

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

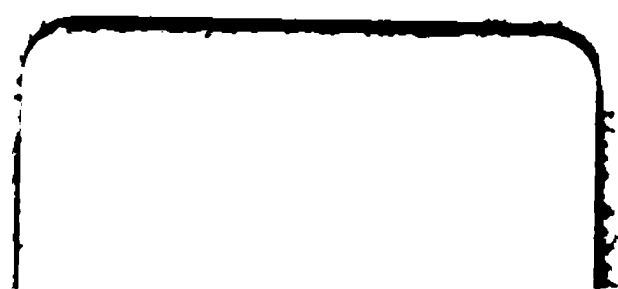
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

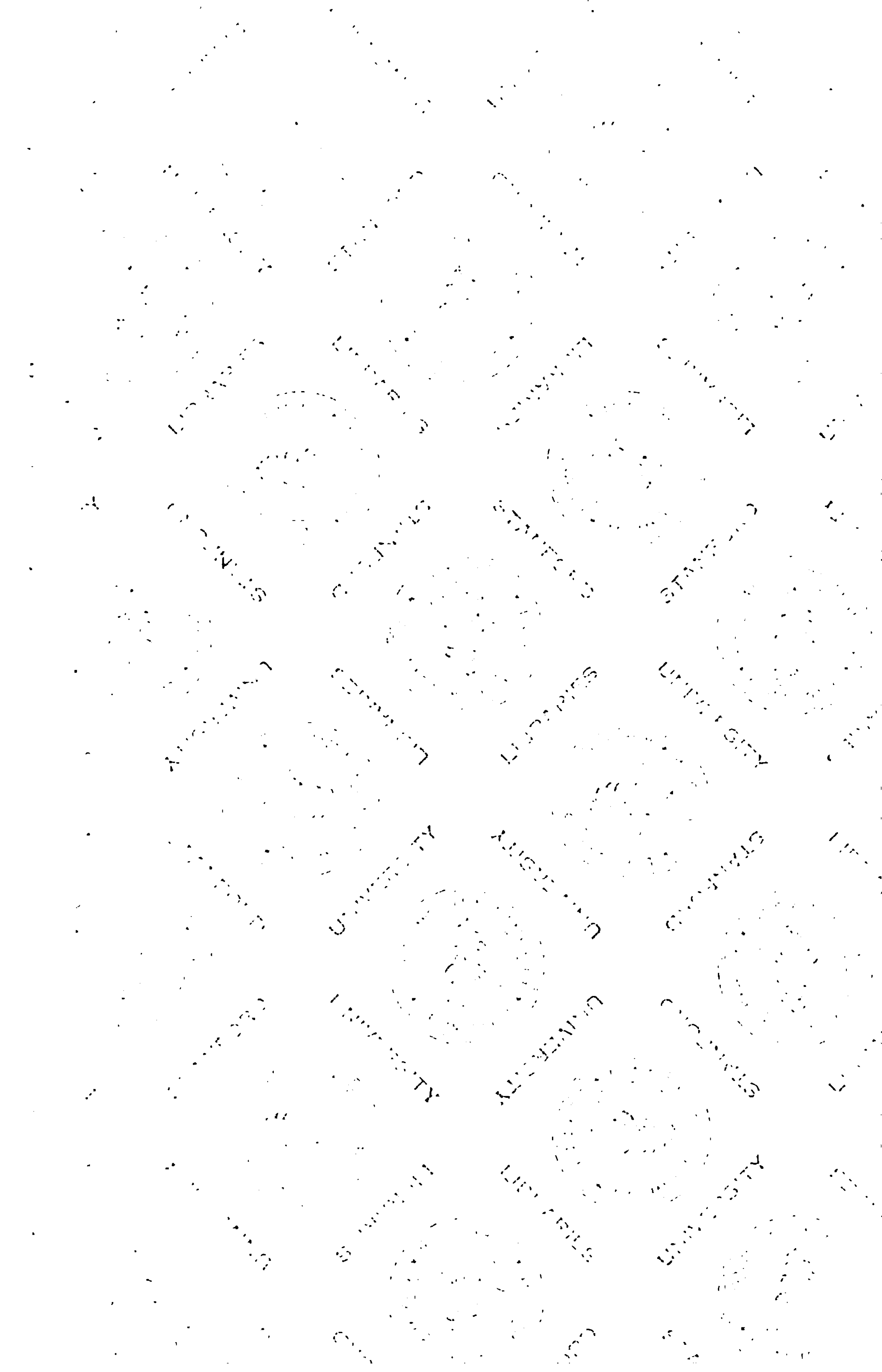
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

JAN 17 1971

PH 2001
M135

v. 11

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK.

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. JANUÁR

ELSŐ FÜZET

TARTALOM.

Értsük meg egymást. *Szarvas Gábor.* — A »le« igeekötő használata. *Kúnos Ignác.* — Élő meg elavult képzők. *Kőrösi Sándor.* — Baránczik és bazánzsik. *Patrubány László.* — »Számot vet, számvetés.« *Császár Károly.* — A ragozás és képzés elméletének egyszerűsítése a magyar nyelvtanban. *Komáromy Lajos.* — Nyelvújítási adatok. *Jámbor József.* — Nyelvtörténeti adatok: Szerémi György magyarsága. *Dr. Márki Sándor.* Szólamódok. *Katona Lajos.* — Kérdések és feleletek. — Népnyelvhagyományok: Szólamódok. *Bakoss Lajos.* Közmondások. *Király Gyula.* Párbeszéd. *Balássy Dénes.* Bahonák. *Csomár István.* Weisz Gábor. Varázsigé. *Balássy Dénes.* Tájszók. *M. Németh Sándor.* Hedushek *Aranka.* Táncszók, vigadó versikék. *Balássy Dénes.* Gyermeversikék. *Vozári Gyuláné.* Lakodalmi köszöntők. *Lassu Pius.* Ikerszók. *Katona Lajos.* Mesterműszók. *Kaszt Kálmán.* *Bakoss Lajos.* Csúfnevek. *Szabadi Ferencz.* *Stein József.* Családnevek. *Teleki István.* Helynevek. *Ifj. Orosz Endre.* *Bakoss Lajos.* Népdalok. *Kovács János.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTCA 7. SZ.

Nyelvőrkalauz.

A tudományos munkálkodás nagy nehézségeinek egyik nem utolsója az utbaigazító adatok, a szükséges bizonyítékok megszerzése. Igen sok a tennivalónk; gyors munkálkodásra van szükségünk: rajta kell tehát lennünk, hogy a nehézségeken, ahol mutatkoznak, tőlünk telhetően könnyítsünk. Tíz év alatt számos, különbözőbbnél különbözőbb kérdés volt folyóiratunkban s némelyike többszörösen fejtegetve, több tétel megállapítva, az időről időre innen is onnan is egybeszedett, gyakorta legkülömbözőbb adatok halomszámra beiktatva. Mindezeknek keresése s feltalálása gyakorta igenis nagy nehézségekkel jár. E nehézségeken könnyebbitenünk kell. E célból elhatároztuk egy, minden egyes folyóiratunkban tárgyalt kérdésre nézve tájékozó, minden fontosabb adatra nézve utbaigazító **Nyelvőrkalauz** egybeállítását és kiadását. A mű körülbelül 10–12 ivnyi terjedelmű s lehetőleg olcsó (1 frt — 1 frt 20 kr.) lesz, s legkésőbb 1882. júliusban fog megjelenni.

Felszólítjuk tehát t. előfizetőinket, hogy, a kik e kalauzt meg kívánják szerezni, ebbeli szándékukról jó eleve, mindjárt az előfizetés megújításakor sziveskedjenek tudósítani kiadó hivatalunkat.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA
SZARVAS GÁBOR.

TIZENEGYEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1882.
PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.
Hold-utca 7. sz.

A MAGYAR NYELVŐR

1882. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Babics Kálmán
Bakoss Lajos
Balassa József
Balássy Dénes
5 Bánóczy József
Belányi Tivadar
Béler Sándor
Bencsik János
Csapodi István
10 Császár Károly
Csataghi L. L.
Cseke Bálint
Csengeri János
Csomár István
15 Décsei N.
Domoszlai János
Ferenczy János
Forgó Mihály
Freckay János
20 Führer Mór
Füredi Mór
Halász Ignác
Halka István
Heduschek Aranka
25 Hollósi Rupert
Jámbor József
Joannovics György
Kalmár Elek

Kaszt Kálmán
30 Kasztner Géza
Katona Lajos
Király Gyula
Kisbíró Márton
Komáromy Lajos
35 Kovács János
Kovács Menyhért
Könnye Nándor
Kőrész Kelemen
Körösi Sándor
40 Kúnos Ignác
Lassú Pius
Lenkei Henrik
Lukács Lőrincz
Márki Sándor
45 M. Németh Sándor
M. Szabó Zsigmond
Munkácsi Bernát
Orosz Endre
Paal Gyula
50 Pap Gyula
Paszlovszky Sándor
Patrubány Lukács
Pfeiffer Julia
Riedl Frigyes
55 Simonyi Zsigmond
Soltész Margit

Stein József
Szabady Ferencz
Szilasi Móricz
60 Szilva György
Teleki István
Tolner József

Tömlő Gyula
Veisz Gábor
65 Versényi György
Volf György
Vozári Gyula
Vozári Gyuláné

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

M A G Y A R
N Y E L V Ő R
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

XI. kötet.

1882. JANUÁR 15.

I. füzet.

ÉRTSÜK MEG EGYMÁST!

Körülfalaznak.

Ez a demosztheneszi szó üti meg naponként s napjában többször fülünket. S az ajak, a melyről a kiáltás felhangzik, nyelvünk ajaka. Segedelmére kell lennünk. A segítségnek pedig gyorsnak és hathatósnak kell lennie, mert a veszedelem nagy; a mótely mind tovább és tovább kezd elharapódzni s már az iparos világ is bátorságot vett magának arra, hogy a nyelvművelés munkájába beleavatkozzék s hirdetéseivel a törvénytelenégeket terjessze, a mint erről az *áruda, sütőde, söröde, patkolda, kávépörköldé, tömmutató, végeladom*-féle ízetlenségeknek éveken át büntetlenül megtört használata bárkit is meggyőzhet. Az úgynevezett műveltebb osztályok nyelvéről nem is szólunk, a mely idegen kifejezések özönével úgy el van árasztva, a melyben az idegenszerű mondatszerkesztés és mondatfűzés oly annyira uralkodóvá lett, hogy az eredeti magyaros használat immár szokatlanságnak, gyakorta épen visszaságnak, vagy legalább is keresettségnek tűnik fel.

Halogatásra nincs időnk; minden elmulasztott nap egy-egy előre tett lépés, a mely közelebb visz bennünket a helyhez, a honnan már tisztán meghallható a vigasztalatlan szó: már késő. Cselekednünk kell; hozzá kell látnunk a baj gyógyításához komoly akarattal egyesült erővel. Szövetkeznünk kell; s szövetségeseinknek szépíróinknak kell lenniök; hisz ők vallják első rendben s leginkább kárát, ha nyelvünk erejeveszetté, színtelenné lesz, ha elfajúl, elcsenevészedik; aztán meg nem is oly nagy az ellentét, a mely szétválaszt bennünket; sokkal

több benne a mesterkéeltség, erőszakoltság, hogysem a természetesség. Tehát csak ezt a különben se jelentékeny ellentétet kell megszüntetnünk, vagy legalább lehetőleg csökkentenünk, s az egyesülésnek, a vállvetve való működésnek nem fogja semmi többé útját állani.

Kitünőbb költőinket mindenkor a nyelvrontás elleneseinek s az igaz magyarság harczosainak sorában találjuk. Ez a pártfoglás a legújabb időkben se szenvedett változást; szépíróink legjava, különösen költőink ma is, a legbuzgóbb szóvivői a nyelv tisztaságának s határozott ellenesei elkorcsosításának. Ők ép úgy jól tudják, mint mi, hogy az újabb irodalmi nyelv egészen el van árasztva idegenszerűségekkel; tudják s nyíltan elismerik, hogy özönével vannak benne s még napjainkban is egyre készülnek a szokatlanságok (neologismusok), s elismerik azt is, hogy ez oktalankodó újításoknak, nagyon itt az ideje, hogy már egyszer elejét vágjuk. Ezekre nézve tehát egy értelemben vagyunk egymással; a mire nézve azomban szétágaznak nézeteink, s két szemközt álló táborra osztanak bennünket, az a neologizmusoknak meghatározása s osztályozása. Szépíróink t. i. a nyelvszokatlanságok megítélésében egészen más mértéket alkalmaznak, mint a mi a mi meggyőződésünk szerint követnünk szabad, követnünk szükséges. E pontra nézve kell tehát tisztába jönnünk, erre nézve kell megértenünk egymást.

Mi, a mostan élő nemzedék, még az éltesek is, beleszülettünk a nyelvújításba. Az új nyelvvel való megbarátkozás könnyen ment s könnyűségén épen nincs mit csodálkoznunk; abban a korban történt, a melyben az önálló gondolkodás még nagyon is csirádzó állapotban van. A zsenge töprenkedést; melyet a szokatlanságok első látása ébresztett, a nyomtatott írás tekintélye, a hozzá függesztett nagy név varázsa s a mit a pelyhedző kor szent igazságként szokott venni, a tanító szava csakhamar elenyésztette. Mindenütt dicsőítés, magasztalás, kárhosztató vagy csak ellenmondó szó pedig sehol. Melyikünk mert volna hangjaváltozó éveiben az először olvasott „regény” jóságán kételkedni, a benne előforduló új „eszme” szegénységén szánakozni, vagy az „élcz” ízetlenségén elfanyalodni? Folyt az idő s egyszer csak azon vettük észre magunkat,

hogy megemberkedtünk, s korunkkal együtt az új nyelvben is megerősödtünk, megerősödtünk a nélkül, hogy elménkbe ötlött volna fontolóra venni a közmondás szavát: nem mind arany, a mi fénylik. Mikor pedig megszólaltak az első figyelmeztető hangok, s mikor később a fejlődő s utóbb a nekiférflasodó nyelvtudomány mind több és több s hatásabb okaival a figyelmeztetőknek pártjára állott, akkorra már úgy a nyelvünkre nőttek, annyira a fülünkhöz szoktak a kárhosztatott helytelenségek, hogy a *consuetudo altera natura* szerint meg kellett volna tagadnunk természetünket, ha a megszokott régiről lemondva, újabbhoz akartunk volna szegődni. Ehhez járul még több más szintén elég nyomós mozzanat, nevezetesen, hogy ez nyílt bevallása lett volna tévedésünknek; aztán a követelés nagyon is szigorú volt, a kárhosztatás nemcsak egyes szókat, hanem egész osztályokat ért, s köztük számos olyat, a melyek közhasználatúvá váltak, vagy a melyek közül több majd egyikünknek, majd másikunknak vált kedvelt szavává; továbbá, hogy mindezek helyett újakról kellett volna gondoskodnunk, s ez időbe, munkába, fejlődésbe került volna. Így történt, hogy megszülemlett az ellenhatás. Mikor láttuk, vagy, minthogy szépíróinkról van a szó, mikor szépíróink látták, hogy a törvénytelen alkotások osztályaiba sok olyan szó is belekerült, a melyeket ők jónak tartottak, minden aggodalom nélkül használtak, megszerettek s a melyek az ő ítéletük szerint pótolhatatlanok voltak, síkra szálltak s egész hévvel küzdöttek kedvelt szavaiknak nem megtartása, hanem küzdöttek helyes voltuk mellett.

Meg vagyunk róla győződve, hogy szépíróink nem fontolták meg egész komolyan a következményeket, midőn a védelem e neméhez folyamodtak. Ha e védelemnek fogatja volna, szentesítve volna vele a multnak minden tévedése s kimondva jövőre a nyelvromlás teljes szabadsága.

A visszásságokat igazoló tételek főbbjei a következők:

a) A holt képzők feleleveníthetők, a velük való szóalkotás meg van engedve. Ennélfogva helyes képzések *esz-me, titk-ár, szer-ep, anya-g, főv-eg, függ-öny, nyit-ány* sat.

b) A képzők hatásköre mindegyre tágul, nagyobbodik s idő multán oly működés teljesítésére is alkalmazhatók, a

melyekre természetüknél fogva kezdetben alkalmatlanok voltak. A deverbális képzőkkel alkotott következő denominatív szók tehát nem kárhosztathatók: *szesz-ély*, *ked-ély*, *rész-vény*, *orr-mány*, *felül-et*, *önkivül-et* sat. c) Egyéb, még pedig a legműveltebb nyelvekben található példák bizonyítják, hogy gyakorta idegen képzők is meghonosodnak a nyelvben; igazolt képzések tehát: *ír-nok*, *el-nök*, *tár-cza*, *ál-cza* sat. d) A képzett szóknak töve, habár eddigelé egymagában nem is volt szokásban, föleleveníthető s önálló szóként használható. Nem eshetnek megrovás alá tehát: *tan* (*tan-ít*), *rag* (*rag-aszt*), *rajz* (*rajz-ol*), *isme* (*isme-r*), *gyönyör* (*gyönyör-ű*), *szomj* (*szomj-ú*), *pir* (*pir-os*), *üdv* (*üdv-ös*, *-ség*) sat. e) Több példából megtanuljuk, hogy nyelvünkben vannak igék, a melyek nevek is egyszersmind; az igező ennél fogva névszóként is használható. Helyesek tehát: *vágy*, *hon-véd*, *lég* (leveg), *alkusz* (alk) sat. E két utóbbi tételből magától következik, hogy az igezős összetételek megengedhetők, annál inkább, mert a népnyelv is szolgáltat rá példákat. Nem rosszalhatók e szerint: *lát-határ*, *üt-ér*, *nyug-hely*, *jár-mű* sat. f) Egységes fogalomnak egységes kifejezőre van szüksége; nem sorozhatók tehát a hibás szók rovatába az oly összetett igék, a melyeknek első tárgykifejező tagjuk névszó, minők: *képvisel*, *árverez*, *kárpótol*, *pártfogol* sat. g) Vannak, megengedjük, olyan szók is, a melyek semmiképen sem igazolhatók, mert a képző, a mellyel alkotva vannak, csupán csak képzelet terméke s az élet soha sem ismerte; idevalók a *da*, *de*, *onc*, *önc* képzős alkotások. Azonban a népnyelv is szolgáltat rá nem egy adatot, s idegen nyelvek példái is bizonyítják, hogy valamely hibás használat meggyökerezhetik a nyelvben; azért az ilyeneknek kiirtására gondolni s még inkább sürgetni épen nem okszerű dolog. Noha rosszak tehát, megtartandók, minthogy elfogadták s szükségesek a következők: *iroda*, *tanoda*, *ujonc*, *kegyenc*, *hadastyán* sat.

E tételekhez három észrevételünk van. Először fel-tűnő az ellenmondás, hogy míg egy részük a nyelvtudomány meghatározásain alapszik, többségükben épen a nyelvtudomány tanításával homlokegyenest ellenkeznek. Másodszor, ha az elsorolt tételek s a belőlük vont követ-

keztetések egytől egyig mind igaz alapon nyugodnának is, a nyelvújítás alkotásainak igazolására a legcsekélyebb hatással se volnának; mert tudvalevő dolog, hogy reformátorainknak vezérelve nem a jól vagy rosszúl magyarázott törvényesség, hanem a jó ízlés más szóval az egyedi önkény s idegen példaképek utánzása volt. A *szer-ep*, *szel-ep* sat. képzéseket az *ül-ep*, *térd-ep* (el) példáival igazolni egyáltalában nem lehet; mert amazok ötletszerűek, s hogy ma *szer-ep* helyett nem *szer-cze* vagy *szer-cz*, *szer-eg*, *szer-ké*, *szer-le*, *szer-me*, vagy *szerny* sat. járja, azt egyedül a pusztá véletlennek köszönjük. Harmadszor az a mai törekvés, hogy e tételek vagy pedig a rájuk épített következtetések érvényre jussanak, teljesen érthetetlenné teszi előttünk ama régebbi s még manap is erősen álló törekvést, hogy határt szabjunk a szabadjában féktelenkedő nyelvrontásnak. Ez utóbbi törekvésnek első szóvivői, legbuzgóbb harcosai épen szépíróink jobbjai voltak; nem csak hogy az ő érdemök is, hanem az érdemnek javarésze az övék, hogy az akadémia első rendben a nyelvtisztaság helyreállítása tekintetéből egy külön folyóirat kiadását elhatározta s fogamatba is vette. Hogy a két törekvés közt az ellenmondás nagy és kiegyezhetetlen, az szemmel látható dolog. Ki emelhetne szót még a legerősebb visszasságok ellen is, a minők *lát-ab*, *kül-em*, *báj-nók*, *gyomorcsuk*, *bát-őr*, *teg-agy*, *mű-teszek*, *viárda*, *herzborz*, *hithű*, *szórdús* sat. sat., s ha emelne is, volna-e fogamatja szavának, mikor a holt képzők megelevenítése, idegen képzők alkalmazása, igegyökereknek névszókúl használása sat. meg van engedve? S ha a többi mind elesnék is, s csak az az utolsó egymaga maradna érvényben, hogy „szükséges, pótolhatatlan, elfogadták,” vajjon nem volna-e igazolva vele még az *utáncs* s *nyakorján* is, s ha talán eszébe jutna valakinek a meglevők analogiájára a nyelvet még több kincscsel szaporítani, idő folytán az ilyenek is: *nyak-ag*, *nyakravaló* helyett (v. ö. *föv-eg*), *víz-ér*, *vízhordó* h. (v. ö. *tűz-ér*), *szilárdonc*: *firmling*, *hajszegény*; *nagyehetek*, sokan az emberek közül nem tesznek egyebet, mint *dologkerülnék* és *naplopnak*, utálom a kik *képmutatnak* sat.

Két tör egy hüvelyben nem fér meg; választanunk kell. Vagy föl kell hagynunk a törekvéssel, hogy igazoljuk,

a mi különben sem igazolható, hogy igazolni akarjuk a visszasságokat; vagy pedig végkép le kell mondanunk minden reményről, hogy nyelvünk hanyatló ügyén segíthessünk s összetett kézzel, tehetetlenül néznünk, mint halad előbbre és előbbre, s mint megy végbe a nyelvromlás bánatfakasztó folyamata, szomorú processusa.

A választás nem nehéz. Az utóbbit nem akarhatjuk, akarnunk kell tehát az elsőt. S mi hisszük, ha egész tartózkodás nélkül beszélünk, s azzal a határozott szándékkal, hogy szavunkat mások megérthessék s viszont mi is megértsük a más beszédét, bizton hisszük, hogy a fő dologra nézve kész lesz az egyetértés.

Mi tehát megkezdjük, s a jövő alkalommal tüzetesen kifejtjük, mily állást foglalunk el a neologizmusokkal szemben.

SZARVAS GÁBOR.

A „LE” IGEKÖTŐ HASZNÁLATA.

A *le* igekötő egyenes ellentéte a *fel*-nek s az összes igekötők közt e kettő az — jegyzi meg Brassai — mely leghatározottabb és legkorlátoltabb irányú. Alapszava azon *le*, mely a fokozott *lejobb* (e h. *lejébb*) és a *lentebb* szóalakokban is megvan és épp oly rövidült alakja egy eredetibb **levé*-nek, mint a hasonlóan elrövidült *be*, *ki* a *be*, *kivé* alakoknak. Egy még eredetibb **lelé* alakra következtethetni a népnyelvi *lellebb*, *lejjebb* ragos alakból, melyet a szokott hangbeli fejlődés útján *leve* alakban őriztek meg a codexek. Íme néhány példa: *Es földre leve eswén ymada ewtet* Év. 199; *Es leve zallottam* Év. 206; *Es leve ylenek azonnal es yrnya kezdeek* Év. 202; *Mikoron... leve zallott vona Jesus az hegyről* J. 374; *Vessetők leve* J. 833; *Lewe veteek Ur Istennek elette* J. 300. Egy fokkal rövidebb ennél a *lé* alak, mely szintén közönséges a codexek nyelvében, pl. *Meeny el esmeg az agyra ffekögy lee* Peer 332; *Az zyz Maria ő keserősegeben földre lee eseeek* Peer 129; *Kynek alatta écher lee eeseek* Peer 123 stb. Ez utóbbi alak különben a mai nyelvhasználatban is megtalálható.

Eredetének és ebből folyólag jelentésének meghatározására igen tetszetős Budenznek a *le*-ről adott etimológiája,

mely szerint a *láb* szóban a *le* mélyhangú változata van meg a *-b* comparativusi képzővel (MUgSz. 727). Analóg esettel van dolgunk éppen a *fel* igekötőnél, melyben meg a *fej* van meg s így, mint látjuk, már alapszavokban is megvan e két igekötő ellentétes viszonya. *Le* a *láb*, *fel* a *fej* irányba felé mutat; a *fel* *felső*, a *le* *alsó* valamit jelent s irányhatározóval ellátva *felé* a tárgy *felseje*, *le* illetőleg *alá* a tárgy *alsója* felé irányuló cselekvést jelent.

A következőkben célunk a *le* eredeti értékét és ez értéken túljáró észjárást kimutatni, a mint ezt annak idején kiegészítő párjára a *fel*-re nézve megtettük (Ny. IX:533). Adatokat az újabb szótárakon kívül Párazpapai és Szenczi Molnár szókönyveiből, továbbá Faludi, Arany műveiből és a Nyelvőr népnyelvi közleményeiből vettünk.

Cz. F. értelmezése szerint *le* „jelenti azon pontot, irányt vagy helyet, mely bizonyos pont, irány vagy helyhez képest alantabb fekszik s mely felé vagy melyhez a haladás vagy mozgás történik”. Rövidebben a *le* valamely igével összetéve a tárgy *alságába* vagy *lentségébe* irányuló cselekvést jelent. E tiszta irány jelentését a *le* a többi igekötőkhöz képest elég tisztán megőrizte, noha fogalmi módosulása annyira még is fejlődött, hogy eredeti szóértéke nem tűnik ki mindenütt elég tisztán.

Azon csoportok, melyekbe a *le* igekötős igék, különböző jelentéseik szerint beilleszthetők, a következők:

I. A „le” eredeti jelentése. A szó etimonjából megmagyarázható irányjelentés legtisztábban még a mozgást jelentő igék mellett tűnik ki. Ilyenek: *lemenni*, *lehullni*, *leesni*, *leugrani*, *lerázni*, *ledőlni* „Jó kardja előtt a had rendre ledől” Ar.; *legyűrni* „Dámit ennélfogva legyűrte Kanálos” Ar.; *leszorít* „A vént leszorítják, ha maga nem tágul” Ar.; *lelóg* „Horgony szakad, árbocz lelóg” Ar. stb. Ez igékben a cselekvés mindig fentről lefelé irányul, ép úgy mint ellentétes párjánál a *fel*-nél *felfelé*, pl. *felmenni*: *lejönni*, *felszalad*: *lesiet* stb. Efféle helyirányú *le*-nek a latinban *de* felel meg, pl. *demisso*, *defluo*, *descendo*, *declino*, *decido*; a németben pedig *nieder*, *hinab* s *hinunter* a szinonimjai, pl. *niederlegen*, *niederfahren*, *niederstürzen*, *nieder-*

fallen; hinab lassen, hinunter gehen. Az *ab*-nak mint később látni fogjuk, más jelentésbeli árnyalata van.

Helyén van itt megemlíteni egy ma már többnyire névutói functióval bíró szócskát, mely sok esetben még ma is használatos a *le* helyett. Ez az *alá* névutó, mely szintúgy járúlhat igék elé, mint a *le*, pl. *alábocsát, alácsuszamod, aláesik, aláfut, aláhág, aláhajt, aláhív, aláír, alájegyez, alátekint, alávet, aláugrik* stb. A különbség a kettő közt az, hogy míg a *le* minden viszonyítás nélkül egyszerűen csak a *lefelé* való irányt mutatja, az *alá*-hoz mindig hozzáértjük a relatiót is, pl. ez igében *alábocsát* valami más tárgyat képzelünk, melynek *alá* megy a bocsátott tárgy; *aláír, alájegyez*: az írás vagy jegyzés más írás *alá* történik, tehát már van valami írás felette; *aláhívni*, oly helyre lehet, mely felett van valami, pl. fedél. „*Két karomat alá rakogatnám*“ mondja a népdal s mi egész mást jelent mint a *lerak*. A régiebb nyelvben a különbséget nem érezhették annyira, a mint ez e példákból kitűnik: *alácsapni a prédára mint az ölyv, aláfut decurro, aláhág descendo*, Szenczi; *aláfüggök dependo, aláesem decido, aláhajlok devergo, alájövök descendo, aláugrom desalto*. A latinban *de* és *sub* felel meg neki, pl. *subpono, subscribo, subeo, subjicio, subrepo; deporto, despuo, despicio* stb.; a németben meg úgy látszik, hogy az *unter* fejez ki hasonlót, pl. *unterlegen, untersetzen*.

Tisztán kitűnik még a *le* eredeti irány jelentése azon többnyire mozgást jelentő igék mellett, melyek egyik helyről a másik felé irányulást fejeznek ki. Így pl. nagyobb városból vagy általában helységekből kisebbre *lemegyünk* s lapályos vidékekről hegyesre *fel* szoktunk rándulni. *Al*vidék nálunk délen van, *fel*vidék pedig északon s talán ezért mennek a mi országunkban a déli vidékre *le*, az északira meg *fel*. Az elnevezés is onnan vehette eredetét, hogy amaz sokkal alantabb fekszik mint *éjszak*, s azt a helyet a honnan *lemegyünk* mintegy magasabb helyen levőnek képzeljük mint a melyre megyünk. Sokszor meg a nagyobb várost képzeljük magasabb helyen s a kisebbet alacsonyon, a mint hogy eredetileg a *váras*-t hegyes helyre is építették.

Ugyanezen csoport egyik alosztályát azon igék képezik, melyekhez a mozgás csak oda van gondolva a nélkül,

hogy az ige magában foglalná. A *le* csak az irányt jelöli meg, mely felé az ige kifejezte cselekvés hat. Alkalmas a csoportbeli igék magyarázására a *leválni* ige, mely azt jelenti, hogy valami lejön a tárgy felső részéről, ilyenek: *lefoszlik, lefeslik, lerohad*: a rohadás mint a tárgy felső része lejön, *lekopik, leporlik*. Továbbá *lehámlik*: a hám vagyis a test felső része leválik, *lepattog* pl. a máz a korsóról, *ledzik* a festék a ruháról, *lerongyollik* a ruha az emberről, *lekókkad* vagy *lekukkan* a virág az ágról, *lecsattan, lemos* „*Víz se mossa rólad le a gyilkos nevet*” Ar.

Másik alosztályba meg azon igéket sorozzuk, melyeknek jelentése ellentétesre van változtatva avval, a mit a denominativ képző értéke voltaképpen kifejez. Valamennyien egyszerű ellátást jelentő igék, s bennök a *le* minden metafora nélkül az eredeti értékű irányt jelöli. Ilyen igék a következők: *lehámoz*: bizonyos testről a hámot levenni, *leállaz*: a ló állazó szíját levenni Cz. F. Továbbá *lekantározz, legyeplőzz, lejármol, lenyaklózz, lezabolázz, leleplezz, lehúsol*: a timárnál letolni a húst a bőrről. Tsz. Ide tartoznak még: *lelombozz, lefegyverezz, lebogyózz, lenyergel, lecsatol*. Ez igék tökéletes ellentétei a hasonló jelentésű *fel*-es igéknek, hol pl. az efféléket: *felkantározz, felruházz, felvirágozz* stb. úgy magyaráztuk, hogy a *kantárt, ruhát, virágot* valaminek felibe rá tettük. Itt meg a képző kifejezte functióval ellentétben ugyanezeket a tárgyakat nem *feltesszük*, hanem *levesszük*. *Lefejezni*: valakinek fejét levenni a törzséről, *lefátyolozni*: lehúzni a fátyolt az arcról. A *le* ezen jelentésének a németben többnyire *ent* felel meg, pl. *entwaffnen, enthaupten, enthüllen, entlauben*. Hasonló kifejezés még a latin *decapitare* is. Sokszor maga az ige fejezi ki e jelentést az igekötő nélkül, pl. *hámoz* magában véve is annyi mint *lehámoz*, *fosztani* = *lefosztani*; sőt előfordúl *fejezni* is e h. *lefejezni* (Sim., Tanulm. I:64).

II. Perfectiós használata. A *le* igekötő eredeti szóértéke ez osztálybeli igékben homályosult el legjobban. E csoportba ugyanis azokat az igéket sorozzuk, melyek a cselekvés bevégeztségét, perfectióját, s így az ige kifejezte cselekvés teljes végbemenetelét jelentik. Más igék hasonló jelentéseinél láthattuk, hogy a végbement cselekvés eredményessége merült fel mindenekelőtt képze-

letünkben mint fő momentum. Lássuk mennyiben alkalmazható ez a *le-re* is. Efféle perfectiós igék a következők: *lekaszál*: „*lekaszálták már a szénát*”; *lelegel*, *lefon*, *leszolgál*, *lerobotol*, *learat*, *lekonzol*, *legyilkol* „*Solymomat a solymod ime legyilkolta*” Ar.; *leöl* „*Kik miután egymást egylábig leölték*” Ar. Ez igék, mint látjuk, inkább azt fejezik ki, hogy a cselekvéssel bizonyos lejutás jár együtt, így pl. *leöl-nél* az *ölés-sel* együtt járó földre lejutás, leesés élénken merül fel képzeletünkben; *lebőjtöl*ni: a bőjt végére lejutni, *leénekel*ni vmit, *leásító*zni „*Leásítóznán egy hangnyolczadot*” Ar. Ide tartoznak továbbá *leélni*, *lejár*ni „*Év év után gyorsan lejár*” Ar.; *lesérű*t: leszárad, lehervad Ny. IV:90, *leenni*: letorkoskodni a gyümölcsöt a fáról Ny. III:281, ezek mind a fentebbi módon magyarázhatók.

A perfectio az összes igekötők közt a *meg-nél* játszik legnagyobb szerepet, nézzük mennyiben találkoznak össze a *le-féle* igékkel. Példa legjobban fogja megvilágítani: *megjár* = járással eszközölni hogy az út hát mögött legyen, azaz hogy be legyen végezve, *megcselekedni* szintén ily bevégzett valami (l. a *meg* igekötő NyK. II). A *le* az igéknél láttuk, hogy kísérőképen szerepel s valamint *meg* a *mögé*-jutást, úgy jelenti *le* a cselekvéssel együtt járó *le*-jutást, pl. *leég*ni s *megé*gni mindkettő bevégzettséget jelent, de míg ez utóbbinál csak a végbement cselekvés eredményessége merül fel képzeletünkben és semmi egyéb, addig a *leég-nél* mintegy elképzeljük, hogy utolsó darab tégláig történt az égés, pl. „*Volt nekem egy fehér házam leégett*”. Még legutstább a perfectio e népnyelvi kifejezésben: *le van* = megvan, vége van, pl. „*Czitera fűrés, le van az egész*” (Dunántúl).*) *Megöl-nél* szintén csak az eredményre gondolunk, melyet a cselekvés végrehajtása okoz, míg *leöl*-ben az *ölést* kísérő földig lejutás képzele tünik elénk. *Meglő*ni lehet valamit, a nélkül, hogy előttünk *le* is esnék, de *lelő*ni-ben ez már hozzá van mintegy képzelve. Szépen tünik ki e különbség a következő versszakból:

„Szalad a sokaság nyomban hogy *lelő*je, ...

Madarat nem egyet, százat is *me*glőnek” Ar.

*) Az újabb időkben annyira lábra kapott *ki van* kifejezés valószínűleg a német *es ist aus* mintájára csinált germanismus. Megkülömböztetendő ettől a *kivan* népies használata, pl. *kivan*: jól mulat, *vigan van* „*Ej de ki leszünk a lakodalmadkor*” Ny IV:188.

Sokkal egyszerűbb éppen ellentétes viszonyánál fogva a *le*-nek a *fel*-lel találkozó jelentése. Az eredmény tulajdonképpen mindkettőnél ugyanaz, csak hogy a kísérő fogalom amannál *lentségbe*, ennél meg *fentségbe* jut. Pl. *felégetni*: az égetni való fát feltenni a tűzre, *felaratni*: az aratás által *felveszem* a földről, s *learat*-nál a földre *lesik*; éppen így *felszárad* és *leszárad* stb.

A *be* igekötőnél, a mennyiben szintén bizonyos *bensőség* képzelhető, a melybe a kísérő fogalom bele jut, megint találkozunk szinonim jelentésekkel. Így pl. *bearat*: minden aratni valót elvégez, az aratásnak véget vet (Ny. III:123). Továbbá: *bcbordáz*, *beszánt*, *beszűr*. A *le* jelentésétől ezek csak annyiban különböznek, hogy bennök a *bensőségbe* jutott tárgy mintegy körül van véve, míg a *le*-nél egyszerűen csak *lentségbe* jut. A *le* ezen perfectiós jelentéséhez a német *ab* viszonyítható, pl. *abbrennen*, *abmärgeln*, *abhauen*, *abschlagen*, *abschaufeln*, *abschinden*, *abschmausen*, *abschmieren*, *abschmelzen*, *abschwärzen*, *absterben* stb.

III. Metaforikus használata. A *le*-féle igék ezen osztályába azokat sorozzuk, melyekben a *le* metaforice van használva s az igével összetéve *lealázó*, *lealacsonyító* értelmet ad. Ilyen igék a következők: *legazol* gaznak nevez, *legyaláz*, *lepiszkol*. Éppen alkalmas ez igék magyarázására a *lealacsonyít* s *lealáz*, melyekben maga az ige is képletesen van használva s tulajdonképpeni értelme valamit *alacsony*, *alsó* helyre letenni, pl. *Lealasította az egész fehér népet* Fal. 691. l.; *lealacsonyít* Cz. F. szerint „valaminek hírét, nevét kisebbíti s azon tiszteleti fokról, melyen az emberek szemében állott, mintegy alárántja”. Éppen ilyen a *legyaláz* „dedecorare, defamare” jelentésű ige is, melyet Budenz a vogul *jal* „al, alsó rész, lent való” szóval állít egybe, úgy hogy *gyaláz* etimologice azt jelenti: alsóságba, lentvalóságba hoz, v. ö. a német *einen herunter machen* kifejezést. Ide sorozhatók még a következő igék: *lepirongat*, *lepiszkol*, *lecsepül* „Rám szakadt a bűnnek lecsepülő zápora” Baróti; *letart* „Letartó és alázatos volt” Fal. 662. l. Továbbá: *legazemberez*, *lemocskol*, *leránt*, *ledlorczáz*, *leszól*, *lemond*: *legyaláz* Ny. III:236, *lebolondoz*, *lekárhoztat* „A pokolnak fenekéig lekárhoztatták” Fal. 665. l.; *lebög*

„Mert nagyon lebőgték érte a bolondot“ Ar.; leszomorod „Erre mélyen leszomorodtak s szörnyen felindultak“ Fal. 241. l. Érdekes e kifejezés *le van* = *le van* sujtva, *le van* verve Ny. Ide tartoznak még: *leszontyolod*, *leszíd*, *leczirmol* Krsz., *legyáfol* Tsz., *letácsol*, *lehúrit*, *letorkol*, *lekaczag*, *lefőz*, *lepipál*, *lenéz* *Lenézi a jegenye fát, le a varjut...* Ar. Ide sorozható még az Aranyánál előforduló *ledicsér*, melyben a *le* ellentétben áll az ige kifejezte fogalommal, s iróniával van alkalmazva, pl. *ledicsérte rútúl az egész fajtáját* (Nagyid. czig.).

Éppen ellentéte e csoportnak a magasztaló jelentésű *fel-es* igék csoportja, hol a dicsérés, magasztalás által egészen fensőségbe jutás van kifejezve, pl. *feldicsér: Hogyan dicsérhessük fel úgy, a mily nagyon örülünk* Ar. Aristof. I:37; *felmagasztal* stb.

IV. A *le*-féle igék ez utolsó csoportjába szintén képletes igék tartoznak, csak hogy a képlet bennök egész más természetű mint a megelőző csoportban. Az igék, a melyek ide vonhatók, a következők: *lezár*: *Sárga pecsétjével míg a hölgy lezárta* Ar., a lentség utólag, a zárás által származik; továbbá: *lelánczol*, *leköt*, *lepecsétel*, *leszegez*, *lehuny*, *letakar*. Mindezek úgy magyarázhatók, hogy a cselekvés *le* megy, a hol többé nem látjuk. Ez osztálybeliek szintén szembeállíthatók a *fel-es* igékkel, a hol pl. *feltakar* = elvenni a takarót a mi által feljő a tárgy, látható lesz, míg *letakar*: a takarót rá tenni s így megy *le* a tárgy. Ilyenek: *felzár* s *lezár*, *felfed* s *lefed*, *felhuny* s *lehuny*, *felcsuk* s *lecsuk* stb.

Összevethetők a *be*-féle igékkel is, a hol meg bizonyos belső tér keletkezik, mely a tárgyat *magába foglalja*, *körül öleli*, pl. *bezár*: *magába foglalja a zárt tárgyat*, *beköt*, *beszegez*, *behuny*, *betakar* stb.

A *le* igekötőnek ezen négy főbb jelentéscsoportján kívül van még néhány használata, mely kívül esik ez osztályozáson, ilyenek: *lebeszél* a régibb nyelvben sehol se fordul elő s nem lehetetlen hogy újabb időben alakult a német *abreden* mintájára; *letiltani* valakit valami helyről, e szót régibb szótárakban szintén nem találni, de az újabb nyelvben gyakran előkerül, pl. *Ki adá jogotok... a cselekvés térről minket letiltani* Ar. Továbbá a következő metaforák:

lemondani valamiről: *absagen*, pl. *Kezéről örökre le kell mondania* Ar. Hasonlók ehhez: *leköszönni* *abdanken* s *letenni* valamiről, pl. *minden reményről leteszek*. Ez utóbbi úgy magyarázható, hogy leteszem magam valamely állapotról, pl. reményről. Ez ígét *letudni*, pl. *letudni valamit valamely költő értékéből*, noha egy nagy költőnk nyelvében találtam, nem merném helyes alakításnak tartani.

KÚNOS IGNÁCZ.

ÉLŐ MEG ELAVÚLT KÉPZŐK.

I.

A nyelvek folytonos változásnak vannak alávetve. Sok szó, mely a régi nyelvben közhasználatú volt, nyomtalanul kiveszett a mai élő nyelvből. „Bookernek az angol szt. íráshoz és imádságos könyvekhez való glossariuma szerint azon szavak vagy szójelentések száma, melyek 1611 óta elavultak, 388-ra rúg, vagyis a bibliában használt szavak egész számának majdnem 15-öd részére. Csekélyebb változások... az értelem változásai, új szavaknak fölvétele és régieknek elejtése, szemünk láttára mennek végbe.” (Müller M. felolvasásai. Sim. ford. 34.) Hogy csak néhány példát említsek a magyar nyelvből, a „jó fluvius” szó (Bud. MUgSz. 174) tökéletesen kiveszett nyelvünkéből és már csak néhány összetételben van meg, mint *Sajó*, *Héjó*, *Berettyó*, az Árpádkori okiratokban még sokkal teljesebben: *Savyou* (v. ö. Salzbach), *Heyou* = hév jó (v. ö. Hévíz és Teplitza = Meleg folyó); ugyancsak az okiratokban *ozou* = völgy, kopott alakjában fenmaradt még e helynévben *Szik*-szó = Szik + aszó.

A jelentmény bővülésére, illetőleg szűkülésére érdekes példa a francia *oie* lúd, mely a latin *avis* átalakulása, míg az *oiseau* a dim. *avicellus*-ból lett. A mai németiségben *schlecht* csaknem ellenkezőt jelent, mint a középfelnémetben; Luther bibliafordításában ott áll még „Gott thut nichts, als schlechtes und gerechtes”. A magyarban: „jószág” codexeinkben még többnyire „virtus” értelemben fordul elő; e fogalom kifejezésére ma részben a „jószág” szolgál, *jószág*-nak pedig sokkal tágabb értelme van, mint azelőtt.

Ellenben a *marha* szót, mely még Ilosvainál is pénzt és minden egyéb javakat jelent, mai napság csak az igavonó állatokra és némely vidéken a baromfira (aprómarha) alkalmazzuk. — Az okiratokban *rouos* annyi mint róka; — továbbá a finnben *jumala*, cser.-ben *jumo* istent jelent, a „*jomo, jovo bonus*“ mellett (Bud. MUgSz. 173) és még számtalan más érdekes példát hozhatnánk fel, melyek mind megannyi bizonyítékai annak, mily könnyen módosul idő folytán a szók értelme bármely nyelvben.

Sokkal lassúbb menetű a grammatikai alakok elváltozása és kiveszése. Némely grammatikai alakot jobban kedvel a nyelv, mint a másikat; pl. az *-ás* és *-at* képzők eredetileg ugyanazt jelentették és egyenlő számban képeztek velők szavakat, pl. Bc. *Pál megfordolat'ta*, Sc. *Mária tisztolat'ta*, *Elsebetnek meglatasa, megvaltozasa* stb. HB. *intetvinék, ildetv, kinzotv*. Dialectice ma is előfordúl e két képző fölcserélése: székely *falás* falat (Ny. I:466), Eszék vid.: *metetkor* „szőlőmetszés idején“ (Ny. V:521, VIII:373), Örség: *emelet* emelés (Ny. V:31), Hetés: *vetet üdü* (Ny. II:323), de a közhasználatban szorosabban meg van határozva a két képző functiója, az *-ás* többnyire nom. actionis, az *-at* nom. acti; *virágzás, áradás, fordulás* magát a cselekvést jelentő nevek, míg *virágzat, áradat, fordúlat* a cselekvés eredményét fejezik ki.

De nemcsak a használat körének megszorításában állhat a grammatikai alakok elváltozása, idő folytán ki is veszhet egy-egy alak, különösen ha a nyelv párhuzamos formákkal rendelkezik. Tudjuk pl., hogy a két praeteritum közül Magyarországon csak az egyik használatos az élő nyelvben (az irodalmi nyelvről itt nem szólunk, mert az mindig conservativ és sokat fentart a régi nyelvből). Erdélyben ez is járja, hogy „tuda“, hogy pedig a régi nyelvben az egész magyarságban el volt terjedve az elbeszélő alak, csak a HB. *teriümtévê, vetévê, hadlává, mundóá, tilutóá* alakjait és az ország különböző vidékein írt régi bibliafordításokat (Szarvas G. Magyar Igeidők) kell megtekintenünk. — A futurum exact. is közhasználatú volt még a réginyelvben: HB. *émdül*, Münch. és Bécsi c. *vënd, tënd* stb. A mai élő nyelv tudatából e képző teljesen kiveszett.

De azért van a nyelvnek elég élő alakja, hogy az író szabatosan kifejezze gondolatait, sőt a maga természetes törvényei szerint maga a nyelv is gondoskodik újabb formák eléállításáról. Felhozható a magyarban, mint egészen újabbkori képzés a *-szerű*, *-féle*, melyek még nem illeszkednek az alapszó önhangzóihoz; testes alakjok is mutatja, hogy újabb keletűek és képzés helyett akár összetételnek nevezhetnők. Ilyenek még a *-béli* *-beli*, továbbá a finn *kunta* (*kymmenkunta*, *satakunta*, *maakunta*) = magy. „had, nemzetség, család, sereg” (Bud. Ny. I:346). A Jászságban, nevezetesen Apáthin, még most is mondják: Vágóhad, Királyhad (Vágó nemzetség, K. nemzetség).

Ily összetételek a gyakori használat folytán egybeolvadnak a jelző szóval, a gyors és kényelmesebb kiejtésre való törekvés elejt egy-egy hangot, a hangsúly megszűnik, a szó teste összevonódik, hangzóilleszkedés áll be, úgy hogy egyik-másik képző alig hasonlít eredeti alakjához. „*Nyáj*” hangzatilag és testileg ma is önálló szó a magyarban. De ki gyaníthatná tudományos kutatás nélkül, hogy az *annyi*, *tengernyi*, *tíz ölnyi* szók végső szótagja nem egyéb, mint annak kopott alakja, mely a *mind-nyáj-unk*-ban még egész testes alakjában megvan? (Bud. NyK. II.) — A *-hat*, *-het* képző a Münch. és Bécsi c. írásának idejében még külön szó volt, ép úgy, mint a latin *possum* vagy ném. *können* (Ehr. „nem *hathatnak* ymténye”: non possunt admonere; Münch. c. „mert nem *hatsz...* tenned”). — A *kétszer*, *ötször*-beli képző régente csak *-szer* volt; Bécsi c. *előzer*. Még előbb, a HB. korában *charmul*: *háromszor* helyett. Az Udvarhelysz.-ben ma is *hatszér*, *húszszer*, *százszer* (Ny. III:261), s ott a *szer* önálló szóképen is előfordul sor helyett: „Fassáng, fassáng ezör eléjönne, Mégis a *szer* reám nem kerülne” (Vadr. 108), *szerre* sorra (Vadr. 407).

Az ily képzők legmozgékonyabb elemei a nyelvnek, az összes szókincset határtalanul képesek gazdagítani. Vannak azonban oly képzőink is, melyek önálló szókként nem szerepelnek ugyan, sőt nem is valami testes alakúak, mégis oly mozgékony elemei a nyelvnek, mint akármelyik viszonyrag; pl. az *-s* melléknévképző (havas, véres, fejes, lábas), vagy a cselekvési neveket képző *-ás*, *-és* (Bud. A magy. szóképzés tárgyalásához. Ny. I.).

Ellenben némely más képző munkája csupán egy-nehány szóra szorítkozik, „mintha maga a nyelv annak további használásáról egészen lemondott volna“ (Bud. u. o.). Így a *balog* szóban világosan elválasztható a *bal* tőszó az *-og* képzőtől. De vajjon kinek jutna eszébe ennek analógiájára a *jobb*-ot is ily képzővel ellátni (*jobbog*)? vagy a *csusszan*, *bukkan* végső képzőjét új momentán értékű igék képzésére felhasználni, pl. *nézzzen* (megnézi), *kappan* (*Főlkapott hirtelen egy petrenczés rudat*“ Pet. János vit.)? — Az összehasonlító nyelvészet kimutatta, hogy a *félt*, *hányt* (*hánytorog*), *kisért*-beli *-t* mom. képző; ha ki azonban új mom. értékű szók gyártására használná fel e *-t*-t, erőszakot követne el a nyelven, mert az élő nyelv e képzőt végkép elejtette, „a nép nyelvtudata már nem bírja többé nyelvérzékileg elemezni, legalább nem bír a még könnyen elváló képzőrészhez bizonyos értelemmódosítást (képző-funciót) kötni“ (Bud. u. o.).

Hogyan ítéltető meg tehát, vajjon valamely képző élő-e vagy elavúlt, azaz alkalmas-e még újabb képzésekre, vagy nem?

E kérdésre megfelelt már Budenz a *Nyelvőr* I. kötetében „A magyar szóképzés tárgyalásához“ című értekezésében. Az ott kifejtett elvek szerint fogok itt is eljárni, mert egyedüli biztos kritériumai annak, vajjon valamely képző élő-e vagy elavúlt. E szerint elavúlnak fogjuk tekinteni a képzőt:

1) ha annyira egybeolvadt a tőszóval, hogy a nyelvérzék — tudományos kutatás nélkül — az egészet képzetlen szónak nézné, pl. *jut*, *nyak*, *hál* (l. MUGSz.). Ide tartoznak azon szók is, melyekben a képző tisztán elválik ugyan az alapszótól, pl. *bal-og*, *rövi-d* (szék. *röv*, *rövebb*), *csusz'-an*, *buk'-an*, de nincs meg a nép nyelvtudatában, „hanem úgy vétetik, mint különbözetlen mellékalak az egyszerű alapszó mellett“ (Bud. u. o.)

2) Elavúlt a képző, ha újabban alakított tőkhöz nem járulhat s csak néhány régi képzésben fordul elő, pl. a *kelt*, *vesz-t* | *rezzen-t*, *csattan-t* | *forga-t* *zörge-t*-beli caus. *-t*, melyet nem lehet pl. a *verdes*, *szór*-igéknél alkalmazni (l. Bud. A m. szóképz. tárgy.).

3) Az elavultság gyanújában állhat oly képzésmód, mely valamely functió eszközlésére nem egyedül szolgál, „hanem annak viselésében más képzővel osztozik“. Pl. -ás, -és régibb -at, -et helyett: *hideglelés, gyönyörködés, Bc. hideglelet, gyönyörködet*.

Ezek lesznek kritériumai az elavult képzőknek; minden oly képzésmód, mely e kategóriákba nem sorozható, élő.

Megtörténik azonban, hogy egy-egy képző tájszólásilag tovább folytathatja életét, noha a közhasználat teljesen elejtette: pl. Tudjuk, hogy közhasználatban élő mom. képzőnk nincs; e functio jelölésére a *meg, le* stb. igehatározók szolgálnak, vagy pedig valamely, az egyszeri cselekvést kifejező szóval segít magán az író, pl. Nagy szája *megnyílik*, tüdeje *kitágul*, S ily módon riaszt *fel* szerelem álmábúl“ (Petőfi, János vit.), „*Meg* ne illesse kend azt a szegény árvát“ (u. o.), „S *megkapta* bajsát és *egy*et pödrött rajta“ (u. o.). De a székelységben, különösen a háromszéki nyelvjárásban nagyon gyakran -*int* képzővel alakulnak mom. értékű új szók: *hallint, illint, dobint, nyalint, forralint, fuvint, húrint* stb. (Kriza). Ez és még egyéb okok (részletesen alább a mom. képzőknél) oda mutatnak, hogy az -*int* képző, bár a közmagyarságban elavult, a székelyeknél még mindig él és új sarjakat hajt. Mint mikor a kiszáradt fa egyik ágában élet lüktet még és zöld leveleivel, gyér virágaival meghazudtolja azokat, kik a holtak közé sorozták. Így Munkácsi is bizonyítja, hogy a reflex. -*úl, -űl* a csángóknál valósággal élőknek mutatkozik: *fogúl* kezd, *kötűl* kötődik, *ütűl, mosúl* (Ny. IX:530).

Nem elégíthet tehát ki a képzőknek egy élő és egy elavult osztályba sorolása, egy harmadikat is fel kell vennünk: a tájszólásban élő képzők osztályát.

KÖRÖSI SÁNDOR.

BARÁNCSEK ÉS BAZÁNCSIK.

A Ny. Hétfalúból *baráncsik* „selyem fátyolkendő“ (III:326) és *bazánzsik* „főre való selyemkendő“ (V:329) tájszókat közölte. Az egynemű jelentések szerint, melyhez az alakok hasonlósága is járul, a két szó összefüggésére lehet gondolni, de nehézséget támaszt e tekintetben a *z-r* változás, mely ugyan több nyelvben,

pl. a scandinávban, a törökség terén is a csuvasban (csuv. *jiger*: tör. *ikiş* iker | csuv. *tuxur*, tör. *dokuş* kilencz) előfordúl, azonban a magyar nyelvben nem található más analog esete. Simonyi (Ny. V:416) ezért azt hiszi, hogy a közlések valamelyikének tévesnek kell lenni.

Annyi bizonyos, hogy a két változat a magyar nyelv terén belül ki nem fejlődhetett, s így, ha helyes voltukát kétségbe vonni nem akarjuk, vagyis a közléseknek hitelt adunk, azokat egymástól független és teljesen különálló szónak, különösen kölcsönvételeknek kell tekintenünk. S csakugyan a kérdéses szókat közelebbről vizsgálva, magyar voltukra nézve előlegesen is kétséget támaszt a *-csik*, *-zsik* szóvégzet, mely a török *-şik*, *-şik* diminutivum képző alakjával összetalálkozik, — és a törökség csakugyan nyújt egyéb felvilágosító adatokat is, melyek a dolog tisztázását elősegítik. A magyar nyelvben ugyanis a volgai török hatáson kívül egy későbbi török, kún és oszmánli befolyásnak is vannak nyomai, és különösen dialecticus elterjedésű török szók általában e két forrásra vezethetők vissza, a mennyiben a kún és oszmánli hatás már azon korban történt, mikor a magyar nyelv különböző dialectusokra való széjjelválása megtörtént. Ilyen a magyarban nem általános használatú szók pl. kún forrásból: *kölyü*, *kölü*, *külü* pistillum, Tájsz., MA. mely a kún *cheli*, *kili* pistillum (cod. cum.), oszmánli *küllük* pistillum szónak felel meg | *tupli* (Ny. VI:179) gömbölyü, kövér; a kún codexben *top globus*, a *li* török nom. possessoris képző.

Közvetetlen oszmánliból származó dialectikus szók, a mennyiben t. i. a déli szláv nyelvekből hiányzanak, pl. *kilim* tapes variegatus MA., oszm.-perzsa *kilim* buntfarbiger teppich von wolle | *tözek* Tjsz. oszm.-perzsa *tezék* kuhmist zur feuerung | *csomak* ékfejsze, (Ny. II:375) oszm. *čumak* keule von holz oder eisen, eiserner stab | *dalma* töltelék (Ny. I.), oszm. *dolma*, *dolama* füllsel, gehacktes fleisch, tör. *dolmak* füllen stb. Ugyanígy felel meg a *baráncsik* szónak az oszmánliban *borundsuk* schleier, feine leinwand, csagataj *böründsük* schleier. Vámbéry e szókat (Etym. szót. 227.) tör. *bör-*, *bor-* takar ige származékának mutatja ki, olyképpen hogy az *n* deverbális főnévképző, melyhez járult a *dsik*, *dsuk*, *dsük* kicsinyítő szó. Ilyen módon a *baráncsik* hitelesítve volna.

De nem lehetetlen, hogy a *bazánzsik* is ilyen török kölcsönszó. Erre vonatkozólag oszm.-perzsa *bezen* egge és oszm. *bazen* eine art feiner barchent (mely nem más, mint a franczia *basin*) jöhetnek számba, úgy hogy egy, a *borundsuk* analogiára képzett török *-şik* végű **bazenşik*, *bazanşik* alak átvételének tekintjük.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

„SZÁMOT VET, SZÁMVETÉS.”

A matematikai tudományok egyik felette fontos ágának neve: *calculus infinitesimalis*. Ez a terminus átment az összes román és germán nyelvekbe, de a Bugát-Toldy kor-szak befolyása alatt álló magyar közönség sem a „calculust”, sem az „infinitesimalist” el nem fogadta, nevezetesen a calculust *hánylattal* fordította le. Föltéve, de meg nem engedve, hogy a *hány* = quot töből képezhetünk igét, t. i. *hányolni* = *calcolare*, akkor ebből a *hányolat* (v. az *o* kilököésével *hánylat*) mint a bevégzett cselekvés eredménye nem fejezi ki a calculusnak ide vágó értelmét, mert ez mint folyó cselekvés helyesen csak *hán-yo-lás* lehetne.

De volt-e szükség arra, hogy oly közönséges fogalom megjelölésére, mint a milyen a *calculus*, *calcolare*, új szót faragjunk? Vajjon nem éltek e a XVI., XVII. és XVIII. században magyar kifejezéssel, mely tökéletesen visszaadja a latin *calcu-lare* értelmét? A kolozsvári Gemma Frisiusban, Ónodi, Tolvaj és Maróthi arithmetikáiban nem akadunk-e a *calcolare* és *calculus* helyes magyar terminusaira? Ezek mind oly kérdések, melyekkel a Bugát-Toldy-féle iskola hívei édes-keveset törődtek: előttük volt Cauchy „*calcul différentiel*”-je és lett belőle magyarul *különbzéki hánylat*, miként Moigno „*calcul intégral*”-ja az *egészleti hánylat* nevét nyerte.

A Ny. annak idején a *hánylat*nak kiadta az útlevelet és a magyar matematikusok becsületére válik, hogy ez a szörnyeteg nem kísért többé kézikönyveinkben; de a figyelmes olvasó azt is látja, hogy matematikus íróink kerülő úton menekednek meg tőle, azaz nem használnak helyette a *calculus*sal fölértő magyar terminust. E sorok írója valamikor (a T. E. közlőnyben) kimondotta, hogy *calculus* magyarul helyesen *s z á m v e t é s*, még pedig minden megszorítás nélkül, akár általános jegyeken azaz betűkön hajtjuk végre a műveleteket, akár pedig közönséges számokon.

Mióta az arithmetikát elég szerencsétlenül *s z á m t a n*-nak keresztelték, a *s z á m v e t é s*t vajmi ritkán említik, sőt a mai ifjúság már nem is érti e terminus jelentését, hacsak a tanító kellően meg nem magyarázza. Pedig az előző századokban, sőt e század elején is e szó nyelvkincsünknek becses része volt. Gondolomra lapozgattam Maróthiban (Debreczen, 1743) és harmincznál több kifejezésre akadtam, melyek a mellett bizonyítanak, hogy a XVIII. századbéli nyelvszokás szerint a *s z á m v e t é s* mindenféle alakban szerepelt. „Az újjain fel nem tudná

vetni a nagyobb számokat", mai nyelven: nagyobb számokkal újjain nem tudna számolni; „így vetjük fel az árát", mai nyelven: így számítjuk ki az árát; „ezt ugyan másképen is fel lehet vetni", mai nyelven: ezt másképen is kiszámíthatjuk; a többit elhallgatván, egy hosszabb idézetet közlünk, melyből világosan kitűnik, hogy a mai nap is használatos „számot vetni" retorikai figura. „A régiek, minekelőtte a betűkkel (értsd számjegyekkel) való számvetés Ázsiából Európába által jött, másféle számvetéssel éltek: mineművel élnek most is némely görög és más aféle kereskedők; sőt néhol az írást tudatlan parasztemberek is. Méltó pedig, hogy ezt a tanult emberek is tudják; mind azért, hogy írást tudatlanokat erre taníthassanak; mind pedig, hogy az ilyenekkel, az ő módjuk szerint, számot vehessenek".

Ez idézetek határozottan arra vallanak, hogy a XVIII. századbeli magyar nyelven *calcolare* = számot vetni és *calculus* = számvetés. Mindamellett, míg e kifejezéseket: „számot vetni", „az árát felvetni" stb. kellően meg nem magyarázzuk, megengedjük, hogy valaki kételkedjék, vajjon a számvetés minden tekintetben annyit érő-e, mint a latin *calculus*? Hogy ez utolsó kétséget is eloszlassuk, a „számvetés" kifejezés eredetét kell kimutatnunk.

Maróthi könyvében az utolsó idézet a régiek számvetésére vonatkozik. Ezt „paraszt számvetés" elnevezése alatt szépen ismerteti meg a XVIII. századbeli debreczeni professor. Főleges mondanunk, hogy a számvetésnek ez a módja a római eredetű *abacus* használásán alapszik, mellyel nálunk a múlt században még országszerte éltek. Az *abacus*on *kavicsokkal* = *calculusokkal* számoltak, innét eredt a *calcolare* és a *calculus* elnevezés. A magyar ember — akkor számokat nem írván — az *abacus*on felvetette azokat, azaz az ezresek, ötszázások, százások, ötvenesek stb. rovatába annyi kövecset vetett, a mennyit az adott szám megkívánt. Ha most az *abacus* segedelmével, mint most mondjuk, számolt, a számokat ide-oda, az egyik rovatból a másikba, vetette, azaz a szónak szoros értelmében számot vetett.

E rövid fejtegetésből, úgy hisszük, világos, hogy a latin *calcolare* és a magyar számot vetni nemcsak a nyelvszokás szerint egyet érő kifejezések, hanem mindkettő ugyanazon egy forrásból ered, t. i. az *abacus* használásának módjából. Az arabs számjegyek általános használása végképpen kiszorította az *abacust*, de a *calculus* és *calcolare* megtartották jelentésüket, azonképpen meg kell tartanunk a számvetés és szá-

mot vetni terminusokat is, még pedig legáltalánosabb értelmükben, bár mai nap nem vetjük föl többé a számokat az abacuson.

Császár Károly.

A RAGOZÁS ÉS KÉPZÉS ELMÉLETÉNEK EGYSZERŰSÍTÉSE A MAGYAR NYELVTANBAN.

Simonyi Zsigmond, kinek magyar nyelvtanai középiskoláinkban meglehetősen el vannak terjedve, a Nyelvőr f. évi augusztusi füzetében fontos nyilatkozattal lepte meg a magyar nyelvtan tanítóit. Kijelenti ugyanis, hogy a teljes tövek elméletét, melyet négy évvel ez előtt ő hozott be nyelvtanainkba s iskoláinkba, — nyelvtanainak jövő kiadásában elhagyja.

Nem akarom itt fejtegetni, hogy e lépést jobb lett volna már előbb, már e nyelvtanok második kiadása alkalmával megtenni, annyival is inkább, mert az összes tövek magánhangzós voltának fölvétele ellen mindjárt ez új elmélet első megjelenésekor nyilatkoztak ellenvetések; nem akarok itt arra sem utalni, hogy e visszalépés mily kellemetlen helyzetbe hozza most azon nyelvtanítókat, kik eddig, megtámadásokkal küzdve, fentartották az iskolában Simonyinak az elméletét: csak annak akarok kifejezést adni, hogy én részemről örömmel üdvözlöm a nyelvtanainkba behozandó ezen változást.

Én, mihelyt Simonyi kisebb nyelvtana 1877-ben megjelent, róla írott ismertetésemben s a könyv írója által úgynevezett „szelid” bírálatomban azonnal előadtam, inkább a nyelvtudomány szempontjából, a tövégi magánhangzók általános fölvételét illető ellenvetéseimet (Tanáregyl. Közl. 1876/7. 19. sz.); majd midőn később a Nagy László-féle népiskolai nyelvkönyvet nyelvtudományunk haladottabb állapotához alkalmazva átdolgoztam, nem vettem oda föl a tövégi magánhangzók elméletét, most már azon pedagógiai szempontból is, hogy az anyanyelv tanításánál ismeretlennek ismeretlenhez kötését, kivált kezdőkkel, elkerüljük. (Mert pl. ezen elemzésben: *pado* + *k* mind *tő*, mind a képző ismeretlen a képző előtt). Fentartandónak ítéltam a kötőhangzók elméletét, s azt vittem keresztül az egész nyelvtanon.

Innen van, hogy én örömmel üdvözlöm Simonyi visszalépését, a kötőhangzós elmélet fölvételét.

Simonyi, bár világosan nem mondja ki, úgy látszik, tisztán pedagógiai szempontból teszi e változást. A tudomány szempontjából megtartandónak véli régebbi elméletét, de nyelvtanaiban mégis mással fogja fölcserélni, mert „megtörténhetik, hogy a *tő*

vége hangtani változások következtében a nyelvérzékre nézve elveszti a tövel való közösségét, és vagy jelentéktelen elemmé, mondjuk kötőhangzóvá süllyed, vagy pedig a raghoz vagy képzőhöz csatlakozik". (Nyelvőr, X. 371.) — Ez más szóval annyit tesz, hogy a tanuló, a kinek a nyelvészkedés nem szak-tudománya, nem teheti föl és nem használhatja a nyelvtudomány szeművegét a szóknak elemeikre bontásánál; használja fel tehát a tanító e bonczolásnál segédeszközzül az anyanyelv tanulójának már meglevő nyelvérzékét, a nyelvérzék által a tanuló előtt ismeretes alapra építse föl a nyelv elemzését, ismerthez kapcsolja az ismeretlent, így tegye öntudatosá a nyelv öntudatlan birtokát.

Az iskolai tanítás s általában az oktatás szempontjából tehát csak helyeselni lehet e célba vett változtatást; de ugyanezen szempontból óhajtandó volna, ha Simonyi még egy lépéssel tovább menne, s a szóragozás és képzés elméletét lehetőleg átlátszóan és egyszerűsítve tárgyalná nyelvtanainak következő kiadásáiban.

Terve ugyanis, a Nyelvőr idézett cikke szerint, az, hogy a nyelvtörténeti nyomozások alapján fölvetett tövégi magánhangzót (pl. az *o* és *e* meg *e* hangot ezekben *padot*, *kérék*, *padon*, *kérendek*) némely esetben a *tő* és rag vagy képző közé járuló kötőhangzónak, más esetben pedig a rag vagy képző mássalhangzójához tapadó előhangzónak fogja venni. Ez utóbbi értelemben számítaná az u. n. tövégi magánhangzókat a következő ragokhoz, képzőkhöz vagy időjelzőkhöz: a birtokos és ige-személyt jelölő *nk*-hoz, a fokképző *bb*-höz, a jövő cselekvés jeléhez az *nd*-hez, végzett cselekvést jelző *tt*-hez, s az *n* helyraghoz, úgy hogy e szóelemek szerinte ilyen alakban volnának tanítandók: *nk*, *unk*, *ünk*; *abb*, *ebb*; *and*, *end*; *tt*, *ott*, *ëtt*, *ött*; *n*, *on*, *én*, *ön*. A többi összes esetekben a rag és képző előtti *s* a szerinte úgynevezett rövid *tő*-höz nem tartozó rövid hangzókat kötőhangzóknak venné, tehát így elemezne: *ház-a-s*, *ház-a-k*, *ház-a-t*, *ház-a-tok*, *vert-e-tek*, *mond-a-ni* sat.

Arra nézve, hogy *unk*, *ünk* sat. ragokat szándékszik fölvenni, azt hozza fel okúl Simonyi, hogy „az újabbkori nyelvérzék pl. e szavakat: *útunk*, *vérünk* így tagolja: *út-unk*, *vér-ünk*". Megengedem, de ellenében azt állítom, hogy az a nyelvtudomány nélkül szükölködő nyelvérzék a *házas*, *házak*, *házat* sat. szavakat is így tagolja: *ház-as*, *ház-ak*, *ház-at*, mit bizonyít a régibb nyelvtanok azon általános fölvétele, hogy *as*, *os*, *es*, *ös* képzőről, meg *ak*, *ok*, *ek*, *ök* többesragról sat. tanítottak.

A nyelvérzéknek ezen kérdésben való ilyennemű számbavétele tehát, szerintem, csak zavart hozna a nyelvtan tanításába;

mert vagy a ragoknak s képzőknek lenne nagyon sokféle alakjuk (pl. a többes képzőnek 6 formája, u. m. *k, ak, ok, ek, ék, ök*), vagy Simonyi terve szerint, ugyanazt a szó-elemet kellene majd kötőhangzóval (*kert-é-k*), majd a rag vagy képző előhangjának vennünk (*kert-ü-nk*).

Óhajtásom tehát az lenne, hogy e kérdés eldöntésében inkább a helyes tanítás elve, mint az alanyi és önkényű nyelv-érzék sugalma legyen a fő irányadó. A nyelvtudomány által megengedett határokon belül tegyük átlátszóvá és egyszerűvé a ragok és képzők tanítását. Ezt pedig elérjük az által, ha az előhangzóval járó összes ragokat és képzőket mássalhangzón kezdőknek vesszük, s a hozzájuk járuló előhangzókat minden esetben kötőhangzóknak nevezzük. — Ha így elemezzük: *ház-a-k, vár-o-k*, elemezzük ezeket is így: *ház-u-nk, vár-u-nk*. És ezt annyival is inkább így kell tennünk, mert az *nk* és *n* (helyhatározó) rag az *olló* és *fa*-féle töveknél csakugyan pusztán *nk* és *n* alakjában tűnik fel.

Ezek szerint egységet hozunk a ragok sokféleségébe, mert pl. az *n* rag *n* alakjában marad ép úgy az *olló*, mint a *ház, kert, tűz* tövek után; az előhangzós ragok és képzők előtti hangzót nem kell hol kötőhangzónak, hol a rag és képző hangzójának neveznünk; végre a hét kötőhangzót: *a, o, u, e, é, ö, ü* szívesen fölvehetjük a sokféle ragtól való megszabadulásunk árán.

KOMÁROMY LAJOS.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Helmeczi Mihály följegyzései.

I.

A híres újító, Helmeczi Mihály „Berzsenyi Dániel versei” kiadásához egy bevezetést írt, a melyben a nyelvújításról értekezik. Értekezése nem csak azért fontos, mivel a nyelvújítás elveivel ismertet meg bennünket, hanem fontos azért is, mert igen sok új szót találunk följegyezve benne, a melyeket akkor tájban (1816) kezdtek a forgalomnak átadni s terjeszteni. Hogy e följegyzéseket kritikai szemmel kell olvasni, arról eléggé meggyőződhetik az olvasó, ha a következő példákat tartjuk szeme elé. Helmeczi új szók gyanánt sorolja fel pl. ezeket is: *akasztal, áltat, ámulás, élénk, pihen, szökel*; holott mindezek régi szók, a melyeket már Molnár Albert beiktatott szótárába. Az értekező rövidítés által támadt új szóknak mondja hasonlóképp a régi nyelvnek eme szavait is: *eskü, folyamni, jós, helyhezni*,

lovag, segéd. Hogy Helmeczi nem mindig tudja igaz urát adni a szónak, kitetszik abból, hogy sokszorta nem a termesztőt, hanem a fogyasztót nevezi meg; pl. a *lovancz, ujoncz, pamlag* szóknál nem szerzőjüket, Barczafalvit, hanem használóikat, Dugonicsot, Barótit s Kisfaludy Sándort említi meg. S ezzel áttérhetünk Helmeczi följegyzéseire. Fejtegetéseinek ez a címe: „Értekezés az úgynevezett újításokról a nyelvben“.

„Minden újítás nyelvünkben, úgymond, e következő cikelyekre osztályozható.

B) Új származtatások; Bessenyeinél: *segély*. — Csikóban: *villangozni*. — Csokonainál: *áltatni, ámulás, bukadék, csiklándozat, dühöngni, enyhés, élénk, élvény, fúkálni, hamuhodni, hullámolni, istenleni, kéremény, lépkedni, merevülni, poffangani, ragyogvány, rémlet, rémzet, tisztelkedni, viszonzani, zengzet*. — Debreczeni új Énekeskönyv 1815-ből: *bőves, emelíteni, fogyni, megnyugotni, nézelni, ökleldezni, rútolni, tekintelni, zárolni*. — Döbrenteinél: *utánozni* stb. — Döménél: *csukakozni, egyedülség, enyhödni, gyámitani, hajléktalankodni, jajgás, keserületes, kétetlen, lengélődni, rakásolni, színvegyíték, tudóskázni, tünet, újadni, villámni, villámzó* stb. — Dugonicsnál: *kedvencz, képzemény, körülmény, lovancz, ujoncz* stb. — Gyöngyösi Istvánnál: *egyvelülni, enyhödni, esemény, fuvalom, gyúladalom, inalni, megádázni, ragyogzani* stb. — Horvát Andrásnál: *borzalom, fessedék, forralom, haladékony, ötlet, pirány, tudamos, tetemedni, vélelem* stb. — Kisfaludynál: *ámulni, csiklandék, édelegni, módolni, rianni, robaj, szorgolni, támolygani, zörej* stb. — Kulcsárnál: *mutatvány, szállítvány* stb. — Pápainál: *előttez, értesít, ismétel, látomászó, nevelék, nyugalma, osztályoz, türelem, valósít* stb. — Baróti Szabónál: *akasztalni, allyadék, allyazat, avatag, áltatni, ámulni, czondorlani, diadal, erdő, ereglő, feledékes, facsaros, folyadékony, forral, gyorstalan, hiulni, ihlet, kecs egetni, késedezni, körösleg, környösleg, környülég, környület, lábanni, legyengni, locsadék, menelni, mérgedni, mozdulatos, mozgádozni, nevedék, nyildoklani, öszvetolulni, pihenni, szellőzet, szökelni, tekintelni, teplekedni, vegyelíteni, viadalom, viszonyolni* stb. — Wagnernél: *ádázat, darabcsa, elcsünt (tabidus), esedékeny, fondorlani, környület, lépcselni, nézelni, nyomvasztani, reszketeg, rutalmas, szenvedékeny, tarcs (firmitas)* stb. — Verseghynél: *egyetem* stb. — Virágnál: *eszélőkös, gyönyöríteni, különíteni, méltólni, példány, siradalmas, törvényhatóság* stb. — Zrinyinél: *környület, örvendíteni* stb.

Ilyenek ezek is: *alagy, általány, billentyű, csellem, elem, elméncz, igény, iránylat, kegyencz, kényelem, könnyelmű, lebel, méltány, nyilván, nyugtatvány, szellem, szerény, szélsély, tal vagy talány, ünnepély vagy ünnepélyes, védencz, vonal* stb.

E) Szórövidítés. Bessenyeinél: *győzelem*, stb. — Csokonainál: *csermely, csillám, fejedelem, kellem, keserv, kétes, mámor, negéd, Nádor, pazér, remény, segéd, villám*, stb. — Debrecz. új Énekeskönyv: *bére, csudatét, döglelet, ét, folyamni, hitlen, jótét, keserv, kétes, remény, tökélet, villam*, stb. — Döménél: *bék, csillám, jós, kellem, keserv, körny, lovag, remény, csillám*, stb. — Dugonicsnál: *emlék, ima, kíváncs, parancs*, stb. — Gyöngyösinél: *bizalom, győzelem, remény*, stb. — Horváth Endrénél: *alkalom, béke, csillám, durcz, emlék, folyam, fondor, halhatlan, hijány, inger, kanyar, lovag, magány, mulhatlan, segéd, verseny*, stb. — Kis Jánosnál: *csermely, inger, kellem, segéd, remény*, stb. — Kisfaludynál: *alkalmazni, ábrázni, bel, béke, bösze, diadal, emlék, enyh, fejedelem, folyamni, fondor, gyűlölet, helyhezni, helyzet, igaztalan, kellem, környözni, magány, Nádor, parancs, rettenet, szökeln, szörny, tökélet*, stb. — Kulcsárnál: *emlék, kellem, keserv, lovag, remény, segéd*, stb. — Kunicsnál: *figyelem, hálás, iszonyat, keserv, kétes, lovag*, stb. — Baróti Szabónál: *alázat, bel, béke, diadal, fejedelem, folyam, futam, jós, keserv, kétes körny, környözni kül, lenge, nyomoru, pillantlan, remény, segéd, villám*, stb. — Takácsnál: *inger, kellem, magány*, stb. — Wagnernál: *alkalom, béke, békes, finnya, folyam, jós, kétes, lovag, segéd, szemérm, stb.* — Verseghynél: *alkony, diadal, dombor, ellen, eskü, fondor, gyönyör, hosszú, humor, inger, iszony, jós, kaland, keser, két, kétes, kellem, könyör, könyörű, körny, kóbor, lepény, magány, Nádor, nyomor és ortály, pazar, sanyar, szörny, szender, taps, téboly, tékoz, tévely, toborz, tompor, telj, várkozni, varázs, viszony*, stb. — Virágnál: *alacs, ábrázni, béke, elillni (elillani), finnya, folyam, gyönyör, kétes, megmenik, parancs, potroh, remény, sanyar, segéd, szomor, villám*, stb. — Zrinyinél: *láthatlan*, stb.

Nem különben ezek is: *ábránd, ábrándos, ármány, árny, ámoly, bámész, bojtor, busoly, fintor, fohász, hábor, henysely, heveny, hunyor, higany, hunnyász, idom, izom, káboly, mosoly, porhany, potom, szemöld, szigor, szompoly, tántor, temérd, vánczor, vesztegház, vidor, vízeny, zsugor*, stb.

F) A gyökök s avult szók felelevenítése. Csokonainál: *csend, enyh, döllyf, gög, gömb, gyám, hars, kör, ör, pír,*

szomj, stb. — Debreczeni új Énekeskönyv: *enyh*, *gög*, *hon*, *kór*, *szomj*, stb. — Döménél: *dics*, *düh*, *enyh*, *ék*, *gög*. *kegy*, *ör*, *véd*, stb. — Dugonicsnál: *gyök*, *ingy*, *kegy*, *kör*, *leh*, *ragy*, stb. — Horváth Andrásnál: *csín*, *dics*, *düh*, *ék*, *gyám*, *kecs*, *kör*, *kül*, *kegy*, *láz*, *ör*, *rém*, *szomj*, *vágy*, *véd*, stb. — Horváth Istvánnál: *áld*, *bám*, *csend*, *éd*, *ék*, *lak*, *lob*, *vágy*, stb. — Kisnél: *csend*, *kecs*, *kegy*, *ör*, *véd*, stb. — Kisfaludynál: *csend*, *düh*, *dölyf*, *ék*, *gög*, *gúny*, *kegy*, *láz*, *leb*, *ör*, *vágy*, *véd*, *vész*, *vid*, stb. — Kulcsárnál: *düh*, *gyám*, *kör*, *ör*, *vész*, stb. — Kunicsnál: *csend*, *gög*, *kegy*, *lak*, stb. — Mártonnál: *rajz*, stb. — Baróti Szabónál: *düh*, *ék*, *gög*, *ör*, *véd*, *vész*, stb. — Wagnernél: *rom*, *szak*, *vész*, stb. — Verseghynél: *áj*, *csend*, *dics*, *doh*, *dölyf*, *düh*, *ék*, *fecs*, *gög*, *gúny*, *hars*, *herv*, *kajcs*, *karcz*, *köpcz*, *kör*, *loncs*, *ort*, *ör*, *poncz*, *pót*, *roh*, *sarj*, *sáv*, *senny*, *senyv*, *sér*, *sín*, *szak*, *szomj*, *trécs*, *vány*, *vágy*, *véd*, *zúr*, stb. — Virágnál: *csend*, *csín*, *dics*, *doh*, *dölyf*, *düh*, *gög*, *kegy*, *leh*, *ör*, *vágy*, *véd*, stb.

És még ezek is: *bágy*, *böf*, *bösz*, *dacz*, *gerj*, *honvágy*, *horty*, *kénybecs*, *párthiv*, *sám*, *szend*, *szenv*, *terj*, *tetszvágy*, *tomb*, *üdv*, *ür*, *zsémb*.

G) Új szók: *rény*, *pamlag* (kánapé Baróti Szabónál és Himfynél), *haslag* (Virágnál), *lény*, *érv*, *szilárd*, *hornyók* (metsző vagy rovátkoló kés Beregszászinál). A *seculum*, Bessenyei: nál: *esztendőszáz*, Bartzafalvi-Szabónál: *százszaka*, Ráthnál: *század*. Spiritus: Báthorinál, Zrinyinél és más régieknél: *szellet*, Fejérnél: *lölk*, Ruszikenél: *ihlemény*, Kazinczynál: *szellem*. — Virtus: régen: *jóságos cselekedet*, Bartzafalvi, Szabónál: *csellem*, Révainál: *jóság*, Baróti-Szabónál: *erény*-Sándornál: *tökély*, Dugonicsnál: *fírfiság*, más íróknál: *erkölcs jó tett*; Daykánál, Kazinczynál, Síposnál s másoknál: *rény*. — Reitz: Takácsnál: *inger*, Daykánál: *kecs*, most az első irritation, a másodikat charme értelemben használják. — Az *ens*-ből (Baróti-Szabónál: *löny*, Kisfaludynál: *való*, másoknál: *valóság*) lett: *lény*. — Az *elementum*-ból metamorphosisok után: *elem*, az elő szóból (mint kellőből *kellem*).“

JÁMBOR JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szerémi György magyarsága.

Midőn Szerémy Györgynek Magyarország romlásáról szóló emlékiratát tanulás végett forgattam, egyúttal kijegyeztem a benne előforduló elszórt magyar szókat és mondatokat. Szerémi

György Kameniczen született; tudott ráczúl, konyhadeákúl, de magyar volt az anyanyelve, a minthogy akkor még Szerém is a magyar vármegyék közé tartozott. Magyaros latinságú könyvét 1544—1546 táján készítette.

Tiszta magyar szavai itt következnek:

Atyafgyermek (145). Carnaliter frater, hoc est attyafy gyermek.

Bánya (315). Nunc eciam illa banya aurea producit bonum aurum.

Bestye tánczos király (133). Tu Rex, bestye tanchos kiral. perdidisti Regnum Hungarie...

Boglár (168). Quasi esset boglar.

Bolt (48). Tabulam boti non presumebant infra mitere

Csatornakút (320). Capite trunkati erant in arce intus iuxta fontem chatornakwt.

Csonkatorony (161). Regiestas faciet eum captum ad Chonka toron proiecere.

Csorba wala (3). Tandem Ladislaus Vaydafia (Hányadi László) iam desistebat, quia biccellus ipsius brevis et sepissime pro defensione sua capitis contra Germanum inacrita erat, id est chorba wala.

Czél (219). Inceperunt sagitare signum, id est celt.

Deli (299). Unus miles Tracianus, nomen deli Radich.

Dobos (289). Et sic fundebamus super bigas in doleum, id est dobos; ita vocabant Budenses.

Ebbel ebet marattatok (205). Ferdinandus Rex sic dicebat: Elbellh ebeth maratatok; id est canem cum cane mordere faciam.

Elbusúla (3). In se elbusula, quod non imperaret Hungaris.

Edes György pap! (162). Rex (Johannes) mihi ridebat valde et dicebat: „En, edes Gwrrpaph, quomodo ambulasti cum capellano Prini Petri?

Fátyol (255). Vnum fattyol ad caput posuerunt tenuam velamen.

Fejkötő (54). Quilibet habeat auream vittam ad caput suum et fejqto.

Fris palota (290). Proicebant viuos in profundum puteum proximius fris palatta.

Fukar (339). Ista tria gens (a zsidó, görög és olasz) erant fucari... Italus fucar et Grecus fucar.

Fuvar (47). Semper dicebat (a végházak őrsége) coram cunctis fuar limites dicendo: stb.

Garat (332). Supra ponebat (molam asinariam) ad garat.

Gyantár (340). Pingere testas cum gyantar.

Harcz. Miles Alemanus jam venit ad harsch (20). Cito ad harcz preparauerunt se ipsos (72). Ut aptaret se ad pugnandum et ad harch (214).

Hársfa (82). Conciuerunt vnum locum sub magna arbore hasfa... Sub vmbra haspha.

Isten engem stb. (28—29). Incepit primo iuramentum facere (Tamás érsek) ad verbum Hungaricale dicens sic: „Isten enghem hugh seghelen, bodoghazzon, vr istennenek mind zenthii, ez oltari zenthsegh, ez zent kereszt, e zent evangelium es a zenth Janusnak zenth eröcleij (ereklyéi), hvgh Janus hercheghed teziok (teszszük) magari kiralya“.

Kanóc (311). Cum igne incenso canoth.

Kocsi (343). Ipsi ascenderunt ad kochi ejus.

Korlát (268). Ex vtraque parte bene cum korlata erat.

Korpázd e bestyét (63). Precepit (Dósa György) subulcis dicens sic verba Hungaricale: Korpazd ez bestiet! (Csáky püspököt érti).

Kótyavetye (265). In Buda ad kottyawettie clamantes et dicentes, qui plus daret propter.

Lapta (223). Vnus rusticus estuati erat per ignem de pixide igneam lapta de bombardas sagitassent de exteriori.

*Mázlak** (364). Intoxiant multos cum veneno vel cum aliqua mazlak.

Mázsa (112). Habeo decem massa argenti.

Megcsávolák (78). Regem pauperem megh chawolak. (Deceperunt.)

Násfa (255. és 257). Nasfa id est armilla.

Nem felelt (7). Contra iudicem palatinum Regni Hungarie non contradixisset, nem felelth.

Összeveszének (54). qzwewezenek ambo.

Pej (121). Sedebat super equum pey.

Péntekre virradóban (134). Erat jam nocte pentekre ver-radoban.

Pinczepalacz (53). Ad viam tres vasa vina ordinavit pinche palazk.

Pohár, asztalhoz való (u. o.). Et pohar aztolhoz walo.

Putton (365). More vnum putton.

Sárga (216) Erat vexillum eorum liuidi coloris, id est sarga.

Szabódom (?) (12). Equo (t. i. Szobi Péter) quidem valde zabadom....

Szakálas. De zakalos duodecim sic resonare cgebant (270). Quesivit ab eo quattuor zakalos ad carinas suarum narandonibus.

* Talán inkább *maszlag*? M. B.

Szállásosztó (210). Franciscus Pestieni (Pöstyéni) zalas ozto.
Szederjesbe való (168). Erat in veste vokoinea et zederiesbe
 valo iuxta cor suum.

Szemet (290). Turci quidem stabant super extra janwam
 in zemet aut decem.

Szeplős (164). Albus equus zeples.

Tábor (258). Super thabor Caesaris....

Tárgy (284). Illico statuerunt super monticulo unum tárgy.

Társzekér (179). Omnes ad tharzeker ordinauerant.

Tótoknak vad alma (is) füge (146). Vere bene antiqui
 Hungari habebant in prouerbis, quod totoknak vad alma figei.

Tót pechs nem mérges (161). Dicebam ego in me: „Tot
 pech nem mergws”; sicut Hungari solent in proverbiiis suis
 dicere.

Uram szent János! (337). Quilibet virus Hungarus dicere
 debeat „Vram zent Janus”.

Vajdafia (3). Ladislaus Waydafia (Hunyadi László).

Verő (70). In Koloswar ad uerw traxerunt.

Vén (76. és 104). Ven Bornemiza.

Vízvárfelől (3). Sepe solebat prandium et cenam az
 wizwarfelwl.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

Szólásmódok.

Nagybányaváros régi jegyzőkönyveiből s egyéb okleveleiből 1583-tól
 kezdődőleg.

Megtennénk bizony azt, ha olyan elménk érkeznek: ha jónak
 vélnők, vagy kedvünk jönne hozzá.

Sok jövő-járók forognak ottan-ottan szegény fejünkön: lep-
 nek meg bennünket s élösködnek rajtunk.

Szkompiáját más ember adósságáért letartották: bíróságn
 letiltották s lefoglalták.

Méltatlanul mocskosította levelében: rágalmazta, becstelenni-
 tette, vádolta.

Vékonyon érkeztem magunk életének is táplálására: a min-
 dennapi kenyeret a magunk számára is alig birtam beszerezni.

Másnak sem szabták az lelkiismeretét hetes vászonbul: az
 én lelkiismeretem sem alábbvaló az övénel, másénál. — (A falusi
 asszonyok esztovátáján — szövőszékén — az ugynevezett hatos,
 hetes bordából kikerült vászon szokott a legkeskenyebb s legdur-
 vább lenni.)

Isten életemet halasztván s rendet adván, megfizetek: ha
 élek s módomban lesz.

Az ő kegyelmek törvénykezésétől nem sok tartalékom
 léssen: nem félek, nem tartok az ő kegyelmek ítéletétől.

Egész teledszaka csak adósságot raktam s úgy éltem: egész télen át adósságból éltem.

Minthogy az fassiók az asszonyt igen megnyomták: a tanuk vallomásai az asszony tetteit (boszorkánysággal vádoltatott) nyilvánosságra hozzák s ennél fogva őt igen terhelték.

Az honnan a maga gonosz szándékát lövöldözi: rágalmazó szavakat, beszédeket terjeszt felőlünk.

Ha más, hatalmas emberrel el akartam volna fogni a dolgot, foghattam volna: ha ügyvéd által beperelni akartam volna stb.

Mert a szegénység annyi életet még nem készíthetett: annyi gabonaneműt még be nem szerezhette, hogy stb.

Isten őtet is nyavalyák alá rekesztette: betegséget bocsátott reá.

Az isten az szent patriarcháknak éleletes idejekkel áldja meg kegyelmeteket: hosszú ideig éltesse, számos esztendővel, élemedett korral áldja meg.

Négy pénzivel csapolták el az boromat: mérték el icczéjét.

Tartozik az pénzt kezemhez felszolgálni; lefizetni kezembe adni.

Nincs kétségem, hogy ő kigyelme az háznak gondviselésében szerénységet el ne követne: lelkiismeretesen gondját ne viselné, igazán fel ne ügyelne reá.

Jöttön-jüvén egy is, más is az pinczében: csakhamar, egyre-másra jöttek a pinczébe.

Penealogiámnak tőlem eltartásáért convincáltassék az tanács: visszatartása s ki nem adása miatt stb.

Magamnak egy talpalatnyi jussom sem volt az városon: semminemű ingatlan, fekvő birtokom stb.

Hogyha majd az vizek szépen megszállanak: medrőkbe térnek, megapadnak.

Mivelhogy tudjuk, hogy az az asszony kereszturi fél: kereszturi születésű, származású.

Alig van természetben oly bizonyos dolog, az mely valamely ellenkező példával le ne szakasztathatnék: meg nem czáfoltathatnék, példákkal ellene bizonyítani ne lehetne.

Mikoron tovább özvegyelni nem kívánnék: megunván özvegyi állapotomat, abban tovább maradni nem kívánnék.

Mert az én vádamnak, bizony éles fegyver fekszik az farkán: igen könnyen halálos ítélet következhetik belőle.

Görög nyelven beszélnek felőle: hazudnak, nem igazat szólnak felőle.

El ne felejtse nékem mondott ebező szavait: rágalmazó becstelenítő; talán az illetőt ebnek nevező szavait.

Megengedtem volna kasomban lötnök lenni az gyermeket: elismertem volna magaménak, tőlem származottnak a gyermeket stb.

Meg nem tudott alkudni a maga bőriben: leány létére férfi ruhába öltözködött, s úgy járt a férfiak társaságába. — (Házasságtörés miatti válóperben jön elő.)

Bizony csak megtoppantja egyszer az uram magát: csak egyszer ijeszen rá, ütögesse meg.

Azonban csakhamar becsillámék Görög György diák az házban: hirtelen besuhant, belopódzott, észrevétlenül bement.

Szerte-szélyel csicsókáztak az legénnyel: a hol csak találkoztak mindenütt szerelmeskedtek, csókolództak a legénnyel.

Az árnyékhoz kapdosnak az incastusok, mint az vízben haló: minden látszólagos mentség után kapkodnak, minden csakélységet mentségül szeretnének elfogadtatni.

Foga inyére szereti magyarázni a dolgot; — ma így mondják: szája izére.

Megfélemllett az hátulütő pálczától; a következő büntetéstől.

Bizonyosan érzi az sáfrán illatot: érzi, hogy büntetés éri miatta; ma így is mondják: érzi, hogy rossz fát tett a tűzre.

Istenre kiált causájának elnyomatása miatt: átkozódván, istent hívja ellenünk tanúul.

Még is az törvény hűtöt vetett immár Poncz Istvánnénak: megengedte a törvény, hogy esküvel bizonyítsa igaz keresetét.

Vegye hűtit kegyelmetek János diák uramnak is: esküdtesse meg.

Feladván ő kegyelmek az boraikat, mi foglaltuk és megárultuk: áruba bocsátván, mi megalkudtuk és meg is vettük.

(Nagybánya, Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Nem rég egy füzet jelent meg Rákosy Sándortól: „Hogy állunk a magyar nyelv dolgában”. Ezen füzet olvasása közben nagyon sok bökkenőre akadtam. Számos egyéb dolgon kívül, főleg azok a helyek ejtettek nem csekély zavarba, melyeken a szerző több nyelvésztekintéllyel homlokegyenest ellenkezik.

Csak egy pár pontot emelek ki, és ezekre nézve — mint-hogy magam semmikép sem tudom magamat tájékozni — a mélyen tisztelt Szerkesztő urtól kérek szíves felvilágosítást.

Főleg azon csodálkoztam, hogy annyiszor ellenkeznek Rákosy nézetei Király Páléival, pedig nekem mind a ketten nagyon imponálnak azon határozottság által, mely az övéktől eltérő fölfogás lehetetlenségét magától értetődőnek tekinti. — a) Király Pál kifejtette a Nyelvőr IX. kötetében, hogy a megengedő is mindig az ige után helyezendő el, és keményen elítélte mint korcs szórendet az ettől különböző elhelyezést. Rákosy éppen ellenkezőleg amaszt hibáztatja, és emezt hirdeti egyedül jónak. Füzetének 18. lapján megrója Gyulai Pálnak következő mondatát: „gondolta, hogy ha János nem lesz is (?!) valami kitünő...” és így javítja ki: „gondolta, hogy ha János nem is lesz valami”. Szintúgy elítéli a 20. lapon ezt a mondatot: „K. könnyelmű ember volt, bőven szeretett költeni, ha nem volt is miből,” és azt mondja, hogy a szórend csak így helyes. „ha nem is volt miből”. — b) Király Pál egyszer megróta ezt a szórendet: nem lehet nagyon bízni benne, és azt állította, hogy az el nem korcsosult nyelvérzék csakis ezt engedi meg: nem nagyon lehet bízni benne. Rákosy pedig fönnakad Gyulainak következő mondatán: „Nem könnyen lehetett fölingerelni;” ő szerinte a „szórend ez: nem lehetett könnyen fölingerelni, vagy: nem egykönnyen lehetett fölingerelni” (19. l.). c) Ugyanazon lapon ezt is hibáztatja: „a fehérvári vásáron meghűlt” (?!), és azt mondja: „A leves hűl meg, az ember meghűti magát. Ha az ember meghűl, akkor már meg is halt”. E tekintetben is úgy emlékszem éppen Király Pál vallott valamelyik cikkében ellenkező nézetet, megbélyegezvén azokat, kik nyelvünket ilyen germanizmusokkal korcsosítják.

d) Imre Sándor egy egész érdekes füzetet adott ki: „Az uk - űk személyrag ellen”. Rákosy Sándor ellenben (28. l.) azt állítja, hogy szótárjok, a mint Gyulai írja, rosszúl van írva, mert csak szótárunk a helyes.

P. Thewrewk Emil a Ny. VII. kötetében az „alatt” névűtőt tárgyalva, így szól: „E szó alatt idegen eredetűnek látszik. A latin sub hac voce, a német darunter verstehen gyanússá teszi; de még gyanúsabbá teszi az, hogy a törzsökös magyar észjárás ez esetben éppen az ellenkező terminussal él. Míg a latin és a német alatta, a magyar rajta ért valamit, pl.: az eben az telhetetlen embert érti, Pesti G. Mes. 28.” — Már most Rákosy Sándor nevetségesnek találja Simonyi Nyelvtanában a következő mondatokat: „hanem folyó cselekvést értünk rajta” (?! alatta helyett); „mindig befejezett cselekvést értünk rajta” (?! alatta helyett) 10. l.

Nagyon hálásan fogadnám, ha ezen kétségeimet t. Szerkesztő ur a Kérdések és Feleletek rovatában eloszlatná.

Felelet. *a)* Ha a kérdést így tesszük föl: melyik a helyes használat, ez e: „Ha el is vennéd feleségül, nem sokat javítanál sorsodon,” vagy pedig ez: „Ha elvennéd is” sat., akkor azt kell felelnünk rá, helyes mind a kettő, mert mind a kettő hiteles nyelvszokásra támaszkodik; az elsőt inkább a nyugoti, a másodikat kiválóan a keleti (tiszántúli) magyarság használja. Ha azonban azt kérdezzük, melyik ajánlatosabb a kettő közül, a szabatosság szempontjából az utóbbi mellett kell nyilatkoznunk a nélkül azonban, hogy különösen költőinket, de meg bárki mást is kárhosztatnunk lehetne, ha az előbbit találná használni. Külömben még rátérünk e kérdésre s iparkodni fogunk, hogy a tagadás terén álló nézetet követelése tarthatatlanságáról meggyőzzük. — *b)* A második kérdésre szóló feleletünk annyiban különbözik az elsőtől, hogy itt helyesebbről, ajánlatosabbról nem lehet szó, mert mind a kettő egyként helyes és ajánlatos, csak hogy mindegyike a beszélő célzata szerint a maga helyén. Ha a tagadás az állítmányra vonatkozik, akkor az állítmány, ha pedig a határozóra vagy akármely más mondatrészre, akkor ez követi nyomban a *nem* szócskát; tehát: „Nem beszél hangosan, vagy: Nem hangosan beszél. Nem voltak sokan, vagy: Nem sokan voltak”, s e szerint: Nem lehet nagyon bizni benne, vagy: Nem nagyon lehet bizni benne. Nem könnyen lehetett fölingerelni, vagy: Nem lehetett könnyen fölingerelni. — *c)* A harmadik pontra nézve általános szabálylyal nem felelhetünk. Némely esetben ugyanis csakis a reflexiv névmásos (magát) kifejezés használatos, pl. Jól tartja magát. Hát te hol veszed itt magad? Jól megszédte magát. Nem igen törí magát stb. Más esetben csak a reflexiv ige alkalmazása van szokásban, pl. Minden vére arczába tódult. Az ellenség benyomult a városba, de csakhamar ismét kivonult belőle. Egészen meghidegült irányomban. Jól beletanult a hazudságba. Lyukas csolnak elmerül, stb. Néha mind a két használat minden különbség nélkül járatos egymás mellett, pl. Meghajtotta magát vagy: meghajolt. Szétterpesztette magát, vagy: szétterpeszkedett. Felegyenesítette magát, vagy: fölegyenesedett. Megsértettem magamat, vagy: megsérültem. Neki készíti magát, vagy: neki készült a munkának. Neki lódította magát, vagy: nekilódult. stb. S ide tartozik a kérdésbeli példa is: meghűtötte magát, vagy: meghűlt. Sokszorta azonban a két használat jelentés-különbséggel jár, s az első a cselekvést szándékosnak, a második pedig szándéktalannak tünteti föl, pl. Felvidítja magát, és: felvidul. Belefajtja magát a vízbe, és: beleful. Kifárasztja magát, hogy jól alhassék, és: a hosszú útban kifárad. S e szerint különböznek:

Elidegenítette magát tőlem = engem tett idegenné magától, és: Elidegenült tőlem = ő lett idegen irányomban, stb. — *d)* Hogy az *uk*, *ük*, vagy az *ok*, *ök* helyesebb használat-e, e kérdésre is azt kell válaszolnunk: helyes mindakettő. Minthogy azonban az előbbi jóval általánosabb használat, mi az *uk*, *ük* mellé szegődünk. — *c)* A *rajta* és *alatt* használatára nézve azonban már határozott feleletet adhatunk, s így hangzik: „Valami *alatt* érteni valamit” germanizmus, s csak ebben a században kapott lábra; a régi irodalomban csak „érteni *rajta*” volt használatban.

2. Bátorkodom azon kérdést intézni a t. szerkesztőséghez, vajjon a helyben alakult önkéntes tűzoltóegyesület hogyan írja, „önkéntes” vagy „önkéntes”, meg „egylet” is oly helyes-e mint „egyesület”?

Felelet. Kiejtés és származás egyként az „önkéntes” írásmód mellett nyilatkoznak. *Egyel* ige nincs, s ha volna is, a *négyel*, *ötöl-hatol* analógiák tanúsága szerint nem lehetne egyértékese a reflexiv jelentésű *egyesül* igeének. *Egyesület* minden tekintetben kifogástalan,

3. Egy hetvenöt éves mányi (Fejér megye) földműves ügyesbajos dolgában hozzám fordult tanácsért. A többi közt azt kérdeztem tőle: tud-e írni? azt felelte rá: „Körmös írást nem tudok”. Faggatásaimra, hogy mit ért e kifejezésen, állandóan azt válaszolta: nem tudom másképp mondani. Vajjon a „Körmös írás” nem annyit tesz-e, mint a német „das schreiben, die schrift”?

Felelet. Minden valószínűséggel. Írástudónak a nép tudvalevőleg azt nevezi, a ki írni és olvasni tud; a betű tehát, következésképp az írás is vagy írott vagy nyomtatott. Ennélfogva a „körmös írás” csakis az előbbit, azaz a tulajdonképi írást jelentheti. Erre nézve különben hiteles felvilágosítással a fejérmegyeiek szolgálhatnak.

Érdekes volna megtudni, vajjon van-e ugyanott a nyomtatott írásra is az előbbinek megfelelő sajátos kifejezés. Figyelmeztetjük rá gyűjtőinket.

4. Egy társaságban két távollevő személyről folyván a beszéd, hogy mily rokonsági viszonyban állnak egymással, egy a jelen volt tagok közül azt akarván mondani, hogy azok „édes testvérek”, ezt ezen szavakkal fejezte ki: „Bizonyosan tudom, egy testvérek”. Némelyek ezt a kifejezést, mint a józan logikával ellenkezőt s a magyar nyelvtan, mely szerint *egy* mellett nem állhat többes szám — itt „testvérek” — szabályainak meg nem felelőt, sőt ellentmondót, barbarizmusnak jelentették ki, s olyan-nak, mely ha elfogadtatnék, a magyar észjárást kipellengérezné: kérjük a t. szerkesztőséget bennünket a felől felvilágosítani, érvé-

nyes-e a magyar nyelvtan szerint a felhozott „egy testvérek kifejezés, a mit az illető aztán is makacsul állítá vagy ez a helyes magyar nyelvtani kifejezés: „testvérek voltak, vagy: édes testvérek voltak“?

Felelet. Az illető személy csak egészséges nyelvérzéke sugallatát követte, midőn az idézett kifejezést használta; mert „a helyes magyar nyelvtan s a józan logika szabályainak“ ellenére is egészen jól, magyarosan mondta: *egy testvérek voltak*. Hogy e „grammatiko-logikátlanságot“ megértsük, kissé vissza kell tekintenünk a múltba. Ma a testvér szót a fejlődésnek már nagyon előrehaladott fokán találjuk. Kezdetben az egy atyától való származást minden valószínűséggel így fejezték ki: Ez a leány én velem *egy test és egy vér*. Ez a kifejezés idő múltán fokenként ily változásokon ment: Ez a leány én velem *egy test és vér* — utóbb: *velem egy testvér* — majd: *testvér velem* — azután *nekem testvérem* — s végre *testvérem*. Ezek közül az „*egy testvér vagyok vele*“ még ma is él s eléggé járatos. A *testvér* ma ugyan már nem összetett, hanem egységes szónak tűnik fel s az egyes tagok jelentése teljesen elhomályosult a nyelvérzékre nézve, úgy hogy már régtől fogva visszatetszés nélkül mondhatjuk: „*testvérek vagyunk*, jelzője az *egy* fennmaradt s mint a múlt időknek emléke, mint az egykori használat tanubizonysága él még s szívélyesen ragaszkodik egykori hű társához, a *testvér* szóhoz, még abban az esetben is, midőn azt többes számban használjuk. Tehát semmi esetre se hiba, sőt nagyon is magyaros, mikor valaki így beszél: *Mi négyen egy testvérek vagyunk*.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Nincsenek egy akaraton, mint a Fodor Márton lova Kabán. (Egyik egyfele, a másik másfele húzott.)

Ugy járt, mint a kabai asszon. (Aszt hitte, hogy ha nagyon jóllakik, maj még hizik; osztán nem bírta a hasát.)

Lendit valamit, mint az udvari (udvarii) kutya. (Gazdája a pitarba kenégette a hámot, a kutya még kíváncsian nízte a munkát. Mikor a hámkenésnek vége lett, kihajtotta a kutyát az embér, ijen szókkal hogy „íssz ki te, lendiccs mán té is valamit!“ — azzal befordult a házba, de a pitar ajtót nyitva felejtette. Mig benn vót, lenditött is a kutya, mert össze rákta a hámot bécsületésén.)

Nagyot lökött rajta, mint a bárándi embérén az agár. (Szorították a bárándi embért az adóír, nem tutta hová légyén,

píze éppen nem vót; szeréncséjire egy urtúl sok píst kapott egy szíp agaráír. Akkor osztán nagy örömmel monta a feleséginek, hogy „lásd annyok, jó hogy agarunk vót, nagyott lökött rajtunk“.)

Beszétte, mint Béréczi az áréndát. (Égy uraság megbízta az árenda píz beszédísivel. Écczer osztán aszt kérdészte tülle, hogy beszétte-i mán az áréndát. Aszt felelte Béréczi, hogy beszétte. Kísőbb sült ki, hogy megitta.)

Bele melegédett, mint Aranyi Sándor a hóhányásba. (Télén is ojan facsaró víz vót, ha dógozott, mint nyár középén.)

Mégáldotta az Isten, mint Törzsöknét a kenyírsütíssel. (Nígy kenyéret vetétt bé, oszt tizénhatot vét ki, mer mind a nígy nígyfelé esétt.)

Ugy jártak, mint a Topa kutyája a víz mellett. (Mégdöglött, mert vizet csak attak neki, de énni valót nem.)

Busulhat, mint a komádi embér. (Azon aggódott, hogy mikép tud az ű adóssa — aludni.)

Kezd elől, mint Nagyidai az útat. (Égy ízbe Débréczenből jött haza, de úgy vélekédett, hogy nem úgy jött, a mint kéllétt vóna; azír vissza mént, hogy elől kezgye az útat.)

Istennél van, mint Szennyes Péternek az opsit. (Mikor nemzetör vót fürüdni mént, osztán a Tisza árja elragatta. Akkor kiabálta a társaiho a víz közepiről, hogy „Istennél az opsit!“)

Mást gondolt, mint a kabai muzsikus. (Halálán vót, de félgyógyult. Mikor félgyógyult kérték tülle, hogy hogy még nem halt. Aszt felelte, hogy „mást gondoltam“.)

Maj kipurancsojja az Isten, mint Vidának a dohánt. (Szava járása vót, hogy „maj kipurancsojja az Isten“. Utójjára kipurancsolta, hogy dohánnya létt.)

Mékszárad, mint a Béziné szoknyáján a kast. (Oda sé neki mékszárad, lépattog — szokta mondani.)

Nöttön-nő, mint a tődő a fazíkba.

Mégzavarodott, mint a macska fiadzás után.

Félőtözött nacz cziprán, mezitláb mint a cigán.

Ott ül, mint egy óntúzik.

Ugy níz ki, mint egy pócsi szüz.

Mégforog vele, mint a sápi biró a ményivel.

(Tetétlen, Hajdum.)

BAKOSS LAJOS.

Közmondások.

Kinött a sárbó.

Dohog mint a terhes fellej.

Görbín nevet (sir).

Korántomse ecczer úgy mint másszor.
 Mikor újra van, megbolondul. — (Mikor újhold van).
 Nincs a parasztná kutyább.
 Nem sirnak otthon....ne menny még.
 Ha jól telelsz, majd jó nyaralsz.
 (Ugocsa megye.)

KIRÁLY GYULA.

Párbeszédek.

Agygyon Isten jestét! Isten ágya még a kijetők vacsorájokat! — Jó szűvê lássuk! — Csak tessék Isten áldásábô, met a miénk má megvôt. — Jöön űjön ide, fâjon égygyet no! — Köszönöm, mondom, otthonn má jó részesödtem. — Inynye jöön közelébb no! met hiszem tám Kati köszönteni jött. — Inynye, ne húzassa magát, no! — verje még a napja! — Hâja-e! töcscsön abból a mézes pálinkából Gyurinak. — Csak anynyit iszik? szeresse jobban no. — Köszönöm, elég vôt, megrészögdöm! — Igyék no, Isten u tartson, minynyát kijedre öntöm, kijed nem szeret ingöm! — Dehogy nem szeretöm, szeretöm biz én Kati nén, úgylahy ha ebbe a povárba vóna minynyát meginnám. — Agygya Isten kedves italára! Fâjon no, igyék no! — Jujj! mi vala, mekkorát szóllott? — A legényök lövödöznek oda ki. — Jaj! hogy megindûtak a hangyák az inamba. — Abbiza, hallod-e, nagyot is szólla, még én és megjettem tôle. — Fâjon abból a kalácsbó jobban no, igyék no! — No agygyon Isten minden jót: bor, buzát, baraczkot, kövérfarku malaczt, poharunknak feneket, hogy ihassunk eleget; az Isten agygyon sok Kati napját érnünk! örözzön még ô szönt fösége tüztô, vitzô, szomorú vátozástól, az Isten tarcsa még barmainkot s minynyájunkot! — Az Isten hâgassa meg jó szavait!

(Udvarhely m.)

BALÁSSY DÉNES.

Babonák.**I.**

Tavaszkor nem jó kötözô madarat ültében látni, mer akkor egész esztendôn át beteges, rest lesz.

A tavaszi első menydörgéskor meg kell a sövényt rázni, hát akkor sok kapor lessz, a fejét falba kell verni, hogy ojan krompé, meg dinnye, tök teremjen.

Ha jég esik, fejszét, szénvanót, seprût meg lapátot kell az udvarra lökni, hogy a jég a veteményekben kárt ne tegyen.

Tök, dinnye, krompé ültetéskor, midôn az utolsó sort ültetik a darabon, egy hirtelen leül és a farát a földhöz veri, hogy olyan nagyra nőjjön a vetemény.

(Szûrnyeg.)

CSOMÁR ISTVÁN.

II.

Az asszonyok azt hiszik, hogy ha Lúczanapján először férfi lép be a házba, az szerencsét hoz: de ha nő, szerencsétlenséget. Ezért a fugyermek kora reggel, kezökben hosszú bottal (melyekkel a tyukokat szurkálják meg) házról-házra járnak, s a következő szavakat mondják:

Aluszol-e gazda, ébren vagy-e gazda? Isten száll a házodra hat ökörrel és hat lúval. Jó tojások legyenek a kétek tikjai, ludgyai és ollan vastag szallónája legyen a kétek disznójának, mint a mester gerenda. És ollan nagy csöcse legyen a kétek leányának, mint egy korsó. Aggyon Isten száz ólat meg egy malaczt, hogy egyikből a másikba futkozhasson.

(Rábaköz.)

WEISZ GÁBOR.

Varázs ige.

Varázs-ige: Atya fiu szent lélek Isten! Bódogságos szűz Márja! Vidd el az erőss üdőt az erdőkre, havasokra, hol sem kavász, sem vakaru, sem czipó — semmi sincs!

(Udvarhely m.)

BALÁSSY DÉNES.

Tájszók.

D o b o k a m e g y e i e k.

Csombajít: gyöngyölít, csomóba gyűjt; mind össze csombajítattam.

fitang: mozog, lappang, inog; ajan nehéz, hogy csak amúgy fitagnak a lábaji.

flancsika: ringy-rongy; jaj beh flancsikás a zingem.

gányal: össze-vissza kuszál; hát má miccsinájak én itt, ha te úgy össze gányaltad.

gazamatya: giz-gaz, szemét; a mennyi gazamatya itt van,

gazata: takarmány fűvek, gazdasági növények: a menyi gázatácskám vót, immá bégyűtettem.

göncső, göngyő, göncsös: mikor a puliszka nincs jól megkavarva, benne vannak afféle liszt csomócskák, akkor mondják, hogy göncsös a pujiczka.

hanyar: bolond, balga, tekergő, rongyos, eszelős; te boland hanyar, nem szígyelled magad?

hemérel: elveszt, elpusztít; úgy-i, má elhemérelted a kést?

kajtat: keres, kutat; kajtár: kereső, kutató; kutyáról és macskáról, pl. mit kajtaccz? Ez a macska égen kajtár.

mendergős: menydörgős, nagy kövér (csakis személyről); te éggy nagy mendergős ember vagy.

mirint: fenyeget; felém mirintett.

nyáskálódik: helytelenkedik; menny, menny, ne nyáskálógyál annyit.

patyal, palatyal: ver, sulykol; megpalatyalám ekkicsit, hogy ne legyen éppen ajan piszkas.

pazsér: naplopó, napvesztő, csőcselék.

salapal: ver megver; a zeső megalapalt.

supal: üt, ver, megver; úgy elsúpaltam, hogy csak ajan kell.

tajkal: igazít, tákol; viszem a csizmájimat, hogy tajkaják meg, me bár három napég megtartanak.

gölöder: gumó, golyó, tészta, vagy rántás; mind gölödernek csinálódott a rántásom a fazékba.

czöllenk: izmos, nagy, testes; mit hordozad ama nagy czöllenk gyermeket a zöledbe.

sifitel, hópistál: jár-kel, ide-oda megy; minek sifitelsz annyit? Ne hópistájj, hanem menny dolgozzál valamit.

esmégen, esmétlen: ismét, megint újjolag; esmét csinálsz valami bajt.

krankó: az urakról, különösen törvénytévő urakról mondják így: esmét jövőnek valami krankók; tehát gúnyszó.

csivár: lárma, zaj; jaj milyen csivár van a zucczán.

csivag: lármáz, csacsog; ne csivagjatok annyit.

suharcz: suhogó vessző; veszek éggy jócska suharczot, asztán megtanítlak szót fogadni.

gyügyeg, gyügyegtet: gyermekek kedve szerint, lassan, kényesen beszél; űtet szeretik a gyermekek, me egísz nap mind gyügyeg véllek.

koppad: kifogy, elfogy; mindenből kikoppattam.

fikarcz: csekély, parányi, kicsi; éggy fikarcz gabanám sincs.

törped: leereszkedik, szivódik, horpad; a himlőji mind törpednek bé.

mútán: miután; hun jártál? Att! Mútán? Muta után.

súhvá: sehová; ügyejj ember! súhvá se menny.

tariszkal: ver, elver, üt; úgy eltariszcallak, hogy soha sem felejtess el.

nyiszitel: vág, nyúz, kinez; mikor rossz késsel vágnak, rendszeren akkor mondják ne nyisziteld, hanem végy jobb kést és vágd.

bizget: mozgat; menny csak bizgesd meg a tüzet.

finak: fiú, fiucska; ajan finakacska, mind te.

bű: el, — a gyermeknek mondják — menyünk bű.

bibil: sebet ejt rajta, fájdalmat okoz — a gyermeknek mondják — megbibil doktor bácsi.

bibi: nógató szócska, mintegy azt mondja, hogy ügyeljen a gyerek, mert megsérti bibi kutya!

dűföttyű: nagy farú nősze mély; a zén fijamnak is van má éggy dűföttyűje.

sorpag: sug, suttog; vajon mit sorpag a két vén ígetni való.

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

S o m o g y i a k.

perdikálni: prédikálni.
ájni: ásni.

gurgulázni: a földet szántás után egy hengerrel simítani.

hont: hant.
 kupa: a fej hátsó alsó része;
 ú kupába váglak: úgy fejbe
 váglak.
 grábla: gereblye.
 grábláznyi: gereblyézni.
 emönni: elmenni.
 főrfi: férfi.

pálóni v. páróni: mosáskor
 a ruhát forró vízzel leönteni.
 éhóra: éh gyomorra.
 gula akó: gulya akól.
 ú tűz a nap az embőr mög-
 hâna: forron sűt a nap.
 högy: szőlőhegy.
 HEDUSCHEK ARANKA.

Táncszók, vigadó versikék.

Szót a táncznak legényök,
 Minynyátên éssegéttök (segitek).
 Fekete gyász, fejér űröm;
 Neköm a bú nem nagy öröm.
 Megmontam vót Jóska neköd:
 Éfiju vagy, légyén eszöd.
 Tánczój Feri, hajnal hasad;
 Csipje még a var a hasad.
 Túl a vizön meg innet,
 Barna vagyok megillet.
 Ez a világ interessé,
 Műnköt és é'ragad perszé.
 Három bárán hat millóra,
 Még sem adnak turót rólla.
 Ez a világ vetött ágy,
 Minden komisz belé vágy.
 Ne nézz ojan horgason,
 Száradj még a fogason.
 Jót kévánok én azoknak,
 A kik neköm, én és annak.
 Ezön a világon neköm,
 Itt van minden jó életöm.
 Ezt a cséppét úgy kiiszom,
 Nem tēpi ki a bajuszom.
 Keskön palló, széjös árok,
 Meggondolám, hogy így járok.
 Taploczát egy ige tartsa,
 Titódot egy akasztófa.
 Rípa, czipó, zab galuska,
 Póczegéren jő a muszka.

Túrós lepên, turboja,
 Fűstös husos kábozta,
 Ez a magyar étele,
 Ettő' telik ő tele.
 Gyalokuti saláta,
 Remetei kaláka,
 Úgy tánczônak félétte,
 Majd e'sijéd Reméte.
 Nézz ki Feri ablakodon,
 Ki sétál az udvarodon,
 Mocskos Zsuzsi köntösösön:
 Tijéd légyén örökösön.
 Házasodik a lapát,
 Veszi a keverő fát.
 Ugrik szökik a bolha,
 Férhöz akar menni,
 Macska sógor a puczokba,
 (kuckó, góczaly).
 Násznagy akar lenni.
 Komám asszon pëndéje,
 A kertre van terítve,
 Komám uram örözte,
 Hogy a szél e'ne vigye;
 Azt a szél e'nem viszi,
 Met a fót nem engedí:
 A sok czérna, s a sok fót,
 Hatvan forint ára vót.
 Szépszénye(szine) van a leánnak,
 Mind a patyolat rózsának;
 Nincsen szénye a legénnek,
 Mind a csepű lepödőnek.

Retök kóré, retök mag, De ingömöt még nem rak :
Ingöm anyám ma még rak ; Ingöm bizon még nem kap.
(Udvarhely m.)

BALÁSSY DÉNES.

Gyermekversikék.

Az édes anya két tenyerét a kis gyermek fejéhez tartja két felől, s gyöngéden lóbálva jobbra, balra, ezt danielja:

„Szita, szita, szógálló!
(v. Zsidó-bidó, vakaró!)
Van-i búzád eladó?

(Szatmár-Nómeti.)

VOZÁRI GYULÁNÉ.

Lakodalmi köszöntők.

Paprikás hús feladás.

Má most megírkeztem uraim sokára,
De merem mondani, nem jártam hiába;
Mer olyan jó ítket hoztam valójába,
Mely első eminens az ítkek sorába.

Ezen eledelírt nagy próbát is tettem,
Egy szilaj bikával hét nap verekettem;
Kicsibe mût, fogam hogy ott nem vesztettem,
De oda se neki, csak hogy legyőzhettem.

Nosza hevenyiben bőrit levetettem,
A fejét nyakastul écczerre leszелtem;
Ezt a jó eledelt abbul kízszítettem,
Megvallom uraim eszt én is szeretem.

De mivel nincsen több ilyen izes ítek,
Erre a magyarnak vizet inni vítek;
It jó paprikás uraim vegyítek,
Szíles jó itvágyal kívánom egyík meg.

Sült hús feladás.

It hozok sülteket számtalan sokfélit,
Köszörülje kiki jó meg kisé élyit,
Hogy el ne csorbíja a tányérnak szílyit;
Húza kend meg komám rekett hegedűjít.
Nints párja itkek közt a jó petsenyínek,
Mer ez vidámságot okoz az elmínek;
Ős atyáink miér vótak olyan vínek,
Azér mer borral és petsenyível íltek.

Azér hát uraim vegyík el kezemből,
 Jó nagy darabokat vegyen kiki eből;
 De bort is igyon rá, a ki eszik eből,
 Mer ha bort nem iszik, nagy foga nyő etül.

Sütemin felköszöntés.

It van fájin lisztből jó féle sütemín,
 Nints ebe sem ányizs, sem mustár, sem tömíny,
 Czúkorral vegyítve, nem is igen kemíny;
 A ki ilyenel él, nem bántya a köszvíný.
 É hoztam hát vígre a sütemínyeket,
 Mazsola szőlővel telt idesígeket;
 Tudom, hogy szeretik az it levő szűzek,
 Anál is inkább az öregek és őszek.
 Ídes ez uraim, valamint a színmíz,
 Mingyá megkiványa az ember, ha rá níz;
 Bátran lehet enni, gyomornak nem nehéz,
 Fogjon hát rá vilát mos mingyár minden kéz.

Bor felköszöntés.

Szíp vidám ivásra Isten a bort atta,
 Midőn a zsoltárból szen Dávid mondotta;
 Azér is hordóját gazdánk kifúratta.
 Teli palaszék borát velem felhozatta.
 Azér hát uraim e borból igyonak,
 Ezen mulatságban szípen mulassonak;
 Köszöncsék a kancsút, é ne alugyonak,
 Egymást mebirálva békin maragyonak.

(Szolnok.)

LASSU PIUS.

Ikerszók.

Untig-fáradtig: hosszú időn át, sokáig. — Untig-fáradtig
 vártam, s még sem jött elő. — Unos-untalan.

Ühüm-bűhüm: a siró gyereket szokták vele csufolni.

Ürög-forog: mint sürög-forog.

Üzi-füzi: utána jár, keresgéli, kutatgatja valaminek az
 okát; — mâ miér kell úgy üzni-füzni ezt a dógot? hadd a
 pokolba, ne üzd-füzd tovább!

Ügygyel-bajjal: nehezen, nagy munkával, fáradsággal; —
 ügygyel-bajjal csak megcsinájjuk még ma.

Uzsdé-fóré: gyors elinalást, megugrást kísérő szó; mire
 odamentem, uzsdé-fóré! elloholt; alig üthettem rá egyet-kettőt,

uzsdé-fóré! mâ túl vót a sövinyen. — Az uzsdé v. uzsgyé szót külön is használják, a mikor az é hangzót erősen megnyújtják; — uzsgyé-é-é!...vesd el magad!...árkon bokron túl vót.

Zörög-morog: zsörtölődik, magában motyog, kedvetlenül, maga-magához beszél.

Jus-fuss, v. fuccs; arra mondják, a ki a rámaradt örökséget hamar elpusztította.

Jöttöst-jön: azonnal, mindjárt jön.

Jegybe-gyűrűbe ül az olyan leány, asszony, a kit valamely tánczos multság alkalmakor senki sem visz tánczra. Mondják olyanra is, a ki dolog nélkül egy helyen ül, vesztegel; egész nap nem mozdit semmit, hanem csak ott ül jegybe-gyűrűbe.

Végiről-valagára: szeretne tudni mindent, azaz: körülményesen, eleitől végig. Végül-végig, véges-végig, végeslen-végig.

Vélve-vélve: néha, ritkán. — Csak vélve-vélve kap az ember égy-égy filleng lágy szőlőt, mind csupa egres még most is.

(Nagybánya, Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Mesterműszók.

1. Hajósműszók*).

Burcsella: puha fából készített hajó. — Czucz a: 2—3 méter hosszúságú falécz, a melynek segítségével a kormányrudat a hajón kívül is lehet szorítani. — Dángoba: ama többleti fizetés, a melyet a kialkudott díjon túl kapnak a hajóslegények. — Fartőke: a hajó hátsó részén a kormányt tartó fa. — Futró: azon hely, a hol az árboczf a áll. — Guliba: a hajó azon része, hol a legénység tanyáz. — Hojjló-hojjló: hogy a vontatók a lehető leggyorsabban huzassák a hajót. — Hóberko: kis hely, mely a hombártól, a hajó belsejétől el van választva. — Hóló: hogy a vontató lovak megálljanak. — Hombár: a hajó belseje. — Hopp: annyit jelent, hogy a vontató lovak induljanak meg. — Kallantyu: az árboczfára szegezett két ágú fa. — Kobora: fa eszköz, melynek segítségével a hajót, megujítás végett, szárazra lehet vonatni. — Kreiczmeister: a hajó elején lakó hajóslegény, ki a víz mélységét szokta megmérni. — Kurtulás: azon hajós legényt nevezik így, a ki a vontató után a parton a kötél elakadását gátolja meg. — Kukajáró: azon hely, a melyen a vontató kötél huzatik be. — Lovas-bak: fa eszköz, a melyhez a hajót

*) E szólásmódokat Győr és Mosony közt a kis Dunán közlekedő hajósoktól, mint tanuló Győrött, sokszor hallottam.

huzató kötél köttetik. — **Mec s ár**: éjjeli őr a hajón. — **O r r-
b ó k o n y**: a hajó elején függ és fából van. — **Ó r o d z ó**: 10—12
m. hosszú fenyő, a végén egy szál deszkával; a hajót lefelé
mentében kormányozzák vele. — **Ő r f a**: árbocz. — **P a r á n k a-
v a s**: oly eszköz, a melylyel az őrfán a vontató kötelet fel- vagy
le lehet szállítani. — **P i m i s z**: a hajó hátsó részén levő, el-
rekesztett hely. — **P i s z k e**: a hegyén megvasalt dorong, a
melynek segítségével a hajót a mederbe kényszerítik és lassítják
menésében. — **S z a p o l**: a vizet hányják ki vele a hajóból. —
S z e l e m e n: a hajó elején levő deszkázat. — **S z e n t e s**: a hajó
elő részén kis szoba. — **T i m ó**: kormány. — **V i z h á n y ó**: elre-
kesztett kis hely, honnét a hajóba folyt vizet hányják ki. —
V o n t a t ó: azaz ember, ki a hajót huzó lovakat v. ökröket
hajtja.

KASZT KÁLMÁN.

2. Asztalos műszók.

1. **F ű r é s z e k**: klop szék, erte szék, sliccz szék, apsze
szék, sváf szék, luk szék, grót szék, angol fűrész, fussz vájf.

2. **V é s ő k**: gér víső, czolos víső, 3 negyedes v., 2 ne-
gyedes v., negyedes v., logpájdli.

3. **G y a l ú k**: sropp hóbel (nagyoló), dupp hóbel, ropánt,
(eresztő gyalu), falcz, gitt falcz, núd gyalú, karnicz, grunt, stáb,
grundstáb, holkel, holkel stáb, platt pang, grót, szimsz, hajó
gyalu, czan gyalu, van gyalu.

4. **F ú r ó k**: kis és nagy fúrók, furdancs, centrum fúró.

5. **R e s z e l ő k**: snicczer, ráspoj, gömböjű reszelő, slittfáj,
fűrész reszelő.

6. **G y a l u p a d** részei: pad, pad ajja, pájlóg, sutu (fiók),
czan prédli (ellenző), sróf pácza.

7. **P o l i t u r o z á s h o z**: szándli por, kindrusz, gurgumél,
spolni (szőr lapta), firsz lájbner, firsz pakni.

8. **V e g y e s e k**: bunkó, osztó czirkalom, czirkli, sróf
tekerő, czolstokk, csipőfogó, harapófogó, rikkcsájt, vizmérték,
sren gájzni, fűrészfog hajtogató, sráf czing, sráf nett, stráj
módli, vinkli, gér mós. srég mós, czitling, szorító bak,
eresztő bak, fájt lóg, snájd bak, gér láda, köszörű kő, fenkő,
spiccz pór, pimzistein (habkő).

3. Kárpitos műszók.

Hegyes kalapács, kis prakker, nagy prakker, olló, harapó
fogó, csipőfogó, harcziger (szőrhuzó), czolstokk, víső, srófhuzó,
fúró, ár, gyűszű, czukrádli (szőrbontó karika), gárszpiszli (szeg-

húzó), reszelő, spicczbórer, srágli, varró tű, dupla spiccz (2 hegyű tű), simpla spiccz (1 hegyű tű, görbe tű, garnirozó tű, rugó, varró tű.

(Hajdu m.)

BAKOSS LAJOS.

Csúfnevek.

1.

Arany. Ádám. Bélevági. Baracskai. Bencze (nagyatyját Benczének hívták). Bakancsos. Balag. Bleszák. Berta. Bazing. Bódi. Béres. Ballai. Bandi. Brezó. Bocskoros. Billencs (atyja sántított). Békás. Beteges. Csóré. Csima. Csányi. Csikós. Czucz. Czérna. Cseszkó. Dambi. Dudolló Panna. Dupcsik. Döre. Édes okos (édes a neve s nagyon okosan beszél). Égetr. Elkedi (elkedi szavajárása elkezd helyett). Fajszi Farkas. Futika. Fütő. Festő. Graner kereskedő. Gombócz. Gója (nagylábú). Gyűde. Girincz. Gedás. Greguss. Gyurka (atyja Gyurkának szólított). Hégyen magos (kis ember). Homoki. Horpasz. Halasi. Hajkó. Hederes. Jelenics. Izsáki. Juli. Jegicze. Janó. Jutka. Ferkó. Kutyatök. Misa. Kankós. Kanfúr. Körmös (lábfeje hosszú s e miatt nehézkesen jár). Kalocsai. Kis Máder (elődje Máder nevű orvos volt, ő maga kis ember). Kudari. Krestina. Kovács (mesterségére kovács). Kis Háber (neve Habermann, alakjára nézve kicsiny). Kaszaport. Kacsó. Kadét (48-ban katonásdit játszottak s ő magát kadétnak nevezte). Kanalasok (tamburások, hangszerökről). Katona. Köteles Lina. Kopogi. Kálamista. Kanász. Kató. Kontyos (feleségéről). Káhi. Miskei. Marczi Kata. Marácz. Nehéz. Nagy Háber (kis Habernak ellentéte). Nagyjó. Nádázó. Ondó. Pupi. Petike. Peti. Pujka. Punczi. Repcze. Rudas. Rezesek vagy töcséresek (trombitások). Rábémas (zsidó pap). Rigó. Reszli. Rivó. Sürge. Szép zsidó. Szőrös (arczán s kezén sok a szőr). Sárga. Silling. Szentmiklósi. Szekercze. Szalkai. Suszter. Szepi. Szabó. Sánta. Szörfi. Topa késes (sánta s nehezen jár). Taknyos Marczi (szünetlen náthás). Tyúkos. Takács. Timár. Tarhonya. Tánczos. Taskó (igazi néven Taskovics). Tipari. Üрге. Ujházi. Vicsori. Vajas Panna. Verdung. Vajda. Vörös ökör (jelenleg kereskedés, valamikor korcsma volt „vörös ökörhöz” címezve). Váczi. Vörös. Vak sarok (szemére hibás). Vastag. Vén.

(Jankovác, Bácsmegeye.)

SZABADI FERENCZ.

2.

Alatyáni Pista. Bóha Marczi. Böske. Bingulai kántor (Bingulán kántor volt, és így ragadt rajta a név). Bagi Piros. Bobák. Barna. Bubás (a haja előre hajlik, mint a búb). Barát Misa. Bagó. Ballangó (száraz tüske neve; e név úgy ragadt rá

mivel ilyet szokott szedegetni tüzelőnek). Babkáros (igy nevezik, mivel a piacon holmi apróságokat szokott árulni). Csipai. Csuvár (apja bojtár volt, a mi ráczul annyit tesz, mint „csuvár” és így maradt rajta). Csucsik. Csirke Panna. Csicsa. Cziczárgyi. Czina. Dincsi néni. Dragony. Döfi. Dömcsik. Dobos. Fias (sok fia van). Farkas. Földes. Filó. Furai. Foktövi. Figura Jancsi. Hilek Gazsi. Gatyá Gyura. Gazsi Misa. Gavlik Márta. Görgeji. Hevesi Bera. Hollandi. Hatala. Hájfejű (kopasz a feje). Hederesi. Iczés Bangyi. Ijedtzsido. Jutka. Kesik. Krajczúr. Klamár. Kétszer Mêngyi (mintkét neve M.). Égett kis János, Turha K. J. Szindikusz K. J. K. J. negyedik. Kálusz Jancsi. Kis Kanyó. Kerekes. Kajla Feri. Kratok (példabeszéd: a többi közt mint Kratok). Kupicz. Kisbótos (kis kereskedése van). Kable (kabd le). Kúlai. Kása. Klimesz. Kispúpos. Kisszemű. Kishuczó. Kanész, Jacsó. Koplányi. Kishalasi. Leszekúr (egyszer azt mondá, leszek én még úr!). Liba Jóska. Laczi. Lipe (könnyű mint a lipe [lepe]). Mátyus. Marczi Pali. Magó. Mendei. Nagyszerszámú (felesége egy alkalommal úgy nyilatkozott, hogy az ő ura nagyszerszámú, azaz, hogy mindent tud). Nádoba Dóna. Nyaliné. Miló. Píszé Jancsi (hibás az orra). Praczka. Princzli. Pipa Miska. Paklincs. Paja Verka. Puter. Pokol Balázs. Pörge. Pölhös kis János. Paprikás Jóska. Reszeli Ráfel. Rezes. Rövid. Rapos zsidó. Süpeki Koléta. Szróli Jóska. Sári (vezetéknév). Szeles. Sinka. Szombatyi Vêra. Szaladinka Ágnyis (mindig szaladgál). Tojásos (tojással kereskedik). Tehenes. Torma. Toncsi, Űrge. Varnyú. Vöröszsidó. Vakarcs. Vocsora. Vastag. Vasagyi Vicsori.

(Kis-Hegyes.)

STEIN JÓZSEF.

Családnevek.

Acsai (bêra, kis bêra, kocsis, koska, putris, szikra praedicatorumokkal). Agócs. Alexovics. Balla. Balog (faragó pr.). Balázs. Baranyó. Bazsó. Bárány. Bekő. Belovai. Bencsik. Bense. Bihari. Blaskovics. Bojtár. Borsik. Bugyi. Bukovszki. Buzma. Czakó. Csalami. Csatlós. Csányi. Cseh. Csikós. Csitári. Csonka. Csókás. Dávid (kopasz, öreg pr.) Deme. Dobos. Dombay. Dosztály (alsó öreg, tobányi, városi bába pr.) Dóczi (felső, kocsis, parti pr.). Dózsa. Dudás. Farkas. Fecske (kanász. kerti, matyó pr.). Fodor. Fűtyű. Gaal. Gáspár (bodor, kandú pr.). Gedai. Gedei (földes, szöllei, tobányi pr.). Gúbi. Gulyás. Gúr. Gyenes. Gyöngyösi. Gyurinák. Halápi. Haris. Hasznosi. Holló. Horváth (kerepes, petyi). Hostyánszky. Jezni. Józsa. Juhász (hadnagy, kóbász pr.). Kacsor. Kapás. Kasza. Kaszap. Király. Kiss. (busa, felső, ficzkó,

gergő, gyevi, (komoki, tobányi pr.). Klamár. Koncz (pulics pr.). Korbély. Kordás. Kormány. Kovács (csampel pr.). Kósa. Kövágó. Kún. Laczkó (baracs, béres, csorba, csúszós, dalmadi, ferenczöcscse, homoki, kamancsi, öreg, parti, pipi, satyi pr.). Ladvánszky. Lantos (gódor, pipis pr.). László (ambrúzs, alsó sutús, árki, bankó, csorba, deme, görög, kis, lézsák, siess, tyukkon, tekecs, sutús, szél pr.). Leki. Lestár. Lesti (kókai, szecsei, vasas pr.). Lipták. Lukácsovics. Luzsák.

(Kóka, Pest m.)

TELEKI ISTVÁN.

Helynevek.

I.

Ökörítő: e helység elnevezése, mint azt a hagyomány előadja, onnan vette eredetét, hogy a régi időben élt lakosai kiválólág a baromtenyésztéssel foglalkoztak, melyre kedvező alkalmat nyújtott a határában levő számos tó, hol barmaikat itatták. Egy ily itatóhely elneveztetett Ökörítatónak: ebből később összevonva lett Ökörítő; ámbár Szinnay Antal Szatmár megye leírásában „Ukurító“ név alatt említi, mely 1238-ban iratott volna így. Határ elnevezések: Hosszunyíl. Nagyárok alja. Gazoskert. Pünköst árok sarja (nevezetét onnan vette, hogy az 1812-ik évben a lápról a szamosmenti földekre feljövő viz ellen Pünköst első napján vontak töltést. Mátra (Ökörítő határával összeolvadó rész, mely hajdan népes helység volt, de 1399-ben elpusztult, így Ökörítő határával egybe olvadt, sőt az 1774-ik évben a Theresianum Urbarium szerint is, a végrehajtók által ahhoz csatoltatott). Sovány szer. Ujfogás (1772-ben kezdték használni). Két pallag. Pintzés lápja (mely egy hasonló nevű emberről neveztetik így). Harkay lápja. Kistelek. Kisut. Hosszu berek. Szakadás sor. Káposzta zug. Bikarét. Orsó gorondja (a rajta nagy mértékben termő orsó sarolt fűtől vette elnevezését). Katona lápja (Katona nevű család ősi birtoka). Hidas szeg. Tardy tanyája. Oláh tanyája. Keresztfasor. Hidas szeg. Vasdiófa sarja (Vas nevű embernek diófájától). Malomhát (a szamos vizi malomtól). Halashát. Jegenyés hát. Mályvás gorond (a rajta buján növő mályától neveztetik így). Halványhát. Tuzok nyomás (a rajta meztelepedett tuzokokról vette nevezetét) e hely jelenleg Postalak néven neveztetik.

Gyümölcsös kert. Felek szeg. Gerecsce.

Györtelek. E község hajdan „Gerg“ telkének neveztetett. 1333-ban Chaholyi Sebestyén, György nevű fiának adta, ki is ekkor Gerg telkének nevezte el. — A határ elnevezései: Jôhát Nyáras dülő. Kátymányhát. Nagyvarga dülő. Kúrtös dülő. Sziget-hát. Akoltáj. — Gyümölcsös kertje Szegnek neveztetik, (régén szállásnak neveztetett, mely elnevezését pedig onnan vette, hogy a

tatárjárás alkalmával, a hely kedvezőtlen fekvésénél fogva a helység lakosai ide menekültek, hol menedéket, szállást találtak)

Tó kettő van: az anya tava és kotymány tó.

Rápol t. E helységet régen a Rápolti család birta kiről elnevezését is kapta. — A határ elnevezései: Kerek erdő (ez hajdan gyümölcsös kert volt, ma jó búza termő föld). Halvány és Örmény hát sorja. Alsó és Felső tüzes hát. Nagyárok alja. Reketye sor 1760-ban nagy tölgyes erdő volt, ma már azonban alig termel egy-két apró bokrot).

IFJ. OROSZ ENDRE.

2.

Biharm. Torda községéből.

Szántók: Balog rév. Bornyú járás. Bojtorjánkos. Bika fertő. Cserepes melléke. Füst ódal. Gyilkos. Halastó. Káposztás róna. Kendér tó. Kis lapos. Laponyag érhát. Nagy lapos. Nagy vögyhát. Nádas érhát. Ódal gát. Szég. Színás szég. Sziget. Tajtarík hát. Ur fertője.

Legelők: Bűdös vögy. Bornyú járás. Csíkos fertő. Falu. ajja. Falu sziget. Gyilkos. Nagy vögyhát. Kerektó szík. Halastó. Hájzer szík. Móka, Ódal gát. Rózsa határ. Sós fertő. Szég.

Kaszálók: Nóészík. Pérjés. Sziget. Ur fertője.

Erek: Tökös ér. Tű ér.

Szöllő: Szégikert.

BAKOSS LAJOS.

Népdalok.

I.

Fejik a fekete keskét,
Verik a barna menyeskét,
Ugy kell neki hadd ugrassák,
Mírt nem becsüli az urát.
Sose láttam télbe feskét,
Sem szíp asszonyt sem menyeskét.
Hê alá, hê alá, vizi malom alá,
Keritsen az isten a subám alá.

II.

A hunyadi támploñ fõde de poros,
Vetek belé kík violát, de bokros,
A ki aztat leszakassza, de bajos.
Az én szivem a rozsámért bánatos.

Már én többet nem járhatok tehozzád,
Mert ingemet eltiltott ídes anyád;
Nem fogom meg többet az ajtó zárját,
Adjon isten galambom jó északát.

(Kalotaszeg. Sárvasár.)

KOVÁCS JÁNOS.

A Nyelvőr I. kötetének új kiadása.

A nyelvőr I. kötetének megküldésére nézve időről időre annyi megkeresés érkezett hozzánk, hogy a megkeresők száma után ítélve, lehetőnek tartjuk e kötetnek új kiadását. Felszólítjuk tehát ama t. előfizetőinket, a kik az I. kötetet birni óhajtják, sziveskedjenek erről kiadóhivatalunkat szintén jó eleve értesíteni.

A mint kellő számmal lesznek a jelentkezők, azonnal megkezdjük a nyomást, s rajta leszünk, hogy júliusra az I. kötet is megjelenhessen.

Ez új kiadás ára 3, eshetőleg 4 forint lesz.

A MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. kerület, fő-utca 11. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A »MAGYAR NYELVŐR«

szerkesztősége s kiadó hivatala.

Üzeneteink.

A Nyelvőr-kalauz ügyében. A több helyről nálunk tett kérdezősködékre ezeket válaszoljuk: *a)* A Kalauz akként lesz szerkesztve, hogy nevének a szó igaz értelmében megfeleljen: pontos felvilágosítást nyújt minden egyes, a Nyelvőr I—X. kötetében található fontosabb adatra nézve. A Szómutató utbaigazítja az olvasót, hány helyen és hol fordul elő a szó; a Tárgymutató pedig azt mondja meg, minő sajátsága szerint, vajjon mint hang-, alak-, jelentés- vagy mondattani jelenség van-e, s mely helyeken tárgyalva. Ebből látható; *b)* hogy a Kalauz nélkülözhetetlen segédkönyve mindazoknak, a kik a Nyelvőrt sikerrel akarják forgatni s kiegészítő része a folyóirat első tíz kötetének; *c)* ingyen példánnyal egyáltalában senkinek sem szolgálhatunk; *d)* mint-hogy csakis annyi példányt nyomatunk, a mennyi megrendelőnk lesz, ezen-nél felszólítunk mindenkit, hogy a kik a Kalauzt bírni óhajtják, szíveskedjenek a megrendelést idejekorán kiadóhivatalunknál bejelenteni. Ára 1 frt, eshetőleg 1 frt 20 kr.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket: 1. Nyelvtörténeti adatok (négy darab XVII. századbeli levél); 2. »A köz. isk. tanáregyesület közlönye« magyarsága; 3. A magyar nyelv a jogi egyetemen; 4. Ikerszók (Csékútról); 5. Nép dalok (Kalotaszegről); 6. Helynevek (Horgosról).

Nagy Sándornak. Köszönjük a figyelmeztetést. Lesz gondunk rá.

Szabady Ferencznek. Különösen a népmeséket, ráolvasásokat, babonákat, párbeszédeket és tájszókat ajánljuk figyelmébe.

Ferenczy Jánosnak. Kivánságát teljesítettük.

Jancsó Benedeknek. Intézkedtünk, hogy a kézirat visszakerüljön.

Szabó Jánosnak. A dolgozat ily alakban nem közölhető.

Tudnivaló.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő segélyezésével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. FEBRUÁR

MÁSODIK FÜZET

TARTALOM.

Értsük meg egymást. *Szarvas Gábor.* — Török kölcsönszók. *Munkácsi Bernát.* — A szótövek elmélete a magyarban. *Szilasi Móricz.* — Miklosich Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Irodalom. *Kúnos Ignác.* *Volf György.* — Nyelvújítási adatok. *Förgő Mihály.* — Helyreigazítások. Magyarázatok. *Patrubány Lukács.* — Nyelvtörténeti adatok. *Könnye Nándor.* — Nyelvészeti tarkaságok. — Népnyelvi hagyományok: Adomák. *Weisz Gábor.* Babonák. *Décsi.* Tájszók. *M. Szabó Zsigmond.* *M. Németh Sándor.* Gyermekversikék. *Csomár István.* Helynevek. *Szabady Ferencz.* *Soltész Margit.* Népdalok. *Csataghi L. L.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTCA 7. SZ.

Nyelvőrkalauz.

A tudományos munkálkodás nagy nehézségeinek egyik nem utolsója az utbaigazító adatok, a szükséges bizonyítékok megszerzése. Igen sok a tennivalónk; gyors munkálkodásra van szükségünk: rajta kell tehát lennünk, hogy a nehézségeken, a hol mutatkoznak, tőlünk telhetően könnyítsünk. Tíz év alatt számos, különbözőbbnél különbözőbb kérdés volt folyóiratunkban s némelyike többszörösen fejtegetve, több tétel megállapítva, az időről időre innen is onnan is egybeszedett, gyakorta legkülömbözőbb adatok halomszámra beiktatva. Mindezeknek keresése s feltalálása gyakorta igenis nagy nehézségekkel jár. E nehézségeken könnyebbitenünk kell. E célból elhatároztuk egy, minden egyes folyóiratunkban tárgyalt kérdésre nézve tájékozó, minden fontosabb adatra nézve utbaigazító **Nyelvőrkalauz** egybeállítását és kiadását. A mű körülbelül 10—12 ivnyi terjedelmű s lehetőleg olcsó (1 frt — 1 frt 20 kr.) lesz, s legkésőbb 1882. júliusban fog megjelenni.

Felszólítjuk tehát t. előfizetőinket, hogy, a kik e kalauzt meg kívánják szerezni, ebbeli szándékukról jó eleve, mindjárt az előfizetés megújításakor sziveskedjenek tudósítani kiadó hivatalunkat.

A Nyelvőr I. kötetének új kiadása.

A nyelvőr I. kötetének megküldésére nézve időről időre annyi megkeresés érkezett hozzánk, hogy a megkeresők száma után ítélve, lehetőnek tartjuk e kötetnek új kiadását. Felszólítjuk tehát ama t. előfizetőinket, a kik az I. kötetet birni óhajtják, sziveskedjenek erről kiadóhivatalunkat szintén jó eleve értesíteni.

A mint kellő számmal lesznek a jelentkezők, azonnal megkezdetjük a nyomást, s rajta leszünk, hogy júliusra az I. kötet is megjelenhessen.

Ez új kiadás ára 3, eshetőleg 4 forint lesz.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ievnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTŐ
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KLAUS HATVÁNY
FELADT.
I. IV. F. 122
". 12

XI. kötet.

1882. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

ÉRTSÜK MEG EGYMÁST!

II.

Görbe szó ellenség, egyenes békeség. Első dolgunk tehát, hogy a kértelműségeket megszüntessük vagyis a múlt félreértéseit kiegyenlítsük s jövőre minden balmagyarázatnak útját szegjük.

A mi egyik főfeladatunk, a mint mindenki tudja, kezdettől fogva az volt, hogy a nyelvünkben létezőképpont helytelenségeket kimutassuk a javítás útját egyeztessük. Azt is tudta mindenki, hogy nyelvújítás és nyelvrosszítás egy időben keletkeztek, együtt nővekedtek, együtt erősödtek meg, vagyis, hogy a kettő ok és okozat viszonyában áll egymáshoz. Feladatunk minthátvala lévő dolog volt, hogy a nyelvújítás termékeinek két nagy osztálya közül csak az egyikkel a helytelen elnevezések osztályával foglalkozzunk. Ez arra a balmagyarázatra adott alkalommal mintha az az egész nyelvújításról semmi, vagy csak nagyon kevés szó találnánk. Noha tehát magunk éreztük, ez talánommal mégis tartozunk vele s lehetetlen, hogy a nyelvújításnak sok olyan alkotása van, a melyeket semmi kifogás sem érhet vagyis nyelvújításnak csíráztak jó szándék is még peng elég nagy számmal.

A károkozásról szólt a nemzet néi a nyelvérzék sugallatára alomnak s a nemzet néi a nyelvérzék sugallatára elfogadtuk. Ez volt a fégyver, a melyet elneveztek a kifogás alá nem állóakról védelmére kérték. Azon a védelmet támasztva tartottunk. Az a nyelvünk az az nyelvünk gazdagításának mindegyikével. felelősségének, megállítva semmi kért mindegyik a mi több mint

egy félszázad lelkesedése dicsőt és nemest alkotott. Természetes volt, hogy azt a nyelvérzéket, a mely a *lohor* szót alkotta s a *pamlag*-ot elfogadta, azt a nyelvgazdagítást és nyelvfejlesztést, mely *hordárokkal*, *tolonczókkal* és *bát-örökkel* ajándékozott meg bennünket, meggyőződésünk nem helyeselhetett; s természetes volt, hogy kikeltünk ellenük s iparkodtunk a benne rejlő *vis comica elevenségét* feltüntetni. Ez jogtalanul bár, szintén balmagyarázatra adott alkalmat. Kijelentjük tehát, hogy mi nemcsak nem tagadjuk, hanem valljuk és tanítjuk, hogy a nyelv fejlődik, fejleszthető, s hogy a fejlesztésnek fő intézője s ellenőrzője éppen a nyelvérzék (l. Ny. X:159—167).

Hasonló kétértelműségek a következő kitételek is: *neologia*, *neologizmus*, *nyelvújítás*, *új szók*, a melyek majd nyelvművelés, nyelvcsinosítás, helyes képzések, majd meg nyelvrontás, nyelvfonákságok jelentésében használva, szintén sok félreértésre s balmagyarázatra szolgáltatott alkalmat. Mi tehát a *neologia*, *neologizmus* szókat általánosan elfogadott, vagyis internacionális jelentésükben vesszük s midőn neologizmusokról szólunk, csakis a nyelvszokatlanságokat értjük rajtuk. S hogy mivoltára nézve is tisztában legyünk egymással, ide csatoljuk szerte jól ismert meghatározását: Neologizmus minden oly alkotás vagy használat, a melynek példaképe egyáltalában nincs meg a nyelvben, vagy ha egykoron megvolt, eleven-sége a nyelvérzékre nézve teljesen megszűnt.

A neologizmusok e szerint, mint a nyelv természetével meg nem férő, sőt egyenest ellenkező jelenségek, kivétel nélkül mind hibák s alkotásuk s használatba tételük meg nem engedhető.

S ezt a tételt egész teljességében el kell fogadnunk s minden erőnkkel rajta lennünk, hogy teljes érvényre emelkedjék, s mi hisszük, hogy e pontra nézve meg lesz köztünk az óhajtott s szükséges egyetértés, hisszük, mert e tétel tiszta igazság, s mert nélküle nemcsak javulás nem gondolható, hanem az elfajulás a kétszerkettő bizonyossá-gával előre megmondható.

A megegyezésnek *conditio sine qua nonja* tehát, hogy szépíróink mondjanak le arról a törekvéstről, hogy, a mi

külömben sem igazolható, a rossz alkotásokat igazolni akarják. Annyit jól tudunk, s biztosan állíthatni, hogy éppen jobb íróink a neologizmusok nagy részét maguk sem helyeslik s a nyelvkincsből való kiválasztásukat s eltávolításukat őszintén óhajtják; s csak aránylag csekély része a hibás alkotásoknak az, s inkább egyes szókra, mint osztályokra vonatkozik, a melynek védelmére keltek s a melynek megtartását követelik. Név szerint nem említették meg, se elő nem számlálták azokat a szókat, a melyeknek elfogadása mellett felszólaltak s a melyeknek megtartását kívánták, hanem gyakori használásukból bizton következtetjük, hogy ezek közéjük tartoznak: *ujonc*, *tanoda*, *titkár*, *eszme*, *zöm*, *láthatár*, *képvisel*, *erőtéljes*, *élethű*, *elnök*, *tárcza*. Csak tizenegy szó; az, a ki ezekről ki akarná s ki tudná mutatni, hogy helyes alkotásuk, annak akarata ellenére is igazolnia kellene egyszersmind a múltnak összes s a jövőnek minden kigondolható törvénytelenységét. Ha jó az *ujonc*, *tan-oda*, mert van *suh-anc*, *kal-oda* sat., akkor jók, igazolva kell lenniök a *ba be*, *sa se*, *ha he*, *orna* s száz meg száz más, kigondolható képzőknek is, mert van *su-ba*, *kali-ba*, *gorom-ba*, *gör-be* sat., van *ká-sa*, *tu-sa*, *ke-se*, *ve-se* sat., van *kony-ha*, *mar-ha*, *ber-he*, *gör-he* s van *kint-orna*, *kom-orna*, *lant-orna* sat. Ha helyes *ész-ből* *esz-me*, akkor helyes *szőr-ből* *szőr-me* is; és nem volna érthető a megrovás, bárkinek jutna is eszébe használni az ilyeneket: *gyapju-ma*, *kócz-ma*, *kender-me*, *serte-me*, *len-me*, *bőr-me*, *fa-ma* sat. Ezek mind nagyon is kirívó szokatlanságok; s mi megvagyunk róla győződve, hogy az ilyesek terjedtésének árán nem fogják szépíróink a *különc*, *uszoda*, *titkár* sat. helyességét vitatni s e helyesség elismerését követelni.

Hasonló veszedelemmel járna a többi felhozott szónak igazolása is, mert velük igazolva lenne a gyökelvonás, igetős összetétel, az idegen képzők s mindennemű idegenszerűségek alkalmazásának szabadsága is. Ezeknek mindegyikéről egy s más alkalommal volt már szó, minthogy azonban egynémelyiknek alkalmazhatósága mellett azóta komolyabb hangok is emelkedtek, a jelen alkalommal röviden még egyszer szólnunk kell róluk.

A fejlődés alapföltétele az elevenség; az élesztetlen

mind szubjektív mind objektív jelentésében nem lehet részese az alakulás művének. A gyökelvonás elmélete tehát egy nagy ellenmondáson alapszik: elevenné akarja tenni a holtat, érzővé az érzetlent. *Kon, gim, led, rod, kuf, gaf, ord, urd, eng, ong* mind egytől-egyig élettelen tetemek, a legélesebb érzék se fődözhet föl bennük semmi eleveniséget; s a ki azt állítaná, hogy ezek, vagy csak egynémelyikük fölvehető a nemzet szókincseinek sorába, az örökre eljátszaná a közvélemény előtt szavának számbavehetőségét. Már pedig ha a gyökelvonás meg volna engedve, az élettelennek megelevenítése lehető volna, a *kon* ép úgy fel volna támasztható s életre hozható a *konok*-ból, mint a *zöm* a *zöm-ök*-ből; s életre volnának hozhatók *led led-ér*-ből, *kuf kuf-ár*-ból, mint *tőzs tőzs-ér*-ből; hasonlókép *ord ord-ít*-ből, *eng, eng-ed, eng-esz*-ből, mint *tan tan-ít*-ből, *rag, rag-ad, rag-aszt*-ből. Ha megengedjük, hogy *gyen* lehet „schwäche“, *usz* lehet „hetz“, mert van *gyen-ge*: schwach és *usz-ít*: hetzen, vagyis, ha a holt elembe is eleveniséget akarunk önteni, akkor nincs szükségünk a gyökelvonásra, sokkal egyszerűbb lesz, ha tetszés szerint kiválogatott hangokból készítünk szókat, pl. *bim, bam, bum* s ráfogjuk, hogy ez meg ez a jelentésük, a mint ráfogtuk a *zöm-re, tőzs-re, vegy-re, lob-ra, szeny-re, üdv-re*, hogy ezt meg ezt jelentik. Felhozzák: de *tan-ít, tan-ül, tan-ú, pir-ít, pir-ül, pir-os* világosan feltüntetik a *tan* és *pir* gyökeret s a képzésekből jelentésük is világosan kiérezhető vagy legalább kikövetkeztethető. Ellent kell mondanunk. Nekünk is van fülünk, de mi sem a *tan*-nak „lehre“, sem a *pir*-nak „röthe“ jelentését származékaikból (a *tanú* helytelenül van a *tanít* mellé állítva) ép úgy nem tudjuk kiérezni, mint nem a *széd*-nek „schwindel“, a *kony*-nak „bug“, a *rep*-nek „spalt“, a *has*-nak „ritz“ jelentését a *szédít szédül, konyít konyúl konya, reped repeszt, hasít hasaszt hasad* képzésekből. Hogy pedig a lekövetkeztetéssel hova juthatunk, azt élő példán leginkább megtanúlhatjuk. Az *ép-ít*: aedificare *ép-ül*: aedificari képzésekből határozottan következik egy „aedificatio, aedificium“ jelentésű *ép* főnév, ha véletlenül nem tudnók, hogy *ép* annyi mint egész. Hasonló jelentésleszármaztatások volnának *csend-ít, csend-ül*-ből *csend*: klang, klingen s *rend-ít, rend-ül*-ből *rend*: erschüttern,

erschütterung. Mennyire ingatag alapra van építve ez az elmélet, hadd mutassa meg ez a pár példa. Az *üdvösség* szóban, mondták a gyökelvonók, világos a *ség* főnév s az *ös* melléknévképző, világos tehát a gyökér is: *üdv* s jelentése is az *üdvösség* tanúsága szerint kétségtelen, annyi mint *salus*. S ma az *üdv*: *salus* s *üdvös*: *salubris* szaporodott szókinszünknek legjava közé tartoznak. Pedig végtelenül tökéletlenek. Mindenki ismeri a köszöntést: *üdvöz légy*; ebből s az *üdvöz-öl-ből* kitetszik, hogy a belőle készült főnév nem *üdvös-ség*, hanem *üdvöz-ség* s kitetszik, hogy *üdvös* melléknév nincs; minthogy pedig *üdvöz* *üd* v. *id* + *vöz* elemekből van összetéve, (l. Budenz Magy.-ugor Szótár) következik, hogy az *üdv* is mind alakra, mind jelentésre nézve értelmetlenség. Az *ábrázat*-ból az *at* és *z* képzők lefejtésével szintén világos az *ábra* gyökér, valamint jelentése is: *figura*. S a való az, hogy *ábráz* főnév s nem ige, s hogy jelentése: *facies* s hogy idegen (szláv) szó: *obraz* (l. Nyr. XI.). Így lettek *boncz-ol-ból* *boncz* (*boncztan*), *rajz-ol-ból* *rajz*, *cikk-ely-ből* *cikk* sat.; pedig az első ekként tagolandó *bom-t-szol*, a második és harmadik német kölcsönvételek: *reissen*, *zwickel*.

A második nagy ellenmondás, melyben a gyökelvonás leledzik, az, hogy a szótestet egy szervétől megfosztja s a csonka szótesttel mégis azt a működést akarja végeztetni, a melyet épen az elpusztult szerv hajtott végre, más szóval: kimetszi az ember nyelvét s aztán megteszi prédikátornak. Hogy a képzett szóval egészen új fogalom áll elő, hogy a képzők jelentésmódosító elemek, azt már az iskolásgyerek is tudja. Megfoghatatlan tehát az az elmélet, mely abból a föltevésből indul ki, hogy a képzők üres diszítések, erőtlen elemek, a melynek *tan* annyi mint *tanító* (*tan*-testület), *tanuló* (*tan*-év), *tanítás* (*tan*-mód). Ha az *ít* az *ás* képzővel szövetkezve se változtat semmit a *tan* jelentésén, akkor egymagában annál inkább értéktelennek kell lennie; s ha *tanítás*, *tanulás* = *tan*, akkor még inkább *tan* a *tanít* és *tanul*; s e szerint *tan-ok*, *tan-sz*, *tan* ugyanannyi mint *doceo* és *disco*. Külömben, a kinek mindegy *házasság* v. *ház*, *nyakasság* v. *nyak*, *szívesesség* v. *szív*, annak megengedjük, hogy az *üdvös* megvolta nélkül is *üdv* annyi legyen mint *üdvösség*.

Hasonló pártfogásban látszanak részesülni az ige-összetételek is. Ezekről elég számos és kétségtelen adattal kimutattuk, hogy nem meglevő analógiák, hanem német használat szerint készültek s már ennél fogva is mint határozott idegenszerűségek semmi védelemmel ki nem mentetni. De még ha az utóbb felfedezett nagyon gyér számú s csakis tájszólásban élő analógiák után készültek volna is, mint az általános szokástól eltérő s egyenest a nyelv-érzékbe ütköző jelenségeket a nyelv természetszerű fejleményeinek nem tekinthetjük s a közhasználatból ki kell zárunk. Nem kell egyéb, csak elfogulatlanság s komoly akarat, hogy vallatóra vesszük a nyelvérzéket s azzal a határozott szándékkal vallatjuk, hogy megtudjuk tőle az igazat s megszületik legott a helyes meggyőződés. Valamely tétel igaz megfajta nagybára a kérdés helyes feltevésétől függ. A kérdést itt így kell feltennünk: Lehet-e a magyarban az ige-összetételt valamely főnév jelzőjeként használni? Mi az ige-összetétel? A mi a ragozásnak alapjául szolgál. Melyik igealak tünteti föl minden esetben egész biztosan az ige-összetételt? A cselekvő igenév (nomen agentis) pl. *iv-ó*, *nyugv-ó*, *men-ő* sat. (Megjegyezzük, hogy a mai nyelvérzéket kérdezzük s vele feleltetünk.) Lehet-e tehát mondanunk: *iv* pohár, *nyugv* pad, két napi *men* föld? S a nyelvérzék határozottan azt válaszolja: nem. De a fölhozott két tövű szók talán kivételt alkotnak? Nézem a többieket: *csuk* fiók, *múl* öröm, *gyűjt* perzsely, *gyűl* seb, *hervaszt* szél, *hervad* remény, *kerít* hadosztály, *kerül* út, *beszél* gép, *tisztít* tűz, *engesztel* áldozat. Aztán végigmegyek a különböző képzett s képzetlen ige-összetétel hosszú-hosszú során s mindegyikénél megkérdelem a nyelvérzéket: jó-e, helyes-e, s ő mindegyikre azt feleli: nem jó, nem helyes. Aztán áttérek azokra az ige-összetételekre, a melyeknek jelzőkül alkalmazását egy félszázados használat már elég megszokottá tette, minők: *lát* határ, *ir* ón, *jár* mű, *lel* tár, *men* ház sat., s megkérdelem a lefolyt századok magyarjait, használták-e az idézett ige-összetételt jelző gyanánt. Könyveikben megtalálom a feleletet kérdésemre: „látó hely (Pázm.), látó mester (PP.), író deák (MA.), író penna (PP.), járó csillag (SJ.), járó hid (SJ.), lelő elme (SJ.), mentő beszéd (MA.), mentő szer (SJ.)”. Azután megkérdelem saját magamat, ha magyarul kellene

mondanom, hogy mondanám ezeket: vis videndi, facultas incedendi, voluntas scribendi sat. így-e: lát erő, jár tehetség, ír szándék, vagy pedig látó erő, járó tehetség, író szándék. Azt hisszük, a felelettel egyikünk se této-vázna, s az nem csak a *látkör*, *irmodor*, *járszalag*, hanem minden hasonló összetételre nézve határozottan rosszaló volna.

A *láthatár* védőinek mementoúl föl kell itt említenünk egy nevezetes szót, mely századokon át mind e mai napig a leghatározottabban tiltakozik az új használat megengedhetősége ellen. Ez a szó a *mérföld*. Tudvalevő, hogy a *mérföld*-beli *mér*-nek eredetije a lat. *milia* (ném. meile), mely a szláv *milija* révén jutott el hozzánk s első kimutatható alakja *milyföld*, *mélyföld* volt s utóbb *mérföldre* dissimilálódott. Ez a *mér* azonban mint közönségesen ismert ige a *föld* jelzőjeként használva annyira sértette a nyelvérzékét, hogy ez már jó eleve az ígét igenévvé változtatta s a *mér*-föld-ből *mért*-föld-et csinált. Így használta már Pázmán, így használja a mássalhangzótorlódás ellenére sok helyütt a nép is s így használták íróink közül is sokan le egészen a legújabb korig.

A többi szokatlanság elítélésére nézve, minők: idegen képzők alkalmazása, a főneves előtagú igeszerkesztés (*ár-verező*), a germanizmusok használata, könnyű lesz köztünk az egyesség, mert elvben szépíróink maguk sem helyeslik ezeket.

Mindenekelőtt szükséges tehát, hogy egyetértőleg kijelentsük, hogy minden szokatlanság kivétel nélkül, még a különben dicső *honvéd* szó is rossz, s jövőre óvakodjék mindenki neologizmusok behozatalától.

Ha e pontra nézve meglesz az egyetértés, előáll a másik kérdés: mit tegyünk a múlt neologizmusaival.

Erről azomban a jövő alkalommal.

SZARVAS GÁBOR.

TÖRÖK KÖLCSÖNSZÓK.

I.

A nyelveknek egy másik köre, mely a magyar kölcsönvételek szempontjából tüzetesebb méltatásra vár, a törökség. Nyelvészeti irodalmunkban a magyar idegen szók egyetlen csoportja sem talált oly nagynevű és tekintélyes munkálókra, mint ez; s ha mindemellett ki nem elégítőnek kell jelenünk a végeredményt, ez csak azon örvendetes körülményben leli magyarázatát, hogy összehasonlító nyelvésztünk különösen a lefolyt évtizedben óriási lépésekben haladt előre s nyelvészeti forrásaink is tetemesen gyarapultak. A végső megállapítás, mely e feladatot megoldani igyekszik Budenz „Jelentése Vámbéry Á. török-magyar szóegyeztetéseiről“, melyben emennek mintegy nyolczadfél százra rugó összehasonlításait szigorú birálat alá véve, alig másfél száznak adhatta meg a tudományos érvényesség elismerését. Azonban bármily módszeres vizsgálaton alapuljon is e kimutatás a török nyelveknek a magyarra való hatását több tekintetben hiányosan tünteti elénk. Először a török kölcsönvételeknek elfogadott szók egy jó részét az ugor nyelvek terén tett későbbi kutatások, az eredeti szókincs elemeinek bizonyították be, ilyenek: *apró, arat-, bölcs, ék, gyenge, gyáva, hajó, öröl-, ősz* (canus), *sarló, savó, serte, sima, tarló, tör* (laqueus), *törpe, ugor-, üdvöz (üdül)*, melyeket Budenz szótárában, mint ős magyar szókat fejtetget. Másodszor van közöttük néhány olyan, melyeknek töröksége legalább is nem kétségtelen, ilyen a *tűn*-ige, melyet ritkább képzésű *tündér* származéka magyarnak bizonyít s mely teljes joggal sorozható az ugor *tigz*- „splendere, lucere“ egyéb magyar megfelelő másaihoz, minők a *tekint-, tet-, tetsz-* igék; vagy milyen a *síp* szó, melynek eredetiségét még a csagatáj *sipozga* egymagában nem vitathatja el. Másrészt van az el nem fogadtatott hasonlítások között több olyan eset, midőn a szó török eredete a V. által felhozott adatok alapján ugyan nem mutatkozik még egészen meggyőzőleg, de bebizonyúl más megfelelő adatok hozzájárultával. Szolgáljon például a *kóró* szó, mely mellett V. a török *kuruk, kuru* „száraz

üres“ szót hozza fel, de mely összevetést B., mivel „a magy. szóban lényeges fogalom »szár, sarj« elveti; holott a *kóró* a magyarban csakugyan leginkább „száraz, üres“ növény szárakra vonatkozik (van *bogácskóró*, *töviskóró*, *tengerikóró*, de nem *fűzkóró*, *szőlőkóró*) s „száraz növény-szár“ jelentésű másait már a törökség is mutat fel, így csuvas *χura* száraz fűszál, *korik* gras, kraut | kún *kovra* dumus | kazáni tatár *kura* üres növény-szár, *kura* málna-bokor. Ilyen a *csikó* szó is, melynek másául a V. részéről felemlített csag. *čikin* hangtani nehézségek miatt természetesen nem fogadható el, de azért török származása nem vonható kétségbe, ha a csuvas nyelv *t'ira* „csikó“ adatát vesszük tekintetbe. Ezeken kívül van még egy nevezetes szempont, mely a török nyelveknek újabb alapos átkutatót teszi kíváncsossá a magyar kölcsönszókra nézve. Kitűnt jelesül, hogy a magyarban létező török elemek nem egy egységes hatás eredményei, hanem három különböző korban, három különböző nyelvből eredtek. Az első hatást ók o r i-nak nevezhetjük, mely a magyar nyelvet, egy határozottan ócsuvas-féle nyelv részéről érte, mely nem volt azonos a maig élő csuvas tájbeszédekkel *) s csupán társ-dialektusi viszonyban állhatott velük; bár ezeknek általában régibb álláspontját tűnteti elő. A második vagy k ö z é p-kori török befolyás a Pannoniában letelepedett kún és bessenyő népeké s végül a harmadik, ú j k o r i hatás képviselői az oszmanli nyelvből szláv közvetítés útján vagy esetleg közvetetlenül is bekerült elemek. Mindezek alapján véve ép oly külön kölcsönvételi körök, mint akár a magyarba átjött német és szláv szóké, melyekre nézve szükséges kikutatnunk az egyes csoportokat szorosabban jellemző kritériumokat s az eddigi vizsgálatok eredményeit azok alapján külön választani és csoportosítani. Hálás tanulmányúl szolgálhat különösen az első, legnagyobb török hatás vizsgálata, melyhez mostanában több nevezetes forrás

*) Erre a felvételre azon körülmény kényszerít bennünket, hogy van a magyarban több török eredetű kölcsönszó, mely csuvasféle hangfejlődést mutat, de a mai dialektusokban nem mutatható ki ilyen hangalakokkal. Így a m. *tenger* tör. *tengi*; ellenében kétségtelenül csuvas eredetű, de nem származhatott ezen dialektusokból, mert ezekben a szónak még ma is a magyar alaknak meg nem felelő *tins* hangzása van. Hasonlóképen m. *vdü* tör. *ulak*, mai csuvas *volak* ellenében kétségenkívül csuvas, csak hogy nem jöhetett át a mai dialektusokból, mert ezek mostanig is megőrizték még a végső gutturalist, míg ama nyelv, honnan a magy. *vdü* való már régesrég elenyészett.

is állhat rendelkezésünkre, Zolotniczky bő csuvas szótára, több textus különösen egy eddigelé kevésbé méltatott, bár fontos dialektusra, az anatri vagy alsó-csuvasra vonatkozólag. Ezen kölcsönvételi körből kívánok magam is néhány újabb adalékot bemutatni.

Szőlő.

„Hol a szőlő eredete, jeles bokor nemzetsége?” — E rúnói hangon föltett kérdés nem egyszer foglalkodtatta a nyelvészkedő elméket. És jövének napkeleti bölcsek, délibábok boldog hazájából, hol nem kell fáradni szent meggyőződésért s csak egyet kell az embernek bajuszán pödöríteni, hogy tudományos igazságok teremjenek. Jövének és megfejték a titkot a hívők seregének. Elmondák: a magyar nyelve önálló, őseredeti, szüzi tiszta, mint a bor, mely hegyein terem. Pedig Tokaj nedve csak nem káposztalé, melyet csak megsavanyítunk s ihatjuk? Azt előbb szűrni kell. Szőlő tehát nem más, mint *szűrlő*, az a mi szűretik. És ámulattal hallgatá a sokaság a bölcseséget s a szent lélek nyugalmával üdvözült. Ez a „szőlő” etymológiájának a mythosok korába visszanyúló, praehistoricus története. — Azóta nagyot fordult a világ, egy hitetlenkedő nemzedék jött el, kétségre „serényebb gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól”, kik nem átalkodnak „a sarkokig” is elfáradni, csakhogy „valaminek magyar eredetét elvitathassák”. Ebben támadt a vélemény, hogy a magy. *szőlő* azonosnak volna tekinthető a finn *hedelmä* szóval; s mint-hogy minket is „a nyugalom napján ily” kor „hoza fényre”, kötelességünk e nézettel számot vetni. A finn *hedelmä*-nek egybevetése a magy. *szőlő*-vel egyelőre csakugyan igen tetszetősnek tűnik. Amannak általánosabb „gyümölcs” jelentése úgy viszonylanék a magyar szorosabb „uva” értelemehez, mint a finn *lintu*, lapp *lodde* „madár” szóé a *lúd*-hoz. Alaki tekintetben sem emelhetni ellene alaposabb kifogást, mert finn szókezdő *h* általában eredetibb *s*-ből ered, a finn *d*-nek pedig a magyarban éppenséggel csakis *l* felelhet meg a szóközépen. Az ekképpen egybekerülő kettős *ll* megmagyarázhatná a magy. *szőlő* hosszú mássalhangzóját is, míg végül a finn *-mä* végzetnek épp úgy állhatna szemközt a magyar *-ő*, eredetibb *-ev*, *-öv* véghang, mint ezek-

ben: *kigyó, velő*, ha e finn alakokhoz viszonyítjuk: *kaljame* és *ytime*. Csakhogy tekintetbe kell vennünk egy másik körülményt is. A magyar szókinszben azon fogalomkörhöz tartozó szavak, melybe a *szőlő* is sorakozik, t. i. a gyümölcsnevek általában idegen szók, még pedig részint szláv, részint török eredetűek. Maga a *gyümölcs* szó is török, ilyenek továbbá: *alma, árpa, bors, borsó, búza, kökény, körtve, mogyoró*; növényekre tartozó egyéb fogalmak is, mint: *kóró, karó, gyom*, v. ö. még *csalán, kender, kökőrcsin, kikerics, kőris, haris*. Még több van szláv eredetű: *szilva, baraczk, dinnye, tök, bab, paszuly, hajdina, bor-köles, boróka* s számos más. A *szőlő* eredetére nézve számba veendő az is, hogy a rokon nyelvek általában idegen szót használnak e fogalom jelölésére; így a finn *viina-marja* „bor-bogyó” előrésze szemmel láthatólag germán kölcsönvétel; a mordvinban az orosz *vinograd* használtatik *vina-grad* alakkal, míg ugyanez a cseremiszből megmarad változatlan *vinograd* hangzásában. Az osztjákban a *szőlő* így van fordítva: *vina rex*, az az mint finnül „bor-bogyó”, mely összetételnek előrésze az orosz *vino* bor. A vogulban ismét az orosz *vinograd* járja. Csakis a zürjén-votjákban találunk eltérő kifejezésekre, de hogy ez elnevezések semmi esetre sem lehetnek régiek, bizonyítja az, hogy a két testvérn nyelv más-más szót használ rája, így a zürjén ezt: *rož* (*rozja* trauben- = *rozjös*: traubenvoll), mely szó valószínűleg egybefügg a fentebbi osztják *rex*-vel s így eredetileg csupán „bogyó” értelmű lehetett; a votják pedig ezen nem éppen eredeti hangzású szót: *inželka*. Ezen viszonyok önként utasítanak bennünket arra, hogy a magyar „weinbeere” jelentésű szónak is idegen téren keressük származását, még pedig — minthogy ezt a szláv-ság útján nem eszközölhetjük — a törökség felé forduljunk, hová különben a „szőlő” fogalommal szorosban egybe-tartozó s szintén török eredetűnek kimutatott *bor* nyoma is vezet.

Induljunk tehát s keressünk! A „szőlő” fogalom jelölésére a törökségben általánosan e szó van elterjedve *üzüm, jüüzüm*, mely a csuvasban *ižum* alakot ölt s megtalálható a törökség határán túl, a mongolban is *üzüm* hangzásban. E szóval a magy. *szőlő* a jelentősebb hangbeli eltérés

miatt nem vethető egybe, mi arra figyelmeztet bennünket, hátha nem is a specialisabb „uva” jelentés az, melyet célunkhoz képest a törökségben keresnünk kell s hátha nem is éppen a mai *szőlő* alak; vagyis hogy előbb állapítsuk meg a „szőlő”-nek a magyar nyelvtörténeten belül kifejthető eredeti jelentését és alakját. A Nagy Szótár így határozza meg a „szőlő”-t: Szélesb értelemben bizonyos növényeken fürtösen termő bogyó-féle gyümölcsök, melynek *ebszőlő*, *czigányszőlő*, *farkasszőlő*, *medveszőlő*, *varjuszőlő*. Ebből az következik, hogy valamint a német *weinbeere*, finn *viina-marja*, osztyák *vina-reχ*, úgy a magy. *szőlő* is tulajdonképpen csak „bogyó”-t jelent s csak különösebben a „bor bogyó”-ját. A mi pedig a *szőlő* eredetibb alakját illeti, tekintetbe jöhetnek ezen régi forrású adatok: *zelō*: vinea Jord. cod. 57, 104; *zelōeeben* u. o.; *zilō* ō Döbr. cod. 104; *ō zōleiebe* Münch. cod. 50; meny a’ *zōlébe* Helt. M. 326 s másutt *w zelejeketh*,*) melyekből egy ősi *szillé*, *széllé* (*széllő*) hangzás világlik ki. Ennek a construált „bogyó” jelentésű *szillé*, *széllő* szónak kell tehát párját keresnünk a törökség terén. S ezt csakugyan meg is találjuk a kazáni tatár *jiläk* „bogyó” szóban (*kajin jiläge* számócza, *kara jiläk* fekete áfonya, *jir jiläge* csattogó számócza, *narat jiläge* preisselbeere, *mük jiläge* moosbeere), melynek épebb másai egyéb tatár nyelvekben az altaji *jijläk*, kojbali *d’istäk*, *d’estäk*, *t’estäk* (eredetibb *jižläk*, *ježläk* helyett, v. ö. magy. *disznó* és *disztó*). A törökből átjött magyar kölcsönszók, tudvalevőleg, általában ennek csuvas dialektusából eredtek, néznünk kell tehát minő alak felelhet meg a köztörök *jijläk*-, *jižläk*-nek e tájbeszédben. Vegyük rendre a mássalhangzókat: 1) köztörök szókezdő *j* a csuvasban *ś*, így: köztör. *jol* út: csuv. *śol* | köztör. *jok* nem: csuv. *śox* | köztör. *je*- enni: csuv. *śi*- | köztör. *jilim* enyv: csuv. *śilim*; 2) hol a törökségben a szóközépen *j* és *ž* hangokat látunk egymás mellett, ott a csuvas *r*-t tüntet fel: oszmanli *ajak* láb, kojbál *ažak*: csuv. *ora* | oszm. *kajin* nyirfa, kojb. *kāžeñ*: csuv. *χorin* | oszm. *göjegü* vő, kojb. *küzö*: csuv. *kerü*; 3) szóvégző török *k* a csuvasban elesik s egy régibb *-au*, *-eü*-féle hangfejlődés nyomán ma ren-

*) A nyelvtörténeti szótár adatai.

desen rövid véghanggal van képviselve: oszm. *balik* hal: csuv. *pola* | tatár *kuljak* fül: csuv. *χolga* | tat. *inäk* tehén: csuv. *inä* | oszm. *jüzük* gyűrű: csuv. *šürö*. Tehát a tatár *jižlak*, *jižlak* alakok után a mai csuvasban egy régibb **sirläü*-ből fejlődött **sirlä* várható el s ez ténylegesen elő is fordul itt, csakhogy *širla* „bogyó“ alakban (*ižum širla* szőlőbogyó, *kvak širla* brombeere, *šir širli* erdbeere, *küt-mel širla* preiselbeere stb.), mely épp úgy vált mélyhangúvá a régibb **sirläü*-ből, mint a magy. *bélyeg*-nek megfelelő tör. *bilek*-ből csuv. *palla*, vagy a *sereg* szónak megfelelő tör. *čerig*-ből csuv. *šara*. Ezen ó-csuvas **sirlő*-ből származott a régi magyar *sžillő*, *sžéllő* mai *sžöllő*, mint *talló*, *salló*, *pallag* a teljesebb *tarló*, *sarló*, *parlag* alakokból.

A magy. *sžöllő* szemben a csuv. *širla*, tatár *jižlak*, *jižlak* alakokkal még egy más igen fontos tanulságot is foglal magában. Ismeretes tény ugyanis, hogy a kölcsönszók igen gyakran mint nyelvtörténeti adatok szerepelnek a kölcsönadó nyelvre nézve, a mennyiben a rajtuk mutató hangalakból következtetést lehet vonni a korra, melyben az átvétel történt s azon fejlődési fokra, melyen ez időpontban a kölcsönszót nyújtó nyelv állott. A régebben török eredetűeknek kimutatott kölcsönszók közül különösen kettő magy. *gyűrő* és *ír*- szemben a török *jüzük*, *jaž*- s mai csuvas *šürö*, *šir*- alakokkal arra látszottak mutatni, hogy a magyarban levő török szók átvétele azon korára esik a csuvas nyelvnek, midőn még azon hangváltoztató hajlandósága, hogy a szókezdő *j*-t *š*-vé alakítsa még nem volt kifejlődve (v. ö. még magy. *gyümölcs*: tör. *jemiš* és csuv. *šimis*; magy. *gyüsžű*: tör. *jüksük*; magy. *gyom*: csuv. *šom*). Ennek ellenében már az előbbi felderítések között volt egy példa, mely mást bizonyított, t. i. magy. *sžél* (ventus), mely török *jil* és csuv. *šil*-nek felel meg. Ehez járúl az újabban magyarázott *sžérű* szó (Ny. Közl. XV:464) szemben a magy. *gyűrű*, török *jüzük*, csuv. *šürö* alakokkal s most harmadikúl a *sžöllő*, melyek a fentebbi tételt arra módosítják, hogy a török-magyar kölcsönvételek azon korára esnek a csuvas nyelvnek, midőn ebben a szókezdő *j*-nek sziszegővé való változtatása már folyamatban volt s csupán mai teljes kialakulását nem érte még el. MUNKÁCSI BERNÁT.

A SZÓTÖVEK ELMÉLETE A MAGYARBAN.

I.

a) A névragozásban.

Soraim bevezetéseül legyen szabad kijelentenem, hogy eredeti szándékom szerint még jó sokára elmaradtak volna az alábbi fejtegetések. Akkorra kívántam őket ugyanis halasztani, mikor majd egész rendszerbe foglalva, a szóba kerülő jelenségeket bővebben és okozatilag is képes leszek megmagyarázni, és pontosabban meg tudom állapítani a bennük nyilatkozó törvényeket. Ámde e szándékomtól eltérítettek Simonyi és Komáromy cikkei (Simonyi: Segéd- vagy töhangzó X:366 s köv. Komáromy: A ragozás és képzés stb. XI. 21 s köv.). Ők ketten, bár a módozatokban eltérnek egymástól, megegyeznek abban, hogy az iskolában ismét érvényre kell juttatni a kötőhangzós elméletet.

Ez ellen úgy paedagogiai valamint nyelvészeti szempontból óvást kell tennem.

Paedagogiai szempontból azért, mert a görög, latin, szóval az idegen nyelvek tanításában (a jó iskolákban) már kiküszöbölték a kötőhangzókat, tehát sajátos ellenmondásba jutna a tanár, a kinek hol ilyen, hol meg amolyan teoriákkal kellene előállania. Sőt minthogy a magyar nyelv az idegen nyelvek tanulásának alapját és kiinduló pontját képezi, ez az ellenmondás az ő meg amazok rendszere között az iskolában gyógyíthatatlan zűrzavart okozna.

Óvást kell továbbá tennem ellene nyelvészeti szempontból is azon egyszerű oknál fogva, hogy az egész elmélet tudvalevőleg nem igaz. Oly szembetűnőleg nem igaz, hogy ezt valamirevaló érettebb fiú magától is könnyen kisűtheti. Mert azonnal fölveti majd a kérdést, miért van kötőhangzóval *fal-a-k* és miért nem *fal-ban* is; miért változik a kötőhangzó, mint: *fal-am*, *fal-unk*, *fal-on*? Hátha még azt kérdezné, hogy miért: *kéz*, *kez-em*, *kéz-ben* vagy miért: *ló*, *lovak*, *lóban*; mit felelne neki a kötőhangzók tanítója?

Azt ugyan nem lehet tagadni, hogy alig található fel elmélet kivétel nélkül, tehát nehezen kerülhető el az, hogy a tanítvány egyes kétségei esetleg felelet nélkül ne maradjanak. Ezt mondom nem lehet tagadni; esakhogy annál

jobb, minél ritkábbak és a mi még fontosabb, minél kevésbé szembetűnőek az ilyen esetek. Egy principiumot mindamellett szigorúan meg kell őrizni. És ez az: hogy hamis tanításokat soha semmi szín alatt se szabad terjeszteni. Paedagogiai nehézségek nem üthetnek rést e tétel kötelező voltán. Mert a tudomány megállapított és általánosan elismert vívmányait el kell fogadnia az iskolának is, és ilyenkor nem a tudománynak a paedagogiához, hanem emennek kell ahhoz alkalmazkodnia első sorban.

Tehát a már egyszer kiírtott kötőhangzók ellen akarok most irtóháborút folytatni, úgy hogy jelen soraimban nem új fölfedezések megállapítása, mint inkább már ismert nyelvtani tények más szempontokból kiinduló tárgyalása lesz a főladatom. Azonban tisztán paedagogiai útmutatásokat sem adhatok, hanem azon törekszem, hogy olyan rendszert állítsak fel, a melyet paedagogiailag jól feldolgozva, érthetővé lehet tenni az iskolában. Kiki válasszon belőle magának tetszése szerint. Rövidség kedvéért nem fogok Simonyi és Komáromy nézetének részletes megvitatásába bocsátkozni, hanem inkább előadom tételenként a magam rendszerét a hozzávaló magyarázatokkal és okadatolással egyetemben.

* * *

I. Szótőnek nevezzük, a mi a szóból az *eredetibb* ragok elválasztása után megmarad.

1. Eredetibb ragok:

- a) a többes szám;
- b) a mondat tárgya;
- c) a helyhatározó *-n* ragja;
- d) a birtokos személyragok.*)

A névszótőt csakis ezek elválasztása után kaphatni meg, mert a ragozásban csakis ezek kapcsolatában tűnik elő. Pl. *fala-k*, *helye-t*, *fá-n*, *keze-m*, *lova-d*, *körmö-t* stb.

2. A többi névszóragok újabb származásúak. Ezek önálló szók voltak, és eredetileg olyformán szerepeltek a

*) Ide tartoznának még 1) a helyhatározó *-t* v. *-tt* rag, de ez névszókon már csak elvétve fordul elő; 2) a *-rd* és *-ül -ig* ragok; az előbbi azonban teljesen a másodlagos ragok analógiája után indult; a másik kettő is, de már csak fokozatosan, a mennyiben eredetileg rövid kezdőhangzójuk összevonódott a tövégi rövid hangzóval. Tehát: **keze-ül*, **keze-ig*, **keze-ig* és végre, minthogy már egyébként egybeesett velük, a másodlagos ragok analógiájára: *kézül*, v.ö. *bél: belől kézig, kézig*. Ennyit most elég megjegyezni róluk.

névszó mellett, mint most a névutók. Tehát pl. a mai *-ból* rag: *belől*, *-ba*: *belé*, *ban*: *belen* volt, valamennyi a *bél* szóból; a legrégibb nyelvben e szerint ilyen alakok voltak: *tömlöcz belől*, *világ belé*, mint most pl. *láng után*, *fölé* stb. Később az ilyen névutók az illető névszóval összetett szót alkottak és annyira egybefüződtek ez utóbbival, hogy hangzóikkal is illeszkedtek hozzája, azaz mélyhangú szóval ekként alakultak: *lángbalol*, *számbalol* (Ehr. c.) mint *ünnep*, *id-nap*, *nepestig*: *napestig*. Csakis ily módon történhetett, hogy régi önállóságukat és saját hangsúlyokat veszelve, idő folytán a mai alakjukra megrövidülhettek, azaz ragokká válhattak.

A mondottak bővebb bizonyítására szolgálhat még először az a jelenség, hogy a nevezett ragok mindnyájan még maig is önállóan is használatosak személyragozva, mint: *bennem*, *belőled*, *nála*, *rajta*, *velünk*, *rólatok*, *tőlük* stb. Továbbá, hogy egyes nyelvjárásokban még maig se olvadtak annyira össze a névszóval, hogy a hangilleszkedéshez alkalmazkodtak volna, v. ö. göcs. *kapáve*, *fejihô*; kún *ménösná* (VIII:85) stb.; v. ö. HB. *milosztbén*, *halálnék*; v. ö. még a *-hat* képzőt a *hatok* igéből és a *-szor-t* a *szer* névszóból (XI:15).

A *másodlagos* ragok elválasztása után tehát nem a tiszta *tő* marad meg, hanem a ragtalan névszó, azon alakban a hogy mint alany is szerepel. Külömbőség teendő tehát a névszótő és a ragtalan névszó között. T. i.

II. A teljes névszótő a most élő nyelvben csak az eredeti ragokkal ragozott alakokban van meg. Mindig magánhangzóval (hosszú vagy rövid) végződik. Hajdan így végződött a ragtalan névszó is, a mint azt a régi nyelvemlékekben még sok példa bizonyítja. De idő folytán, előbb mintsem a másodlagos ragok megalakultak, a ragtalan névszó megrövidült olyformán, hogy a *tővégi* rövid magánhangzó teljesen lekopott, a hosszú pedig megrövidült. Pl. *kép*: *képe-k*, *fa*: *fá-t*.

Kivételek természetesen akadnak e szabályok alól. A hosszú magánhangzós tövek például a másodlagos ragok előtt is a tiszta *tőt* mutatják; *fá-ból elmé-ből*. Kétségtelenül

az eredeti ragos alakok analogiája után alakultak illeténné, annyival is inkább, mert számra nézve ők a legcsekélyebbek; Budenz MUGSz.-ban összesen 32 van felsorolva 996 szó közül. Ha tehát, a mint biztosan föltehető, voltak ilyen alakok **fa-ból*, **elme-ből* vagy *belől*, ezek egészen izolálva álltak, minthogy a többi névszó mind vagy mássalhangzós vagy hosszú magánhangzós (*ló-ból*, *erdő-re*) végzetű alakjában áll e ragok előtt. Nem volt hová támaszkodniok, nem volt a mi megvédelmezze őket a nyelv uniformizáló hatalma ellen. A nyelv mindig bizonyos egységre törekszik, nem szereti a változatos alakokat, és azokat idő folytán kiegyenlíti. Egyfelől egyszerűbbé válik, míg másfelől az által, hogy folyton új alakokat terem, változatosabbá leszen. Egyszerűsítő szellemének, az analogia hatalmának köszönhető az is, hogy idegen szavak ragozása egészen a hazaiak mintájára alakulnak; a jelen esetben ilyenek pl. *óra*, *szecska*, *bába* stb.

Valamint itt az eredeti ragos alakok a másodlagos ragúakra, úgy hathatnak viszont emezek vagy a ragtalan névszó amazokra. Pl. *kezet*: *ész-t*, *kezem*: *esze-m*; *vér*: *vér-es*: *ver-es*; *vész-t*, *vésze-k*: Sylv. szélnek nagy *vesze* támadá; *por-t*: *poro-k*; sőt ilyen is van: *vára-t* és *vár-t páro*-tok és *pár*-tok stb.

Sajátságosan vegyül a tö alakja a ragtalan névszóéval az *-n* rag előtt: *kéze-n* (*kéz*: *keze-m*), *nyáro-n* (*nyár*: *nyara-k*). A jelek itt kétségbevonhatatlanná teszik, hogy analogia-képzéssel van dolgunk. A határozó ragok, mint láttuk, ezen egy *-n* kivételével nagyrészt másodlagos ragok, v. ö. *hatalma-k*, *hatalmo-n*, *hatalom-ból*; *titok*: *titko-m*, *titko-n*, *titok-ra*. A fönt idéz. és hasonló alakok tehát bizonyosan ilyenek voltak eredetileg: **keze-n*, **nyara-n*; *kéz-ből*, *nyár-ból* s hasonlóak analogiája után, minthogy értelmileg az ő csoportjukba tartoznak, megnyújtották szintén végelőtti rövid hangzójukat, de a tövégi hangzótól természetesen nem szabadulhattak már meg.

Szabályunkat tehát e kivételek nem ingatják meg. A benne kifejtett tünemény okát részletesebben ezuttal nem kutatjuk, a mint az már mondva volt, de ez, valamint hasonló jelenségek más nyelvekben is, úgy a magyarban is valószínűleg a változó hangsúly hatására

vihető vissza. Ezt abból következtethetni, hogy vannak a magyarban olyan rövid tőhangzós szók, a melyek tőhangzóbeli veszteségüket olyformán pótolták, hogy a megelőző szótag rövid magánhangzóját megnyújtották. Ilyenek *nyár*: *nyara-t*, *kéz*: *keze-t*, *mész*: *mesze-t* stb. régebben *kêz*, *mêsz*, a mint azt Budenz bő példákkal igazolva kimutatta MNy. V:389 s kv. Újabban Simonyi és Munkácsi a nyelvemlékekből is összeállítottak számos idevágó adatot. És kitűnt ismét belőlük, mily rettentő pusztítást vitt véghez, mennyi sok változatot megsemmisített az analogia hatalma, a nyelv egyszerűsége törekvő szelleme. Kiderült ugyanis az összegyűjtött adatokból először az, hogy számos ragtalan most rövid hangzós névszó, a fentemlített szabálynak megfelelőleg, régebben hosszú magánhangzós volt. Ilyenek, hogy egy pár példát említsek: *heel* S. É. c., *haas* S. c. *ñaak* S. P. c., *poor* (por) S. c., *heeğ* É. S. c., *scém* (szem) P. c. *hoold* S. c., *igaaž* S. c., v. ö. *nehéz*: *nehezek*, *vaas* É. c. *kaar* É. c., *haad* (huda-k) É. c., *baal*, *haat*, *meenŷ*, *reend*, *cheend* (csend), *meell* stb. mind az É. c.-ből (v. ö. Munkácsi IX:300, 345. kv. Szigethy NyK. XV:56 kv.).

Mi következik most már ebből? Szabályunk helyességén nem lehet kételkedni, ha a mai nyelvhasználat mellett még különösen tekintetbe vesszük a Heltai és Sylvester korabeliét, a mikor a pótlólag megnyújtott tőbeli *e* még nem is *é*, hanem *ê*-nek hangzott, tehát nem *kêz*, hanem *kêz*, *têl*, *êsz* stb. (V. ö. Budenz i. h.) Erre az *ê*-re nem lehet azt se ráfogni, hogy hangszinben különböznék a megfelelő rövid nyílt *e*-től, úgy, hogy a szóban forgó esetben egyébről mint hangnyújtásról nem lehet sehogyse szó. A mai hangszínre is különböző kiejtés (zárt *é*) határozottan újabb fejlődés, ezt bizonyítja pl. a debreczeni (és esztergami) nyelvjárás, a melyben eredeti *ê*: *é*-re, *é*: *í*-re fejlődött. Pl. *míz* (méze-s), *szíles* (széles): *szél* (szele-s H. szêl), *tél* (tele-t, H. têt), v. ö. Kúnos IX:160 s kv. és az őrségi, a hol az ilyen *é* gyakran *e*-vé rövidül, mint: *er*: *ér*, *kez*: *kéz*, *mesz*: *mész* MNy. V:76 s kv. Ha még összevetjük *zerétét* (szeretet) P. c., *zerzeet*, *nemzeeth*, *yelôneet* S. c. és mai *fuját*, *szakadát*, továbbá: *tetell* (tétel), *eteel* (étel) és mai *fonál*, *kötél*, *födél*: *fonal*, *hitel*, *vétel*; végre a fent elsorolt őrségi példákat: okvetetlenül ki kell mon-

danunk, hogy nem ama fent elsorolt hosszabb alanyi alakok, hanem a nekik megfelelő mai rövidebbek eltérések a szabálytól.

Még nagyobb az eltérés a mélyhangú szóknál. Alig találni néhány szót, a mely a változatos alakokat feltüntetné, mint: *fonál: fonala-t, nyár: nyara-t*. De a fönt id. *haas; naak, kaar, haad* meggyőzhetnek bennünk róla, hogy a ránk maradt szórványos példák egy régebben általánosan érvényes szabályszerűség maradványai. Meggyőzhetnek továbbá róla a debreczeni nyelvjárás még maig is divatos formái. Kúnos, a ki IX:160 s kv. ismerteti, kiemeli, hogy a szóvég előtti *a, e: â, ê*-vé változik benne, de csak akkor, ha ragtalan névszóra mássalhangzóval kezdődő rag (azaz másodlagos rag) következik. Például fájdalom csak ezt hozza fel: *háj-ba: haja-m* és mellette még *těj: téj-be: teje-m*. (Szántó is említi e két hangot, mint a kecskeméti nyelvjárásban előfordulót, IX:357, csak hogy nem tudom, nem a pótló nyújtásbelit: *âra, êre, gondolja-e?*) Ugyanebből a nyelvjárásból idézi Kúnos a következő érdekes adatokat: *ölbe: öle-m*, és minthogy említi a hosszú *ō = ô*-t is, valószínűleg ilyen alakok is előfordúlnak ott, mint *pōr-ba: poro-m*, a melyeket, ha összevetünk a f. id. *poor, hoold* szavakkal: bámulva kell tapasztalnunk fentebbi szabályunk egykori általános érvényességét.*)

A mélyhangúak közül még tekintetbe kell vennünk azokat, a melyek végelöttije *u*. Rajtuk is ugyanezt a szabályos változatosságot tapasztaljuk, és nemcsak a debr. nyelvjárásban, hanem úgyszólván országszerte: *nyúl: nyúl-ra: nyúla-k, kút: kút-ba: kúta-k*. Nem térnek el általában a magashangúkk se: *tűz: tűz-ből: tüzet; víz: víz-nek: víze-k*. Kivételek, a min a mondottak után nem igen lehet csudálkozni, itt is akadnak. Ilyenek például a debr. nyelvjárásban: *tyúk, szűr, csűr, húr, bűr*, a melyek hosszú hangzója nem rövidül meg soha. Túl a Dunán azonban igaz hogy így mondják: *szűr: szűr-t, szűr-ből, csűr-t, húr-t, bűr-t*, de viszont: *szűrő-m, csűrő-m, huro-m*, sőt a *tyúk* egészen szabályos: *tyuko-t, tyuko-k* stb., viszont a *bűr* mindig hosszú.

*) Kúnos és Szántó urakat pedig bátorodom ezúttal megkérni, hogy bővebb adatokkal szolgáljanak, nevezetesen világosítsanak fel bennünket, mennyiben felel meg az illető nyelvhasználat fentebbi fejtegetéseinknek.

Fejtegetéseink alapján tehát II. szabályunkat a következő két ponttal egészíthetjük ki:

1. A rövid tövéghangzó lekopása folytán minden nyílt szótagban álló (azaz midőn a ragtalan névszó egy mássalhangzón végződik) rövid penultima (a teljes tőtől számítva) meghosszabodott.

2. Az így meghosszabodott *a, e* régebben nyílt *â, ê* volt, valamint most is még az helyelyel-közzel némely nyelvjárásban. Úgy hogy a mai zártabb *á, é* újabb fejlődés. Szintén újabb keltű a hosszú tövégbeliek mai *á, é*-je, eredetileg szintén *â, ê*, a mi a mondottakon kívül (csak az *ê*-re) kitűnik még Heltai és Sylv. írásából: *fecskék, terhével, zsenget* S. V. ö. Budenz i. h.

SZILASI MÓRICZ.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította MIKLOSICH FERENCZ.

Miklosich Ferencz neve nem ismeretlen olvasóink előtt; különösen egyik dolgozatát „Die slavischen elemente im magyarischen” sokszor volt alkalmunk említeni folyóiratunkban. E dolgozat, a melyben a szerző a magyar nyelvben meghonosodott szláv szókat, mint tudományos buvárlata egyik eredményét egybeállította, különösen ránk magyarokra nézve fölötte fontos és nagybecsű. Már maga ez a mozzanat nem csak kíváncsiság, hanem egyenest szükségessé teszi ránk nézve birását; ehhez járul még ama körülmény, hogy a folyóirat, a melyben e közlemény megjelent (Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften), csak nagyon kevés könyvtár szekrényében található, a belőle készült külön lenyomat pedig végkép elfogyott. Ennélfogva elhatároztuk e műnek nyelvünkre való áttevését, s a t, szerző beleegyezésével a magyar nyelvbeli szláv szók közlését hű fordításban ezennel megkezdjük. A mi észrevételeink lesznek, azokat akkor mondjuk el, ha a szószorozat közlését teljesen befejeztük.

Kütfők.

(Ahlq.) Ahlquist A.: Versuch einer mokscha-mordvinschen grammatik nebst texten und wörterverzeichnis.

(Arch.) Archiv des vereins für siebenbürgische landeskunde. 1848.

(Bart.) B. Bartal G. : Commentariorum iuris publ. Hung. libri XV.

(Bél) Bél M. : Collectio miscella.

(Belost.) Belostenec : Gazophylacium. Zagrabiae. 1740.

(Boll.) Boller. Sitzungsberichte der hist. phil. Cl.

(Bud.) Budenz J. Nyelvt. Közl. I. II. VI.

(Cast.) Castrén M. A. : Vorlesungen. Reisen. IV.

(Dank.) Dankovsky G. : Lexicon Magy. etymologicum.

(End.) Endlicher St. L. : Monumenta Arpadiana.

(Eng.) Engel J. Ch. : Geschichte des ungrischen reichs.

(Erb.) Erben C. J. : Regesta Bohemiae. Pragae. 1855.

(Flor.) Flora Croatica von Schlosser und Vukotinovič.

(Fremdw.) Die fremdwörter in den slavisch. Sprachen.

Von Fr. Miklosich.

(Gyarm.) Gyarmathi S. : Affinitas linguae hung.

(Habd.) Juri Habdelich. Dictionar ili rechi slovenske etc.

1670.

(Jir.) Jireček H. : Das recht in Böhmen und Mähren.

(Kan.) Kanitz A. : Versuch einer geschichte der ungar. botanik. Halle. 1865.

(Kel.) Kelemen E. : Institutiones jur. hung. priv.

(Kolb.) Kolbani P. : Ungarische giftpflanzen. Pressburg.

1791.

(Koll.) Kollar A. F. : Hist. Hung. amoenitates.

(Krsz.) Kresznerics F. : Magyar szótár.

(Lesch.) Leschka St. : Elenchus.

(LB.) Lexikon Budense. Valach. 1825.

(Lipsz.) Lipszky J. : Repertorium locorum Ungariae etc.

1808.

(Márt.) Márton J. : Magyar-német szótár.

(Matz.) Matzenaner A. : Cizí slova ve slovanských řečech.

(MA.) Molnár A. : Dictionarium Lat.-Ung. 1604.

(PP.) Páriz Pápai Fr. : Dictionarium Lat.-Ung.

(RMNy.) Régi Magyar Nyelvemlékek.

(Renv.) Renvall G. : Lexicon ling. finn.

(Rév.) Révay N. : Antiquitates.

(Sbor.) Sbornik : slov. piesni pov.

(Šemb.) Šembera A. V. : Základové dialektologie českoslov.

(Tsz.) Tájszótár.

(Thoms.) Thomsen W. : Einfluss der germ. sprachen auf die finnischen.

(Ung.) Unger Fr. : Streifzüge. (Sitzungsbericht d. mathem. naturw. Cl. XXIII. XXIV.)

(Ver.) Veraněiě F.: Dictionarium.

(Wied.) Wiedemann F. J.: Esthnisch-deutsches Wörterb.

(Žah.) Žahourek J.: Fremdwörter im magyarischen.

Bövidítések.

alb. = albán	német; éném. = északnémet;
ar. = arab	óéném. = ó-északnémet;
bolg. = bolgár	úfném. = új-felnémet
cs. = cseh	ol. = olasz
fr. = franczia	or. = orosz
gör. = görög; kgör. = közép	oszt. = osztják
görög; úgör. = újgörög	perzs. = perzsa
hr. = horvát	rum. = rumun; mrum. = ma-
at. = latin; klat. = közép-	cedorumun
latin	rut. = rutén
lengy. = lengyel	szb. = szerb; aszb. = alszerb;
litv. = litván	fszb. = felszerb
mandzs. = mandzsu	ószl. = ószlovén; úszl. = új-
mong. = mongol	szlovén; mszl. = magyar-
mord. = mordvin	országi szlovén.
ném. = német; ófném. = ó-fel-	t. = tót
német; kfném. = közép fel-	tör. = török

* a szláv szóhoz ragasztva egy meg nem levő, csak a magyarból kikövetkeztetett alak jegye.

† jelenti, hogy egy vagy más helyen nálunk is megvolt utólag beszélve a szó.

Betűk.

<i>a</i> = <i>on</i>	<i>ũ</i> = erejefogyott <i>ü</i>
<i>e</i> = <i>en</i>	<i>č</i> = <i>cs</i>
<i>ũ</i> = erejefogyott <i>u</i>	<i>s</i> = <i>s</i>
<i>ĩ</i> = " " <i>i</i>	<i>ř</i> = <i>řs</i>

A, Á.

abajdócz: farrago, mischkorn. — szb. su-ržica; abajdócz káposzta: crambe (MA.); abajnacz, abanajcz: búza rozsszal vegyítve (Tsz.). — t. *obadvojec*; *abaj* a szl. *oboje* alakon alapszik. † (Nyr. II. 491.)

abárol: abbrühen. — úszl. szb. *obariti obvariti*-ból; rum. *opűresk* a szb. *opariti*-n alapszik. † (Nyr. II. 491.)

ablak: fenster. — úszl. szb. t. *oblok*; rum. *oblok*; rut. *obolok* fenster és *ob:okoš* glaser a magyarból származnak. † (Nyr. II. 492.)

ábráz: abbilden, **ábrázat**: gesicht; figyelemre méltó **ábra**: forma. — ószl. *obražŭ*: forma, úszl. szb. *obraž*: gesicht; rum. *obraž*: facies. † (Nyr. II. 534.)

5 **abrak**: pabulum, futter, pferdefutter, árpa, kása, étek (Tsz.). — ószl. *obrokŭ*: stipendium, szb. cs. *obrok*: portio, lengy. portio, pabulum: rum. *obrok*. † (Nyr. II. 492.)

abroncs, **abrincs**: circus doliaris, fassreif. — ószl. *obrŏčŭ*, úszl. *obrôč*. † (Nyr. II. 493.)

abrosz: mappa, tischtuch. — ószl. *obrusŭ*: sudarium, *ubrusar*, *ubrussarus mensae praefectus* (Šaf. Két 1083-beli okirat. 156). † (Nyr. II. 534.)

abruta, **abrut**: artemisia abrotanum, aberraute. — *abrota; úszl. *abrotica* az előbbinek deminutivuma (Fremdw. 73). † (Nyr. II. 535.)

aczél: chalybs, stahl. — ószl. *océlŭ*, úszl. cs. *ocel*, szb. *ocal*; rum. *ocŭl*. (Fremdw. 114.) † (Nyr. I. 299. II. 535.)

10 **agár**: windhund. — szb. *ogar*: canis venatici genus, aszb. *hogor*: jagdhund; rum. *ogar*.

akal *): caula, stabulum, stall. — úszl. *okol*: suile; rum. *okol*.

akna: apertura dolii, spundloch, schacht; „fenestra seu orificium, puteus salis fodinae“ (Gyarm. 117). — úszl. *okno*: fenster, szb. schacht; rum. *oknŭ*, *ognŭ*: dachfenster, salzgrube; úgör. *čxva*: foramen dolii, salis fodina.

akó: vas aquarium, eimer. — cs. *okov*: situla, szb. *okov*: beschläge. szb. *akov* és rum. *akŭu* a magyarból vannak kölcsönözve. † (NyK. VI. 300.)

alamizsna: eleemosyna. — úszl. *almožna* (Fremdw. 74). A m. 7s szláv kölcsönzésre mutat. † (NyK. I. 308.)

15 **ángor**: anguilla (Gyarm.), a NSz.-ban hiányzik. — ószl. **agorŭ*, úszl. *ogor*, szb. *ugor*, lengy. *węgorz*. Észte *anger* bizonyára a litv. *unguris*-ből való. *ángolna*, *ingolna* (v. ö. capella: kápolna) a lat. *anguilla* s nem a szl. **agorina*-ra vezetendő vissza.

apacsn: ruder (Tsz.), **apacsó**: netzstange. — cs. *opačina*: kehrruder. A t. *opačov* (Leschká-nál) a magyarból van vissza-kölcsönözve.

apácza: nonne. — úszl. szb. *opatica* (Fremdw. 114). † (Nyr. VIII. 20.)

apad: decrescere, fallen. — úszl. cs. *opad*, *opasti*. † (Nyr. X. 196.)

apát: abt. — úszl. *opat* (Fremdw. 114).

*) A szövegben is, a szómutatóban is így van írva, tul. *akol*.

20 *árok*: fossa. graben. — úszl. *jarek*, t. *jarek*, szb. *jarak*; vö. rum. *erugă*: wassergraben (Fremdw. 94: *jaruga*).

asag, *azsag*: ofenstange, ofenbesen. — úszl. szb. *ožeg*, t. *ožeh*; rum. *ožog*.

aszag: segmentum, ramentum, abgeheuene stücke holz, holzspäne. — cs. *osek*.

aszat: herbae inutiles, unkraut. — ószl. *osütü*, úszl. *osat*, *oset*: carduus.

asztag: fehmen, triste, schober. — ószl. *stogŋ*, úszl. szb. *stog*; rum. *stog*; finn *saatto*: acervus foeni in prato az óéném. *sáta* (Thoms. 167).

25 *asztal*: tisch. — ószl. *stolŋ*; úszl. *stol*; alb. *stol*. A szb. *astal* a magyarból van véve. A finn *pöytä*: mensa a gót *biuds* (Thoms. 163).

asztalnok: dapifer, truchsess; egyjelentésű vele *tálnok*. — ószl. *stolŋnikŋ*; rum. *stolnik*.

atraczel: anchusa, augenzier. Dank. szerint *plantago*. — **jatrocel*, cs. *jitrocél*: *plantago*; rum. *otrŋcel*: *borrago officinalis*, *atrancel*: *cynoglossum officinale* (Arch. 188).

B.

bab: faba vulgaris, bohne. — ószl. *bobŋ*, úszl. szb. *bob*; rum. *bob*. E növény már a görögöknél és rómaiaknál ismeretes volt; a káspi tenger délnyugoti partjairól került át. (Ung. I:27.)

bába: anus, obstetrix. — ószl. úszl. szb. *sat. baba*: anus, obstetrix: mord. *baba*: obstetrix; rum. *babŋ*; alb. *babe*; úgör. βαβή; kfném. *bábe*. Nagyon elterjedt szó. † (NyK. I. 309.)

30 *babócs*: oniscus asellus, kellerwurm (Dank.), bab-nagyságú bogár neme (Kreszn.), mások szerint: stechfliege. — úszl. *babučka*, *babuška* s ezeken kívül *babura* (Gutsmann).

babona: aberglauben, hexerei, possen. — ószl. *babuni*. Így nevezték az ószlávban az eretnek bogomilokat s nevöket később a *babona* (aberglaube) megnevezésére alkalmazták. Cs. *babona*, *bobona*, *pobona* (Leschk. 19), *poboněk* (Jungm.), or. *zabobony*, lengy. *zabobon*. † (NyK. I. 309. VI. 300.)

babrál: contaminare. — cs. *babratt*, lengy. *babracé*.

baj: pugna, difficultas, molestia, kampf, mühe. — ószl. úszl. szb. *boj*: pugna. A rum. *baj* s a rut. *baj*: plage, mint az o helyett álló a bizonyítja, a magyarból származnak. Mások a m. *baj*-t: molestia, difficultas a finn *vaiva*-val vetik egybe. NyK. VI:448; ennek ellenében lásd Thomsen-t (180).

báj: magia, fascinatio, *bájosság*: magia (Ver.), *bájol*: incantare, incantatione sanare. — ószl. **baj*, *bajati*: fabulari,

incantare. Boll. (Sitzb. 17, 318; 19, 262) a tör. *bágh*: ligare. incantare szót hasonlítja vele össze.

35 *bajnok*: pugnator, kämpfer, *bojnyik*: räuber (Bloch). — szb. *bojnik*; rum. *bojnik*.

Balaton: lacus Balatinus, Platensee. — ószl. *blatino* v. *blatina*, innen Kocilŭ blatinskŭ. A tótól (Blato) kaptá Kocel vára szláv nevét: Blatino v. Blatina s a német nevezetet: Moseburch (castrum Hezilonis, noviter Moseburch vocatum), a melyet a Fuldai Évkönyvek urbs paludarum névvel helyettesítnek (Kopitar, Glagolita Clozianus LXXIII. a, LXXV. b, LXVII b): rum. *baltŭ*.

balga: stultus. — or. tájnyelvi *blagŭ*, *blagoj*, *chudoj* durnoj jelentésben, lengy. *biahy*: schlecht, mszl. *blažen*: stultus.

bálvány: sculptile, colossus, idolum. — ószl. *balŭvanŭ*: columna, statua, úszl. *balvan*: trabs, or. *bolvanŭ*: idolum, lengy. *bałwan*: massa, moles, litv. *balvonas*: idolum; rum. *bolovan*: glomus lapideus. Aligha szláv eredetű szó. † (NyK. I. 309. VI. 301.)

bán: banus. — horv.-szb. *ban*, a bolgárban csak dalban kerül elő: a *ban bojan*-ból (Constant. Porph. βαϊανός, Cinnamusnál μπάνος) fejlődött ki, a változás tehát a tizedik század közepe s a tizenkettedik második fele közt ment végbe. Szűk elterjedése miatt e szót nem lehet szlávnak tartanom. Šaf: „Vom avarischen bajan βαϊανός, im Persischen ebenfells *bajan* Herzog“. (Das serbische Schriftthum I:155.) † (NyK. I. 310.)

40 *bánya*: balneum, metalli fodina. — ószl. szb. *banja*: balneum, cs. *báně*: mordv. *baňa*: badstube; rum. *bae baňŭ*-ból: balneum, metalli fodina; alb. *báňe*. Boll. (Sitzb. 16, 263) a mandsu *ferijeme*-vel: fondre la mine hasonlítja össze. † (NyK. I. 310.)

SZARVAS GÁBOR.

IRODALOM.

Nyelvtudományi Közlemények.

— Szerkeszti B u d e n z J ó z s e f. XVI. kötet. —

A Nyelvőr olvasóinak bizonyára nem kerülte el figyelmét ama nagy fontosságú változás, mely a Nyelvtudományi Közlemények utóbbi köteteiben észlelhető. Specziálizálódott iránya, az áltáji összehasonlító nyelvtudomány szolgálatába szegődött. Ez új tudományunk mindinkább erősödő irodalma kiszorította a Közlemények előbbi általános s sokszor épen nem nyelvészeti dolgozatait; sokkal szívesebben fordul ezek helyett a magyar nyelv kevésbé bolygatott pontjaihoz, behatóan

foglalkozik ugor nyelvészeti kérdésekkel, és a még jobbadán ismeretlen áltáji nyelvészet nagy birodalmába sem áll hebe-hóba belepillantgatni.

A XVI-ik kötetet, mely ezuttal röviden ismertetni szándéksom, java részében az ugor összehasonlító nyelvészet vallja magáénak. S valóban nyelvtudományi irodalmunk az ugorság köréből aligha nyert még ennyi specziális dolgot egy kötetben összefoglalva. A benne levő értekezések túlnyomó része rokon nyelveket tárgyal és részint egy-egy ugor főnyelv grammatikai leírásával, részint több finn dialektus ismertetésével foglalkozik. Nagy hiányt pótló ugor textusokat közöl, de e mellett magyar nyelvi kérdésekről sem feledkezik meg. Becses adalékokat nyújt a magyar szóképzés tanához és kölcsönvételi kérdésekre is kiterjed figyelme. A Nyelvőr szűkebb körre szoruló irányával azonban nem fér össze hogy a tisztán ugor nyelvészeti dolgozatokat bővebben méltassuk, azért csak futólag veszünk róluk tudomást.

I. Az ugor nyelvészeti közlemények sorát Halász Ignác nagyszabású Svéd-lapp nyelvtana nyitja meg. A lapp nyelv, mely az északi ugor nyelvek körében foglal helyet, hova tudvalevőleg a magyar is tartozik, négy fő dialektusra oszlik: a finnmarki-, enarei-, orosz- s svéd-lapp ságra. Ez utóbbi dialektusnak a szövegeiből készítette Halász grammatikai leírását, melyet úgy világos módszere, mint összehasonlító eljárása a legjobb ugor grammatikák egyikévé tett. A nyelvtan, melyben a hangtani részre legkevesebb súly van fektetve, olvasmányokkal és egy terjedelmes szótárral van megtoldva. Más ilyenmő dolgozatokat, különösen a finn dialektusokra vonatkozólag Szinnye a finn nyelvek jeles ismerője közölt. Első sorban felemlíthetjük a legfontosabb keleti finn dialektusról a vepsz nyelvről szóló grammatikai leírást, melyhez alapúl Ahlquist, Lönnrot és Genetz finn tudósok vázlatai és szövegei szolgáltak. A grammatikai rajz, mely e dialektusnak az irodalmi finn alakoktól való eltérését tünteti fel, nyelvmutatványokkal van kísérve. Szintén e nemű Szinnye másik értekezése is, mely keleti Finnország nyelvének néhány érdekes dialektikus sajátágaival foglalkozik. Az egész tulajdonképpen Lönnbohm „Jääski, Kirvu s részben Rautjärvi s Ruokolahti egyházmegyéek nyelvéről” (Suomi, XIII. köt. Helsingfors.) című művének kivonatos ismertetése. E két dialektus leírás finn nyelvekkel foglalkozóknak mindenesetre nagy hasznára lesz. Ugyancsak Szinnye ismerteti még Ahlquist „a finn nyelv rendszere” (Suomen kielen rakennus) című munkájának a szó-

képzésről s ragozásról szóló részét, s az ezekben található egyes tévedéseket kimutatja és helyre igazítja.

Az eddigieknél nem kevésbé fontos, habár szintén inkább az ugarságot illeti ama polémia, melyet Budenz az ő nyelv elágazási teóriája védelmére megindít Donner „Die gegenseitige verwandtschaft der finnisch-ugrischen sprachen” cz. műve ellen. E műben az lett volna Donner célja, hogy megingassa Budenznek az ugor nyelvek elágazásáról felállított elméletét. Erre nézve mindenek előtt elégtelennek igyekszik kimutatni Budenz hangalaki kritériumait, s sokkal fontosabbnak tartja a grammatikai alakok és szókincs egyezését. De maga magát czáfolja meg csakhamar a finn nyelvész, midőn maga is eltér ezen felállított elvétől s többet nyom nála a hangalaki kritérium a grammatikai alakénál. Budenz tételenként apróra veszi e munkát, megczáfolja ellenvetéseit, kimutatja az azokban sűrűn előforduló tévedéseket s ellenmondásokat, s erős okokkal védelmezi elágazási elméletét.

Az ugor nyelvészetre vonatkozó nagyobb közlések sorát a Tyumenev fordította moksa-mordvin Máté-evangélium rekeszti be, melyet Budenz közöl magyarázó sorok kíséretében. E textus különösen azért becses a nyelvészre nézve, mivel benne a mordvin tárgyas igeragozásnak egy eddig fel nem jegyzett alakja található s a moksa dialektusnak, némely hangtani sajátágainál fogva, új színezetét tünteti fel. A szöveget egy szójegyzék követi, mely mintegy kiegészíti a „Nyelvtud. Közl.” 5-ik kötetében foglalt mordvin szótárt. Eme nagyobb értekezéseken kívül egyes ugor nyelvészeti kérdések a Kisebb Közlések rovatában vannak még tárgyalva. Teljesség kedvéért röviden fel- említjük őket főbb vonásukban.

A vogul *elol*: *első* jelentésű szót, melyet Hunfalvi közölt egy kondai Máté evang. fordításban s azt a magyar ablativusi elől- ből magyarázta, Budenz összetételnek tartja s a l utórészét egy vogul dialektusban meg is találta. Egy másik közlésben az Erza-mordvinságban levő orosz szókat mutatja ki. E kölcsön szókat a moksa dialektus ugyanily szavaival összevetve, kitűnik, hogy az orosz hatás e két dialektusra különböző volt. Ugyan- csak mordvin tárgyú ama közlés is, mely a moksa dialektusbeli *inksa* „-ért” jelentésű névutóban az *ingel* „előtt” névutó fő származékát ismeri fel. Az ugor szókezdő médiákkal foglalkozik Munkácsi egy másik közlésben. Azon nyomok vannak ebben kimutatva, melyek a szókezdő médiának egykori általánosabb használatát bizonyítják az ugor nyelvekben. Felállított tételeit az áltáji nyelvcsoport egyéb ágaiból felhozott példákkal is bizo-

nyítja. Végül Budenz egy vogul szójegyzéket közöl melyet Szorokin orosz utazó a Loszva mellékén való jártában az ottani voguloktól jegyzett fel.

II. A Nyelvőr közönségét azonban már magyar tárgyánál fogva is, sokkal jobban fogja érdekelni e kötet két magyar tárgyú értekezése, melyek egyike szóképzéstani, másika meg kölcsönvételi kérdéssel foglalkozik. E magyar nyelvészet-hez tartozó közlemények egyike Simonyi Zsigmond „A magyar gyakorító s mozzanatos igék képzése” cz. értekezése, melynek most megjelent első része A gyakorító képzőket tárgyalja. Budenz az ugor nyelvek közös birtokául tudvalevőleg hat gyakorító képzőt mutatott ki, melyeknek a magyarban is megtaláljuk többé-kevésbé megfelelő mássát. Simonyinak e példákban gazdag összeállítása „a magyar szóképzésnek alakokban, színekben legdúsabb képét tárja elénk, és szépen feltünteti azt az alaki változatosságot, melyben a magyar nyelv határozottan fölülmúlja valamennyi rokonát”. Nem végzünk felesleges munkát, ha e képzőkön röviden végig pillantunk.

1. -l. A magyarban pusztán l-lel nem igen képzünk igéket, többnyire más képzőkkel kapcsolatban fordul elő. a) Pusztán l-lel vagy a még megmaradt alapszó végmagánhangzójával vannak képezve, pl. *nyöl, föl; kérel, hatol, sujtol, keringel, vesztel, rosszall, zöldellik*; b) továbbképzéssel, pl. *villong, illint, szoplal, forgolódik, ütlődik*; c) csak szófejtés útján megtalált alapszóval, pl. *hűl, nyúl, romlik, feslik, gyülöl, regél* stb.

2. -nd. A magyarban d (egy-két esetben gy) a megfelelője, de néhány példában (*játszond, csusz Kondik, csufondáros*) még az eredeti -nd maradt meg; a) még élő alapszóval vannak képezve pl. *bököd, döföd, pököd, esd, kendik, feküd*; b) már nem élő alapszóval, pl. *áld, foldoz, füröd, old, tapod*; c) tovább képezve, pl. *szándék, lövöldöz, bukdol, szágúld*. Ide valónak tartja Simonyi a *gondol* igét is, de nem lehetetlen hogy denom. képzéssel van dolgunk a *gond* névszóból.

3. -sk. Ez ugor alakból a magyarban -sz, -z, -c; -s, -zs és -cs alakok fejlődtek egy megelőző sj-n át; a) még élő alapszóval, pl. *vonsz; metsz, látszik; fődöz, érez* s -d képzős igék után. pl. *akadoz, riadoz; futos, köpös, keres; lépcső, hágcsó*; b) továbbképzéssel, pl. *vonszol, lépczel, tapsol, szürcsöl, röpdöz, pökös*; c) nem élő alapszóval, pl. *nyúz, néz, gyömöz; hurczol, unszol, gyömöszöl*. Frequentatív képzőt lát Simonyi a *versel*, 'versengel' igében is; e felfogás aligha helyes, v. ö. erre nézve a Sándor S.-nál található *versfutás, verset fut* (Ny. V:177) kifejezést.

4. *-ng*. Ennek a magyarban rendszeren *g* felel meg, de sok esetben még az eredeti *-ng* is kimutatható, pl. *tátong*, *feszeng*, *lézeng*, *szorong*, *borong*, *lappang*: a) csupán *g*-vel vannak képezve pl. *vonagni*, *lábbog*, *gőzölög*, *lükög*: b) elavúlt alapszóktól, pl. *lebeg*, *sajog*, *morog*, *pattog*, *botog* s általában a hangutánzó szók java része: c) továbbképzéssel szintén többnyire elavúlt alapszókból, pl. *verseng*, *eseng*, *feszéleg*, *tébolyog*, *támolyog*, *ögyeleg*, *bujdog*, *kunczog*, *dörgöl*, *dörzsöl*, *csatangol*, *pocsáro*.

5. *-j*. Csakis más képzők társaságában s a megelőző magánhangzóval hosszú magánhangzóvá olvadva található meg, a magyarban úgy élő mint elavúlt vagy kétes alapszók után. Így a) *-ál -él*, pl. *hálál*, *metél*, *dobál*, *ugrál*, *kószál* s *-al -el-lé* rövidülve pl. *lehel*, *nyugosztal*, *dögleg*. Továbbképezve pl. *érzelem*, *toldalék*, *leselkedik*, *nézelődik*, *tévelyedik*; b) *-lál -lél* s rövidült alakban *-lal -lel*, pl. *csaplál*, *kószlál*; *huzlal*, *érlel*, *koplal*; c) *-dál -dél* s megrövidülve *-dal -del*, pl. *harapdál*, *furdál*; *tördel*, *éldel*, *szegdel*. Továbbképezve pl. *bukdácsol*, *szőkdécsel*, *nyögdecsel*; d) *-szál, -czál, -zsál, -csál* s *-csel*, pl. *nyíszál*, *kóriczál*, *karomzsál*, *lépcsél*, *faragcsál*, *rágcsál*, *szőkcsel*, *visel*; e) *-gál -gél* s megrövidülve *-gal -gel*, pl. *nézgél*, *huzgál*, *adogál*, *kapargál*, *nyargal*, *eregel* s megelőző *-d* után: *áldogál*, *mendegél*, *éldegél*; f) *-ánd -énd* s *-and -end*, pl. *csiklándoz*, *fecskend*, *növendék*. Ide sorozza Simonyi az *-and -end*-végű igealakot is, de nem tartja valószínűtlennek azt a másik magyarázatot sem, mely szerint ez a képző nem egyéb, mint a momentán-frequ. *-ámod* képző, pl. *villámod*, *csuszamod*; g) *-ad -ed*, pl. *csügged*, *gyulad*, *hasad*, *feled* s továbbképzéssel *viadal*; h) *-ász -ész* s megrövidülve *-asz -esz*, pl. *bámész*, *tépász* s továbbképzéssel *természet*, *fohászkodik*, *nyerészkedik*; *-asz -esz* képzős ige önállóan nem létezik, csak mint a míveltető alak alapszava, pl. *éleszt*, *apaszt*, *dagaszt*; i) *-áz, -dász, -ángol, -ág*, pl. *megtépáz*, *kajdász*, *döngécsel*, *mulángol*, *botrángol*, *csipágot*.

6. *-r*. Valószínűleg csak a frequ. *-l* képző változata. Ilyen képzős igék a következők: *bojtor*, *húnyor*, *teper*, *tipor*, *nyomor*. Nem élő alapszótól pl. *tár*, *gyömör*, *zár*, s továbbképzéssel pl. *ingerel*, *botorkál*, *pazarol*, *hunyorog*, *nyikorog*, *kódorog*, *vánszorog*. Az *-ér* képzés igék közül a *dicsér*-t azóta Munkácsi szlávból került szónak mutatta ki (l. Ny. X:481); a *kisér*-re nézve meg nem lehet figyelmen kívül hagyni a török *keçir* igét, mely mind alak mind jelentés tekintetében egészen megfelel a magyar szónak. Az *ér* továbbképzett alakjai még: *bukároz*, *csipellérez*; továbbá *kunyorál*, *metszgerél*, *fütyörész*, *motorász*.

Íme rövid összeállítása a magyarban meglevő frequentatív képzőknek. Jó részök, mint látható, csak más képzőkkel kapcsolatban elemezhető; soknak meg nem is ismerhető fel az értéke az előtte levő elavúlt vagy legalább is homályos alapszó miatt.

A másik dolgozat Csopely László „Magyar szók a rutén nyelvben” című értekezése, mely a magyarországi orosz (rutén) nyelvbe került magyar elemek meghonosulását mutatja ki. E kimutatás szerint 450 szót s köztük ötven igét vettek át a rutének a magyarból. Ama körülményből azonban, hogy az átvett szóknak legalább is két harmada változtatás nélkül került a ruténba, helyesen következteti Cs. hogy a kölcsönzés újabb időben ment végbe, sőt a mint megjegyzi, ily magyar elemek felvétele még folyvást tart s ilyeneket évről évre többet lehet benne tapasztalni. De semmi se bizonyítja jobban e kölcsönzés újabbkoriságát, mint az a körülmény, hogy az átvett szók közt még a neologia-alkotta szavaiból is kijutott nekik, pl. *cžukrász*, *honvéd*, *napló*, *választmány*, *százalék*, *tárgyalás*. De meg annyira át meg át van e nyelv szaturálva magyar elemmel, hogy sok mondatán még egy alföldi emberünk se nagyon törné a fejét. Avagy melyik rutént nem látott magyar nem értené meg az ilyen rutén nótát:

*Sarga čizmy. veres nadrag,
Sěp meńečke Maďarorsāg.*

Még kommentár se kell hozzá.

Ebből látni való, hogy az ilyen újabbkori kölcsönvételek, ha más szempontból érdekesek is, a magyar nyelvészetre bizony nem nagyon tanúlságosak. Sőt azt a kis tanúságot is, melyet ki lehetett volna vonni belőle, figyelmen kívül hagyta Cs. Vannak ugyanis egyes eltérő alakok, melyek épen alkalmasak volnának arra, hogy régibb s így tanúságosabb kölcsönszóknak tartsuk. Ilyen régibb kölcsönzésre utal a bizonyára eredetibb *választ* alak, mert különben nem tapasztaltuk, hogy a rutén *t*-vel told meg egyes szókat. Néha meg oly rutén s magyar szók vannak egyeztetve, melyeknek aligha van egymáshoz közük. Nem érthető pl., hogy a *sopánkodni* szónak hogyan felelhet meg a ruténban *süpatisja*, Azután meg hogy a *sžokás*-ból hogy válhatott *sachtas*, s az eperfa hogyan alakulhatott *eperka*-vá, mind oly kérdések, melyekre Cs. urnak kellett volna megfelelni.

Nem járt el eléggé óvatosan Cs. ur akkor sem, midőn oly szókat egyeztet, melyek a ruténban is eredeti szláv szók lehetnek. Ha azon véleményben van, hogy ezek visszahódított szók, hát mért nem bizonyította ezt. Nem állított fel bizonyító okokat s így nem is tudhatjuk hogy az ilyen szók, mint: *agár*, *bagaria*,

bakkancs, balta, betjár, bika, bunda, gatya, gazda, gubics, gulya, potyka, réka, zsúp, vajjon eredeti szók-e a ruténben, vagy a mi utoljára nem lehetetlen, csakugyan visszahódított szók.

Más különben a kidolgozás elég gondos s érdekes a kölcsönszóknak a szerint való összeállítása, a mint azok bizonyos szak- vagy fogalomkörhöz tartoznak. Azt sem szabad felednünk, hogy e dolgozat első a maga nemében, mely a mi szavainkat is fűrkészi más népek nyelvében. Íme kitűnik, hogy nemcsak mi szorultunk másra. E két értekezésen kívül még csak egy kisebb közlésben van magyar tárgyról szó. Ez a *leg* superlativusi képző, mely névi értékű szónak van kimutatva „fő, különös” jelentéssel s a melynek *leges* (ebben: legesleg) melléknévi képzővel továbbképzett alakja.

III. A Közlemények még csak egy működési köréről kell számot adnunk az áltáji nyelvészetről. Keveset nyújthat még e téren fejlődő nyelvtudományunk. Bizonyos fogalomkörhöz tartozó szók összeállítására s áltáji textusok összehasonlítására szorul mindaz, a mit e kötet e nemből nyújthat. Így Budenz az öt áltáji nyelvcsoporthoz főbb testrészeit s alapszámneveit állította össze, hogy feltűntesse a rokonsági viszonyt, mely az egyes nyelvcsoporthoz s egy-egy csoport egyes nyelvei közt van.

Textusok a török nyelvek közül a nyelvészre nézve legfontosabb csuvas nyelvből vannak közölve. Budenz két csuvas mesét tesz közé Režuli hagyományaiból azok magyar fordításával együtt. Munkácsi megcsuvas s kazáni tatár nyelvmutatókat közöl annak előtűntetésére, hogy a hangalak változásai által még leginkább eltérő csuvas nyelv is közelebb áll a többi törökséghez, mint az ugor főnyelvek egymáshoz. Ezeken kívül még Patrubány igyekszik az *oroszlány* szót megfejteni a törökségből.

Íme rövid ismertetése a Közlemények legutolsó kötetének. Hű visszatükrözője nyelvtudományunk fejlődési fokának, mely csak alig haladt ugyan valamicskét az ugorság körén túl, de ezzel is mintegy „egyengetni akarja az utat, mutogatni az ösvényt, honnan az új pálya kezdődik,” az áltáji nyelvtudomány szélesebb körű művelése.

KÚNOS IGNÁCZ.

Egy „korszakot alkotó nagy mű”.

I.

A múlt év tavaszán megjelent Rákossy Sándor „Specielles Wörterbuch sämtlicher magyarischer Zeitwörter” művének első füzeté, homlokán Jókai Mór és Hunfalvy Pál fölötte dicsérő aján-

lataival, ezután magának a szerzőnek rendkívül önérzetes előszavával, azontúl pedig 3 levélnyi bevezetéssel és 15 levélnyi szótár-mutatvánnyal. A bevezetés elősorolja és osztályozza az igekötőket, azután szól értelem módosító hatásukról és az igéktől való elválasztásukról; a mutatvány ábéczérendben tárgyalja az igéket *abajgatni*-től *aggódni*-ig minden egyszerűhöz csatolva nyomban az illető igekötőseket is.

Itt az a kérdés, vajjon e mutatványból lehet-e, szabad-e megítélni az egészet? Erre megfelelt már maga a szerző. Csak néhány hete kiadott egy füzetet („Hogy állunk a magyar nyelv dolgában”), melynek 28. lapján egészen rendjén valónak találja, hogy valaki éppen csak a mutatványfüzet alapján az egészet „k o r s z a k o t a l k o t ó n a g y m ű”-nek ítélte. E helyen (27—28. l.) a szerző meg is rója a napilapokat, a miért művéről csak „annyit mondtak, hogy: ilyen és ilyen mű I-ső füzete megjelent, éppen úgy mintha friss liptai túróról volna a szó.” A szerző tehát maga követeli, hogy a mutatványfüzetet mindenki tökéletesen elégségesnek tartsa az egész mű megítélésére.

De még ez nem indítana meg. Itt azonban oly munkával állunk szemben, melynek „megjelenését” Jókai Mór „nem csak a nagy közönségre, sőt a magyar irodalomra nézve is nyereségnek tartaná”, melylyel Hunfalvy Pál szerint szerzője „a hazának vég-hetetlen nagy szolgálatot tett”, és melyről, azt nem is számítva, hogy valaki „korszakot alkotó nagy mű”-nek nevezte, maga a szerző az imént megjelent szöges írása 31. lapján így nyilatkozik: „Legfőbb óhajomásom az, hogy a jó Isten engedje meg művem nyomtatásban készen látnom; mert ha ma meghalok, a mostani szószátyárok és a nyelvészet Lázárjai nem volnának képesek nyomdokaimat követni, s a netán még szükséges javításokat, módosításokat, vagy bővítéseket úgy megtenni, mint a hogy azt nyelvünk szelleme kívánja”. Az ilyen munka kétségkívül megérdemli az ismertetést, mégha egészen értéktelennek bizonyúlna is.

Már most lássuk a munkát.

A bevezetés tartalmát és terjedelmét már említettem. Első szakasza, az igekötők elősorolása (13. l.) egyrészt bő, másrészt szűk és elejétől végig pongyola. Bő, a mennyiben *alól* és *elől* „hervor” értelemben már nem, *együtt* pedig még nem igekötő. Az előbbi kettő mint igekötő ma már csak *alul*, *elül* helyett áll „unten” és „vorne” értelemben. Szűk az elősorolás, mivel *ellen*, *ellent* (ellenáll, ellentáll), *itt*, *ott* (ittvesz, otthagyt), *rajta*, *rajt* (rajta veszt, rajtesik) hiányzanak, holott ma már nemcsak adverbiumok, hanem valóságos igekötők is. Pongyola, hogy csak egy

példáját említsek, mivel némely fokozható igekötőknél közli a comparativust, másoknál meg elhallgatja, így pl. meg van említve *alább, felebb, idébb, odább*, de nincs *beljebb, elébb, hátrább, lejebb, összébb, széjjelebb*.

Az igekötők osztályozásánál (13—14. l.) nehéz ugyan az alapot kitalálni, de az még hagyján a szerzőnek itt koczkáztatott állításaihoz képest, melyeknek épen semmi alapjuk. Ilyen állítás mindjárt ez: „Was: *fel, föl* anbelangt, so muss man wegen des Wohlklanges jene Zeitwörter, die in der ersten Silbe o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű, haben mit *fel*, jene aber, die in der ersten Silbe a, á, e, é, i, í haben mit: *föl* zusammensetzen“ (13. l.). Még internationalis fülnek sem fog jobban hangzani *felolvas, feltódúl, felugrik, felúszik* mint *fölolvas, föltódúl, fölugrik, fölúszik*, és megfordítva *fölszalad, fölszánt* mint *felszalad, felszánt*. Ezekben tehát elfogulatlanúl, hacsak valaki a maga szokását nem keveri a dologba, jóhangzásra nézve semmi különbséget nem lehet találni. Másképp vagyunk az olyan igékkel, melyeknek első szótagjában ö, ő, ü, ű, vagy e, é, i, í, van. Itt az internationalis fül csakugyan azt érzi, hogy a magánhangzók nagyobb változottságánál fogva jobban hangzik *felönt, felbög, felüt, felfűz* mint *fölönt, fölbög, fölüt, fölfűz* és megfordítva *fölenged, föltétet, fölint, fölszí* mint *felenged, feltétet, felint, felszí*; de nem a magyar fülnek, mely a szigorú hangzóvonzat alapján ép ellenkezőleg inkább a *fölönt, fölbög, fölüt, fölfűz* és *felenged, feltétet, felint, felszí* javára dönt. Már pedig a magyar nyelv hangzását nem az internationalis, hanem a magyar fül van hivatva intézni. A *fel* és *föl* használatára nézve azonban a magyar fül még egyáltalában nem határozott s az irodalomnak e részben semminemű törvényt nem szabott. Igaz ugyan, hogy egyes írók a csupa e-vel é-vel bíró többtagú igék előtt az egyhangúságot kerülve nem *fel*-t, hanem *föl*-t használnak, de az egészen csak személyes tetszésüktől függ és még ez idő szerint sem őket, sem másokat nem kötelez.

Ugyanitt (13. l.) négy sorral alább a szerző még nevezetesebb dolgokat állít, midőn a *hozzá* és *rá* igekötőkről így szól: „welche von den Postpositionen: *hoz* zu, *ra* (re) auf, entstehen und schon die Personal-Suffixe der dritten Person in sich enthalten: *hoz-zá* zu ihm, sie, es, oder zu demselben etc.: *rá* auf ihm, sie, es, daher werden sie in vielen Fällen, wenn die Person von sich spricht, oder von Personen die Rede ist, mit Personal-Suffixen gebraucht und dann abgesondert geschrieben.“ Hogy *zu* dativussal jár s hogy ennél fogva a „zu ihm, sie, es“-ben a „sie“ és „es“ helytelen, valamint hogy *rá* nem „auf ihm“, hanem „auf ihn“, azt csak mel-

lékesen érintem, mivel mindez a szerzőnek nem a magyar, hanem csak a német nyelvben való járatlanságát mutatja. Azt sem akarom nagyon fölróni, hogy *-hoz* és *-ra* suffixumokat postpositióknak mondja s így a névvel nem egyesülő külön szóknak állítja, a milyenek *előtt, fölött, előtt, mögött* stb. Fontosabb, hogy szerinte *hozzá* és *rá* a *-hoz* és *-ra* származékai. A ki a magyar etymológiában csak valamennyire is jártas, az tudja, hogy éppen megfordítva a *-hoz* és *-ra* származik rövidülés által a másik kettőből. Nem kutatom, hogy az idézett helyen mi szükség volt a *hozzá* és *rá* származására; elég annyi, hogy a szerző itt oly hibát követ el, a mely magyar tudományát rendkívül csekélynek bizonyítja.

Még erősebben tanuskodik erről, hogy szerinte a *hozzá* és *rá*-ban nem csak *παρα δύναντα*, hanem de facto is megvan az egyes számú harmadik személy jele, a mit azzal iparkodik kimutatni, hogy a *hozzá*-t *hoz-* és *-zá* tagokra választja. Pedig könnyű megismerni, hogy ez a *-zá* nem személyjegy, hanem egyszerűen a *a felé, alá, mögé, hová* szókban is előforduló irányjelölő rag; különösen mikor még a *hozzája* alak is él, a melyben az egyes számú harmadik személy jele világosan megvan. Hogy a *rá* összevonása *reá*-nak és ez ismét oly változása egy régibb *rajá*-nak (v. ö. *rajta*) mint *tehát* a *tahát*-nak, azt most nem volna helyén fejtegetnem, csak azt emelem ki, hogy *rá* tökéletesen olyan képzés, mint *alá, fölé, mögé* s hogy ennél fogva *-á*-ja szintén irányjelölő és nem személyjel, a mely a *rája* alakban látható. Itt sem kutatom, mi szükség volt a mondott két szóban az egyes számú harmadik személy ragját keresni, hanem megelégszem azzal a további tapasztalással, hogy a szerző magát a nyelvet sem ismeri kellően és így a legegyszerűbb alakokat sem képes megérteni. A legnevezetesebb az, hogy nyomban alább *hozzá-m, hozzá-d, hozzá-nk, hozzá-tok, hozzá-juk* és *rá-m, rá-d, rá-nk, rá-tok, rá-jok* társaságában, melyek épp úgy meggyőzhették volna állítása helytelenségéről, maga is megemlíti a *hozzája* és *rája* alakokat. Még ezek sem tudták gondolkodóba ejteni. Ilyen dolog után nem lehet csodálkozni a szerzőnek ama józanul teljesen megfoghatatlan következtetésén sem, hogy *hozzá* és *rá* sok esetben, „wenn die Person von sich spricht, oder von Personen die Rede ist“, azért vesznek magukhoz személyjelt, mivel már a harmadik személy jeleit magunkban foglalják.

Mind ez a bevezetés első lapjáról való s mutatónak ennyiről rökéletesen elég. De sejthető ebből a folytatás minősége is, azért az igazi munka kezdetéig már csak böngészek. A 14—15. lapon az igekötők értelemmódosító hatásáról szólva, az 1. pont

alatt azt állítja a szerző, hogy az igekötő „dem in der gegenwärtigen Zeit gebrauchten Zeitworte die Bedeutung oder den Sinn der zukünftigen Zeit verleiht“, és ezt a több közt *adok* és *eladok* igékkel bizonyítja. Hogy amaz, mint maga is megjegyzi: „geben“, emez pedig „verkaufen“, az egy cseppet sem zavarja. Szerinte az *el* az *adok* igét csak épen annyiban módosítja, hogy értelmét jövő idejűvé változtatja. A 2. pontban neki *elcsalni*: verleiten, ablocken; pedig sohasem verleiten, hanem személy accusativusával: fortlocken, weglocken, dolog accusativusával: ablocken. A többi három pontot kár volna bolygatni, mert mind édes testvére az első kettőnek.

A igekötőknek igéjüktől való elválasztását tárgyaló néhány szabályról a 15. lapon azt állítja a szerző, hogy másutt seholsem található. Világos pedig, hogy ez a „sonst nirgends“ más művekre értendő, különben nem bocsátotta volna előre, hogy az említett szabályok csak általánosan foglalják össze azt, a mi az igazi munkában a legtöbb igénél e dologról ugyis különösen van elmondva. Az igazság az, hogy a mi e tárgyban elfogadható szabály a 15. lap közepétől a 18. lap végéig csak van, mind máshonnan is ismeretes. Eredeti az egész szakaszban csak az *el* nem fogadható. A szerző, úgy látszik, az újabb értekezésekről és grammatikákról nem is szólva még csak a magyar nyelv rendszerét és Fogarasi Művelt magyar nyelvtanát sem látta, különben tudná, hogy azok a szabályok kevesebb hibával ugyan, de másutt is találhatók. A szerző tehát még a tárgyára vonatkozó irodalmat sem ismeri.

De lássuk, mi az a „másutt seholsem található“. Az 1. pontban (15—16. l.) bizonyára nem az az új, hogy az igekötő rendesen elválik. „wenn der Satz verlangend, rathend, fragend“ (de csak ha kérdő szóval kezdődik), „oder gebietend ist.“ Hanem eredeti itt legelőször is a rend. A szerző nem veszi észre, hogy a kérő, tanácsoló vagyis intő és parancsoló mondatok közt a fődologra nézve semmi különbség, a mennyiben az igét mind a három csak az egy fölszólító vagy parancsoló módban használja, a kérdő mondatban ellenben minden mód állhat. Így természetesen azt sem láthatta, hogy az utóbbit nem szabad amazok közé keverni, hanem hogy az összetartozókat egymástól el ne szakítsa, vagy eléjük vagy utánuk kell vetni. Azután eredeti még az az állítása, hogy az intő mondat csak „lássa el magát kenyérrel“ valamint a parancsoló mondat is csak „tegye be az ajtót“ alakban állhat magában, „ellássa magát kenyérrel“ és „betegye az ajtót“, alakban mind a kettő „unbedingt“ folytatást követel: „mert denn, oder in irgend einer beliebigen Form“; pl. „Ellássa magát

kenyérrel, mert ott pénzért sem kap" (15. l.) és „Betegye az ajtót, mert könnyen bejöhet a kutya és . . .“ (16. l.). A szerző úgy látszik hirtől sem ismeri a kérve intő „Megtedd!“ és a fenyegető „Megállj!“ mondatokat, melyek éppen csak folytatás nélkül hatóságok.

A 2. pont (16. l.) azzal, hogy a tagadó és tiltó mondatokban az igekötő vagy az ige mögé vagy a tagadó *nem* és tiltó *ne* elé esik, szintén nem mond újat; de eredeti benne, hogy az utóbbi esetben megint csak folytatás szükséges; tehát „nem adom el“ és „ne mondd meg“ magában is állhat, ellenben „el nem adom“ és „meg ne mondd“ csak kiegészítve, pl. „el nem adom, hacsak drágább nem lesz“ és „meg ne mondd, mert megharagyszom.“ Hogy az előbbi két mondat ép úgy, sőt még jobban is megtűri a folytatást, mint az utóbbi kettő, és hogy mindössze is az a különbség köztük, hogy „el nem adom“ és „meg ne mondd“ nyomatékosabb mint „nem adom el“ és „ne mondd meg“, arról a szerzőnek még csak sejtelve sincs.

A 3. pontban (16—17. l.) még a régi *sincs* meg egészen, a mennyiben *nem is* és *ne is* mellett az igekötő nem csak az ige mögött, hanem az ellentét kiemelésére a tagadó és tiltó szócska előtt is állhat. A 4. pontból is (17. l.) kimaradt a föltételes „ha eladom is,“ de a helyett megint az az új dolog kísért, hogy „el is adtam“ vagy „el is adja“ nem állhat magában, hanem csak vagy *már*-ral vagy valami mással kiegészítve; tehát vagy „már el is adtam,“ „el is adtam már,“ vagy pedig „el is adja, ha jól megfizetik“. Igaz ugyan, hogy az összes magyarság tanúsága szerint sem az „el is adtam“ sem az „el is adja“ nem kíván semmiféle kiegészítést, de azért vagy éppen azért a szerző állítása megmarad eredetinek. Különbözik eredeti e pontban az is, hogy az olyanokban mint „ő is elment,“ „én is megmondom“ az igekötő helyzete az is kegyelmétől függ, holott itt semmi közük egymáshoz, különben nem volna helyes „ő is akkor ment el,“ „én is akkor mondom meg“. A szerző tehát vagy nem tudta, hogy az „ő is elment,“ „én is megmondom“ mellett megvan, természetesen más színezettel, az is, hogy „ő el is ment,“ „én meg is mondom“ vagy pedig a kettőt kellően meg nem különböztetve mondta az elsőről, a mi csak a másodikról áll.

Az 5. pontban (17—18. l.) megint csak a kiegészítő elmélet új. Itt már tisztán látni, hogy a szerző fejében erős gyökeret vert az a ferde, sehogyan sem igazolható gondolat, hogy valahányszor az igekötő akár közvetlenül akár közvetve az ige előtt áll, mindig valamilyes kiegészítő szükséges. A hátralevő 6—9. pontban (18. l.) szintén csak ilyes és ennyi eredeti van,

egyébként itt is csupa régen ismert szabály tiltakozik a szerző büszke „sonst nirgends” szava ellen. Az egész fejezetre tehát kitűnően illik ama nagyon ismeretes mondás, hogy a mi jó benne, nem új, és a mi új, nem jó.

Ilyen a bevezetés; hogy milyen az igazi mű, arról majd a jövő alkalommal.

VOLF GYÖRGY.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

A Pozsonyi Hirnök 1845. évfolyama 15. számában több új szót olvasunk, melyeket Huszthy Kálmán a magyar közönségnek elfogadásra ajánl. Ajánlata a következő:

„Néhány nyelvtisztítási újdonság termékeket kíván közölni itt alulírt, meggyőződése levén, hogy illyesek nyelvünk fejlődésének csak hasznára szolgálhatnak, de romlására épen nem.

1. *Sorzálvány*: lajstrom.

2. *Technikus* lehetne: *műnök*; így lenne azután ugyanazon törzsből: *műves* (mesterember), *művész*, *műnök*. *Műtan* a nagy kiterjedésű technika.

3. *Technologia* pedig lenne *gyártan*.

A *műves* (ez elibe nem szükséges: *kész*-) bevétetvén általában mesterember helyett, a „mester” mint idegen szó egy részben ki lenne küszöbölve, más értelemben pedig

4. *Mester* lehetne *oktár*, lenne akkor *műves-oktár* az úgy mondott „maiszter” (Meister). „Oktár!” szólíták vala tanítványi Jézust.

A művészet körül is volna egy újítványom, t. i.

5. *Rajzolni* helyett lehetne *mímzeni* (hasonlag chez: hímzeni; a *mint* és *mi* törzstől) innen *mímző*, *mímészet*.

6. *Tactica*: (politikai értelemben) erre legjobbnak látnám a *tactica* „nagy oktárának” *ildom*-át alkalmazni, miután az ennek szánt jelentést más kapta el.

7. Nem kis föladat fordítani ezt: *politica*, ajánlanám — bár gyöngéit látom — ezen szót *népészet* vagy *néplet*; *politicus*: *népész* (mivel a nép természetét tanulva ki a népet igyekeznek hajlítani).

8. Azon értelemben véve *politicát*, mit a franczia *politesse*-el fejez ki: *ügyély*-lyel lenne fölváltható, (*ügyélyesen*: *politice*).

9. *Publicista*: *közügyész*.

10. *Ministerre*, *országglár* helyett ajánlanám ezt *iglar*, így aztán *hadiglar*, *beliglar* sat.

11. *Herczeg*: *honőr*.

12. *Gróf*: *nagy ur*.

13. Báró : *fő ur* (országbarói : *ország főurai*).
14. Kortes : *bujtár* (más *bojtár*, ettől *bojgatni*) *bujtár* ettől : *bujtani*.
15. *Posta*, ezt ajánlanám *közlöny*-nyel fordítani, mely valóban tökéletesen kifejezi a kellő értelmet.
16. Diligence helyett *sörgony*.
17. Eilwagen : *gyorskocsi*. Landkutscher : *tájkocsis*.
18. Telegraph : *távirat*, staffeta : *sürgöny*, courier : *futár*.
19. Vasuti train : *vonat*.
20. Expeditior h. (minek igen egyoldalú fordítása a *kiadó*) lehetne : *indor* v. *indár*; expeditio : *indomány*.
21. Conducteur avagy nem *kalauz*-e?
22. Ezen szavunk : *föld*, igen sok különböző fogalmak kifejezésére használtatik, itt csak következő esetek megkülömböztetését javallanám:
Az ásványtanban a földek osztálya (mely németben Irdennek is különböztetik meg) lehetne : *porlany* vagy *rögvény*.
23. A föld, mint csupa tömeg tekintetvén, lenne : *rög* (egy marok rög stb.)
24. Mint valamely növény termő körzéke nevezetethetnék *töveg*-nek (a mag jó tövegbe hull stb.). Még ugyan nem találnám helytelennek *talany*-t használni ily kifejezésekben „földre esett” stb.; *terlét* pedig ilyenekben : buzaföldek : *buzaterlék*, „az én terlém” sat.
25. Casino : *társalgó*.
26. Major : *gazdány*.
27. Lager : *hadtanyák*.
28. Almárium : *zárcza*.
29. Sublód : *rejtőncz*.
30. Verschlag : *födeg*.
31. Skatulya : *rekecs*.
32. Spagat : *kötecs*.
33. A festésnél használt kagyló, teknő (Muschel) : *lemecs*.
34. Az ugyanakkor használt tus : *kormacs*.
35. Plajbász helyett ugyan legújabbán *irla* ajánlatott, valamint a *graphit* kő kifejezésére is, én jobbnak látnám a korzsolástól *korzá*-nak, graphitot pedig *korzany*-nak nevezni. Ekkor lehetne
36. Tinta : *irnya* (így az írószerek közt csak a papir maradna még magyarosítandó, erre lehetne használni ezt : *firka*).
37. Tuczat : *csum* (kártyacsom stb.).
38. Kifli helyett (pékszarvas igen csikart levén) lehetne *karaj* (a *kar* görbületi alakjától), a kenyérnek is van karéja.

39. Pék: *bérsütő*, ha tetszik: *sütér*.

40. Ennek kifejezésére: „producálni, productio“ lehetne alkalmazni ezt: *fitít, fitítmány* (Magyarhon érczeket bőven fitít).

41. Manoevrirung: (géppel) *forgolás, forgolni*.

42. Próbál: *válint*.

43. Organum: *küllöny, küllönyzet*.” FORGÓ MIHÁLY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Közmondások Decsi János „Adagia“-jából (1598).

Quod in animo sobrii, id est in lingua ebrii: Ki mondattia az bor az emberuel. 86. lap.

Az mi bor ital közben lészen, borban kel azt irnia. 46.

Vino vendibili suspensa hedera nihil opus est. Az ió bor tégér nélküls elkél. 404.

Szegény ebéd a' hól bor nincz. 139.

Poculo imparato amonet obicem dolio: Még kánnya sincz, s immár fúria a' bort. 303.

Ritkán vagyon az hegedűsben bornemisza. 120.

Had aláb ió száz, mert nem babodban találtál. 237.

Argii fures: Lengyel lopó. 202.

Milone robustior: Vastag mint az Rátz. 409.

Vulcanium vinculum: Kún kötés. 153. V.ö. Nagy Sándor, midönn az Orákulum a' Kún-kötést (nodum Gordium) elibe-tette, nem sokat tétozázott azon, hogy és miként öldgya-fel, hanem hirtelen kardot rántott, és edgyszeribe ketté-vágta a' gombolyagot, 's így osztánn meg vólt oldva. (Bessenyei „Elvesztett Paradicsom Milton által“. Előszó.)

Sybaritae per plateas: Vgy sétál mint az kúnok ebe az homokon. 96.

Hórihorgas, nagy inas. 186.

Vtrinqe florens amor: Egybe illendő szeretők. 272.

Cestum habet Veneris: Jól magához tudgya fűűezni. 188. Itt van a mai fűz-ni igének régi, teljes alakja. Fűzni tehát eredetileg annyit tett, mint fűvel összekötni. (V. ö. fűze h. *fűvűz* v. *fűjűz*. Budenz MUGSz. 552. 1.)

In herbis est: Még fűűében iouában vagyon. 322.

Siculus miles: Az Székely pokolbais el megyen, csak fizesenek néki. 215.

Thracium commentum: Székel' fortél. 73.

Agricola semper diues annum in proximum: Mindenkor nagyobnak láztik az iouendő, hogy nem mint az ielen való. 156.

Ne félts őrögöt tóban halastul. 218.

Xenocratem modestia superat: Madaratis foghatnális véle. 252.

KÖNNYE NÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Bosztán.

Ezen csak tájbeszédileg ismert szó különböző helyeken különböző jelentéssel fordul elő. Török-Becsén (Ny. IX. 92.) „konyha kert, veteményes kert“, a déli Bácskában Szarvas közlése szerint különösen „dinnyés kert“ értelemben szerepel, míg ezekkel szemben a moldvai csángóság nyelvében uri t ö k-öt jelent (Ny. X. 203.). E meglehetősen jelentésbeli eltérés azon, már többször tárgyalt, szókölcsonzási viszonyban leli magyarázatát, hogy ugyanazon szó különböző nyelveken át került el hozzánk. Eredetére nézve ugyanis nem más, mint az oszmanli-perzsa *bostan*, *bustan* „garten, insbesondere gemüse oder melonengarten“, mely átment a déli szlávtságba valószínűleg csak ezen uton a rumunyság nyelvébe is kissé fejlődött jelentéskörrel. A szerbben *bostan* melonengarten, melonen *bostanžija* melonengärtner (oszm. *bosztanži*); ennek átvételét mutatja a külömben is szerb lakosságú déli Bácska „kert, dinnyés kert“ jelentésű *bosztán* szava. A csángó *bosztán*, mint már Munkácsi megjegyzi, az oláh *bostanu* „tök, sárga tök, disznó dinnye“ mása, mely természetesen szintén nem más, mint az oszmanli-perzsa *bostan* csak hogy szerb úton jött kölcsönvétele. E közvetítés felvételére főleg a már igen is eltérő „tök“ jelentés kényszerít, mely az oszmanli „kert“ jelentésből nehezen fejlődhetett s csak a szerbben alakult „dinnye“ értelem alapján magyarázható alkalmasan.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

KÉRDÉSEK S FELELETEK.

1. Mi az oka ama, a közönséges használattól elütő orthographiának: „kárhoszik“, melyet a Nyelvőrben találok?

Felelet. Semmi esetre se tudákoskodás, se nem különködni akarás, hanem inkább csak figyelmeztetés arra nézve, hogy szó nem *kár* névből és *hoz* igéből van szerkesztve, hanem képzett ige: *kár*+*hosz*(ik), olyan denominativ képzés mint *bűn*-*höz*(ik), *vén*-*hesz*(ik); tehát figyelmeztetés, hogy már a régi irodalomban is szél-tire használt *kárhozni*, *kárhoztatni* senkit meg ne tévesszen. mintha ez is olyan összetétel volna, mint *képvisel*, *képviseltet*, a melylyel ezt igazolni lehetne.

2. A mi filologusaink két pártra szakadtak. Az egyik fél azt tanítja: Ebben a mondatban: „*kalapom van*“ *nekem* az alany *kalapom* pedig tárgy. A másik pedig a kikkel én

is tartok, azt tanítja: „kalapom az alany van az állítmány”. Én azért tartok velük, mert ha nekem az alany, akkor semmiféle helyet nem tudok a kalapomnak adni azaz: nem tudom miféle mondatrész. Mégis óhajtanók, ha illetékesebb helyről nyerhetnénk felvilágosítást.

Felelet. A kérdés megvilágítása kissé részletesebb tárgyalást kívánt, s a fejtegetés egész kis cikké nőtte ki magát, a melynek közlését azomban hely szűke miatt a jövő füzetre kellett halasztanunk. Itt csak annyit, hogy a mi meggyőződésünk azzal a nézettel szövetkezik, mely a „kalapom” mondattagot tartja alanynak.

3. Nem rég néhány napot Belgrádban töltöttem. Midőn oda megérkezve a hajóról kiszálltunk, ismerősöm, a kivel utaztam s a ki az ottani szokásokat már jól ismerte, oda kiált valakire: „Té, szamar!” A mire hozzánk ugrik egy hordárféle s átveszi podgyászunkat. Midőn csodálkozásomat fejeztem ki különösen a felett, hogy az illető a „szamar!” megszólítást fel sem vette, ismerősöm megmagyarázta, hogy itt a „szamar” nem annyi mint „csel”, hanem a hordárt nevezik közönségesen „szamar”-nak, tulajdonkép „szomár”-nak. Szerettem volna megtudni, hogy ez a „szomár” és magyar „szamar” egy ugyanazon szó-e, s talán a szerbek tőlünk vették kölcsön s alkalmazták hordáraikra, miután ezek is, mint a szamar, különösen teherhordásra használtatnak? De ismerősöm nem tudott felvilágosítani. Kérem a t. szerkesztőseget ezen engemet érdeklő dologról néhány szóval értesíteni.

Felelet. A *szamar* szó honnan-kerülte is tüzetesebb fejtegetést kíván. Ezt is a jövő füzetre hagyjuk. Itt röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a két szó egy eredetre vezetendő vissza; azonban sem a szerb a magyartól, sem a magyar a szerbtől nem vette kölcsön a szót.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

A mesterségeket nem loptuk.... „T. Nyelvörszerkesztő Szarvas Gábor úrnak! Fájdalomtelt szívvvel, de egyszersmind mély bortránykozással olvastam azon hazaellenes célzatokat, a melyekkel az ön által szerkesztett Magyar Nyelvőr című lap nemzetünket, nemzeti dicsőségünket kisebbiteni nem átalja, állítván 1., hogy a *timár* nem gerber, hanem schuhflicker; 2., hogy a timár igazi magyar mesterember levén, nem a timsótól nevezetett el, hanem az elpuhult olaszokhoz mentünk volna koldulni érte, bizonyítván szerkesztő Szarvas Gábor, hogy *i*-ből nem lehet

o. Csodálom, mintha az o hernyó volna, a melyből lesz pille, azaz i, de visszafelé nem. Ilyen tudománytörvényt igaz magyar nem esmér el soha. A döntő magyarok, 1888-ban lesz ezer esztendeje, hogy Munkács váránál megpihenve dicső küzdelmek után e hazát elfoglalták, és szerkesztő Szarvas Gábor azon nyelvőri tudományát is, hogy kaczagányos őseinknek nem voltak k o h á c s a i k (kovács) a kik nekik buzogányt, kelevézt, kardot k o h o l t a k volna; hogy nem volt malmuk sem m a l m á r a i k (molnár), a kik lisztet őrltek volna; hogy nem voltak timáraik, a kik nekik sisaknak, vértnek, csizmának való bőrt készítettek volna; hanem vadkörtét és füvet ettek, fapapucsban jártak, botokkal és dorongokkal harczoltak, csákányaikkal és buzogányaikkal porrá törték-zuzták. Attila hős unokáit még a német sem merte ennyire lealacsonyítani! Őseink sokkal nagyobb műveltséggel jöttek be Magyarországba, mint a miről a Nyelvőr hazafiatlanas tudománya sejteni látszik. Koszorús tudósunk, Toldy Ferencz szavaiból megtanulhatja a Nyelvőr, milyenek voltak Ázsiából idevándorolt vitéz elődeink: „Azon népnek, mely magának ily (tökéletes) nyelvet teremtett, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy rég elsülyedt műveltségi időszakot kell tulajdonítanunk“. Jeles történetírónk Horváth Mihály pedig így nyilatkozik az ő s magyarokról: „Az írás bizonyos neme sem volt előttük ismeretlen; sőt még a művészetek némelyike, például a szobrászat is honos volt náluk.“ Ilyenek voltak, Tekintetes Szarvas Gábor ur, az ázsiai magyarok. Ezt ön bajosan tudta máskülönben nem mondta volna, hogy *bondon-ár* (*bodnár* s nem *bognár*) tót avagy német szó, sem azt, hogy az *i*-ből nem lehet *o*. Kisfejeő Mihály.“... Szégyennel valljuk meg, nem tudtuk; de most már tudjuk. Azért kész örömmel megengedjük, hogy az *i*-ből legyen *o*: Kisfejeő Mihályból Kosfejű Mohály.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Adomák.

1. É csata ákâmávuó lévákták ék katonának a zuórát. A szégín katona mittétt? Fűövétte a lévágott uóra darabgyát iés visszatétté; iés kiérdézi a pajtását, ho juól van-é? Aszongya: nagyon juól van asz pajtás, mer a liktya van föllű: könnyen beleerégethetéd a tobákot kanálluó.

2. Három iévi szuógálat után mégysz haza a katona szabaccságro, iés talát a zuton és sulkot. Jévitté velé, de nagyon meleg vuót,

és má izzannyi kezdett alatta a katona. Szeréncsiére gyűtt szemköszte a zsiduó. Hogy összöiértek, magosra emeli a katona a sulkot és mongya: „Zsiduó véd még eszt a sulkot, ha nem, hát!” A zsiduó ölöget szabudott hogy ű nem használhattya; de még is iédett a szégín öreg zsiduó, mer a katona miég écczer, udde harmacczor miég föllebb emété: „Véd még eszt a sulkot! Ha nem, hát mingyá!”, A zsiduó csak uókuba gyűtt a katonávuó, és megvetté öt forinton, ámbár igen derágo vuót is. De örűt, ho megszabadút a katonátú, és a leközellebbi faluba bemént a biruóho és bepörűte a katonát: hogy aszonta, ha még nem vészi tülö a sulkot, hát agyon űti. A katona is előbb-utóbb oda kerűt a biruóho. A biruó aszonta a katonának, hogy mert uton-utfiélen a zsiduóra ráparancsúnyi, ho végye még a sulkot. A katona aszonta hogy ű nem parancsút rá, hanem igen nehiéz vuót a sulok, hát fűőemété, ho végye meg, ha nem: hát mos mingyá édobom, nem hogy agyon űtöm. Hát a biruó kiéggyezti űket.

(Rábaköz.)

WEISZ GÁBOR.

Babonák.

Azt mondja sok ács, hogy mikor a nap a rák vagy skorpió jegyben van, akkor nem jó épületre való fát vágni, mert azokba beleesik a szű.

Ha a halak jegye háromszor van egymás után a kalendáriumban, esőt jelent.

Azt tartják sokan, hogy ujságon nem jó vetni.

A gabona akkor nem ragyásodik meg, ha az ember akkor veti, mikor a hold a föld alatt van.

Új esztendő éjszakáján megbabonázzák a gyümölcsfákat. Némelyek ekkor semmit sem szólnak, mások pedig holmi áldásokat mondanak a fákra.

A vasvirágról (Xeranthemum), mások szerint a Csaba iréről olyan csudálatos dolgot beszélnek, hogy ha ez a fű a lovak lábán lévő békót csak illeti is a mezőn, azonnal kinyilik tőle a békó; úgyhogy ha a rabok ezt a fűvet megkaphatják, ez által megszabadulhatnak, mert ha csak hozzá illeti is a vashoz, a vas leesik lábairól.

A kakuktól, mint valami prófétától úgy tudakozódnak tavasszal életüknek hosszú vagy rövid volta felől, t. i. a hányat kukkant a kérdésekre, annyi esztendőig fognak élni. Télen és tavaszon át hosszan betegeskedő emberekről is úgy mondják,

hogya ha megéri a kakuk szót, azután meg nem halnak abban az esztendőben. Innen azon ismeretes példabeszéd, melyet a nagy betegről mondanak: Ez nem ér több kakuk szót.

A szarkák szólásából vendéget szoktak jövendölni, innen a közmondás: Csörög a szarka, vendég lesz.

Néha a falban, gerendákban, ablaktokokban hallani valami hangos kotogást, mely igen hasonlít a zsebbeli óra ketyegéséhez. Ebből a habonások azt hozzák ki, hogy ott valaki meghal.

Az igaz gyöngyről azt tartják, hogy ha valakinek ellopták valamijét csak tűzbe kell vetni a gyöngyöt, s annak ki ellopta, kipattan a szeme.

(Veszprém megye.)

DÉCSEI.

Tájszók.

S z a m o s k ö z i e k.

Cserepcsêp: két vékony rúd, mellyel a kendert áztatás alkalmával csomóba szoritják.

csapófa: emelő rud.

dágvány, kotymány: kotyka, sáros hely, mely

elláppadt: elázott.

lebbencs': hosszú lére főzött levesétel.

köcze, ködmön: ködmen, fehér vagy festett juhbőrööl készült téli ruha.

tasli: poff; majd kapsz egy taslit megérheted vele.

kétköszönős: kétszobás ház, melynek két küszöbe van; kétszer botlós.

pirinkó: igen kicsiny: igen kicsi, kevés.

szinültig: telizsdentele(!), csordultig van.

babratérozni: aprólékos dolgot végezni, babrálni.

kosztani: felnyesni valamely ágat vagy galyat.

pislákol: fel-fellobban, p. mécses világa, lángja. Haldokló emberre mondva: még pislákol a mécsese, azaz még él.

móstat, löstet: jön megy, járkál.

elorsózik, elsodródik: lap-pangva elmegy, észrevétlenül eltűnik.

nyűvekedik: valamely dolgot nehezen végez, küszködik. küzd.

elkallódik: hanyódik-vetődik, elvész.

átalottam mondani: tartózkodó voltam.

Csataj: csapat: sokaság.

M. SZABÓ ZSIGMOND.

S z o l n o k - D o b o k a m e g y e i e k.

Záporkodik: zúgolódik, megzavarodik, háládatlankodik, kétségbe esik; nagyon megzápar-

kattam, mihenst láttam, hogy aجان rosszúl van.

festamas: nagyralátó, kevély,

czifra; csak nőkről mondják — jaj, jaj, az festamas asszony.

czibáról: tépel, tépdél, czibál, széthány; a kutya mind elczibárolta a virágokat.

debben: megdöbben, megijed; úgy megdebbentem, hogy nem tudtam, mihez fogni.

dumától: résztárol: gyúr; személyről: töm, kínozt; állatról is: töm, kínozt; ne dumátozt annyi, met elig vót.

dömeckel: gyúr, töm, megver; úgy eldömeckellek, hogy soha se felejtessz el.

garacsal: daraszol; ma egész nap garacsaltam.

feterész: váj: — a tyúkokról mondják; — locsól — a ruczárról — pl. a zördeg vigye el a tyukját, mennyit feterész; a ruczafjuk a tóba feterésznek.

kosmatal: váj, keresgél, karmol; — a kutyáról és macskáról — vajon mit kosmatal az kutya? Nemtam, mit kosmatazt a macska.

kösmel: karmol, körmöl; ez a macska engem mind össze kösmelt.

matat, motaz, vatat: dolgozik, keres valamit; mit mataccz?

gajdas, -odik: részeg, részegedik; mit dógazik bátyád? Most nem dógazik semmit, met igazán meglegyen mondva, gajdasacska.

piszmag, pizmeg: piszeg, pizereg, sir; minek pizmag az a gyermek?

tonyhó: tunya, rest, lusta; ne lígy ajan tonyhó, lígy frissebecske.

vaczkalódik: viczkándoz, rugdos, nyughatatlankodik; ne vaczkalóggyal annyi.

cseplesz: fecsegő, szemtelen, csúf, rakoncátlan; — olyanról mondják, a ki mindenféle csúf, udvariatlan szavakat beszél — pl. ne legyen ajan cseplesz szád. A kevély-tekergetőkről is mondják, így: mennyi el, te cseplesz.

lipistes: szabad nőszemélyekről mondják, így: mennyi, te lipistes, vagy van att egy lipistes.

sáros hátú. — szabad nőszemélyekről, így: az egy sáros hátú.

íszek: észak, északon fekvő hely; íszeknek fekszik.

hêré: helyre; hova mész? Ada, a hova, mi baja velle? jó hêré menyek.

lapótya: lepény, palacsinta; sütek vagy két lapotyát, hogy vigyek a zemberemnek.

buzgaló: mindenféle mérges vagy hasznavehetetlen növény; verje meg a csuda a sok buzgalóját, mennyi van.

tepedelem: állás, nyugalom; én nekem nincs égy csepp tepedelmem se, mintha én megöltem vóna apámat.

tréktál: traktál, vendégel; ez a zúr megtréktála.

bangyal, bangyalász; burkól, takar; gyere, met bébangyaltam a ruhácskájdat.

littyent: mikor csókot ad valaki valakinek, akkor mondják; így pl. na littyente énnagy csókat.

zunag, -ás : zeng, bong, lármáz, kelleténél hamarább megbor-
 zengés, bongás, lárma, zaj; nyúzik, akkor mondják, hogy :
 vajon hun zunognak? nyelepcsére bornyúzó a drága
 nyelepcsére: mikor a tehén tehenem.

(Domokos)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Gyermekversikék.

1. Cziróka, maróka hol jártál?
 Malomba! — Mit hoztál? — Pogácsát!
 Hova tetted? — A póczkára! — Megette a pap macskája!
 Kucz-kucz-kucz-kucz!
2. Én pap vagyok, prédikálok, nincsen székem, csak úgy
 állok; ha van fátok, csinájjatok, ha nincs fátok, kur-
 vanyátok.
3. Hócz, hócz katona, ketten üjjünk a lúra!
 Szénát, zabot a lúnak; abrakot a csikónak!
4. Egyedem, begyedem, czir-czimer, cigán fej.
 Nekem bizon egy se kell!
5. Egyedem, begyedem, csir csár Szabó Pál,
 Itt a kanál, itt a tál!
6. Czinu-binu Péter bácsi, kennek hegedülök!
 Tyukér, kalácsér, ezér a szép kis jányér!
7. Zsidó-bidó kurvanyád, mér nem eszel szalonnát?
 Ha vón bizon megennéd, edd meg a veszett fenét!
8. Ihajla! csuhajla! megbornyzott a kajla!
9. Êre kakas, êre tyuk, êre van a gyalog út!
10. Csiga-biga nyútsd ki szarvacskádöt.
 Kódu-kódu kódu kanálkába! (Két tenyerét összetéve
 kér s az ujját mozgatja.)
 A ki nem ad kanálkába, tövisk üssön a lábába.
 Ismét: Kódu-kódu kanálkába!
 A ki ad, az isten fíja, a ki nem ad, ördög fíja.
11. Szita-pita kender. Vót egyszer egy ember, szakállá vót
 kender. Megégett a kender, oda lett az ember.
12. Elgyütt mán karácson borzos szakálával,
 Ó édes bocskorom, nem győzlek szalmával!
 Bikszibukszi grajczár, a garas készen vár.
13. Új esztendőbe bujj a kemenczébe,
 Szedd ki a málét, rakd a tekenőbe!
14. Pápista-pista, ördög ide hozta,
 A kert alá vitte, ott is meggyomrozta.

15. Ne sír baba, nincsen papa.

Elment apó a malomba,

Hoz nekünk pogácsát.

16. Engedelmet kunczogok,

Többet nem hunczutkodok.

17. Egybe-begybe keszkenőbe, szól a rígó az erdőbe.

Csir-csár Szabó Pál! itki-dutki ezt vedd ki!

(Szürnyeg.)

CSOMÁR ISTVÁN.

Helynevek.

1.

Jankovác ucczái: Bajai u. Billencs köze. Bencze u. Felső (a mezőre néz s így csak fél sor házból áll). Halasi u. Homok (nagy homok van a város végén s a házak erre néznek). Judás, szélső, középső s innenső Judás (három uccza, melyeknek helyeit a földes úr osztotta ki azok számára, kik a segregatiót pártolták; innét a többiek Judásoknak csúfolták őket, magát a helyet pedig jelenleg is Judásnak nevezik). Kaszibáék köze. Kutyahegy (magasabb helyen fekvő uccza, sok kutya van benne). Káposztaváros (alacsonyabb hely, régente káposztát termesztettek rajta). Kis Császártöltés (Császártöltés felé esik). Két malom (két száraz malom egymás mellett van s a körülöttük levő tért jelzik e néven). Monor. Nagy vagy világos u. (a várost keresztül metszi és széles). Pestmegye (szűk kis hely). Sátramátra. Szunyag u. (a szőlők mellett fekszik, nyáron sok szunyog lepi el). Ujsor (újabb időben épült be). Vad-Kecze. Vásártér. Zsinór u. (egyenes, mint a zsinór).

(Bácsmegye.)

SZABADY FERENCZ.

2.

Hegyek: Czinege. Czirkálló. Cziróka. Somoshegy. Fürdős. Hosszu hegy. Kis király. Nagy király. Megyer. Szekfű. Feketehegy. Nagy Hegy. Mandulás. Pánczélhegy. Tehéntáncz. Szarvasugró.

Rétek: Szomor. Lóger. Pogánykút. Szarkakút. Kendersor. Botkú. Dorkó. Forrókút ajja. Baksa. Patkó. Tárattyó. Kiséri. Szabad Balázs. Bálványos. Páznácska. Dedej. Homokajja. Gát. Kutpatka. Sarnyuzúg. Rozácska. Bodzás. Somjód.

Lapos: Csetelapos. Teleláz. Pusztaláz. Fördöslapos. Csengőkút.

Erek: Vágott ér. Török ér. Bálványos ér. Fűzes ér.

Erdők: Darló. Simka. Hajjagos. Vermány. Szava. Botkú. Fűzess. Csere.

H o m o k: Zsidóhomok. Szophomok.

T ó: Vertin-tó. Kolló-tó. Eszterály-tó. Gubás-tó.

(Sárospatak.)

SOLTÉSZ MARGIT.

Népdalok.

I.

Este vagyon este, estej akar lenni,
 Barna küs jány hazaj akar menni,
 De nincs néki késéreje.
 Katonájé lett az szereteje.
 Kinek varrod rózsám a gyótsinget,
 Mikor úgy es katonájé leszek,
 Ez nyócz esztendeig.
 Haj el vágnak, jó lesz sebeimre,
 Ha meghalok, eltemetnek benne;
 Ott se leszek rózsám, rólad feledkezve
 Rózsa leszek, rózsa — virágos kertedbe.

II.

Erdő, erdő mit vétettem.
 Mikor rétað átolmentem?
 Én egyebet nem vétettem:
 Árnyékidban lefekűttem,
 Ott egy cseppet szöndöröttem;
 Az két szemem felvetettem,
 Hát két zsandár áll mellettem,
 Az két kezem eszszeköték,
 Vas gilincsek közű tevék;
 Barassóba késérének,
 Istáp-házba bétevének.
 Azon kérem az urakot,
 Engedyenek bár egy napot,
 Haj egy napot nem engednek,
 Vaj egy felet engedyenek. —
 Édes anyám gyűts gyertyára,
 Haza jöttem vacsorára;
 Forrajj nékem édes tejet
 Aprits abba zsemlebelet
 Hadd egyem vigan most veled.

(Csik-Bánfalva.)

CSATAGHI L. L.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. kerület, fő-utca 11. sz.) küldendők.

☛ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A »MAGYAR NYELVŐR«

szerkesztősége s kiadó hivatala.

Üzeneteink.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:
1. Szatmármegyei tájszók. 2. Ostorosi helynevek és dűlők. 3. Nagybányai levéltári adatok. 4. Nyelvújítási adatok (Nagy-Ajtai Cserei Miklós). Babonák. 5. Soproni ikerszók.

Halász Ignáoznak. Jelen füzetünk beszél; s bizonyára lessz, a ki szavát megérti.

Béler Sándornak. Az ily nemű közleményeket is szívesen fogadjuk, kivált ha magyarázva vannak. Sokkal becsesebbek azonban az elbeszélések, mesék, tájszók sat. Külömben tájékozásul megküldtük a gyűjtésre vonatkozó utasításokat.

Medveczky Jánosnak. Kérdésére legjobb felelettel egy könyvtár szolgálhat.

Paszlavezky Sándornak. A jövő füzetre kellett halasztanunk.

Fejér Józsefnek, Kelemen Dénesnek. Megállapított kérdésekkel, amelyekre minden grammatika megfelel, nem foglalkozunk; sem olyanokkal, melyeket már tárgyaltunk.

Tollner Józsefnek. A legújabb február 2-án érkezett.

Tudnivaló.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából s az ő segélyezésével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”
szerkesztősége.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. MÁRCZIUS

HARMADIK FÜZET

TARTALOM.

Értsük meg egymást. *Szarvas Gábor.* — Kócsi. *Riedl, Frigyes.* — A szótövek elmélete a magyarban. *Szilasi Mór.* — Miklosich Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Irodalom. *Volf György. Paszlavszky Sándor.* — Nyelvújítási adatok. *Förgő Mihály.* — Helyreigazítások. Magyarázatok. *Munkácsi Bernát.* — Kérdések és feleletek. *Szarvas Gábor.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

KOLD-UTCA 7. SZ.

A Nyelvőrkalauz s a Nyelvőr első kötetének megrendelői.

Folyó szám	A megrendelő neve	Lakása	A megrendelt példányok száma	
			a Kalauz- ból	az első kötetből
1	»Hon« szerkesztősége	Budapest	1	—
	»Pesti Napló« szerkesztősége	»	1	—
	»Fővárosi Lapok« szerkesztősége	»	1	—
	IV. ker. reáliskola	»	1	—
5	Orsz. rabbiképző intézet	»	1	1
	VI. ker. reáliskola	»	1	1
	Bpesti ág. hitv. ev. főgymn.	»	1	—
	Egyetemi könyvtár	»	1	—
	Sugárúti tanítóképző intézet	»	1	1
10	Orsz. statisztikai hivatal	»	1	—
	V. ker. polg. iskola	»	1	—
	VII. ker. gymnasium	»	1	1
	Polgári leányiskola	»	1	1
	Ábel Jenő	»	1	—
15	Acsády Ignác	»	1	1
	Alexander Bernát	»	1	1
	Balassa József	»	1	1
	Balássy Antal	»	1	1
	Beöthy Zsolt	»	1	—
20	Bánóczi József	»	1	1
	Bászel Aurél	»	1	—
	Bichler Samu	»	—	1
	Budenz József	»	10	—
	Csetneki Elek	»	1	—
25	Deák Farkas	»	1	—
	Dirner Gusztáv	»	1	—
	Fraknói Vilmos	»	1	—
	Führer Ignác	»	1	—
	Gallasy Gyula	»	1	1
30	Gyulai Pál	»	1	—
	Háhn Adolf	»	1	—
	Halász Ignác	»	1	1
	Heinrich Gusztáv	»	1	—
	Heinrich Károly	»	1	—
35	Hofer Károly	»	1	—
	Hunfalvy Pál	»	1	1
	Joanovics György	»	3	—
	Kármán Mór	»	1	—
	Király Pál	»	1	1
40	Kis József	»	—	1
	Komáromy Lajos	»	1	—
	Kőrösy József	»	1	1
	Kriesch János	»	1	1
	Lehr Albert	»	1	—
45	Lóskay Placzil	»	1	1
	Malmosy Károly	»	1	—
	Mihály József	»	1	—
	Molnár Ágost	»	1	—
	Paszlavszky Sándor	»	1	1
50	Pesti Frigyes	»	1	—
	Pintér Kálmán	»	1	1
	Pulszky Ferencz	»	1	—
	B. Radvánszky Béla	»	1	—

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

XI. kötet.

1882. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

ÉRTSÜK MEG EGYMÁST!

III.

Mit tegyünk a mult neologizmusaival?

Ez a kérdés áll előttünk, ezzel akarunk tisztába jönni.

Szépíróink ítélete különböző helyen és időben tett nyilatkozataikból ekként állítható egybe: A helytelenített új alkotások közt számos olyan szó van, a melyeknek megtartását több s erős okok hathatósan követelik. Vannak ugyanis köztük olyanok, a melyek szükségessé váltak, pótolhatatlanok, s a melyeknek eltávolítása sűrű rést ütne nyelvünk szavainak sorában. Hozzájárul, hogy igen sokjával több mint egy félszázados irodalmi használat teljesen megbarátkoztatott, egynémelyikének pedig első rangú íróink művei biztosították a fenmaradást s megadták rájuk a szentesítést. Aztán, ha a meghonosodott idegen szókat egészen sajátunknak s eredeti szavainkkal egyenlő jogúaknak tekintjük, a quod uni justum alteri aequum elvénél fogva mért ne részesíthetnők hasonló jogban a talán egy vagy más tekintetben kifogás alá eső, de már közhasználatnak örvendő eredeti termékeket is, annál inkább, mert majdnem mindegyik nyelvben találkozunk olyszerű jelenségekkel, a melyek nem egészen törvényszabta módon keletkeztek s mégis a törvényes jelenségek minden jogában osztakoznak?

Ez a védelem érthető s megérdemli, hogy fontolóra vegyük; érthető, mert nem rejt magában veszélyt, a nyelvrontás felszabadításának veszélyét, mint az igazolás; megérdemlik a megfontolást, mert okai közt vannak olyanok is vagy legalább olyan, a mely nem épen értéktelen.

Fölötte gyöngé, mondhatni teljesen erő nélkül való az első, az, hogy „szükségesek, pótolhatatlanok s aligha jobbat tudnánk adni helyettük“. A mely háztartásban, minő a nyelv is, az anyagkészlet kifogyhatatlan, a melyben a különféle eszközök előállítására szükséges szerek bőséges számmal megvannak, ott talán gyámoltalanságról vagy egyébről igenis, de szükségről, pótolhatatlan eszközökről beszélni alig lehet. A nyelv a legtökéletesebb hangszer s mindig a kezünk hibája, nem a hegedünké, ha csikorog; magát vádolja, a ki hangszerét vádolja, hogy tisztább, szebb hangot nem csalsatni ki belőle. Ha az elnök és a titkár a pótolhatatlanságnál jobb védőre nem találhatnak, akkor hivataloskodásuk örökre megszűnt. A pótolhatatlanság lyukas csolnakján még a honvéd se menekhetik meg a vízbefulás halálából.

Nem sokkal értékesebb a második ok sem, legkivált első tagja, hogy a szó közkeletnek örvendő s egy félszázados irodalmi használat már teljesen megszokottá tette. Bárki könnyen megértheti, hogy ha ezt a védelmet érvényesnek elfogadjuk, akkor le kell mondanunk az orvoslás és javulás gondolatáról, mert nincs az a nyelvérzéksértő, legkirívóbb fonákság, a melyet, ha elfogadjuk erősségeknél, ezekkel az erősségekkel meg ne lehetne védelmezni. V i g a r d a, t á v i r o k, l o v a n c z, hogy a nagy sereg helyett csak három példát állítsunk fel, kézzelfogható képtelenségek s a szóbeli védelem alapján mégis mindannyiuk polgárjogot nyer: a v i g a r d á t törvényessé avatja a megszokás, a t á v i r o k szabadságlevelet kap a közhasználatától, s a l o v a n c z n a k száz év tekintélye biztosít helyet a nyelv kincses házában. S ha gyógyító szándékkal nyulna kezünk a beteges agyvelők ama csudaképeihez, a melyeket orvosi műszók néven ismer a világ, nem joggal emelhetnének-e szót a művészet urai, hogy a h á m s e j t e k e t, májdagokat, höghurutot, t ü d ü r c s é k e t s a mi ficzamódásai vannak az emberi észnek, ne bolygassuk, ne bántsuk; az orvosi egyetemen mindezt megszokták, közhasználatban vannak s egy fél század adta rájuk a szentesítést? Az ok második tagjának értékét mi is szíves készséggel elismerjük; igenis első rangú, különösen több elsőrangú írónak tekintélye kétségtelenül nyomós szavazat valamely használat megállhatása s elfoga-

dása mellett; hozzá kell azonban tennünk, hogy ez a szavazat a hibát sohase szentesíti, legföljebb türötté teheti, s ezt is csak abban az esetben, ha nem sérti a nyelvérzékét.

Igaz értéke voltaképen csak a harmadik oknak van. Ismeretes tény ugyanis, hogy a nyelvekben nagy számmal vannak idegen elemek, a melyeket a nyelv asszimiláló ereje annyira átdolgozott, hogy minden idegenszerűséget leöltve magukról, teljesen eredeti mezben állnak előttünk. Ezek többé nem idegen, hanem polgárjogot nyert szók, a melyeket a nyelvérzék mint törvényesen öröklött igaz birtokot egész joggal sajátjainak tekint. De másrésről az is tudvalevő dolog, hogy eredeti szókincsünkben is fölötte nagy számmal vannak az olyan szók, a melyeknek keletkezéséről a nyelvérzék épen nem tud számot adni magának, a melyek csak egészükben, a hozzájuk csátolt jelentésben élnek, de mivoltukra, elemeikre nézve épenséggel ismeretlenek előtte. E két csoport közt a nyelvérzék nem vesz észre s nem tud tenni épen semmi különbséget. Neki az idegenből került *ablak, csolnak, kutya, paripa, czél, rend, salak, ritka, buja, hódol, csinál* ép oly törvényes, igaz magyar szók, mint az *ajtó, hajó, eb, ló, vég, sor, szín, gyér, szűz, enged, tesz*. Nem mondhatni tehát, hogy bizonyos ereje, értéke ne volna ama követelésnek, mely a neologizmusok egy részének megtarthatását hasonló jelenséggel, a meghonosodott idegen szók jogosságával igazolva sürgeti és kívánja. Elismerjük, a neologizmusok egy része s a meghonosodott idegen szók közt rendkívül nagy a hasonlóság; átörököltük a multból, törvényes származású, igaz életű egyedekként ép oly jó hiszemben vettük át, mint átvettünk eredetiek gyanánt temérdek idegen szót. Akárhányszor intézzük, hasztalan intézzük a nyelvérzékhez a kérdést, mondja meg nekünk, hogy ingenuitás tekintetében van-e különbség *dió, makk, mogyoró, kökény, körte, tej, sör, bor, víz, föld, talaj, kagyló, tető, alap, remény, kemény, domb, lomb, liget, anyag, hanyag, zuvat, kerevet, szobor, bokor* sat. sat. között, hiába faggatjuk, hogy világosítson fel bennünket eredeti, törvényesen képzett szók-e az elsoroltak, vagy idegen föld termékei avagy talán épen neologizmusok. A mai nyelvérzék már ép úgy nem tudja, hogy *alap, anyag, gyár, talaj* sat. neologizmusok, a mint nem tudja, hogy *kerevet,*

szobor, kökény, kagyló sat. idegen eredetűek; s ha az utóbbiakat a multtól igaz örökségkép átvehette, mért ne vehetné át s mért ne részesíthetné jó hiszemében szintazon jogban amazokat is?

Elismerjük, ez a védelmi hang nem erőtlen okokkal harczol nézetének megvalósítása mellett, s ha követelésével túl nem lépi a maga megszabta határt, a megegyezés s a megegyezéssel járó sikeres működés napja elérkezett.

A kifejtett okok semmi kétséget sem hagynak fenn arra nézve, hogy mit lehet, mit szabad s másrésről, hogy mit kell cselekednünk; világosan kijelelik számunkra az állást, a melyet a neologizmusokkal szemben el kell foglalnunk, pontosan megszabják a határt, a melyen belül szabadon mozoghatunk, de a melyet átlépünk erős tilalom gátol.

A mondottak szerint eljárásunkat a következő vezérelvhez kell alkalmaznunk: A neologizmusok közül megtarthatók azok, a melyekre nézve a mai nyelvérzéknek semmi tudomása sincs vagy legföljebb homályos sejtelmek vannak.

Ehhez azonban a következő feltételeket kell csatolnunk: *a)* A szónak, a melynek megtartása forog kérdésben, általános használatúnak, az irodalom közszavának kell lennie. *b)* Szükséges, hogy hézagpótló legyen, azaz oly fogalmat jelöljön, a melyre eddigelé nyelvünkben más alkalmas kifejező nincsen.

E tételekből önként következik, hogy a megtartható szók sorából szükségkép kizárandók azok a neologizmusok, a melyek *a)* fonákságuk elevenségével erősen bántják a nyelvérzékét. Ide tartoznak első rendben valamely idegen s különösen a német példaképek után készült alkotások, ilyenek: a képzőpótló *reich, arm, voll, frei, treu, fähig, bereit, fertig, pflichtig* sat. összetételek utánzatai: *aratás-gazdag, áldásdús, vízbő, vérszegény, könyvelt, bájteli, méltóságteljes, tűzmentes, alkotmányhű, nyugdíjképes, áldozatkész, hadköteles* sat. Ide valók a szintén német szószerkesztésnek utánzatai, az igetős összetételek is, továbbá az igéknek s az elvont gyökereknek főnevekül alkalmazása. Hogy az utóbbiak hasonlóan német példaképek másolatai, kétségtelenné teszik az első e nembeli kísérletek: *balgen, balg* =

nyúzni, *nyúz*; schlummern, schlummer = szunnyadni, szunny; opfern, opfer = áldozni, *áld*; schwindeln, schwindel = tántorodni, *tántor*; (Schedel Haramják.) Így lettek: védeni, *véd* = schützen, schutz; gyógyít, *gyógy* = heilen, heil; tanít, *tan* = lehren, lehre, daczol, *dacz*. A nyelv-érzéksértő szók sorába tartoznak a koholt *da de, ancz oncz, encz öncz* képzőkkel alkotott szavak nagy serege is; s megtartásuk mellett annál kevésbbé emelhetni szót, mert minden nehézség nélkül pótolhatók. β) A melyek, ha nem szenvednek is az érezhető fonákság hibájában, de még nem lettek az irodalomban általános használatuakká. Ilyenek: *aszfa, divály, fadék, fényeg, fokasz, füzöly, gyalár, jogar* sat. γ) A melyek külömben is sükségtelenek, mert helyes egyértékesük néha kettesével, hármásával is él s járatos a nyelvben. Ilyenek: nagy *horderejű* helyett *messzevágó, messzeható, nagyhatású*; nagy *mérvű* h. *nagyszabású*; *mérvadó* h. *intéző, döntő*; *tévút* h. *vak út*; *hordszék* h. *gyaloghintó*; *szivélyes* h. *nyájas, kedves*; *menhely* h. *menedék* sat. δ) A melyek könnyű szerrel pótolhatók. Ide tartoznak a mint már az α) osztálynál említettük különösen a *da de* képzős helynevek. Ha még eddig senki meg nem ütközött s az ízlés, rövidség, széphangzat, csinoság követelményeivel összeférhetetlennek nem találta a következő szókat: *kávéház, színház, képviselőház, biztosító intézet, vakok intézete, képcsarnok, olvasóterem, hálószoza, műhely, jégverem, könyvtár, mulatókert, lisztbolt, szénapajta, temető(kert), legelő(rét), mező(föld)* sat., s ha soha senkinek eszébe nem jutott még eddig helyettük ezeket használni vagy ajánlani: *kávéda, szinde, képviselde, biztosítáda, vakda, képde, olvasda, háláda, műde, jégde, könyvde, mulatda, lisztde, szénada, temetde, legelde, mezde* sat., a józan egybevetésnek megfejtethetlen marad s örökre csudálatos az a védelmi szózat, mely a *tanoda, képezde, nővelde, uszoda, csónakda, iroda, óvoda* sat. sat. szóknak megtartását az ízlés, rövidség, pótolhatatlanság erősségével támogatja.

Csak jó akarat kell hozzá s erős szándék, hogy segíteni fogunk a bajon s habár időbe kerül, de minden bizonnyal segítve is lesz rajta. Azonban kettőtől kell óvakodnunk. Az egyik, hogy kerüljük a balmagyarázatokat;

ne vonjunk le oly következtetéseket a tételekből, a melyek nem voltak foglalva bennük. A szócsonkítás visszásságát s neologusaink szófejtésbeli járatlanságát nagyszámú példákkal kimutattuk, a többi közt azzal is, hogy a *gépely* szót eredetinek, *gép+ely* elemekből állónak tartván vélt *ely* képzőjétől megfosztották s meg nem engedett módon *gép-pé* rövidítették. Ebből szándékosan vagy szándéktalanul, nem tudjuk, ilyen következtetést vontak le: Az orthologia a *gép* szót rosszalja s helyette PPápaival, a *machina-t okosan kigondolt szerszám-nak* vagy *mesterséges csinálmány-nak* akarja neveztetni. Számtalan analog példával kimutattuk, hogy *látcső*, *távírni*, *képviselni* helytelenségek; helyesen magyarul így kell mondani: látó cső, távolra írni, képet viselni. Ebből ismét azt következtették, hogy mi a *fernrohr-t* látócsővel, a telegrammot *távolraírat-tal* s einen vertreten vlkinek képét viselni-vel akarjuk helyettesíttetni; holott szavainknak ez volt az értelme: „Ez rossz, ez jó” nem pedig: „Ez jó” vagy: „Csak ez jó”. A másik, a mitől ovakodnunk kell a pótolhatatlanságnak emlegetése. Azt mondani, hogy valamely szó helyett jobbat nem tudunk adni, azaz hogy egy sereg fogalmat csakis rossz szóval tudunk kifejezni, jóval pedig nem, ez annyit tenne, mint nyelvünk ügyefogyottságáról a bizonyáglevelet kiállítani. Minthogy pedig épen képzők tekintetében nyelvünk jóval tehetősebb a román és germán, tehát a legműveltebb nyelveknél, a pótolni nem tudás mentségének elfogadásával nem nyelvünknek, hanem saját magunknak, a mostan élő nemzedéknek szellemi gyámoltalanságát írónok alá.

Az elvi megállapodás után a foganatosítás módozataiban való megállapodásnak kell következnie. Erre nézve szükségesnek tartjuk, hogy a kevésbbé sértő neologizmusokat a többiek osztályából kiválasztva közösen vitassuk meg s azokat, a melyeknek megtárthatására nézve megállapodunk, külön lajstromba iktassuk. Az egyenként való megvitatást azért tartjuk szükségesnek, mert „a nyelv-érzék bántatlanul hagyó” kitétel fölötté rugalmas s anynyira nyújtható, hogy az érzékompult irodalom protektorsága még az *emöncz* s *társalgda*-féléket is besegítheti eresztéke alá. Lajstromozásuk s nyilvántartásuk pedig két okból szükséges. Először, hogy mivoltukra nézve a késő

jövőben senkit meg ne tévesszenek; másodszor, hogy a be nem iktatottak használatától óvakodjunk s időnként helyesekkel való pótlásukról gondoskodjunk.

S ezzel befejeztük a mi a neologizmusokra nézve mondani valónk volt.

SZARVAS GÁBOR.

KOCSI.

Kevés szava van a magyar nyelvnek, melyhez oly érdekes problémák fűződnek, mint a *kocsi* szó. Már a XVI. századbeli Calepinusnak is feltűnt, hogy ezen szó több európai nyelvben megvan. A múlt században már azzal toldották meg a szótárírók Calepinus észrevételét, hogy a *kocsi* szó minden európai nyelvben előfordúl és már nálunk is kezdik eredetét vizsgálni.

Nem lehet kétség, hogy a német *kutsche*, a franczia *coche*, a spanyol *coche* (ejtsd kocse), az olasz *cocchio*, az angol *coach*, a lengyel *kocz*, a flamand *goetse*, a svéd *kusk* stb., a magyar *kocsi*-val közös eredetűek. De hol van ezen, ma már internationalis szó hazája?

Benkő, ki különben mindig hajlandó valamit a magyarság számára meghódítani, németnek mondja, Cornides magyarnak, Weigand csehnek, Diez olasznak, míg Larousse encyklopädiája a szó franczia voltát vitatja. (Cornides értekezése Windisch Ung. Magazin című folyóiratában jelent meg. I. II. és IV. k. Értekezése ezen tárgyra nézve alapvető. A többi fejtegetést lásd az illető szótárakban *cocchio*, *coche*, *kutsche* cím alatt. Diez különben csak a *cocchio* szónak a *cocca* [hajó]-ból való származásának lehetőségét tárgyalja, a nélkül, hogy nyelvtörténelmi adatokkal bebizonyította volna az átmenetet.)

Azon állítást, hogy a *kocsi* kifejezés a magyar nyelvben nem eredeti, hanem kölcsönszó, mindenekelőtt az támogatja, hogy a *kocsi* műveltségi szó. A műveltségi szavak legnagyobb része átvétel útján jutott nyelvünkbe, úgy hogy már eleve is valószínű, hogy egy homályos kulturális szó idegen eredetű.

Még hihetőbbé válik a *kocsi* szó idegen volta, ha a külföldi nyelvekbe pl. a németbe átszármazott magyar

szavakat vizsgáljuk. A német szókincsébe a következő magyar szavakra akadunk: *bekesche*, *dolmány*, *kalpag*, *czako*, *huszár*, *hajduk*. Ezek közt egy sem voltaképeni kulturális szó, mindannyi a katonai világból való. Valószínű-e, hogy a német nyelv, eltérően ezen analogiáktól, kulturális szavat vett volna át a magyarból, a melynek oly sokat adott? E kérdést csak a nyelvek története fejtetheti meg.

Mindenekelőtt feltűnő, hogy a *kocsi* szó csak a XVI. században fordul elő az európai művelt nyelvekben. A legrégebb franczia író a ki használja, Montaigne: *le privilege d'aller en coche par la ville*. Olaszországban legelőbb 1550 körül fordul elő Giovam. Cecchinek egy színművében. Németországban ugyan e század elején tűnik fel. Spanyolországban pedig 1548-ban Avila történetíró emlékezik meg legelőször a dologról is és a szóról is, míg ellenben Angliában csak a század vége felé hatol be a találmánnyal együtt a szó is. (Mindezekre vonatkozólag lásd Littré, *Dictionnaire*: „*Coche*” cikk. *Vocabulario del' Accademici della Crusca: Cocchio* alatt. Oefele. *Scriptores* II:490. *Avila y Zuniga. Commentarios*. Velence 1548 [citálva Cornides értekezésében]. Krünitz. *Lexikon. Kutsche*.)

Ha a szó magyar eredetű akkor előreláthatólag régibb nyoma lesz nyelvünkben, mint a többiben, a hol csak idegen szó. És valóban a *kocsi* szónak nálunk már a XV. században is van nyoma, tehát előbb mint akár a német akár a román nyelvekben. Dombai számításában az 1494. és 1495. évből több ízben használja a *kochy* szót (Windisch. *Magazin* II:463). A XVI. században már sűrűn alkalmazzák. Az 1523-diki országgyűlés azt rendeli, hogy a nemesek hadi készülékkel és nem régi szokás szerint *kocsiban* jelenjenek meg („non in Kotsi, prout plerique solent”). (Corpus Juris 1523. év. 20. §.) Hasonlóképp előfordul a szó Heltainál 1526-ban egy Pray idézte okiratban, Szerémi György emlékiratában 1546-ból, valamint a Broderitchében is. (Pray *Annal. reg. Hung.* V:101. — *Nyelvőr* XI:28.)

Ebből tehát láthatjuk, hogy a *kocsi* szó a magyarban ugyan abban az időben, sőt már előbb mint a külföldön járatos volt. Menjünk egy lépéssel tovább. Ha azon feltevés,

hogy a mi szavunk a németbe és innen a többi nyelvbe a magyarból került, helyes, akkor a legrégebb német alakoknak inkább kell hasonlítaniok a magyar *kocsi*-hoz mint az újabb *kutsche* alaknak. A XVI. századbeli német alaknak tehát közelebb kell állania a magyarhoz, melynek közvetlen átvételéből származott. A német nyelvemlékek igazat adnak ezen következtetésnek. 1562-ben még azt írták Schmeller tanúsága szerint „der herzogin von Bayern gotschiwagen“, 1599-ben pedig „auf ein Gotschi fahren“, míg egy másik forrás 1611-ben negyven „gutschiwägen“-ről emlékezik meg. A XVI. század németségében ezen a szón még teljesen megérzik a magyar zamat. (Ezekről v. ö. Schmeller Bayer. Wörterbuch és Krünitz Lexikon. *Kutsche* cím alatt. 1526-ban előfordúl: „currus *Kötsi*“ [Krünitz 268], sőt állítólag már 1499-ben a Neuer lit. Anzeiger 1806. 48. lap tanúsága szerint: „cocius currus“.)

Ha azonban mindezen, a nyelv okirattárából merített bizonyító adatokkal szemben mégis némi kétség maradna fel bennünk, történeti bizonyítékokhoz kell fordulnunk. A spanyol Avila, V. Károly történetírójának tanúsága igen alkalmas arra, hogy utolsó kételkedésünket szétoszlassa. Ugyanis 1548-ban megjelent Emlékirataiban ezt olvassuk: „Károly olyanforma fedett szekeren aludt, a minőket Magyarországbán *kocse*-nak neveznek, mert a név valamint a találmány ebből az országból való“. A német Cuspinianus (Spiesshammer) 1515-ben szintén megerősíti ezt az állítást. „A magyarok — mondja egy helyt — szekereken jöttek, melyeknek neve az ő nyelvükön *kocsi*“. (Avila Károlyról: „se puso a dormir en uno carro cubierto, a los quales in Ungria llaman *Coche* [ejtsd: *kocse*], porque el nombre y la invencion es de aquella terra“. Cuspinianus Bél adparatusában 292. lap: „multi Hungari.... in curribus, quibus nomen est patria lingua *Kottchi*“.)

Ha tehát a nyelv és a történelem tanúsága szerint magyarnak vallhatjuk a *kocsit*, még azon kérdés marad fenn: mi ezen szó etymológiája?

Az első ki erre meg akart felelni Herberstein orosz követ volt, ki 1517-ben hivatalos küldetésben beutazta Magyarországot. Bécsből kiindulva, első állomása Pruck

(lajtai Bruck), második Ovvar (Óvár), harmadik Jaurinum (Győr). „A negyedik — így folytatja Herberstein előadását — a Győrtől hat mérföldnyire eső Cotzi falva volt, a melytől a szekerek és vezetőjük nevüket vették; mindkettőt *kocsi*-nak nevezik“. (Rerum Moscovit. Comment. Frankfurt 1600. 108. l. [A M. Tud. Akadémia példánya.] „in pago Cotzi, a quo et vectores currus nomen acceperunt: Cotzique adhuc promiscue appellantur“.)

Hasonlóképp nyilatkozik Cuspinianus Beszédeiben is: „a szekér, melyet a várostól gotschi-nak neveznek“. Broderithus, ki szintén a XVI. század első felében írt, elmondja Tomoriról, a mohácsi csata fővezéréről, hogy a királyhoz, II. Lajoshoz repült „egy könnyű kocsi-ban, melyet mi *kotcse*-nak nevezünk“.

Végre még Soiterus is felhozható, ki a magyar-török háborúról írván, szintén megemlékezik a szekerekről, melyeket hazájuk után *cotia*-nak mondanak. (Bongars. Script. rer. Hung. 416.)

E szerint a *kocsi* szó voltaképp jelzőszó volna, a melynek főneve: *szekér* az idők folyamával elmaradt. Ennek megfelelően a mult században még megtaláljuk a teljes kifejezést: *kocsi szekér*. Az analogiák is támogatják e feltevést: a német Landauer, a mely egy kocsifajta megjelölésére szolgál, szintén ilyen magára maradt jelző, mely szintén helynévből származott. A *hintó* szó is ilyen, főnévtől megfosztott jelző: eredetileg *hintó szekér*nek mondták.

Herberstein leírása a Komárom megyei *Kocs*-ra enged következtetni, mint a mely körülbelől a tőle említett távolságra esik Győrtől. Ez lett volna a magyar kocsigyártás székhelye.

Okirataink azonban — a mennyire én tudom — nem emlékeznek meg erről a *Kocs* helyiségről mint hires kocsigyár-telepről, ennélfogva egész biztossággal nem azonosíthatjuk a *kocsi* nevet *Kocs* városnévvel.

Végeredményül tehát kimondhatjuk, hogy a *kocsi* szó, mint ezt Cornides fejtegette, magyar szó, a mely a XV. században valószínűleg a komáromi *Kocs* helységtől vette nevét.

A SZÓTÖVEK ELMÉLETE A MAGYARBAN.

II.

a) névragozásban.

Munkánk java részét a névragozást illetőleg befejeztük már, és most még csak a névszó néhány hátralévő csoportját kell említenünk, a melyekre megállapított szabályaink érvényessége (jobb lett volna őket törvényeknek neveznünk) szintén kiterjed. Előbb azonban még egy megjegyzéssel tartozom.

Bízást kérdezhetné ugyanis valaki, a ki ismeri régi nyelvemlékeink zavaros helyesírását, hogy támogathatom a belőlük kiszemelt példákkal fejtegetéseimet? És én még azt se felelhetném e kérdésre, hogy a Sándor, Peer és Erdy codexek kiválóbbak e tekintetben társaiknál. Mert ha bizonyosságot keresve bárhol nyitná is fel őket ellenfelem, azt ugyan megengedné, hogy rendszeresebb az írásuk mint a többieké, de viszont határozottan tagadná, és jogosan, hogy ez az egyöntetűség annyira következetes, hogy lehessen is belőle valamit következtetni.

Ezt el kell nekem is, és azt hiszem valamennyiünknek ismernünk. Mindamellet helyesnek tartom eljárásomat. Ugyanis azt, hogy az írás mesterségében kevésbé jártas ember a hosszú hangzókat röviden írja, könnyen meg lehet érteni, de alig képzelhető el az, hogy írhasson valaki, ha nem is következetesen, de legalább többszörösen hosszan olyan szót, a melyet röviden szokott kiejteni. Ha e felfogás helyes, következményekép ki lehet azt is mondani, hogy igenis nem támaszkodhatunk codexeink rövid magánhangzóira, mert az ilyen szókat esetleg hosszan is ejthették, ellenben bátran megbízhatunk a hosszúakba, mert ezeket röviden aligha ejtették. Magától értetődik, hogy ez a tétel nem egyes szórványos, hanem csak többszörösen előforduló esetekre érvényes.

A mit azután ily módon a lehető legnagyobb valószínűséggel kiderítettünk, azok kétségtelen igazsággá válnak mindannyiszor, ha az élő nyelvben hozzájuk hasonló alakok

még léteznek, vagy ha beleilleszthetők más úton megismert törvények keretébe.

Most már folytathatjuk.

Második szabályunk első pontjához, azaz abba a csoportba, a melyek paenultimája nyílt szótagú, sorozhatók még :

a *ν* tövű szók, a mint őket el lehetne nevezni. Ilyenek : *ló* : *lova-t*, *tő* : *töve-t*, *kő*, *cső*, *fű*, *mű*, *bő*, *nyű* : *nyüve-s*. A már ismert jelenségek mind föltűnnek rajtuk is. A tövégi magánhangzó lekopása után megnyúlt a paenultima, tehát : **lōν*, **lōν* stb. lett belőlük, végre a *ν* lekopásával mai alakjuk : *ló*, *tő* stb. A *kéz* : **keze-m* analogiájára sokkal biztosabb e felfogás amannál, a mely a nevezett szótagok megnyújtását a lekopott *ν* pótlásának tekinti. Én azt hiszem, hogy szóközépi *ν* kiesésnél lehetséges ez, noha nem szükségképpen (v. ö. göcs. *küecs*, *huá*, *sau* = *savó* MNy. V:92), de szóvégi *ν* lekopásánál nem igazolható. A *ν* hatása folytán változott meg a paenultima ezekben : *jó* : *java-k*, *só* : *sava-k*, *hó* : *hava-k*, *szó* : *szava-k*, *ó* : *ava-s*. Csak a rövidített ragtalan alakban történt meg e változás, mert itt a *ν* az illető hangzóval egy szótagot képezett, és nem állt be a teljes tőalakban, a hol a *ν* a következő szótag kezdő hangzója. Ide tartoznak még a többek közt *szív*, *hív* és a *ν* hatása folytán *szű*, *hű*, továbbá *lé* : *leve-s*.

Már maga a *hív*, *hű* használatos kettős formában : *hive-k* és *hűe-n*, a miből biztosan lehet következtetni, hogy az ilyenek mint : *szomorú* : *szomorua-k*, *sűrű* stb., teljes alakjukban így hangzottak **szomorua-k*, **sűrűve-k*, a mint azt a régi nyelvből vett példák fölösen bizonyítják : *égő-gőueknec* 13. cz. 18. l. 35. sor (Volf kiad.), *nég zégőuen* B. c. 7. 7. (v. ö. *nég zégő* u. o. 4. s.), *mendennemewuet* Er. 23. 7.

Aligha egyéb esetlegességnél, hogy a melléknévi igenév, a mely egészen hasonló tövű, nem *ú*-ra, hanem *ó*-ra végződik : *szerető* **szereteve*, *látó* **látova*, mert a mint látjuk a f. i. példákból a régi nyelvben a mai *ű* szintén csak *ő* volt még.

E melléknévi igenevek teljes tőalakja is fenmaradt egy esetben, ha nem csalódom. *Látó* eredetileg **látova* volt tudvalevőleg, és ez az alak megmaradt az úgynevezett állapotjelzőben : *látva*. A régi nyelvben és elszórva a nép

ajkán még most is *látval*, tehát a melléknévi igenév teljes tövéből alakult a határozó *-l* raggal, mint *ho-l*, *fő-l*. Ez az *-l* lekopott és lőn: *látvâ*, a mely a göcsejben még most is *látvô* mint *ômávô* ebből *almával*. Mai napság a melléknévi igenév egyéb raggal is állhat, de csak szórványosan. Különösen azok, a melyek mint főnév is szerepelhetnek. Így pl. használatos *szerető-k*, *tanító-t*, *vezető-m*, de nem *menő-t*, *hajtó-m*, *kereső-k*. Ebből és a rokon nyelvekben előforduló hasonló jelenségekből azt lehet következtetni, hogy az igenév ezen használata csak későbbi fejlődés; a ragok tehát csak a megrövidült igenévhez járulhattak, minthogy a teljes tőalak már nem létezhetett, kivéve abban az egyetlen esetben, a melyet fönt említettünk, t. i. az állapotjelzőben.

Ez utóbbira vonatkozólag még meg kell jegyeznem, hogy *látval* **látoval* alakból csak a kopott végű igető *lát* hatása folytán alakúlhatott.

A közös származás tudata *látó* és *látva* között idővel teljesen megszűnt, és a mi ragos alakok az igenévből használtattak, azok ragjai, a mint láttuk, mind a rövidült *ó* *ő* végű tőhöz járultak. Hasonló végződésű szók nagy számmal kerültek a magyarba a törökségből is, minők: *kancsó*, *karó*, *tiló*, *tinó*, *toklyó*, *bölcső*, *ünő* stb. (Budenz NyK. IX:67 kv.) Ezek a szók nemcsak *ó* *ő* végűek, de *ó* *ő* tövűek is természetesen, tehát az eredeti ragos alakokban is: *tinó-k*, *bölcső-m* stb.

E kölcsönvett szók és a melléknévi igenevek eredeti ragokkal ellátott alakjai voltak azután olyan hatással némely szintén *ó* *ő* végzetű, de tulajdonképen *v* tövű eredeti magyar szóra, hogy a teljes tőnek nem maradt meg bennük se nyoma az eredeti ragok előtt. Ez az oka tehát, hogy *velő* **veleve*, *tető* **veleve* (MUgSz.) az eredeti ragokkal nem **veleve-t*, **teteve-m*, hanem *velő-t*, *tető-m*.

Ugyanezek a szók ragtalan alakjuk hasonló végzete folytán összeestek továbbá *j* tövű szókkal, minők: *nő*: *neje*, *fő*: *feje*, *vő*: *veje* stb.; annyira, hogy nyelvhasznítás nélkül alig egynéhányról lehet kimutatni, hogy melyikhez tartoznak a két csoport közül. Azt hinné az ember a f. i. *nő*: *neje* példáján, hogy a harmadik személyragos alak biztos nyomra vezet. De csalódnék, mert itt is, mint mindenütt, kiegyenlítés ment végbe, v. ö. *veleje*, *teteje*, sőt idegen

szóknál is: *posztaja*, *zsidaja*. Budenz (MUgSz.) még az *idő-t* is **ideve* alakra vezeti vissza, de ennek talán ellentmond *idé-n* (Erdősi *idés*, Heltai *idéje*, *esztendéje*), a mely egy **idé*, *idé* formára enged következtetni **ideje* teljes tőalakból, valamint *szüléje*, *szülém* (*biró*: *birája*: *birák*). Noha az sem lehetetlen, hogy **ideve*-ből lett mint *lé* ebből *leve*. Annyira összefolytak itt a különféle alakulatok, hogy vajmi bajos eligazodni.

A nyílt praenultimás *ν* tövű szók közül megemlítenők még: *év*: *éve*, *őv*: *öve*, a melyek mindketten arról nevezeteseek, hogy megmaradt a végső *ν* a ragtalan alakban is. Talán az érthetőség kedvéért, minthogy különben mind a kettő, **ő* válván belőlük, összeesik a harmadik személyű névmással. Ilyen még *név*: *neve*, a mely esetleg **nő*-vé lesz, és a mely egyúttal változó hosszúságú praenultimájával bizonyosságul szolgál fent előadott felfogásunk mellett a *ló* hosszú *ó*-jának keletkezését illetőleg.

E csoportból, a melynek t. i. végelőtti hangzója nyílt szótagban áll, nem lévén már egyéb hátra, végezzünk a még nem említett egyéb *j* tövű szavakkal is. Ilyenek: *baj*, *faj*, *haj*, *háj*, *héj*, *vaj*, *éj* stb. Felőlük sem mondhatunk egyebet, mint a mit már a multkor elmondottunk a *kéz*: *keze*-féléről. Nevezetes, hogy néhány közülök a *j*-t lekoptatja, mint: *fej*: *fő* **fé*, **nej*: *né*, *nő*, *tej*: *téj*: *té*, *karaj*: *karéj*, *karé*, *ganaj*: *ganyé* stb. Érdekes volna, ha meg lehetne tudni, mi okozza e jelenséget az egyik, vagy mi akadályozza meg létrejöttét a másik felénél.

Kisebb, de igen fontos osztályt képeznek azon névszók, a melyek végelőtti je zárt szótagban áll.

Ide nagyobbbrészt a) olyan névszók tartoznak, a melyekben (a teljes tőben) vagy a végelőtti szótag záruló mássalhangzója, vagy a végső szótag kezdő mássalhangzója, vagy mindkettejük nasalis vagy liquida. Pl. *kebel*: *keble-m*, *bagoly*, *ököl*, *sulyok*, *gyomor*, *féreg*, *sarok*, *üreg*, *haszon*, *köröm* stb.

A tövégi hangzó lekopása után az idetartozó szavak ragtalan alakja kettős mássalhangzóval végződne, tehát **kebl*, **haszn* stb. Segédhangzónak itt mindenesetre kellett fejlődnie, már azért is, mert a nasalis és liquida egymaga lehet szótagalkotó is, tehát különösen alkalmas rá, hogy

magánhangzót fejleszt (v. ö. Sievers: *nasalis és liquida sonans*), a mely teljes erejűvé válik, ha reá esik a hangsúly. Az eddig tapasztalt törvényesség alapján én tehát azt vélem, hogy ugyanazon ok, a mely *keze*-ből *kéz* alakot alkotott, eszközölte a *keble* változását is *kebel*-lé. Ilyen alak tehát **kebl* eredetileg nem létezhetett a magyar nyelvben, tehát a régi nyelvbeli *hatalm*, *szerelm* stb. (a hol különben *örm* is előfordúl, noha *örömö*- az eredeti alakja a MUgSz. szerint: *ewrmuel* Er. 3. 13., *ewrmel* u. o. 9, 26) csak úgy érthetők, ha helyesek, hogy újabb és későbbi fejlődések a ragos alakok analogiájára. Ilyenek lehetnek *titok*, *szitok*, *mocsok*, *átok* a régi nyelvben még *titk*, a melyek, ha nem a *sarok*, *torok* analogiája után indultak, lehetnek elvonások a *titkol*, *szitkoz*, *átkoz*, *mocskol* igékből, a melyek szakasztott olyanok mint: *csapkod*, *nyomkod*, *csipked* stb., úgy hogy bennük a *z l* valamint ezekbeu a *d* *frequentativ* és nem *denominativ* igeképző.

Ezt a magyarázatot megerősíti az összehasonlító nyelvészet is. A MUgSz.-ból ugyanis kitűnik, hogy pl. *torok* oszt. *tūr*, vog. *turr*, de finn *kurkku*, mord. *kurga*, tehát hogy a magyar *torko* ősi alak. Viszont *titko*: vgK. *tujt*, vgB. *tūjt*, azaz csak a **tit* alapige közös nyelvkincs; úgy szintén *piszko*, zürj *pež*, vgL. *poas*, az alapjául szolgáló igeből még *paszat*, valamint a *mocsok*éből: *maszat*; *átok* alapigéje *áld* pedig még él a nyelvben.

A *fészek* szónak is csak **fész* része közös az ugor-ságban: finn *pesä*, mord. *piža*, cser. *püža-ks*, lp. *pesse*, vgK. *piš*, oszt. *pīt*, *pet*, zürj. *poz*. Föltehető tovább, hogy a kicsinyítő *k* képző hozzájárulása előtt és akkor, a midőn a tövégi hangzó már lekopott ilyen alakulatú volt: **fész*: *fesze*, mint *kéz*: *keze*, finn *käte*, lp. *kät*, *kata*, vg. *kät*, oszt. *kēt* stb. Mert hogy **fesze* felel meg eredetileg a finn *pesä*-nek, azt éppen *keze*: *käte* bizonyítja (az *e* és *ä* nem alapulhat eredeti változaton), úgy hogy ha elisiót kellene föltételeznünk a mai *fészke* alakban, akkor is **fészke* volna **feszeke* helyett. Minthogy aligha lehetne az *e* megnyújtására valami okot találni.

Szerencsére ismét van egy példánk, a mely valószínűvé teheti a mondottakat. És ez: *lélek*: *lelke*. Ennek is csak az első *lél* szótagja található meg az ugor nyelvekben:

vg. *lili*, vgK. *lil*, osztB. *lil*, zürj. *lol*, votj. *lul*, finn *löyly*, észt. *leil* (v. ö. finn *käte*: lív *käiz*), lpF. *lievl*. Tehát föltételezhető ismét egy **lél*: **lele* szó, a mely midőn hozzájárult a kicsinyítő *k* a törzsszó mintájára *lélek*: *lelke* lett. Ámde *fészek*-nek a teljes töve *fészke* és nem **feszke*.

Ebből csak azt lehet következtetni, hogy vagy megvolt **feszke* és ez *fészke*-vé változott a ragtalan **fész*k, *fészek*, valamint észt az *ész* mintájára. Vagy hogy az eredeti **fész* **fesze* alakulata nem hatott származékára.

Külömben az e csoportbeli szók külön és széles terjedelmű kutatást kívánnak és ezeket csak példákul akarom felhozni.

Az bizonyos, hogy e törvény már fogantatosítva volt azon időben, a mikor nyelvünk az első török ill. csuvas kölcsönzéseket átvette. Lássunk csak néhányat az ide tartozók közül (l. Budenz NyKzl. IX. 67. kv.): *árok*: cs. (csagatáj) *arik*, *barom*: cs. *barim*, *csopor*(t) (*t* járulékmássalh. v. ö. egy *csopron* mennek): cs. *čopor*, *iker*: csuv. *iger*, *jiger*, *korom*: osz. *kurum*, *ökör* osz. *öküz*, csuv. *vugur*, *tükör*: csuv. *tügür*, *tügürt*. Azt tapasztaljuk rajtuk, hogy mindnyájában megvan már eredetileg az a hangzó, a mely a hasonló ősmagyar szavakban csak későbbi fejlődésű segédhangzó. Minthogy azonban ezek a szavak is elvesztik eme hangzójukat az ismeretes esetekben, mint *tükrö-t*, *ökrö-t*, tehát az ezen csoportba tartozó magyar szavak analogiája után alakultak, világos, hogy ezekben is már meg kellett lenni a segédhangzónak. Azaz *gyomor* volt a ragtalan alak és már nem *gyomro*, mert ez esetben *egér* még *egere* lett volna, és ennek mintájára *tügür* is **tükörö*, úgy hogy a ragtalan alakja lehetne ugyan ma **tükör* esetleg *tükör* is, de teljes töve semmiképp se *tükrö-*, hanem *tükörö*, azaz három és nem két szótagú, nyílt és nem zárt paenultimájú.

Hogy keletkeztek e kettős alakok: *álom*: *alom*, továbbá *három*: *harma-d* (v. ö. kettő: *kette-d*) azt nem tudom megfejtetni. De nem hiszem, hogy ők és még: *kegélmes* P. c. elégségesek volnának arra, hogy megdöntsék fönnebbi fejtegetésünket, azaz hogy azt lehetne belőlük következtetni, hogy a tövégi hangzó lekopásakor nem a segédhangzó keletkezett, hanem a teljes tőalak paenultimája meghossza-

bodott, mint *kéz*, tehát hogy létezett ilyen alak: **hász_n*, a mit éppen kétségbe vontam.

Hogy pedig ezt tegyem, arra a mondottakon kívül még rákényszerítettek az ezen osztályba tartozó;

b) *ν* tövű szók, minők: *hamu*; *hamva-k*, *falu*, *odu*, *ölyü*, *keserű*, *tetű* (főnév v. ö. *keserve-s*), *daru* (török?). Teljes tövük *hamva* stb. és ragtalan alakjukként ott szerepel a HB.-ben *chomuv*, *keserüv*. Semmi ok sincs rá, hogy föltegyük a tőalakban az *u* kiesését, mert a mássalhangzó után álló *ν* magánhangzó elé kerülven, tudvalevőleg inkább fejleszt ki egy *u*, azaz *uv*-vá válik, pl. *aluvás*: *alvás*, *nyugvás*: *nyugvás*, v. ö. *alszik*, *nyugszik*, **alvszik*, **nyugvszik*. Más nyelvből is számos példát lehetne fölhozni, a mint az ismeretes.

Valószínűbb tehát ezekre is alkalmaznunk előbbi magyarázatunkat. Tehát teljes tő: *hamva*; a tövégi hangzó lekopása után pedig, és ha helyes föltevésünk, a hangsúly befolyása folytán keletkezett a teljesen kifejlődött segédhangzó, még pedig *u* a *ν* hatása folytán.

Ide való még *kedv*, *nyelv*, *nedv*, a melyek a ragos alakok mintájára alakultak, mint *has*, **hás* stb. a milyeneket a multkor bőven elősoroltunk. Továbbá *köny*: *könyű*: *könyves*, a mely eléggé érdekes változatos formái miatt; *mag*, régebben még *magu* (Révai El. gram. I:249): *magva-k*; változatos alakban *szarv*, *szeru*: *szervak*.

Itt kell továbbá tárgyalnunk ezt a szót is: *fiu* (*férfiu*, *ifju*). Töve nem lehet más mint **fiva*, azért van *fia-m* mint *együgyűe-k*. A tövégi hangzó lekopása után megmaradt **fiv* ebből lett *fi* vagy *fí* mint **lov*: *ló*. Azomban vagy eredeti alakja volt **fijva*- vagy az *i* fejlesztett egy járulék *j*-t úgy hogy ragtalan alakja **fiv* mellett még **fjuv* is lett, a melyből aztán *fju*, *fiu* mint *hamu*.

Borju, *fattyu*, *varju* stb. is tüntetnek föl a *fju*-hoz hasonló alakot, mint: *borja-k*, de ezek analog képződések, a hasonló végzet miatt keletkezők, mert kölcsönzött szók, valamint *kapu*, *tanu*, *gyűrű*, *gyűszű* stb. v. ö. Budenz NyKz. IX. í. h.

Szomju: *szo_mja-s* **szomjuha-s* *szo_m+joh*-ból, valamint *faggyú*: *faggya-s* *fagy+joh*-ból, l. Budenz MUGSz. Végző *u*-juk a ragtalan alakban nem lehetetlen, hogy *ifju*, *borju*

stb. mintájára keletkezett, a melylyel végzetük egyébként összeesett, annyival is inkább minthogy a végső *h*-nak kevés szerep jutott a kiejtésben. Végül

c) találkoznak idetartozó szók, a melyek egészen eltérnek a szabálytól, és ragtalan alakjukban dupla mássalhangzóra végződnek. De ezek egy részében, s melyek eredetiek, elisió állt be, mint *füst* **füset*, *kert* **keret*, *bölcs* **böles* (vagy **bőse* mint *csólk*, *gyümölcs* cs. *jimiš* osz. *jemiš*) l. MUgSz.; legnagyobb részük pedig idegen származású, mint: *gomb*, *kard*, *rend*, *palack*, *lant*, *pinty*, *abroncs*, *kilincs*, *liszt* stb. Lehetnek azonban ezek mellett elszórva még másfélék is, a mint pl. erre a szóra *domb* a MUgSz. szerint egyik ok sem alkalmazható. De talán elég mentségeül szolgál, hogy meg van mellette a változata is: *dob*, a mely nyílt paenultimás, és nálánál törvényesebben is fejlődött.

SZILASI MÓRICZ.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybe. Ilította MIKLOSICH FERENCZ.

baraczk, *baraszk*: pfirsich, persica. — úszl., szb. *breskva*. (Fremdw. 79.)

bárány: agnus, aries. — t., lengy. *báran*, litv. *baronas*. mordv. *boran*: hammel, *kaza boran*: ziegenbock. Boll. (Sitzb. 19. 263.) a mong. *chorighan*-nal veti egybe; a finn *lamma*s a gót *lamb*-ból való. (Thoms. 148) † (NyK. I. 310.)

barát, a HB.-ben: *brat*: amicus, monachus, freund, mönch. — ószl. *bratǣ*; mordv. *brat*: frater. A magyarból visszakölcsönzött barát a délkeleti szlávtságban annyi mint mönch. † (NyK. XVI. 273.)

barázda, *borozda*, *brazda*: sulcus, furche. — ószl., úszl., szb. *brazda*; rum. *brazdă*. † (NyK. II. 469.)

45 *barcs*: acanthus, bärenklau. — rut. **boršč*, lengy. *barszcz*: acanthus, cibere, cs. *bršť*: heracleum sphondylium; rum. *bors*: ius acidum.

bárd: culter incisorius quo maxime laniones utuntur, ascia, beil. — ószl. *brady*, cs. *brada*. A media *d* a szlávból való kölcsönvételre mutat. A rum. *bardă*, a mint az *r* helyzete mutatja, a magyarból valónak látszik; a mszl. *barda* hasonlóképen a magyarból került vissza. † (NyK. II. 469.)

barkó: backenbart. — szb. *brk*: knebelbart.

barlang: lustrum ferae, lager des wildes, specus, höhle. — ószl. *brŭlogŭ*, úszl., szb. *brlag*; alb. *bolók*.

barna: fuscus, braun. — *brna*: fuscus, cs. *barna*: bos subfuscus. A t. *brany*: niger, mely *vraný*-ből lett, nem tartozik ide. rum. *bŭrnač*. † (NyK. II. 469. XVI. 273.)

50 **bátya**: frater natu maior; frater, patruus avunculus (Ver.), bátyám: mein oheim (MA.). — bolg. *basta*: pater, bolg. *batjo*, *bati*, *bačjo*, *bajo*: frater natu maior, or. *batja*: pater, rut. *bađo*, cs. *báľa*; rum. *bačjŭ*, *bŭčukŭ*, *bade*: frater natu maior; alb. *bátse* és *baštine*. *bašta* valószínűséggel nem szláv, hanem tulajdonkép bolgár szó; *basta batja*-ból kimagyarázható, a magy. *bátya* ellenben a szl. *bašta*-ból le nem származtatható. Vö. oszt. *pađa*, mordv. *baťä* sat. (NyK. VI. 445.), ezek az orosz-ból kerülhettek át. † (NyK. I, 310, II. 469. XVI. 272.)

bazzarózsa: tul. *bažsar-róžsa*: paeonia officinalis, pfingst-róse (Dank.) — ószl. *božurŭ*: crocus, szb. *božur*: paeonia officinalis (Flor.), bolg. *božjur*; alb. *božiúr*. A m. *rózsabazsál* valószínűen egybe tartozik a *bažsalikum*: *basilicum*-mal.

bél: alburnum, splint (Dank.). — *bél*, cs. *běl*.

belénd, (Gyarm.-nál) *bílín*, *bílínd*: hyoscyamus niger, bilsenkraut. — ószl. *blénŭ*, hr. *blen bunica* mellett (Flor.), cs. *blén*, *blin*, lengy. *bielun*, or. *bélena*. A magyar alak járulék *d* hangjára nézve vö. *galand* (schnürband): *galone*, *forspont*: vor-spann.

béles: placenta ex albissima farina triticea. — *béles* t. *béleš*: eine art kuchen.

55 **belezna**, *bilizna*: gáncs a vászonban. fehlwurf im weben. — cs. *bližna*: cicatrix. Leschka (30) a *belezna* szót a cs. *vyležu*-ból (exscendo), Dankovszky a lengy. *bielizna*-ból származtatja.

bélyeg, *billyeg*, *btlyog*, *btlllog*: signum, *btltg*: stigma (Ver.). — ószl. *bélégŭ*, szb. *biljeg*, *bilig*. Boll. (Sitzb. 19. 265) a tör. *bilki*-vel veti egybe.

berbencze, *börböncze*: pyxis, büchse. — rut. *berbenyća*: fässchen; rum. *berbincŭ*. E szó eredete homályos. † (NyK. VI. 301.)

bércz: gebirge (Márt.), clivus, iugum montis, *bercze*: járom belfája (Tsz.). — cs. *brdce*: zugriemenholz. Ugyanebből lett *bordicza*: járom belfája (Tsz.). V. ö. *borda*.

bereg: littus, palus. — ószl. *brêgŭ*: collis, littus, úszl. *brêg*. V. ö. a m. helynevet *Beregh* a t. *brehi*- és a rut. *berchy*-vel (Lipsz.); egyébiránt a mordvinban is megvan *beräk*, *beřak*: ufer; alb *brek*, *brégu*.

60 *berekenye, berkenye*. sorbus domestica, arlesbeere, berkené, berkenyefa (Kan. 10). — szb. *brekinja*: sorbus, t. *brekyňa*, *brak*, cs. *břek*; cratoegus torminalis, elsenbeerenbaum. *bar. kócza*, mely **brekovica*-n alapszik, ugyanazt jelenti; mások szerint e szó jelentése crataegus torminalis: *barkoucha*, *bar-cholchafa* (Kan. 10.).

berena: brett, Márt. szerint deszka, kerítés. — ószl. *brǫvūno*: trabo; rum. *bŭrnŭ*. Némelyek szerint, azonban helytelenül, annyi mint: egge.

beretva, borotva: novacula, scheermesser. — ószl., úszl., szb. *britva*.

bérmál: confirmare. — úszl. *bêrmati*. (Fremdw. 77.) † (NyK. VI. 301.)

bérvéng, bervény, bőrvény: vinca, pervinca, sinngrün: szalakfü, vad venyike (Tsz.). — cs. *barvinek*, lengy. *barwinek*, *pavenka* (Flor.). (Fremdw. 77.)

65 *beszéd*: sermo, beszél: loqui. — ószl. *beséda*: verbum, colloquium, úszl. *beséda*: verbum, t. *besedovaŭsa* (Semb. 79.): alb. *besedúem*.

bíbicz, bébicz és libecz, libocz, libucz: gavia vulgaris, tringa vanellus, kiebitz. — t. *bíbic bibek* (Leschka), horv. úszl. *gībec*: gavia (Belost.); rum. *libuc*. Hangutánzó szó.

bícsak: taschenmesser, *bicska, bicskia*: culter sutorius, schusterkneif (Dank.). — ószl. *bričŭ*, bolg. *brič*: novacula; rum. *bričjŭ, bričag*; tör. *bytšák*. A t. *bičák* és a rut. *bičak* a m.-ból vannak visszakölcsönözve. V. ö. *britula* coltello che si chiude nel manico. (Furl.) † (NyK. II. 469.)

bika: taurus, stier. — ószl. *bikŭ*, úszl., bolg. *bik*, szb. *bik*, *bika*, m. horv. *bika*, t. *byka* (Semb. 72.); mrum. *biku*; mordv. *bykā, bukā*. A rut. *bika* a magyarból van átvéve. † (NyK. I. 312. XVI. 273.)

bíval: buvalus, büffel. — ószl. *byvolŭ*, úszl. szb. *bivol*; rum. *bivol*; alb. *búal*. V. ö. rut. *bajvož*. † (NyK. I. 312. II. 470.)

70 *bobujicska, bubolyicska* (Kolb. 74): chaerophyllum bulbosum, rübenkörbel. — t. *bobulička* a *bobula*-nak: bacca diminutivuma. A NSz.-ban hiányzik.

bocska: cadus, ständer. — cs. *bečka*: dolium, fass, ószl. *bŭčva*, szb. *bačva*, cs. *bečva*; mordv. *botškā*; rum. *boskŭ*.

bodács, tinó, apród marha (Tsz.): junger ochs. — szb. *bodač*: bos petulcus.

bodak: culter punctorius, stechmesser (Dank.) — cs. *bodák*.

bodnár: bŭttner. — t. *bodnár*, cs. *bodnár*; rum. *butnarjŭ, butarju*. (Fremdw.) † (NyK. XVI. 274.)

75 *bolon, bodony, bödöny, döböny*: labrum, tönnchen, *bolonka*. — ószl. **bŭdŭnŭ*, úszl. *bedenj*, szb., mhorv. *badanj*. V. ö. úszl. *debanca*: weinkrug és t. *dbenka*: milchrührfass.

bodza, bozza, burza (Tsz.): *sambucus nigra*, hollunder. — ószl. **bŭzŭ*. bolg. *bŭz, bŭza, bŭzdovinŭ*, úszl. *bez, bezeg*, szb. *boz*, or. *bozŭ*; rum. *boz*; úgör. *βοδζιον*. † (NyK. II. 469.)

bojár: román nemesúr, *nobilis gradus inferioris* (Dank.), *bojér, boér*: *bojarus* (Kreszn.) — ószl. *boljarŭ, boljarinŭ*; rum. *boérjŭ*; alb. *bulár*. † (Nyr. VI. 242. VII. 241.)

bojtár: *opilio, schäfer, opilionis famulus* (Márt.). — úszl. *bojta*: casa, t. *bojtár* honeluik helyett: *opilio inferior*. (Fremdw.). Šaf. (star. 380.) a szót géta eredetűnek tartja. † (NyK. XVI. 274.)

bolgár: *bulgarus*. — bolg. *blŭgariu*.

80 *bolha*: *pulex, floh*. — ószl. *blŭha*, úszl. *bolha*, szb. *buha*. † (NyK. I. 311.)

bolond: *stultus, nãrrisch*; ide való *beléndes*: *luxuriosus* (RMNyE. 3. 274.) *beléndesség*: *libido* (Rév. 1. 289.). — ószl. *bladŭ*: error. A főnévnek melléknévül alkalmazása nem tartozik a ritkább esetek közé. Az ószl. *blandŭ*-val egybetartozik a rum. *bolundaricŭ*: *datura stramonium* is, más névvel *turbarie* (Arch. 188.). V. ö. még *bolony*: *atropa belladonna*. † (NyK. I. 311.)

bor e szóban *borköles, bormohar*: *panicum germanicum*, fench; köles magyar szó és annyi mint *milium*. L. muhar. — ószl. *bŭrŭ*, úszl., cs., lengy. *ber*, horv. szb. *bor*: eine art hirse.

borda: *pecten textorius, weberkamm*. — ószl. *brŭdo*: *clivus*, úszl., szb. *brdo*: *pecten textorius*.

bordicza, kis *borda*. — cs. *brdce* (az előbbinek deminutivuma): *helciaria machinula, zugriemenholz*. V. ö. *bércz*.

85 *boróka*: *iuniperus communis, wachholder*. — hr. *borovka*: *vaccinium myrtillus*, *borovika*: *iuniperus* (Flor.), lengy. *borowka*: heidelbeere, t. *borovička*: *wachholderbeere*, cs. *borŭvka*: *pinus*.

borona, borna, berena (Tsz.): *occa, egge*, *boronál*: *occare, eggen*. — úszl., szb. *brana*. † (NyK. II. 469.)

borostyán: *hedera helix, epheu*. — szb. *brstan, brsljan, brstran*, cs. *břečtan*: *hedera*, rum. *brostén*: *sambucus*. † (NyK. II. 469.)

boroszlán: *daphne mezereum, seidelbast*. — cs. *brslen*: *evonymus, spindelbaum*, szb. *brsljan*: *hedera*; rum. *boroslan*: *hedera*; úgör. *μπουσλιάνη, κισσός*. † (NyK. II. 469.)

bölicze: ein weisses schaf, székely szó (Tsz.). — úszl. *bélica*: das ei, szb. *bjelica*: die weisse mint appositíó. Ide tartozik *beleczk* is: *uva nitida*.

90 *brenze, bronza, brondza*: caseus breznensis (Kreszn.). — cs. *brynza*, t. *brindza*, lengy. *bryndza*; rum. *brünzű*. A magyarországi német tájbeszédben *brinse* annyi mint: gekneteter käse. Diefenbach német eredetű szónak s *biest*-tel (colostrum, angol *beesting* és *brestring*, s mném. brieserkäs: käse von frisch-gegohrener milch) egybetartozónak gyanítja.

buja: luxurians, üppig, salax, geil; *bujnyik*: homo stupidus (Tsz.). — ószl. *buj*: insipidus, bolg. *bujen*: fortis, szb. *bujan*: praeceps, cs. *bujný*: üppig wachsend, wild; rum. *buék*: ferus, petulans, lascivus.

burján: herbae inutiles, unkraut. — bolg. *burén*, or. *burjanŭ*: herbae genus, t. *burian*: rade (Šemb.); rum. *burujan*.

buk, bik: fagus. — ószl. *buky*. A magyar alakok ü i hangja németből való kölcsönvétel mellett szólanak: *büche*.

C.

csákány: reuthaue, stockhammer. — ószl. *čekanŭ*: meissel, úszl. *čakan*: hammerbeil, lengy. *czekan*: streitkolben. (Fremdw. 82.) † (NyK. II. 476. VI. 302.)

95 *csákllya*: harpago, haken. — szb., rut. *čaklja*.

család: familia, familie, *cseléd*: famulus, dienstbote; PP.-nál *család* és *cseléd* még egyként familia. — ószl. *čeljadŭ*.

csap: epistomium, zapfen. — úszl. *čep*; rum. *čep*. (Fremdw. 82.) † (NyK. VI. 302.)

csap: zu boden werfen, schlagen. — t. *čapiti*: alapam infligere. V. ö. finn *tappa*: occidere, mactare (NyK. VI. 436.) † (Nyr. X. 196. NyK. XVI. 275.)

császár: imperator, kaiſer. — ószl. *cêsarŭ*, úszl. *cesar*, ebből a szb. *čar*. mszl. *časar* a magyarból van átvéve.

100 *csata*: pugna, schlacht. — ószl., szb., *četa*: cohors; rum. *čêtŭ*, *čatŭ*; alb. *tsété*; úgör. *τῆταριοι*; mszl. *čata* magyar szó. (NyK. VI. 302.)

csatorna: cisterne. — szb. *čatrna*. (Fremdw.) † (NyK. XVI. 275.)

csáva: lixivium coriarium, quo corium macerant, gärberlohe. — szb. *ščava*, *štava*, t. *ščáva*: succus.

cseber, csöbör: medimnus, zuber. — ószl. *čibri*, úszl. *čeber*, cs. *čber*, *džber*, *žber*. V. ö. lit. *kibirras*: eimer; lat. *chybrio*: cum duabus chybrionibus cerevisiae (Bél 262.); rum. *čubăr*. (Fremdw. 83.) † (NyK. VI. 302.)

csecs: mamma, die weibliche brust. — úszl. *cec* az ószl. *sűsű* helyett, mint *cecati sűsati* h. rum *cicŭ*. V. ö. úfném. zitze. (NyK. II. 475. Nyr. X. 347.)

105 *cseh*: bohemus — cs. *čech*.

csemer, *csömör*: nausea, ekel, eine krankheit: *csomor*, *csomorítka*: ranunculus sceleratus, giftiger hahnenfuss. — ószl. *čemerŭ*: venenum, úszl. *čemer*: ira, mszl. venenum. ira, furor, úszl. *čemerika*, *črna*: veratrum nigrum, *čemer*: nausea, t. *čemerica*: helleborus, szb. *čemerika*: helleborus, veratrum (Flor.).

csép: tribula, dreschflegel. — úszl. *cép*.

csepérke, *pecsérke*, *csiperke*, *csöpörke*, *csuporka*-gomba: agaricus campestris, champignon. V. ö. *penczurák* (Tsz. 138.). — cs. *pečírka*, *pečárka*, szb. *pečurka*: agaricus campestris; rum. *čuperkŭ*: feldschwamm, ellenben *pičorkŭ*, *pičojkŭ* m. *pityóka*, *puczóka*: helianthus tuberosus.

csepesz: haube. — ószl. **cepīci*, szb. *čepac*, cs. *čepec*; rum. *čépsŭ*. V. ö. *sapka*.

110 *cser*: cerrus, *cserje*: dumetum, Kan. nál: *cher*: cserfa: quercus austriaca. — ószl. *cerŭ*: terebinthus, szb. *cer*: cerrus.

csere, *cserebogár*, *cserebűly*: bruchus, maikäfer. — ószl. *črŭvŭ*, úszl. *črv*. Figyelemreméltó *cservbogár* (Gyarm. 331.).

csereny: verriculum, schleppnetz. — cs. *čeřen*, *čeřen*, szb. *čerenac*: retis genus.

cserép: testa, scherben, tegula, ziegel, irdenes geschirr; *cserepes*: ofen (Tsz.). — ószl., úszl. *črépŭ*; rum. *hűrb*; alb. *tšerép*. (NyK. II. 476.)

cseresnye: prunus avium, kirsche. — ószl., úszl. *črêšnja*; rum. *čirasŭ*, *čireš*. (Fremdw. 82.) † (NyK. II. 476. Nyr. X. 68.)

115 *cserge*: gausape, kotzen. szb. *čerga*: zigeunerzelt, bolg. *čergŭ*: teppich. A szó török eredetű: *čerkeh*: tentorium. (l. slav. elem. im albanischen. 17.)

cserpka: schöpfgefäß, forrásból merítő edény (Kreszn.); *cserpák*: kobak, kupa (Tsz.). — ószl. *črŭpati*: haurire, ószl. *črŭpalo*: haustum, t. *čerpak*. (Šemb. 67.)

csése, *csésze*: patera, schale. — ószl., szb. *čaša*; rum. *čêškŭ*, *čaškŭ*, *čŭškŭ*; a rut. *čejsa* a magyarból származik.

csetina, fenyűfa-újulás v. újni vastagságú fenyővessző (Tsz.): junger tannenzweig. — szb. *četina*: nadel (an nadelbäumen), cs. *četina* (Šemb. 53.); rum. *čotinŭ*: iuniperus communis.

csév, *cséve*, *csív*, *cső*: fistula textoria, spule. — ószl. *cěvŭ*, úszl. *cěv*; rum. *cěvŭ*. V. ö. Sitzb. 19. 268.

120 *csevicze*: savanyú viz, sauerwasser. — t. **ščavu*, *ščav*, ószl. *čtavŭ*: rumex, *štav* (Flor.), lengy. *szczaw*. Az egybevetés csak azon esetre áll, ha *štavŭ* megfelel e fogalomnak: sauer. rum. *štégie*, azonkívül *stève stégie*: rumex.

csik: cobitis fossilis, schlammbeisser. — cs. *čik*, szb. *čikov*.

csin: factum, forma (Dank.). — ószl. *činǣ*: ordo; rum. *čin*: ordo. V. ö. Sitzb. 17. 324. és a lapp *tiñ*: schmuck. (NyK. VI. 435.)

csínál: facere, machen. — ószl. *činiti*: ordinare, úszl. szb. *facere*. (L. Sitzb. 17. 230.)

csíp: zwicken. Ide tartozik *csípő*: zange. — úszl. *ščipati*, t. *ščipati*; mordv. *ščip*: lichtscheere; or. *ščipcy*. V. ö. lapp *cipco*: digitis torquere. (NyK. VI. 435.) + (Nyr. X. 197.)

125 *csípke*: hagedorn, *chypke*: rosa canina (Kan. 10.). — úszl. *ščipek*, ószl. *štipūkū*, cs., t. *šipek*, t. *šipka*, *čipka*, mhorv. *šipak*: rose. + (NyK. XVI. 276.)

csíz, *csízike*: fringilla spinus, zeisig. — cs. *čiž*, *čižik*. (Fremdw. 83.) + (NyK. VI. 302.)

csobán, *csobány*, *csobáncz*: urceus, lägel. — ószl. *čbanū*, *čvanū*, szb. *džban*, cs. *čbán*; rum. *žbankū*: ventosa.

csobolyó, *csoborló*: urceus, lägel. — t. *čobola*, *čbola*. V. ö. *csobán*.

csóka: corvus monedula, dohle. — szb., t. *čavka*, úszl. *kavka*, hr. úszl. *čavka*; mordv. *tsavka*. A hr. úszl. *čóka* (Belost.) a magyarból származik.

130 *csónak*, *csolnak*: cymba, kahn. — ószl. *člūnū*, úszl. *čoln*, dem. *čolnek*, szb. *čun*; a ném. tájbeszédben *tschinakl*; rum. *čin*.

csombor: satureia hortensis saturei, mentha pulegium, *csombord*: borsfű (Tsz.) — ószl. **čqbrū*, lengy. *czqbr*, *cqbr*, hr. *čubar* (Flor.), cs. *čábr*, *cíbr*, or. *čaberū*, *čeberū*. A *csombor*-ból egy ószl. *ščqbrū* = gör. *θύμπος* alak következtethető le. + (NyK. II. 476. VI. 302.)

csorba: lacuna, scharte, schartig. — úszl. *ščrba*; rum. *stirbinū*, *stirb*.

csorbaka: lactuca leporina, hasenkohl. — t. *ščorbák*, *šcerbák* (Leschk.), cs. *štěrbák*. + (NyK. II. 476.)

csorda: grex, heerde, *csordás*, *cserdás*: kuhhirt (Tsz.). — ószl., úszl. *črēda*; rum. *čiradū*. A szb. *čorda* a magyarból van visszakölcsönözve. A mordv. *stadā*: heerde = or. *stado*.

135 *csoroszlja*: culter praecisorius aratri, vorschneidemesser am pfluge. — ószl. **crēslo*, t. *čereslo*, cs. *čeríslo*.

csörmölye, *csormoly*, *csormolya*: melampyrum arvense, kuhweizen. — t. *čermel*; rum. *čurmojak* (Arch. 195.).

csőtör, *cseter*: quadrans, ein viertel, modius, scheffel; *csőtört*, *csetert*: durchmesser. — ószl. *četvrūtū*, szb. *četvrt*; rum. *čestvrūtū*, sfert: quarta pars pecudis mactatae.

csőtörtők: dies iovis. — ószl. *četvrūtūkū*, úszl. *četrték*.

csuda: csoda: miraculum, wunder. — ószl., úszl., szb. *čudo*; rum. *čudat*: mirus; alb. *tšudij*. † (NyK. II. 476.)

140 **csuha, csoha:** bauernkleid. — úszl. *čoha*: eine art mantel, szb. tuch; úgör. *τῥόχα*. (Fremdw. 82.)

csuka. hecht. — úszl., t. *sčuka*, szb. *stuka*; rum. *stukă*, *stjukă*, *stijukă*; úgör. *στωῦχα*; mordv. *čukā*.

csuklya, kuklya: cucullus, kappe. — cs., t. *kukla*. (Fremdw. 103.)

csutora: hölzernes trinkgefäss. — szb. *čutura*, t. *čutora*. (Fremdw. 83.) † (NyK. XVI. 276)

csuvik, kuvik: ulula, todtenvogel. — cs. *čuvik*, *kuvik*, szb. *kukuvika noctua* (Mikalja); rum. *covikă*.

145 **czáp:** hircus, bock. — t. *čáp*, lengy., rut. *cap*; rum. mrum. *capu*; alb. *cap*, *skjap*. Homályos eredetű.

czékla: beta vulgaris, zwickel, zickel, (Mangold.) — ószl. *sveklŭ*, úszl. *cvekla*; rum. *sfeklă*. (Fremdw. 128.). A czéklát főzeléknek már a görögök is termesztették. (Ung. 1. 44.)

czima: der junge schoss von kohl (Dank.). — úszl. *cima*: keim; rum. *kimă*. (Fremdw. 81.)

czimbora, szimbora: spiessgesell. — óor. * *sębrŭ*, *sjabrŭ*: socius; rum. *sŭmbrŭ*: gemeinschaft, *simbrie*: sold (Fremdw. 125.). A litv. *sębras*: socius orosz kölcsönzés. Valószínű, hogy a finn *sebre*: consortium (Gyarm. 93.) a litv.-ból származik. V. ö. or. *sabra*: Nachbar. † (NyK. XVI. 275.)

czinege; czinige, czinke: parus, meise. — úszl. *sinica*. V. ö. rum. *ciglan*, *ciglén*.

150 **czirok czir-köles:** holcus sorgum, mohrhirse. — úszl. *sirek*: sorgum vulgare, hr. *sirak*, *sijerak*: eine art hirse, *sirak*: sorgum (Flor.). (Fremdw. 125.) E növény Plinius idejében került Európába. a 13. században Olaszországba, a 16. sz. elején Franciaországba és most egész déli Európában el van terjedve (Ung. 1. 13.)

czoboly, szobol, szoboly: mustela cibellina, zobel. — cs., t., lengy. *sobol*, or. *sobolŭ*; rum. *sobol*: maulwurf.

czondra. czondora: femina lacera, *czondora*: zerlumpt. — cs. *cundra*: lumpen. V. ö. rum. *candură*: splitter.

czucza: amasia, geliebte (gemeiner ausdrück). — úszl. *cuca* és *kuca*: vulva; alb. *tsútse*: puella.

SZARVAS GÁBOR.

IRODALOM.

Egy „korszakot alkotó nagy mű”.

II.

Rákosy Sándor „Specielles Wörterbuch sämtlicher magyarischer Zeitwörter” műve I. füzetének ismertetését folytatva, újra kiemelem, hogy szótár megítélésére 15 levélnyinél kisebb mutató is elegendő. A múltkor csak a bevezetést csodálhattuk, most bámúlhatjuk magát a munkát is. Megemlítettem már, hogy a 3 ívnyi füzetből az igazi műre csak az utolsó 15 levél esik és hogy e mutató ábéczé-rendben tárgyalja az igéket *abajgatni*-től *aggódni*-ig, minden egyszerűhöz csatolva nyomban az illető igekötőket is. Lássuk, milyen e mutató.

Abajgatni-hoz (19. l.) ezt az intést csatolja a szerző: Nicht: Ne *abajgasd* a csordát; sondern: ne *háborgasd*, od. ne *kergesd* a csordát”. Akár csak ezt mondaná: Nicht: Ne *bolygasd* a dolgot; sondern: ne *piszkáld*, od. ne *firtasd* a dolgot. Nem szükség fejtegetnem, hogy *abajgatni*, *háborgatni*, *kergetni* mint rokonértelmű szók egyszersmind más-más színezetűek is és hogy ennél fogva oly esetekben, midőn a beszélőnek vagy írónak jelentésbeli megegyezésük mellett eltérésüket is számba kell vennie, épenséggel nem szabad a szerző tanácsa szerint fölcserélni. Tehát igaz ugyan, hogy a mikor *háborgatni* vagy *kergetni* van helyén, akkor nem járja *abajgatni*; csak hogy *abajgatni* helyett meg viszont amazok nem jók. A szerző azonban úgy látszik e példával csak azt akarta a használónak értésére adni, hogy ez ige az irodalomban nem használatos és így, mint hogy nem mindenki érti, kerülendő Ezt akkor ugyan-csak furfangos módon teszi.

Abárolni-nál (19. l.) ez a két példamondat ékeskedik: „Csak a májas- vagy a véres hurkát lehet megabárolni, de a kolbászt nem” és „A hurkának való kását megabárolni”, melyek világosan két úrnak szolgálnak, a mennyiben egyúttal az ige fogalmát is determinálni iparkodnak. Ezt a teendőjüket azonban vajmi rosszul végzik. Az első példában „lehet” értelmetlenül „szokás” helyett áll, azután meg a májas és véres hurka mellett teljesség okáért ott kellene lennie a gömböcznek, disznósajtnak, egy kis szalonnának és több effélének is; a másodikban pedig („megabárolni” helyébe „megfőzni” való, mivel semmiféle kását nem szokás megabárolni s így a hurkának valót is csak megfőzik. Nevezetes ez igénél az is, hogy infinitivusávak *abállni* és *abárlani* alakjai külön igékül vannak említve.

Abdálni-nál (19. l.) ezt a naiv megjegyzést olvassuk: „Nur die Schuhflicker in den Dörfern und Bauern pflegen sich dieses Zeitwortes zu bedienen“. Ez igen természetes; mert *abdálni* csak holmi falusi kontár szokott s ily nyomorúságos munkát csak együgyű paraszt fogadhat el. Így vagyunk a *férczelni*, *foldozni*, *tákolni* igékkel is; *csalni*, *lopni*, *rabolni*, *gyilkolni* meg éppen csak gonosztevők szoktak. A ki tehát nem akar cseszkóvá, kontárrá vagy paraszttá, de különösen gonosztevővé sülyedni, az mind ez igéket kerülje, mivel a szerző szavaiból világosan látni, hogy a ki az igét használja, azzal az igében kifejezett cselekvést is elköveti.

Abécézni mellett (19. l.) külön tárgyalásban részesült *ábécéztetni* is, a mi kézzelfoghatóan mutatja, hogy a szerző nem tudja, mi tekintendő külön igének. Mert ha külön ige a műveltető, akkor külön ige a ható, gyakorító, kicsinyítő és szenvedő is, a melyek pedig sem *ábécézni*-nél, sem más igénél nincsenek megemlítve. *Abécéztetni*-nél van aztán egy kitérés, mely közel negyedfél lapra terjedt. Ez a boldogtalan kitérés (19—23. l.) a lehető legerősebben bizonyítja, hogy a szerzőnek még csak halvány sejtelme sincs arról, mi való szótárba. „Ich Muss den Lernenden“, mondja bevezetésképen, „schon jetzt auf zwei in der magyarischen Sprache wesentliche Bildungssilben aufmerksam machen.“ Figyelmezteti pedig a tanulót 1. „Auf die Bildungssilben: -hat, -het“ és 2. „Auf die Bildungssilben: -at, -et, -tat, -tet“. Ki kívánja szótárban a képzők fejtegetését és különösen ki olyan hóbortos, hogy csak a műveltetőt is *ábécéztetni* igénél keresse, hát még a hatóét? Hisz a szótár nem grammatika, nem rendszeres tanulásra, hanem keresésre szánt munka, melyet nem szokás és nem lehet elejétől végig megtanulni.

De van e kitérésben egyéb nevezetes is. A ható képző tárgyalásában ezek a példák olvashatók: „ebből nem *eszek*“, „ebből nem *ehetek*“, „ebből nem *iszok*, de abból *iszok*“, „ebből nem *ihatok*, de abból *ihatok*“. Ezekről azt mondja egy jegyzet (16. l.): „Siehe das Zeitwort *enni*, dort befindet sich die Aufklärung, warum man die Zeitwörter *enni*, *inni* etc. auch auf diese Art gebrauchen kann, respective auch gebrauchen muss.“ Am hagyján a „kann“, de már a „muss“ mégis csak sok; mert annyi bizonyos, hogy a már egyszer kihalt külön ikesragozást szükségtelen volt újra föléleszteni, de az is bizonyos, hogy a nyelv multjában gyökerezik és így hibásnak nem mondható. Még eddig leghevesebb ellenei is legfeljebb azt vitatták, hogy nem szükséges vagy nem czélszerű föntartani, de soha tilosnak nem állították.

A szerzőnek tehát nagyon fontos okai lehetnek. Én azt sejtem, hogy az *eszem, iszom*, alakok csak azért nem tetszenek neki, mivel a tárgyas ragozásban is előfordúlnak. Akkor meglehet, még az *ettem, ittam* alakok kétértelműségéről is tesz. A tárgyalásnak különben legjobb a vége (20. l.): „Die ausführliche Belehrung über *-hat -het* findet man bei: *hatni*“. Tehát maga a szerző is tudja, hogy a ható képző fejtegetésére az *ábécéztetni* igénél alkalmasabb hely is van. Kár, hogy az már egy lappal előbb nem jutott eszébe.

Mindez azonban csekélység az *-at, -et -tat, -tet* tárgyalásához képest. Ime egy példamondat: „Ha bántod a lovat, meg-rugatod magadat“ (20. l.). Ez elég furcsa ugyan, de németje még czifrább: „Wenn du dem Pferde Etwas zu Leide thust, wirst du es veranlassen, dass es auf dich stösst.“ Először *bántani* itt annyi mint „nicht in Ruhe lassen“ és másodszor a ló nem szarvasmarha, tehát nem is „stösst“, hanem „schlägt.“ A többi szépség maradjon érintetlen, hogy ki ne szorúljon a következő fontos fölfedezés (20—21. l.): „Bis jetzt habe ich nur das Zeitwort: *dolgozni-ik* gefunden, welches insofern von den übrigen auf *ik* endenden Zeitwörtern eine Ausnahme macht, als es trotz seiner Umwandlung zum Factitivum nicht auch auf die Frage: *kit? wen? mit? was?* sondern bloss auf die Frage: *hol? wo? kinél? bei wem? kivel?* mit wem? antwortet, in Folge dessen als ein Mittelzeitwort betrachtet werden muss, und nur in der unbestimmten Form, sowie die Mittelzeitwörter *ébredek, vigadok* abgewandelt werden kann, z. B. *dolgozni-ik; dolgoz-tat-ok, dolgoz-tat-sz, dolgoz-tat* etc.“ Pedig ott van *etet, itat*, melyek már csak elég világosan ikesektől származnak és mégis tökéletes olyanok mint *dolgoztat*. Az ellen meg, hogy csak az ikések származékai közt találkoznak ilyenek, tiltakozik egy egész sereg nem ikesektől képezett műveltető, mint *nyomtat, legeltet, gyomláltat, kapáltat* stb.

A leggyönyörűbb mégis ez az okoskodás (21. l.): „Man kann nicht sagen: *Kit* oder *mit dolgoztatod?* denn das ist die bestimmte Form (mit: Accusativ), die der Genius der Sprache nicht zulässt. Diese Anomalie liegt in dem Zeitworte selbst, und entspringt aus der unbestimmten, die objective Personal-Endung ausschliessenden Bedeutung desselben.“ Tehát az, hogy nem lehet mondani *kit* vagy *mit dolgoztatod*, először a nyelv geniusa ellen van, azután pedig mégis anomalia és a mi még százszorta szebb, a *dolgozni* igének minden tárgyas személyragot kizáró jelentéséből származik. Ebből nagyon világosan következik, hogy a mely ige a tárgyas személyragokat elfogadja, annál nincs meg az az anomalia és így pl. bátran lehet mondani *kit*

eteted, kit itatod vagy kit váratod, kit hivatod, kit keresteted, kit üzeted és így tovább in infinitum. De minek folytatnám; a nevezetes fölfedezést a hozzá kötött még nevezetesebb okoskodással együtt halomra dönti az az egyszerű factum, hogy sem *dolgozni*, sem műveltetője *dolgoztatni* nem zárja ki a tárgyas személyragokat. Nem hallatlan pl. „ezt dolgozd te, amazt dolgozza más“, valamint nem hallatlan az sem, hogy „dolgoztatja a jószágot“, „dolgoztatja embereit“, mely utóbbi némileg mást is tesz mint „dolgoztat embereivel.“ De hát ki tehet róla, hogy a szerző oly kevésbé ismeri a nyelvet, és hogy oly véghetetlen siralmas a logikája.

Eddig sorra vettem az igéket, egyet sem hagyva ki. Még csak a négy. vagy a szerző számítása szerint hét elsővel és a hetedikhez vagyis negyedikhez csatolt kitéréssel végeztem. Az utóbbit azonban nem bírtam kiaknázni; mert ahhoz Briareos ötven feje és száz karja, de még azonfölül Hercules ereje is kellene. Az idézeteket kivéve, a hány szó benne, annyi csodabogár. Soha egyetemi professortól ilyet nem olvastam. Hátra van még vagy negyven ige és egy sereg kitérés. Ennek ismertetésébe azonban nem bocsátkozom; mert azt hiszem, hogy az eddig közölt mutatványok a munka megítélésére már untig elegendők és így a folytatás csak hely- és időfecsérlés volna. Biztosítom az olvasót, hogy a mellőzött rész az ismertetettnél egy hajszállal sem jobb. A munka tudományos értékét tehát tovább nem bolygatva, vizsgáljuk meg, tisztán csak a gyakorlati hasznavehetőség szempontjából. Még így is igen gyalró.

A szerző első sorban idegen ajkuaknak szánta s ez okból németül írta művét. Ez igen üdvös volna; de németisége oly esetlen és fogyatékos, hogy a használót csak bosszanthatja és a mi ép oly rossz vagy még rosszabb, minden lépten nyomon félrevezeti. Hogy erre a sok közül csak egy példát említsek, *ácsolni* igénél (28. l.) ez a mondat: „A mennyezeti padolat fáját csak az egyik oldalon kell *ácsolni*“ így van németül kifejezve: „Den Diebelbaum braucht man nur von einer Seite zu *beschlagen*.“ Hogy a magyarban a „mennyezeti“ szó írása ellenkezik a kiejtéssel, mely itt csak rövid *ny*-ről tud, valamint, hogy a „mennyezeti padolat fája“ egyszerűen „menyezetfa“, melyet még azonfölül nem *ácsolni*, hanem *faragni* szokás, azt ugyan szintén nem lehet elhallgatni, de nem épen ide való; a fődolog, hogy *beschlagen* egészen mást jelent, mint a mit *ácsolni* akar mondani; mert az magyarul: megvasal, megvasaz, megpántol, megpatkol, holott a magyar ige németül *Zimmern*, *bebauen* volna. Nagyon csekély német nyelv-ismeretről tanúskodik, ha valaki a *hauen* és *schlagen* igéket nem

tudja megkülönböztetni, főképp pedig, ha még összetételeikben is összetéveszti. Más fajta munkában ez a hiba nem volna annyira fontos; de a ki azt tűzi ki magának célul, hogy a magyar igék jelentését a legapróbb részletekig szabatosan meghatározza, annak azt a nyelvet, melyet tolmácsul választ, ez esetben tehát a németet, jól kell birnia, hogy a finomságokat pontosan megjelölhesse.

A munka továbbá tele van egészen haszontalan vagy legalább is szükségtelen kitérésekkel, melyek a használót csak megzavarják és föltartóztatják. Ilyenek a már említett, *ábéczéztetni*-hez fűzött, közel negyedfél lapon terjedő, a ható és műveltető képzőt tárgyaló, megszerzésül pedig a költői szabadságot kárhoztató polemikus kitérésen kívül még a következők: *ábrándozni*-nál (23. l.) két egész lapon az *-ik-ről*; *aczélosodni*-nál (26. l.) több mint másfél lapon megint csak az *-ik-ről* és a *meg-ről*; *előadni*-nál (33. l.) majd egy egész lapon az *elő-ről* és *elé-ről*; *eléadni*-nál (35. l.) szintén majd egy egész lapon megint az *elé-ről*; *túladni*-nál (39. l.) féllapon a nyelvszokásról; *adódni*-nál (41. l.) két lapon a visszaható igeképzőkről. Minthogy pedig a szótári rész a 19. lappal kezdődik, a füzet pedig a 48. lappal végződik és így az igazi szöveg épen 30 lapon terjed, tehát a kitérések, melyek legkevesebb 11 lapot tesznek, egy harmadánál is többet foglalnak el.

Ezt az egy harmadot aztán jó két harmaddá duzzasztja, hogy a szerző semmikép sem törekszik az efféle munkában mulhatatlan szükséges rövidsége, hanem pazarul szaporítja a szót és halmozza a példákat. Bizonyságul a sok közül csak *adni* igére hivatkozom, mely származékai és összetételei nélkül egymaga három lapot tölt meg, mivel a szerző nem éri be a szükségessel, hanem pl. az olyat, mint „valamire alkalmat adni” haszontalanul így toldja meg (30—31. l.): „alkalmat adtam neki nyilatkozatra”, „ez az eset különféle hírek terjesztésére adott alkalmat”, „a homályos beszéd félreértésre ad alkalmat”. Az ilyeneknek már csak a magyarja is nagyon pocsékolja a helyet, hát még ráadásul németre fordítva. Ez esetben hat sorból épen ötöt lehetett volna megtakarítani.

A munka többi tartalmi, szerkezeti és technikai hibáit nem akarom fejtegetni, elég csak érintenem, hogy a példák, melyeknek igen válogatottaknak, sőt csattanósaknak kellene lenniök, általában rendkívül silányak, legtöbbnyire üresek és pongyolák, sokszor pedig észficzamítók és mind az irodalmi nyelvbe, mind az élő beszédbe ütközök, valamint hogy a jelentések, melyeket az áttekinthetőség, de még a szabatoság kedvéért is rendezni, csoportosítani kellett volna, minden rend és összefüggés nélkül

csak úgy boglya módjára vannak egymásra hányva. A munka tehát tartalmi és alaki, elméleti és gyakorlati tekintetben egyaránt tökéletesen hibás és így mindenkép teljesen hasznavehetetlen.

Elismerem ugyan, hogy tárgya jól van választva; de kereken ki kell mondanom, hogy a szerzőnek nincs hozzá se elegendő tudománya, se elegendő megfigyelő, ítélő és gondolkozó tehetsége. Helyeselnem kell továbbá, hogy az egyszerű igénél egyúttal elő vannak sorolva az illető igének igekötős összetételei is; csak-hogy ez ép oly egyoldalú, mint az a közönséges eljárás, mely szoros betűrendet követve, az egyszerű igét és igekötős összetételeit mind más-más helyre veti. Kifogástalan csak a kettő együtt véve; mert a mily szükséges az első az igék jelentésbeli módosulásainak megismerésére, ép oly szükséges a második az igekötők értelem-módosító hatásának föltüntetésére. A szerző maga így nyilatkozik eljárásáról (XI. l.): „Diese Methode, deren Originalität ich ohne Unbescheidenheit mein Eigenthum nennen kann, ist meiner durch Erfahrung erhärteten Ueberzeugung nach, die rationellste, folglich die sicherste, sich die Sprache gründlich anzueignen.“ Hogy még nem a legépszerűbb, az már egyoldalúságából következik; a mi pedig eredetiségét illeti, arról egyszerűen ki kell jelentenem, hogy ugyanazt az eljárást, még pedig nem is egyoldalúan, már Kresznerics Ferencznek félszázaddal ezelőtt megjelent Magyar Szótárában találni. Akár tudta a szerző akár nem, őt e dolog mindenkép sujtja. Ha tudta, akkor hogy merte magának tulajdonítani, a mi másnak az érdeme? Ha pedig nem tudta, akkor mit tartsunk az olyan magyar szótáríró tudományosságáról, a ki épen a legkiválóbb magyar szótárt, tehát egyik legfontosabb forrását nem ismeri?

De már most hogy vagyunk az ajánlatokkal? Elmondom azt is. A mi Jókait illeti, a ki melleleg szólva nem szakember, azt hisszük, jószívű hajlékonysága és jóhiszemű udvariassága kénytelen volt engedni a szerző unszoló kéréseinek és erőszakoskodó rábeszéléseinek. Igazi megfontolásra nem maradt ideje s így nem juthatott eszébe, hogy non omnia possumus omnes. Hunfalvy Pál ajánlata egészen másképp jutott a füzetbe. Van a szerzőnek ugyane tárgyról egy régibb munkája („Die ungarischen Zeitwörter mit ihren Bestimmungs-sylben und deren Anwendung. Ein unentbehrliches Hilfsbuch zur Erlernung der ungarischen Sprache, geordnet von Alexander Rákossy, Privatlehrer der ungarischen und französischen Sprache. Pesth, 1864. Druck und Verlag von Trattner Károlyi.“), melyről azonban makacsúl hallgat. Ennek oka van. Hunfalvy ugyanis a mostani munkát nem is látta, hanem a régibb elé írt ajánló előszót, melyre az akkori munka úgy

egészben csakugyan érdekes is volt. A szerző pedig fogta magát és azt az előszót szépen átcsempészte a Specielles Wörterbuch első füzetébe, mintha Hunfalvy ide írta volna. De nemcsak hogy átcsempészte, hanem még meg is változtatta. Először is elnyomta ezt: „Man wird vielleicht gegen dasselbe den Einwand erheben, dass es trotz seiner Specialität den Gegenstand doch nicht erschöpft. Diesen Einwand könnte der Verfasser wohl ruhig hinnehmen, weil es eben nicht leicht ist, einen so weitläufigen Gegenstand, der so zu sagen alle Zeitwörter der ungarischen Sprache umfasst, ganz und gar zu erschöpfen. Man dürfte auch gegen einzelne Behauptungen Einwendungen machen. Allein auch hierüber würde sich der Verfasser trösten können, der mit Gewissenhaftigkeit überall des Richtigen zu treffen bemüht war. Denn wer irrt nicht? und wer würde auch behaupten wollen, dass in diesem Punkte jedesmal der Tadel, und nicht auch der Verfasser das Rechte gefunden?“ (Die ung. Zeitw. V. 1.). A helyett meg belecsúsztatta ezt: „Der Verfasser hat dadurch, dass er eine nach kritischer Forschung festgestellte Erläuterung und Richtigstellung jener Zeitwörter vornahm, welche häufig unrichtig gebraucht werden, die Klärung der Bedeutung der Zeitwörter bewerkstelligt und somit dem Vaterlande einen unendlich grossen dienst erwiesen“ (Specielles Wörterb. VIII. 1.). Szintúgy belecsúsztatta az erre nyomban következő „Ausser diesen, bei uns unbekannten Neuerung“ szavakat is, végül pedig megtoldta ezzel: „Ich kann es demnach sowohl den Einheimischen, als auch den Fremden, welche die magyarische Sprache erlernen wollen, zum Gebrauche bestens empfehlen“. Most már csak a dátumot kellett megmásítani; a régiebb munkában „Pesth, den 12. Februar 1864“ volt, a mostaniban „Budapest, den 25. November 1880“ van. Így vagyunk Hunfalvy Pál ajánlatával, innen a szerző hallgatása régiebb művéről. Én csak magát a dolgot említem és tartózkodom minden ítélettől. Hogy ez az eljárása miképen fér meg, hogy a több közül egyet említsünk, csak állásával is, azt döntse el maga Rákossy Sándor, „a budapesti kir. magyar tudomány-egyetemen a franczia nyelv és irodalom nyilvános rendk. tanára“.

VOLF GYÖRGY.

Nogáll János Kempis-fordítása.

I.

Nem ismeretlen a magyar olvasó közönség előtt „Kempis Tamás Négy Könyve Krisztus Követéséről“, mely Toldy F. értesítése szerint, hatvanhárom kiadásban látott napvilágot.

Kempis fordítóinak számát a közel múlt évben Nogáll János is szaporította (Nyom. Eger. 1881. II, kiad.). Nogáll J. kiválóan figyelemre méltó fordítást, helyes nyelvérzékről tanúskodó, tösgyökeres magyarsággal irt kedves művet adott a magyar nép kezébe. Kempist pedig, jó fordításban birni napjainkban, különösen tiszteletre serkentő irodalmi jelenség, úgy hogy joggal mondhatjuk: a magyar nyelv és irodalom valóban hálát érdemlő szolgálatra szegődött, midőn N. J. a nyelv aranyát-ezüstjét összehordta ily közkezen forgó munkára. Fordítása feledtetni is velünk a fordítást, a mint nyomról nyomra tapasztaljuk magyarságának eredetiségét, mely N.-nál az irodalmi nyelv józanúl való gazdagításában, jelesül: 1) a régi irodalom és a nép nyelve szókincseinek használatában és a rejtekben élők közforgalomba való hozásában; 2) a latin eredetinek megfelelő aphoristicus, tételes, — magyar közmondásszerű fordításban; 3) pedig N.-nak mindenütt helyes mondatfűzésében leledzik. De állításunkat hadd bizonyítsuk be a következő mutatóványokkal. (A fordítást mindenütt a latin eredeti követi a könyv, fejezet és vers megjelölésével, s itt-ott majd jelesebb íróinkra, majd a romlatlan népnyelvre esik hivatkozás.)

1) N. fordításában a régi irodalom és a nép nyelvének szókincseit használja, a rejtekben élő helyes szókat közforgalomba hozza: Aggszó: régi mondás, közmondás, proverbium. I. k. 1. fej. 5. vers. (Pázmány Péter. V. ö. NyK. X:326.) — Agyába nem fér: nem tudja v. nem akarja megérteni... nec animalis homo novit. III:53, 2. Agyába tűnik, eszébe jut, is gyakran eléfordul. (PP.) — Alit: vél, gyanítja. Ki alitaná igaznak? = Quis verum esse crederet. IV:1, 4. Így: Rossz jelnek alitá. (Arany János. PP. NyK. X:326.) — Alkuszik valakivel: békében él, „jól kijön vele”. Magokkal jól alkusznak = Seipsos in pace retinent. II:3, 3. Nincs annak az asszonynak vigasztalása, ki urával nem jól alkuszik. (PP. NyK. X. 363.) Ki rózsából veti ágját, alkudják a tövisekkel. (Közm. V. ö. Simonyi Zs. MNyelvt. 174.) Állja-járja: megvan valahogyan. Ha szűkön állja vagy hired-tudtod nélkül vége-fogyta járja = Cum non datur, vel etiam occulte tollitur. IV:15, 2. Bor és kenyér csak szükecskén állja már, de nála is a vége-fogyta jár. (Kuthen.) — Apród években: boni novitii. I:22, 6. — Ára, nagy az ára: becsülni való, drága. Most az időnek nagy az ára. Nunc tempus est valde pretiosum. I:23, 5. Elmult idő, midőn az igazságnak ára volt. (PP.) — Árokra v. veremre

visz: veszedelembe visz. Csekély kis fuvallat árokra vitt. (Invenio me nonnunquam paene) devictum ex levi flatu. III. 20, 1. A gonosz fejedelem árokra viszi alattavalóit. (PP.) — Árt-vét: károsít. Igaz vagy hamis dolgokkal árt-vét-e. Utrum... illudat et decipiat. III. 30, 3. Hogy ne ártson-vétsen nekik. (PP.) — Ártja magát valamibe: beleavatkozik, mihez semmi köze. Mit ártod magad más dolgába? Quid ergo te implicas? III. 24, 1. Az asszonynak nem szabad egyházi szolgálatba ártani magát. (PP.) — Áskál-véskél: bujtogat. Éjjel-nappal áskál-véskél... molitur insidias. III. 39, 4. Az ördög éjjel-nappal veszedelmet áskál-véskél alánk. (PP.) — Azon melegében: csakhamar, első hevében. Azon melegében másra fordul. III. 33, 1. (V. ö. A. J.)

Bajt áll vkinek v. vmiért: megmérkőzik vele. Állj bajt hajlamodnak. I. 11, 6. Bajt áll ellenségednek. Bajt állunk az isteni tudományért. (PP. V. ö. Harczot áll. Arany J. Aristoph. gloss.) — Befalja a sipot: elhallgat. Minden gonoszág befalja a sipot. Omnis iniquitas oppilabit os suum. I. 24, 5. Ha meggondolnák, bizony befálnák a sipot. (PP. NyK. X. 365.) — Birja magát: tehetős, erőben van. Midőn valamennyire bírom magamat. Dum puto me aliquantulum tutum. III. 20, 1. Boldogok, kik birják magokat. (PP.) — Birodalma alá kél: meghódol. Birodalmad alá kél világ és test... subiicientur II. 12, 9. Török birodalma alá kelvén országunk. (Káldi.) — Bomlott, világ után bomlott szív: meggondolás nélkül, eszeveszetten hajt neki. A gonosz indulat erőt vesz a világ után bomlott sziven... mens mundo dedita. III. 20. 5. Mint: bomlott kedv, bomlott eszű ember. „Ne bomolj!” (A. J.) — Búját látja: kárát vallja; úgy fordul a dolog, hogy megbánja. A ki bennem bizik, nem látja búját. Nec confidentem mihi dimittit in anem. III. 3, 3. Buját látod, ha másba kapczáskodol. Ballagi Példab. 1016. Bút látsz. Vadrózsák 458.

Cseléd, kedves cselédei: házi-népe, akár édes gyermekei. Kedves cselédeid sorába iktatni méltóztattál. III. 10, 2 V. ö. NyK. X. 330. — Cserben marad: meghiusul, veszni indul. Nagyhamar cserben marad buzgóságunk. Cito finem habebit devotio nostra. I. 11, 4. — Csinnnyát megvenni vminek: megismerkedni a dolog mivoltával, „bele találni magát”. Megvennők a tökéletesség csinnnyát. I. 11, 5. — Noha alkalmatlan vala elhadni a járt utat, melynek immár csinnnyát megvették vala, sat. (PP. NyK.

X. 366.) — Csöbörből vederbe hágni; a népnél: lóról számárra ülni, jutni. Sokan kitérnek a kísértetek elől és csöbörből vederbe hágnak. Multi quaerunt tentationes fugere et gravius incidunt in eas. I. 13, 3.

Délszinre kerül: napvilágra, köztudomásra. Jobban délszinre kerül az erény.... patescit. I. 13, 8. Isten délszinre hozza tetteinket. (PP. u. o. 366.) — Dérrel-durral: kiméletlenül, keményen, haragosan. Ne bánj vele dérrel-durral... duriter. I. 13, 4. pl: Dérrel-durral felele. (PP.) — Dézsmálva hinni: minden tizedik szavának. Csak dézsmálva kell hinni, mert sokan sokat beszélnek.... parva fides est adhibenda. III. 36, 1. — Dib-dáb agyarkodás: haszontalan, esztelen beszéd, Dib-dáb agyarkodás biz ez... insipiens. III. 19, 2. — Dobol valamire: erőlteti, rávesz. Az ember sokszor nagy hévvel dobol valamely dologra... vehementer agit. III. 39, 3. — Sok ígéretekkel arra dobolták. (PP.) Sokakat arra dobolt és ingerelt. (K. Gy.) — Nincs jó dolga: bolondul tesz. Et valde insipiens est. I. 2, 2. Van jó dologod; van eszed! A népnyelvben eléggé ismereteseek. — Dűcsölködik v. dűcsösködik vmiben. Nagy halmaz tudomány hiu dűcsölködéssel... vana complacentia. III. 7, 3. Mózes inkább akart az Isten népével gyalázatban élni, hogysen udvarnál királyi állapotban dűcsösködni. (PP. 333.)

Édesít vmihez: vonz; édesedik vmire: vonzódik. Nagykegyesen magához édesíti. Ad se dulciter trahit. II. 2, 2. Szent vérével harmatoz, úgy édesít magához. (Régi egyh. ének.) (PP. NyK. X. 366. n. említve.) — Égedelem: lángoló érzelem, forró vágy. Az égedelmes szeretet által szárnyát szegjük, minden okoskodásnak. Más helyen: Hangos szózat Isten füleiben már maga a léleknek ezen égedelme... inflammatus amor. I. 14, 3. III. 5, 5. Van más értelmű égedelem is. L. Nyelvt. Közl. III. 16., Nyelvör I. 122. — Élősködik maga nagy biztában: de se ipso arroganter praesummit. III. 54. (V. ö. Lőrincz K. „Nyelvör“ 1875. szept. füz.) — Elvéti a lépést: elhibázza a dolgot. Elvéted a lépést. Valde deficiēs. II. 5, 3. Elvéti a lépést és messzelöki a nyárfa-sulykot. (PP.) — Emberségem kárával: minor homo redii. I, 20. Emberül: vitézül, derekasan. Emberül megvívni a gonosz indulatok támadásaival. III. 6, 2. Érőt ér: megteszi a szolgálatot, érvényre jut. Mindenestül érőt nem ér... nihil sunt. III. 59, 4. Nem érhető érőt szavuk e dologban. (A. J.) — Érték, nincs értéke

hozzá: nem ért hozzá v. nincs esze, tehetsége hozzá. Mindentől megvlát szívhez bezzeg nincs értéke a beteges léleknek... *nec dum capit*. III. 53, 2. Csekély értékem szerint. (PP.)

Fejére száll: rajta veszt, megadja az árát. Fejére száll, akármit tesz vagy beszél. III. 24, 1. — Feléri festéssel: „képes” vmire. Ha nem éred fel festéssel, hogy folyton folyvást magadba szállj... I. 19, 4. Ha feléred festéssel, elevenicsd meg halva levő ügyünket. (PP. 369.) — Félben szeg: félbe hagy. Félben szegni, kár volna félben szegnem... *relinquere*. III. 56, 5. — Feltörlött homlokú: büszke. Feltörlött homlokú bölcsészet.... *docta philosophia*. I. 24, 6. Feltörlött homlokkal megveti. (PP. i. h. 370.) — Nem fér fogára: nem szereti. A természetnek nem fér fogára, hogy... a maga kedvét szegje. III. 54, 3. Nem fér fogokra az újítóknak. (PP.-nél). — Férges: hibás. Viseletökben, úgy látszik, nincsen semmi férges I. 14, 2. — Finczározás, dőlyfősség finczározása nélkül: nem hánya-veti módra, fitogtatás nélkül. Kempisnél. III. 43, 3. A testi szabadság finczározását az új evangélistákban nyilván tapasztaljuk. (PP.) — Füle mellől bocsátja: hallatlanra veszi. Tanácsos sok dolgot füled mellől bocsátanod.. *surda aure pertransire*. III. 44, 1. — Fülét sem billenti: nem sokat hajt rá. Az örök életért fülüket sem billentik. *vix pes... levatur*. III. 3, 2.

Hallatlanra v. tudatlanra vesz: „ignorálja”. Magunkban a szarvashibákat is tudatlanra vesszük. II. 5, 1. — Hálóját jó helyen veti meg: jól, okosan forgolódik, ért hozzá: Bezzeg jó helyen vetette meg a hálót. I. 23, 4. — Hire cserdül: hire megy. Másoknak nagy hire cserdül. III. 49, 5. — Horgad: odasimul, görbed. Magára s egyéb teremtményekre horgad. III. 9, 1. Fejet hajtsunk és meghorgagyunk a vén ember előtt. (Pázm. P.) — Hökköl, meghökköltet: elriasztja. Fázik a meghökköltéstől. *Timet contemptum*. III. 54, 6. (PP.)

Inában van: nyomában van, sarkában van, üldözőbe veszi. Inában lesznek a kísértetek. *Ad eum tentationes redient*. I. 13, 4. Szaladj farkas, inadban az igazság. (Közm.) — Izról-izre, izig-vérig: tetőtől talpig, minden izében. Ha sikerülne azt izról-izre foganatba vennem. III. 23, 4. — Igazándi: igazi, a mi komolyan, serio megy, nem játékból. III. 19. Nevetik Lőrinczet mint az igazándit. (A. J.) Arany J. „Buda halálá”-hoz irt jegyzeteiben is szól róla.

Jégre visz: bajba hoz. Az én ígéretem nem visz senkit jégre... fallit. III. 3, 3.

Kápa: szerzetes ember felöltője, csuklya. Kápa és pilis (tonsura) nem sokat használ, hanem a lelkület átalakulása. I. 17, 2. Kiöltöznek a kápából (a barátok). Kivonta nyakából a kápát. (K. Gy.) — Kardoskodik: erősen kitámad vmely ügy mellett. Az én akaratom mellett kardoskodjál. III. 11, 3. — Kellvkinék: kedvére való. Nem kellesz a Szentháromságnak. I. 1, 3. Te kellesz minekünk. (Petőfi.) A nép meg azt mondja: Nem kellesz nekem, se testemnek, se lelkemnek. I. 19, 3. Kerüli a forrót: kitér a baj elől. Azon van, hogy kerülje a forrót. I. 13, 4. — Kézvetés: impositio manuum episcopi. IV. 5. (PP. 344.) Lonovics „kézfeltételt” mond; pedig Pázm. kézvetése, melyet Nog. is használ, igen jó magy. szó. — Kimosdik vmiből: kitisztul, kibontakozik. Minden salaktól kimosdott szívvvel szüntelen az örökkévalókra áhítoznak. purgati. III. 4, 5. Az apostolok kimosdaták minden feslettségből a pogányokat. Kimosdott a gyermekségből. (PP. 276.) — Kőrmös kézzel nyúl vmihez: neki áll, jól hozzá nyúl, lát. Kőrmös kézzel nyúl a dologhoz. Fortiter. I. 19, 2. Serényen és kőrmös kézzel nyúljatok az üdvesség kereséséhez. (PP.) — Kötelődik vmibe: Intricatur, bonyolódik, megakad benne, hogy nem mozoghat szabadjára. III. 26., 31. A mely szűz leány Istennek szenteli magát, házasságba ne kötelődhessék. (PP.) — Közét ártja vmihez: köze van vele v. hozzá, in contactu est. L. II. C. 1. A. szentek semmi közöket nem ártják mihozzánk. (PP.). Máriához soha semmi közit az ördög nem ártotta. (K. Gy.)

Lágyan-nemmen: nem nagyon. Lágyan-nemmen lelkessednek. I. 1, 2. (PP. i. h. 346.) — Leglelke tudományunk: summum studium nostrum. L. I. C. 1. A „leglelke tudomány” olyan kifejezés, mint: legdombja hely, legalja liszt, legjava bor, leglelke fű. (V. ö. M. Nyelvőr I. k. 378. l.) — Legszépe, legnemese, legkedvese. Te egyedül legszépe és legkedvese, te egyedül legnemese és legdicsőségese... pulcherrimus etc. III. 21, 2. Mint: legnagyobbja, legbátrabbja. (A. J.) — Lesüti a fülét: elszégyenli magát, búsul. Örvendez az istenfélő s lesüti fülét a vallástalan.... moerebit. I. 24, 5. Lesütik a fülöket és bánkódnak. (K. Gy.)

Megaprósodik: elfogy, elszegényül. Megaprósodik és sinlődik, mintha csak ostorokra itélték volna.. Pauper erit. II. 9, 5. — Megdúl: lever, meggyőz. Meg-megdúlja magában a természet indulatjait. Sibi violentiam facit. I. 24,

2. — **Meggémberedik**: megfásul, elzsibbad;.... midőn meggémberedtem s veszni indultam... *contabui*. III. 10, 2. A részeg elméje olyan, mint az erős déren megfagyott és meggémberedett ember. (PP.) Gönczön (Abauj m.) gyakran hallottam: Ugy meggémberedett az ujjom, hogy mindjárt megfagyok. — **Méznél mézebb**: legédesebb. A te sz. és méznél mézebb nevedet... magasztalják. *Sanctum ac mellifluum nomen tuum magnificent*. IV. 17, 5. Mint: gyöngynél gyönygebb, rózsánál rózsább. (Vörösmarty. V. ö. Thew. Em. A helyes magyarság elvei. 94—95. l.)

Nagy sor: nagy dolog, — a minek fele sem tréfa. **Nagy sor** engedelmességgel tartozni. *Valde magnum est*. I. 9, 1. Már az olyan nagy sor nektek! (A. J.) — **Nagy-magabiztában**. = *Nec arroganter praesumit*. III. 54, 16. — **Nyargalóba bocsát**: szabadon ereszt. Nem bocsátja soha nyargalóba teljes figyelmét. I. 1, 7. Deregnyőben (Zempl. m.) öt garas a nyargaló; ez a kerülőnek jár, a ki aztán kinyüggözi a lovat, melyet a tilalmasból behajtott. — **Nyügbe vet**: megkötve tartóztat. Gyarlóságaink nyugbevetnek és megnyomorítanak. I. 21. 4. A nyugbe vetett ló nem nyargal. (Kzm.) Ezt a nyugöt is leráztam a nyakamról. (Népnyelv.)

Pazsittyában megfojt vmit: első keletkeztében. **Pazsittyában fojtsd meg a kevélységet**. III. 13, 3. (PP.) — **Pilis**: tonsura, nyírás, lemetszés, hajkorona, hajkoszorú, hajnyiret h. jó régi szó pilis. I. 17. Minden egyházi ember a Christus koronájának emlékezetére Pilist viseltyen tetején. (PP. i. h. 351.) Bodrog-Keresztúrban magam is hallottam e szót e kifejezésben: Én is elmehetnék papnak, pilisem ugy is van. (Tréfásan mondta egy kopaszodó ember.)

Rovásra vesz: megitéli. Hibáinkat mások megtudják s rovásra veszik... *redarguunt*. II. 2, 1. Rovásra veszi Isten minden lépésünket. (PP. 278.)

Siket fülre v. siketségre vesz: ignorálja. Sokan siket fülre veszik, a mit mondok. III. 3, 2. Ne vegyétek siketségre az anyaszentegyház átkát. (PP. NyK. X. 388.) — **Szaggat vmire**: nagyon megkivánja. Mihelyt az ember valamire szertelen szaggat, legott kiszakad nyugalmából... *inordinate appetit*. I. 6, 1. Szaggattak a drága ruhára. (K. Gy.) Sem ékesen szólásra, sem egyéb czifrára nem szaggattam. (PP. 379.) — **Szakasztó-szálig**: mind, egytől-egyig. ...hogy, szakasztó-szálig kifeszülvéen az önszeretetből, stb. III. 32, 3. A nép nyelvében: szakasztó-szálig kiveszett a vetés.—

Szánja: sajnálja, fázik tőle. Ne szánnók csak magunkat tökéletesen megtagadni. I. 11, 3. Szánnya fáradságát. (PP.) — Szegre akaszt: lemond, letesz róla. Annakokáért mindent szegre akasztván = abdicantes. III. 1, 2. Szegre akaszt-hatja gondját. (A. J.) — Szemen szedett szó: jól megválogatott. Igaz és szemenszedett szót adj ajkaimra. Verbum verum et stabile da in os meum. III. 45, 4. Szemen szedett tiszta sz. írásnál egyebet nem tanítanak. (PP.) — Szemfűl ember: ki szemét-fülét nagyon is használja, kíváncsi. Ne légy szemfűl ember... curiosus. III. 24, 1. Az egész ember csupa szemfűl. (Kzm.) — Szepelkedik: iparkodik, nagyon rajta van. Hiuság csak arra szepelkedni, a mi hirtelenséggel elmulik... diligere. I. 1, 4. Szer, a mely szerben: a mely „mérven”. A mely szerben ki bírsz feszülni tenmagadból, annyiban fog sikerülni velem egyesülnöd. III. 56, 1. Viadalmunk van ekkép egyenlő szerben. (A. J. v. ö. Aristoph. Glossar. „szer”) — Szere-száma nincs: számtalan, igen sok, Ez életben a bajnak nincsen szere-száma. III. 12, 1. Annyi a vad erdeimben, se szeri se száma. (A. J.) Szerét-számát nem találták a vigalomnak. (Vörösm.) — Szisz nélkül: jaj v. panaszos szó nélkül = sine querela. III. 56, 1. A fájdalmat egy szisz nélkül állom. (A. J.) — Szófia: üres, haszontalan beszéd. Az emberek szófia beszédei... confabulationes. III. 52, 1. Csak szó-fiabeszéd az, hogy az apostolokkal ők egyet értenek. (PP.) Sok témonda beszéd, sok szófia támad, (A. J.) — Szököllője: szaka, bökkenője, „hordereje” (?). Minden gonosz kísértetnek szököllője a szív állhatatlansága. I. 13, 5. Az életnek utolsó szököllője. Nagy árkot ásál magadnak, 'nagy ennek a szököllője. (PP. NyK. X. 375.) — Szűrűt (nagyobb) indít: nagyobb „mérveket ölt”, szélesebb körben terjed. Minél nagyobb szűrűt indít és szélesebben terjed e felséges szentség áldása a földkerekségen. IV. 1, 14. Miképen álló vízbe ha egy kövecskét vetünk, elsőben kised kerekded szűrűt indít, azután szélesben terjed a víznek kerekded mozdulása. (PP. NyK. X. 357. V. ö. Nyelvőr VI. 39, 129, 170.)

Tenger: nagyon sok, igen nagy, igen hosszú. Oh mily nagy, Uram, a te tenger édességed. VI. 14, 1. Tenger virág nyílik körülötte. (Petöfi.) Deregyőben (Zempl. m.), Nagy-Lónyán (Bereg m.) nagyon használatos. Pl. Ezen az Isten adta tenger- napon csak ennyit csináltatok? = Hosszú nyári napon. — Tere-fere: hiába való. Hosszúra nyult tere-fere. = Longa fabulatio. I. 24, 6. — Tisztaságos: legtisztább; szentséges: „sanctissimum”; boldogságos: „beatissima”

Te egyedül édességes és boldogságos. Tu solus sva-
vissimus et solatiosissimus. III. 21, 2. A régi egyh.
irodalomban sanctissimum nem legszentebb, hanem szentséges,
sat. mint N. is használja. — Terül-fordul: ide-odafordul.
Merő nyomoruság az életed, valamerre terülsz-fordulsz.
I. 22, 1. — Tudományok tudománya: legnagyobb t.
Tudományok tudománya... a mennyország örök javaira
törekedni. I. 1, 3. Mint: csudák csudája; éjek éje. (Pet.) — Több
uttal: többször. Mondtam már több uttal. Dixi tibi sae-
pissime. III. 37, 5. Meggyőzvéen Urunk az ördögöt három uttal
a pusztában. (K. Gy.)

Utra szeg: tér. Röstelünk a szentek tökéletes utjára
szegni. I. 11, 3. Abauj-Szántón így hallottam: Csak a gibárti
utra szegjék a rudat, mert Perének nagy a sár! — Űszögében:
rendezetlen állapotban. Azért maradunk magunk Űszögé-
ben hidegen és lanyhán. I. 11, 2. Azt kelle ékesgetnem
(prédikációim közöl) a mi Űszögében volt. (PP.) — Űszögén:
kárán. Szegények végtére majd magok Űszögén tapasz-
talják... graviter sentient. I. 22, 4. Tanul a szomszéd
háza Űszögén. (Kiss Ignác: Pázmány nyelve. Kzmok.)

Vakot vet: megcsal. [Az emberek tanúsága] sokszor
vakot vet.. fallit. III. 46, 4. A szerencse szél hátán jár, hamar
vakot vet. (PP. 386. Aggszónak mondja.) — Villámodik:
villog, fulgurat III. 48. (PP.)

Zabolán hord: keményen, féken tart. Nem szokta
zabolán hordozni indulatjait. I. 6, 1. Mennyországban
asztalhoz űlteti Chr. azokat, a kik most zabolán hordozzák tes-
teket. (PP. 382.) — Zokszó: kemény szó, szemrehányás. Elég
kevés, hogy legalább zokszókat tűrj néha békével.
III. 46, 1. Lajos ma először halla ily zokszókat. (A. J.) —
Zokulja: nehezére esik, zokon veszi. Zokulja a veszte-
séget = tristatur de damno. III. 54, 9. Ha kezem
lábam törött volna, nem zokulnám annnyira, mint ezt a pirulást.
(Jók.) — Zománczozza: bevonja, ékesíti. A te kegyel-
med zománczozza III. 34, 1. Az ő rút sebek helye az
ártatlan bárány vérével megmosatott és zománczoztatott. (PP.
363.) — Zűr-zaj: zajongás, zenebona. Rekeszd ki a
világ zűrzeját. Exclude tumultus mundi. I. 20, 5

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Huszthy Kálmán úr szóajánlatáról.

Sok újabb kori eszmére és találmányra van már saját szavunk; de számtalanra van még szükségünk, melyeknek hiányát nemcsak a tudományban, de a közéletben is érezzük. Huszthy K. ur e lapok 15. számában — segíteni kívánván e bajunkon — számszerint 43. új szót ajánl, azonban épen nincs okunk H. K. urnak köszönetet szavazni. Meg fogom kísértetni az általa ajánlott néhány szónak használhatatlanságát és helytelenségét kimutatni.

Sorzálvány, H. ur szerint *lajstrom*. Hogy a *lajstrom* nem jó szó, azt az én korlátolt elmém is elég éles átlátni; de miért kellene erre *sorzálvány*-t használnunk, azt a jó Isten tudja. Mit vétett az eddig használt „*jegyzék*“, hogy azt kiküszöbölni akarjuk. *Könyvjegyzék*, *ruhajegyzék* igen jól hangzó szavak, vagy ha ezek a rendet, melynek a *lajstromban* lenni kell, nem fejezik akkor inkább vagyok hajlandó a *sorozat*ot vagy *sorzat*ot használni mint a *borzasztó sorszálványt*.

Műnök — technikus. Be meg verte az isten a magyart, midőn a *nok*, *nök* ragot sugta meg neki. Milyen *nokok* és *nökök* nem fognak még születni? Uraim, a nyelv ősi hagyomány, adjuk azt tisztán át a maradéknak, ne rutítsuk el szeszélyünk szüleményével.

Oktár — Meister. E „magister“-ből származó szó helyett csakugyan van szükségünk másra: és én hajlandó volnék H. urét elfogadni; de tudja isten, az *ár*, *ér* végzet nálunk nem igen akar meghonosodni, azért e, mivel *tótos*, vagy más oka miatt, nem tudom. Ajánlották a *titkárt*, ki használja? *költér* születésekor halt meg, a *tanár* is csak némely helyeken teng. Az *oktár*-nak sem tudok tehát hosszú életet jósolni, annál inkább, mivel azt is jelentheti, hogy *okok tára*.

Rajzolni helyett H. K. ur *mímzeni* kíván. Szerettük volna ennek okát is olvasni, minthogy a rajzolás ellen legkisebb panaszunk sincs.

Az *ügyély* nem fejezi ki azt, mit a franczia *politesse*, mert sokkal egyoldalúbb mint ez.

Közügyész a publicista helyett ajánltatik és talán el is volna fogadható, minthogy a publicista közügyekkel foglalkozik, ha az *ügyész* szónak más értelme már eddig annyira használatban nem volna.

Hála istennek, már valódi ministerünk is lesz az *iglár*-ban, azaz ha lesz, min egy kissé kételkedem, Csak kételkedem, bizonyosan nem mondhatom, minthogy nem tudom, hol vette, vagy honnan származtatta H. ur az *iglár* szót.

Honör — herczeg. Mással olvastatván föl H. K. ur cikkét, a *honör* hallására franczia szót véltem hallani és csak 2—3-szori ismétlés után tudtam meg, hogy ez sajátképen a hon öre. De már kérem alásan, ezt csak nem mondhatjuk, hogy a herczegek par excellence a hon örei.

Nagyur — gróf. Hiszen az igaz, hogy a grófok nagy urak, habár némelyek csak némi tekintetben: de azért ezekről sem akarnám amúgy kiválólag kimondani, hogy ők a nagy urak. A megnevezés általánosabb, mint maga a méltóság. Ha pedig a *nádor* is innen származik, akkor a grófoknak e megnevezése még helytelenebb.

Hát még mit mondjak a *fő ur*-ról, mint Huszthy ur a bárókat neveztetni szeretné. Szerintem Magyarországnak csak egy és nem több főura van és ez nem más, mint koronás fejedelmünk.

A kortest *bujtár*-nak akarja H. ur nevezni, én nem. Igaz ugyan, hogy a kortesek közt olykor-olykor akad egy két bojtár is de ezért mindnyájan még sem érdemlik e nevet. Igen de H. ur a *bujtogatni* szóról származtatja ezt. Akkor azonban ismét nem *kortest* mint inkább *kortesvezért* jelent, mert a kortesek nem bujtogatnak, hanem bujtogattatnak.

Közlöny — postának nem volna talán rossz, ha e szót a legújabb időben már más forgalomra nem kezdték volna némely nyilvános közlönyeinkben és könyveinkben íróink használni.

A courirt *futár*-ral teszi ki és ez magamnak is jobban tetszik, mint a *hirnök*; de miután már ehhez hozzászoktunk, nehéz lesz kiirtani.

Indor vagy *indár* — expeditor; *indomány* — expeditio. Igaz a *kiadó* egyoldalú, részint pedig nem azt fejezi ki, a mit kellene. Mellőzve azt, hogy *indítani* és *expediálni* nem felelnek meg egymásnak, *indor*, mindenki a ki indul, tehát nem csak a kiadó.

Zárcza — almáriom. *Zár* annyi, mint Schloss, ha tehát a kicsinyítő *cza*, *cze* ragot tesszük hozzá, azt fogja jelenteni, hogy kis zár, ein kleines Schloss — valamint az *utcza* kis utat, a *várcza* kis várt, Katicza kis Katát jelent.

Rejtöncz — sublod, igen ügyetlenül választott szó, miután az *ancz*, *encz*, *öncz* rag mindig személyt és pedig többnyire valamely mesterség — vagy művészetbeni kontárt jelent. Ilyenek p. o. *költöncz*, ki a köműves csinálta ablakokról ír velökig ható verseket, *különcz*, *üzöncz*, *sötetöncz*, — szóval az *onc*, *önc* a német *ling*-nek felel meg, p. o. Sonderling, Dichterling Finsterling stb. A *rejtöncz* szó nem is fejezi ki azt, mit a föntebbi korcs német szó a *schieben* alatt magában foglal,

Födeg — *Verschlag* szinte nem jó, mert ez csak a *födelet* jelenti, tehát a *Verschlag*nak is csupán felső részét. Egyébiránt a *födeg* szót el lehetne fogadni, de nem ez értelemben, hanem úgy hogy a német *Deckel*-t jelentené.

Skatulya — *rekecs*, miért nem péld. *tekecs* vagy *mekecs* v. *zekecs*, *pekecs*, *bekecs*, *dekecs* stb? Hiszen ezek sem jelentenének kevesebbet az ajánlottnál.

Iraya — tinta sem hiszem, hogy valaha köztetszést birna nyerni; mert a *nya* képző akármit jelenthet inkább, mint írási eszközt.

Firka — papiros; ez ismét egyesről közönségesre átvitt megnevezés. Senki sem kételkedik ugyanis, hogy sok papiros firkára fordíttatik, de azért még nem következik, hogy minden papiros firka. Ennek ugyanis határozott értelme levén, azt nem lehet ismét más fogalomra ruháznunk.

Tuczat — *csom*. Ha H. K. ur a *tuczat* szó alatt azt érti, mit a magyar köznép, azaz, határozatlan mennyiséget, akkor hiszen hagyján a *csom* szó megállhatna, ha már magában valami összeget tömeget nem jelentene. De ha a német *Dutzend*-del megfelelő szót kívánt általa ajánlani, akkor mást kellett volna választania, mely a határozott 12 számot foglalná magában.

A kiflit *karaj*-nak bérálja H. ur a kar alakjától. No de mit nyerünk ezzel? Azt, hogy a kiflire lesz ugyan szavunk, de a mostani *karaj* vagy *karéjra* (p. o. kenyér) ismét mást kellene teremtenünk. Nem volna jó a *körej*, minthogy a körnek felét képezi?

A péket *bérsütő* vagy sütérnek akarja hívni. Miért *bér*-sütő, vannak talán *ingyen*-sütők is? A *sütér*-re nézve pedig ugyanaz áll, mit az oktárról fönnebb fölhoztam. Vagy a *sütő*, mely utcunque használatba jött többé már nem használható?

Producere — *fitítani*?????!!! — — ??????!!! — ?????? — ugyan hol fitíttatott e gyönyörű szó.

Próbál — *válint*. Erre ugyan nincs szükségünk, — hiszen a *kisért* nagyon jó szó. *Próba* — *kisértlet*.

Organum — *küllöny*??? Miért *küllöny* és nem *büllöny* vagy *süllöny* vagy *mi öny*?

Reinénylem, ezekből kiki át fogja Huszthy Kálmán ur szavainak helytelenségét látni. — Virányi. FORGÓ MIHÁLY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Kevés tudományszak van oly gyakran kitéve a tévedéseknek, mint a nyelvészet. Rohamosan fejlődő tudomány ez, melyben gyakran egy évtized felfedezései is halomszámra rombolják le

az előbbi alkotásait. Különösen áll ez az összehasonlító s még különösebben a mi összehasonlító nyelvészetünkre nézve, melyben a rokon nyelvcsoporthoz túlnyomó nagyobb része teljesen műveletlenül s maga a magyar nyelv szorosabb testvérnyelvei is jobbára feldolgozatlanul állanak; hol a nyelvtörténet s népnyelv hagyományai még nincsenek kellően felkutatva és igazolva s mi fő, a kezelhetőség oly fontos eszközei, tudományosan összeállított nyelvtörténeti- s tájszótár hiányzik. Mi könnyebb ilyenkor, mint hogy valaki feltétlenül elfogadva valamely adat hitelességét épít rája, midőn az később hibásnak bizonyul; használ valamely forrást, melynek megbízhatóságát idővel megingatják; vagy — mi leggyakrabban esik meg — ha alkalmas segédeszköz hiányában, mely együtt mutatja be az egybevágó nyelvi tüneteményeket, nem elég körültekintő s kelleténél többet bízik összevető s emlékező tehetségében. Ígyszármaznak számos aprólékos tévedések, melyek bármily csekély rendűek is legyenek valamely főbb tétel okadatolásánál, magukban véve mégis csak valótlan állítások a nélkül, hogy a főtétel erejét megingathatnák. Én a tudományos becsület kötelességének tartom ily hibák folytonos helyreigazítását s azt hiszem annál tisztességesebb eljárás, ha a szerző maga gyakorol kritikát önmaga fölött s javítja ki hibásnak bizonyult nézeteit.

Pampuska. A Ny. mult évi kötetének 343. lapján kimutatni igyekeztem, hogy „miként maradhat el egy élénken érzett képzés a kölcsön vétel alkalmával“ s egyéb analogiák mellett felhozom ezt is: „a szláv *pampusek* eine art krapfen szót a magyar csak *pompos* alakjában ismeri“. Ezen analogiának nincs bizonyító ereje; mert igaz ugyan, hogy a magyarban a *pompos* alak is megvan, de nem „csak“ mint ezt akkoriban hittem. Értesültem ugyanis egy jeles nyelvészünk családjában, hogy Czeglédén a *pampuska* is járja, sőt szótárak is bizonyítják létezését; tehát az előttem ismeretes *pompos* alak nyilván ennek s nem a szláv *pampusek* szónak elemzéséből keletkezett. Különben a tétel melynek bizonyítására a *pompos*-t felhoztam ez által legkevésbé sem veszít érvényéből. V. ö. erre nézve Ny. X. 341. és NyK. XVII. 108. és 84. lapokon tárgyalt *szürke* és *zománcz* czikkeket.

Phakellos. A *fátyol* szó fejtegetésénél (Ny. X. 386. l.) mint Dankovszky és CzF. véleményét hozom fel, hogy a kérdéses szó összefügg a görög φακελλος szóval azon megjegyzéssel kísérve, hogy „véleményük nem mondható éppen a leghibásabbnak; mert ha a phakellos újabb keletű görög szó, csakugyan van valami köze a magyar *fátyol*-val“. Azomban Dank. és CzF. véleményében vesztett ügyet védtem, mert a φακελος „bündel“ előfordul már Euripidesnél, φακελλος alakban Thukitidesnél s φακελώω, φακελλώω igei képzése is található.

Fetzen. Herunter mit dem fetzen! azaz voltaképpen azon etymológiával, melyet róla Ny. X. 388. lapon olvashatni. Itt ugyanis a *fátyol* eredetéről lévén szó, felhozom hogy az in ultima analysi nem más mint a latin *fascia*, melyből „a németben *fasche*, *fatsche*, *fatze* és a *fetzen* szó lett”. Itt a *fetzen* helytelenül van a többihez csoportosítva, mert mint Weigand szótárából kitűnik van a középfelnémetben egy *vaŕzen* „kleiden, bekleiden” jelentésű alakja, mely egy felvehető **vaŕ* „kleid” szóra utal V. ö. még középfeln. *vetze* lumpen és altnord. *fat* decke, zeug, kleid.

Bokál. Ugyancsak a „*fátyol*”-t tárgyazó cikkben ezeket mondom: „A *poculum* szóból a német *pocal* s a magyar *bokál* lett” helyesebben: „a *poculum* szó olasz alakjából.”

Verak a szerbben nem az „*acchilea millefolium*” növény neve (Ny. X. 340), hanem mint Popovics szerb-német szótárában olvasható az „*alchemilla vulgaris*”-é s alakja is nem *verak* hanem *virak*.

Kölcsönszó-e vagy eredeti? Kunos I. a Ny. multhavi füzetében ismerteti a Nyelvtudományi Közleményeket s kiterjeszkedvén a részletekre is ezeket mondja Csopey L. „Magyar szók a rutén nyelvben” című értekezésére: „Nem járt eléggé óvatosan Cs. ur akkor sem, midőn oly szókat egyeztet, melyek a ruténban is eredeti szláv szók lehetnek. Ha azon véleményben van, hogy ezek visszahódított szók, hát mért nem bizonyította, ezt. Nem állított fel bizonyító okokat s így nem is tudhatjuk hogy az ilyen szók, mint: *agár*, *bagaria*, *bakkancs*, *balta*, *betyár*, *bika*, *bunda*, *gatya*, *gazda*, *gubics*, *gulya*, *potyka*, *véka*, *zsúp*, vajjon eredeti szók-e a ruténban, vagy a mi utóljára nem lehetetlen, csak ugyan visszahódított szók”. Kúnosnak mindenesetre igaza van annyiban, amennyiben Cs. cikkeinél bizony sok helyt igen elkelt volna a bővebb magyarázat; mert vannak egyrészt olyanok, melyeknél még a szakavatott nyelvésznek is ugyancsak mély utángondolásába kerül, míg a közvetetlen magyar eredet kriteriumát a rutén szókon felleli; másrészt akadunk olyanra is, hol sem a szláv hatást a magyarra, sem a magyar hatást a szlávra nem lehet kétségtelenül bizonyítani, ilyen pl. a magyar és rutén *bunda* szó, mely azonos alakkal és jelentéssel előfordul a szerbben is. Azomban, ha Kúnos azon szókra céloz, melyeket idézett, midőn Cs.-t megrója, hogy „olyan szókat egyeztet, melyek a ruténban is eredeti szláv szók lehetnek”, akkor tévedett; mert igenis, azok általában a ruténban nem lehetnek eredeti szók. Vegyük az adatokat egyenként: 1. *agár* a szerbben *ogar*, melynek kezdőhangzóját csakis a magyar változtatta nyiltabb hangszínűvé, mert mint ren-

des nyelvtörténeti fejlődést csakis e nyelvben ismerjük e hangváltoztatást; ha tehát a ruténban is nyílt hangzójú *āgār**) alak fordul elő ez csak magyar úton kerülhetett e nyelvbe, — 2. *bagaria* egészben véve homályos eredetű szó, de előfordul a szerbben is, minélfogva valószínű, hogy mint a többi *-ia* végű szó, pl. *csizmadia*, *haramia*, *bicskia*, *fringia* ez is közvetetlenül e nyelv útján került hozzánk; de földrajzi nehézségek miatt nem kerülhetett közvetetlenül egyszersmind a ruténba is, minélfogva rutén *bagārijā* csakis magyar kölcsönvétel lehet. — 3. *bakkancs* szintén bizonytalan származású, előfordul ugyan a szerbben *bak-kanča* hangzásban, de ez véghangzója miatt kétségtelenül magyarból való kölcsönvételnek mutatkozik. Nem lévén tehát szláv szó, annál jogosabban mondható a rutén *bokanči*, *bogānči* magyar eredetűnek, minthogy katonai műszó. — 4. *balta* in ultima analysi török szó; került légyen tehát a magyarba akár közvetlen hatás akár a déliszlávság útján, a ruténban csak mint magyarból átvett szó érthető. — 5. *betyár* az oszmanli-perzsa *nā-bekār* „műsiggänger, taugenichts“ összetett kifejezésből elvont szerb *be'ar* mása; a rutén *be'ar* tehát csak magyar kölcsönvétel lehet. — 6. *bika* a török *buka*, *buga* alakhoz képest első hangzója miatt inkább szláv eredetűnek mutatkozik v. ö. szerb *bik*, ószl. *bykъ*, ujszl. *bik*, bolg. *bik*, orosz *byкъ*, A magy. *bika* végső hangzója mint sok más szóban a szláv *-ъ* hangból ered, minélfogva úgy rutén *bikā*, mint tót, horvát *bika* visszakölcsönzött szó. — 7. *gatya* a magyarba csakis a szerbből kerülhetett, hol ószl. *gasti*, újszl. *gače* ellenében *gače* alakot találunk, a rutén *gātā* tehát közvetlenül csak a magyarból jöhetett. — 8. rutén *gāzdā* a szláv *gospodъ*-hoz viszonyítva, úgy a benne mutatkozó szótagösszerántás, mint végső magánhangzója miatt (v. ö. *bika*) csakis a magyar *gazda* visszakölcsönzésével érthető. — 9. *gulya* csak a szerbben fordul még elő, de itt is kétes eredetű, úgy hogy a *gula* semmi esetre sem tekinthető eredeti szláv szónak. — 10. *potyka*, *véka*, *zsup* egyelőre legálább nem mutathatók ki a szlávból s így teljesen alaptalanul estek azon gyanúba, hogy nem magyar kölcsönszók a ruténban.

„Járulék-mássalhangzók a magyarban“ című általában igen helyes irányú értekezésében Szilasi M. néha merész hypothesisekbe bocsátkozik a részleteket illetőleg. Itt egyelőre csak kettőre kívánunk megjegyzést tenni: Ny. X. 443. lapján ezeket mondja; „A magyarban és más nyelvben is tapasztalhatni a nasalis meggyöngülését, illetőleg teljes megfogyatkozását“ s egyéb példák közt felhossa, bár zárójelben, ezt is: *disztu*: *disztu*. Ez hely-

*) „Az *ā* a szláv *a*-t jelöli, megkülömböztetésül a magy. *a*-nak megfelelő hangtól.“

telen felfogás, mert *disztu*-nak sohasem volt *disztu* hangzása, hanem a törökségben igen közönséges *sn-st* változással lett az az ócsuvas *tisnu* (maicsuvas *sisna*) alakból. Ugyan e példáról s a benne mutatkozó hangváltozásról bővebben szól Budenz „Verzweigung in den ugrischen sprachen” művében (36. l.). V. ö. még ezenkívül Schiefner Castrén „Versuch einer Kojb. und Karagass. sprachlehre” (15. l.) és Böhlingk „Über d. sprache d. jakuten” művét (79. l.). — U. o. 495. lapon ezt olvassuk tőle: „A *harczol* pedig nem egyéb mint a német vagy bajor *herzen*, *hurzen*, *hürzen*, *harsieren*, *hersieren*, *hercziren*”. Azt hiszem abban meg fog velem Szilasi is egyezni, hogy mindez alakok közül nagyobb hangtani nehézségek miatt legfeljebb csak a *hurzen* vehető tekintetbe. De ha a *harczol* ebből lett, mert nem látjuk a magyarban ennek egy *hurczol* s átmeneti *horczol* alakját s mért van az, hogy a magyarral egyezőleg az összes szláv alakok is csak egy nyílt hangzóju *harc* alakot mutatnak? E szó még nem fordul elő az Ehrenfeld codexben sem, hogy tehető iel tehát, hogy a későbbi magyar nyelvtörténetben változott el az eredeti német *u a*-vá?

Hagyma, száрма. Halász Ignác a „Ritkább és homályosabb képzők” tárgyalásában felemlíti a *hagyma* szót is s azt mondja róla, hogy „a törökségből került hozzánk” (Ny. VIII. 255.). Minő alapon állítja ezt, tán csak nem gondol a Vámbéry „Magyar-török szóegyezései”-ben található török *sojgan* szóra? U. o. „*szarma*: fartum, töltelék v. töltött étel (S. J.) valószínűleg az oláh nyelvből került hozzánk.” E szó, mely más népnyelvi forrásokban *szárma* alakban ismeretes (Tjsz., CzF.) s különösen a „töltött káposztá”-t jelenti oszmanli-szerb kölcsönszó. A törökben *sarma* deverbál képzése a *sar*- „umhüllen, umwickeln” igének és Zenker sz. „in kohlblätter, weinlaub u. dgl. gewickeltes fleischhäcksel, gefüllter Kohl” értelemmel bir. A szerbben *sarma* „gefülltes Kraut, oder weinblatt, oder lammsgekröse” Pop.

Gyékény. Simonyi Zs. az *-en* végű német szavak közt (Ny. VII:246) felhossa ezt is *gyékény* s azt véli róla, hogy „talán a n. *decke*, osztr. *täken*; a sziléziai *täke*. *täke* fem. csakugyan a. m. „bastdecke”, azaz *gyékény*”. Ez alakok közül csupán az osztrák volna némileg számba vehető, de ebből is rendes fejlődéssel csak *tákony* származhatik a magyarban és semmiesetre *gyékény*. E szó külömben török eredetű, már Vámbéry felhossa a csagatáj *jekén* szót, melynek jelentése „gyékény és a káka a miből készül”. Simonyi ellen szól az is, hogy a „gyékény” voltaképpen nem „takaró”, hanem „binse”, vagyis, hogy mint a törökben látjuk, növénynév.

MUNKÁCSI BERNÁT.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

4. Vagyok bátor becses figyelmébe ajánlani akár gondolatébresztésül, akár a helyreigazítások, magyarázatok rovatába közzététel esetleg megvitatás végett a következő dolgot. Egy férfiú, ki az ige + névszóképzést mintegy helyesnek véli, bár másrésről magához következetlenül kötőjel stb. efféle elnevezést is használ — így szokott gunyolódni: A furófangos gyermek bukófenczet vetett. Érdekes volna megfejteni e két szót a Nyelvőrben.

Felelet. A *fur-fang* és *buk-fencz* kevés ugyan, de fölötté nyomós adatok a *vetőmag*, *ütőóra*, *szülőföld* idétlenségének s a *vetgép*, *ütér*, *szülház* helyességének bebizonyítására. Hogy azonban az adatok ne csak súlyukkal, hanem számukkal is döntsenek, a *kötfék* és *csipvas* védőjének, bocsánat *védjének* több ilyenén „furófangos“ példával szolgálunk a *hízódishnók* agyonütésére s a *hízmarhák* megkövérítésére. Ime: aszófalt, fulóajtár, furómányos, fuvóaros, fülőmendör, hivónár, humóbug, kapótár, kelőengye, maróczona, oltóár, rakóoncza, szelőencze, turómalin, verőbéna, zuzómara. Különbén ettől a délibábos nyelvtudomány illatával áradozó szóelemzéstől s igetős összetételtől maga a nyelvtitkok nagy könyve is megtagadja a szentesítést, midőn így magyarázza meg a szót: „*furfang*. E szó törzsöke *fúr* innen lett *furu*, azaz tekervényes eszköz, mely a legkeményebb testen is általhat forgatás, tekergetés által. *Furuból* lett *furu-ag*, s *n* közbevetéssel *furuang*, mint *salag salang*, *czafrag czafrang*. Továbbá *u v*-re változva *fur-v-ang*, végre *fur-f-ang*, azaz tekervényes uton végrehajtott tett vagy oly munka, cselekvés, mely nem egyenes szokott módon, hanem ravaszul eszközöltetik, valamint a furó sem egyenesen, hanem tekergetés által nyomul keresztül a szilárd test rétegein“. (NSzótár.) — A *furfang* eredetije az olasz *forfante* v. szokottabban *furfante*: ein schurke, spitzbube bösewicht taugenichts, „melyet minden közvetés nélkül egyenest magából az olaszból vettük kölcsön. Eredetibb alakja s jelentése még járatos volt a régibb nyelvben; így Katona Válságtitkában olvassuk: „*furfant*, csalafurdi szolga (239.). A *bukfenez* szót eddigelé még nem tudjuk megmagyarázni; de épen ebből az okból nem is járulhat hozzá semmivel a *szapul-kád* összetétel dicsőségének fokozására.

Folyó szám	A megrendelő neve	Lakása	A megrendelt példányok száma	
			aKálauz- ból	az első kötetből
55	Riedl Frigyes	Budapest	1	1
	Schill Salamon	"	1	1
	Sebestyén Gyula	"	—	1
	Simonyi Zsigmond	"	6	20
	Szilády Áron	"	1	—
60	Szilágyi Sándor	"	1	—
	Szilasi Mór	"	1	1
	Szinnyei József	"	1	1
	Szalay István	"	1	—
	Szász Károly	"	1	—
65	P. Thewrewk Emil	"	1	—
	Topler Sándor	"	—	1
	Wolf György	"	1	—
	Zoltvány L. Irén	"	1	—
	Allami főgymnázium	Fehértemplom	1	1
70	Kir. kath. főgymnázium	Szathmár	1	1
	Főreáliskola	Lőcse	1	1
	Allami kereskedelmi akadémia	Fiume	1	1
	Kir. jogakadémia	Pozsony	—	1
	Váczai tanító-egylet	Vácz	—	1
75	Főgymn. igazgatóság	Temesvár	1	—
	Növ. papság m. egyh. irod. iskola	Esztergom	1	1
	Casino	Békés-Csaba	1	1
	Főgymn. önképző irod. kör	Pécs	1	—
	Pannonhalmi főapátsági könyvtár	Gy.-Szt.-Márton	1	—
80	Kir. gazd. tanintézet	Debreczen	1	—
	Bartsch József	Ó-Béba	1	1
	Bencsik János	Krassó-Lugos	—	1
	Bartlay Imre	Kalocsa	1	1
	Bossányi József	Nyitra	1	1
85	Dávid István	Pozsony	1	—
	Gyertyánffy Gábor	Székely-Udvarhely	1	—
	Kálmány Lajos	Csanád-Apátfalva	1	1
	Katona Mihály	N.-Szalonta .	—	1
	Kemenes Ferencz	Veszprém	1	1
90	Kicska Emil	N.-Bodok	—	1
	Kovács János	Szeged	—	1
	Lugossy József	Debreczen	1	—
	Majthényi Imre	Cseszke	—	1
	Maurer Adolf	Kassa	1	—
95	Melczer Kálmán	B.-Csaba	1	1
	Molnár László	Kalocsa	1	—
	Nagy Sándor	Pozsony	1	—
	Nogáll János	Nagyvárad	1	1
	Pauker Dániel	"	3	1
100	Paul Gyula	M.-Vásárhely	1	—
	Révész Ernő	Bajmok	1	1
	Simon József Sándor	Zombor	1	1
	Steiner S.	Pozsony	1	—
	Szabó Imre	Kisujszállás	1	—
105	Székely Miklós kollégium	Szepsi-Szt.-György	2	—
	Szigethy István	Sümeg	1	1
	Szikrai Odó	Berzova	1	1
	Szücs Béla	Dergecs	1	—
	Ujhelyi Ágoston	Baja	1	—
110	Vozári Gyula	Szathmár	1	1
	Zsögöd Benő	Nagyvárad	1	1
	Zsoldos Benő	Sárospatak	1	—

(A névsor közlését folytatjuk.)

Üzeneteink.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:
1. Az Abafitól „Szerelmi népdalok Székely Sándor gyűjteményéből” cím alatt kiadott népnyelvi anyag nyelvészeti méltatása Kunos I.-tól.
2. Asztalos műszók Béler S.-tól. 3. Hely- és családnevek Béler S.-tól.
4. Néprománcz Belányi Tivadartól. 5. Párbeszéd és szólásmódok Belányi T.-tól. 6. Egy dobokamegyei népmonda M. Németh Sándortól. 7. Marostordamegyei népdal. 8. Bányavidéki néphagyományok B. Sz. Gy.-tól.
9. Dobokamegyei népmese M. Németh Sándortól. 10. Tapolczai nyelv-sajátságok Vázsonyi Izidortól.

A

MAGYAR NYELVÖR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. kerület, fő-utca 11. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A „MAGYAR NYELVÖR”

szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „Magyar Nyelvör” a M. T. Akadémia megbízásából s az ő segélyezésével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvör”

szerkesztősége.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. ÁPRILIS

NEGYEDIK FÜZET

TARTALOM.

Szófejtések. *Szarvas Gábor.* — Igeképzés. *Kőrösi Sándor.* — A bölcsélet magyar nyelve. *Bánóczy József.* — Miklosich. Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Irodalom. *Paszlauszky Sándor.* — Nyelvújítási adatok. *Förgő Mihály.* — Nyelvtörténeti adatok. *Könnye Nándor.* — Helyreigazítások. Magyarázatok. *Szarvas Gábor.* *Király Benő.* *Bencsik János.* — Kérdések és feleletek. *Szarvas Gábor.* — A szerkesztőség kérdései. — Nyelvészeti tarkaságok. *Szarvas Gábor.* — Népnyelv-hagyományok: Népmesék. *M. Németh Sándor.* — Tájszók. *M. Németh Sándor.* *Weisz Gábor.* *Vozári Gyuláné.* — Ikerszók. *Tollner József.* — Családnevek. *Béler Sándor.* — Helynevek. *Ferenczi János.* — Nyilatkozat. *Volf György.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTÓZA 7. SZ.

A Nyelvőrkalauz s a Nyelvőr első kötetének megrendelői.

Folyó szám	A megrendelő neve	Lakása	A megrendelt példányok száma	
			aKaisar-ból	az első kötetből
115	Mezey Ernő	Budapest	1	—
	Kárffy Titus	"	1	—
	Kardos Albert	"	1	1
	Palmer Kálmán	"	1	—
	Patrubányi Lukács	"	1	—
	Túry József	"	1	—
120	Nagy Sándor	"	1	—
	Kereszty István	"	1	—
	Vikár Béla	"	1	1
	Bölcsészek segítő egyesülete	"	1	1
	Váczai János	"	1	—
	Guttenberg Pál	"	1	—
125	Ullmann Vilmos	"	1	—
	Tomacsek Tekla	"	1	—
	Asbóth Oszhár	"	1	—
	Szily Kálmán	"	1	—
	Kilián Frigyes	"	1	—
	Fehérpataky László	"	1	—
130	Kugler János	"	1	—
	Horváth Cyril	"	1	1
	Berghoffer Károly	"	1	—
	Krammer Gyula	"	1	1
	II. ker. állami tanítónő-képző	"	1	—
	Kókay könyvkereskedése	"	1	1
135	Frecksay János	"	1	—
	Matolay Elek	"	1	—
	Kún Gyula	"	1	—
	Robicsek Zsigmond könyvkereskedése	"	1	—
	Tettyey és társa könyvkereskedése	"	1	3
	Lugossy József	Debreczen	1	—
145	Kir. kath. gymnasium	Zsolna	1	1
	Milkó Izidor	Szabadka	1	—
	Mészöly Gáspár	Nagy-Körös	1	—
	Ev. algymnasium	B.-Csaba	1	—
	Csanádmegyei növ. papság magyar iskolája	Temesvár	1	—
	Királyi akademia könyvtára	Pozsony	1	—
150	Dr. Kisfaludy A. Béla	Győr	1	1
	Csengery János	Fehértemplom	1	—
	Béler Sándor	Kassa	1	1
	Spissich György	Győr	1	1
	Szuppiny Ödönné	Lugos	1	1
	Kir. kath. főgymnasium	Pozsony	1	—
155	Czárán Gyula	Seprős	1	1
	Eperjesi kollegium könyvtára	Eperjes	1	—
	Kath. főgymnasium	Rozsnyó	1	1
	Ref. gymnasium	Győnk	1	—
	Állami tanító képző	Baja	1	—
	Csomár István	Munkács	1	1
160	Evang. Lyceum magyar önképző köre	Pozsony	1	1
	Dr. Farkas János	Sz.-Fehérvár	1	1

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

XI. kötet.

1882. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

SZÓFEJTÉSEK.

Bitang.

Négy egymással szomszéd nép nyelvében találjuk meg a *bitang* szót: a szerb-horvátban *bitanga* a) faulenzér, b) herrenloses pferd (Karadschitsch, Fröhlich), a ruténban *bētāngā* taugenichts (Csopey), *bitanga* erro (Miklos.), a rumunban *bitangu*: vagabundus, vagus, errans (Lex. Bud.) für verlohren geachtet (Barcianu.) s a magyarban. Két kérdéssel akarunk itt tisztába jönni; először mi vérből származott, másodszor mily utat követett vándorlása közben a czímbeli szó.

Kezdjük az utóbbival: melyik a négy nyelv közül a kölcsönadó s melyek a kölcsönvevők; s a mi vele összefügg köz nélkül vagy közön át került-e a szó abból az egy nyelvből a másik háromba?

Diez (Gramm. der rom. Sprachen) művének második kiadásában a rumun *bitangu* szót nem ismeri el román sarjadéknak s kizárja az eredeti rumun szavak sorából. Az elutasító levél szavai így hangzanak: „Nähere betrachtung der erkennbaren fremden bestandtheile (der walachischen sprache) ergibt, trotz den einwenden walachischer für die reinlateinische abkunft ihrer mundart streitender grammatischer, die überzeugung, dass der slavische der bedeutendste sei. Aus dem buchstaben B gehören etwa hieher: ..*bitang* landstreicher, serb. *bitânženje*: otiator“. Miklosich (Fremdwörter in den slav. sprachen) a román nyelvirodalomból száműzött s a szlávsághoz utasított szót szintén megtagadja, nincs neki a szláv nyelvcsaláddal semmi köze, s el-visszautasítja: „Diez hält das wort mit unrecht für

serbisch“. Egybeállításából az tűnik ki, hogy ő a *bitang*-ot a szlávtságba, valamint a magyarba is a rumunból kerültnek tartja. Minthogy a szláv nyelvtudós az említetteken kívül más nyelvre nem tud rámutatni, a melyben a szó járatos volna, mintegy magától áll elénk a kérdés, hátha ebben az esetben mégis a magyar a kölcsönadó s a másik három a kölcsönvevő nyelv?

Diez idézett művének negyedik kiadásában már nem találjuk meg a *bitangu*-t a rumun nyelv kölcsönvett szavainak sorában. Ebből joggal azt következtethetni, hogy a román nyelvek grammatikájának írója, Miklosichnak abbeli nézetét elfogadta, hogy a szó csakugyan a rumunból ment át a szlávtságba s így természetesen a magyarba is. Hogy e véleményhez csatlakozhassunk, szükségkép kettőt kell előbb bebizonyítanunk; vagy azt, hogy a szót latin elemekből állónak, azonkívül a latinságban járatosnak lenni kimutassuk; vagy pedig, meg kellene neveznünk azt a rumunnal érintkezésben álló (görög, török vagy talán albán) nyelvet, melyből, s e nyelvnek azt a szavát, a melyen alapszik a rum. *bitangu*. E kettő közül azonban sem az egyiknek, sem a másiknak kimutatása nem lehetséges. A *Lexicon Budense* a rum. *bitangu*-t ugyan a latinból származtatja s *beto*, *bito*: gehen igére viszi vissza; de ez az egybevetés két okból nem állhat meg; először, mert ez a szó csak Plautusnál fordul elő s a későbbi latinságban nem volt járatos, másodszer, mert az *ang(us)* elem a latinból épen nem magyarázható ki. Ennélfogva, minthogy a szlávból nem kerülhetett, szükségképen a magyarból jutott át a rumunba.

E következtetésünk helyességét megerősíti, mi több, egészen kétségtelenné teszi a szó jelentéseinek egybevetése s az ide vonatkozó tünetek vizsgálása, s kétségtelenné teszi Mikl. nézete ellenében azt is, hogy a szerb és rutén *bitanga* is nem a rumunból, hanem a magyarból van kölcsönözve. A *bitang* jelentései ím ezek: A magyarban: a) sehonnai, gyüttment; b) csavargó, naplopó; c) mihaszna, semmiházi, dibdáb; d) uratlan, gazdátlan. A rumunban: csavargó, veszni indult. A szerb-horvátban: csavargó, naplopó, gazdátlan. A ruténban: semmiházi. Már maga az a jelenség, hogy a magyar nyelv a *bitang*-ot egymaga több jelentésben

használja, mint a többi három nyelv együttvéve, a mi nyelvünk javára beszél, s valószínűvé teszi, hogy ha netán kölcsönvett szó is, jó régen került át nyelvünkbe, régebben mint a többi háromba. Régi volta azonban elég számos adattal be is bizonyítható, a melyek azonkívül oly jelentés-változásról tesznek tanúságot, a mely a kérdést végkép a magyar nyelv részére dönti el: „Vala mynemw preda es by tangh morha vaŕon, megh mosattatyk (Jord. cod. 182). De mykoron Nagy nyereseegeel haza yettenek vona es az By tangot oztany akarnaak az gonoz fenee Vyd yzth vezte kôztôk. (Érd. cod. 398.) Az okeert ees az sok by tangbol ég zent egyhazat rakattata monyorosdon. (U. o. 399.) A mit az férfi keres, másfelôl az asszony, mint bitangját úgy osztja (Thaly. vit. ének 420); kynek (t. i. Melchisedeknek) tyzedeketes adot Abraham patriarcha az bitangogbol (ἃ καὶ δεκάτην Ἀβραάμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκρο-
των ὀπατριάρχης) (Komj. Sz. Pál lev. 434); bitang pénzt fizettetett vele 13 magyar forintot (Tört. tár. 14. 121); Uj-várban fizettünk bitangi pénzt 32 krt (Tört. eml. I. 162); ha bé-fogadgyák is a' bujdosókat, azokat boszszu-sággal 's illetlen szóval illetik, mondván: sohonnai, bitang, viz hozta (Sz. Ném. hal. Cent. 245); másod 's harmad izig rossz bitangnak helye sem fog látszani (K. Vicz. Adag. 111); sohonnai bitang ember (K. Vicz. Adag. 509); nem volt olyan sok másokon bitangul élő ember, mint most (Diósz. Talent. 279); mit lebelgünk ezekkel a bitang emberekkel? (Bethl. M. önéletírás. 217); bitang fattyakat tartanak házokban (Illyef. Bány. csák. tomp. 292); az ő magzatit, nem bitang fattyait engedelemben tartóztassa (Matk. Bány. csák. 412); bitangoló bagzódás (Zvon. Pázm. pir. 104).

Adataink vallomásából a következő felvilágosítást nyerjük; először a *bitang* már a XV. században használt szó volt nyelvünkben (Jord. cod.); másodsor régibb jelentése különbözött a maitól s annyit tett, mint: *préda*, *zsákmány*, *rablott jószág*. Minthogy tehát a szónak a magyarban van egy jelentése, mely a másik három nyelvben meg nem található; minthogy ez a jelentés a többieknél régibb, tehát vagy eredeti vagy minden bizony-
nyal közelebb áll az eredetihez, mint a többiek; minthogy végre a „landstreicher“ és „taugenichts“-ból a „praeda“

jelentés leszarmaztatása haszontalan kísérlet, ellenben megfordítva egyszerű dolog: préda, prédára bocsátott = uratlan, gazdátlan = csavargó = naplopó = mihaszna, semmiházi, következik, hogy a rumunban szerb-horvátban s ruténben járatos jelentése a szónak csak másodfokú, melyet a magyar nyelv fejlesztett ki, ennél fogva az ő eredeti tulajdona s így kétségbe nem vonható tény, hogy e szó tőlünk ment át mind a rumunba, mind a szlávtság egy részébe.

Előáll immár a második kérdés: minő eredetű a *bitang*, vagyis magyar szó-e, vagy pedig idegenből való?

Mondanunk se kell, hogy a NSzótár eredeti magyar szónak tartja s minden nehézség nélkül meg is magyarázza: „(A bitangbeli) *bit* gyök a *ví*, *vita*, *vajudik*, *viudik*, *baj* szókkal rokonítható, mennyiben származékai bizonyos erőszakkal, vitával járó cselekvésre vagy állapotra vonatkoznak.

Minthogy a szónak még eddig egy nyelvben sem akadt ura-gazdája, nagyon valószínűvé válik a föltevés, hogy magyar eredetűnek kell lennie. Mielőtt azonban elfogadnók e véleményt, szükséges, hogy a kritika hidegen taglaló kését alkalmazzuk magyarságára. Először is, ha a szó alakját tekintjük, az elég magyar hangzású s több hasonló alakú párjára akadunk nyelvünkben: *barlang*, *czafrang*, *farsang*, *furfang*, *harang*, *katang*, *sallang*; ilyen formájúak még: *dorong*, *korong*; másodszor, ha elemeit vizsgáljuk, *bit* gyökeret vagy alapszavát megtaláljuk a *bitol*: pessumdat igében, mely Sándor Istvánnál fordul elő s Kassai Szótára szerint a Hegyalján is járatos: „*Bitol* vox ex *Bitangol* abbreviata in Hegyalja”; s melynek a *bitang*-gal való egybetartozása (*bitol* = *bitangol*, *elbitangol*) majdnem bizonyosnak mondható. Azonban az elsorolt szók az egy *harang* kivételével (de ez se bizonyítható be magyarnak, s minthogy kulturalis szó, szintén valószínű, hogy idegen) mind más nyelvekből kerültek hozzánk, a mi pedig a *bit* elemet illeti, az megfoghatatlan titok előttünk, a melynek megfejtésével az összehasonlító nyelvészet se tud boldogulni. Ezek elég fontos okok, hogy a *bitang* magyarságában való hitünket megingassák. Hozzájárul még egy más fontos mozzanat, mely ha egymagában véve nem

is, de az előbbiekhöz járulva, a *bitang* magyar eredetére nézve határozottan kedvezőtlenül dönti el a kérdést, s ez az, hogy még a XVI. század vége felé is csak kevésbé ismert s nagyon is szórványos használatúnak kellett lennie, mert még az akkori nyelv nagy és tudós ismerőjének, a magyar Calepinusnak se volt tudomása róla, vagy ha volt, mint tudvalevő; érezhető idegentől megtagadta a szótárba való fölvételt s a *praeda*-t ezzel a magyar szóval fordítja: ragadomány. A szó eredetét tehát idegenben kell keresnünk.

A „hol“ kérdése az eddigi megállapítások után nem okoz semmi különös nehézséget. Minthogy sem a román, sem a szláv nyelvek nem ismerik el magukénak a szót, szem előtt tartva azt az elvet, hogy kölcsönvétel csakis közvetlen érintkezés útján eshetik meg, csak két nép nyelve az, a hol születése után tudakozódhatunk: a török vagy a német. Ismeretes, hogy a törökségből való kölcsönvételek egy része a honfoglalás előtti, másika a török uralom alatti korszakra esik. A *bitang* az első osztályba nem tartozhatik, mert a XVI. században még nem igen volt ismeretes, de nem tartozhatik a másodikba sem, mert már a XV. században előfordúl; e szerint, ha ugyan ráakadhatni származására ezt a németiségben kell keresnünk.

Két kalauzunk már van, nem elég biztosak ugyan, de jobb hijával elfogadhatók; az egyik a „*praeda*“ jelentés, a másik a *bitol* ige, a melyet alak és jelentés alapján bizonyosnak vehetünk, hogy a *bitang*-gal egy hajtásból eredt. A *bitol*, a mint a *raub-en* (raub): magy. *rab-ol* analogiája mutatja, egy német **bit-en* igén s ez egy **bit*, *bite* főnéven alapszik, a melynek jelentése „*praeda*“. S csakugyan megtaláljuk a keresett névszót „*praeda*“ jelentéssel az óskandinávban *byti*, a svédben *byte*, a dánban *bytte* (l. Grimm Wörterb. *beute* alatt) s az alszászban megtaláljuk a *büten* igét, mely ugyanegy a köznémetiség *beuten*: *praedari* szavával (Schmeller Bayerisches Wörterb. I. 304). Minthogy a *bitang* maga is annyi mint „*praeda* = *beute*“, következik, hogy hasonló jelentésű továbbképzett deverbális főnéven kell alapulnia, a melynek képzője minden valószínűség szerint *-ung*, tulajdonképeni alapszava tehát *beutung*. Ezt a valószínűséget, hogy t. i. a *bitang*-beli *-ang* = *ung* a

bizonyosság erejére emeli két cseh nyelvbeli adat, voltaképen szó: *bitugi*: beute theilen, mely Schmeller szótárában olvasható (l. beuten a.), s *bitunk*: praeda, divisio spoliorum, melyet Brandl említ (Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes. 8.), a ki e megjegyzést csatolja hozzá: „es ist wahrscheinlich korrumpirt aus dem deutschen *beutung*“. E szerint a *beut*- alapszónak két képzett alakját kölcsönözte át nyelvünk: *beut-ung* = *bitang* és *beut-en* = *bit-ol*.

Itt még két kérdésre nézve kell eligazodnunk. Az egyik, hátha a magy. *bitang* talán mégis a cseh *bitunk*-nak képmása? Erre kereken azt kell mondanunk, nem. A magyar-cseh érintkezés oly rövid ideig tartó s oly laza volt, hogy a cseh hatásnak alig vehető észre itt-ott egy-egy nyoma nyelvünkben; de ha még oly szoros lett volna is, ebben az esetben csehből való kölcsönvételre gondolni abból az egyszerű okból se lehet, mert a *bitunk* magában a csehben is alig ismert szó. Ebben az esetben tehát a cseh is, a magyar is külön, egymástól függetlenül egyenest a németből vették át a szót. A másik kérdés a szász *būt*, *būt-en*, vagy a köznémet *beut-en* (*bajt*-) kiejtésen alapszik-e a magy. *bitang*. Az a körülmény, hogy a szászokkal csak az erdélyi magyarság állott érintkezésben, a szónak első szereplését pedig magyarországi s minden valószínűség szerint dunántúli íróknál (Jord. és Érdi codexek) találjuk, a kérdés második ágának elfogadása mellett szól.

Az *ai*, *aj* = *i*. *bajt*(ang), *bajt*(ol) = *bit*(ang), *bit*(ol) hangváltozás közönséges másutt is, nyelvünkben is: *kajált*: *kiált*, *szakajtani*: *szakítani*, *saját*: *siát* (Krizsa) sat. Az *ung*: *ang* változásra nézve v. ö. „Faschung, Farschung, Faschang, Fassang“ (Schmeller I:770).

Két hasznos tanulság is fűződik a *bitang* szóhoz. Az egyik, hogy a hazafiaskodás a mennyire dicső erény egyéb tekintetben, annyira hiba sőt káros a tudományban, mert könnyen jégre viszi s megtréfálja a tudóst. Vagy nem tréfás, mulattató dolog-e a hidegen szemlélőre nézve, midőn látja, hogy vetekedik egymással hazafias tudósai által három nép, hogy egy idegen birtokot nemzeti tulajdonként hitessen el magával is, mással is? Az oláh azt mondja: tisztavérű román szó, igaz nemzője az ő s latin

bet-ere, bit-ere : járni, lépni (Lex. Bud.). A magyar azt mondja: Nem úgy szomszéd, az a szó a mienk; maig is él a tő nyelvünkben, a melyből kihajtott *vit-* (at) = meghódítja (NSzótár). Közbeszól a szláv: Hát még mi! Nem román ivadék az uraim, de meg nem is magyar. Szláv annak minden legkisebb porczikája. Őse most is él közöttünk, ismeri minden szláv hazafi: *biti*: ütni („Jungmann setzt als Wurzel *biti*: percutere“. Brandl. Magunk is kapunk egy tüzes vérű slavistától egy hosszú lére eresztett kimutatást, a melyben a *bitang* szláv volta mellett kardoskodik s szintén az említett *biti*-ből származtatja). A második tanulság a „gyökelvonás“ embercinek szól, a kik a *bito!ni, bitollani*-n alapuló *bitor-lani, bitor-olni* igéből (ha ugyan él valahol népünk ajakán ez a szó) a *bitor*: usurpator főnevet megalkották. A többi nagy számot nem említve csak ez egy példából is megtanulhatjuk, mily biztos, igaz alapra van építve a „gyökelmélettan“. SZARVAS GÁBOR.

ÉLŐ MEG ELAVÚLT KÉPZŐK.

IGEKÉPZÉS.

I.

A) Igetőtől igitő.

a) Frequentativ igeképzők.

1. Frequ. -l.

Megvan e képző a *húll, hall, kull-* (*kullog*), *hál, tarol, sarol, száll, szal-* (*szálla-d*) stb. igékben (Bud. MUgSz.), továbbá a *nyugol-m, szere-l-m, hata-l-m* stb. -*m* képzővel tovább képzett nevekben (Bud. MUgSz.), de annyira összeolvadt a töszóval, hogy nyelvérzékileg többé elemezni nem lehet.

A *marasztal-, vigasztal-, tapasztal-* és több más hasonló képzésű igében az -*l* képző frequ. + causativ -*szt*-hez járúl, mely mint alább látni fogjuk, maga is elavúlt képző, így tehát új szó képzésére alapúl nem szolgálhat. Sehol se hallhatunk ily szókat: *terjesztel, rekesztel, fakasztal, támasztal*; a nyelv lemondott e képzésmódról s csak a hagyományképen átvett pár szóra szorítkozik. A Csallóközben használatos *égesztel* és *éresztel* (I:231) *) megdöntné ugyan ez állításunkat, mert sem Kreszn.-ben, sem

*) Egyszerű kötet- és lapszám mindig a Nyelvőrre vonatkozik.

Molnár Albertben nem lehető fel e két szó s így újabb képzésnek látszik (*égesztel*: T., *églel* vexat., *éresztel*: MA. *érlel*); de ha meggondoljuk, hogy összes népnyelvi adataink csak e két példával szolgálnak, azon következtetésre jutunk, hogy e két példa nem lehet újabb keltű, hanem szintén hagyományképen átvett szók.

Eddigi példáink arról tanúskodtak, hogy a frequ. -l képző elavúlt. Lássuk már most a népnyelvi adatainkban található ritkább képzéseket: *csipákól* csipog IX:427 u. o. | *paszitol* pusztít 429 u. o. | *szoportyol* (orrával) u. o. | *csalambokol* hímez-hámoz VIII:462 Szkl. | *nyüzgütöl* TSztImre | *kahitol* köhécsel I:279 Csall. | *hadécsol*, *harácsol*, *hirittyöl*, *horol* u. o. | *gyötrel* II:183 Göcs. | *küporü?* köpött, kuporodott V:90 (v. ö. *kuporu* u. o. és *kupor* II:235) | *kotyfol* kotyvaszt VII:476 Debr. | *kivájol* VIII:378 Csall. | *történlik* történik IX:383 Kalocsa | *teremleni* IX:530 Csángó | *szóla!*, *kihatol*, *fartol*, *vástol* Simai.

A felhozott példák legnagyobb része olyan, hogy a képzőfosztott tőnek önállóan — a nép nyelvérzéke szempontjából — nincs értelme, tehát nem szolgálhattak új képzésnek alapúl. *Küporü*-ben az -l: r-ré vált (v.ö. *előruha*: *erőruha* | szkl. *Elsébet*: Erzsébet), mint a *húnyorog*, *von-szorog*, *tántorog* szókban (Bud. MUGSz. ill. cikkei).

A Simaiból vett *szóla!*, *kihatol*, *fartol*, *vástol* szintén nem lehetnek újabb képzések: *fartol* megvan Páriz P.-ban, a többi MA.-ben.

Sokkal nyomósabbak a göcseji *gyötrel*, csall.-i *kivájol* és *kahitol*, a kalocsai *történlik*, csángó *teremleni* és *döfölöm* Simaiban, melyek közül csak *kivájol* van meg régibb szótárainkban, még pedig mind MA.-ben, mind Páriz P.-ban. *kivájol* és *döföl* azonban nem birnak bizonyító erővel a képző élő voltára nézve, már csak azon okból sem, mivel-hogy itt az -l képző egytagú gyökigékhez járulván, a képzőnek való új, hasonló alapszót nem teremthet a nyelv (Bud. A magy. szóképz. tárgyalásához. Ny. I.). Ugyanez áll a Simonyinál „Magy. gyakorító és mozzanatos igék képzése”-ben (NyK. XVI. 239) figyelmünkre méltó *dugol* MNy. VI:321) *lobol* lobog | *mérel* Ny. VIII:336 | *kézvonoló* vagy *kézvonó* MNy. VI:335 | *zúzol* u. o. 355, Ny. II:375 || *számadolások* A. Arist. I:58) származékokról is.

Feljogosít-e bennünket a fennmaradó négy újnak látszó képzés, melyek mindegyike más-más nyelvjárásból került, hogy a frequ. *-l* képzőt élőnek valljuk? — Nem! Egy fecske még nem hozza meg a nyarat. Ha egy nyelvjárás mutatna fel több hasonló képzésű új szót, még inkább megjárna; de így kétségbe kell vonnunk e képzések új voltát, habár a régi nyelvben rájuk nem akadtam is.

A Kapnik vidéki nyelvjárásnak sajátága, hogy a frequ. *-ng* képzős szókat *-l*-lel toldja meg (Ny. II:235, 236, 237): *lázíngol* lézeng, *lézengel* (MA., Pázm. *lézzeg*, Krszn. *lézeng*), *mulángol* múlong (az aludozó mécs), *ocsmángol*, *tojongol* (Pázm. *tolong*), *kisullongol*, *pufángol* stb.

Mint alább látni fogjuk, a frequ. *-ng*, mellyel e származékok alapszavai elsődlegesen képezve vannak, elavúlt. Az új származékok előállítására szükségelt alapszók száma tehát meg van határozva a nyelvben; ennél fogva a Kapnik vid.-i nyelvjárás e szavaiban új képzésről szó sem lehet: az *-l* már eddigelé hozzájárult a nyelvkincsben csak csekély számmal meglevő *-ng* képzős szókhoz és ezzel befejezte működését.

Így tehát a frequ. *-l* képző az elavúltak közé tartozik.

Nem helyeselhetjük tehát a nyelvújítás ilyen szüleményeit, mint *zízeg-l-és* geräusel, *rémze-l-g* (Helmeczy), s az írástudó nép szájából gyakran hallható *leszámító-l*, *párt-fogo-l* (Antibarb.) szókat, mert elavúlt képzővel új szót képezni nem szabad.

2. Frequ. *-lal*, *-lel*.

érlel attingere, attrectare MA. | *küszlel* sürgöl I:428 Ormánság | *foglal* MA., CM. | *váslal* MA. || *hízlal* | *fagylal* MA. | *koplal*.

Mint láthatjuk a *-lal*, *-lel*-lel képzett szók száma nagyon csekély és régibb íróinknál majdnem kivétel nélkül előfordúlnak.

Az *érlel*, *küszlel*, *foglal*, *váslal*-beli *-lal*, frequ. *l-* + frequ. *-ál* összetétele, míg *hízlal*-ban egy régibb névszót **híz* kell fölvennünk, melyből denom. *-l* + frequ. *-l* képzőkkel alakult a *hízlal* (Bud. MUGSz. 92. sz.). Ugyanilyen képzésű a *fagylal* s talán a *koplal* is.

Újabb képzéseknek látszanak *csaplal* MNy. VI:319 | *fázlal* „fagylal“ A.II:454 | *szoklal* szoktat Ny. III:3 | (Simonyi után. NyK. XVI:255).

fázlal megvan Pázmánynál; így tehát csak *csaplal* és *szoklal* maradnak látszólagos új származékoknak. E két példa alapján azonban a képzőt élőnek nem vallhatjuk.

A frequ. *-lal*, *-lel* elavúlt.

3. Frequ. *-d*.

A *-d* képző többnyire összeolvadt az alapszóval (*küzd*, *halad*, *tapod*, *szalad*, *kend(ő)*, *leped(ő)*, *mengyek* stb. (Bud. MUgSz.) | *pukkad* I:275 Aszód | *semmed* I:421 Örség | *meghajlad* IV:477), úgy hogy csak összehasonlító nyelvészet útján ismerhetjük fel, hogy itt képzővel van dolgunk, miért is elavúlnak kell tekintenünk.

A *pököd*, *nyomod*, *lököd* | *éled*, *gyúlad* | *széled* (Gyul. Elszéled mind a tenger nép) | *felugordék* (Ilosvai) | *morgod* (Weszpr. c.) igékben elválik ugyan az alapszó tisztán a képzőtől, de az, hogy részint más képző lépett helyébe a közhasználatban (*pökdös*, *lökös*, *nyomkod*), részint hogy egytagú gyökigékhez járul (v. ö. Simonyi. „*-d*“ képzős példáinak 1. és 2. kikezdésével. NyK. XVI:241), miknek száma a nyelvben meg van határozva, az bizonyítja, hogy a képző elavúlt.

4. Frequ. *-dal*, *-del*.

A frequ. *-d* + *-l* összetétele. Csak néhány szóban maradt meg: *tördel*, *furdal*, *vagdal*, *szabdal*, *lépdel* | *irdol* egy sor kukoriczaszemet leszúr IX:377 Makó (vö. *irt*) | stb. Látjuk, hogy a *-dal* képző mindig egytagú gyökigékhez járul, a mi a képző elavúlt voltát bizonyítja.

Kazinczy e képzővel a *ballagdal* igét alkotta. Képzése ellen egyéb kifogásunk nem volna, csak az, hogy a *-dal* képző elavúlt, és hogy a mit ennek segélyével kifejezni akar, a cselekvés elaprózását, már maga a *ballag* ige is kifejezi. Az újszülött azonban — úgy látszik — nem örvendhetett hosszú életnek.

5. Frequ. *-sz*, *-s*.

A mi igéket *-sz* vagy *-s* képzővel felmutathatunk (l. Simonyi. Magy. gyak. igeképzők 243, 246), mind hagyo-

mányképen vettük át a régibb nyelvből: *játsz-*, *tesz-*, *csúsz-*, *ész-*, *isz-*, *metsz* (v. ö. elmetvé ő jog fülét. Mc.), *feksz-* stb. || *futos-*, *folyos-*, *keres-* stb.

Ez világos bizonyítéka annak, hogy az *-sz* és *-s* frequ. képzők elavultak.

6. Frequ. *-z*.

Budenz a NyK. X. kötetében azt mondja, hogy „a *-z* frequ. képző még eléggé használt képző”.

És csakugyan, ha megfigyeljük *-z* képzős igéinket (Simonyi NyK. XVI:244), azonnal feltűnik, hogy nagyrészt élő alapszóból képezvők.

Magában véve ez még nem bizonyíthatná a képző élő voltát, mert vannak oly származékok is, melyeket újabb keltűeknek éppen nem mondhatnánk: *Lesező* rét neve V:239 (*lese* Ehr. c., Ny. I:267) | *okádoz* Pázm. | avagy *kötöz*, *hordoz*, *hugyoz*.

Nem tekinthetjük újabb keltűeknek az ilyeneket sem: *hulláro* szállinkózik III:564 | *futkáro* és *futkorás* VII:189 Debr. | *üzelm*ez kutat III:327. E szókban a *-z* oly származék-szókhoz járúl, melyek képzői maguk is elavultak: *hulláro* és *futkáro*z igékben a *-j* + *-l* összetett frequ. képző előzi meg a *-z*-t: **hull-ál*, **fut-k-ál* (mom. *-k* + frequ. *-ál*), mely képzett szók *-l*-je rendes hangtani törvények szerint vált *r*-ré (előruha: erőruha; kótolog: kótorog MUGSz. 51). Mint alább látni fogjuk, a közbeszédben ezen *-ál* képző elavult, szintúgy mint az *üzelm*ez-beli frequ. *-l* + mom. *-m*. Így tehát e szók, képzőnk élő voltát nem bizonyíthatják.

De vannak oly *-z* képzős igéink is, melyeket újabb keltű származékúl kell elfogadnunk: *kipez-kapoz*, *lep*ező, *hint*ez | *árnyadoz*, *hervadoz*, *bélepedezem*, *pilladoz*, *kialudoztak* a gyertyák | *felleng*ez, *gyüleg*ez (l. Simonyi NyK. XVI:245) || *nyerite*z II:559 Zala m. | mi azt bizonyítja, hogy a *-z* frequ. képző élő képző.

Mindazonáltal nagyon szűk korlátok közé van szorítva működése, mert új nekivaló alapszót (egytágú igéket, mint *kap*, *lep*, *hint*; *-d* frequ. képzős igéket: *árnyad*, *hervad*-, *leped*-; *-ng* képzős igéket: *felleng*-, *gyüleg*-) a nyelv többé nem teremthet. A *-z* képző termékenységé tehát legjobb esetben is csak addig tarthat, míg az e fajta alapszók

mindegyikéhez hozzá nem járult, ha ugyan addig a nyelv el nem ejti.

7. *Frequ. -s -l, -cs -l, -zs -l.*

hamsol, habsol IX:477 Szilágys.; *visel, felesel* | *lépcsel*; *hadécsol* I:279 Csallóköz; *harácsol*; *hárít* gereblyél p. tarlót, falevelet gyűjt (Krszn. és Szabó D. „prodigit” értelemben); *kérincsel* IX:424 Szkl. | *akarcsál* IX:530 Csángó; *rácskál* rágcsál NyK. III. Háromsz. | *dörzsöl* MUgSz. 244.

Mint látjuk, nagyon kevés példával rendelkezik nyelvünk e nemből, a mi van is, hagyományképen maradt ránk, mit az is bizonyít, hogy a szók nagy részének alapszava mai napság önálló értelemmel nem bír. *Lépcsel*, *kérincsel*, *akarcsál* és *rágcsál* volnának az egyedüliek, melyekről azt gyaníthatnók, hogy újabb idők szüleményei. Csakhogy *lépcsel*-t éppen MA.-ból vettük, a *kér-in-csel* mom. *-in* képzője pedig, mint elavúlt, mutatja, hogy e származék újabb időben nem keletkezhetett. A *rágcsál* és *akarcsál* képzője frequ. *-cs+j+l*-ből áll. A *rágcsál* régi voltára mutat az, hogy a Háromszékben metathesis állt be: *rácskál*; a csángó *akarcsál* pedig nagyon egyedül áll arra nézve, hogy e képzőt élőnek tekinthessük.

A *-s -l*, *-cs -l*, (*-csál*), *-zs -l* frequ. képzők tehát elavúltak.

8. *Frequ. -d -s.*

nyilaldosik a fejem I:327 Szkl. | *befogdostunk, kifogdostunk* XII:231 Eszék v. (MA. *fogdos* prehensat, contrectat) | *nyeldes, repdes, csipdes, fogdos, dugdos* (MA. és Pázm. *dugogat*), *faldos* (Matkó *faldok*), *kapdos, csapdos, mardos, bukdos, bújdos, nyomdos, esdes* (NyK. III. Háromsz.).

Mind e képzésekben világosan elválik a tiszta alapszó a képzőtől; legnagyobb része azonban hagyományképen maradt ránk. Csak *nyeldes, faldos, nyilaldosik* nincsenek meg régibb szótáríróinknál; *csipdes* és *dugdos* CM.-ban van meg, a többi mind MA.-ben.

Érdekes, hogy *dugdos* MA. és Pázm.-nál még így fordul elő: *dugogat, faldos* pedig Matkónál úgy, hogy *faldok*. Ez azonban korántsem bizonyíthatja azt, hogy a *-d-* *-s* képző élő, mert ha azon korban nem is volt még befejezve e képző szereplése, már csak az is, hogy egy-

tagú — s így a nyelvben meghatározott számú — gyök-igékhez járúl, határt vet működésének. Sőt még nem is ragasztható minden gyökigéhez; nem mondhatjuk: *járdos*, *éldes*, *mosdos*, *lesdes*, mert e képző lejárta szerepét s csak azon szókra kell szorítkoznunk, melyek hagyományképen maradtak ránk.

Bizonyítja még e képző elavúlt voltát az is, hogy az Eszék v.-i *fogdos*-ban nem érzi már ki a nép a képző frequ. functióját s összetételben, mint *befogdostunk*, *kifogdostunk* ott is használja, hol a frequ. functió jelölése egészen fölösleges.

Végül *nyilaldosik*-ban elavúlt *-l* képzőhöz járúl a *-d -s*.

Mindezekből világos, hogy a *-d -s* képző szintén elavúlt.

Hibásan képzett szó tehát Kazinczynál: *lebdes* „haja lebdesve szállong“.

9. Frequ. *-d -z*.

-d képzős igékhez járúlva a frequ. *-z* képző, az összetett *-d-z* képzőt kapjuk. Ily végű új szavakkal gazdagodhatik ugyan nyelvünk, mint a fönnebbi *aludoz*, *árnyadoz* stb. bizonyítják, de mint láttuk, ott a *-z* az élő képző, maga a *-d-z* új származékot nem képezhet, mi az itt következő példákból önkényt kiviláglik:

horgadoz Fal. (MA. *horgadoc* incurvesco) | *röpdöz* III:33 Dengecs (MA. *röpdös*) | *kapadoz* a német szóból VIII:177 Veszpr., *körű-körű-kapdoz* VIII:43 KKHalas (Krszn. *kapoz*) | *csiklando* (MA. *csikland*, SzD. *csiklondo*) | *hazudo* (MA. *hazud* és *-oz*) | *lődőz* (csángó: *lődez*) (MA., PP. *lövöldöz*) | *üldöz* MA. (*üld* SJ.) | *csüggedezem* SzD., PP. (MA., SzD. *tsügged*) | *gerjede* MA., SzD. (MA. még *gerjed* is) | *szélledezem* MA. (még *szélléd* is) | *repedezem* MA. | *esedezem* MA. | *persedezem* Simai | *ökleldezem* MA. | *fecskendezem* (MA. *fecskend*) | *kérdez* MA. (még *kérdeздегél* is) || *ficzkándik*: *-ozik* helyett Arany, Toldi.

Elválasztva a *-d-z* képzőt az alapszótól, legnagyobb részt mai nap önállóan már nem használatos igéket (*horga*-, *röp*-, *fecsken*- stb.) nyerünk, mi azt bizonyítja, hogy a *-d-z* képző elavúlt.

Simonyi „Magy. gyak. igeképzőiben“ (NyK. XVI:247) *tépdező Szász | késdező Vör. | mardoző Faludi | nyeldező Kisf. S. | zúgadoző-nak a nagy ágyúk Kálmány Koszor. |* figyelemre méltó újabb képzések, de minthogy képzőink élő v. elavult voltának megítélésében csakis a népnyelv adataira támaszkodhatunk: ítéletünket a nyelv egyéb példáival szemben, ezekre nem állapíthatjuk.

A frequ. -*z* élő képző, a -*d-z* elavult.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

Midőn e cikksorozatom utolsó száma megjelent*), egy elmés barátom e szókkal állit meg az utcán: Emlékszel, mit mondott a minap egy képviselő, midőn azt hozták föl kereskedésünk ellen, hogy nem magyar? Azt mondta: „Kereskedésünknek nem az a legnagyobb hibája, hogy nem magyar, hanem az, hogy nincs.“ Ezt alkalmaznám én a te cikkeidre is. Filozófiánknak nem az a legnagyobb baja, hogy nincs megállapodott jó magyar nyelve, hanem az, hogy nincs.

Azóta harmadfél év mult el s nem állithatni, hogy a filozófiát illetőleg ez idő alatt egyes biztató jelek föl ne merültek volna. Megjelent a Filozófiai Írók Tára, megindult a Filozófiai Szemle, az Akadémia kiadott egy eredeti munkát Kantról. Persze, e jelenségek visszáját sem szabad említetlenül hagynunk. A Kantról nem szólunk, a Szemlét nem olvassák s midőn a minap a Schopenhauer fordítása megjelent, egy előkelő hetilap azt állítá, hogy e bölcselelő nem magyar embernek való. Thalatta! itthon vagyunk! — kiáltám föl és bár hihetném, hogy mi is vagyunk tizezren, kik ekkor ily fölkiáltásra fakadtunk.

De hát bizonyára nem vagyunk ennyien s alig is hihetni, hogy egyhamar ennyire felszaporodnánk. Minden fejlődés lassú. Hanem az is tény, hogy a fejlődést parányi eszközökkel: ilyféle nyelvi fejtegetésekkel is elő lehet mozdítani. Nem válnék-e filozófiánknak hasznára, ha, a menyiben van, teljes és egységes műszókkal élne. Egy bölcseleti műszótár

*) Nyelvőr 1979. október 441. l.

— a melyhez néhány év óta gyűjtöm az anyagot — úgy képelem, inkább elkelne mostani viszonyaink között, mint azelőtt.

A fogalom, melyre ezuttal rátérek, Kant Ding an sich-je, melyet Verseggy az ő becses Lexicon Terminorum Technicorum cz. művében a hatvankét év előtt dívó filozófiai magyarsággal így határoz meg: „Ez általlyában véve, a jelenésnek, avvagy a tárgy érzékeny képzetének általlellenében áll. Szorosabb értelemben vagy tagadó, vagy téteményes. A tagadó valami, vagy valamiség magában annyi, mint általlyában vett valaminek egészen határozatlan, és üres észfogása, eggy olyan valaminek tudniillik, melly érzeményesen nem szemléltetik, s melly minden lehetséges észrevételeknek látókörnyékein kívül fekszik, eggy olyan tárgy, melly észképzetünktől különbözik és az érzékenységtől különbözik; s e szerint vagy eggy ugyan az érzékenynyel, de a magában létnek tulajdonsága szerint, mint az ember, ammint magában van; vagy más valamelly lehetséges valami, melly érzékenységünknek tárgya semmikép sem lehet, mint péld. ok. az Istenség; a tárgynak általlyában való gondolása szemlélés nélkül, gondolatvaló. Péd. ok. a magavaló (substantia) az üdőben való tartósság nélkül. A téteményes (positivum) valami magában az, a mi nem érzeményesen szemléltetik, ammint magában van, noumenon a tiszta értelemnek tárgya, értelemvaló, észvaló. Erről nekünk sem tapasztaláselőzőleg, sem tapasztalólag nincsen ösmeretünk.“

Mint Verseggy, a többi magyar bölcseleő is többet tud mondani a Ding an sich lényegéről, mintsem magyar elnevezéséről. Ertsei így fordítja: a Dolgok valósága, Almási Balogh Pál: megfoghatatlan valami; maga Verseggy: a dolog, ammint magában van, valami magában, valamiség. — Ez elnevezések részint oly általánosak, részben meg oly határozatlanok, hogy a kifejezendő fogalomra nem is utalnak. Igaz ugyan, hogy a műszó csak annak való, ki a fogalmat ismeri. Vonzás, nehézkedés stb. mit jelentenek a hozzá nem értőnek? A szótól megkivánni, hogy a tanulmányoktól is fölmentsen bennünket, hogy azt hallva, tudjuk már az értelmét is — tulság. Viszont azomban a dolog a valamiség sok mindenféltre utalnak, minek a kifejezendő fogalom lényegéhez semmi köze.

A fordításnál a Versegly helyes megkülömböztetése lehet irányadó. Ha „a tárgynak általlában való gondolása szemlélés nélkül“ a fődolog, tehát az, a mit a német *an sich*, a latin, angol stb. nyelv *per se* mellététellel jelez, akkor mi az eddig is szokásos *magában véve*, *önmagában*-féle kifejezéseket használjuk; p. o. a világ önmagában, a dolgok maguk stb. De ha a *Ding an sich*-et, a *res in se*-t akarjuk kifejezni, azt a *noumenon*t, melyet Kant a jelenségekkel szembe helyez, akkor önálló, külön metafizikai fogalommal van dolgunk, melyet, ha meg akarunk értetni, ép úgy kell külön szóval kifejeznünk, mint azt Kant maga tette.

E külön szónak azomban nem kell egyszersmind új szónak is lennie; annál kevésbbé, mert itt módunkban van egy régi, magyaros műszót föleleveníteni. Kétszáz éves veszteglés után vegyük föl újra Apáczai kifejezését szókincsünkbe. — Apáczáinak a *per se*: *magán*, a *per accidens*: *nem magán*; egy helyütt ezt írja: „ha az Isten közbenvetés nélkül, *magán* adná elménkben az ilyen dolgoknak képzését“ (Bölcsészeti Dolgozatai, 1867, 68—9. l.). Egy ízben a *simplex*: *magányvaló* (u. o. 47. l.); a 17. lapon áll: „végezetre a cselekedő erőben és tehetségben, mely belső és arra nézve a szerző ok, *magánvalónak* mondatik.“ Hogy Apáczai a szót nem a Kant értelmében használja, természetes; de világos az is, hogy a mit ma *önmagában*, *magában véve* stb.-féle kifejezésekkel fejeztük ki, az Apáczainál: *magán*, *magányvaló*. Ez pedig, mint az imént láttuk, e fogalom egyik árnyalatát igenis kifejezi s így voltaképp csak arról van szó, hogy a mi ma ez értelemben kiveszett, használjuk a hozzá közel álló másik értelemben. A *magányvaló*, minden régisége ellenére e szerint igazában új szóként szerepel egy fontos fogalom szükséges kifejezésére. A *Lewes* fordításában én állandóan így használtam már 1878-ban s úgy tapasztaltam, hogy kiválóan alkalmas szó, rövidebbé, egyszerűbbé is teszi a mondatot, mint a nehézkes körülírás, mely főleg birtokviszony használata esetében szörnyen összekuszálja a stílust. Mások is használják; így legújabbán Alexander Kantjában. Ezek után tán nem ok nélkül remélem, hogy javaslatom igen közel áll ahhoz, hogy általánosan elfogadják. Filozófiai

nyelvünk pedig a mellett, hogy egy kitűnő műszóval gazdagszik, kötelességet is teljesít első megalapítója iránt.

Lesz tehát:

An sich, per se: magában véve önmagában.

Ding an sich, res in se magánvaló.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította MIKLOSICH FERENCZ.

D.

dabronika: melitis melissophyllum. (Arch. 106. — cs. ***dúbravnik**, **doubravnik**: melissa, or. **dubrovník**: teucrium: rum. **dobronik** és **dumbravnik**. A NSz.-ből hiányzik. A cs. **dobronika** magyarból származik.

155 **dajka**: amme. — úszl. **dojka**: rum. **dojků**, **dajků**. † NyK. I. 316. II. 470.)

dajna: femina mammosa (Lesch.), femina obesa (Dank.), testes, tenyeres, talpas asszony (Kreszn.) — cs. **dojna**: lac praebens.

darab: frustum, stück: **dereb** (RNyE. 3. 276: **diribdarab**: stückwerk. — cs. **drob**: rum. **drob**; alb. (több.) **dromtsa** † NyK. I. 316. XVI. 276).

daróc: sackleinwand. — szb. (***deravici** **derati**: lacerare. A szb. **doroc**: köpönyegféle, magyar kölcsönzés. Helynevekben a m. **Daróc**; a t. **dravce** szónak felel meg. (Lipsz.) † NyK. VI. 302.)

deák, **diák**: latinus. — ószl. **dijaků**: diakonus, úszl. **dijacki**: latinus; rum. **diak**. (Fremdw. 84.: † NyK. I. 316. II. 470.

160 **debella**: femina corpulenta, nagy magas leányról mondatik (Kreszn.). — ószl. **debellů**: crassus.

debre, **debrō**: graben, wasserriss; a Tájsz. így magyarázza: gödör, mély vizmosás. — ószl. **dibrī**, cs. **dejbři** (igazabban **dýbři**): **srážné udolicko** (Šemb. 24.

déd: avus, némelyek szerint: szépapa; **dédős**: urgrossvater, atavus (Tsz.): **dédák**: urgrossmutter, atavia (Tsz.): **dédapa**: avus; **dédanya**: avia. — ószl. **dědů**, úszl. **děd**. † NyK. I. 316.)

dereze: veronica beccabunga, bachbunge (Arch. 207). — cs. **deravica**, **děravac**: hypericum perforatum, t. **děravice**: veronica beccabunga (Lesch.). lengy. **dziurawiec**: hypericum (fr. millepertuis).

derék : truncus, rumpf. — cs. (**drék*) *dřík* : truncus, t. *drék*. Vö. cs. *dříčný*, t. *dryčný člověk* s magy. derék ember. Habár e szó a szlávtságban kevésbé van elterjedve, a magyarból le nem származtatható. A Frangipannál előforduló *derično* : fortiter a magyarból van átvéve.

165 *deres* : schlagbank. — úszl. *dereš* : menschenschinder. úszl., t. schlagbank. † (NyK. XVI. 276.)

deszka, deczka, doszka : asser, brett. — ószl. *dūska*, úszl. *deska*. (Fremdw. 86) † (NyK. I. 316.)

dézsza : scaphium, schaff. — úszl. *dēža*, cs. *diže*, m.-hr. *dižva*. (Fremdw. 84) † (NyK. VI. 302.)

dézma : zehend. — úszl., szb., t. *déžma*. (Fremdw. 83) † (NyK. I. 315.)

dīb, dāb : wiedehopf. — úszl. *vdeb*.

170 *dínnye* : cucumis melo, melone. — ószl. *dynja*, úszl., szb. *dinja*.

doh : odor, foetor. Vö. *dūh* : anhelitus (Dank.). — ószl. **dūhū*, *dah* : halitus (Stulli), m.-horv. *duha* : geruch; rum. *duh* : spiritus annyi mint ószl. *duhū*. Vö. finn *tuukka* : dumpfiger geruch. (NyK. VI. 420.)

dohat, dohot, deget, idevaló degenyek, dögönyeg : theer, erdpech, wagenschmiere. — or. *degotī*, cs. *dehet*; mord. *smalā* : theer; a finn *terva* : theer = óskand. *tjara*. (Thoms. 175.)

dolog : res, sache. — ószl. *dlūgū* : debitum, szb. *dlīgi* : debitum, res, szb. *dugovanje* : debitum, úszl. res. † (NyK. I. 316.)

donga és duga : asserculus doliaris, daube. — ószl. *dāga* : iris, szb. *duga* : daube, regenbogen; rum. *doagū*; úgör. *ντέγυ*. (Fremdw. 83). † (NyK. I. 316. II. 470.)

175 *doromb* : brummeisen. — t. *drombla, drumla, drmla*; rum. *drūmbū*. (Fremdw.)

dorong, durung : pertica, stange. — ószl. *dragū*, úszl. *drôg*. A szerb *durunga* a magyarból van visszakölcsönözve. † (NyK. I. 316.)

dorosba, a NSz.-ban *dorosba* és *drusba*, a Tsz.-ban *druzsba* : brautführer. — cs., t. *družba*.

drága : carus. — ószl. *dragū*, úszl., szb. *drag*; rum. *drog*; a finn *tyyris* : carus ugyanaz mint az óskand. *dýrr*. (Thoms. 176.) † (NyK. I. 316.)

dránicza, durvább, vastagabb és szélesebb fasindely (Tsz.). — lengy, *dranica* : planche grossière qu' on a faite en feudant un arbre, t. *draňica* : raptura.

180 *dratva, dratyva* : pechdraht. — cs. *dratev, dratva*; rum. *drot*. (Fremdw. 85.)

drusza (NSz. és Tsz.), *druza* (Kreszn.): namensvetter. — cs. *druž*: socius, socia; mord. *drug*: freund.

duda: dudelsack. — szb. *duda*: fistula, cs. *dudy*: dudelsack. (Fremdw. 85.) + (NyK. VI. 302.)

Duna: Danubius. — szb., cs. *Dunaj*; alb. *Dunavu*.

dunha, duhna, donha: culcitra plumea, federbett. — cs. t. *duhna*, m.-horv. *zdolnja*, *dunja*: unterbett.

185 *duska*: haustus votivus; duskát iszik: uno haustu bibit; *duska*: kauftrunk (Tsz.). — szb. *dušak* (na jedan dušak) cs. *dúšek* (*douškem*: auf einen zug).

dusnok, dusnak; dusinicus, a magyar okiratokban többször előforduló szó: „quod earum cognatus dimissum a patre suo dusinicum apud se detineret (Bél. 223.). Quod cum sint dusinici a genere eius, scilicet Johan manumissi, contra ipsum tamen superbiant. Illi autem responderunt, se dusinicos quidem esse a praefato Johan cum terra sua dimissos etc. 240. Quendam servum suum, nomine Urug, constituit dusinicum exequialem, quam ipsum tam omnem eius haereditatem virilem, ita ut singulis annis apud ecclesiam de Beseneu celebrarent exequias cum duabus missis, una ove, triginta panibus, uno ansere et una gallina et duabus chybrionibus cerevisiae etc. 262. A magyar jogtörténetíróknak a dusinicus szóra vonatkozó magyarázatai így hangzanak: Dusinicus servus est ecclesiae testamento datus, qui sacra emortualia pro remedio animae demortui domini quotannis celebrari curabat, eoque nomine esculenta atque poculenta sacerdotibus die emortuali offerre obligabatur vel pecuniam etiam. (Bél. 240). Servus ecclesiarum vel monasteriorum et lite etiam eos, qui dusheniczi id est alicui ecclesiae pro animae reque ab aliquo ad plures abeunte testamento vocabantur (Koll. 2. 39). Hungari, dum manumissos exequiales nullibi proprio nostro vernaculoque tórlók, verum nomine a Sclavinis accepto dussenikos vocant, notatam alias hominum nostrorum incuriam idiomatis sui totidem argumentis confirmant (Bart. 1. 299). — **dušnikŭ*, cs. *dušník*: Wlach dal iest Doleass zemu bogu i ssvatemu Scepanu sse dvema dussnicoma Bogucea a Ssedleav (Erb. 53.). Ten dusnik (89). Then dusnik cum terra sua (177). A cs. *dušník*-nak a latinban animator, proanimatus felel meg, melyet némelyek servus, mások animalal magyaráznak: Tringinta animatores cum terra (993-ik évi okirat). Jireček szerint (2. 35) a cseh jogi nyelvben *dušníci* olyan családok, a kik valamely birtokot azzal a fölrétellel nyertek adománykép, hogy egy megnevezett egyháznak bizonyos tüzetesen meghatározott szolgálatokat tesznek; a tulajdonképi bir-

tokos tehát az illető egyház volt, s a jószág ama családok kihalásával valóban rá is szállott. A *dušnikŭ*-val első rendben a szb. *žadučbina*, cs. *žadučí*: fromme stiftung hasonlítandó egybe (ježe za duša dano pesti); továbbá az úgör. *ψοχισόν*: eleemosyna in animae levamentum data (Ducange, Gloss.). A szb. *Dušnici*, cs. *Dušníci* többes helynevek a szónak most tárgyalt jelentésére vezetendők vissza. A magyarban is van egy *Dusnok*, *Dusnak* helynév (Lipsz.).

dutka: upupa epops, wiedehopf. — cs. *dudek*, *dud*. Vö. *vdeb*.

E.

ebéd: prandium, mittagmahl. — ószl. *obēdŭ*, úszl. *obēd*.

ecset: bürste, borstwisch, pinsel. — t. *ščet*, *ščeť*, cs. *štět*.

190 *eczet*: acetum, essig. — ószl. *ocitŭ*, úszl. *ocet*; rum. *ocet*, *ocūt*. (Fremdw. 114.) † (NyK. II. 472.)

eplény, a Tsz.-ban *eprény*, *emplény*: querbalken über dem Schlitten. — úszl., cs. *oplen*, mhorv. *oplenci*.

eszkába iszkába: fibula, klammer. — ószl., cs. *skoba*; rum. *skoabŭ*.

esztena, *isztina*: tugurium opilionis, schäferhütte, septum ovile. — ószl., úszl. *stēna*; mord. *stenā*: wand.

eszterág, *esztrág*: storch. — ószl. *strŭkŭ*; rum. *stŭrk*.

195 *eszterga*: drehbank, *esztergár*: tornus, tornum (MA.), *esztergár*, *esztergály*: drehbank. — ószl. *strugŭ*: drechselmesser, *strugati*, *strŭgati*-ból; rum. *strug*, *strung*: drehbank, *strugerjŭ*: drechsler; alb. *struk*: hobel.

eszterha, *eszterja*, *esztergya*: schirmdach; *eszerha*: hausdach. — ószl., úszl. *strēha*; rum. *strēšinŭ*: schutzdach; alb. *strehe*; úgör. *ὀστέχα*; a lapp *roppe*: tectum az óskand. *hróf*-nak mása (Thoms. 166.).

esztrenga: fejő helye a juhoknak, *eszterenga*: claustrum ovilis (Kreszn.), locus mulctus (PP.), melkstall (Dank.), *esztrengál* (Tsz.), *esztena* kosár (Tsz.). — szb. **straga*, *struga*, t. *strunga*: rum *strungŭ*: melkstall. Gyarm. (352.) a magyarban is ismer egy alakot: weinpresse jelentéssel. E szó alkalmasint alb. eredetű: *štrunge*: abtheilung des pferches, wo die ziegen gemolken werden, s összefügg a *štrenguém* = lat. stringere: pressen szóval. Valószínű, hogy az albánból először a rumunba s ebből került a többi nyelvekbe.

F.

fricska: nasenstüber. — t. *frčka*.

furulya, *fürellya*, *virelya*: hirtensflöte (Gyarm. 327). — ószl. *svirēlŭ*: fistula, szb. *svirela* (Gyarm. 327).

G.

200 *gabona*: frumentum, getreide, tájszólásban roppen (Tsz.). — ószl. *gobino*: fruges, ubertas. † (NyK. I. 314.)

Gács, Gácsország: Galizien. — lengy. **Galič, Halicz*, rut. *Hałyč*. Vö. a m. helynevet *Gács* a t. *Halič*-csal (Lipsz.).

gacsály: scapus, stengel. — t. *koščál*, cs. *kostál*.

gácsér, kácsér: enterich. — cs. *kačer*, t. *káčer*, lengy. *kaczor*.

gádócz: gadus, weichfisch. — ószl. (**gadoviči*) *gadŭ*: serpens, cs. *hadovec*: colubrina, schlangenkraut. A hal szláv-magyar nevét e kigyóval való hasonlatosságától vette. Különben vö. lat. *gadus*.

205 *gagu*: epulae, schmaus. — úszl. *god*: dies festus, or. tájny. *gody*, lengy. *gody*, cs. *hod*, *hody*, t. *hod*. Szóvégi *d* a magyarban többször válik *gy*-vé.

gajdol: dudeln. — szb. (**gajdati*), *gadljati*: den dudelsack spielen, *gajde*-, *gadlje*-ból. (Fremdw. 89.) † (Nyr. 246.).

galagonya, Gelegenye, galaginye: crataegus oxyacantha, hagedorn, *golgonya* (Kán. 10). — szb. *glogénja*: fructus crataegi, *glog*: crataegus.

galamb: columba. — ószl. *goląbi*, úszl. *golôb*, szb. *golub*. Idevalók még *galambicza*: agericus piperatus és *galambócz*: verbena officinalis, taubenkropf (Dank.); az elsőt, mely egy ószl. **goląbica*-n alapszik, vö. a cs. *holubice*: eine art schwamm, *holubinka*: agaricus oxyacanthus szókkal, a második egy szl. **goląbovici*-ból magyarázandó. † (NyK. I. 314.)

galéta: milchgelte, *geléta* (Gyarm. 347). — t. *galeta*, rut. *gitetka* és *ditetka*; rum. *gülêță*. (Fremdw. 90.)

210 *gálicz*: vitriol. — cs. *skalice*: galizenstein.

gálna, gálnafű: pulmonaria, lungenkraut, helleborus foetidus, consoligo. — t. *skalina* a cseh *kozi routa*-nak egyértékese.

galuska, haluska: kloss, knödel. — t. (**galuška*), *haluška*, *halečka*; rum. *gălușcă*.

galy, gaj: ramus, zweig, frondes, aeste. — úszl. (**goli*), *gol*: arbor, caesa, cs. *hůl*: baculus. Lesch. a cs. *haluz*-zal veti egybe. † (NyK. I. 315.)

gamba wurstmaul (Dank.), *gemb*: maul. — lengy. *gęba*, ebből t. *gemba, gamba*, ugyancsak a tótban *huba*: maul és *gamby*: lippen, cs. *gamba, gymba* (Semb. 59).

215 *ganaj ganéj*: fimus, mist, dünger. — ósz., úszl., szb. *gnoj*. † (NyK. I. 314. II. 470.)

gáncs : mendum, defectus, fehler (Kreszn.), **gáncsol** : tadeln. — cs. (**ganič*) *hanič* : tadler, t. *hañič*, *hanec*. A rut. *ganč* : fehler (kiválóan ló-gáncs) magyar eredetű. † (NyK. VI. 303.)

gáncza, **gánicza**, sőt **gránicza** : breiknödelchen; **gránicza** a Tsz.-ban **izsgáncz**, mamaliga, puliczka szókkal van magyarázva. — úszl. *žganec*, mhorv., szb. *žganci*. A mszl. *ganica* és t. *ganec* magyar származásuak.

garaboly, **garabó**, **karabó** : corbis, korb. — ószl. *krabij* : fiscella e vimine plexa, úszl. *krabolja*. L. Fremdw. a *korab* szót.

garat, **garad** : gosse in der mühle. — úszl., szb. *grot*, az úszlovénban még *grod* is (grodú) v mlina posoda, v ktero se žito vsipa, da potem po koritcu na kamen pada. Vö. ófném. *grant*, *krant*. † (NyK. I. 315.)

220 **garád** : sepes, arx. — ószl. *gradŭ* : hortus, urbs; rum. *gard* : sepes; a lapp *gardde* az óskand. *gardhr*-ból való (Thoms. 141).

garádics, **grádics** : treppe. — **gradić*; a mai szlávtságban nem él a szó. (Fremdw.) A rut. *garadyčy* a magyarból van átvéve.

gárgya : septum, margo, materia ad sepiendum destinata, Lesch.-nál **garágygya**. — szb. *gradja* : sepes, úszl. *graja*; rum. *grīdē* : zaunruthe.

garázda : iurgiosus, homo iurgiosus, **garázna** (Tsz.), **grázda** (Kreszn.), **garázd** : iurgium (MA.). — *gorazdŭ* : peritus, astutus, s ha a gót *ga* és *razda*-val (loquela) való egybevetés helyes, eredetileg : divertus, loquax, cs. *horazditi* : murren (Šemb. 33). Leschka a *garázda*, *grázda* : lis szót *grožiti*-tól (minari) származtatja. Homályos eredetű. Vö. kgör. γορασδοειδής. † (NyK. I. 314. VI. 303.)

garázna, **garáznás** : kothig (Gyarm. 311. 335). — úszl. *grezen*, *grez* : lutum (Habd.).

225 **garmáda** : acervus, haufen. — ószl. *gramada*; rum. *grūmadŭ*.

gát : septum, damm; a Tsz. szerint lésza, sövény. — szb. *gat* : septum, canalis. Vö. Sitzb. 19. 279. † (NyK. I. 314.)

gatya : unterhosen. — szb. *gaće*, ószl. *gāšti*, úszl. *gače*. Vö. finn *kaatio*, vog. *kaš*. (NyK. VI. 393.) † (NyK. XVI. 279.)

gáz : vadum, **gázol** : vadare, waten, **gázló** : furt. — úszl., szb. *gaziti*. Vö. Sitzb. 19. 280.

gazda : herus, hausherr. — ószl. *gospodŭ*, úszl. *gospod*, cs. *hospoda* : dominus. Az egybevetés helyessége kétséges. A szb. *gazda* magyarból van kölcsönözve. † (NyK. I. 315. VI. 303. XVI. 278.)

230 *gercsáva* : zank (Tsz.). — úszl. **kričava kričati*-ból. Egybevetendő *karicsa* : zungendrescher.

geréb, *geréb* : agger littoralis, littus, ufer, Kreszn. szerint collis, hűgel. — (**greb*), rut. *grebta*, *grobta*.

gereben (egyértékese : *háhel*) : pecten, kamm, hechel. — ószl. *grebeni* : pecten : szb. *greben* ; pecten, scopulus ; vö. rum. *hêhelă*. A magy. *geríncz* : rücken, rückgrat szóra nézve figyelembe veendő az úszl. *greben* : spina dorsi. † (NyK. I. 315.)

gereblye, *gerábla*, *gráblja* : rechen. — úszl., szb. *grablje* : pecten foenarius, cs. *hrable* (Šemb. 53); rum. *greblă*; mordv. *grablä*. Vö. *mereglye* : getreidegabel (Dank. 677). † (NyK. I. 315.)

gerencsér, *göröncsér*, *gölöncsér* : figulus, töpfer. — ószl. *grüničari*.

235 *gerenda*, *gerend* : trabs, tignum, balken (Kreszn.). — ószl. *gręda*, úszl., szb. *greda*; rum. *grindă*; úgör. γρέντα, γρεντιά. † (NyK. I. 315. II. 470. XVI. 278.)

gerendély, *göröndöly*, *göröndű* : bura, balken am pfluge. — (**grędeli*) úszl. *gredelj*, hszl. *gredel* : bura (Belost.), mhr. *gre-dalj*; rum. *grindej*. (Fremdw. 91). Diefenbach a németben is meglevő *grindel*-re nézve ezt jegyzi meg: e szerint a ném. *grindel* szláv eredetű szó volna vagy pedig a szlávban megmaradt eredeti alakja *gręda* a németből kiveszett.

gerezd : racemus, traube. — ószl. *grozdă*, úszl., szb. *grozd*. † (NyK. I. 315.)

gerézd, *gerizd* : durch nagen, etwa am apfel, entstandene furche (Dank.). — szb. *griž* : pabulum indigestum, tulajdonkép: das angenagte.

gerezna : grauwerk. — ószl. *krážno*, úszl. *kržno*. (Fremdwörter. 103.)

240. *gergericze*, *gergelicza* : curculio, kornwurm Kreszn. Tsz. — szb. *gagrica* : curculio (Stulli), ein wurm, der ungegerbte häute zernagt (Vuk.); rum. *gürgürică* : curculio. *Gergericze* egy **grgrica* alakon alapszik.

gerlicze, *gelicze*, *gilicze és gerle*, *gile* : turtur, turteltaube. — ószl. *grŭlica*, úszl., szb. *grlica*, *grla*.

gesztenye : castanea vesca, kastanie. — ószl. *kostani*, úszl. *kostanj*. (Fremdw. 100). A gesztenye Kis-Ázsiából, Örményországból, Perzsiából, Görög- és Olaszországon át jutott hozzánk. (Ung. 1. 24).

giliszta, *geleszta* : lumbricus, regenwurm, spulwurm, wurm. — úszl. szb. *glista*.

goboncza : eine art mehlspeise mit rüben und topfen, répával, turóval stb. bélelt dupla laska, a melly egész kerektségében

megsüttetik (Tsz.). — úszl., szb. *gibanica*. A *gombócza* úgy látszik más eredetű.

245 *gólicz*: rhincops, wasserschere. — szb. *golic*: avicula deplumis.

golyva, *gelyva*, struma, kropf, eichenschwamm; a Tsz. szerint: bikfákon teremni szokott gomba; *gejva*: *giva* — gomba, laskagomba. — szb. *gliva*: fungus, struma, t. *hliva*: tuber fungus. † (NyK. VI. 303.)

gomba: fungus, schwamm, pilz. — ószl. *gąba*. † (NyK. I. 315.)

gomolya: gleba casei, meta lactis (Kreszn.), *gomolya*, *homolya*, *homolyka*: süsser käse in kugelform. Vö. *gomoly*: rotunditas, modus, tuber (Kreszn.). — óor. *gomolja*, cs. *homole*.

gonosz: malum, malignus. — ószl. *gnusă*: sordes, scelus, mszl. *gnus*: macula, abominatio. † (NyK. I. 314.)

250 *gornyik*, tisztség szolgája. *gornyik*: adparitor, vulgo gornico (LB. 240), *gornik*, erdőpásztor. határjáró, zsitár (Gyarm. 310). — A *gornyik*, mely úgy látszik, Erdélyben járatos, nincs meg a magyar szótárakban; a szlávtságban pedig nem találunk alkalmas jelentésbeli megfelelőjét neki, hacsak a cseh *hornik*: bergmann nem vethető vele e tekintetben egybe. **gorinikŭ* rum. *gornik* (LB. 240.)

goromba: crassus, dick, rudis, roh. — ószl. *grąbŭ*: rudis. úszl. *grob*: asper, rudis. † (NyK. I. 315.)

gőcs, *gőrcs*: spasmus, krampf, továbbá rodus, tuber, knorren, ennek megfelel a t. *grč*. — (**grŭčŭ*) szb. *grč*. úszl., t. *krč*; rum. *kŭrčej*, *sgŭrčjŭ*: spasmus, cartilago; alb. *kęrtšitune*: podagra † (NyK. I. 315. II. 470.)

gőrbe, *gőrbicze*: gibbus, gibbosus. — ószl. *grŭbŭ* dorsum. szb. *grba*; mordv. *korbyn*: buckel; rum. *gŭrbov*; alb. *gërbe*. Boll. (Sitzb. 17. 338.) a mong. *chorboicho*: gekrümmtheit der haare beim pelzwerk Bud. (NyK. VI. 394.) a finn *käyrä*, észt *köver* stb. szókkal vetik egybe. † (NyK. I. 315. Nyr. X. 347.)

görgicse, azonkívül *dörgicse* gründling. — szb. *grgeč*: perca fluviatilis. Homályos eredetű szó, az egybevetéshez két ség fér.

255 *görög*: graecus. — ószl. *grŭkŭ*, úszl., szb. *grk*. † (NyK. I. 315. II. 470.)

gránicz: gränze. — ószl. *granica*: rum. *grenicŭ*. Úgy látszik a magy. közvetlenül a németből (granitz) van kölcsönözve.

guba: gausepe, zottiges oberkleid. — hr., szb. *guba*: lodix. (Fremdw. 91). † (NyK. VI. 303.)

guba, gubacs, gubics: gella, gallapfel (Dank.). — szb. **guba**: fungus arborum (Stulli). Figyelembe veendő a jelentésbeli különbség Vö. **gomba**. † (NyK. XVI. 279.)

gūba: penész (Tsz.), **gubás**: leprosus (Ver.). — szb. **guba**: lepra, **gubav**: leprosus.

260 **gulács**: calvus, glaber (Lesch.). Dankovszkynál, ki a **gulács**-ot a szb. **guliti** pellem detrahare szóból származtatja: tepilis, calvus. — ószl. **golǣ**: undus, úszl. **gol**; rum **gol**, **golaš** nudus.

gúnja, gunyácz: kotze, zottiges bauernkleid; **húnja**: rauhe decke, teppich. — úszl., szb. **gunja**, (***húña**) cs. **houně**; úgör. γοῦνα. (Fremdw. 91.) † (NyK. VI. 303.)

gusa: struma, kropf (Tsz.); **gussa** (Kreszn.). — szb. **guša**: struma, bolg. **gušǎ**; collum; rum. **gušǎ**; alb. **gúšë**. (Fremdw. 91.), Vö. litv. **gušis**: brustknochen am huhne.

gúzo: wiede, **guzoba**: űstfa. **gusba**: űsttartó-fa a tűz felett, **gúzsadt**: meggörbült (Tsz.). — szb. **guž**, **gužva**, úszl. **gôž**, **gôža**, cs. **houž**, **houžev**, **houžva**; a rum. **gǎnž**: funis e libro egy ószl. ***gažǣ**-n (**gažvica**) alapszik; vö. rum. **vǔndžǣ**: biegsamkeit, **vǔndžos**, **vǔnžos**: biegsam, **kužbǣ**: ein gebogenes stück holz, woran der kessel gehängt wird, mely utóbbi teljesen a magy. **gusba**-nak felel meg. † (NyK. I. 315. II. 470.)

guzsaly, másként rokka: colus, spinnrocken. — cs. **kužel**, rut. **kužit**, t. **kužel kúdel**; a finn **rukki** ó svéd **rokker** (Thoms. 167).

265 **gyanta, gyantár**: electrum, bernstein (Dank.), mások szerint: harz, bergharz. — or. **jantari** a litv. **jentáras**, **gentáras**, **gintáras**-ból. Hogy mily közön került e szó a magyarba, bajos meghatározni; az egyházi szláv nyelvben ἤλεκτρον e kitéttel van fordítva: **prǣdǣ čistyj** (reiner sand).

SZARVAS GÁBOR.

IRODALOM.

Nogáll János Kempis-fordítása.

II.

2) Nogáll János igen ügyesen fordítja Kempis aphoristicus, tételes, helyeit is; hogy úgymondjuk, magyar közmondásszerű, az eredetit egész mivoltában visszatükröző kifejezései ujjal mutatják nekünk a magyaros fordításra való törekvésnek nem épen nagyon járt helyes útját. Lássunk itt is egy-két mutatványt:

Krisztus tanítása felér a szentek minden tanításaival, s kinek volna hozzá lelke, benne elrejtett mannát lelne. I. 1, 2. — Hiuság méltóságokra vadászni s magas polczokra felcsipelkedni. = *Vanitas quoque est, honores ambire et in altum statum se extollere.* I. 1, 4. — Mit á g a s k o d o l - h á n y a k o d o l, holott a k a d n a k akárhányan náladnál tudósabbak s a törvényben jártasabbak? = *Quid te vis alicui praeferre etc.* I. 2, 3. — A tökéletes emberek kötve hisznek minden hirhordónak. I. 4, 1. — Szintén okosság nem adni hitelt mindenféle kósz beszédnek, s a hallott vagy elhitt dolgokat nem eresztetni legottan szélnek. = *Audita mox ad aliorum aures effundere.* I. 4, 2. — De ha a p r ó - c s e p r ű dolgokkal nem bírsz, hogyan győződ majd a nagyobbakat? I. 11, 6. — Vedd idején elejét; későre hiába jön orvos. = *Principiis obsta; sero medicina paratur.* I. 13, 5. — Ki mint szokja, akként fogja; vasszorgalma legyen, kinek szándéka igazán haladni. — Az ember tervez, Isten végez, s nem rajta fordul életének sorja. I. 19, 2. — Emberül viaskodjál; a szokást szokás szakasztja. = *Certa viriliter: consuetudo consuetudine vincitur.* I. 21, 2. — Minél szemesebben vizsgálódik, annál jobban bánkódik. I. 21, 4. — Boldog Isten, mire jutamodunk még nagy későre, ha ennyire meg-megapad buzgóságunk kora elejére?! I. 22, 7. — Sokan számlálgatják, hogy hány éve nyomják a lelki élet útját, de nem igen látni fogatját. — Ha láttál valaha embert halálra válni, gondold meg, hogy magad is azon a réven fogsz tovább állni. I. 23, 2. — Napnyugtával ne igen biztasd magad napkeltevel. I. 23, 3. — A kik sokat járnak kelnek, szent étellel ritkán remekelnek. = *Qui multum peregrinantur, raro sanctificantur.* I. 23, 4. — Forogjon elmédben életednek célja, — vége és szemed-szived előtt a megfeszültnek tükörképe. = *Memor esto arrepti propositi, et imaginem tibi propone crucifixi.* I. 25, 6. — A anyag és lanyha ne csudálja, hogy meggyül a baja s téltul szűkét látja, mert belső vigasztaláshoz sem ira sem szelenczéje, külsőt keresnie pedig nem áll szabadjában. I. 25, 7. — A ki kap a lazább módon és könnyebb végén, sose fér bőrébe, mert majd az, majd amaz nem lesz innyére. = *Qui laxiora quaerit et remissiora, semper in angustiis erit, quia aut unum, aut reliquum sibi displicebit.* I. 25, 7. — Ha megkezdeshülni, lelked mentest megfogja keserülni. = *Si incipies tapes cere, incipies male habere.* I. 25, 11.

Sovány dicsőség az, mely szájról-szájra kél. II. 6, 2. — Az ember a cselekedeteket tekinti, Isten pedig a szándékot.

v e s z i l a t r a. = Homo considerat actus, Deus vero pensat intentiones. II. 6, 3.

A kinek nem inye, hogy tessék, ne tessék az embereknek, nagy békességben élhet. = Qui non appetit hominibus placere, nec timet displicere, multa perfruetur pace. III. 28, 2. — Ne csüggedj, ember légy a gáton; megjö vigasztalásod annak idején. = Esto longanimis et vir fortis; veniet tibi consulatio in tempore suo. III. 30, 2. — A világ szemében becses és dicső dolgok árán ocsukat kell vásárolnod. = Vitiora tibi emenda pro pretiosis et altis in rebus humanis. III. 32, 4. — Mivel a kényesség hidege lel, azért orrolod, ha szemfény alá kerülnek hibáid s mentségek árnyékába huzódol. = Nam quia despici metuis, reprehendi pro excessibus non vis, et excusationum umbracula quaeris. III. 46, 1. — Mihez kedvem, ott a k a d s z i v e m. III. 48, 5. — Ha tökéletes akarsz lenni, v e s d s z e r e n c s é r e mindenedet. = Si vis perfectus esse, vende omnia. III. 56, 2.

Ime, te vagy a szentek szentje, én pedig a bűnök szennye. = Ecce tu Sanctus Sanctorum, et ego sordes peccatorum. IV. 2, 2. — Fájdalom, némely félhideg és félkegyelmű lelkek azért v o n t a t j á k, örömet vontatják napról-napra a gyónást s halogatják a sz. áldozást, h o g y n e kelljen m a g o k a t n a g y o b b v i g y á z a t r a f o g n i o k. IV. 10, 4. — Kellő buzgalma kinek-kinek az által ernyed, ha legottan külső örömekre zülled. IV. 12, 4.

3) N.-nak mindennütt helyes mondatfüzése is ajánlva ajánlja e Kempis-fordítást. N. nem mulasztotta el, hogy a magyar nyelv sajátos törvényeit érvényesítse fordításában. Midőn a tárgyhöz illő s választékos mondataalkotásaiban a latin nyelv kifejezéseinek szolgai fordításából (latinismus) származó idegenszerű szólásmódokat és a mesterségesen összebonyolított szerkezetet kerüli, egyszersmind oda is irányul fő gondja, hogy az összetett mondatszerkezetnél, a főgondolatoknak mellékhatározmányok által való szükséges felvilágosításánál, meglegyen fordításában ama bizonyos dallamosság, mely oly jól áll a prózában is. Hosszasan részletező fejtegetésbe bocsátkoznom e helyen alig lehet; hanem a helyett nem lesz hiába való dolog könyvéből egypár hosszabb mondatot idézni. Ez legtöbbet mond ugysis.

A tiszta, egyszerű és rendületlen lélek nem zülled szanaszerte sokféle foglalkozása közben, mert mindent Isten dicsőségére cselekszik, s azon igyekszik, h o g y t i s z t a szándékához n e f u r a k o d j é k semmiféle mellékes érdek. I. 3, 3. — Szeretnők másoknak nyakokba rántatni a szabályokat, de magunk a féket kellett-

len-kénytelen tűrjük. Így tehát világos, mily ritkán mérünk felebarátunknak azon fonttal, melylyel magunknak. — *Alios restringi per statuta volumus, et ipsi nullatenus nos patimur amplius cohiberi. Sic ergo patet, quam raro proximum sicut nos ipsos pensamus. I. 16, 3.* — Megjárod, bizony megjárod, ha másra számítasz, másra mint tűrni meg tűrni; mert ezen egész élet telidentele van nyomorúsággal s keresztül-kasul keresztekkel van rakva. — *Erras — erras, si aliud quaeris, quam pati tribulationes: quia tota ista vita mortalis plena est miseriis et circumsignata crucibus. II. 12, 7.* — Hitvány nyereségen kapva kapnak, egy garasért néha rutul összeperelnek, hiábavalóságért és szikra 'kis ígéretért nem röstelnek éjjel-nappal fáradni. De fájdalom, az enyészhetetlen jóért, a megbecsülhetetlen jutalomért, a legnagyobb tisztelet- és véghetetlen dicsőségért a kevés fáradságot is sokalják. — *Vile pretium quaeritur, pro uno numismate interdum turpiter litigatur, pro vana re et parva promissione die noctuque fatigari non timetur. Sed, proh pudor! pro bono incommutabili, pro praemio inaestimabili vel ad modicum fatigari pigritatur. III. 3, 2.* — Nem az olyan dolgokat értem, melyekre körömszakadva szepelkedik a világ-féle hiuság, hanem azon nyomorúságokat, melyek szegény szolgád lelkét a halandóság közös átka következtében keservesen gyötrik és tartóztatják, hogy ne juthasson lelki szabadságra, valahányszor kedve tartja. — *Non dico ab his rebus, quas toto affectu ambit vanitas mundana: sed ab his miseriis, quae animam servi tui, communi maledicto mortalitatis, poenaliter gravant et retardant, ne in libertatem spiritus, quoties liberit, valeat introire. III. 26, 2.* — Mi tagadás benne? úgy van s igaz lelkemre mondhatom, uram, én semmi vagyok, semmit sem tehetek, magamtól szikrányi jó sincs bennem, hanem minden lépten-nyomon megfogyatkozom és szüntelen vesztetemre hajlókázom. — *Certe hoc in veritate cogitare possum et dicere: Domine, nihil sum, nihil possum, nihil boni ex me habeo; sed in omnibus deficio, et ad nihil semper tendo. III. 40, 1.* — Az Isten fiainak szabadságát szeretnéd élvezni, gyönyörködtet az örökkévalóság hajléka s az öröm — meg örömmel teljes mennyei haza; de még nem jött el az órája, hanem mostanság még más idő járja, tudniillik a harcz ideje, a munka és próba ideje. *III. 49, 3.* — Kezem ügyére vannak szent könyvek is, vigaszúl és élettükörül, s mindenekfelett a te szentséges tested, jeles gyógyszerül és menedékül. — *Habebo etiam libros sanctos pro solatio et vitae speculo, atque super haec omnia sanctissimum corpus tuum pro singulari remedio et refugio. IV. 11, 3.* — Uram, mikor találom szerét, hogy veled kedvemre értekezzem, veled egyedül, hogy

kitárjam előtted egész szívemet s lelkem kívánsága szerint örö-
möm teljék benned, hogy ezentul, senki közét hozzám ne ártsa
és semmiféle teremtmény engem ne érdekeljen, se irántam ne
érdeklődjék, hanem te beszélj velem egyedül s én veled, miként
szív szívvel szokott értekezni és barát barátjával nyájaskodni. —
Quis mihi det, Domine, ut inveniam te solum, et aperiam tibi totum
cor meum, et fruar te, sicut desiderat anima mea: et jam me
nemo despiciat, nec ulla creatura me moveat vel respiciat, sed
tu solus mihi loquaris et ego tibi, sicut solet dilectus ad dilec-
tum loqui, et amicus cum amico convivari? IV. 13, 1.

De legyen elég; hiszen N. J. 443 lapra terjedő Kempis-
fordításának bármelyik sorát olvassuk is el, mindenünnen kisu-
gárzik nyelvérzékének tiszta fénye, melynek kalauzo-
lása mellett elismerésre méltó munkát végzett és megmutatta,
hogy a magyar nyelv nem ügyefogyott, hanem igenis gazdag;
egy olyan kincsbánya az, a melyből bőviben jut az irodalmi
nyelv gazdagítására, a nélkül, hogy az idegen csillogást keresnők,
a divatos talmiarany múltó fénye után esengenénk. N. J. jelszava,
ugy látszik, ez volt: „Nullus argento color est avaris abdito
terris.” *)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Huszthy Kálmán úr szóajánlatáról.

„A szent-mártoni olvasó-társaságnak f. évi febr. 30-án szo-
kásosan tartott értekező órájában többi közt Huszthy Kálmán
úrnak a 15-ig sz. Hirnök Kisfutárában megjelent „Szó-ajánlása”
felolvastatván, több oldalú észrevételek folytatában az alább követ-
kező eredményekre jutottunk. Tegnap értekező óráinkban továbbá
Virányi úrnak Hirnök 25. számú Kisfutárában megjelent, szinte e
tárgy feletti észrevételei is felolvastattak; mikhez képest — miután,
a bennök hemzsegő s helyes irányú eszmecserére alkalmat adó

*) Fölötte ritka eset s ép azért mindenkor kiváló örömlünkre szolgál, ha az idétlen
fordítások e nevezetes korszakában valamely fordított műről elismeréssel szólhatunk. A
dicséret, mellyel a közölték ismertetés elég pazarul bánik, nem méltatlanra pazarolt
dicséret. A közlött mutatóanyagoknak az eredetivel való figyelmes összehasonlítása meggyőz-
hette az olvasót, hogy ritka szorgalommal intézett kutatásnak s komoly megfontoláson
alapuló, öntudatos választásnak gyümölcse a jelen fordítás. A magyaros észjárás szülte s
mar-már feledésbe menő kifejezések gazdag választéka s szerencsés alkalmazása igen sok
helyütt oly izes-zamatossá teszi nyelvét, hogy mintegy önfelcdetten elidőzünk ujság vará-
zával ható hangjainál. No g áll János Kempise kivívta magának a helyet a tös-
gyökerez magyar fordítások legjobbjai közt; a magyar Kempisek közt pedig kétségtelenül
ővé az első hely. Ajánljuk mindenkinek, de különösen fordítóinknak, legkülönösebben pedig
azoknak figyelmébe, a kik saját gyámoltalanságukat a nyelv gyámoltalanságával szeretnék
talargatni. — A s z e r k.

érd. Huszthy úr elleni gúnyokat épen oly határozottan rosszal-
tuk, valamint ellenben Huszthynak szerény ajánlását, úgy
Virányinak alaposb megjegyzéseit, habár ez a kigúnyolt szavak-
nál jobbat ajánlani nem akar is, üdvözöltük — meg vagyunk
győződve, miként minap kifejtett észrevételeinket s ajánlásainkat
nem lesz érdektelen ezennel a tisztelt olvasó közönséggel közölni;
melyeket ekkép adunk elő:

1-ör. Szóalkotásnál általános elvül véljük felállíthatónak,
hogy *a)* nem okvetlenül szükséges a szavaknak tárgyukat magya-
rázó értelemmel birni (*asztal* nem evéstől neveztetik asztainak,
szék nem üléstől széknek sat.), hanem csak az kívántatik, hogy
idegen értelműek ne legyenek: *b)* a polgári állást megnevező
szavak egyhangú végzete nemcsak nem rosszalható — mert
azonkívül, hogy más nyelveken is így van az (a latinban: -or,
-us; a németben: -er; sat.), az értelemnek határozottabb irányt
is ad — hanem óhajtható is, hogy a papi, katonai, polgári s ez
utóbbi osztályban a tiszti s szolgai, tudósi s művészi és művesi
karokat illető elnevezések külön-külön tökélyes egyhangvégzetű
szókkal fejeztessenek ki; *c)* egy szó értelmét több tárgy elneve-
zésére alkalmazni szószükséget, — ellenben egy tárgyra többféle
szavat használni szóbőséget tesz; *e* részben czélunk csak az
utolsó lehet; *d)* a gyökszó könnyű ragozhatású legyen; s ha az
összetett szó a nyelv természetéből vett könnyű gyökökből áll.
legyen bár franczia hangú, meg lehet rajta nyugodni, ha más
tekintetből nincs ellene kifogás; p. o. *honőr* (herczeg) előttünk
nem francziás hangja miatt helytelen — mert hisz számos régibb
franczia hangú szavaink vannak, melyeket a szokás helyben-
hagyott — hanem, mert sajnálnók, ha e honnak csak 5, 6 öre
volna.

2-ör. Véleményeztetik, hogy tán

Sorzalvány (lajstrom) helyett könnyebb kiejtés miatt *sorol-
vány*, vagy inkább *sorony*, mint: torony tornya, *sorony sornya*
lenne jó.

Oktár (meister) helyett — ne hogy (V. ur által megemlített
okok tárán kívül) ily kellemetlen hangú összetétel is legyen:
kádároktár — tanár módjára lehetne: *oknár*.

Népészet (politica) helyett, minthogy ez a dolgot nem, de
plébánia értelmét igenis kifejezi, lehetne *honügy*, *honügyész*,
mint publicista: közügyész. Óhajtható az is, miként prókátor —
ügyész, fiskális = ügyvéd, *agens* pedig = ügynöknek neveztessek
egyedül, nem pedig cserélgetve.

Indor (expeditor) helyett — bár nehéz elhatározni V. után
is: indulót vagy inditót tesz-e inkább — helyesbnek látszik *indár*:
vagy tán *küldnök* még jobb lenne?

Hadtanyák (Lager) helyett ***tábor*** tán megmaradhatna.

Küllöny (organum) helyett megmaradhat a ***léteg, létszer.***

Műves (opifex) elejébe azért is láttatik czélszerűtlennek a

Husztly úrnak többi szavaira, kevés kivétellei, azt jegyezzük meg, hogy csak azon értelem kifejezésére használtassanak határozottan, melyre ajánlottak, a megszokás érvényesíteni fogja azokat.

Cancellarius: irár, ár, ár.

Secretairisch: titárja. eről: szok re'ő aszai; sem
ess kielés mint titár.

Paradis-Édén: edenre. eni: éden.

Circuit: Erie.

Linea: 7 72. La estada: 7 722.

Maculation: 6/2/77.

Page 10 of 11

Causes: 1727.

History: 600.02 - 62.00 - 64.00 - 66.00 - 68.00 - 70.00 - 72.00 - 74.00 - 76.00 - 78.00 - 80.00 - 82.00 - 84.00 - 86.00 - 88.00 - 90.00 - 92.00 - 94.00 - 96.00 - 98.00 - 100.00

ANNUAL REPORT

Antizement, 822 7.

Faktor: Wirtschaftliche Lage

Kristen - 10/2/17

ALL INFORMATION CONTAINED HEREIN IS UNCLASSIFIED
DATE 10-10-2013 BY 60322 UCBAW

Alee: *sétány*; hogy különböztessék ettől: *promenade*: *sétatér*.

Malter: *szuvat*.*

Stiefelknecht: *lábkancs*;* nyele: *kancsrúd*.

Slafhauben: *hálócs**

Slafrock: *hoszacs*.*

Fejtyü, testyü, lábtyü,* a már Dugonicstól ajánlott szavak, általános nevekül ha elfogadtatnak, azonnal

Schuhwicks: *lábtyümáz* lenne.

Absetz: *sarkalap*; ettől: sark alapja.

Strupfen — a nadrágon: *kengyel*; a csizmán: *huzalag*; ettől: huzószalag.

Smizli: *előny*; mint Leibl: *mellény*.

Brustfleck: *mellvéd*.

Unterziehjankel und Hosen: *alöltöny* és *alnadrág*.

Fillér: *batka*.

Szt. Mártonban, az olv.-társaságnak 1845-ik martius 31-én tartott ig.-választmányi üléséből. — Benovich József urad. gyámnok, mint társ. elnök. FORGÓ MIHÁLY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Közmondások Decsi János „Adagia”-jából. (1598.)

Az ki másnak gonoszát keresi, ő maga vész belé. 269.

Corcyra libera, caces vbi libet: Nitua az aító, akar fel s akar alá. 264.

Non somnium est, sed res vera: Nem álmot húelyezek én, hanem igazat mondok. 176.

Risus Sardonicus: Viszsa való nevetés. 209.

Claudicat incessu, pedibusque vacillat vtrisque: Az mit louon fogad, gyalog meg meg nem állja. 223.

Nutricum more malè: Nó Daika módgyára iól lakik ő az gyermek mellet. 211.

Peliam recoquat: Valamint lészen, de meg próbálja. 249.

Kiki mind határában tartsa magát. 210.

Bene sit: Adgya Isten minden ióra. 223.

Scaperdam trahit: Erős fába vágta az feiszét. 241.

Alabandicum opus: Viszsa való dolog. 248.

Malus ianitor: Hituán őriző. 275.

Certamen non accipit excusationes: Nincz ám az hadban semmi Péter bánia. 197.

Surda testimonia: Irot bizonságok. 214.

Multitudo Imperatorum Curiam perdidit: Az sok Bába kőzöt a' gyermek is el szokot vezni. 136.

Simul da et accipe: Adze s ne. 147.

Peius Babys tibia canit: Ala nő ő, mint az őfő fark. 139.

Szõmben csak meg nem nyal, hát megé meg szol. 56.

Mégsem érted az dolgot, s addig belé szollaz? 191.

Vt Corinthia videtur corpore quaestum factura: Még ió ődeién kuruaságra áll az szõme. 229.

Egy ferges diót nem adnék raita. 55.

Cubito emungens: Isten kőztünk, ne emlicz vargát. 108.

Sine Cerere et Baccho friget Venus: Eb az varga bor nélkül. 107.

Ha gazdagis, vgyan csak varga azért. 254.

Τῆς καὶ θάλασσης, καὶ γυνῆ, κακὰ τρία; Ignis, mare, mulier, tria mala: Tűznél, tengernél, aszszoni állatnál gonozb nem lehet. 94

Tres mulieres nundinas faciunt: A hól három aszszony ember vagyon, sokadalom lészen ott. 396.

Γυναικῶν ὄλεθοι; Mulierum exitia: Minden gonoznak oka az aszszoni állat. 167.

Az Aszszony embernek hosszú az hajja, de rövid az elmeie. 353.

Anima sicca sapientissima: Keuér emberben ritkán látz bõltset. 236.

Profectus ad apaturia; rediit Maio: Meg iõt Antal Budáról, zöld ágat hozot orrában. 203.

Ackor lészen az, mikor az Dúna vissza foly, auuagy el szárad. 276.

Podes lotionem vincit: Az eb ha által vszsa az Dúnatis, vgyan eb. 79.

Aluo procerior: Oly magas mint az Orias. 408.

Non liberat podagra calceus: Minem az kőntős teszi az papot. 292.

Videberis me videns, planè martem videre: Bátia, nem tudom, ki neued, de ittis emberre találz bár meg hűd. 201.

Igen vak az ki rosta által nem lát. 152.

Oculus dexter mihi salit: Jót érzek igen cziklandik az iob szõmóm. 111.

Venia primum experiendi: négy lábuis botlik. 68.

Gallos quid execas? Mit hánz falra borsót? 182.

Papae nixus: Hős kakas, mely hegyes (büszke). 212.

Mulier imperator, et mulier miles: Az gézõngúz az hora, kettien fity az szolgália. 125.

Arietem emittit: Czak kőzkőpõlkodik. 99.

Kõtue hűd komádat. 196.

Balba non credit: Akar mint palástollyák vgyan ki tetzik azért az farka. 42.

Sapientum octauus: Kellő bölcz ember. 61.

Priusquam gallus iterum cecinit: Még kakas szólás előtt. 227.

Az ki hamar kezdi, hamar ki fárrad belőle. 184.

Aduersus solem ne loquitor: Ne szóly képtelent. 174.

Gyakran még az méltatlanis kúczinból nagyra megyen. 117.

Minemű vendége, étke meg olyan. 80.

Ne tria quidem Stisichori nosti: Még az Mi atiókat sem tudod te, az mint látom. 164.

Anus bacchatur: Megyen (mit tegyen?) az eleuen, ha még az hóltis mozog. 63.

Incipe perficies: Bele balaz, louat ad Isten. 92.

Amens qui longus: Hoszszu emberke ritkán vgyon bölts. 205.

Suae quisqui domi rex est: Bagolyis biró házána. 51.

Scabrosior leberide: Sem izi sem búzi. 190.

Duplával adod meg az árrát. 202.

Még meg sem fogta s addíg mellyeszi. 127.

Az éh ember semmiben nem válogat. 160.

Auloedus fit, qui cytharoedus esse non possit: Az lészen barátta a' ki egyéb módon el nem élhet. 102.

Egy fâ nem erdő, Egy ház nem falu. 55.

Homo bulla: Az ember olyan, mint az vizben való buborék. 103.

Caunius amor: Ne iádzál ángyodual. 188.

Dicas tria de curia: Mondgy egy Tzapunkortot. 193.

Tragicum tueri: Igen fel látni. 121.

Sylofontis chlamys: Elő tollas. 79.

Toto deuorato boue in cauda defecit: Az többin mind által méne s im szinte az végén súle belé. 197.

Ab ipso lare incipe: Magadról kezd el az ítéletet. 44.

Dextrum in calceolo, laeuum in podoniptro: Fél lába az vduarban vgyon, az praedikáló széknék. 182.

Vium cadauer: Fen iáro halot. 107.

Tanuly, ha azt akarod, hogy ember legyen benned. 164.

KÖNNYE NÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Nekem van kalapom. . . . Az volt a kérdés (Nyr. XI. 88.) melyik az alany az idézett mondatban, a „nekem“-e vagy pedig a „kalapom“. E szétágazó vélemény keletkeztének megértésére s a kérdés tisztázására szükséges, hogy kissé visszatekintsünk a

a multba. Brassai irt egykor egy értekezést „A magyar mondatról” (Akad. Ért. 1860.), mely igen sok főt megzavart, köztük azokét is, a kik a czímbeli mondatban a *nekem* szót tartják alany-nak. Brassai értekezésének egyik fejezete a mondat alkatrészeivel foglalkozik s kijelenti, hogy a mondatnak nem két, hanem csak egy lényeges része van, az állítmány: »a mondat tartó és forduló sarka az ige; a verbum regens (az állítmány), mint neve is mutatja, a „fejedelem, a többi mondatrész a vazallusok»-*»* sat. Maradjunk a „fejedelem” szónál. Tudjuk, hogy a fejedelem parancsol, az alattvaló igazodik, vagyis hogy az alattvaló a subordinatio viszonyában áll a fejedelemhez. Lássuk immár, e kettő közül melyik az igazgató s melyik az igazodó fél, az alany-e vagy, az állítmány: „Az ember maga kárán tanul — Te a magad kárán tanul-sz. — Az emberek a maguk kárán tanul-nak. — Mi (emberek), a magunk kárán tanul-unk. Látni való, hogy Brassainak különös egy fejedelme van, ő (az ige) alkalmazkodik vazallusához, az alanyhoz, még pedig nem egy, hanem két tekintetben is: számra és személyre nézve; de látni való az is, hogy ha lényeges része a mondatnak az alárendelt állítmány (verbum regens), ép oly lényeges részének kell az alanynak is lennie a melyeknek amaz alája van rendelve. Az alárendeltség viszonyánál fogva tehát, a melyben az állítmány az alanyhoz áll, az utóbbinak feltalálása s megállapítása nagyon egyszerűvé válik. Minthogy a vitatkozó felek közt az állítmányra nézve, a fölvetett példában „van”, nincs eltérés, egyszerűen azt kell vizsgálnunk, a mondat melyik tagjának van alárendelve, melyikhez alkalmazkodik számra és személyre nézve a „van” állítmány s magától megjö a felelet, hogy ez csak a „kalap” s nem a „nekem” első személy lehet. Ha megkérdeznők Brassait, a kinek ebben a mondatban: „közös lónak túros a háta” az alany nem a „háta”, hanem a „közös lónak”, hogy mondja meg nekünk, melyik az alany ebben a másik mondatban: „van pénz”, kétségtelenül ezt felelné: a „pénz”. S ha tovább kérdezzük: melyik az alany ezekben: „van pénz a zacskóban”. és: „ma van pénz a zacskóban”, és: „nekem ma van pénz a zacskómban” s ha ismét az a felelet rá: a „pénz”, megfoghatatlan marad előttünk az okoskodás, a melynek ebben „nekem (ma) van pénz(em) (a zacskómban)”, nem a „pénz” az alany, hanem a „nekem”. Valóban különös egy elmélet, a mely egyrésről azt tanítja, hogy a mondat szavakba foglalt ítélet; az ítélet egy fogalomnak a másakra való viszonyítása, a melyek közül az alapfogalom, a melyből kiindulunk (Brassai szerint „a melyet megnevezünk”) az alany, a melyet pedig erre viszonyítunk, az az állítmány; másrésről pedig arra oktat bennün-

ket, hogy ebben a mondatban: „Δαρείου γίνονται παῖδες δύο — (ex, de) Dareo nati sunt duo liberi — Dareusnak két gyermeke vala” nem a független mondatrész „παῖδες, liberi, gyermek” az alany, a melyre viszonyítva van, a melytől függ a „γίνονται, nati sunt, vala” állítmány, hanem alany a „Δαρείου, Dareo, Dareusnak”, mely a γίνονται nati sunt, vala” állítmánynak van alárendelve. Különben a kérdés tisztába hozatala végett nem kell egyebet tennünk, mint a „nekem” alany védőinek a következő kérdéseket feladnunk, hogy adják meg rájuk a kellő feleletet: Igaz-e, hogy az ítéletnek kiinduló pontja, hogy tehát a mondatnak is főfő tagja az alany, a mely körül, mint valami sark körül az állítmány forog, nevezetesen ha cselekvésszó, hogy alkalmazkodik hozzá számra és személyre nézve? Melyik mondattaghoz alkalmazkodik a cselekvésszó ezekben a mondatokban: *gyermektek vagyok nektek. Te nekünk gyermekünk vagy. Ő gyermekük volt nekik. Mi nektek gyermekeitek vagyunk. Ti nekik gyermekeik vagytok. Ők nekünk gyermekeink voltak.*

SZARVAS GÁBOR.

Szamar. . . . A Nyelvőr XI. k. 89. lapján azon állítás foglaltatik, hogy Belgrádban a hordárokat *szomár*-nak nevezik. Ez nem felel meg a valóságnak; mert *szamar*-nak (nem pedig *szomár*-nak) azt a nyeregforma készüléket hívják, a melyet a hordárok hátulról a derekukra kötve viselnek s a melyre az elszállítandó terheket szokták ráhelyezni. A hordárnak itt *amalin* a neve, a szamarat pedig *magarac*-nak mondják.

KIRÁLY BENŐ.

Meghül: Hozzá szólva a f. évi első számban közlött érdekes kérdések és feleletekhez, (bár nyelvész nem vagyok, de az egészséges, törül szakadt magyar észjárást elébe teszem bármi kinnal-készült és elnyögött orsz. gyűlési beszédnek), mondhatom, hogy mi mezőföldiek ott Fehérmegye szomszédságában azt mondjuk, hogy: „*ê h ű l a z é t e l !* Hadd hüjjön, legalább nem égeti el az ember száját. Az ember pedig *á t h ű l* v. nagyon átfázik, hogy még ágynok is eshetik bele. A halott meg *k i h ű l*, azér köll sietni az ötzötetésével, mcr aztán má' nem hajlik se keze, se lába.”

Körömirás: Székely atyafiak kezdenek elszállinkózni lassacskán ide Lugos vidékére is borvizzel és daróczposztó félivel. Egy ily posztó-árussal beszédbe melegedvén, a sok tájszó közt azt mondá egyszer az írástudást érintőleg: „Könyvet, táblát csak elolvasok én uram, de a folyásírást má nem igen értem, mert szegény ember, ha gyakorolta is az iskolában, később nem igen veszi hasznát és egészen kitanúl belőle.”

Először hallván e szót életemben kérdeztem, milyen az a folyásírás; föl vett egy papirost asztalomról és megmutatta

az írást és betűzni kezdé. „Kömbű tudok, de írást nem“, így mondja nálunk a mezőföldi ember, ha olvasni tud, de tollal bánni nem.

BENCsik János.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Hogy a hangszert, gyeplőt, puskát, evezőt stb. lehet jól vagy rosszul kezelni, azt értem; de, hogy miként lehet akár jól, akár rosszul *kezelni* a nyelvet, hivatást, tisztséget s hasonlókat, megvallom, sehogy sem értem. Mért nem rója meg a Nyelvőr e logikai képtelenségeket?

Felelet. Egyszerűen azért, mert eddig nem voltunk figyelmeztetve rá. Most, hogy ez megtörtént, helyreépítjük a mulasztást. Valóság, a „nyelvet kezelni“ hiba, képtelenség; s a megrovás követelőjének csak köszönettel tartozunk figyelmeztetéseért, mert egész seregét juttatja eszünkbe a képtelenségeknek, a melyektől hova-hamarább meg kell tisztitanunk az igaz magyar beszédet. Ha valaki észreveszi valakinek okoskodásában a következtelenséget, azt értem; de nem értem, hogy lehet észrevenni valakinek titkos pillantását vagy falevél zörgését. A pillantást csakis szemre, a zörgést csakis fülre lehet venni. Érthetők: kézzelfogható tör, zabolátlan ló, fejét billenteni; de érthetetlenek: zabolátlan beszéd, kézzelfogható hazugság, fülét billenteni. Logikai képtelenségek, tehát meg nem törhetők a nyelvben még a következők: szemtelen tekintet, arczátlan magaviselet, tapintatlan eljárás, istentelen (=istenkáromló) szavak, tüzről patant menyecske, lelkére (szívére, orrára) kötni, három napig folyvást egy helyen ült, ugyan ne lábatlankodj itt a nyakamon sat. sat. Egyetért velünk a *nyelvkezelés* hibáztatója? Kiadjunk az elsorolt s még ezrivel elsorolható logikátlanságokon? A nyelvet tehát ép oly szabadon, ép oly jól lehet kezelni, mint a szót megórról, tánczra vállalkozni, vagy a társaságban hátra ülni. Hanem az más kérdés, hogy szükséges-e mindazt valójában kezelni, a mit lusta eszű fordítóink a német *handhaben* után, kell vagy nem kell, ritka szívóssággal s még ritkább meggondolatlansággal *kezelnek* és váltig *kezelnek*. A régiek jól töltötték be hivatalukat, lelkiismeretesen vitték, viselték, végezték, teljesítették a rájuk bízott tisztséget, folytatták mesterségüket; eszesen forgatták a tollat, ügyesen a kardot; értettek a puskához, emberül megülték a lovat; s a mi veleje a dolognak, tudtak bánni a nyelvvel. Ma ez utóbbihoz per eminentiam nem értenek s azért *kezelnek* mindent, *kezelnek*

ott is, a hol eszelni kellene. Ezek a mi fordítóink szertelenül félnek az agymegerőltetéstől; s olyan jól esik lelküknek, ha a Budapesti Szemle időnként megszólal s elmondja kenetes beszédeit a Nyelvőr tanításairól. Ebbe a mentsházba húzódnak meg minden alkalommal, s a nyelv rossz kezelése miatt hiába támadjuk meg őket, hű szövetséges társukban bizva, bátran daczolnak az ellenük intézett támadással s továbbra is egész kényelemmel kezelik árva gondolatjaik tárházát.

2. „A lapok vezérczikkeiben untalan olvasható e germanismus: bizonyosra venni. Ha ez így megy tovább, nem-sokára ilyeneket is olvashatunk: sértésre-veszem sat. Vártam, mikor szólal fel a nyelvet őrző Nyelvőr, de hiába várom, mert az csak szóképzéssel foglalkozik s ebbeli buzgalmától a magyar nyelv akár tönkre is mehet. És mily nagy tért adna a hasznos, praktikus működésre a közigazgatás, a tudományok, az iskolakönyvek nyelve, illetőleg ennek tömérdek absurdítása. De hát, hiába, a Nyelvőr csak képzőket ismer egyéb semmit. — Egy tanár, a ki a Nyelvőr élhetetlensége miatt el van keseredve.”

Felelet. A Budapesti Szemle folyó évi februári kötetében egy kolozsvári levél a Nyelvőr egy cikkecskéjében egész halom magyartalanságot földözött fel s az egy-igaz magyarság szentelt vizébe mártott tolla hegyével egytől egyig mind meg is igazította. Ismeretes, hogy Kolozsvár sok tekintetben a különösségek édes hazája. Vagy nem ritkos-ritka különösség-e az, ha én egy született magyart illetéknép oktatok. Barátom, te azt mondtad: „Fogta magát s neki indult a világnak;” fonákul mondtad, így kellett volna mondanod: „Kapta magát és világga ment”. Így kiáltasz fel: „Van neked istened, hogy megölted őt?” holott így kellett volna kiáltanod: Volt lelked megölni őt? A te ajkad így beszél: „Derekasan megállta helyét.” Izetlen beszéd; íze csak ennek van: „Emberül megállta a sarat”. Olvasom: „Egy hüvelyben két hegyes tör nem fér meg”; továbbá: „Egy erdőben két tolvaj nem fér meg”. Ismét: „Egy szeméten két kakas nem fér meg”. Egy a való s az egy-igaz magyarság ez: „Két dudás egy csárdában nem fér meg.”... Egy csepp víz hasonló a másikhoz, de nem hasonlóbb, mint a kolozsvári káté bűnlajstroma a most hallott hibákhoz. A Nyelvőr élhetetlenségén elkeseredett tanár levele ugyan Budapesten volt föladva, de ráismerek hangjáról a madárra, aligha ugyanaz a szentelt vizbe mártott toll nem írta ezt is, a melyik a kolozsvári levelet. Az egy-igaz magyarnak mindaz nem lehet tiszta szittya nóta, a melyet a kolozsvári perezses inas nem dúdol; viszont a tanáros elkeseredésnek mindaz a kifejezés germanizmus, a mi a

némettel egyezik: „Adj a koldusnak egy krajczárt = Gib dem bettler einen kreuzer. Isten legyen nekem irgalmas = Gott sei mir gnädig. Jó napot! = Guten tag!“ mind tanárkeserítő germanizmusok. A „bizonyosra venni“ is az. Mások ugyan úgy tudják, hogy a német mondja ugyan „für sicher nehmen, als sicher annehmen“, de olyat hogy „auf sicher nehmen“, nem hallani tőle: hanem a miről mások nem tudnak, de egy elkeseredett tanár tud, annak mindenesetre föl kell jegyezve lennie a titkos igazságok könyvének lapjain. Mások viszont tudnak róla, hogy „magára, szívére, fontolóra, szaladóra venni“ széles e hazában ismert kifejezések, valamint tudják azt is, hogy „Ezt a csekélyke kitüntetést is sokra, nagyra vette — Komolyan mondtam neki, de csak tréfára vette“ igazi hasonmásai a „bizonyosra venni“ kifejezésnek. S hogy számadásunk teljes legyen, az átviteles jelentés fejlődésének természetességét is ki kell mutatnunk. Még a mindenben hibát fürkésző s germanizmust gyanító fül sem ütközik meg rajta, mikor Kölcseyt hallja mondani, hogy „töröktől rabigát vállainkra vettünk“. Ha „vállra venni“ jó, azt hisszük „félvállra venni“ se lehet rossz. Minthogy pedig a „félvállra venni a dolgot, intést, beszédet“ szólásra még a kolozsvári levél írója se sűtheti rá a németesség bélyegét, a példaképére készült „tréfára, nagyra, bizonyosra venni a dolgot, intést, beszédet“ se lehet germanizmus. Hanem a mit mások tudnak, de a mit egy elkeseredett tanár nem tud, az egy hajító fát sem ér, az nem tudás; ennél fogva „bizonyosra venni valamit“ germanizmus, s meg nem róni élheteretlenség. Azért mondom néktek, vigyázzatok, hogy olyasmit ne akarjatok tudni, a mit mások nem tudnak s hogy olyasmit ne tudjatok, a miről mások tudnak, hogy valamikép ti is el ne keseredjete.

3. Több, de főleg két használat tűnt fel különösen a Nyelvőrben, mely a grammatikai szabályokra semmi tekintettel sem látszik lenni, melyek is 1) A „szók“ és „szavak“ meg nem különböztetése. A Nyelvőr minden különbség nélkül egyszer „idegen szók at“, máskor „idegen szavakat“ mond. Pedig a nyelvtanokban ezt a szabályt tanultuk: „élő szó — szavak (worte), írott szó = szók (wörter)“. Minél fogva helyesen: „idegen szók“ de: ily szavakat mondott“. 2) A nyelvtan szerint *nem, sem* tagadók, *ne, se* tiltók; s a Nyelvőrben nem egy helyen mégis ilyeneket olvashatni: „semmi se gátol bennünket — azt se értjük“ sat. Miután nem tehetjük fel, hogy a Nyelvőr ezen szabályokat nem ismerné, mikép követelheti másoktól a törvények tiszteletben tartását, ha maga rossz példával megy elül?

Felelet. Három az igaz; először, hogy mi ezeket a

szabályokat nagyon jól ismerjük; másodszor, hogy mi ezekre a szabályokra épen semmit nem hajtunk, mert harmadszor ezek a szabályok egy fakova nem sok, de annyit sem érnek. A *szók* = *wörter* és *szavak* = *worte* megkülönböztetése nem egyéb a német használat gyerekes majmolásánál, a melynek nyelvünkben nincs semmi alapja. A szó ugyanis az úgynevezett kéttövék osztályába tartozik s osztályosaitól annyiban tér el, hogy a teljes töhöz: *szava* csak a többes és személyragokat veszi föl: *szavak*, *szavam*, a többi ragok mind a nevezői alakhoz (szó) függednek, tehát a tárgy és állapító rag is: „Szót se szólt és: „Ezen a szón, a melyet mondtál, bajos eligazodni“. Vagy lehetségesnek tartják a megkülönböztetés bölcsei ezt a használatot: „Az új magyar nyelv *szói* (*wörter*) közt sok a szemét“ és: „újonnan készült *szóiddal* (*wörter*) nincs mit dicsekedned“? Valóban csodálni való, hogy a nyelvszabatosság nagy mesterei ezt a szétválasztást ki nem terjesztették még az egyes számra is. Mennyivel tökéletesebbek volnánk nyelvünkkel együtt magunk is, ha külömbiséget tennénk az írott és kimondott szó közt s más alaki kifejezőnk volna az egyikre s más a másokra; így: *szógyártó*, *szófejtő*, ellenben: *szavfogadó*, *szavszaporító*. Sőt a többiekre is rá lehetne teríteni a tökéletességnek ezt a palástját s volnának: a barom hív, az ember hív; a tót helység falu, a magyar falv; a döglött paripa ló, az élő lov; a krumpli jó, ellenben a pecsenye jóv sat. A másik szabály is az előbbivel egyazon ingoványon épült. Az élet a tagadó *sem* emberségét mondhatni inkább csak hírből ismeri; neki a tagadó is majdnem állandóan *se*: Oda *se* néz neki... Egy ütöt taplót *se* ér. *Se* füle, *se* farka. *Se* ide *se* oda. *Se* apja *se* anyja sat. S a kiről azt hallaná, hogy *seméte*, *semita*, aligha kibocsátott váltói ne jutnának eszébe. A „sem nem láttam, sem nem hallottam“ csak a különösségeken kapkodók szemében korrekt használat; ép, egészséges fülű ember ezt csakis így mondja: *se* nem láttam, *se* nem hallottam. Sőt még a tagadó *nem* sértetlenségén is csorbát üt az ilyen használat: Nem hiszem, hogy meg *ne* tenné.

SZARVAS GÁBOR.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1) A NSzótárban olvassuk: „*Ürügy*: költött, színlett, hamis, alaptalan ok. Tájejtéssel mondják néhutt: *ürüd* vagy *ürüt*.“ Kérdezzük, a) mely vidéken él az *ürügy* szó, b) ejtik-e s minő helyen a mint a NSz. állítja, *ürüd* vagy *ürüt*-nek?

2) Minő vidéken hallható ez a szó: *juhoda*=juhakol?

3) Használatos-e s hol a magánálló birtokos é ragnak ilyen kiejtése: „Ez a kalap a Sándorjé; halomjé; ingjé“ sat.

4) Hol ismerik ezt a közmondást: „Czigánynál lovat túr nélkül, udvarnál lányt szúr nélkül nem találsz“; s mi a második tagban levő szúr szónak a jelentése?

5) Az Egyetértés ápril 5-ki számában a következő kifejezés olvasható: „Egy szélhámoss asszony“ Az utóbbi napokban többször volt olvasható a hirlapok hasábjain ez a szó: szélhámoss schwindler jelentésbenhasználva. A szót se a NSzótár, se Ballagi teljes magyar szótára nem jegyezték fel. Kresznerics Pázmán és Faludiból ismeri, de határozott jelentését nem adja. Minő vidéken s mily értelemben járatos ez a szó.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Logikai százszorszép. Fogamzott Kassán január hóban, kivirágzott a Religioban 1882. febr. 8-ikán. [„A kassai főgymnásiumi igazgató, ft. Benedek Xav. Ferencz tanár a legmagasabb kitüntetésben részesült. 30 évi tanárságáért a Ferencz-József rend lovagkeresztjét kapta, melylyel ft. Kaczvinszky Viktor ő mltga által condecoráltatott. Jól esett e ritka ünnepélynek tanuja lehetni; hisz eme jeles rend tanférfiainak egykoron én is tanítványa voltam s felejthetetlen tanárainm bölcs oktatásait az ifju kebel tudvágyával hallgattam.] Van okom nagy elismeréssel szólni eme tudós s a művelt korral haladó rend, a prémontreiek rendjéről. Minden egyes tagja rokonszenvet költ, — de kiváló tulajdonságaiért az ez idő szerinti kassai házfőnök és főgymnasiumi igazgató ft. Benedek Ferencz ur az, kihez némi előszeretettel s kiváló vonzódással viseltetem. Van valami sajátságos jó meggyerő külsejében. — — Vezeték- és keresztnevéhez pedig a nagy emberek hosszú sora fűződik: a sz. Benedekről nevezett benczés rend, legtöbb szentet és tudóst adott a világnak, — ismertem Thalia koszorus papjai közül egy Benedeket — s egy hasonnevű magyar tábornokot, ki fővezér volt a poroszok elleni hadjáratban, kinek hadi szerencsáját megakasztotta hazánk nemtője, engedve megverettetésünket: hogy visszaadassa alkotmányunkat. — — emléke azonban most is él; hisz I. Napoleont is érték a csaták esélyei — — de nagy nevét megörízte a történelem. Benedekünk kereszt nevét illetőleg: assisi sz. Ferencz, Xav. Ferencz, Rákóczy Ferencz, Deák Ferencz, Liszt Ferencz (a zongorakirály) sat. névrokonságban van vele; a miből én azt a lehozást teszem, hogy a kinek annyi nagynevű druszái vannak: azt a vetélkedés nemes ösztöne a celebritások közé szokta emelni — sőt már is emelte.“

Egy csepp a helikoni forrásból. . . „Egyik fiatal költőnk egy költeményében olvasom: „A mint állottam fellegeként sötéten, felhőtlenül sugárzott rám az ég”. Kértem először: hogy sugározhatik az ég, ha felleg áll előtte? másodszor: hogy állhat a költő sötéten, ha sugárzik rá az ég? Van a t. szerkesztőség kulcscsomagjában egy kulcs, mely ezen két mysterium zára lakatját felnyitja? — Semmi miszterium; nagyon egyszerű mind a kettő. A fizikusok tanítása, hogy a nap, a sugárzó nap az égen van; ők tanítják azt is, hogy a felleg innen, az ég pedig túl rajta nagy messze-messze van. Az ég tehát voltaképpen nem is sugározhatik másképp a fellegre, csakis felhőtlenül. A másik is egyszerű. A poeta salontoiletteben áll, tetőtől-talpig feketébe van öltözve, s háttal van fordulva a néző felé. Az ég tehát sugározhatik felhőtlenül, de ő azért előttünk mégis sötétben áll, kivált ha még hozzá barna gyerek.

A boncznoki dolgozódából. . . Január 25-én a következő tudósítás volt olvasható: „Kertbeny Károlyt ma délelőtt 1/10-kor bonczolta fel dr. Babes az üllői-uton levő kórboncztani intézetben. Orvosilag az elhunyt baja következőleg állapítottatott meg: „Súlyos heveny-agyvérömleny, nevezetesen a baloldali nyakszirti lebenyben, idült vérömleny-hegek a jobb oldali belső lencsetokban, abból kiinduló elfajulással. A kemény agykér belfelületének idült lobja”, — Szegény, szegény Kertbeny, mily kínos gyötöket*) s fájakat*) állhattál ki! Ily iszonyú betben*) meghalni! Szörnyű kimulány: *heveny-agyvérömlenyben, nyakszirti lebenyben, vérömleny-hegekben* mulni ki. Brrrzasztó!

Keleteljük magunkat! . . . „A „Protestans egyh. s isk. lap” m. é. május 15-ki számában, a 634. oldal 21-dik sorában olvastam e kifejezést: „magát keletelni”. A cikket, melyben ez előfordúl, Ballagi Géza írta. Találja ki t. szerkesztő úr, mit akar rajta érteni. Én csak az összefüggésből sejtem, hogy ez akar lenni: sich orientiren. Mit szól ehhez a t. szerkesztőség? — Mi örömnünkben alig tudunk szólani. De kinek a lelke ne telnék el örömmel, mikor látja, hogy ez a mi egykoron elparlagosodott, kunyhókba szorult, tökéletlen nyelvünk napról-napra mint gazdagszik, mennyire kiszépült s hogy már egész az elprotestanslaposodás tökéletességének fokára emelkedett. Hogyne örvendnénk, mikor látjuk, hogy a próféta jóslata szóról-szóra beteljesült: ez a mi tökéletlenségében senyvedett nyelvünk régi szennyeit lerázta magáról, arczán új szépség rózsája virít, szemünk a német „kecset” már egészen magyar „keccsé” nézte s Ballagi

*) Gyöt=gyötrelen, faj=fájdalom, bet=betegség bonczitudi műszók.

Géza feltalálásdús beképelő ereje (erfindungsreiche einbildungskraft) a felsőbb szépülés módjára nézve megszerezte számunkra a keletelést. Macte virtute puer! Csak bátran, előre! A nemzet *el fogja állani őt* (wird ihn verstehen). Nem kell magának az *elfiasodhatlanok elajánlása, benyelve és eligazolása körül semmi gondot csinálni* (er soll sich um das verbot, um die einsprache und verwahrung der unversöhnlichen keine sorge machen), *oly gyakran is az idehozott nótától elnézőleg elpuhul* (so oft er auch von der hergebrachten weise absichtlich abweicht). Ezek az elpenészedett ósdiak csak *alátartást értékesítnek nekünk* (gewähren uns unterhaltung): kedélyünket azonban csak a német *képelés elszélesztőivel való legénynyél* (die gesellschaft mit den verbreitern deutscher bildung, tudja igazán felfrissíteni. Mi *elálljuk* magunkat (wir verstehen uns). Azért még egyszer: előre! Magasan! (Hoch!)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Népmesék.

Alexander.

Vót écczer égy császár, s Alexander bément a császárnak, s a császár ütet mekkinálta itellel. Midőn őtt, a silbaknak aggya a tángyérakat. A király megláttya, hogy Alex mit csinál, s aszongya: Alex nem azir attam én neked a zítelt, hogy a silbaknak add a tángyérakat. Tíged nem kár vóna felakasztani. Aszongya erre Alex: „Felsíges királyom, hova akasztanál fel?” A király erre azt feleli: én éppen a zudvaram elibe”. Aszongya Alex: Nem szigvelenéd császár litedre a zudvar elibe akasztani?” Aszongya Alex: „Vigyél ki engemet annak a hegynék a tetejibe, hogy annat nízsek le is, fel is. Mingyá fogalynak is tőtte a császár s ki kísérteté harmadik napjára égy tábor katonával, s ű maga a császár is kísérté. Egy taigárul levött égy-égy fallát, s Alexandert réiá kötette. s amugy ugrált Alex a köveken. A mind kísértik. a katonák kaczagták Alex-t. Alex is kaczagta a kerekeket. Kérdék a katonák: „Mit kaczagsz Alex: Ű mondá: „Kaczagak, me égyik falfa nem iri a másikat.” — Kimeninek a hegynék a tetejibe: akkor hogy kimentek, hát Alexandernek is vót nipe, s kosárba vövé (körül kerité a császárnak a nípit. s Alex megvesztegette a császárt. Úgy megvesztegette, hogy nem illt csak három napég. Aszongya a császár: „Látom, derik fiú vagy, nagy a zelméd. de gyenge a zerőd.” Nagy vót a zelméje, de ereje gyenge vót. Mégis aszonta a császár, hogy vögye el a

jányát. Elvötte a jányt, asztá rámaratt a királyság. Midőn rá marat a királyág, a halakkal s a madarakkal is verekedett. Midőn verekedett azakkal, fogta magát, s bé akart menni a szent földre, de aszonta a proféta : „Alex. ide ne tipass bé, me bűnes ember vagy; hanem igyál e kútból, me ha iszal, soha meg nem halsz.” Aszongya erre Alex.: „Nem iszam a kútból, me bűnes ember vagyok, hanem megitatam a lovamat.” Megitatta a lovát, s összefogatt a zördögekkel verekedni; megverte a zördögeket, leverte pokolba. Hogy béverte pokolba, ada köté a lovát a zördegeknek a zajtojábo ékkis csengővel. Ma is azt hiszik a zördegek, hogy att lesz most is a lova a zajtóba, s azír nem mérnek kijönni a pokolból, meg mihenst csengőt hallanak mingyá megijednek. Alex. haza mene, a lovát att hatta; sok számos esztendég ilt a feleségivel, ha meg nem hótt.

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Tájszók.

S z o l n o k - D o b o k a m e g y e i e k .

Csatéz: lármáz, veszekedik; úgy csatézna, majd felfordítják a házat.

szibák: szortyogó; te vín szibák menny el dógadra.

vityáz (ritka): vitéz, nagyralátó; hadd el, met nagy vityáz.

perem: szegés — csak a gatyának van p e r e m e —; biza szük a gatyá pereme.

bacskó: zacskó, zacskócska; éppen most csinálék egy bacskócskát.

csitarag: csikorog; ne csitaragasd annyit a zajtót, te gyermek.

jándík: ajándék;ével meg jándíka, ídes fiam.

áncsorog: ácsorog; mēre áncsorogtál, falukovász?

piliczke: háló; de olyan, hogy nincs rudja, hanem csak a két káváól fogják. Ebben egy vastagocská fával, a melyet a lábok alá tesznek, kergetik a halakat

a kövek alól; a piliczkét rendszeren csak asszonyok használják; annyi hal van, hogy égy sincs a piliczkémben.

lesbel: járkál, jár, sétál; folytonosan jár-ke; annyit lesbeltem egész nap, hogy mán nem vagyok jó semmire, úgy meguntam.

tariszkó: tarisznya, tarisznyácska; hun jártál? Égy tariszkó búzát vivék a malamba.

szutukál: szúr, döf, váj; hadd el, ne szutukáld annyit.

baggat, boggat: varr; egész nap mind csak baggattam.

babirkál, bibirkál: vakaródzik; ni, hogy bibirkájja a fejét.

durmanyaskadik: haragszik, haragot mutat; hát minek durmanyaskadal annyit?

kollát: korlát, valamely háttárrésznél lévő kerítés.

sok vessen : sok versen, gyakran ; sok vessen láttam ma űtet sétálni.

dubag : dobog ; dubaga szívem.

dubagtat : dobogtat, dörömböl ; mi dubagtat künn ?

kacsinbás : görbe, pettyedt ; oh mijen kacsimbás a zén vászonom.

bikficz : ostoba, bárgyu, idétlen ; menny el, te bikficz dógadra, ne csinájj bajt.

kajbics : görbe ; személyről : görbe hátú, ügyetlen ; hát még te is beszílsz, nagy kajbics.

kizner : gyenge testalkatú — csakis személyről — kis természetű, törpe ; oh, te kizner, mit akarsz ? hiszen nem vagy ura megtenni.

léberda : vmi nagy, idomtalan tárgyról mondják ; hadd el a nagy léberdát.

mihenst ; mihánst, mihentest, mihenesen : mihelyt.

itólír : utolér ; nem gondaltam, hogy itólírsz.

kajács : akkor mondják, midőn a váson egyik széle feszesebb, mint a másik, pl. ajan kajács, hogy úgy nem tudam leszüni.

lábbog : inog, megnyulik ; különösen, mikor a nyüst-szálak megnyúlanak, mondják pl, a zén nyüstejim úgy lábbognak, hogy a zisten mentsen.

ebláb : mikor két szál keresztbe van fogdosva, akkor mondják, pl. na és csinálék egy eblábot.

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Debreczeniek.

akkurátos ember : helyre ember.

ártány : kiherélt kan disznó.

baggadoz : akadozva beszél.

czukros : a czukorgyárhoz tartozó, pl. tisztviselő.

csámborog : cél nélkül járkel.

csizel ; elcsizelte : elcsente, ellopta.

dandár : itt nincs ojan nagy dandárja a homoknak, mint ott. (V. ö. Arany Toldi : Most van a dandárja réten a munkának.)

dimatlan : csínosság nélkül való.

ekhó : szekérrnyő, négy lábbon a szekér két oldalához erősítve.

fecske-locska : fecsegő.

gomoja : juhturó összegomolyítva, s a maga módja szerint elkészítve.

hóta : mióta (elment már).

innekső : innetső.

kutyul : kavarja a fővő ételt.

VOZÁRI GYULÁNÉ.

Rábaköziek.

csemcség : evés közben szájjával csattogtat.

dödölle : köles kásából készült étel, melyet darabokra osztva

a lábas szélére raggatnak.

eklendéz: mindenütt hábor-
gatja az embert.

falufarka: ki mindig csavarog,
pl. Hun vuótá még in té falu-
farka?

farmatring: a lószerszám egy
része, mely a ló farka alá téve,
a lószerszámot nem hagyja előre
csuszni.

fartat: zaklatva kérdez, pl.
Hijába fartaccz, ússe mondom
még.

furugla: furulya.

gurgula: vastag fa henger,
mellyel a hantokat zuzzák ösz-
sze a szántóföldön.

hebehurgia: szeles ember.

herkentyű duda: Ha valaki
kérdézi, hogy mi lesz abból,
mit valaki csinál, és ha az
illető nem akarja neki meg-
mondani, rendesen azt mondja
neki: herkentyű duda.

himpilliér: haszontalan, sem-
mirevaló ember.

hímű-hámú: akadozik a be-
szédben; nem tudja, mit mond-
jon: Kérdéstem, ho miér tetté
azt, de nem tutta mégmondanyi,
csak himűt-hámút.

Itteniék: itt.

kuszlik: a kályha mellett
vagy a szoba más félre eső
részében létező sarok.

ottanék: ott.

paczi: a gyermekbeszédben
fordul elő, annyi mint csikó v.
ló.

sikákú: ha a ludnak a kuko-
ricza a gégejében megakad,
akkor a lud sziszegő hangot
ad lélekzés alkalmával, és erre
mondják, hogy sikákú.

szintíg: szintén „Az ién pu-
ruczkám szintíg ijen“.

szurdik: kuszlik l. föntebb.

telles-teli: egészen tele.

űstint: tűstént, pl. Asz még
mondom, űstint itt lgy!“

WEISZ GÁBOR.

Ikorszók.

Csiri-biri: arpó-csöprő; mondják akkor, midőn több apró,
kicsiny gyerek van együtt.

csitingel-csatangol: folytonosan csak a falut járja;
mondják különösen az olyan legényről, ki szeret a lányok után
jágni. „E za gyerek sah' sincs itthun, mindig csitengő-csatangó.“

csórál-morál: oda is adna valamit, meg nem is. „Ne
csorád-morád, hanem add ide, ba akarod.“

csög-bög: hibás testalkotású ember, kinek például púpos a
háta s hozzá még sánta vagy csonka is.

csög-lög: a kellemetlen vendég a háznál. „A zördög vigye
ê, mindig az ember nyakán csög-lög.“

ekce-monca: mindenféle holmi egy halomba dobálva,
hányva. „Annyi itt az ekce-monca, az ember eg se' talâja mit
keres.“

egye-bugya: idomtalan, nem tetszetős külsejű ember.

geze-mice: annyi mint ekce-monca.

hipeg-hupog: az ütés. Természet-utánzó szó, mint a „zipeg-zupog”. „Ugy ütötte, csakugy hipegett-hupogott a háta.”

iczeg-biczeg: gyöngén áll a lábán, ingadozik például az asztal vagy a szék. „Ere a székre nem is lehet ráünyi, ugy iceg-biceg.”

illeg-billeg: inog, nem áll biztosan; például a szekér mikor elakar dűlni; de mondják emberről is, a ki menése által a figyelmet minden áron magára akarja vonni; mondják a madárról is, midőn farkát, szárnyait mozgatja.

inczen-pinc: gyöngé testalkotású, nyápicz ember.

ingó-bingó: javak. Külső és belső birtok, ház, kert, szőlő, szarvasmarha, butor: szóval minden mozgatható és mozgathatlan együtt véve.

(Veszprém m., Csékut.)

TOLNER JÓZSEF.

Családnevek.

Balázs (felső, puskás, dózsa, alsó praedicátumokkal). Bányi (alföldi, Kis pr.). Barta. Benke (belső, Kaczúr, felső, imányi pr.). Belák. Berta. Bodnár. Boros. Bozó. Csattós. Csóka (ökör pr.). Csomos. Csufor (görömbölyi, kis, madarász, turó, bernát, bózsit, kocsis, medve, csorba, bolha, tata pr.). Dobi (alsó, vasas, öreg pr.). Ecsedi. Egri. Elek. Erős. Farkas. Fehér. Fülöp. Haraczin. Jankovics. Jeney. Jordán (sütő, nagy, lágyasi pr.). Jósvai. Juhász. Kató (hangyás, lovas, vizi, alsó, felső, csira, felvégi, közép pr.). Kis (zsandár, csikós, erős, minorita, zsidó, honvéd, heródes, katona, maczkó, felső, kerülő, cserépi pr.). Kocsis. Komáromy. (barát pr.). Konya (timár, kogyi, bárány, keresztúti, vicze, alsó, felső pr.). Kovács (rosz, alsó, virrad, kuri, matyi pr.). Kömives. Lakatos (tuksics pr.). Lendvay. Lénard. Léczy. Lukács (dandár pr.). Majnár (molnár, pulykás, berki, kollega pr.). Marok. Máté. Mátyus (szilánk, felső, sánta pr.). Miskolczi. Moínár (viselt pr.). Muhi. Nagy (sütő, kajla, doszkó, szél, bóna, bolog, tipány, kecskés pr.). Novák. Pap. Pásztor. Pataki. Pétrusz. Pintér (csonka, macs, gyebó, peke, bakondi, masinás, sulyok, büszke, lakatos, vicze, csúsz, kapitány, katona, göndi, kereszt úti pr.). Pócsik. Sánta (csipi, bojza pr.). Simon (csipi, felvégi, imányi, palóczi, bernát, felső, gór, pr.). Sike. Somodi. Sulyok. Szabó (csipkés, tasi, kis, menyé, veres, czicza, dombi, juhász, marczi, klári, juh pr.). Szabados. Szalay. Szitás. Szepesy. Szögedy. Szőke. Tasi (hid, kis, mátyás.

szabó, kereszt uti pr.). Tóth (öreg, petrusz pr.). Török. Vanyó. Vasas. Végh. Virág. Zánóta.

(Noszvaj. Borsod m.)

BÉLER SÁNDOR.

Helynevek.

H o r g o s ucczái : Nagy u. (a falut keresztül metsző szabadkai és szegedi országút). Szent-János u. Halpiacz u. (hajdan ezen uccza sarkán kötöttek ki az alföldi halászok, hogy a Tiszából fogott halat elárusítsák).

D o m b o k, p a r t o k, s z ö l ő k : Temető-domb. Bara-domb. Kun-tó (nagy kiterjedésű kaszáló). Barapart. Kapros-domb (itt vannak a legjobb bort termő szőlők). Kálváriahegy. Sas-halom. Ketreczpart. Jató (iskolai birtok). Körös-oldal. Köröspatak (határos a martonosi tanyaföldekkel). Ördöglyuk (urasági birtok). Rózsamajor. Budzsák. Szentpéter. Kis-Horgos. Folyó-csárda (a mellette levő kút valóságos forrás vízzel bír, s az utasoknak kitünő ivóvízzel szolgál).

K ú t a k : csordakút, nagy kút, csigáskút.

(Csongrád megye.)

FERENCZI JÁNOS.

Nyilatkozat.

A Magy. Nyelvőr múlt havi számában (127—128. l.) közvetlenül illetékes helyen szerzett információ alapján azt mondtam, hogy Rákosy Sándor Hunfalvy Pál ajánlatát részint megcsonkítva részint megtoldva és megváltoztatott kelettel „Specielles Wörterbuch“-jába átcsempészte „Die ungarischen Zeitwörter“-jéből. Ezennel tartózkodás nélkül kijelentem, hogy információmban, melynek jóhiszemű voltában épen nem kételkedhetem, tévedés volt. Azóta meggyőződtem róla, hogy Rákosynak van egy a „Specielles Wörterbuch“-ban közölt ajánlattal pontosan összevágó irata, melynek tartalma a régi ajánlatnak csakugyan a kijelöltem különbségekkel való ismételése. E kéziraton pedig, mely ugyan elejétől végig Rákosy kezeírása s melyre a kiállítás napja csak czeruzával van jegyezve, nemcsak hogy Hunfalvy Pál hiteles aláírása van, hanem ép oly kétségtelenül ugyancsak Hunfalvy kezétől eredő törlések és apróbb igazítások is láthatók. Én tehát bírálatomnak ez ajánlatra vonatkozó egész részét ezennel készségesen visszavonom. A mű értékéről mondott ítéletemet továbbra is teljesen és változatlanul fentartom.

Budapest, 1882. április 7-én.

VOLF GYÖRGY.

Folyó szám	A megrendelő neve	Lakása	A megrendelt példányok száma	
			aKatalauz- ból	az első kötetből
	Növ. papság magy. egyh. irod. tár- sulat	Eger	1	—
	Főgymnasium könyvtára	Trencsén	1	1
	Schwarcz Károly	Sopron	1	—
165	Főgymnasium könyvtára	Igló	1	—
	Veress Ignác	Nagy-Szeben	1	1
	Jessenszky Sándor	Beszterczebánya	1	—
	Kir. kath. főgymnasium önképző- köre	Eperjes	1	—
	Báró Apor Károly	M.-Vásárhely	1	1
170	Ref. főgymnasium könyvtára	H.-M.-Vásárhely	1	—
	Bakos Lajos	Tetétlen	1	1
	Frohmann Ödön	Vinga	1	1
	M. kir. állami tanítónő-képző	Pozsony	1	—
	Ev. ref. kollegium könyvtára	M.-Vásárhely	1	—
175	Ref. Lyceum könyvtára	Miskolcz	1	—
	Kath. tanítóképző	Szatmár	1	—
	Szulik József	Ó-Becse	1	—
	Dr. Vutkovich Sándor	Pozsony	1	—
	Székely-Mikó kollegium könyvtára	Sepsi-Szt.-György	—	1
180	Orbay Dénes	Gödöllő	—	1

Tudnivaló.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából
s az ő segélyezésével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt
cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”

szerkesztősége.

Üzeneteink.

Általános értesítés. 1. A kérdések beküldőinek. Nem foglalkozhatunk velük s felelet nélkül kell hagynunk az olyan kérdéseket, a) melyek a Nyelvőrben már fejtegetve voltak; b) a melyek végleg megállapítottak tekinthetők; c) melyek minden grammatikában megjelölhetők; d) a melyek egészen jelentéktelenek. 2. Megkaptuk a következő küldeményeket: 1. Diósgyőr helynevei. 2. Csékuti ikerszók (negyedik közlemény). 3. A »Maróthi szerint« szólás magyarázata. 4. Dulházi Kálmántól: Találós mese. Gúnyvers. Gyermekjáték. Népdal. 5. Kazay Gyulától: Állathang utánzás. Köszöntők. Szólások. Mondókák. Hasonlatok. Gyermekjátékok. Gyermekvers. Gúnyvers. Gúnynevek. Párbeszéd. Találós mesék. 6. Szilágyi Lászlótól: Találós mesék. 7. Vozári Gyulától: Helyreigazítások. Gúnyversek. Mondóka. 8. Szilva Györgytől: Mondák. 9. Babics Kálmántól: Magyarázatok. 10. Béler Sándortól: Családnevek és dülőnevek.

A jászóvári olvasónak. A Kalewalaról irt legújabb tanulmány, a melyről tudomásunk van a következő: »Ueber die epischen dichtungen der finnischen völker, besonders die Kalewala. Vortrag von W. J. A. v. Tettau. Erfurt 1873.« — A Ferkó-féle kérdést nem értjük. mit czéloz voltaképen.

Sterba Jánosnak. Kivánat ~~helyes~~ítettük.

Lukács Sándornak. A n. ~~helyes~~ítettük, mindazt bőves-
bőven megtalálja Budenz József ~~helyes~~ítettük, mindazt bőves-
gor szótárában.

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánynyal szolgálunk.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. kerület, fő-utca 11. sz.) küldendők.

A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A »MAGYAR NYELVŐR«

szerkesztősége s kiadó hivatala.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. MÁJUS

ÖTÖDIK FÜZET

TARTALOM.

Török kölcsönszók. *Munkácsi Bernát.* — A szótövek elmélete a magyarban. *Szilasi Móricz.* — Élő meg elavult képzők. *Kőrösi Sándor.* — A határozókról. *Simonyi Zsigmond.* — Miklosich Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Irodalom. *Kúnos Ignác.* — Nyelvújítási adatok. *Forgó Mihály.* — Helyreigazítások. Magyarázatok. *Szarvas Gábor.* — Kérdések és feleletek. *Szarvas Gábor.* — Válaszok. *Tolner József. Wolf György. Paal Gyula.* — Népnyelvhagyományok: Párbeszéd. *Belányi Tivadar.* — Tájszók. *Halka István. Lenkei Henrik.* — Családnevek. *Béler Sándor. Néprománcz. Pap Gyula.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTCA 7. SZ.

A M. T. AKADÉMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

Oktatás története Magyarországon a XVIII. században.

A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának megbízásából

írta **Molnár Aladár.**

8-rét. 39 ív.

Ára 8 frt.

Tartalma: I. Hazai közoktatás külső és belső alakulásának meg-
-ig. — II. A humanista oktatás keletkezése, alaptevői és azok
a magyar közoktatásra. — III. A Jézus-társaság tanrendszere
és tanintézetei hazánkban. — IV. Az államhatalom intézkedései 1740-ig.
— V. A protestánsok tanintézetei. — VI. A kegyesrendiek tanítása és
tanintézetei hazánkban. — VII. Erdély közoktatási viszonyai,

Legújabbkori történetirodalmunkban napról-napra nagyobb tért
kezd foglalni a művelődési történet, s sokáig csaknem egyedül állott
politikai történetírás felett. E szellem egyik kiváló terméke — fájda-
lom — korán elhunyt tudósunk Molnár Aladár utolsó és legnagyobb
szabású műve; »*A közoktatásügy története Magyarországon a XVIII.
században.*« — Bebizonyítva látjuk e monographiában, hogy a magyar
nemzet az európai civilizáció időnként felmerült eszméinek felkarolása
és assimilációjában tanusított fogékonysága mellett, saját történeti
előzményeiből folyó önálló nemzeti műveltségét is érvényesíteni tudta.
Megismerteti e könyv a hazánkban keresztülvitt azon egyik legnagyobb
átalakulást: mikép igyekszik a törökök kiűzetése és százados belhábo-
rúk után a nemzet megfeszített erővel a közművelődés terén is pótolni
a mulasztásokat és mint váltja fel a vallásfelekezetek körében a mult
századokból átszármazott villongásokat a kultura terén békés
versenyök.

A magyar kötőszók, egyuttal a magyar összetett mondat elmélete.

I. rész: A mellérendelő kötőszók.

A Magyar Tudom. Akadémia által a Marczibányi-díjjal koszorúzott
pályamunka. Írta **Dr. Simonyi Zsigmond.**

8° 17 ív.

Ára 1 frt 20 kr.

A hivatalos jelentés e munkáról így szól: »Mind az összegyűjtött
anyag, mind a tudományos módszer, mind a logikai, a grammatikai
felfogás tekintetében a magyar kötőszók kérdésére nézve alapvető
munkának bizonyul.«

Magyarország története II. József korában.

A Magyar Tudom. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából

írta **Dr. Marczali Henrik.**

I. kötet. 8-rét. 30 ív.

Ára 8 frt.

Tartalma: Főszempontok. III. Károly és Mária Terézia uralko-
dása korából. Magyarország 1780-ban: I. Gazdaság. 1. Adórendszer.
2. Vám. 3. Földművelés. 4. Ipar és kereskedelem. II. A társadalom.
1. Nemesség. 2. Városok. 3. Jobbágyság. 4. Nemzetiség. 5. Egyház.
III. Az állam és a kormány. — II. József mint trónörökös.

Szerző főtörekvése volt a magyar nemzet történetét folytonos
összeköttetésben tárgyalni az általános európai viszonyokkal s ki-
mutatni a hazai intézmények szerves összefüggését egymásközt és az
általános történeti fejlődéssel. II. József kora nemzeti életünk egyik
nagy katasztrófája: benne a rendi alapon kifejtett magyar nemzet
ellenkezésbe jut az Európaszerte uralkodó új politikai áramlattal, mely-
nek maga a császár egyik feje. Az első kötet egyrészt a nemzet álla-
potát rajzolja. II. József trónra lépése korában és másrészt a nagy
uralkodó szellemi fejlődését vázolja trónra léptéig. A második kötet,
mely a császár reformjait s a nemzeti visszahatást fogja leírni,
októberben lát napvilágot.

TÖRÖK KÖLCSÖNSZÓK.

II.

Hangya.

A *hangya* szintén egyike azon kalandos sorsú szavaknak, melyeknek etimologiai magyarázatához már egész kis történet fűződik nyelvészeti irodalmunkban, a nélkül, hogy kielégítőleg tisztázva volna a kérdés, hogy „vajh ki ő, és merre van hazája“. Nem bolygatva az álmok álmodóinak tündérképeit, komoly nyelvészek is szolgáltatnak elég ide vonatkozó tárgyat a kritika rostájába.*) Budenz, még összehasonlító nyelvészetünk azon előkorában, midőn a magyar nyelv helye nem volt eléggé szorosan meghatározva az altaji nyelvágak között (Nyelvtud. Közl. II. 154. l.) ezeket mondja róla: „a *hangya***) = tör. *karınja*, jak. *kimirdagas*“, (helyesebben: *kimirdayas*) „karagasz *kamerska*“, mely szerint, „magy. *hangya* akár **harngya* volt a legközelebbb megelőzője, akár **hamargya*, *hamagya*, *hamgya*, mindenesetre elejtette az *r*-et dentalis hang előtt.“ Hogy e véleménye megállhatóságában maga szerzője sem bizott eléggé, legjobban az bizonyítja, hogy a „magyar és finn-ugor szóegyezések“-ben már ugor rokonságát keresi összeveti lapp *kotka* hangya, cser. *kutko*, *kutka*, finn *kusiaise*, votj. *kuzili*, zürj. *kotkožu* (ez utóbbinak teljesebb *kotkožu* alakja is van s voltaképpen csak előrészében egyeztethető a többi ugor alakokkal, mely magára is előfordul, így: *kot* kleine schwarze ameise) szókkal. Azomban a mennyire bizonyos ez ugor alakoknak egybe

*) Érdekes, hogy már Rudbeck Oláfnál előfordul egy egybevetése a franczia *oignon* görög *ὄϊνον*, litván *svogunas* szókkal.

**) Itt az „aequale“ nem kölcsönzési, hanem rokonsági viszonyt jelent.

való tartozása, hangtani nehézségeknél fogva annyira kétségtelen, hogy a magy. *hangya* nem fakadhatott velük egy tövön. Ennek elismerését kell látnunk abban is, hogy midőn Vámbéry, nem tekintve Budenz rokonítására, „magyar-török szóegyeztetés“-eiben a *hangya* szót ismét csak az oszmanli *karınza*-val állította együvé — jogosan elhagyva a B-től felhozott egyéb török nyelvi alakokat, mint egyelőre kétség alá eshető családositást — Budenz azt, helyeselhető egyeztetésnek jelentette ki s magyar-ugor összehasonlító szótárából a *hangya* szót ki is hagyta.

Egy sarkalatos hibában téved minden eddigi nézet, abban t. i., hogy azon körülményt nem vette tekintetbe, hogy a *hangya* alak fogyatékos, mely tájnyelvileg élő, s a régi nyelvben is kimutatható (*hangyal-fézek* Bécs. Kal. 1651. 9, *hangyál* Baróti, Sándor I. szótáraiban) általános használatú teljesebb *hangyál* másához ugy viszonylik, mint *körtve* a *körtvély*-hez, *serege* a *seregély*-hez, *serte* a *sertvély*-hez, vagy mint a palóczban *csana* (többsé: *csanák*) származott ebből *csanál*. Különös az is a török *karınza* szóval való egyeztetés mellett, hogy a fölvételképpen szükségelt, átmeneti *harangya* alaknak éppen semmi nyoma sincs a magyar nyelvtörténetben, holott ennek — tekintve, hogy az ilyféle hangkövetkezés nincs a magyar nyelv természetének ellenére s előfordul pl. *haramja*, *kalangya*, *kelengye*, mégis valamiképpen mutatkozni kellene. Más etimologiai magyarázatot kell tehát keresnünk, még pedig ezuttal nem a *hangya*, hanem az eredetibb *hangyál* alak alapján. De az a kérdés, hol? Erre nézve kiinduló pontúl rendesen a szó fogalmi természete szokott kínálkozni, a mi pedig ezt illeti, a *hangya* nevét bátran tarthatnók akár eredeti szónak is; minthogy az ugor nyelvekkel való összehasonlítás amugy is több tagját ezen fogalomkörnek, mint *féreg*, *nyű*, *szű*, *légy*, *lepke*, *tetű* a magyar szókincs ősbirtokának bizonyítja be. Azomban ismeretes dolog, hogy az efféle specialis elnevező szók módszeres hasonlítottatása sokkal kényesebb természetű, mint a másféléké; a mennyiben lehetőleg azonos alakot és jelentést kíván, kizárva minden különösebb fejlődés felvételét. A „hangya“ fogalomra, mint fentebb kimutattuk, van ugyan egy közös ugor alapu szó *kot* vagy *kut*, de ezzel a magy. *hangya* nem egyeztethető, s

megfelelő, jelentésbelileg közel álló mása sem ismeretes a rokon nyelvekből. Lehetne ugyan gondolni a finn *kusiaise*-re, olyképpen, hogy ezt **kunsiaise* alakból keletkezettnek tartanók, a mint pl. tényleg származott is *kolmas*, *neljäs* ezekből: *kolmansi*, *neljänsi*; de ekkor meg nem magyarázhatnók a magyar alak *ál* végzetének értékét, másfelől meg azt hisszük, sokkal természetesebb az eretibb *kutiaise*-ből fejlődött *kusiaise*-t a közugor *kut* (v. ö. zürj. *kot* hangya, *kut* légy, cser. *kut-ko* lapp *kot-ka* hangya) egyszerű kicsinyítő képzős származékának tekintenünk. E viszonyok maguktól utalnak a kölcsönvétel lehetőségének gondolatára. S csakugyan, ha utána kutatunk, azt tapasztaljuk, hogy az állatvilág azon apró páriáinak elnevezésére, melyek a hangya nemköréhez tartoznak, más idegen nyelvek is adtak szót a magyarnak. Ilyenek a szlávból: *pók*, *muslicza*, *gilisza*, *bolha*, *csimasz*, *poloska*, a törökségből: *szúnyog* és *serke*. A 'hangya' nem lehet szláv szó, összevethető párja nem fordul elő a szláv nyelvekben és semmi különösebb okunk sincs, hogy e téren kutassuk eredetét. Hátra van még tehát a törökség, mely nyelvkörtől amúgy is több homályos eredetű elnevező szónk megvilágítását remélhetjük s mely felé a 'hangya' etimológiája előbbi vizsgálóinak figyelme is irányult. Hogy a specialiter azonos jelentésű török szó a magyar *hangyál*-al nem egyeztethető, azt már fentebb bizonyítottuk; de lássuk, vajjon nincs-e az etimologikus kutatás módszerének alkalmasabb eszköze, melylyel e téren való nyomozásunk sikeresebb lehetne. Többször volt alkalmunk hivatkoznunk arra, hogy különösen állat- és növénynevek átvételénél igen gyakran megtörténik, hogy az átvevő nyelv az elnevezést egy más specialis fajra alkalmazza. Megtörténik ez még ugyanazon nyelv körén belül is; a mi 'féreg' szónk a székelyeknél 'egere'-t, másutt 'farkas'-t jelent, a megfelelő vogul *pērik* szó itt 'ungeziefer' az osztyákban *purin* alakkal 'spinne' értelmű; a köztörök *kurt* 'féreg' s megfelelő csuvas alakja *χort* 'biene', ugyanez a kojbalban *kâza kurt* szólásban 'floh'; *pipacs* néhol 'papaver' néhol 'anemone'; a *boszlán* a szerbben 'dinnye' a rumunyan és csángóban 'tök'; a zürjében *kot* 'schwarze amaise' csekély hangváltozással *kut* 'fliege'; a török *siñek* 'fliege', magyar kölcsönvétele *szúnyog* 'mücke' stb. Azt hiszem ezek után

teljes joggal vethetjük egybe a magyar *hangyál*-t egy oly török szóval, mely bár egy más specialis insectum neve, de vele hangbelileg szorosan egyezik s ez a csuvas *χintla* 'cimex'.

Kissé sajtóságosnak tűnik fel eleinte, hogy a magyar *hangyál* és csuvas *χintla* között szoros alaki egyezőséget említettem; de már fentebb a 'szőlő' eredetének tárgyalásánál hangsúlyoztuk, hogy a csuvas-magyar kölcsönvételek tárgyalásánál sohasem szabad kiinduló pontnak a mai csuvas alakot tekintenünk, hanem lehetőleg igyekeznünk kell azon régi alakot construálni, melyet a szó az ócsuvasban birhatott, illetőleg azon korban, midőn a csuvas nyelv hatása a magyarra történt. A csuvas *χintla* régibb alakjának meghatározására pedig két nyelv adata áll rendelkezésünkre, egyik a kazáni tatár *kandala* 'cimex' szava, másik a cseremisz *umdula* id. A cseremisz *umdula*, mely eredetibb **undula* helyett való kétségtelenül csuvas kölcsönszó s mint ilyen, azt bizonyítja, hogy még pár századdal előbb, midőn a csuvas nyelvnek hatása a cseremiszre kezdődött, a *χintla*-nak ilyen alakja volt: **χundala* vagy **χondala*, melyből a szókezdő *χ* épp úgy veszett el a cseremiszben, mint ezekben: cser. *omuž* nád v. ö. csuv. *χomuš*, köztör. *kamiš*; *orol* űr v. ö. csuv. *χoral*, köztör. *karaul*; *ir* síkság v. ö. csuv. *χir*, tatár *kir* stb. A kazáni tatár *kandala* ismét azt mutatja, hogy a cseremisz kölcsönszóból kikövetkeztethető **χondala* vagy **χundala* alaknak még régebben *χandala*-nak kellett hangoznia, melyben az általános csuvas hangtörvény szerint a szókezdő kemény explosiva fuvóvá lett. A rekonstruált ócsuvas alak tehát: **χandala*, melytől a magyar három hangtani eltérést mutat: 1. szóközépi csuvas *nd* ellenében a magyarban *nd'* van; 2. a csuvas alak második magánhangzója a magyarban megnyult; 3. a csuvas alak végső magánhangzója a magyarban elkopott. Az elsőre igen szép analogia az ugyancsak törökségből került *kelengye* v. ö. tör. *kelindik* brautgeschenck, mitgift; v. ö. még e szempontból: jsz. *porond* és *porongy*, *pendely* és *pengyelén* jár (azaz: 'csaknem pörén'). A mi pedig a két utóbbi hangváltozást illeti, mely voltaképpen abban áll, hogy a török rövid szóvégi magánhangzó elkopásával, a paenultima megnyult a magyarban, ennek is még van több hasonló esete, ilyenek: *szál*:

csuv. *sola*, tat. *sal*; *szék*: tat. *säke*, csuv. *sak*; *bér*: tör. *bere*; *szán*: csuv. *šona*; *sár-arany*: csuv. *sara*, tör. *sari*, *sarig*.

Valamint a *szőlő* szónak, úgy a *hangyál*-nak is meg van a maga fontos nyelvtörténeti tanulsága a csuvasra nézve, azt bizonyítja t. i., hogy a magyar kölcsönvétel idejében már megtörtént a mélyhangú szót kezdő *k*-nak *χ*-vá való változása. Ezt bizonyítja még egy kétségtelen példa a *hód* v. *ö*. alt. *kamdu* vidra, köztör. *kunduz*, továbbá mint később látni fogjuk, a szintén török kölcsönvételeknek tartható *honcsok* (maulwurf) s a *vakondok* szóban lappangó **hondok*.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A SZÓTÖVEK ELMÉLETE A MAGYARBAN.

III.

b) A birtokragozásban.

Multkori fejtegetésünk alapján *) II. szabályunk (68. l.)

1. és 2. pontjához pótlólag még ide kell igtatnunk:

3. A rövid tövéghangzó lekopása folytán a zárt paenultimás szók két mássalhangzója közt (a melyek egyike mindig liquida vagy nasalis) egy segédhangzó fejlődött.

Nézzük most már, minő alakulatokat mutat a névszó töve a birtokragozásban.

A birtokos személyragok, mint láttuk (63. l.), eredeti ragok, tehát a teljes tőhöz járulnak. Így az egyes szám 1. 2. és a többes szám 2. szem. ragjai pl. *keze-m*, *keze-d*, *keze-tek*; *haszno-m*, *haszno-d*, *haszno-tok*. Azok az eltérések, a melyeket egyéb eredeti ragok előtt már eddigelé tapasztaltunk, itt is ismétlődnek természetesen. Különösen kiemelhetők e tekintetben az *ó*, *ő* végű szók, a melyeknek teljes töve mai formájában egészen összeesett a ragtalan alakkal: *erdő-t*, *velő-m*, *vő-tök*, vö. még *nő-m*, *fő m*: *feje-m*.

Azonban a többes szám 1. személyében nevezetes hangváltozás mutatkozik a névszó tövén: *kezü-nk* (tő: *keze*-), *hasznu-nk* (tő: *haszno*-), *házu-nk* (tő: *háza*-). A nyiltabb *a*, *o*, *e* mélyebb *u*, *ü*-vé zárul; kétségen kívül a rákövetkező *n* visszahatása folytán.

*) A *fészek* szó tárgyalásánál, melyről azt állítottam, hogy másodképzés **fész*; **fesz*e alakból, elfelejtettem idézni a HB.-ből: es levn halalnec es puculnec *fész*e.

Bizonyságul szolgálhat erre nézvést először az, hogy a nevezett hangváltozás mai alakjában nagyrészt csak újabb fejlődés. A mélyhangú szókon semmi nyoma nincs a régi nyelvben; itt a többes sz. 1. szem. ragja még a névszó változatlan tövéhez járul, pl. a HB.-ben: *uromc*; *uromchuz*, Bécsi c.-ben: *rokononc* 4. (lap) 13. (sor Volf kiad.) *varasonc* 9. 9. *magonc* 9. 12; *zolgalatonknac* 9. 8. *birodalmonc* 9. 9; Ehr. c.-ben: *latasonkra* 9. 3; *vronk* 12. 5 *lakasonk*; Simor c.: *rajtonc* 84. 24; Corn. c.: *alazasonknak* 94. 2. *vronk* 94. 35. *azzonyonk* 91. 1. E példákban, mint látjuk, a szótőn nem mutatkozik semminemű változás, még az olyan szókon sem, a melyek tövégi hangzója, mint ezeké: *uronk*, *rajtonc*, *magonc*, ma már nem *o*, hanem *a*. Mert ismeretes dolog, hogy ezen tövégi *a* szintén újabb fejlődés régibb *o* helyett, a mint azt már Simonyi bebizonyította (R. Nyelveml. olv. 5. l.). Néhány példával mi is szolgálhatunk: HB: *vogmuc*, *chomuv*, *vola*, *urot*, *utot*; B. c. *alazatosoc* 17. 3. *falocka!* 10. 2. Ehr. c. *tarsod* 24. 21. *tarsokot* 6. 31. *hyuatalosok* 10. 3. Vit. c. *vilagosoc* 289. 10. *mo*, *hot*, *vok*, *bol*, *kor* (kar). (Volf, Nyelveml. VII. XLVI.)

Nem történt tehát hangváltozás a határozó *n* rag előtt se; hanem megmaradt az eredeti tövégi *o* ugyancsak az *n* hatása folytán, miglen egyébholt a hangilleszkedés befolyására *a*-vá változott, pl. *házo-n*: *háza-t*; *falo-n*: *fala-t*. Külömben a dunántuli népnyelvben ez a hangcsere még egyéb ragok előtt is tapasztalható, pl. *társom*, *társod*: *társak*; *ágom*, *ágok*: *ágam*, *ágak*; — *lág yok*, *tágok* (MNy. V. 103.).

A magashangú szóknál inkább csak per analogiam a mélyhanguaknál tapasztalt törvényesség alapján állítható, hogy a többes sz. 1. szem. ragja a névszó változatlan tövéhez járult, és hogy a mostani tövégi hangzónak jelenleg mutatkozó változása csak későbbi eredetű. Mert a régi nyelvemlékek helyesírása e tekintetben részben hiányos, részben meg ingadozó, olyannyira, hogy a belőlük merített adatokból biztos következtetések nem vonhatók le. A Ehr. c.-ben például ilyen alakok találhatók vegyest egymás mellett: *nekenk* 16. 8. *yewesenkrewl* 20. 6. *ydwrezytenk* 18. 5. (nekünk, jövésünkről, üdvözítőnk); viszont: *nekewnk* 15. 6. *zyuen nkuel*, 15. 18. *kewnuenwk* 16. 18. (szívünkkel, könyvünk).

Tehát hol *e*, hol meg *ew* mint tövégi hangzó. A zavart még fokozza az a körülmény, hogy az *ew* nemcsak a mai *ö*, hanem az *ü* jelentésére is használatos: *ydwzewlenk*, 24. 6. (idvezülők), *bewnekrewl* 12. 34. (bünökről), *kewlewm̃b* 19. 38. (külömb), *sewrew* 13. 25. (sűrű) *gyewresewmre* 60. 14 (gyürösömre), úgy hogy valóban nem tudhatni *ö* vagy *ü*-nek olvasandó *e* a tövégi *ew* hangzó a tárgyaltuk esetekben. Hogy mégis inkább *ö*-t vagyunk hajlandók olvasni, és az ilyen alakot, mint *kewnuewnk* a mai ejtés szerint így írjuk át: könyvönk, azt csak a *nekenk* és hasonló *e*-s alakok miatt tehetjük. Minthogy pedig az ilyen *ew*-s alakok tulnyomó többségben vannak, minthogy továbbá egyéb eredeti ragok előtt a magashangu tövégi hangzó *e* codexben mindenkor *e* (*gyczyer̃etett* 19. 14. *kezett* 9. 24. (kezet), *syketeknek* 14. 17.), és ezen *e* ritka kivételeket leszámítva (*kezt*: közt 16. 27. *tekelletes*: tökéletes 14. 14. *tertenec*: történék 10. 13.) soha *ö*-t nem jelel: el kell ismernünk, hogy már az Ehr. c. írása korában, tehát a XV. század első felében, a többes sz. 1. szem. ragja előtt a magashangu tövégi hangzó egy fokkal mélyebbre (*é*: *ö*) záródott. De akkor *nekenk*, *yewesenkrewl* és még több előforduló hasonló alak, talán még *yduezeytenk* is vagy egy régebb kor maradványai, a melyek a szövegbe úgy csusztak be, hogy ez egy régibbnek átalakított másolata vagy íráshibák, a rokon ejtésű *é*-t *ö*-vel cserélvén fel bennük a fordító. Csak egy foknyi zárulás állt be, úgy mondtuk, mert biztosra vehető, hogy a mai tövégi, valamint minden egyéb nyílt *e* a legrégibb nyelvben még zárt *é* nek hangzott, a mint azt Simonyi egyéb okokon kívül a régi *o*: mai *a* váltakozásából helyesen következtette (Nyelv. olv. 7.) Úgyszintén valamint a régibb *o*, ez az *é* is megmaradt a határozó *-n* rag előtt: helye-n: helye-k.

A B. c.-ben az *-nk* rag előtt következetesen mindig *ö*-t találunk: *veszedelmõncben* 9. 7. *nekõnc* 12. 34. *bõnõnc* 13. 22. *lelkõncket* 16. 31. *erõssegõncben* 130. 9, csak *mõnket* 147. 8. van *ü*-vel, de ennek ragtalan alakja is *mõ* 14. 22, 46. 32. Az *ö* *e* codexben majdnem kizárólagosan *ó*-nek van írva, pontosan meg van különböztetve az *ü* és háromféle *e*. A magashangú tövégi hangzó részint *e*, részint *ę*, mely utóbbi, minthogy három érték (*e*, *é*, *é*) képviselője, ez eset-

ben bátran *é*-nek olvasható, pl. *annépec* 14. 1. *feiedelmeknec* 44. 29. *zuuedet* 91. 3. *seregeknec* 92. 17. — viszont: *mendeneket* 61. 13, 71. 38. *uezedelmet* 62. 33. *ezeket* 72. 4. *erőseckel* 92. 15; — sőt maga az *é*-vel is elég példát találhatni: *vidékében* 34. 22. *mendeneket* 35. 137. 22. *ezeket* 37. 25. *kéréséd* 37. 31. *scenteknéc* 12. 14. *idegéneknek* 54. 21. Azonban tudvalevő dolog, mennyire zavaros az egyébként következetes helyesírási codexben a három *e* használata.

Fölösleges volna még több példát is felhalmoznom, vagy akár még egyéb codexek vizsgálatába bocsátkoznom. Mert a B. c. megint csak azt bizonyítja, a mit már megtudtunk az Ehr. c.-ből is, azt t. i. hogy a tövégi magas hangzó a többes sz. 1. szem. ragja előtt már a XV. század első felében *ö*-vé változott.

De ebből jó szerével senki sem fogja azt következtetni, hogy a magashangú névszótó változatlanul soha nem is létezett a többes szám 1. szem.-*nk* ragja előtt. Sőt ellenkezőleg; mert hogy a mostani hangváltozás csak másodlagos, azaz későbbi eredetű, azt bizonyíthatja a HB.-beli *isemucut*, ha nem volnának eléggé megbízhatók az Ehr. c.-ben talált hasonló alakok, mint *nekenc* stb. De még azt is lehetetlen elképzelni, hogy ugyanaz a rag más módon járuljon a mélyhangu, mint a magashangu szavakhoz; — pedig amazokról kétségtelen módon bebizonyult, hogy eredetileg változatlanul maradt a tövégi hangzó ugyanezen *-nk* rag előtt. Az sem okozhat semmi nehézséget, hogy együtt találjuk a változatlan mély és az egy fokkal zárult magas tövégi hangzót (*rokononc*: *bünönc* B. c.). Mert csak azt kell elismernünk, hogy a magas tövégi hangzó eredetileg *é* volt. Erről pedig tudjuk, hogy tájékonként mindenkor *ö*-vel szokott váltakozni, és lehetetlen azon csudálkoznunk, hogy előbb elvesztette szivósságát, mint az *o*, és hamarabb engedett azon hatásnak, a mely később még amazzt a nyakasabbat is megpuhította.

Különben bármi legyen is e nevezetes jelenség oka: tény, és a tények ellen nem lehet vitatkozni.

De azonfelül még egy fölös, noha csak közvetett bizonyítékot hozhatunk föl főntebbi állításaink mellett. Az Ehr., de különösen a B. c.-ben az olyan szók többes 3. személye, a melyek a *-ja*, *-je* ragot nem veszik fel, alakra teljesen

megegyeznek a többes számú alannyal, és ettől mondat-tanilag, ha nincs külön birtokosuk, rendesen csak az által különböznek, hogy a 3. szem. névmás *ő* kitéterik elébük, pl. Ehr. c. *ew kewzewttek* 18. 19. *ew epeletekben* 56. 8. *ew eseknek* 58. 7; B. c. *ő veléc* 13. 1. *ő keuélsegüket* 13. 35. *ő feieken* 64. 21. *ő sokassagoc* 11. 5. *ő vroc isténéhez* 11. 20. *ő iozagoc* 12. 6. (Előlordul *tóllóc* 21. 13. is, de az egyes számban is *tólló* 1. 12. továbbá *ókózóllóc* 12. 10.) E példából, a melyeket akár százával lehetne szaporítani, kitűnik először, hogy egyforma alakuak a többes 3. személyben mind a mély, mind a magashangú szavak, azaz a *-k* rag a változatlan tőhöz járul bennük. De a mélyhangú szavak tövégi hangzója szakasztott ilyen változatlan, mint láttuk, az *-nk* rag előtt is (*varasonc*, *vronc*): nem lehet-e tehát bizvást következtetni, hogy a magas tövégi hangzó is ugyanaz volt valamikor a többes 1. személyben, mint a 3.-ban? Tehát, hogy *vezedelmőncben* helyett **vezedelmē(e)ncben* volt régebben használatos a *veléc* vagy *feieken* mintájára? Nem, mikor azt tapasztaljuk, hogy a mai megváltozott tövégi hangzó is egyenlő mind a két alakban: *veszedelmünk*: *veszedelmük*; *városunk*: *városuk*? Sőt még tovább is mehetünk. Ugyanis ha elismerjük, a mint majd később bővebben megbizonyítjuk, hogy ez a másodlagos *u*, *ü* hangváltozás a rá következő *n* hatása folytán jött létre, tehát hogy először csak a többes 1. személyben állhatott be: nem azt kell-e következtetnünk, hogy a többes 3. személyben, a hol a váltózás oka, az *n* hiányzik és mindig is hiányzott, hogy itt e hangváltozás csak az 1. személy analogiájára történhetett? A két alak (a többes 1. és 3. szem.) valamint ma rokon kiejtésű, ugyanilyen rokon kiejtésű volt mindig régibb formájában is; egy kategóriához tartozik mind a kettő, nincs tehát természetesebb dolog a világon, mint az, hogy formailag is kölcsönös hatást gyakoroljanak egymásra. Noha nem volna éppen lehetetlen, hogy a két egyforma hangváltozás függetlenül fejlődött egymás mellett, csak hogy akkor tudni kellene az okát a többes sz. 3. személyében is, valamint tudjuk az 1.-ben. És a mi még fontosabb, nem lehetnének olyan ingadozások, a minők tényleg megvannak. Nem lehetne, hogy ugyanaz a két hang, a mely ma egyértékű, még négy századdal ezelőtt *ö*: *é* között

váltakozott legyen, és nem lehetne kiválólág, hogy még ma napság is *ü: ö* között váltakozzék. Éppen az a jelenség, hogy némely vidék még most is *kezők*-et mond *kezünk* mellett, a mint az irodalmilag is használatos, tehát hogy a *kezük*-féle alak még csak most küzködik általános uralomra, jeles bizonyság állításunk helyessége mellett.

A kik azonban mégis kételkednek, azokat csak arra bátorodom figyelmeztetni, hogy okuljanak az analogia nagy hatalma felől ama számos idevágó esetből, a melyet már előbbi két cikkemben felsoroltam.

Továbbá még a népnyelv is szolgálhat bizonyságokkal, hogy a tárgyaltuk hangváltozás újabb fejlődés. Így Szlavoniában és a palócságnak egy részében még azt mondják: *urónk, lovónk, házónk* (Simonyi: 1. k. 5.), és az őrség, belső Somogy, Göcsej némely vidékein: *földenk, rétenk, lovank*. Ámde, ha fontosnak tartom is az elsőket, nem sokat hajtok az utóbbi példákra. Nem hiszem ugyanis, hogy az eredeti tövégi *o-nk* előtt részt vehetett volna „az általános hangfejlődésben”, a mint azt az i. h. Simonyi e tájéjtésre vonatkozólag állítja, az az hogy nyiltabbá válhatott volna az *-nk* előtt is, mint egyébült. Ezt nem hihetem, mert bebizonyult már eddigelé is, hogy különösen ennek a gutturalis *-n*-nek záruló hatása van a megelőző magánhangzóra, és hogy legjobb esetben is legalább megakadályozza a hangzó nyiltabbá való fejlődését, nemcsak ő, de még a dentalis *n* is, a mint például az ilyeneken: *lovon, helyén* tapasztaljuk. Ezek az alakok pedig így ejtetnek azokon a vidékeken is, a hol az *-nk* rag előtt a nyiltabb tövégi hangzó használatos. Ha tehát itt ez a dentalis *-n* megakadályozta, hogy a tövégi hangzó részt vegyen az általános hangfejlődésben, nem akadályozta volna meg ezt még inkább a gutturalis *-n(k)*, a melynek záruló hatása természetesen még nagyobb, mint amazé?

Mindezek alapján tehát én inkább azt hiszem, hogy *lovank, rétenk* stb. szintén analog képződés, a többi személyragos alak, mint *lova-m, -d; rétem, -d* mintájára.

SZILASI MÓRICZ.

ÉLŐ MEG ELAVULT KÉPZŐK.

IGEKÉPZÉS.

4) Igetőtől Igető.

a) Frequentativ igeképzők.

10. *Frequ. -ál -él.*

A frequ. -j (-aj) + -l összetétele. Hozzájárúlhat:

1. egytagú igékhez, mint ezekben: *óralló* orgazda II:184 Baranya | *hálát* hálált (hált) II:131 Orm. | *főzél* főzöget III:428 | *nyitál* nyitogat VII:469 Örség | *kajál*, *kaját* VIII:47 Orm. (MA. *kajál-bajál*; Tasi Gásp: *kajabajálás*) | *megnézéli* Arany-Gyul. Népk. gyűjt. I:188 | *nézéli* u. o. 159. | *kijárál* jövés-menés után kieszközöl vmit III:523.

2. Származékszókhoz. Még pedig: frequ. -r (-l) képzős szókhoz: *kunczorál* IX:424 Szkl. | *úszkorál* Krszn. *csúszkorál* Simai | *számlál*, *szilál* Simai; frequ. d-vel képzett szóhoz: *ródál* metsz V:424 Szkl. (v.ö. rő, rovás); mom. n-nel képzett igékhez: *sékonyál* sikolt (Tájsz. *sékod*) II:44 Hetés | *szabinál* szab II:276 Kapn. v. | *lógínál* u. o; és mom. -t-vel képzett igéhez: *szabitál* szabogat III:177. (Egyéb összetételeiről, mint -gál, -kál stb. az illető cikkek alatt).

Az első csoportbeli szók közül *nézél* megvan CM.-nál; MA. *megnézelli*, Faludi *nézgéli* perspectat és *nézgeti* idem, ac *nézegeti*. A többi szókra nézve: *főzél*, *nyitál*, *járál* alakokat a közhasználatban a -gat, -get képzős alak teljesen kiszorította (*főzöget*, *nyitogat* stb.), a mi arra mutat, hogy a közbeszéden az -ál képző már elavult. MA.-nél még *tekéntélem*, Faludinál *tekintel*, ma *tekintget*.

A második csoportbeli szókat megfosztva az -ál -tól, oly származékszókat nyerünk (*csúszkor-*, *sékony-*, *szabin-* stb.), melyeknek képzője ma már elavult, így tehát hasonló újabb képzéseknek alapjául nem szolgálhatnak.

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni a fönt említett *főzél*, *nyitál*, *járál*, *hálál*, *nézél* származékokat. Simonyinál (NyK. XVI. 252) ott találjuk még: *dugál*, *fonyál*, *ivál*, *lakál*, *ménél*, *ülél* | *emlél* (v.ö. emleni PG. „szoptatni”) | *mormolál*, *hagyigálál*. Különösen a palóczoknál dívik ez -ál, -él-féle képzés (Sim. u. o.), úgy annyira, hogy az -ál képzős származékszókhoz is hozzáragasztják még egyszer az -ál-t: pl. *ugrálâ(l)-tam*, *kápálâtám*, *kászálâtám*

Ez kétségtelen bizonyossága annak, hogy az *-ál*, *-él* a palóczoknál élő képző.

Számot kell még vetnünk az idegen, különösen latin és görög igéket magyarosító *-ál* képzővel is, pl. *prédikál*, *lamentál*, *pingál*. Véleményem szerint ennek semmi köze sincs a frequ. *-ál* hoz, mert nem illeszkedhetik az alapszó vocalisához: *sincerizál* (Nemz. Hírl. III:102 sz. 3. l.), *trafál* a ném. *treffen*-ből [nem *treffél*; (*treffel* verb. denom.)], *sétifikál*, *németizál*, míg a frequ. *-ál*-lal egyenlőszámú *-él* képzős igéket állíthatunk szembe. Hogy mi tulajdonképen ez az *-ál*, vajjon magyar képző-e, vagy valamely átváltozott idegen képző, azt alább fogjuk látni.

11. Frequ. *-ász*, *-ész*.

A frequ. *-j* (ug. *-g*) és *-sz* (ug. *-sk*) összetétele. Képezhet

1) egytagú igékből: *nyalász* I:381 Deésakna | *hadász* és *hadarász* SzD (*hadar* flagellat MA.) | *hajkász* és *hajhász* TSztImre | *kajdász* kiabál V:426 Hont | *cserkészik* VII:137 Debr. | *bajmász* lehajolva, tapogatva keres VII:478 Csángó | *gyámbász* tépász VIII:142 Erdőv. | *csenész* szerelmesen incselkedik VIII:189 Csall. | *kórász* kóborol VIII:379 Bihar (Krsz. *kórész*) | *czékász* VIII:471 Udvhm | *kandász* leszed (á. é. „lop”) u. o. 473. (Krszn. *kundész* fürkész) | *bámész* *kod* és *bámász* *kod* (Bud. Adatok, §. 10.) továbbá Simonyi „Magy. gyak. igéiből”: *turész* | *fájész* (Tsz. Balat. m.) | *lopész* (Tsz. Kemenesalya) | *mérász* (u. o.) | *tépász* (Tsz. Szkl.) | *csapász* Szász K. | *kérész*.

2) frequ. *-r* (*-l*) -vel képzett származékszókból: *bigyerész* vakarász a fejében I:231 Csall. | *pityerész* u. o. 331 | *szárnyalász* a baromfi I:383 Deésakna | *hadarász* SzD | *hajkurász* II:389 Sopron, IX:558 Bihar | *futkorász* és *futkároz* VII:189 Debr. | *csikorász* tengődik VIII:522 Győr | *potyorász* szemzik az eső VIII:523 Győr | *kocorász* üget VIII:569 Heves | *kundorász* kunyorál IX:136 Szabolcs.

Úgy látszik, az *-ász*, *-ész* több szóhoz függed most, mint régente; így pl. hiába kerestem MA.-ben és Krszn.-ben *pityerész*, *hajkurász*, *futkorász*, *potyorász*, *kocorász*, *kundorász*, valamint a *nyalász* és *szárnyalász* képzéseket, mely két utóbbi egészen újnak látszik.

A Sim. összeállításából vett példák közül nincs meg a Tsz.-ban *turész, csapász, kérész*.

Figyelemreméltó, hogy az *-ész* illeszkedés nélkül is előfordúl; Krszn. *kundész* fürkész, *kórész* böngésző pl. szőlő, krumpli után. Simonyi *turész, fájész, lopész*. Ha az *-ész* csakugyan eredetibb formája e képzőnek, akkor még élénken kell élnie a nép nyelvtudatában, ép úgy, mint a *-ság, -ség* képzőnek, mely már csak azért is élő, mert régibb íróinknál még nem illeszkedik. Csak az a kérdés, nem alakulhatott-e az *á*-ból *-é*, azaz nem volt-e meg előbb a *kundász, kórász, túrász, fájász, lopász* és nem azután vált-e belőle *kundész, kórész, túrész, fájész, lopész*? Erre vonatkozólag nézzük meg, hogyan származott e képző: pl. *kotoro* + *j* + *sz* -ban az *-aj*-ból ép úgy válhatott *é*, mint *á* [*taraj: taré, paraj: paré, karaj: karé* | **alojol: alél* | viszont *zár* (*zajor, zogor*) oszt. vog. *togr-* (Bud. MUgSz. 333) | *nyáj* oszt. *ńogo* (MUgSz. 428) | *hál* (hajl): *k_g-l* (MUgSz. 100.)] Minthogy azonban arra nincs eset a magyarban, hogy mély hangú szóban *á*-ból *é* váljék, okvetetlenül az *-és* alaknak kellett az eredetibbnek lenni és a „*kotorász*“ mellett fenmaradt „*kotorész*“, valamint az eredetibb hangalakot megőrzött „*báméskodik*“ ugyanezt tanúsítják.

Ha már most tekintetbe vesszük, hogy Balatonmelléken, Kemenesalyán az *-ész* képző némely szóban máig sem illeszkedik, hogy Deésaknán, a *nyalász* és *szárnyalász* hazájában a denom. *-ász, ész* képzőnek is nagyobb divatja van, mint más nyelvjárásbann (*nyomász* nyomoz, *megnyomász* nyomozva megjárja p. a hegyoldalt, *kalandász* Nyr. I:381) és ily alakilag hasonló képzőnek élő volta nagyon elősegitheti a kihalófélben levő, de külsőleg vele egészen megegyező képző életben maradását: akkor azon következtetésre jutunk, hogy a deverb. *-ász, -ész* képző még élénken meg van a nép nyelvtudatában és a nevezett vidékeken talán él is. Talán! mondom, mert példáink száma ennek bebizonyítására nem elegendő, a Nyelvőr gyűjtőihez pedig hiában intéztem ez ügyben kérdést: válasz mindeddig nem érkezett reá. Így tehát a kérdést függőben kell hagynom és a deverb. *-ász, -ész* képzőt egyelőre az elavultak közé soroznom.

12. *Frequ. -g.*

1) *incselgett* IX:424 | *czipag* viczkándozik IX:427 | *nebeleg* szükség nélkül dolgoz IX:429 | *sünnög* kénytelenkedvetlen járkál u. o. | *süllög* tűzön a fa, ha nem akar égni u. o. | *puttyog* a bor a kádban u. o. | *csemcseg* VIII:432 Somogy | *bódorog* VIII:462 Szkl. | *csoszog* u. o. 463 | *homolgó* gomolygó u. o. | *kuczorog* VIII:42 KisKHalas | *bóczorog* jár I:231 Csall. (*b. : bóczikál* jární kezd Örmánság I:424) | *hedereg* I:279 Csall. | *vatyog* I:332 Csall. | *pislog* I:370 Al-föld | *bazsalyog* bazsalyít, mosolyog II:135 NKúns. | *bünnög* I:182 Kapn. v. | *katag* keresgél III:183 Göcs. | *legurgít* IV:37 | *somorog* IV:46 (*somorg* SzD: *somorgat* MA.) | *bibog* makog VII:138 Székefej | *kuczog* kér VII:235 Hajdú | *kótog* kopog VII:476 Debr. (v.ö. Mc. „*koltagiato*c es megúittatic túnectec“) | *belégalagodott* VII:524 Orm. | *ször-czog* VIII:83 KisKHalas | *lődörgő* harangütő Kriza. Vadr. 351.

2) *tojongol* tolong II:277 Kapn. v. (Pázm. *tolong*) | *vekeng* habozik III:36 | *tatang* (kóborog?) VIII:226 Szatm. | *szálong* (Simai) (SzD. *száling*) | *állong* SzD. | *húllong* SzD. (MA. *húllog*) | *csapong* PP. | *búsong* MA.

Mint látjuk, a felhozott példákban a képző teljesen egybeolvadt a töszóval, mi elavúlt voltára mutat.

Más szókban ismét a közhasználat más képzővel váltotta fel a -g t: *húzog*: -ogat VIII:426 | *toolog* tologat VIII:428 | *háldog* néha *háldogol* III:523 Göcs. | *csivajog* sívalkodik IX:137 Sztlmre | *enyelget* IX:376 Kecsk. | *csordogál*.

„Csendes patak folydogál,
Szemkönye *csordogál*.” (Ar. Gyul. II. 78.)

lázíngol II:235 Somogy, u. o. Kapn.v.' (MA. Pázm. *lézzeg*, Krszn. *lézeng*) | *mulángol* múlong II:236 Kapn. v. | *tojongol* tolong u. o. (Pázm. *tolong*) | *pityerész* (Krszn. *pityereg*) I:231 Csall., a mi arra mutat, hogy a -g képző funkcióját a nép már ki nem érzi.

Hibás képzés tehát „*rémzelgve*” mit *ahndung*, „*csendelg*” csendesen áll, van (Helmeczy, Nyr. IV.347), még akkor is, ha — feltéve, de meg nem engedve — a „*rémzel*” és „*csendel*” helyesen alkotott származékok volnának, Továbbá *ihlelg* (Helmeczy) | *estvelyeg* (per anal. „*tévelyeg*“) „*estvelgő* éj, sinkende nacht” (Kaz.) ; nemkülömben *ébreng*,

*nyúlong, omlong, pillong, gyűlön*g (ez utóbbi ugyan nem új képzés, de az előttevalóval együtt mom.-nak (!) van használva).

13. *Frequ. -gol.*

1) *tojongol* (Pázm. *tolong*) | *lézengel* (MA. Pázm. *léz-
zeg*, Krszn. *lézeng*) | *kisullongol* II:235,277 Kapn. v. || *bűzle-
gel* rossz illatot szagol IV:561 | *dörgöl, szorgol* (MUgSz.
267,311.)

2) *elnáspángol* II:134 Veszpr. (*megnáspigál* III:36 Sza-
bolcs) | *bebotrángol* II:181 Göcs. | *lázíngol* *lézeng*, *mulángol*
múlong, *ocsmányol*, *pufángol* II.235,236 Kapn. v. | *háldogol*
és *háldog* III:523 Göcs.

Az 1. csoportban — legalább látszólag — egytagú igékhez járúl a *-g-l* (*-ng-l*), a 2. csoportban pedig még a *-j* frequ. képző van a töszó és *g-l*- képző között (kivéve „hál-
dogol“-t, hol a gyökíge *-d* frequ. képzővel van ellátva).

Az 1. csoportban tulajdonképp csak *dörgöl* és *szorgol* vannak egytagú gyökigékből képezve; bizonyítja ezt a *tojongol*, *lézengel* stb.-ben a töszó és képző közé szorult magánhangzó. A magyar nyelv ép oly kevésbé irtóznék a *tojgol* és *lézgel* szók hangalakjától, a mint nem irtózik a *dörgöl*- és *szorgol*-tól. Hogy még sem mondjuk így, annak oka abban rejlik, hogy a *tojongol* stb. magánhangzója azelőtt hosszú volt, tehát ép úgy *-j* képző van bennök, mint a 2. csoportbeliekben.

Tudjuk az eddigiekből, hogy az itt kimutatott képzés-
alakok új származékok eléállítására nem alkalmasak: a *-gol* képző e szerint elavúlt.

(Kapnik v.- én az ily módon képzelt szók nagyon elvannak terjedve; erről már fentebb, a frequ. *-l* képző alatt szóltunk).

14. *Frequ. -gál, -gél.*

A *-gál* képző frequ. *-g+j+l* összetétele. Elég nagy számmal van meg nyelvünkben, csak hogy a legtöbb esetben a még jobban dívó *-gat* *-get* képzővel fölcserélhető: *húz-
gál: húzogat*, *keresgél: keresget*, *kapargál: kapargat*, *taszi-
gál: taszitgat*, *főzgül: főzőget*, a mi arra mutat, hogy a *-g-t* képző mindjobban kiszorítja.

De mire magyarázzuk azt, hogy sem Molnár Albert, sem Geleji Katona, sem Komáromi Csipkés György nem

említik fel Grammatikájokban a *-gál*, *-gél*-t a frequ. képzők közt? Megemlékeznek a *-gat*, *-get*-ről, az *l*--ről, a *kál*-, *kél*-ről és *-dogál*-ról, de magáról a *-gál*-ról nem. Lehetséges volna, hogy a *-gál*, *-gél* azelőtt csak *-d* képzős szókhoz járult és csak később kezdték egytagú gyökigékhez és más (nem *-d*) képzős szókhoz ragasztani? *főzgél*: MA. *főzdögél* és *főzöget* | *nézgél* (Faludi): MA. *nézdegél* és *nézéll* | *sirongál* (Nyr. I:235): MA. *siránkozik*, Krszn. *sírdogál* | *tangál* (I:332): MA. Káldi. *tenget*.

Az nem lehetséges ugyan, mert hát itt van a „*dorgál*“ (Bud. MUGSz. 265), melyre aligha ráfoghatná valaki, hogy újabb keltű, hanem igen is, lehetséges és nyilvánvaló az, hogy régebben jobbra frequ. *-d* képzős szókhoz járult, mely képzésmódot a nyelv, a *-d* képző elavultával, ismét elejtette és visszatért a képzetlen ígetőhöz. Ugyanezt látjuk a nom. verbale *-l-m* képzőnél is: *türelem*, *győzelem* a régi nyelvben *türedelem*, *győzedelem*.

Újabb képzéseknek látszanak, mert régibb íróinknál nincsenek meg: *nézegél* „n. mint vak Pista a gödör partján“ I:42 Szeg (vö. Fal. *nézgél*, *nézget*, *nézeget* | MA. *nézellek* és *nézdegélöm*) | *sirongál* I:275 Aszód | *tangál*: *tenget*, *tangálódik* *tengődik* I:332 Csall. (vö. Fal. SzD. MA. Káldi. *tenget*) | *felesgél* *feleselget* II:183 Göcsej (vö. *felesget* Háromsz. NyK. III. továbbá MA. *verseng*, *pörlődik*) | *mázgál* *mázolgat* II:236 Kapn. v. (Krszn.-ben nincs meg) | *dinogál* *borozva mulatozik* (vö. *dinom* - *dánom*) II:235 NKúns. | *ere(d)gél* *mendegél* V:36 | *kóringál* *kószál* u. o. (SzD. *kóriczál*) | *kapirgál* Gyulai (Pázm. *kapirtyál*, Krszn. *kapargat*).

E szók közül csak *nézegél* és *mázgál*-nak van tiszta, önállóan is használatos alapszava; de e két szó közül is csak az első lehetne új képzésnek venni, mert *mázgál*-nak alapszava névszó (vö. *hamargat*, *istenget* IX:578, továbbá *jó fej*: *jó fejő*: *jő fejjel való* Bud. Adatok, továbbá *sokadalom* más *-dalom* nom. verb. képzős szókkal szemben); ezek maradványai a névszók igei használatának, s mint ilyenek nem nagyon gyakoriak.

A többiben is tisztán elválík ugyan a képző az alapszótól, de minthogy ez részint elavult képzővel képzett szó, részint elhomályosult értelmű gyökige, tehát új képzésre analógiát nem szolgáltatathat: *sírongál*-ban az *-n* elavult mom.

képző, *fele+s+gél*-ben a frequ. -s (Bud. MUgSz. 536), mint feljebb láttuk, szintén elavúlt, *kór+in+gál*-ban a *kór*- elhomályosult gyökíge (Bud. MUgSz. 10.) frequ. -j + mom. -n-nel tovább képezve; *dino-gál* alapszava elhomályosult (talán a *danol*-lal függ össze), végül *tangál*-ban talán nem -*gál* képzővel van dolgunk, mert a -*g* a tőszóhoz tarthatik.

A -*gál* elavúlt voltára mutat még az is, hogy némely szóban más képző vette át szerepét: *kapingál*: *kapricskál* IV:142, *kapirkál* VIII:374 Sepsi-Uzon, *főzgél*: *főzgöl* VII:189 Debr., *főzgörél* II:322 NKúns., sőt még meg is toldják más frequ. képzővel, a -*get* tel: *nünügél-get* magában dúdolgat III:229.

A frequ. -*gál*, -*gél* képző elavúlt.

15. Frequ. -*dogál*, -*degél* -*dögél*.

fütyöldögél Kriza. Vadr. 399 | *csordogál* „Csendes patak folydogál, Szemkönye csordogál“ Arany Gyul. Népk. Gy. II:78. l.

E két szót találtam csak, mint olyat, melyekben a -*dogál*-t újnak lehetne venni. *Csordogál* bizonyára a rim kedvéért nyerte ez alakját, a miért számításba nem jöhet. Hátramarad még a *fütyöldögél*. Lehet-e ez újabb keltű?

A -*dogál* régente sokkal nagyobb használatnak örvendett, mint mai napság: MA. Grammatika: *látdogál* visitat (*látogat* id.), *mondogál*, *énekeldegél*, *viddegel*, *teddegel*, *bírdogál*, *kérdeздегél*, *csúszdogál*. — Geleji Kat.: *szántogat* és *szántdogál*. — Kom. Csipk. *verdegél*. — Ilosvai: *rengdegel* rengedez, *dobogdogál* „nyakában csuklyája d. vala.“

Sok, még mai napság is dívó -*dogál* képzős szó más frequ. képzővel is van használatban: *nézelget* nézdegél III:35 | *éleget* éldegél I:376 Göcs. | *méget* mendegél I:374 Göcs. és VII:469 Órség | *megíjogat* m. íddogál VII:569 Órség | *fújicskál* fújdogál III:178.

E jelenségek arra mutatnak, hogy a frequ. -*dogál* képző teljesen elavúlt, így tehát a fennebbi *fütyöldögél* sem lehet új, csak hagyományképen vették át a székelyek a régi nyelvből.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A HATÁROZÓKRÓL.

I.

A határozónak nevezett mondatrész fogalma még nincsen egészen megállapítva. Legtöbb nyelvtanunk elkülöníti e mondatrésztől azokat a ragos kifejezéseket, melyeket egy-egy ige „vonzani” szokott, s ezeket összefoglalják az igéhez szintén szorosabban csatlakozó accusativussal és dativussal a „kiegészítő” fogalmába. A kik fölállították és megtartották ezt „a vonzatok gyenge lábú elméletét” (mint Brassai nevezi M. Ak. Értesítő III:339), abból az észleletből indultak ki, hogy némely igék mellett, akár-hányszor előfordulnak beszédünkben, rendesen egy és ugyanazon névragot alkalmazzuk. De ez az észlelet csak az első benyomáson alapszik, melyet a nyelvszokásnak fölszines megfigyelése tesz a vizsgálóra. Egészen más eredményhez jutunk, ha jobban szemügyre vesszük az egyes igék kapcsolatait, mert akkor látjuk, hogy százával mutatja a köznyelv az olyan példákat, melyekben a „kiegészítők” vagy „vonzatok” tarka-barkán cserélődnek vagy egészen hiányzanak a kiegészítők nélkül állítólag csonka igefogalmak mellett: *szokik vmihez, vmire, vmibe, vminek* és *szokik* infinitivussal, és p. *meg-szokik*; *emlékszik vmire* — *emlékszik vmiről*; *gondolkodik vmiről* — *gondolkodik vmin* — és pusztán: *gondolkodik* stb. stb. Még nagyobb a változatosság, ha különféle korok vagy különféle vidékek nyelvszokását számba vesszük. Ma azt mondjuk, hogy „megegyeznek vmiben”: régibb íróink azt mondják ilyenkor, hogy megegyeznek, megegyenesednek *rajta* vagy *felőle*, s használják ugyan-ezen igéket — mint a mai nyelvszokás — mindezen „vonzatok” nélkül is. *) Az egyesülést és egyenlőséget jelentő állítmányok a mai szabály szerint *-vel* ragot vonzanak, de régibb irodalmunkban különféle meghatározásokat lelünk mellettük: a Bécsi és a Müncheni codex *-vel* ragot, egyéb

*) Mindnyájan megegyenesedének *rajta*, hogy László lenne magyar király, Heltai krón. 95. Concilium lőn, kibe a görögök megegyenesedének a hit felől a rómaiakkal, Székely I. krón. 183. Istennek nem volt szüksége, hogy megegyenesednék az emberrel, hanem az ember szűkölködött az istennel való békélés nélkül, Telegdi evang. II:69.

nyelvemlékek többnyire *-hoz* ragot tesznek melléjük. *) — Ki nem mosolyogja szánva a nyelvészkedni akaró nyelv-mestert, a kinek dogmája szerint „a magyar beszél valaki-*vel* és szól valaki*hez*“, de sohasem beszél valaki*hez* **), s a ki szerint Arany János félrebeszél, mikor azt mondatja Hunorral, hogy „*vérem hatja* szűzek árnya fordulatja“ ***); persze az a szabályszerű szerkezet, hogy *véremre* hat. . . Igaz, hogy a tárgy még aránylag egyike a legkövetkezetesb vonzatoknak; mégis alig van olyan transitivum, mely ne állhatna tárgy nélkül, s alig van olyan intransitivum, sőt reflexivum, mely nem túrné meg a tárgyat maga mellett.

Azonkívül a kiegészítőknak mint állandó vonzatoknak elkülönítése érthetetlen még egy körülmény miatt. Vannak ugyanis nagy számmal olyan igék, melyek tisztán térbeli, látható cselekvést fejeznek ki s ép úgy megkívánnak némely helyhatározókat, mint a fönt említett igék a maguk kiegészítőjét, pl. *bujni* — *vmibe*, *mászni* — *vmire*, *lakni* — valamely *házban* stb. stb. Pedig még senkinek sem jutott eszébe, hogy elkülönítette volna ezeket a többi határozótól csak azért, mert ezen állítmányoknak rendes kísérői.

A kik azért korunkban mélyebben belehatoltak a mondat szerkezetébe, azt a megkülönböztetést csakugyan el-ejtették. Például „az igazán filozofikus Mager“ (mint Brassai nevezi id. h. 387) az objectumon kívül az igének minden határozmányát egy kategoriába, az adverbiale-be foglalja össze, akár puszta casus, akár praepositíós főnév, akár

*) Egyeséhed te magadat én lányimmal: *jungero puellis meis*, Bécsi c. 4; egyesülő feleségével: *adhaerebit uxori suae* Münch. c. 48. — Az eredetbűn a léleknek a resthez való egyesülése Tih. c. 66; egyesítették lelke istenhez 89. Úr istenhez való egyesülés Debr. c. 16; nem akarna az ő férjéhez egyesedni 42. Ki úr istenhez egyesül szeretetben: *qui adhaeret deo*, Érdy c. 100, 538. Gondoljad, hogy ez szomorú anyához örömet társalkodnál Vitk. c. Még Gvadányinál is fal. nót. 39: még Pest városát is hozzá egyesíted [Budához]. Természetőkben hasonló, sőt egyenlők akármely szolgálhoz Pázm. pr. 271. — Kérdés tehát. igaza van-e Imre S.-nak, mikor (Mondattanában 125. l.) a „külföldies szókötési alkatok“ közé sorolja ezt is: egyenlő a másikkal.

**) Rákossy S. Hogy állunk a m. nyelv dolgában 10. l. — V. ö. Petőfinél: „Én beszélek tehozzád, s te nem hallod beszédem.“

***) U. a. „Wörterbuch der ung. Zeitwörter.“ — V. ö. „Vénus fattya lelkem hatja ha [a szép cziterás leánynak] szózatját hallhatja“ Balassa B. 159. Hatom az örök életet: *vitam aeternam possidebo* Münch. c. 134. Semmit nem hat: *nihil potest* Tel. c. 5. Duna! szépséged Európa minden vizét hatja, Gvad. fal. nót. 39. — Az ő testét félig behatotta az pokol: *medium carnis ejus devoratum est a lepra*, Jord. c. 144. — Ha ki akarok tisztulni bűneimből, melyek tetőtől talpig elhatottak engem, Pázm. im. 416. — Eszter szépségével fölülhatta az királynak minden leányit, Pécsi szűz. koszor. 158. — És ma is áthatni vmít, megthatni vkit.

adverbium (Französ. Sprachbuch 342. §.). Nyelvtanaimban én is ilyen terjedelmet adtam a határozónak: egyrészt, mert a tárgyat, objectumot megtartottam, mint külön mondatrész — igaz, inkább a hagyománynak, mintsem a meggyőződésnek hódolva; — másrészt, mert nem követhettem Brassait, ki az igén kívül mindent, tehát az alanyt is a határozók közé számítja.

Ha a határozó területének ilyen meghatározásával egyelőre megelégszünk, előáll a második kérdés: miféle alosztályokba egyesíthetjük a határozónak számtalan fajait. Az összes mondattanokban és mondattani értekezésekben megvan a helyhatározó és az időhatározó (még pedig mindakettő hármassal: hol? honnan? hová? — mikor? mióta? meddig?), továbbá a mód-, ok- és célhatározó. Hogy a három utóbbi mint legelvontabb, legszellemibb az első kettővel szemben egy harmadik osztályba egyesíthető, azt nem nehéz bebizonyítani. *) Hogy pedig van némi párhuzamosság ezen háromság és a helyhatározás háromsága közt, abból látható, hogy a helyhatározás illető alakjai gyakran tisztán láthatók ezen elvont kategóriák kifejezésében (-n, -ben, locativus a módra, -ből, -től, ablativus az okra, -ra, -hoz a célra). **)

*) A módhoz csatlakozik szorosan az arány és a fok meghatározása, l. ezekről Pott. Etymologische Forschungen I. Präpositionen 148. — Mind a háromnak pedig (módnak, oknak, célnak) egységét az oksági viszony állapítja meg: ok és cél nyilván rokonok, az ok és mód közt pedig az eszköz szolgál átmenetül, v. ö. Pott 139.

**) Vannak, kik az oksági viszonyt külön és a módot is külön veszik és mindegyikben találnak a hol-honnan-hová-nak megfelelő alsóbbrendű kategóriákat. Hartung a görög partikulákról írt könyvében az oksági viszonyról ilyen schémát állít föl (idézte Pottnál 131):

		Woher :	Wohin :	Wo :
Reales Object {	Person :	Urheber	Werk	Werkzeug
	Ding :	Ursache	Wirkung	Mittel
	Ereignis :	Ursprung	Erfolg	Weise
Intellectuelles Object :		Grund	Folge	Verhältnis.
			(Resultat)	

A módról azt mondja: Die modalität, die existenz oder geltung des vorgestellten betreffend. gibt als ruhendes wo die bedingung, als wohin die absicht, als woher die voraussetzung."

Heyse (System der Sprachwissenschaft 436) éppen a casusok eredeti értékéről az e tekintetben folyt vitákról azt mondja: Es „haben die causalisten [a localisták ellenfelei] entschieden unrecht, wenn sie die lokalen verhältnisse als die ursprüngliche bedeutung der casus unbedingt verwerfen und die abstrakten, logisch-grammatischen verhältnisse als das ursprüngliche setzen, denn die sprache geht überall von dem sinnlich-anschaulichen zum abstrakten fort.“ — Kühner (nagy görög nyelvtanában II:388,389. így szól: „Die ursprüngliche bedeutung der präpositionen besteht in der bezeichnung des räumlichen dimensionsverhältnisse... Die räumlichen beziehungen wurden zunächst auf die zeit übertragen... Die räumlichen beziehungen wurden drittens auf die kausalität und die art und weise übertragen, indem auch diese verhältnisse auf sinnliche weise als raumverhältnisse angeschaut wurden.“

Van azonban ezeken kívül, ezekkel össze nem tévesztendő számtalan határozója a nyelvnek: éppen azok, a melyeket kiegészítők és vonzatok czíme alatt szoktak elkülöníteni. Ezeknek túlnyomó többsége tisztán mutatja a helyhatározók alakját, s ezek mindazon nyelvészek ítélete szerint, kik szerepükkel tüzetesen foglalkoztak, átvitelen s a képzelet játékein alapszanak s ép olyan képek, metaforák a mondat szerkezetében, a milyenekkel az önálló szók használatában lépten-nyomon találkozunk. *) Egyes példák fejtegetését későbbre hagyva — a hol busásan fogok idézni különféle nyelvészeknek ide vonatkozó magyarázataiból — itt még csak ezen határozóknak neveiről akarok szólni. Nagyon bajos közös nevet találni, mely kifogástalanul összefoglalná őket, ha csak átvitt helyhatározóknak vagy képes határozóknak nem nevezzük őket: az utóbbi elnevezés jól megkülönböztetné őket egyfelől a helyhatározóktól, másfelől amaz elvontabb határozóktól (mód, ok, cél), mert az elvontakban már csak itt-ott érzik meg a helyrag, jobbára ezen elvont viszonyok kifejezésére vannak már szorítva ragjaik s névutóik (*-kép, -ként, szerint; miatt, ért, végett*).

Könnyebb föladat e képes határozóknak némi fölosztását eszközölni s ez alosztályokat elnevezni. Valamint a helyviszony kifejezései közül p. a *-ben, -be -ből* ragok kétségtelenül egy szűkebb körű jelentéscsoportot alkotnak s ilyen kapcsolatban tárgyalandók is a nyelvtanban (l. nyelvtanomban a 446. stb. §§.) és mégis a helyviszonynak általánosabb irányai szerint *-ben* az *-n* és *-nál* ragokkal, *-ből* a *-ról* és *-től* ragokkal stb. képeznek másnemű egységeket: ép úgy jutunk a képes határozók körében is ilyen két, egymást keresztező fölosztásra. Vehetjük külön szemügyre p. a *-ben -be -ből* ragok átvitt használatát s akkor azt fogjuk látni, hogy szoros kapcsolatban vannak egymással az ilyen kifejezéscsoportok: *nyomorba jut, nyomorban tengődik, nem tud a nyomorból kigázolni, szabadulni* stb. De látjuk másrészt, hogy bizonyos tekintetben összetartoznak p. a következő kifejezések: *nyomorban él, gondok közt él, átok alatt él*;

*) Kühner görög nyelvtanában az előszók mondattani tárgyalásában mindig három rovat alatt csoportosítja a határozókat: I. räumlich, II. temporell, III. kausal und bildlich; ez a „bildlich“ a mi IV. csoportunk.

mert itt az élet bizonyos körülmények közt levőnek, leledzőnek van fölfogva, s mindezen szólások a nyugvást jelentő (hol kérdésre felelő) helyhatározókkal párhuzamosak. Viszont az irányt jelölő helyhatározók átvitele történik p. a *szokik* ige mellett, mely maga is valahová irányuló cselekvést fejez ki: *bele szokik, rá szokik, hozzá szokik, neki szokik*. És így tovább. A képes határozóknál tehát szintén van jogosultsága azon hármias fölosztásnak, mely a helyhatározóknál általánosan el van fogadva, t. i. a hol, honnan, hová kérdések szerint.

Már most nyelvtanaimban a képes határozók első osztályának, azoknak, melyek a nyugvást jelző helyhatározók átvitele, állapot határozó a nevük; azoké, melyek kiindulást mutató helyhatározók átvitele: eredet határozó; azoké, melyek az irányt és véget jelentő helyhatározók átvitele: vég határozó. Ezen elnevezéseknek jogosultságáról akarok még rövid számot adni ezuttal. *)

Az „állapot” legrövidebb összefoglaló kifejezése azon körülményeknek, melyekben valaki v. valami van, leledzik, él, sínylik stb. — tehát legalkalmasabb név éppen azokra a képes határozókra, melyeknek alapjelentése a hol. Azért használja ugyanezt a kifejezést ismételve is Brassai, az egyetlen, ki nálunk az átvitt határozókban rejlő metaforákat kissé részletesebben fejtegette (a magyar mondatról irt tanulmánya III. részében, M. Ak. Értesítő, a Nyelv- és Szépt. Osztály közlönye III. k.). Például a *-ben* rag átvitt jelentéseiről így ír a 330. lapon: „A vastag anyagi képet azután átvisszük szellemiebb dolgokra, mint 1. a terjedtség közbenjárásánál fogva az időre . . . 2. Innen tovább menve, időbeli tartásuknál fogva cselekvényekre: *menőben, jövőben, pusztulóban* . . . 3. A terjedtség eszméjénél fogva állapotokra s más fogalmakra, — milyenek: indulat, tudomány, mesterség, — *melyekben, mint valami körülvevő anyagi közegben, ülni, járni, stb. képzeljük az illető alanyat*: nyomo-

*) Az „állapothatározók” elnevezését elfogadta s fölvette javaslatában 1879-ben a tanáregyesület műszójavító bizottsága, I. Ny. VIII : 266. Mind a három elnevezés és kategória szépen van alkalmazva Belicza József népiskolai Nyelvtani Kézikönyv-ében (Lampelnál 1881. III. füzet), Nagy Lászlónak Komáromytól átdolgozott nyelvkönyveiben és vezérkönyvében, továbbá a Tomor-Váradi-féle olvasókönyv közmondásgyűjteményében stb. A háromféle helyhatározással való, nálam kifejtett párhuzamosság szerint vannak alkalmazva Bartal s Malmosi Latin Mondattanában. — Maga a három külön elnevezés Kármán Mórtól cred s először a Tanárképző Intézet iskolájában volt alkalmazva.

ruságban, gazdagságban, szegénységben van stb. . . .“ — Később ismét a 332—334. lapokon: „*Miatt* helyett sem használja senki a *-ban*-t. „*Bújában* halt meg“, vagy „meghalt *bújában*“ olyankor szoktuk mondani, mikor megengedjük talán a lehetséget, de a világért sem akarjuk állítani, hogy „*búja miatt*“ halt meg; hanem csak annál a pusztán ténynél maradunk, hogy *búbánat állapotában* volt az illető egyén, mikor meghalt“. Ép így megírta már régebben Gyergyai, kinél a határozók használatáról több finom észrevételt is olvasunk (A magyar nyelv sajátosságairól 1856. 8—9. l.): „*Bújában* v. *búja miatt* meghalt — nem egyértelmű, nem is lehet felcserélni. A különbség ez: *-ban -ben* benható, maradást, állapotot jelent; *miatt* pedig okvető, a mely akadályozólag v. kénytelenítőleg hat a tárgyra, még pedig nem közvetlenül, hanem közvetve; benható *ban ben*-nel felelünk a hol (miben) kérdésre, okvető *miatt*-al a mi okért, miért kérdésre. E szerint hol (miben) halt meg? és mi *miatt miért* halt meg? két különböző viszony, t. i. állapot és ok; tehát (közvetlenül) *miben?* *bújában* meghalt, ekkor a *-ban* állapottá változtatta a *bút*; (közvetve) *miért?* *búja miatt* meghalt, ekkor a *miatt* közvető okká változtatta a *bút*. . . . Így meghalhatott *bújában* a *tüdővész miatt*, vagy *tüdővészben* *búja miatt*; az első esetben a *tüdővész* okozta *búját*, a másodikban *búja* okozta a *tüdővést*. . . .“

Figyelmet érdemlő körülmény, hogy a *va* és *ván* végű ige-név, másként állapotjegyzőnek is hivatik“ (M. Ny. Rendszere 91. §.) már régóta némely nyelvtanunkban, p. a kiterjedt használatu Szvorényi-féle nyelvtanban is.*) És tudtommal Szvorényi az első volt, ki az egész „állapothatározó“ elnevezést is használta, nagyobb nyelvtanának 184. 185. 378. és 380. cikkeiben. Így p. 378. §: „Használjuk a *-va -ve* képzős állapotjegyzőt 1. mint időrészes állapot-határozót; és ugyan *a)* mint múlt részesülői állapot-határozót *vagyon* létigével, p. az erdő ki van irtva, azaz: kiirtott állapotban van . . . *b)* mint jelen részesülői állapot-határozót, akármily igével, p. fekvé töltöm a napot, azaz fekvő állapotban“ . . . Rokon kifejezéseket lelünk német nyelvészeknél is. Így Beckernél (Schulgramm. d. d. Sprache, 7. kiad. 183.): „Die präpositionen *in*, *aus* und *ausser* werden insbesondere gebraucht, wenn die nicht räumlichen

*) Veress persze ignorálja ezt a magyar igeműszókról irt kimutatásban (az idei Egy. Philol. Közlemben), valamint ignorálja p. azt is, mi az *írni fognék* alakról van közölve Ny. X: 321. 322. ll.

beziehungen zu einem zustande bezeichnet werden“. V. ö. még: επί „bei obwaltenden umständen“ Kühner Griech. Gramm. II: 435. — Állapotról lehet ugyan szó, ámbár nem olyan egyszerű értelemben, a következő két kategóriánál is. Például a M. Ny. Rendszere (123. §.) szerint — mely a *-ben* és *-n* ragok tárgyalása közben is többször emlegeti az állapot meghatározását, — „az állapot, melyből másba átmenetel történik, *bőlből* ragot vesz föl“. Szintúgy (121. §.), hogy „a *-ba-be* rag vminek beljébe hatást, vagy helybe, állapotba indulást jelent“.*) S azért alkalmaztam az „állapot-határozó“ nevet nyelvtanaimban tágabb értelemben is, mint a képes határozóknak a közös nevét, a potiori.

Az „eredet“ szintén olyan kifejezés melylyel minden lépten-nyomon találkozunk, ha a honnan kérdésre felelő ragok s viszonzszók átvitt használatáról olvassunk. Így a Magyar Nyelv Rendszerében 123. §.: „A *ből* rag rokon jelentésű a *-ról* és *-től* ragokkal, a mennyiben mindhárman eredést, származást fejeznek ki... Az eredet és származás vagy a *tő-től*, vagy a *bel-től*, vagy a *felülettől* méretik; következésképp a származási vagy eredési összefüggést, a tárgyak között, legerősebben fejezi ki a *-ből*, gyöngébben a *-től*, leggyöngébben a *-ról*, p. házából távozik, házatól távozik, házáról leesik; mi a ragoknak átvitt értelmére is alkalmazható, p. az orvosból sirásó lett, magamtól tudom, a régiekről szólok.“ — És 129. §.: „A *tól, től* rag a nevet, melyhez kapcsolatik, az eredés tövévé, vagy a megindulás, eltávozás pontjává, határvonallá teszi, honnan vminek eredése, távozása, vagy távolléte méretik... Ily értelemben határozza meg mindazon nevek jelentését is, melyektől vmi szelleminek, jónak, vagy rossznak eredése származtatik, p. istentől jót várunk, sokan félnek a haláltól.“ — Továbbá Gyergyainál (A m. ny. saj. 11): „Fösvénységből böjtöl azt teszi: a fösvénység hozza magával (fösvénységből önként ered, jön, származik, van az), hogy böjtöl; fösvénység miatt böjtöl pedig azt teszi, a fösvénység vet okot rá közvetve, hogy böjtöljön... A gazda fösvénységből böjtöl (önként), de a cseléd a gazda fösvénysége miatt böjtöl (közvetve, kénytelenségből)“... U. o. 36: „Nem lát a füsttől vagy füst miatt nem mindegy. Mert *tól től* a tárgytól közvetlen származást jelent, a nélkül, hogy kényszerítőleg hatna...“ (Ugyanígy Brassai az id.

*) V. ö. Fábán I. Finn Nyelvtanában 248: „A változtató eset (translativus) használtatik, midőn vminek egy állapotbul másra változását, alakulását fejezzük ki.“ Így Budenz is a translativus használatáról, Finn Nyelvtan 2. kiad. 89.

h. 336.) Brassainál olvassuk id. h. 335. a *-ből* rag tárgyalásában: „Természetes, hogy itt is, mint minden ragnál, az átvitt értelmet vissza kell vinni elemzéskor az eredeti érzékire. Ily esetekben áll elé legtöbbször az eredés, származás eszméje, melyet a M. Ny. R. a *ból* *ből* fő jelentéseinek állít; holott csak másodrendű jelentések, a mennyiben minden származásban megvan a kútfőben való létel megszűnése, mint fővonás.” — Így német nyelvészeknél, p. Grimm nagy német grammatikájában IV:817: „Herkunft und ursprung auszudrücken nehmen *sein* und *werden* die präpositionen *aus* und *von* zu sich.“ U. o. 872, 873: „Vor örtlichen eigennamen drückt *von*... *herkunft* und *abstammung* aus...” „aber auch in andern fällen zeigt *von* vor örtlichen und persönlichen begriffen *herkommen* und *ursprung* an.“ Heyse-nál System der Sprachwiss. 411: *herkunft*, 434: *abstammung* oder *ursprung*. Reisig-nál Vorlesungen über Lat. Sprachwiss. 721: durch *de* „ist zuweilen auch die quelle, aus der die kenntnis rührt, bezeichnet.“ Szintúgy Kühner Griech. Gramm. II:398: ἔξ, ἐξ bildlich: *quelle*, aus der etwas hervorgeht: *a*) vom *ursprunge*.“ U. o. 442: παρά „vom besitzer oder urheber, von dem etwas ausgeht oder herrührt.“ 447—448: πρός cum gen. „*a*) von der *abstammung*; *b*) von einer person oder sache, der etwas angehört, eigentümlich ist, aus deren wesen oder gewohnheit etwas hervorgeht; *c*) vom *urheber*... *f*) von der *ursache*; *g*) vom *grunde*.“ — Bain, a hires angol logikus, nyelvtanában (A Higher English Grammar, London 1873. 53) a *from* „-től“ előszó jelentései közt a hely és idő után harmadiknak ezt állítja föl: „Anything that indicates a source, origin, or commencement, may be preceded by *from*.“

A véghatározó onnan veszi nevét, hogy a véget jelöli meg, mely felé a cselekvés irányul. Ép oly jól nevezhetnők irányhatározónak, de sem egyik, sem másik nem elég határozott név (irányhatározónak nevezik rendesen a hová-ra felelő helyhatározót), s erre a harmadik kategóriára egyáltalán nem olyan könnyű olyan találó nevet szerezni, mint az előbbi kettőre. V. ö. M. Ny. Rendszere 127. §.: „A *ra re* rag eredeti értelménél fogva a tárgyaknak felületét, felszínét, tetejét jeleli ki alapúl, hová valami helyhez-tetni, mozdulni vagy irányoztatni gondoltatik.“ Gyergyai, A m. ny. saj. 5: „Fölülmúlja észben, ekkor az ész tulajdonság;...felülmúlja észre (*nézve*): ekkor az ész irány.” — Szvorényi 321. §.: „Közelítő *hoz* raggal vonzzék a határozó

nevet azon igeállítmányok, melyek az alanynak valamihez közeledését vagy valami felé irányzását fejezik ki, p. saját jelentményben...; átvittén: a szilárd férfiú ragaszkodik elveihez..." — Diez, Gramm. d. roman. Sprachen III. k. a dativus használatánál: „Die adjectiva, in deren begriff eine richtung nach einem gegenstande hin gegeben ist, wie ‚geneigt, bereit, nahe, bekannt, angenehm, nützlich, ähnlich‘ nebst ihren gegensatz haben diesen gegenstand im lateinischen teils im dativ, teils im accusativ mit *ad* bei sich.“ — De előfordul hasonló fejtegetésben a „vég“ is. Például Pottnál id. m. 114, hol a német *aus* használatáról szól: „...Hieran. knüpft sich die vorstellung vom endpunkte, vom schluss einer sache. Z. b. wenn die kirche *aus* ist, gehen alle, welche drin waren, *hinaus*. Der ausgang einer sache ist der punkt, wo sie nicht weiter geht, und... ihr schliessliches ergebnis, das ende.“ Vagy p. Bainnél id. m. 52, a hol az angol *for* (német *für*) előszó használatát fejtegeti: „The chief meaning is direction, end, purpose, benefit“ = fő jelentése irány, vég, cél, részesítés.

Végre külön megemlítem, mint nem csekély ajánló körülményt, hogy Budenz József 1879-ben megjelent Finn Nyelvtanában elfogadta az itt tárgyalt három műszót és mondattanában többszörösen él velük. Így 88: az essivus használatos „állapothatározó kitételére,*) a mondat alanyára vagy tárgyára vonatkozólag, a melyek az essivus szavával concrete megnevezett állapotban (helyzetben, korban, tulajdonságban) bent levőknek értendők (az essivusi határozó locatívus-féle).“ — „Az elativus használatában nagyrészt már háttérbe lép a belső térre vonatkozás, s jobbadán csak eredethatározó functiója éreztető“ 95. l. „Ablativus...eredethatározó kitételére; — az ablativus szava élő lényt jelent, s az ettől távozónak (elválónak, óvottnak) mondott alanyt vagy tárgyat nem képzeljük vele egységben, szoros egyberagadtságban állottnak“ mint az elativusnál, 104. l. — És az allativus tárgyalása 106. l. így kezdődik: „Végthatározó — különösen a távolabbi

*) Fábrián Finn Nyelvtana az essivust magyarul állapoti esetnek nevezi: „jelent léte, tartós állapotot, melyben vmi van; *se on pappina* ő pap, saj. ő van papul, mint pap“ 75. l.

tárgy kitételére, a melyre az állítmánybeli cselekvés (esetleg tárgyastúl) vagy tulajdonság irányul, vagy a melynek érdekét illeti (= részes határozó, dativus).“ — Végre az állapothatározó nevet tágabb értelemben is alkalmazza, mind e három kategóriára (mint az én nyelvtanaim), az adessivus, ablativus és allativus tárgyalásában, melyek a magyar *-n* vagy *-nál*, *-ról* vagy *-től*, *-ra* vagy *-hoz* és *-nek* ragoknak felelnek meg, 102. l.: „Állapothatározó, melynek szava jobbadán fokozati ellentéttel való vagy képzelhető helyzetet jelent; p. *pallo on korkealla ilma* a golyó magason (magas fokon) van a levegőben (ellentét: *matalalla*); ... *kivi putosi korkealta maahan* a kő leesett magasról a földre; ... *nousta korkealle, korkeammalle* magasra, magasabbra emelkedni...“

Jövőre az egyes határozó kifejezések magyarázatáról.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította : MIKLOSICH FERENCZ.

H.

habarcz, habarnicza : polypus, armpolyp. — cs. *habarnica* : cancer ruricola, szb. hszl. *hobotnica*.

hahota : cachinnus, lautes gelächter. — cs. *chechtati*, úszl. *hohotati*; rum. *hohot, horhot*.

hajdina : polygonum, fagopyrum, buchweizen. — úszl. *hajdina*, hr. *ajda*, szb. *eljdovan*. Vö. *haricska, pohánka, tatárka* (Fremdw. 91). A termék Chinának északnyugati részéből származik, Európába a 16. században a tatárok és görögök által került. (Ung. I. 14.)

hála : gratiae, dank. — ószl. *hvala* : laus, gratiarum actio; rum. *faltŭ* : laus, superbia. Vö. Sitzb. 19. 284. † (NyK. II. 475.)

halom : collis, hügel. — ószl. *hlŭmŭ*, úszl. *holm*; rum. *hŭlm*. † (NyK. II. 475.)

haluska, galusha : kloss, knödel. — t. (**galuška*), *haluška, halečka*; rum. *gŭluškŭ*.

harák : schleim. — ószl. *hrakati* : screare, bolg. *hrŭka*; rum. *horkŭesk*.

haraszt : quercetum, eichwald, dumetum, busch; *horozth, harast, hrast* : quercus. (Kan. 7.) — ószl. *horastŭ* : quercus, sarmentum, úszl. *hrast* : quercus; rum. *hrêst* : dumentum † (NyK. II. 475.)

harcsa: silurus glanus, silurus mallus, wels, barbe. — t. *hrče*; a rut. *harča* a magyarból való.

harcz: pugna, schlacht. — hr., cs., lengy. *harc*, or. *garco-vati*: tummeln (ein pferd); rum. *harc*. (Fremdw. 92.) Vö. fr. *harceler*: zwacken, reizen. † (NyK. VI. 304. Nyr. X. 49.)

haricska: polygonum fagopyrum, buchweizen. — rut. *hrečka* vö. lengy. *gryka*: heidekorn, *gricke* (Mrong.), litv. *grikkai*; rum. *hriškă, hiriškă*. (Fremdv. 91.) E Graecia et Asia in Germaniam (et Russiam et Poloniam) venit. Hehn 378. Jelen-tésre nézve vö. *hajdin'a, pohánka, tatárka*.

harisnya: strumpf. — t. *harusňa*: aus *haras* d. i. rasch verfertigter strumpf. (Lesch.). (Fremdw. 74.)

hiba: mendum, fehler. — cs. tájbeszédben *chyba*: damnum, rut. *chyba*: fehler.

hirip: boletus luteus, pilz; **híriba** = vargánya: boletus crassus, champignon (Tsz.); **hirip-gomba**: boletus ferruginosus (Krsz.). — (**hrib*), cs. *hřib*; rum. *hrib, hiribă*.

hiska: présház a szőlőben, weingartenhaus. (Tsz.) — úszl. *hižka hiža*-nak deminutivuma, ószl. *hyžu*. (Fremdw. 93.)

horvát: kroat. — szb., hr. *hrvat*; az úszl. *horvat* a ma-gyarból van visszakölcsönözve.

hörcsök: mus montanus, hamster; mus montanus, meles, taxus (Krsz.); **honcsok**-túrás = hörcsök-túrás: maulwurf (Tsz.). — t. *chrček*, szb. *hrčak*; rum. *hūrčog*: hamster vö. rut. *herč*. † (NyK. II. 475.)

huszár: husar. — szb. *gusari, gurisari*: praedo; rum. *kursarjă*: seeräuber; *husarjă*: husar. Nem *húsz-ár*-ból (viginti-pretium) való. (Fremdw. 93.) Jelentésre nézve vö. magy. *hajdú*: hajduk, trabant szb. rum. *hajduk*: räuber, továbbá rum. *războj*: krieg, *războjnik*: kriegsmann, kriegerisch és ószl. *razboj*: homi-cidum; *razbojnikă*: homicida, praedo. † (NyK. II. 475. Nyr. VI. 26. X. 67.)

I.

iya: iugum, joch. — ószl. *igo*. Vö. *jarimă*. A finn *jukko* = a gót *juk*. (Thoms. 137.)

igle: regilops. (Lesch.) — cs. *igla, jehla*. A NSz.-ban nincs meg.

iglicze: ononis spinosa, hauhechel (Dank.). — hr. *iglica*: geranium (Flor.), lengy. *scandix*, t. *ihlica, ihlič*, cs. *jehlice*.

ikra: ova piscium cancrorum, rogen. — ószl. *ikra*; mordj. *ikra*; észt *igr*; rum. *ikre*; alb. *ikra*.

ikra, láb-ikra: wade. — t. *ikra*. Leschka szerint hozzá tartozik *iker*: zwilling; a kettőnek egybetartozását nem értem. † (NyK. II. 475.)

imolya: viscum, mistel (Dank.), mások szerint *imolya* = hinár; seegras, szittyó, binse etc. — ószl., szb, *imela*, hr. *imela*, *melj* (Flor.), cs. *jmeli*, t. *omelo*.

irha: aluta, weissleder. — úszl. *irha*; rum. *erhă*.

ispán: qui in uno districtu seu comitatu iurisdictionem exercet, comes seu iudex parochialis dicitur (Bél. 270.), quaestor, curialis comes, vicarius domini (Krsz.); *ispán*: župa(n), dvornik, villicus (Ver.), praefectus, gespan; *ispán*, *ispány*: rentmeister; *főispány*: obergespan. — *županŭ* ζουπάνος zupanus, jupanus; eredetileg egy *župa* = törzsöknek s e törzsök lakta tartománynak feje (*župa*: familia [Lučič], χώρα regio az ószlovénban, provincia a „Poljicai végzés“ szerint) s minthogy kezdetben a tartomány felosztása politikai s egyházi tekintetben egy vala: parochia Dalmátiában, melylyel egybe vethető rum. *popor*: pfarrkinder és *poporan*: pfarrkind; később általában magistratus. (Lex. palaeosl. 201); a Thassilo-féle okiratban 777. *sopan*. Rum. župŭne: herr (vir) Klemens 28. A szb. *išpan*: aufseher der arbeiter a magyarból való. Az *ispan*-ból a latinban *hispanus* lett: capitaneos ipsorum (Hunnorum) lingua *hispanos* vocatos extitisse et exinde et Hispaniam nomen accepisse tradunt. (Thworocz 1. cap. 15.) Vö. *mežda* Jirečeknél (1. 33; 2. 99). † (NyK. XVI. 280.)

istap: scipio, stab. — szb. *štap*, Ver. szerint *ščap*, ószb. *stapŭ*; rum. *štab*. (Fremdw.)

iszalag, fuszalag: solanum dulcamara, kletternder nachtschatten (Dank.); **szulok**: lenicera caprifolium, Geisblatt (Dank.) **szulák**: clematis vitalba, gemeine waldrebe, nagy fulák, nagy szulák fű: convolvulus sepium, zaunwinde (LB. 155.), **fulák**: convolvulus arvensis (Arch, 187.), hr. *svlak*: convolvulus (Flor.), cs. *svlak*, *slak*: convolvulus, úszl. *slak*: ackerwinde, mhr. *slak*: glockenblume.

iszap: lutum lentum in littore vel fundo aquarum, syrtis (Krsz.), coenum, schlamm. — ószl. (**ištpŭ*) *ištpŭno*: syrtis.

iskába, eszkába: fibula, klammer. — ószl., cs. *skoba*; rum. *skoabŭ*.

izbég, izbeg: servus fugitivus (Decr. s. Ladislai III. 2.) *wzbeg* (End. 342), *uzbék*: facinorosi ad aliquot dies inviolabiles (MA). — ószl. *izb'gŭ* exitus. Vö. a magy. helynevet *Izbég*, *Üzbég*. (Lipsz.).

izlot: gulden (Gyarm.) 392.). — lengy. *zloty*; rum. *zlat*: aurum. A szerb *zolota*: eine rechnungsmünze és az úgör. ζόλота közvetlenül a törökből származnak.

J.

járom : iugum. — ószl. *jarimǣ*, úszl. *jarem*, Vö. *igo*.

jász, jász keszeg : cyprinus leuciscus, dickfisch. — (**jas*) cs, *jes* : cyprinus cephalus, *jäse*, lengy. *jaż* : cyprinus ieses.

jász : barbarus, hostis, philistaeus, sagittarius (Krsz.); vö. a magyarban többször előforduló Jász helynevet (Lipsz.). — óor. *jasinǣ* : alanus. (Die deutschen und ihre nachbarstämme. Zeuss 703.)

jászol, jászló : praesepe, krippe. — ószl. *jasli*, úszl. *jasle* : rum. *jasle*, *esle*. † (NyK. II. 476.)

jávor, juhar, ihar : acer, ahorn. — úszl. *javor* : platanus. Budenz (NyK. VI. 409.) a *juhar, ihar* alakokat a finn *vahtera*, észt *vahter, vahter* stb. szókkal veti egybe.

jegenye : populus tremula, espe; Kan.-nál (6. 11) pinus abies, ulmus. — szb. *jagnjed, jagnjeda* : populus, t. *jahñada* : populus alba.

jércze, gércze, ércze : gallina novella, huhn, henne, weibchen. t. *jarica* : gallina novella.

jerke : agna, lamm. — cs. *jarka*; észt *jär* : schafbock.

K.

kaba : species accipitrum (Krsz.). — cs. *koba* : corvus, lengy. *kobiec* : lerchenfalk.

kabala : equa, stute (Ver. Krsz.), *kabalaló* : equa (Lesch.), *kabala* : rosz vén kancza (Tsz.), eke-*kabala* : feretrum aratri, die traggabel am pfluge. — ószl. *kobyla*, úszl., szb. *kobila*; rum. *kobilǣ* : feretrum aratri *dabilǣ* : equus strigosus mellett.

kabát : toga, rock. — cs. *kabát*. (Fremdw. 96.)

kabócza : cicada, cicade. — úszl. *kobylica, kobilica*, lengy. *kobylka*, t. *kobilka*. Vö. mhr. *konjic* : cicada, cs. *koník* : heupferd, heuschrecke.

kacsa, kúcsa : anas, ente. — t. *káča* : tul. Katherina, *káče* : ente, rut. *kačka*, lengy. *kaczka*. Vö. *mačka*.

kácsér, gácsér : enterich. — cs. *kačer*, t. *káčer*, lengy. *kaczor*.

kaczér : catus, kater. — cs. *kocour*. (Fremew. 101.)

kaczor : gartenmesser, *kaczar*, görbe kertész-kés (Tsz.), *koczor* : metsző kés (Tsz.), *koszor, kaczor* Gyarm. (315). — szb. *kosor* : culter secandis vepribus, hr.-szl. *koser* : gartenmesser (Belost.); rum. *kosor* : gartenmesser. A tatár *kusur* : culter curvus hortulani (Gyarm. 223) bizonyára szintén szláv eredetű.

kád : cadus, bottich. — ószl. *kadi*, úszl. *kad*; rum. *kadǣ*; alb. *kade*. (Fremdw. 94.) † (NyK. II. 470.)

kádár; vietor, büttner. — t. *kádár*. Vö. *kád*.

kadar*ka*: eine art traube. — szb. *skadar**ka*.

kajál: increpare, schelten. — úszl. *kajati*: vituperare; rum. *kűesk*: doleo.

kakas: gallus, hahn. — ószl. *kokoši*: gallina, úszl., szb. *kokoš*; rum. *kokoš*: gallus; alb. *kokoš*. Finn *kana* = gót *hana* (Thoms. 140), ellenben finn *kukko* bizonyára óskand. *kokr* (u. o. 145); az észl. *kikas* az oroszról való. A rut. *kokoš*: gallus magyar kölcsönzés. † (NyK. II. 471.)

kalács: circulus (MA), placenta, kuchen. — ószl. *kolači*, úszl., szb. *kolač*; rum. *kolak*: circulus, arcus, striblita; alb. *kuľatš*; mord. *kolatsā*; észl. *kalats*; furl. colaz ciambella. (NyK. II. 471.)

kaláka: auxilium spontaneum (Krsz.), ebédért vagy vacsoraért többek által végzendő munka (Tsz). — úszl. szb. *tlaka*: frohndienst, bolg. *tlūkŭ*: wechselseitige aushilfsarbeit, or. *toloka*; litv. *talka*: oly munkáért való vendégség, melyben sokan részt vettek, a kik pénzzel ki nem elégíthetők. A rum. *klakŭ* valószínűen a magyarból van kölcsönözve.

kalamáz, kalamász, kulimáz: axungia, wagenschmiere. — szb. *kolomaz*. A rut. *kulimaz* a magyarból származik.

kalapács: malleus, hammer, sitta europaea. — *klepač*: hammer.

kalapál: hämmern. — cs. *klepati*.

kalász: arista. aehre. — ószl. *klasŭ*, úszl., szb. *klas*.

kaliba, kolyiba, galiba: hirtenhütte. — ószl., szb. *koliba*, úszl. *goliba*; rum. *kolibŭ*. (Fremdw. 99.) † (NyK. II. 471. VI. 307.)

kalincza: teucrium chamaepitys (PP.) aiuga, teucrium chamaepitys (Krsz.), viburnum opulus, bachholder (Dank.). — cs. *kalina*: viburnum, szb. *ligustum vulgare*, *kalinovina viburnum* (Flor.).

kalit, kalitka: cavea, käfig. — ószl. *klēti*, *klētika*, úszl. *klēt*: cella. úszl. *klētka*: cavea; mordv. *kletkā*.

kaloda: numella, cippus infamis, schandklotz. — ószl., úszl., szb. *klada*.

kamara, kamora: kammer. — úszl., szb. *komora*; rum. *kŭmarŭ*. (Fremdw. 99.)

kamat: zinsen. — szb. *kamata*. (Fremdw. 95.)

kan: verres, eber, mas, männchen. — t. *kan*, cs. *kanec*. Budenz az észl. *kunt* szóval veti egybe (NyK. VI. 384).

kancza: equa, stute. cs. *konica*, *konice*.

kanót, kanócz: docht. — cs., lengy. *knot*, mrut. *knot*: lunte, lrut. *gñit*: docht, or. tájbeszédben *knotŭ*. (Fremdw.)

kánya: falco milvus, hühnergeier. — cs. *kanja*, *káně* rut. *kanja*, *kanjuh* (Belost.); rum. *kaŭ*, *gaŭ*: milvus. Vö. Boll. (Sitzb. 19. 291.) † (NyK. II. 470.)

kapál: hauen, graben, scharren; *kapa*: ligo, karst, graben. — úszl., szb. *kopati*.

kápa: cappa, kappe; *kápás*: cucullatus. Ide tartozik még *köpöny*, *köpeny*, *köpenyeg*: mantel. — ószl. úszl. szb. *kapa*. (Fremdw. 96.) † (NyK. VI. 306.)

kapcza: socke, fussfetzen. — cs. *kopytce*, t. *kopitko*: socculus, szb. *kopitca* (Ver.).

kapocs, *kapcs*: fibula, schnalle. — úszl. szb. *kopča*; alb. *kópsę*. (Fremdw. 100) † (NyK. VI. 307. XVI. 281.)

kapor: anethum graveolens, dill. — ószl. *koprŭ*; alb. *kóper*.

káposzta, *kápiszta*: brassica, kraut. — cs. *kapusta*, *kombost*: speise von gekochtem sauerkraut, szb. *kupus*: kohl; mordv. *kapstā*; észt *kapusta*. (Fremdw. 96.) † (NyK. VI. 306.)

kappan: capo, kapaun. — úszl. szb. *kopun*. (Fremdw. 100) † (NyK. II. 471.)

kapta: crepida, modulus, leisten. — ószl. *kopyto*, úszl. szb. *kopito*; rum. *kopitŭ*. † (NyK. II. 471.)

kár: damnum, schaden. — úszl. szb. *kvar*. Csak az úszl.-ben s szb.-horvátban előforduló szó s aligha szláv eredetű. Vö. Boll. (Sitzb. 19. 292). Bug. (NyK. VI. 384) a lapp *korde*: nocere szóval veti egybe. Minthogy *kár* a *kvar* alakból kimagyarázható, de megfordítva nem, a magyarból való kölcsönvétel kétséges.

karabó, *garabó*, *garaboly*: corbis, korb. — ószl. *krabij*: fiscella e vimine plexa, úszl. *krabulja*. Vö. *keréb*. (Fremdw.) *korab*.

karácson, *karácsony*: festum natale Christi. — t. *kračún*. holg. *kračun* régi or. *koročunŭ*, óor. festum nativitatis domini. rut. *kerečunj večerŭ*: vigilia eius festi; rum. *krăčun*. Nemelyek a *karácsony*-t [in]carnatio[n]-ból származtatják. A finn *joulu* = óskand. *jól*. (Thoms. 137.) † (NyK. II. 471. VI. 307.)

karaj, *karéj*, *karé*: margo, rand. — ószl. úszl. szb. *kraj*; mord. *krai*: gränze.

karám: kramladen. — cs. *krám*, mszl. *kram* (Freund.)

kárász: cyprinus carassius, karausche. — cs. *karas*; mord. *karasā*. (Fremdw. 96.)

kard: säbel, német *kard*: idegen. — úszl. *korda*, szb. *korda*, *ćorda*, lengy. rut. *kord*; alb. *kórde*. (Fremdw. 100.)

karuly, *karoly*, *karvolj*: falco nisus, sperber. — úszl. szb. *kragulj*; a rum. *korojŭ* magyar kölcsönzés. Vö. Boll. (Sitzb. 19. 262) † (NyK. II. 471. VI. 307.)

kas: corbis, korb. ószl. *koši*, úszl. szb. *koš*; rum. *koš*; alb. *koš*.

kása: puls, brei, caementum, malter. — úszl. szb. *kaša*; rum. *riš-kašž*. † (NyK. II. 471.)

kasornya, kosornya: stabulum vimineum, stall von flechtwerk. — szb. *košara*, or. *košarja*.

kasza: falx, sense; **kaszáll**, mähnen. — ószl. úszl. szb. *kosa*; rum. *koasž*; alb. *kóse*; úgör. *κοσσίζ, κοσσίζο*. Vö. Boll. (Sitzb. 19. 240). A mrut. *kosaš*: mähren = magy. *kaszás*, mrut. *kosatov* = magy. *kaszáló*. † (NyK. II. 471. XVI. 281.)

kászolod: se succingere, sich aufschürzen. — cs. *kasati*.

kattan: waschherd. — cs. *kotlina*, ószl. *kotiltä*; rum. *kotlon*: waschherd; észt *katel*: kessel; a finn *kattila* = a gót *katils* szóval (Thoms. 142). A magyar és rumun szónak a szlávhoz való viszonya nem világos előttem. (Fremdw. 101.) † (NyK. II. 471.)

katulya: schachtel. — szb. t. *škatula*, úszl. *škatla*. (Frdw. 129.)

kazal: acervus foeni, schober, heuhaufen; **kazal**: rácz asztag, gabona-rakás (Tsz.), **kaszal kaszaj**: rakás (u. o.). — úszl. *kožel*, *koželc*, *kožolc*: harpfe, t. *kožel*: acervus foeni vel straminis, cs. *kožel*: gestelle von hölzernen pflöcken, balken, dachsparren, or. *kožly* ugyanaz. Vö. *cožles*: tumuli vulgo mogili dicti. (Bronevski, Russia 1576. pag. 257) és rum. *kūprior*; e szerint *kožel* tulajdonkép az asztaghoz tartozó fakészüléket jelenti.

kazup: mit zwei handhaben versehener korb (Krsz. Gyarm. 358). — t. *kožub*: feuerherd in der stute, lengy. *kožub*: büchse von baumrinde, bettelsack, or. *kužovŭ*: korb, körüchen, úszl. *kožulj*: rindenkörbchen.

SZARVAS GÁBOR.

IRODALOM.

Szerelmi népdalok. Székely Sándor gyűjteményéből sajtó alá rendezte s jegyzetekkel ellátta Abafi Lajos.

Az előttünk álló népköltési füzet nyelvészeti értéke, ha ugyan szabad ilyesmiről szölganunk, sem több sem kevesebb, mint Székely S. második gyűjteményéé, melyet szintén Abafi adott ki*). Sőt bizonyos tekintetben amaz még értékesebbnek mondható, a mennyiben gyéreltek benne a kiejtés leírására vonatkozó következtetések és pontatlanságok. Nem tisztünk megbirálni a kiadó azon eljárását, hogy együvé nem tartozó versszakokat külön dalokká választott el. rokonokat meg egymáshoz fűzött, avagy hogy más sorrendbe szedett egyes kúszált verseket, ez mind az irodalmi értékére vonatkozik. Minket e füzet nyelvészeti értéke érdekel. Már pedig ha jó hasznát akarjuk venni ily gyűjtésnek nyelvészeti szempontból is, szükséges hogy a köz-

*) „Tréfas versek” I. kiadás. Budapest, Ny. X.

nyelvtől elűtő kiejtés hangjai jól fel legyenek tüntetve, És épen ezért nem hagyhatjuk megemlítetlenül a kiadó azon eljárását, hogy a helyes írásban, a mint mondja „az egyöntetűség érdekében” némi eltéréseket megengedhetőnek vélt. Ha az egyöntetűséget az rontotta, hogy a különböző vidékbeli közléseknek más-más helyes írásuk volt, úgy nagyon kár volt e jóhiszemű rontás. Tán sokkal czélszerűbb lett volna még irodalmi tekintetből is, ha az olyan dolgokat mellőzi, melyek határozottan nem népi termékek. Ilyenek a 96. 123. szám alattiak, hogy többet ne említsek.

De nézzük, nem aknázhatalunk-e ki valami hasznosat a nyelv-járástan számára ez egyöntetű helyesírásúvá tett füzetkéből. A helységeket illetőleg F o r n a, C s á k v á r, U g o c s a és D e r g e c s b e l i közléseken kívül alig van valami figyelemre méltó más helységek nyelvjárásából s minthogy a fent említett helységek mind egy nyelvjárást (a fehér megyeit) tükröznek vissza egész közlésünk akár egy dunántúli nyelvjárás-töredéknek tekinthető.

Jellemző sajátosságait, a mennyire csak a pontatlan leírás feltűntetheti, a következőkben foglalhatjuk össze. M a g á n h a n g z ó k ha az utánok következő mássalhangzó kiesik, rendesen pótlólag megnyúlnak úgy a szó közepén mint végén. Másik saját-sága az é : i hangváltozás s az eredetibb é megőrzése az effélék-ben : s z a k é t. Jellemző még az egy fokkal zártabb ejtés s az oá diftongus használata. A m á s s a l h a n g z ó k a t jellemző saját-ságok közé tartozik bizonyos hangok megnyújtása, illetőleg az eredeti hosszúság megőrzése a szó közepén s végén egyaránt; továbbá egyes hangzók elkopása különösen a szóvégről. — Most pedig a) h a n g t a n i s b) s z ó t a n i sajátosságokra osztván a tárgyalandó anyagot, áttérhetünk a füzet dunántúli tájnyelvi saját-ságainak felsorolására.

a) **Hangtani sajátosságok:** 1. M a g á n h a n g z ó k. Egy kiejtett mássalhangzót mindig az előtte levő magánhangzó megnyújtása pótol. Leggyakrabban esik el pótló nyújtással az r p. m i k ô, â r r a, h a m â, f e l f ô r; s az l a) szóközépen: e l t i t k ú n i, h a j ú n i b) szóvégen: f o r d ú, m e g c s ô l k ú 35, l e e s é 51, u g y a n a n y a, m i t g o n d o l t á, h o g y l á n y o t t ó e t i l t o t t á?, h a j n ô a b a 89. Sokszor meg minden pótló nyújtás nélkül esik el egy-egy hangzó: m i n g y á, s é t á n i stb.

Zártság és nyíltság tüneményeivel a következő példákban találkozunk: a) z á r t a b b hang van a köznyelvi nyilttal szemben: a-o p. s z á r o z, m a g o s, l e s z o k a j t; ragokban: á g o t, k a l a p o d o t, a z t o t; o-u, p. b u k o r, e l t i t k u n i, m e g c s ô l k ú, h a j u n i, h a j u j j, b e b u r i t. Zártabb u van az ó helyett:

r u z s á m, ellenben eredetibb ó maradt meg: v á l ó, s z o m o r ó-
s á g 82. zártabbak még a -bű, -tű, -rű viszonyragok is. b) nyil-
tabb hang felel meg a köznyelvi zártnak a következőkben: u-o
pl. t o l s ó. Az é-i hangváltozásra szintén találni példákat: s i t á
sétál, v í g: vége vminek, í n: én, b í r e s, í r d e m e l, t u r b í k o l;
ragozott alakok: k e r e s n í k, t u n n í k, l e v e t n í m, f o n n í k.
Ellenben eredetibb é van megtartva a köznyelvi í-vel szemben
a következőknél: l e s z a k é t 18, k i v i r é t 66, k e r é t é s 39, s
végül é z: í z. Sokszor meg.ê-t is találni az i helyén pl. í r ê g y-
l i k 97, f o r ê n t 37. — Ide sorozhatók a következő hangzó vál-
tozások: e:i pl. e r i g y eredj, n y i r i t h á z a nyiregyháza s a
3-ik személy ragja é l i é l e 29. Továbbá e:ö pl. k ö l 20, c s i-
p ö l 30, c s ö n g ö s 30, f ö l y h ö 61, ö l ö d: ö l e d 53. A-h e z viszony-
rag h ö l - n e k hangzik pl. e g y i k h ö l 10.

2. Mássalhangzók körébe tartozó sajátságok közül a követ-
kezők említhetők fel. H o s s z ú mássalhangzó van a rövid közhaszná-
latuval szemben: még pedig l, pl. n y i l l a n i 8, (a hosszú l egy meg-
előző n y o j l - alakból megmagyarázható) n y i l l o t t, t ü z e l l ö r e-
13, t u l l 78, t u l l a d ó 22, a l l u, b e l ö l l e 13; n á l l a d 16. Ere-
detibb hosszúság van megőrizve az-itteni féle képzésben pl.
t e r i t t e n i 66; hosszúnak hangzik továbbá az s melléknév képző
is pl. m a g o s s a n 11. — Mássalhangzók változására is akad
egy-két érdekesebb példa. Így az l y : l pl. m e l l i k, s e l e m s
megfordítva l : l y pl. f ö l y h ö. Egyébfélék, nevezetesen n : n y pl.
i d e g e n y, s m : n y pl. f e r n y e t e g „setét van, setét van, esik
a feryeteg“. 30. Ez alak valószínűleg a dialektikus f e r m e t e g
elváltozása s ugyanabból a *fer- alapszavú igéből van képezve,
mely a f e r g e t e g -ben is meg van. Továbbá g y : j pl. j á s z
„sirat engem fekete jász ruhába“ 69, g y á r „mikô a zöd erdön
gyár“ 44, g y ű s z „mégis ritkán gyűsz el hozzám“ 16; g y : t pl.
n y i r i t h á z a s végül l : n pl. n á m l á m.

Egyes hangzók kiesésére a következő példákat idézhet-
jük. Szó végéről más szavak előtt pl. m i n d i j u h u t á n c s u s z-
m á s z 43, s m e a k a t t a k a p u f á b a 35. Elesnek még egyes
mássalhangzók a) a szó elején pl. t o k k h á z s t o c k h á z 61. b)
szóközépen pl. c s u t a csutka 36, ellenben eredetibb k maradt
meg a v i a k s z szóban. A eredetibb kiejtés maradványainak tekint-
hetô még az l a következő szókban: c s o l k 12, ó l t a 15, s z ö l k e;
szintugy a-va végű határozói igeneveknél pl. s i r v a l t ö l t ö m
k i j a n y ó c z c s z t e n d ö m e t. 70 l e s s e n b e l é t é r d e n
á v a l (állva) 27. A hiatus elkerülése végett van a v közbe
szúrva a d i v ó szóban; ellenben eredeti g van a f u r u g l a szó-
ban. Járulék mássalhangzók: l pl. e g y i k h ö l 10, r ó z s á m-
h o l l d pl. o t t a n d, o n n a n d. L á g y u l á s történt az i z s

szóban „zsebkendőmbe el izs hordom“ 45, ellenben az eredeti kemény hangzó maradt meg a keleb szóban v. ö. debreczeni geleb. — Hanghasonulás a következő példákban történt: kis angyalom, itt hallak nem sokára 68, szabad madár vatte rózsám 16, szeretőmet megtutták, hogy kicsoda 17, szeretetít félbe jakarja hanni 55. Érdekes hasonulás történt a következő példában: a nap nyuttában vagyon 12. A görög szóban valószínűleg hangcsere van „kapum előtt jaj be görög ez az út“. 65, noha nem lehetetlen, hogy a göröngy beli alapszóval van dolgunk.

b) Szótani sajátosságok. Az igeragozást illetőleg érdekes a felszólító módnak tárgyas alakja az -ít végű igénél pl. boríjja borítsa 80, hullajd hullasd 56, Az igeidők használatára nézve érdekes e sor: felkiáték, nem adatik semmi szó 66. Ikes ígék használatára nézve kiváló példák: adjál 12, essen 27. laksz 61, lehullik 96. Igeképzésre vonatkozó adatok a következők: kurjantgat 11, hullatgat 11, csalogtat 13.

Mondattani sajátosságok közzé is sorozhatunk egy-két érdekesebb esetet. Ilyen, midőn a melléknévi jelző a hozzá tartozó névszóknak utána van vetve pl. „erdő erdő, de szép kerek erdő, abba vagyon betvár kettő 41, „terem rajta piros alma savanyú“ 67. Ezekben a jelző magyarázatosan világosítja meg a nevet (v. ö. Lehr: Toldi 205. l.). — Tárgy mellett a ki reflexivum van használva a következő esetekben: haragszom az olyan szóra ki a szép lányt úgy megszólja 14 | áld meg isten azt az utcát, kibe az ín rúzsám sétál 27 | elszárad az a fa, ki a fejsze levág 46 | még az a tej is átkozott, a kit anyjából szopott 55 | ritka szív az a ki nem tekervényes 60 | irigyelték azt a fényes csillagot, a ki a mi életünkért ragyogott 65. Szófüzési alakok: azon kérem teremőmet 22; ötlet lesem éjen napon 16. Végül hadd zárja be e sorokat néhány

Érdekesebb szó: babica szeret engemet a habicám 41 | csibeg csibe annyit nem csibeg 35 | csicseréz ne csicsereszsz ne fűtyörészsz 46 | csuta piros óma csutája, sebes a rózsám szája 36 | ciku cikuba fonnya a haját 82 | éz piros alma fénylik, szeretem az ézit 47 | fernyeteg setét van, setét van esik a fernyeteg 30 | gacsi abbul iszik három gacsi meg egy tyúk 94 | görög kapum előtt jaj be görög ez az út 65 | görözdög szároz divó görözdögi 81 | levedulla buza buza be szép tábla buza, abba vagyon két szá levedulla 41 | nyomdék nyalka csizmám nyomdéka udvarodon látszik 30 | rápog az a gacsi mindég csak azt rápogja 94 | sudárfa (kútosztor) jeges a sudárfa, nehéz vizet merni 99.

KÚNOS IGNÁCZ.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

A Nyelvőrnek folyó évi második, harmadik és negyedik füzetében közölt nyelvújítási adatok sok tanulságot rejtenek magukban s bebizonyítják, hogy gyakorta mily avatatlan fogtak hozzá a nyelv műveléséhez s ha ez újítások mindegyike nem is él jelenleg, csak azért nem jutottak érvényre, mert a véletlen is vállalt szerepet annak megakadályozásában. Hogy a nyelv ügyébe való illetéktelen beavatkozás mily elvtelenül, mily alap nélkül ment végbe, igazolják épen az ajánlott szavak, melyeknek törvénytelenisége három irányban mutatkozik, nevezetesen:

1. A képző funkciója közt semmiféle különbség sincs téve. Egy és ugyanazon képző egyaránt járul névszóhoz is, igéhez is, a mint azt némelykor a széphangzat, máskor megint csak a véletlen hozta magával. Így *közlöny*, *közöl*, *korza*, *korzsol*, *porlany* *porlik* igék-ből, de már *szőrgony* egy előttük nem ismert, élettelen csak *szőrg*-alomban használatos *szőrg* többől, *gazdány* *gazda* névszóból van alkotva. Érdekes a *talany* szó, mely Bartzafalvi *talp-alj* rossz szavának *tal* gyökeréből van ismét rosszul tovább képezve. Ismét majd *tő*, *töv* névszóból *töv-eg* majd *föd* igéből *föd-eg* lesz. A *vány*, *vény* tudvalevőleg deverbális képző s mégis a *rög* névszóból *vény* képzővel lett *rög-vény*. Mint kuriózum is érdemes a fölemlítésre a *kül-löny*. Csodabogár a szó legteljesebb értelmében mind, a mi képzését, a mi jelentését illeti. Hogy az organum (=küllöny) a kocsi küllőjével (mert ez vehető fel alapszónak küllő+ny) mily összefüggésben áll, az érthetetlen.

2. A szó képzésénél csonkítás, tehát meg nem engedhető eljárás történt vagy a szón, melyhez a képző járult, vagy magán a képzőn. *Oktár* a műveltető *ok-tat* csonkított *ok-t* gyökéből van képezve *ár* képzővel. Analógiák volnának: *sző-t-ér*, *csusz-t-ár*, *fek-t-ér*, *lök-t-ér*, *jár-t-ár*, *buj-t-ár* (szintén egyike az ajánlott szavaknak). Mint meg nem fejthető probléma áll e tekintetben *igl-ár*, melyre nézve csak sejthető az *igazgat*-beli *ig* gyök, de hogy a *lár*-t névképzőnek vette-e, vagy pedig a bennelevő *l* igeképző, azt még csak sejteni se lehet. Az elvtelenségnek egy újabb példája az *indár* vagy *indor*, hasonmása a *tan-ár*-nak, a mennyiben az előbbi az *ind-ít*, utóbbi a *tan-ít* elvont *ind*, *tan* gyökeinek tovább képzése. *Indár* vagy *indor*, a hogy tetszik s ha az ajánlónak csak egy kissé több újító ihlete lett volna ama perczben, melyben e szókat művésziiesen megalkotta, egy sereg egyértékese támadt volna az expeditor-nak *ind-ász*, *indnok*, *indonc* sat.

3. Határozott elvet az ajánlott szavak képzésénél tehát

egyáltalában nem találunk, hanem bizonyos végzeteket tetszés szerint ragaszt Huszthy a tökhöz, minden határozott erő nélkül: *ter-le* (föld); ép így lehetnének *rét-le*, *föld-le*, *hegy-le*. Hogy az efféle képzés több szerencsével járt a többinél, tanúsítják a mai nyelvben is élő s általános elterjedésnek örvendő *ir-la* (graphit) *domb-la* (l. Ballagi teljes magyar-német szótárát); *tám-la*; *rek-ecs*, *köt-ecs*, *lem-ecs*. Elseje tulajdonképen a 2. pont alá való, mert hihetőleg a *rek-eszt*-ből elvont *rek* a gyöke, míg a *lem-ecs* ismét az önkéntes eljárás legvilágosabb példája. Mert azt mondani és hirdetni, hogy a *lemez* névszó *lem+ez* elemekből áll, tehát a *lem* gyökérből az *ecs* képzővel való tovább képzés jogos, a nyelvbeli járatlanság kézzelfogható bizonyítéka. *Ir-nya* egy cseppel sem következetesebb alkotás az előbbieknél. A tetőpontját azonban a szabálytalanság ott éri el, midőn *csomó-t* *csom-ra* kurtítja az ajánló. E szerint lehetségesek volnának ezek is *karó=kar*, *gumó=gum*, *bitó=bit*, *tüdő=tüd*, *tinó=tin* stb.

Világos tehát, mennyire értetlen kézzel nyultak újítóink a nyelv ügyéhez; valamint az is, hogy a közönség mennyire gondatlanul, sőt szeszélyesen járt el az új szók elfogadásában. E hitünkben megerősít bennünket az az adat, mely szerint Huszthy *kalauz-t* ajánl *conducteur* helyett, s e jó szót a későbbi nyelvújítók *vezetnök*-kel helyettesítették. Ha *casino-t* *társalgó*-val fordít az ajánló, helyesen járt el, de hogy ez ismét nem tetszett a maga egyszerűségében az új után hajhászó közönségnek, bizonyítja, hogy a *társalgó* él ugyan, de nem *casino*, hanem *gesellschafter* jelentésben s a *casino-t* némely helyütt *társalgdá*-nak nevezik. A mi különben a jelentésbeli eltérést illeti, így vagyunk a *közlönnyel* is. Huszthy így szól: *közlöny*: posta; és ma mit jelent *közlöny*? *zeitungsorgan*.

Egészen nyom nélkül nem tűntek el Huszthy ajánlott szavai; általános használatnak örvendenek s a legmelegebben védett szavak közé tartoznak a *futár* és *láthatár*.

És most halljuk az oppozíciót! Mert hogy oppozíció a nyelvújításban réges régtől él, azt mondanom se kell. Természetes, hogy ez is elbűvölve-bájolva a sok jóval hitegető új szóknak látszólag szép hangzatától és elnyomva a lángoló lelkesültség első rohanásától, csak kevésre s csak azokra merete rásütni a törvénytelenység bélyegét, melyeknek szabálytalansága igen kirívó volt. Így vagyunk Virányival is, ki a fentebb elsorolt szókat megbírálván, egy-két helyen ugyan ilyen kifakadásban fejezi ki rosszallását és jogos megrovásait: „Tudja isten, az *ár*, *ér* nem akar meghonosodni“ s ismét: „Be megverte az isten a magyart, midőn a *nok nők* ragot sugta meg neki! Milyan *nokok nők* nem fognak még születni? A nyelv ősi hagyomány, adjuk át tisztán a

maradéknak, ne rutítsuk el szeszélyünk szüleményével“, de hogy ez még sem így történt, hogy a józanul gondolkodók és a jövőt is szem előtt tartók nem voltak képesek ellenállni az ellenük intézett támadás rohanó árjának, a neologizmusnak, mutatja Virányi ítélete a többi szavak felől, mely e következőkben foglalható egybe: Az új szóknak legnagyobb része ellen képzés tekintetében nincsen semmi kifogása, s a mit bennök helytelenít, kárhóztat, az nagyobbbrészt csak a hangzatra, a jelentésbeli hiányosságra vagy egyoldalúságra vonatkozik. Így például ő szerinte: *kortés* h. *bujtár* azért rossz, mert *bujtárnak bujtogat* a gyöke, a kortések pedig nem bujtogatnak, hanem bujtogattatnak. stb.

Lássuk most már, hogy az annak idejében hihetőleg illetékes bíró, a szent-mártoni olvasó társaság elnöke Benovich József, uradalmi gyámnok (!) ur miképen mond döntő ítéletet a vitatkozó felek közt és vél jó példával előljárni a szavak helyes megalkotásában.

Ime az elvek! „A polgári állást megnevező szavak egyhangú végzete nemcsak hogy nem rosszalható, hanem ohajtható is, hogy minden rangfokozatot illető elnevezések külön-külön egyhangvégzetű szókkal fejeztessenek ki“. Tehát a szent-mártoni társaság szerint ilyen osztályokat kellett volna alkotni: a császári kocsis *kocsor*, az arisztokrata kocsisa *kocsár*, az uri kocsis *kocsász*, a fiakkeros *kocsinok*, a komfortáblis *kocsoncz* s csak a paraszt a *kocsis*.

Sorzalvány helyett *sorony*-t ajánl a tudós sz.-mártoni társaság *tor+ony* (?) analógiájára, a mit pedig az oktárra nézve mond, szükséges, hogy szó szerint idézzük a tudományos nyomosságu és méltóságu szavakat: „*Oktár* helyett *ta+nár* módjára lehetne ok-nár“.

Midőn Virányinak ez állítását hogy az *ár*, *ér* végzet nem akar meghonosodni, tagadják és annak ellentétét akarják bebizonyítani, a *kádár*-t, *csaplár*-t, *huszár*-t említik, fel a mi ugyan a kor szempontjából megbocsátható, de mégis sajátságos világításban tünteti fel a mai nap oly tűzzel védett ár-féle képzéseket.

Nem érdektelen ama zárójel közé tett megjegyzés, melyet ott találunk, hol *rejtöncz* helyett *zárcza* módjára *rejcze* van ajánlva, s így hangzik: „V. ur ellenében az hisszük, hogy a *cza cze* nem kicsinyítő, p. o. *kap-cza*, *ré-cze*, *tár-cza*, *rep-cze*, *kemen-cze* sat.“

Érdemes megjegyezni, a mit a társaság a *műves* szóra nézve mond: „A *műves* alatt kellőleg csak az értethetik, kinek *műve* van, nem pedig az, ki *működik*“.

Csodálatos, hogy annyi ember közt egynek sem ötlöttek eszébe az ilyenek: *órás*, *kalapos*, *cserepes*, *asztalos*, *ablakos*.

késés, sat. Mint különösségek figyelemre méltók: irodár: cancellarius; irgy: papiros; fejtyű, testyű, lábtyű.

Az *előny* fonákságán kívül arról is nevezetes, hogy *smízli*-nek volt ajánlva s lett belőle *vorthail*.

A társaság ajánlta szavak közül kétségkívül a legdíszesebbek *titkasztal* tit(o)k(rejtő)asztal és *huzalag* huz(ósz)alag. Méltó párjai Bartzafalvi *szomsz(éd)utolsój*ának s a „Fekete gyémántok” *zuh(anó ziv)atar-j*ának.

FORGÓ MIHÁLY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Furfang . . . Heinrich Gusztáv e szóra nézve a következő figyelmeztetést küldte be hozzánk: „A Nyr. ez idei harmadik füzetében 144. l. e szó az olasz *forfante* v. *furfante* szóval van azonosítva, melyet minden közvetítés nélkül egyenest magából az olaszból vettünk kölcsön. Nem vitatom ez állítás helyességét, de figyelmeztetek a német *Furfang*ra, mely már a középkori nyelvben is megvan és ma is használatos Németországban. Értelme: becsempészett holminak lefoglalása és a pénzbeli büntetés a becsempészésért. A szó e szűkebb értelme könnyen nyerhette azt az általánosb körű jelentést, melylyel a magyarban bír. A katonánál előforduló *furfant*, csalafurdi szolga a *furfang*-tól megkülönböztető, idegen, szónak tekintendő.”

Egy másik észrevétel így hangzik:

„A „Magyar Nyelvőr” III-dik füzetjében megvitatás végett ajánltatik a *furfang* szó. E szónak eredete ezen füzetben a magyar *fúr* szóra vezettetik vissza, a mennyiben a furfangos ember oly tekervényes úton jár, mint a fúró. E szó eredhet az olasz *furfante*-ből is, melynek jelentése a schurke, spitzbube, bösewicht, taugenichts. Bátor vagyok kérdezni, vajjon nem lehetne-e sokkal egyszerűbben a *furfang* eredetét a németből leszármaztatni úgy, hogy a *furfangos* tán a német *verfänglich* szóból eredhetne; ez annyival inkább valószínű, mert a magyar többet érintkezett a némettel, mint az olaszszal s mert *furfang* jelentése inkább a németnek, mint az olasznak felel meg, a mennyiben nem annyira gonosztevőt, mint inkább pajkos, ravasz, agyafúrt embert jelent. Kiszelly Ervin.” — Lássuk először is Heinrich Gusztáv észrevételét.

Tagadhatatlan, hogy a *furfang*beli *fang* végzet hathatós bűzdítés arra nézve, hogy a szónak eredetét a német nyelv birodalmának határain belül keressük, s a vele teljesen egyazon hangzású s jelentés tekintetében is hozzá elég közel álló *vorfang* erősen kaczerkodik velünk, hogy fogadjuk el eredetijének. A *vor-*

fang alakot ugyan nem találjuk meg a német szókönyvekben, de megtaláljuk teljes egyértékűségét a *fürfang*-ot, melynek *für* tagja annyi, mint *vor*; bizonyosság rá az is, hogy a *für+fang* a lat. *prae+occupatio* szónak a fordítása. (Ez adatokra nézve l. Schmeller Bayerisches Wörterbuch.) A csábítás elég erős, de az okok hidegek. Először a *fürfang* a köznémetségben ismeretlen szó lehet, mert még Sanders szótára se tud róla semmit; Schmeller csak három középkori forrást idéz, a melyekben, mint a lat. *praeoccupatio*-nak megkísérlett *aequivalense* fordul elő, Grimm szótára sem igen bővelkedik a *fürfang*-ot tolmácsoló példák számával, azt pedig a kölcsönvételek története a valószínűtlenségek sorába iktatja, hogy egy ily néhány okirat rejtekében lappangó szó egy más nyelv birtokává válhatnék.

Másodszor elfogadva a kölcsönvétel lehetőségét, az átkölcsönzött *fürhang* (= *vorhang*) tanúsága szerint, melyből, noha ekkép mindkét tagjára nézve (*fur+hang*) magyar szó volt volna, népünk ajkán nem *furhang*, hanem *firhang* lett, a *furfang* minden valószínűség szerint nem *furfang*, hanem *firfang* alakban vált volna honossá nyelvünkben. Már ezek a jelenségek is nagy erősen megingatják a *furfang*-nak a *fürfang*-gal való egybe tartozását; a kettőt azonban végkép szétválasztja egymástól az a vallomás, a melyet a *furfánt-furfang* szóra vonatkozó nyelvünkbeli adatok tesznek. Ime: „Vallyon miért iőt e furfánt hozád? (Helt. Bibl. 320.) Ne vesd megh a' jó vének tanácsokat, választván az iffiu furfánt elmét. (Magy. Orsz. roml. 8.) Ezeket, mint Calvinus szavait, hamissan táblázta le furfánt Mátyás. (Pósaházy Választ. 279.) Furfánt elmejű (G. Kat. válts. titk. 14.) A te furfánt agyad (Pós. Görcs. bot. 8.) A szerzeteseknek pillangós coronát és más keresztyéneknek fellyebb való helyet és szállást furfant elmélkedéssel rendelnek. (Igazs. istápja I. 696.) Ez adatokból a következők lesznek világossá. Először a Heltaiból való idézetben a *furfánt* teljesen az olasz szó jelentésének felel meg: „schurke, spitzbube, bösewicht, taugenichts.“ Másodszor, innen túl állandóan melléknévi funkciózt képez, jelentése változatlan, ingadozatlanul ugyanegy: a g y a f u r t, tehát Katona idézett példájában (Nyr. XI. 144.) „papok furfant, csalafurdi szolgái“ a csalafurdi a „furfántnak“ magyarázó egyértékűse. Ezekhez az adatokhoz még a következők járulnak. A *furfánt*-ot főnévileg is, tehát mint a mai *jurfang*-nak megfelelőjét tovább képezve, három írónknál megtaláljuk: „Vala pedig Vazul szép iffiu legény, kit Szent István Király azü vasotságáért, furcsaságáért és furfantságáért fogságban tartat vala. (Pet. Krón. 23.) Kel kedvének minden furfantság (Cis. L. 4.) A' te

Csábitod ezaránt való *furfant* s á g a nem tökéletességgel vádollyá be a' Szent írást (Bar. dorg. 133).² Az adatok sorát a következőkkel zárjuk be: „*furfáng*: astutus, dolosus (Sándor István): *furfangos*: agyafurt, különcz.” (Tájsz.) Sándor István tanusága, hogy a *furfáng* annyi, mint „astutus”, azaz „csalafurdi, agyafurt”, kétségtelenné teszi másodszor, hogy a *furfáng* és *furfánt* egy és ugyanazon szó s az előbbi az utóbbinak későbbben módosult változata.

Két századon keresztül le egész a 18. század végéig csakis irodalmi s itt is fölötté gyér használatu volt; bizonyosság rá, hogy a 17. századbeli legközönségesebb szótárak sem ismerik. Mikor innentúl használata terjedni kezdett s a nép nyelvébe is áthatott, a nyelvérzék az analógiától félrevezetve s az *-ang* végzetben főnevet érezve (barlang, sallang, harang sat.) csakhamar főnévi funkciózt végeztetett vele s az előbbi jelentés képviselőtére megalkotta a *furfang*-os melléknevet. Világos tehát, hogy a *furfang*-nak „astutitas” jelentése s így a főnév — *furfang* is egészen új, csak e századból való szó; világos tehát, hogy a *fűrfang*-gal való egybevetés, mely a *furfang*-nak főnévségére „astutia” jelentésére van építve, — számításba nem véve azt a szinte fontos mozzanatot, hogy a „praeoccupatio, muleta” jelentésből az „astutia, dolus”-ra való átmenetnek sem a németben, sem a magyarban még csak nyomait se találjuk meg — bár csábitó de tarthatatlan; *furfánt*-tal való egysége ellenben kétségtelen s kétségtelen e szerint olaszból való származása is. E kimutatás után, úgy hisszük, Kiszelly Ervinnek külön válaszolnunk egészen fölös dolog. Hanem hármat kérdezzünk tőle:

1) A Nyelvőr melyik lapján állítottuk mi, hogy „a *furfang* a *fúr* igéből származik?” 2) Hol és mikor mondtuk, hogy „a *furfang* az 'olasz *furfante*-ből is eredhet?” 3) Miként képzei Kiszelly E. lehetségesnek, hogy a *ferfengli*x-ből (verfänglich) a magyarban „*furfangos*” válhassék? SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Nem érvül hozom fel bizonyítására annak, hogy meg volna engedve főnevet igével összetenni, hanem, hogy kételyem eloszlattassék, melyet e szó támaszt bennem: „gyógyfürdő”. Az akadémiai nagy szótár t. i. ezeket állítja a *gyógy* szóról: „*Gyógy* elavult főnév, de él még a *Gyógy* helynévben és *gyógyfürdő* régi közdivatú szóban, újabb időben leginkább öszvetételeknél alkalmazták. Az orvosi értelemben vett *cura* kifejezésére legalkalmasabb szó”. Ha létezik egy „Gyógy fürdő” hely, pedig

létezik, úgy nem tudom, honnét származtathatni a „gyógy“-ot, ha nem a „gyógyít“-ból. Ha ez áll, nem csak az ige + főnév összetétel lehetőségét bizonyítaná, hanem, hogy itt gyökelvonás megengedett esetével találkozunk.

Felelet. A *gyógy* helynév igazolhatná a *gyógy*:kur főnevet s e szerint a *gyógyszer*, *gyógyhely* sat. összetételeket, ha a NSz. szavai igazak volnának; azonban az ujítás tudománya valamint számtalan más esetben, úgy ebben is szeret ujjat húzni az igazsággal. A tény voltaképen így áll. Először *Gyógy* helynév van több, névszerint: Felső-Gyógy, Alsó-Gyógy, Havas-Gyógy és Feredő Gyógy; e szerint ha németül fejeznők ki magunkat, van ugyan egy bad-Gyógy, de nincs heil-bad (Gyógy-fürdő). Teljesen alaptalan tehát az állítás, hogy „a *gyógy* főnév él még a *gyógyfürdő* régi közdivatú szóban“. Másodszor magában a NSz.-ban olvassuk: „*Gyód*, falu Baranya megyében, az erdélyi helynevekben *Gyógy*-gyá változott, mint *Szilád*-ból lett: *Szilágy*, *Somod*-ból: *Somogy* sat.“ Minthogy e nézetet mi is helyesnek tartjuk, e szavakból világosan következik, hogy a *Gyógy* és *Gyód* alakok közül a *d*-s forma az eredetibb; minthogy továbbá, nem mondjuk ugyan, hogy alaposan, a *gyógyít* igét a NSz. a *javít*-ból származtatja, ebbe pedig a *d* elem bele nem erőszakolható, szótárunk szempontjából beszélve se fogadhatjuk el, hogy a *gyód* = *gyógy* a *gyógyít*-ból helyesen elvont főnév. (A gyógyít származására nézve l. Budenz Magyar-ugor szótár 253. lap. s Nyr. I. 147.) Harmadszor a mi a *Gyógy* helynév megfejtését nézi, biztosan utba igazít bennünket az eredeti *Gyód* alak, a mely nem egyéb, mint a *Diód* szónak változata (*Diód* a NSz.-ba is mint erdélyi falu be van iktatva.) Több *d* képzős helyneveink van ugyanis, a melyek hajdanta gyümölcsöskertek voltak, minők: *Almá-d*, *Mogyoró-d*, *Szilvá-gy* (*Szilvá-d*), *Somogy* (*Somo-d*), *Komló-d*.

2. Engedje meg a t. szerkesztőség, hogy két kérdésre nézve kérjem válaszadásra. a) Honnan vette a „komoly“ szó a keresztlevelét. Ha jól emlékszem, úgy hiszem, hogy először a Nyelvörben olvastam e szónak excommunicálását. Később az Antibarbarus sütötte rá, hogy „ne ird, ne mond“. Még az öreg NSzótár is úgy beszél, hogy „ujabbkori szó a *komor* után képezve“. Ámde mást olvasunk Szvorényi „Fejlődési tünetmények sat.“ című értekezésében, hol a tudós szerző Kazinczynak egy nála levő manuscriptumából ezt idézi: „A *komoly*-t Révai nem szerette. Igen én; mert új ideát fest, még pedig tökéletesen. De prof. Mártontól is tudom, hogy ez a szó még a paraszt népnél is a neologusok értelmekben forog fenn Szalavármegye tájékán.“ — Kinek van hát igaza? b) Az „utcza“ vagy „utca“ szót nem úgy kell írni,

mint Budenz írta finn nyelvtanában (a szótárban) „úca”? Hiszen *ulicá*-ban nincsen *t*, s az *ucá*-nak semmi köze sincs az *ut*-tal!

Felelet. a) A *komor*-ból a *komoly* módosulása lehetséges; *r=l* hangváltozásnak példái *kanári: kanáli* (madár), *cseprő: cseplye*, *vőfér: vőfély*; *kerecsen: kelecsen*. Szvorényi szavainak valóságában nem szabad kételkednünk; Kazinczy állítását is elhihetjük annál inkább, mert Márton szótárában a kérdésbeli alak csakugyan megtalálható: „*Komoly*: komorkás, ernsthaft; serius, gravis severus, austerus.” Külömben ajánljuk e forma megfigyelését dunántuli gyűjtőink figyelmébe. b) Az *utcza* szó helyesírására vonatkozó észrevétel helyes; mindaddig azonban, míg orthographiánkat elvszerűen nem rendezzük, noha számos pontra nézve eltérő nézetben vagyunk, egyelőre az akadémia megszabta helyesírást követjük.

SZARVAS GÁBOR.

VÁLASZOK

a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. XI. 184.)

1. A megelőző füzetben azt kérde a t. szerkesztőség: Mely vidéken él az *űrügy* szó; ejtik-e s minő helyen, a mint a N Sz. állítja *űrüd* vagy *űrüt*-nek? Nálunk, Veszprémmegyében, az *űrügy* szót széltiben-hosszában használják a N. Sz. értelmezése szerint. — Azon *űrügy* alatt ment el . . . Azt adta *űrügyül* . . . Azt hozta föl *űrügyül* . . . sat.; mindig azon értelemben: ál, hamis, színlett, költött, alaptalan ok. Ezen értelemben hallottam az *űrügy* szót Sopronmegyében is. Az *űrüd* vagy *űrüt* kiejtést nem hallottam sehol.

TOLNER JÓZSEF.

2. A *juhoda* szót juhakol értelemben már jó régen Szendrő felsőborsódi mezővárosban hallottam, a hol igen közönséges. Pusztán nominativusára azonban nem emlékszem; meglehet nem is hallottam. Annyi idő múlva, hogy nem voltam Szendrőn, már csak három ragos alakja jut eszembe: „Az a Csáky gróf *juhodája*”; „a Bódva tavasszal majd előntötte a *juhodát*”; „ki megyek a *juhodába*.”

VOLF GYÖRGY.

3. *űrügy* a Székelységben ugyan nem ismeretlen, hanem használata nem gyakori. *űrüd* vagy *űrüt* tájéjtéssel nem hallottam.

4. *Juhodát* a székely nem ismer, csak aklot, evatenát, kosarat, hanem *juhost* ő is bírna mondani a *méhes* és *ménes* analogiájára.

5. A birtokos *é* ragnak kérdésben levő használatát a Székelyföldön soha sem hallottam.

6. Ezt a közmondást nem ismerem.

7. *Szélhámos* ismeretlen szó,

(Maros-Vásárhely.)

PAAL GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

1.

— Ugy-e kérem, hogy volt az a kalap?

— Kéd forént hatfan krajczár, alkuttam izs egy piczint; nem déréga.

Nagyon uszóta (ajánlotta) a bótos, aszonta hogy, hogy az aptya minap odavót Kanizsára a vásárra, oszt' é' ládával adott e' belüle.

— Oan é mintha avitt vóna, osztán minő dorocsmás (érdes)!

— Phű, de meleg van! Az embernek nincs sohun mara-déktya; meg ez a sok bogár se hágy békit.

— Hová vótatok?

— Ki vótunk a hegyre kórézni (szőlőt böngészni), de még csak é' bilinget se talátunk. Ulláccik Vashegyen a szöllő még nincs mind leszéve, od járkénak (járkél) a hegypásztorok izs.

En' izs onnaj gyűvők. — Otthul maj, lémégyék a Balatonra göbecsét (kavics) még murját (murva) hordanyi. De nem tom: rájakadok-é a kujcsra, tán megint etette éd's anyám, mint a müt-kor. Sohun se jakadtam rá. Oszténgat e' hitfán borocfánk (baraczkfa) izs van, kiszárott, aszt kék kívágnyi ha id'annátok a botoskát (kézi balta.)

— Jó van, evihedd, de a poharunkat (fazék) a kibe kábusztát savanyitottatok hozd elébb haza.

— Hisz már tegnap izs evotam nálotok, de nem vót otthul senki, csak a Bordás; szegén ebet ugy-e mi lötte, oan görhes, csak a csontya meg a bőri. Osztén csak ádigá, oan rusnya.

— A' mindétig izs ehés: ólyik eb keres magának még a piharcon, vagy a zemeten izs. Hát mien (mivel) tarcsuk őtet, ha nincs.

2.

— Emégyék a paszitába. Mit vigyek? a murci (uj bor) még nem köll, édes.

— Vidd el aszt a tikot, úgy izs mindétig kárál. De hun izs van? Mast ment ezen, fogd meg! Oszt' vigy é' kizs körtét, oan szép öregek (nagyok) vannak azon a fán, e' körbiccel (kosár, melyet a fejen hordanak) izs vihecc.

— Kocsin mennék, de igen évásott a tengő, főrba se meheték.

— Gyalog a miseúton (fiókegyházból az anyaegyházba vezető, toronyirányú ösvény) rövidgyebb lesz az ut. Ne késsé sokárig!

— Mire a toromba nyóczat harangoznak, itthul leszék. Isten velék!

(Keszthely.)

BELÁNYI TIVADAR.

Tájszók.

1. S o m o g y i a k.

- Vonyigó: azon kampós végű rúd, melylyel szalmát vagy szénát szokás kihúzni a kazalból.
- csobilló: sajtár alakú, csővel ellátott zárt edény, melyet néhány falusi iskolában ivóedényül használnak.
- viheter: nagy szélvész.
- cserény: kocsi-saráglya.
- förhéncz: a kocsi mellső része, melyre az istrángot felvetik. (hámfa).
- kopola: az utakon előforduló vizgödrök és nagyobb vizállások.
- baracska: kis balta.
- szutyóka: harkály.
- hostél: házhely a belsőségekkel együttesen.
- butybóka: búbos banka.
- málinkó: sárga rigó.
- pöle: ajtózár.
- isztörnye: eszterhéja.
- hé: zsupos padlás.
- főszög, â-szög: így nevezik az egyetlen utczából álló falvak felső, illetőleg alsó részét. (éjszaki és déli rész.).
- kács: kovács.
- szile: nagymama.
- hágcsó: a kerítésnek azon része, melyen alacsonyságánál fogva az udvarból a kertbe, vagy a szomszéd udvarába könnyen áthághatni.
- vélla-kés: evő-villa.
- kaczabájkó: paraszt női kabát.
- fa-vágító: azon hely az udvarban, hol az öl-fa áll; ahol
- egyszersmind az ölfát tüzelésre feldarabolják.
- istiriglicz: stiglincz.
- tik-mon: tojás.
- pérváta: árnyékszék.
- dörék: országút.
- göcs: ellensúlyozó nehezék a kútgémen.
- kepe: gabna-rakás, kepelni: aratni.
- mönetelös: lejtős.
- fistös ruha: szennyes ruha.
- dobogó: hid.
- hidas: disznó-ól, melyben sertést hizlálnak.
- nyanya: mama.
- puczok: vakond.
- mukucs: mókus.
- tök-dönnye: görögdinnye.
- hadaró: a cséplőszerszám rövidebb része.
- zsiba: anyányi liba.
- bitófa: útjelző dúcz a falu végén. (tilalomfa.) [ka.]
- ebi-hal: átalakulóban lévő bésató: bor- és eczetsajtó.
- töles: tölgyes erdő.
- tüzes embör: lidércz (az ótemetőkben).
- szittyó: káka.
- keszte: kesztyű.
- rudazó: azon hosszú rúd, melynek segélyével a szekéren a szalmát vagy szénát lekötözés által megóvják az útközben való elhullástól.
- rühell: restel.
- paparuska: kuruzsló cigány.

(Kálmánca.)

HALKA ISTVÁN.

2. A l s ó - b a r a n y a i a k.

- Akna: kémény.
- bergány: tüzes ló.
- botos: fekete harisnya.
- bíber: paprika.
- bikla: alsó szoknya.
- csuha vagy ümögébátya: kis kabát.
- bandó: nagy, szájas korsó.

csuppanaté: fattyu hajtás.
nagyon csavaró: iparkodó,
szorgalmas.

éküetkezett a kapuféfatul: el-
bucsúzott.

falaskó: üveg.

iskála: létra.

már gyógyél: gyógyul.

haczuka: fehér harisnya.

hókkal dógzik: lassan dol-
gozik.

kuppancs: kis kenyér.

höccse ki: igya ki.

kisebbik uram: a sógor.

karázli: pohár.

kajkóni: ugatni.

kuka: néma.

kazamér kendő: kázsmér.

kurczina: tojásétel.

kolontér: krumpli.

lágysban v. csádében legel:
silány fű.

mazonna: kis korsó.

nyorgóni: nyargalni.

pangarót lett: tönkre ment.

porbálni: próbálni.

peresenczio: prosenczió.

rikkancs: csordás.

ripincz, gubert: fodros szalla-
gok neve.

sárkánytej: pálinka.

porintyó: kavics.

sámé: selyem-nyakkendő,

LENKEI HENRIK.

(Pellérd.)

Családnevek.

Ardai (kovács pr.). Bajzát. Bakondi. Balázs. Barsi. Berki.
Bodnár. Boldizsár (máli, alsó, bandi, jáger, kerülő, nyikes pr.).
Bolykó (csiszlik pr.). Boros (nyirkos, tuskó pr.) Bóta. Bozó.
Csattos (badar, bajusz, brúgós, galamb, garibaldi, külső, pille pr.).
Csendes, Csóka. Csomós. Csufor. Fejér. Földes. Gyetvai. Gyur-
csik. Hák (dezső, urfi, vonyécz pr.). Hócza. Horváth. Jakab (birka,
csonka, murmó, berki, biztos, darázs, felső, kopasz, kúti, talapa,
szántai pr.). Juhász. Kálicz. Kaló. Karczagi. Kassai (bankó). Ké-
méndy. Király (árva, csirke, lepsi pr.). Kis (alsó, búzer pr.). Ko-
hut. Kosik. Kovács (fáber, góra, nagy, nyúl, vicze, busa pr.).
Lénárt (csizmadia, hadnagy, katona, huszár, kömlei, hák, nagy,
ragyás, sánta, szőke pr.). Liskai (timár pr.). Lóczy. Lukács (bu-
tyák, hangya, nyomorult, szálkás pr.). Madarász (belső, külső,
közép, pulyka, völgyi pr.). Majnár. Makay (furgály pr.). Makó
(kerülő, rázsi, pigli pr.). Marosy. Mátyás. Márton. Mészár. Mol-
nár (boris, laczkó, pápista pr.). Murányi. Nagy (balog, külső pr.).

(Zsércz, Borsód m.)

BÉLER SÁNDOR.

Néprománcz. *)

Od'alá szolgál'tam,
Szolgalegény vótam,
Csóri patakon tú',
Nyóc ökröt őrzöttem.
Léhajtván fejemét
Csipke-bukor alá,

Kelebémbe bújott
A nagy sási kigyó,
Szívem szorongattya,
Piros vérém szíjja,
Géngé dérékamot
Má átal szakajtya.

* V á l t o z a t a: Arany-Gyulay „Magy. népkölt. gyűjt.” I. 189.

„Védd ki atyám, védd ki
 Kelebémbe bújót;
 Kelebémbe bújót;
 A nagy sási kígyót!
 Szívem szorongattya,
 Piros vérém szíjja,
 Géngé dérékamot
 Má átal szakajtya.“
 „Inkább el leszék én
 Az egy fijam nekű,
 Minthogy má el lennék
 Az egy kezem nekű.
 Erigy az anyádho,
 Maj talán kivészi.“
 „Védd ki anyám, védd ki
 Kelebémbe bújót;
 Kelebémbe bújót,
 A nagy sási kígyót!
 Szívem szorongattya,
 Piros vérém szíjja,
 Géngé dérékamot
 Má átal szakajtya.“
 „Inkább el leszék én
 Az egy fijam nekű,
 Minthogy má el lennék
 Az egy kezem nekű.
 Erigy a bátyádho,
 Maj talán kivészi.“ —
 „Védd ki bátyám, védd ki
 Kelebémbe bújót;
 Kelebémbe bújót,
 A nagy sási kígyót!
 Szívem szorongattya,
 Piros vérém szíjja,
 Géngé dérékamot
 Má átal szakajtya.“
 „Inkább el leszék én
 Az egy öcsém nekű,
 Minthogy má el lennék
 Az egy kezem nekű.
 Erigy az ángyodho,
 Maj talán kivészi.“
 „Védd ki ángyom, védd ki

Kelebémbe bújót:
 Kelebémbe bújót,
 A nagy sási kígyót!
 Szívem szorongattya,
 Piros vérém szíjja,
 Géngé dérékamot
 Má átal szakajtya.“
 „Inkább el leszék én
 Az egy kisebbik uram nekű,
 Minthogy má el lennék
 Az egy kezem nekű.
 Erigy az öcsédhe,
 Maj talán kivészi.“ —
 „Védd ki öcsém, védd ki
 Kelebémbe bújót;
 Kelebémbe bújót,
 A nagy sási kígyót!
 Szívem szorongattya,
 Piros vérém szíjja,
 Géngé dérékamot
 Má átal szakajtya.“
 „Inkább el leszék én
 Az egy bátyám nekű,
 Minthogy má el lennék
 Az egy kezem nekű.
 Erigy a rózsádho,
 Maj talán kivészi.“ —
 „Védd ki rózsám, védd ki
 Kelebémbe bújót;
 Kelebémbe bújót,
 A nagy sási kígyót!
 Szívem szorongattya,
 Piros vérém szíjja,
 Géngé dérékamot
 Má átal szakajtya.“
 „Inkább el leszék én
 Az egy kezem nekű,
 Mintsém én el lennék
 A galambom nekű!“

(Palócság: Lapujtó.)

Mocsáry István gyűjteményéből
 közli:

PAP GYULA.

A M. T. AKADEMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

Trefort Ágoston-tól:

EMLÉKBESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK.

Kis 8-rét. Ára 1 frt 80 kr.

A jelen kötet szerzőjének külföldi tudósok, mint Tocqueville, Macaulay s a hazai jelesek közül Klauzál Gábor felett tartott emlékbeszédeit, valamint társadalmi-politikai értekezéseit tartalmazza, melyek tárgyuk és előadásuk által ma is kiváló érdekekkel bírnak.

Tinódi Sebestyén összes művei.

Bevezetéssel, jegyzetekkel és szómutatóval ellátva
kiadja Szilády Aron.

8° 30 ív.

Ára 2 frt.

E díszes kötet Tinódi Sebestyén összes műveit tartalmazza, a melyek egy része most először látott sajtó útján napvilágot, másik része eddig a legritkább nyomtatványokban vala elrejtve. Nem a forma szépségében, de az egykorú események hű előadásában rejlik e költemények jelentősége. Erős nemzeti érzés, tántorithatlan ragaszkodás mindahhoz, a mi magyar, szól belőlök.

Magyar-ugor összehasonlító szótár.

Nyolcz szómutatóval:

1. Magyar. 2. Vogul. 3. Osztyák. 4. Zürjén-votják. 5. Lapp. 6. Finn.
7. Mordvin. 8. Cseremisiz.

Irta Budenz József.

8-rét. 61 ív.

Ára 5 frt.

Ezen most befejezett munkát 1879-ben az Akadémia a nagyjuttalommal tüntette ki: mint »a mely munka sok nyelvre terjedő alapos tudománynak, óvatosan eljáró szigorú módszernek s az egymástól távoleső tünemények kapcsolatát szerencsésen fölfedező tehetségnek érett gyümölcse«.

Értekezések.

Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr.

Ábel Jenő től

80 kr.

Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre

Sándor r. tagtól

30 kr.

Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól

20 kr.

A hunok és avarok nemzetisége. Vámbéri Ármán r.
tagtól

30 kr.

A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. Hunfalvy Pál
r. tagtól

30 kr.

Ös vallásunk főistenei. Barna Ferdinand l. tagtól

40 kr.

Ös vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai.

Barna F. l. tagtól.

30 kr.

Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. Simonyi

Zsigmond l. tagtól

20 kr.

Tizedik kötet.

A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések.

(Székfoglaló.) Simonyi Zsigmond l. tagtól

30 kr.

Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.)

Joannovics György t. tagtól

30 kr.

Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.

Ballagi Mór r. tagtól

10 kr.

Üzeneteink.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:
1. Kisbiró Mártontól: Nyelvtörténeti adatok. Nyelvújítási adat. Tájszók. 2. Katona Lajostól: Okiratbeli adatok. 3. Kasztner Gézától: Nyelvtörténeti adatok (Kereszturi Pál. Bornemisza Péter.) 4. Tolner Józseftől: Katona-versek. 5. Soltész Margittól: a) Szólások. b) Családnevek. 6. Joannovics Györgytől: Magyartalanságok. 7. Könnye Nándortól: A ragok és névutók használata. 8. Babics Kálmántól: Kisded szótárismertetés.

Mennyei Ferencznek. Már néhány hónapja várja egy cikk a megjelenést; reméljük, hogy a jövő füzetben sort kerítünk reá, ez éppen avval a kérdéssel foglalkozik, melyet ön tárgyalatni kíván.

Pallér Aladárnak. Látatlanban se iger, nemet nem mondhatunk, előbb olvasnunk kell a dolgozatot, iveskedjék beküldeni.

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. kerület, fő-utca 11. sz.) küldendők.

☛ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A »MAGYAR NYELVŐR«

szerkesztősége s kiadó hivatala.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁRÓL.

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. JUNIUS

HATODIK FÜZET

TARTALOM.

Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. *Munkácsi Bernát.* — Élő meg elavult képzők. *Kőrösi Sándor.* — A határozókról. *Simonyi Zsigmond.* — Miklosich Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Irodalom. *Babics Kálmán.* — Nyelvújítási adatok. *Csengeri János.* — Hibás szók és szólások. *Joannovics György.* — Helyreigazítások. Magyarázatok. *Császár Károly.* — Kérdések és feleletek. *Szarvas Gábor.* — Nyelvészeti tarkaságok. *Szarvas Gábor.* — Népnyelvhagyományok: Szólásmódok. *Soltész Murgit.* — Tájszók. *Cseke Bálint.* *Orosz Endre.* — Ikerszók. *Tolner József.* — Mesterműszók. *Freckay Lajos.* — Helynevek. *Márki Sándor.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

NYELV-UTCA 7. SZ.

A Nyelvőrkalauz s a Nyelvőr első kötetének megrendelői.

Folyó szám	A megrendelő neve	Lakása	A megrendelt példányok száma	
			a Kalauz- ból	az első kötetből
185	Vály Béla	Budapest	1	1
	Barna Ferdinánd	"	1	—
	Dr. Scholtz Ágoston	"	1	1
	Knoll Károly könyvkereskedő	"	1	—
	Kilián Frigyes	"	1	—
190	Pápay István	Bécs	1	—
	Állami gymnasium	Zombor	1	1
	Drücker József	Sopron	1	1
	Jámbor Sándor	Szombathely	1	1
	Csenyey Gosztáv	Aszód	1	1
195	Evang. ker. kollegium „Magyar tár- saság“-a	Eperjes	1	1
	Szent Pál társulat	Pécs	1	—
	A kath. főgymnasium ifjusági könyv- tára	Pécs	2	1
	Községi polgári iskola	Oraviczabánya	1	1
	Himpfner Béla	Beszterczabánya	1	—
200	Dr. Orbay Dénes	Gödöllő	1	—
	Koller A. könyvkereskedő	Baja	1	—
	Alszeghy János	Nagyszombat	1	1
	Kovács János	Szeged	1	—
	Szikrai Odó	Berzova	1	1
205	Szmrecsányi Pál	Eger	1	—
	Bartosságh József	Pécs	1	1
	Aradi kir. középiskolák ifjusági könyvtára	Arad	1	1
	Szunter Nándor	Arad	1	—
	Állami főgymnasium igazgatósága	Losoncz	1	—
	A pesti izr. hitk. elemi isk. igazga- tósága	Budapest	—	1
	Vác-vidéki tanító egyesület	Vác	—	1

Tudnivaló.

A „Magyar Nyelvőr“ a M. T. Akadémia megbízásából
s az ő segélyezésével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt
cikkekkért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

XI. kötet.

1882. JUNIUS 15.

VI. füzet.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

Idestova kerek esztendeje lesz, mióta Budenz „Magyar-ugor összehasonlító szótár“-ának teljes befejezését üdvözl-
tük s körülbelül tíz esztendeje, hogy első része a tudós
világ színe előtt megjelent, előre is rendkívüli tudományos
haszon reményével kecsegtetve nyelvészetünk művelőit. Ke-
vés munka van szakirodalmunkban, mely oly nagyszerű
feladatot tűzött volna ki céljául s bizvást mondhatjuk,
kevés olyan is, mely a viszonyokhoz képest azt oly em-
berül megoldotta volna. Bár a magyar-ugor nyelvrokonság
eszméje több mint egy százada, hogy a tudományos érvé-
nyesség színvonalára emelkedett, összehasonlító nyelvtudo-
mányunk, viszontagságos fejlődése mellett egész a legutóbbi
időkig alig haladhatott egy-két lényeges pontban előre.
Ennek különös oka az volt, hogy éppen az első, megoldásra
váró legfontosabb feladat: lehetőleg teljes és módszeres
összeállítása a rokon nyelvekben mutatkozó lexicalis és
grammatikai egyezéseknek; vagy magyar szempontból ki-
indulva a magyar szókincs és nyelvtani alakok azon elemei-
nek kimutatása, melyet e nyelv még testvéرنyelveivel való
közösségében fejtett ki — hosszú ideig nem akadt munká-
sára. Nem hiányoztak ugyan előbb sem kisebb-nagyobb
számban bemutatott szóegyeztetési kísérletek; de ezekben
az egybevetés jórészt az első külső benyomás, látszólagos
hasonlóság alapján történt a nélkül, hogy előbb szigorú
vizsgálat alá vonattak volna a rokon nyelvek alakjainak
kevésbé feltűnő hangmegfelelési törvényei is; vagy — mi
szintén gyakran esett meg — a nélkül, hogy a hasonlítás

számot vetett volna az egybevetett elemek minden részével; afféle törekvés pedig, hogy a különböző rokon nyelvi alakok fejlődésének történeti menete is megállapíttassék, mi a közös ősnyelvi alak lehetőleges visszaállítása útján érhető el — éppenséggel csak gyér nyomokban mutatkozik. Ilyen körülmények közt természetes, hogy összehasonlító nyelvészetünk tudományos módszere is csak igen nehezen bontakozhatott ki a különféle csetlés-botlásokkal járó nyelvészeti tapogatódzásokból s hogy az összehasonlító nyelvtan feladata is egyelőre megközelíthetetlen volt. Érthető egyzersmind azon különös jelenség is, hogy nem lévén kellőleg kimutatva, mily szorosan csatlakozik a magyar nyelv az altáji nyelvcsalád körében különösen az ugor nyelvekhez — még a közeli évtizedekben is, melynek pedig nyelvészeti munkásságára oly büszkén szeretünk hivatkozni, oly zavaros fogalmak uralkodtak a magyar nyelv szorosabb rokonsági viszonyaira nézve, hogy e tekintetben alig lehetne e kort haladottabb álláspontúnak tartani Gyarmathy és Révay koránál. Budenz valósította meg összehasonlító szótárában a jelzett nagy előmunkálatot, melytől későbbi összes nyelvészeti munkásságunk iránya függ vala. Mily nyelvészeti hivatottsággal és készültséggel fogott kitűzött céljához, jellemzőn mutatja összehasonlító nyelvészetünk újjáteremtőjének, Hunfalvynak elismerése, ki az 1. füzet megjelenésekor ismételve kijelentette, hogy „e nagyszerű feladat megoldására köztünk Budenznél képesebb ember nincs.” Ilyen ítéletének adott kifejezést a magy. tud. akadémia is, midőn 1879-ben a még be sem fejezett munkát is a nagy díjjal koszorúzta meg. Semmi sem bizonyíthatná azonban oly fényesen e munkásság sikerét és hatását, mint az, hogy ennek alapján egész nyelvészeti iskola támadt, s hogy mai napság alig találkozik fontosabb magyar értekezés, melyben e munkára ismételt hivatkozások ne fordulnának elő.

Ilyen nevezetes és eredményeiben messzeható műnek részletes méltatása azt hiszem, nemcsak méltó és hálás munkálat, hanem kötelesség is. Kötelesség, ha az író szempontját tekintjük, ki a tudomány érdekében tett hosszú és fáradságos munkássága után jogosan várhatja el a hozzászólást; de tartozunk vele a tudománykedvelő nagy közönségnek is, mely e munkát szorosan szakszerű és sok

nyelvészeti előismeretet feltételező irányánál fogva kevésbé ismerheti s így eddigelé annak voltaképpen csak dicséretét, sűrű emlegetését halhatta a nélkül, hogy tudná miért, s tájékozva lenne azon eredmények értékéről, melyek benne kifejtvék. Az ugor összehasonlító nyelvészet szakszerű munkásaira nézve pedig nézetem szerint e feladat még a kötelességnél is több, szoros szükség. A számos helyes nézet, mindenkire egyaránt kötelező igazságok mellett, melyek e munkában élénk tárvák, előreláthatólag több lesz olyan, mely legalább egyelőre, pusztán a szerző subjectiv felfogásául tekintendő. Ez önként következik a tárgy természetéből, melyet a munka feldolgoz; maga szerző is elismeri előszavában, hogy van több egybevetése, melyet most már fenn nem tarthatónak vél s hogy itt ott „kőbe vágta fejszóját.” Ezeknek részletes megvitatása, bírálata, a kriteriumok tisztázása, hiányzó részek pótlása és kiegészítése képezi az ugor összehasonlítás legközelebbi feladatát, mely mellett tovább nem haladhat el a tudományra háramló kár nélkül. — A hosszú idő alatt, míg a szótár megjelenése tartott, a mennyire előttem ismeretes, összesen csak három kisebb cikk foglalkozik ismertetésével. Az első Hunfalvy Pálé (Ny. III. 197. l.), ki a munka első füzetének megjelenését üdvözölve, több bíráló és helytelenítő észrevételt tesz. Mennyire ráfér e megjegyzésekre is a kritika rostája, szépen mutatja ki Simonyi (Magy. Tanügy V. 121. ll.), ki itt a 2. füzet ismertetését adja, igen röviden, alig pár szóval említve meg egy-két nevezetesebb eredményét az újabb résznek. A harmadik ismertetés ugyancsak Simonyitól való s német nyelven jelent meg (Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. Bd. IX. 158 ll.), még pedig a Donner-féle finn-ugor összehasonlító szótárral *) egybevetően tárgyalva. Ez is csupán futólagos áttekintése Budenz munkássága eredményeinek, mely különösebben csakis az ugor nyelvek elágazási elméletét méltatja. Az ismertetések ezen csekély számára való tekintettel helyesen jegyzi meg Simonyi: „Ha külföldön ilyen — nagyítás nélkül mondhatni — korszakalkotó munka jelenik meg valamely tudomány terén, akkor nem csak hogy számos irodalmi szaklap ismerteti és

*) Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen, von Dr. O. Donner. I. Helsingfors. 1874.

birálja, hanem egész rakás új mű keletkezik nyomában, mely részint tovább halad a megmutatott uton, részint gyöngéit föltárni, hiányait pótolni vagy egyes elveit és eredményeit czáfolni igyekszik." Azonban szerencsére ezen egész körülmény nem egyéb, mint tudományos közéleti viszonyaink tükre; de semmi esetre sem illetékes bírása a mű értékének vagy azon hatásnak, melyet az a tudomány fejlődésére és munkásaira gyakorolt. Tekintetbe kell itt vennünk, hogy az ugor összehasonlító nyelvészet művelői mily rendkívül csekély számban vannak s hogy ezeknek is nagyobb része nem nemzetünk gyermeke s így a magyarul írott munka kezelhetése nem eshetik számára oly kényelmesen, mint ez pl. valamely világnyelven írt, hasonló munkával történnék. Számba jön továbbá a tárgy természete, melyhez a legcsekélyebb kérdésben való hozzászólás is hosszú évek során át tartó beható előtanulmányt föltételez. De még ezeken kívül is, minden bírálat lehetőleg megkívánja, hogy a bíráló a tárgyalt mű szerzőjét felülmúlja, vagy legalább egy színvonalon álljon vele akár a módszer, akár a tárgy ismerete dolgában; már pedig ezen önérzetre még a kevés munkás közül is alig lehet egy-kettő feljogosítva.

Távol legyen olvasóinktól a feltevés, mintha én érezném magamat felruházva mindazon tulajdonokkal, melyek valakit Budenz szótárának bírálójává képesítenek; mert bár kitűzött célom részletesen bemutatni a benne kihozott eredményeket, sőt nem fogok tartózkodni itt-ott egy egy kérdéses pont megvitatásától sem, általában nem törekszem rendszeres bírálatra, hanem pusztán jelentéstételre, ismertetésre. Még ezen feladatnak is élénken érzem nehézségeit s különösen áthat a meggyőződés, hogy összehasonlító nyelvészetünk sokkal illetékesebb munkásait illethetne meg. De szolgáljon vállalkozásom mentségéül, mit Simonyi régebben felhozott, hogy „a hol a hivatottabbak hallgatnak, ott megbocsátható a kisebbek merészsége, ha szólanak." Azután meg azon hit is vezet tettemben, hogy a tárgy fontossága s a munkatársak olyan kis száma mellett, melylyel az ugor összehasonlító nyelvészet képviselve van, úgy szólván mindenkinek hozzászólása kívánatos, melyhez képest még a legkisebbé sem mondható fölöslegesnek. Mert ismételve hangsúlyozom, mielőtt az ugor összehasonlító nyelvészet

terén bármi más újabb feladathoz fognánk, első legsürgősebb teendők, az eddig egybehordott anyag revideálása, a kritériumok tisztázása s ezen úton az összehasonlítás módszerének tökéletesítése. E munkásság sok későbbi tévedhetésnek állja el útját, mert kimutatja mi használható az eddigi etimológiai kutatások anyagából, mi nem s melyekre építhetünk teljes biztonsággal, melyeket kell ismét a belőle következtetett tételekkel együtt elvetnünk. Ezen vizsgálatot Budenz szótárára alkalmazva, nézetem szerint következőkből indulhatunk ki. Mindenelőtt átkutatjuk az összehasonlítási anyagot olyan szempontból, hogy vajjon a módszer, melynek biztosságáról több kétségtelen egyezés kezeskedik, mindenütt kellő következetességgel van-e alkalmazva, vagy ha eltérések fordulnak elő, megvannak-e eléggé okadatolva, vagy nem. Szolgáljon ez eljárásnak felvilágosításául egy példa. Azt tapasztaljuk, hogy eredeti magyar magashangú szót kezdő *h* általában dentalis eredetű (t. i. amennyire ez kétségtelen egyezésekkel kimutatható, pl. *hét*: vog. *sāt*, oszt. lrt. *tābet* | *hüvely*: vog. *sipel* vagina | *híves*: lapp *čavadak* frost, votj. *sijam* kalt, észt. *süvele*-erstarren vor kälte.), míg a gutturalis szókezdő *h* 60 kimutatott esetben mélyhangú szó elején fordul elő. Már most, midőn Budenz ennek ellenére három magashangú szót kezdő *h*-t gutturalisból származottnak magyaráz (*hegy*: f. *kärke* cuspis | *hő*: észt *kē*-, finn *keittä*- coquere, cser. *kü*- maturescere, coqui | *hív*- credere, *hív* fidus: mord. *keme*- glauben, trauen) olyan egyezéseket vesz fel, melyekben a hangmegfelelésnek, az eseteknek aránytalanul túlnyomó számában mutatkozó szabályossága nem fordul elő; itt tehát a kétségtelenül helyes módszertől eltérés forog fenn, minélfogva vizsgálat tárgyává tesszük, vajjon helyesen, vagy nem; eléggé okadatolható-e, vagy továbbra is kétes értékű hasonlításnak tartandó. Továbbá külön választjuk azon összehasonlításokat, melyeknek kétségtelen helyessége első tekintetre kiviláglik azoktól, melyekben a felhozott rokonnyelvi szók megfelelése csak nyelvészeti okoskodás útján válik érthetővé. Ez utóbbiakban ismét több osztályokat állítunk fel a szerint, a mint több vagy kevesebb okkal van támogatva a nyelvészeti hypothesis. Ezen eljárás mellett annyi eredményt mindenestre elérhetünk, hogy több homályos pont, eléggé nem

tisztázott kérdés kerül felszínre, mely másoknak is a meghányás-vetésre alkalmat nyit.

Természetes, hogy Budenz szótárának kellő méltatása nem valósítható a történeti szempont elvételével. Minden mű valódi értéke korához s a megelőző hasonló munkássághoz való viszonyításában tűnik elő; de különösen áll ez a szótárról, mely jórészen az ugor nyelvészet terén tett eddigi hasonlítások összefoglalása, kibővítése és bírálata s így a megelőző nagy nyelvészeti tevékenységgel nemcsak hogy szoros kapcsolatban áll, hanem annak kifolyása. Maga Budenz így nyilatkozik előszavában: „A ,magyar-ugor szótár‘ most helyébe lép egy régibb munkálatomnak, mely ,A magyar és finn-ugor nyelvekbeli Szóegyezések‘ címmel jelent meg“ s megjegyzi, hogy benne csak emennek „javított új kiadását“ szándékozta eleinte kidolgozni. Ámde a ,szóegyezések‘ is csak bővített és tökéletesített kiadása Hunfalvy s mások előbbi hasonlítókatási kísérleteinek, melyek „Finn és Magyar szók egybe-hasonlítása“ cím alatt vannak összefoglalva; ez utóbbi ismét hasonló viszonylással alapszik a régibb nyelvészek c nemű munkáin. Így állván a körülmények, azt hiszem, nem tekinthető helytelen eljárásnak, midőn ez alkalommal, mielőtt valódi feladatomra térnék, előbb egy ,ab ovo‘-féle tárgyalással futólagos áttekintését kívánom adni a magyar-ugor nyelvrokonság eszméje fejlődésének, úgy a mint ezen eszme legelső csiráiból keletkezett s folytonosan tökéletesülve mai tudományos kialakultságát nyerte. Érdekes lesz látnunk, mint élt már elszórt megjegyzések s többé kevésbé okadatolt nézetek alakjában egy századdal előbb, mielőtt Sajnovics munkájában első tudományos tárgyalásban részerült; mint gyarapodott ezután lassanként virágzó tudománynyá, Révay munkásságában érve el tetőpontját; mint következett be aztán rája az ,elfogultság s mély sötétség korszaka‘, míg Reguly meggyújtja benne a szövétneket és nyelvészetünk ujjaáteremtésének korát készíti elő. E történeti visszapillantás annál inkább szükséges, minthogy csakis ezen uton határozhatjuk meg, mit lehet voltaképpen a ,Magyar-ugor összehasonlító szótár‘ eredményei közül tisztán e munka érdemének tulajdonítanunk, mi az előbbi nyelvészeti munkásság tradíciója, mi annak tökéletesbítése.

I.

A magyar-ugor nyelvrokonság eszméjének csirái Strahlenbergig. *)

Míg a magyar-héber nyelvhasználat, összehasonlító nyelvészetünk ezen legrégibb s hosszú időn át kiváló szerepet játszott iránya egészen természetes alapját találja a reformáció terjedésében s az ez által a keleti nyelvek különösen a héber iránt felébredt általános érdeklődésben: az alatt egyelőre csaknem megfejtethetetlenül áll előttünk a kérdés, miként merülhetett fel az eszme, hogy a magyar nyelv rokonait éjszakra kellene keresni. Ellenkezett az a vallás befolyásolta nyelvészeti meggyőződéssel, mely a biblia ama mondása alapján, hogy „mind az egész föld egy nyelven szól vala és a szólásnak beszéde egy vala” egy ős, legtökéletesebb nyelvre — akkori hit szerint a héberre — igyekezett minden nyelvet visszavezetni; de ellenkezett a nemzeti hagyományokkal is, melyek a magyar nép és nyelv eredetét illetőleg egyenesen keletre utalnak. Az e kérdésben fölvethető hypothesisek közül még legvalószínűbbnek tartható az, hogy mégis ama kelet felé utasító nemzeti hagyományok lehettek első csirái a magyar-ugor nyelvrokonság eszméje kialakulásának. Legalább innen érthető az, hogy jóllehet egy nyugati ugor nyelv, a finn, már a 16-ik században irodalommal is rendelkezett: a magyar nyelv éjszaki rokonságára vonatkozó legrégibb célzások mégsem erre, hanem a keleti ugor nyelvekre vonatkoznak, noha ezeknek első feljegyzése csak a múlt század közepe felé történt. Nemcsak nálunk, hanem Europa összes keleti tartományaiban igen szélesen el volt terjedve a hír, hogy a magyar nemzeti mondák állításaival egyezőleg, el még keleten a Volgától éjszakra egy nép, mely a magyarokéval egyező nyelven beszél s mely-

*) Ezen s következő cikkeimben adott nyelvészettörténeti ismertetésemhez következő nevezetesebb kútfő-összeállítások szolgáltak útvezetőkül: 1) Sajnovics híres munkája, melynek utolsó fejezete: *Idioma Ungarorum et Lapponum Idem esse confirmatur ex sensu quorundam Celebrium Authorum*, hol t. i. meglehetősen részleteséggel elő vannak sorolva csaknem mindazon adatok, melyekben a finn-magyar rokonságról Sajnovics előtt említés fordul elő. 2. Ez után leghasznavehetőbb Kállay Ferencz összeállítása, melyet ez „Finn-magyar nyelv” című könyvecskéje bevezető részében nyújt. (E munka Pesten jelent meg 1844-ben). 3. Hunfalvy Pál ide vágó legbővebb tanulmánya: *Die ungarische sprachwissenschaft*, mely a „*Litterarische Berichte aus Ungarn*” című folyóirat I. kötetében van közölve. 4. Donner Otto svédül írott munkája: *Öfversikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia*. Helsingfors 1872., melynek ide tartozó része Hunfalvy értesítései nyomán készült.

nek kebeléből e törzs kivándorlott. Igen mesze térítne el feladatunktól, ha e helyütt az erre vonatkozó kútforrásoknak is ismertetését kívánnók adni s fölösleges is lehetne, minthogy e munkálattal amúgy is számos jeles és kritikával dolgozott tanulmány foglalkozik ethnographiai irodalmunkban. Csupán néhány külföldi íróra hivatkozunk, kik a nyelvet illetőleg tesznek érdeklő vallomásokat s kik ily módon először jutottak azon sejtelemre, hogy a magyar nyelvnek rokonsági viszonya lehet az ugor népek nyelveivel. Ilyenek voltak legelsőben Herberstein Zsigmond ki már 1556-ban megírta „*Rerum Moscovitarum Commentarii*“ *) művében: *Ajunt Juharos in hunc diem eodem cum Hungaris idiomate uti, megjegyezvén quod an verum sit nescio*. Hasonlóképpen említi fel Kállay Guagnini Sándort, witepski várparancsnokot, ki 1600-ban szól róla, hogy „Ugria lakói a magyarokkal egy nyelven beszélnek, de a pannoniai magyarok a szlávból már sok szót felvettek“, ugy szintén O derborn Pált, ki ugyancsak a XVII. században tesz már említést a felől, hogy „a jugorok máig is egy nyelven beszélnek a magyarokkal.“ Efféle nyilatkozatok ez időtájt más szerzőknél is olvashatók, de a nyelvészeti nézetekre befolyással nem lehettek, minthogy egyrészt maguk állítóik sem bíztak benne eléggé, másrészt nem igyekeztek azokat nyelvi bizonyítékokkal is támogatni.

Míg a mindinkább gyarapuló történeti és földrajzi kutatások Europa északkeleti részére irányozták a magyar nyelv rokonsági viszonyait kutatók figyelmét, az alatt minden különös előzmény nélkül másfelől is kezdték rebesgetni, hogy Europa északnyugoti részében is él egy nép, melynek nyelve a magyaréhoz hasonlít, t. i. a finn. Irodalomtörténeteink rendszeren Rudbeck-et tartják ez eszme első kimondójának; de ez csak annyiban áll, hogy ő volt az első, ki ez állítását nagyobb számú szóegyeztetési kísérletekkel is illusztrálta. Hogy előtte mások is voltak hasonló nézetben, minden számbavehető nyelvészettörténeti kútforrás-összeállítás is igazolja. Ezek általánosan a híres paedagogust, Amos Comenius-t, tartják a finn-magyar nyelvhasonló-

*) E munkának teljes címe : *Rerum Moscovitarum Commentarii Sigismundi Lib. Baronis in Herberstein, Neyperg et Guettenhag etc. Basilicae 1556*. Részletesen ismerteti Hunfalvy Pál „Vogul föld és nép“ című művében; szintígy Kállay Ferencz még előbb „Finn-magyar nyelv“ című értekezésében.

ság első észrevevőjének. E nézet Leibnitztól ered, kinek összegyűjtött munkáiban (Leibnitii opera omnia. edit. Dutens. Genevae. 1768. 4. kötet) a rája vonatkozó adat két helyen is előfordul. Így „De originibus gentium” értekezésében*) (IV. köt. II. értekezés 192. l.), hol ezeket mondja: „nulla linguarum Europarum Hungariae aequae ac Finnica accedit, quod Comenius, quantum sciam, primus notavit” és ugyan-e kötetben (204. l.) „Hungaricam autem linguam in multis Finnonicae consentire jam Comenius in didacticis**) notavit”. Azonban igen különös, hogy sem Leibnitz, sem kik nyomában e nézetet vallják, mint Eccard János György, (ki szintén azt írja: „Hungaros dialecto uti, quae cum una Finnica convenit, Comenius primum observavit” Rerum Francicarum libro XXXI. Num 82, mint Sajnovics idézi) Sajnovics, Kállay, Hunfalvy sehol sem nevezik meg részletesen a helyet Comenius munkáiban, hol a magyar és finn nyelvek hasonlóságáról szól, s hogy Donner, ki a dolognak utána járt, szintén nem juthatott nyomára***). Bármiképpen is álljon ez ügy, annyi mindenesetre áll, hogy már Comenius idejében is, tehát fél századdal Rudbeck előtt, szerte ismeretes volt a finn s magyar nyelvek hasonlósága, sőt hogy már ez időben egybevetési kísérletek is történtek.

A férfiú, hinek munkájából ezt kétségtelenül kimutathatjuk az erdélyi szász Tröster János. „Das alte und neue Teutsche Dacia” (Nürnberg, 1666.) című művében egész fejezetet szentel a magyar nyelv rokonsági viszonyainak megvitatására, melyben élesen kikel azon nemzeti elfogultság ellen, mely a magyar nyelvet, minden más nyelvtől különálló ős scythia nyelvnek tartja és semminemű közös elemet nem ismer el benne más európai nyelvvel. Kimutatja, mily nagy számban vannak benne német elemek s bár e tekintetben túl lö a célon, a mennyiben habozás nélkül kijelenti, hogy „Die ungarische heutige Sprach kan wol das halbe Theil aus der Theutschen verörtet werden. Und sollte einer die müh auf sich nehmen, würde sie gar

*) Teljes czímén: G. G. Leibnitii Brevis designatio meditationum de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum.

**) A munka, melyre itt utalás történik: Opera didactica. Amsterdam. 1657.

***), „Nem sikerült felfedeznem az illető helyet (Comenius) terjedelmes munkáiban” („Jag har ikke i det vidlyftiga arbetet lyckats upptäcka nämnda ställe”) mondja fentebb idézett munkájának egyik jegyzetében (100. l.).

deutsch sein' (95. l.), mégis felhozott egybevetései nagyobbára ma is helyeselhetők, mint kölcsönvételi viszonyból eredt egyezések. Kiterjeszkedik ezután a latin (*czínterem: coemeterium, téгла: tegula, óra, templom* stb.) s szláv kölcsönvételekre is (*pecsenye: lengyel petschenko, széna: cseh senna*) s miután a görög nyelvből is felhoz egy két egyezőnek látszó esetet (*ἄλ ein fisch: hal, ἄλυσος ein fischer: halászó, κλεπο: lopok, γέλασος: gyaláz*) a finn nyelvvel való hasonlóságról következőleg tesz említést: In des Schröderi Lexico Latino Scandico finde ich, dass ein metall Finnländisch *waski* heisset, das heisset ja ungarisch: *vas*. Ein Stahl: *Terass* (helyesen: *teräs, tö: teräkse-*), so heisst in Siebenbürgen der beste Stahlbruch: *Traskó(!)*, als wolt man sagen: *Terass-gew*, das ist ein stahlreicher Bodem, daher sie das wort *Kő* auf einen Stein gedrehet haben. Territorium, dass ein Gebiet heisset Finnländisch *Härad(?)*, Ungarisch *Hattár*, Sieb: Deutsch: *Hattert. Metzä* heisset Finnländ. ein wald, Ungar. ein Feld: *Mező*. Eine grosse Furcht heisst Finnländ. *Sürü* (talán *sure-búsulni* vlmín, fájlalni?), daher ist Ungar: *Sürni* weinen. *Sopor(?)* ist dort das auskehricht, Ungar. *Seprő* ein Kehrbesen, *seprölui* kehren (182. ll.). Egy ezen hasonlításokból (*vaski: vas*) maig is áll, egy másik pedig (*metsä: mező*) még a „Finn-magyar Szóegyeztetések”-ben is szerepelt.

Csak alig pár évvel Tröster munkája után jelent meg Stiernhielm György Ulfilasfordítása*), melynek bevezetésében tárgyalva van a nyelvek különbözősége azon szempont szerint; a mint családosisíthatók, vagy önálló ős nyelvnek veendők. Itt aztán alkalma nyílik kitérni a magyar és finn nyelvekre is, mint olyanokra, melyeknek eredetét koráig senkinek sem sikerült vissza vezetni, „sem a szlávra, sem más előtte ismeretes nyelvre”. Egyuttal csodálkozását fejezi ki, hogy Molnár Albert magyar-latin szótárában jó számú szókat talált, melyek a finn nyelv megfelelő szavaival egyeznek, noha e két nép egymástól rendkívüli föld-

*) Czime: D. N. Jesu Christi SS. Evangelia ab Ulfila Gothorum a Moesia Episcopo circa annum e nato Christo CCCLX. ex Graeco Gothice translata, cum parallelis versionibus Sveo-Gothica, Norraena seu Islandica, et vulgata latina, edita Stockholmiæ MDCLXXI. (előszó 38. l.)

rajzi távolságban él.)* Stiernhielm egész tárgyalása mutatja, hogy nem ismerte a megelőző hasonló nézeteket s pusztán saját észlelései alapján jutott a finn s magyar nyelvek hasonlóságának eszméjére.

A különféle elszórt sejtelmek, melyek a magyar nyelvnek egyrésztől éjszakkeleten a volgai népek nyelveivel, másrészt éjszaknyugaton a finnel való egyezőségét hangoztatták, nem maradhattak hatás nélkül a történeti, különösen a nemzetek eredetéről alkotott felfogásokra sem. Nem állíthatjuk ugyan ezt hazai tudományos viszonyainkról, mert itt a legféltékenyebb módon óvakodtak minden afféle nézet elfogadásától, mely csak valamiképpen sérthette a nemzeti előítéletet; hanem igenis a külföldről, melynek figyelme ezen túl mindinkább élénkebben irányult e kérdésre. Ez felhasználván az újabb nyelvi felfedezéseket, a magyar nyelv rokonságának további szálaít is kikutatta, úgy hogy pár évtized alatt e tekintetben az ismeret azon fokáig jutott, melynek eredményeit nálunk még egy félszázad múlva is alig merték tekintetbe venni s mely még egy századdal későbbben sem jutott itt általános elismeréshez. Ezen, a nyelvek vallomásait felhasználó munkásság egyik első jele Leibnitz Gottfrid Vilmos († 1716-ban, tehát egy évvel Rudbeck munkájának megjelenése előtt) fentebb idézett műve volt, melyben nyelvi alapon kutatva, a nemzetek eredetét, mint a finn és magyar nyelvek egymáshoz való viszonyáról, úgy e népekről is egész határozottan kimondja „Hungari . . . cognatus Finnis populus“ (IV. II. 192. l.). Munkája több tekintetben figyelmet érdemlő, de különös érdekessége az, hogy itt találjuk először kifejezve azon sejtelmet, hogy ama régi hírek alapján rokonoknak tartott volgai népek nyelvei a finnel és lappal együtt egy nagy közös ő nyelvcsalád egymástól elzüllött részei. Scheffer-nek a lapp

*) Az eredeti textus így hangzik: (a magyar és finn nyelvekről szólva) „quarum originem nemo adhuc aperire potuit: nec enim ad Slavonicam, nec ad ullam aliam nobis notam referri possunt. Hoc, quod maxime miror, est, quod in Lexico Ungarico Molnari bene multa vocabula Ungarica invenerim Finnis communia, Nationibus toto coelo dispositis.“ Érdekes további megjegyzése is: „In Finnonica, incredibile quam multae voces Graeco reperiuntur. Unde mihi orta suspicio gentem Finnonicam ex gente aliqua Gracis coloniis mixta, jam olim multis ab hinc seculis originem traxisse. Finnonicae dialecti sunt Esthonica et Lapponica (I. Beregszászi: Über die Ähnlichkeit der Hungar. Sprache mit den Morgenländ. Leipzig 1796. 170. II.)

nyelvről adott tanulmányai *) alapján kimondja „sane Lapponum gentes originem cum Finnica communem habere” s támaszkodva Fabricius finn származású ifjú nyelvi észrevételeire — ki svéd követi minőségben járván a Volga mellékén, midőn tovább utazására lovakat vásárolt volna azt a tapasztalást tette, hogy az ottani lakók nyelveiben a *számnevek* ugyanazok, melyek a finnben s a közbeszédben is több szó találkozik az ő anyanyelve kifejezéseivel **) — következő vélekedéshez jut: „Arbitror, veterem magnam et continuam a Septentrionali Oceano ad Caspium pene mare nationem, Slavis postea sive Sarmatis intervenientibus, extrita parte fuisse interruptam. Fortasse et *Estii, Libones* caeterique maris Baltici accolae, qui originis sunt a Slavica diversae, ad Finnicam referri debent.” Megjegyzi egyszersmind ezen állításához „Idem de *Samojedis* suspicor”, mi által első sejtelmét nyújtja a csak századunkban Schott által megállapított szélesebb körű *altáji nyelvrokonságnak* ***)

Csak ezen előzmények után lépett fel Rudbeck Olaf, a finn-magyar nyelvrokonság legalaposabb vitatója a XVIII-ik század első harmadaiban. Nevezetes munkája, mely Sajnovicsra s így nyelvtudományunk kialakulására is befolyással volt csak halála után jelent meg 1717-ben, fia kiadásában, ki azt XII. Károly svéd királynak ajánlotta. Mint a mű címe is mutatja („Specimen Usus Linguae Gothicae, in erudiendis atque illustrandis obscurissimis quibusvis Sacrae Scripturae locis: Addita Analogia Linguae Gothicae cum Sinica, nec non Finnonicae cum Ungarica. Upsalis”) első feladata voltaképpen a gót és héber nyelvek közt vélt rokonságot kimutatni s amannak segítségével a biblia egyes homályosabb helyeit megfejteni. Rudbeck e felfogásával csak a kor szellemének hódolt, mely valamely nyelv ősi-

*) I. Schefferus. Lapponia. Francofurti 1673. Külömben a lapp és finn nyelvek azonos eredetét már e munka előtt 23 évvel megállapította Wexonius Mihály Otto „Epitome descriptionis Sueciae, Gothiae, Fenningiae. Aboae. 1650” műveiben.

**) Leibnitz a dolgot következőleg adja elő: „Nuper Fabricio ex Suecia ad Persas commerciorum causa misso, comes juvenis Finnis, Cl. Brennero cognatus, cum in itinere, non procul a Volga jam ad Caspium aequor accedente, pro jumentis ad vehicula conductis nummos incollis alicubi solveret, miratus est illis nomina numeralia pene eadem Finnicis esse; inde ad colloquium progressus, intellexit pleraque, intellectusque est.” (IV. II. 192 l.).

***). L. maga úgy látszik nem kutatta azon nyelveket, melyeknek rokonságáról értekezik. Legalább csak innen magyarázható azon nagy tévedése, melylyel a székely nyelvről nyilatkozik. Idézett műve 191. lapján ugyanis ezt mondja róla: „Sane in Hungaria Rascios Croatos et Ziculos, plerosque Hungariae superioris incolas, Slavonici generis esse ex lingua constat.”

ségét és nemességét csak az által hitte bebizonyíthatni, ha sikerült valamiképpen „Ádám nyelvével” kapcsolatba hozni s mely nálunk is nemcsak Otrokotsikat termett, hanem oly tekintélyes védelmezőkre talált, mint Révay, Beregszászi s a legutóbbi évtizedekben is Ballagi. Svéd származású lévén, ugyancsak a nemzeti elfogúltság vezethette abban is, hogy anyanyelve régibb alakjának, a gótnak rokonságát a messze fekvő s szintén ősréginek tartott sinai nyelvben is kereste, mi szintén oly megbocsátható tévedés, melyben korának alaposabb nyelvészei is leledzettek. A magyar-finn rokonságot illető kitérésére Wottonius szolgáltat alkalmat, ki Chamberlain János 152 nyelven közölt miatyánkfordítására értekezést írva a lett nyelvet finn dialektusnak tartja s a magyart olyannak „*quae toto coelo ab aliis omnibus Europaeis (t. i. linguis) differt*” s így a finnel együtt önálló, ős nyelvnek, melynek semmi közöisége nincs „sem a némettel sem a göröggel” (L. Rudbeck 77. és 81. L.). Erre R. mindenelőtt ellene veti, hogy a lett és finn nyelv közt annyi rokonság sem észlelhető, mint akár a görög és finn közt. A mi pedig a magyart illeti, erről W. nemcsak hogy alapos ismerettel nem rendelkezik, hanem nem is vethette egybe a finnel, mert különben észrevehette volna, hogy e két nyelv „*oxy közeli rokonsággal kapcsolódik egymáshoz, hogy méltán mondhatók testvéreknek.*” * Ez állításának bebizonyításául aztán egy szóegyeztetési laistromot közöl, melyhez a magyar szótár Calepinus és Megiserus szótárjából vette.

Azt hiszem, nem lesz érdektelen ez alkalommal nyelv-tudományunk mai álláspontról visszatekintve nézni, mennyi helyes szóegyeztetést mutat fel ezen első nagyot hasonlításí kísérlet s hogy minő fogalmakkal bírt már Rudbeck a finn és magyar nyelvek hangmegfeleléseiről. S itt megkapjuk az eredményt, melyet tapasztaltunk. A mintegy 100-ig terjedő szóegyeztetések közül 58 van olyan, mely nyelv-tudományunk mai színvonalán is érvényes s 6 olyan, mely még a „Finl-magyar szóegyeztetések”-ben is szerepel. Álljon itt a kimutatás: 1. Olyan egybevetésen, melyek a „Magyar-ugor

* „Hungaricum vero lingua non satis pro et ac per erat a Viris hoc Clarissimis examinatum. nec cum Finica comparari esse facile dixerim. Cum equidem Hungaricum a Finicam linguam tam propinqua non agnoscere subici nequebamus et consanguinitatem dici merito quoniam” (77.).

összehasonlító szótár¹-ban is előfordulnak: *keez*: *kaesi*; *keyny* (könny): *kyne* (helyesebben *kyyny*); *keü*: *kiwi*; *kettey* (kettő): *cax* (h. *kaksi*, tő *kakte*-) | *honallya*: *cainalon* (h. *kainalo*); *halom-as*: *cuulemi-nen*; *hay*: *hiux* (h. *hius*, tő *hiukse*-); *halal*: *cuolema* (csak az alapszók egyeznek); *hal*: *cala* | *jeg*, *joegh* (jég): *jaeae* (*jää*) | *teel*: *tolwi* (h. *talvi*); *torok*: *curcku*; *tyden*, *tydo* (tüdő): *taedyt* (többszám ebből *täty*); *tai* (latin fordítása 'pediculus', tehát tévesen van írva e. h. *tetű*): *tai*; *too*: *suo* | *gröker*: *juuri* | *zay* (száj): *suu*; *sživu* (*sživ*): *sydan* (h. *sydän*, tő *sydäme*-); *sjaar* (láb-szár, crus): *saari* (h. *sääri*); *sjarun* (szarv): *sarwi*; *sark* (cardo): *saeraenae* (h. *sarana*) | *napa*: *noppi* (h. *anoppi*); *neduesseg*: *neste* (h. *neide*, tő *neitee*-) | *nyil*: *nuoli*; *nest* (nyest): *naeaelae* (*näätä*); *nyaek* (nyak): *nisca* (Budeniz csak mint valószínűséget fogadja el) | *felhey* (felhő): *pilwi*; *fey*: *paeae* (*pää*); *fa*: *puu* | *wilagh*: *walkeus* (csak alapszavaik egyeznek); *val* (váll): *olca*; *weer*, *werös*: *weri*; *way*: *woi*; *wiiž*: *wesi*; (*varju*):*) *wares*; *vesza* (vessző): *wesa*; *wä*, *weum* (1. személyben): *waeny* | *may*, *mayh*: *maxa*; *many* (mony): *muna*; *menye* (meny, nurus): *minia* (h. *miniä*) | *lapyczka*: *lapa* (h. *lappa*); *lyuk*: *lauku* (h. *loukko*) | *ayto*: *owi*, *uxi*; *arwa*: *orwoi* (h. *orvo*) | *ey*: *yö*; *estue*: *etho* (h. *ehto*); *epe*: *soppi* (h. *sappi*); *eleven*, *aelet*: *elaewaeinen*, *elaeme* (h. *elämä*); *egy*: *yx*i | *iny*: *ikenae* (h. *ikene*); *ipa*: *appi*; *igaz*: *ockio* (h. *oikea*) | *wiae*, *ew*, *eyw* (öv): *wye* (*wyö*). — 2. helyes szóegyeztetések, melyek nem fordulnak elő Budenz szótárában: *szu*: *toucka* féreg, hernyó, melyben a 'vermis' jelentésű lapp *suoks*, mord. *suks*, cser. *šukš*, vog. *sou* eredetibb *t-s* kezdőhangú alakja van megőrizve; szintilyen *heya* (héj, cortex): *tuohi* nyírfa-kéreg, 'vö. vog. *saua* haut, fell, oszt. *sōx* haut, rinde; *faju*, *faz* (*fűz*-fa, *salix*): *paju*; *ziligseg* (*szilig* ség, *szelíd*-ség) is egyeztethető a R. által felhozott *hiliaisus* mansuetudo szóval alapszavaikban.*) — 3. egybevetések, melyek még a 'Szóegyeztetések' koráig is megtartották tudományos érvényességüket: *harmas*: (h. *harmat*): *härmä* (újabbán B. a magyar szót a votj. *zor* pluvia

*) Rudbecknél e hely így van: *cornix*: *wares*: *zarka*; itt a *zarka* szó nyilván tévedésből került e helyre a *varju* helyett. Ezt bizonyítja az is, hogy lejjebb a *zarka* szó finn *harakka* mellé van állítva.

*) Budenz a *hiljaise* 'quietus, lentus' alapszavával a magyar *halk* szót egyezteti. de úgy jelentésbelileg, mint alakilag hozzávethető a *szelíd* is, annál is inkább, minthogy a kimutatott ugor *solga*-nak felhangú párja a zürjén *cöl* 'still, rubig' szóban is előtűnik.

szóval rokónítja, míg a finn *härmä*-t a magy. *szirom* schnee-kruste alakkal); *tudos*, *tudos-ság*: *tietos*, *tieto*. (A szótár a *tud*-ot finn *tunte*-, 'sentire', a finn *tietä*- 'scire' szót a magy. *sejt* és *diadalom* mellé sorozza); *harkala* (*harkály*): *kaerki*. (A 'Szóegyeztetések'-ben a finn szóval azonos mord. *kerge* hasonlítottat a magy. *harkály*-val.); *fetske*: *paeskyinen* (h. *pääsky*); *ort* (h. *orv*): *waras*; — *idő*: *ikae* (Simonyi még Ny.V. 1. lapon is helyesli, míg MUSz. az *év* szóval állítja egybe). — 4. egybevetések, melyekben az összehasonlítás csak annyiban helyes, hogy mindkét szó egy közös szónak átvétele: *ros* (rozs): *ruis*; *lakat*: *lucku*; *wereb*: *warpui-nen*; *szobeli* (h. *czoboly*): *sabeli* (h. *sopuli* vándoregér); *zarka*: *haracka*.

Ime ilyen volt a magyar-ugor nyelvrokonság eszméjének fejlettségi foka a múlt század első negyedében; látjuk, hogy már ekkor teljesen biztos tudatra emelkedett a finn és magyar nyelvek azonos eredete s hogy sejtelmek éltek már a felől is, hogy ezek rokonságához más keleti nyelvek is csatlakoznak. A kérdés további fejlődéséhez tehát még csak egy tudományosan készült utazó hiányzott, ki a vidékeket bejárja, hova a sejtelmek célloztak, s az ott élők nyelveiről bármi csekély ismertetést hozzon.

A férfiú, ki e feladatot megvalósította s a magyar-ugor nyelvrokonság egész körét megvilágosította *Strahlenberg* volt.

MUNKÁCSI BERNÁT.

ÉLŐ MEG ELAVULT KÉPZŐK.

IGEKÉPZÉS.

a) Frequentativ igeképzők.

16. *Frequ.* -*gat*, -*get*.

A -*g-t* frequ. -*g* és caus. vagy mom. -*t* összetétele. Minthogy azonban ez a -*t*, akár caus., akár mom. legyen az, mint alább látni fogjuk, elavúlt, a nép nyelvérzéke nem is érzi már ki funkcióját és az egészet frequ.-nak veszi.

Alig van oly cselekvő igénk, melyhez e képzőt ragasztani ne lehetne: *tologat*, *szopogat*, *nyerítget*, *főzőget*, *nyitogat*, *szántogat*, *beszélget* stb.; némely tájszólásainkban más frequ. képzőket is kiszorít és helyökbe lép. Így az őrési tájszólásban: *látogat* lát gyakran | *megijogat* m.

iddegál | *téget, méget, léget, véget* (VII:469); a göcsejben: *meaglöögethet, émöögetett, levöögette, elűvöögette* (III:179, 180), *lölögeti* a hideg (VII:86), *sirogatta* siratta (II:421), *éleget* (I:376); a csángóban *tudogat, esszeget, éleget* (A csángó nyelvjárásról, Munkácsi. Nyr. IX. 530); továbbá *eszeget* Ar. Gyul. I. k. 13 m., *lőjöget* Hetés v. II:44, *nézelget* Fejérm. III:35, *lakálgat* fényesen lakik (IV:239, *enyelget* (IX:376) kecsk.

Az ily képzésekről, mint *hamargat*: hamart, azaz segélyt kiált, *istenget*: gyakran istent mond (IX:478), *noszogat* biztat (IX:472 M.-Túr), *ühmget* (Ar. Toldi), *előget* előz az ablaknál, már fönt a *-gál* képző rovatában megemlékeztünk és szintén csak azt bizonyítják, hogy a frequ. *-gat, get* képző az egész magyarságban él.

17. Frequ. *-kod, -ked.*

1. *küszködik, cselekedik* M. Ug. Sz. || 2. *csapkod, kapkod, csipked, nyomkod.* || 3. *kereskedtem* „k. a zsalugáter közt“ IX. 476 Debr. („kopár helyen kereskedik.“ közm. M.-A-nál már „geschäfte machen, handeln“ értelemben) | *kisálkodik* kisért, faggat I:279 Csall. | *elfázkodik* fázást szenved tartósan II:182 Göcs. (Pázm. fázódik) | *szerezkedik* szerezget II:277 Kapn. v. | *botránkodik* VII:375 Veszprém | *sajnakodik* VIII:95 Nlgm. | *sedrélkedik* szeleskedik (*sedre* szeles) I:332 Csall. || 4. *kérdezkedik* MC. | *verekedik, kerekedik, törekedik, lesekedik* Ma. (CM. *leselkedik*) | *dicsekedik* Ma. (SI. *dicselkedik*) | *vetekedik, nyalakodik* Ma. | *kerekedik* kerül (Dug. „és még nekem fáradságba k.“)

A mom. *-k* + frequ. *-d* összetétele (Bud. Adatok).

A legtöbb példában tisztán kiválik ugyan az alapszó, de a *küszködik, cselekedik* igékben csak összehasonlító nyelvészet útján ismerhetjük fel a tőszót. A 2. és 4. csoportbeli szókban (a *kérdezkedik*-et kivéve) gyökigék képezik a származék alapját. Ehhez hozzávéve azt, hogy a régi nyelvben, mint a 4. csoportbeli szók mutatják, elég sűrűn volt meg és hogy némely szóban más képzővel váltakozik (pl. *nyalakodik*: nyalász I:381 Deésakna), azt kell hinnünk, hogy a *-kod* képző elavúlt. — De ha tekintetbe vesszük, mily könnyen elválik e képző a legtöbb példában az alapszótól, hogy a 3. csoportbeli szók közül csak *kereskedik* van meg

régibb szótárainkban, hogy *pörlődik* (Ma), *fázódik* (Pázm.) ma *pörlekedik*, *fázkodik* alakban használatos, és hogy ugyan-ezen *-kod* mint denom. képző (*czigánykodik*, *hamiskodik*) valósággal élő: nem lehetetlen, hogy a frequ. *-kod* a táj-szólásban élő képzők közé tartozik, de elegendő példák hiányában határozott ítéletet nem hozhattam, azért egyelőre az elavultak közé kell soroznom.

18. Frequ. *-koz*.

biralkozik „Sok jóval b.” I:135. Szkl. | *ékerűköszött* távolabb ment lakni I:374 Göcs. | *hâgatkozik* III:177. Tolna. — E 3 ritkább képzést sem Ma.-ben, sem Krszn.-ben nem találtam meg, csak Simaiban van meg *biralkozik*; tehát a *-koz* képző elavult.

19. Frequ. *-kol*.

pihákol lelkendez I:331 Csall. | *fecskel* fecskendeztet II:183 Göcs. | *sipákol* sipog III:35 Fejérm. | *járkol* IV:372 | *motyorékol* VIII:523 Szatm. — A *-kol*, *-kél* képzősök közül az egy *járkol*-t kivéve, egyiknek alapszava sem bír önállóan értelemmel, tehát elavúlnak kell lennie.

20. Frequ. *kál*, *kél*.

turkál Ma. Pázm. (Ma, *túrdogál* is) | *furkál* SI. (Ma. *furdal*) | *szurkál* Ma. | *irkál* Ma. | *áskál* Pázm. | *mászkál* Ma. | *piszkál* Ma. | *uszkál* CM. (Ma. *uszdogál*) | *csúszkál* Krszn. (Ma. CM. *csúszdogál*) | *dugicskál* dugdos II:182 Göcsej és Kapn. v. | *szopicskál* II:277 Kapn. v. | *fújicskál* III:178 Farkasfa | *kapricskál* IV:142 Nógrád | *botorkál* II:527 Somogy | *czirókál* IV:42.

Mint látjuk, az 1. csoportbeli szókban a *-kál*, *-kél* egytagú igékhez járúl, miknek száma a nyelvben meg lévén határozva, ily módon a nyelvkincset többé nem gazdagíthatja. A 2. csoportbeli szókat megfosztván a *-kál*, *-kél* képzőtől (dugics-, szopics-) mai napság önállóan nem használatos; tehát elavult képzős igéket nyerünk.

A frequ. *-kál*, *-kél* elavult.

21. Frequ. *-károz*.

Nem egyéb, mint a frequ. *-kál* és frequ. *-z* összetétele: *-károz*: *-károz* (v. ö. *erőruha*: előruha | *türköl*: túlköl, a

„tülök“ névszótól). Ily képzős szavunk csak kettő van: *futkároz* és *sütkérez*, a mi elég bizonyíték arra nézve, hogy a képző elavúlt.

A frequentativ igeképzők összefoglalása : *)

1. Élők: *-gat, -get | -z*.
2. Tájszólásban élők: *-ál, -él* (palócz).
3. Elavúltak: *-l | -lal, -lel | -d | -dal, -del | -sz, -s | -s+l, cs+l (-csál) | -zsol | -d+s, -d+z | -ász, -ész* | -g | -gol | -gál, -gél | -dogál, -degél | -kod, -ked* | -koz, -köz | -kol, -kél | -kál, -kél | -károz, -kêrez*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A HATÁROZÓKRÓL.

II.

Minthogy czélom egyelőre s első sorban csak annak a megmutatása, hogy a határozóknak nyelvtanaiban látható magyarázása módja nem pusztán ötletszerű eljárás: azért e második cikkemben idézetekre szorítkozom, melyekből ki fog tűnni, hogy még eddig mindig minden nyelvész, a ki komolyan foglalkozott az egyes határozói kifejezések magyarázatával, ugyanazt az utat követte, ugyanazokhoz a metaforikus magyarázatokhoz folyamodott. Ez a módszer annyira nem új, annyira nem ötletszerű, hogy már tavai századik évfordulóját ünnepelhettük volna.

1871-ben jelent meg egy gyűjteményes munka Moritz-tól: *Kleine schriften die deutsche sprache betreffend*; köztük egy értekezés a praepositiók használatáról. Ebből idéz egy jellemző helyet Pott a praepositiókat tárgyaló munkájában 104:**) „Es verdient eine eigene untersuchung, warum man bei unkörperlichen handlungen oder gegenständen sich gerade dieser oder jener präposition bedient, warum man z. b. sagt, *über* eine sache nachdenken, und nicht *um, in*. — Wenn man dieser vergleichung unkörperlicher gegenstände mit den körperlichen, welche sich doch aus einem natürlichen gefühle herschreiben muss, weiter nachspüren wollte: so wäre das vielleicht *der einzige weg, in das wahre, innere wesen der ersten tiefer einzu-*

*) A csillaggal jegyzett képzőkre nézve határozott ítéletet nem hozhattam.

**) U. o. egylappal előbb van Moritz könyvéből szintén egy praepositiós kifejezések bonczoló idézet, melyről legujabban (Steinthal Zeitschrift-jében XIII:379) így nyilatkozott Misteli: „Man vergleiche, was Pott aus Moritz . . . s. 103. anführt, eine stelle, die für den philosophischen sinn des citirenden und citirten gleiches zeugnis ablegt, und frage sich ernstlich, ob derartige betrachtungen jedes wertes und jeder wahrheit entbehren.“

*dringen:**) S nem lesz fölösleges ide iktatnunk Pottnak ehhez csatolt megjegyzéseit: „Sehr wahr. Man hat dies bisher in der regel versäumt, und z. b. den präpositionen grundlos eine chaotische masse der heterogensten sog. bedeutungen aufgebürdet, statt von dem e i n e n, ihm allein innewohnenden primitiven s i n n e auszu-gehen, und diesen, wenn auch modificirt, ja oft bis zur unscheinbarkeit verdunkelt, doch als in jeder lage wesentlich sich s e l b s t g e t r e u verbleibend, in allen arten von verbindungen wieder aufzusuchen, welche eine bestimmte präposition eingeht...“ A köv. lapon idézi Pott Handnak erre vonatkozó helyét: „In dictione non omnia cogitantur n o t i o n u m r a t i o n e [azaz tisztán logice], sed magna pars ad s e n s u m et ad eam animi facultatem pertinet, quam nos nunc ab i m a g i n i b u s appellare solemus [azaz az érzéki fölfogáshoz és az imaginatióhoz, képzelethez]... Opus est cauto et firmo iudicio, quod tempora et rationem constituat [nyelvtörténeti eljárás], et in n a t i v a m cujusque particulae i n d o l e m inquirat, et subtiliter cognoscat, *quemnam sensum particula afferat sententiae quaevis ex ipsa sententia rursus in particulam transeat.*“

Ugyanilyen fölfogással találkozunk más grammatikusoknál is. Erre nézve csak még K ü h n e r t és D i e z e t akarom idézni. Amaz azt mondja nagy görög nyelvtanában II:391: „Jede präposition hat eine grundbedeutung, die sie überall festhält . . . in der darstellung der kausalen beziehungen aber tritt sie oft ganz ins dunkel“; továbbá: „Die verschiedenartige übersetzung der präpositionen einer sprache in eine andere sprache darf uns nie berechtigen *einer präposition alle die bedeutungen beizuschreiben*, die sie in der übersetzung anzunehmen s c h e i n t. Jede sprache hat ihre eigentümliche anschauungsweise, und jede sprache muss daher aus sich, nicht aus einer fremden erklärt werden. . . . Hierzu kommt, dass die sprachanschauung manche beziehungsverhältnisse anders auffasst, als sie sich in der wirklichkeit zeigen, wie z. b. in: πέμπειν εἰς τινα, ἔλκειν εἰς τινα u. s. f.“ — Diez pedig a román nyelvek összehasonlító nyelvtanában (III. k. VI. fej.) így szól a praepositíós kifejezések magyarázatáról: „Die abstracte bedeutung kann durch den begriff des regierenden verbums modificationen erfahren. *Diese zu zerlegen darf die grammatik um des praktischen vorteils willen nicht scheuen,* **)

*) Igy Pott u. o. 113: „Es leidet keinen zweifel, wie sich bei derlei aufmerksamer betrachtung die präpositionen eine menge von geheimnissen und psychologischen rätseln möchten entreissen lassen, die sonst — weil unverstanden — für bare willkürlichkeiten zu erklären, der leichtsinn nur zu rasch bei der hand wäre.“

**) Mert „helyes alkalmazásuk közvetlen fontos a stílus világosságára és finomságára nézve“, mint B a i n mondja alább is idézendő munkájában (18: „The right use of them has a direct bearing on clearness and delicacy of style“).

wiewol es schwierig ist bei dem leisen gange, welchen die sprache in der verschiedenen anwendung blosser beziehungs-begriffe geht, überall die wahre meinung zu treffen.“

Hogy a határozókban rejlő metaforákat szembetünőbbé tegyék, a nyelvészek gyakran ahhoz a helyes módszerhez folyamodnak, hogy keresnek más nyelvekből is olyan határozókat, melyek hasonló metaforán, egyező észjáráson alapszanak. Csak egy-két példát idézek. Grimm, Deutsche Gramm. IV:819 (1.kiad.): „Das nhd. *bestehen aus* ist zu fassen, wie das lat. *constare ex, esse ex*.“ „Vmiről beszélni“ ezt a germán nyelvek kétféleképp fejezik ki, vagy *bi, umbi, über* (-nál, körül, fölött) vagy a *von* (-tól, -ről) előszóval; ezt Grimm 835 így magyarázza: „In allen diesen structuren gleicht *bi, umbi, über* dem griechischen *περί*, *von* dem lateinischen *de*; *jene bezeichnen umfassen, dieses berühren*.“ Pott kifejezése szerint is az előbbi szólásmódok értelme „ein festgehaltensein in deren [der rede] peripherie, indem man sie [die sache] von allen seiten beschaut“, a latin *de* ilyen szólásokban „ist eigentlich *von oben her*“; a német *von* pedig „bezeichnet den punkt, *von wo* a b man den auslauf oder anlass des denkens oder sprechens nimmt“; további érdekes fejtegetéseit erről l. Präp. 169. l. — Kühner, Griech. Gramm. II:453 a *ὑπό* előszó használatáról: „Von der art und weise: Eur. *ὑπ' εὐκλείας θανεῖν*, *unter* begleitung des guten rufes, d. h. mit gutem rufe, rühmlich sterben.“ U. o. 432 az *ἐπὶ* használatáról: „Die bei attischen historikern oft vorkommende militärische redensart: *ἐπ' ἐνός, ἐπὶ τριῶν* . . einen, drei mann hoch oder tief (eigentlich gestellt werden, stehen auf einem, die reihe stützt sich auf einen u. s. w.), *wie im französischen z. b. sur quatre de hauteur*.“

Lássunk most metaforikus magyarázatoknak egyes példáit.

Moritz a többi közt ezt a német kifejezést magyarázza: *um etwas kommen* (szó szerint ,valami körül jönni, jutni') = vmit elveszteni. Magyarázatát Pott ily szavakkal mondja el 113: „Der begriff des verlustes entwickelt sich ganz füglich aus der sinnlichen anschauung des darumkommens. Wer *um* eine sache, deren er sich in irgend einer form zu bemächtigen erwartete, bloss *herum* (oder an ihr vorbei) kommt, ohne in ernstlichem contact mit ihr zu geraten, wird ihrer nicht herr, oder, war er schon in ihrem besitz, verliert sie. Biege ich z. b. *um* die ecke, so komme ich auch *um* den anblick dessen, was ich zuvor sah.“ — Idézi továbbá Moritz magyarázatát az *um etwas wissen* (vmi felől tudni) szólásmódról: „Niemand sagt, ich weiss *darum*, dass 2-mal 2 = 4 gibt. *Um* etwas wissen geht nur auf ein geheimnis. Das wissen weniger personen schliesst gleichsam einen *kreis um* eine sache, den man nicht überschreiten darf.“

Grimm D. Gramm. IV:843. azt, hogy az ófölnémetben a tanácsolás, vmire biztatás az *an* előszóval jár, így magyarázza: „*râten an . . ist: raten sich an etwas zu machen, zu wenden.*“ U. o. 876: „*ob mit dem dativ drückt das obenliegende, über-treffende aus . . da ist not ob aller not, er war herr ob ihm.*“ A középfölnémetben nem csak azt írják, hogy *pfendet in úf sime guote* megzálogolják jószágán, azaz jószágára nézve, hanem azt is: *daʒ sol mich úf êren pfenden*; s ezt az előbbivel szemben így magyarázza Grimm 847: „*gleichsam auf dem grund und boden meiner ehre*“! — Szintén Grimmnél, Auswahl aus den Kleinern Schriften 300: „*Über der sprache wachen* heisst bei der sprache wachen, abstinere a dormiendo, *wie ein wachendes gestirn über der sprache leuchten.*“

Reisig, ki a szótanban is először tárgyalta külön a jelentés-tant (l. nálam: A jelentéstan alapvonalaiban 5. l.), ezen mondat-tani szerkezetek jelentéséről is filozofusi szellemmel értekezik. Fölolvasásaiban p. az „előtt” jelentésű *pro*-nak a vmiért küzdést, védelmet jelentő kifejezésekben használatát így magyarázza (734. l.): „*Was man verteidigt, vor das stellt man sich hin, dessen aus-sicht versperrt man, um abzuwehren.*“ (A német *für etwas kämpfen* szó sz. szintén a. m. *vor etwas k.*, és kézzel fogható ez a metafora ebben a kifejezésben: *da sei Gott vor! da sei uns Gott davor!*) — A 731. lapon ezt olvassuk: „*Secundum* ist seiner etymologie nach: zur seite folgend. Bildlich dient auch diese bedeutung, um eine angemessenheit auszudrücken, z. b. *secundum naturam vivere*, d. h. so leben, dass das leben *gerichtet ist parallel der natur.*“ Majdnem szóról szóra így magyarázza Kühner II:413 a görög κατά hasonló használatát; s még érzékibben Pott 455: „*κατά ποῖον*, d. h. dem schicklichen — *gleichsam wie fluss abwärts*, lat. *secundum* — folgend.“ Továbbá a „szemközt” jelentésű latin *ob*-nak okhatározó szerepét Reisig így fejtegeti 732—3: „Indem *ob, auf den innern sinn übertragen*, ausdrückt: wegen, so ist dies so gedacht, das jemandem etwas *von vorn vor augen schwebt*, oder auch, dass man seine augen auf etwas gerichtet hat.“ — A *praeter* használatáról 735: „Aus der grundbedeutung: *vorn vorbei*, entsteht bildlich zunächst die bedeutung der vernachlässigungen eines vor-bildes, wie *praeter legem, praeter morem.*“

Diez a latin középtok melletti ablativust (v. ö. mēd-től nagyobb) így okolja meg III:363,393: „Lat. mit abl. *plus illa re*, gleichsam mit negativer*) *abwehr*, wie in dem privativen *a-mens, de-mens.*“

*) V. ö. a középtok mellett a magyar (mintsem, semhogy, hogynem stb.) s a román nyelvekben a *ta ga d o* mellékmondatot, s l. erről Diez az id. h. és Pott 349.

P o t t n a k a praepositionokról szóló könyvében majd minden lapon látjuk az átvitt értelmű előszók és igekötők metaforikus magyarázatát, s csak találomra nyissunk rá egy pár helyre: „Consequi, gleichsam durch zusammenfließen von gründen, u. daher auch *concluditur, colligitur* mit einem worte für convergenz“ 97. — „Die *nach*-ahmung richtet sich nach einem ihr von fremd her gegebenen muster; wie man nach der scheibe zielt. . . *Nach*-denken, *nach*-sinnen, denkend einer sache nachgehen, seinen sinn auf sie, nach ihr hinwärts lenken“ 97—98. — Illyrisch „*od*-govor antwort, also eine rede (govor) vom antwortenden aus nach dem frager zu“ 278. — „Was ist natürlicher, als dass *räumliche trennung als ortsverschiedenheit auch das bild hergibt für ungleichheiten durchaus eigenschaftlicher art!* Z. b. das auseinandergehen der radien eines kreises vom centrum aus nach der peripherie oder die divergenz spricht sich aus in *diversus* (auseinander gewendet), *discrimen, differt* aliqua res *ab* altera d. h. wörtlich: sie trägt sich von der andern fort, wodurch beide in die ferne auseinander (dis)rücken“ 114. — „Detrahere *de* summa (von der summe weg), oder auch *ex* summa (gls. als ausschnitt aus der summe) . . . ’ Annumerare inter urbanos (zwischen sie hinein), aber auch ego in grege annumeror, ich werde gls. als einer in der herde mitgezählt“ 129. — „*Prae* lacrimis possum nec cogitare nec scribere, d. h. *ich stehe gewissermassen vor den tränen und diese vor mir und dem denken, mithin als scheidewand zwischen uns, so dass ich nicht zum denken zu gelangen vermag*“ 134. — „Ich wünsche zu schreiben, d. h. mein wünschen ist zu dem schreiben hinwärts gerichtet“ 377. — „Lat. *ab*, wie im deutschen von, bezieht sich beim passiv ganz eig. und vorzugsweise auf das subject einer handlung, d. h. ihren urheber [eredethatózó: vkitől veretik], woher sie — gewissermassen auch räumlich, nicht bloss causal — ausgeht . . . Lat. *ab* statt *ex*, propter oder des blossen abl. causae, deutsch *aus* (gls. daraus fliegend), von wegen [útról, felől]. z. b. *ab* singulari amore Cic., wie schwedisch göra nagonting *af* kärlek, *af* allt mitt hjerta: de tout mon coeur; lida, dö *af* kärlik: souffrir, mourir d’amour, wie lat. z. b. laborare *ab* avaritia, ab ambitione (gls. wovon zu leiden haben), amore perire“ . . . 443. stb. stb.

K ü h n e r nagyon behatóan tárgyalja a görög előszók használatát, s mindenütt magyarázgatja a metaforát. Például az εἰς használatáról, Griech. Gramm. II:403: „Vom mittel und werkzeug, indem das mittel als ein verbundensein mit einem gegenstande, ein befinden in einem zustande angesehen wird.“ Α σύν-nek hasonló használatát találóan így fejtí meg 405: „Zur angabe des

mittels und werkzeugs, welches als die handlung gleichsam begleitend und mit ihr gemeinschaftlich wirkend aufgefasst wird.“ — Ἀνά 411: „kausal und bildlich zur angabe der art und weise, indem die handlung gleichsam an einen gegenstand hinanstrebend gedacht wird.“ (V. ö. magyar-módra.) — Ἀμφί 425: „bildlich zur angabe eines geistigen verweilens, bemüehens, beschäftigtseins um einen gegenstand.“ Περί 427: „zur angabe der abschätzung, des wertes und des vorzugs; bei Homer περί ἄλλων, vor andern, *gleichsam aus dem kreise der andern heraus*.“ — Ἐπί „bei den verben des sagens, schwörens, betuerns vor einem, *gleichsam gestützt auf einen*“ 431; — „zur angabe der abhängigkeit, *gleichsam des gestützt-seins auf etwas*“ 432. — Ἀντί kausal bei betuerungen: Soph. Oed. 1326 ἀντὶ παίδων τῶνδε σ' ἵκετεύομεν, *gleichsam davor stehend*“ 393. — Πρός c. gen. „bei schwüren u. betuerungen, als: πρὸς θεῶν, per deos, eigentlich vor den göttern“ 448. — „Μάχεσθαι, πολεμεῖν πρὸς τινα, eigentlich vor das angesicht (tretend) kämpfen“ 449. „Μάχεσθαι ὑπὲρ τῆς πατρίδος, *gleichsam darüber stehend kämpfen*“ 421. — Zur angabe der gemässheit: μετὰ τῶν νόμων, den gesetzen gemäss, eigentlich an den gesetzen sich haltend, τῶν νόμων ἐχόμενος, legibus quasi adhaerens“ 439. „Zur angabe der gemässheit, gewissermassen eines ethischen nachfolgens“ 441. — Παρά cum acc. „zur angabe der gemässheit (in der sinnlichen anschauung einer nebeneinanderhaltung oder -stellung einer handlung neben einen gegenstand) bei den verben des prüfens, untersuchens u. ähnl.“ 445. — Παρά „bei passiven statt ὑπό, wenn angezeigt werden soll, dass die handlung aus der unmittelbaren nähe, aus den mitteln, dem vermögen jemandes herrühre in materieller oder geistiger hinsicht: Isokr. 4, 26 τὰ παρὰ τῆς τύχης δωρηθέντα. Xen. Cyr. τοῦτ' αὖ παρὰ σοῦ ἐπιδεικνύσθω, argumentis e mente tua petitis“ 442.

Bain „A Higher English Grammar“ című nyelvtanában (1873) szintén úgy elemzi a viszonzszós kifejezéseket. Például az eredethatározókban és genitivusfélékben előforduló *of*-ról ezt írja 48: „*Of* expresses a variety of relations, which may be traced up to a common source. The original import was ‚proceeding from‘, which easily led to the meaning now most generally signified, namely: belonging to.“ (*Of* sokféle viszonyt kifejez, de ezek visszakisérhetők egy közös forrásra. Eredeti jelentése ‚vmitől kiindulva‘, s ez könnyen vezetett mostani legáltalánosabb jelentéséhez, t. i. vkihez tartozik, vkié.) — Aranyból készült korona, az ilyenekben az *of* használatát a partitivusra viszi vissza 50: „*A crown of gold*, ezt úgy magyarázhat-

juk, hogy az aranyból azt a mennyiséget jelenti, melyet belőle elvesznek a korona készítésére. „*A man of courage*” [magnac virtutis homo, bátor ember]; itt azt képzelhetjük, hogy az egész világban foglalt bátorságból egy bizonyos rész úgy van föltüntetve, hogy benn van egy emberben, — olyan ember, a ki meg van töltve, el van töltve bátorsággal.“ — 51: „*Of necessity* [szükségből]: ez úgy magyarázható, hogy vmi a szükséghez tartozik vagy a szükségből indul ki, ered (proceeding from necessity) . . . To ask a favour of, to rid one's self of [szivességet kérni vkitől, megszabadítani, megtisztítani magát vmitől] . . . a praepositio itt is abban az eredeti értelmében van alkalmazva, mely a „vmitől elindulás” (are examples of the employment of the preposition in its primary sense of „proceeding from”).“ — A dativusi *to*-ról azt mondja u. o., a mit mi is mondhatunk a *nek*-ről: „Az eredeti eszme, a felé mozdulás áthatja valamennyi alkalmazását . . .” A *to* szócskát kívánó „listen, give, tell, show, liken [hallgat, ad, mond, mutat, hasonlít] . . . mind vmihez közelítést vmi felé irányzást jelentenek, a mi e praepositiónak is fő jelentése“ 52. — *For all this* stb. „mindemellett”, szó szerint: mind ez előtt; ezt így magyarázza u. o. „A szó — eredeti jelentéséhez képest — az eszközöknek jelenlétét fejezi ki, s mégis gondolnunk engedi, hogy a cél nem volt elérhető.“ — 54: *By* „-nál” „az esküvésnél használt praepositio; még ez a szerepe is megegyeztethető a kezdetleges jelentésével: by all that we hold dear [mindenre a mi drága nekünk] úgy magyarázható, hogy annál állva, annak a szeretete vagy félelme vagy befolyása alatt”; v. ö. fönt a görög esküformák magyarázatát. — 56: „*In the name of* [nevében], a mi hivatkozásban s esküvő kérdésben használatos, hihetőleg azt jelenti, hogy fölruházva vki-nek a nevével v. tekintélyével.“ — U. o. „*Near*. Ez az előszó közelséget jelent, s egészen ezen eszme mellett marad metaforikus alkalmazásaiban is, p. a translation near the original. . .”: fordítás az eredetiből, az eredeti nyomán; v. ö. a német *nach* szócskát, mely a *nah* melléknévvel azonos. — 57: „*Depend on* me [bíz rám!] metaforikus rajt-nyugvás, rá-támaszkodás (is metaphorical rest or support).“ Stb. stb., és végül e szókkal rekeszti be a helyhatározók tárgyalását: „Látjuk e fejtegetésekből, hogy metaforikus átvitel útján (metaphorical extensions) alkalmazzuk a helyviszonyokat a legtöbb egyéb határozói viszony kifejezésével (to express most other relationships denoted by prepositions)” 60.

Örömmel idézem berekesztésül két magyar nyelvészünket is.

Gyergyi — kiről már ez első cikkben dicsérőleg kellett szólanom, kinek „A magyar nyelv sajátosságairól” szóló egy két fejtegetését már ott idéztem — a rokon értelmű határozókat

fejtegetve, akarva nem akarva a metaforikus magyarázat alapjára áll. Csak egy-két talpraesett megjegyzését akarom még ide tenni. — Én nyelvtanaimban mint szembetűnő, könnyen érthető metaforákat fölhasználtam e szólásokat „gondol vmire” és „gondolkozik vmiről” e képes határozókban rejlő észjárás föltüntetésére, úgy hogy az előbbiben a gondolatnak a tárgyra szállását, az utóbbiban a gondolatnak a tárgyról jövését, eredését tüntettem föl. Az utóbbira azt mondták, hogy képtelenség, mert hisz a gondolat mindig a gondolkodó személyből indul ki. Szószaporító védelem helyett idézem Gyergyai és Brassai magyarázatát, s megjegyzem, hogy ez nem is volt előttem, mikor nyelvtanaimban az illető cikkeket irtam, hogy tehát találkozásunk véletlen — vagy mit mondok? természetes és szükségszerű, mert magából a dolog természetéből foly. Gyergyai, A m. ny. saj. 14, 15: „Az ország dolgain vagy dolgairól tanácskoznak nem mindegy . . . Min, hol jár az esze? Felelet: a tárgyon. Miről, honnan emlékszik? Felelet: a tárgyról . . . Azon gondolkozom és arról gondolkozom, mindeniket halljuk az életben. Azonban itt is megvan az említett különbség. Ha vmely tárgyon (min, hol?) jár, függ az eszem, töröm a fejem, vagy annyira belé vagyok mélyedve, hogy magam mintegy belé képzelem, azon (rajta) *tünődve gondolkozom*. Ha a tárgyról v. módról (miről, honnan?) fogalmat akarok szerezni, arról *elmélkedve gondolkozom* . . . Azon, maradás; arról kiindulás.” Ezt Magyarosan című munkájában így egészíti ki 23: „Mi *felől* gondolkozol? tájékozólag, körül-belől, a mikor még csak a tárgy körül jár a gondolatja, de még nincs megállapodva a tárgyon. Ha pedig már a tárgyon van, így kérdi: min vagy miről gondolkozol?” V. ö. Reisinál az id. h. 721: „Um auszudrücken den gegenstand des denkens und der rede, wird *de* gebraucht, indem man die sache mit dem bilde der höhe so vorstellt, als blicke jemand von oben auf sie herab. Ähnlich ist die bedeutung von *super*, z. b. *super hac re dictum est*; der unterschied ist, dass man bei *super* sogar *jemand als über dem gegenstand schwebend bezeichnet*.” — Vegyük hozzá Brassainak egészen hasonló magyarázatát: „Hárító rag: *ról, ről*; . . . az alanynak a ragos név jelelte tárgy külsejével v. felszínével való kapcsolata megszüntét rajzolja képzelődésünk eleibe. A M. Ny. R. . . kérdi, hogy mikép tudom megegyeztetni elemzésemet a feledést, gondoskodást, g o n d o l k o d á s t stb. jelentő igék viszonyaival a szóban forgó határozóhoz? S e m m i s e k ö n n y e b b, k. olvasó! Mindnyájokban az elvétel anyagi képzete rejlik; még pedig oly dolog elvételéé, melyet a *ról, ről* ragos tárggyal az elvétel előtt a legszorosabb érintkezésben gondolunk. Ily dolog legtöbbször a nyelvünkben különben is oly terjedelmesen szereplő kép: Hozz

hírt a barátomról, azaz: vedd képét, úgy a mint van és működik (wie er leibt und lebt) és hozd el nekem. „Elfeledkezem róla” passiv értelemben azt teszi, a mit actioban ez: leveszem az eszemet róla. „Budát dicsérik szép kilátásáról” azt akarja mondani, hogy a dicsérő vonást a kilátásról veszik; szintúgy mint formát veszünk köntösről, bátorról, szerszámról stb.” Akad. Értes. III. 1863. 341. l.

Brassaitól lássunk még egy-két magyarázatot. U. o. 310. jegyzet: „Lehet vmit két forinton, lehet két forintért adni, de különböző jelentéssel. Az első csak azt teszi, hogy az alkunk két forinton állott meg, mint egy alapon; a másik azt, hogy az adó két forintot kapott cserében azért a mit adott.” — 331: A *-ben* rag vonatkozhatik „a terjedtség eszméjénél fogva állapotokra... melyekben, mint vmi körülvevő anyagi közegben, ülni, járni stb. képzeljük az illető alanyat... Így magyarázhatni a bővölködik-hez járuló belsőítő határozót, midőn a cselekvénynek egész passiv értelmet adunk az illető alanyra nézve, a kit vagy a melyet a bőséges tárgy nyakig körülvesz és elborít... Emlékezzünk arra a római császárra, a ki az aranyban fetrengett s úgy gyönyörködött betű szerint benne. — Kétkedem benne, hogy... azaz kétség van abban az állításban.”

Budenz Finn Nyelvtanából is hadd álljon itt egy pár rövid idézet. 94. lap: „poika on paimene-ssa: a fiú pásztorkodik (tulajdonképp pásztor-ban van).” — 97: „metsä on tyhjä linnui-sta: az erdő üres madaraktól (v. ö. ki-fogyott vmiből).” — 98: „herkesi itkemä-stä: megszűnt sírni (a sírástól elállott).” — U. o.: „onneensa tyytyy: szerencsésjével megelégszik (bele nyugszik).” — U. o.: „mies pystyy puuhun: az ember hozzáért a famunkához (tkp. bele-hat a fába).”

Ime, a mit a „Bolond Istók” nyelvésze a csodabogarak közé sorol, avval lépten nyomon találkozunk a legkiválóbb nyelvészeknél! És a fentebbi idézetekkel nem csak az van megmutatva, hogy nem a mi ötletünk a mondattani kifejezések metaforikus magyarázata, hanem az is, hogy mind azok a nyelvészek, a kik eddig egyáltalán foglalkoztak tüzetesen a határozókkal, — részint egymás nézeteit helyeselve s elfogadva, részint egymástól függetlenül, tehát nyilván a dolog lényegét eltalálva — ugyanazt a metaforikus magyarázó módszert alkalmazták, a helyett hogy megelégedtek volna a tényeknek előre megállapított logikai kategóriákba való besorozásával.

„Igen ám, a nyelvész okoskodhatik, a tudós visszavezetheti lélektani okokra a mondattani viszonyoknak ezen különös formáit, de hogy lehet e mesterséges magyarázatokat az iskolába bevinni? hisz növendékeink bele bolondulnak ebbe a sok ször-

szálhasogatásba!" Ezt az ellenvetést hallom. Erre csak hármat jegyzek meg. Először idézem Brassainak ide vonatkozó figyelemztetését (az id. h. 334): „Nem tudja mit csináljon örömeben: e helyett teljességgel nem lenne jó azt mondani, s nem is mondja soha senki, hogy „nem tudja mit csináljon öröme *miatt*” vagy éppen „öröméért!” Ha az árnyalatokat elmossuk, hová lesz a nyelv legféltőbb gazdagsága?” Ha pedig a stílusban az árnyalatokat meg akarjuk különböztetni, nem szükséges-e, hogy mindeniket magyarázzuk s lényegébe behatoljunk? Másodszor hivatkozom Wilmanns nyelvtanára, mely a legújabb s legjelesebb német nyelvtanok egyike, mely ugyanoly korú tanulóknak van szánva, mint az én nyelvtanaim („Deutsche Grammatik für die Unter- und Mittelklassen höherer Lehranstalten”), melynek sajátossága, hogy jobbára csak az alaki jelenségeket fejtegeti s a mondattannal általában mostohául bánik, és mégis — a praepositionókról szóló fejezetben a határozókat éppen oly szellemben magyarázza, mint az én nyelvtanaim. Csak egy-két helyet idézek. A 196. §-ban (Praepositionen mit dem dativ und accusativ): „Ursprünglich haben sie, wie auch viele der andern praepositionen, örtliche bedeutung, und diese örtliche bedeutung liegt den andern mannigfachen gebrauchweisen zu grunde.... Endlich entwickelt sich aus der lokalen bedeutung noch der gebrauch der praep. vor zur bezeichnung des vorranges oder höhern grades. *Ich schätze ihn vor allen andern. Er zeichnet sich vor allen andern aus.* Was mehr wert ist als anderes, oder anderes übertrifft, das ragt aus dem andern hervor, wird sichtbarer, wie ein gegenstand, der vor einem andern steht“... „Wenn man sagt: *die rosen blühen über dem grabe*, so wird eine einfache ortsbestimmung gegeben. Man kann aber auch sagen: *rosen blühten über sein grab*; dann werden die rosen gleichsam als lebendige wesen aufgefasst, die ihre tätigkeit über das grab erstrecken. Der accusativ ist in diesem falle sinnlicher und poetischer als der gewöhnliche dativ.“ A 197. §-ből: „Manche von den verben, die gewöhnlich *über* mit dem accusativ bei sich haben, werden zuweilen auch mit dem dativ verbunden; der dativ ist dann sinnlicher und poetischer. Z. b. *Über sein leben waltet ein finsternes verhängnis. Ein finsternes verhängnis waltet über seinem leben.* Der accusativ bezeichnet [hier] nur die abhängigkeit, der dativ den ort: das schicksal erscheint als ein herrscher, der über dem leben thront.“ — Végre harmadszor azt kértem: Cél nélkül foglalkozunk-e az iskolában az iránytanban s a költészet-tanban a trópusok, a képek folytonos elemzésével? És

nem éppen oly jelentősek és fontosak-e a mindennapi beszéd mondattanában alkalmazott képek is? nem igényelnek-e ezek ép oly gondos és beható tárgyalást a középiskolában?

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította : MIKLOSICH FERENCZ.

360 *kecsege, köcsöge*: accipenser ruthenus, stőr. — úszl. szb. *kečiga*, vö. úszl. *keča*, szb. *čiga*; rum. *kučugă, čigă*. A *kečiga*-beli *ke* a szónak szláv volta ellen látszik bizonyítani. † (NyK. II. 471.)

kelep: das klappern, die klapper. — cs. *klep*.

kelepce: tendicula, falle, ratsche. — ószl. *klepica*, cs. *klepec*: avicapa.

kémény: schorstein. — úszl. *komen*: focus; rum. *kamin*. (Fremdw. 99.)

kenéz, kinéz, knez: olahus probationem faciat per *knezos* etc. (Gál, Vizsgálódás). — úszl. szb. *knez*, ószl. *kūnegŭ, kŭnežŭ*; alb. *knez*. (Fremdw. 98). A *kŭnežŭ, kŭnegŭ* szónak szláv eredetét bizonyítgató kísérletek sikertelenek maradtak. A finn *kuningas*, valamint a szláv *kŭnežŭ* a németből származik. (Thoms. 145).

365 *keréb, kerép*: ueberfuhrplatte. — szb. *korab*: schiff, ószl. *korablŭ*; rum. *korabiŭ*. Vö. *karabó*.

kerecsen, kerecset: falco gyrfalco, eine art falken, *kerecsen*: falco rapax (NSz.). — or. *krečetŭ*.

kereszt: kreuz. — ószl. *krŭstŭ*, szb. *krst*; — mordv. *křos*; a lapp *ruossa* = óskand. *kross*. (Thoms. 167), Vö. rum. *kŭrstinku*: dreizackige gabel der fischer. † (NyK. VI. 308.)

keresztel: taufen. — ószl. *krŭstiti*, úszl. *krstiti*.

kereszttyén, keresztény: christ. — ószl. *krŭstijanŭ*, úszl. *krstjan*.

370 *kerevet*: ruhebett. — szb. *krevet*; ész. *krawat*: bett, bettgestelle; alb. *krevet*. (Fremdw. 102). † (NyK. VI. 307).

keszölcze, keszöcze: iusculum acidum, saure suppe. — t. *kyselica, kiselica*, cs. *kyselice*, hr., úszl. *kiselica*: juha ugrska (Belost.), szb. *rumex acetosa*, ius acidum, úszl. *rumex acetosa*; rum. *kiselicŭ*.

ketrecz, katróc: tugurium, hütte, *katroc*, *ketrec*: hühnersteige. — cs., t. *katrč, katrče*.

kécség, kúcsög: suggestus comae, haarschmuck (Dank.) — ószl. *kŭkŭ*, úszl. *kečka*, hr.-úszl. *kika*: cirrus.

klih: kleister (Gyarm. 348). A NSz.-ban nincs meg. — ószl., úszl. *klěj*, cs. *klij (klich)* (Šemb. 60.) (Fremdw. 98).

375 *király*: könig, *ktrályka*: auricapella, goldhähnlein. — úszl., szb. *kralj*; rum. *krajű*; alb. *kral'*; úgör. *κράλης*. Károly király neve egy régi legendában *krali*-nak van írva. (Šaf. I. 159.) † (NyK. II. 471).

kiszil: pflaumen-, apfelmuss. — t. *kysel*, *kisel*; észt *kissel*: saurer mehlbrei.

kita: fasciculus, büschel, *kita* kender: manipulus cannabis. — cs. *kyta*, úszl., szb., t. stb. *kita*. Budenz (NyK. VI. 388.) a csere-misz *kelda*-val veti egybe.

klecska, *kletska*: sicca ligna (End. 425). — cs. *kleče*: krummholz.

kobak: becher. — lengy. *kubek*. Vö. *kupa*.

380 *kocsán*, *kocsány*, *kocsony*: caulis, *kacsány*: stylus, petiolus, cauliculus (Krsz.), *koczon*: krautstengel, fejes káposzta vastag szára (Tsz.). — szb. *kočan*, úszl. *kočên*; rum. *kočên*: caulis; alb. *kotsán*.

kocsi: kutsche. — úszl. *kočija*; alb. *kutsij*. (Fremdw. 99.) † (NyK. VI. 306. XVI. 282.)

kocsonya: ius coagulatum, gallerte. — cs. *kočenina*, rut *kočonyna*.

koczka: alea, würfel. — cs. *kostka*: beinchen, würfel, szb. *kostka*: alea (Ver.) és *kocka*.

kodács: gegacker, *kodácsol*: gackern. — cs. *kdákati*.

385 *kolbász*: farcimen, wurst. — ószl. *klūbasa*, úszl. *klobasa*.

koleda: collecta, collectur, *koledál*: sammeln, betteln. — úszl. *koleda*, mszl. *koldüvati*: mendicare. Vö. *koldús*: bettler, mely nem rokona az or. *koldunū*: zauberer szónak. † (NyK. VI. 307.)

kolláncs: acarus ricinus, milbe. — úszl. *klesč*. Linde említ egy úszl. *kloš*-t, mely a m. *kolláncs*-csal egybe vetve egy régi *klasč* (ószl. *klastī*) alakra enged következtetni.

kollár: wagner. — úszl., szb. *kolar*.

kolompár: klempner (Fremdw.) — t. *klampár* (Dank.).

390 *koloncz*: geniculum, knoten am halme. — szb. *kolence*.

kolosma, *korosma*: pathengeschenk (Fremdw. 102). — úszl. *krisma*, chrisma, rut. *kryžma*: ein stück leinwand, das die taufpathen dem täuferling geben; ugyanazt úszl. *hrižmanik*-nak nevezik.

kólya: wagen, sänfte. — ószl., úszl., szb. *kola*.

koma: compater, gevatter, commater, pathin, homo iocosus, spassmacher. — ószl. *kumű*, úszl., szb. *kum*; észt *kumm*. (Fremdw. 98.) † (NyK. II. 471. VI. 306.)

komló: humulus lupulus, hopfen. — ószl. *hmēlī*; rum. *he-mej*, mord. *komlā*, finn *humala*, észt *humal*, vogul *kumlah*, úgör. *χουμάλι*. (Hehn 349), (Thoms. 136.) † (NyK. II. 475.)

395 *komoly*: mutilus, verstümmelt. — cs. *komol*, *komolý*

komorna : kammerjungfer. — cs. *komorná*.

komornok, komorník, komornyik : kammerdiener. — cs. *komornik*.

kompona : libra, wage, wageschale. — ószl. *kāpona* : statera; rum. *kumptünŭ*. † (NyK. VI. 306.)

koncz : frustum, stück, **kuszál** : in frusta redigere a cs. *kus-on* alapszik. — ószl. *kqsŭ*.

400 **kondér, kongyér** : kanne. — ószb. *kondêrŭ*, szb. *kondijer, kondir*. (Fremdw. 100.) Valószínűleg a κογγιάριον : congiariumból való. † (NyK. VI. 307.)

konkoly : lolium, lolch. — ószl. *kqkolĭ*, úszl. *kôkolj*. Vö. úgör. *κόκκαλιν*.

konyha : coquina, küche, **kohnya** (Ver.), (MA). — úszl. *kuhnja*; rum. *kohnŭ*. (Fremdw. 103.) † (NyK. II. 471.)

kopács : der gräbt, grabmeissel, **kopacs** : karst, **kapás** : hauer. — cs. *kopač* : fossor, ligo. A rut. *kopas* magyar eredetű.

kopacz : eunuch (Gyarm. 342). — ószl. *skopĭci*, t. *skepec*; rum. *skopesk* : eviro; alb. *skopit*.

405 **kopicz**, (Tsz.): **kollancs** : acarus, milbe. — (**kopica*) a szlávban ma ki nem mutatható; úgör. *κοπιτζας* bizonyára *κόπιτζα* helyett és *κοτζιπίδα* *κοπιτζίδα* helyett: tineia (Leake 325.); alb. *kopitse*-a *kopese*-a mellett: tineia (Camarda 1. 212. 337).

kópicz, köptücze, köpöcze : stängelgläschen. — úszl. *kupica*. Vö. *kupa*.

kopja : hasta, lanze. — ószl. *kopije*, t. *kopia*; rum. *kopiŭ* : culter anceps, ezzel összehasonlítható a m. *kappany* szó.

kopoltyú, kopoltyó, kopótó : krebsscheere. — cs. *klepeto chela*.

kopotnyak : asarum europaeum, haselwurz. — hr. *kopitnjak*. *konjsko kopito* (Flor.), szb. *kopitnjak*, cs. *kopytník*, úszl. *kopitnik* : anthyllis vulneraria.

410 **korcsma, korcsoma** : caupona, schenke. — ószl. *krŭčĭma*, úszl., szb. *krčma*; rum. *kŭrčumŭ*. † (NyK. II. 471.)

korcsolya, kujcsorja : schrotleiter, schlittschuh. — t. *krčula*, szb. *krčalo*; rum. *korčie* : schrotleiter, *kŭrčée* : eiserner ring, eiserne kette. Vö. észt. *karts* : leiter. † (NyK. II. 471.)

korecz : ein sechstel scheffel (Gyarm. 349). — ószl. *korĭci*, úszl., cs. *korec*. (Fremdw. 100)

koritto : käse (Tsz.). — cs. *koryto* : trog, úszl., szb. *korito*, úgör. *κουρίτα*; alb. *korité*. Lehet, hogy a sajt nevezet a teknő alakjáról van átvéve.

kormány : gubernaculum, steuerruder. — ószl. *krŭma*; rum. *kŭrmu*. A szb. *kormanos* magyar eredetű. † (NyK. VI. 471.)

415 *korogla*: büchse. — úszl. *krugla*: hydria, ószb. poculi genus, cs. *kohla*. (Fremdw. 102).

korong: rota figulina, töpferscheibe, *kering*: verti, sich drehen. — ószl. *kragŭ*, úszl. *krôg*. Vö. a finn *kieri*-vel. (NyK. VI. 386).

koronka: diadem, rosenkranz (Gyarm. 359). — szb. *koruna*, *kruna*: corona, *krunica*: rosarium Mikalja, bolg. *krunice*. Vinga. (Fremdw. 102).

koront, *korontár*: Carinthia (Dank.) — **korqti*: horutaninŭ carantanus Nestor 3; *korotanec*, *korošec* Habd.

korpa: furfur, kleie, egy *korpányi* só or. *krupina* soli (Gyarm. 316). — szb. *krupa*, graupen (hagel), rut., lengy. *krupa*, cs. *kroupa*: graupen; rum. *krupi*: grütze, észt. *krŭp*: graupen.

420 *korsó*: urceus, krug. — ószl. *krŭčagŭ*, t. *krčah*; alb. *gertšák*. A szb. *koršov* magyar származásu.

kosár: corbis, korb. — szb. *košar* nassae genus, *košara*: stabulum vimineum; alb. *košarík'e*.

kosulya, mezei bölcső: ländliche wiege. — or. tájszólásban *košela*: korb. A tót *bielčov* a m. bölcső-ből származik.

kosz: grind, tul. capilli hispidi. Gyarmathinál (336.) *kosz* mellett *koszmó*: jelentése is van említve. — ószl., szb. *kosa*: coma; rum. *kosicŭ*: crines pexi; alb. *koş*: haarzopf. Bud. (NyK. VI. 389.) az észt. *käsna*-val hasonlítja össze.

kotecz, *kotyecz*: tugurium, hütte (Gyarm. 74). — ószl. *kočiči*: cella, mansiuncula, úszl. *kotec* (Valjavec 270); rum. *kotec*, *kočinŭ*; alb. *kočéts*. (Fremdw. 101.)

425 *kótyavetye*: auctio, subhastatio, venditio sub hasta. Ab Illyriis videtur mihi arrepta esse ex ipso huiusmodi auctionis actu clamoso et interrogatione multum repetita *ko oće veće*. (Révai 89). — szb. *koćeveće*: quis vult plus (dare).

kovács, *kács*: faber ferrarius, schmied. — ószl. *kovači*, úszl. szb. *kovač*; mord. *kuznets* az or. *kuznecŭ*-ból; rum. *kovačjŭ* és *koval*; alb. *kovátš*. † (NyK. II. 471.)

kovákol: crocitare. — cs. *kvakati*; alb. *kváčkë*.

kovász: sauer Teig. — ószl. *kvasŭ*, úszl., szb. *kvas*; mord. *kvas*: dünnbier.

kozák: eine art schwamm (Tsz. 138). — cs. *kožak*: boletus luteus etc., lengy. *kożak*.

430 *kozár*; chazarus (Krsz.). — óor. *kožarinŭ*.

kozók: pelz (Tsz.); úszl., szb. *kožuh*; rum. *kožok*; észt. *kazukas*; úgör. *κοζόχα*.

köböl: scheffel, kübel. — ószl. *kŭblŭ*, úszl. *kebel*, szb. *kabao*. (Fremdw. 104). † (NyK. VI. 308.)

kölöncz: clavus parvus ligneus, kleiner holznagel (Dank.). —

cs. *klinec* : cuneus, a *klin* deminutivuma; mord. *klin*: keil. Vö. *klíncs*, *kilíncs*, *gilíncs* : klinke; rum. *klonc*. (Clemens 104).

kömény : cuminum, kümmel. — úszl. *kumin*, *kum*, *komin*. (Fremdw. 98.).

435 *köntös*, *kantus* : oberkleid. — ószb. *kontusi*, szb. és or. tájb. *kuntos*, cs. *kanduse*. (Semb. 32). (Fremdw. 100).

könyv : buch. — ószl. *knjiga*; mord. *kniga*; Bud. (NyK. VI. 390.) a mord. *koňov*-val veti egybe.

krabsál : kritzeln. — cs., t. *skrabati*.

kránicz : Kärtner für Krainer nach einer häufig vorkommenden verwechslung. — úszl. *kranjec*.

kucsma : mütze. — ószb. *kučima*, mhr.. rut. *kučma*.

440 *kuczik*, *kuczkó*, *kuszkó* : winkel, ofenwinkel. — szb. *kut*, cs. *kout*, t. *kúfík*.

kukacz : made, milbe, meztelen és gyűrűs testű hernyó, féreg, pondró. — hr.-úszl. *kuhec* : vermis (Belost).

kukuricza, *kukoricza* : zea mais, mais. — t. *kukurica*, lengy. *kukuryca* valószínűleg rut-ból való, szb. *kukuruz*; rum. *kukuruž* (Fremdw.). Ez az Amerikából származó termék Európában különösen a 17. század óta terjedt el (Unger, 1. 12.); a szlávokhoz Törökországból került át.

kulcs : clavis, schlüssel. — ószl. *ključi*, úszl., szb. *ključ*; alb. *kl'uts*. Vö. Sitzb. 17. 345. 393.

kulcsár : clavicularius, beschliesser. — ószl. *ključari*; rum. *klučarjū*.

445 *kulyak* : pugnus, faust. — lengy. *kułak* : kopfstoss mit den knebeln, or. *kulakū* : faust; észt *kulak* : faustschlag.

kup : acervus, haufen, *kupacz* : acervus, haufen, collis, hügel; rum. *kupicū* : cumulus. Vö. úszl. *kopica* : schober, *kopice* : haufen (heu), cs. *kopec* : erd. hauten és rum. *kūpicū* : kleiner schober.

kupa : hölzernes trinkgeschirr; vö. *kupak* : blüthenkelch. — úszl., szb. *kupa*; rum. *kupū*. (Fremdw. 103). † (NyK. II. 471., VI. 308.).

kupecz : händler, mäkler. — úszl. *kupec*.

kupecz : karg (Gyarm. 327.). — szb. *skupac* : avarus, t. *skupec*; rum. *skump* : avarus, carus az ószl. *skapū*-n alapszik.

450 *kurezina* : speckgriebe vö. zsikora, tepertő, speckgriebe. — cs., t. *skvarek* s ebből *skvarčina*.

kuruglya : ofenkrücke. — úszl. *krukla* : grallae. Fremdw. 102.

kuruzsló : orbiculatim faciens. (Gyarm. 316.). — szb. *kru-žiti* : cingere (Stulli); rum. *krug* : circulus.

kurva, *kura* : hure. — ószl., úszl., szb. *kurva*; rum.

kurvŭ; alb. *kŭrve*; úgör. *χοῦρβα*. A finn *huora* azonos az ósk. *hóra*-val. (Thoms. 136). + (NyK. II. 471.)

kusza: stumpfschwänzig. — szb. *kus*.

455 *kusztora*: taschenmesser, lamina cultri usu detrita. — szb. *kustura*; rum. *kusturŭ*.

kutat: fodere, quaerere, ausgraben, durchsuchen. — cs., t. *kutati*: eruere. Vö. finn *koke*-, *kojetta*-, *koetta*-. (NyK. VI. 393.).

kútya: tugurium, hütte. — szb. *kuća*.

kuvík, *csuvík*: ulula, todtenvogel. — cs. *čuvík*, *kuvík*, szb. *kukuvika* noctua (Mikalja); rum. *čoviku*.

SZARVAS GÁBOR.

IRODALOM.

Kisdéd szótár (a nyelvészeti galanteriák 2-ik kiadása). A nyelvünkben lábrakapott magyartalanságoknak és egyéb hibás kifejezéseknek betűrendes jegyzéke, a megfelelő helyes kitételekkel s nyelvi magyarázatokkal. Irta: dr. Vutkovich Sándor.

Nevezetes jó oldala ez antibarbarus-féle szóhalmazatnak, hogy a mit egyes kifejezésekről illetékes férfiak folyóiratokban, vagy egyebütt elmondtak, azt helyenkint velős tartalomban egybefoglalja. Így jó szolgálatot tesz azoknak, kik nem csupán a gyakorlat kedvéért akarnak némely selejtes kifejezésekről leszokni, hanem a helyesség vagy helytelenség mértékére és ennek igazolása módjaira nézve is öntudatos belátásra törekszenek. Érettebb tanulók és néptanítók mindenesetre hasznát látják, ha megszerzik e füzetet; mert az egymástól helyre és időre nézve oly távol eső forrásokhoz ők vagy sehogysem, vagy csak vajmi nehezen juthatnának.

Hivatkozásaiban gyakran találkozunk Szarvas, Budenz, Joannovics, Thewrewk, Brassai, Lehr, Simonyi, Halász, Mátyás Fl., Barna F., Ballagi és mások nevével.

Pl. az *and-end*-nél elmondja ezen alak történeti használatát a 16-ik századig és azon innen; idézi Szarvas munkáját „A magyar igeidők”-et és a Nyelvőr 3. k. 171. lapját. Az *árny*-nál felhordja Kazynczyt, Kresznericset, Baróti Szabót, Széchenyit, Pázmányt, Faludit, Káldit, Erdélyit és Aranyt: pontosan idézván nyilatkozataikat vagy a kérdéses szó alkalmazásának helyeit. A *bennünket*-nél Gyergyaival, a *Népk. Gyűjt.*-nél Steinerrel, Szarvas-sal és Hunfalvyval áll elő. A *bir*-ra nézve a Nyelvőrön kívül Arany prózai dolgozatai és Lehr tekintélyére támaszkodik.

De nem célunk végig menni az egész sorozaton, hogy mindent szóvá tegyünk, a mit benne jónak vallunk; inkább kifogásunkat tesszük meg egynémelyik pontra; a pár ezer szó és szólásmód közül aránylag úgy is igen kevéssel van bajunk.

Általában megjegyezzük, hogy V. orthologiája már szinte orthodoxia; és ezt a fanatizmusba játszó buzgóságot túlságosnak, azaz céltévesztőnek tartjuk.

Az elméleti elv, mint ilyen, okvetetlenül merev és exclusiv: vagy, vagy: tertium non datur! hanem a gyakorlat bölcsesége, tapintata, körültekintő józansága, okszerű számítása, combinatioja, egyszóval minden valóság a szélső lehetőségek között, vagy helyesebben mondva: az ő egyesülésükből ébred életre.

Nem is a theoria merev elvei felállítására kell a genie, hanem az elvek szélsőségei közt adott latitude-ben kimutatni a valóítás helyes, biztos pontját, a mi mindig valami magasabb és tökéletesebb a szélső lehetőségeknél, melyeket miatta el kellett vetni.

V. néha csupa szörszálhasogatásból egészen érthetetlen lesz. Pl. bűvkör és bűvszer helyett bűkör és bűszert ajánl. Ugyan mi különbség van a kettő között? Az összetétel határozó részei közt csak annyi, mint a fiu, meg fi; a szű meg sziv; a szú, meg szuv; nyű, meg nyűv; szaru, meg szarv között.

A bölcsész nem tetszik; nyilván, mert a philosophusnak nem bölcsekkel van foglalkozása; de az ajánlotta *bölcseľő* meg épen nem philosophust = bölcsesség keresőt vagy szeretőt jelent, hanem bölcsnek mondót vagy tartót, mint roszaló, javaló, drágáló, görbélő stb. stb.

Nyáry Albert műve címét, a *czímerészetet* elveti; pedig az olyan műnevet, melynek fogalma nevezetes történeti változatokat, aberratiokat, kiegészüléseket stb. nem szenvedett, bátran le lehet fordítani. *Czímerészet* sem korlátozottabb vagy kibélyegzettebb, mint a heraldika; szerkezete is csak olyan, mint a *szobrászat-é*, *fűvészet-é*. Ha nincs is igen szokásban *ász-szal* másból, mint állatnévből igét alkotni, van mégis néhány igazán népies analogia is, melynek nyomán a továbbképzés alapjául képezhetünk egyéb tárgyszóból is igét. Lám a kecske *le vel é sz*, a disznó *gy ö k e r é sz*, a somogyi ember *f á é sz*, minden dunántuli parasztasszony *g o m b á sz*, a csallóköziek *a r a n y á sz n a k*; országszerte *e p r é sz n e k*, *s z e d r é sz n e k* stb. Tehát legalább a *szobrászat* kedvéért a sculptornak is lehet szobrásznia, a heraldikusnak meg *c z í m e r é sz n i e*?

Álbarát nem jó; mert az „szinlelt, tettetett barátot jelent, de semmi esetre se hamisat.” Hát nem az a hamis, a mi megcsal? és nem a szín, a látszat csal-e meg? Ne nimium crede colori! Színes, kétszínű, hamis legalább a baráttra nézve minden esetre synonyma. Épen ezért az *álarcz*-ot, *álszent*-et is roszul rójjá meg V. annál inkább, mivel ezek igen ismeretes, használt kifejezések.

Azt mondja, még pedig Finályra hivatkozva, hogy az „*ál* és *hamis* pénz helyett ajánlatos a *rosz* pénz”: de nem igaz, mert itt már mind a három mást jelent. Álpénz a tantus vagy játék-pénz: hamis pénz, a mit törvénytelenül csinált egyes csaló, és rossz pénz: a melynek értékét törvényesen megszüntették.

Árvahivatal helyett ajánlja „*ár v á k* hivatala.” Az előbbi két-értelmű, az utóbbi meg nagyon is egyértelmű. A műszófélének nincs javára, ha kevésbbé elastikus a jelentése.

Bájcso-ról azt mondja: „helyesen alkotott, határozott értelmű szónk nem lévén, ajánlatosabb az internationalis műszó megtartása: caleidoscop.” Ez először nem műszó. másodszor nem rossz szerkesztmény, harmadszor legkevésbbé sem határozatlan értelmű; ha csak a *bájt* mint önálló nevet ki nem akarjuk irtani a *bájos*-nak alapját, a *bűbáj*-nak részét. A *báj* a művelt társaságban már kétségkívül vox civitate donata. Bájcso = bájnak csöve, mint a görög szépségnek csöve.

Becsületsértési pör helyett *b e c s ü l e t s é r t ő* pört ajánl. Köszönjük szépen! Inkább annak a prókátornak, a ki ilyen pört folytat, silentiumot kell adni. Az *i* melléknévképző valamiféle függést, származást, hozzávalóságot stb. jelent; függni, származni pedig inkább csak concrét, önálló dologtól lehet, nem pedig elvonttól, a mi maga is mástól függ: tehát a határozottan elvont jelentésű *ás-és-es* cselekvésnevekből az *i*-vel képzett melléknévnek mindenesetre nehézkes az értelme; de épenséggel az az *ó-s*, *ő-s* participium sem lehet örökké a minden lében kanál.

Külömbiséget kell tenni; pl. *kiindulási* pont, *állási*, *ülési* hely minden esetre rossz, és helyettük a *kiindulás* pontja vagy *kiinduló* pont jó; de a *becsületsértési* már sokkal kevesbbé rossz; mert a becsületsértés igen tartalmas, tehát concrét fogalom, törvényi meghatározásoktól, módozatoktól, föltételektől függő, nem pedig olyan minden bonyodalom nélkül való egyetlen, egyszerű cselekvés, mint pl. az *ülés*, meg az *állás* stb. *Aratási idő* a *aratás* ideje helyett talán valamikép még megjárhatná; de *aratási* gép a *rató* gép helyett valóságos képtelenség: mert az aratás magában véve kiképzett, concret fogalom, de a gépre vonatkozólag tisztán csak a gabna letarolása, lemetélése egyszerű cselekvését érthetni alatta.

Belterjesség helyett ezeket ajánlja: *b e l t e r j e d é s*, *a l a p o s s á g*, *t ö m ö t t s é g*; *t ö m ö t t*, *a l a p o s*, *i n t e n s i v*. Milyen sok a jóból? pedig a *belterjedés* = intensio, a *belteresség* meg intensivitas szeretne lenni — az alaposságról, tömöntségről beszélni sem érdemes — ez oly idétlen lenne az intensivitas helyetteseképen. Pl. e h. a léleknek csak intensivitása van, mondjuk így: a léleknek csak tömöntsége vagy alapossága van? Az inten-

sivitasnak ellentétele az extensivitas, a mi egészen más pár, mint az alaposság meg az alaptalanság. V. a caleidoscopot műszónak nézi, melyet a világért sem szabad bántani; hanem az intensivitást, a mi igazán igen fontos műszó, fölcseréli mindenféle dűb-dűb köznap szóval, csak hogy a tudományos műfogalmakhoz egyedül alkalmazkodni törekvő fordítást üldözhesse. Mivel a *tér* fogalmilag sem felel meg és a *terj* meg (a *j* csak a *terjed* ige *d* képzője előtt szerepelhetvén), alakilag sem lehetséges: lesz *extensio* = *kiterjedés* v. *külterjedés*, *intensio* = *belterjedés*; *extensivitas* = *külterjedtség*, *intensivitas* = *belterjedtség*, vagy pedig nem fordítjuk le ezt az oly sok jelentést magára szedett internacionális műszót, hanem marad: *intensio*, *intensivitas*, *intensiv* stb.

Erőnyi nagyságnak is mondják mind az intensivitást, mind az intensiót, a mi azért nem jó; mert nem akkora nagyságot jelent. mint az erő, hanem egyenesen erő nagyságot, helyesebben pedig: erőbeli fokozottságot.

Lenyelvel (Arany) helyett ajánlja: *letorkol*. Ugyan miért? Egyik is jó, másik is jó; de nem egyet jelentenek. *Lenyelvel* az asszony beszédje bő szaporaságával; *letorkol* inkább a férfi erős hangjával vagy durva, sértő, gögös szavaival.

E szóért Bodnár megróttá Lehart, hogy mért nem róttá meg ez Aranyt, a ki ime szót csinált; mert ő. t. i. Bodnár ezt: *nyelvel* nem hallotta soha. De én meg hallottam. szülőmögymben. Györben milliószor uton utfélen. Különösen a pörlekedő parasztasszonyok mondják egymásnak: Ne *nyelvelj*, ne *nyelvelj* te ilyen olyan! *Lenyelveli* a fél falu asszonyát. Szólt neki, de *lenyelvelte* mindjárt. Arany azt is mondja: *nyelvel* a kuvasz. Ez persze költői tropus és pedig annál méltányosabb; mert néha meg a mérges emberi beszédet ugatásnak mondják!

Arany nem faragott új szót; de ha tette volna is, jól tette volna; mert ez olyan szó, a mely tökéletesen helyes szerkesztés és értelmi árnyéklata is más, mint a synonymáé.

Nem szaporítom tovább a szót. E kised szótárt némely túlzása vagy tévedése mellett is haszonnal veheti kezébe mindenki, ki hivatalos nyelvész nem lévén, mégis ad valamit arra. hogy biztos hibátlansággal szóljon és írjon magyarul; sőt arra is. hogy vitás kérdésekben méltó tekintélyek meghallgatása után dönthessen saját értelme.

BABICS KÁLMÁN.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

A nyelvújítás történetében nemcsak azt érdekes tudnunk, hogy ezt vagy azt a szót ki csinálta, hanem azt is, hogy a nagyban működő neologusok kortársai mily szemmel nézték az újí-

tásokat? Igen érdekes ránk nézve, ha valamely író ellenséges állást foglal el akkoriban a neológiával szemben. Egy ilyen íróra akarom felhívni a szives figyelmet. Ez az író Tacitus Historiájának a fordítója Nagy-Ajtai Cserei Miklós. Munkájának a címe: „Kájus Kornélius Tácitus Historiájának öt könyvei. Fordította Nagy-Ajtai Cserei Miklós. Kolozsvárt A'kir. Lyceum betűivel 1840.”

Előszava igen érdekes és megérdemli, hogy felfrissítsük. Egy pár bevezető szó után így folytatja:

A' mi pedig a' fordítást nézi: abban az Erdélyi szokott magyarságot követtem. A' nagyobbik magyar haza némely, — és pedig számos — férjfiainak nagy köszönettel tartoznék nemzetünk, hazafiui szorgalmatosságjokért, ha azoknak nagy része, A'siából hozott nyelvünket bővíteni és szépíteni kívánván, akaratyán kívül több kárt mint hasznat nem tett volna benne. Ollyanoknak, a' kik legelőbb, kised korokban más nyelven tanóltak vólt beszélni, — azon innenis tíz annyit gyakorólták, mind beszéddel, mind pedig írással 's olvasással, másban magokat, mint ebben; a' kik azt máig is jobban tudgyák, mint a magyart, — melyet későbbre kezdetek tanólni, 's tél-tul gyakorólni, — azólt is ritkábban, mint némely más nyelveket: — szörnyű nehéz munka, ezt a' miénket még csak vóltaképpen magokévá tenni is, — hát még bővíteni, jobbítani, szépíteni? — Mert valamint mindennemű gyümöltsnek más-más íze, — minden illatos virágnak más-más illattya, — úgy a különböző nyelveknek is különböző minémüsége és természete van; — ki mellyiknek ízét kedvelte meg hamarébb, ahoz vonzódik — Megbocsátnak hát nékem azok az érdekes nyelvívéssek, ha nyomdokjokan nem járok; — ha a' divatba jött újításaikat nem követem; — és csak az annakelőtti magyar nyelven szóllok. Újj szókat reá kötni a' Nemzetre senkinek sem áll hatalmában: kivált azok helyett, melyek nyelvünkben feltaláltatnak: sem kitűzni azokat, melyek, ha szintén régebben más nyelvekből jöttek is által, megmagyarosodtak, 's a' válogatottabb szólni tudóinktól is elfogadtatva, századok ólta járnak; — sem ollyan új szókat alkotni saját kény szerint, mellyek érthetetlenek és izetlenek: sem szokottakat, csupa rövidítésnek okáért, elcsonkítani bénítani, — vagy éppen felszegdelni, 's különböző jó régi szóknak darabjaiból, más nyelvnek módgyára, újj s merőben egyéb értelmű szókat készíteni belöllek. — — Imhól okaim! melyeknek tekintetéből másoknak újításait nem követem, nem majmolom. Hogy sok szók vesztek el nyelvünkéből, az alatt, a' meddig ez csupa házi és mindennapi dolgokról beszélő nyelvnek maradott vólt, tagadhatatlan: de mégse kezdgyünk újj szókat utólsó szükségesen kívül, — t. i. a'

meddig meg nem bizonyosodunk arról, hogy valaminek a mő nyelvünkben tellyességgel nints nevezete*): hanem inkább a' velünk rokon Á'siai népeknek nyelveiből kellene öszveszedgetni azokat, melyek a' magukéból, a' véllek nem élés miatt, felejdékenységbe mentek és haza hozni. Ez az, a' mit legméltábban lehetne várni Hazánk tudósaitól, hacsak ősi nyelvünket, bővítés helyett, idétlen foltokkal tarkázni, 's annak valóságos régi szavait, vissza szerzés helyett, örök felejdékenységbe temetni, nem akarjuk! Megeshetik, hogy, a' harapozó újj magyar szóllásnak divattyában, — annak mód is kedvellői előtt, nem talál kedvet magyarságam: de inkább eltűröm azt, mintsem hogy századokat fellyül múltó nyelvünket érthetetlené, és izetlenné tenni, 's idegeny, a' miénkhez éppen nem rokon, Európai nyelveknek idiotismussaival természetéből kivetkeztetni, — segítségül légyek. Írám Kolo'sváron Szent András Havának utolsó napján, keresztényi számlálásunk szerint 1840-dik esztendőben. —

Igy szól Cserei, a tiszta magyarság Naeviusa, Catója.

CSENGERI JÁNOS.

HIBÁS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK.

Alig van magyartalanság, a melyet meg ne rótt volna az orthologia. De ez eljárásának csak úgy lehet sikere, ha újra meg újra figyelmezteti a közönséget ugyanarra a hibás beszédre. Egy vagy két megrovó felszólalás nem futja ki. Lássuk a következőket:

1. A mutató névmásnak távolra mutató *az* alakját nem kell kitenni az összesorozott mondatok másodikában, esetleg harmadikában akkor, a mikor a kifejezésnek legkisebb súlya sincs rajta. Kiteszik pedig minduntalan; csakúgy nyűzsög a sok *az*, *azt*, *azokra* stb.; pl, „Értjük a külügyminister ur igyekezetét, sőt méltányoljuk *azt*“ (*ja wir würdigen es — —*); e helyett: „sőt méltányoljuk is“. „E bajt nem akarják *növeszteni* még az által is, hogy *azt* diplomaciai complicatiók útjára szorítsák“; e. h. „... *növelni* (mert *haját*, *bajuszt*, *szakált* szokás *növeszteni*) még azzal is, hogy a diplomaciai stb.“ — „Biztosan tudnak a kitűzött cél felé haladni és *azt* el is tudják érni“; e. h. „és el is tudják érni“ — „Kárhoztatták az occupationalis politikát s megjósolták *annak* rossz következményeit“; e. h. „megjósolták rossz következményeit“.

A kiigazított példákból azt látjuk, hogy a szóban forgó *az* egyszerűen kimarad, még pedig nemcsak akkor, ha az illető főnévvel ragban egyezik, pl. *baj*t . . . (*azt*), hanem akkor is, ha nincs ilyen egyezés köztük, pl. *cél* felé . . . és (*azt*) el is tudják

*) Az ő saját ritkítása.

érni: . . . *politikát* s . . . (*annak*) rossz következménycit. — „De nem olyan nagyok szépségei“, „Hogy el ne lehetne felejtetni“ (Szilaj Pista. Petőfi versei). Nem kell ide se *azokat*, se *őket*, hogy megértse az ember. — A hol a mondat természete megkívánja, személynévmást vonatkoztatunk az előző főnévre, pl. Az akadályok számosak; de megküzdök *velök* (nem: *azokkal*). Az ügy sokkal fontosabb, semhogy megfelejtkezhetném *róla* (nem *arról*)

Magától érthető, hogy a hangsúlyos mutató névmás ki nem maradhat a mondatból, pl. Munkácsy képe? *Az* nem lehet másé, mint Magyarországé. *Azok* közt keresed te a jó hazafiakat? „A rossz neveléssel megrontott fiatal, szerencsétlenségében méltán vádolja szülőit; mert *azok* bűneiért lakol“ (Brassai. Nyelvőr I. 116.). Mondhatjuk ezt így is: „mert *az* ő bűneikért lakol;“ de az *azok* szó itt hatásosabb. Kiteszszük a mutató névmást ott is, a hol csak részben esik rá a kifejezés súlya, pl. Nem jön *az* vissza többé. Nem jár *az* színházba. — Vagy összehasonlítás esetében, pl. kényes kérdések valóban! Nem is szabad *azokkal* úgy bánni, mint holmi *bagatell-ügyekkel*.

Gyakran szükségtelen ugyan, de nem hiba az *az* használata; mert mihelyt ki van téve, van rajta hangsúly, pl. A mondottakból korántsem következik, hogy stb., vagy korántsem következik *az*, hogy stb. — „ezen mi törvényeink . . . az irigység és kajánság száz meg száz lesei közt is, és gyakran (fájdalommal említem *azt*) a hazafiak bűnei közt is időnkig által szállván, stb.“ (Kölcsey beszéde 1827). Mondhatta volna így is: „fájdalommal említem“; de az *azt* sem hiba (Mintha mondaná: fájdalommal említem *azt*, a mi most következik). — Nem ritkán a közelre mutató *ez* van helyén, pl. „Szerencse hát, ha a poetát . . . a *véna* is lelkesíti; annyival nagyobb szerencse *ez*, a minél ritkábban történik“ (Csokonai Elegy. költ. Előbeszéd).

Van tehát több módja a tárgyra való utólagos rámutatásnak; és az *az* szereplésének is elég tág tere van az ilyen mondatokban; csak hogy a fenn megróttak nem tartoznak ezek közé: valamint az itt következő sem állja ki a sarat: „... a szeszmérő gépek pontos jelzései és *azok* megbízhatósága.“ Miért nem így: „és általán véve *megbízhatóságuk*“ — ? A *jelzésekre* nem vonatkozhatik a rámutatás; hisz ezek „*pontos* jelzések“. Ez esetben különben is azt kellene mondani: „és *ezek* v. *emezek* *megbízhatósága*“.

Kézzelfogható germanizmus továbbá az *az*-nak infinitivus elé állítása is, pl. „Gróf urnak *az* volt célja, *kimutatni*, hogy stb.“ — ; e. h. . . . „*célja* volt: *kimutatni* stb.“ — „a rendes bíróság nem is lehetne *azon helyzetben*, *elbírálni* a felfolyamo-

dást". Az utóbbi szerkezetben az infinitivus nincs helyén. Általában, ha a mutató névmás megtartásával szerkesztjük a mondatot, akkor nem élünk infinitivussal, hanem *hogy* kötőszóval, így pl. "... az volt a célja, *hogy* kimutassa ..." — "a rendes bíróság nem is jutna *abba* a helyzetbe, *hogy* elbirálhassa stb." — ; infinitivussal így: "... soha se lehetne alkalma elbírálni stb."

2. A tulajdonító ragot gyakran kilehet hagyni. Ez nem azt teszi, hogy váltig megfoszthatjuk tőle a birtokos nevet; pl. "A Gy. gróf megvette *Karlovszky Berczi* „a középkori lovag” című képét"; e. h. *Karl. Berczinek* „a ...” cz. képét. — "Bismark herczeg a császárhoz intézett írásbeli előterjesztése"; e. h. *B. herczegnek* a császárhoz stb. — "A *belügyminister* egyik leiratában a felekezeti iskolákra nézve oda utasittatik a megye közönsége"; e. h. a *belügyministernek* egyik leiratában. stb.

A birtokos rendszerint akkor kívánja meg a tulajdonító ragot, mikor a birtok. — mint az idézett példákban — messze esik tőle. Itt azonban már csak azért is szükséges ez a rag, mert olyan szó áll a birtokos és a birtok közt, mely erősen, legott érezhetően megszakítja az e két beszédrész közötti kapcsot. Ilyen szók a többi közt a névelő és a számnév. Ekkor az érthetőség kedvéért is ki kell tennünk a *nak nek* ragot; pl. *Szarvas Gábornak* az igeidőkről szóló munkája (nem: *Sz. Gábor az igeidőkről* stb.) *Ligetinek egy képe* különösen megtetszett nekem (nem: *Ligeti egy képe*). Ebben: "a *belügyminister* egyik leiratában stb." a *belügyminister* szót alanyesetnek is gondolhatjuk mindaddig, a míg végre az *oda utasittatik* meg nem érteti velünk hogy birtokos a *belügyminister*.

Igen kényes és gyakran változó kedvű is ez a *nak nek*. A rá vonatkozó szabályokat nem alkalmazhatni következetesen minden egyes esetre. De az itt elősorolt esetekben ugyancsak szükséges a tulajdonító rag használata. JOANNOVICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Maróthi szerint.

Németországban és „so weit die deutsche Zunge klingt” a matematikai bizonyosság megjelölésére a szólás sajátos alakja használatos: „Nach Adam Riese”. Minden német érti azt és annak bizonyosságául veszi, hogy a számvetés eredményéhez kétség nem férhet, ha azt Adam Riese szerint megállapították. Számtalan ember mondja el a „Nach Adam Riese” bizonyosságot, de kevesen tudják, hogy Adam Riese a XVI. században bánya-tiszttséget viselt, mellesleg számvetést tanított és két aritmetikát

irt, melyek közül a kisebbik két századon át mintegy 30 kiadásban megjelent. Könyveit ma csak a tudós ismeri, de neve, mint mitológiai személyé, ma is él nemzete öntudatában. Hasonlóra akadtam nálunk is. Ugyanezt jelentő magyar kifejezés: „Maróthi szerint!” Mintegy 20 évvel azelőtt egy tiszavidéki táblabíró szájából számtalan alkalommal hallottam; de egyéni szokásnak tudtam be, mert az öreg ur tanuló korában Debreczenben élénk emlékekben élhetett még Maróthi működése. Azonban a legutóbbi időben két, egymással különben éppen nem érintkező fiatal ember mondogatta: „Maróthi szerint!” Midőn őket megkérdeztem, ki tulajdonképpen az a Maróthi, egyikük sem tudott találó feleletet adni: a szólás ez alakját egyszerűen közmondás-félének tartották. Bizvást mondhatjuk tehát, hogy a híres debreczeni professzor népünk bizonyos rétegeiben ily értelemben mondaszerű alakká lett és neve a szólás ez alakjában: „Maróthi szerint” maig is él.

CSÁSZÁR KÁROLY.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Egy új, csak ez évben megindult folyóirat, de nem nyelvészeti szaklap, mellékesen egyes nyelvi kérdésekkel is foglalkozik. Egyik számában (január 29.) a *tanár* szót rektifikálja, mondván: „A mi a *tanár* szót illeti, attól nincs mért iszonyodnunk: mert az régi magyar családnév, melynek alkotásához a nyelvújításnak semmi köze, azért az orthologusok hiába berzenkednek miatta; ott a tö *tanár* (Tanár).” A Nyelvőr, mely éppen a *tanár* nyakára öntötte többször legerősebb lúgját, e rehabilitácziót minden észrevétel nélkül hagyja. Én a hallgatást ily esetben nem tartom helyénvalónak; mert vannak sokan, a kik félnek „tanítókká” lenni s hangosan ismétlik az argumentumot: „a Tanár régi családnév” s a Nyelvőr hallgat, nem tudja megczáfolni „ezen érvet”.

Felelet. A kit eddigi felvilágosításaink meg nem győztek a *tanár* fonákságáról, arra hiába pazaroljuk a jó szót, különösen ha még követői is amaz arisztokratikus hitágazatnak, hogy a *tanárnál* kezdődik az ember. Hogy pedig a szóbeli folyóirat nyelvészkedését eddig nem vettük figyelembe, az abban leli magyarázatát, mert épenséggel nem adta tanujelét annak, hogy „érti a mesterségét”. Bizonyítja a jelen eset is. Átlátja, hogy a *Tanár* régi családnév, de elfeledi adatokkal támogatni állítását; pedig puszta állítással még nem döntöttek le eddig semmi köfalat. De meg ha ezer adattal igazolná is a *Tanár* családnév régiségét, ez a Fogarasi *tanárát* (az ő műhelyéből került ki a szó) éppen nem juttatja a bárósági polczra. Hintsétek el ez új

bölcsességnek magvát és az ezer képző tündér kertje nem lesz csupán mese többé; szapora számban egymás után fakadnak ki a legtarkább színű képző virágok és betöltik illatukkal az egész kerek földet és elközeledik, hogy örökre köztünk maradjon Jósika Miklós „felséges magyar nyelvének” megjövendőlt országa. *Sziv, vers, köröm* közönséges szók; nem világos-e tehát, hogy *Sziv-acz. Vers-ecz, Körm-öcz* régi tulajdonneveink egy eddig használatlanul heverő *acz, ecz, öcz* képzőt őriztek meg s tartottak meg számunkra. Ily használatlanul heverő s megeleveníthető képzők nagy számmal élnek tulajdonneveinkben: *ád, éd: Kar-ád, Ser-éd; ák, ék: Vid-ák, Esz-ék; csány, csény: Tur-csány, Köp-csény; czal, czel: Tar-czal, Per-czel; onka, enka: Bor-onka, Cser-venka; orcza, ercze: Lat-orcza, Beszt-ercze; csend, csend: Kará-csend, Kere-csend; ámos, émes: Perj-ámos, Föd-émes* sat. sat.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Logicostiliztikai százszorszépek . . . Első virág szál. Kivirágzott az Egyetértés 1882. május 23-ki számában: „A fővárosi tanács IX-ik ügyosztályában szabályrendelet készül annak megtiltása iránt, hogy a baromfiak s egyéb eladásra szánt házi állatok (borju), megkötözötten való piacra vitele és kötözve tartása megtiltassék”. — **Második virág szál.** Kivirágzott Szarvason az 1881-iki gymnáziumi értesítőben: „G. P. tanár, bár talán bensőbb hivatással tanodai (s melleleg szépirodalmi) működésre voltaképen lelkészi pályára készült volna s innét át is hozta hozzánk a legjobbat: a vallásos kedélyt”. — „Cserehelyek, úgyszinte tanulóknak alkalmas szállások iránt, milyenek csak tisztos családkörökkel viszonyban, főként szülőket pótolható családanyák gondozása mellett létezhetnek, az illető osztályfő s különösen az ephorus tanár szolgál a hozzá bizalommal fordulóknak részletes tájékozással, még pedig ingyenes szivességből és önzetlen nevelői kötelességtudatból. — **Harmadik virág szál.** Illatozott a budapesti kir. magy. tudomány-egyetemen 1881. május 13-án. „Beszéd, melyet a budapesti kir. magy. tudomány-egyetem ujjáalakításának 101-ik évében tartott Berger Ev. János, az egyetem e. i. rectora. Tisztelt Gyülekezet! Hogy a XVIII. század harmadik évtizedében országos közmívelődési szükségletnek mennyire mélyen éreztetett legyen, hogy az akkor tanítottakon kívül főtanodáinkon a külföld egyetemei példájára a többi tudományszakok is kellőleg taníttassanak, — annak, mihelyt a kül- és belbéke helyreállítása folytán rá alkalom nyílt, kétségtelen és ünnepélyes kifejezést adott volt már az 1823-ki ország-

gyűlés is; — pedig hogy már akkor is sejteni kezdték nálunk is, mit ma mindenki tud, miszerint a népek mindinkább fejlődő s lassankint minden téren mutatkozó versenyei között „csak azon — habár kisebb — nemzet nyom valamit az emberiség mérleg-serpenyőjében, csak azon — habár nagyobb — nemzetnek van létjoga és jövője, mely a tudomány és műveltség fáklyájával kezében halad odább életösvényén“, — arról is magyar kulturtörténelmünk lapjai tanuskodnak“. — **N e g y e d i k v i r á g s z á l.** Szintén a tudományos egyetemen illatozott 1881. szeptember 1-jén. „Beszéd, melylyel B e r g e r E v. J á n o s az egyetem volt rectora az egyetem igazgatásáról lelépett. Mélyen Tisztelt Gyülekezet! A különféle szakcsoporthatóságok, sőt egyes tudományszakok közötti legbensőbb szerves összetartozandóságnak, ugyanezek kölcsönösen tiszteletbentartandó egyetemleges hivatottságának s azért egyrangúságának, de a minden igazi tudomány közös célját és tárgyát, az igazságot jellemző összhangzatos egységnek is ünnepléses kifejezést kívántak és kívánnak adni nézetem szerint tárgyilagossággal, és nem annyira az ama szakcsoporthatóságokat képviselő testületeknek, a karoknak, a tanácsstagok által amúgy is eléggé ellenőrzött jogai s érdekei váltakozó érvényesítésére bővebb alkalmat nyújtani — subjectív szempontokból — kivált a teljes tud. egyetemek akkor, midőn kebelükben tanévenként, a karok sorrendje szerint, a különféle tudományszakok egyes tanárait állítja a közbizalom az összegyűlt díszes élére, bizonyára jelentőségteljes egy ősi szokás és bölcs intézmény szerint, mely hivatva van a tudományos kutatás kellő teljessége, mélysége és biztos előhaladhatása érdekében — mint máskor kimutatnom szerencsém volt — folyton szem előtt tartandó, kivált napjainkban a tudományos világban örvendetesen mindinkább elismertebb s hasznosan érvényesítettebb sarkalatos egy alapelvnek mintegy folytonos üdvös mementója lenni!“ Nem válogattunk mind a két beszédből mindjárt az első periodust vettük; hanem a kákán csomót kereső izgágnak is meg kell vallania, hogy mind a kettő emberül ki van cirkalmazva; s a ki gyönyörködik a felsőbb körmönfontságokon, ajánljuk neki az egésznek átolvasását.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Ajtóféltre van akasztva a kanál. (Elmult az ebéd.)
 Megtalálta zsák a fótját, eczetes kanta a dugóját.
 Vakujj magyar, ne láss tót.
 Várják mint a bodrogköziek az árvizet.
 Jobb egy marék szerencse, mint egy víka pénz.

Má megennim a szíp asszony főztyit. (Éhes vagyok.)
 Korántomse ecczer ugy, mint másszor.
 Ugy kerüli, mint az ördög a temjint.
 Régen volt, talán nem is igaz volt.
 Merni kén' a templomba fűtyülni. (Nem mernéd meg-
 próbálni.) (Sárospatak.)

SOLTÉSZ MARGIT.

Tájszók.

I.

Szathmármegyeiek.

Bacsó: ki a nyáját nem őrzi,
 olyan számadójuhász féle.

bonya: ügyetlen, bámész; az
 ilyenekre alkalmazottan mond-
 ják: Te bonya Mari!

csapáng, cojta: nagy bot,
 rudacska.

csatrangos: rongyos, dolog-
 talan, csavargó nőről mondják.

cella: a nád kinövése, ujjulása
 tavaszon, melyet az „Ecsediláp”
 mellett lakók nyersen is esznek,
 sőt megfőzve kedves eledelük.

cseterdeszka: cseterbe azaz
 szálán hasított és nem fűrészelt
 tölgyfa deszka.

csikolni: csiklandozni.

csuszó: kígyó.

erkölcsös: csökönyös, makran-
 csos ló.

fiamuram: vöm. Így nevezik
 különösen azon vőt, ki mívelt
 léteire alacsonyabb míveltségű
 és helyzetű nőt vesz el.

füllencs: azon lencse alaku
 zöldség, mely az álló vizeken
 uszkál.

gérázni: begérázott a víz, az-
 az egy kicsit fagyott. Innen

géra: a vékony, gyenge test-
 alkatu emberről, különösen gyer-
 mekről mondják.

gulászta: elléskori gyenge tej;
 Dunántul: főcstej.

hibiz: hibázik.

hirintő: hinta.

hurolni: disznóbélt tisztítani.

kápás: képes, pl.: nem vagyok
 kápás többet enni.

kanda: savóleves, melybe turót
 tesznek.

kani: férfias természetű nő.

kavillál: ide-oda bámul, tekint-
 get.

kénkődni: pl. nem kénkődött
 ez a gyermek? azaz nem volt
 rossz?

kés kételen: muszáj.

kuszár: hosszú, pl. kuszár
 nyaku ez a Péter.

kupacos: hepehupás, pl. ez a
 határ.

lombár: igen nagy pl. nagy
 lombár ez a Miska.

máhók: tátott száju, bamba,
 bámész.

muta, mutuly: ügyetlen, pl. ez
 a Pista.

nyakal: csíkot tisztít; nyakal,
 mivel a csíkot úgy tisztítják,
 hogy a nyakát elvágják és úgy
 huzzák ki a bélét.

ondó: a köles haja; vagy
 olajütéskor, mikor a napraforgót
 hajalják, ennek haját is ondónak
 nevezik.

pákosztás: nyalánk.

poháj: megszitált liszt. Innen

pohájós : azon edény, melyben a lisztet tartják.

pöntyő : a nők midőn fonnak, szájokkal rágják, igazítják a szálát, s ha akad egy kis csepűféle az eresztett szálon, ezt nyálzóul fogaik közt rágják, s ez a pöntyő.

recze : léczből csinált kerítés. Innen

reczekapu : léczkapu.

rütyő : kis, fiatal szalyha.

szelep : kis félereszű pásztor-kunyhó.

siláp : nagy darab, pl. kenyér.

soros : így nevezik azon egyént, kit éjszakánként a faluból, a kint háló pásztor mellé őrtül rendelnek.

sokadozni : ne sokadozzék

kend, hanem mondja meg, hogy eljön-e vagy nem, vagy ád-e kend vagy nem.

sunda : csunya, pocsek.

sugáritó : így nevezik a gyermekek azon vesszőt, melynek kihegyezett végire almát vagy agyagos sárt szurnak s megcsóválván, elhajítják.

türköl : pl. a borju mikor erősen döfi, szopja anyját ; innen a gyermekre is alkalmazzák, pl. te csunya, mindig türkölsz, mindig szopol.

umbella : esernyő.

zehernyás : kissé ittas.

vaszka : hitvány, sovány, csenevész gyerekről mondják.

vackol : almol, pl. midőn a disznó fiadzani akar. CSEKE BÁLINT.

2

E r d ő h á z i a k.

Vizibéroz : sürög forog, ügyeskedik.

jöttünk : egyességet jöttünk. egyességet kötöttünk.

pöcsi : sültzalona.

ristung : holmi, rend, egy ristung ruha : egy rend ruha.

czaflat : jó, megy.

rohaszt : szalad.

lebészél : elbeszél, elmond.

lovaczkol : lovagol.

lűvödék : egyenes.

perczent : serkent, használják, azonnal' helyett is.

badár : szép.

srêdej : két ágas összekötő fát hívják így.

bagon : vagon kocsi.

kuttong : leselkedik.

kankász : szét, idestova néz.

têbolyog : cél nélkül jő, megy.

harácsol ; szétdarabol, apróra szel.

lűhőköl : arra mondják, ki a lóháton sebes menéskor rázódik, ráz.

megbicsakolja magát : megcsökönösödik : azaz megátalkodik.

OROSZ ENDRE.

Ik erszók.

(III. k.)

Keres-kutat : hegyiről-tövire összekeres mindent.

Kiczet-kaczat : mindenféle holmi egy helyen összehányva.

Kipeg-kopog : a kis gyermek, midőn már járni tud s czipőt vagy csizmát huznak a lábára ; de kipeg-kopog az embernek a feje is, ha egymásután sürűen ütik. „Ummeg kipegett-kopogott

a kis csizmájiban! Ugy ütötte agyba-főbe, csak u kipegett-kopogott*.

Kilintyel-kolantyol: a harang, mikor a marha „rosszul hordozza”, azaz: nem rázza a nyakát s a harang szíve csak ritkán ütődik hozzá az oldalához; de kilintyel-kalantyol a vödör is, mikor a kut falához verődik.

Kirreg-korrog: az ember hasa, mikor megehül. „Dejszen má dé lesz, mer igen kirreg-korrog a hasam.”

Kityeg-kotyog: a csutora mikor belőle isznak.

Licseg-locsog: az eső, mikor nagyon esik.

Lifeg-lafog: az olyan emberen a ruha, a ki csak úgy hánnyaveti azt magára. „Ullifeg-lofog rajta minden, mintha vellávâ vóna ráhányva”. A cifet-cafat is „lifeg-lofog” az ember után.

Lig-lóg = lifeg-lofog: Az asszonynak a haja, ha az nem fésülködik s fejét rosszul köti be.

Lityeg-lotyog: az emberen a bő, nagy ruha; vagy az étel, viz, bor stb. az edényben.

Lócs-pocs: esős időben, ha nagy sár van, az utca csupa „lócs-pocs”. „Egész ruhámat összelicsegte-locsogta ez a locs-pocs”.

Mireg-Morog: magában haragosan beszél, dörög az, a kinek valami nem tetszik. „Má meg valami nem teccik neki, mer mindig mireg-morog.”

Mizeg-mozog = izeg-mozog.

Ötöl-hatol: érthetetlenül, gyorsan „szopernyázva” beszél; ötöl-hatol az ember akkor is, ha megijed s nem tud értelmesen összefüggően beszélni.

Öt-kát (üvölt-kiált): kiabál, lármáz, ha van rá szükség, ha nincs. „Ne öts-kács ugy, mintha megvóna bolondúva”.

Pitteg-patog: a tűz, mikor erősen, lobogva ég; a kukoricza, mikor durrogatnak vele.

Pitye-potya: ember, kivel mindenki úgy tehet, a hogyan akar, azért nem mer érte szólni; de pitye-potya az olyan ember is, a kinek nincsen bizonyos otthona, hanem hol itt, hol amott van, mások nyakán élősködik.

Mesterműszók.

Midőn egy rég összeszedett mesterműszók gyűjteményének közlését megkezdjük, felvilágosításul előre kell bocsátanunk Frecskay Jánosnak sorait, a melyek e gyűjtemény történetére vonatkoznak. A levél így hangzik: „Az orsz. magyar iparegyesület a hatvanas évek végén (68-ban vagy 69-ben) fölkerlte a magy. tud. akadémiát: engedje át a nála netán található mesterműszókat. Az akadémia e felszólításnak eleget téve, az itt mellékelt csomó irást küldte meg, melynek egyes darabjaira oda van jegyezve az akadémia iktató száma és a beérkezés éve. Az iparegyesület az

ekképen birtokába jutott szógyűjteményt kiadta Szabóky Adolf tagjának, hogy azt használja fel munkában levő műszótárához. Ez azonban nem készült el. Szabóky halála után a gyűjtemény vissza-került az iparegyesülethez, mely azt most nekem adta ki, hogy annak használhatósága felett véleményt mondjak. Én legjobbnak ítéltém, ha az a „Nyelvőr“-ben közzétételik. A szógyűjtemény 1832 és 33-ból való és csak most 50 évi hányattatás után kerül világosságra. A tájszótár előszavában dr. Schedel Ferencz meg-
emlékezik e mesterszókról, azt mondván, hogy azok közlése külön kötetnek van fentartva. A Nagy Szótár írói úgy látszik szintén nem használták e gyűjteményt. F r e c s k a y L a j o s.” (Szerk.)

CZEH JÁNOS gyűjtése.

A győri mesterembereknél divatos műszavak.

I.

M o l n á r m e s t e r s é g.

b o c s k a: viertl.	f i n a k: maaszl (egy mérőnek tizedrésze).
c s a p k a r i k á k: zapfen- ringe (a gerendőkön).	g a r a t: gosze.
g a r a t u l ó: máskép bocska.	p a r a s z t m a l o m: glatt- mühle.
g e r e n d ő: grundl.	s z i t á s m a l o m: beutlmühle.
g e r e n d ő c s a p: grundl- zapfen.	o r s ó k: sprudeln (a koron- gokban).
h á z h a j ó: hausschiff.	p e t i k e g e r e n d ő l e c s k e: beutl mandl.
h a s f á k: streuhölzer.	p r o s z n a v e s s z ő: spring ruthen.
k é r e g: zarg (a kövek be- takarítására).	r é g ő f á k: riegeln (a hajó- kon keresztül fekvő és az egész sort tartó fák).
n a g y k o r o n g: vorsatzrad.	s e r p e n y ő: pfandl.
k i s k o r o n g: triebrad.	s z á l v a s: eisenstange (a felső kő hajtására.)
k ő f é s z e k: steingescheder.	s z e l e l ő c s ő: schwingröhre.
k a l á c s f á k: fellung stücke.	s z e l e l ő o r s ó: schwin- rädchen (mind a kettő adarához).
k a l á c s k e r í t é s: gränz- räder.	d a r a s z i t a: griessieb.
k a l i s t á s v e s s z ő: kloben ruthen.	h o s s z u s z i t a: weizen- beutl.
k ü l s ő n a g y k e r é k: wasser- rad.	k e r é k s z i t a: rundsieb.
b e l s ő n a g y k e r é k: grosses kammrad.	k o p u l ó s z i t a: koppbeutl.
k i s e b b b e l s ő k e r é k: kleines kammrad.	v á l a s z t ó s z i t a: scheid- beutl.
n a g y v i z k e r é k: fluder (a külső nagy kerék minden hozzá- tartozókkal).	s z i t a l'

k ü l s ő á s z o k : quell (ezen nyugszik a nagy kerék gerendője).

k é s z s é g : mehlzeug.

k ő l á b a k : stuhlsäulen (két nagyobb és két kisebb).

k e r e s z t f á k : wasser arme.

m a l o m l á n c z : mühlkette.

c s a t l ó l á n c z : radelkette (a völgygerendők csatlására).

v e z é r l á n c z o k : vorkette.

t e k e r ő l á n c z : tauchkette.

l a p á t d e s z k á k : schaufel-laden.

m a l o m s z e g : mühlstock.

s z i t a s z e k r é n y : beutelkasten.

s z i t a v i l l a : beutlgabel.

s ű v e g : schraubmutter.

v a s h i d : eisenstig (a kis korong alatt).

v a s k ö r ö m : geiszfusz.

v i z t a r t ó : vorbrett.

v ö l g y h a j ó : waidschiff.

v ö l g y g e r e n d ő : spangen (a két hajó összetartására).

v ö l g y h i d : vorsteg.

z s e b e n y : tragschwinge (a kőlabakon lévő gerendák nevezetnek zsebenyeknek).

Helynevek.

Diósgyőr helynevei.

I. Agóbércz, Aszóbércz (nagy és kis), Aszóvölgy, Barát-erdő, Bábalapos, Bángyalog, Bányaverem, Bekény (alsó, felső Bekényhegy, Bokorádivölgy, Bűdöskút. Csanyik (Egy 1313. évi oklevélben „Cyenyg terra populosa prope villam Gewr“). Császártető, Csipkés (nagy és kis), Csipkésárnyék (kis), Csipkésukta, Csipkésút (kis). Csonkavölgy, Csörgővölgy, Darakút, Deménypatak, Dobka, Dobrák, Dorongosfető, Dubcsinavölgy, Dubcsinafető. Dubinamloka, Egresvölgy, Eley. (Egy 1373. évi oklevélben mint „sylva Eley“ fordul elő. Ma nincs a határban), Eresztőhegy (kis és nagy), Égés, Fehérkútvölgy, Feketesár, Fiókmátra, Folyófető, Forrás, Forráskút, Földégés, (Fyltow — talán Fültó nevű halastavat említ egy oklevél 1313-ból. Ma nem találom). Galyaárnyék, Galyatető, Garadnapatak, Gatyáárnyék, Gatyahegy, Gatyaközi, Geszti, Grenyővölgy, Guliczkatető, Hatvanos, Hámor (ó és új), Háromkútvölgye, Házakhelye, Hegyestető, Hosszúgamócza, Hosszúteber, Höviz, Huta (ó és új), Imolbércz, Ivács, Kajlabércz, Kávásút, Kaczó (nagy), Katuspallag, Kádabércz, Keczet, Kerekhegy, Kékmezőtető, Királykút, Kisdél, Kishajtás, Kishegy, Kiskút, Kisorom, Kisvölgy, Köpöskút, Köpösvölgy, Középtóorom, Kurtahegy, Kútpart, Lasztó, Ládierdő, Létrás (kis és nagy), Lipatető, Ludna, Lusta (kis és nagy), Lyukói völgy. Majorház, Mali-malinács, Malomvölgy, Massa (ó és új), Melegoldal, Melegvizlápa, Mező (kis és nagy). Mélyvölgy, Mészárszék. „Nagydél, Nagylejtő, Nyavalyás, Nyilastető, Nyilastó, akadémia iktató. Ostoros, Oszrarétje, Osztranyak, Osztratető,

MÁRKI SÁNDOR.

Diósgyőr helynevei

A M. T. AKADÉMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

A magyar kötőszók, egyuttal a magyar összetett mondat elmélete.

I. rész: A mellérendelő kötőszók.

A Magyar Tudom. Akadémia által a Marczibányi-díjjal koszorúzott pályamunka. Irta **Dr. Simonyi Zsigmond**.

8° 17 ív.

Ára 1 frt 20 kr.

A hivatalos jelentés e munkáról így szól: »Mind az összegyűjtött anyag, mind a tudományos módszer, mind a logikai, a grammatikai felfogás tekintetében a magyar kötőszók kérdésére nézve alapvető munkának bizonyul.«

Tinódi Sebestyén összes művei.

Bevezetéssel, jegyzetekkel és szómutatóval ellátva
kiadja **Szilády Áron**.

8° 30 ív.

Ára 2 frt.

E díszes kötet Tinódi Sebestyén összes műveit tartalmazza, a melyek egy része most először látott sajtó útján napvilágot, másik része eddig a legritkább nyomtatványokban vala elrejtve. Nem a forma szépségében, de az egykorú események hű előadásában rejlik e költemények jelentősége. Erős nemzeti érzés, tántorithatlan ragaszkodás mindahhoz, a mi magyar, szól belőlök.

Magyar-ugor összehasonlító szótár.

Nyolcz szómutatóval:

1. Magyar. 2. Vogul. 3. Osztják. 4. Zürjén-votják. 5. Lapp. 6. Finn.
7. Mordvin. 8. Cseremisz.

Irta **Budenz József**.

8-rét. 61 ív.

Ára 5 frt.

Ezen most befejezett munkát 1879-ben az Akadémia a nagyjuttalommal tüntette ki: mint »a mely munka sok nyelvre terjedő alapos tudománynak, óvatosan eljáró szigorú módszernek s az egymástól távoleső tünemények kapcsolatát szerencsésen fölfedező tehetségnek érett gyümölcse«.

Üzeneteink.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:
1. Szilasi Móról: A szótövek elmélete a magyarban. 2. Kúnos Ignácztól: Müller Miksa és a népnyelv. 3. Csapodi Istvántól: Pápai Páriz Ferencz orvosi nyelve. 4. Körész Kelemen-től: Helyreigazítás. 5. Paszlavszky Sándortól: Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. 6. Bencsik Jánostól: Kérdés (óvantag - féreg szóról). 7. Tolner Józseftől: Ikerszók. 8. Lenkei Henriktől: Tájszók. 9. Csengeri Jánostól: Babonák. 10. Babics Kálmántól: Babonák (a „kühő legyen mérve” szólás magyarázata).

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. ker., fő-utca 11. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam *egyenként* 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül *kedvezményben* részesítjük, hogy a 33 frtnyi összeg *egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége s kiadó hivatala.

NYELVŐR

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. JULIUS

HETEDIK FÜZET

TARTALOM.

Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. *Munkácsi Bernát.* — A szótövek elmélete a magyarban. *Szilasi Móricz.* — Élő meg elavult képzők. *Kőrösi Sándor.* — Az igék ik-es ragozása a debreczeni nyelvjárásban. *Kúnos Ignác.* — Miklosich Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Irodalom. *Kúnos Ignác.* — Hibás szók és szólások. *Joannovics György.* — Nyelvtörténeti adatok. *Kasztner Géza.* — Közmondások. — *Kisbíró Márton.* — Helyreigazítások. Magyarázatok. *Körész Kelemen.* — Kérdések és feleletek. *Szarvas Gábor.* — Válaszok. *Paszlausky Sándor.* — Népnyelvhagyományok: Babonák. *Csengeri János.* *Babics Kálmán.* Tájszók. *Németh Sándor.* — Családnevek. *Soltész Margit.* — Helynevek. *Márki Sándor.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTÓRA 7. SZ.

írta Molnár Aladár.

I. kötet 8-rét. 39 frt.

Tartalma: I. Hazai közoktatás külső és belső alakulásának nete 1711-ig. — II. A humanista oktatás keletkezése, alaptevője és befolyása a magyar közoktatásra. — III. A Jézus-társaság tanterve és tanintézetei hazánkban. — IV. Az államhatalom intézkedései. — V. A protestánsok tanintézetei. — VI. A kegyesrendiek tanintézetei hazánkban. — VII. Erdély közoktatási viszonyai.

Legújabbkori történetirodalmunkban napról-napra nagyobb kezd foglalni a művelődési történet, s sokáig csaknem egyedül politikai történetírás felett. E szellem egyik kiváló terméke — Molnár Aladár utolsó és legnagyobb műve: *»A közoktatásügy története Magyarországon a XVIII. században.«* — Bebizonyítva látjuk e monographiában, hogy a magyar nemzet az európai civilizáció időnként felmerült eszméinek felkeltésére és assimilációjában tanúsított fogékonysága mellett, saját történelmi előzményeiből folyó önálló nemzeti műveltségét is érvényesíteni tudta. Megismerteti e könyv a hazánkban keresztülvitt azon egyik legnagyobb átalakulást: mikép igyekeztek a törökök kiűzése és százados beköltözése után a nemzet megfeszített erővel a közművelődés terén is a mulasztásokat és mint váltja fel a vallásfelekezetek körében a századokból átszármazott villongásokat a kultúra terén versenyzők.

Magyarország története II. József korában

A Magyar Tudom. Akadémia történelmi bizottságának megbízására

írta Dr. Marosali Henrik.

I. kötet. 8-rét. 30 frt.

Tartalma: Főszempontok. III. Károly és Mária Terézia uralkodása korából. Magyarország 1780-ban: I. Gazdaság. 1. Adórendsz. 2. Vám. 3. Földművelés. 4. Ipar és kereskedelem. II. A társadalom. 1. Nemesség. 2. Városok. 3. Jobbágyság. 4. Nemzetiség. 5. Egyéb. III. Az állam és a kormány. — II. József mint trónörökös.

Szerző főötörekvése volt a magyar nemzet történetét folytonos összeköttetésben tárgyalni az általános európai viszonyokkal és mutatni a hazai intézmények szerves összefüggését egymással és az általános történelmi fejlődéssel. II. József kora nemzeti életünk legnagyobb katasztrófája: benne a rendi alapon kifejlett magyar nemzet ellenkezésbe jut az Európaszerte uralkodó új politikai áramlattal, melynek maga a császár egyik feje. Az első kötet egyrészt a nemzet állapotát rajzolja, II. József trónra lépése korában és másrészt a császár uralkodó szellemi fejlődését vázolja trónra léptéig. A második kötet, mely a császár reformjait s a nemzeti visszahatást fogja tárgyalni, októberben lát napvilágot.

Trefort Ágoston-tól:

EMLÉKBESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK.

Kis 8-rét. Ár 1 frt 80 kr.

A jelen kötet szerzőjének külföldi tudósok, mint Tocqueville, Macaulay s a hazai jelesek közül Klauzál Gábor felett tartott emlékbeszédeit, valamint társadalmi-politikai értekezéseit tartalmazza, melyek tárgyak és előadásuk által ma is kiváló érdekekkel bírnak.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

XI. kötet.

1882. JULIUS 15.

VII. füzet.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

II.

A magyar-ugor nyelvrokonság eszméjének fejlődése Strahlenberggtől Sajnovicsig.

Mint általánosan ismeretes, az indogermán nyelvek azonos eredetének eszméjére első sorban azon ethnographiai nyomozások vezettek, melyek a mult század közepe táján Ázsia déli részeire, különösen Indiára vonatkozólag megélénkültek. Hasonló jelenséggel találkozunk a mi nyelv-tudományunk fejlődésében is. Összehasonlító nyelvészetünk legnevezetesebb eredménye, az összes, mai napság „ugor” néven ismert nyelvek rokonságának felfedezése egy ethnographiai kutatás vívmánya volt, még pedig olyané, mely szintén Ázsiát, illetőleg ennek északi részein s az Ural innenső vidékein lakó népeknek ismertetését czélozza. A híres munka, melyben ennek eredményei lerakvák Strahlenberg Fülöp János és 1730-ban jelent meg „Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia” czímmel. *) Str., mint svéd katonatiszt részt vett a híres pultavai csatában, melynek szerencsétlen kimenetele után orosz fogságba, majd szibériai száműzetésbe került, hol, minthogy számára

*) Teljes czíme a következő : Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, in einer historisch-geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten und vielen andern unbekannten Nachrichten vorgestellt, nebst einer noch niemals ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwey und dreyszigerley Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, — sonderlich aber einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verchiedenen Kupferstichen, so die Asiatisch-Scytische Antiquität betreffen ; Bey gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangenschaft in Russland aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstatzten weiten Reisen zusammengebracht und ausgefertiget von Philipp Johann von Strahlenberg. Stockholm, in Verlegung des Authoris, 1730.

a szabad utazgatás meg volt engedve, alkalma nyílt közelebbről megismerkedni azon különféle éjszakázsi népek viszonyaival, melyekről még korábban oly zavaros fogalmak uralkodtak Európa tudós köreiben is. A boreo-orientalis, vagy a mint idejében általános névvel nevezték, tatár népeket és nyelveket hat nagy csoportra osztja fel, u. m. 1) felső magyar és finn; 2) török (szibériai tatár, jakut, csuvas, krimi-, özbég-, baskir-, kirgiz- és turkomantatár); 3) szamojéd (petsorai-, osztják-, tavgji-, manzelai-, kanskoji szamojéd); 4) mongol-mandsu (khalka-, kalmuk-mongol, mandzs); 5) tunguz; 6) Ázsia északkeleti előfokán lakó jukagir, koreai, csukcsi, liutori, kamcsadali, kurili stb. népek és nyelvek csoportjára. Az első osztályba sorozza a mordvin, cseremisz, permi, votják, vogul, osztják és a barabiai*) nemzeteket, melyekről műve 32. lapján megjegyzi: „so mit denen Finnen, Lappen, Esthen, Ungarischen Secklern, und wenigen übergebliebenen Liewen oder Lifen in Curland, alle mit einander anfänglich ein Volck ausgemacht haben“ s „Gentium boreo-orientalium vulgo tatarorum Harmonia Linguarum“ című függelékében „diese völker gehören alle sämtlich in der Ober-Ungarisch- u. Finnischen Nation, welche mit einander einerley Dialect haben.“ Itt találjuk legelső teljes felsorolását azon nyelveknek, melyek a már akkor szerte ismeretes finn-magyar rokonságnak további tagjait képzik. Voltak ugyan már Str. előtt is egyesek, kik e nyelvrokonságnak szélesebb körűségét sejtették, többek közt — mint fentebb említettük — Leibnitz s utána Eccard is (ki Fogel Márton hannoverai orvos kéziratban maradt finn-magyar hasonlítgatásairól szólva felemlíti, hogy ő is állítgatott össze több egyező szót a finn, észt, liv, szamojéd és osztják nyelvekből);**) de ezek állításaikat minden bizonyítás nélkül hagyták s e mellett is a nagy ugor csoportból csupán egy idetartozó nyelvről volt még homályos sejtelmük. Ezekkel szemben rendkívüli érdeme Strahlenbergnek, hogy nemcsak szólott az általa egybe-

*) Ezen utóbbi nemzeteket (melyek az Ob és Irtis folyamok közt levő Baraba síkságon laktak) Strahlenberg is nyilván csupán ethnographiai szempontból sorozhatta a „felső-magyar és finn“ nemzetekhez, s nem egyuttal nyelvük szempontjából. Ez onnan is kitűnik hogy „Harmonia Linguarum“-jában nem hozza fel nyelvüket az előbbiekével együtt.

**) L. Sajnovics „Demonstratio etc.“ 128. l.

állított nyelvek rokonságáról, hanem ezt nyelvészeti okokkal kimutatni is igyekezett; még pedig olyanokkal, melyek ma is legnyomósabbaknak ismerhetők el, mint a számnevek, testrész-nevek s egyéb primitív szók egyezősége. Ezeket egy munkájához csatolt táblázatban nyújtja (l. címét fentebb), melyben a lapp kivételével minden ugor nyelv képviselve van s melyhez a finn és magyar nyelvekre vonatkozólag, úgy látszik, Rudbeck fentebb tárgyalt szóegyeztetéseit is használhatta *) Álljanak itt e táblázatból a következő helyes hasonlítások: magyar-székely *ecki*, *egi* (e g y) **): finn *yx* (*yksi*, tő: *yhte-*), mord. *wäte* (*vejke*, *fkä*), cser. *ichtet* (*iktet*, *ik*), vogul *aku* (*äkvä*), osztj. *ith* (*it*), permi *ottik* (*ötik*), votj. *attik* (*odig*) | *ketto* (k e t t ő): f. *kax* (*kaksi*, tő: *kahte-*), mord. *kaffta*, cser. *kechtet* (*koktot*, *kok*), vog. *kitta* (*kit*, *kēt*), osztj. *kätt* (*kāt*), permi *kek* (*kik*), votj. *kyk* (*kik*) | *harom* (há r o m): f. *kollm* (*kolme*), mord. *kollma*, cser. *komett* (*kumut*, *kum*), vog. *korum*, (*kōrom* *kūrum*), osztj. *kollem* (*kōlem*, *kūlem*), permi *kuim*, votj. *kyn* (*küjn*) | *nelli*, *negi* (n é g y): f. *nelye* (*neljä*), mord. *nille* (*nilä*), cser. *nelett* (*nilit*, *nil*), vog. *nilla* (*nile*, *ñile*), osztj. *nille* (*nel*, *ñela*) permi *niall* (*ñol'*), votj. *nell* (*nil'*) | *oet*, *oett* (ö t): f. *wys* (*viisi*, tő: *viite-*), mord. *wytzs* (*vetä*), cser. *wysett* (*vižit*, *viž*), vog. *et*, *aett*, osztj. *wett* (*vēt*, *vel*), permi *vitt* (*vit*), votj. *vitt* (*vit'*) | *kaht*, *haht* (h a t): f. *kuhs* (*kuusi*, tő: *kuute-*), mord. *kuta* (*kota*), cser. *kudett* (*kudott*, *kut*), vog. *katt* (*kat*), osztj. *kott* (*kūt*), permi *kuatt* (*kvat'*), votj. *katt* (*kvat'*) | *heth* (h é t): f. *zeitzeme* (tő: *seitsemä-*), mord. *zsisim* (*sisem*), cser. *ziemett* (*šemet*, *šem*), vog. *zaht* (*sāt*), osztj. *labett* ***) (*lābett*), permi *zsisim* (*sizim*), votj. *zsesem* (*sizim*) | *nioltz* (n y o l c z): vog. *niollola* (*ñala-lu*), osztj. *nilla* (*niil*, *nijil*) | *tiz*: †) permi *das*, votj. *däss* (*das*) || *atya*: cser. *oetziu* (*ači*) | *tuz* (t ű z): f. *tuli* (tő: *tule-*), vog. *datt* (*taut*), votj. *till* (*tīl*) | *wiz* (v í z): f. *wesi* (tő: *vele-*), vog. *ütia* (*uit*,

*) Kitűnik ez több átvett helytelenségből, melyenek: magv. *tai* e. h. *tetü*; *saude* e. h. *esső*; *szinu* e. h. *sziv*; *szarun* e. h. *szarv* v. *szaru*; *sogoek* egybevetve a finn *suku* „nemzet-ségek” szóval; finn *etho* e. h. *ehto* (est).

**) A záró jelben felhozott alakok a mai kiejtés és helyesírás szerint adják az idézett szokat.

***) Str. nem ismerte a szurguti osztyákat (hol a 7 és 8 így hangzik: *tābet*, *ñigelaχ*) s valószínűleg a kondai vogult sem.

†) Strahlenbergnél fordul először elő az osztyák *küllien* „kilencz” jelentésű szó, melyet sok későbbi nyelvhasznító átvett, de tényleg létezőnek nem mutathatunk ki; a mennyiben az újabb források szerint e nyelvben a 9 = *jert-jang*, *üläm-jong*, *ár-jong*.

vit), votj. *woe* (*vu*) | szem: f. *silmae*, mord. *silms* (*selmä*), permi *schin* (*sin*), votj. *sch* (*sin*) | kéz: f. *käsi* (tő: *käte-*), permi *ky* (*ki*) | *wau* (*vaj*): f. *woi*, vog. *voj*, cser. *?way* (*ü, ǖ*: butyrum) | *pa* (*fa*): f. *pu* (*puu*), osztj. *pu* (?) [*ma juχ, jug*]. — f. *kymmene* tíz: mord. *kaime* (*kemen, kämän*) | f. *jumala* isten: cser. *jumala* (*juma*) | f. *kyeli* nyelv (*kieli*, tő: *kiele-*): permi, votj. *kill* (*kil*) | f. *ma* (*maa*) föld: permi *ma* (*mu*), votj. *ma* (*mu-žem*). Vannak még ezen kívül Str. tabulájában egyéb helyes finn-magyar szóegyeztetések is, de ezek csaknem mind ugyanazok, melyek Rudbecknél is előfordulnak, sőt valószínűleg ebből vannak átvéve.

Strahlenberg nagyfontosságú felfedezése nem tette meg azon hatást, melyet méltán el lehetett volna várni. A munka ugyan, melyben ismerteti igen gyorsan elhíresült s közkézen is forgott; de összes befolyása csak a történetírók nézetein mutatkozik, kik a külföldön ezentúl egy szívvel s lélekkel vallják, hogy a magyar nép ősmultja és nyelvének eredete azonos a csúd és ugor népekével. A hazai történetírók közül, ha akad is egy két lelkismeretesebb, ki tudomást vesz a dologról, ezt csak azért teszi, hogy annál hevesebben küzdjön a kétségtelen igazság ellen. Még legcsekélyebb hatása volt a nyelvészetre, mely pedig egyedül lehetett volna illetékes bíró döntenéi azon nagy controversiában, melyben ekkor a magyar őstörténet kutatói voltak. Kellő érdeklődés mellett az lehetett volna a legközelebbi feladat Strahlenberg útmutatása után, hogy lehetőleg bő anyag szereztetett volna össze azon nyelvek ismeretéhez, melyek a magyar rokonainak bizonyultak be s ezen nagyobb felszereléssel indult volna meg a mind mélyebbre ható kutatás. Azomban e munkálat még hosszú évtizedek múlva is csak igen lanyhán, szórványosan és semmi esetre sem az összehasonlító nyelvészeti cél öntudatos kitűzésével valósul meg; úgy hogy Reguly és Castrén fellépéséig alig vehető különös számba. Az első nevezetesebb hozzászólás a magyar-ugor nyelv-rokonság kérdéséhez Str. után 38 évvel történik, még pedig Fischer János Eberhard részéről, ki evvel a „Demonstratio“ megjelenéséig két munkájában is foglalkozik. Egyik a két kötetben megjelent „Sibirische Geschichte“, *) melyben

*) Teljes címe: „Sibirische Geschichte von der entdeckung Sibiriens bis auf die eroberung dieses Lands durch die Russische waffen in den Versammlungen der Akademie

az uralvidéki nyelvek eredetére kerülve, a 123-ik lapon
 következőleg nyilatkozik a vogulról: „Die wogulische sprache
 kommt am meisten überein mit der Ostiaken ihrer, die am
 Irtisch und in den untern gegenden des Ob stroms wonhaft
 sind: hiernaechst hat sie vieles gemein mit der
 Tschudischen, das ist, mit der sprache der-
 jenigen völker, die in ihren verschiedenen
 mundarten gleichwol eine allgemeine mutter
 und einerlei ursprung zu erkennen geben, ich
 meine die *Estlaender, Finnen, Lapplaender, Syraenen, Per-
 mier, Woten, Tscheremissen, Mordwiner* und *Tschuwaschen*.*)
 Endlich haben sie (t. i. a vogulok) auch eine nicht geringe
 anzahl wörter, so ihnen mit den heutigen Ungarn gemein-
 schaftlich sind.“ A magyar nyelvet, mint ez idézetből is
 látszik, alapjában ugor eredetűnek tartja; de felismer benne
 több elemet a tatár és szamojéd nyelvekből is. „Egy szó-
 tárom van“ — így szól műve 161-ik lapján — „negyven
 nyelvből szerkesztve, mindegyikéből 300 szót gyűjtöttem.
 Ezen nyelvek nagyobb része Szibériában használatos s arra
 a tapasztalatra jutottam, hogy talán egyetlen magyar szó sincs,
 mely eredetére nézve *csúd*, vagy *tatár*, vagy *üstek* ne lenne.“
 Ő is közöl szóhasonlításokat, melyekben az adatok hív
 közlését illetőleg sokkal pontosabban jár el, mint előzői;
 bár a javítgatás szüksége nála is fennforog. Elősoroljuk itt
 a számneveken kívül következő helyes szóegyeztetéseit:
 k ő: osztj. Irt. *kei* (*keu*), cser. *kü*, mord. *kjäv* (*käv*), f. *kiwi*
 | hal: vog. *kûl* (*kul*), osztj. *kûlh* (*χul*, *kul*), cser. *kol*, mord.
kâl (*kal*), f. *kala* || t ó: vog. *tu* (*tūr*), osztj. *tau* (*teu*, *tuu*),
 permi, votj. *tü* (*tî*) | t ű z: vog. *taut*, osztj. *tût*, votj. *tül*
 (*tîl*), cser. *tül* (*tul*), mord. *tol*, f. *tuli* | s z e m: vog. *scham*,
 osztj. *ssem* (*sēm*), permi, votj. *ssin*, cser. *schinsä* (*šinžä*), mord.
ssielmä (*selmä*), f. *silma* | ny e l v: vog. *nielm* (*ńelm*), osztj.

der Wissenschaften vorgelesen, und mit genehmhaltung Derselben ans Licht gestellt von
 Johann Eberhard Fischer, Mitglied besagter Akademie etc. St. Petersburg, gedruckt bei der
 kaiserl. Akademie der Wissenschaften, 1768.

*) Fischer mint több más korabeli ethnographus a csuvasokat az ugor népek közé
 sorozza s nyelvileg is rokonoknak tartja; bár ez utóbbiban maga sem bízik eléggé. V. ő
 következő megjegyzését: der Tshuwaschen sprache gehet am weitesten von der andern
 ihren (t. i. az ugor népekétől) ab, man koente sie bald vor eine Tatarische Mundart halten:
 Vieles ist ihnen ganz eigen; und der rest, der am wenigsten betraegt is Tschudisch. A tény
 pedig az, hogy a csuvas egész rendszerében tösgyökeres török nyelv, melybe az ugorságból
 legfeljebb egy két cseremiszi kölcsönszó csúszott be. A csuvas nyelv ugorságának feltevésére
 az vezetett, hogy a csuvas népet mint a baskirokat eltatárosodott ugor népnek tartották.

nalhem (ńalem), cser. *jilma* (jilme) | nyíl: vog. *njel* (ńäl, ńāl), osztj. *nodhl* *) (ńal), permi *njol* (ńöl), mord. *nal*, f. *nuoli* || fa: permi *pu*, votj. *pu*, cser. *pu*, f. *puu* | felyhő: vog. *pul* (újabb források nem ismerik), osztj. *püllen* (pēleñ, paliñ), votj. *pillem* (pi'em), cser. *pullun* (pilän), mord. *pjel* (pel), f. *pilwi* | fül: vog. *päll* (päl), osztj. *pelh* (pe'), cser. *přllisch* (piliks'), mord. *pilä* | vaj: vog. *woi* (voj), permi *wi*, votj. *wui* (voj), mord. *wai* (vaj), f. *woita* (voi) | víz: vog. *uti* (uit, vit), permi *wa*, votj. *wu*, cser. *wûd* (vüt, vid), mord. *wied* (ved), f. *wessi* (tő: vete-) | tjúk-mony: vog. *mong* (mongi, Budenz a *mag* szóval állítja egybe), cser., f. *muna* | levél: vog. *lupt* (luopta, lupte), osztj. *lūbet* (libet), mord. *lopa* | ló: vog. *lu* (lū), osztj. *lhau* (lauχ, lovi) | lúd: vog. *lunt*, osztj. *lhūnt* (lunt, lōnt), cser. *luda* || eb: vog., osztj. *amp* (osztj. āmp) | éj: vog. *ji* (jej), permi *oj*, votj. *uin* (ui), cser. *jüt* (?), mord. *wei* (vej), f. *iö* (yö). — f. *kieli* nyelv: mord. *kel*, permi, votj. *küll* (kil) | f. *järwi* tő: mord. *jerke* (jārhkä), cser. *jer* (?) | f. *nenä* orr: permi, votj. *nür*, *nürr* (nīr) cser. *njor* (ner), vog. *njoll* (ńol), osztj. *njothl* (ńol) | mord. *pinä* kutya: permi *pon*, votj. *punu* (szerepelnek még a „Finn-magyar szóegyeztetések“-ben), cser. *pi*. | f. *lähtä* (lehte) folium: cser. *listasch* (lištaš).

Fischer volt az első, ki — mint fentebb is említettük — török elemeket vett észre a magyarban. Érdekes azon fel-fogása, melylyel ezen elemek előfordultát a magyarban megmagyarázni igyekszik. Ő tudja, hogy a magyar nyelv azon alakban, melyben ismerjük ugor; de mindemellett sem tartja kölcsönvételinek azon viszonyt, melynél fogva a török-séggel érintkezik. Nézete szerint a magyarban levő török elemek végső maradványai azon nyelvnek, melylyel az ugor népek még mielőtt ezen (t. i. ugor) nyelvet felvették, éltek. Erre következő okoskodás alapján jut: Abulghazi előadása szerint az *ujgurok* igen régi időben két részre szakadtak, egyik részök az Irtis mellékére költözött, másik *Bis-balik* nevű országba; amazok elődjei a mai ugoroknak. Ámde minthogy említés tétetik az ujguroknak *on-ugur* és *tokos-ugur* törzsekre való oszlásáról *son* (= tíz), *tokos* (= kilencz) török szók következik, hogy az ugorok elődjeinek,

*) F. a szurguti osztják *l*-t helyesen írja *dl*-nek, mert e hang csakugyan az *l*-nek *d*-s előétellel való affricatája.

az ujuguroknak nyelve török volt. Ezen régibb nyelvnek nyomaiúl tekinthetők a magyarban még kimutatható török elemek is (l. „Quaestiones Petropolitanae“ műve 16. l.). Fölösleges e helyütt e vélemény czáfolgatásába bocsátkoznunk,*) csupán annyit jegyzünk meg, hogy felhozott egybevetései legtöbbnyire helyesek — természetesen csak mint kölcsönvételek — s hogy nincs több kettőnél, mely még Vámbéry „Magyar és török-tatár szóegyezések“-jeiben benn ne foglaltatnék. Ime a kimutatás: szél: török *dshil*, *dshel* (*žil*, *jil*, csuvas *śil*); tenger: *dengis*; bika: *bugà*; tevé: *tebe*, *tüja*; kecske: *etschki*; tyúk: *tauk*; árpa: *arpa*; búza: *budai*; szakál: *sakal*; alma: *almah*; ser: csuvas *süràh* (*sira*); kék: *kok* (*kök*); sárga: *ssara*, *sarig*. Helytelen, még V.-nál előforduló hasonlítások: *ty* (*íj*): *ja*, *jah*; *aty*: *ata*; *anya*: *ana* [*enja*, *inei*]; *fér* (*férj*): *er*, *ir*, *erè*. Helytelen egybevetések, melyek V.-nál nem fordulnak elő: *rozs*: *arüsch* (*ariś*) oroszból vett tatár kölcsönszó és *reszeg*: *esrük*, *isäräk*.

Egyik különössége Fischer magyar nyelvi észrevételeinek, hogy ő e nyelvet az általa „*üstäk*“ néven egybefoglalt nyelvekkel is hasonlítja. Ezek szerinte a következők: 1. *atomiosztjá*k, 2. *kamas*, 3. *samojéd*, 4. *arin*, 5. *kojbál*, 6. *assan* nyelvek; a három első altaji nyelv s a *samojéd* csoporthoz tartozik, a másik hármat Fischer *kotov* néven foglalja össze s szintén rokonoknak állítja egymáshoz viszonyítva. Ami a *kotov* nyelvekkel való egybevetéseit illeti, ezek számbavehetetlenek; de feltünőbbek *samojéd* egyeztetései, melyek legalább részben bírnak jelentőséggel. Ilyenek: *tó*: *tô*, *tû*, *tjû*; *mony*: *muni*; *fa*: *pja*, *unet-pfa*, *pob*; *szem*: *saima*, *sai*; *hal*: *kul*, *kola*, *kulle*; *néne*: *nanja*, *nenja*; *út*: *wóttá*, *addé*; *vas*: *basa*; *úr*: *jerru*; *élő*, *eleven*: *ileng*, *dshile*, *gile*; *nyúl*: *njo*. A *samojéd* nyelvekre vonatkozó ismeretünk még általában igen csekély, úgy hogy bármintemű ítéltszólás a Fischer által felvetett kérdésben korai lehetne; annyit azonban egész lelkismerettel jegyezhetünk meg már is, hogy a *samojéd* nyelveknek a magyarhoz való viszonylása rokonság bár, de nem azonos fokú az ugor nyelvekével s hogy ha bennük több közösség fordul

*) L. erre nézve Hunfalvy „Vogul föld és nép“ 10. l.

elő az ugor nyelvekkel, mint a többi altaji nyelvcsoporthoz, az vagy onnan magyarázható, hogy az ő altaji nyelvek elszakadása után legtovább az ugor ősnyelvvél élt közösségben; vagy pedig hogy kölcsönvételi viszonyból (pl. az osztják nyelv részéről) ered.

A másik munka, melyben Fischer a magyar nyelv eredetéről értekezik a „*Quaestiones Petropolitanae*” című. *) Ebben csak körülményesebben kifejti, mit már előbbi művében is állított úgy a magyar nép, mint a nyelv eredetére vonatkozólag. Azomban új dolog benne az, hogy itt már észreveszi, hogy az ugorság körén belül a vogul **) az, mely legközelebb áll a magyarhoz. Ezt külön összehasonlító táblával is igazolja, melyből kiírjuk az előbbiben elő nem forduló helyes szóhasználatokat; ezek a következők: *mely* (mell): vog. *magla* (*majl*), kondai *meghil* (?); *may* (máj): *mag* (*majt*); *anja* (anya): *ank* (*āngu*), kond. *anka* (?); holló: *kullak* (*kullax*); *fek* (fék): *pjech* (?); nyű: *niuch* (*niñ, niñkve*); vöröss: *ur* (*ūr*) vér, kond. *wurta* (*vūr*), hallom: *kolilem* hallom azt (tő: *xol*-). — Ujabb török-magyar hasonlításai [kivéve ezt: kitsin: *kitschu* (*kiči*), *kitschik*] értéktelenek.

Sajnovics munkája előtt egy évvel jelent meg Upsalában Ihre Van „*Glossarium Suio-gothicum*”-a, melyben szintén említés tétetik a magyar, finn és lapp nyelvek rokonságáról. Felhossa t. i. az aboi Velin János szójegyzékét, melyben Molnár Albert szótárából vett magyar szók vannak egybeállítva megfelelő finn alakokkal. Sajnovics egész terjedelmében közli az idevonatkozó részletet (114. l.) melyből kitűnik, hogy alig hoz fel olyan helyes hasonlítást, melyet már előtte ne említettek volna.

MUNKÁCSI BERNÁT.

*) Jo. Eberhardi Fischeri, Historiarum et Antiquitatum Prof. P. O. Academiaeque Scientiarum, quae Petropoli est, Socii. *Quaestiones Petropolitanae*. I. De origine Ungrorum. II. de origine Tatarorum. III. de diversis Shinarum Imperatoris nominibus titulisque. IV. de Hyperboreis. Editit Aug. Ludovicus Schloezer etc. Göttingae et Gothae, impensis Dietrichianis. 1770.

**) Ő külön nyelveknek veszi a kondai vogult s a többi vogulságot, mit összehasonlító táblájának címe (Tabula, quae ostendit convenientiam linguarum Vogulicae et kondicae cum Ungrica) is bizonyít.

A SZÓTÖVEK ELMÉLETE A MAGYARBAN.

IV.

b) A birtokragozásban.

Kifejtettük immár, hogy a névszótő véghangzójának zárulása, illetőleg *u*-vá és *ü*-vé való változása a többes szám 1. szem. ragja előtt csak újabb hangtani fejlődés. Kifejtettük azt is, hogy a tövéghangzó hasonló szinezete a többes szám 3. szem. ragja előtt szintén később keltű, és csak a többes szám 1. szem. analogiájára fejlődhetett.

Mindezt kimutatván, még csak egy tételünk vár a bebizonyításra, az t. i. hogy a nevezett hangváltozás ugyan-csak a következő *-n* hatása folytán állott be.

E célra pedig idegen nyelvekből számos példánk kínálkozik. Legtöbb az ó-szláv nyelvből (Leskien: Decl. im Slavisch-litt. u. Germ. 4. l.). Itt például skrt. *ahám*, gör. *ἄγω*: *aṣū*; skrt. *sām*: *sa*, *sū* (a m. cum); *nesu* (vivék) **nesam* (vö. *donga*: *duga*; *dorong*: *durung*, a szlávból átvett szavakat) stb. Hasonló jelenség mutatkozik a gótban, és itt sem szórványosan, pl. skrt. *an-*, *a*, gör. *άν-*, *ά-*, lat. *in*, gót. *un*; lat. *inferus*, *infimus* gót. *undar*, *undaro*; gör. *δέξα*, lat. *decem*; gót. *taihun*; gör. *ἑπτά*, lat. *septem*, gót. *sibun*; gör. *βατός*, *βάσις*, lat. *circumventus*, gót. *gaqumthís*, és így végig az egész név- és igeragozáson. A görögben is megvan a nyoma, mert noha másképp magyarázzák (Meyer: Gr. Gramm. 78.), mégis ide lehetne tán az ilyeneket sorozni, mint: kret. *τόνς*, *ión*. *τούς*, dór. *φέρωντι*: *φέρουσι*, kret. *ὑπάρχονσα*: *ὑπάρχουσα*; *νοῦσος* **νονσος*; *ξουδός*: *ξανδός* stb. Szintúgy a latinban: gör. *ὄγκος*: *uncus*; *ferunt*: **feront*; *sunt* régebben: *sont* (C. J. L. 1166. *scribendus* váltakozva: *scribundus* stb.

Ezekre a példákra, mondom, mindre hivatkozhatnánk, mert legalább hangváltozásunk physiologiai lehetőségét kellően megbizonyítják. Sőt még meg is nyugodhatnánk bizonyító erejükben, arra hivatkozván, hogy hasonló ok hasonló eredményeket szülhet.

Mindamellett mégis csak problematikus értékű mindig az ilynemű okoskodás, ha idegen példák alapján akarjuk bizonyítani valamely nyelv hangtani hajlamait. Jobb és biztosabb az, ha maga az illető nyelvben, vagy legalább csa-

ládja körén belül lelünk analógiákat; — és ez alkalommal ebbe a szerencsés helyzetbe jutottunk. Van ugyanis több szó a magyar nyelvben, a melynek *u* hangzója bizonyosan egy rákövetkező, de már eltűnt *n* hatása alatt keletkezett egy nyiltabb hangzóból, a mint az a rokon nyelvekkel való összehasonlításból kitűnik. Ilyenek: *hús* (husza-t); mordv. *komš* (az eredeti *m* a következő *sz* hatása folytán előbb *n*-vé lett); *lúd*; f. *lintu*, észt. *lind*, lp.F. *lodde*, vog. *lunt*, cser. *ludo*; — *lugas*; f. *lanka*, észt. *lõng*, vogK. *l'onx*, *l'onk*, mord. *lengä*, *lenga*; — *nyug*-szik; zrijP. *dundi*-, *tundi*; — *puha*; ug. *p.ng*-; — *zsugo*-rodik; vogB. *šungerl*-, zürj. *šigirt*, P. *šögirt*; — *zug*, *szug*, *zugoly*; ug. *s.ng*-. Hogy a magyar nyelvnek tehát elejétől fogva hajlama volt a tárgyaltuk hangváltozásra, azt e példák, úgy hiszem, eléggé bizonyítják. Hogy e hajlama nem szűnt meg időjárával sem, azt meg éppen fejtegetésünk tárgya van hivatva bizonyítani, noha még idevágólag is szolgálhatunk néhány fölös példával. Így például az *u* e szóban: *hun hol*-ból, ha még hozzávetjük: *ho-vá*, *ho-gyan* stb., csakis ily módon magyarázható meg (az *n* keletkezését már magyaráztuk X. 492.). Így származhatott a *tunya* szó is ebből *tohonya tónyá*-ból; erre a hajlamra vall továbbá a csángó *lonka*, *lunka* eredeti *lanka* helyett. Így lett kétségtelenül a *juh*, *gyuha* is a régibb *jonh*, *jonha* (Ehr. c. 24,5.) szóból, a mely összetételeiben: *szom-jú*, *faggyú* ma már országszerte, talán kivétel nélkül, csakis *u*-val használatos. (Régebbi föltevésemet ezen *u* keletkezését illetőleg [XI. 113. l.] ezennel visszavonom.)

De még csak hadd említsem meg azt is, hogy ez a hangváltozás a magyarban nemcsak az *n* hatására szorítkozik, mert megvan az a többi között az *l* előtt is pl. a Dtúl. Az ilyen kiejtés: ház-*búl*, kert-*bül*, lerombútam, fel-*dűtem* stb. mindnyájunk előtt ismeretes; és csak az a nevezetes, hogy általános a latinban is (*difficulter*, *pepuli*), a gótban, sőt szórványosan megvan a görögben is (καλῆς: calix).

Szinte fölöslegesnek tartom megjegyezni, hogy mindez, a mit eddigelé elmondottunk, érvényes az igeragozásban is a többes szám. 1. személyére nézve, v. ö. *alhatonc* Ehr. c. 12. 9. *zolnonk* 15. 13. *meghal'l'onc* 15. 19.

Az egyes és többes szám 3. személyű birtokrag változatos alakjait kell még most tárgyalnunk.

Háromféle alak használatos itt tudvalevőleg. Az egyik ragtalan alakjában csekély változattal hasonló a névszó tiszta tövéhez, a minők: *keze, lába, szeme, haszna, haja, szíja* stb. A különbség ezen alakok és a tiszta névszótő közt csak annyiból áll, hogy emitt nyiltabbá vált a névszótőnek eredetileg zárt (é, o) hangzója.

A második csoportba azok tartoznak, a melyek *-ja, -je* ragot vesznek föl ez esetben, mint pl. *vád-ja, falat-ja, tyúk-ja, nap-ja, ezüst-je*. Ide tartoznak különösen ama névszók, a melyek ragtalan alakjukban is magánhangzón végződnek, pl. *fá-ja, szű-ja, zsibá-ja, elmé-je*. Látszólag még az ó, ő végűek is, de ezekről már tudjuk, hogy eredeti teljes tőalakjuk *-va, -ve* és *-ja, -je* végzetű volt. Tehát: *ló: lova, hó: hava, erő: ereje, nő: neje, fő: feje* nem ide, hanem az első csoportba valók, és ez utóbbiak szakasztott olyanok, mint *haja, szíja*. A hasonló végzetű kölcsönvételek pedig (*hajó, toklyó, bölcső*) ide valók ugyan, de a mint már láttuk, az egész ragozásban amaz eredetiek analogiáját követték. (V. ö. 109. l.)

Végre harmadszor vannak olyanok, a melyek vegyest vagy tiszta tőalakjukban, vagy pedig a *-ja, -je* raggal használatosak, a minők például: *sebe: seb-je, cseléde: cseléd-je, melege: meleg-je, szere: szer-je, háta: hát-ja, talpa: talp-ja*. Ezek a vegyes alakok igen nagy számúak és a nép nyelvben különösen napról napra szaporodnak. Annyira, hogy gyakran már az értelmi különbség formális kifejezésére is felhasználtatnak, mintha csak külön szókból származnának. (Lehr: Toldi 74. l.)

Melyik most e két alak közül az eredeti? Vajjon külön származású-e mind a kettő, vagy egy közös alakra vihető-e vissza?

Nyelvészeink eddigelé ez utóbbit hitték, és azt állították, hogy a *ja, -je* rag az eredeti. A mely állítás, nézetem szerint, tarthatatlan.

Tarthatatlannak vélem pedig a következő okoknál fogva

1. Ha eredeti rag a *-ja*, hova tűnt a tő véghangzója, a mely, mint láttuk, mindig megmaradt az eredeti ragok előtt? Vagy más szóval: hogyan és mi módon lett ebből **napo-ja: nap-ja*? Hisz bárhogy vált is a föltételezett **keze-je* a mai *keze* alakká, sohasem veszíthette el tövéghangzóját

a rag előtt. És mégis hogy van az, hogy a egyes alakuk mindjárt elveszítik a tövéghangzót, mihelyt a *-ja, je* rag hozzájuk járúl (*sebe: sebje*)?

2. Föltéve, hogy számos szóról bármi oknál fogva el-
tűnhetett a *-ja* előtt a tövéghangzó, tehát föltéve azt is,
hogy **keze-je* volt a mai *keze* eredeti alakja, akkor ez csak
úgy alakulhatott, hogy a végső hangzó lekopása után meg-
maradt **kezej*. Ebből a *j* beolvadása után **kező* vagy **kezé*
alaknak kellett volna válnia, mint a *neje* szó **nej* alakjából
nő, *né*. De megengedve azt is, hogy **kező*, **kezé* a többi
személyragos alak mintájára lett *keze-vé*, megint azt kér-
dezhetnők, hogy származott akkor a többes számú *keze-k*,
a hol az említett kopás a záruló *k* miatt lehetetlenné vált.
Ámde még erre is kielégítő választ nyerhetünk, azt mond-
ván, hogy a többes szám az egyes számú alak analogiájára
alakult. És ezt is szívesen elismerhetjük, mert a kettő csak-
ugyan szorosan összefügg egymással: mindamellett mégis
marad még egy kérdésünk. Hogy van az t. i., hogy a
nap-ja **napo-ja* alak véghangzója is nem kopott
le? Mi az oka annak, hogy neki más törvény állt, mint a
**keze-je* alaknak?

3. Ismeretesek a helyragok és névutók személyragos alakjai (*belőlem, alattam*). Kétségtelen, hogy ezek későbbi keletkezésűek, tehát hogy régebben így volt: *én belől, te belől, ő belől; mi alatt, ti alatt, ők alatt, ház belől, alatt*. Nem is lehetett az máskép, mert különben személyragozott alakjaik nem ütnének el teljesen a nyelvnek egyébként általánosan nyilvánuló szellemétől. Mert azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a névszón a személyragok a többi ragokat mindenkor megelőzik kivétel nélkül; itt meg éppen ellenkezőleg a *-t, -l, -á, -é* helyragok a személyragokat. Akkor pedig, mikor a személyragozás, amely ugor örökségünk, létrejött, ez nem volt lehetséges, mert *alatt, belől, fölé* még akkor nem voltak névutók, hanem egyszerűen ragozott névszók, mint akár *kerte-t*, a melyekben a rag funkcióját csak oly tisztán érezték, mint emebben.*)

De ha későbbi keltűek a ragok és névutók személy-

*) Állításunk bizonyítására talán föl lehetne hozni az Ehr. c.-ből e két kifejezést: *ewnek 37. 4. tenek 73. 24.* noha nagyon valószínű, hogy csak íráshibák. De Szarvas Gábor a ki rájuk szives volt figyelmeztetni, arról értesít, hogy Simonyi Zs. még több hasonló példával rendelkezik.

ragozott alakjai, akkor lehetetlenség, hogy ne hatott volna rájuk a személyragozott névszó, sőt bizvást mondhatjuk, hogy ennek a mintájára alakultak, ha meggondoljuk, hogy így beszéltek régebben: *én házam. te házad* stb., a mint azt pl. az Ehr. c.-ből megláthatni. De ha ez is igaz, hogy van akkor az, hogy nincs egyetlenegy mássalhangzón végződő rag vagy névutó, a mely csak váltakozva is, felvenné a *-ja, -je* ragot (*alatta, érte*)?

Nemde azt kell ebből következtetnünk, hogy abban az időben, még a névszón sem volt nyoma a nevezett *-ja* ragnak? Mert a hangzós végű alakok (*alája, melléje*) nem bizonyítanak semmit, már csak azért sem, mert ragtalanul is használtatnak (*alá, mellé, mint keze*) teljesen azonos értelemben és összeköttetésben. És mi bizvást ezt tarthatjuk az eredetibb használatnak.

4. Kétségtelen dolog, hogy szoros összefüggés van a birtok és az ige praes. imperf. indic. személyragjai között, a mint azt a rokon nyelvek kivétel nélkül bizonyítják. (Budeniz: Jegyzetek 66. §.) Ezt bizonyítják a magyarban is a többes 1. és 2. személyű birtokragos névszói alakok: *házunk: látunk, házatok: láttok*. Sőt még az is föltehető természetesen, hogy a birtokragozás alakult az igeragozás mintájára; ámde ha ez megfordítva történt volna is, mindenestre bizonyos az, hogy valamint a többes számban, úgy az egyesben is hasonlóknak kellett lenniök a megfelelő alakoknak. Tehát: *kezem, kezéd* mintájára bizvást rekonstruálhatunk egy **élem, *éled*-féle alanyi ragozást, a melynek még nyoma megvan az ikes igék megfelelő alakjaiban: *aluszom, aluszol*. Teljesen ezek az alakok, mint látható, nem felelnek meg egymásnak. és a 2. személyben lényeges eltérés mutatkozik. Mert hát hogy is történt, hogy a birtokragozásban megmaradt az eredeti *-d*, miglen az igén *-l*-vé változott. Talán még lesz módunk erre a kérdésre megfelelnünk.

A mondottak alapján bátran állíthatjuk tehát, hogy a 3. személynek is egyezőnek kellett lennie úgy a birtok-, valamint az igeragozásban. Már pedig az alanyi ragozás nevezett személye *-ja* végű sohasem lehetett. Ellenben az ilyen alakok, mint *hisz-en, lesz-en, vagy-on* stb. meg a

többses számú *lát-na-k*, *monda-na-k* azt mutatják, hogy *-n* végű volt az eredetileg. Ámde bármi oknál fogva korán le kellett volt ezen *-n*-nek vesznie, mindenesetre még a tövégi hangzónak lekopása előtt, mert különben a mai *lát* alak nem volna érthető. Mert bizonyos, hogy ezen ragtalan igealak és teljes töve között eredetileg ugyanazon viszony állott fenn, mint a melyet *kéz*: *keze* közt konstatáltunk. E viszonynak pedig a névszónál is csak elmosódott, de azért megdönthetetlen nyomaira akadtunk és ugyanennyit emitt is lelhetünk. Így van még a S. c.-ben: *zerét* (szerete-), *illeet* (illete-), *scenveed*; hasonlóképpen a P. c.-ben: *zerét*, *visél*, *scenveed*, *halgaat*; — Helt.-nál: *ismér*, *széd*, *kél*, *vét-ni*, *mér-ni* (audēre) stb.; — végre a népnyelvben: *kel*: *kél*, *mer*: *mér*, *nyer*: *nyér*, *ismer*: *ismér* (v. ö. MNyr. V. 75.).

Szóval bármint bizonyítja is a *kel-nek*, hogy **kel-en* volt az egyes sz. 3. szem. eredeti alakja; a *kél* szintoly világosan mutatja, hogy **kele* volt az már jókorán — és mért ne még a birtokragozás megalakulta előtt — azaz a tiszta *tő*, a minő még ma is: *keze*.

Hogy azután a többses számú *kezé-k* az egyes számú rokon alak után indult inkább, mintsem az ige után, azon úgy hiszem, nincs mit csudálkoznunk.

5. A rokon nyelvek idevágó alakjai se támogatják a *ja*, *je* rag eredeti voltát. Egy-egy példából kiviláglik majd ezen állításunk helyessége. A finnben: *jalka-nsa* (lába) *lapsia-an*, tlk. *lapsia-han* (gyermekait); cser. *ola-že* (városa); mordE. *kudo-žo* (háza); lpS. *vaimo-s* (szive); votj. *nili-ž* (leánya); zürj. *voki-s* (frater suus); osztIrt. *kerabe-t* (hajója); osztS. *kara-l* (földje) osztB. *poge-l* (fia); vogK. *šame-tä*, *šamä* (szeme); vogB. *kvole* (háza).

Budenz egybehasonlította ugyan, a magyar és osztS., osztB. alakokat (Ugr. Sprachst. I. 35. Jegyzetek 66. §.), de magyarázatába egyelőre nem tudok megnyugodni. Szerinte *d*-ből fejlődött *l* volt eredetileg a 3. személyű birtokrag ebből lett *ly*, végül *j*; tehát **napola*, (mint az osztS. *kara-l* *poge-l* vogK. *šame-nel* (szemük), **napo-l'a*, **napo-ja*, *nap-ja*. Erre nézve már fönt egy jogosult ellenvetést tettünk, azt t. i. hogy nem tudjuk, hova lehetett ez esetben a névszó tövéghangzója, továbbá, hogy mért kopott volna le ebben *keze* az egész rag, miután megmaradt a tövéghangzó is, és mért

nem akkor a **nap-ja*, **napo-ja* alakban is. Azonkívül igaz, hogy ez a hangváltozás előfordul ma is, pl. *saláta: sajáta; ilyen: ijen*; de ez a mai nyelvéllapot nem lehet okadatolás ama régre. Nem különösen azért sem, mert ez a tünemény ma is csak egyes tájékokra szorul, és másutt nyoma sincs; talán ép az ellenkezője tapasztalható (v. ö. *illen*). Sőt a hol megvan, még ott is szórványos, mert pl. a *velő* szó szerte az egész magyarságban így hangzik.

Igaz továbbá, hogy pl. a m. *új*: f. *nute*, mord. *od*, cser. *uo*, lp. *oddo*, zürj. *vil'*, votj. *vil*, *vil'*; — de vajjon találó-e egészen az analógia? Emitt minden nyelvben *d*, *t* felel meg, amott a vogulon és osztjákon kívül, a melyek itt nem szerepelnek, csupa *s*, *ʒ*; még a zürj.-ben is, a mely itt *l*, *l'*-vel szerepel. Igaz ugyan, hogy ez az *s*, *ʒ* is *t*, *d*-re vihető vissza; de ez akárhogy is másforma *t*, *d* volt, különben megmaradt volna ő is változatlanul.

És ime, egy teljesen megfelelő példa: *velő*: f. *ytime*, mordE. *ud'eme*, *udime*. lp. *addem*, cser. *vem*, zürj. *vem*, votj. *vijim*; — vogB. *valem*, L. *vualm*, osztB. *velim* osztlrt. *vēdem* S. *vēlem* (MUgSzt.). Tehát a mint látjuk: *velő* egészen úgy viszonylik a *vēdem*, *vēlem*, *velim*-hez, mint **napo-j-a* a *kerabe-t*, *kara-l* és *poge-l*-hez; — és mért maradt meg mégis amaz *l* változatlanul, valamint mért változott emez *l'*-, ill. *j*-vé?

Viszont a mi nézetünket, hogy *keze* a régibb alak, legalább az egyes számra nézve hathatósan támogatja a vogul nyelv. Ott van, mint láttuk a vogK. *šamä*, a mely aligha egyéb, mint a névszó tiszta töve: *šame-*, a melyhez úgy viszonylik, mint *keze* a *kezē*-hez. Legalább erre mutat a vogB. *kvole* v. ö. *kvole-m*. Előfordul még *šame-tä* is, de ez nemcsak a 3. szem. birtok, hanem a meghatározott alany vagy tárgy megjelölésére is szélteben használatos, pl. *mátä* tajuts (megtelt a föld) Hunfalvy: Vogul föld és nép 127; úgyszintén a rövidebb alak is, pl. *käräj* san *kasep* *keurn äjneut-ä téneut-ä* vos *ols* (az ökörbőr takarón belül hadd legyen az enni-innivaló) u. o. 156. Sőt a Reguly-féle szövegben találni elég sok példát, a melyben maga a ragtalan (rövidült) névszó szerepel, mint 3. személyű birtok, pl. égvatä *ponk* (*ponkä* 151. l.) *juos-uj* *pit'il* *pošime* (az asszony feje sas-fészekkel van megrakva) u. o. 151; *uosing* *ater* *ojkä*

pí (a városi fejedelem *fia*) u. o. 150. vata-kum *karábli* pái poagets (a kereskedő hajója a parton kikötött) u. u. 174. *)

A felsorolt okok alapján tehát azt hiszem, hogy a *-ja -je* birtokrag későbbi és tisztán magyar eredetű, és a *keze* alakot tartom a régiebbnek.

Nem mondom az eredetinek, mert könnyen lehetett a 3. személynek valamely, akár nyomatékosító ragja; csak hogy a *-ja, je* nem volt az.

A tiszta töve is *keze*, és nem *kezé*, a mint azt tovább ragozott alakjaiból (*kezé-t*) következtetni lehetne. Mert hát *napja* is megnyújtja véghangzóját a ragok előtt (*napjá-t*); ámde azért csak nem mondhatja senki, hogy *napjá-* az eredeti töve. Általában minden rövid magánhangzón végződő magyar szó, legyen az akár eredeti, akár kölcsönvett, ragos vagy ragtalan, más ragok hozzájárultával megnyújtja eme rövid véghangzóját. Elég e tekintetben régebb fejtegetésünkre utalnunk (65.).

Még az is kérdés tárgya lehet, hogy maradt meg éppen a *keze*, mikor bizonyosan a tövéghangzó lekopása előtt való időben kellett létrejönnie? Hisz lekopott a *kél* végső hangzója is pedig valószínűleg **kele-n* volt valamikor teljesebb alakja.

Feleletünk attól függ, hogy be lesz-e bizonyítható, hogy a 3. személyű birtoknak volt külön ragja a magyarban is. Ha igen, akkor azt mondhatni majd, hogy ennek a ragnak némi maradéka őrizte meg a tövéghangzót; a mi könnyen lehetséges, noha a **kele-n* alakon az ellenkezőt tapasztaljuk. Ennek az *-n-je* már előbb lekophatott, a mi viszont éppen nem valószínű. Ekkor pedig bizvást azt mondhatjuk, hogy megtartották a tövéghangzót a többi személyragozott alakok, nevezetesen a többes sz. 3. szem., meg az a körülmény, hogy a rag hozzájárultával az illető hangzó meghosszabbult. *Kezét* ezáltal elválaszthatatlanul össze volt fűzve pl. az *elmé-t* szóval, és osztozott minden sorsában.

A **kele* nem jutott ilyen szerencsés helyzetbe, nála az utóbbi ok éppen nem, a másik csak részlegesen működött közre; — nem is állhatott ellen a törvény vas következtességének.

*) Valahol a Münch. c.-ben előfordul *fialim* is, de erre az egyetlenegy példára nem lehet hivatkozni. Bizonyosan íráshiba az.

STANLEY

Végül még egy véleményt bátorkodom kockáztatni.

Láttuk, hogy az alanyi ragozás egyes száma valaha teljesen elütő volt a mostanitól, és hogy 1. és 2. személyében a mostani tárgyi ragozással összeesett. Ennek a nyoma van meg az ikes igéken kívül a birtokragozásban (háza-*m*, háza-*d*). Idővel, akárhogy történt, átalakult az alanyi ragozás mostani formájává: *élek*, *élsz*. De megmaradt változatlanul a birtokragozás, a mely most már összeesett a tárgyi ragozással. Lehetetlen, hogy a nyelvtudat most már szintén ne ehhez kapcsolta volna; és régiebb grammatikáink, pl. a debreczeni is, csakugyan ezzel hasonlítják össze.

Ennek a pszichologiai fordulatnak könnyen átláthatni azután a hatását. Először azt okozta, hogy a birtokragozásban megmaradt a 2. szem. -*d* ragja, míg az alanyi igeragozásban *l*-vé változott (aluszo-*l*). De azután, mert nem tűrhetett a nyelv az immár egy képzetsorba fűzött alakok között semmi eltérést, mert egyöntetűséget követelt, becsempészte a tárgyas igeragozás *ja*, *je* ragját is a birtokragozásba.

Ez az oka, hogy *nap-ja* alakban eltűnt a tövéghangzó, mert *lát-ja* mintájára másképp nem is alakulhatott.

Ez az oka, hogy még mindig tart a küzdelem, hogy vannak ilyen vegyes alakok is, mint: *sebe*: *sebje*.

A többes szám ismét követte az egyest, a mire a *látják* nem csekély befolyással lehetett.

Sőt ez a fattyuhajtás még a több birtokú alakokból is kiszorította az igaz szülöttet. Egyszerű ennek is az oka; ime megmutatja ez az aránylat: *keze*: *keze-im* = *napja*: *nap-ja-im*.

Azért is van még: *sebeim*, *sebjeim*, mert még él: *sebe* és *sebje* is.

SZILASI MÓRICZ.

ÉLŐ MEG ELAVULT KÉPZŐK.

IGEKÉPZÉS.

b) Causativ igeképzők.

1. Causativ -t.

Budenz „A magy. szóképzés tárgyalásához” szóló értekezésében (Ny. I:4) eléggé bebizonyította e képző elavult voltát, így tehát fölösleges vele tüzetesen foglalkoznunk;

csakis egy pár példát hozok fel, melyek mellette bizonyítanak. Hogy a nép nem érzi már ki a *-t*-ben a caus. functiót, tanúsítja az, hogy régibb *-t* helyett gyakorta más caus. képzővel él: *hoztat* III:4 Csángó | *sirogat* sirat III:421 Göcs. | *lőtet* lövet Kriza Vadr. 408 | *mutaszt* mutat II:328 Csángó | Münch. c.: *gyóntó*, *feket*: ma *gyóntató*, *fektet* | B. C. *mulat* mulaszt (Dugon. „Semmit el nem mulatott“).

2. Causatív *-ít*.

A mom. *-ít* képzőtől nemcsak jelentményére, de eredetére nézve is különbözik. Míg .maz a frequ. *-j* és mom. *-t* összetételéből származott, addig a caus. *-ít* a teljes ugor alak (*-kt*) maradványa (v. ö. cser. *tunukt*; m. *tanoht*, *tanojt*, *tanít* | cser. *kokt*: m. *két*) Bud. NyK. IV. — HB. „es zoboducha wt urdung ildeluitwl“ || Bc. *eggesehed* | „pirongasnal kül gühön es a gűytöt senki mégné poreha“ | *haborehanak* || M. c. *megfezehed*, *ordehatok* || Érd. c. *góhek* gyűjtsék.

Más igemódokban a *ht*: *jt*-re változott: **szabadoht*: *szabadojt*, **egyeseht*: *eggyesejt* (vö. Okiratok; *Palachtha* ma *Palajta*; *Ruhtuk* ma *Röjtök*; *mezechtelen hig*: *mezejtelen hegy*); Simonyi. A régi nyelvemlékek olvasásáról. Ny. IX. *elmereit* Mc. *közeleit* Mc. *ösztvérejt* macerat Ehr. Ebből keletkezett aztán az „*elmerít*, *közelít*, *szabadít*“ stb. *-ít* képzős alak.

Lássuk már most, hova tartozik ez az *-ít* képző, vajjon élő-e, vagy elavult?

zándorít ingerel IX.428. Szkl. | *serít* sodor III:374; *elsirít* lop 461. Szkl. | *vigyít* szövetkezik u. o. 462. | *eltökít* ellop u. o. 463. | *veszejt* V:523. Veszpr. | *borájték* V:478. Hont m.; | *csepítés* III:140. Somogy | *támít* támaszt VII:125. Pécska; Ma. támaszt) | *serít* sodor III:374. | *csatít* lármáz VII:137. Debr., VIII:469 NKúns. | *favágító* favágó hely VII:189 Debr. | *pótít* pótol VIII:523. Győr | *kimenyít* kificzamít (vö. *kimenyül*) VIII:564. Rozsnyó | *menekít* menekedtet I:382. Deésakna | *fájdít* II:185 Veszpr. | *megalázt* Sztpéteriek vég. | *takarító* nagy kendő I:422. Örség.

Figyelemre méltó e példák közül a *támít*, *csatít*, *pótít* | *favágító*, *takarító* | s *kimenyít*, *menekít* mint olyanok, melyek az újabb kelet gyanujában állhatnak. Az első három

nem lehet újabb képzés, minthogy alapszavuk (*tám-*, *csat-*, *pót-*) ma önállóan már nem használatos; *favágító* csak névszói alakban van meg, a *vágít* ige nem él; *takarító* „decke“ értelemben szintén csak névszói alakban használatos, a mi arra mutat, hogy a szó nem lehet újabb keltű. Hátra van még a *kimenyít* és *menekít* ige; az utóbbinak alapszava mom. *-k*, tehát elavult képzőjű ige. Ennélfogva szintén nem lehet újabb képzés. A *kimenyít* pedig egyes-egyedül nem szolgálhat bizonyítékul a képző élő voltára nézve.

Ha figyelembe vesszük még, hogy sok helyt más caus. képző lépett az *-ít* helyébe [*veszeszt* veszít III:48. Marác | *állongat* állítgat VII:91. Debr. (MA. *állatom* sisto, statuo | Arany. „állata őrzeni két alabárdost“) | *rémisztő* rémítő VII:376. Veszpr. | *szakiszt* szakít VII:526. SztImre], kétségtelenné lesz, hogy a caus. *-ít* képző elavult.

3. Causativ *-sz*.

A frequ. *-sz* és caus. *-t* összetétele. Simonyi élőképzőnek tartja (Antibarb. 47. l.). Lássuk, hogy helyesen-e?

1. Elhomályosult értelmű, egytagú alapszóból képez a következő igékben: *durrasz*t hirtelen permeszt (nagy tüzet) II:182. Kapn. v. | *sieszt* 276. u. o. | *csillaszt* csillapít II:327 Csángó | *mutaszt* (Ma mutat) II:328 u. o. | *csiggaszt*- csitít VII:138. Székef. | MA. *rekeszt*, *széleszt*, *riaszt*, *szakaszt*, *támaszt* | Simai: *epeszt*, *repest*, *ereszt*, *száraszt*, *dagaszt*, *ragaszt*, *aggaszt*, *akaszt*, *fakaszt*, *tsikkaszt*, *halaszt*, *szalaszt*, *tapaszt*, *koppaszt*, *horpaszt*, *torpaszt* (id.), *áraszt*, *fáraszt*, *maraszt*, *virraszt*, *rivaszt* (MA. *rivászt*), *olvaszt*, *kotyvaszt*, *gudgyaszt*, *fonnyaszt*, *durrasz*t.

2. Önállóan is használatos egytagú gyökigékből: *veszeszt* vmit III:48 Marác (*elveszeszt*. Dug. Toldi) | *ázaszt* II:327. Csángó (Ma. áztat) | *éleszt* Ma. Sim. | *választ*, *húllaszt*, *gyúllaszt*, *fullaszt*, *mulaszt*, *forraszt*, *fogyaszt*.

3. Frequ. *-j*-vel képzett származékgigékből: *rémisztő* VII:526. Szt.-Imre (Ma. *szakaszt*) | *fáriszt* VIII:143. Bécs (Ma. *fáraszt*) | *rivászt* intono, increpo Ma.

4. *termeszt* Simai: *ter*+*m* (mom. képző) +*sz*t (caus. képző; Bud. MUGSz. *terjed* c.).

Látjuk tehát, hogy a caus. *-sz*t-nek, új, nekivaló alap-

szó képzés útján többé létre nem jöhet, mert sem egytagú gyökigéket, sem frequ. -j-vel, vagy mom. -m, -n-nel képzett származékokat nem teremthetünk már nyelvünkben, a mi a képző működését nagyon szűk korlátok közé szorítja. Megtörténhetik azonban, és láttunk is már rá példát (mom. -ínt), hogy egy-egy képző, szűk körében is folytatja működését. Nem ilyen-e az -szt is? A régi nyelvben elég használatos volt képzőnk: Ma. *rekeszt, széleszt, riaszt, szakaszt* stb. | Mc. „menniglen *felmagaztatol*“ | Bc. „dicsérem és *felmagaztatom*.“ Továbbá néhány szóban régibb -t, -tat, -ít caus. képzők helyett -szt-vel élünk: *mulaszt*: Bc. *mulat* Dug. „semmit el nem mulatott“ | *veszeszt, sieszt, áraszt, mutaszt, szakaszt, rémisztő*: veszít, siettet, áztat, mutat, szakít, rémítő helyett (l. fönt 1. 2. alatt). Ez már a Simonyi állítása mellett tanuskodik, de nem nagy bizonyító erővel, minthogy e származékok alapszava önállóan nem használatos, csak *múl-*, *vesz-* és *áz* birnak önállóan értelemmel, sőt ezek közül is „*veszeszt*“ már Dug.-nál is megvan, — és mert viszont régibb -szt helyett is akad más caus. képző: *borzasztó* V.425. Érmell. | *támít* támaszt VII:125 Pécska. A vitás kérdést tehát úgy dönthetjük el, ha megbizonyosodunk a felől, vajjon a *veszeszt, áraszt, éleszt, választ, gyúllaszt, fúllaszt. húllaszt, mulaszt, forraszt, fogyaszt* igék újabb keltűek-e, vagy nem? — *veszeszt* (MA. *veszt* | SJ, *veszejt, veszít, veszt*) | *áraszt* (MA. *áztat*) | *választ* MA. | *húllaszt* (MA. *húllat* Moln. Ján. *húllaszt*) | *gyúllaszt* MA. | *fúllaszt* MA. | *mulaszt* SJ. (B. c. MA. Dug. *mulat*) | *forraszt* MA. SJ. | *fogyaszt* SI. (MA. *fogyat* consumit | Pázm. *fogyatás*) | *éleszt* MA. Pázm. — MA. szótárában nincsenek meg *veszeszt, áraszt, húllaszt, mulaszt, fogyaszt*; SJ.-nál már meg van a két utóbbi, de az előbbi három nála sincs meg, a mi az itt felsorolt származékok újabb keltére vall.

Az Antibarb. tehát csakugyan helyesen sorolta a caus. -szt képzőt az élők közé.

4. Causativ -tat. -tet.

Az első -t eredetileg mom. intensív képző s csak a második a caus. (Bud. Adatok). A moment. -t azonban kiveszvé a nép nyelvtudatából, a caus. hatást az egész -tat-, -tet-nek tulajdoníthatjuk; pl. *étet, itat, nyugtat, áztat* stb. —

Mig ilyenekben, mint *keltet, gyűjtet, töltet égettet* stb. ket-tős caus. -t van.

Majdnem minden igéhez hozzájárulhat e képző, a mi élő voltát tanúsítja. Ugyanezt bizonyítják a *borzasztató* (V:425. Érmell.), *megpihentettünk* (VII:241. Eszék v.) alakok; továbbá Bc. „csepegek teneked bort”: ma *csepegtetek* | *megnnyugotó* Matkó 324: ma *megnnyugtató* (Erdöv. VIII:188. *nyuguttó*: -tató hely) | *megalkut* Erd. egy. tört.: *megalkudtat*, *megbékéltet* | *megalut* PP.: *megaltat*, m.-zsibbaszt | *leczkéz, fitogat* Ar. Toldi: közönségesen *leczkéztet, fitoglat*.

5. Causativ -lal, -lel.

L. 39. l.

A causativ képzők összefoglalása.

1. Élők: -tat, -tet; -szt.
2. Elavultak: -t; -it; -lal, -lel.

KÖRÖSI SÁNDOR.

AZ IGÉK IK-ES RAGOZÁSA A DEBRECZENI NYELVJÁRÁSBAN

Az ik-es igék ragozása, úgy a mint Révai a század elején felállította, a mai népnyelv jó részével egyenes ellentétben van. Ez ellentét azonban korántsem újabb fejlődés eredménye. Révai korában is épp úgy farkasszemet néztek egymással, mint most. Ezt leginkább Verseghivel a kétféle ragozás legelső s mondhatni leghevesebb ellenségével bizonyíthatnók. „Ha mindjárt” — írja Tiszta Magyarágában — „két magyar dialektus élne is a conjugationak úgynevezett harmadik formájával, és tótosan így szólna: *gondolkodom, ütközném, dicsértessék* stb. az analogia ellen, mégis a harmadik dialektust kell követnünk, mely az analogiát követvén, így beszél: *gondolkodok, ütköznék, dicsértessen* stb.” Íme Révai megtámadója, ki ellenfelének még legféltebb kincsének a „veneranda antiquitas”-nak se akar hitelt adni. Hogy ne, mikor az ő városában Szolnokon hírét se hallani azoknak az alakoknak. Az egyik ép oly elfogúlt volt a régi nyelv iránt, mint a milyen egyoldalúnak a másik mutatkozott az élő népnyelv tekintetbe nem vételével. Az azóta többször megújult harcokban mindinkább sürgették a kétféle ragozás meg nem különböztetését. Belátták, még a Révai teoriájához ragaszkodók is, hogy a népnyelv tekintetbe vételével bizony nagyon meg kellene változni az elfogadott ikes ragozásnak.

A népnyelvet általánosan az jellemzi, hogy mindinkább kezdi a kétféle ragozás közti különbséget megszüntetni. Ennek

oka, a mint Szarvas kimutatta, az, hogy mivel köztük ma már semmi jelentésbeli különbség sem érezhető, természetesen el kellett enyészni az alaki megkülönböztetés érzetének is. Hogy csakugyan egészen, vagy ha nem, mennyire enyészett el a megkülönböztetés érzete, erre aligha tudnánk megfelelni. Népnyelvi közléseink alapján lehetetlen e kérdést megfejtetni. Az egyes esetek, melyekben a népnyelv a régi irodalommal egyezik, vagy tőle különbözik, még nincsenek megállapítva. Csak úgy nagyjában tudjuk, hogy a mai népnyelv a régi irodalommal néhány eseten kívül csak a harmadik személyre nézve egyezik; a 2-ikra nézve pedig teljesen s az elsőre nézve nagyrészt elűtő úton jár. (1. Szarvas: Az ikes ragozás kérdése Ny. II.) Népnyelvi anyagunk nagyon kevés, s e kevés sem mindig megbízható, elannyira, hogy míg Joannovics a kétféle ragozás fennlétét bizonyítja belőle, Szarvas meg épp az ellenkezőjét mutatja ki. Ehez járul még, hogy néha egymástól nem is nagyon messze eső vidékek egész eltérőleg használják az ikes és iktelen igéket, az egyik vidék régiesebb, a másik meg inkább az euphonia iránt érzékenyebb. Míg elegendő s megbízható anyagunk nincs, míg az egyes nyelvjárások ide vonatkozó sajátságairól biztos képet nem nyújthatunk, addig e kérdés nem oldható meg. Az egyes nyelvjárásokban észlelt sajátságok összeállítása vezetne leginkább célhoz. Ehez a munkához akar ezen összeállítás hozzájárulni, melyben célunk feltüntetni, hogy a debreczeni nyelvjárás ikes ragozása mennyiben egyezik a régi nyelvvel, vagy mennyiben tér el tőle.

Az ikes igék ragozása, minthogy egyéb igei módalakok nem használatosak, csak a jelentő, parancsoló és feltétes módban mutat eltérést s így az egyes alakoknál csakis ezekre szorítkozunk.

a) **Első személy.** A debreczeni nyelvjárás az első személyben a két ragozás közt levő alaki megkülönböztetést *teljesen* megszüntette, illetőleg általánosította a *-k* ragot. Lássunk néhány példát: 1. **Jelentő mód:** *eszék, iszók, alszók, jácczók, harakszók, bízók, fekszék, lakok, ugrok, nyukszók, emlékszék, úszók, fázók, esek, csalódok, ígírkezek, fázlódok* stb. Az összes nyelvjárásokban az első személyi alakra nézve legnagyobb a megegyezés. Az egri, esztergomi s általában a tiszavidéki nyelvjárásoknak *k* az első személyi ragjuk. Joannovics ugyan „az ikes igékről” cz. tanulmányában váltig hivatkozik az „eszem, iszom” féle szerzte használatos szólásra, mely még Debreczenben is, igaz, „eszem-iszom”-nak marad; de nem veszi tekintetbe, hogy e szólás mai nap egészen névszói értékűvé merevedett alak s így az 1-ső személyre nézve nem lehet semmi bizonyító ereje. — 2. **Feltétes mód.** Az előbbihez hasonlóan szintén általáno-

NYELVJÁRÁSOK

sította a *k* ragot: *aludnék, ennék, innék, jácczanék, feküdnék, laknék, hazudnék, búcsúznék, igyekeznék, botlanék* stb. Egyes kivételeket csak nagyon elvétve lehet hallani. A többi nyelvjárások nagyobbbrészt szintén a *k*-s alak felé húznak és csak itt-ott mutatkozik ingadozás. Így az esztergomi nép „egy fél világért se mondaná, hogy: *dolgoznám*, hanem: *dógoznék, alunnék, ennék, haragunnék* stb.“ Az eltérések leginkább a ható igék feltétes módjára vonatkoznak, a mennyiben egyes *m* személyragú alakok majdnem minden nyelvjárásban előfordúlnak. Ez vezethette félre Joannovicsot, midőn értekezése 36-ik lapján e ható igék feltétes módjáról azt mondja: „azt látom, hogy még ott is, a hol így beszélnek: *alszok, eszek, iszok* stb. még ott is ime így használják a vágyakozást kifejező tehető igét: *alhatnám, ehetném, ihatnám*; sőt még tárgyesettel is: *bort ihatnám* stb., *alhatnék, ehetnék, ihatnék, bort ihatnék* (ő).“ Nem mondhatnám. Debreczenben ép oly közönségesek az *ehetnék, ihatnék, alhatnék, jáczhatnék* (én) stb. alakok, mint akár az *eszek, iszok*. A mezőtúri dialektus is „a ható igéket, akár ikes, akár iktelen az alapige, az első személyben így ragozza: *ehetnék, ihatnék, szophatnék, lakhatnék, mehetnék, haragudhatnék, dógozhatnék* stb.“ Az *ihatnékja van, szophatnékja volt, mehetnékem lesz*, sőt J. szerint: *alhatnánk volt, mehetnékjük volt*-féle alakok mitsem bizonyítanak. Ép úgy magyarázhatjuk első, mint harmadik személybeli alakoknak, azután meg ezekre is tökéletesen ráillik, a mit az „eszem, iszom“ alakokról mondtunk, ezek is ép oly megmerevedett névszói értékűvé vált alakok. — 3. Az előbbi két módhoz hasonlóan a *parancsoló* mód is ép oly következetes az első személyi *k* rag felvételénél. Kivétel nélkül így ragozzák az igéket: *egyek, igyak, aluggyak, feküggyek, lakjak, hazuggyak, nyugoggyak, emlékezzek, fázzak, essek* stb.; ép így a ható igéknél is. A mezőtúri nyelvjárásban szintén mindig: *haraguggyak, szomorkoggyak*; az egriben hasonlóan rendes e ragozási alak. Ime ez összeállítás elég világosan feltünteti, hogy nyelvünk az első személyben a *k* ragot általánosította. Igen valószínű, hogy a fejlődés ilyen eredményére befolyhatott a tárgyas és tárgyatlan ragozás közt levő erős jelentésbeli különbség, mely az alaki megkülömböztetést is megkívánta.*)

b) Második személy. Az igék második személyi alakjában sincs már a megkülömböztetésnek semmi nyoma. 1. A jelentő módban vajmi kevés kivétellel alkalmazható az a szabály,

*) Az adatokat a következő dolgozatokból vettem: A mezőtúri nyelvjárás. Mészáros I. Ny. VIII.; Az őrségi tájszólás. Könnye N. Ny. VII.; Az esztergomi nyelvjárás. Scheiber Zs. Ny. IX.; A kecskeméti nyelvjárás. Szántó K. Ny. IX.; Egri nyelvsajátságok. Énekes I. Simonyi. Tanulmányok 3-ik füzet.

melyet Szarvas a nép nyelvére általában felállított, hogy t. i. „általában véve az *l*-t csak az *s*, *sz*, *z* végű tökhöz függeszti, minden egyéb véghang után az *sz* áll.” Példák nyelvjárásunkból: *teszel*, *leszel*, *veszel*, *viszel*, *húzol*, *nyúzol*, *hozol*, *olvasol*, *keresel*, *ásol*. Ellenben: *ugorsz* vagy *ugrasz*, *buksz*, *laksz*, *löksz*, *búsz*, *feküccz*, *szüleccz*, *írsz* (érik) stb. *alkalmatlankoccz*, *szomorkoccz* stb. A ható igék rendszeren az *sz* ragot veszik fel: *eheccz*, *ihaccz*, *alhaccz* stb. Az egri nyelvjárásban szintén „a folyó cselekvés 2-ik személye rendszeren *sz*-szel képződik; az *sz* végű igék azonban, legyenek bár ikesek vagy nem, mindig *l*-lel képezik ez alakot. Az általános szokás alól azonban vannak még más kivételek is, p. *hazudol*, *szomorkodol*.” Ennél szabályosabb az őrségi tájszólás, hol „a sziszegő *s*, *z*, *sz* töű igék, akár ikesek, akár iktelenek, a 2-ik személyt *al*, *el*-vel képezik, mint: *olvasu*, *kapdozu*, *porozu*, *bízu*, *keresű*, *tészű*, *vészű*, *lészű*. A nem sziszegőn végződő igék a nevezett helyen *sz*-t vesznek fel, ha külömben ikesek is: *laksz*, *bujsz*, *szöksz*, *hazuccz*, *verekeccz*, *kapaszkoccz*.” Egészen egyezik a debreczenivel. Egyéb nyelvjárások többé kevésbé ingadozók. Így p. Esztergomban „a 2-ik személyű *laksz*, *buksz*, *hazuccz* alakok használatosak ugyan, ide azért tömérdek ige van, melyek 2-ik személy alakját úgy képezik: *szántó*, *virző*, *níző*, *kereső*, *vető*, *arató*, *író*, *adó*, *pityergő*, *nyafagó*, *harapó* stb., jóllehet soknál mint a két alak is használatos: *síró*, *sírsz*; *riló*, *rísz*; *méggyő*, *mísz* stb. Ez alól leginkább az *l* végűek tesznek természetes kivételt: *tanúsz*, *nyargász*, *ugrász*, *bámúsz* stb.” Épen ilyen ingadozó a mezőtúri nyelvjárás is, a hol *lakol*, *laksz*; *bukol*, *buksz*; *hazuccz*, *hazudol*; *szomorkoccz*, *szomorkodol* egyaránt használatosak, de az *sz*, *z* végűekhez mindig az *l* rag járul. Legkövetkezetesebb hát, mint látjuk, a debreczeni és őrségi. Hogy e kétféle alak megállapodott használatára első sorban s főleg hangtani törvények voltak hatással, az kétséget sem szenved. Mert az olyan nyelvjárások is, melyek az *sz* helyett nemcsak a sziszegő hangokon, hanem az *l* végű igék után is nagyobbára *l*-lel élnek, nem ejtik ki a második vagyis az utóbbiaknál a ragként szereplő *l*-t p. *mulô*, *csinálô*, *tanulô*.*) Másfelől, a hol meg a kétféle ragozás közti különbség úgy a hogy fennáll, nem ejtenek ki egymásután két *sz*-t. hanem vagy assimilálódnak, mint p. Sopron megyében: *mit keress*, *mit olvass*, vagy pedig beleolvad a másik mássalhangzóba. A hétfalusi csángók pl. a 2-ik személyt így ragozzák: *vész*, *tész*, *lész*. A székelyek még hosszan ejtik ki: *léssz*, *néssz*, *véssz*, a mint Mikes nyelve is bizonyítja. E minden esetre régiesebb használat a székelyföldön

*. Szlavóniában a közlések után ítélve, úgy látszik a két *l*-t is kiejtik. Példa mindössze csak kettő van: *készülöl*, *elöl*. Ny. V. : 62.

kivül, még a Dunántúl nyugoti részében is megmarad. 2. A *parancsoló* mód 2-ik személye a legszabálytalanabb ragozást mutatja az egész nyelvjárástanban. A rövidebb és hosszabb ragozási alakok a legtöbb esetben váltakozva használatosak s alig van hangtani törvény, mely a kétféle alak használatára befolyhatna. A debreczeni nyelvjárásban szabály alá vonható esetek a következők. Az *l* végű igék nem veszik fel az *l* ragot. p. *háj* (*hálj*), *száj*, *kapáj*, *nyírbáj*, *zabáj*, *sűrűcsőj*, *döfőj*, *romboj*, *locsoj*, *dörömbőj*, *zakatoj*, *szuszmatoj*. Más hangzón végződő igék, különösen az egytagúak közül a következők rendszeren *ál-él*-lel használatosak p. *vegyél*, *tegyél*, *legyél*, *vigyél*, *egyél*, *igyál*, *higgyél*, *jácczál*, *lakjál*, *hijjál*. Ingadozók: *aggy-aggyál*, *menny* (*menj*)-*mennyél*, *nőjj-nőjjél*, *jöjj-jöjjél*, *mássz-másszál*, *ázz-ázzál*. Ingadozók még nagyobbára a *z*, *sz*, *s* végű igék is, p. *kötözz-él*, *kérdezz-él*, *hasadozz-ál*, *érez-él*, *húzz-ál*, *nyúzz-ál*, *mulatozz-ál*, *siess-él*, *futkoss-ál* stb. Ingadozó használatuak még általában a kéttagú igék. p. *nyugoggy-ál*, *haraguggy-ál*, *fekügg-él*, *alugg-ál*, *bánkógg-ál*, *szalaggy-ál* stb. a ható igék inkább a rövidebb alakot kedvelik. Még megjegyezhető, hogy a két s több tagú igék közül azok, melyeknek utolsó szótagjában *á* van, mindig rövidebb alakkal használatosak, p. *ugráj*, *csináj*, *daráj*, *kalapáj*, *szaladgáj*, *kapargáj* stb. Az esztergomi nyelvjárás már sokkal jobban ragaszkodik a hosszabb alakhoz, túlnyomólag ezt használja, p. *tanuljá*, *bámuljá*, *kajdásszá*, *tisztogassá*, *takarijá*, *készijé*, *halásszá* stb. Kecskeméten „a felszólító mód jelenének 2-ik személye az ikteleneknél is megkapja az *ál* ragot.” Ez alakok általános ingadozása csábíthatta Riedlt amaz ajánlatra, hogy az egyik alakot az imperativus, a másikat meg a conjunctivus jelölésére használjuk. Nyelvünknek e tisztán idegen minta után vett megkülömböztetésre egyáltalában emmi szüksége.

c) **Harmadik személy.** Nyelvjárásunk a harmadik személyt általában hajlandó ikesíteni. Ez ikesítés azonban az igék jelentését legkevésbé sem módosítja. Még az a különbség is, mely az irodalmi nyelv efféle igéi közt, mint: *bíz*, *bízik*; *okád*, *okádik*; *szop*, *szopik*; *áldoz*, *áldozik*; *gyón*, *gyónik* stb. még fenn van, nyelvjárásunkban mindinkább kivesző félben van. 1. A jelentő mód az irodalmi nyelv használatával egészen egyezik. Hol *ik*-kel, hol a nélkül ragozódnak a következő igék: *álmod-ik*, *asz-ik*, *csúsz-ik*, *foly-ik*, *hazud-ik*, *úsz-ik*, *mász-ik*, *omol*, *omlik*; *romol*, *romlik*; *bomol*, *bomlik*. Észrevehető azonban már ezeknél az igéknél is az ikesedésre való hajlandóság. Rendszeren *ik* járúl a következő képzőjű igékhez: a) *kodik*, *kedik* p. *veszekedik*, *emberkedik*, *vonakodik*, *húzakodik*, *marakodik* stb. b) *kozik*,

kezik, p. *barátkozik*, *csodálkozik*, *birkózik* stb. Az a néhány *kod*, *ked* végű ige, melyek után nem szokott *ik* járúlni, p. *kapkod*, *köpköd*, *repked*, *csapkod*, *nyomkod* egészen más eredetű. Az előbbiek ugyanis reflexiv igék, képzőjük egy eredetibb *kód* elrövidülése, míg az utóbbiak pusztán frequentatívák. Továbbá c) *ódik*, *ödik* p. *hánykolódik*, *nyomódik*, *záródik*, *vesződik*. A momentán *n* végű igék mindiktelenek *csattan*, *pattan*, *durran*, *zuhan*, *koppan*, *zörren*, *reccsen*, *dörren*, *toppan* stb. Iktelenek még a *z* végű igék között az átható jelentésűek, p. *szamara**z*, *küldö**z*, a többiek ingadozók. Többnyire ikesek még a következők: *pipá**zik*, *uta**zik*, *hibá**zik*, *egye**zik* s iktelenek: *fárad**oz*, *düle**dez*, *akad**oz*, *hazud**oz*, *ásít**oz*, *mulat**oz*, *sohaj**toz*, *dohány**oz*, *szivar**oz*. — 2. A parancsoló mód 3-ik személye mindig ikesen használatos, p. *jöjj**ik*, *men**ny**ik*, *jár**j**ik*, *főz**z**ik*, *egy**ik*, *ig**y**ik*, *csiná**jj**ik*, *búcsú**jj**ik*, *ájj**ik* (*áll**jon*), *süss**ik*, *aggy**ik*, *aluggy**ik*, *dógoz**z**ik*, *fáraggy**ik* stb. A stereotíppá vált „*agyon Isten*” az egyedüli kivétel, mely ép úgy nem bizonyít semmit, mint az „*eszem-iszom*”-féle mondás. Külömben az igéknek ez alakban elterjedt ikesedése meglehetősen elterjedt a többi nyelvjárásokban is. Kapnik vidéken pl. Vass József közlése szerint az efféle alakok: *jöjjék*, *adjék*, sőt *mongyék* is járatosak egyezően a zempléni s kelet-bihari nyelvjárásokkal. Ny. Közl. II:368. Nagyon járatos ez az alak a palóczságban is, p. *gyék* (*gyöjjék*) *lássék hozzá*, *üjjék le*, *maraggyék*, *fordujják be*, *dobogják a*, *uccza*. Ny. III:351. Mezőtúron már sokkal ingadozóbb e használat. Rendesen így mondják ugyan: *egyik*, *igyk*, *feküggyk*, *lakjk*, de *hazuggyon* (néha *hazuggyk*), *ugorjon* (néha *ugorjk*), *fázzon* (néha *fázzk*); mindig ikesek a következők: *számiccsik*, *halgassik*, *búsújjik*, *maraggyik*, *mennyik*, *gyöjjik*, *légyik*, *kinlóggyik*, *ájjik*, *hozzik*, *törjik*, *aggyik*, *vágjik*, *csinájjik* stb.” Még ingadozóbb az esztergomi, hol „gyakoribb ez az alak: *feküggjön*, *haraguggyon*, *aluggyon*, *égyen*, *igyon*, *dógozzon*; de másrészt ez is hallik: *haraguggyk*, *maraggyik*, *sakaggyik* stb.” Egerben szintén: „*lakjon*, *egyen*, de Palóczosan néha: *legyék*, *nézzék*, *adjék* stb.” Hogy e nyelvjárásszerte elterjedt alak nem mai keletű, hogy már a század elején is közönségesnek kellett lenni, azt Révai következő panaszából is láthatjuk, ki ez alakról azt írja: „*auditur hoc vitium cum primis in imperativo: járják, menjék oda, állják, jöjjék ide, vigyék belőle, keveset szólják*.” Bizonyítja továbbá az országszerte járatos *kék* szó, mely *kellenék*-ből vonódott össze. Háromszéken még *kénék*-nek hangzik (Kriza). — 3. A feltétes mód az előbbivel egészen ellentétben, kivétel nélkül az iktelen ragozás szerint használatos.

p. *enne, inna, lakna, aludna, jácczana, fázna, ugorna, feküdne, aludna, bízna, törne* stb.“ Ennek az a magyarázatja, hogy mivel ugyancsak a feltétes mód első személye mindig a *k* ragot veszi fel, p. *ennék, innék* (én), nagyon is szükségessé vált az alaki megkülömböztetés, hogy a két alak össze ne zavartassék: *ennék* (én)- *enne* (ő), *aludnék- aludna, jácczanék- jácczana, fáznék- fázna* stb. A többi nyelvjárások, melyek az 1-ső személyben is ingadoztak, nagyobbára a 3-ik személyben sem álhatatosak. A mezőtúri nyelvjárásban a 3-ik személyt így ragozzák: „*ennék, innék, alunnék, fekünnék, laknék, hazunnék*, vagy pedig *enne, inna, alunna, fekünne, lakna, hazunna, nyugonnék* néha *nyugodna, emlékeznék* n. *emlíkezne, haragunnék* n. *haragunna*. Továbbá: *ugorna, fázna, szomorkodna*. „Egyébiránt“ — jegyzi meg a leíró — „ezt a személyt egészen rendetlenül ragozza e nyelvjárás; hol *ennék*-et mond, hol *enne*-t stb.“ A ható igék is a fentebbiek analógiáját követik, a vágyakozást kifejező ható igék pedig nem igen használatosak a 3-ik személyben. Az egri nyelvjárás a debreczenivel egyezően az iktelen ragozási alakot követi: *enne, inna, lakna, menne*.

Mint ez összeállításból kitűnik, a debreczeni nyelvjárásnak jellemző vonásai a kétféle ragozás közt levő különbség teljes megszüntetése s az ikesedés terjedése. Ez utóbbi azonban minden jelentés változtatás nélkül megy végbe. Az igék ikesítése, a mint a többi felhozott nyelvjárásokból is kimutattuk, az egész Tisza-vidéknek s jórészt a Dunántúlnak is jellemző vonása. Függelékül ime egy-két paradigma:

Lak-ik: *lakok, laksz, lakik*; *laknék, laknál, lakna*; *lakjak, lakjál, lakják*.

Esz-ik: *eszek, eszel, eszik*; *ennék, ennél, enne*; *egyek, egyél, egyík*.

Ugr-ik: *ugrok, ugrasz, ugrik*; *ugornék* v. *ugranék, ugornál, ugorna*; *ugorjak, ugorjál, ugorják*.

Visz: *viszek, viszel, visz*; *vinnék, vinnél, vinne*; *vigyek, vigyél, vigyík*.

Ad: *adok, ádsz* v. *adsz, ád* v. *ad*; *adnék, adnál, adna*; *aggyak, aggyál, aggyík*.

Húz: *húzok, húzol, húz*; *húznék, húznál, húzna*; *húzzak, húzzál, húzzák*.

KÚNOS IGNÁCZ.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította: MIKLOSICH FERENCZ.

L.

laboda: chenopodium vulvaria. stinkender gänsefuss. — úszl. *loboda*, *lebeda*, szb., t. *loboda*, rut. *łoboda*; rum. *lobodŭ*; úgör. λουβοδιά. † (NyK. II. 472).

460 **ladik**: navicula, kahn. — ószl. **ladijka*, *ladij*, úszl. szb. *ladja*; alb. *lágë*.

lakat: vorhängeschloss. — úszl. *lokot*; rum. *lakŭt*; úgör. λουκέτον. Finn *lukko*: sera = óskand. *loka*. (Thoms. 151.) (Fremdw. 106). † (NyK. VI. 309.)

lakoma: gastmahl, **lakmár**: schmaus (Tsz.), mások szerint **lakmár**: schwelger. — ószl. *lakomŭ*: avidus; rum. *lakom*: avidus, *lŭkomie*: voracitas; alb. *lakemij*.

laksa, **laska**: nudel. — t. *lokša*: laganum, rut. *łokšyny*: eine art macaroni. A rut. *łaski* magyar eredetű. † (NyK. XVI. 283.)

láncz: kette. — úszl. *lanec*; rum. *lanc*, *lŭncug*. † (NyK. VI. 308.)

465 **lándzsa**, **láncsa**: hasta, lancea, lanze. — ószl. *lqšta*; rum. *lanče*. A rut. *łanča* magyarból származik. (Fremdw. 104). † (NyK. II. 472. VI. 308.)

lanka: pometum, vizek melletti liget, berek, bozótos, nádas hely (NSz.). — ószl. *laka*, t. *lúka*; rum. *lunkŭ*: pratum. Vö. a magyar *Lonka* helyneveket.

lapát: pala, schaufel, **lapoczka**, **lapiczka**: spathula, schaufelchen, azonkívül: scapula, schulterblatt, egybevetendő vele a cs. *lopatice*: schaufelchen és *lopatka*: schulterblatt. — ószl. úszl. szb. *lopata*: rum. *lopatŭ*; alb. *łopátë*. † (NyK. II. 472.)

lapu: lappa, klette. — úszl. szb. *lopuh*, t. *lopuch* (Fremdw. 106).

lasnak, **laxnak**: tegumentum, stragulum (Lesch.), culcitra, lodix (Ver.), pellis, hirsuta (Dank.), lodix, kotze (Krsz.). — (**loxi-nikŭ*), ószl. cs. *loxe*: lectus; alb. *losnik* (*ložnik*): toga.

470 **láz**: fensík, gyér erdő, waldlichtung (Bud. NyK. VI. 308.) Vö. még a magy. *Láz* helyneveket. — úszl. *laz*: gereut, szb. *silva caesa*, *ager novalis*; rum. *laz*: *ager extirpatus*; alb. *las*. *lăzi* (Fremdw. 104.). (Zeitschr. für vergl. sprachforsch. 11. 289.).

laza: *silva rarior*, gelichteter hain (Dank.). — úszl. mhr. *loza*: *silva*; rum. *lozŭ*: ranke.

lazacz, **laszos**, **loszos**: *salmo salar*, salm. — cs. *losos*.

lednek, **lendek**: *vicia*, walderbse, orobus. — **lednik**, t. *l'ad-nik*, vö. ószl. *lęd-ina*.

lěhó, lějō, lějū, ltu: infundibulum, trichter. — szb. *liv* (Mikalja), t. *lěv*.

475 *lemez, lemes*: pflugschar. — ószl. *lemeši*: aratrum, szb. *lemeš*: pflugeisen.

len: linum, flachs. — ószl. *līnū*, úszl. *len, lan* (Fremdw. 107). A finn *liina* = az óskand. *lin*-nel. (Thoms. 150.)

lencse: ervum lens, linse. — ószl. *lešta*, úszl. *leča*, Karinthiában *vanča* azaz *lanča* (Letop. matice slov. 1869:75.); alb. *létšę*. A mrut. *tenča* magyar eredetű. A *lencse* hazája északi Kaukasus és déli Oroszország; a terméket már a görögök és rómaiak is ismerték (Ung. 1. 29.). † (NyK. XVI. 283.).

lengyel: pole. — ószl. **leħŭ*, óor. *ljachŭ*; tör. *leh*; rum. *lêh, lêš*; alb. *l'ahi*. Morvaország és Szilézia némely részeiben a lakosokat *Lach*-, többesben *Laši*-nak nevezik (Šemb. 50). Snorri (Heimskr. 3. 55.) *Laesjar* és Austrvindor nevezettel a legkeletibb rendeket, a lecheket és oroszokat jelöli (Zeuss 68.)

lěp: viscum, vogelleim. — ószl. *lěpŭ*, úszl. *lěp*, t. *lep*. † (NyK. II. 472.)

480 *lepény*: kuchen. — szl. *lepeň*: kuchen, szb. *lepina, lepinja*: eine art brod; rum. *lipijă*. † (NyK. II. 462.)

lepény: thymallus, asch. — cs. *lipeň, lipen, lipaň, lipan*, úszl. *lipan*; rum. *lipan, lipên*.

lészka: darrhürde, vö. *lésza*: crates viminea, flechtwerk; pertica; stange. — úszl. *lésa*: craticula, cs. *lisa, liska*: darrhürde; rum. *lész*: flechte, darrhürde.

lěv: iusculum, suppe. — (**lěvŭ*), cs. *polévka, polivka*: iusculum.

lezsák: faulenz. — cs. t. *ležák*.

485 *lócza*: scamnum, bank. — cs. *lavice, lāvka, lava*, bolg. *lavica, lavicŭ*; rum. *lavică*. A finn *lava* az or. *lava*- vagyis inkább a lett *lāva*-ból származik. † (NyK. II. 472.)

lom: fractura, bruch. — cs. t. *lom*, mrut. *lom*.

lomož: untereinander werfen. — cs. *lomožiti*. Vö. rum. *molož*: schutt. † (NyK. XVI. 284.)

lōcs: leichse. — t. *lievč, levča*, mrut. *lovč*; rum. *leukă*. A német. *leichse* szóból származik a cs. *lisně, líšeň*, a t. *lušňa* és a lengy. *lusnia*.

lúčfa: kienholz, fichte. — úszl. *luč*: lux, taeda, cs. *louč*: taeda, t. *lúč*. Cs helyett *cž* szokatlan.

490 *lug*: lucus, hain (Dank.). — szb. *lug*; mordv. *luga*: wiese.

lág: lixivium, lauge. — úszl. szb. *lug* (Fremdw. 107).

luhma: cubando, liegend, müssig (Dank.). — cs. *lehmo*. Vö. *lomha*: faulenz.

lukma: papi bor- és gabona-fizetés (Tsz.). — úszl. *lokno*: eine abgabe von getreide an den geistlichen. und lehrer, hszl. *lukno*, szb. *lukno*: ein getreidemaass (Danič 2. 24.), cs. *lukno*: ein honigmaass (Jir. 1. 39).

M.

macska: katze, *macskafű*: katzenmünze, ugyanez a rum.-ban *kūtušnikū*, *vasmacska*: anker egybevetendő az ugyanazon jelentésű úszl. *mačka* szóval. — úszl. szb. *mačka*; rum. *müčű*: katze, *müč'* *müçok*, *mütok*, *motok*: kater; alb. *matš*. A macska szláv neve (*mačka*, *maca*) *Maca*-ra (= Marie) vezetendő vissza, épen mint a németben *mieze* (katze) Marie-ra. A szb. *Maca* = Marie a magyarban *macza* annyi mint amasia (Fremdw. 107). Hogy személynevekből állatnevek lesznek, az nem ritka eset: *Matthias*-ból az olaszban *micio*, a csehben *macek* = kater, bär, a lengyelben *maciek* = kater, a magyarban *maczko* = bär, esel, füllén; az oroszban *Basilius*-ból *vaska*, *Michael*-ból *miska* = katze; a magyarban *Gábríel*-ből *gáborka* = goldamsel. Ehhez figyelembe veendő, hogy a németben a bakot (bock) Hermann, a szamarat (esel) Martin, a kandurt (männliche katze) Hinze, a medvét (bär) Petz (dédelgető nevezet Bernhard helyett) névvel szólítják (Wackernagel, Germania IV. 152). Vö. *kacsa*: † (NyK. II. 472.)

495 *mácsonya*, *mácsolya*, *macsonya*: kardendistel, weisse wegdistel. — t. *máčoňa*: onopordum, acanthus.

mádra nádra mellett: matrix, gebärmutter. — ószl. *njadro*, *jadro*: sinus.

mák: papaver, mohn. — ószl. *makū*, úszl. szb. *mak*; rum. *mak*; mordv. *mak*, *makā*; úgör. *μάκος*. † (NyK. II. 472.)

malaszt, azelőtt *míloszt* (End. 745): gratia, gnade. — ószl. *milostī*, úszl. szb. *milost*.

maláta: träber, far tostum, malz. — cs. *mláto*: träber; rum. *mūlatū*. A finn *mallas*, gen. *maltaan* = az óskand. *malt*-tal. (Thoms. 153). † (NyK. II. 472.)

500 *málha*: bündel, mantelsack, — úszl. *malha*: crumena. (Fremdw. 108). † (NyK. VI. 309.)

málna: bacca idea, himbeere. — úszl. *malína*; a rum. *mūlin* annyi mint *prunus padus*; *mūlinā* fructus pruni padi. † (NyK. II. 472.)

malom, *molna*, *móna*, *moln*, *món*: mola, mühle. — úszl. szb. *mlin*, cs. *mlýn*. A finn *mylly* az óskand. *mylna*-val azonos. (Thoms. 157).

mancs: ball, wurzelball, hölzerner ball (Tsz.), laptafa győ-

kérből (Krsz.). — **mečĩ* szb. *mečak* (Mikalja), or. *mjačĩ*, cs. *mič*; rum. *mínče*.

marha: pecus, vieh; merx, waare (Ver.); grex, bona, merx (Krsz.). — úszl. *mrha*; rum. *marfű*, *marvű*. (Fremdw. 112.) Vö. mhr. blago: vieh, ószb. *dobyťiki*: vieh. † (NyK. II. 472. VI. 309. XVI. 284.)

505 *márna*: barbe. — szb. t. *mrena*: cyprinus barbatus rum. *mrénű*. (Fremdw. 111.)

martalóz, *martalócz*: räuber, sklavenhändler. — úszl. *martolosť*: mango, szb. *martolož*. (Fremdw. 109.) † (NyK. VI. 309.)

mátka: geliebte, braut. — cs. *matka*: mater; rum. *matkű*: weisel, mutterstock. Vö. litv. *mote*, gen. *moters*: weib, eheweib; ellemben *mote*, *motina*, *moče*: mutter.

mátoha: gespenst (Tsz.). — ószl. **mętoga*, t. *mátoha*: gespennst tul. das beirrende: ježe *mętetĩ* člověka. Vö. rum. *mütű*, *mohoandű* és *mogünděcű*.

matóla, *motóla*: haspel. — szb. *motovilo*.

510 *matring*, *motring*: wirre, verwicklung, strähne. — cs. *motrcha*.

máz: glasur. — cs. *maž*, kleister, töpferthon.

mazna: verzärtelt (Tsz.). — t. *mažna*: verzärtelte weibsperson, *mažný*: weich, szb. *mažno*: schmeichelhaft, *mažiti*: hätscheln.

mázol: schmieren. — ószl. úszl. szb. *mažati*.

medencze, *melencze*: pelvis, becken. — úszl. *médénica*, *medenica*, szb. *midenica* (Ver.); rum. *medelničerjű*: qui principi aquam ad lavandas manus infundit.

515 *medve*: bär. — ószl. *medvěďi*, úszl. *medved*.

megye, *mesgye*: limes, gränze, districtus, gebiet, *vár-megye*. — ószl. *mežda*, úszl. *meja*, szb. *medja*; alb. *méğę*; mordv. *meža*: gränze. † (NyK. II. 472.)

méh: uter, uterus, matrix, Gebärmutter (Krsz.), (Dank.). — ószl. *měhű*: uter, cs. tájbeszédben *měch*. Vö. rum. *foale*: follis, uter, stomachus, venter. A finn *maha*: venter = az óskand *magi*-val. (Thoms. 153). Furl meg otre di pelle per metter vino o per conservar farina.

ménta: mentha, münze. — ószl. *męta*; rum. *mintű*.

menyhal: gadus lota, aalraupe. — cs. t. *meň*, úszl. hszl. *menjek*.

520 *mér*: metiri, messen; *mérték*: mensura, maass. — ószl. úszl. *mēriti*; alb. *mérę*; mordv. *merā*: maass. A mszl. és hszl. *mertuk* Dometijan szerint *meřtikĩ* s az úgör. μερτικόν (nem a gör. μερτικόν-ból = μέρος) a magyarból valók. A finn *mitta*: mensura = óskand. *met* (Thomsen 156).

mércze: modius. scheffel. — úszl. *mérica*, *mérca*; rum. *mercă*, *mircă*.

mester: meister. — úszl. szb. *mešter*. (Fremdw. 108).

mészár, *mészáros*: lanio, fleischer. — úszl. szb. *mesar*, cs. tájbeszédben *mesař*.

métely: morbus ovium intercus (Krsz.), egel, egelschnecke, egelkrankheit. — szb. *metilj*: distoma, egelwurm, or. *metyli*: ephemera horaria, cs. *motylice*: gryllus verrucivorus, schafegel.

525 *mézga*: harz; *mezge*: dulcedo arborum, baumsaft; alburnum. — úszl. *mézga*: baumsaft, cs. *míza*, *mízha*: succus arborum, alburnum, t. *mízga*, *młazga*: bast. (Šemb. 74.); rum. *műzgű*: succus, alburnum. † (NyK. II. 472.)

mírigy, *mírégy*, *merígy*, *merégy*: pestbeule (Dank.), Ver. szerint pustula, MA.-nál apostema. — ószl. *vrédű*: vulnus, t. *vred*.

mocsár, *macsár*: sumpf. — szb. t. *močar*: udor, hszl. *močvar* (Belost.), t. *močorka*. (Šemb. 60).

mocsok: macula, schmutzfleck. — cs. t. *moček*: liquor.

mocsola, *mocsolya*: hanf-, flachsröste. — szb. *močilo*: locus fluminis ad macerandum linum, t. *močidlo*.

530 *moh*, *muha*: muscus, moos, lanugo. — ószl. *mühű*, úszl. *meh*, *mah*.

mohar, *muhar*: panicum, fench, gramen asperum. — szb. *muhar*: panicum miliaceum, hr. *umuhar* és *bar*: setaria italica (Flor.), t. *muchar* és *mušec*: alopecurus, úszl. *muhič*; rum. *mohor*: mochert, ebből *mohorűt*: scharlachroth. E gabonanem keletindiai származásu. (Ung. 1. 13.).

moláka (Tsz.), *beláka*: lache (Dank.). — úszl. *mlaka*, szb. terra aquosa. Vö. rum. *mlastinű*: palus.

molnár: molitor, müller. — úszl. szb. *mlinar*, szb. *malinar* (Ver.), cs. *mlynář*.

moly: tineá, motte. — ószl. *molí*, úszl. *molj*; rum. *molitű*; alb. *molitșe*; mordv. *mol'*; úgör. *μολίτσα*.

535 *mongolicza*, kövér mint a *mongolicza* (Krsz.). — szb. *mangulac*: eine art mastschwein.

mormol: murren. — cs. *mrmlati*, *mrmrati*.

morotva: lacus, palus (Krsz.), *morotvány*: sumpf, morast, Vö. holtvíz. — úszl. *mrtev*: todt.

morva: moravus. — ószl. cs. *morova*: Moravia; rum. *morva*.

morván, *morvány*: eine art kuchen, — t. *mrván*.

540 *mostoha*: noverca, stiefmutter, *mostoha* anya: noverca, *mostoha* atya: vitricus, *mostoha* fiú: privignus (Ver.). — ószl. *mášteha*, úszl. *mačiha*, szb. *maćeha*. Vö. rum. *mašterű*: stiefmutter és fracij tñj *mašteri*: deine stiefbrüder (Clemens 86.)

moszka: russus. — or. *moskva*: Mosqua.

mozdít: tundere, stossen, muovere, bewegen. — cs. *hmožditi*, mszl. *zmožditi*: conquassare.

mozga: knochenmark (Tsz.). — ószl. *mozgǫ*, úszl. t. *mozg*.

mozsár: mörser. — úszl. *možar*, t. *možár*; rum. *možerjǫ*. (Fremdw. 111.) † (NyK. VI. 309.)

545 *muharcza*: solanum vescarium, gramen asperum (Dank.), *muharcz*: halicacabum (Krsz.). — *muharica*: gramen asperum (Lesch.), szb. *muharika*: panicum viride. Vö. *muhar*.

munka, mika: labor, arbeit, opus, werk. — ószl. *maka*: cruciatus; rum. *munkǫ*. † (NyK. II. 472.)

murok: daucus carotta, gelbe rübe. — úszl. t. *mrkev*; rum. *morkov*, *murkoj*, *murok*. (Fremdw. 112), *merkőcse* (Tsz.) megfelel az úszl. *mrkevca* szónak, † (NyK. II. 472.)

murva, morva: foeni vel straminis recrementa, heu- und strohkericht; hasonló jelentésűek *murha*, *murgya*, *murugya*, *murugy*, *murnya*. — szb. t. *mrva*: micula.

muska: culex vinarius, kellerfliege (Lesch.). Ugyan ilyen jelentésű *muslicza*, *muszlicza*, *muslincza*, *muszlincza*. — cs. *muška*, vinná *muska*; rum. *muslicǫ*; alb. *musitsę*.

SZARVAS GÁBOR.

IRODALOM.

Müller Miksa és a népnyelv.

Szicziának Palermó nevű városában egy negyed évenként megjelenő folyóirat keletkezett az európai népnyelvi hagyományok gyűjtése céljából. A folyóirat címe: „Archivio per lo Studio delle Tradizioni popolari”, szerkesztik G. Pitрэ és Salomone Marino ismert nevű népnyelv-gyűjtők. Az első szám egy levéllel kezdődik, melyet Müller Miksa a folyóirat kiadójához, dr. Giuseppe Pitрэhez intézett. A Nyelvőr olvasóit, de különösen a népnyelvi hagyományok gyűjtőit bizonyára érdekelni fogja, ha közöljük Müller levelének azt a részét, mely a népnyelvi adatok becsére s gyűjtésük módjára vonatkozik.

„Ön arra kér engem — írja a szerkesztőnek — hogy folyóiratához, az európai népnyelvi hagyományok leendő tárához, előszót irjak. Megvallom, nem oly könnyű dolog kérését teljesíteni. A népnyelvi hagyományok tanulmányozása nem csak Európában, hanem az egész földön, a közelmúlt húsz esztendő alatt oly óriási lépéseket tett, hogy én — nem lévén birtokomban egy pár csodabocskor — csak tisztességes távolból szemlélhetem. Évekkel ezelőtt, mikor még ezt e tudományt semmibe se vették, teljesen mellőzték. Tőlem kitelhetőleg kardoskodtam mellette. Most öreg napjaimra mikor már erőm is fogyatékán kezd lenni, látom, hogy azok a fák,

melyeknek elültetésében nekem is van részem, oly nagy erdővé növekedtek, hogy sokszor önkénytelenül felkiáltok: elég! elég!

Népnyelvi hagyományokat, különösen népmeséket gyűjteni nem nehéz dolog, de nem is olyan könnyű, mint a hogy hiszik. Minden halandó, a kinek történetesen valami más foglalkozás nem esik keze ügyébe, azt hiszi, hogy képes azokat a meséket leírni melyeket dajkájától hallott. Pedig ebben nagyon tévednek. Mindennek előtt tudni kell, hogy nem minden mese érdemes ám a leírásra és kinyomatásra, a mit egy öreg anyóka elmond. Kimagyarázhatatlan zamatja van minden eredeti, hazai terméknek s ezek becses voltát el kell tanulnunk, mielőtt megmondhatnánk, hogy ódon-e vagy új, eredeti-e vagy csinált valamely népmese, hogy vajjon vad erdei virág-e, vagy pedig üvegházi növény.

Másodszor igyekezni kell, hogy egy s ugyanazon mese különböző vidékről és forrásokból kerüljön elő és hogy gondosan külön válasszuk a közös elemeket a sajátosságoktól. Meg kell továbbá a gyűjtőnek ismerkedni azokkal az eredményekkel, melyeket a tudomány a népmesék osztályozásában elért, hogy könnyen felismerhessék, melyik mese hová tartozik. Végre, a mikor csak lehetséges, a népmesében a mesemondó *ipsissima verba* legyenek meg. Ezt legalább védő eszköznek használhatjuk a mesegyűjtők számos s sokszor igen bosszantó visszaélései ellenében. Mert az olyan gyűjtőt, a ki felciczomázza és felpávatollazza a meséket, meg kellene vesszőzni s a ki maga készítette meséket eredeti néptermékként közöl, érdemes volna, hogy karóba húzzák. Ezek ellenében misem oltalmaz meg jobban, mint az *ipsissima verba*.

Az ilyen gyűjtésnek még az a haszna is van, hogy folyóirata nemcsak népmesék gyűjteménye, hanem valóságos kincses bányája lesz a nyelvjárások tanulmányozóinak. A dialektusok tanulmányozása, meg vagyok róla győződve, nagyon sokat ígérő valami. Most még erősebben hiszem, mint valaha hittem, hogy ha meg akarjuk tudni, mi a nyelv, a nyelvjárásokban kell ezt kutatnunk, a nyelvek valódi s természetes életének egyedüli képviselőjében."

KÚNOS IGNÁCZ.

HIBÁS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK.

II.

3. A *kor* rag nem járul az *alkalom* szóhoz. Helytelen szók e szerint: *alkalomkor*, *alkalmakor*, *alkalmakkor*. Az *occasio* jelentésben most már ritkábban használt *alkalmatosság* tudvalévőleg, *val* ragot vesz föl: ez *alkalmatossággal*, a *gyűlés alkalmatosságával* stb. A most használatosabb *alkalom* szónak

is csak *val* ragad utána; nem az egyformaság kedvéért (hiszen mondjuk egyfelől: *ezen a napon, idején*, másfelől: *e napokban, aznap, ilyen időben*), hanem csak azért, mert így beszél és ír a jó magyarságu ember, más *alkalommal*; a vásár *alkalmával*; hasonló *alkalmakkal*; nem pedig így: más *alkalomkor*; a vásár *alkalmakor*; hasonló *alkalmakkor*. Az *alkalmakkal* szónak monotoniája még nem ok rá, hogy olyan ragot adjunk a tőnek, a mely nem neki való, és a mely, mint látjuk, az egyes-számú *alkalom*-ra is visszahatván, elkorcsosítja ezt az egész szókört.

4. Az *i* melléknévképzővel alakuló *isteni* szó az *isteni erő*, *isteni hatalom*, *isteni gondviselés* stb. nyomán *istentől eredő*, és emberre, dologra átható tárgyat jelent. *Isteni tisztelet* e szerint csak annyit jelenthetne, mint: *istentől eredő tisztelet*: ez pedig képtelenség. Ime a következőben: *anyai szeretet* nemde az *anya* szereti gyermekét; ebben: *gyermeki szeretet*, a *gyermek* szereti anyját vagy atyját.

Átvitt értelemben (az *úri mód*, *királyi ajándék* stb. hasonlóságára) *isteni tisztelet* annyi lenne mint: *dicső, felséges* (*göttlich*) *tisztelet*; *isteni félelem* a. m. *dicső, felséges*: *istenhöz méltó félelem*; a mi megint csak képtelenség. E két szónak szabályos alakjai tehát: *istentisztelet* (*isten megtisztelése*, ad normam: *anyaszeretet* = az *anyára átható szeretet*): *istenfélés* (*istenfélő*: nem féled az istent?)

A kik még most is ragaszkodnak az *isteni tisztelet*-hez, azoknak az úton-útfélen található *gyászisteni tisztelet* szópárt ajánlom fürkésző figyelmükbe. Arra ébredtünk ime, hogy *gyászisten* is van már! A végre, hogy ne legyen, így kellene írni a szót: *gyász-istentisztelet*. Ez aztán szabályos összetétel. De még így sincs köszönet benne; még így is nehézkes és furcsán hangzó. Szükséges-e szószerint fordítani a német *Trauer-gottesdienst*-ot? Nem elég-e azt mondanunk: *gyászmise*, *gyásztisztelet*, *gyászszolgálat*? *Tisztelet*, *szolgálat* itt érthetően kifejezik az *istentisztelet*, *istenszolgálat* fogalmát.

JOANNOVICS GYÖRGY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Édes Gergely magyarsága.

Épen nem valami nagy név, a melyhez talán nagy irodalmi sikerek emlékei fűződnek: csak a diákos középosztálynak egyik népszerű verselője a mult század végén. — A „poetica classisból” felcseperedett verselő praeceptorok és prédikátorok egyike, ki furfangos, kadencziás distichonjaival, izléstelen korában a genialitás hírének uborkafájára jutott. — De bennünket nem

szapora verselményeinek esztétikai becse érdekel, — hanem csak nyelve, magyarsága.

Már e szempontból érdekesebb alakkal állunk szemközt.

Édes a nyelvrontás — máskép „nyelvújítás” — korszakát szerencsésen megelőzte; már nem igen ismerkedett a nyelvcsináló(?) elvekkel, és így tiszta is maradt tőlük, bár a szófaragás mániája egyszer-egyszer az ő magyar lelkét is rosszra csábította. Fenekig ősméri az eredeti magyar népnyelv üde forrását, és bőven is merít belőle. csak hogy nagyon meglátszik versein a deák iskola pora is, a deák sintaxis, meg egy-egy germán szófüzési sajátosság is. — Népies nyelvében főleg lakóhelyének, Komárom megyének szólássajátságait követi. Magyaros stílusa különben egészben véve lapos, elnyúló, tarka-barka, és a külforma göcsörtös jármát nyögi.

A rövidítések magyarázata: I. = Íramati etc. D. = Danái E. Enyelgési. A. = Anekreon ford. SzDsz. = Szabó D. Kisded Szótára szer. Nsz: = Nagyszótár. Nyr. = Nyelvör.

I.

Sajátságos szólásmódok és közmondások.

Most állja ki nálam az utolsó reszelőt a Palémon nevű munkám... I. 2.

Egyformán kimenő véghang vagy kadencia... I. 3.

Rád tér a hibád: rád sül ki. I. 9.

Nagyra viszik szavadat: nagygyá, gonoszszá hazudják. I. 10.

Mint ragadó kosztól úgy tarts erkölcsi gonosztól. I. 12.

Epére válik a falatja. I. 13.

Hozzám köteles: enyém. I. 15.

Ellenem élsz: ellenemre tész. I. 15.

A mely munka alatt még Herkules is nyöszörögne, gyenge s erőtlen kar nem lehet annak ura. I. 15.

Ebnek eb a barátja. I. 15.

Füstbe megy élete: hasztalanul él tovább. I. 16.

Házigalamb nem örül járni poszáta körül. I. 17.

Másra fakadki szava: mást beszél. I. 21.

Balra fordítja tanácsát: rosszat gondol, -tanácsol. I. 22.

Nem veti hóddal: nem akarja (hold-föld számra vetni). I. 23

Ki mihez szokott ahoz okott (okult). I. 24.

Nem ézetlen (izléstelen) nép agyarára-való. I. 26. *)

A hőség kiver. I. 27.

Rajta csudám (csodálatom) nem fogy. I. 28.

Megkoppan a foga: éhezik. I. 30.

*) Az „ézetlen” Fischer Ignác. Nyr. III. 166. lapján tévesen a Kazinczy utazásából (1816) ki böngészett új szavak közé sorozza.

Üstökre megy: verekedik. I. 37.

Nem fekszel füleidre: hallani akarsz. I. 32.

A mire mást intesz magad abba ne mártsad ujjodat is (se)
I. 34.

Megesik, hogy a mit másba keresnénk (üldöznénk), sokszorozott számmal mind kebelünkbe tanyáz. I. 34.

Intő szavaim oldalaid' szűrni szokták belül. I. 35.

Gyanús vagyok benne. I. 35. L. Nyr. II. 84. és 271.

Gonoszra fogant benne a kívánság. I. 36.

Örökké másokban piszkál a nyelvével. I. 36.

A ki belől micsodás, akként itél egyebekről. I. 36.

Kiki tudja magáról a méltatlanság mint esik?

Megleli zsák foltját s szurkos kanta dugóját. I. 38.

Jó hitet tett le érte: igaz esküt tett. I. 38.

Mig megnem üt a feleséged mennyköve, szaladj előle. I. 40.

Könnyre fakasztja szemét. I. 44.

Nem szemeim, de hasam legelésire jöttem. I. 45.

Mást kevélyező: más irányában kevély. I. 49.

De fennyen kezdi: hetvenkedik. I. 55.

A hány fő, annyi értelem. I. 63.

Mint a szélkerepnek tolla, nyelved úgy jár. I. 64.

Egy túróért egy macskát. I. 69.

Most egyedül a sárgás vőlegény becses meg a penyészes menyaszszony = pénz. (A mai házasságról). I. 70.

Tudós lesz ő két bokára. I. 72.

Éhes dongó többet dong; üres hordó jobban kong. I. 7

Apja fia. Bagolynak bagoly a fiait s a szarkának tarka még a tojásait. I. 75.

Mindennek galambja a maga bagolyja. I. 76.

Ki vélem öszve háborodik, talám türes által hozzám jámborodik. I. 77.

Bút vall: bánkodik. I. 85.

Előbb elkopik a küszöböd, mintsem hozzád megyek. I. 86.

A halál sárga fogára jut: meghal. I. 87.

Karicsálsz mint a rossz tyúk. I. 90.

Türkölük egymást a kosok: összezsaptak. D. 96.

Ennyi szükségben kire tátsam a szám? D. 97.

Hire nyelvünkön forog. D. 98.

Nem üt fejbe e kancsó: nem száll fejembe a tartalma. D. 103.

Vidám lelemény csikázik ott: tréfálódznak. D. 104.

Karikáz tőle a vers. 104. Jól foly belőle a v.

Megázik a kebelem: belsöm, az italtól. D. 104.

Vérbe kever: bevérez. D. 106.

Az árnyékát ölelem: nem sikerült. D. 107.

Rám fened a fogad. D. 108.

Hirökkel az Ég üregén lebegtek: nagy hirtűek voltak. D. 109.

Kivénült a tudományból: nem alkalmas többé rá. D. 113.

Velejére visz a tudománynak (az ifju kor). D. 113.

Szerencséd ellened mordul. D. 122.

Kedvező végből danolgotok: jó célból. D. 123.

Az a tied, a mit élélhetsz, e. h. megehetsz. D. 123.

Éjjel-nappal rázörög a felesége szája mint a fatarisznya.

Nincs benne szüköd: elegend van belőle. D. 137.

Jóra üt ki. D. 138.

A szegénység sullyaihoz szokott. D. 177.

Nyelvem egy szót sem tehet D. 178.

A hideg hőség vize ver-ki. D. 178.

Alig cseng bennem a lélek. D. 178.

Talám ellened jártam („anyanyelvemhez”) az által, hogy az illy Danák között szép ered könnyű folyamatja gyötrő nyűgbe kerengett? D. 181.

Feljebb tart: többre becsül. D. 184.

Kánya-begyébe tömi vagyonját: tékozol. D. 187.

A polgári habokba merülők. mint az igaz virtus nagy csőszsze: a közügyeknek adtam magamat. D. 194.

Nem jól főződik a gyomrod eledele: nem jó az emésztésed D. 208.

Másutt tapogasd eredetét. D. 208.

Hasra tehénkedsz: hasra fekszel. D. 209.

Egyik fenn tekeri a másik alábbra veri (béka-kuruttyolás-ról). E. 7.

Arról felelni merek: bizonyossággal tudom. E. 7.

Bút vakarsz fejemre: hozasz f. E. 8.

Agyart fen rád. E. 10.

Sok orrot felborsola: soknak nem tetszett. E. 11.

Személyje baját üzi: magával van elfoglalva. E. 19.

Mértékünk legyen italunkra, mert szaporája megárt. E. 21.

Jajgatom életemet. E. 23.

Árva kenyérbe veszek részt: árva vagyok. E. 23.

Írás által szót s hirt tehet. E. 26.

A szívemet állja valami reszketeg. E. 26.

Nem jó a titkot harmadikra bizni, nehogy irigy begye attól fogjon hizni. E. 26.

Eb tegyen miatta sokszor annyi koplalást. E. 35.

Az ember magát vesztegesse s másért mint a gyertya, élttét füstre vesse? E. 37.

Ki mire születik annak oskoláját gyakorolja. E. 38.

Földhöz ütötte döge: kimult. 40.

Meszsze esik attól kedve, mint Kelettől Nyugot. E. 44.

Megkell lenni pedig csak az erszény állja, különben szoros lesz az udvarom tájja. Épen azt követi a mi házam tájját talpig reszketteti. E. 45.

Kézzel-lábbal űzi mesterségét még se győzi azzal házbéli szükségét. E. 46.

Ösmeretsége nincs sok nyelvekkel : nem beszél sok nyelven. E. 47.

Vesztébenn hagyja nevelését gyermekének. E. 47.

Az igás számárnak hamvából vett lelket. (Szimónides u.) E.50.

Minden napnak van java és gonoszsa. E. 54.

A méh mézet, a pók mérget szív akármelly virágból. A. 2.

Tánczra ég a lábam. A. 32.

Árnyékonn kapkodszt : hiába törekszel. A. 72.

KASZTNER GÉZA.

Közmondások Szenczi Molnár Albert szókönyvéből.

Nem illet agebet hintószekér.

Ageb utól.

Ágon mutat madarat.

Agszó de igaz.

Ha akarja jó, ha nem, hát lássa.

Alá nő, mint az ökör farka.

Álmat hivelyez ; nem álmodt hivelyezek, hanem igazat mondok.

Az szegény ember étele helyett is aluszik.

Ne játszáj ángyoddal.

Antal a fejed.

Megjött Antal Budáról.

Mind apostol czöpöstől.

Arany horoggal horgászni.

Nem fog aranyon rosda.

Hitvan kereset az arulkodás.

Tálban koncz, ne nézz aszszonra.

Az aszszonyembernec hosszú a haya, de rövid az elméje.

Az, ki nem tűr, nem uralkodik.

Egy babot nem adnec rayta.

Babot sem levéjért főzic.

Csak azon Bakot nyuzza.

Bagoly is biró barlangjában.

Mint a bálvány, ugy állasz.

Nehéz a báránt a farkassal őszvebékéltetni.

Nem mind barátod, a ki rád mosolyodic.

Nem minden botból leszzen Beretva.

Kinec kinec az օ Bibeje fay.
 Ki hol bizic, ott hizic.
 Boczkorbօr az ortzaja.
 Bolondnac fapenz jó, ha elveszti, sem kár.
 Egy bordóban szօtt.
 Kiczin â bors, de erօs.
 Akarmint hánd a borsօt â falra, de nem ragad rayta.
 Minden botnac â végén az feje.
 Budosás embernee élete.
 Rut búzzel vagyon az jambor.
 Christus koporsօját sem օriztéc ingyen.
 Egy czapással kettօt útni.
 Ez elefende ember.
 Kօnyօ czendes idօn kormant tartani.
 Czépre kopára termett az ember.
 Czerbe hadni valakit.
 Nyert benne, mint Bertoc a czikba.
 Cziga biga az օ dolga.
 Czinnyan beretvally, mert megakadsz.
 Az czօbօrbօl az vederbe hagni.
 Czomօt keres az kákán.
 Ha nem czordul is, czeppen.
 Darást ne szurkálly.
 Láss darvat.
 Délben gyuytasz gyertyát.
 Olly kevély, mintha օvé vólna â diofáig.
 Disznóra ne vesztegess gyօmbért.
 Kap kétfelé, mint a Dunába haló ember.
 Az ebne ha aranya vólna is, háyjat váltana rayta.
 Valamely ebet botval hajtanak az nyul után, nem fogja
 az meg.
 Ebօl gyօtօ marhánac ebօl kel elveszni.
 Három dolog egészséges: Eleget nem enni, munkától nem
 futni. és nem bujálkodni.
 Egy az szoba az kementzével.
 Egymás kezére adni.
 Ehetnem, mint a farkas.
 Epirosula, mint az tօz.
 Még az ebnek sem jó az Elsօ fia.
 Eltakarhatatlan bolondsag.
 Ember emberrel jó.
 Igen enyves kezօ.
 Hires Eperre nem kell Kosárral menni.
 Erdօre fát vinni.

Nincz olly erős, kinec társa nem vólnéc.
 Eszesnec valo ő játéc.
 Eszes diszno, melly gyökeret ránta.
 Eysel jár, mint a bagoly.
 Egy fa nem erdő.
 Fátul szakadt ember.
 Halgat, mint a fa.
 Fakót is varnyác, de faco is varnya.
 Fánton fánt.
 Farba rugta.
 Fázott lonac farka is nehéz.
 Farkasnak mutatsz erdőt.
 Farkasnak mondgyác Pater noster, ő azt mondgya, hogy
 Barányláb.

Az, kinec hol fáy, ott tapogattya.
 Minden a maga fazeka mellé szit.
 Czac czaczog, mint a feczke.
 Egy feczke tavaszt nem szerez.
 Az, ki féltében meghal, annac tudod, mivel har angoznac
 Fállába az koporsóban vagyon.
 Félnyommá sem menni.
 Főtől árad az viz.
 Jób, fejem esséc el.
 Mindent fenekétől fogva fölforgatni.
 Az, ki fölteszen, jádtzani is kel annac,
 Az, mit lovon fogad, gyalog meg nem állya.
 Fogasnac ebnece valo az czontrágás.
 Nem volt még nekem ilyen foltos berkém (t. i. gatyám).

KISBIRÓ MÁRTON.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szabad. Valaki a „Magyar Nyelvőr“ 1. kötetének 146. lapján kikel a „szabad“ szónak szabadjon, szabadna alakjai ellen és azokat a fattyúhajtások közé számítja. Okul fölhozza, hogy az melléknév, és ha „szabad volna“ helyett jó a „szabadna“, akkor jó a „nehéz volna“ helyett „nehézne.“

Ennek mintegy feleletül azt írtam a „M. Ny.“ 391. lapján, hogy ezen alakok bizonyos táj népének ajkáról el vannak lesve, sőt még ennél czifrább alakját is hallhatni, p. o.: Nem szabadottam elmenni. Ugyanott a kell igét is a közszokástól eltérőleg használják, pl. én kelletttem kocsis lenni.

Vutkovics Sándor kised szótárában szintén rajzolja ezen alakokat. állítván, hogy „szabad“ melléknév és nem íge.

Szabad legyen ezek ellenében vitatnunk, hogy a „s z a b a d” szó ige is, melléknév is, úgy mint több főnév egyszersmind ige, p. o. zár claudit és zár sera; vész perit és vész periculum, tempestas; les insidiatur és les insidia; fagy gelat és fagy gelu; sodor torquet és sodor (a mi sodorva van, p. o. kivenni sodrából); pök sputit és pök sputum. Hát a sok ász, ész végzetű szó? Egerész, Vadász, Halász, Eprész főnév, ige és melléknév, p. o. egerész-macska, vadászkutya, halász-madár, eprész-lány. Tehát nem oly szokatlan a magyarban, hogy valami név is legyen, ige is. Vagy azt mondja V. S., hogy a fölhozottak főnevek és nem melléknevek, tehát ez nem bizonyít a rosszal alakok helyessége mellett? Hagyjuk rá, de akkor azt kell állítanunk, hogy a szabad egyúttal főnév, mit a következő kifejezés igazol: szabadjon eresztetni (v. ö. isten igazában; továbbá: Szentkirály szabadja, Fokszabadi). Sőt mellőzve B. Szabó Dávid kiseded szótárát, Párizzpápaiból is idézhetni a szabad szó után a liber és licet, tehát melléknév- és ígebeli fordítását, a mit maga a megrovó is teszen. V. S. műve a „M. Ny.” hívére látszik vallani; azonban nagyon furcsán hangzik az, a mit cikkének végén mond: A helyes és a tudomány elveivel összhangzó nyelvösztön nyilatkozatait a pórias ellapulástól okvetetlenül meg kell különböztetnünk. A „Magyar Nyelv Rendszere” a nyelv szokást állítja fel főelvül és a „Magyar Nyelvőr” is gyűjtögetvén a népnyelv adatait és korholván a magyartalanságokat, szintén e mellett harczol. Ha V. S. már valamit tart nyelvtudományi elvnek, ezt jó lesz nyíltan kimondani és okokkal támogatva kifejteni. A mi pedig az általa érintett nyelvösztönt illeti, bizony ezt is csak a népnyelvben kell keresni. Egyébiránt Szarvas Gábor elég értelmesen megmondta, hogy a nyelvtant a nyelvből és nem a nyelvet a nyelvtanból kell készíteni. Hol kezdődik a pórias ellapulás? Vannak kifejezések, melyek a nyelv szokás szerint el nem dönthetők és itt segít a szónyomozás, vagy ha úgy tetszik, szófejtés elve, p. o. a közelítő hoz, hez, höz rag még ily alakban is előfordul: hol, höl, hó, hõ, hon, hün, tehát vagy mind a négyet el kellene fogadni, vagy ha csak egyet megtartunk, azt a szónyomozás által igazolni; ez pedig a hoz, hez, höz, mert van hozzám, hozzád, hozzája stb. Ha V. S. más elvekhez alkalmazkodik, tessék azokat közzétenni. Ne is mondja, hogy a szabad. szabadom, szabadjon, szabadna, szabadott alakokon kívül több elő nem fordul a vitatott ígéből, mert nincs, nincsenek, sincs, sincsenek, vaj, vajon még hiányosabb ígék és mégsem vonja kétségbe senki jogos voltukat.

KÖRÉSZ KELEMEN.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Egy tanítványom magán szorgalomból Garay „Obsitosából” készült elő; egy pár helyre nézve felvilágosítást kért tőlem, melyek közt volt különösen ez is: „Hát vitéz Hári bácsit egy sem látja? Mindjárt parolát és pácsit!” Ebben a „parolát és pácsit” kifejezést nem értette. Megmagyaráztam neki, mondván a többi közt, hogy „parola” ezen franczia szótól „parole” származik, „pácsit” pedig a „pacsitból” van megnyujtva. A fiu erre azt felelte, illetőleg kérdezte: 1. hogy ezt a kifejezést: „adj a bácsinak pacsit” ő is ismeri, de „pácsit” még nem hallott; 2. hogy a franczia „parole” egészen mást jelent (a fiu t. i. tudott francziául) azaz annyit tesz, mint „szó”; 3. hogy nevezik a „parolát” magyarul? A „pácsit” megtudtam mondani, hogy az költői szabadság, (de vajjon jó-e?); a másakra nézve azonban magam sem lévén egészen bizonyos, kérem a t. szerkesztőséget, ha a „Kérdések és feleletek” rovatában erre nézve engemet tájékoztatni méltóztatnék.

Felelet. A *parola* csakugyan a francziából való; csak-hogy nem egyenest, hanem német révén került hozzánk: a szó-nak „handschlag” jelentése azonban már a mi nyelvünk fejleszt-ménye s csakis a mi sajátunk. Az átmenet egyszerű s egészen természetes. A *parola* szó, de a szó egyszersmind *becsületszó* is; a szó, *becsületszó*, *hitadás* már a legrégibb időkben kézfogással, kézcsapással történt: „testis fidei manus” — (v. ö. kezét adott rá = szavát adta; ide való ez is: *fölcsapott* katonának). Nagy útjába s hosszú idejébe került a *parola* szónak, míg a magyar-ban a *kézcsapás* jelentésig eljutott; gör. παραβολή: egymás mellé helyezés, egymás mellett állás, rávetés, ráejtés, eltérés; lat. *parabola* hasonlat; köz. lat. *parabola*: verbum, sermo, *parabolare*: sermocinari, verba facere; olasz *parola*: wort, rede; fr. *parole*: wort, sprache, stimme, versprechen, zusage; a németben is ugyan-azokban a jelentésekben járatos mint a francziában. A *parola* szónak valamely magyar egyetértékeséről nekünk nincs tudomásunk; de szükségtelen is keresgélni utána, mikor a *parola* az ő „handschlag” jelentése fölvételeivel, mintegy kivált a román-germán *parolák* rokonságából s magyarrá honosította magát. „Pácsit pacsit helyett költői szabadság.” E magyarázatának a t. kérdező utána veti a kérdést: de vajjon jó-e? E kérdéssel együtt vagy inkább előtte jár ama másik: Mi szabad a költőnek? Felelet: minden és semmi. Szabad minden, a mi maga vagy a minek élő példaképe meg van a nyelvben; ezenkívül nem szabad semmi. A költő tehát szabadon mondhatja *sajtó* (*prés*), *sató*, *satu*, *sotu*, *sutu*; *pedig*, *penig*, *pejig*, *pejg*; *hosszú*, *hosszi*; *azért*, *azét*.

azér, azé; megy, mengyen, megyen, mégyen, mén. Tetszés szerint használhatja az ilyeseket is: *adj* vagy *adjál, aludj* v. *aludjál, igyék* v. *igyon, evett* v. *ett, alszik* v. *alszon* stb. stb. Ellenben nem mondhatja *kalap* helyett *kaláp, szégyen* h. *szegyen, addig* h. *adig, innál* h. *ínál, lássátok* h. *lásstok*; valamint ezt sem: *hegytuli* nép; *gondolatszegény* költemény, *hazahű* polgár; biztosan tudom őt ma megérkezni; mikor éppen a barátjában is csalódott, *lett embergyűlölő*; pazarlásod előbb-utóbb koldusbotra *juttatni fog* stb. stb. *Pacsit* helyett *pácsit* mondani tehát, mint a mely tudtunkkal egy tájbeszéddel sem igazolható, ép oly visszásság, mint a minők volnának *csacsit* h. *csácsit, pacsirta* h. *pácsirta, halom* h. *hálom* stb. A teljes szokatlanság az olvasó lelkében mindenkor kellemetlen hatást ébreszt s a költő csak magának árt vele, midőn ilyenén szabadságokat enged meg magának.

SZARVAS GÁBOR.

VÁLASZOK

a szerkesztőség kérdéseire. (MNyr. XI. 184.)

1. K. Minő vidéken hallható ez a szó: juhoda = juhakol?
F. Abaújmegye Göncz városában e szó nominativusát is hallottam: juh hodály, más kifejezés szerint juh odáj, tehát nem juhoda. Egyszer ugyanis Gönczön nagy tűzveszély pusztította el a község nagy részét; kinek mije égett le, azon alkalommal össze is írták. Egy öreg nemes ember a többi közt azt mondta az összeíró tanító tolla alá: „egy juhodály”. A tanító ez idézet szavait írta s kérdésemre, hogy mit jelent az? azt felelte: juhakol.

2. A birtokos -é ragnak Derégnyőben (Zemplénm.) ilyen kiejtését hallottam: papjéké, rektorjéké.

3. A szélhámos szót özv. öreg Iszánétól hallottam Derégnyőben (Zemplénm.) egyszer, midőn ilyenformán beszélt: „Oszd az a szélhámos jányok is olyan jóféle, de azér mondaná csak valaki az annyának...” Használják-e ott széltében, meg nem figyeltem. Jelentése: fatri, kaczkí, szeles, vizsla.

PASZLAUSZKY NÁNDOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Babonák.

1. A köpésről.

Rosz jelenség babonás elhárítása végett régi szokás a köpés. Járt már a görögöknél is, a mint Theokritosnál olvasunk. (Idyll. VI, 38. τρίς εἰς ἐὼν ἐπτυσσε κόλπον — hármat köpött a gelebébe.) A rómaiak is hármat köptek rossz ómen meghiusítása végett. Tibullusnál azt olvassuk, hogy „Hunc puer, hunc iuvenis

turba circumterit arta, Despuit in molles et sibi quisque sinus" (I, 2, 97—8.) Azaz:

„Itju-, gyereknépség tolong körülötte,
E rossz jel láttára köpnek gelebökbe.“

T. i. egy szerelmes vén ember láttára, a mi rossz ómen volt. Így, ha valakijüket útnak eresztettek, köptek az útjára, hogy baj ne érje. Tib. I, 3, 14 „quin fleret nostras respueretque vias.“ (Legalább Baekrens Tibullus legpragmatikusabb kiadója respueret-et ír a szokásos respiceret helyett.)

Nálunk is van a köpésnek ily babonás jelentősége. A következő eseteket említhetem:

1. Hogy a babona meg ne fogjon valakit, köpködve azt mondják:

„Babona-dücskő vidd félre
A kállai útfélre.“ (Szathmár.)

2. Azt tartják, hogy elmulasztja a szömölcsőt a kézről, ha ki először látva, ráköp.

3. A kinek moszat esik a szemébe, megfogja a szeme pilláját és valami versecskét darálva köpköd. (A versecske ilyenformán kezdődik: „Pi! szemem pillája“ — a többit elfeledtem.)

4. Az új holdnak krajczárt mutatnak, ráköpnek és azt mondják: „Pi, pi! apád-anyád ide jöjjön.“

5. A viszkető tenyérbe is köpnek e szavakkal, hogy valamit kapjanak.

6. Érdekes a Rádó és Anyicska meséje. (Arany L. Ered. Népm. 66. l.) Mikor hazúl megszöknek, Anyicska hármat köp az asztalra s később ezek szólnak helyette háromszor mostohája hívó szavára.

7. Nem babona, de megemlítem a gyermekeknek ezt a találós meséjét: „Hogy írod le a püspököt három betűvel?“ — — Felelet: Így ni, p ü s s egyet p ö k-ni kell mellé. — Meg azt, mikor az olyan első latinista Vigyázó Laczi azt kérdi a másiktól: „Pökra, pökrének (pöcra, ae) hogy van az accusativusa?“ s ez rá mondja: „Pökrám“ (pöcram) — akkor rá köp.

CSENGERI JÁNOS.

2. K ü h ö l e g y e n m í r v e.“

Az albán nép ma is, mint hajdani ősei, a marokba vett kőre esküszik. Az ókorból ismeretes pl. hogy Cinna a Mithridates ellen induló Mariusnak úgy esküdött etrusk módon, hogy a követ vállára vette és aztán azt háta mögé dobta. Ovidius Metam. II. 680. s köv. azt beszéli el, hogyan változtatta kővé Mercurius a vén Battust, a ki elárulta, hogy ő lopta el Apollon ökreit, ám-bár az előtte heverő kőre csak imént fogadta, hogy azt nem teszi: . . . lapis iste prius tua furta loquetur.

Ezt Erödi Béla a „Phil. Közlöny“-ben (1881. nov.) a pelazg eredetű albán nép különös nemzeti szokásának állítja.

Úgylátszik, más természetibb állapotban levő népeknél is megvan; még pedig a dunántúli is, hova alig szivároghatott a módja Albániából át. Mikor ketten egymást ócsárolják, kezébe vesz az egyik egy darab követ, vagy egy hantot és így szól: „Még ez is azt mondja“ (hogy t. i. te ez meg az vagy!).

Ha valaki más sebe helyét, vagy nagyságát a maga testén, főleg kezén, vagy lábán mutatja, mindig hozzá mondja az óvó babonát: „Kühö legyen mívve!“ különben, azt hiszi, ő is épen úgy megsebesedik.

Tréfálkodva még akkor is elmondják ugyanezt, mikor mutatni akarják, hogy valakinek nagyot mondó, vagy hetvenkedő beszédjét félig csudálják, félig nem hiszik.

BABICS KÁLMÁN.

Tájszók.

I.

Sz o l n o k - D o b o k a m e g y e i e k.

Gagyabugyál: zavar, haboz, nem beszél tisztán; â nem beszíl csak gagyabugyál.	nőszemélyről — aval nem égen lehet beszíl, me az hangas asszany.
zsebeg: zúg, zajong; vaján kik zsebegnek a zucczán?	uszuk, -os: pizok, mocskos; ajan uszukas a fejem, mind a kutyájé.
perézs: sok ember, csöcselék, gyerekek; ha! a sok perézs, hogy lármáz.	kessed, keslik: szakad, elszakad, foszlik; mind kessednek el a szálak.
gagymal: összeszed, igazít, javít, tataroz; még össze gagymalom ékkicsint.	lésen: főleg, kivált; a zudvaran nem lehet járni, ajan nagy a sár, lésen, ha a zeső esik.
vaksal: sug, suttog; azok, isten tuga, hogy mikrül, örökké vaksalnak.	gezderje: forgács; hozz ékkis gezderjét, hogy csinájjak tüzet.
katlanaz: edényekkel jár, zörget, lármát vág; má megint katlanazal?	gagymata: habarék; én nem-tam, miféle gagymatát tött ide elimbe, mintha megenném.
galázol: menekedik, mentődik, kivergődik, úszik, szabadul; elig galázoltam ki a sok bajbúl.	berbitél: olvas szaggatottan, értelmetlenül olvas: én nem állhatam a zű berbitélisít.
frajbamenni: vendégségbe menni (tréfásan mondva), menyek frajba.	öklendez: hány, okádik; az mind öklendezve mene a zutan is.
hangas: nagyralátó, kevély, gögös, felfúvalkodott; — csakis	csesz, ceszködik: a közösülés szelidebb kifejezése.
	sutul, sutulódik = csesz.

gebbed: fárad, elfárad, elsínylik,
oda van; egészen elvagyak
gebedve a nagy melegsígtől.
gömbér: gyömbér.

firtat: kérdez, tudakol, vallat;
mind csak firtattam, hogy
mongya meg, hogy mit mon-
datt, de nem mondá meg.

hüpül: hörpöl; így mondja,
mintegy kényeztetve az anya
a kis fiának: hüpül a gyer-
mek; vagy hüpü fiam, hüpü.

hecczelődik: nagyralát; menny
ne hecczelőggyl annyit.

bereczkel: hajt, üz, kerget; a
varjú megbereczkelé a tyú-
kakat.

görözdél: súrol, megsért; nem-

tam, mintha, valami meg-
görözdélte vóna a torkamat.

motyag: lépdél, járkál, totyog;
ne motyagj annyit, hanem
járj sebesebben.

külembül: különben, másképen;
külembül elmeheccz. Külemből
megtehetted vóna, mind a
hogy tötted.

csuszkal: levág, leüt, lever, le-
szed; itt a kertben van ékkis
füvem, menyek, s aztat csusz-
kalam le.

bugyag: lassan, magában beszél;
te Sándi, mit bugyagsz te att
egyedül?

fitet: jár-ke, keresgél; mit
fiteccz annyit?

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Családnevek.

Ambrózy, Ambrus, Adriányi, Bajusz, Barna, Boruth, Bydes-
kuthy, Babcsák, Bernáth, Bodnár, Benedek, Boronkay, Bindász,
Csorba, Csizmadia, Dókus, Diószeghy, Évva, Erényi, Fejes, Fűzy
Fonyi, Gabányi, Gyárfás, Hunyor, Horváth, Ilnátka, Illyés, Jele-
nek, Keresztesi, Kálniczky, Kun, Kolos, Karsa, Képes, Kossuth,
Kapy, Kupár, Király, Lácay, Mérey, Molnár, Megyesi, Mikes,
Meczner, Matolai, Mezőssy, Nemes, Nagy, Nyomárkay, Orosz,
Oláh, Pékár, Prámer, Pápay, Puky, Révai, Révész, Szepessy,
Szabó, Szemere, Szerviczky, Sebők, Szöllőssy, Szunyog, Szent-
györgyi, Sziráky, Szilvay, Szinkó, Tóth, Zagyva, Ujfalussy, Vályi,
Viczmándy, Vurda.

(S. A. Ujhely.)

SOLTÉSZ MARGIT.

Helynevek.

Diósgyőr helynevei.

II.

Pajzsákkút, Papnévölgy, Pálincásvölgy, Pereczes, Pereczes-
völgy, Pénzpatak, Pinczeverem, Poklostelek, Polyánka, Pusztá-
völgy, Radistyán, Rejtekvíz (Alsó-, Felső-), Remetekút, Ricsató,
Rondó, Savósvölgy, Sárhegy, Sárkútbércz, Sárosfestő, Sáros-
völgy, Sugoró, Sűrűalja, Sűrűbércz, Szardóka, Szardókaárnyék,
Szederjes, Szeleta, Szentlélek, Szélbércz, Szénégetővölgy, Szinva-
fej (Száráz-). Szinvapatak (1338-ban Zingywa és Zynwa, 1373-ban
Zinwa és Synwapataká néven fordul elő oklevelekben), Szüret-
berek. Tapolcza, Tarisznyavölgy, Tebe, Tebekút, Tekenős, Te-
kenősvölgy, Terheslápa, Tilalmasárnyék, Tűzes, Tűzesbércz,

híreteink.

Megkaptuk a következő küldeményeket:
y t ő l: Hibás szók és szólások (folytatás).
ól: Barczafalvi nyilatkozatai a nyelv-
J á n o s t ő l: Antibarbarus intra muros.
t ő l: Helyreigazítások. 5. Kérdés. (*Exten-*
p e r t t ő l: Esztergomi tájszók. 7. L a s s u
: köszöntők. Kérdés. *Konstánczinápoly*).
G y ö r g y n e k. Becses küldeményeit, mint
inik, folytatólag közöljük.

A MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzütalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. kerület, fő-utca 11. sz.) küldendők.

☛ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége s kiadó hivatala.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. AUGUSZTUS

NYOLCZADIK FÜZET

TARTALOM.

Népetymologiai adatok ügyében. *Kúnos Ignác*. — Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. *Munkácsi Bernát*. — A magyar igeidőkhöz. *Kovács Menyhért*. — Élő meg elavult képzők. *Kőrösi Sándor*. — Miklosich Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor*. — Hibás szók és szólások. *Joannovics György*. — Barczafalvi nyilatkozatai a nyelvújításról. *Lukács Lőrincz*. — Pápai Páriz Ferencz orvosi nyelve. *Csapodi István*. — Nyelvtörténeti adatok. *Kisbíró Márton*. — Népnyelv-hagyományok: Mondák. *Szilva György*. Tájszók. *Hollósi Rupert*, *Lenkei Henrik*, Mesterműszók. *Frecskay Lajos*, Családnevek. *Béler Sándor*, Helynevek. *Béler Sándor*, Néprománcz. *Pap Gyula*.

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTCA 7. SZ.

A M. T. AKADÉMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.

A magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának megbízásából
írta **Molnár Aladár.**

I. kötet 8-rét. 89 fr.

Ára 8 frt.

Tartalma: I. Hazai közoktatás külső és belső alakulásának menete 1711-ig. — II. A humanista oktatás keletkezése, alaptevői és azok befolyása a magyar közoktatásra. — III. A Jézus-társaság tanrendszere és tanintézetei hazánkban. — IV. Az államhatalom intézkedései 1740-ig. — V. A protestánsok tanintézetei. — VI. A kegyesrendiek tanítása és tanintézetei hazánkban. — VII. Erdély közoktatási viszonyai.

Legújabbkori történetirodalmunkban napról-napra nagyobb tért kezd foglalni a művelődési történet, s sokáig csaknem egyedül állott politikai történetírás felett. E szellem egyik kiváló terméke — fájdalom — korán elhunyt tudósunk Molnár Aladár utolsó és legnagyobb szabású műve: »A közoktatásügy története Magyarországon a XVIII. században.« — Bebizonyítva látjuk e monographiában, hogy a magyar nemzet az európai civilisatio időnként felmerült eszméinek felkarolása és assimilatiójában tanusított fogékonysága mellett, saját történeti előzményeiből folyó önálló nemzeti műveltségét is érvényesíteni tudta. Megismerteti e könyv a hazánkban keresztülvitt azon egyik legnagyobb átalakulást: mikép igyekszik a törökök kiűzetése és százados belháborúk után a nemzet megfeszített erővel a közművelődés terén is pótolni a mulasztásokat és mint váltja fel a vallásfelekezetek körében a mult századokból átszármazott villongásokat a kultura terén békés versenyök.

Magyarország története II. József korában.

A Magyar Tudom. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából
írta **Dr. Marosali Henrik.**

I. kötet. 8-rét. 30 fr.

Ára 8 frt.

Tartalma: Főszempontok. III. Károly és Mária Terézia uralkodása korából. Magyarország 1780-ban: I. Gazdaság. 1. Adórendszer. 2. Vám. 3. Földművelés. 4. Ipar és kereskedelem. II. A társadalom. 1. Nemesség. 2. Városok. 3. Jobbágyság. 4. Nemzetiség. 5. Egyház. III. Az állam és a kormány. — II. József mint trónörökös.

Szerző főtörekvése volt a magyar nemzet történetét folytonos összeköttetésben tárgyalni az általános európai viszonyokkal s kimutatni a hazai intézmények szerves összefüggését egymásközt és az általános történeti fejlődéssel. II. József kora nemzeti életünk egyik nagy katasztrófája: benne a rendi alapon kifejlett magyar nemzet ellenkezésbe jut az Európaszerte uralkodó új politikai áramlattal, melynek maga a császár egyik feje. Az első kötet egyrészt a nemzet állapotát rajzolja, II. József trónra lépése korában és másrészt a nagy uralkodó szellemi fejlődését vázolja trónra léptéig. A második kötet, mely a császár reformjait s a nemzeti visszahatást fogja leírni, októberben lát napvilágot.

Trefort Ágoston-tól:

EMLEKBESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK.

Kis 8-rét. Ára 1 frt 80 kr.

A jelen kötet szerzőjének külföldi tudósok, mint Tocqueville, Macaulay s a hazai jelesek közül Klauzál Gábor felett tartott emlékbeszédeit, valamint társadalmi-politikai értekezéseit tartalmazza, melyek tárgyak és előadásuk által ma is kiváló érdekekkel bírnak.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
11. sz.

XI. kötet.

1882. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

NÉPETYMOLOGIAI ADATOK ÜGYÉBEN.

Népnyelvi hagyományok gyűjtőihez volna ezúttal első sorban egy pár szavunk. Figyelmüket szeretnők felhívni a népnyelv egyik legszebb s nálunk legelhanyagoltabb sajátágára az úgynevezett népetymológiára. Míg más nemzetek p. a németek kötetekre menő dolgozatokat írtak és írnak e tárgyról, addig nálunk, még a Nyelvőr tizenegy kötetében is, csak elvétve találkozik néhány adat. Pedig e szómagyarosítások, játszi szófejtegetések több figyelmet is megérdemelnének. — Mit is értünk voltaképpen népetymológián? A népetymologia részint öntudatlan, részint tudatos naiv szómagyarosítás, szófejtegetés. Az öntudatlan népetymologia jobbára megmagyarosításból áll s úgy keletkezik, hogy egy értelmetlen, többnyire idegen szót értelmes, azaz magyar szóval cserél fel a nyelvérzék. Ily megmagyarosítás, illetőleg elferdítés nem csak idegen, hanem magyar szón is megtörténhetik, de csak akkor, ha jelentése egészen homályos, elavult. A *süldisznó*-ban pl. a *sül* tősgyökeres magyar szó, rokonait ki is mutathatjuk a többi ugor nyelvekből, de a nép ma már többé nem érti s megvesztegetett nyelvérzéke *szőrdisznót* mond helyette. Más ilyen példa a *kéneső*, *kényesső*. Azonkívül, hogy már maga e szó is népetymologia szülötte (török *kömüś su* = ezüst víz), a teljes érthetőségre törekvő népnyelv még világosabbá akarja tenni, midőn egy részt *kényesítő*-nek, másrészt meg *kényes üög*-nek (üveg) bérálta el.

A neologia nyakatekert magyarságával sem tud népünk megbarátkozni. Így történik, hogy a *tetszhalott*-at a szomszédasszony *czethal*-lá változtatta, a *halottkém*-ből meg erőn erővel *halottgém*-et csinált; neki a *tanfelügyelő*-nél

jobban tetszik a *kanfelügyelő* s ha a doktor *külbehatás*-ról beszél, ő *fülbehatás*-nak érti. Sőt az irodalmi nyelv válogatottabb szavaival sem tud elbánni s ha használja is őket, többnyire nem a maga helyén. Egy debreczeni asszony pl. dicserni akarván lánya hangját, ilyen ékesen fejezte ki magát: „nagyon szép a *hangulata* (értsd *hangja*) kérem szeretettel.” Egy demokrata kofa meg azon panaszkodott, hogy Tisza Kálmán mennyire *bekebelezte* (t. i. behizelegte) magát Debreczen városába.

Népetymologia tüneménye mutatkozik néha képzőkön is. A *selejtes*-ben, p. képzőtoldás van csupán a célból, hogy az idegen hangzás lesimuljon s ez által a szó magyarossá váljék. A *selejtes* a német *schlecht* (a régi magyar nyelvben: *seleht*) mása s mint melléknévnek nem is lett volna szüksége az -s melléknév-képzőre.

Sokkal tágabb tere nyílik azomban a népetymológiának az idegen szóknál. Érdekes látni, hogy milyen szóval cseréli fel az előtte érthetetlen idegent, mit sem törődve azzal, ha a két szó jelentése merőben különbözik is egymástól. Egy cseléd p. ha *piskótá*-ért küldték, mindig *kiskótát* hozott s ha gazdájának a *plaid* kellett, *pléhkendő*-vel állott elő. Vagy ha a nép ajka a *currens*-t az ismertebb *kurjants*-sal helyettesíti s ha *virilis* helyett a szintén idegen, de már honosabb *virslis* használja, vajjon gondolhatott-e valamit a szó értelmével. Egy monori öreg asszony a tisztos *veteranusokat* mindig *reterányosoknak* hitta. Néha azonban a szó jelentése is előtte lebeghetett, mikor p. *zsúpon* szállít, nem pedig *per schub* s nem *sparherden* főz, hanem *porhelyen*. De már a *kassier*-t, különösen ha nem vászon cseléd, nincs oka *kaczér*-nak tartani, pedig annak nevezi; a *partie führer* se sokat vétett neki, hogy *parti féreg*-nek hívja s az *erzherzog*-ot se tarthatja vasgyúrónak, azért mert *érczherczeg*-nek nevezte.

Hát még azok a szláv szók! No de ember is legyen, a ki a *riba hálót* megérti, nem világosabb a *liba háló*? Az *eszterhaj* szónak a világért sincs semmi köze akár *Eszter*-hez akár a *haj*-ához, nem egyéb, mint a szláv *stréha* megmagyarosított alakja. A *seregély* madarat sem azért hívják így, mert seregenként jár-ke. Szintén a szlávótól tanultuk el, ott pedig *szkvoregély*-nek hangzik.

Még ennél is több bajt ad az a tenger idegen család-

rév, de népünk nagyon kurtán bánik el velük, a mennyiben *Lichtenstein*-ből *Lik István*-t, *Feigelstock*-ból *Fájin Istók*-ot, *Hofstetter*-ből meg *Kos Péter*-t farag. Legalább becsületes magyar nevök van. Azon sem nagyon töri magát, ha *Feldmesser*: *félmeszely*, *Karpeles*: *karperecz*, *Matlavszkovski* pedig *malacz kus ki* nevet találtak kapni. Azok az uras keresztnevek is olyan czifrák; „Nem tudom hogy híják *Búzá*-nak-e vagy *Zab*-nak“, mondta a czeplédi szolgáló az úrfiról, a kit *Árpád*-nak hittak; *Alfredikét* meg mindig *Alfödiké*-nek titulálta.

A szegény magyar bakának is sokszor gyűlik meg a baja a német szóval. Az a sok *sírbakolás* (*schildwach*) meg *vakházban* (*wachhaus*) állás mellett néha *kurucz* (*kurz*: kurta) vasat is kap, *úrlapot* (*urlaub*) pedig nagy ritkán. Nem is csoda bizony, ha nincs ínyjére az a sok érthetetlen műszó s *paczérság*-nak mondja a *passirschein*-t, *felláb*-nak a *verlaub*-ot, *tagravert*-nek a *tagrebell*-t stb. A strázsamesterről meg a nótában is azt mondja:

„Katona lött az én játom,
Jól tud ű'ni a lóháton,
El is hittem azt felöle:
Trágya mestör lesz belölle.

Népetymologiai szempontból felette érdekesek a növénynevek. Jórészüik a fentebbiekhez hasonlóan pusztán megmagyarosítás. Így lett a *kümmel*-ből *keménymag*, *ringló*-ból a *liglóg* szilva, a szláv *jalovec*-ből a *gyalog* fenyő, a nélkül, hogy az idegen elnevezéseknek csak a legkisebb közük volna is a megmagyarosított alakokkal. De többnyire idegen nyelvből vannak fordítva, még pedig úgy, hogy már maguk az idegen nevek is népetymológiák. Ilyen fordított népetymológiával van dolgunk a *papkalap* nevű növényben, Ős hazájában e növényt *ar*-nak nevezték s ezt a deák *arum*-má latinosította. Jött a német s népetymologia útján *Áron*-nak magyarázván „*Aronstab*, *Aronwurzel*“ -nak nevezte el. A szlávnak is fülébe jutott e szó és minthogy *Áron* főpap is volt, „*popońak*, *popovski klobuk* (*papkalap*)“ nevet adott neki, s innen került át mi hozzánk is ez elnevezés. Fordított népetymológiák másfajta szókon is találhatók. A *milli* gyertyát p. összetévesztvén a *milch*-chel. sok helyt *tej*-gyertyának nevezik. A *boszorkánylövet*-et meg

„*hexenschuss*“-ból fordították, pedig a német szó első része *hechse* (latin: *coxa*) *csípő*-t jelent s így semmi köze a boszorkányhoz. A *rák* (betegség neve) szintén fordított népetymologia s ha jól sejtem a *torokgyík* is.

Egészen más kategóriába esik a tudatos népetymologia. Itt már szándékosan keres az etymologizáló nép a szónak valamely értelmét, néha egészen komolyan, néha pedig csak úgy játsziságból, tréfás kedvtelésből. A komoly etymologizálásra nézve legtöbb alkalma van a népnek a különféle helyneveket regés magyarázatokkal megértetni s így keletkeznek tarkábbnál tarkább népmondák, helynév magyarázatok. Lássunk egy-két példát. *Barót* székely helység eredetéről így szól a néphagyomány. A mongol dúlásakor egy együtt bujdákoló szerelmes pár megpillantván e szép kies völgyet, így kiáltottak fel: *bár ott* nyughatnánk meg. Oda is települtek, alapítói lettek a falunak, melyet első felkiáltásukról neveztek el *Bár ott*-, *Barót*-nak. — Egy somogy-megyei helység *Szomajom* eredetéről meg a következő monda hallható. A helység építésekor egy arra felé utazó uraság kocsisától kérdezte az épülő helység nevét. A kocsis nem felelt rá semmit, mert még nem volt neve a falunak. Ujra kérdi, a kocsis újra hallgat. „No szó (szólj) *majom*“ förmedt kocsisára s minthogy ez azt hitte, hogy a falu nevét mondja, rajta is száradt ez elnevezés. — Ide tartozik tulajdonkép az is, midőn a *káposztát* úgy magyarázzák, hogy ezt a jó növényt *Káp* nevű úr *hozta* és számos más effélék.

A tudatosan s a mellett tréfásan csinált népetymologia a lehető legváltozatosabb alakban jelentkezik. Leggyakoribb az az eset, a mikor egyes szókat egészen önkényesen ferdítget. E célra kiváló előszeretettel az idegen szókat válogatja ki s rendesen bohókás adomákkal hozza összefüggésbe. Ilyen pl. az az eset, midőn egy vándor legény inni akarván Sajószentpéteren egy kútból, kérdi mint tudott, németül: „*ist das wasser gut?*“ — A magyar fiu azt hívén, hogy *kut*-at emleget, azt feleli vissza: „*kút, kút de nem apád csinálta.*“ Efféle szójátékokra a magyarból különösen az azonos hangzású, de különböző jelentésű szók kínálkoznak. Ha p. azt mondják a betegnek, hogy *árt* neki valami étel, azt szokta mondani: „*árt* (subulam) a vargának.“ Találós meséinkben számos ilyen szójátékot találhatni.

Igen kedveli még a magyar nép humora a betlehemes versekbeli tréfás szóferdítést és az állatok beszéltetését. Az előbbieken idegen szókat, az utóbbiakban meg érthetetlen hangokat öltöztet át magyar szókká. A betlehemi öreg pásztor többnyire a latin bibliai szavakat ferdítgeti, ha „*deo gratias*“-t hall *diót rázogatsz*-nak érti, a *gloria* ő neki *gomoja*, a *malaszt* meg *malac*z. Az állatok érthetetlen szólását finom észlelettel és leleményességgel magyarázza ki a természet egyszerű fia. A *liba*, *kakas*, *tyúk*, *kutya*, *malac*z, *fürj*, *béka* stb. mind megszólalnak, de szavaikban a szótagok mindig hangfestők. A szeged vidéki nép háromféle békát szólaltat meg, még pedig németet, magyart, tót, így:

Német béka: „*Komm, kumm, kom, kum!*“ (jer!)

„társa: „*Wart, wart, wart!*“ (várj!)

Tót béka: „*Csozsejetoto? csozsejetoto??*“ (mi az?)

Magyar béka: „*Atta teremtette, atta teremtette!*“ Mire mind elbujnak. Ebben három fajta békának tavaszi szólása van festve, mikor még a vízben együtt tartózkodnak. — Mikor meg a *disznók* a csürhéről mennek hazafelé, az üres válu körül sivalkodnak, s azt mondják a gazdasszonynak: „rossz gazdasszony, rossz gazdasszony!“ A *ludak* meg a *disznók* körül halkan ezt mondják: „azazaz, azazaz.“ — A *kutyák* mikor találkoznak, ezt mondják: „soógorr, soógorr“; mikor meg összevesznek: „akár sógorr, akárr nem.“

De ki győzné az ily módon nyilatkozó nép humor termékeit mind osztályozni. Összegyűjtött anyagunk csekély száma is akadályoz ebben. A tudatos népetymológiára vonatkozó adatok közlésében kevésbé fukarkodtak ugyan közlőink, de azért sok újat lehetne még e téren is gyűjteni. Különösen nagy szűkével vagyunk a megmagyarosításból eredő népetymológiáknak és a népmondáknak. E sorok írásának is épp az a célja, hogy a nép nyelvével érintkező olvasóink figyelmét felhívjuk e tárgyra, s reméljük, hogy az ily módon ellesett becses közléseikkel gazdagítani fogják az adatokban igen szegényes magyar népetymológiát. A Magyar Nyelvőr szerkesztősége szívesen ad tért e fajta közléseknek és hisszük, hogy kérelmünk nem lesz kiáltó szó a pusztában.

KÚNOS IGNÁCZ.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

III.

A magyar összehasonlító nyelvtudomány első virágzása kora.

I. Sajnovics.

Az 1770-edik esztendő új aera megnyitója a magyar nyelvészet történetében. Az oly régen s annyi tudós tekintélytől igazolt magyar-ugor nyelvrokonság eszméje ekkor lép be először a magyar irodalomba, ezen év hozza meg az első szakmunkát, mely kizárólagosan egy, az ugor nyelvhasonlítás körébe vágó feladat megvalósítását tűzi ki célul. Mint már az előbbi fejezetekben is kimutattuk, a tér, melyen a helyes irányú magyar nyelvészkedésnek mozognia lehet vala, már ekkor teljesen ki volt jelölve; ki volt mutatva minden egyes tagja a magyar nyelv rokonságának, úgy hogy ezt illetőleg újabb felfedezni való nem is maradt hátra. *) De ezzel ki is fejeztük mindazt, mi a lefolyt száz évnyi időközben e tárgy körül történt. Az ugor nyelvrokonság Columbusai felfedezték az új földet, de nem nekik jutott osztályrészül, hogy azt átkutathassák, abba béphatoljanak. Nem is voltak rá hivatva. Kivétel nélkül svéd vagy német nemzetiségű történetírók és ethnographusok voltak, kik nyelvi észrevételeikre csak históriai felfogásuk bizonyítása miatt szorúltak. A nyelveket, melyekről szólottak egyikük sem ismerte közelebbről; forrásaikúl többé kevésbé megbízható szógyűjtemények szolgáltak s így éppenséggel nem voltak alkalmasak arra, hogy felfedezésüket bővebben kifejthessék és részleteiben megismerhessék. Az egész tudós világ szeme a magyarok felé fordult, kiket természetsszerűleg legközelebbről érdekelt a tárgy s kik a feladat sikeres megoldására annyival is képesebbek voltak, minthogy volt kiinduló alapjuk, anyanyelvük, egy ugor nyelv, melyet alap-

*) Helytelen tehát Halász Ignác állítása, melyet „Sajnovics hatása a magyar költészetre” című értekezésében mond, mely szerint t. i. „a magyar-lapp és részben a finn rokonság felfedezése kétségkívül Sajnovicsé” (104. l.), vagy másut, hogy „Egy ezredék óta ismert csillagot mentek megfigyelni és egy még nem ismert csillagot fedeztek fel a magyar nyelvtudomány egén, a magyar és lapp nyelvek rokonságát.” Finn-lapp-magyar nyelvhasonlításokat már Rudbeck is tesz, Strahlenberg is beleveszi a lapp nyelvet a „felső magyar és finn” nyelvek csoportjába. Azonkívül a lapp és finn nyelvek rokonságáról mások is sokat írtak már Sajnovics előtt s minthogy a finn-magyar rokonság amúgy is köztudat volt a tudósoknál, magától értetődik, hogy a lapp nyelvet is bele kellett érteniök a rokonsági körbe. — Hogy mit jelentsen Halász ama másik állítása, hogy S. részben a finn rokonság felfedezője is, éppenséggel nem érthetem.

san ismerve, nagyobb apparatussal is voltak ellátva. De a magyar nyelvművelőknek ez időtájt sokkal fontosabb volt missiójuk, nekik a nemzetet kellett felébreszteni lethargiájából, a jelen állapotok sivárságát egy fényesebb ősmultvaló visszatekintéssel felvidítani. Mit bánták ők, mi a tudományos igazság; nekik az érzelem sugallt igazságokat, ez pedig egy erős, elfogult nemzeti érzelem volt. Egyetlen eszközük, melylyel a nemzetre hathattak, volt a mult, csoda-e, ha erre túlságosan is féltékenyek voltak s éppenséggel nem éreztek munkakedvet egy olyan tárgyhoz, mely bár rendkívüli tudományos haszonnal kecsegtetett, de ellenkezett legfőbb gyakorlati törekvésükkal. Ilyen atyafisággal — nézetük szerint — „behomályosítani“ a nemzet ősmultját nékiek nem lehetett. — Azomban mit nem tehetett az érzelmében elmélyedt nyelv-munkása, megvalósította egy ridegebb tudománykör művelője, egy csillagvizsgáló, Sajnovics János jezsuita. Ugyanazon nevezetes csillagászati tünemény, mely az idén is nagy mértékben foglalkodtatja az astronomus világot, t. i. a Venus bolygónak elhaladása a nap tányérja előtt, előszámítások szerint be kell vala hogy álljon az 1769-ik év junius 3-ikáján. A föld minden részén nagy előkészületeket tettek ennek megfigyelésére s többek között Dánia és Norvégia királya, VII. Keresztély is emelt egy vizsgáló tornyot Norvégia legéjszakibb csucsán, Vardöehuus előfokon. Az ide teendő expeditióra meghitta Hell Miksa, bécsi egyetemi tanárt, ki szaktudománya mellett igen érdeklődött más, különösen ethnographiai és nyelvészeti tanulmányok iránt is. Ismerte jórészt mindazon észrevételeket is, melyeket a külföldi tudósok a magyar nyelv rokonságára vonatkozólag tettek s minthogy származására nézve ő is magyar volt, élénkén lelkesült azon eszméért, hogy a magyar nyelvnek a lapp és finn nyelvekhez való, annyiszor emlegetett rokonságáról személyes tapasztalás útján — mire lappföldi expeditiójában alkalma nyílt — döntő ítéletet hozhasson. E ezélből egy magyarul alaposan értő emberre volt szüksége, meghitta tehát útitársul kedvelt emberét, a tordai Sajnovicsot, ki előbb is segédkedett nála két éven át astronomiai vizsgálataiban. Így került S. a lappok földére, hol többrendű nehézségek leküzdése után megismerkedvén a finnmarki dialektussal s némileg a svéd

lappal azon nem csekély megütközést keltő nyilatkozattal jött haza, hogy „a magyarok és lappok nyelve az o n e g y“, mit „*Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse*“ című munkájában *) ki is fejtett.

Sajnovics természetesen egy kicsit túl lö a célon, midőn a magyar és lapp nyelv egymáshoz való viszonyára ezen kifejezést alkalmazza: „idem.“ De midőn ezért mindazok, kik eddig róla szóltak megróják s állítását a vak elfogúltság szavának bélyegzik, igen jogtalanul bánnak el vele. Mert verba valent usu. A „Demonstratio“-nak csaknem egy harmada foglalkozik ezen idem magyarázatával, melyből kitűnik, hogy S. nem értette ezen kifejezésen a teljes egyazon-ságot, hanem csak azt, a mit mai napság mi is tartunk a magyar és lapp nyelvek viszonyáról, hogy t. i. valamikor egy közös ősnylvet alkottak, abban együtt éltek, „olim . . . eandem linguam, eandemque dialectum locutas fuisse“, mint S. mondja (1. l.) Ehez képest aztán mellékes dolog, milyen fokúnak tartja ezen nyelvek mai hasonlóságát; mert ez jóformán subjectiv dolog, eredménye azon hatásnak, melyet valamely nyelv valakire együttesen gyakorol. A csuvas nyelv pl. határozottan nem más, mint egy török dialektus; de azért ha azon együttes hatást tekintjük, melyet egy csuvasúl beszélő az idegenre gyakorol, ez annyira elűt a törökétől, hogy pl. a mult században általánosan és sokan még a jelen században is ugor nyelvnek tartják vala. Ismeretes dolog, hogy a Halotti Beszéd és a palócz dialektus sokakra úgy hatott, mintha inkább tót nyelven, mint magyarul volnának. Ellentétesen analog ezzel, hogy két távolabb álló, de alakjaiban és szavaiban rokon hagzású nyelv olyan együttes hatást gyakorol, mintha közelebb állók volnának, a minőknek S. is a lapp és magyar nyelveket tartotta. Érthetők ennélfogva az efféle túlzásai, midőn pl. mondja: „minorem dialecti differentiam Lappones inter et ungaros intercedere, *qam inter Danos, atqz Germanos*“ (88. l.), vagy egyebütt: „Lappones Finnmarkiae magis con-

*) Teljes címe: Joannis Sajnovics S. J. ungari Tordasiensis e comitatu Alba-Regalensi regiae scientiarum societatis Hafniensis, et Nidrosiensis socii Demonstratio. Idioma ungarorum et lapponum idem esse. Regiae scientiarum Societati danicae praelecta, et typis excusa Hafniae. Anno MDCCLXX recusa. Tyrnaviae, typis collegii academici societatis Jesu. — Ez a második kiadás, az első mint a címből is kitetszik Kopenhágában nyomódott ugyanez évben.

venire cum Ungaris, *quam cum Esthiis, Fennis et vicinis Sveciae Lapponibus.*“ Számbavehető itt a nyelvtudomány e korbeli állása. Neki, hogy a nyelvi rokonság mibenlétét feltüntesse, kellett dialektusi viszonyban álló nyelveket viszonyítani (pl. dán és németet); mert még ekkor nem volt ismeretes, hogy távolabb foku nyelvazonosság is van, nem hozhatta pl. fel a germán és görög nyelvek rokonságát, mert Bopp csak még soká utána lépett fel. De azért kifejti S. eléggé, hogy ne gondoljon senki sem afféle azonosságot a lapp és magyar között, hogy e két nyelven az emberek megérthetnék egymást, a mint ezt a Kopenhágában elterjedt kósza hír állította. Lehetetlen és természetellenes volna ez — mondja ő — még azonos nyelveknél is. Mert feltéve, hogy csak 13 század telt le a magyar és lapp nép elválása óta, ma egymást csak úgy érthetnék meg, ha e nyelvek 1. vagy ne változtak volna el egyáltalában semmi-
 ben sem e hosszú idő óta; 2. vagy ha elváltoztak, akkor a lapp nyelv épp azon esetekben és hangalakkal változott volna el, mint a magyar. Már pedig mind a két eset absurdum. Hogy a magyar nyelv elváltozott, bizonyítja a Halotti Beszéd, melyet Faludi olvasásával közöli s melynek nyelve szerinte annyira eltér a maitól, hogy „pauci Ungari Ungaricum esse dixerint.“ A lapp nyelv is eloszlott dialectusokra, a finnmarki lapp nem érti meg a svéd lappot, nem az orosz lappot. Más nyelvek is elváltoznak idővel, a norvégeknek le kellett fordítani régi törvénykönyvüket, hogy ma megérthessék; a németek sem értik már régi írásaikat. Az pedig, hogy a lapp és magyar nyelv egyformán változtatták volna el ősz alakjaikat, miképpen lett volna lehetséges, midőn semminemű képzelhető érintkezés sem volt közöttük. Hiszen a svéd lappok csak elég közel laknak a finnmarkiakhoz, de azért még sem változtattak minden esetben egyformán. Fog-e mindezek mellett valakinek eszébe jutni, hogy a különböző lapp dialektusok vagy germán nyelvek azonos eredetét tagadja? — Jogtalan kívánság volna az is — folytatja egy másik fejezetben — ha a lapp és magyar nyelvek azonos eredetét csak avval akarnók bebizonyítani látni, ha ugyanazon textusnak, pl. a miatyánknak e két nyelvbeli fordítását összevetve, azt tapasztalnók, hogy az egyes szók azonosak. Mert minden nyelv más körülírással él valamely

gondolat kifejezésére; a mi a miatyánkban így van: „szenteltessék meg a te neved“, grönlandi nyelven ekképen fejeződik ki „a te neved dicsérettel emeltessék az emberektől.“ Továbbá a társadalmi élet fejlődésével minden nyelv idegen szókat vesz fel azon népektől, melyekkel történeti érintkezésben van. A magyarban is sok idegen elem van, a lappban is; de a lapp idegen elemeit jórészt a norvégoktól vette, a magyar pedig akárhonnán, csak a norvégoktól nem. Hogy kívánhatjuk tehát, hogy a lapp miatyánkban az efféle szók, mint *szenteltessék, királyságod* azonos legyen a magyar megfelelő alakokkal? Ime, milyen mély nyelvészeti belátásról tanuskodnak e gondolatok abban az időben, midőn még az összehasonlító nyelvtudomány csak csiráiban élt s a nyelvek rokonságának részletesebb viszonyai általában kutatva nem voltak.

Azomban a mily érett felfogással nyilatkozott Sajnovics a magyar–lapp rokonságról általában, oly teljesen elhibázott volt a módszer, melylyel a tulajdonképpen való „demonstratio“-ban, a részletes nyelvi bizonyítékok kimutatásában eljár. Itt is tud ugyan mindent, mi az elmélethez tartozik, de egészen mást cselekszik valóságban. Tudja, hogy a nyelvész első sine qua non-ja a lelkesmeretesség az adatok pontos és hű közlésében. Sőt ezért saját nyelvi tapasztalatait föl sem meri használni értekezésében, hanem csak azokat, miket egyúttal Leem lapp szótára és grammatikája továbbra Molnár Albert szótára is igazol; s mégis oly sűrűn gyakorolja az adathamisítást, hogy a munkájában előforduló lapp szók nagyobb része s néha a magyar adat is *) azon alakkal, melyben ő közli, nem létezik. Kellő fogalma van a hangváltozásokról, tudja pl. hogy a dán *tiid-*nek egész szabályosan felel meg a német *zeit*, kifejti, hogy megkívántató is, hogy ugyanazon szavakban különböző legyen a lapp és magyar alak s mégis minden áron oda törekszik, hogy a lapp alakokat megmagyarosítsa s a kérdésben ítélőt vele megvesztegesse. Ez eljárására kétféle ürügye van. Egyik azon orthographia, melylyel Leem a lapp szókat közli. Evvel sehogysem tud megbarátkozni,

*) Nem létező magyar alakok: *karnyíl* brachii apertura, *tuttas* res nota, vulgata, *sirolás* fletus, *rángasítom* hinc inde traho, *adaldak* res data, *jöttel*: veniens venit. Szándékosan hibásan közli ez adatokat is: *suggár*, *villam* (villám), *síolom*, *folj o*, *tsemo* másutt hol kell, ő-t ír).

hanem mivel a lapp hangrendszer meggyőződése szerint épp olyan, mint a magyaré — a magyar helyesírással akarja helyettesíteni. Át is ír minden Leem-féle lapp szót magyar helyesírással; de itt nem jár el kellő következetességgel, hanem hol a nagyobb hasonlóság érdeke kívánja, kisebb nagyobb változtatásokra merészkedik. Ha a lapp szó még ezen művelet után sem hasonlít eléggé a magyarhoz, akkor egy másik eszközhöz nyúl, melynek jogosultsága a dialektikus különbözőség szolgál ürügyül. Felállít t. i. 15 esetet az előfordulható hangváltakozásokra a tengermelléki s a hegyi lapp dialektusok közt, melyek nagyobbbrészt helyesek is (pl. a *g-k*, *d-t*, *b-p* váltakozása), de csak egyes szókra szorítkoznak. Már most ha Sajnovics valamely lapp szót magyarosabbá akart enni, akkor csak ezen esetekre hivatkozik s alapjukon — akár fordul elő ténylegesen valamely hangváltozás a kérdéses szón akár nem — ő a hangváltozással combinált lapp alakot mutatja be valósággal létezőnek. Világosítsa meg ez eljárását két példa: a magyar *s z e m* szónak megfelelő lapp alakok *čalbme*, *čalme*, *šalme*, melyek közül Leem csak az elsőt ismeri s helyesen ír *zhia!bme* nek, mert nála *zhi* másutt is a *č*-t jelöli (pl. *zhiidn*, *zhiuolm*, *zhioaarve* = lapp *čidn* szén, *čuolm* csomó, *čorve* szarv). Sajnovicsnak saját elve szerint ezt így kellett volna átírni: *tsalbme*, sőt saját megfigyelése alapján azt is egész jogosan mondhatta „ex pronunciatione Lapponum scribi potest *salme*.” De már az merész hamisítás, midőn arra támaszkodva, hogy néha *a* és *e*, továbbá a 11. eset szerint *s* és *sz*, a 14.-ből kifolyólag pedig *lm* hangcsoport is pusztá *m* mássalhangzó váltokozhatnak — azt állítja: »„oculus“ ungarice: *szem*, lappo nice: *szemme*, vel *szeme*»; mert e két utóbbi alak tényleg nem létezik a lappban. Egy másik ilyenemű példa a lapp *vuošše*- „coquere“ hasonlítása. Ezt Leem a dán orthographia szerint híven írja le 1. személyű alakjaiban ekképpen: *vuosshiam*, de S. a helyett, hogy ez adatot így közölné: *vuossam*, így okoskodik: „scribi debet *vösam*. Sed ex V. *) scribitur *Fösam*, vel ex X. *Fözam*. Significat Lapponibus et ungaris *Coquo*“ s szembe állítja a magyar *főzöm* alakkal a csupán combinált, de sohasem létezett lapp *fözam* alakot. —

*) T. i. V. observatione, melyben azt írja, hogy gyakran váltakozik dialectice *f v*-vel; a X. observatio az *š-s* váltakozásról szól.

De mindezek nem egyedüli hibái Sajnovics részletesebb hasonlításainak. Ő szóegyeztetéseiben pusztán a hangzás, az első benyomás után indul a nélkül, hogy a hangmegfelelési szabályokat csak annyira észrevette volna, mint előzői, kik magyar-ugor szóegyeztetésekkel foglalkoztak. Innen van, hogy (leszámítva a számneveket és névmásokat) 114 hasonlítása közül csak 36 áll meg a tudomány mai színvonalán is, mi kedvezőtlenebb arány, mint a minőt Rudbecknél vagy Fischernél találtunk. Kevés helyes szóhasonlítását ide iktatjuk, megjegyezvén, hogy a lapp szóknál nem írjuk ki az ő combinált alakjait;*) ezek a következők: kéz: *kiet, giet*;**) közt: *kask, gask* | jég: *jegn (jägñe)* || tél: *talve, dalve*; toll: *tolge, dolgge*; tud: *duouvda-* (fm. *dovdda-*, svl. *tobde, tubde*) | szarv: *zhioaarve (čorve)*; szem: *zhialbme (čalbme), salme (šalme)*; szén: *zhiidn (čidn)*; szép: *zhieppe (čabbe)* | nyál: *niaalo-* (ńolo-, ńoallo-); nyelv: *niela-* (ńiella-, ńäle-); nyíl: *niuol (ńuol)*; nyug: *nogo-* (*nokka-*, praes. 1. sz. *noyam*) || sugár: *suongiar (šuoñar)* || csillag: *shiaelgad (šälggad*: klar; radiusus) || fél dimidium: *baelle (balla, svl. palle)*; fészek: *baese (bässe, svl. pesse)* | vad: *vuodno-* venari feras. E szó Budenznél össze van vetve a lapp *vuovde* erdő" szóval, mely szerinte a „vad“-dal azonos; vaj: *vuoigi (vuogja)*; világ: *vielgad*: lux, másutt „weiss“; vér: *vuor (varr, varra)* | mell: *mieelg*; mony: *manne* || lyuk: *luokko* (fml. *loavvko*, svl. *loukku*) || ad: *adde-*; áll: *aalon-dafte (oalol-dafte)*; anya: *aedne (edne, ädna)*; ár pretium: *arvo*; árva: *oarbess (oarbes)* | éj: *ije (ija)*; él: *aela-* (älle-, ele-); elmé: *mieel (miäl)*; epe: *saeppe (sappe)* | ük: *akko* „grossmutter“; üres: *kuorras (kuoros)*. — A „Finn-magyar szóegyeztetések“-ben is előfordulnak még következő egybevetések: nyak: *nikke (nekke)*; vár: *var (vare)*; idő: *boddo (voddo)*; kö: *kedge (kedke, gädge)*; mező: *metze (mäcce)*.

Sajnovics nemcsak a szóhasonlításokkal mutatta be a magyar és lapp nyelvek rokonságát, hanem a grammatika egyezőségével is. E célból keresztül halad az egész gram-

*) Sajnovics adatait helyreigazította s a hasonlítás szempontjából részletesen fejtegette Hunfalvi Pál A „Magyar Akadémiai Értesítő“ 1858. évi folyamában.

**) Az első alak a svéd lapp dialektusból való, a második a finnmarkiból. Ugyanez áll a többi esetekről is, hol két alak van idézve; hol csak egy van, az a Leem-féle finnmarki alak.

matikai rendszeren és sok helyes észrevételt tesz. Felismerte a többes-, fok-, kicsinyítő képzők, a személyragok, számnevek, névmások, műveltető képző azonosságát s mondat-tani tekintetben is több egybetalálkozást mutat ki. — Bár hasonlításaiban kizárólag csak a lappal (s ennek is pusztán finnmarki dialektusával) foglalkozik, tudta a többi ugor nyelvek rokonságát is. Átkutatta mind azon előzményeket, melyek koráig az általa bővebben kifejtett eszmét tárgyalták, sőt egy rövid ismertetést is állított össze róluk „argumentum auctoritatis”-képpen. Hogy hasonlításaiba mért nem vonta belé a többi nyelvek közül legalább a finnt, mely jobban keze ügyébe esett, elbeszéli előszavában. Azt hitte ugyanis, ha bebizonyíthatja, hogy a magyaroktól legtávolabb eső finnmarki lapp is azonos eredetű a magyarral, természetesen következik, hogy a közelebb eső többi lapp dialektusoknak is, meg a finn nyelvnek is ugyanilyen viszonyban kell vele állania. Külömben egyes esetekben mégis hoz fel a lapp mellett finn egybevetéseket is, főképpen a karél dialektusból, melyet igen sajátos felfogással a magyarhoz minden nyelvnél legközelebb állónak tartott. *)

Még egy különös nyelvészettörténeti nevezetessége van Sajnovics „Demonstratio”-jának. Benne van először megpendítve azon eszme, mely a múlt évtizedben egy monstrum munkában forrta ki magát, jelesül a magyar nyelvnek a sinaival való rokonsága. Erre a gondolatra S.-ot Hell vezette, ki abból indulva ki, hogy egy pusztaságot Sina határán a sinaiak *Lop*-nak, a tatárok *Samo*-nak neveznek (Kircher szerint) s e nevek éppen hasonlóak a *lapp* és *same*, *sabme* (így nevezik magukat a lappok) nevekhez — Sina határát tartotta a lappok őshazájának annál is inkább, minthogy Deguines is innen eredtetni a hunnokat. Felszólította tehát Sajnovicsot, hogy kutasson utánna, mit szól ehhez a sinai nyelv és S. csakugyan egy felirat fordítása alapján egész merészen ki is mondotta: „obseruo dialectum Chinensem esse fortassis primo primam totius idiomatis Asiatici, hoc est: omnium dialectorum reliquarum, uti: Ungarorum, Laponum, Finlandorum, Tartarorum, Turcarum,

*) Sajnovics e felfogása voltaképpen Hell érdeme, ki — mert Karelia czímerében két kart látott — kisültötte, hogy *Karjelia* = *Kar-jel*-hon s hogy a karél nép „genuinos esse aborigines Magyarorum.”

Persarum etc.“ Érdekes megtekintenünk egybevetéseit, minők: sinai *yě*: éj. *gě* (sol): ég, *tu*: út, *syn*: szív, *sem* (vita): szem-ély „vitam vivens“, *tum* (oriens): *tám*-adat „quasi „oriens dedit“, *hay* (mare), *ham* (navigium): *hajó*. — Hogy mennyire gyarlók e hasonlítások s a sinai-magyar rokonság eszméje általában kimutatta Budenz Podhorszky sinai-magyar etymologiai szótárának birálatában.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MAGYAR IGEIDŐKHÖZ.

III.

Az ira és ír vala alak.

Szarvas az *ira* alakra nézve így nyilatkozik: „az *ira* kétségtelenül azon működéseknek jelölője, melyeket a görög, olasz, franczia, spanyol, szerb s finn nyelvek az aoristussal fejeznek ki.“ (L. a m. igeidők 44. l.)

Minthogy Szarvas maga vallja, hogy egyáltalában csak háromféle mult lehetséges — folyamatos: *ír vala*, végzett: *irt vala* s beálló mult; azért ama nyilatkozatból nem következtethetünk egyebet, mint hogy Szarvas az *ira* alakot beálló multnak tartja.

De e következtetés alól maga Szarvas igyekezik kibújni, ekkép nyilatkozván tovább a 44. lapon: „s e nyelvektől (t. i. a görög, olasz stb. nyelvektől) eltekintve, az történetekben, elbeszélésekben fordul elé s olyszerű cselekvések kifejezésére van alkalmazva, melyek a történetnek, elbeszélésnek főeseményeit képezik; az tehát, ha nevet akarnánk neki adni s elnevezésében minden egyéb nyelvnek mellőztével annak csupán a régi nyelvemlékekben észlelt alkalmazásából indulnánk ki, nem egyéb, mint *történeti* vagy *elbeszélő mult*.“ Látni való, hogy e nyilatkozat már félig lerontja azt, a mit az előbbi nyilatkozat épített, mert hasonló kerülgetése az egyenes színvallásnak, mint az, melyet az *irt* alakra nézve tapasztaltunk. Való ugyan, hogy az *ira* alakra nézve az ellenmondás nem olyan szembeszökő, mint az *irt* alakra nézve, mert a míg az *irt* egyszer jelennek, másszor multnak van feltüntetve, addig az *ira* mult marad mind a két esetben; de azért mind addig, míg nem látjuk bebizonyítva, hogy beálló mult és történeti mult azonos dolgok, méltán kér-

dezhetjük, micsoda igeidő tehát az *ira* voltaképen? Azomban e kérdés nem marad csupán szabadságunkban állónak, hanem szükségessé is válik, látván, hogy Szarvas az épületet végkép le rontja, midőn a 288. l. ismét úgy nyilatkozik, hogy „a beálló cselekvés kifejezésére, valamint az európai nyelvek a görögnek kivételével, úgy a magyar sem fejtett ki külön igealakot.” Ha az *ír vala* folyamatos, az *írt vala* végzett mult s ezeken kívül még csak egy mult, a beálló lehetséges; micsoda igeidő tehát az *ira*, ha a magyar a beálló cselekvés kifejezésére nem fejtett ki külön igealakot?

Erre a kérdésre talán megkapjuk a helyes feleletet, ha föl vesszük a fonalat megint ott, hol az előbbi fejezetben elejtettük. Láttuk, hogy a cselekvés folyamatossága vagy beállósága nem a suffixumok, hanem az igitörzsökök fogalmában rejlik, hogy a suffixumok mind a két cselekvés számára, az ószlávban szemre is, a görögben mivoltukra nézve teljesen azonosak. Alkalmazzuk ezt a magyarra is. Ha az *-ék*, *-ál*, *-a* stb. suffixumok a mi nyelvünkben is csak a személyt és a cselekvés korát határozzák meg akkor az *ira* alakról egyelőre csak annyit tudunk, hogy az a gondolkodó idejére nézve mult. Hogy miféle mult, folyamatos-e vagy beálló, ahhoz a suffixumnak semmi köze sincsen, azt az igitörzsök fogalmában kell keresnünk.

Igy fogva fel a dolgot, meddő színben tűnik fel előttünk az egész vitatkozás, mely ama kérdés fölött folyt: aoristus-e az *ira* vagy imperfectum? A suffixumtól lehet egyik is, másik is. S hogy a dolog csakugyan így áll, az analogián kívül bizonyítja már maga az a vitatkozás is, mely számos esztendők forgása után sem tudott kétségbe vonhatatlan eredményekben megállapodni. A vita eldönthetlensége ez esetben csak annak a jele, hogy félig mind a két félnek igazsága volt. De bizonyítják azt még sokkal nyomósabb okok is.

Minthogy Szarvas sokszor idézett művének megjelenése óta senki sem vonhatja többé kétségbe, hogy az *ira* alak lehet legalább aoristus; tehát itt csak azt fogjuk bizonyítani, hogy lehet egyszersmind imperfectum is. Tudjuk, hogy a létige, ámbár csak segédigének nevezzük, tulajdonképen főige, az egész igitudománynak talpköve s az egész gondolkodásnak forduló sarka. Induljunk ki ebből, kérdez-

zük, micsoda igeidő az ἦν, a *valék*? Erre a görög grammatikák egy hanggal azt felelik, hogy imperfectum. S talán a suffixum teszi azzá? korántsem, hanem az igitörzsök fogalma, melyhöz a suffixum ragad. A lételt mindég valami folyónak, határtalannak képzeljük, azért imperfectum az ἦν s a *valék*. A suffixum különben ugyanaz, a mi az ἔλιπον vagy ἐγγράφειν alakokban. Azoktól tehát, a kik az *ira* alakot kizárólag aoristusnak tartják, azt kérdezzük, mi különbség van a *valék* és *irék* suffixuma közt? Avagy ha a suffixum a *valék* alakban semmi befolyást nem gyakorol a cselekvés tartamára, mi jó ügygyel dönthetne az *irék* cselekvésének tartama fölött.

Való ugyan, hogy nyelvemlékeinkben az *ira* alak számtalanszor többször felel meg a görög aoristusnak, mint imperfectumnak; de tudjuk, hogy a görögben is az aoristus számtalanszor többször fordul elő, mint az imperfectum. A gondolkodó mindenek előtt a maga álláspontját vévén tekintetbe, mindazon cselekvéseket, melyekről meg van győződve, hogy jelenére nézve véget értek, ha még oly tartósak voltak is a múltban, bátran teljességökben foghatja fel, vagyis aoristussal fejezheti ki. Ez az oka, hogy az aoristus gyakrabban fordul elő. De hogy az *ira* alak nem csupán aoristus, kitetszik az olyan kifejezésekből, melyekben a görög vagy szláv okvetetlenül imperfectummal élt volna.

Olvassuk figyelemmel pl. a *Guary codex* következő sorait:

Ennekutánna Judith megmosdék és magát igen megékesíté, az ő szép haját megbocsátá, öltözeteit nagy szépséggel felszerzé, úrnak sz. nevével magát megfegyverkezteté és megerősíté és az városból hajnalban kimene. Eleibe kerülének az őrállók és megtarták őtet és álmélkodának az ő nagy szépségén és vivék őtet uroknak eleibe. (Szarvas, A m. igeidők 84. l.)

Fordítsa ezt bármely görög a maga nyelvére, a ritkített betűkkel nyomtatott igealakokat mind aoristussal fogja kifejezni kivéve az álmélkodának s talán a vivék szókat. Amaz a görögben okvetetlenül imperfectum.

Hasonlóképpen imperfectumok az *inté, láta, jöve* ebben: Harmad napon ismég eljőve az remete és *inté* őtet az

gyónásra, de ő negyed napra halasztá. . . . Ezeket megmondván elenyészék ő előle. Az remete esméglén tekénte az háznak ajtójára és *lata* egy fekete embert bejőnie és ő utána egy tizes széket vinnie és őtet reá ülnie. És ime *jöve* ő utána számlálhatatlan ördögöknek sokasága. (Bod. codex, Szarvas 117. l.)

Imperfectum a *kele* ebben: Ezen szándékát kinyilatkoztatá Irénének. Ki is helyben hagyá és már *kele*, hogy vele menne. De bele beszéllé a herczeg, hogy nem volna annyi jártányi *ereje*. . . (Faludy minden munkái, Toldi kiadása 7or. l.)

Avagy mondhatná-e a *kele* helyében a görög, hogy ὤρτο, vagy a szláv, hogy *vstala*? Semmi szín alatt sem, hanem egyik is, másik is imperfectummal élne, így: ὤρνωτο és *vstávala*. V. ö. Ἦμος δ' ἡριγένεια φάνη ροδοδάκτυλος Ἥως, ὤρνωτ' ἄρ' ἐξ εὐνῆφιν Ὀδυσσεῆος φίλος υἱός. (Odysseia II. 1—2.)

Az aoristus vagy imperfectum használatában igen tág mezeje van az író kényének-kedvének. Mert jóllehet minden cselekvést, mely gondolkodása idejére nézve történt dolog, ha még oly tartós volt is a multban, bátran aoristussal fejezhet ki: azért senki sem tilthatja meg neki azt sem, hogy bármely cselekvést, ha még oly rövid volt is a multban folyamatában foghassa fel s imperfectummal fejezze ki. Mint-hogy pedig az afféle kifejezések, melyekben az *ira* alakot tetszésünk szerint vehetjük akár aoristusnak, akár imperfectumnak a vitatott kérdésre nézve semmit sem bizonyítanak; azért megvalljuk, hogy nem könnyű dolog, kiváltképpen a régibb irodalomban találni oly *ira* alakokat, melyeknek imperfectum jelentéséhez nem férhetne legkevesebb kétség sem. Nehezíti a dolgot még az is, hogy a régi irodalom kiváltképen az *ír vala* alakot használja imperfectum gyanánt s így legmegbízhatóbb kútfőinkben, a biblia fordításokban hiába keresnénk olyan példákat, melyekben a görög imperfectumnak az *ira* alak felelne meg. Hisz láttuk, hogy a bibliafordítók oly tudatosan élnek az *ír vala* alakkal, mint az ἔγραφον mássával, hogy még ott is hiven követik az eredetit, a hol, ha nem fordítottak volna, minden bizonnyal az *írt* alakkal éltek volna. Azomban, ha meggondoljuk, hogy a régibb irodalom eredeti műveiben helyyel-közzel mégis találunk olyan *ira* alakot, mely semmi szín alatt sem lehet

aoristus; ha meggondoljuk, hogy az *ira* alaknak megfelelő *valá*-ból senki sem tagadhatja ki az imperfectum jelentést: akkor meg kell engednünk, hogy az *ira* alak lehet egyszersmind imperfectum.

A ki a felhozott okok bizonyító erejében mégis kétségeskednék, azt mondaná pl. hogy a Guary és Bod codex idézett helyei mégsem egészen világosak, Faludi nem eléggé régi író s az igeidők használatában különben is oly következtetlenséget tanusít, mint a mai nyelv, hogy a *vala* talán csak egyetlen kivétel, hogy tehát az *ira* nem egyéb, mint aoristus s *ír vala* az imperfectum: annak azt fogjuk kimutatni, hogy az *ír vala* teljesen azonos az *ira* alakkal, nem egyéb, mint ennek ősebb formája. Ennek kimutatását azonban a jövő füzetre halasztjuk.

KOVÁCS MENYHÉRT.

ÉLŐ MEG ELAVULT KÉPZŐK.

IGEKÉPZÉS.

c) Momentán igeképzők.

1. Momentán -m.

halomás meghalás III:233. | *falámol* fal VII:189. Debr. | *lefutamodott* VIII:90. GySztMikl. (*el*-, *ki*-, *megfutamik* MA., Káldi) | *megfüremít* fűrgít (*füremedik* megelevenedik, frissen megindul) Kriza Vadr. 364. | *megvilámodik* hirtelen megvilágosodik u. o. (*villámodom* fulguriv, diluculo MA) || *meggyükemlik* a lába: félre csuklik IX:332. Szihalom. — A XV. és XVI. századbeli magyar nyelvben még sokkal sűrűbben volt meg: *félemik* Mc. | *folyamnunk* Érd. c., *folyamik* MA., *folyamó* Pázm., *folyamás* Káldi | *futamik* MA., Káldi | *csuszamik* MA. (*csuszamít* Fal.) | *hagyomás* elhagyás, hagyaték Érd. c. | *kéremés* Pázm. | *uszamás* MA. || *villámodom*, *uszamodom* MA.

Hogy a mom. -m képző funkcióját a mai népnyelv már ki nem érzi, tanusítja az, hogy részint -l képzővel toldta meg (*félemlik*, *csuszamlik*, *villámlik*), részint egészen elejtette az -m képzős szót (*hagyomás*, *kéremés*, *uszamás*, *uszamodom*), míg másokban, mint képzővesztett névszóalakokban elhomályosult a mom. érték (*folyam*-, *nyom*- MUGSz. 450), vagy pedig csak tovább képzett alakjaikban használatosak

(*futamodik, folyamodik, élemedik* | *áldomás, látomás, állomás, tudomás*). Végül a *töm-, nyom-, támolmog, bámúl* igékben csak a nyelvhasználat képes kimutatni, hogy az *-m* itt képző. E jelenségek mind azt bizonyítják, hogy a *mom. -m* képző elavult.

2. Momentán -n.

Az előbbivel egy és ugyanaz [vö. *fogan-* : fogamszik. *ron-t* : rom-lik, *bon-t* : bom-lik (Bud. Adatok egy magyar-ugor összehasonlító nyelvtanhoz), *nád* : mord. *manda* (Bud. MUgSz. 414) | *nevet* : *mevet*]. „A magyar szóképzés tárgyalásához” című értekezésében (Ny. I.) fejtegette már Budenz e képző elavult voltát. Elavult, mert csak egytagú gyökigékhez járult, melyeknek száma a nyelvben meg van határozva

A közhasználatban eléggé gyakori *-n* képzős szókön kívül (*döbben, böffen, rekken, csökken, nyekken, zökken, bil-len, reppen* stb. Simai) egész sereg ily ige van nyelvjárásainkban: *megtippan* IX:423. Székely | *csikkan* ficzomodik. u. o. 428. | *elgöbben* elmerül VIII:462. Székely | *meghibbanni* megroggyan IX:476. Debr. | *felzúrzan* a madársereg I:135. Székely (Háromszéken és Marosszéken *felzúdúl*) | *rikkanik* fordultában szól a kulcs I:332. Csall. | *megtorpanik* m. hőkken a ló u. o. 333. | *megvillanik* megjelenik köztünk u. o. *megbiggyen* a kalap a fején I:382. Deésakna | *lefittyen* II:89. Székely, Kr. Vadr. 413. | *megbugyanodik* a tej, mikor megsavanyodik III:183. | *csukkanás* csukódása a ládának III:226. | *megszusszan* megijed IX:282. Somogy. | *foganat* fogat (equipage) VIII:426. Baranya (MA. Conceptio) || *csepenet* csepp Bc. 253, Mc. 162. — Mind régi szó és elavult képzésű, mert részint megvannak a régiebb irodalomban, a melyek pedig nincsenek meg, azokban nem válik ki tisztán a tőszó.

3. Momentán -nt.

A *mom. -n*, *mom. vagy caus. -t*-vel társúlva. — *Mom. -t* van a következőkben: *irant* biczeg I:279. Csall. (MA, *iram-l-om*) | *vatyant* a kotlós tyúk (frequ. *vatyog*) I:333. | *suppant* csapint II:89. Székely | *ujjant* (*ujjong* mellett) V:272. *sikkant* a bika Ar. Toldi | *köhent* | Simai: *horkant, vakkant, rikkant, dobbant, elillant, toppant, ussant* és *-int, gyökkent, pihent* respiro (MA., *pihentés*). — Causativ *-t*: *pattant* MA. | *dühent* suhint Matkó | *kullant* lop Matkó |

„Aprókat *kortyantott*“ Petőfi, Ján. v. | *elrekkent* elcsen VIII:463. | *pillant* I:370. Csall. (MA., *pillantás*) | *rastant* egyet roppant I:422. Őrség (*rastag* pattogva tör, zúz. Tájszót.) | *éposszantya* magát: fingik II:42. Őrség (*poszog* büzik. Tájszót. Szeg.) | *visszaruccant* visszaszalajt VIII:513. Veszpr. | *szippant* Kr. Vadr. 11. | *rittyent* csattant VIII:397. *rittyeg*, *csattog* 397. Simai: *ritten-csattan*) | *séttent* hirtelen ráüt IX:565. Szilágys. | Simai: *kibökkent*, *puffant*, *kuhant* (tussi signum dare), *kukkant*, *pillant*, *kullant* mentior (Matkó: lop), *koppant* (MA., *koppantó*), *czippant*, *kirrant*: *kurrent*, *kotytyant*, *lökkent*, *fillent*. Az itt elszámolt szók legnagyobb részében a képzőfosztott töszónak önállóan nincs értelme (az élő népnyelv szempontjából), mi világos bizonyítéka annak, hogy a képző elavult.

4. Momentán -*int*.

Fábián a „*kacsint*, *kocczint*, *nyalint*, *bosszint*“-ról azt mondja (NyK. II), hogy az *i* benne diminutiv, még pedig egy a *Józsi*, *Kati*, *bácsi*, *kapzsi* stb. dim. képzőjével. Ez állítás alaptalanságáról meggyőzhet bárkit azon körülmény, hogy az egyik denom. névképző, a másik pedig deverbális igeképző. Lehet ugyan helyenkint elaprózó értéke a *nyalint*, *kocczint* stb.-beli *i*-nek, mert a cselekvés elaprózása lehet egyik értéke a frequ. képzőknek (*iddogál*, *faragcsál*), de semmiesetre sem egy azért a *Józsi*-, *Kati*-beli *i*-vel. — Hogy az -*int* képző *i*-je nem más, mint a frequ. -*j*, mutatja a MA. *érént* és *tekéntél*-je (ma *érint*, *tekintget*). A mom. -*int* tehát nem egyéb, mint az -*ánt*, -*ént* képző elváltozott mása: frequ. -*j+nt*, melyből épp úgy válhatott -*ánt*, mint -*ént*. A *nyomint*-, *pattint*-, *csapint*-nak előbbi alakja tehát **nyomént*, **pattént*, **csapént*, mely é rendes hangtörvények szerint vált -*i*-vé (v. ö. Jászságban: *szép*: *szip* és *szip*; *pénz*: *píz*; *édes*, *ides*). Az Őrségben ma is dívó *hujánt*, *fujánt*, *kurjánt* (VII. Könnye) ily alakot is ölthetett volna: *fujént*, *hujént*, *kurjént* s akkor ma nem volna már meg az -*ánt* képzős alakja, mert *fujint*, *hujint*, *kurjint*-ra változott volna. MA. az -*int* alakot még nem ismeri; tudtommal az -*ént* is csak e két példában van meg: *érént*, *tekéntél*. Geleji Katonánál az *illetént* és *mondánt* szókat találjuk. Matkónál pedig már mai alakjában fordul elő e képző három példában: *kuhint*

(MA. *kuhit*, SJ. *-ant*) hazudik 316. | *kényszerint* 57. | *lopint* lop kicsinyítője 37.

Mint látjuk, a régi nyelvben nagyon szűk köre volt még az *-int* (*-ánt*, *-ént*) képzőnek. Mai napság sokkal gyakoribb: *verint* (SJ. *is*), *nyomint* (Krszn.), *suhint* (Krszn., SzD.), *legyint* (Krszn., Pesthi), *csapint* (Krszn., SzD.), *koppint* (Krszn.) | *gyökint* biccent (CzF.) | *kommint* (MA. *koppant*) VIII:42. | *emelint* (Káldi *emelít*) II:182. Kapnik v. | *kortyint* (MA. *korty* haustus. SJ., SzD. *kortyant*) II:527. Somogy | *kikoszint* kicsinosít VIII:224. Veszpr. | *fordént* III:180. Göcs. | *húzint* „húzincs kü asztalfiát“ VIII. Örség | *kacczint* egyet kaczag III:229. Túrkeve | *lekaszarint* leszal p. egy darab kenyeret III:87. Tolna | *elhibint* (MA. *hibbanni* collabi, Krszn. *hibít*) IV:228. Örség | Simai: *lépint* gradior, *legyint* és *leggyent*, *ussint* és *-ant* szökik, *kocczint* | *göberint* megfagy IX:427. Székely. | *perjint* a lónak szénát u. o. | *lapsint* „szájára l.-ott tenyerével“ I:382. Deésakna | *péccint* IX:365. Szilágys. (Krszn., MA., PP., Pázm. *peccent*) | *réccsint* u. o. | *meghúzzintja* Ar.-Gy. I:37. Háromsz. | *kollint* Ar.-Gy. II:5 m. | Kriza Vadr. *csattint* (MA. *csattant*), *pattint*, *hallint*, *illint* (MA. *illet*), *dobint*, *nyalint*, *forralint*, *furint*, *húzint* stb. kivált a háromszéki nyelvjárásban (Kriza Népk. gyűjt.-éből Fogarasi. NyK. IV.) | *kavarint* (Krszn. *kavarít*), *zuhint*, „Erre ivott ő is, azzal *kavarintá*, Mind a maradékot oltárra *zuhintá*“ (Arany. Buda halála); „*Felkavaríntva* köpönyét nyakába.“ (Arany. Toldi estéje).

Az itt felsorolt *-int* képzős igék közül egyetlen egy sincs meg sem MA.-ben, sem PP.-ban. Más képzővel, mom. *-n*, *-ít*, vagy *-nt* képzővel megtaláljuk ugyan őket (*elhibint*: MA. *hibban* | *illint*: MA. *illet* | *emelint*: Káldi. *emelít* | *csattint*: MA. *csatlant* | *kortyint*: Krszn. *kortyant* stb.), de éppen ez bizonyítja az *-int* képző újabb voltát. A régebben dívó mom. képzőket mindjobban kiszorítja és helyökbe lép. Különösen a székely nyelvjárásban van nagy divatja: *göberint*, *perjint*, *csattint*, *pattint*, *hallint*, *illint*, *dobint*, *nyalint*, *forralint*, *fúvint*, *húzint* stb.

Felvehetjük-e ennek alapján, hogy a mom. *-int* képző a székelységben még mai napság is él? Egyéb nyelvjárásainkat s a közbeszédet nem is érintem, mert kevés példával rendelkeznek. A *dobint*, *nyalint*, *forralint*, *fúvint*,

húzint, lépint, kavarint mindenesetre újabb keltűek; az alapszó egészen tisztán elválk a képzőtől és önállóan is használatos. Képzőnket egytagú gyökigékkal (dob, nyal, fú, húz), és frequ. *-l* (*-r*) képzős igékkel (forral-, emel-, kavar-) találjuk társúlva.

Mint látjuk, elég nagy tere van új sarjadékok hajtására. Az egytagú szókhöz és frequ. (illetőleg caus.) *-l* képzős igékhez járulva, csak meghatározott számú új szót hozhat ugyan létre, de minthogy nem társúlt még minden egytagú gyökigével és *-l* képzős igével, megvan a lehetőség új származékok előállítására. Ugyanazon nyelvérzék, mely a *dobint, fúvint, húzint, lépint, emelint, kavarint, forralint* mom. igéket csaknem szemünk láttára hozza létre, annyi új szót képezhet az *-int* képzővel, a mennyi csak fogalmai kifejezésére szükségesnek látszik.

A mom. *-int* a székely nyelvjárásban élő képző.

5. Momentán *-ít*.

A frequ. *-j* és mom. *-t* összetétele (MA. *ásétas* : *ásítás*). *nyomít* I:225. Székely. | *betámít* váratlanúl bemegy II:135. NKúns. | *tódít* told VII:473. Szeged, IX:566. Szilágys. | *szömhunyítás* VIII:85. KKHallas | *lombít* a tűz IX:137. TSzt. Imre | Simai: *merít, ásét* (MA. *ásétas*), *hajít, csavarít, kanyarít, hunyorít, visít, taszít, uszít, sanditt* (MA. *sandal luscus, paetus, strabo*) || *segít* (MUGSz. 345.) | *nyerít* | *felejt* (MUGSz. 535.) | *fenyít* (MUGSz. 541.), *menyít* (MUGSz. 652.) | *óhajt, bocsájt* (Bud. Jegyzetek) | *hurít* approbo, acclamo MA.

A képzőfosztott alapszónak az élő népnyelv szempontjából önállóan nincs értelme a „*betámít, lombít, ásét, fordít, zúdít, hajít, kanyarít, hunyorít, visít, taszít, uszít, sanditt, segít, nyerít, felejt, fenyít, ohajt, bocsájt, hurít*” igékben, mi a képző elavúlt voltára mutat. A „*nyomít, tódít, hunyít, merít, csavarít*” szókbán tisztán elválk ugyan a képző az önállóan is használatos alapszótól, de már azon körülmény, hogy *nyomít* és *csavarít*, valamint *zúdít, hajít, kanyarít, taszít* helyébe, mint a fönnebbi cikkben láttuk, nyelvjárásaink legnagyobb részében *-int* képzős alak lépett (nyomint csavarint, hajint stb.), világos bizonyítéka annak, hogy a mom. *-ít* képző elavúlt.

6. *Egyéb momentán képzők.*

Egyéb mom. képzőket, mint *-t, -p, -k, -l* és ezeknek más képzőkkel való összetételeit (*-ml, -lt* stb.) nem tartottam szükségesnek, hogy külön tárgyaljam, mert részint csak az összehasonlító nyelvészet ismerheti fel bennök a képzőt [*jut, fest, süt | harap, ülep, | buk-, csuk-, nyak- | feslik, emel* (Bud. Adatok)], részint nagyon könnyen megolvashatjuk a szókat, melyekkel származékokat képeztek (szököll, lövell, fuvall, rivall), mi világosan bizonyítja, hogy a nyelv e képzők használatáról lemondott.

A momentán képzők összefoglalása.

1. Élő nincs.
2. Tájszólásban élő: *-int* (a székelyeknél).
3. Elavultak: *-m* (*-mod*), *-n, -t, -nt, -ít, -p, -k* (kan, ken), *-l* (*-ll, -lt*).

J e g y z e t. Az egész magyarságban élő mom. képzőnk nem lévén, a nyelv, ebbeli szükségletei kielégítésére, igehatározókkal, még pedig többnyire *el-* és *meg-* igehatározókkal él (Bud. NyK. III.); pl. *elmegy, megjön, elreked, meglát* stb. *De megbotlott lába.* Pet. — *Nagy megszeppenéssel most vette csak észre.* Pet. — *Meg-meg roppan, meg-megdobban.* Gyulai. (vö. *Megcsókolta száját „nem egyszer“, sem százszor, A ki mindeneket tud, az tudja csak hányszor.* Pet.) — *Mert ekkor a nyájjal elérte a kaput.* Pet. — Mint Budenz ugyanott kifejti a *meg-es* ige a cselekvés eredményességét („legt die handlung zurück“), az *el-es* ige a cselekvés végérését („kommt mit der handlung zum ende v. zum ziele“) fejezi ki. Sokszor körülírással fejezzük ki a mom. értéket: *S megkapta bajsát s egyet pödrött rajta.* Pet. — *Fölkapott hirtelen egy petrencés rudat, u. o.* — *Most kapja, hirtelen egy iramodással a pitvarba terem.* Ar.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította : MIKLOSICH FERENCZ.

N.

550 *nádol*: stählen. — szb. *naditi* stählen, *nado*: stahl.

nadrág: beinkleider. — ószl. *nadragy*; rum. *nadraži*: caligarum genus. A mrut. *nadragi* magyar eredetű. † (NyK. II. 472.)

nadragulya, natragulya: atropa mandragoras, der alraun, eine betäubende pflanze (Dank.); **nadragulya**: helleborus albus (Kolb. 106.); bolondító mérges fű, bolondító gyökér (Tsz.); **nadragulya**: tollkirsche. — hszl. **natragulja**: arum, pes vituli (Belost.), **mandragora**-ból.

naspolya, nespolya fa (Ver.), **lasponya**: mespilus germanica, mispel, vespel. — úszl. **nešplja**. (Fremdw. 113).

nászád: navis, schiff. — ószl. **nasadū**: cymba.

555 **nátha**: schnupfen. — úszl. **nadiha**, t. **nátcha**. Vö. rum. **neduh**, suffocatio.

néma: stumm. — ószl. **nēmŭ**, úszl. **nēm**; alb. **neméts**; mordv. **ńemoi**.

német: deutscher. — ószl. **nēmīcī**, úszl. **nēmec**; rum. **nēmēc**; alb. **némēts**; úgör. νέμτζης. A szl. **nēmīcī**, magy. **német** származását a *Nemetes* névre vinni vissza tárgyi okok nem engedik (Zeuss 217). A **német**-nek a **nēmīcī**-vel való egybevetésénél a magy *t* hang a szl. *cī* helyett némi nehézséget okoz.

néne: soror natu maior; **nénem**: soror, amita. — bolg. **neni**, t. **naño**: vater; rum. **nanŭ**: soror maior natu; alb. **náne**: mater. Vö. alb. **nannŭ**, **nŭnnŭ**: mater; vogul **nin**: nagynéne (NyK. VI. 439.). † (NyK. II. 432. VI. 310.)

nódít: antreiben. — ószl. **nŏditi**, **nuditi**.

560 **noszolya, nyoszolya, nyoszolyó**: beth, bethstatt, sponda, stragulum (Krsz.) — ószl. **nosilo**: lectica. A mrut. **nosŏla** magyar származásu.

nyavalya, névolja: morbus, krankheit; calamitas (Ver.). — úszl. szb. **nevolja**: calamitas; rum. **nevoe**, **anevoe**; alb. **nevójë**.

O.

odor: der theil der scheune, wo die frucht aufbewahrt wird; **odor, odú** p. o. csűr-**odor**, hová berakják a gabonát (Tsz.); **udor**, csűrben lévő gabonás hely (Tsz.). — ószl. **odrŭ**: beth, tul. gerüst, cs. **odr**, **vodr** patro: vorscheune, gerüst in der scheune értelemben. (Šemb. 18.). Vö. cs. **odry**: das gerüst in der scheune.

oláh: valachus, **olasz**: italus. — ószl. **vlah**: italus, szb. **valachus**. (Fremdw. 136).

olaj: oehl. — ószl. **olēj**. (Fremdw. 114.) † (NyK. XVI. 285.)

565 **ólom**: blei. — ószl. úszl. **olovo**, *m v* helyett feltűnő. † (Nyr. VII. 193–195.)

oltár: altar. — ószl. **olŭtarī**, úszl. **oltar**. (Fremdw. 114.)

ontok: einschlag beim weben. — ószl. **ŏtŭkŭ**, úszl. **vôtek**, bolg. **vŭtŭk**, cs. **outek**, lengy. **wątek**.

ontora, ontra: kimme. — ószl. ***ŏtorŭ**, úszl. **ôtor**, szb. **utor**, cs. **outor**, lengy. **wątor**. **ŏtorŭ** alkatrészei *ŏ* azaz *vŏ*, *vŭ* előjáró

és *torŭ* a *tr* gyökérből (trêti), jelentése e szerint körülbelül annyi, mint incisura.

orbonás: epirota (Krsz.). — szb. *arbanas*.

570 *ordosics, ordosics napja*: apró szentek napja (Tsz.). — úszl. *otročič*: infans. E napnak Gutschmannál nedolžnih *otročičev* den: der unschuldigen kindlein tag a neve, a m. szlovéneknél: drobna deca, a m. horvátoknál s a szerbeknél: *mladenci*, a tótoknál: den *mladiatok* (Sbor. 175.)

orosz: russe. — óor. *rusinŭ*.

oszlop: säule, stütze. — ószl. *stlŭpŭ*, úszl. *stolp*, t. *stlp*; rum. *stŭlpŭ*. Vö. or. *ostalopŭ*, *oslopina*: stange, hebebaum.

oszmák: eine art maass. (Kel. 168). — szb. *osmak*.

osztovát, osztováta: weberstuhl; *eszteváta*, azaz az egész szövőszék (Tsz.); a szláv szónak elferdített alakjai még *eszváta*: zugolyfa és *szováta*. — szb. *stativa*, *statva*: einer der zwei aufrechtstehenden balken, in denen der weberbaum liegt.

575 *osztriga*: auster. — úszl. *ostriga*, hszl. *oštriga* (Belost.); rum. *strigê*, *stridê*; úgör. στρίδι (Fremdw. 115).

otromba: elefantenrüssel (Dank.), *toromba*: giebel des dachés. — ószl. *trqba*: tuba, fistula, lengy. *trqba*: dachrinne, schnauze, t. *truba*: tuba, tubus, probascis; alb. *trúmbę*. (Fremd.)

ozsonna, uzsonna: vesperbrod, jause. — szb. *užina*, úszl. *južina*; rum. *užinŭ*, *udžinŭ*, *ožinŭ*, *odžinŭ*. A mrut. *ožona* magyarból származik.

osztön, osztöny: stimulus, bucentrus, triebel. — ószl. *ostinŭ*, t. *osten*; alb. *ostén*.

P.

pad: hausboden, boden, bank; idevaló még *padlás*: boden, *padló*: pavementum. — ószl. *podŭ*: tabulatum. A t. *podláz*: diele a magyarból való. † (NyK. II. 473.)

580 *padmaly*: der damm um den hausgrund, ausgehöltet ufer, wölbung; *pandal*: uferhöle; *pandal*, *pandalló*: declivitas aggeris (Tsz.). — cs. *podmol*, *podmoľa*. † (NyK. II. 473.)

pagony: revier, gränzlinie. — (**pogonu*), vö. cs. *hon*: iugerum. t. *honbiště*, *honbisko*: revier; rum. *pogon*: mensura quaedam agrorum.

patas: schild. — cs. t. *pavéza*; rum. *pavŭzŭ*; úgör. παβέτζια. Az úszl. *paiž* magyar származásu (Fremdw. 117.). † (NyK. II. 472. VI. 310.)

pajót: phagedaena, der fressende wurm. — cs. *pajed*.

pajta: horreum, scheune, hütte. — ószl. *pojata*: domus, úszl. horreum, szb. *palearium* (Ver.), t. *pajta*: scheune; rum. *poétŭ*: bubile. † (NyK. II. 473.)

585 *pákosz, pákosztos*: naschhaft. — cs. *pakost*: verkehrtheit.
palaczk, palaszok: flasche. — ószl. *ploskva*; rum. *ploskŭ, palaskŭ*. A szb. *palacka*: patrontasche magyar származásu. (Fremdw. 118). † (NyK. II. 473. VI. 311.)

palást: pallium, mantel. — ószl. *plašti*, úszl. *plašč*.

pálcza: baculum, fustis, stock. — ószl. úszl. *palica*, cs. *palice*; rum. *palicŭ*. † (NyK. 472.)

pálinka: brandwein. — cs. *pálenka* a *paliti*-ból (brennen) (vö. rut. *horitka*, rum. *horelkŭ*); rum. *pŭlinkŭ*. Az úszl. *palinka* és a mrv. *paŭlenka* magyar kölcsönzések. † (NyK. II. 472.)

590 *palka*: zipergras (Lesch.). — cs. *pálka*: kölbchen, keulchen; t y p h a m, kolbe, significat, quae scirpo innascitur, qui germanice binse, sed etiam zipergras nominatur (Lesch.).

pall: worfeln. — cs. *pálati*, rut. *paŭaty*.

palócz: paloz; *palóczok* sunt Hungari in comitatu Honthensi propria dialecto hungarica utendes (Krsz.). — **plavici*, óor. *polovici*.

palota: palatium, palast. — ószl. *polata*. (Fremdw. 119). † (NyK. VI. 311.)

pamacs, pemecs: pinsel; *pamacsol*: anstreichen. — úszl. *pomočiti*: benetzen.

595 *panasz*: querela, klage; *panaszol*: queri, klagen. — ószl. *ponosŭ*: exprobratio; rum. *ponos*: nomen infame, *ponoslu*: querela. (NyK. II. 473.)

pántlika: band. — t. *pantlika*, szb. *pantljika*; úgör. παντλήκη. (Fremdw. 116.) † (NyK. XVI. 285.)

pap: priester. — ószl. *popŭ*, úszl. szb. *pop*; rum. *popŭ*; mrv. *pop*. (Fremdw. 119). † (NyK. II. 473.)

paplan: decke. — mhr. *poplon*, úszl. *poplun*, t. *poplon*; rum. *poplon*, *plapomŭ*: bettdecke. (Fremdw. 119). A t. *paplon* magyar származásu. † (NyK. VI. 311.)

paprád, paprágy, paprág: filix mas, farrenkraut. — t. *paprad*, cs. *kaprad*.

600 *paprika*: capsicum annum, türkischer pfeffer. — szb. t. *paprika*; rum. *piparkŭ*. (Fremdw. 121). † (NyK. VI. 311. XVI. 285.)

pára: vapor, dampf. — ószl. úszl. szb. *para*. † (NyK. II. 473.)

parancs: mandatum, befehl; *parancsol*: befehlen. — ószl. *porčiti*: concredere, commendare (Monum.-fris); rum. *porunkŭ, porunčesk*; alb. *poršit*. † (NyK. II. 473.)

paraszt: bäuerisch, bauer. — ószl. *prostŭ*: simplex, rudis, úszl. szb. *prost*: simplex, rusticus. † (NyK. II. 473.)

parázna, prázna: hurer, hure, hurerisch. — hszl. mszl. *praznik*: fornicator, *praznovati*: fornicari.

605 *parázs*: favilla, loderasche; *parázs*, *parézs*, *prézs* (Tsz.); *panázsol*: rösten. Vö. *pergel*: rösten; *pörzsel*, *perzsel*: sengen és *párgol*: dūnsten. — ószl. úszl. t. *pražiti*; rum. *prūd-žesk*: röste, *pūržol*: brand, *pūrgūluesk*: *pregle*; alb. *përšís*.

paripa: reitpferd. — úszl. szb. *parip*. A t. *paripa* és a rum. *paripū* magyarból vannak kölcsönözve. (Fremdw. 116). *πάριππος*: ἵππος-t vö. *paraveredus*: veredus-szal. † (NyK. VI. 310)

parittya: funda, schleuder. — szb. *praća*, ószl. *prašta*; rum. *praštiŭ*. Figyelembe veendő a *paristsa* alak Gy.-nál (323). † (NyK. II. 473.)

párkány: gesims, rand. — cs. *parkán*: zaun, *prkno*: brett; rum. *pūrkan*: rand. (Fremdw. 116). † (NyK. VI. 310.)

parlag, *parrag*, *pallag*, *parag*: brachfeld. — úszl. *prêlog*: abacker, szb. *prijelog*, cs. *přiloh*: brachfeld, t. *préloh*. A szb. *parlog*: vinca neglecta és a mrut. *pałag*: lehde magyarból származnak.

610 *párna*: culcita plumea, flaumdecke, osztrák. tuchet. — t. szb. *perina*; rum. *perinŭ*. † (NyK. II. 473. XVI. 285.)

párta: kopfputz der mädchen. — úszl. *parta* (Fremd.), ószb. *parta*: limbus; rum. *beartŭ*.

paslicza: mausfalle (Tsz.). — cs. *past*.

paszkoncza, *patkoncza*, némelyek szerint cannabis mas, mások szerint cannabis femella, *paszkoncza*-kender = virágos kender (Tsz.), *poczkom*, *poczok*: fimmel (Gyarm. 322); ide valók még *paszkoncza*: unfruchtbar, kinderlos jelentésben és *poszka*: unzeitig (Tsz.); továbbá *paszkoncza*: detortus, corruptus (Krsz.); Leschká-nál *paszkoncza*, *patkonczá*-n kívül előfordul még *pa-kócza*: eupatorium cannabinum. — hr. *poskon*: cannabis *konoplja* mellett (Flor.), or. *poskonj*: cannabis sativa, *konoplja* mužeskago roda, *poskonnikŭ*: eupatorium cannabinum, cs. *poskonnice*: der männliche hanf, ellenben lengy. *płoskunka*, *płoskonne*: konopie, der weibliche hanf.

pászma: strähne. — úszl. szb. *pasmo*, rum. *paŝmŭ*. † (NyK. II. 472.)

615 *pásztor*: hirt. — ószl. *pastyrj*, úszl. szb. *pastir*. Noha a magyar *pásztor* egyként magyarázható a szláv *pastir*-ból s a lat. *pastor*-ból, a nép ajkáról való kölcsönvételt a könyvekből való kölcsönvételnél valószínűbbnek tartom.

paszuj és e mellett *fuszujka* *fuszulyká*-ból: phaseolus, fasole. — szb. *pasulj*, t. *pasula*; rum. *fusoj* (fussoi) (Arch. 198); alb. *pasúl*. (Fremdw. 77).

patak: bach. — ószl. *potokŭ*, úszl. szb. *potok*. Furl. *patoc*: rivo.

patting: der riemen, womit der hintere theil des pfluges an den vorderen gebunden wird, achselsriemen. — **potegŭ*, cs.

potěh: knieriemen, t. *poťah*, lengy. *pociąg*: lori genus, or. *potjagŭ*; rum. *potŭng*. Vö. *szatyng*.

patkány: mus rattus, ratte, Ver. szerint sorex. — úszl. *podgana*, cs. t. *potkan*, másként némecká myš. Úgör. ποτιγε, s ebből való a szl. *podgana*-nak megfelelő velenczei pantegana és furl. pantiana ratto: sorcio grande. A szónak szláv voltáról való nézet tehát alaptalan. (Fremdw. 118).

620 *patkó*: solca ferrea, hufeisen. — úszl. *podkova*, t. *podkov*, *podkova*; rum. *podkoavŭ*; alb. *paktúa*; furl. *podcova*. † (NyK. II:473).

patok: nasenstüber. — t. *potka*.

patvar: calumnia, discordia, hader. — ószl. *potvorŭ*: calumnia.

páva: pfau. — ószl. *pavŭ*, úszl. szb. *pav*. (Fremdw. 117.)

pázsít, *pázsint*, *pást*: rasen. — ószl. *pažitŭ*: herba, pratum, t. *pažit*: gramen, caespes, campus graminosus; rum. *pažište*: caespes Psalt.-Jass. † (NyK. II. 472.)

625 *pecsenye*: caro assa, braten. — szb. *pečenje*: assatio; rum. *pečiŭ*. † (NyK. II. 473.)

pecsét, *pöcsét*: sigillum, petschaft. — ószl. *pečatŭ*, úszl. szb. *pečat*; rum. *pečet*, *pečête*. † (NyK. II. 473.)

peczér: hundehüter. — ószb. *pšari*, cs. *psář*: caniductor; rum. *pecér*.

pehely, *pelyh*, *pölyh*, *pejk*: floccus, flocke, pluma tenuis, flaumfeder, lanugo, milchhar. — szb. *pahalj*: floccus (Stulli). Vö. *pyh*.

Pejszo, hajdanta állítólag *Pelszo* és *Pleszo* (Lesch. 168): lacus Peisonis, Neusiedlersee, másként Fertő. — úszl. *pleso* (helynevekben: *Pleso*; Teuchen Karintiában), cs. see, sumpf. or. rive basse et étendue, t. stagnum, vortex, vorago. *Pejszo* (*Pelszo*) régebben a Balatonnak s nem a később támadt Fertőnek volt neve. A Balatonnak Pliniusnál lacus *Peiso*, Aur. Victornállacus *Pelso*. Jornandesnél lacus *Pelsodis* s a középkorban *Pelissa* a neve. A szónak Pannoniában való réges-régi használata kétséget támaszt szlávására nézve. Vö. *Plessowsee* Potsdam mellett. *Pelso*, mondja Zeuss (245), bizonyára a környékbeli pannonok vagy kelták ajkáról való; talán ugyanegy a szl. *pleso*: see szóval. Šafařík így szól: Čisté praslovanské, v horách Tatrách, v Moravě, Slezku i na Rusi známé *pleso* (2. 19). Vö. *Balaton*.

630 *peleh*, *pölyeh*, *pele*, *pöle*, *pelye*, *pölyŭ*: glis, ratte. — ószl. *plŭhŭ*, úszl. *polh*, cs. *plch*, szb. *puh*.

pelenka: fascia, windel. — ószl. *pelena*, cs. *pléna*, *plénka*; rum. töb. *pelenči*; alb. *pelenę*.

pemet, *pemete*: ofenkehrwisch; *pamat*: fascis, fasciculus,

bündel (Krsz.); *pemetfü*: marrubium vulgare. — bolg. *pomet*: ofenkehrwisch, ószl. *pometŭ*: kchricht; mordv. *pomalā*: besen az or. *pomelo* értelmében.

penész: schimmel, *pílesz*, *pílisznye* (Tsz.). — ószl. *plēsni*, úszl. *plēsen*.

péntek: freitag. — ószl. *pētŭkŭ*, úszl. *petek*; mordv. *pät-nitsa*. † (NyK. II. 474.)

635 *pénz*: pecunia, geld. — ószl. *pēnēzŭ*, úszl. *pēnez*; rum. *pinzŭriŭ*: domus monetaria; alb. *penéz*. (Fremdw. 117.)

perém, *prém*: saum, gebräme. — cs. *prém*, *prém*; rum. *prím*, A német *bräme* szóból ered.

pereszlen: verticillus, wirtel. — úszl. t. *preslen*, cs. *přeslen*, lengy. *przęślik*; rum. *prižnel*, *pristnel*, *pristin*. † (NyK. II. 473.)

perje, *pörje*: triticum repens, queckengras; kutya-*perje*; agropyrum repens (Arch. 180). — **pyrije*, ószl. *pyro*, szb. *pir*, hr. *pirika*: agropyrum és *pirevina* glyceria (Flor.), úszl. *pirjovec*: spelta; rum. *pir*.

pernye: favilla, loderasche. — cs. *pyřeni*, t. *pyrina*. † (NyK. II. 473.)

640 *pest*: ofen (Tsz.). — ószl. *pesti*. Ide tartozik *Pest* városának neve is (Kopitar, kleinere schriften 1. 153). Bulgaricos olim Slavos ad Budam *Pesth*numque usque habitasse non soli Anonymo Belae regis notario credimus, sed ipsi Pesthini vocabulo, quod certo certius non alius cuiuscunque demum slavicae, sed plane et unice et in specie bulgaricae est dialecti (részemről nem osztozom e nézetben) (Glag.-cloz. XII.); úgör. πέρζα

pesztercze, *peszércze*: marrubium, andorn; *peszércz*: lycopus, wolfsfuss (Lesch.); vizi *pesztercze*: lycopus europaeus (Arch. 195); *pesztericz-gomba*: bükfagomba (Tsz.); *peszercze*: der grosse essbare holzschwamm. — cs. *pestřec*: tuber lignarius esculentus, lycopodium.

pesztonka: kindsmädchen. — ószl. *pestunŭ*, t. *pestunka*, cs. *pěstounka*.

peták: siebenkreuzerstück. — szb. *petak*: fünfer; rum. *petak*, *petakŭ* id., *pintok*: ein viertel groschen; furl. *petizža* moneta di cinque grossi. † (NyK. II. 474.)

petrencze: kleiner heuschober. — t. *petrenec*.

645 *picsa*: vulva. Gyarm.-nál (170) *picsa*, *pics*, *pít*: vulva mammalium. — úszl. *pička* vö. cs. *pikati*: mingere.

pidja, *puja*: ember: nanus, pumilio (Gyarm. 351). — cs. *pidi*, *pidimuž*: spannelanger mensch, zwerg.

pih: halitus, hauch, pluma tenuis, flaum; *puha*: mollis, flaumig. — **pyh*, úszl. *pih*: halitus, cs. *puch*: flaum; rum. *pihŭ*:

flaumfeder. Vö. *pahalj*. Mások a finn *puhkaa*-ra: anhelare gondolnak (NyK. VI. 444).

pikó: cerevisiola (Dank.) — cs. t. *pivko*; mordv. *piwa*: bier; alb. *piva*; úgör. $\pi\beta\alpha$.

ptlis: calvities, kahlheit. — ószl. *plēši*; rum. *plēše*: calvities, *pleš*, *plešug*, *plešuv*: calvus.

650 *pincze*: keller. — ószl. *pivnica*, úszl. szb. és cs. tájbeszédben *pivnica*; rum. *pivnică*, *pímnice*. † (NyK. II. 473.)

pint: eine mass. — úszl. *pint*, cs. *pinta*, t. *pint*, *pinta*. (Fremdw. 118).

pinty, *pintyőke*, *pincz*: finke. — cs. *pěnkava*, t. *pinka*, *pinkavka*, *penkava*. E német eredetű szóban előforduló *p* hang *f* helyett a szlávból való kölcsönvételelről tesz bizonyosságot. (Fremdw. 117.) † (NyK. VI. 311.)

pióca, *pióka*: hirudo, blutegel. — ószl. *pijavica*, úszl. *pijavica*, *pijavka*.

pipa: tabakspfeife. — úszl. *pipa*, cs. *pipa* (Fremd.); rum. *pipă*.

655 *pipacs*: papaver rhoeas, feldmohn. — t. *pipáč*.

pipe: junges huhn, gänschen. — cs. *pipě*. (Fremdw. 118.)

pipis, *piptiske*: alauda trivialis, pieplerche (Lesch.). — t. *pipis* (Lesch.), *pipiška*.

pir: röthe, *pirtt*: röthen. — cs. *pýr*: favilla, *pýřiti*: se crubescere, szb. *popuriti* torrere. † (NyK. II. 473.) (Nyr. X. 350.)

pisa: urin (Tsz.). — szb. *piš*; rum. *piš*: mingo.

660 *pise*, *piselle*. *pislen*: hüfnchen (Dank.) — úszl. *pišče*.

pisztráng: salmo fario, forelle. — ószl. *pístrǔ*: bunt, (**pis-tragǔ*), lengy. *pstrag*: salmo fario, szb. *pastrva*; rum. *pestric*, *ũmpistrit*: bunt, *pestrav*: forelle; úgör. $\pi\acute{\epsilon}\sigma\tau\rho\beta\alpha$.

píte: eine art backwerk. — szb. *pita*. (Fremdw. 118.) † (NyK. VI. 311.)

pítvar: vorzimmer, küche. — ószl. *prítvorǔ*: porticus, szb. *prítvor*. (Živ. 52. 65); rum. *prídvor*, *prídvar*. A szl. *pítvor* magyar kölcsönzés. † (NyK. II. 473.)

SZARVAS GÁBOR.

HIBÁS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK.

III.

5. *Részt vesz, részesül, részesé lesz, részesít, részesé tesz.* Ez igék *ban ben* raggal vonzzák az illető nevet: *részt veszék a kiállításban; részesülök, részes vagyok benne; részesítik a prédában* stb. Ezt nem kell okadatolnom. Micsoda új szófüzés tehát a következő: „ — — *részt fog venni a kiállításon* stb.”

A szóban forgó igére újabban rátukmált *on ön én* rag már nem is igen pironkodik az e fajta mondatokban; ma-holnap még rá is fortyan a *ban ben*-re e szavakkal: „Takarodj, te sehonnai.” — Irtunk mi már erről a Nyelvőrben, meg másutt is; de hasztalan. Szükségesnek tartom, újra meg újra tiltakozni ez új magyarság ellen; nehogy azt mondhassák az ilyen nyelvfejlesztés pártolói: „E szólásmódot már elfogadta a nyelvérzék, a nemzet!” A *ból* rag is használatos az olyan mondatokban mint: *Abból nem volt részem (abból nem jutott rész nekem); a közkeresményből minden munkatársat részesíteni* (Nsz.). A fennidézett példákban azomban (*részt veszek a kiállításban* stb.) csak *ban ben* van helyén; az állapító (*on ön én*) pedig e példák mindenikében helytelen.

6. Oktat. Embert szokás *oktatni erre vagy arra*; pl. *jóra oktasd a gyermeket; tudományra, helyes gondolkodásra, vallásosságra oktatom* stb. A tárgyat magát nem lehet *oktatni*. Hibás beszéd tehát az olyan mint: *a földrajzot oktatja; nyelv-oktató; a magyar nyelvnek kötelező oktatása; az angol nyelvnek önoktatása* (jaj!); — „hogya a tanulók az isten és a haza iránti kötelmek (!) teljesítésének oktatásában részesüljenek.” (L. a NSzótárt, a mely részletesen és szabatosan magyarázza ezt a tárgyat.)

Ezzel be is fejeztem az *oktat, oktató, oktatás* dolgát. Ámde e szók a rokonértelmű *tanít* igét és családját juttatják eszembe. Ez a szócsalád az *oktaténál* tágabb körben mozog. *Tanít* nem csak fordító raggal (*olvasásra tanítom* stb.), hanem infinitivussal is vonzza a tanítás tárgyát: *vívni, úszni, lovagolni tanítja a gyermeket*. Egy nyomon jár e részben a *benható tanúl* igével (*írni, olvasni tanúl*); sőt az átható *tanúl* nyomán, (*tanúлом a földleírást; nyelveket tanúlok*) ha mindjárt gyérebbe, használatos az olyan szerkezet is, mint: *mit tanítanak ott? Mit tanítsak én ebben az intézetben? Ezt a tudományt nem tanítják mi nálunk*. Ennek révén mondjuk szintén: *nyelvtanító, jogtanító, zenetanító; nyelvtanítás, zenetanítás; nyelvek, mesterségek tanítása* stb. A NSzótár még tovább megy ennél; azt mondja ugyanis: „néha a néha a tanuló személyt tulajdonító . . . esetben teszszük”; pl. *a növendékeknek vívást, lovaglást, rajzolást, nyelveket tanítani.* — Márton szótárában (német-magyar rész, 1810.) ez áll: *Lehre, allerlei neue Lehren aufbringen, új tudományt kezdeni, v. tanítani.* — Páriz Pápai szótárában: *Trado. Ita tradit Cicero: Úgy tanítja Cicero. Ékesen szólást tanítani.* Arany János is használ ilyenforma vonzatot Aristophanes fordításában („Felhők”: 106. l.):

„Bölcs férfiak *gondolkozdája* *) az,
 Oly férfiak tanyája, kik tüzes
 Kemenczének *tanítják az eget*, **)
 Melyben mi szén vagyunk — —

Van Aranynál dativusos szerkezet is (Arist. ford. „A madarak.” 178. l.):

„Akarsz *tanítani* hát, köztünk maradván,
 Leotrophides modorban *könnyű kart*,
 A szárnyasok kekropsi *nemzetének* ?”

A *tanít* igének ez a vonzata szokatlanabb ugyan a másikonál, de nem hibás, nem magyartalan. Az *oktat* igének ilyen használata ellemben minden körülmény közt hibás. *Nyelvet, tudományt* stb.-t nem szokás *oktatni*; *ilyesminek* ennél fogva *oktatója, oktatása* sem lehet.

7. *Föltételez vmit* annyi mint: *föltételül kíván vmit*; de csak olyan értelemben, a minőt a következő példák tüntetnek föl: Az engedélyadás az előmunkálatok befejezését *föltételezi*. Az alapítvány megvan, és így okvetetlen *föltételezi* az alapítót. A kétoldalú szerződés a jogok és kötelességek kölcsönösségét *föltételezi*. Ok és okozat *föltételezik egymást*. — E példákból világosan kitetszik, hogy mit jelent a *föltételez*. De vajjon mit jelenthet a következőkben: „*Föltételezzük*, hogy léteznek még ilyen férfiak” (egy elbeszélésben); és így tovább: Mindig *föltételezve*, hogy érvényes a szerződés; — Az első részletnek tüsténti lefizetését *föltételeztem* —?

Az utóbbi példákban *föltételez* hibásan áll e helyett: *kiköt* (*föltételül köt ki vmit*); amazokban pedig *föltesz* (*praesumit, setzt voraus*) helyett: *Fölteszszük*, hogy létezzenek stb. — ; mindig *föltéve*, hogy stb. — ; Ezt világosan *kikötöm, föltételül kötöm ki*. — *Conditionare* ige nincs a latin nyelvben; a francziában sincs *conditionner*. *Föltételez* (új szó) a német *bedingen* révén támadhatott. Létrejöttének eredménye, mint látjuk, az, hogy összetévesztik más igékkel. Nem csudálom; mikor, például egy műszótárban („Műszótára az új törvényhozásnak.” 1853.) ezek állnak: „*Feltenni, präsumiren*.” Eddig jól van; de csakhamar ez követi: „*Feltételezni, bedingen*, l. föltenni.” Az ilyen útmutatás vakútra vezet. — Ballagi „Teljes Szótára”-ban *feltételez* 2) a. m. „*vmit vki felől feltesz; nem lehet felőle ilyesmit feltételezni*.” — Kell-e ennél nagyobb fogalomzavar?!

E szó létrejöttének másik eredménye az, hogy többnyire úgy használják, mintha nem is volna egységes szó; pedig két-

*) E szót a fordító költő maga emeli ki különösen.

**) Átv. értelemben és humorosan, de más szavakkal a. m. „*tanítják azt*, hogy az ég tüzes kemencze.”

ségtelenül az (*föltétel-ez*; nem: *föl-tételez*); következésképen csak így kellene bánni vele: *azt föltételezi*; *nem föltételezi*, *csak úgy föltételezne birságot*, ha stb.; nem pedig így *azt tételezi föl*, *nem tételezi fel* stb. A szóérzéknek ez elválasztása csak azt mutatja, hogy igen kényes a magyar szórend. Vivmány-nak tehát, nem tekintem ezt az új alakot. Óvjuk meg legalább szerep-bitorklásaitól a *föltesz* és *kiköt* igéket azzal, hogy a fenn kijelölt szerepkörbe szorítjuk.

JOANNOVICS GYÖRGY.

BARCZAFALVI NYILATKOZATAI A NYELVÚJÍTÁSRÓL.

Barczafalvi Szabó Dávid nyelvújító működését és szereplését rendszeresen 1787-től, a Szigvárt Klastromi története megjelenése idejéből szokás datálni, s e dátum nagyjából helyes is. — A Ny. IX. 12. lapján meg volt már említve, hogy a *felület*, mely szintén B. szava, 1786. Kisasszony havának 9. napján lépett be az irodalomba, a Magyar Hirmondónak 62-ik levelében. Id. Szinnyi József bibliografiai cikkeiből, melyeket a Vas. Ujs. 27-ik évfolyamában tett közzé, ismeretes továbbá, hogy a Magyar hirmondót, miután az előbbi szerkesztő, Szatsvai Sándor, a kiadóval Patzkó Ágoston Ferencczel összeveszett, 1786. június 21-től az év végeig B. szerkesztette, vagy helyesebben mondva, B. írta egymaga. Ekkor B. 24 esztendő volt, iskoláit 3 évvel előbb végezte Sárospatakon, s így nem igen hihető, hogy már előbb is tett volna valamit közzé. B. nyelvújító működése tehát 1786-tól, a *Magy. Hirmondó leveleinek írásától datálódik*.

E levelek a nyelvújítás története szempontjából azért is különösen érdekesek, mivel B. az ő programját és az ő grammatikai nézetait itt tette közzé. Ezekből győződhetünk meg arról, amit Steiner Zsigmond a Ny. I. 98-ik lapján csak sejtelemképen fejezett ki, hogy B. öntudatosan járt el az ő szófaragásában s hogy neki is megvoltak a szóképzés körül az ő elvei és zsinórmértékei, melyek ma már persze nagyon nevetséges színben tűntetik elő a magyar nyelvújítás első nagy gyárosának tudományát.

B. a tőle írt első (számra 48-ik) Levél elején beköszöntőt mond a „Nemes Magyar Hazafiak és a Fő Tiszteletre méltó Uraságok s Asszonyságok”-hoz, miután kifejti benne, hogy mikre fog ügyelni az „Ujjság belső mivoltát” illetőleg, így folytatja: „Csupán külső mivoltja az ujságnak, az *írás módja* és a *szók*. Mind a kettőben megütközik a szemes olvasó, ha igen különös. A mi azért az *írás módját* nézi: az éppen a lesz minden leveleimben, ami ebben az elsőben van. Ugy mindazáltal, hogy ámbár legkisebb vonásra, betűre, vagy akármi egyébre is fontos okaim legyenek: még is egybe kész

leszek akármelyiktől is elállani, mihelyt valaki jobbra tanítand. A *szókat* ami illeti: ujakat teljes lehetőséggel fogok távoztatni, mind addig, valamig csak azoknak tetsző voltok felől nem tudósítatom. Éppen csak azt kérem ki, hogy szabad legyen élnem, *azokkal* is, melyek ujaknak látszanak ugyan lenni, de azonban olyak, hogy a legeggyűbb is egybe megérti; mert különben a nyelv nem fog tökéletesebbedni: *azokkal* is, melyek már eddig csinálódtak, ha szintén azok mesterségesek is; de ezekkel is éppen csak addig, míg az ő nem tetsző voltok felől tudósíttatom. Melyet hasonlóképpen alázatosan kikérek. E szerint hát, éppen nem kell nekem vétkül tulajdonítani, ha, amit nem lehet ki tenni helyesen új csinálendő szók nélkül, azt majd annak idegen nyelvbeli nevével kényteleníttetem kitenni. Annál nincs bizonyosabb, hogy új szókra felette nagy szükségünk volna. Jó volna talán erre nézve egy *magyar muzsát* állítani: úgy osztán majd hozzá foghatnánk a *tudományosabb ujságok* kiadásához is; de addig haszontalan. Én ugyan nem sokára megpróbálom. Addig pedig, igen jó volna, ha a Tudós hazafiak új szókat csinálnának s ide hozzám küldenék; én majd odatennék egy két párt mindenkor a hir-mondó levél végére s kiadnám a megrostálásra; így osztán közönségesen helybe hagyódván, élhetnénk vélek; erre is különösen ki kérem a Tudós hazafiaknak ítélet-tételeket.“

Eme szószerinti idézésből azt következtethetjük: 1. hogy már B. előtt is voltak újszó-faragók, kiktől az olvasók irtóztak, mert az új szerkesztő különben nem ígérte volna, hogy az új szókat teljes lehetőséggel távoztatni fogja. 2. hogy már az övéi előtt is voltak olyan mesterséges új szók, a melyeket a közönséges magyar ember egyszerre meg nem érthetett; 3. hogy most száz éve az írók, az új szóknak felette nagy szükségét érezték, kivált ha tudományos dolgokról akartak írni; 4. hogy B. a Tudós Hazafiak vállvető munkássága mellett szó-műhelyt és szó-kirakatot akart a Hirmondóban létesíteni.

A Tudós Hazafiak közreműködésére B. azomban hiába számított. Senki sem küldött hozzá egyetlen egy új szót sem, kiállítás- és megrostálásra. Egemagára maradt, ha „ugyan fürdött is az izzadságban míg egygy szót kicsinált“, teljes erővel hozzálátott ígérete beváltásához. Az első szó mely „a műfaragászati dolgozóból“*) kikerült, igen jól elsült. A 418. lapon ugyanis elbeszéli B. hogy egy gárdista, miután 92,400 forintot a kincstártól elsikkasztott, *nevevesztett* (infamis) ember a tiszteségtől megfosztatott stb. Ez a *nevevesztett* szó még a kényes S. J.-nek is megtetszett. Még a második szó is, ámbár már a faragó kés nyoma meglátszik rajta,

*) Ez a két szó nem Barczafalvié hanem a n. m. közoktatási és földmívelési miniszteriumok közös tulajdona.

tűrhető volt, t. i. a *czim* (titulus). — S. J. ezt is felvette a Toldalékba. Hanem aztán, a későbbi levelekben marokszámra is idegsértő keresztül-kasulságban dobja oda azokat a *nok-os*, *nök-ös*, *mány-os*, *vány-os*, *adalmas*, *edelmes*, *oncz-os*, *öncz-ös*, *esztergályozványokat*, a melyek láttára és olvastára a Hirmondó közönségének egy része úgy megdühösödött s „olylyan mocskolódásokat vitt végbe, hogy a földnek is nehéz volt.” — A jámbor kiadó Paczkó Uram Pozsonyban, kinél a Hirmondó nyomtatódott és találódott, méltán megijedhetett, hogy ez a *vadoncz ifjoncz* úgy szélylyel *meneszti* az ő *müvedelmes* és erevitetlen *mondványai*val nemcsak a *nehányos*, hanem a *mindnyájós biztományt* és *közönségedelmet* is, a mely különben sem volt *femzses*, hogy nincs az a *hadrász*, sem az a *köcbönök*, sőt még *kényszernök* sem, a ki őket megint *laplagos renczébe* kínálhassa.

Erről tanúskodik a szeptember 30-án kelt 68-ik Levél, melyet mint a nyelvújítás történetére vonatkozó igen érdekes okiratot, kevés a dologhoz nem tartozó helyek kihagyásával ime lemásolunk a Ny. olvasói számára:

Nemes Magyar haza! Halottunk van! Néhai b. e. vér szerint való Magyar Atyánkfia ez árnyék világból Hogy belé szakadtam, nem csoda; mert a szomorú Fél, önnön magam vagyok, S hát ugyan, ki holt meg? Hol? Hogy? Mikor? Csendesen! Csendesen! Mindent megfogok mondani, még azt is, hogy ment végbe a temetés; csak hogy előbb hadd szedjem össze ábrázatomat, mert, amint mondám, én vagyok a szomorú Fél, és csak most érkezem vissza a temetőről; pihennem kell. — Tehát —

Ezen folyó hónapnak 26-dikán csaknem egyszerre öt levelet vettem a Hazából. — A hármában mi légyen, rá nem vinne a szemérem, hogy megmondjam, hanemha a környülállások kívánnák. Senki se magyarázza hát bennem roszra, hogy meg kellett volna nom, hogy azok nagyon dicsérik köszönik a magyar nyelv pallérozásában való szorgalmatosságomat. — És ezt annyival inkább elhihetni, hogy imé megvallom, hogy azonban egy sincs közülök, a ki a csinált új szókat mind helyben hagyná; hanem, egyik egyet, másik kettőt, harmadik többet mustrál ki; de egész becsülettel; és én az ilyen mustrálást vártam is, köszönöm is ezerszer. De már a ketteje, nem csak az, hogy egyet se hágy helybe, még pedig, amint írja, más sok nagy emberekkel együtt, nem adván azonban semmi okát; hanem a mellett olyan mocskolódásokat viszen végbe hogy a földnek is nehéz. — Helyes légyen-e az rám nézve vagy nem; hogy arról minden okos ítéletet tehessen; illendőnek látom, hogy, ha mind röviden is, előadjam, miért fáradoztam s mire néztem légyen az új szóknak csinálásokban.

Képzelve elevenen valaki magának azon környülállást melyek-

ben most a haza van; gondoljon azonban egy olyan hazafit, aki meghalni is kész hazája javáért, és sem éjjele sem nappala, annyira kíván elhárítani minden legkissebbet is, valami csak annak javát akadályoztatja, nemzete dicsőségét eloltja stb. Már, mihelyt az ilyennek jó módja adódik az olyas akadályoknak elhárításokra, vajjon nem cselekszi-e azt? többet mondok, nem elmúlhatatlan kötelessége-e? vét e vele, ha hazáját azzal segíti, ami tőle telik? többet mondok vét vele, ha a mivel igazán segíteni akar, majd úgy üt ki szándéka ellen, hogy nem segít, hanem árt? Nem gondolnám, és bizony az ilyet a maga haza aránt való nagy indulatiban, nem megakadályoztatni kéne, hanem csak igazgatni, okkal móddal tartóztatni.

Úgy tartom, minden megengedi, hogy minden szót egyedül a szükség szült. Míg csak három s négy ember volt a világon, míg csak makkal, szederrel, földi eperrel stb. éltek, míg kunyhójuk se volt, kiki ahol elestveledett ott hált stb. látni való, hogy addig, nem lévén szükség kávéra, findzsára, csürre, biróra, pilulára, klavikordiumra, zsákra, hurkapeczekre és ki tudná előszámlálni? mire; addig mondom, miliom ezer szó nélkül ellehettek az akkori emberek, melyek nélkül már mi el nem lehetünk. Soha sincs ennél nagyobb igazság; *szaporodik a világ, szaporodik a szükség; szaporodnak hát a szók.* Térjünk a hazára. Menyivel több most a haza szüksége mint eddig? Csak egyet veszek fel; szüksége van a maga nyelvén való könyvekre, hogy az alnép is kivetkezzen már valaha a tudatlanságból. Irják hát mindenfelé a magyar könyveket; de azokban (tegyük fel, hogy más nyelvből fordítóknak) hány ezer dolog fordul elő, a mit még eddig az alnép közül meglehet hogy egy se tudott, de a mire már most szüksége van hogy tudja, szüksége lévén a könyv értésére s abból való tanulásra. Már fölteszem, hogy p. o. ez az idegen szó fordulna elő, a könyvben: *Parforce-jagd* így tenném ki magyarul: *Zuhajda*; minthogy az alnép sem ezt sem amazt nem érti; szükséges képpen meg kell magyaráznom. Meglévén a magyarázat, egyformán értem mindkettőt; s melyiket tarthatom már meg nagyobb jussal. Úgy tartom a *Zuhajdát*, mert az, nemcsak az hogy szintolyan világos már mint a másik, hanem a mellett még is meg van benne, hogy legalább a törzsöke magyar szó; s hogy eddig nem volt az a szó, csak az az oka, hogy nem volt rá szükség. Míg Montgolfier az égi hajót fel nem találta; volt e szükség arra a szóra, amely azt kitegye, már akár a németeknél ekképpen: *Luftballon*, akár a magyaroknál, p. o. ha tetszik ekképpen: *Fellengér*? Soha se. Így lehetne bőven megmutatni, hogy minden szóknak egyedül a szükség volt szülő anyjok. De —

Azt mondod: Megengedem az olyan idegen szókra nézve, melyek még egy csöppet sem esméretesek és még csak most jönnek be a hazába; de, a melyek már egészen esméretesek. ha szintén

idegen nyelvből valók is, mint: *verbung*, *quartély* stb., azokra nézve nem engedhetem meg, — könnyű a felelet és világos, kivált ha bővebben lehetne előadni. Ugyanis 1. Félő, hogy a zsellér gazdává ne váljon. Csak egy pondró száll be először Sajtba, quartélyba; de osztán elszaporodván, megeszi az egész sajtot. 2. Mi értjük azt a már esméretes idegen szót; de, hát a mi fiaink értik-e? Még nem. Hanem; akár ezt magyarázzam meg nékik: *verbung*, akár ezt: *hadrász*, a magyarázat mind csak egy, s a fáradság is. Ha mind egy, illőbb megtartanom ezt a hátulsót, nem csak szintugy világos levén már mint az első, hanem azonban egyszersmind magyar szó lévén a törzsöke. 3. Ezelőtt 50 esztendővel a mely német könyveket irtak, nemcsak az írók értették, hanem az olvasók is, mert különben minek irták volna? De, vegye bár elő valaki az ez előtt 50 esztendővel kijött német könyveket és vesse össze a taval kijöttekkel: nagy különbséget lát bennök. A régiek tele vannak franczia szókkal minden levelen; már az ujabbakban három is alig van egy egész könyvben; lassan lassan mind kihányogatták ő keméket, pedig jól értették volt akkor s hányogatják most is, pedig most is jól értik. Egy szóval: ki nem lehet magyarázni, micsoda természetadta belső indulat van minden nemzetben, mely mintegy készletti arra, hogy mind ruhája mind nyelve s mind mindene olyan legyen, a milyen nemzetét czimerezi.

Ezt is megengedem, azt mondod, de még se látom által, hogy hogy volna olyan nagy szükség a sok új szókra, annyival inkább, hogy körül lehet őket írni. Értem. Kettőt mondtál hát; ehon felelek; Itt van nálam mindenkor 6 féle külföldi ujság; jöjj ide, mikor irok, majd meg láthatd, hogy irom az ujságot. Nézd, ezt csinálom: előfordulnak p. o. valami hadi tisztek: *General Feldmarchal*, *General Adjutant*, *General d'Armée*, *Major*, *Brigadier*, *Marchal de Logis*, *Colonel General* stb., s majd meg a sokféle hajók; *Galeotte*, *Fregatte* stb., majd a sok fegyverek nemei és ezer e félek, még pedig csak a hadi dolgokban: hát még egyébben? bizony ha tisztán magyarul akarom, csak így: *Fővezér*, *feltiszt*, *altiszt*, *fel* vagy *főhadnagy*, *alhadnagy*, *hada-kozó hajó*, *nagy hajó*, *kis hajó* stb. Ládd-e hogy kell elmellőznöm a dolgot! s így mellőzván el a szókat, szépen elmellőzük egyszersmind a tudományt, mert nem tudomány az, mikor egyik dolgot a másiktól nem tudom jól meg különböztetni: csak *tiszt*, csak *tiszt*, mind csak *tiszt* stb. No hát kapom s körülírom: *az egész tábornak fővezére*; ugyan kérlek, nem jobb lett volna e mondanom: *tábornok*? először, mert rövidebb, másodszor, szintugy értődhető; azonban harmadszor, nagyobberejű és hathatósabb.

De, ha csakugyan már szókat akartál csinálni, miért nem csináltad a nyelv regulái szerint?

Sokba telne jól megmutatni, hogy én a szókat a nyelv regulái szerint csináltam; és, mind össze már 60-nan levén (a többiek nem enyéme), több papiros kéne a megmutatásra. — Egy kicsit hát:

1. Ha ezt a szillabát *tyú* és *tyű* hoszáragasztom a gyökérszóhoz, úgy az a szó mesterség által csinált eszközt fog tenni, példa: *cságattyú*, *csengettyű*; jó hát már a *lábtttyú*.

2. Ez a szó *ácszaka* egész éjet teszen; jó hát a *szászaka*, mert ez is egész százat teszen.

3. Ezek: *birodalom*, *lakodalom*, *sokadalom* stb. régi szók és olyas valami nagyot vagy sokból álló valamit tesznek; jók hát mindazok, a melyeket *dalom*-ba *delem*-be csináltam.

4. Egy bölcs a maga magyar könyvében így tette ki a *periferiát*: *körület*; jól tettem hát e *superficiest* így: *felület*.

5. Ez a szillaba: *lag*, *leg*, megnagyítja a dolgot, példa: *tólag*, *felleleg*, az az: nagy *tó*; *fellebegő nagy valami*. Egy árkus papiros semmi nem egyéb a többek között, hanem egy nagy *lap*; jó hát már annak kitevésére ez: *laplag*.

6. Mózes I. könyvének 40-dik részében ott van ez a szó: *pohárnok*: a fordítás, tudjuk, hogy nem mostani; azon kívül nem mostaniak ezek is: *udvarnok*, *asztalnok*, *bajnok*, *álnok*, stb.; jók hát már mindazok, a melyeket *nok*-ba, *nök*-be, csináltam.

7. Ha a *kapta* jó, a *szábda* is jó; mert a *d* lágy társa a *t*-nek.

8. *Kövecs* azt teszi ugyan hogy *kis kő*, de még sem azt teszi egészen a mit a kövecske, mert ebben két kicsinyítő betű van, a *cs* és a *k*, amabban pedig csak egy: ez hát, *könyvecs*, jól teszi ezt *pugillares*.

9. Hogy a *boriték* olyan mint a *kerék*, megtetszik onnan, hogy éppen úgy lesz a *bor*-ból *borit*, *borúl*, *borong*, mint a hogy lesz a *ker*-ből *kerit*, *kerül*, *kering*.

10. A kertésznek minden gondja a kert; a prokátornak az *ügy*; hogy ne volna hát az *ügyész* jó?

11. Jók ezek: *vetemény*, *tudomány*, stb. s mind azt teszik valamit csak *vet* és *tud* az ember, vagy valami csak *vetni való* és *tudni való*; jók hát már mindazok, valamelyeket csak *mány*-ba *mény*-be csináltam, mint: *Tünemény*, valami csak előmbe tűnik: *phaenomenum*; *környülmény*, valami csak körülöttem van: *circumstantia*; *Előzmény*, valami csak előttem áll: *objectum*, mert így szoktuk mondani: *Ne előzz*, az az, *ne állj előttem*.

12. Régen vagynak ezek: *töltvény*, *tanítvány*, *ásvány*, *ortvány* stb. és lettek ezen *garondákból* vagy deákosan *gerun-*

diumokból: töltve, tanítva, ásva stb. — Hát mit tesznek? A cselekedet által már végbevitt s meg lett dolgot és aképpen különböznek az atyafias szóktól, p. o. *tanitmány* az az *tanítani való dolog*, *mind az valami csak taníttatik*; *tanítvány* az az; *taníttatott dolog*, vagy, a mint már uzusban van, *taníttatott személy*; *tanítás* az az: *maga a tanításbeli cselekedet*. Már hát, valamint a *tanítvány* helyett nem mondhatok *tanítást*, ugy a *rendelvény*, *végezvény*, *irovány* stb. helyett teljességgel nem mondhatok *rendelést*, *írást* stb. Jók hát már a *vány*-ba és *vény*-be csinálódott szók s egyszersmind, mit különbözzenek a *mány*-ba *mény*-be kimenőktől, az is világos." (Folytatása a jövő számban.)

LUKÁCS LÖRINCZ.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ORVOSI NYELVE.

A M. Ny.-től megindított üdvös visszahatás innen-onnan a magyar irodalom minden ágában megküzd az önkényes kontárkodás nyelvészkedésével. De győzelmet mindaddig nem ülhet, míg Bugát szomorú örökségének makacsúl védett őrségeit is meg nem víjja, a magyar orvosi nyelvet meg nem hódítja. Az orvosi könyveket nem olvasó közönségnek fogalma sem lehet arról a rombolásról, melynek az orvosi pályára tért ifjú nyelvérzéke áldozatául esik. Itt még virágában van az u. n. neologizáció szomorú működése, mely a magyar nyelv kézzel-lábbal való kimeríthetetlen továbbképezhetőségének boldogító tudatában a mesterséges életű görög-latin tudós nyelvvel kiszáll a síkra s az élő nyelven ugyanazokat a műtevéseket hajtja végre, melyeket ama mesterséges kozmopolitikus nyelv följajdulás nélkül eltűr.

Nyelvérzékét a magyar orvos igazán csak úgy védheti meg, hogyha idegen nyelvű könyveket használ. De e szomorú védelemnél sokkal többet ér, ha régi orvosi könyveink kutatásával nemcsak védi, hanem erősíti, fejleszti is nyelvérzékét, ha a régi szerzők kifejezése módját megismerve, a helyes magyar orvosi nyelv megteremtéséhez hozzájárul.

Némi jobb út megkezdéseül P. P. F. orvosi nyelvét kutatám át. Van benne elég tanulni való — ha ugyan böngészésem más orvosnak is eljut a színe elé és „betvegyes“ vére a „hólyagfarkonczos“ teoriákon kívül egyebekért is föl tud pezsdülni.

Fölosztásképpen a bizonyos orvosi fogalmak szerinti összefoglalást választám, az ezek közé be nem illeszthető igei, határozói és jelzői sajátzerűségeket pedig külön csoportosítottam.

A szók leírásában úgy jártam el, hogy bizonyos elavult betűket újakkal váltottam föl (ő, ű, ts, tz, sz), a nagy kezdőbetűk helyett kis betűket használtam; egyéb dolgokon nem változtattam.

A könyv helyesírásának főbb sajátosságait a következőkben ismertetem: a vessző (comma) használata gyakoribb, kötőszavak előtt nem marad el, még az ,és' előtt is ott van; összetett szavak elő- és utótagja kötő-jellel van összekapcsolva, valamint az igekötő is igéjével (fő-fájás, fel-akad), vagy pedig az előtag mint jelző nincs is összekötve az utótaggal (nyavalya ki-rontás), csak bizonyos összeolvadt fogalmak vannak összeírva (tyukmony, agyvelő): az ,is' kötőszót mindig az előtte való szóhoz kapcsolja, éppen így az igekötőt, ha hátra kerül (kelésnek-is, mesd-el, úgy mégyen emésztetlen-ki az eledel); a nagy kezdőbetűket igen gyakran használja, még összetett szavak utótagjában is (nehéz-Betegség, vég-Hurka); *h* előtt a névelő *az*.

A könyv teljes címe eredeti orthographiával a következő: „Pax Corporis. Az-az Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, 's azoknak Orvoslásának Módgyáról való Tracta. Mellyet mind élő Tudós Tanítóinak Ízajokból, mind a' régieknek tudós Írásokból, 's mind pedig maga Iok Betegek körül való Tapasztalásiból summásan Öszve-szedett, és Iok ügye fogyott Sze-gényeknek hasznokra, mennyire lehetet, értelmesen 's világoson Magyar nyelven ki-adott Pápai Páriz Ferentz M. D. Helvétia-ban azon Facultás-ban Hites Affessor; az Enyedi Collegiumban egyik Tanító. Most újjabban Ki-nyomtatott. Kolosváratt, Az Akade-miai Betűkkel 1774. Esztendőben.” — Az „Elől Járó Beszéd” (az első kiadáshoz) 1687-ben kelt.

I. Testrészek.

tag: általában testrész, pl.
kéz, láb, nyelv s egyéb tagok
21. l.

a n e m e s e b b t a g o k: agy-
velő, szű stb. 359. l.

a n e m e s r é s z e k 346. l.

fő: fej.

a fő-kaponyát béborító
hártya 55. l.

a fej bőre 12. l.

agyvelő: az ember agya
veleje 45. l.

agy-kér 395., az agyvelőt
bé-takaró hártya, mellyet agy-
kérnak-is hínak 11. l.

fejelágya 396. l.

az agyvelő rejtekei vagy
kamrái 16. l.

orra lika, 78. l.

szagló részek, 82. l.

a szem gyökere 11. l.

szeme-héja 28. l.

vak szemei 48. l.

a szem egy-néhány hártya-
ból és azok között bé-rekesz-
tetett nedvességekből mes-
terségesen szerkesztetett össze
55. l.

a szem külső fejr hár-
tyája 55. l.

a szem szegeleti 55. l.

a fültöve 55. l.

érzékeny inacsok (ner-
vusok) 154. l.

az inak kétfélék vagy a ta-

gok mozgatására v. pedig érzésre szolgálók 22. l.: idegek.

elő-erek v. arteriák 12. l.
apró erecskék és élet-erecskék 87. l.

homlok és vak-szem erek 56. l.

az érnek réttyei 76. l.

pecsenyés hús: izom

inas hús: in, a tagokat a musculusok, v. pecsenyés húsok által mozgó inas húsok, vastag inak 377. l.

izek: „izületek” a kéz és láb ízei 259. l.

az izeknek közi 256. l.

a hártyák és a csontokat össze kötő szőszös hajnevelők (ligamenta) 256. l.

orcza 256. l.

ábrázat 209. l.

álkapczája 256. lap, az álla 98. l.

mely: mell 106. l.

szű, a szű fülei 139. l.

a szívet körül-védő hártya 139. l.

szíve tájéka 336. l.

hátgeréncz, az hátgeréncz veleje 36. l.

nyakavápjája 19. l.

vállaközi 57. l.

hónyallya 346. l.

köldök 283. l.

a csecsi 274. l.

a csecs-bimbója 283. l.

farcok, nyakától fogva farcsokáig 20. l.

tompör 268. l.

forgócsont 267. l.

a csipő v. forgócsont válcuskája (acetabulum) 256. l.

a farnak nagy húasai 256. l.

a pecsenyék 355. l.

szárai, czombjai 271. l.

a térd kalácsa 256. l.

boka-ér 271. l.

nagylába-újjja 271. l.

lábafeje 249. l.

ina, szára 241. l.

keresztcsont 256. l.

ágyék 336. l.

a vékonya 162. l.

a vese tája 240. l.

szemérem-test 227. l.

a belső részek: „szervek” 219. l.

a lélekző részek 118. l.

torka allya, torka két mondolája 98. l.

a nyelv csapja 97. l.

nyeldekklő 99. l.

puha húsok (a torokban) 100. l.

a nyeldekklő körül való apró pecsenyék 99. l.: izmok.

lélekzet vévő sip 107. l.

az hasat a melytől által el-rekesztő hártya (diaphragma) 106.; a melyet az hastól el-rekesztő hártya 113. l.: „rekeszizom”.

az melynek belső boltozattya 117. l.

a tüdő sok hólyagos lyukai 113. l.

az oldal-csontok 117. l.

a melynek üregei 219. l.

az hasnak üregi 163. l.

az alsó részek (gyomor, máj, lép): „zsigerek”, Aranynál „johok.”

bélek; vékony, vastag bélek;

a gerézs vastag bél 163. l.

vég-hurka, remese 405. l.

alfele 408. l.

a gyomornak felső és alsó szája v. kapuja és tömlője v. ürege 154. l.

epe-hójag, az hójag szája 215. l.	az anyának nádrája vagy méhe 277. l.
a lépi, mája 249. l.	nyúlnak oltója v. gyomra 34. lap.
az hája 407. l.	a bőrön való apró nem látszó lyukacskák (porusok) 312. l.
fodor-háj 163. l.	mirigy forma hús 71. l.
vizellő részek 249. l.	az iny v. fog húsa 95. l.
a vizelletnek útai vagy az hó- jagra menő csatornái 239. l.	CSAPODI ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Közmondások Szenczi Molnár Albert szókönyvéből.

2.

Jotott helyébe jót ne várj.
Nem tud irégykedni a tudós ember.
Irigy mint az őrdög.
Istennec nevét soha hiába ne vodd.
Az kinec Isten mit ád, ember el nem veheti.
Istent ne bántsac véle.
Tudgya Isten minéc hogy kell lenni.
Isten hozzatoc.
Nem láttyuc hatunc megett az Iszákot.
Sem izi sem búzi.
Iziben esett nekikis.
Bódog az kinek kezében kacza.
Kamaraszékre való irás.
Nem adna ő most azon egy tál kaposztás húst.
Kapufától venni búczót.
Kárán tanul a bolond.
Keczke sem menne a vásárra, de űtic hatul.
Apro barom a keczke.
Pita ez iden az kenyernece neve.
Czikorog a keréc megitta az koczis az háy arrát.
Urac kérése paranczolat.
Ki mit keres megleli.
Ki mint keresi ugy veszi hasznát.
Kerkeden leany tudod tantzban mint jár.
Eleytetted az kést.
Mintha kést űtött volna szivembe.
Két éles tör nem fér egy hivelybe.
Az ki keveset el nem vészen, sokat sem adnac annac.
Kiadni rayta valahonnan.
Kigyot tartani kebeledbe.
Ugyan kinéz a szeméből a had.

Nem fél Király Udvarbirótól.
 Király fia kis Miklós beszéde.
 Ha egyfelől kivernec, mas felől bémegyec.
 Kővet vetni nálánál nagyobbbal.
 Kőlczön helyébe kőlczönt adni.
 Nem szaggatom igen kőntösödet.
 Az ki jól köt, jól old az.
 Kötve hidgy komadnac.
 Véle semmit nem kofitálni.
 Mongy kohit.
 Megholt a gyermek, elkölt az komasag.
 Koma mint a verembe esett farkas.
 Kompódi nemes aszszony.
 Nagy kontz esett ki szájából.
 Semmit nem hoz a konyhan.
 Kopár helyen kereskedni.
 Egy kuckot sem.
 Kezét fejére kuczolni.
 Kuhit mondani.
 Sem kűn, sem ben.
 Sok kűszőböt nyalt az ő alfele is.
 Forgó a Szerencze.
 Frissen jár, mint egy Ur.
 Csak gallerais alég maradt.
 Mindenben gánczot talalsz te.
 Gazda nélkül számot vetni.
 Hoszsza gazdasszony a gyermeket ne neked à dárda.
 Az gazdagnak is kettő az orralika mint à szegeny ember
 disznojánac.
 Az kinec gézenguz az Ura kettyenfitty az szolgája.
 Ki sem tudgya melly nap elrántyác az gyéként alóla.
 Gyors mint a szél.
 Nincs az hadban semmi Peterbátya.
 Az ki nagyot hág, nagyot esic.
 Oly egészséges mint az hal.
 Halálra vetni fejét.
 Még az halál háza is kiütött rayta.
 Hal barát, s hal számár is.
 Hamar, mig lelket érsz benne.
 Addig hámts à hársfát mig hámlic.
 Haragosnak kettő resze, meg is veric enni sem adnac.
 Az harist az ő maga szaván fogjac.
 Szeretné a hasznot, de fut a munkától.
 Hátán háza s kebelében szobája.

Igen tud a Haydú harangot önteni.
 Nem jó a ház gazda nélkül.
 Ennec sem háza tűze.
 Hazaja embernek az hol jól vagyon dolga.
 Haszontalan here ember.
 Sem hett, sem hava s immár paranczolsz.
 Hidd el magad ha szégyent akarsz vallani.
 Hideg mint a Jég.
 Hivatlan vendégnek ayto megett helye.
 Hóhérra! is kegyetlenb.
 Hótakkal hadakozni.
 Hon lakiéc a ki kedvére akar élni.
 Hori horgas nagy inas.
 Hoszszu mint a Szent Iván éneke.
 A regi Jamborocféle.
 Nem hittem volna hogy ily játékos.*
 Ne iegess.
 Igéresképpen diczérni.
 Közelb az ing az czuhánál.
 Igyál ökör, lóviz.
 Az mi néked nem jó, masnoc sem jó az.
 Jóllakasnac jó hagyás a vége.

KISBÍRÓ MÁRTON.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Mondák.

1. Zilahon (Szilágy megye) a Meszes alatt egy kis tó van. Benne egy ezüst-fejű, arany-fejű s egy gyémánt-fejű kigyó tartózkodik. A ki ezeket meglátja, igen szerencsés lesz.

2. Az u. n. scheidewirthshauson (Körmöc) túl van egy tó, melyet tengerszemnek s így feneketlennek tartanak. A rege szerint e helyen kastély állott, melynek ura igen kegyetlenül bánt jobbágyaival. Ezért a kastély elsüllyedt s helyén e tó keletkezett.

3. Turánban (Túrócz m.) igen haragusznak, ha valaki ugat. Egyszer t. i. a pásztor megett egy bárányt s egy nyúzott kutyát vitt be a gazdának. mondván, hogy rajta fogta a tolvajokat, de a bőrrel megszöktek. A gazdák összegyűltek s hogy veszett fejszének megmaradjon legalább a nyele, lakmározni kezdtek a kutyán. Mikor a lakzi javába folyt, az értesültek ingerkedve kezdtek ugatni az ablak előtt.

4. Selmezbánya címerében egy bátyát két gyík fog közre. A rege azt mondja, hogy egy pásztor legeltetvén nyáját, óriási gyíkot látott egy lyukba suhanni. Mindenképen hatalmába akarta

*) Szemfényvesztő.

keríteni s a mint tovább-tovább ásott utána, gazdag aranyérre lelt. Így vettetett meg alapja a selmeci bányászatnak s ezzel együtt Selmec városának is, mely később kerített város lett. Innen címe-rében a bástya és gyík.

SZILVA GYÖRGY.

Tájszók.

1. Esztergom vidékiek:

Nötelen: fel nem nőtt, neveletlen, kiskorú: Hát biz én korán özvegységre maradtam, munkás kéz nem vót a háznâ, gyermekeim nôtelenek vótak, hát férjhő mentem.

Szála vászony: Egy kis szőlőcskét eladtam és az árán szála vászony alá való földet vettem. Ebedi ember mondta ezt. Megkérdezettvén, hogy mit ért ezen: szála vászony alá való föld, azt felelte, hogy: „virágos kender alá való földet, mert ennek legszebb és leghosszabb szála van.”

kijárálni valamit: sok utánjárással kieszközölni, elnyerni, pl. hivatalt, kedvezményt.

égvényes föld: sovány, sárga agyagos föld, a melyben nyáron száraz időben minden kiég.

macskasz...os föld: kemény, fekete agyagos, különben termékeny föld.

a szőlő lába: alsó vége. lábán van még a gabona, midőn még nincsen learatva.

lábás erdő: a ki nem vágott erdő.

muczi: így nevezte egy szőlőgyémi fiú a felső posztóruháját.

topolya, topolyfa: populus nigra.

feladja magát a fenékviz: felszivárogo, feljön.

papmacska: hernyó.

egy felekezet fogoly: eine kette rebhühner.

lekuporodni: magát összehuzva leülni, legugyolni.

fruska leány: backfischchen.

rózan: józan.

józan v. rózan híd: rossz híd, a melyen csak józan fővel tanácsos átmenni; éppen így józan út: meredek út.

nem sajnálom tüle: ich misgönne es ihm nicht.

megfogta magát az idő: kemény, hideg idő van.

hepókhálósodtak a szemei: a haldoklóról mondják, a kinek szemei már elhomályosodtak.

bakó: szőrtarisznya (muzsla).

sűgefa: rözse.

mazur: szegény, koldus. Most mazur lettem — mondá a leégett kőhid-gyarmathi ember. Előfordul ilyen szójátékfélében is: Nem úr, hanem mazúr.

felforrítani a tejet: felforralni.

Hojjanak hozzád a tanár urak? — vagyis: mily indulattal, szívvvel vannak hozzád?

füvellő: egy dűlő neve, mely részben ma is rétül szolgál.

gyalászka: sarlóalakú, hosszúnyelű kés, többnyire a kasza egy darabjából készül; a nádat metszik vele, ha a tó, melyben a nád nő, még nem fagyott be.

toló: metsző, vágó szerszám; használják a nád levágására, tolózására akkor, midőn az illető tó már befagyott.

HOLLÓSI RUPERT.

2. Alsó baranyaiak.

kóálódik: motoz. keresgél.	lyába jár és semmi hasznát nem veszik.
egyelőst: keverve.	kacziántos: kevély.
köstörködni: tréfálni.	förhencz: mérlegfaj.
isztorhé: eresz.	tézsla: lánczos rúd, 4 ökör befogásánál használják, hogy a két első a másik kettőhöz hozzákapcsolják.
összebörömlöttek: összekeverődtek.	kise fa: u. az lovaknál.
südügyerek: serdülő.	parasztba van: azaz gyászban vagy fehérben; mert nálunk ez a gyász színe.
gyámgyom: ángyom.	palócz: disznó kereskedő.
sóder: sódar.	fa búbja: fa csúcsa.
teged: múltkor.	hógat: hallgat.
rá ké szörzösködni: meg kell szerezni.	rigyás: rügyes fa.
zapjára erősödik: eléri apját erőben.	
ostor lamja: vége.	
rédeg marha: mely csak gu-	

(Pellérd.)

LENKEI HENRIK.

Mesterműszók.

CZEH JÁNOS gyűjtése.

A győri mesterembereknél divatos műszavak.

II.

T a k á c s m e s t e r s é g.

B a b á k: die docken.	h ú z ó t ő: anziehhacken.
b e l e (a vászonynak): eintrag.	k a l l a n t y ú: untere schnalle
b o r d a: schlag.	k a m p o s t o r p á l c z a: ein-
b o r d a l á d a: rohrblatt.	legstab.
b o r o s t á k: die bürsten.	k e n y ő; schlicht.
c s é v e: schützenspule.	k e z d ő v á s z o n: aushänger.
c s é v e l á d a: spullade.	k ő t ő p á l c z a: strickstab.
c s é v é l l ő: spulrad.	l a p i c z k a: schweifbretchen.
c s é v é l l ő v a s: spindel.	m a r g i t: aushänger.
c s é v t a r t ó: schweifstöckl.	m á t é: obere schnalle.
c s i g á k: zwilchräder.	m a t o l a: windhaspel.
c s i n v a t: zwilch,	m e l l d o r o n g: brustbaum.
c s i n f á k: schrankhölzer.	n y i l á s: fach.
c s u s z ó d o r o n g: streif-	n y ű s t s z e r s z á m: zwirn-
baum.	zeug.
é k e k: die zwickel.	n y i l á s f á k: sprunghölzer.
f o g a s: reifkamm.	o l d a l: rasen.
h á m f á k: gunerhölzer.	p á l c z á k: die schäfte.
h u z á s: der zug.	p ö c z ö k: schlitzenzweck.

r é g ö l y : riegel.	s z o l g a v a s : schitzenhäck-
r o j t : tradl.	chen.
s á m l a , s á m o l : schämmelle.	s z o r í t ó k e r é k : spannräd.
s á v o l y : ordinärer tischzeug	s z ö v ö s z é k : webstuhl.
s e b e s v e t é l l ő : schnell-	t á m a d é k : spreitze.
schitze.	t e k e r ő b o t : umtrieb-
s i k á l l ó : reibprügel.	prügel.
s i m í t ó : ugyanaz.	v á s z n o s d o r o n g : lein-
s o d r ó f a : walze.	watbaum.
s z é k l á b : säule.	v é g z ö f a : esel?
s z e r s z á m k ö t ő s z é k : strickstuhl.	v e t é l l ő : schitze.
s z e r s z á m t a r t ó : zeug-	v e t ö c s é v e : schweifspule.
stange.	v e t ö f a : schweifframme.
	v e t ö l á d a : schweiftruhe.
	v e t ö m a t o l a : schweifstock.

FRECSKAY LAJOS.

Családnevek.

I.

Bakos. Bacsó. Boczkó. Böszörményi. Buri. Csák. Csoltó. Dapsy. Demeter. Dienes (alsó, felső, belsőházi, parasztsori, barczai, héti praedicátumokkal). Fajkis. Farkas. Forgan. Fövényesi. Földi. Gadna. Gálicz. Garan (rokfalusi, csabai, bakos, alsó, kriscsik, zsellér. pr.). Gönczy. Győri. Grabó. Inczédi. Jobágy (kissori, katona, dulházi, bóda, felső, nemessori pr.). Juhász. Katona. Kassay. Kálas. Kercsik. Kis. Klimó. Kövér (dulhéri, csabai, templomi, alsó, kissori, fejes pr.). Kotó. Lamer. Lengyel. Lökös. Majoros. Mészáros. Mihály. Miku. Nagy (örösi pr.). Oszvát. Óváry. Pál. Papszász. Pogány. Rácz. Rákosy. Rokfalusy. Ruskay. Sáfrány. Seres. Sütő. Szabó (csabai, templomi, lelkész, nyáradi, nekezsényi, busa, recski pr.). Szalóky. Szepesy. Takács. Tenki (béres. csabai pr.). Tóth (csabai, nemcsányi, nemessori, parasztsori pr.). Ujj. Ujvári. Valkó. Vastyán. Varnay. Válint. Várady. Víg. Zsuponyó.

(Velezd, Borsod m.).

BÉLER SÁNDOR.

Helynevek.

I.

S z á n t ó k : Borjukert. Várerdő (laposkő alja és banna). Két út közé. Felső hosszú. Keserveskő és mercsei völgy. Tót vargáné. Ravaszlyuk tötvény és mocs. Felső hársas alja. Bábaszéke. Nagy hársas. Köves. Sipos. Magas hegy. Bakos. Alsó magas hegy. Parlag. Horka. Parlag alja. Dobogó. Völgyi szántóföldek. Kukocsó és mester-hegy. Alsó keskeny. Szent király. Telek. Bortő. Liget. Kerek tövis. Alsó hársas alja. Nyerges. Belső homok. Gát kapu. Berek. Rövid.

R é t é k : Felső rét (nyilas). Felső rét (zsigaszög). Belső homok. Gát kapu. Farkas szög. Berek. Rövid. Nagy szög és benőcze. Ördöngös szög. Sajón túli rétek.

S z ő l ő k : Várszőlő. Nagy hársas. Mál. Köves. Sipos. Magas hegy. Alsó magas hegy. Belső sipos. Parlag. Égetthegy. Kakas. Belső égetthegy. Horka. Dobogó.

2.

S z á n t ó k : Forrás földek és Stroszin kötél. Kis földek és szőlőalja. Topolykák és nagy kötél. Gáza és kövágó. Vén szőlő. Karazsia szőlő. Karazsia mellett és temető oldal. Nagy erdőoldal. Középső völgy. Mogyorós szög. Mogyorós szög és szengál. Keleti kertalja és völgyföldek. Keleti luczernás. Kis kötél és káposztás kert. Kenderföldek és ortás. Baraczkos és kellő. Baraczkos és éles dűlő. Nyugoti kertalja. Gagy i hegy. Kigyós földek. Szakadás földek. Nagy földek és garabos. Nagy rétek. Közép és fenekrétek. Kigyós és faluvég rétek. Nyugoti luczernás.

S z ő l ő k : Vén szőlő. Karazsia szőlő.

(Csenyété, Abauj m.).

BÉLER SÁNDOR.

Néprománcz.

S z é g é n y s z ü z M a r c s a *) l é á n r ú.

Isten hozzád szajkó!

Né légy szí szakajtó; **)

Hordozzon tégedét

Szép feketé hat ló.

Szép feketé hat ló,

Könnyű-járó hintó,

Kinek lába alatt

Ragyog aran patkó.

Amott van egy kis ház,

Árdélyus az nevi,

A kit abba főznek

Keserő az levi.

Abba' van egy asztal

Bújjal méterítve,

Azon van egy pohár

Méregvel metőtve.

Akar kié légyén

Az az telé pohár,

Csak engem vigyén el

Az keserő halál.

Elvitté az árvíz

A tarjányi hegyet,

Szegény szüz Marcsára

Ráhúzták a földet.

Ráhúzták, rávágta,

Czifra kérészfára:

Hogy minden szüz leány

Gondollyon magára.

(Palóctság: Lapujtó.)

Mocsáry István gyűjteményéből közli:

PAP GYULA.

*) Marcsa leány, ki Salgó-Tarján vidékén élt a nagy cholera idejében, gyermekét megölve, halálra ítéltetett. Midőn a vesztőhelyre vitték, énekelte el a saját szerzeményű dalt, a mint a nép tartja.

**) Szív-szakító.

A M. T. AKADEMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

A magyar kötőszók, egyuttal a magyar összetett mondat elmélete.

I. rész: A mellérendelő kötőszók.

A Magyar Tudom. Akadémia által a Marczibányi-díjjal koszorúzott pályamunka. Irta **Dr. Simonyi Zsigmond**.

8° 17 ív.

Ara 1 frt 20 kr.

A hivatalos jelentés e munkáról így szól: »Mind az összegyűjtött anyag, mind a tudományos módszer, mind a logikai, a grammatikai felfogás tekintetében a magyar kötőszók kérdésére nézve alapvető munkának bizonyul.«

Tinódi Sebestyén összes művei.

Bevezetéssel, jegyzetekkel és szómutatóval ellátva
kiadja **Szilády Áron**.

8° 30 ív.

Ára 2 frt.

E díszes kötet Tinódi Sebestyén összes műveit tartalmazza, a melyek egy része most először látott sajtó útján napvilágot, másik része eddig a legritkább nyomtatványokban vala elrejtve. Nem a forma szépségében, de az egykorú események hű előadásában rejlik e költemények jelentősége. Erős nemzeti érzés, tántorithatlan ragaszkodás mindahhoz, a mi magyar, szól belőlök.

Magyar-ugor összehasonlító szótár.

Nyolcz szómutatóval:

1. Magyar. 2. Vogul. 3. Osztyák. 4. Zürjén-votják. 5. Lapp. 6. Finn.
7. Mordvin. 8. Cseremisiz.

Irta **Budenz József**.

8-rét. 61 ív.

Ára 5 frt.

Ezen most befejezett munkát 1879-ben az Akadémia a nagyjutalommal tüntette ki: mint »a mely munka sok nyelvre terjedő alapos tudománynak, óvatosan eljáró szigorú módszernek s az egymástól távoleső tünemények kapcsolatát szerencsésen fölfedező tehetségnek érett gyümölcse«.

Értekezések.

Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr.

Ábel Jenő től

80 kr.

Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre

Sándor r. tagtól

30 kr.

Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól

20 kr.

A hunok és avarok nemzetisége. Vámbéri Ármín r.
tagtól

30 kr

A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. Hunfalvy Pál
r. tagtól

30 kr.

Ős vallásunk főistenei. Barna Ferdinand l. tagtól

40 kr.

Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai.
Barna F. l. tagtól.

30 kr.

Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. Simonyi
Zsigmond l. tagtól

20 kr.

Tizedik kötet.

A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések.
(Székfoglaló.) Simonyi Zsigmond l. tagtól

30 kr.

Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.)

Joannovics György t. tagtól

30 kr.

Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.

Ballagi Mór r. tagtól.

10 kr.

MAGYAR NYELVÖR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzütalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. kerület fő-utca 11. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A »MAGYAR NYELVÖR«

szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „Magyar Nyelvör“ a M. T. Akadémia megbízásából s az ő segélyezésével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvör“

szerkesztősége.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. SZEPTEMBER

KILENCZEDIK FÜZET

TARTALOM.

Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. *Munkácsi Bernát.* — A magyar igeidőkhöz. *Kovács Menyhért.* — Élő meg elavult képzők. *Kőrösi Sándor.* — Miklosich Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Hibás szók és szólások. *Joannovics György.* — Barótfalvi nyilatkozatai a nyelvújításról. *Lukács Lőrincz.* — Kérdések és feleletek. *Szarvas Gábor.* — Helyreigazítások. Magyarázatok. *Lukács Lőrincz.* — Pápai Páriz Ferencz orvosi nyelve. *Csapodi István.* — Nyelvtörténeti adatok. *Kasztner Géza.* *Kisbíró Márton.* — Népnyelvhagyományok: Mesterműszók. *Frecskay Lajos.* Lakodalmi köszöntők. *Lassu Pius.* Családnevek. *Béler Sándor.* Helynevek. *Béler S.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTCA 7. SZ.

A M. T. AKADÉMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.

A magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának megbízásából
írta **Molnár Aladár.**

I. kötet 8-rét. 39 ív.

Ára 8 frt.

Tartalma: I. Hazai közoktatás külső és belső alakulásának menete 1711-ig. — II. A humanista oktatás keletkezése, alaptevői és azok befolyása a magyar közoktatásra. — III. A Jézus-társaság tanrendszere és tanintézetei hazánkban. — IV. Az államhatalom intézkedései 1740-ig. — V. A protestánsok tanintézetei. — VI. A kegyesrendiek tanítása és tanintézetei hazánkban. — VII. Erdély közoktatási viszonyai,

Legújabbkori történetirodalmunkban napról-napra nagyobb tért kezd foglalni a művelődési történet, s sokáig csaknem egyedül állott politikai történetírás felett. E szellem egyik kiváló terméke — fájdalom — korán elhunyt tudósunk Molnár Aladár utolsó és legnagyobb szabású műve: »A közoktatásügy története Magyarországon a XVIII. században.« — Bebizonyítva látjuk e monographiában, hogy a magyar nemzet az európai civilizáció időnként felmerült eszméinek felkarolása és assimilációjában tanusított fogékonysága mellett, saját történeti előzményeiből folyó önálló nemzeti műveltségét is érvényesíteni tudta. Megismerteti e könyv a hazánkban keresztülvitt azon egyik legnagyobb átalakulást: mikép igyekszik a törökök kiűzetése és százados belháborúk után a nemzet megfeszített erővel a közművelődés terén is pótolni a mulasztásokat és mint váltja fel a vallásfelekezetek körében a múlt századokból átszármazott villongásokat a kultura terén békés versenyök.

Magyarország története II. József korában.

A Magyar Tudom. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából
írta **Dr. Marczali Henrik.**

I. kötet. 8-rét. 30 ív.

Ára 8 frt.

Tartalma: Főszempontok. III. Károly és Mária Terézia uralkodása korából. Magyarország 1780-ban: I. Gazdaság. 1. Adórendszer. 2. Vám. 3. Földművelés. 4. Ipar és kereskedelem. II. A társadalom. 1. Nemesség. 2. Városok. 3. Jobbágyság. 4. Nemzetiség. 5. Egyház. III. Az állam és a kormány. — II. József mint trónörökös.

Szerző főtörekvése volt a magyar nemzet történetét folytonos összeköttetésben tárgyalni az általános európai viszonyokkal s kimutatni a hazai intézmények szerves összefüggését egymásközt és az általános történeti fejlődéssel. II. József kora nemzeti életünk egyik nagy katasztrófája: benne a rendi alapon kifejlett magyar nemzet ellenkezésbe jut az Európaszerte uralkodó új politikai áramlattal, melynek maga a császár egyik feje. Az első kötet egyrészt a nemzet állapotát rajzolja, II. József trónra lépése korában és másrészt a nagy uralkodó szellemi fejlődését vázolja trónra léptéig. A második kötet, mely a császár reformjait s a nemzeti visszahatást fogja leírni, októberben lát napvilágot.

Trefort Ágoston-tól:

EMLÉKBESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK.

Kis 8-rét. Ára 1 frt 80 kr.

A jelen kötet szerzőjének külföldi tudósok, mint Tocqueville, Macaulay s a hazai jelesek közül Klauzál Gábor felett tartott emlékbeszédeit, valamint társadalmi-politikai értekezéseit tartalmazza, melyek tárgyuk és előadásuk által ma is kiváló érdekekkel bírnak.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
VI. kor. Sugár-út
116. sz.

XI. kötet.

1882. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

IV.

A magyar összeh. nyelvtudomány első virágzásának kora.

2. Sajnovics hatása a hazai irodalomra.

Sajnovics „Demonstratio“-ja, mint a korabeli hazai viszonyokból előre látható volt, nem részesült azon kedvező fogadtatásban, melyet megérdemelt volna. S ezen jóformán még csak meg sem ütközhetünk, sőt azt tarthatnók különösnek, ha az ellenkező történt volna. A nagy közönség nem mindenkor részrehajlatlan bíró, különösen nem olyan tudományos kérdésekben, melyek gyakorlati törekvésekkel vannak összefüggésben, minők a nemzetiség s nyelv eredetének kérdései is. Gondoljuk meg, hogy még mai napság is, midőn pedig tudományos viszonyaink hasonlíthatatlanul kedvezőbbek a múlt századénál, midőn még a legaggodalmasabb sem fogja állíthatni, hogy szükségünk van a hiú történeti ábrándok dédelgetésére, — mai napság is, mily kevésbé tudott megbarátkozni a művelt közvélemény nyelvtudományunk eredményeivel, különösen azon legfőbbel, hogy a magyar az ugor nyelvekkel egytestvér. Több mint egy százada már, hogy az ugor-magyar összehasonlító nyelvtudomány alapjai szilárdul lerakvák, ma már egész épületet emeltünk rájuk, kivívtuk vele a külföld összes szakértő tekintélyeinek elismerését: és mégis megtörténhetett, hogy midőn a minap egy külömben híres, de a nyelvtudományban nem avatott férfiú előállott s minden részletesebb bizonyítás nélkül a magyar nyelv ugorságáról való meggyőződést vak elfogultságból eredőnek jelentette ki — a sajtó, mintha

egy nagy tudományos diadal hőjét üdvözölte volna, hozsánákat zengett neki; sőt mi több, történetíróink táborában is felhangzott dicsőítésére a halleluja. Ha még egy mai akadémiai jelentés is kénytelen elmondani az ugorságra, hogy azt a magyarra nézve általánosan „hálátlan nak látszó tér”-nek tartják, mit is várhattunk volna egyebet a múlt századtól, midőn nemzeti ősmúlt kérdése mint kimutattuk, a nemzeti életkérdéssel volt kapcsolatban, midőn még nem voltak hozzászokva az elmék a nyelvtudományi fogalmakhoz és Sajnovics kutatásának eredményeit úgy magyarázták félre, hogy a magyar nyelv a lappból származik, a nemzeti ősmúltban a dicső húnok helyett vézna, liliputi, ostoba, fókazsíron tengődő lappok szerepelnek. Lehetett-e ekkor más a közvélemény nyilatkozata, mint az mit Barcsai Ábrahám írt:

„Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket,

„Ki Laponniából hurczolja nyelvünket!” *)

Sajnovics nem tartozott a tudomány ama bátor harczosai közé, kik a közmegrovás ellenére is ki tudják vívni eszméik diadalát; a reá szórt vádakát igen érzékenyen fogadta és „Demonstratio”-ja után letette minden időre tollát nagy kárára nyelvtudományunk fejlődésének. Pedig mennyi hasznos eredményt lehetett volna elvárni további munkásságától, főleg ha vizsgálatai körébe — mint művében szükségnek is jelentette — belevonja a magyar nyelv többi rokonait is; mire Schlözer vogul és kondai osztyák szójegyzéke, Pallas nagy egybehasonlító szótára s az időközben megjelent finn, észt, lapp, cseremis, votják nyelvkönyvek és szógyűjtemények után alkalma is nyílt. Hosszú 27 esztendő telik le utána, míg valakinek ismét eszébe jut felvenni az elejtett fonalat. A mi a magyar nyelv éjszaki rokonságára vonatkozólag ez időtájt történik összesen nem egyéb meddő vitatkozásnál, mely a kérdés megoldását egy cseppel sem viszi előbbre. De e vitatkozásokkal is csak történetíróknál találkozunk, míg a nyelvészek egy része, pl. Beregszászi **) a helyett hogy a tört úton tovább ha-

*) L. Halász I. „Sajnovics hatása a magyar költészetre” című értekezését. Budapesti Szemle. 1880. évf.

**) Paulus Beregszászi: Über die Ähnlichkeit der hungarischen sprache mit den morgenländischen. Leipzig, 1706.

ladjon, czélszerűbbnek látja bebarangolni kelet összes nyelveit hasonlításaiban, kezdve a sínain, végezve az örményen és albánon; mások pedig inkább Kalmárt követik, ki „Prodromus“-ában *) boldog önérzettel minden rokonítás ellen tiltakozik, a magyar nyelvet „incomparabile idioma“-nak kiáltván ki.

Ilyen körülmények között nem méltathatjuk eléggé irodalmunk azon néhány kiválóbb alakját, kik Sajnovics eszméje iránt az általános elfogúltság közepette is megtudták őrizni tárgyilagosságukat s nem mulasztották el azt, mint nyelvünk történetében tett nagyjelentőségű felderítést üdvözölni. S itt első sorban azon férfiú nevét említhetjük, kit történetírásunk méltán vall atyjának, Pray Györgyöt. Ő a magyar nyelv éjszaki rokonságáról, bár nem helyeslőleg említést tesz már 1761-ben kiadott nagy munkájában is, melynek czíme: „Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum ab anno ante natum Christum CCX ad annum Christi CMXCVII. Vindobona. Itt idézi már Eccard véleményét a magyar-finn rokonságról, de nem bízik sem az ő, sem Fogel Márton nyelvi észrevételeiben; mert — úgy mondja — egyikük sem ismeri a nyelveket, melyekről szólnak; azután meg a történetben sem maradt sehol sem nyoma annak, hogy a magyarok őseinek, a hunnoknak egy töredéke valaha a finnek és lívek területére vetődött volna. Még inkább megerősíti abbeli kétségét egy liv (voltaképpen észti) dal, melyet Kelchem Keresztély, „Historia livonica“-jából idéz s melyről azt találja: „nihil omnino congruere cum Hungarica“ (319. l.). Inkább csatlakozik tehát Stilting ítéletéhez, ki „Vita St. Stephani, regis Hungariae“ művében ekképpen nyilatkozik ez ügyről: „Qua hic disputat Eccardus de harmonia communi inter linguam Hungaricam et Finnicam, periti utriusque linguae forsitan non approbabunt, nec communem illam harmonicam invenient. Ego certe conferendo orationem Dominicam in utraque lingua, nullam inveni utriusque similitudinem.“ Pray úgy látszik még ekkor nem ismerte sem Rudbeckt, sem Strahlenberget, az idézte észti dalnak sem tudta fordítását s így kellő bizonyítékok híjjában csak is úgy ítélt.

* Prodromus idiomatis schytico-mogorico-chuno (seu Huno) avarici etc. Posonii, 1770.

Másképp gondolkodott ő egy évtized múlva, mely sok mindenre megtanította, mit még előbb nem tudott. Ezen időközben jelentek meg Fischer János, Sajnovics munkái és Schlözer is kiadta 1771-ben elhíresült művét, az „Allgemeine Nordische Gesichte“-t, *) melyek minden elfogulatlant meggyőzhettek arról, hogy a magyar nyelv rokonait csak az ugor nyelvek csoportjában kereshetni. Sietett is előbbi hibáját jóvá tenni s 1774-ben megírta újabb munkáját, melyben megváltozott nézeteit tette közzé „Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum Vindobonae“ czímen. „Videor id mihi meo jure quodammodo vindicare“ — mondja előszavában — „si per memet vincta mea cedere maluerim, quam aliorum falcem experiri“, mivel különösen az ugor rokonságra mondott előbbi nézetére czéloz. E művében kinyilatkoztatja, hogy Sajnovics „Demonstratio“-ja után sokkal fontosabbnak találja az éjszaki rokonság eszméjét, hogysem azt a magyar nemzet eredetének kérdésében számon kívül lehetne hagyni, mert oly erős okokkal van benne támogatva ez eszme igazsága, hogy ki csak valamennyire járatos az éjszaki történelemben, az kétségbe nem vonhatja. Ezutáni nézete tehát, hogy a finnek, hunnok, avarok, magyarok, „eadem ortu gens sunt populus“, mi mellett megjegyzendő, hogy a „finn“ neven az összes ugor népeket érti. Újabb felfogásának igazolására közli Ihre Van, Rudbeck, Fischer János, Strahlenberg szóhasználatait; ezeken kívül felhoz Zimmermann-tól és Svahn-tól liv szavakat, melyeket magyar alakokkal állít szembe; egyúttal előadja mindazon tudósításokat, melyeket e népek ethnologiai viszonyairól egybegyűjthetett. A magyar nyelv rokonsági körébe — mint előtte több történetíró, sőt Schlözer is — belevonja a csuvas nyelvet is, melyről következő nézete van: „etsi in fonte eadem sit cum Hungarica et Finnica, tamen magnopere jam corrupta, et quae ab ortu suo vehementer defluerit, utuntur, ut pene videri possit

*) Teljes czímén: Allgemeine Nordische Geschichte. Aus den neuesten und besten nordischen Schriftstellern und nach eigenen Untersuchungen beschrieben, und als eine geographische und historische Einleitung zur richtigern Kenntniss aller Skandinawischen, Finnischen, Slavischen, Lettischen und Sibirischen Völker, besonders in alten und mittleren Zeiten, herausgegeben von August Ludwig Schlözer. Halle, 1771.

in Tataricam degenerasse, nisi et hanc aliquis inter Finnicam numerare velit.“

Pray a magyar nyelvészet történetében még egy másik szempontból is nevezetes. Ő volt t. i. az első, ki a mongol és magyar nyelvek között egyező elemeket vélt felfedezni; ezenkívül ő fejtegette először azt is irodalmunkban, hogy a török nyelvek is bele tartozhatnak a magyar nyelv rokonsági körébe. Magyar-mongol egybevetései közül — melyekhez az adatokat Huszti András^{*)} vette — csakugyan található több olyan, melyben a szembeállított alakok között valójában van némi összefüggés, a mennyiben a magyar szó török kölcsönvétel s ugyane török szó megfelelője meg van a mongolban is, pl. árpa: mong. *arba* (helyesen: *arbaj*); tör. *arpa* | alma: mong. *alema* (h. *alima*); tör. *alma* | oroszán: mong. *arslan* (h. *arsalan*); tör. *arslan* | búza: mong. *budza* (h. *boyodaj*); tör. *bogdaj* | kék: mong. *kökö* (h. *köke*); tör. *kök* | szakál: mong. *sakol*; (h. *saxal*); tör. *sakal* | darú: mong. *dagaru* (h. *toxoriu*); tör. *torgaj* | ökör: mong. *ucker* (h. *üker*); tör. *öküz* | ünő: mong. *une* (h. *ünejen*); tör. *inek* | teve: *teuve* (temege); tör. *teve*. — A török nyelvekkel való rokonságról megemlékszik már Pray előtt Kollár^{**)} és Toppeltin^{***)} is; de Pray kísérli meg először egybevetésekkel is bizonyítani. Azt tapasztalja, hogy a magyar és török nyelvekben, mint ő mondja „ingenium et structura congruunt“ (Dissert. 108. l.); miért is nem érheti, miért ne lehetne a török népeket is épp úgy rokonoknak tekintenünk, mint a finn (értsd: ugor) népeket, midőn ez utóbbiak rokonsága szintén csak a nyelvbéli egyezéssel bizonyítható. Praynak a későbbi nyelvi kutatások igazat adtak; mert mind a mongol, mind a török nyelveket idővel csakugyan bele vonták a magyar nyelv rokonsági köreibe, azok helyét az altáji nyelvek között jelölván ki.

^{*)} Huszti András még Sajnovics előtt hasonlított már finnel; Pray ezt mondja róla „Annales“-e 320. lapjának 1) jegyzetében: „Andreas Husztius in Mss. suis commentariis, plures voces Finnicas collegit, quae cum Hungaricis omnino congruunt.“ (Megjegyzendő, hogy az „Annales“ 1761-ben jelent meg.)

^{**)} „Illustris Kollarius in Nic. Olahi Hungar. pag. 91. Edít. Vienn. adnotavit, inter linguas Hungaricam et Turcicam, si ingenium et structura utriusque spectatur, maximam affinitatem intercedere.“ Pray Dissert. 108. l. 7) jegyzet.

^{***)} „Toppeltinus in orig. et occas. Trans. Editionis Lugdunen, pag. 69. observat, linguam hungaricam quoad primitiva et nomenclatura Turcicae vicinam esse.“ Pray Dissert. 108. l. 7) jegyzet.

Sajnovics eszméje termékenyítő hatással volt a magyar költészetre is. Mint Halász Ignác szíven fejtegeti, különösen Dugonics András és Percsenyi Nagy László lobbantak fel iránta költői lelkesülésre, amaz „Etelka“, „Etelka Karjelben“ és „Jolánka“ műveiben, emez „Szakadár“-jában. Mi is felemlíthetünk még egy irodalmi férfiút, ki ezek mellé sorozható, Molnár János-t, a „Magyar Könyvház“ szerkesztőjét, ki folyóirata több helyén tanúsít érdeklődést a magyar nyelv éjszaki rokonai iránt, sőt az 1783-ik évfolyam III-ik szakaszában, (hol Leem Kanutnak a lappokról szóló könyvét ismerteti) dicsőítő poémában köszönti Sajnovicsot. Álljon itt egy kis mutatvány e kissé megnyúlt költeményből, melyben mint Nagy L. „Szakadár“-jában lapp és régi magyar szók is szerepelnek:

„Tordasi Sajnovicsom! Vardhúszai,¹⁾ Karjeli Félem!²⁾

Édes Hazánk hálákat adat, s méltán is adathat

Míg pora tart, bölts elmédnek, s illy gondra tekéntő

Fáradságodnak. Te vagy az, kinek általa nyelve

Új fénnel tündökleni kezd: Te vagy, a kit örökre

Égig azon nyelvvel emel a Magyar elme.

Nincs az az *addaldás*,³⁾ noha szinte *boándamus*⁴⁾ ország

*Tsákeszszel*⁵⁾ vinné, s szint olly bévséggel elődbe

A gyöngyöt, vagy aranyt, s úgy szórná, mint mikor a szél

A Samalet göre pusztáján homokat kerekítve

Hord, sodor, és lódít: nincs oly kintse, minél még

Sok százszorta *boándábbat* nem érdemlene könyved.

Könyved! Karjeliek! nézzétek benne mi villog!

Nyelvünk forrását, bévségét, tzipra mivóltát.

Perdittésének, szebbnél szebb módra menendő

Pengését keletét. Mi sok Országokra derült nyelv!

— — — — —
Énekeket Músák! harsogjon trombita, dobszó!

Mennyire elszigetelten állott Molnár János ezen lelkesülésével s mily általános volt vele szemben az ingerültség és bosszankodás Sajnovics eredményei iránt, talán semmi sem bizonyíthatja fényesebben, mint az, hogy ellenségeink sem áttallották fegyvert kovácsolni belőle maguk számára. 1792-ben egy dühös magyarfaló pamphlet jelent

¹⁾ Vardöhuus éjszaki előlok, hová Sajnovics csillagvizsgálatra indult; ²⁾ a HB feleym (felebarátaim) szava után; ³⁾ lapp szó, mely „ajándék“-ot jelent; S. az *áldom* s szóval veti egybe ⁴⁾ *bonda* = gazdag, középfoka: *bonda b*, superlativusa: *bondamus* ⁵⁾ = zsák, mely szóval S. egybe is veti.

meg Lipcsében és Frankfurtban, melynek meg nem nevezett szerzője a magyar nemzetre szórt egyéb mocskolódásai között az újabban felderített lapp rokonságot is felhasználta eszközül piszkolódásaira. A mű címe: *Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte. Dem Adel und der Geistlichkeit dieser Nation zur Beherzigung empfohlen von einem freimüthigen Deutschen.* Nincs alávaló emberi tulajdonság, melyet ez irat történeti példák rosszakarató ferdítésével ne akarna a magyarra bizonyítani. Egyik kedvelt vesszőparipája a nemzeti származás kérdése. A magyarok, úgymond, nagyratartiak az ő keleti származásukra; pedig dehogy származnak keletről! Csak a minap bizonyították rájuk, hogy ősi hazájuk voltaképpen az éjszaki jegestenger vidéke, édes testvéreik a lappok s a vad szibériai népek s hogy a népek ama nagy árjában, mely az ókor végén a keleti és Kaspi tenger közötti területet ellepte, ők csak egy igen alárendelt törzsököt alkottak. S milyen dölyfösek még hozzá, haragusznak a történetírókra, mert az igazságot leplezetlenül tárják elékbe. Szégyellik a lapp rokonságot; pedig mint 6-ik lapján mondja: „Alle umstände wohl erwogen, wäre es noch immer eine sehr kritische Frage: ob sich die Lappländer ihrer Verwandschaft mit den Ungarn, oder diese sich jener zu schämen hätten.“

De meg is kapta e mű csakhamar jól megérdemelt dorongos replikáját. Még ugyanazon évben jelent meg Pozsonyban egy szintén névtelen szerzőjű pamphlet „Summus pudor ipse tibi sis!“ jeligével, mely az előbbi munkának valóságos antipodese. Címe: *Babuk oder der Volks-Verleumder in den angeblichen grossen Wahrheiten und Beweisen, in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte.* Ebben a szerző, mint a cím is mutatja a lipcsei névtelen rágalmainak megczáfolásával foglalkozik s ellenében szintén történeti példákat hoz fel, melyekben a magyar nemzet dicsőségét mutatja ki. Kár, hogy hazafias túlbuzgalmában átlép a határon s különösen a nyelv rokonságának kérdésében annyiban igazat ad ellenfelének, hogy szintén szégyelli a nem szégyelni való lapp rokonságot s küzd a

félreismerhetetlen igazság ellen. Sajnovicsról így nyilatkozik: „Man ist wirklich zu voreilig, wenn man sich von der scheinbaren Ähnlichkeit einiger Wörter irre führen lässt und um nur etwas neues sagen zu können alle Zeugnisse älterer und neuerer Geschichtschreiber übereinander werfen will. Als dann aber verdient man gar als ein historischer Lappe ausgezischt zu werden, wenn man auf eine Meinung, welche unter den Geschichtschreibern nicht ganz ausgemacht ist das lächerliche Gerüst bauen will, woraus eine Nation verspottet werden soll.“ (61. l.). Szemére veti S.-nak, hogy Leem szavaínak kiírásában erőszakosan változtatott; hogy az ígért 150 szóegyeztetés helyett csak 75-öt adott. Ezután egyenként megbírálja az egybevetéseket. Helytelennek tartja, hogy S. összeállította a magyar *zsák, rokka, uccza* szavakat a lapp *zhiaggas,*) rokkal, authia* (völgy) alakokkal, mikor ezek mindkét nyelvben idegen szók. Megrójjá a *boddo*: idő, *tsatze*: víz, *garde*: kert, *baeresch* (familia): béres s több efféle szóhasznításokat s gúnyolódik vele, hogy S. a lapp *schiaolom* szót két igével is rokonította, a magyar *szól-* és *csal-* igékkel. Mindezen bírálati észrevételei ellen legcsekélyebb kifogásunk sem lehet, de már elfogultságnak kell tartanunk, midőn a magyar *szem, áll, meny, éj* szavakra vonatkozó egyeztetések helyességét is tagadja s nem tekintve a kimutatott grammatikai egybevágóságra sem, a magyart testvértelen, magában álló nyelvnek állítja. Nevetséges féktelen dühössége a germán nyelvek iránt is, melyeket azzal vádol, hogy primitív szavaik is kölcsönvett idegen szók, így: *zwei, drei, herz, nase, fuss, haben*: a szláv *dva, tri, serce*, lat. *nasus*, gör. *ποῦς*, lat. *habere* átvételei. Sőt szerinte a magyar is sok szót adott a német és angol nyelveknek, midőn még hún név alatt egész Európa uralta, ekképen lett ném. *haus* a magy. *ház*, *essen*: az *eszem*, *das*: az *az*, *berg* a *bereg*, *jahr* a *nyár*, angol *ewe*: a *juh*, *wors* (schlimmer) a *rossz*, *rotted* a *rothadt* szavakból.

A tárgyalt két munka ellenkező végletei között dicséretes középutat követ Hager 1794-ben megjelent bécsi

*) A felhozott lapp szók Leem orthographiájával vannak idézve.

kiadású munkájával, melynek czíme: *Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lapp-ländern*. E mű elfogulatlan hazafias érzéssel van írva. Bevezetésében kikel a Babuk ellen, melynek szerzője Sajnovicsot újsághajhászással vádolta a lapp rokonság bizonyítása miatt; kimutatta, hogy ezzel Sajnovics nem is mondott újat, mert ő előtte is tudták ezt már a külföldi tudósok. A hún rokonság, ugymond, egyelőre bebizonyíthatatlan; mert a hún nyelvnek nem maradt a legcsekélyebb emléke sem. Jornandes *chunivar* szava nem jelenthet *hún-vár*-t, a mennyiben *vár* a magyarban újabb germán kölcsönvétel, a mely a régi német *ward* schloss, *waren* őriz igével függ össze (Igy hiszi ezt Miklosich is). Ellenben teljesen bizonyos az északi népek rokonsága. Tanúság erre a nyelvi egyezés, tanúság az ethnologiai tényezők összetalálkozása is. Nekünk magyaroknak nincs rajta mit szégyelnünk, hogy rokonaink között olyféle népek is vannak, mint a lapp; sőt dicsőségünkre szolgálhat, mert kiemelkedésünket, nagy műveltségi képességünket bizonyítja. Azután meg a lapp nem is olyan vad, alávaló nép, mint hiresztelik; vannak jelességeik, miket más népek is méltán követhetnének. Lám a németek sem restelik az izlandiak atyafiságát, a gangesi gazdag népek sem a cigányokét, mért tegyük tehát éppen mi ezt lapp testvéreinkkel. — Igy beszélt már Hager 1794-ben, holott még egy félszázad múlva is akadtak, még pedig nevezetes szerepet viselt írók, kik nem tudtak ilyen előítélet nélküli gondolkozás fokáig emelkedni.

Ime így folyt le a Sajnovicsot követő negyedszázados korszak. Nem mondhatjuk, hogy összehasonlító nyelvtudományunkra nézve dús volna eredményekben, mert az ezen időközben úgyszólván egy fokkal sem haladt előbbre; de nem vitázható el abbeli érdeme, hogy fölébresztette az általános érdeklődést e tárgy iránt s ezzel előkészítette a tért a nemsokára nagyobb tudományos készlettel megjelent munkásoknak, Gyarmathinak és Révainak.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MAGYAR IGEIDŐKHÖZ.

IV.

Az *íra* és *ír vala* alak.

Azt kell bebizonyítanom, hogy az *ír vala* teljesen azonos az *íra* alakkal.

Irodalmi adatokból ugyan nem, de igéink elemeiből és saját lelki életünk fejlődésének megfigyeléséből azt következtethetjük, hogy az embernek valamikor csak egy igéje volt, a létige, s annak is csak a jelenre vonatkozó alakja. Valamely hang, pl. az *ες* azt jelentette, hogy *van*. Evvel hozta kapcsolatba az ősemler a belső és külső létnek különféle jogait, melyeket tapasztalt. Bizonyos, hogy e létjelentő szócska sokáig megvolt már, mielőtt a személyiség fogalma kifejlődött volna. Csupán ennek teljes kifejlődése és megerősödése után állott be annak lehetősége, hogy ama létjelentő szócska egybe olvadhatott a személyjelentő szókkal ilyformán: *ες* és *με* = *εἰμί*, *ες* és *σε* = *ἐσσί* később *εἶς* végre *εἶ*, *ες* és *το* = *ἐστί*. Azonban még ekkor sem voltak az embernek mai értelemben vett igéi, azaz cselekvésszói, mert a cselekvés fogalma ismét csak az idő kategóriájának teljes megerősödése után támadhatott. Addig a cselekvést a lét tulajdonságául fogta fel s körülbelől így beszélt az ember: *író vagyok*, *futó vagyok* stb. Látni való, hogy így nem cselekvést, hanem legfölbjebb bizonyos állapotokat fejeztek ki elődeink. Azonközben az emlékezettől támogatva, tovább fejlődött az idő kategóriája, az ember képes lett némely állapotokban a lét bizonyos előbbi módjainak következményeit megismerni. Lehet, hogy már ekkor megszületett az *ἦν*, a *vala*, de a nyelvbeli jelenségek arra mutatnak, hogy az ember egyelőre még sokáig csupán a jelennek élt s a lét előbbi módjait is arra vonatkoztatta, még mindig tulajdonságképen, ilyformán: *írott vagyok*, *futott vagyok*, azaz olyan, a ki írt, a ki futott. Lassanként az okbeli összefüggés kategóriája is nyilatkozni kezdett az ember beszédében s az idő fogalma teljesen kifejlődött. Az alatt ugyan, a mint legalább az eddig említett nyelvek (magyar, görög, szláv) adataiból következtethetjük, az ember megtanult a multa is vonatkoztatni, azaz járatosakká lettek az efféle

kifejezések: *író valék, futó valék*; s meglehet, hogy a cselekvés fogalma is kifejlődött. Annak kifejezésére tehát, a mit a jövőbe akart helyezni, már többféle analogia szolgálhatott az embernek útmutatóul s hogy nem mindig ugyanazt követte, meglátszik a különböző nyelvek összehasonlításából. Haladjunk azonban schematice s tegyük fel, hogy a jövőbe eső cselekvést egyelőre a jelenre vonatkoztatta ilyformán: *irandó vagyok*.

Fejlődésének ezen a pontján az ember már tehát ki birta fejezni azt, a mit ma jelen, múlt és jövő cselekvés alatt értünk csupán amaz egyetlen létjelentő szócska segítségével. Ama szócska u. i. eleinte nem jelent, hanem általában létet jelentett. Jelen értelmét csak akkor kaphatta, mikor az embernek már világos fogalma volt az időről s külön létjelentő szava mind a múltra mind a jövőre: a *vala* és *leszen*. Amaz ős létjelentő szócska tehát csak a mi álláspontunkból tűnik fel jelennek. Azalatt, míg az ember az *író vagyok, írott vagyok, irandó vagyok* kifejezéseket alkotta, azaz jelét adta az időkategória fejlődésének benne; a jelen, múlt és jövő külön való fogalmait nem az u. n. copulával, hanem a prädicatummal hozta kapcsolatba. Ennek köszönhető, hogy mikor aztán nem általában a létre, hanem az időbeli létnek három momentumára kezdett vonatkoztatni; mikor amaz általános létjelentő szócska megoszlott a *van, vala* és *leszen* alakokra; egyszerre három helyett kilencz igeidő állott rendelkezésére: jelen, múlt és jövő a jelenre nézve, jelen, múlt és jövő a múlt valamely pontjára nézve, jelen, múlt és jövő a jövő valamely pontjára nézve. Minthogy az időkategória teljes kifejlődése magával hozta egyszersmind a cselekvés fogalmát, t. i. hogy az ember a lét bizonyos módjait nem tekintette többé tulajdonságoknak, hanem időhatárok közé eső, tartammal bíró valaminek (= cselekvés); tehát e ponton már valóságos igeidőkkel van dolgunk.

Közhiedelem szerint az emberi elme fejlődésének e fokán már a mi korunkban vagyunk. Föltéve, hogy ez áll, azt kell mondanunk, hogy ama kilencz igeidő fogalmában azóta nem történt semmi változás. Mert az afféle változások, mint *írok* e helyett *író vagyok* vagy *írtam* e helyett *írott vagyok* csupán a külső formát, nem a fogalom mi-

voltát illetik, a mint pl. a *jöttem* és *ich bin gekommen* összehasonlításából kitetszik. Hasonló változás azonban az *íra* is e helyett *író valék*. Azok az igeidők, melyeket a létige *vala* alakjával képezhetünk u. i. a következők: *író valék*, *írott valék*, *írandó valék*. Ezeken elsőben is az a változás történt, hogy a személyjelentő szócska a *prädicatum*hoz ragadt ekképen: *írok vala*, *írtam vala*, *írandok vala*. Ezek közül az *írtam vala* megmaradt mindvégig, az *írandok vala*-ból csináltak némelyek *írandék* és *írandottam* alakokat, az *írék* tehát nem lehet egyéb, mint *írok vala*. Quod erat demonstrandum.

Azomban már mindenfelől harsog fülembe a szemrehányó ellenvetés, hogy ama kilencz igeidő, melyet az emberi elme fejlődéséből leszármaztattam, azonos az általam logikátlannak bélyegzett schema kilencz igeidejével. Azért, mielőtt tovább mennénk, feleljünk meg előbb erre az ellenvetésre. Tegyük fel, hogy az ellenvetőknek igazuk van, mikor azt tartják, hogy folyamatos, végzett és beálló jelen, múlt és jövő azonos azzal, a mit feljebb így fejeztünk ki: jelen, múlt, jövő a jelenre nézve stb. — a schema legalább e hiedelmet követeli tőlök — s lássuk aztán egyenként, mint vágnak egybe a schemával azok az igeidők, melyek a magyarban s görögben valóban megvannak.

1. Jelen a jelenre nézve = folyamatos jelen

író vagyok = írok

γράφων εἰμί = γράφω.

Itt az egybevágás kétségtelen.

2. Múlt a jelenre nézve = végzett jelen

írott vagyok = írtam (írva vagyok)

γεγραφώς εἰμί = γέγραφα

Az egybevágás itt is kétségtelen.

3. Jövő a jelenre nézve = beálló jelen

írandó vagyok = írandok.

?

?

Itt már hiába vetjük ki a schema hálóját, a görögben nem fogunk bele igeidőt. Hogy miért nem, meglátjuk alább.

4. Jelen a multa nézve = folyamatos mult:

író valék = { írok vala
írék

γράφων ἦν = ἔγραφον.

Az egybevágás ismét kétségtelen.

5. Mult a multa nézve = végzett mult:

írott valék = írtam vala (írva valék)

γεγραφώς ἦν = ἔγγραφον.

Az egybevágás kétségtelen.

6. Jövő a multa nézve = beálló mult

írandó valék = írandok vala (irandék)

?

?

Itt a görög ismét kirúg a schemából.

7. Jelen a jövőre nézve = folyamatos jövő

író leszek = írni fogok

γράφων ἔσομαι = γράψω (γράψομαι)

Az egybevágás ismét kétségtelen.

8. Múlt a jövőre nézve = végzett jövő

írott leszek = — (írva leszek)

γεγραφώς ἔσομαι = γεγράψομαι

Az egybevágás kétségtelen.

9. Jövő a jövőre nézve = beálló jövő

irandó leszek = irandó leszek.

?

?

A görögben nincs megfelelő alak:

Ebből az összeállításból elsőben is az tűnik ki, hogy nem a magyarban, hanem éppen a görögben nincsenek a schéma értelmében vett beálló idők, másodsor, hogy a görög ἔγραψα alak sehol sem illik be a schemába. *Irandok* tagadhatatlanul beálló jelen a schéma értelmében, de jól tudjuk, hogy sem alakjára sem értelmére nézve nem vág egybe a görög γράψω-val, valamint az *irandó valék (irandék)* sem az ἔγραψα alakkal.

Látni való, hogy az igeidők ismert schémája nem ott talál, a hova czéloz, kell benne valami logikai botlásnak lennie, melynek álnoksága a legóvatosabb értelmet is törbe ejtheti. Szarvas jól érezte, hogy az ἔγραψα nem annyi mint

irandó valék, de minthogy közszokás szerint az ἔγγραφα alakot beálló múltnak nevezzük, azért inkább azt mondta, hogy a magyarban nincsenek beálló idők s nem vette észre, hogy a schéma értelmében talán csak is a magyarban vannak.

Miben áll a schéma hibája? Eddigelé már több oldalról megvilágítottuk. Láttuk, hogy a cselekvést nem lehet beállóra, folyamatosra és végzettre osztani, ha beállítás és megszűnésen a cselekvés tartamának képzelt határait értjük. Nem lehet még akkor sem, ha beállítás és megszűnés alatt csakugyan a tartam bizonyos részét akarjuk érteni, mert e szempontból nem az igeidők, hanem magok az igék oszlanak inchoativus, durativus és momentán igékre. Láttuk, hogy a folyamatos és beálló cselekvés, ha azt értjük rajtuk, a mit a schéma ellenére, bár azon hiszemből, hogy a schéma értelmében, csakugyan érteni is szoktunk rajtuk, t. i. határtalan vagy határozott cselekvést, nem tűnnek meg semmiféle harmadik osztótagot. Kapjunk most két kézzel a hiba üstökébe, talán sikerülni fog teljesen napfényre vonnunk.

Fenn azt mondtuk, hogy a cselekvés fogalmának megérésével már korunkig kísértük a fejlődő elmét. De hozzá tettük, hogy közhiedelem szerint. Valóban biz azt alig kísértük a történelmi korszak kezdetéig. Való, hogy csak akkor gazdagodott meg az ember beszéde egy új beszéd-részszel, az igével vagy cselekvésszóval, mikor az idő kategóriája teljesen kifejlődött s a lét különféle módjai nem tűntek föl többé tulajdonságképpen, hanem tartammal bíró cselekvésképpen. De az időkategória azt is követeli tőlünk, hogy az időt végesnek és végtelennek azaz határozottnak és határtalannak tekintsük, ámbár közönségesen azt hisszük, hogy *vagy* végesnek *vagy* végtelennek. A térrel is így vagyunk, ezt is végesnek és végtelennek kell tartanunk egyszersmind. Ez ugyan nagy ellenmondás, paralogismus vagy antinomia, mint Kant nevezi, de nem tehetünk róla; agyvelőnk szerkezete évezredek óta még ma is olyan, hogy így kell gondolkodnunk.

Ennek a követelménynek nyilatkozni kellett az ember beszédében s nyilatkozott is, bár nem minden nyelvben egy módon. Bizonyos, hogy a cselekvés tartama az éppen cselekvésszókká vált igék fogalmában egyelőre nem volt megszabva. Efféle megkülönböztetésre nem volt semmi

szükség, míg az igék nem cselekvést, hanem tulajdonágot jelentettek. Mikor tehát cselekvést kezdtek jelenteni, külön eszközökről kellett gondoskodni a cselekvés tartamának megkülönböztetésére. Lássuk előbb, mint járt el ebben a görög. Eleinte úgy látszik csak az összefüggésből következő értelemre bízta a megkülönböztetést. Azok az igealakok, melyeket ma nagy betűkkel szoktunk írni s elavúltaknak nevezni pl. 'ΕΥΡΩ, ΛΑΒΩ, 'ΙΚΩ, ΔΩΜΙ, ΜΙΓΩ stb. az értelem szerint majd határtalan, majd határozott cselekvést jelentettek. Homerosból már idéztünk egy ily elavúlt alakot: ἐξείπω, mely ott határozott cselekvést jelent. Idézhetünk még egyet határtalan értelemben: πολλὰ δὲ δὴ Φρυγίην καὶ Μηονίην ἐρατεινὴν κτήματα περνάμεν ἔχει. (Ill. XVIII. 291). Ez a ἔχει az egész görög irodalomban csak e helyen fordul elő s a mint kiki látja, határtalan (folyamatos) cselekvést jelent. Εἶπω és ἔχω tehát egyaránt jelentettek határtalan és határozott cselekvést, következőleg εἶπον és ἔχον vagy ἰχόμεν egyaránt imperfectumot és aoristust. Bizonyos, hogy a suffixumtól jelenthették mind a kettőt mint a magyar *mondék*, *adék* stb. Az sem került el talán figyelmünket, hogy az ἐξείπω még formára is teljesen egybevág a mi határozott jelenünkkel: *kimondom*, *megmondom*. Ime a görög is megindult volt már azon az úton, a melyről a magyar soha le nem tért; de a görögben egyszerre egy nagy fordulat állott be. A határozott jelenben, mint az előbbi fejezetben kimutattuk, tulajdonképen jövő cselekvést látván a γράψω alakot, mely eddigelé (határtalan s határozott) jövőt jelentett, kezdte egyszersmind határozott jelen értelmében használni.

A magyarban és a szlávban ez a fordulat soha be nem állhatott, γράφω ἔσομαι-nak megfelelő *író leszek* alak soha sem változott egyszerűbb γράψω-féle alakká.

A határozott cselekvés tehát átakarta engedni a szék a határtalannak; de ugyanakkor ez sem akart kevésbé udvarias lenni, azért amaz egyszerű igetörzsökökön toldott-foldott, nyújtott, kettőztetett stb., hogy félreérthetetlen jelét adhassa lételének. (Tudjuk, hogy e toldalékok voltaképpen frequentativus képzők. Innen a görög γράφω alaknak sokszor az az értelme, melynek a magyarban az *írni szoktam*-mal kell mását adni.) Ebből az kerekedett ki, hogy az egyszerű,

de kétes értelmű jelenek kirekedtek a beszédből s effélék ültek helyökbe:

<i>Határtalan j. :</i>	<i>Kettős értelmű jelen :</i>	<i>Határozott j. :</i>
μίγνυμι	ΜΙΓΩ	μίξω
ῥανοῦμαι (ῥανέσομαι)	ΘΑΝΩ	ῥνήσκω
δείκνυμι	ΔΕΙΚΩ	δείξω
ξώννυμι	ΖΩΩ	ξώσω
στρώννυμι	ΣΤΡΩΩ	στρώσω
μανῥάνω	ΜΑΘΩ	μαῥήσομαι
λαμβάνω	ΛΑΒΩ	λήψομαι
εὕρίσκω	ΕΥΡΕΩ	εὕρήσω
γιγνώσκω	ΓΝΩΩ	γνώσομαι
ἁμαρτάνω	ΑΜΑΡΤΩ	ἁμαρτήσο
φθίνω	ΦΘΙΩ	φθίσω.

Hogyha most visszaemlékezünk arra, hogy a γέγραφα alaknak coordinált társa ama kettős értelmű jelen, akkor rögtön szemünkbe tűnik, hogy folyamatos (határtalan), beálló (határozott) és végzett jelen nem lehetnek coordinált osztótagok. Helyesen csak így oszthatjuk be őket:

<i>Kettős értelmű cselekvés</i>		
ΓΡΑΒΩ		γέγραφα
<i>Határtalan cs.</i>	<i>Határozott cs.</i>	
γράφω	γράψω	

Γέγραφα a γράφω és γράψω alakokhoz képest genus, nem membrum dividens, azaz a γέγραφα alak nem öltött külön formát a határtalan s határozott cselekvés számára. Erre a görögben nem volt semmi szükség, mert a γέγραφα, mint láttuk, mindvégig megmaradt akkori értelmében, mikor az igék még tulajdonképpen nem cselekvést, hanem állapotokat jelentettek. Mikor a görög valamely állapotra gondolt pl. πέπταται (az ajtó *nyitva van, patet*) teljesen irrelevans dolog volt előtte, vajjon azt a cselekvést, mely az állapotot megelőzte, határtalannak képzelje-e vagy határozottnak.

Lássuk most, mi történt a szlávban. Ebben mint fönt említettük, egyáltalában nem fejlődött ki a γράψω-féle alak, de a határozott és határtalan cselekvés különbsége épp oly élesen, mint a görögben. Tudjuk már az előbbi fejezetből, hogy erre nézve a szlávban ez az elv volt irányadó: az

egyszerű ige-törzsök a bővülttel szemben kizárólag határozott értelmű, ha pedig az egyszerű ige-törzsöket a határtalan cselekvés foglalta le maga számára, akkor a határozott cselekvés jelölését präfíxumok vállalták magokra. *Dám* egyszerű ige-törzsök s határozott cselekvést jelent, bővülve: *dávam* határtalan cselekvést. *Bijem* egyszerű ige-törzsök s határtalan cselekvést jelent, präfíxummal: *nabijem* határozott cselekvést. *Zabijem* a präfíxumtól eltekintve, egyszerű ige-törzsök s határozott cselekvést jelent, bővülve: *zabíjam* határtalan cselekvést. A szlávban a határtalan és határozott cselekvés tehát egyszerűen megosztoztak a meglévő ige-törzsökökön s csak a mennyiben ezek elégtelenek voltak, segítettek magokon präfíxumokkal, illetőleg frequentativus képzőkkel. Ha most a szláv jeleneket is egymás mellé állítjuk, a következő schémát nyerjük:

Kettős értelmű cselekvés			
nincsen			nincsen
Határtalan cs.	határozott cs.	határtalan cs.	határozott cs.
dávam	dám	dával som	dal som

Ebből az tűnik ki, hogy a szlávban a cselekvés tartama mindig vagy határtalan vagy határozott, soha sem kétes; továbbá, hogy a határozott jelen valóságos jelen, nem határozott jelen értelmébe öltözött jövő; végre, hogy a szlávban a γέγραφα alak is megoszlott határtalan és határozott cselekvésre, azaz nem jelent többé állapotot, hanem cselekvést. Mihelyt pedig a γέγραφα alakban nem az állapotra, hanem az ezt megelőzőt cselekvésre fordítjuk figyelmünket, akkor a γέγραφα nem jelen többé, hanem múlt. *Dával som* és *dal som* tehát nem jelenek, hanem múltak, amaz határtalan (folyamatos) emez határozott (beálló) múlt. Igaz, hogy mikor a nyelvérzék a *dával som* és *dal som* alakokban cselekvést kezdett érzni, akkor egyszersmind kimondta a régi múltakra a halálos ítéletet.

Annak, ki érzi azt a különbséget, mely a görög γράφω és határozott jelen értelmében vett γράψω, avagy a szláv *dávam* és *dám* közt fenforog, nem sok fejtörésébe fog kerülni, hogy a magyarban is melyik jelent tartsa határtalan-nak, melyiket határozottnak. A magyarban minden ige-törzsök, legyen az akár egyszerű, akár frequentativus képzőkkel bővült, akár präfíxumos, magában véve kétes cselekvést

jelent, azaz nincs benne semmi jel, melyből a cselekvés határtalanságára vagy határozottságára lehetne biztosan következtetni. A mit az előbbi fejezetben e különbségre nézve fölemlítettünk — két-két igetörzsök relatiója, präfixumos alakok — az, mindamellett, hogy a präfixumnak sokszor semmi egyéb functióját nem érezzük, csak relativ dolog. Az igék csak a mondatban vesztik el kétes természetüket s különféle relatiók szerint majd határtalan, majd határozott cselekvést jelentenek. Máskor talán akad még alkalmunk e relatiók módjait külön tanulmány tárgyává tenni s a határtalan és határozott cselekvés különbségét egyszerű törvénybe szorítani; de itt egyelőre csak arról van szó, hogy e különbség tételéről meggyőződünk. E különbséget a magyarban is csak oly élénken érezzük, mint a görögben. Avagy ki ne érezné, hogy a következő jelenek mind határtalan jelenek:

*Ereszkedik le a felhő,
Hull a tájra őszi eső;
Őszi eső csak úgy szakad
Fülemile csak dalolgat*

Hasonlóképpen ki ne érezné, hogy a következő jelenek határozott jelenek:

*Megverek valakit,
Vagy engem valaki.*

*Szülőföldem szép határa
Meglátlak-e valahára?*

*Egyúttal azt is megtekintem,
Hol vített Dobó nagy lelke,
És felköszöntöm, a ki őt oly
Dicsőn megénekelte.*

Az ő gyümölcseikről *esméritek meg* (ἐπιγνώσεσθε) őket. Máté 7. 16. Akkor monda neki Jézus: *Elmegyek és meggyógyítom* (θεραπεύσω) őtet. Máté 8. 7. Az embernek fia *elbocsátja* (ἀποστέλει) az ő angyalit, kik *összveszednek* (συνάλλεσθαι) az ő országából minden botránkozásokat, és azokat, kik cselekedtek hamisságot. És *vetik* (βαλοῦσιν) azokat az égő kemenczébe; ott leszen sírás és fogcsikorgatás. Máté 13. 41—42.

Állítsuk egybe immár a magyar jeleneket is, akkor a következő schemát kapjuk:

Kettős értelmű cselekvés:					
IROK		irtam		IRANDOK	
határtalan cs.	határozott cs.	határtal. cs.	határozott cs.	határtalan cs.	határozott cs.
irok {	irok (megirok)	irtam {	irtam (megirtam)	irandok {	irandok (megirandok)

Mielőtt tovább mennénk, jegyezzük meg, hogy az *irandok* alakot itt csak a schema kedvéért vettük föl, különben nem akarunk felőle semmi véleményt kockáztatni. Ismét azt látjuk, hogy az *irandok* alak, legalább formára nézve nincs meg sem a görögben sem a szlávban. Ezen nincs mit csodálkoznunk, ha visszaemlékszünk arra, a mit fönt az igefogalom fejlődésének történetében említettünk: „Annak kifejezésére, a mit a jövőbe akart helyezni, már többféle analogia szolgálhatott az embernek útmutatóul s hogy nem mindig ugyanazt követte, meglátszik a különböző nyelvek összehasonlításából.” Tegyük föl, hogy az okbeli összefüggés kategóriájának megerősödésekor már járatosak voltak az *író valék*, *írtam vala* kifejezések, azaz hogy az ember már képes volt a múltra is vonatkoztatni; akkor ez már biztos analogiául szolgált a jövő kifejezésére, vagyis az ember nem volt kénytelen előbb így beszélni: *irandó vagyok*, hanem azt mondhatta mindgyárt: *író leszek* (ad normam: *író valék*). Természetes, hogy ekkép az egész *irandó* csoport (*irandó vagyok*, *irandó valék*, *irandó leszek*) kimaradt a beszédből.

Lássuk most, hogy az *irandok* mellőztével mi tünik ki abból a schemából. Mindenek előtt azt látjuk, hogy az *irok*, bár magában véve kétes értelmű, a beszédben mindig vagy határtalan, vagy határozott cselekvés értelmében fordul elő. Azért irtuk ama kétes értelmű jelent a görög elavult jelenek példájára nagy betűkkel. Látjuk továbbá, hogy a magyar határozott jelen, formájára is jelen, nem jövő mint a görögben. Látjuk végre, hogy az *irtam* a magyarban háromféle értelemben fordul elő. Először mint kétes értelmű cselekvés, azaz tulajdonképpen állapot, nem cselekvés, tehát mint a γέγραφα *aequivalense* pl. ebben: írni

szoxtam, jóllaktam. Másodszor mint határtalan s harmadszor mint határozott cselekvés.

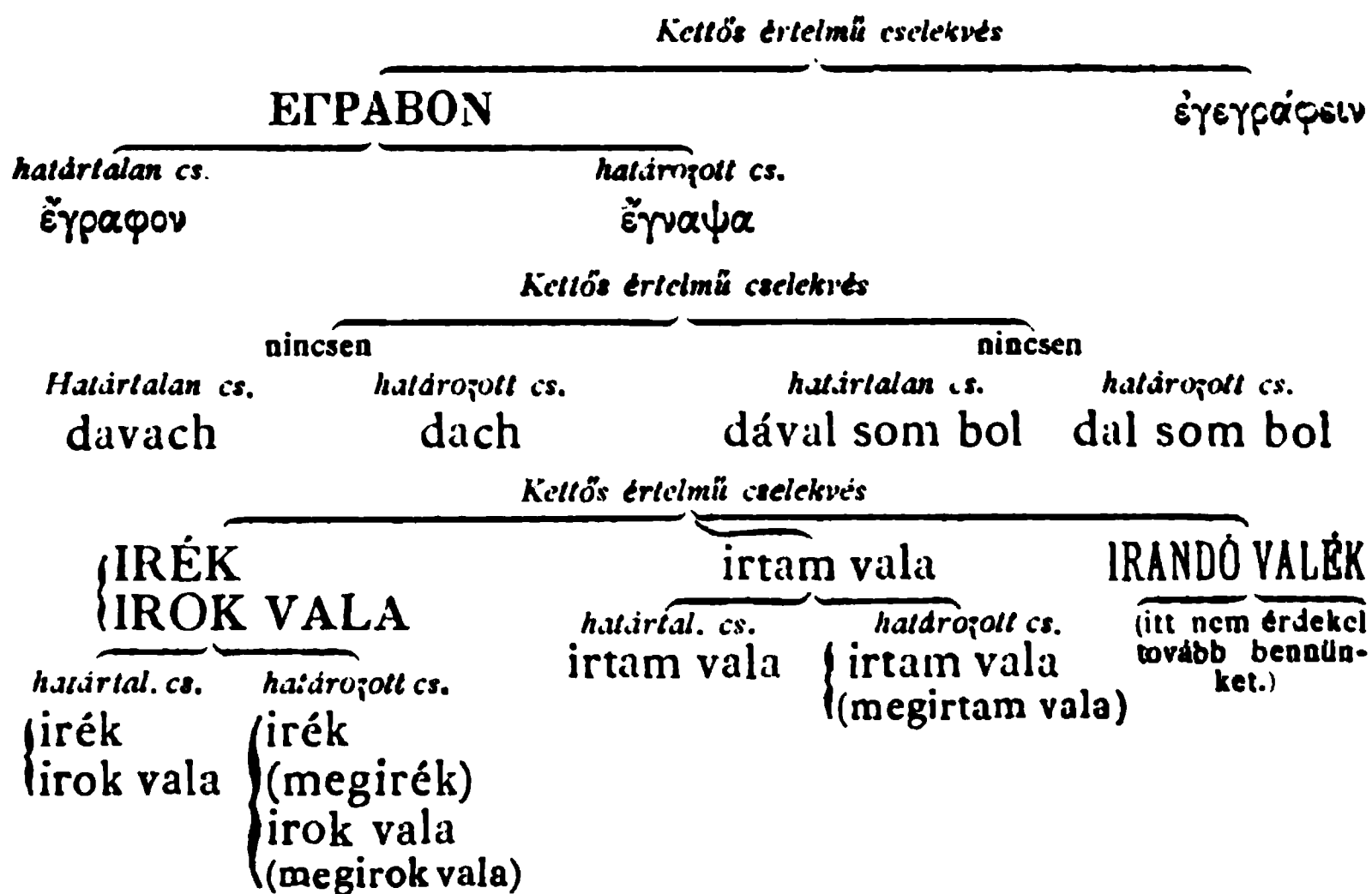
Tudjuk, hogy a γέγραφα alak a görögben is ritkán fordul elő, tudjuk hogy a γέγραφα alaknak a magyarban igen sokszor az *irok* (pl. ἔγραξα, állok) s az *irva vagyok* felel meg; ha mindezt tekintetbe vesszük, akkor nem csodálkozhatunk többé azon, hogy nyelvünkben ama kétes értelmű *írtam* nagy ritkaság, úgy hogy sokan egyáltalában nem is érzik (v. ö. *irni szokom* e helyett *irni szoktam*). Ugyanaz a fordulat, mely az ó szláv multakra nézve a halálos ítélet kimondását jelentette, beállott tehát a magyarban is, mert ebben is az *írtam* kiváltképen cselekvést jelent már, s mint ilyen szükségképen vagy határtalant vagy határozottat s múltat, nem jelent. A nyelvérzék vonakodott ugyan határtalan cselekvést érezni oly alakban, mely eredeti értelmére nézve határozott cselekvést jelent annyiban, hogy a cselekvés vége a gondolkodó jelene által kétség kívül meg van határozva. Azért az *írtam* eleinte csak határozott múlt értelmében fordul elő, még pedig csupán nyilatkozatokban, melyekben a különbség nem volt annyira kirívó. Lassan-lassan azonban hozzá szoktunk határtalan múlt értelméhez is s vagy két száz év óta megütközés nélkül használjuk ez értelemben, a mint egy-két példa A r a n y b ó l bizonyítja:

Másnap az esztendő tavaszi reggele
Jó hún daliákra mámorosan kele;
Künn *ragyogott* ég föld fénye, vidámsága:
Benn küzd vala köddel az elme világa.
(Buda halála, II. ének.)

Még sem vala kedve játszani több harczot,
Szégyelte is ezt az iménti kudarczot.
(IV. ének.)

Ezután a szolgák, barna vegyes sorral,
Mint valamely árnyék *húzódtak* a porral.
Kit, a hogy elmondám, sátor alól végre —
Szemlél vala Gyöngyvér, Buda felesége.
Nézte alattomban, sátora szűz nyitján,
Állva belül vastag, lefolyó kárpitján...
(VI. ének.)

Mindaz, a mit a jelenekre nézve általában mondtunk, áll a multakra nézve is, azért ezeket minden szószaporítás nélkül csak az illető schemák alakjában állítjuk elő:

Ezekhez a schémákhoz, azt hisszük, nem kell bővebb magyarázat. Csupán azt a kérdést tehetné valaki, micsoda igeidő az *irtam vala*, ha nem az állapotot, hanem a cselekvést tekintjük benne. Ezzel a kérdéssel másszor talán még bővebben fogunk foglalkozni; most legyen elég, ha a görög grammatikák ama passusára figyelmeztetjük az olvasót, hogy a latin, német, magyar plusquamperfectumnak sokszor aoristus felel meg a görögben.

Miben áll tehát az igeidők ama bizonyos schémájának hibája? Ennek megfejtését az eddigiek után bátran az olvasóra bízhatjuk. Csupán azt akarjuk közelebbről megtekinteni, miben áll a hiba álnoksága. Abban, hogy folyamatos és beálló cselekvés alatt csakugyan azt szoktuk érteni, a mit itt a határtalan és határozott cselekvés neve alatt kifejtettünk, s mégis azt a hiedelmet erőltetjük magunkra, hogy ez benne van a schémában. Ebben pedig, ha a kettős értelmű *irok*, *irék* stb. alakokat, mint közönségesen szoktuk, határtalan cselekvés értelmében vesszük, mind a kilencz igeidő csupa folyamatos cselekvést jelent. Természetes, hogy így vagy az ἔγραψα nem illik be a schémába, vagy a magyarban nincsenek beálló igeidők. Ennek a schémának köszönhetjük azt az elterjedt balvéleményt is, hogy a magyar nyelv szegényebb igeidőkben, mint a görög. Minden fennhéjázás nélkül mondhatjuk, hogy gazdagabb, csak hogy a sok fa miatt nem látjuk az erdőt.

Térjünk vissza ismét oda a honnan kiindúltunk. *Ira* = *ír vala*, e tétel most már teljesen világos előttünk. Elismerjük azomban azt is, hogy a takarékos nyelv sokszor az értelem különböző árnyéklataival ruház fel olyan kifejezéseket, melyek eleinte teljesen azonosak voltak. Megengedjük tehát, hogy az *ira* és *ír vala* útja már szétágazódni kezdett s az egyik azon irányban indult meg, mely a határozott, a másik abban, mely a határtalan cselekvés tartományába vezetett volna. De azonközben egy fontos fordulat állott be, mely mind az *ira*, mind az *ír vala* alakot maradásra és lassú pusztulásra kárhoztatta. Nem volt többé szükség rájuk, ez az *ira* és *ír vala* további története. Valamint az organikus természetben az olyan organumok, melyekre többé semmi szükség, sorvadásnak és pusztulásnak indulnak, úgy enyésznek a beszédből az *ira* és *ír vala* alakok. Az *ír vala* már teljesen kiveszett, azért csak dicsérhetjük költőink jó izlését, hogy e nehézkes alaktól úgy irtóznak. Minek az *ír vala*, ha az *ira* teljesen azonos vele s a sokkal életre valóbb *írt* is ugyanazt jelenti? Véleményünk szerint a régi múltaktól előbb-utóbb végbucsút kell vennünk, mert azok ma már erős visszaesés színében tűnnek fel előttünk; s az *ira* és *ír vala* a nyelv egy meghaladott korára emlékeztetnek bennünket.

KOVÁCS MENYHÉRT.

ÉLŐ MEG ELAVULT KÉPZŐK.

IGEKÉPZÉS.

d) Reflexiv igeképzők.

1. Reflex. -*ódik*, -*ődik*.

Riedl a „Magyarische Grammatik“ 129. lapján így elemzi e képzőt: -*ő* + *d* + *ik*. Az első rész ugyanazon -*ve*-ből vonódott össze, mely nevekhez is járúl és „vmivé válást“ jelentő szokat képez; a 2. rész az inch. -*d*, és az utolsó az -*ik*, a reflex. képző.

Hogy melyik az a -*ve*, mely Riedl szerint deverbális és denominatív egyszerre, valóban nem találhatom ki. Nem gondolja talán a „katonává, világgá, hova, tova“ -*rá*, -*ré*-jét. Világos, hogy R.-t az -*ik* vezette félre; mindenáron ennek szeretné tulajdonítani a reflex. hatást; pedig mint az össze-

hasznító nyelvészeti bizonyítja, az egyedül az -ó, -ő-be olvadt -*v*-ben keresendő s még ott is, hol az -*ik* transitív és intransitív igék megkülönböztetésére szolgál, tulajdonképpen a beleolvadt -*v* végzi e funkciót: *tör* és *törík* (e. h. *tör-v-ik*, mint *fek-sz-ik*, *feküszik* e. h. *feküvszik*) (Bud. Jegyzetek.)

Hogy a -*d* inch. képző, abban igaza van Riedlnek. Erre nézve meg Fábiánnal gyűlik meg a bajunk, ki azt állítja, hogy az „árad, likad, vajudik, verődik” -*d*-je különbözik a „bököd, döföd, pököd”-beli frequ. -*d*-től és mindkető a mom. „kondít, kondúl, csordít, csordúl” -*d*-jétől (NyK. II.). Fábián a „verődik” reflex. jelentését, a „döföd” frequ. értékét és a „kondít” mom. jelentését egyaránt a -*d*-nek tulajdonítja, a mi nem gátol bennünket abban, hogy mind e képzésekben a -*d*-t továbbra is frequ., még pedig többnyire inch. képzőnek ne tartsuk (v. ö. éled, gyúlad, fúlad). — A reflexív -*ódik* képzőt tehát így fogjuk magyarázni: reflex. -ó (-ovo) + frequ. -*d* + neutr. -*ik*.

Elégé használatos képző mai napság is: *felesződtem* IX:424. Szék. | *percselődik* párosodik u. o. | *bucsálódik* búslakodik IX:428., 462. | *ételődik* VIII:462. Szék. | *bajlódik* u. o. | *elszőntyolódik* IX:479. M.-túr, | *eladódik* VIII:40 Dunántúl | *káspálódik* I:136 Szeged | *forralódik* forrong I:278. Csall. | *szegődött* „sz. bér, osztott koncz” I:324. Szeged | *bakolódik* truczoskodik (v. ö. megbakolja magát) I:381. Deésakna | *megfűződik* Ar.-Gyul. II:5 | *aglálódni* akadékoskodni II:278. Orm. | *fészülődik* fészülködik V:221. Szék. | *évégeződik* elvégzi dolgát VIII:324. Szentés | *elveszelődik* VIII:522. Győr (MA. elvész) | *értekeződik* értekezik Ar.-Gyul. I:367. (MA. értekezem) || *vergelődik* Kom. Csipk. | *harsolódom*, *pörlődöm* MA. || *forgudó* ügyes II:87. Göcs., *forgudúk* IV:39 (MA. forgolódom).

Az -*ódik*, -*ődik* képző élő voltát mutatja az is, hogy az ország legtöbb vidékén elavult -*tatik*, -*tetik* szenvedő képző helyébe lépett. Így Mészáros I. bizonyítja (Ny. VIII:446), hogy „a m.-túri nyelvjárás a külszenvedő igéket nem ismeri. Helyettük a belszenvedőkkel él: *megfővődött* az étel, *megszégelődött* a rák, *meglocsolódott* a kert, *felásódott* a kert” stb. — Munkácsi is állítja, hogy az -*ódik* a csángóknál is él (Ny. IX:530); ez állítást csak két példá-

val bizonyítja ugyan (hordozódik, hallatszódik), de azért elhisszük neki, minthogy fent idézett példáinkból látjuk, hogy

a reflex. -ódik, -ődik az egész magyarságban él. *)

2. Reflexiv -ődzik.

keverődzik VIII:43. KKHalas | *vakarózzok, nyihelőzzök*, u. o., *himbálódik* I:377. Szeged | *vetekedzik* elterjed a seb VIII:474. Szék. | *takaródik, tekerődzik* | *hallgatódik* | *lopódik*.

Az önállóan is használatos alapszó tisztán elválík a képzőtől a „kever, vakar, takar, teker, himbál, hallgat, lop” alapigéktől képzett származékokban. De minthogy nagyon könnyen megszámolhatjuk az -ódik képzős igéket és nagy részök különben is más reflex. képzővel is használatos; *keverődzik*: *keveredik* | *tekerődzik*: *tekeredik* | *lopódik*: *lopakodik* (V:34. Nógr.) és *lopóczkodik* (*lopódz-kod-ik*), a képzőt élőnek nem vallhatjuk. Ugyanezt bizonyítja a MA.-nál előforduló *keverődzeni* és *keveredni*, *rugodozom* és *rugódom*; míg az, hogy ugyancsak MA.-nál *subausculto* fülhegygyel *hallgatok* és *hallgatódzom* nincs meg, e származék újabb voltára mutat.

Elhihető tehát Munkácsi állítása, mely szerint az -ódik a csángóknál valósággal élő képző, noha csak 3 példával bizonyítja: *kapódik, hallódik, tudódik* (IX:530).

E példák azért nyomósak, mert a mindennapi életben nagyon gyakran előforduló szók s ha az -ódik már elavult volna, akkor más reflex. képzővel használnák.

A refl. -ódik képző a csángó nyelvjárásban élő képző.

3. Reflexiv -ózik.

váltózik változik I:333. Csall. | *siratózik* (az átnemhatóság jelölésére) V:48. Moldva | *tartózik* tartózkodik V:64. Szlav. | *türkőztesd* magad I:327. Székely | *nyertózik* nyerősdit játszik III:282. | *emelőzik* I:381. Deésakna | „Nem is *teremtőztem* béresnek, villásnak” Ar. — „A köhögéstől *türtőztette* magát” Ar: — Az egy „emelőzik” igét kivéve

*) A rövid -odik, -édik, mint *keveredik, tekeredik, gémberedik, áporodik* (zárul. Tájsz. Göcs.), *megőgyelődik* (I:369 Alföld) nem más, mint az -ódik, -ődik megrövidülése (v. ö. Simonyi. Nyelvt. 89. l. 257., 261.)

minden idetartozó származék *-t* mom. respective caus. képzős igéből ered: vált-, sirat-, tart-, türt-, nyert- mom. *-t* képzős igék (Bud. MUgSz.); *teremt-* caus. képzős ige. A székely *türkőztet* szintén *türtőztet* helyett van (v. ö. fekete: feteke).

Tudjuk az eddigiekből, hogy mind a mom., mind a caus. *-t* elavult képzők, így tehát ezek segélyével az *-ózik*, *-őzik* képzőnek való új alapszó nem támadhat, a mi a képző elavult voltát bizonyítja. Tévedésnek kell tehát tekintenünk Munkácsi állítását (IX:530), ki az *-ózik*-ot is élőnek tartja a csángó nyelvjárásban. Állítását e 3 példával bizonyítja: *lakózik*, *szillámpózik*, *termekőzik*. A két utóbbinak alapszava „szillámp-”, „termek-” önállóan nem használatos szók, a mi megdönti azon véleményt, mintha újabb keltűek volnának; az egy „lakózik” pedig egyes-egyedül mitsem bizonyít s alkalmasint ép úgy hagyományképen maradt a csángókra, mint a szillámpózik, termekőzik.

A reflex. *-ózik*, *-őzik* képző elavult.

4. Reflexiv *-úl*, *-ül*.

vonúl, *nyomúl*, *járúl*, *sérül*, *fonúl* stb. | *kötül*, *mosúl*, *ütül*, *fogúl* (IX:530. Csángó) | *húzúl*, *érül* (III:327. Csángó) | *elhúzúl* I:381. Deésakna (MA. húzodozik) | *megcsábúl* tébolyodik IX:478 | *kimenyül* kificzamodik VIII:378. Csall. VII:40. Érsekújv., VIII:564. Rozsnyó (MA. *kimenyül* és *ficzamlík*) | *levonúl* -ódik IX:557. Kassa | *szorúl*, *feszül*, *tanúl*, *menyül*, *marjúl* (MUgSz.). — *fordúl*, *mozdúl*, *csendül*, *szédül*, *rándúl* (Bud. Adatok) | Simai: *hódúl* (MA. hódol), *lódúl*, *tsordúl* (MA. „ha nem cs. is, cseppen”), *zúdúl* (MA), *mozdúl*, *tsendül* (MA), *rendül* (MA), *zendül* (MA. Sonor zöndöles; az *-ő*-re nézve v. ö. *háboról* turbatur Fer. I., és *megpuztoltatic* MC.), *gördül*, *pördül*.

Látjuk, hogy a reflexiv *-úl*, *ül* egytagú, sokszor elhomályosodott gyökigékhez és frequ. *-d* képzős, szintén egytagú igékhez járúl. Már pedig ezek száma a nyelvben meg van határozva; tehát képzőnknek való új alapszó nyelvünkben nem támadhat; miért is az elavultak közé tartozik. — Munkácsi állítása szerint a csángóknál még mindig él az *-úl*, *-ül* és állítását a következő példákkal bizonyítja: *fogúl*, *kötül*, *ütül*, *megsántikúl*, *mosúl*; hozzá-

tehetjük még *húzúl, érül* (III:327). E példák közül „*ütül*” és „*megsántikúl*” bizonyító erővel nem birnak: „*megsántikúl*” alapszava (*megsántik-*) önállóan nem használatos, tehát nem lehet újabb képzés, valamint „*ütül*” sem, mivel csak szorosított értelemben használatos (*ütül* ömlik; „bele ü. a Móduva a Szeretbe” u. o.), *fogúl, kötül, mosúl, húzúl, érül* maradnak tehát mint olyanok, melyeket újabb keltűeknek lehetne mondani. Minthogy azonban ép úgy, mint a föntebbi példák egytagú gyökigékből képezvék, csak bizonyos határig gazdagíthatja az *-úl, -ül* a csángó nyelvjárást új származékokkal s így nemsokára ott is a terméketlenek közé fog tartozni. Addig azonban a reflexiv *-úl, -ül*-t a csángó nyelvjárás élő képzői közé kell soroznunk.

5. Reflexiv *-ik*.

Látszólagosan *-ik* a reflex. képző a *törík, hallík, bízik nyúzik* nyúzódik (III:4 Csángó) | *oldík* oldódik (u. o.) igékben. Ilyenek még: *árik* megromlik IX:428. Székely | *sindik* fogy III:4. Csángó (MA. *sindem* languesco) | *küzsík* u. o. és Székely | *sérik* sebzik, fáj u. o. | *forrik* ered u. o. | *megképzík* elképed IV:323. | *fogontozík* fogódzik Kr. Vadr. 395. | *borittozík* borong NyK. III. Háromsz. | *szúnyík* hűny IV:182. | *kibékélik* IV:144. — *Törík, bízik* eredeti **tör-v-ik, *bí-z-v-ik* helyett van (Bud. MUGSz. 349, 487), mint *fekszik: feküszik, feküvszik* helyett s ezen kiesett *v* a tulajdonképen reflex. képző; ugyanaz, mely az *-ódik- -ódzik, -ózik, -úl* hosszú magánhangzójában van meg.

Könnyen megszámlálhatjuk az ily módon alakult igéinket, mi e képzésmód elavúlt voltára mutat.

Jegyzet. A reflex. értéket sokszor visszatérő névmással fejezzük ki: Úgy is *töri magát*, dolgozik eleget. Pet. *Megfogta magát* az idő (Ny. IV:173). *Megjárom magamat*: járni megyek (VI:190 Székely). *Elszellentette magát* (IV:478.). *Siratozza magát*: sirdogál (Kr. Vadr. 9.).

6. Passivum *-atík, -etik, -tatík, -tetík*.

Az *-atík* eredetibb *-tv-ik* helyett (v. ö. *hites: hitös: hitvös*. Már Szarvas G. bebizonyította, hogy e képző az élő nyelvből kiveszett. Helyette vagy cselekvőre változtatjuk a mondatot, vagy pedig a reflex. *-ódik* képzővel élünk

(VIII:446. A m.-túri nyelvjárásról. Mészáros). Pl. *elvivődött* a búza, *eladódott* a kert stb.

Hébe-korba használja még a nép a *-tatik*, *-tetik*-et is; pl. *lácztatik* IV:332, *tétessék*, *vitessék* 91, *születtetem* 327, *kivántotik*, *engedtetik* 332, *rendűtettek* 523. Sőt mint Munkácsi bizonyítja, a csángóknál még mindig divatja van: *megkévántatik*, *elmesszettek* stb.

A passivum *-atik*, *-tatik* a csángó nyelvjárásban él.

Összefoglalása a reflexiv igeképzőknek.

1. Élők: *-ódik*, *-ődik*.
2. Tájszólásban élők: *-ószik*, *-ődzik* (csángó) | *-úl*, *-ül* (csángó) | *-atik*, *etik*; *-tatik*, *-tetik* (csángó).
3. Elavultak: *-ózik*, *-őzik* | *-'ik*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította: MIKLOSICH FERENCZ.

pizsitník: alauda cristata, haubenlerche. — cs. *pažitnik*.

pletyka: gerede, klatsch. — t. *pletka*, cs. *pletka*.

655 *podluska*: segmentum, schnitte; ein gericht aus kohlschnitten (Dank.), a kiültetett káposzta torzsának gyöngye hajtásaiból készült éték (Krsz.). — lengy. *podłuźka*: nach der länge geschnittenen stück, krajać melon w *podłuźki*.

pogácsa: kuchen. — úszl. szb. *pogača*; rum. töb. *pogače*; alb. *pogátše*. (Fremdw. 118.) † (NyK. II. 473.)

pogányka, *pohánka*: polygonum fagopyrum, buchweizen. — **poganka*, cs. t. *pohanka*. Vö. *hajdina*, *haricska*, *tatárka*.

pohár: poculum, becher. — úszl. szb. *pehar*, t. *pohar*; rum. *pŭhar*; alb. *pehár*. (Fremdw. 114). A finn *pikari* = óskand. *bikarr*. (Thoms. 162.) † (NyK. II. 473. XVI. 286.)

pohárnok: mundschenk. — szb. *peharnik*; rum. *pŭharnik*.

660 *pojána*, *poján*: irtovány rodeländ és tisztás lichtung (Gyarm. 323.). — ószl. *poljana*: campus, t. *polana*: campus inter silvas; rum. *pojanŭ*: wiese im walde.

pók, *pank*: aranea, spinne. — ószl. *paqkŭ*; rum. *paing*, *paéndžin*.

pokol, azelőtt *pukal* (Rév. 1. 86.), (Endl. 745.): hölle. — ószl. *pŭklŭ*, úszl. *pekel*; mordv. *ad* az or. *adŭ*-ból. Vö. rum. *pŭklŭ*: nebula, vapor. † (NyK. VI. 311.)

pokróc, *pakróc*: kotze. — ószl. *pokrovici*: operculum, szb. *pokrovac*, t. *pokrovec*; rum. *prokovicŭ*; alb. *pokróve*; úgör. πορχόβα. † (NyK. II. 473.)

póla, pólya : fascia, windel. — mszl. *povijalo* : instita, cs. t. *povijadlo*.

665 *polcz, pócz* : gestell. — úszl. szb. t. *polica* ; rum. *policǔ* ; alb. *polítse* ; úgör. πολιτζα.

poléka : iusculum, suppe. — cs. t. *polevka, polivka*. (Gyarm. 339. 351.)

poloska, poloczka : cimex, wanze; *palaczka* (Tsz.); *palacz-féreg*, csimaz. — cs. *ploštka, ploštice*, t. *plostka, plostica* ; rum. *plošnicǔ*. A cs. elnevezés *plosk* : flach szón alapszik.

polovnyák : mensurae genus (Kel. 168.) — úszlv. *polovnjak* : eine mass von fünf eimern, szb. eine art getreidemaass.

polozsna, polozsnak, porozsnyak, porosnyak : nestei. — szb. *polog, položak*.

670 *poltra, pollura, pótura* : ein halber groschen. — ószl. *polǔ vǔtora* : unus dimidiatusque, t. *turák polturák* helyett; rum. *potor, potorǔ*.

polyva, pelyva : spreu. — ószl. *pléva*, úszl. *pléva* : gluma; rum. *plévǔ*. † (NyK. II. 473.)

pompos : eine art krapfen, kleines brod, Dank.-nál : cupe-diae. — t. *pampúch, pampúšek* (Lesch.).

pondró, kukacz : made. — cs. *ponrav, pondrav* : engerling, szb. ; crv, koji se kod mršavijeh konja pod repom nalazi, t. *pandrav*.

ponyva : wagendecke, plache. — ószl. úszl. *ponjava* : linteum.

675 *póráz, póré* : restis, strick. — ószl. *povražǔ*, úszl. szb. t. *povraž*.

porkoláb : castellanus, burgvogt, kerkermeister. — mszl. *porkolab* : exactor; rum. *pǔrkalab* ; amtmann, kerkermeister. Vö. *morkoláb* ; markgraf. (Fremdw. 119.) † (NyK. VI. 311.)

porond, porongy, poronty : progenies, brut; *porongy* : szolgácska (Tsz.); *poronty* : fattyu (Tsz.); *porongy* : perdix iunior (Krsz.). — ószl. *porodǔ*, úszl. szb. t. *porod*.

porond, porong : arena, sabulum, sand. — ószl. *prǫdǔ* : damm, úszl. *prôd* : sandiges ufer, szb. t. *prud* ; sandbank; rum. *prund*.

porong : stange (Tsz.). — ószl. **prǫgǔ*, cs. *prouh* : vibex, t. stria, radius.

680 *porosz, prusz* : Preusse. — cs. lengy. *prus*. E mellett használatos még *burkus*, rum. *burkuš*, mely úgy látszik a Brandenburg elferdítéséből keletkezett.

poroszló : apparitor, lictor, stator (Ver.); *poroszka* : equus tolutarius; *poroszkál* : traben. — szb. *prusati* : tolutim incedere,

ószl. *prusiči*: gradarius, szb. *prusac*. *Trabant* ol. *trabante* a német *traben* szóból.

posztó: pannus, tuch. — ószl. *postavŭ*: tela, szb. *postav*: linteum, t. *postav*: pannus (Semb. 79. mrut.); rum. *postav*. † (NyK. II. 473.)

potroh: abdomen, unterleib. — or. *potrochŭ*. † (NyK. VI. 311.)

poredál: beszél, reden, terécsel, plaudern (Gyarm. 322). — ószl. *povédati*.

685 *pozdorja*: schäbe, age. — ószl. *pažderŭ*, *požderŭ*: rum. *poždŭrŭe*.

pózna, *pózona*: pertica, stange. — cs. *pavuz*, *pauz*: wiesbaum, t. *pavúz*; *pózna* egy **paužina* alakra vezethető vissza, a melynek *paužyna*: stange formája a mrut.-ben meg is található; szb. *paužnica*.

pőnye: truncus, stipes, stamm, stock eines baumes (Dank.) — úszl. *penj*, cs. t. *peň*.

pőszméte, *kőszméte*: zöld egres (Tsz.), *pőszméte*: stachelbeere; ide tartozik még *pőszmete*: rauhhheit, stockrüben. Vö. *koszmacska* (Tsz.). — cs. *kosmatka*: rauhbeere, hr. *eragrostis* (Flor.), úszl. *kosmača*, *kosmato* grozdjiče: stachelbeere, lengy. *kosmatek*: jede rauhe beere.

prauda: eos discutiens ad *praudam* per pristaldum (Bél. 246). E helyhez a szerző ezt a megjegyzést csatolja: iudicium ad *praudam* idem videtur fuisse quod iudicium privatum, in quo iudex causas litigantium simpliciter sine ullo iudiciario ordine et sine testibus ad solam actoris rei que fidem interpositam discutiebat 272; ellenben Koll. szerint (1. 98.) „misit eos ad *pravdam* Varadinum” annyit tesz, mint „ad ius sive iudicium ferri candentis”; e nézethez csatlakozik Bartal is (1. 152.). — ószl. *pravida*, úszl. *pravda*.

690 *prém*, *perém*: saum, gebräme. — cs. *prém*, *prém*: rum. *prim*. A német *bräme* szóból ered,

príbék, *pribég*: transfuga, überläufer, latro, räuber, grausam. Tribus *pribech*, qui ex Turcia ad regiam maiestatem fugerant (Eng. 1. 51.). — ószl. *prébêgŭ*: transfuga; rum. *pribég*: vagus; *privég*: ausreisser.

pristaldus: regis (Endl. 339. 378.) iudicis *pristaldi* 364. horum (protonotariorum, olim *pristaldorum*) muneris erat acta iudiciaria in monumenta referre, exarare litteras adiudicatorias, denique executiones quas vocant peragere. *pristaldos* leges priscae appellant vocabulo, uti apparet, ex slavico vel, quod volunt alii, ex hungarico idiomate adscito: est enim *pöröstoldó* hoc est litigantes dissolvens, unde latina terminatione *pristaldus* enatum.

durabat haec iuris dicundi ratio ad Caroli I. tempora, qui, uti auctor est St. Verböczyus, processum iudiciorum, e Gallis acceptum in Hungariam induxerit. Notitia Hungariae novae. III. 103. *pristaldus* olim executor iudiciorum nobilium MA. *pristaldum* arbitrum fuisse inter litigantes et quum regis tum iudicum dynastarumque ministrum e legibus paret (Bel., Apparatus ad historiam Hungariae 191.) *pristaldus* fuit apparitor vel regis vel palatini vel comitis castri vel alius cuiuspiam iudicis, qui partibus litigantibus ad iunctus vel etiam sine his ad locum finiendae causae missus bona fide id dabat operam, ut sententia iudicis integre legitimeque finiretur. (Koll. 2. 58.) — szb. *pristav*: servus villicus; az ószerbben előkerülő *pristavi* (Danič. -rječ. 2. 439.) jelentése megegyezik a magyar forrásokban használt *pristaldus*-éval: camerarius (poljicai végzés); rum. *pristav*: apparitor, amtsdiener. A *d* járulékhang mint ezekben is: belénd **blěnŭ*-ból, forspont vorspann-ból, krispant grünspan-ból, puspan*d*; tehát: *pristav*, *pristald*, *pristavd*. Vö. *gornýk*.

prósza: milium, hirse (Dank.), *prósza*, *proha*: kukuruzkuchen, *porócza* (Tsz.): eine art kuchen. — ószl. úszl. *proso*: milium, szb. *proha* panis dulcioris genus, hr. *prohulja*: milium (Flor.) A hirse és kuchen jelentés némi nehézséget támaszt. A köles (hirse) Indiából származik s Caesar idejétől fogva s görögök és rómaiak előtt ismeretes volt. (Ung. 1. 12.)

prücsök, *ptrücsök*, *trücsök*: gryllus, grille. — szb. *čvrčak*, t. *čvrčok*. A *prücsök*-öt a *črčak*-kal már Verantius egybevetette vala.

695 *pukkan*, *pukkad*: krachen, knallen, bersten. — cs. t. *pukati*.

pulyiszka, *pulyicska*: staubmehl (Dank.). *pulyiszka*: farina fagopyri cum caseo frixa (Krsz.), *puliszka*: kukuruzbrei, *puliczka*: brei, kukuruzbrei. — úszl. *poliska*: staubmehl. A jelentések kissé szétágaznak, ennél fogva az összeállítás nem egészen biztos.

pulyka, *póka*: gallina indica, truthenne. — **puljka*, bolg. *pujkŭ*, szb. *pujka*, hszl. *puka* (Belost.), mrut. *puľka*, *pujka*.

puska: flinte. — úszl. szb. *puška*; rum. *puškŭ*; alb. *púske* (Fremdw. 120.) † (NyK. II. 473. VI. 311.).

puszta: wüst, wüste, *pusztít*: verwüsten. — ószl. *pustŭ*; rum. *pustŭ*: wüste. Furl. *pustot* terreno incolto. A finn *autia*: desertus = gót *auths* (tő *authja*). (Thomsen 132.) † (NyK. II. 473.)

700 *putnok*, *putnobfŭ*: mentha pulegium, poleikraut. — t. *putnik*, *poputnik*: wegerich.

puzdarék, *puzdrék*: geburtsschmaus. — t. *poždravek*: convivium (Lesch.), ebből *poždravkati*: zutrinken, *ždravkati*.

puzdra: köcher. — t. *púždro*, cs. *použdro*: theca.

púzza: schnecke. — szb. *puž*, úszl. *polž*, *puž*; alb. *pužmuž*.

R.

rab: servus, rabszolga. — ószl. *robŭ*, szb. *rob*; rum. *rob* alb. *rob*. † (NyK. II. 474.)

705 **rabota**: opera (Tsz.), **rabot**, **robot**: frohndienst. — úszl. *robota*, *rabota*; mordv. *robotā*: arbeit; rum. *robotŭ*; kfnéin. *robâte*. Furl. *rabotta* prestazione di lavoro senza pagamento. † (NyK. II. 474.)

rácsa: netz zum krebsfange. — ***rača**, úszl. *račica*: netz zum krebsfange, netzhaut bei den schweinen, szb. *račilo*. Vö. **rácsa**, **rács**: flechtwerk (Dank.) és mrut. *rač*: gitter, *rost*.

rač: serbē. — ószb. (**rasiskŭ*) *rašikŭ*, innen a lat. Rascia Racia mellett, mely utóbbi de Maizières-nél. (Rad. 22. 282.) található. A *rašikŭ* (Rasi-ból, hol ma Novi Bazar van) nevezettel a szerb beltartományt foglalták össze a partvidékkel ellentétben; innen: *kralŭ vsêhŭ rašikyhŭ zemlŭ i pomoriskyhŭ*: rex omnium terrarum rasciarum et maritimarum.

radina, **rodina**: convivium puerperarum, taufschmaus. — cs. *rodiny*: geburtstag.

rag: horn, tragstange am dache (Dank.). — ószl. *rogŭ*, úszl. szb. *rog*.

710 **ragyiva**: gnavus, solers, ezenkívül amoenus (Krsz.). — *radivŭ* egy or.-szlov. kútfőben; alb. *radit*.

raj: bienenschwarm. — ószl. szb. *roj*; rum. *roj*. † (NyK. II. 474.)

rák: krebs. — ószl. *rakŭ*, úszl. szb. *rak*; mordv. *rakā*; rum. *rak*.

rakoncza: aufhaltgabel, spreitze, **rokoncza** (Gyarm. 81.), **rokincza** (Tsz.). — szb. *rukunica*: handhabe, griff, *rukunice*: die deichselstange eines einspännigen wagens.

rakottya, **rekettye**, **rakitta**, **rakotla**: salix viminalis, bachweide; **rakata**, **rakatya**, **reketya**: salix latifolia aquatica (Kan. 8), **rekethyefa**: vimen (11). — úszl. szb. *rakita*; rum. *rŭkitŭ*, † (NyK. II. 474.)

715 **rārō**: falco haliacetes, falco cyanopus, entenstosser. — cs. t. *raro*h.

rása: rasch. — úszl. *raš*, szb. *raša*. (Fremdw. 121).

rásza: pflanze (zum versetzen). — szb. *rasad*, vö. mhr. *presad*: pflanzen és t. *priesada*; rum. *rŭsad*: pflanze, *rŭsŭdesk*: pflanze, verpflanze. † (NyK. II. 474.)

rászt, lépdagadás: anschwellung der milz (Tsz.), tympanites, trommelsucht. — hszl. *nerast*: lienis tumor (Belost.); rum. *rast*.

récze, **rucza** és **góca**, **kácsa**: ente. — úszl. *rêca*, *reca*, *raca*,

szb. *raca*; rum. *racă*; alb. *róșe* (Boll. Sitzb. 19. 302.). † (NyK. II. 474. VI. 311.)

720 *rend*: ordnung. — ószl. *reďŕ*, úszl. szb. *red*; rum. *rând*; alb. *rend*. † (NyK. II. 474.)

répa: brassica rapa, weisse rübe. — ószl. úszl. *rêpa*; morv. *räpo*; alb. *répe*. A *rêpa* deminutivumán: úszl. *répica*, cs. *řepice*, t. *repica* alapszik a magy. *repcze*: sinapis arvensis; rum. *rapicu*. (Fremdw. 122.)

res: öffnung im zaun. — úszl. *režati*, *režati*. Ide tartozik a rum. *rundžesk*: blecke die zähne.

retek: raphanus sativus, gartenrettig. — úszl. *retkev*, *retkva* (Fremdw. 122.).

retesz: riegel, catena (R. E. 3. 341.). — cs. *řetěz*, t. *reťaz* rum. *retěz* (Fremdw. 122.). † (NyK. II. 434. VI. 312.)

725 *režsnyicze*: handmühle (Gyarm. 326.). — cs. *žerna* (többes seml.), t. *žarnov*. A magy. *režsnyicze* s rum. *rešnič* egy *žernice* deminutivumra vezetendő vissza.

riba: apró halacska, fischchen (Tsz.), *ribahal* (Krsz.). — ószl. *ryba*, úszl. szb. *riba*.

riska: röthlich. — cs. *ryška*: goldfuchs, t. *riška*: rothhaarige person; rum. *ryškov*: eine art pilz, ritsche (Iszer). Vö. t. *ryšavka*: eine rothe kuh; t. *ridžec*, lengy. *rydž* (ószl. **ryždī*) ritzke, reiszke. Gyökere *rūd*: rubere.

ritka, *retka*: selten, schütter. — ószl. *reďŕkŕ*, úszl. *rêdek*, szb. *rijedak*.

rocska: gelte, melkgefäss. — ószl. *račika*, úszl. *rôčka*. A t. *ročka* valószínűleg magyarból van kölcsönözve.

730 *rogosz*: carex pseudocyperus. — ószl. *rogožŕ*: papyrus, szb. *rogož*: typha latifolia, rietgras; rum. *rogož*; alb. *rogós*; úgör. *ῥαγάζιον*.

rombol: zerstören, zu grunde richten. — ószl. *raċiti*; alb. *reċbúem*.

róna: ebene; vö. *róna*: fusssteig (Tsz.). — ószl. *ravīnŕ*, úszl. *raven*.

ros: rufus (Krsz.). — ószl. *rŕždī*, *ryždī*.

rosta, *resta*: reuter. — ószl. úszl. szb. *rešet*. † (NyK. VI. 312.)

735 *rostély*: rost, gitter. — úszl. *roštelj* (Fremdw. 123.)

rozs: secale, roggen; *rozsanya*: mutterkorn. — úszl. *rŕžŕ*, *rž*, *hrž*, cs. *rež*, gen. *rži*; mordv. *řoz*: roggen. A finn *ruis*, genit. *rukiin* vagy óskand. *rugr*, vagy a mi inkább valószínű lit. *rugis* (Thoms. 167). A *rozs* hazája az Alpesek és a Fekete tenger közti térség (Ung. 1. 9.), a szlávokhoz nevével együtt valószínűen a németektől került. Vö. *rozmok*.

rózsá: rose. — úszl. *roža* (Fremdw. 123.).

rozsa: rost, **ragya:** mehlthau. — ószl. *růžda*: rubigo, aerugo, rost, honigthau, mehlthau, t. *hrdža*: rost, *ridža*: mehlthau. A szerb *rdja* ga popala! átkozódásban a *rdja*-nak mehlthau jelentést kell tulajdonítanunk. A *ragya* vörössé változtatja a zöld levelet, innen a *růžda* = *rūd-ja* elnevezés.

rozsnok: roggentrespe. — cs. (*růžī*-ból) *režnik*: bromus secalinus. Vö. *rozs*.

740 **rösque, rasgya:** virgae, sarmenta, reisir (Dank.) — ószl. *roždije*: palmites, sarmenta, úszl. *roždžje*, rut. *rôždžje* *rôščja* mellett, *rožga*-nak collectivuma.

rúd: stange, deichsel. — szb. *rud*: deichselstange; rum. *rudŭ*: stange. A szb. *ruda*-nak az ófném. *ruota*-val való egybevetése ellen a *d* helyett álló *t* tiltakozik. † (NyK. II. 474. VI. 312. XVI. 287.)

ruha: kleid. — ószl. *ruha*; rum. *rufŭ*; úgör. *ῥούχον* (Fremdw. 123). † (NyK. II. 474. VI. 312.)

rusznjak: der kleinrusse Ungarns und Galiziens. — t. *rusňák*.

745 **ruta:** raute. — úszl. szb. *ruta*; rum. *rutŭ* (Fremdw. 123.). † (NyK. II. 474.)

SZARVAS GÁBOR.

HIBÁS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK.

IV.

8. *Mely, a mely.* E visszamutató névmásnak a tárgyesete minden körülmény közt csak tárgyatlan igeragozást kíván; tehát akkor is, a mikor a *mely* jelzőül áll a név előtt, pl. a *mely embert* csakúgy *hajtanak* a munkára, attól stb. A *mely levelet* később *adsz fel*, az már nem megy el a mai postával. „A *mely* abroszt sokat *viselnek*, szöszsze válik.” (Faludi F. „jegyzőkönyve”). — Hibás e szerint a következő szerkezet: („azon távirat is, a melyet Sedlmayertől . . . vett) *s mely táviratot* a mai Bud. Hirlap nem egészen hű szövegben *közlí.*“ e h. *közöl.* Gyakran találkozni ezzel a helytelen ragozással és egyszersmind a *mely* szónak is hibás használatával. Az itt megrótt mondatban szükségtelen a *mely* névmást követő *táviratot* főnév. A már úgyis megemlített táviratról elég azt mondani folytatólag: „és a *melyet* . . . *közlött.*“

9. *A ki, a mely* stb. A visszamutató névmástól vezérlett mellékmondat gyakorta félbeszakítja a főmondatot, pl. *mindaz, a mit mondtam, csak tréfa volt.* Ilyenkor a visszamutató névmás, a szóegyeztetés viszonyánál fogva, egyes számban áll meg ott is, a hol a vele viszonyló egyes számú szónak egynél több személyt vagy dolgot jelező számnév a jelzője, pl. Az a *két hölgy, a ki* tegnap a városligetben *sétált*, nem *német* hanem *angol*; nem

így: Az a *két hölgy*, a *kik* stb.: mert ekkor furcsábbnál furcsább szófüzés támad pl. Az a *három spanyol*, a *kik* csak tegnap *érkeztek* ide, *megnézték* ma Munkácsy képét (*spanyol* és: *megnézték*!); vagy: Az a *három spanyolemler*, a *kik* . . . *érkeztek* ide, *megnézte* ma stb. (*érkeztek* és: *megnézte*!)

Épen ilyen szép mondatpár a következő: „A *két Evannal* együtt vádolt *agitator*, a *kik* azt *hitték*, hogy Evan túl van a határon. . . . leleplezéseket *tett*.” Növeli a hirlapi közlemény szépségét a kezdet: „A *két Evannal*” . . . holott csak *egy Evan*-ról van a szó! Az egésznek szabályos szerkezete ez: „Az Evan-nal együtt vádolt *két agitator*, a *ki* azt *hitte*, hogy . . . a határon, . . . leleplezéseket *tett*;” vagy ez: „az . . . *két agitator*, abban a hiedelemben, hogy stb., . . . leleplezéseket *tett*.” A többes szám csak úgy lehet helyén, ha a két mondat egyszerűen követi egymást így: „volt ott *több* olyan *kép* is, a *melyeket* csak *középszerűeknek* tartok.” Így legalább nem kirívó az egyezés hiánya. De én ezt is csak így mondanám: „*több* . . . *kép* is, a *melyet* csak stb.

Legkevésbé bántó — talán nem is bántó — a számba való nem-egyezés ott, a hol az első mondat (a főmondat) nem is sejteti a mellékmondatban bekövetkezendő visszamutatást, pl. *Várt ott tömérdek ember*, a *kik* aztán türelmüket veszelve lassan-lassan *elszéledtek*.

10. *Inszczenírozni*. Nincs itt szükség *szcz*-re. Az olvasó közönség csak ismeri a *scena* szót. Aztán: *íroz*! Német-magyar dualismus! Ha már ennyire tetszik valakinek ez idegen szó, adjon neki legalább tiszta magyar képzőt. Megmondja, a többi között, Molnár Albert is, miféle képző kell az ilyen szónak (Toldi. Corpus Grammaticorum 239. l.): „Verba porro a Latinis deducta (quae Germani per *íren* efferunt; ut *disputíren*, *jubilíren*), Ungar. formant per *ál*, ut *formál*.. *disputál* . . . *próbál* etc.” Próbáljuk meg hát: *insceníren*, *inscenál*.

11. *Verzió*, *converzió*, *transverzális* s több efféle. Ez a *z* újabb keletű. Nem helyes; mert latinul így írjuk e szókat: *versio*, *conversio*, *transversális*, ejteni is így ejtjük ki helyesen. Szint-úgy ezekben: *conserval* *conservatív*, *transatlantikus* és hasonlóknak is *sz*-nek kellene hangoztatnunk az illető *s*-t; *z*-nek ejtjük ki pedig (konzervál stb., tranzatlantikus; nézetem szerint hibásan). Amazt így is írják már többnyire; emezt talán még nem írják *z*-vel. De ha meg nem állapodunk ezen az uton, nemsokára még az *exempláris*-ből is *egzempláris* lesz majd. Ne szaporítsuk tehát a semmivel se igazolható efféle *z* hangokat és ne honosítsuk meg az irodalom mezején.

12. „Ez azt bizonyítja, *mily jól jött a németeknek ez az*

esemény (wie gut den Deutschen dieses Ereigniss gekommen ist). Már hiszen a németnek jól jöhet az ilyen szólásmód; de a magyarnak *roszul jön* biz az. Többet nem mondok róla, minden további szó csökkentené értékét.

JOANNOVICS GYÖRGY.

BARCZAFALVI NYILATKOZATAI A NYELVÚJÍTÁSRÓL.

»Tökéletesen megengedem biz én« — folytatja Barczafalvi levelében — „ezeket is, azt mondod, és már nem tudok mit mondani. Köszönöm édes jó emberem, hogy ennyit engedté, vagy inkább is engedni tartoztál. Ime, hogy megmutassam, hogy én is tudok emberséget, már én engedek néked.

Megengedem hát, hogy *hibáztam* és némely szókat nem jól találtam. De, avagy nem a te kötelességed lett volna-e engemet barátságosan meginteni s jobbra tanítani? hiszen kikértem vala ezt magamnak az első levelemben. Hát már nincs más mód, ha valaki hibázik, hanem csak a mocskolódás? Én úgy tartom, nincs messzebb az ég, mint a pokol, és csak annyiba kerül egy angyalt leszólítani egy feltekintéssel a szeretettelteljes intések kisáfárlására, mint minden furiákat felcsődíteni egy letoppantással az epesárból galacsérült mocskok kiparittyázására. S ha *hibáztam*: kívánhatni-e én tőlem, hogy ne e világból való legyek? ám hiszen, hányszor kell itt elesni, míg megtanulunk járni? hányszor hempergödzünk jó tova alá, meg-meg sikamolván addig, míg a völgyből, a honnan csak Mikófalva látszik, felmászunk a Tokaji hegyre, a honnan már Debreczent is látjuk s Mádot is? Eb hiszi, hogy ezer makulát ne ejtett volna Zeuxis, míg a seregély s rigó belevágta az orrát abba a gohérba, a melyet festett. És ugyan nem úgy van-e, hogy sok el nem sült próbáknak kellett addig lenni, míg Polidórus Vergilius egy egész könyvet írhatott a Találókról? Egyszóval, nincs igazabb, mint az, hogy forrni kell a bornak, ha valaha tiszta akar lenni; télnek kell lenni előbb, hogy nyár legyen; fekete éjszaka után van a fehér nap is: bizony nekünk is a homályoknak s hibázásoknak ábéczejét kell előbb keresztül silabizálnunk, s úgy hagyhatunk aztán egy csupa tiszta igazságokkal tele tömött Kalepinust magunk után. S ha *hibáztam* némelyikben, de úgy gondolnám, nem mindenikben: hát egy csepp mézért nem lehet-e elszenvedni egy-két pár fullánkot? Ha a Miron rézből öntött tehenei között csak egy van is olyan, mely az utczán lévén, midőn a csordás kihajtana, azt gondolván, hogy az a többi közül maradt el, rá üte a farára mondván: Haj! után, Kesely! nem lehet-é azért a többieket is elszenvedni, ha szintén azokra nem fog is botot az öreg após? Még a biblia is megszenved egy Lótért egy Soárt.

Azt fogadtam vala legelső levelemben, hogy kész vagyok legkisebbet is megváltoztatni, a mi nem tetszik; ime most tudtomra adák, hogy az új szók nem tetszenek mindenkinek. Óh beh örömet cselekszem a megváltoztatást! hiszen nekem nem arra kell vigyáznom, mi tetszik nékem, hanem mi tetszik az olvasóknak, mert én nem magamért írom, hanem másokért! És, bár csak eddig irták volna azt meg! beh megköszöntem volna! aminthogy most is köszönöm; éppen csak azt sajnálom, hogy némelyek nem úgy adták tudtomra, mind a hogy illett volna. Teljességgel nem akarom, hogy valaki megbotránkozzon leveleimben, amint ezt másszor is jelentém. Én ugyan nagy tehertől szabadultam meg, melyet mindazáltal szívesen cselekedtem a haza javára, mert csak mondhatom, hogy ugyan fürödtem az izzadságban, még egy szót kicsináltam. Kimaradnak hát mind az új szók. Megholtak. eltemettem őket; jól mondám hát feljebb.

Halottunk van! Hallatlan dolog! Pozsonyban 60 született Magyarokat nyelt el egyszerre a temető e folyó hónapnak 26-dikán, még pedig — rettenetes! — mind elevenen. Én vagyok a szomorú fél! mind az én magzatim valának; keserves egy állapot! Milyen teljes gyönyörűségemre voltak már is! már többnyire majd mindegyik nagy ember volt a hazában: ki kormányodalmnok, ki titoknok, ki belörmész, ki tábirász, ki tanaknok stb. Oda vannak Őségek! űresen maradtak a késszernyéek, a püspöködelmek, okodalmok, társadalmok, stb. Engem ugyan mintha a villáng ütött volna meg hogy ezen környülmények közé estem! Ugyan van-e ehhez hasonló több eset akármelyik százszakában? Nincsen, bár hányjuk fel minden eddig volt halottaknak renczéjeket. Most látom már, hogy azért áradt meg a legközelebb költ leveleimben a Duna, hogy legyen neki mivel sirni e gyászos esetben: a minthogy sirt is annyira, hogy minden körülbelöl levő árkosoknak hirekkel esett. Csak mind könnyebben esne, ha mint más halottakat szoktak, lélektelen fektethettem volna be őket a halálnak kormos börtöndejébe; de imé egészen — borzadok, csak említvén is — egészen elevenen kellett őket a temetőbe bezárnom. A kísérők mind egy szálig lábtýúsok voltak, még pedig oly femzsesen, hogy egy cseppel sem hazudok, ha azt mondom, hogy egész Rakomaz jelen volt. Soha sem láttam életemben oly vig kísérőket; és már kiérének nagy szép hosszátában, elnyulva lépegetvén a temetőre. Itt volt bezzeg rám nézve a legrettenetesebb tünémény! csak annyi, hogy megállottunk a temetőkert felületén, én ugyan a közepén a halott Magyar Istokékkal együtt, de a kísérők a kapunál, hogy közülök egy se szaladhasson vissza, azonnal egy közülök búcsuzni kezde tőlem a többieknek képekben, egy kis

Mondolatot mondván ezen szókkal: „kedves életben maradt atyámfiai: Pohárnok! Vadász! Vetemény! Tanítvány! Csengettyű! Tólag! Kövecs! Birodalom! egy szóval [minden igaz Magyarok! mi elválnak tőletek! ide záratunk elevenen. Csak két hónapig élhattunk barátságtokkal: köszönjük azt is. Vigyázzatok, hogy az Oder folyó vize, mely most nagyon árad, be ne hánnyon beenneteket iszappal. Ne keseregjete; meglátjuk még talán valaha egymást, és talán nekünk is olyan sorsunk lesz, mint ama hét férfiaknak, kik a Célion hegyének egy üregjébe rejtettek, a hol két százszakánál tovább aludván, nem elébb, hanem majd Theodórus Császár alatt serkentek fel. Valete!... Meg kell lenni!... Köszöntetek minden ifjanczokat!... Ne keseregjete!...“ Ekkor magok is rá kezdék a úgy hogy én tovább nem állhattam, hanem rájuk zártam a temetőt s haza jöttem.“

B. adott ígéretét meg is tartotta emberül, új szavaival nem boszantotta többé a Hirmondó olvasóit. Kacsaringós körülírásokkal segített magán, melyekhez képest P. P. „erdő vagy völgy szélén szózatnak visszazengése“ valóságos kismiska. Így pl. fűvészkertet „plánta tudomány tanulását elősegéllő plánta nevelőkertnek“, a chemiai laboratoriumot a „minden test utolsó eredeti miségében felabárló s széljel szerkesztető tudományosok dolgozó műhelyének“ nevezi. Az egész utolsó évnegyedben csak két új szó fordul elő s ezek is olyanok, hogy „a legeggyűbbek is egyben megérthetik,“ t. i. a cikk és az éjszaki fény.

Az év végével B. megvált a Hirmondó szerkesztésétől, és a Szigvárt 2-ik szakaszát, melynek 1. szakaszával már 1786-ban elkészült, fordította. A Szigvárt előszavában azzal menti magát, hogy „ha késő nem lett volna (mert már fele ki volt nyomtatva e könyvnek, midőn egynémelyik tudtomra adták, hogy az új szók nem tetszenek) még a legkisebbeket is kihagytam volna belőle.“

A Szigvári klastromi történetét, mely az irodalmi nyelv továbbfejlődésére oly végzetes következményű volt, Steiner már behatóan megismertette a Ny. I. kötetében.

B. 1792-ben, sárospataki professzorkodása kezdetén, még egy magyar munkát adott ki a „tudományok magyarul“ címmel. A tudományok beosztásának és elnevezésének metafizikai deductióját adja ebben, de a lehető leghszerencsétlenebb és legizléstelenebb módon.

Kazinczy a Barczafalvi gyártotta szavak számát 200-ra teszi. Ha azonban a Hirmondóban megjelentekhez hozzáadjuk a Szigvárt-belieket és „a tudományok magyarul“ elnevezéseit. 300-nál is

többet szedhetünk össze. Közülök mintegy 70–80 ma is él, némelyik elváltozott alakban vagy egészen megváltozott értelemmel.

Ezek jegyzékét a következő számban közöljük.

LUKÁCS LŐRINCZ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Egy kérdésre, a melyre nézve egy kollegámmal nem tudunk megegyezni, kérjük a t. szerkesztőség okokkal támogatott felvilágosítását. Én így szoktam használni és írni: *éppen* (gerade, eben), hogy megkülönböztessem az *épen* (unversehrt, gesund) szótól; de származás tekintetében is egymástól külön választandónak tartom a fennebbi két szót; nem hiszem ugyanis, hogy *ép*-nek (= egészséges) valami köze volna az *éppen*-hez ebben a mondásban: *éppen* betegeskedtem, midőn stb. "Ellenben kollegám a két *p*-t az *éppen*-ben helyteleníti, erősítvén, hogy az nem más, mint a német *eben* s ezen oknál fogva nem két, hanem csak egy *p*-vel irandó.

Felelet. In medio veritas: a két vitatkozó fél állítása közt kell keresnünk s találjuk meg az igazságot. Az egyik félnek nincs igaza abban, mikor azt állítja, hogy *éppen* német kölcsönvétel; a másik nem találta el a valót azzal az állításával, hogy *épen* (gesund) és *éppen* (gerade) nem egy hajtású szók. Moln. Alb. szótárában az *ép*-nek egyértékesei: *i n t e g e r*, *i n c o l u m i s*, tehát: egész, a mit még a mai használat is eléggé föltüntet: *ép* test, kéz, láb, *ép* erő stb. = egész, teljes. S ez a szónak eredetibb értelme; a *s a n u s*, gesund jelentés csak másodfokú, s az előbbiből fejlődött ki. E szerint *ép* és *egész* teljesen egyértékű szók, a mint ezt a belőlük származó főnevek: *egészség*=*épség* s módhatározók: egészen = *épen* is igazolják; pl. *E g é s z e n* olyan, mint az apja = *é p e n* olyan. *E g é s z e n* úgy ütött ki a dolog, a mint megmondtam = *é p e n* úgy. *E g é s z e n* egybeillő stb. Mikor tehát azt mondom: „*É p e n* tizenkét óra volt, midőn megérkezett“, tulajdonkép azt mondom: „*e g é s z* tizenkét óra,“ se több, se kevesebb. Ez okból az *épen*-nek (*g e s u n d*) „gerade“ jelentésben két *p*-vel írása nem igazolható; de még ha külön származásúak volnának is, egyéb okok híjával a két *p*-vel való írás csupán megkülönböztetés kedviért nem volna elfogadható. Erre nézve vagy a származás, vagy a kiejtés dönt. A kiejtés mai állapotában az *éppen*-re nézve meglehetősen ingadozik; egyként hallható az *épen* és *éppen*. E szerint mind az egy, mind a két *p*-vel való írás igazolható. A származás azonban már határozottan *éppen*-t követel; *ép* ugyanis *épp*-ből rövidült, cz pedig egy eredetibb *élp*

-ből való (l. Budenz. Magy.-ugor Szót. 790 l.). Minthogy azonban a nyelvnek idővel takarékoskodó szelleme az *épp* ellenében nagyobb részt az *ép* mellett nyilatkozott (v. ö. *ép-ül ép-ít*; mind *ép-ek*, egészségesek; *épen* adom át, *épen* add vissza stb.), helyesen tesszük, ha mi is a takarékosság elvét követve az *ép*-hez csatlakozunk s *éppen* helyett *épen*-t írunk. A mondottakból világos az is, hogy az *épen*-nek a ném. *eben*-nel való egybevetése nem valami erős alapon nyugszik, nem számítva azt, hogy a hangbeli egyezés is meglehetősen sántít. A német ajk ugyanis az *eben*-beli *b*-t állandóan *b*-nek hangoztatja, a magyar fül pedig, a mint azt a kölcsön vett szók nagy serege bizonyítja, annyira egészséges, hogy e tekintetben hibát *épen* nem követ el: a *b*-t *p*-vel s megfordítva nem cseréli föl. Ha tehát az *eben*-t vettük volna át, az a mi nyelvünkben is *ében*-nek s nem *épen*-nek hangzanék.

2. Méltóztassék nekünk, ha tehetségében áll, szívesen magyarázni, mily eredetű a *golyó* s vallyon nem származik-e tőle vagy viszont a *golyhó*?

F e l e l e t. Röviden szólva, a *golyó* nem származik a *golyhó*-tól, sem ez amattól. A *golyó* nem más, mint a régies s a népnél még ma is általános *golyóbics* v. *golyóbiss* szónak a megcsontítása; ez pedig ugyanaz, mint a latin *glo b u s*.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szarvas Gábor (Ny. X. 215—219. lapján) a „minden valószínűséggel Toldytól származott” új szók közé tévedésből fölvesz olyanokat is, a melyek már megvoltak a nyelvújítók munkáiban akkor is, mikor még a kis Schedel magyarul sem tudott. Nevezetesen: *bőröndő*, a *bőröndének* ez az alakja meg van már a Mondolat Szótárában is; *csataj*, meg van Kazinczy munkáiban (1815.) V. 359.; *csellem*, Barczafalvi szava (Ny. I. 46.); *engedély*, Mondolat szótára; *estvély*, Kazinczy VI. 240.; *írász*, már Szirmai Antal megrója 1806-ban a Glossarium Vocumában; *kinézet*, Mondolat szótára. *rom*, Mondolat szótára; *szerencsézni*, Mondolat szótára; *szörny*, Mondolat szótára; *vid*, meg van már P. P. sőt M. A. szókönyvében is.

LUKÁCS LŐRINCZ.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ORVOSI NYELVE.

II. A test ép állapota.

belső éltető és mozgató m e-
l e g 21. l.

a testnek természeti melege
201 l.

a vérnek l e l k e i v. spiritusok
21. l.

minden é r z é k e n y s é g e, lá-
tása, hallása, érzése etc. 28. l.

mind érzése mind elméje
36. l.

a képzelő elme 51. l.
rendes test álású ember

331. l.

embernek belső álla-
pattya 201. l.

melegtestek állapottyá-
val v. temperamentummal bir-
ván 161. l.

elő-álomban mélyen el-
aluszik 51. l.

a szűnek fel-verése 138. l.

a rendes lehellés 113. l.

szabados lélekzés 131. l.

lélegzetet vészen 38. l.

lélekzet-vétel 105. l.

ptrüsszentés 18. l.

a tüdő fel-fu vodik, azután
ismét hirtelen meg-lohad
106. l.

az hasat, a melytől által el-
rekesztő hártya fel s alá ve-
rődik 106. l.

étel-kivánás 143. l.

szomjúhozás 209. l.

éhomra 297. l.

ételi kívánság 108. l.

a béleknek emésztése:
bélvár 216. l.

az emésztett 200. l.

könnyen emészt 220. l.

emésztés, böfögés, szélmenés
233. l.

vizellet 216. l.

vizelhetik 220. l.

veríték 336. l.

izzadás, 42. l.

izzadék 381. l.

pökhet 101. l.

pökés 119. l.

hó-szám 269. l.: havi-tisz-
tulás, hónapszám.

havi állapot 120. l.

terhes állapot 120. l.

terhes asszonyi állat 149. l.

nehézsű asszony 176. l.

asszonyokban a természeti
szokások 200. l.

a nehézsűek 278. l.

a gyermek-ágy 41. l.

a gyenge teher 279. l.

a szülésnek rendes ideje el-
jövén sokat vajuszik 285. l.

szülés után a mássa (secun-
dinae): „szülep” 284. l.

a lép a vérnek haszontalan
seprejét meg-szüri és el-
választja a jobb vértől 300. l.

jó egészséges, véres, tagos
piros ifjat (plethoricus sangui-
neus) 343. l.

ha a beteg ifjú erőben és
véres 259. l.

igen bővölködik vérrel 279. l.

szék-béli szükség 192. l.

III. A betegségek.

Külömbiségei, fészkei, okai,
jeiei, jelentései, orvosságai: kü-
lönzeti kórisme, kórszármazás,
kór-oktan, kórtünetek, kórjóslat,
gyógymód.

A főnek nyavalyái:

főfájás 11 l.

főszédeltetés 16. l.

reszketegessége a kéz,

láb, nyelv s egyéb tag el-
esése: bénulás, „hüdes” szél-
hüdes 21. l.

a kórság v. nehéz-betegség
és nyavalya ki-rontás
27. l.

nyavalyatörés: „eskór”.

bolond-hagymáz 41. l.

gutta-ütés 36 l.

nátha és egyéb az agyvelőről való folyások 45 l.

megnyomás v. lidércz 51. l.

A fő némelly részei nek nyavalyái:

szem-fájás 54. l.

szem-könyvezés 62. l.

pókháló formán hállyog látszik 64. l.

fül-zúgás 64. l.

belső fül-fájás, melyet főben és fülben való kelésnek is híznak 67. l.

a fül töve meg-dagadása 71. l.

süketség és nehezen-hallás 73. l.

az orr vére járása 76. l.

orra vére folyása 12. l.

az orrnak egyéb nyavalyái 82. l.

a nyelvnek békája és egyéb dagadása 85. l.: „békadag” ragnula.

fogfájás 87. l.

a száj büdössége 93. l.

az inynek v. foghúsának nyavalyái 95. l.

a nyelv tsapja leesése 97. l.

torok-fájás és torokgyék 98. l.

A melynek, abban a tüdőnek és szűnek nyavalyái:

hurut és rekedés 105. l.

fuladozás 112. l.

oldal-nyílalás (pleuritis) 117. l.

vér-pökés 125. l.

száraz betegség vagy phthisis 130. l.

el-ájulás v. el-halás 135. l.

szű-dobogás 138. l.

A gyomornak és béleknek ny.:

a gy. erőtlensége, csömör és étel nem kívánás; utál mindent és csömörlik, csömör-lés 142. l.

köldökcsömör (colica flatulenta) 155. l.

étel ki-hányás, nem emésztés és csuklás 150. l.

gyomor-fájás, gy. fájdalom 155. l.

szűfájdalma (cordialgia) 154. l.

has-szorulás és kólyika 161. l.

has-menés és vér-has; e'pedig vagy fájdalom v. has-tekerés és bélek ki-sebese-dése nélkül vagyon, és mondatik közönséges has-folyásnak, diarrhoeának, vagy nagy tekeréssel, kisebese-désével a béleknek, és mondatik tulajdonképpen vér-hasnak, dysenterióának, néha pedig csak úgy mégyen emésztetlen ki az eledel, a mint bé-ment, ez hivattatik lienterióának, az-az has-sikulásának 174. l.

a gelesztákról közönségesen 192. l.

a vég-hurkában való sűly; külső, belső, dagadó, folyó sűly, ki-csúcszott sűly 200. l.: arany-ér („sűly” most annyi mint scorbut).

A májnak, lépnek és veséknek ny.:

a májnak hévsége és dagadása 209. l.

sárgaság 215. l.: icterus.

víz-kórság 218. l.: hydrops.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Édes Gergely magyarsága.

II.

Figyelemre méltó szók és szóalakok.

Alak: személy, lény; szerelmes alak: szeretett lény. I. 15.

Állati rend: anyagi r. D. 149.

Bariska: báránka. (Nógrádmegyében használatos.) D. 157.

Beered: bemegy, az örvénybe. D. 101.

Begy: gyomor; emberről is. I. 30. Előfordul „irigy begy” is. E. 26.

Betelik: betelleyesedik. E. 18.

Bocska: így hívják innen a Dunán, kivált a Balaton felé a taposó kád és sajtó alá tevődő edényt. Másutt: kádikó vagy kadacska. A. 59. Jegyzet.

Bojtani: bolygatni; ne bojtsad! D. 125.

Bombi: bomba. D. 111.

„Bordakötő vagy szitakötő a Hazám földénn mindegy.” E. 20. Jegyz.

Borizák: nagy borivó. I. 74.

Czinabár: vézna. (Hevesmegyei tájszó. Néha „czinábor”). D. 158.

Csalandó (szerelem): csaló. E. 9.

Csali: csaló. D. 183.

Csalongani: csalogatni; fülemile-dalról. E. 23.

Csapozott: kuszált. D. 97.

Csavaritom (fületem): oda forditom. E. 1.

Csepülni: összekuszál, kever. I. 21.

Csere: cserjés hely. Sz. D. sz. — D. 94.

Csikázni: csik módjára ficzkándoizni. D. 91.

Csucsul (a gond): elpihen. Külömben gyermekies megnyugtató szó: csücsül. A. 31.

Dísz (nőről): kecs. D. 104.

Dörmöl: dörmög. D. 133.

Dombol: dobog. D. 157. A. 31.

Egybe: legott. I. 44. D. 131.

Egyembe: együtt. I. 39.

Egyes (vmivel): megegyező. D. 94.

Egyre-másra: egymás után. E. 35.

Egy végbenn: egy folytában. I. 25.

Ellene-más: ellenkező. D. 187.

Ellenbe való: ellenkező. D. 189.

Elegy vmivel: kevert v. ellátott; pl. „az arcz rózsákkal.” I. 14.

Elfülel: elhallgat, eltitkol vmit. I. 13.

- Elhal: elzsibbad; pl. „minden érzésem.” D. 178.
 Elhül: meglepődik. D. 158.
 Elvet vmitől vmi: különböztet. D. 190.
 Enyészet: nyugat; „kelettől fogva enyészetig.” D. 165.
 Értekezés: beszélgetés. D. 132.
 Értettél engem: tudósítottál. I. 15.
 Ézi: ize; íz. I. 13.
 Fedőlék: födözet, fődél. D. 94.
 Felhány: szemre hány. I. 15.
 Fele-párom: feleségem. I. 27.
 Fél láb: egyik láb. I. 28.
 Feletárs: feleség. I. 70.
 Feltétel: elhatározás. D. 115. (Nogáll J. azt állítja, hogy a felt. sehol nem fordul elő a régebbi irodalomban ezen (proposit.) értelemben. — L. Kemp. T. Glossarium.)
 Felemásom: barátom. D. 132.
 Feltetszik (csillagról): föltűnik. D. 173.
 Feledség: feledékenység; „rejtí az irigy feledség.” D. 176.
 Fennlátó: büszke. I. 63.
 Fertő: mocsár. E. 49.
 Ficzánkol: ficzkándozik. D. 210. [Ficzánkodik veszprémi tszó. (Ny. II:134), finczál meg őrségi tsz. (Ny. II:473.)].
 Fityeréz: vadat hajház. Sz. D. sz. I. 14.
 Foglalatos vmibe: vmivel elfoglalt. I. 42.
 Folyamat: kis hegyi patak (I. Ny. I:388.) D. 185.
 Futókás: fugax. (Horat. ford.) D. 169.
 Fülefájós. D. 199.
 Fülepesztve: fülsértve (béka-kuruttyolásról). E. 8.
 Gacsibás. Itt (E. 13) a „korcs” értelemben van véve; a „magyarokról.” CzF. azt mondja, hogy vmi meggörbültet, horgast jelent; így pl. a kaszanyél fogóját is.
 Gajdolni: dudálni. A. 52.
 Gangossan: büszkén. E. 45. Csallóközben hallható. („Ki ha lecapítja már a maga húszát: Gangossan kipödrí szép pörge bajuszát.” Sárosy Gy.).
 Gyakor-izbe: sokizben. D. 176.
 Gyöngyörödik (a könnyről): legördül. E. 24.
 Gyűgyörög (a gyermek): gagyog, gyagyog. D. 99.
 Hanemha: ha csak nem, csupán; nemmás hanemha jószág. D. 141.
 Hárs-galand: finom szövetű pántlika. D. 175.
 Hibáz: csalódik; nem hibázok az inamba. A. 411.
 Hiszeny: hiszen, iszen. D. 212.

Közmondások Szenczi Molnár Albert szókönyvéből.**3.**

Lágyan fogni.

Mind jó ott lakni a hol böczületi vagyon a jámbornac.

Lator a Török.

Az ki lator, latrul veszi hasznát.

Légy magadnac bátya.

Szed el az lépet.

En lovat ároloc ste belé szursz.

Lóगतod labadot, mintha semmi dolgod nem volna.

Ludra vesztegétsz szénát.

Az házhéjára hágott ludat többen czudállják, hogy nem az oda hágott tyukot.

Lám olly bölcz mint az én maczkám.

Hitvan madar a ki fészket megrútitja.

Magyarnac czech, *) Németnec bécz.

Megdutzaztya az orrát.

Megesic egyszer a lud az jégen.

Megetted az mivel meg kell hálnod.

Meglehet ha Isten akarja.

Meg sem fogtad s immár mellyeszted.

Meszsze Buda santa embernec.

Meszszünnen jötnec, szabad hazudni.

Mézes madzag helyet kígyót találni.

Mezitelen mint az éger.

Minem Istenem hogy imagyam.

Egy morsa sem maradt benne.

Mosdatlan valamihöz keszdeni.

Isten is munkára fizet.

Nem arra való hogy posztóba varjác a fejét.

Némánac annya sem érti szavát.

Nem akarásnac nyögés a vége.

Nemes volt, de elhordtác az fazekasoc a földét.

Nem fér fogára.

Nem mindenkor Pap saytja.

Nőszó legény nem kimelli az költséget.

Nem nyallya az kinec nem borja.

Az ki nyárban nem gyűjt télben agebűl bánkodic.

Két nyerget űlni egy seggel.

Nyir póznával fejet poználni.

Nyitva az ajtó akar föl s akar alá.

Nyulat látánc nem leszen jó szerencsenc.

*) A czech szót egy avatatlan kéz Pécsre változtatta, nem tudom jól olvastam-e czechet ?

Csak addig nyu'tozzál mig a lepel ér.
 Ökör alatt borjut ne keréss.
 Az ökör ugyan ökör ha Béczbe haytyuk is.
 Ördöggel határos.
 Ördöggel bélelt.
 Ugy szólsz mint a jól örlött.
 Az ki mint öröl, úgy sűt.
 Ösztön ellen rugoldozni.
 Ollyat mondoc hogy magam is megbánom.
 Az Ora jartatásabol is megitilhed a Varost.
 Feltenni az Orban sűvegét.
 Oroszlant ijegetsz árnyeckal.
 Othon paranczolly.
 Ott az ebet az Pap rétén.
 Nem pengeti az ijat, az ki madarat akar löni.
 Elérte a sok péntec.
 Penz emberseg, Roha tisztesség.
 Penzt teremteni akarmiből is.
 Pereputyostol oda vagyon.
 Piatz hazugja.
 Mint a pióka mindenkor rayta czűgg.
 Az pört penzen el nem adhattyác, meg sem vehetic.
 Pohár mellé szólóc.
 Pokolba is esic egyszer egy innep.
 Egy porázon folly.
 Ninczen az viznec rakonczája.
 Nincz olly Rakott szena szeker, kire egy vella széna föl nem fér.
 Ravásra nem hazudni, Igazat szólni.
 Azon regét dudolni.
 Tud hozzá mint az Tík az regéhöz.

KISBIRÓ MÁRTON.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Mesterműszók.

CZEH JÁNOS gyűjtése

A győri mesterembereknél divatos műszavak.

III.

Halászati műszók:

A pacsu: a háló végein lévő fák.	akkor használtatik, mikor a hal ívik.
balind: der schiet; hal neme.	bokor szák: struttbär.
balindháló: schietgarn;	cza mpó: schlein; hal neme.
	gyalom: zuggarn.

halszűki: theuerfisch.
 jász: bratfisch.
 kárász: schlege.
 keszeg: weissfisch.
 bagoly k.: hauzwickel.
 búzaszemű k.: rotauge.
 karika k.: scheiben bleinze.
 vörös szárnyú k. rot-
 feder.
 kócz: züngel.
 köcsöge: stierl.
 kerítő háló: segen.
 laptoló háló: aufmatt-
 segen.
 leányhal: frau fish.
 menyhal: rutte.
 öreg háló: kerítő háló.
 paptetű: pfaffenlaus?
 para: die flossen; a hálón

levő kis fák, melyek fenn úsznak.
 pendelháló: wurfgarn.
 pipola háló: dicksegen, a
 tok fogásához.
 rohong: stange; hosszú
 lésza, melynek segítségével álló
 vizeken a jég alatt halásznak.
 selyemhal: schreitze.
 sügér: perschling.
 tapogató: sturzkorb.
 tok: stör; színtok: glatt-
 stör; tetelmes tok: wachs-
 stör.
 tomlókó: eitel.
 varsa: reisen.
 veisz: irgang; a pontyok
 fogására.
 viza: hausen.
 véghorog: leinen.

IV.

Nyereggyártó műszók.

Alomszija: schlafrimen.
 állodzó: kehlriemen.
 bőrhúzó vas: zugeisen.
 csára: reismesser.
 cserepcsik: ausklobholz.
 csipkevágó: zangeleisen.
 faragótőke: falzbock.
 faragókasa: falzmesser.
 farmatring: schweifrie-
 men.
 hajmántő: einbindahl.
 hámfes-zúró: riemahl.
 hámfes-verő: strickzwick.
 hasló: baumgurt.
 hátszija: rückriemen.
 kantár: zaun.
 kápó: deckel.
 küsű: varrószék.
 lyukasztó: locheisen.

mellesztő kasa: ab-
 haarmesser.
 nyakló: wiederhalt.
 nyakszija: genickriemen.
 nyargalló: radl.
 órrodzó: nasenriemen.
 ricsekő: reikholz.
 szabókör: zuschneidzirkel.
 szélelő kör: zurichtzirkel.
 szinező kasa: streich-
 messer.
 sikáló fa: zurichteisen.
 tartószija: aufhalt.
 táskas: strangscheide.
 toló kör: stockkneip.
 török: pfriemen.
 vonyó: brustblatt.
 üstökszija: stirnriemen.

Lakodalmi köszöntők.**K a l á c s f e l a d á s n á l.**

Szent János áldása terjegyén fejűnkre,
 Bú és bánatunkat fordicsa örömré:
 Bor, buza termisel arany ezüst pizen
 Mindezekért szükségét ne lássunk pizbül.
 Barátság és jókedv né muljon szívűnkéből.
 Jók legyűnk magunknak, jót tegyűnk másoknak.
 Mert ez fundámentuma földi boldogságnak,
 Örömré, jó kedvré, minden vigaságnak;
 Így ha megöregszűnk, halni készek legyűnk.
 Holtunk után menyben egyűtt örvendezzűnk.

S ű l t t y ú k é s k a l á c s f e l a d á s r a.

It van a sült tyúk is uraim, behoztam,
 Melyért a konyhában soká várakoztam.
 A szakács aszonymal adig kaczúróztam.
 Egy jó darab csontal magam is birkóztam.
 Mind a két kezembe sült tyúk és kalács van,
 Oda ki a rácson még enél töb is van,
 Fogadják az urak esztet hát kedvesen,
 Mert jó szívű gazdánk ajálya szivesen.

H e r ő c z e f e l a d á s k o r.

Vig lakodalmi nép vidám mulatságot,
 Örömet jó kedvet, kedves nyájaságot,
 Agyon az úr Isten jeles vigaságot,
 Üzön el ez hejré minden gonosságot.

Nem kedveskedhetyik sem pizel, sem mizel,
 De azir nem jöttem én sem űres kizel,
 A mit ide hoztam, küdik tiszta szivel,
 Kötsik el uraim fris jó egíssigel.

(Szolnok.)

LASSU PIUS.

Családnevek.**I.**

Bajzat. Bak (honvéd, kerülő, kocsis). Balázs. Bán. Bartha (puzsár, visontai pr.) Bartók (máté, dóra, csizmadia, csirke, fehér, petyi, pipri, czinege, kiskúti, pádár, katona, bukhéró, farkas, kocsis, peke, duka, kukó, kompéra pr.) Bodnár. Bodó. Bóta (csabai, csordás, balog, biró, hasítom, katona, borbély, hamis, kormos, öreg, veres pr.) Böjt. Bukta. Cseh. Csetneky. Dobó. Gál (mada-

rász, ügyvéd pr.) Galambos. Gergely. Glóner. Gréger. Hangonyi. Hegyi. Hunyadi. Illés. Ipacs. Jó. Kaknics. Kakuk. Káló. Kelemen. Képes. Keresztes. Kis. Kocsis. Kolbán. Kós (kerülő, pikó. possat pr.) Kormos. Kovács (pallagi, bibó, csizmadia, máté, mező, tiszabeli, juhász, timár dr.) Lévy (csabai pr.) Márczis (paki, katona, vak, kasza, katyi pr.) Mészáros (göndör, kerülő, tóni, hetyár, pulyi pr.) Mólnár (gulyás, szent, bizsizi sibi, góhér, kocsis, balog, bogácsi, szolga pr.) Nagy (vajás, német, seres, trezsnyik juhász pr.) Nyilas (kőműves, huszár, barkó, kása, katona, mező veres pr.) Pál. Pap. Patvaros (dobos, puskás pr.) Petrovics. Rázi. Rostás. Rubinszky. Simon. Sós (felső, katona, kocsis, öreg pr.) Sütő, Szabó (dóra, róka pr.) Szabóky. Szerencsi (király, öreg pr.) Szűcs (muki pr.) Takács. Thaly. Tóth (ribus pr.) Urbán. Várady, Varga. Vengriczky. Zakar (néma, katona, csabai, pócsik, góhér, bogyesz, geda pr.) Zeley. Zsebe (csikós, kiskuti, katona, kőműves, csabai, huszár pr.)

(Ostoros. Borsodm.)

BÉLER SÁNDOR.

2.

Bajusz. Becskeházy. Beke. Béky. Bernáth. Bodnár. Bodó. Cziáky. Csurkó. Drótos. Finta. Gece. Görös. Gressó. Gubás. Hornyák. Iván. Kardos. Kavalecz. Kis. Kótay. Kovács. Krajnyák. Kupecz. Maczonkay. Majoros. Migléczy. Nagy. Orosz. Orsovsky. Pap. Petrovski. Széll. Szendrey. Szurdán. Szűcs. Takács. Tóth. Ujj. Urbán. Vereb. Zörgöly.

(Csenyété, Abauj m.).

BÉLER SÁNDOR.

Helynevek.

Szántók: Kertallya, Szilosra járó, Nemesné völgye, Akasztószél, Mike, Oldalföld. Telkések, Kenderföldje, Szurdokszőlők, Hivelycsik, Nádasd, Alájáró, Baglyas, Herman, Csapás mellett, Maradványföldek. Hódos alatti, Előhegy, Pusztahegy.

Rétek: Méheskert, Mike, Galambosi rétek, Kerek domb alatti.

Legelők: Nyomóhegy, Nádasd, Kerekdomb, Ortás.

Erdők: Tárkányi orom, Gólya, Borztyúk. Sólmos, Hódos, Baráterdő. Középorom, Kavacsos, Nagy- és kis táskás, Szomjuhozó, Keskén bik, Nagy tölgyes orom, Kis tölgyes orom, Hosszú som, Borostyánkő, Nagy ökrös, Derecske, Nagy dall, Őrparlag, Füz ér, Nagy- és kis gaba. Földszakadás, Kis rét füle, Perjes oldal, Előhegy.

(Zsércz. Borsod m.)

BÉLER SÁNDOR.

A M. T. AKADÉMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

A magyar kötőszók, egyuttal a magyar összetett mondat elmélete.

I. rész: A mellérendelő kötőszók.

A Magyar Tudom. Akadémia által a Marczibányi-díjjal koszorúzott pályamunka. Irta **Dr. Simonyi Zsigmond**.

8° 17 ív.

Ara 1 frt 20 kr.

A hivatalos jelentés e munkáról így szól: »Mind az összegyűjtött anyag, mind a tudományos módszer, mind a logikai, a grammatikai felfogás tekintetében a magyar kötőszók kérdésére nézve alapvető munkának bizonyul.«

Tinódi Sebestyén összes művei.

Bevezetéssel, jegyzetekkel és szómutatóval ellátva
kiadja **Szilády Aron**.

8° 30 ív.

Ara 2 frt.

E díszes kötet Tinódi Sebestyén összes műveit tartalmazza, a melyek egy része most először látott sajtó után napvilágot, másik része eddig a legritkább nyomtatványokban vala elrejtve. Nem a forma szépségében, de az egykorú események hű előadásában rejlik e költemények jelentősége. Erős nemzeti érzés, tántoríthatlan ragaszkodás mindahhoz, a mi magyar. szól belőlök.

Magyar-ugor összehasonlító szótár.

Nyolcz szómutatóval:

1. Magyar. 2. Vogul. 3. Osztják. 4. Zürjén-votják. 5. Lapp. 6. Finn.
7. Mordvin. 8. Cseremisiz.

Irta **Budenz József**.

8-rét. 61 ív.

Ara 5 frt.

Ezen most befejezett munkát 1879-ben az Akadémia a nagyjutalommal tüntette ki: mint »a mely munka sok nyelvre terjedő alapos tudománynak, óvatosan eljáró szigorú módszernek s az egymástól távoleső tünemények kapcsolatát szerencsésen fölfedező tehetségnek érett gyümölcse«.

Értekezések.

Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr.

Ábel Jenő től

80 kr.

Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre

Sándor r. tagtól

30 kr.

Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól

20 kr.

A hunok és avarok nemzetisége. Vámbéri Armin r.
tagtól

30 kr

A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. Hunfalvy Pál
r. tagtól

30 kr.

Ős vallásunk főistenei. Barna Ferdinand l. tagtól

40 kr.

Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai.
Barna F. l. tagtól

30 kr.

Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. Simonyi
Zsigmond l. tagtól

20 kr.

Tizedik kötet.

A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések.
(Székfoglaló.) Simonyi Zsigmond l. tagtól

30 kr.

Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.)

Joannovics György t tagtól

30 kr.

Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.

Ballagi Mór r. tagtól

10 kr.

A MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzütalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. kerület, fő-utca 11. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a *33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

A „MAGYAR NYELVŐR”

szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából s az ő segélyezésével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekkért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”

szerkesztősége.

610. 10. 11. 52-
A »Magyar Nyelvőr« szerkesztő s kiadóhivatala szept. óta Sugár-út 116. sz. alatt van.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. OKTÓBER

TIZEDIK FÜZET

TARTALOM.

Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. *Munkácsi Bernát.* — Szófejtések. *Szarvas Gábor, Kúnos Ignác.* — A szótövek elmélete a magyarban. *Szilasi Móricz.* — Miklosich Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Irodalom. *Kúnos Ignác.* — Nyelvújítási adatok. *Lukács Lőrincz.* — Helyreigazítások. Magyarázatok. *Csengeri János, Munkácsi Bernát.* — Nyelvészeti tarkaságok. — Pápai Páriz Ferencz orvosi nyelve. *Csapodi István.* — Nyelvtörténeti adatok. *Kisbíró Márton.* — Népnyelvhagyományok: Népmondák. *M. Németh Sándor.* Idegen szók a magyar ember ajkán. *Vozári Gyula.* Tájszók. *Kúnos Ignác, Kisbíró Márton, Tömlő Gyula, Kalmár Elek.* Mesterműszók. *Frecskay János.* Göcseji Népdalok. *Pfeiffer Julia.* Gyermekek dalok. *Tömlő Gyula.* Családnevek. *Führer Mór, Füredi Mór.* Helynevek. *Béler Sándor.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTCA 7. SZ.

A »Magyar Nyelvőr« szerkesztő s kiadóhivatala szept. óta Sugár-út 116. sz. alatt van.

A M. T. AKADÉMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.

A magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának megbízásából
írta **Molnár Aladár.**

I. kötet 8-rét. 89 fr.

Ára 8 frt.

Tartalma: I. Hazai közoktatás külső és belső alakulásának menete 1711-ig. — II. A humanista oktatás keletkezése, alaptevői és azok befolyása a magyar közoktatásra. — III. A Jézus-társaság tanrendszere és tanintézetei hazánkban. — IV. Az államhatalom intézkedései 1740-ig. — V. A protestánsok tanintézetei. — VI. A kegyesrendiek tanítása és tanintézetei hazánkban. — VII. Erdély közoktatási viszonyai,

Legújabbkori történetirodalmunkban napról-napra nagyobb tért kezd foglalni a művelődési történet, s sokáig csaknem egyedül állott politikai történetírás felett. E szellem egyik kiváló terméke — fájdalom — korán elhunyt tudósunk Molnár Aladár utolsó és legnagyobb szabású műve: »*A közoktatásügy története Magyarországon a XVIII. században.*« — Bebizonyítva látjuk e monographiában, hogy a magyar nemzet az európai civilizáció időnként felmerült eszméinek felkarolása és assimilációjában tanusított fogékonysága mellett, saját történeti előzményeiből folyó önálló nemzeti műveltségét is érvényesíteni tudta. Megismerteti e könyv a hazánkban keresztülvitt azon egyik legnagyobb átalakulást: mikép igyekszik a törökök kiűzetése és százados belháborúk után a nemzet megfeszített erővel a közművelődés terén is pótolni a mulasztásokat és mint váltja fel a vallásfelekezetek körében a múlt századokból átszármazott villongásokat a kultura terén békés versenyök.

Magyarország története II. József korában.

A Magyar Tudom. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából
írta **Dr. Marczali Henrik.**

I. kötet. 8-rét. 30 fr.

Ára 8 frt.

Tartalma: Főszempontok. III. Károly és Mária Terézia uralkodása korából. Magyarország 1780-ban: I. Gazdaság. 1. Adórendszer. 2. Vám. 3. Földművelés. 4. Ipar és kereskedelem. II. A társadalom. 1. Nemesség. 2. Városok. 3. Jobbágyság. 4. Nemzetiség. 5. Egyház. III. Az állam és a kormány. — II. József mint trónörökös.

Szerző főtörekvése volt a magyar nemzet történetét folytonos összeköttetésben tárgyalni az általános európai viszonyokkal s kimutatni a hazai intézmények szerves összefüggését egymásközt és az általános történeti fejlődéssel. II. József kora nemzeti életünk egyik nagy katasztrófája: benne a rendi alapon kifejlett magyar nemzet ellenkezésbe jut az Európaszerte uralkodó új politikai áramlattal, melynek maga a császár egyik feje. Az első kötet egyrészt a nemzet állapotát rajzolja, II. József trónra lépése korában és másrészt a nagy uralkodó szellemi fejlődését vázolja trónra léptéig. A második kötet, mely a császár reformjait s a nemzeti visszahatást fogja leírni, októberben lát napvilágot.

Trefort Ágoston-tól:

EMLÉKBESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK.

Kis 8-rét. Ára 1 frt 80 kr.

A jelen kötet szerzőjének külföldi tudósok, mint Tocqueville, Macaulay s a hazai jelesek közül Klauzál Gábor felett tartott emlékbeszédeit, valamint társadalmi-politikai értekezéseit tartalmazza, melyek tárgyuk és előadásuk által ma is kiváló érdeklődéssel bírnak.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

M A G Y A R
N Y E L V Ő R
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
VI. ker. Sugár-út
116. sz.

XI. kötet.

1882. OKTÓBER 15.

X. füzet.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET
ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

V.

A magyar összeh. nyelvtudomány első virágzásának kora.

3. Gyarmathi és Révai.

Míg irodalmunkban a múlt század utolsó negyede — mint az előbbi fejezetben vázoltuk — semminemű jelentősebb eredményt nem létesített az ugor összehasonlító nyelvészetre vonatkozólag: azalatt a külföldön nevezetes előmunkálatok történtek a tudás eme körének gyarapítására. Schlözernek híres munkájáról, az 1771-ben megjelent „Allgemeine Nordische Geschichte“-ről már megemlékeztünk, mint olyanról, mely szintén nagy befolyással volt Praynk történeti nézeteinek megváltoztatására. E műnek tárgyunkat illetőleg másnemű jelentősége is van; itt van először teljes szabadsággal megállapítva a magyar nyelvnek szorosabb rokonsági köre, vagyis hogy melyek azon nyelvek, melyek a magyarral együtt fejlődtek ki egy közös ősnyelvből. Láttunk ugyan már Strahlenbergnél és Fischernél is hasonló kísérleteket, de amaz kihagyta a rokonság tagjai közül a lappot, ellenben bevonta a barabiai nyelveket is, míg emez a csuvast is ugor nyelvnek tartotta. Schlözer jelentette ki először határozottan, hogy a csuvas török nyelv s nincs közelebbi rokonságban a cseremiszszel és votyákkal, mint ezt korábban maga is s előtte mindenki hitte e népek s nyelvek történeti és ethnologiai érintkezései alapján. A Fischertől kimondott igazságot, hogy minden ugor nyelv közül a vogul és osztyák mutat legtöbb feltűnő egyezést a magyarral, ő egy nagyobb szójegyzék közlésével

is megerősíti*), mely a vogul és kondai osztyák nyelvek ismeretére nézve egész Klaprothig egyedüli megbízható forrás volt. Hasonló irányban tett nyelvtudományunknak szolgálatot Pallas, ki szibériai utazásaiban több ugor nép között a vogulokat és osztyákokat is meglátogatta és ezek nyelvéről, valamint ethnographiai viszonyairól becses észrevételeket közöl ismeretes utazási művében.**)

Még értékesebb nyelvészeti adalékokkal kínálkoztak ez időtájt a már előbb megjelent cseremisz és votyák grammatikák, továbbá Hupelnek 1780-iki, újabb kiadású észt nyelvkönyve, melyek az előbb említett forrásokkal együtt oly tekintélyes mennyiségű anyagot tartalmaztak az ugor nyelvek tudásához, hogy teljesen elérkezettnek mutatkozott az idő újabban és szélesebb alapon átkutatni a kérdést, melyet Sajnovics csak igen egyoldalúan és hiányos eszközökkel vizsgálhatott. Nem is hiányzottak, kik e munka véghezviteléről gondolkodtak, különösen nem, mivel Schlözer és Pallas váltig buzdítottak mindenkit, kiben csak valami kis hajlamot vagy különösebb képzettséget gyanítottak e dologra. Ilyen volt többek közt Dobrowsky prágai tanár, kit Pallas még egy kéziratban levő permi nyelvkönyvvvel is segített s kinek mint elszórt megjegyzéseiből kivehető, eszméje volt közelebbről foglalkozni a magyar és az ugor nyelvek rokonsági viszonyaival s ennek alapján, ha lehet, még több adattal támogatni Hager észrevételeit.***)

Azonban valósággal csak a Göttingában tanult Gyarmathi Sámuel oldotta meg e feladatot. Hangsúlyozva kell kiemelnünk azt, hogy Göttingában tanult: mert ez adja meg magyarázatát, hogy miként vállalkozhatott orvos létére egy olyan munkára, mely a mellett hogy szakjától messzeeső, igen sok fáradságos tanulmánnyal s aprólékos bajoskodással járt. Göttinga nyelvészetünk történetében nevezetes szerepű, mert nem egy kiváló kuta-

*) E szójegyzéket voltaképpen szintén Fischer gyűjtötte, csak hogy mint e szerzőnek több más művét is Schlözer adta ki először.

**) Ernek címe: *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen reiches*. St. Petersburg, 1771—1776. Schlözerrel együtt bőven ismerteti Hunfalvy Pál „Vogul föld és nép” című művében. Ugyancsak Pallastól való a Katalin czárnő sürgetésére szerkesztett nagy egybehasonlító szótár is (*Vocabularia linguarum totius orbis comparativa*, Augustissimae cura collecta. 1786.), mely sokáig első rangú forrásként szerepelt az ugor nyelvek szókincsének ismeretéhez.

***) L. erre nézve Gyarmathi „Affinitas”-a 121. lapját.

tónk nyerte itten képzettségének alapját. Itt működött Schlö-
 zer, itten szülemlett meg az eszme Körösi Csománkban,
 mely őt az őshaza felkeresésére indította s itt ismerkedett
 meg végül az altaji összehasonlító nyelvészet első elemeivel
 maga a férfiú, kinek egyik munkája szempontjából e nyelv-
 észettörténeti vázlatot bemutatjuk — maga Budenz is. Igen
 természetes, hogy a magyar nyelv éjszaki rokonsága iránt
 különben is érdeklődő Gyarmathi nem kerülhette ki Schlö-
 zer figyelmét, ki nem szűnt meg őt folytonosan lelkesíteni
 annak tüzetesebb kutatására s e célból hozzáférhető segéd-
 könyvekkel és saját tapasztalataival is támogatni. Érdekes,
 mint igyekezett még a hazafiúi érzelmre való hivatkozás-
 sal is Gyarmathiban a munkakedvet ébreszteni: „siessen“
 — így ír egyik levelében*) — „hogy minél hamarább kö-
 zönség elé adja kutatása eredményeit, főképpen hogy
 nemzete tudósainak tisztességét megmentse,
 mert Otrókocsijukat, épp úgy mint a svéd Rudbecket, már
 régóta nem tekintik másnak, mint etymologus rajongónak“.
 Különös az is, hogy miképpen akart hatni arra, hogy az
 ugor rokonság eszméjének népszerűtlenségét nálunk gyön-
 gítse. „Ha kegyednek volnék“ — úgymond — „kihagynám
 a címből a *lapp* szót, mert maga e név gúnyszó s a nép
 is, melyet rajta neveznek, közönségesen vadnak tartatik.
 Inkább használja a *finn* szót! A finnek amúgyis már rég
 híresek, ismeri már őket Tacitus, a középkorban meg neve-
 zetes szerepük is volt. Különben sem megvetendő nép. Ha
 a szükség úgy hozza talán minden magyar inkább vál-
 lalná ezeket rokonainak, mint a lappokat“. — Így jött létre
 a nagy hírre vergődött mű, mely egész Hunfalvy felléptéig
 legtöbbet tett a tulajdonképpen való magyar-ugor össze-
 hasonlítás terén s melynek ismeretes címe: *Affinitas
 linguae hungaricae cum linguis fennicae
 originis grammaticè demonstrata. Nec non vo-
 cabularia dialectorum tataricarum et slavica-
 rum cum hungarica comparata. Auctore Sa-
 muele Gyarmathi, medicinae doctore etc. Gottin-
 gae. 1799.* Némelyeknek, különösen a Gyarmathi után nem-
 sokára fellépett Révaira való tekintetből, kissé sajátosnak

*) E levél 1797-ben íródott s függelékül mellékelve van Gyarmathi „Affinitas“-ához.
 L. ennek 382. lapját.

tűnhetik föl, hogy Gyarmathi művét állítjuk olyannak, mely nyelvészetünk újabb korszakáig legtöbbet tett a magyar-ugor összehasonlítás terén. De — mint látni fogjuk — Révai voltaképpen, mint a történeti módszer megalapítója magaslik ki, míg összehasonlításai közül a mi helyes, csaknem mind előzőinek munkáiból van átvéve.

Midőn azomban el kell ismernünk Gyarmathi érdemét az összehasonlítás helyesen eltalált tételeinek quantumát tekintve, ki kell egyszersmind emelnünk, hogy ez csak mások hasonló eredményeihez viszonyítva áll, vagyis hogy ő az ugor nyelvek rokonságának több tüneményét fedezett fel, mint akár Sajnovics, akár Révai. De semmiképpen sem találhatjuk nagynak e quantumot, ha Gyarmathinak anyagához és összes egyeztetési tételeihez viszonyítjuk; mert ha azt tekintjük, minő arányban állanak az „Affinitas”-ban az elfogadható nézetek a tévedésekkel, vagyis hogy minő módszerrel dolgozott Gyarmathi, úgy azt tapasztaljuk, hogy nemcsak hogy Révait nem közelíti meg, de alig versenyezhet Sajnovicscsal is. Fáradságos és hálátlan munka volna e helyütt részletesen fejtegetnünk mindazon apró gyarlóságokat, következtelenségeket és ellenmondásokat, melyekkel Gyarmathinál minden lépten-nyomon találkozunk; hálátlan volna már csak azért is, mivel rendszerint oly szembeötlők, hogy tárgyalásuk kellő tanúlság nélkül szűkölködnék. Inkább szorítkozunk tehát pusztán azon helyes, máig is érvényes nézetek elősorolására, melyeket Gyarmathitól hallunk legelőször s melyek e szerint legalkalmasabbak összehasonlító nyelvészetünk ez idei haladását feltüntetni. Az általánosságot illetőleg Gy.-nak helyes fel fogása van a hangváltozásokról, tudja hogy etymologiai egyeztetéseknél igen szükséges ennek számbavétele s világosan kifejti, hogy a rokon nyelvi alakok nagyobb eltérését átmeneti hangminőségű alakok teszik érthetővé, azaz hogy pl. a finn *kuole*-alakból, megelőző **χul*-, **hul*-hangminőségek után lett a magy. *hal*-valamint a lapp *palva*-ból **falva*, **falve*, **felvő* alakok útján a *felhő* (58. l.). Látni való, hogy Gy. e tekintetben sokkal előrehaladottabb Sajnovicsnál, ki a megfelelő rokon nyelvi alakok eltérését nemcsak megértetni, hanem valósággal megszüntetni is kívánta az által, hogy a lapp alakokat megmagyarosította s pl.

čalbme helyett a kigondolt *szemme* alakot mutatta be való-
sággal létező lapp szónak. De azért Gy. sem járt egészen
a helyes úton, amennyiben ellentétben Sajnovicscsal, mindig
a rokon nyelvi alakot tartja eredetibbnek, azt tekinti a hang-
fejlődés menetének kiinduláspontjául. Azt hiszi pl., hogy a
magy. *felhő* valamikor mélyhangú volt, mert a lapp alak is
mélyhangú, holott a tény az, hogy egy ugor magashangú
p-łg- alak a magyarban s a többi rokon nyelvekben meg-
maradt magashangúnak, míg a lapp, mint sok más esetben,
azt mélyhangúvá változtatta. — A jelentésfejlődésre nézve
is tesz érdekes észrevételeket; tapasztalja, hogy ugyanazon
alapjelentés gyakran különböző nyelvekben, sőt többször
ugyanegy nyelvben elágazik különféle jelentésekre s felhozza
példájára a lat. *manus*: kéz jelentésének fejlődését e román
nyelvi alakokban: olasz *metter mano*: *calumniari*, francia
un main de papier: *chartae scapus* s a magy. *kéz*,
ném. *hand* szókét ezen szólásokban: *kezes*, *vorhand*
spielen. Kiváltképpen élő lények és természeti tárgyak
nevei mutatják ez átvitelt, mondja egy helyütt (59. l.) s he-
lyesen egyezteteti ennek alapján a finn *vaski*: „réz” jelentésű
szót a magy. *vas*-sal: Azomban e jelentésfejlődés felvételét
igen sokszor a túlzásig viszi elannyira, hogy pl. csoportosít
olyan szókat, melyekben csupán az alakok hasonlóak, de a
jelentésben ő sem talál semminemű kapcsolatot („voces
hungarice sonantes, sed aliter significantes”), pl. lapp *elme*:
terra, *regio* és magy. *elme*: *mens*, finn *hammas*: *dens*
és magy. *hammas*: *cineratus*; sőt felteszi, hogy ez ala-
koknak volt valaha oly jelentése, melyből a jelentések el-
ágazása érthető (92. l.).

Dicséretes eljárása Gyarmathinak, hogy nagyobb súlyt
fektet a grammaticalis szerkezet egyezőségének kimutatására
mint a szóegyeztetésekre. E célból mindjárt műve első
szakaszában egy nyelvtani vázlatot közöl, mely a finn és
lapp nyelveket állítja párhuzamba a magyarral. Itt mutatja
ki, hogy a magy. *jeges*, *füles*, *nyálos* szókban levő nomen
possessoris képző azonos a lapp *jegna-s* (*jägnäs*), *pielie-s*
(*peljes*), *niaulo-s* (*ñaulos*): *jeges*, *füles*, *nyálas* szókéval, hogy
a *köve-cs*, *fiu-cska* utórészei ugyanazon elemek, melyek a
lapp *pardna-ts* (*pardnač*), *pardna-kuts*: *fiucska* szókban is
előfordúlnak. Azonos származásúnak tartja a magy. *dél-i*

és a lapp *arjel-i*: meridianus [*olka-j*: vállas, *suova-j*, *suovi*: füstös] végtagjait s megleli a magy. *-talan* fosztó képzőnek is mását a lapp *-teme*, *-tebme* hasonló functiójú képzőben. Ismereteink mai álláspontja szerint a *félelem*, *bántalom* szókban mutatkozó *-lom*, *-lem* képző összetétele a frequ. *-l* (*marasztal*, *vigasztal*) és nomen verbale *-m* (*álo-m*, finn *-ma*) képzőknek, ugyanigy tanította ezt már Gyatmathi is összevetvén a végzetek szempontjából a *sére-lem*, *segede-lem* stb. szókat a lapp *muite-le-m*: reminiscentia, *ajata-lle-m*: meditatio stb. szavakkal. Ugyancsak Gy. mutatja ki legelőször a magyar és lapp sorszámnév-képzők egyezését (lapp. *kolma-d*, *nielja-d* [*neljad*]: magy. *harma-d*, *negye-d*) s helyesen gyanította, hogy a finn *pohjaa-* (e. h. *pohjada-*) töben ugyanazon denominativ képző van, mint a magy. *feneke-l*-ben, valamint hogy a lapp *-tove* passiv képzőben is van egyező elem a magyar *-at*, *-et* szenvedő képzővel. Van több találó Gy. mondattani egyeztetéseiben is. — Az egyes szók hasonlóságát nem tartotta a nyelvrokonság legfőbb criteriumának, sőt azt vallja róluk: „ego quidem levissimum judico, licet alii momentosissimum esse censeant” mi nála, ki a magyarban előforduló idegen, szláv és latin elemeket is kutatta igen természetes; minthogy alkalma volt meggyőződhetni, hogy szóbeli hasonlatok mily nagy mértékben találhatók merőben idegen nyelvek közt is. Az „Affinitas”ban előforduló helyes finn és lapp egyeztetések közül Gyatmathi felfedései a következők: *a*) lapp hasonlatok: *k a r c s ú*: *kartjes* (*karčes*) angustus, arctus; *k a s t o s*: *kastas* humidus; *k é r e g*: *karr* (*kar*, *garra*) id.; *k e r ű l* -: *karve*- id.; *k e s k e n y*: *kedses* (*kezes*) tenuis, arctus; *k e v é s*: *keives* levis; *k ö t* -, *k ö t é s*: *katke* -, *katkes*: colligare, funis | *j ó*: *jubmel* isten | *g y a l o g*: *juolke* láb || *t e t ű*: *tikke* id. | *s z e l* -: *sale* (*čale* -) dissecare | *s é r* - *s é r j é s*: *serjes* (v. ö. lapp *sarge*-dissecare); *s o r v a d* -: *sarrwo*- (*sorvo*-) exarescere | *c s a p* -: *tjoppe*- (*čuoppe*-) caedere, scindere; *c s í p*: *tsiptso*- (*čipco*-) digitis torquere | *-n e k*: *nieika* mannet (*nieika m.*) irruere in aliquem | *n y á j a s* *niaijes* (*ńaijes*) hilaris; *n y e s* -: *ņaske* (*ńaske*-) abradere; *n y e l v*: *nialem* (*ńalme*) cs; *n y ú l*: *niommel* (*ńommel*) id.; *n y ú z* -: *njuowe*- pellem detrahere || *f a l a t*: *puola* frustum panis; *f é n y*: *peiwe* sol; *f o n* -: *podne*- id.; *f o n n y a d* -: *puolne*- marcescere; *f ú l* -: *puwe*- strangu-

lare; fül: *pelje* id. | vad: *wuowde* silva; von-: *wanate*-
 extendere | meny: *manje* nurus^{*)}; messze: *metse* (*meče*)
 remotus || lassú: *losses* gravis; lé, lév- *lema* suppe || ó,
 ava-s: *ame* (*ome*) vetus; odu: *wuowd*, *wuowda* arbor cava;
 öv: *auwe* id. — b) finn hasonlatok: kap-: *caappaa*- (*kaappaa*-)
 megkap; kacsongat-: *catzo*- (*katso*-) néz; kér-: *kerjä*-
 (*kerjää*-) kéreget | *jälki* vestigium || tart-: *tarttu*- appre-
 hendere | szál: *salko* pertica; szár: *saari* (*sääri*) crus ||
 rak-: *rakenta*- struere | lö-, löv-: *lyö*- üt.

Az 'Affinitas' második szakasza az észti nyelvvel fog-
 lalkozik. Gyarmathi ki a svéd lapp s finn nyelveket oly
 közel állóknak találta, hogy együtt tárgyalta, nem vette
 észre, hogy az észti nem önálló nyelv, hanem csak dialek-
 tusa a finnek. Ezért újra kezdi a grammatikai egybevetése-
 ket s több helyes észrevételt közöl. Ilyenek, hogy az észti
 -us (-ukse-) képző azonos a magy. -ás, -és-sel (észti *kart-us*:
 magy. *tart-ás*), hogy az észti infinitivus- *ma* végzetében
 ugyanazon elem van, mely a magy. -mány, -mény képző
 előrészében (*kirjota-ma*: *iromány*), úgyszintén, hogy a lapp
 -b, magy. -bb comparativ képzők előzetes alakja az észti
 -mb-ben mutatkozik. Helyesek és újak következő egyezte-
 tései is: kívüli: észti *külj-est* (elativusa a *kül'g* seite szó-
 nak); könnyök: *küinarpä* (*küinar-pea*) id.; körmed- con-
 crustari: *kirmete-s* glacies tenuissima || talp: *tal* (*tald*)
 sohle | sok: *sagge* (*sage*) dicht | nyargal-: *karga*-sprin-
 gen || falatka: *palloke* bolus; fos-, fossándani: *pos-*
sandama (*pažanda*-) durchfall haben; fiú: *poeg* id. | mos-:
mösk- (*mosk*-) id. || elme: *meel* id. Budenz szerint az 'elme'
 szó utórésze azonos eredetű az idézett észti szóval; ő s:
issa (*iža*) pater; uj: *uus* (*ūž*) id. — A többi ugor nyelvek-
 nek együttes tárgyalása képezi Gyarmathi művének harma-
 dik szakaszát. Itt is előbb az alaktani egyezések kimutatásá-
 val foglalkozik, felhossa többek közt a kétféle létige, a *val*-
 (*van*) és *lev*- (*lesz*) párhuzamosságát a többi rokon nyelvek-
 ben is; utal a személyragok, a votják -ni infinitivus s a
 magyar -ni azonosságára. Látja, hogy a vogul nyelv az,

^{*)} Révai Aniquit. §. 155. a lapp *muenje* szónak 'coelum' jelentést tulajdonít és össze-
 veti a magy. *menny*-nyel. Erre nézve Budenz kimutatja, hogy a *muenje* jelentése nem
 'coelum' hanem 'serenus'. Az igazság kedvéért megemlítjük itt, hogy e tévedés nem Révai
 tévedése tulajdonképpen, hanem Gyarmathié ki az Affin. 76. lapján hozza fel a 'muenje'-t
 'coelum' jelentéssel s kitől Révai mint sok más adatot, úgy ezt is átvette.

melynek szókincse legtöbb feltűnő egyezést mutat a magyaréval (,sono hungarico omnium proxime accedunt') s ezt onnan magyarázza, hogy valamikor a vogulok sokkal közelebb laktak a magyarokhoz, mint akármelyik ugor nép (189. l.). A csuvas nyelvet illetőleg a régi tévedésben van, egyenlő fokú rokonnak tartja a cseremiszszel, votyákkal s a többi ugor nyelvekkel, holott mint fentebb láttuk Schlözer már előtte 28 évvel kimondotta, hogy török nyelv. Először említett helyes egyeztetései a keleti ugor nyelvek köréből ezek: *a)* mordvin hasonlítások: *n y ú l*: *numola* (*numolo*) id. | *l u c s o k*: *nátschka* (*načka*) *feucht* | *á l l*: *ula* kinn. — *b)* cseremisiz hasonlítások: *k o f a*: *kuba* altes weib | *s o k*: *šuku* (*šuko*) multus; *n y a l-*: *nunem* (*nule-m*) | *v i l l á m l á s*: *wolgontsch* (*valganca*) fulgur; *v ö*: *venge* id. | *l u c s o k*: *notschka* (*nočko*) humidus | *o s t o r*: *woschtor* (*voštor*) virga. — *c)* votják hasonlítások: *g y é r*: *sér* (*šer*) id. | *s a r l ó*: *szjurlo* (*šurlo*) id.; *n y a l-*: *nyul-* (*ňul-*) id.; *n y u j t-*: *nyuit-* (*ňuit*) id. | *p i c z i*: *pitzi* (*pici*) klein; *f ő z-*: *pist-* (*pošt-*) id. | *l e l k e s*: *lulgásam* (vö. votj. *lul* lélek) | *ö l-*: *viji-* (*viji-*) id. — *d)* vogul hasonlítások: *v é l-*: *voilem* (tulajdonképpen *vāilem*: ich kenne es, ebből vog. *vaj-*: sehen); *f ü s t*: *poschem* (*posim*) id; *f a l u*: *paul* id.; *m ú l-*: *mula-* (*mul-*) vergehen | *l á b*: *ljäle* (*lajl*) id. | *ó n*: *alna* (*aln*) silber. Vogulnak hoz fel az egér-rel egybevetve egy *lankyr* ,egér' jelentésű alakot; de ez az éjszaki osztyák *lenkir* szó, melynek vogul mássa *täñer*.

Mint látjuk Gyarmathi az összes ugor nyelvcsaládból csupán az osztyákat nem vette számba; ez egy erős tévedésen alapszik, mely onnan eredhetett, hogy a szamojedeknek is van egy törzse, melyet osztyáknak neveznek, s csakugyan ha szamojéd szólajstromát nézzük benne találjuk az egész osztyák számnév-kategoriát s több más osztyák szót is rendszeren azon elrontott alakokkal, melyben Fischer ,Quaestiones'-ében vannak közölve. Szintilyen zavaros fogalma van Gyarmathinak a tatár nyelvekről is. Ennek okát hiányos forrásai-ban találhatjuk, melyekben sok olyan szó van tatárnak mondva, melyek egészen más nyelvkörbe tartoznak, ilyenek a tatár szójegyzékben idézett mongol *uker* (*üker*) ökör, *nada* mihi, ugor *wesi*, *va* víz, *telli* (?) tél, perzsa *khusch* (*gušt*) hús stb. szók. De azért e szójegyzék közli a magyarban

előforduló közönségesebb török elemeket is, melyekből azonban nem mer rokonságot következtetni — mint Pray tette — ; hanem kiindulva a grammatika külömbözőségéből egész helyesen épp olyan kölcsönvételeknek tekinti, mint a magyarban található szláv elemeket. „Non aliud vocabula tatarica demonstrare videntur“ — mondja a 232. lapon — „nisi gentem nostram longo satis tempore in eorum vicinitate vixisse, atque per continuum cum iis commercium inevitabili necessitate voces ab iis tataricas mutuasse At idem obtinet de multis Slavicae originis populis.“*) A kölcsönvételekről Gyarmathi általában igen szép felfogással értekezik ; tudja, hogy egyik legfőbb ismertető jelük a nagyon is feltűnő hasonlóság. Olyanok az eredeti szók — mondja ő (289. l.) — mint a régi pénzek, a hosszú idő óta, melyben a nyelvben vannak elváltoztak, megcsonkultak, az idő romboló hatása meglátszik rajtuk : ellenben az újabb eredetű kölcsönszók hasonlóak az új pénzhez, nem vesztették el azon alakjukat, melylyel a nyelvbe bejöttek. Felismeri, hogy a kölcsönszók többnyire az előrehaladottabb cultura fogalomköreiből valók, s hogy gyakran akkor is polgárjogot nyernek a nyelvben, ha nincs is reá szükség, vagyis ha megfelelő értelmű eredeti szó is találtatik velük szemben. Ezen és más hasonló érett tapasztalásaira elég alkalmat szolgáltatott neki a szláv nyelvek tanulmánya, melyeket szintén átkutatott s nyelvünkre gyakorolt hatásuk szempontjából tüzetesen méltatott munkája utórészében.

Gyarmathi mélyen át volt hatva a meggyőződéstől, hogy a kérdés terén, melyen ő munkálkodott, még igen igen sok tenni való van s hogy bármi nemű továbbhaladás rajta csak úgy érhető el, ha az anyag, a rokon nyelvekről való ismeret szaporodik. Ezért legfőbb óhajtása volt, hogy valamikor maga járhassa be azon vidékeket, hol a magyaral rokon népek laknak s személyesen gyűjthessen tapasztalást azok nyelvéről. E célból művét Pál czárnak ajánlotta s azon kegyelemért folyamodott, hogy támogassa őt utazási törekvésében. Lehet hogy e vágyára is Schlözer volt hatással, ki már 1771-ben írta: „hat die ungarische Sprache sogar mit ihrer entferntesten Schwester (t. i. a finn és lapp nyelvekkel) gleichwol noch eine sichtbare

*) Vö. ugyane nézetére vonatkozólag a 242. és 245. lapokat is.

Aenlichkeit; so ist zu vermuten, dass sie mit ihren näheren Schwestern am Ural und an der Wolga noch näher übereinkomme. Möchte nur einst das Glück einen Sainovits auch in diese Gegenden führen!" Mint tudjuk Gyarmathi nem valósította meg e tervét, de az így is felemlítésre méltó; mert egyik előzményét kell benne látnunk azon eszmeáramlatnak, mely századunk első felében Kőrösi Csomát, Regulyt s másokat is az őshaza s az elszakadt testvérnépek fölkeresésére lelkesítette.

Ha azomban nem gyarapodott összehasonlító nyelvészetünk a kutatás anyagát tekintve, gyarapodott nem sokára egy más irányban, a kutatás módszerében.

Révai Miklós, a „nagy pankratiasta“ érdeme nyelvtudományunk ez újabb emelkedése. Ő a történeti módszer felfedezője s első alkalmazója nemcsak a mi nyelvészetünkben, hanem általában a nyelvtudományban. Művei, melyekben e módszerét kifejti, az »Antiquitates literaturae Hungaricae«, mely az „Affinitas“ után négy évvel jelent meg s a „Halotti Beszéd“ fejtegetését tartalmazza; továbbá az „Elaboratio grammatica Hungarica“, melynek első kötete 1804-ben, másodika 1806-ban látott napvilágot. Azon sok kisebb-nagyobb monographia után, mely Révai életéről és munkásságáról szól, teljesen fölösleges volna nekünk e helyütt részletes jellemzésbe bocsátkoznunk. Mert még azon kérdés is, mely itt bennünket legközelebb-ről érdekel, hogy t. i. mennyit alkotott Révai az ugor összehasonlító nyelvészet terén — az is meg van már oldva egy tüzetes értekezésben, melyet ifj. Szinnyi József írt „Révai magyar-ugor nyelvhasonlítása“ czímen a Nyelvtud. Közlemények XV. kötetében. Teljes és hű képben vannak itt előadva Révai helyes nézetei és tévedései az ugor nyelvészetet illetőleg, melyre minden további megjegyzés nélkül utalhatnánk, ha a történeti igazságszolgáltatás egy kötelessége nem tartóztatna. Révai nyelvészeti munkásságát rendszeren a Gyarmathiéval összevetve szokták tárgyalni; ilyen-

*) Így ír dedicációjában: „quamvis hujusmodi disquisitionum instituendarum desiderium sit mihi quasi innatum, semper tamen opportunitas defuit mihi, praesertim quod tales disquisitiones in terris imperi Tui, Potentissime Princeps, longe a mea patria, et hinc, ubi jam dego, dissitis, sint faciendae, nec nisi Te tutelari Genio feliciter possint peragi Quodst autem Tua Majestas labori meo faverit, forsitan sub auspiciis Tuis latius evagari mihi licebit, id quod ipse in ardentissimis votis habeo“.

kor aztán többnyire ugyancsak kijár a rúd vége Gyarmathinak, mint ki mélyen Révai alatt áll, míg az utóbbi mint az összehasonlító nyelvészet nagy alakja ünnepeltetik. Nézetünk szerint ez jogtalanság. Igaz ugyan, hogy Gyarmathi a tőle felállított hasonlító tételek nagyobb számában tévedett, azt is elismerjük, hogy gyakran igen szembeötlőleg hibázott; de nem tévedett-e Révai is ezen esetek nagyobb számában s nem szolgál-e mindkettőjüknek egyformán mentségére az előmunkálatok hiánya, a kor nyelvészeti ismereteinek gyarlósága? De meg más részről vegyük csak szorosán szemügyre azt a képet, melyet Szinnyei ad Révai ugor nyelvészeti munkásságáról s vizsgáljuk át a helyes tételek sorát azon szempontból, hogy mennyi közülök eredeti gondolata Révainak s mit vett át mástól s azon megdöbbentő tapasztalatra jutunk, hogy a rokon nyelvekkel való összehasonlítás terén — s mindig kiemelve, hogy pusztán ez irányban ítélünk! — csak igen kevés helyes eszmét mondott, melyet előzőiben s különösen Gyarmathiban meg nem találunk. E kissé merésznek tetsző állításunkat részletesen kívánjuk bizonyítani:

1. A 27 helyes szóhasonlítás közül, melyet Szinnyei Révaiban talált, már maga a fejtegető Gyarmathié-
nak ismer el 13-at, ezeket: *fa*, *felhő*, *fő*, *gyalog*, *hall*,
három, *köt*, *menő*, *nyujt*-, *odú*, *orv*, *tud*-, *val*- (*van*); Sajnovicsénak 3-at., u. m. *ad*-, *nyak*, *szarv*. A fenmaradó 12 egyeztetésből *hat*, *hús*, *két*, *nég*, *öt*, *száz*, *ti* számnevek, melyeknek ugor rokonságát már Strahlenberg kimutatta. Tehát Szinnyei szerint is csak négy helyes szóhasonlítás maradhatna eredetinek Révaiban, nevezetesen: *leg* -: észt *līg*, *liga*, *igyekez* : lapp *vigget*; *tevő* : észt *teggev*; *töltetem* : finn *täytetän*, de még ezek közül is a három utolsó előfordúl Gyarmathiban vö. a 376, 167, 85, 166 és 86. lapokat*).

2. A helyes grammatikai egyeztetések közül Szinnyei szerint is Gyarmathiéból vannak átvéve a következők: a magyar és lapp sorszám névképzők (-*d*), az infinitivus -*ni* végzete a magyarban és votjákban. Sajnovicstól tanulta

*) Szinnyei értekezésének más részeiben említi Révaié gyanánt következő egyeztetéseket: *fél* (*dimidium*) : lapp *pele*, *meg* : finn *myös*, melyek szintén helyesek; csak hogy az első nem éppen Révaié, megvan az Affin. 79. lapján is.

Révai a lapp praeritum jelölőnek (-i) lappangását a magyar elbeszélő alak <ál, <él végzetében; továbbá hogy a lapp -χ, -h pluralis képző egyeredetű a magy. -k-val. Ellenben Révai eredeti felfedezésének tartja Szinnyei, hogy az észt -mb comparativ képző azonos a magy. -bb-vel, holott ez már említve van az Aff. 129. lapján. Az észt -ma infinitivussal is egybe van vetve a -ni (133), valamint az észt passiv képzővel (-t) is a magy. -at, -et (l. 132. l.). Ugyancsak Gyarmathinál vannak szembeállítva már a magyar s lapp -n locativusragok, még pedig ugyanazon példán, melyet Révai is idéz (*kabmaken*). Csupán a finn -ne concessivus és magyar felszólító -na -ne alak egybehasonlítása az, melyet nem találunk meg Gyarmathinál is, hanem csak Révainál.

3. Szinnyei azt mondja a *nyolcz* és *kilencz* számnevekről, hogy „Révai éles szemével észrevette, hogy e két számnevünk összetétel“, melyeknek utórésze a *tíz* szó. Hogy ezt már Révai előtt 33 esztendővel tudták, bizonyítsa a következő idézet Kalmár Prodrómusából (megjelent 1770-ben): „*Nyoltz*. Coniicio compositum atque contractum esse ex chaldaico: *seni el* et scythico *tēz*, q. duo ad seu usque ad decem. Ita *sneltez*, 'nolt'z. *Kilentz* contractum est ex persico *iek* et chaldaico *el* atque *tēz*. Ita *jekeltēz*, unum ad decem *kēletcz*. *Harmincz* contractum est ex *harm tēz*“. (79. l.)

4. Azt sem Révai találta ki, hogy a személyragok személyes névmásokból eredtek. Ezt Fiellström lapp grammatikájából (megjelent 1738-ban) vette, mely munkát különben is használta forrásul s melyben a lapp első személyű -m rag a *mon* 'én' névmásból van származtatva (57. l.).

5. Fontolóra vehetjük ez alkalommal, hogy mennyivel tisztább fogalma volt Gyarmathinak a magyar nyelv rokonsága köréről, hogy felismerte még a török nyelvek különállóságát is; míg Révai nemcsak hogy egyképpen egyeztet grammatikai alakokat ugor nyelvekkel és törökkel, hanem igen nagy mértékben héberrel is, mely nyelvnek rokonsági viszonyát olyannak képzelte, mint mi ma az altaji nyelvekét, mongolt, törököt stb-t. — Mindezekkel korántsem akarjuk Révai érdemeit kisebbiteni, csupán azt kíséreltük kimutatni, hogy Gyarmathi, mint összehasonlító nem áll oly mélyen alatta, mint sokan tartják s hogy Révai jelentősége

a magyar összehasonlító nyelvtudományban nem annyira hasonlításaiban, mint inkább új módszerében, a nyelv pozitív történetének kellő méltatásában keresendő.

Révaival bezáródik a magyar összehasonlító nyelvészet első virágzásának kora. Róla igazán el lehetne mondani a német költő szavait: ki ne dicsérte volna munkáit, de találkoztak-e vajjon, kik olvasák? A nyomába lépő epigonok legfeljebb csak gyarlóságaiban tudták utánozni; óriási kérdéssé fújták fel az ikes igék és az orthographia körül mondott eszméit s vívtak mellette mérges tollharczokat. Halálával egész nyelvtudományunkra mély hanyatlás és sötétség kora áll be. Maga az összehasonlítás mezeje, mely eddigi fejlődése után oly szép reményekkel biztató volt, teljesen elparlagosodik, s mint a kor tudományos viszonyainak legjellemzőbb terméke, burjánzik fel rajta két dudva: Horváth István ábrándos nyelvészkedése s a fékevesztett neologia.

MUNKÁCSI BERNÁT.

SZÓFEJTÉSEK.

Czinkos.

Galilei lámpása, Newton almája, Fulton fazeka gyakran ismétlődő esetek a nyelvbuvárlat történetében. Akárhányszor megtörténik, hogy valamely nyelvbeli jelenség majdnem naponként szemünk elé kerül, a nélkül hogy szemünk megakadna rajta; egyszer aztán egészen véletlenül figyelmessé leszünk rája, s kutatni, fürkészni kezdjük. De az alchimisták porcellánja is jó sokszor meg-megújuló eset a nyelvművelés kutatásaiban. Megesik ugyanis, hogy a nyelvbuvár erősen nyomoz valamely jelenséget, kutat, fürkészt, és — nem találja meg; de keresés közben talál egy mást, a melyet nem keresett: arany helyett porcellánt, néha azonban meg is fordítva.

Igy született a czinkos szó megfejtése is. Leirom úgy, a mint történt; elmondom kezdettől végig, minő oknak köszöni születését, mi tett rá figyelmessé, hogy izzadtam megfejtésében, hogy ment kárba minden fáradságom s hogy áradt egyszerre világosság a sötétségbe. Olvasóink közt vannak bizonyára olyanok is, a kik azt hiszik, hogy az etimologizáláshoz nem szükséges egyéb, mint egy kis

tudomány, meg erős akarat; hadd lássák, hogy kell bizahhoz néha más is, valami abból, a mi a leletek jó részéhez szükséges, szerencsés véletlen.

Többen voltunk együtt, nagyobbára nem nyelvészek. Az újitásról folyt a beszéd. Valaki Kazinczyék szerencsés alkotásait magasztalta s ezek közt rákerítette a sort a színész szóra is. „Sikerült, találó gondolat volt, mondá, a megnevezésben a színből indulni ki, mert a színész csakugyan színezi az életet.” — „A színész, színház szók ellen nem lehet semmi kifogás, ha a color jelentésből magyarázzuk is; azonban származását, noha valószínű, hogy a szín = color jelentés lebegett alkotóinak szemük előtt, nem ennek, hanem a nubilarium jelentésű szín-nek köszöni, mely a kocsiszin, levélszin szavainkban is él; s a theatrumot alig jutott volna valakinek eszébe a színről (color) színháznak nevezni, ha korábbi nevezete véletlenül játékszin nem lett volna, a melyben a szín szó nem egyéb, mint a szlávtság révén hozzánk került göröglatin *scena*.”

A színész szerencsés alkotására adott eme felvilágosításomra kérdés kérdésre következett; végre arra kellett felelnem, mi volt a színész neve régibb íróinknál. Nem tudtam biztos választ adni rá. Hazakerülvén, utána néztem a dolognak s hosszabb keresés után egyéb nevezetek közt ráakadtam erre is: *czinkos*. Mi természetesebb, mint hogy a *czinkos* szónak ez az eddiglen nekem ismeretlen s most felfödözött új jelentése csak ösztön volt arra, hogy korábbi szereplésének utána nézzek, s ha netán sikerülne, származásának is eljuthassak nyomára. A jelentésre nézve elég bő adatot szolgáltatnak régi szótáraink; nevezetesen Moln. Al. magyar részében a *czinkos* latin megfelelőiként ezeket találjuk: *histrion, ludion, collusor, ganeo, consors in latrocinio: comödienspieler, gauckler, tänzer, hurenwirth, der mörder gesell*. E jelentéscsoportból eléggé látható, hogy *czinkos* kulturális szó. Ez a mozzanat egyesülve ama másikkal, hogy *czink* szó semmi nyelvünkbeli szóval alkalmasan nem rokonítható, nagyon valószínűvé teszi azt a föltevést, hogy idegen szóval van dolgunk. Ezen az alapon kezdve meg a kutatást, két föltevésből indulhatunk ki; vagy csupán a tő *czink* kölcsönvétel az os ellenben magyar képző, vagy e szó egészében

idegen s az *os* benne a lat *us*-nak megmagyarosítása épen úgy, mint a plébános, papíros, nótáros szókbán. Ez az utóbbi föltevés s a lat. egyértékesek élén álló *histrío* = színész-jelentés azt az ötletet támasztotta bennem, hogy mind alak, mind jelentés tekintetében teljes kifogástalanul megfelelne neki egy lat. *scenicus* szó. Keresem, de *scenicus*-t sem az ó remek, sem az újabb huszárlatinság nem ismert. Újabb fejtörés után újabb ötlet; hangzására nézve a *cynikus* tökéletesen egyezik vele; a *cynikus*-nak általánosan ismert jelentése pedig könnyen átcsaphatott a *ganeo*-, *ludio*-, *histrío*-éba. Az ötlet azonban csak ötlet maradt, sehol új igazoló adat, mely bármi csekélyke erőt is kölcsönözött volna neki. A többi ezután fakadt ötletek is csak *ephemeridák* voltak, olyanok mint a tiszavirág: születtek, meghaltak. A buvárharang lyukat kapott s teljesen megtagadta a szolgálatot.

Hosszabb idő mult el. Egyszer keresek valamit (a régieknél többször előforduló *czinadof*-ot) a derék Kresznericsben, s keresés közben megakad szemem e szón: *czink-játék*, s olvasom a hozzáfüggesztett idézetet Dugonicsból: „A *czink-játékban* legnagyobb mesterség a vetés.” Ez a lelet az első pillanatban megörvendeztetett, de csakhamar némi boszankodást is keltett bennem; boszankodtam enmagamra, hogy megfeledkeztem a N. Szótár pontatlanságáról s ez egyszer hitelt adtam szavának, hogy *czinkos*-ra nézve több adat nem áll rendelkezésünkre, mint a mennyit ő említ; biztam benne s nem néztem tovább utána a dolognak.

Dugonicsnak idézett helye, ha nem is egészen, de nagy közel eljuttatott a kívánt célhoz. Világos volt ugyanis belőle, hogy *czinkos* képzett szó: *czink* + *os*, hogy tehát latin kölcsönvételre gondolni sem lehet, hanem, ha idegen szó, a mi nagyon valószínű, eredetét más nyelvekben kell keresni. Arra nézve is, hogy minő játék volt a *czink-játék*, ha nem is egészen világos, határozott, de mégis eléggé érthető feleletet ad a Dugonics-féle idézet, mikor azt mondja: „A *czink-játékban* legnagyobb mesterség a vetés”. *Vetni* csak kártyát szoktunk, meg koczkát; minthogy azonban a kártyavetés nem játék, a *czink-játék* majdnem bizonyos, hogy annyi mint *koczkajáték*. Később rá is akadtam egy adatra, mely kétségtelenül igazolja ezt a következtetést. Az adat

Comenius „Janua lingvae latinae“-jében (290 l.) fordul elő s így hangzik: „boka csontocskáckal avagy jegyes czinkosockal jádzani: talis seu tesseris ludere“.

Ez már olyan alap volt, a melyről bátran, az eltévedés veszélye nélkül lehetett intézni a további kutatást.

A *czink* lehet valamely nyelv szavának hű másolata, de lehet módosulata is. Ez utóbbi esetben az ismert magyar hangváltozások utmutatása szerint a következő idegen alakoknak lehet módosulata: *czenk*, *czonk*, vagy *szink*, *szenk*, *szonk*.

A kérdést tehát így kellett felállítani: Melyik nyelvben található meg egyike vagy másika mint járatos szó a most elsorolt alakoknak? Aztán: Melyik nyelv használja a kérdéses szót *k o c z k a* jelentésben? Az a momentum, hogy a játékok legeslegnagyobb része vagy egyenest a francziáktól, vagy az ő révükön jutott s terjedt el a többi népekhez, mindenekelőtt arra utasít bennünket, hogy a franczia nyelvhez forduljunk kérdezősködésünkkel. A *czink* alapszavául fölvetett alakok közül a francziában mint járatos szót csak egyet találunk meg, ezt hogy *szenk* (cinq).

Erős bizalmatlansággal, mely már határos a hitetlenséggel, nyitottam Littré szótárában a *cinq* szóra. Olvastam: „1). 2). 3). 4). 5). 6). Terme du jeu de dés, le côté marqué de cinq points.“

Tehát mégis. Megvan: „jeu de dés“: *k o c z k a* játék. Ez kétségtelen: a magy. *czink* a franczia *cinq*-re vezetendő vissza. E kétségtelenség végmegállapítását azonban még egy nehézség megoldásának kellett megelőznie. El nem vitatható igazság ugyanis, hogy különösen az előbbi századokban a franczia néppel nyelvbeli érintkezésben épen nem álltunk s így szókat se vehettünk tőlük kölcsön; franczia szó csak más s legeslegnagyobb részben német révén juthatott s jutott el hozzánk. Ha tehát a magy. *szink* ugyanaz, a mi a franczia *cinq*, akkor ennek a németben is meg kell lennie. Megnéztem és megtaláltam. „*Zink*: der fünfer auf dem würfel. (Gloss. Onom. 159: *Zinco*, *czingo*, *quinio*, wol schon sehr früh aus romanischem dialekt aufgenommen.) ‚Von dem zinken, quater und es, komt mancher in des teufels ness.‘ Eschenburg, Denkmäler 415. ‚Recht als ein Zinke uf eim würfeln.‘ Kochbuch im Wirzb. Cod.“ (Schmeller. Bayer. Wörterb. II. 1137 l.)

S ezzel kétségtelenné válik, hogy a magy. *czinkos* szónak eredetije a francz. *cinq*, a mely a németbe s a németből a mi nyelvünkbe került.

Nem vagyok annyira jártas a játékok történetében, se a szükséges szakmunkákkal nem rendelkezem, hogy biztosan megmondhatnám, miként vált az öt (*cinq*) számnév a kockajáték nevévé, de aligha csalódom abbeli sejtelmemben, hogy volt idő, mikor a kockán csak öt szám volt s a fő nem a hat, hanem ez volt, a hatodik lap pedig üres (fehér) s a mint nálunk nevezték: vak volt. Erre czéloz a magyar kifejezés is: vakot vetni. Így történhetett, hogy a kockán levő fő számról az ötről = *cinq* magát a játékot is *cinq* = *czink*-játéknak nevezték.

Hogy miként ment át a *czinkos*-nak „kockás” jelentése a „gonosztevő”-be, azt könnyű megérteni, ha figyelembe vesszük, hogy a hivatalos játékosok rendszerint meg nem engedett módon, mások rászedésével gyakorolják mester-ségöket (vö. ném. *spieler* = *falscher spieler*). Így lett a kockásból, játékosból idővel csaló; s innen csak egy lépés a bűnös-gonosztevő-ig. Majdnem egészen hasonló jelentésváltozást tüntet föl a házártság szó is: *hasard* a régi francziában annyi mint kockajáték (Littré), *hászártság* Molnárnál: *lusor*, *gladiator*, *aleator*, a mai használat szerint pedig: izgága, czivakodó veszekedő.

Hiszem, nem akad olvasóm, a ki e szófejtés megállhatása ellen a legcsekélyebb kifogást is tehetné; de arról is meg vagyok győződve, hogy ha e fejtegetés előre bocsátása nélkül egyszerűen a kutatás eredményével ismerttettem volna meg őt, s csupán ennyit mondtam volna: *czinkos* tulajdonkép annyit jelent mint ötös s ősapja neki a latin *quinque*, aligha riadó hahotába nem tört volna ki e képtelenségbe csapó ritka hóbort fölött.

Pedig bizony sok ilyen hihetetlen hóborton kaczagott már az egy s más etimológiáról csak félfüllel halló közönség.

SZARVAS GÁBOR.

Kaján.

Kissé különösnek fog tán tetszeni, ha minden himezés-hámozás nélkül avval állítok be, hogy a mi becsületes magyar *kaján*-unk — a mennyiben t. i. *kaján* becsületes nevet érdemel — teljesen azonos a bibliai *Kain* névvel. Pedig a dolog minden kétséget kizárólag úgy van. E szófejtés lát-szatra legalább nagyon is emlékeztet a század elejebeli „pajkos szójátszók” elmeszüleményeire, sőt ha jól tudom, Horváth Istvánunk kockáztatta is valahol ez ötletét. Pedig most az egyszer eltalálta a valót. A *kaján* ugyanis a nyelvtörténeti adatok igazolása szerint csak ugyan *Kain*-ra vezetendő vissza.

Nézzük hát, mit vallanak ódon könyveink, lessük el első sorban egymással torzsalkodó papjaink kifakadásait, neki keseredett vitatkozásait. Hisz nem egyszer küzdhetett meg ajkuk vagy tolluk hegyével az *irígység*, *kajánság* fogalma, melyre alkalmasabb szó aligha kínálkozhatott a *Kain* névnél. Egyes nevekhez bizonyos jelentést csatolni különben sem példátlan nyelvünkben. Tudjuk, hogy a magyar nép humora mily kedvteléssel ruházgat fel egyes keresztneveket többnyire tréfás, gúnyos jelentésekkel. Praegnans példáját mutatta ki az efféléknek Simonyi az *Antal* szón, mely a mai *andalodni* igének volt szülője (l. Ny. X. 405.). Ugy látszik, hogy ilyen volt még a *jakabolni*, *meg-jakablani* ige is, mely Páriz Pápai szótárában *imponere alicui*, *jemanden hintergehen* jelentéssel fordul elő. Ez ígét még egy „Medulla p. p. latinitatis” cz. 16 századbéli könyv is megőrizte, hol az van róla feljegyezve: *megjakablani*, *megtsalni*, *lábvetéssel el-ejteni*: *supplantare*. 493 l. *)

Ilyen eredete lehetett a *kaján* szónak is, melynek első nyomai a hitvitázók irodalmában találhatók. A 17-ik század-beli vallásos vitairatok nyelvészeti fontossága még nincs kellőleg méltatva és elismerve. Pedig hány meg hány új népies fordulatokkal, zamatos szólásokkal és szerencsésen alkotott kifejezésekkel gazdagíthatták a vitatkozó papok nyelvünket, kik kifejezésbeli velősségöket első sorban az alaposan ismert népies nyelvből merítették. Nem lehetetlen, hogy a bibliai *Kain* is e korban *kaján*-osodott el. Régibb adataink e mellett tanuskodnak. Czeglédi István „Egy veres

*) Hajdu megyében Földesen *megmihályosodott*: megdőglött. Ny. VII. 235.

tromfosdit jádzó sandal barátomnak, játék el-vesztéseért való meg piricskeltetése“ cz. művében szemére veti ellenfelének, hogy „a szent írást . . . *cainlod* halgatóidtul“ 247. l.; ugyancsak ő egy másik helyt meg avval gyanúsítja, hogy „*cainlod* úgy látom a Pataki Typographiát“ 81. l. — Így jelenik meg először a *Kain* magyar köntösben szakasztott olyan módon tovább képezve, mint *jakablani* a *Jakab*-tól s más nemű képzővel *antalodni* *Antal*-tól. A szó csakhamar közkeletűvé vált elannyira, hogy a *Kain*-ra már nem is gondoltak többé benne, és a magyar fülnek kissé szokatlan *ai* hangzók összefolytak. Czeglédi kortársa Pósaázi már ez utóbbi alakot ismeri. Választételében így ír: „megh-*kajonolván* a dolgot úgy cselekedék, mint a megemlitett ökör ábrázatu Bonasus“ 19. l. Szalárdi Siralmas krónikájában is olvashatjuk már: „a tisztviselők nagyon *kajonolván*, bizonyos magyar katonaságot nagy számmal rájuk gyűjtöttek vala“ 157. l. Alvinczi postilláiban meg a *kajon* szó főnévi képzővel van tovább képezve: „emberi társaságunknak tisztit is elveszttyük az mód nélkül való *kajonsággal*, mert azért lakoznak az emberek társaságba, hogy egymást szeressék és segítsék.“ II. 382. l. — A *kajon* szónak eredeti alakja kissé elhomályosulván, csakhamar *kajan* és a mai *kaján* alak fejlődött belőle. Régibb szótáraink rendszeren mind a két alakot említik egymás mellett. A Kisded Szótárban: „*kajan*, *kajon*, irigy. *Kajánkodni*, *kajánlani*: meg-orrolni, irigyleni. *Kaján* szemmel nézi.“ Még csak a második szótag hosszúságáról kell számot adnunk. Kéttagu szavaink utolsó hangzóját sokszor minden ok nélkül is meg szoktuk nyújtani. Különösen tapasztalhatjuk ezt idegen szavainknál, pl. a török *jeken gyékény*-nek hangzik, *taban* ma *tabán*, az *orman* meg *ormány*-ra hosszabbodott. De nem lehetetlen az se, hogy egyéb ily hosszú hangzón végződő szavak analógiája hatott a *kaján* szóra, melyet eleinte csak az irodalmi nyelv vallott magáénak. Comenius már a mai alakot használja „jó szerencséssé valaki? horgas szemekkel ne nézzed avagy szemlélyed (ne *kajánlyad*)“ Janua 202. l. Párizzpápai a *kajon* és *kaján* alakot ismeri; de mintha még kísértené *Kain*, oda teszi latinul: *invidos ut Cain*. A nép nyelvében csak a székelység őrizte meg a régibb alakot: *Kain* ökör: *kaján*, öklelős, majd megöli a többit. Tsz. KÚNOS IGNÁCZ.

A SZÓTÖVEK ELMÉLETE A MAGYARBAN.

V.

Befejezem immár, minthogy kelleténél úgyis hosszabbra nyúlt, e cikksorozatot. És befejezem a nélkül, hogy a cím-ben ígérteket teljesen beváltottam volna, mert eddigelé nem a szótövek, hanem csakis a névszótövek elméletéről értekeztem.

Ámde az igeragozás, a módok és idők, az alanyi és tárgyi ragozás alakulata hangtanilag oly sok nehézséget gördít a kutatás elé, hogy vele megbirkózni nem érzek elég erőt magamban. Noha viszont tisztán látható, hogy az igerővegek szintoly változást szenvedtek, minőt a névszótövek, és ezt ugyanazon hatás befolyása alatt szenvedték.

Az az általános nagy törvény, a melyet a névszótövek változatos alakjain tapasztaltunk, kihatott az egész magyar nyelvre, és megváltoztatta teljesen annak eredeti külsejét.

Az által ugyanis, hogy a hangsúly a szók első tagjára esik, megrövidültek mind a tövek, mind pedig az eredeti ragok kivétel nélkül.

Vajjon ugor öröksége-e ez a magyar nyelvnek? Azt nincs alkalmam most eldönteni. Noha úgy vélem, hogy legalább a vogul osztozik vele e tekintetben, sőt nem lehetetlen az se, hogy a finnben divó mássalhangzó-gyöngülés is ne ezen befolyásnak köszönhesse létezését. Másrészt meg a másodlagos ragok alakulata azt mutatja, hogy e törvény külön magában a magyar nyelvben is érvényesült; sőt a hangsúly romboló, vagy jobban mondva vonzó erejét még az igekötőkre, névutókra stb. is kiterjesztette, és megkisebbít még ma is minden gyöngébb erejű szót, a mely közelébe merészkedik. Értem az ilyen szólásokat, mint: *'csértessék a Jézus Krisztus; isten uccse'* stb.

Ezen utóbbi jelenség azonban korántsem dönti meg amaz első feltevés lehetőségét. Mert nemcsak hogy az nem lehetetlen, hogy amaz ősi erő, a mely az ugor ősnyelvet át meg átalakította, még az elszakadt ágban is hasonló módon tovább működjék; hanem sőt inkább bizonyos az is, hogy a hangsúly mindig és minden időben valamennyi nyelv anyagára alakító hatással volt, a mely hatása természetesen váltakozott erejének és állásának megfelelőleg. A

beszélés, a mennyiben nem physiologiai, öntudatlan lelki működés eredménye; öntudatlan erők teremtték, és azok is tartják fenn; öntudatlanul működnek, és lényegükben örökké egyformák és azonosak maradnak.

Hozzak fel bizonyítékot is? Nos, egy pillantás a nyelvek történetére meggyőzhet állításunk valóságáról. Vegyük csak például e fokozatot: ő s i n d o g e r m á n, l a t i n, r o m á n nyelvek. Az első agglutináló, a második flexionáló és a harmadik, például a franczia — ismét agglutináló. Nem annyira, mint a magyar, — vagy talán már annyira is; mert bizony a magyar igeragozás némely ideje, például a hangzós mult, vetekedhetik bármely flexionáló nyelv bármely alakjával, míg a franczia jövő idő semmivel sem különb a magyar nyelvénél. Vagy a magyar névragozás is. Eredeti ragjaiban teljesen flexionáló, és a másodlagosakban is mind inkább közeledik hozzája. És még inkább a finn, a mely mondattanilag is közelebb áll a latinhoz, mint a franczia.

Tehát alakilag fogyatkoznia kell valamely nyelvnek, hogy az állítólagosan magasabb fokozatba (a mint még újabban Misteli is nevezé), a flexionális nyelvek fokozatába kerüljön. És mikor már annyira megfogyatkozott, hogy az értelembeli viszonyokat alakilag nem képes kifejezni, ismét a megvetett agglutináláshoz kénytelen folyamodni. Így tőn különösen az angol és franczia, de helylyel-közzel a német is (lieb-te), meg a latin is (ama-vi, ama-bam), sőt a görög is (ἐλú-δην).

Mindeme változást és körbeli forgást pedig, a mennyiben nem physiologiai hangváltozás, kiválóan a hangsúly és az analogia hatása okozza. Amaz tömörít, tehát koptat és fogyaszt is, új meg új alakokat teremt; einez meg kiegyenlít, egyformásít. Ez olyan, mint a centripetalis, amaz mint a centrifugalis erő. Egyetemesen működnek, és létrehozzák a nyelvben az egyensúlyt.

De hát mindezt miért mondtam itt el? Hogy kivonjam a tanúlságot előbbi czikkeimből, hogy utalhassak rájuk, a mennyiben az ott tárgyalt jelenségek ezen általános tételek valóságos illusztrációja és bizonyítékai.

Végül még csak egy megjegyzést. Bebizonyúlt, hogy volt egy idő, a midőn a most megrövidült tövek teljes alak-

jukban voltak használatosak. A nyelv ezen állapotában tehát a hangsúly ama romboló hatását még nem gyakorolta volt. E tényből azonban azon egyszerű következtetést, hogy tehát akkor maga a hangsúly se létezett még, nem vonhatjuk meg, mert kétségtelen, hogy bizony mindig létezett. Más-ként kell okoskodnunk! Megvolt a hangsúly; — de vagy máshol, vagy másként működött. Ha máshol működött, teszem az ugor vagy a magyar nyelvben az utolsó szótagon (minthogy az eredeti tövek kéttagúak), akkor később helyet cserélt, elvándorolt, és így természetesen megváltozott a hatása is. Analogiául erre pedig a többi között a görög nyelv szolgálhatna, a hol tudvalevőleg a hármas szótagú accentustörvény későbbi fejlődés; — és figyelembe veendő az is, hogy a votj. a hangsúlyt még most is az utolsó szótagra veti, valamint a franczia.

Ha pedig a hangsúly másként működött, akkor vagy megerősödött, vagy meggyöngült, és ez esetben is eltérő eredményeket teremtett. Az előbbi eset megtörtént például a német nyelvben. Az újfelnémetben az ófelnémethez képest a hangsúlyos szótagok, noha a hangsúly helyet nem cserélt, részint megnyúltak (*vāter* : *vāter* = *kéz* : *keze*), részint a következő mássalhangzók megkettőztettek (*wétter* : *wétar*), végül az által, hogy a hangsúlyos szótagok rendkívül kiemelkedtek, a hangsúlytalanok ki- vagy lekoptak (*silber* : *sílu-bar* : *sílabar*; *íhm* : *íhme*).

Hogy melyik eset érvényesült a kettő közül a magyar nyelvben, azt csak alapos összehasonlító nyelvkutatás alapján lesz lehetséges eldönteni.

Most még csak azt mutassuk meg, hogy az ige-tővekben is majd mind megtaláljuk a névszókénak megfelelő csoportokat. Alapul csakis a jelentő mód folyó jelen idejét használjuk fel, még pedig csakis az alanyi ragozásban, minthogy különben a mód- és időképzés útvesztő kérdésébe kellene bonyolódnunk.

Minthogy pedig az idevágó problémák az ige-tő változatait illetőleg megfejtve még nincsenek, legyen szabad az iskolai oktatásra vonatkozólag egy kis pia fraud-t ajánlalnunk. Ugyanis minden nehézség megszűnik, és az igeragozás is teljesen beleilleszkedik eddig kifejtett törvényeink keretébe, ha, valamint a görög grammatikában szokás, külön

idő- és módbeli töveket állapítunk meg. Természetesen csak az eredeti alakokat véve tekintetbe.

Igy azután például a *kel* ige tövei a következők volnának:

1. Folyó jelen töve: *kele-k : kél = keze-m : kéz.*

2. Elbeszélő multé: *kelé-k : kele = fá-m : fa.*

3. Óhajtó módé: *kelné-k : kelne = fá-m : fa.*

Felszólító módé: *kelje-k : kelj-en = hitele-m : hitel.*

Részesülők: *kelve : kelő = töve : tő; — kelvé-n : kelve = fá-m : fa.*

Ez a felosztás ha nem is egészen tudományos, de praktikus, és a tudomány főbb tételeivel nem is ellenkezik.

Visszatérve feltételünkre, a következő ige-tő-csoportokat kapjuk:

A) *kele-k : kél = keze-m : kéz.*

Ez a csoport ma már csak kevés példában maradt meg, de bizonyos, hogy a ragos alakok mintájára rövidült meg itt is a ragtalan hosszú szótag, valamint azt már fönt számos névszón is kimutattuk. Ezt bizonyítják, mint már említettük, az ilyen még ma is létező kételtű alakok: *kel : kél; mer : mér* (haurit); *nyer : nyér; vesz : vész* stb., a melyeket még fölöznek a régibb nyelvben találhatók, de ma már teljesen kiveszettek nyomai, péld. *széd, mér* (audet, v. ö. 302. l.)

Viszont hatott a megnyúlt ragtalan alak is a ragosakra. Igy például a *kere-s* igéből kitűnik, hogy a mai *kére-k*, **kere-k*, *kér* volt, és ha *éle-k* igit összevetjük *ele-del*, *ele-ség* szavakkal, szintazon következtetésre kell jutnunk, hogy **ele-* volt és nem a mai *éle-* az igazi töve. Azaz:

kere-s : kére-k = ele-ség : éle-k = vere-s : vére-s.

Az ilyen később megnyúlt ige-tövek is szép számmal találhatók a régibb nyelvben, és részletes tanulmány feladata leszen őket összeállítani, a megváltozott tövek eredeti alakját kikutatni és megállapítani, minő okok folytán vergődött majd a ragos majd a ragtalan ige-tő uralomra.

B) *Féle-k : fél = kése-m : kés; szele-k : szel = helye-m : hely.*

Mint láttuk, az A. csoportnak egyformásított fajtái.

C) *Növö-k : nő = töve-k : tő.*

Egy csapat idetartozó ige a gyakorító -sz képzővel gyarapodván, a jelentő mód folyó jelenben a többeli -v-t elvesztette, minők például: *hi(v)sze-k*, *al(v)szo-m*, *nyug(v)szo-m*, *fek(v)sze-m* stb., mely utóbbi három egybevethető volna az ilyenekkel, mint: *hamva-*, *odva-* stb.

A *j* tövűek, mint *fujo-k* : *fuj*, csak ezek változatai, v. ö. *fuva-lom*.

D) *Hörgö-k* : *hörög* = *férge-k* : *féreg*.

Tehát csak a hosszú magánhangzós névszótöveknek (*fá-m* : *fa*) nincs az igéknél megfelelő csoportjuk.

SZILASI MÓRICZ.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította : MIKLOSICH FERENCZ.

S.

sajtár, sétár, zsejtár, zsajtár, zsetár, zotár : mulctra, orca, vas ligneum conservando butyro, melkkübel. — úszl. *žehtar*, hr.-szl. *žahtarka* : mulctra, *žochtar* brotek helyett bizonynyal gosse in der mühle jelentésben (Šemb. 72.) ; ófném. *sehtari* ; karint. *sechter* ; gottsch. *schechter*.

salank : leiste, randstreif am tuche. — cs. *šlak*. (Fremdw.).

sapka, sipka, sipak, csapka : mütze. — cs. *čapka*, lengy *czapka*, or. *šapka*, mrut. *šipka* ; rum. *šapkă, šipkă*. Vö. *csapácsa*. (Gyarm. 330.). † (NyK. VI. 313.)

saráglya, sráglya, sarágya, sereglye : schragen. — szb. *šaraglje*, lengy. *szaragi, szeregi*, mrut. *šereglja* ; rum. *šireglă*. (Fremdw.). † (NyK. XVI. 287.)

750 *śas* : carex, rietgras. — szb. *šaš* : carex, morv.-cs. *šaši* : scirpus, t. *šaši* : sparganium erectum *šáchor* : scirpus mellett. Vö. votj. *šaš* : riedgras (NyK. VI. 431.). A szláv szók egy *šah* alakon alapulnak. A votj. *šaš* alkalmasint szláv kölcsönzés, habár *šaši* az oroszban nem mutatható ki.

sátor : zelt. — szb. *šator* s mellette *čador* ; rum. *šatră, šêtră*. (Fremdw. 128.). † (NyK. VI. 313.)

selyp, selp : blaesus, lispelnd. — cs. t. *šeplav*, t. *šeplati*, or. *šepeljati* ; rum. *šepelesk* : lisple. Vö. lapp *šolba* (NyK. VI. 431.).

seregély, szkvoregély : sturnus, staar (Gyarm. 341.). — úszl. *skvorec, škvorec*.

serha : scherge, *sarha* : scharfrichter. — cs. t. *šerha*. (Fremdw.).

755 *séta*: spaziergang, *sétál*: ambulare, spazieren. — úszl. szb. *šetati*, ószl. *šetati se* más jelentésben; alb. *šetít*.

sisak: helm. — szb. *šiš* (Ver.), úszl. *šišak*, lengy. *szyszak*. (Fremdw. 129.). † (NyK. VI. 313.)

sőreg: sturio secundus, accipenser stellatus, schörgel (Krsz.), *söröge*: accipenser serratus (Gyarm. 329.). — or. *sevrjuga*: accipenser stellatus; turk. *süirük*.

stráža, *sžtráža*, *istráža*, Ver. szerint *isztráža*: wache. — ószl. úszl. szb. *straža*; rum. *straže*; alb. *štraže*. † NyK. II. 474.)

suba, *subicza*: ungrischer Bauernpelz. — szb. t. *šuba*, lengy. *szuba*, cs. *čuba*. (Fremdw. 131.). † (NyK. VI. 313.)

760 *suska*: gallapfel. — úszl. t. *šiška*, lengy. *szyszka*: tannenzapfen.

suskás: flüsterer (Dank.). — t. *šuškáč*.

susnya: rotzbube, tul. schnüffler (Dank.). — t. *šušňák*.

susták: sechskreuzerstück. — es. t. *šesták*.

suta, *csuta*: hörnerlos. — szb. t. rut. *šut*; rum. *šut*, *čut*.

Sz.

765 *szabad*: liber, frei, licitus, erlaubt. — ószl. *svobodī*: liber; rum. *slobod*: liber, licitus. Az észl. *vabadus*-ból: freiheit a kezdő s elesett, épen mint a schwefel-ből lett *wēwel*-ben. Vö. a magy. *oskola*, *iskola*: schola alakokkal az észl. *kōl*-t. A mordv. *volā*: freiheit = or. *volja*.

szablya: säbel. — ószl. úszl. szb. *sablja*; rum. *sabiŭ*; alb. *sablë*. (Fremdw. 123.). † (NyK. II. 474. VI. 312.)

szajkó, *szólka*: corvus glandarius, graculus, nusshäher. — úszl. szb. t. *sojka*.

szák: rete iaculum, wurfnetz. — cs. t. *sak*, rum. *sak*. (Fremdw. 123.).

770 *szakács*: koch. — ószl. *sokačī*, úszl. rut. *sokač*; rum. *sokač*. † (NyK. II. 479. XVI. 287.)

szalad: hordeum madefectum, quod germen emittit, malz; *szalados*: eine art backwerk (Tsz.). — cs. t. *slad*; mordv. *solat*; rum. *slad*. † (NyK. II. 474.)

szálka: splitter, gräte. — úszl. *skala*; a mrut. *salka*: gräte magy. eredetű.

szalma, *szóma*: stroh. — ószl. úszl. szb. *slama*; úgör. *σάλομα*-

szalonka, *szalánka*, *szolánka*: scolopax rusticola, wald. schnepfe. — (**sląka*) lengy. *słomka*, hr.-szl. cs. t. *sluka*, szb. *šljuka*.

775 *szalonna*, *szalaunna*, *szalánna*: speck. — úszl. szb. *slanina*, t. *slaňina*; rum. *slănimă*; úgör. *σλανίνα*.

szádmár: esel. — t. mrut. **somar**: esel, cs. **soumar**: saum-ross, packesel. (Fremdw. 124). † (NyK. II. 474. XVI. 287.)

szamócza, szimócza, szimolcza: fragaria (Krsz.), **szamócza**: erdei eper (Tsz.), **szemőcze**: eperfaj (Tsz.). — úszl. **samonica**: rothe heidelbeere (Janež). A jelentésbeli különbség feltűnő; az *n* kiesése nem szokatlan: Dominicus: Domonkos és Domokos.

szán, szánka, szány: schlitten. — úszl. szb. **sani**; rum. **saniŭ**; alb. **sáję**; úgör. **σάγια**. (Vö. Boll. 19. 306.). A finn **akkio**, lapp **akio**: traha lapponica = óskand. **ekja**. (Thoms. 129.). † (NyK. II. 474.)

***zaparnicza, szopornicza**: rotzkrankheit; **szopelnyicza, szopornyicza** (Gyarm. 343. 353.). — cs. t. **sopel**: rotz, cs. **soplivice**: rotzkrankheit. A magyar alakok egy ***šopelnica**-ra vezethetők vissza.

780 **szapora**: vermehrung, fruchtbar, szapora beszéd: multiloquium (Krsz.), **szaporicza, szapora beszédű**: schnatterer (Tsz.); **szapornicza**, a szót s beszédet hamar elhadaró: schnatterer (Tsz.), szapora fű: verbena officinalis; ez utóbbinak megfelel szb. **spor**, **sporiš**: achillea millefolia, t. **sporik**, **sporiš**: verbena, hr. **sporiš** (Flor.); vö. lengy. **spor**, **sporysz**: mutterkorn. — ószl. **sporŭ**: uber, szb. **spor**, t. **sporí**; rum. **spornik**: ausgiebig, **sporiš**: verbena officinalis. † (NyK. II. 474.)

szappan: seife. — úszl. **sopun**; mordv. **sapyn**; rum. **sūpon**. (Fremdw. 123.). Finn **saipio, saipua** = óskand. **sápa** (Thoms. 168).

szar: kehricht és merda. — or. **sorŭ**: mist. Vö. tschere-miss. **šor**. (NyK. VI. 422.).

szárcsa, sárcsa: fulica atra, das schwarze blasshuhn, smilax sarsaparilla, sarsaparille. — szb. **sarka**: eine art wildente; rum. **sarče** mindkét jelentésben. † (NyK. II. 474. XVI. 288.)

szarka: pica, elster. — úszl. **sraka**, szb. **svraka**, cs. t. **straka**; rum. **sarkŭ**. † (NyK. II. 474.).

785 **szász**: sachse. — ószb. **sasinŭ**; rum. **sas**.

szatyíng: schnürband, Tsz. szerint fehér pántlika, kötőlék. — (***sütęngŭ**) ószl. **sütęngŭti**: stringere, t. **stah** naht jelentésben. Vö. **patíng**.

szecska, szacska: häckerling. — t. **sečka**, szb. **sječka**, mhr. **sička**; rum. **sěčkŭ**.

szekercze, e mellett **szakócza**: parva securis, beil. — (***sěkyrica**.) ószl. **sěkyra**.

szekernye: stiefel. — cs. **skorně, škorně**, szb. **skornja** (Ver.), t. **skorňa**.

790 **szeklęcie**; cartamus tinctorius, saflor. — cs. **světlice**.

szekrény: schrein. — ószl. **skrinija**, t. **škriňa**; alb. **skríńę**. A rum. **sikrijŭ** magyarból való. (Fremdw. 126.)

szelemen: balken, dachstuhl. — ószl. *slême*: trabs, úszl. *slême*, kel.-szl. *slēmen*: dachfirst, t. *slemä*, *slemeň* (vrchní práh nade dveřmi. Šemb. 74.). Figyelemre méltó az *n* véghang.

szelencze: büchse, dose, Dank. szerint: salzbüchse. — t. *solnica*: salzbüchse; rum. *solnică*. Vö. *szelencze*, *szelenczefa*: gemeiner flieder, másképp *orgonafa*, t. *orgován*: orgelbaum, szb. *jergovan*: syringa vulgaris; szelenczefá-ra nézve vö. osztr. *becherholer*.

szeléndek, **szeléndek**: canis sagax: spürhund, mások szerint: fleischerhund, bullenbeisser. — (**slédinikŭ*) cs. *slídník*: spürhund, lengy: cum canibus, qui dicuntur *szlednijczi*.

795 **szemét**, **szemet**: kehricht. — ószl. *sümeti*, úszl. *smet*.

széna: heu, — ószl. úszl. *séno*; alb. *sáne*; úgör. σάην. lapp *avje* = gót *havi*. (Thoms. 131.)

szent: iheilig. — ószl. *svetŭ*, úszl. szb. *svet*; rum. *sfint*, *sfânt*. A lappok *ajlegas*: heilig szavukat az óskand.-ból kölcsönözték (Thoms. 129.). † (NyK. II. 474.)

szerda, **szereda**: mittwoch. — ószl. úszl. *sréda*.

szerecsen: sarazene. — ószl. *sracinŭ*.

800 **Szerén**, **Szerémség**: Syrmien. — ószl. *Srémŭ*.

szerencse: glück. — ószl. *sŕeŕšta*, úszl. *sreča*; rum. *strînšte*.

szikla: fels, köszikla: cautes (Ver.). — cs. *skála*, t. mhr. *skala*; úgör. σκάλα.

szikra: scintilla. — ószl. úszl. szb. *iskra*. A magyar alak *skra* formára vezetendő vissza, mely a lengyelben fordul elő; vö. az or. tájny. *zgra*-t.

szilva: prunus domestica, pflaume. — ószl. *sliva*.

805 **szín**: atrium, laube. — ószl. *sěni*, cs. t. *siň*.

szípóka: saugrüssel, azonkívül Dank. szerint rohrpfeife is; vö. *szipka*: lockpfeife, mundstück és *szip*: saugrüssel. — or. *sipovka*: rohrpfeife.

szita: sieb. — úszl. szb. *sito*; rum. *sitŭ*, *sŭtŭ*; alb. *sitë*; úgör. σιτά. † (NyK. II. 474.)

szittyó: iuncus, binse. — (**sitije*) úszl. *sit*, *sitovje* (Habd.).

szivalicza: szilva-pálinka, pflaumenbrandwein. — úszl. *slivovica*; furl. *slivavižza*.

SZARVAS GÁBOR.

IRODALOM.

Nyelvtudományi közlemények.

— Szerkeszti Budenz József XVII. k. 1 füzet. —

A mióta Budenz szerkeszti a Nyelvtudományi Közleményeket, nagyon is észrevehető benne egy három irányban haladó munkálkodás. Az első irány, s ez aránylag a legfontosabbik — az

ugor nyelvek terjesztését tűzi ki célul részint pusztán textusok közlése, részint e textusok grammatikai feldolgozása által. A második a magyar szókincs fontos kérdését tisztázza különösen idegen elemeinek pontos kimutatásával s végül a harmadik a magyar nyelvre, mint az ugorság egyik tagjára fordítja fő fő figyelmét. A megelőző XVI-ik kötetben alkalmunk nyílt e szépen egymás mellett haladó irányokat feltüntetni s az előttünk levő XVII. k. 1-ső füzetében ismét alkalmat nyertünk az előbbi irányok mindinkább erősödő folytatását constataálni.

Halász Ignác az első irány szorgalmas hivévé szegődött. A mult kötet jó részét betöltő svéd-lapp grammatikáját most a lappság egy másik dialectusa, az orosz-lapp grammatikai feldolgozása követi. Az orosz-lapp nyelvről egyedüli ismeretforrásunk az a 75 lapnyi orosz-lapp szöveg, melyet a finn Genetz a Közlemények XV. kötetében tett közzé. Halásznak, más segédeszközök hiányával ezen szövegből kellett nyelvtani vázlatát elkészíteni. Kitartó szorgalommal és nagy fáradsággal végezte lelkiismeretes munkáját, melyet az akademia ez idei nagy gyűlése a Sámuel-díjjal koszoruzott.

A közlemények 2-ik cikke Simonyi „A magyar gyakorító és mozzanatos igék képzéséről” című tanulmányának második része „a mozzanatos képzők”. A mozzanatos vagy momentán képzők öt ugor képző alá vannak foglalva, habár a mai magyarságban csak 4 képző dívik, melyekben a mozzanatos jelentés még élénken érezhető. Az ugor momentán képzők a következők:

I. *m* (*n*). E képzőnek részint elváltozott, részint más képzőkkel kapcsolatos alakjai a magyarban a következők: 1) *m*, p. *töm*, *nyom*, ugyan ez az *m* lappang még a *-mány*, *-mény* és *-más*, *-més* képzőkben is. 2) *-n* p. *köszön*, *gyón* s más képzőkkel kapcsolatban: *iszon-kodni*, *hadon-áz*. 3) *-v* a *-vány*, *-vény* s a névképző *-val*, *-vel*-ben (*ir-val*); más képzőkkel kapcsolatban: *senyved*, *örvend*. 4) *-ám* s elrövidülve *-am*, *-em*, p. *csilámlík*, *faláamol*, *futand(ik)*, *féleml(ik)*, *csuszaml(ik)*. 5) *-án* p. *kiván* s tovább képezve: *sirán-koz*, *tikán-csol*. 6) *-an* még élénken érezhető mozzanatos jelentéssel, p. *fogan*, *csattan*, *rohan*, *bukkan*, s egyaránt található önállóan is élő és már kihalt alapszókon. 7. az *ám* tovább képzett *-aml(ik)*, *-eml(ik)*, *-amod(ik)*, *-emed(ik)* alakjai inchoativ értékkel, p. *szólamlik*, *félemlík* s *d* képzővel *futamodik*, *élemedik* stb. 8) A momentán *-m*-nek a gyakorító *-l* és *-ál*, *-él*-lél való összekapcsolásából származott *-mol*, *-mel*, *-möl* és *-mál*, *-mél* képzők, p. *dörmöl*, *bajmol*, *duzmál*, *kegymél*: *d* képzővel, p. *támad*.

II. *-t*. Pusztán *t*-vel kevés van képezve, p. *félt*, *kiált*; to-

vábbképezve: *vétel, birtok* stb. Sokkal gyakoribb más képzőkkel kapcsolatos előfordulása. 1) *-at, -et*, p. *sírat, szeret*, s továbbképezve *fogyatkozik, hivatal*. 2) *-lat, -let*, p. *vízslat, koslat*. 3) *-gat, -get*, p. *jajgat, meneget, ápolgat, tisztogat, igazgat*. 4) *-ít* szintén igen elevenen érezhető mozzanatos jelentéssel; régibb alakja *-jt*, p. *óhajt, sóhajt*; alapszavuk részben élő részben elavult, p. *merít, toszít, beállít, és ásít, támit*. 5) a *-t*-nek megelőző *-n* és *-án, -én, -an, -en*-nel való kapcsolata, p. *köszö-nt, ér-ént, fuj-ánt, bossz-ant, kurj-ant*, ez utóbbiaknál az *a* vagy az *á* elrövidülése vagy csak az *-nt* képzős szók *-ont* alakjának nyiltabb ejtése. 6) *-int*; mozzanatos jelentése igen érezhető. Sokszor az *-ont* végzet elváltozása, p. *kacsont, kacsint* máskor az *-ént* képviselője, p. *teként, érént*, néha meg egyszerűen az *-it* helyébe lép az analogikus *n* közbeszurásával, p. *taszint, nyomint*. 7) gyakorító *-l* és *-ál, -él* összetételéből *-tol* és *-tál* p. *zökötöl, szabítál*.

III. *-p, -b* a magyarban is ugyanezek az alakjai. 1) *-p*, p. *ülep-, hülepedik, harap*, tovább képezve *szőrpöl, csillapodik*. 2) *-b* leginkább a gyakorló *-l* és *-ál* társaságában, p. *tombol, rombol, nyirbál, himbál*.

IV. *-k*; a *buk, csuk* s még néhány igét kivéve csak gyakorító képzőkkel szövetkezve jelenik meg. 1) *-dok, -dek, -dök* s ennek újabb származékai *-dokol, -dekel, -dököl*, p. *esdek-, öldök- és érdekel, haldokol, tündököl*. 2) az *l*-lel összetéve *-kol, -köl* gyakorító igéket képez, p. *titkol, burkol, tüsszköl* s továbbképezve *leskel-ődik. futkorász*. 3) *-kál, -kél* legeleveníbb gyakorító képzőink egyike, p. *járkál, irkál, bujkál* s tovább képezve *futkároz, sikárol* a szokott *l:r* cserével. 4) a *k* összetétele *-d, -s, -z, -ász, -ész* és *-tál* képzőkkel, p. *csapkod, futkos, átkoz, fürkészköz és jár-kotál*.

V. *-l*. 1) Erősítve, mint *-all, -ell* elevenen érezhető mozzanatos jelentéssel, p. *rivall, lövell, sugall*; nem lehetetlen azonban, hogy az első *l* egy *r* assimilációja p. *sugar-ol*. 2) mozzanatos *-t*-vel bővítve *-lt*, p. *kiált, sikolt, üvölt*.

Nem kevésbé érdekes és fontos Munkácsi Bernát tanulmánya a „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben” címmel. A magyar és szláv nyelvek kölcsönös viszonyának kérdése nem mai keletű. Miklosich számos ide vágó tanulmányaiból elég világos képét is nyerhettük a szláv nyelveknek a magyarra irányult hatásáról. „De egyáltalában nem irányult a figyelem, írja M., a kérdésnek másik részére, hogy t. i. vajjon, azon évezredes együttlét, mely e két faj történetét együvé fűzi, s melynek folyamában a magyarság állandóan az uralkodó elemet képezte — vajjon nem hagyta-e ez meg a maga nyomát a

szlávtság nyelvében is, nem találhatók-e benne magyar eredetű elemek?” E szép kérdést oldotta meg M. s ha a helyes kritériumok alapján kimutatott kölcsönszók nagy számán végig tekintünk, szintén jól esik már már elhírhedő nemzeti hiuságunknak az a tudat, hogy ime nemcsak nekünk kell az édes másé, hanem a mi szókincsünk is ép úgy elkel a szláv szomszédnál.

De még mennyire! A házi és mezőgazdasági fogalmak körébe tartozó szavaink közül, hogy csak néhányat említsek, elkivánták tőlünk a *mezőt* és *tanyát*. *Ménésök* körül *csikós* is megfordul, a *gazda bérest* és *csordást* is tart. A mi *hintónkon* járnak, magyar *keszkenőt* viselnek, s *tányérunkból paprikást, rétest* esznek. Törvénykezési s jogi fogalmakat jelölő szavainkból is becsusszant néhány hozzájuk. Az *országot* ők is *várme-gyék*re osztják, van *városuk* s ebben *sorok* (utczák). Ott is *birók* meg *esküdtek* *vallatnak*, *birságot* fizettetnek veled, *hajdu* húz *deresre*, sőt ha arra kerül a dolog, a *hóhér* is előáll *pallos-ával* vagy ha jobban tetszik *bárd*dal. Ők is *csatában* *harczol-nak*, *csákót* viselnek *huszárjaik*, *silbakot* áll a baka s még *pró-fontot* is esznek. No de elég is lesz a tallózásból. Pedig mennyi még ott az idegen jószág, a mi jószágunk; kereskedelemre s iparra vonatkozó fogalmak, azután vízi-műszerek és foglalkozás, továbbá testi és lelki állapotok, vallás és néphitbeli szavak mind mind a mi igaz birtokunk. Néha az a furcsaság is megesik velök, hogy a saját szavukat veszik vissza tőlünk, de csak magyaros marad az ott is, nem leli többé honját hazájában. Az *asztal*-nak akár semmi köze a *stol*-hoz, a *barát* is felmondta barátságát a szláv *brát*-nak, a *prelug* meg egészen *elparlago-sodva* került vissza. Sőt még a mi idegen jószágunkat sem kimélte meg, azok a szavak is kapóra jöttek neki, melyeket mi is a latinságból, továbbá a németektől és törököktől kölcsönöztünk.

M. felveti a kérdést, vajjon mennyiben szolgáltatnak a déli szláv nyelvek magyar kölcsönszavai tanulságot nyelvünk történetéhez s szinte megütközik azon csekély eredménnyen, melyet észlelhetett. Ebből azt következteti, hogy „a magyar kölcsönszók legnagyobb része aránylag csak az utóbbi századok folyamában kerülhetett által a déli szlávtságba”. De azon körülmény, hogy néhány magyar kölcsönszó már a régibb szláv nyelvemlékekben is előfordul s hogy néhány oly elavult kifejezésünk van nálok, melyek még a legrégibb emlékeinkben is ritkák, azt bizonyítja, hogy nyelvünk hatása régibb időtől fogva történik.

De ne is zúgolódjatok ám többé büszke magyarok azokra a hazafiatlan finnistákra, a kik minden ne nyulj hozzám szavato-kat eddig csak a szlávtságból tudtak előrántani. Ime kétszáz-

hetven magyar szó áll előttetek, megannyian bizonyítani készek. hogy őket meg a szlávok rántották elő maguknak. Nemcsak mi vagyunk kölcsönző nép, vannak testvérink számosak.

Két rendes rovata van még e főbb cikkeken kívül a Nyelv-tudományi Közleményeknek. Az egyik az „Ismertetések és bírálatok” rovata, melyet ezuttal *Budenz* tölt be *Ahlquist* „Über die sprache der nord-ostjaken” című művének ismertetésével. *Ahlquist*, ki már három ízben járt a vogulok és osztyákok földén, nyomozásainak közzétételével nagy szolgálatot tett az ugor összehasonlító nyelvészetnek. Osztyák szövegei, a hangjelölés pontosságán és következetességén kívül azért is nevezetesek, mert ezek az első megjelent eredeti osztyák nyelvmutatóványok.

A másik rovat a „kisebb közlések”-nek van szánva. Ezek egyikében *Munkácsi* a „jakut genitivus” kimutatásával foglalkozik, egy másikban meg *Patrubány L.* a *csuvas -sam, -zam* többesszám-képző eredetéről szól. Egy *ermordvin* hangtani sajáttságot jegyez fel egy harmadik közlés s végül egy érdekes magyar szónak a „leány”-nak etimológiája van még megkoczkáztatva.

KÚNOS IGNÁ CZ.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Barczafalvi életben maradt új szavai.

A következő jegyzékben összegyűjtöttük B. minden életben maradt szavát. Ugy hisszük, egy sem maradt ki közülök. Inkább lehet az, hogy egykettő már B. előtt is megvolt; de ezeket már könnyebb lesz lassanként kimustrálni, mint a gyűjteményt, ha hiányos volna, kiegészíteni.

1786.

(Magyar Hirmondó)

Álladalom, általában status, de nem egészen a mai állam értelmében. Kétséges, vajjon nem Dugonicstól való-e? „Tekintetes álladalmak és Rendek: Inclyti Status et Ordines.” (Kreszn.). Ma már az álladalom, pedig egészen jól van alkotva, kihalt szónak tekinthető.

Átalló: diagonalis, Bólyai óta átló. Bizonyosan az által-deszka, által-gerenda, által-út stb. lebegett B. szeme előtt. Helyesebben átszögellő.

Börönde. Századunk elején már börendő (Mondolat): Fog. szótárában (1836) végre börend. (V. ö. Ny. I. 48). Készítése B. gyári titka.

C z i k k: paragrafus; ma egyjelentésű a cikkelylyel. Külömben ismeretes tájszó is.

C z i m, elvonás a címerből.

C s e l e k v é n y. Sem Baróti, sem S. I., sőt még Kr. sem ismeri. A m. tud. társ. Szótára (1835) veszi be először.

C s o n t v á z. Rácz Sámuel „A borbélyi tanításokban” még 1794-ben is csont-épületnek nevezi. A v á z vagy v á s z M. A. csak ijesztőt (terriculamentum) jelentett; mai értelme (v. ö. vázol, vázlat) elvonás és továbbképzés útján a csontvázból fejlődött ki.

É j s z a k i f é n y. Barótinál éjszaki hajnal.

E l ő z m é n y: objectum, 1835-ben már praemissum.

F e l ű l e t, (Ny. IX. 10.)

F e s t e v é n y. Ma festvény, pedig B. szava jobb hangzatú. (V. ö. ingovány, gyűjtemény, költemény stb.)

I f j o n c z. Erre a kaptára készült a Toldy keblencz-e, Kunoss rohancz-a (gránátos), űrgöncz-e (mineur), Bugát űzőncze stb.

K ö r n y ű l m é n y. ma körülmény.

K ű l v á r o s. M. A-nál meg van már a külföld, Dugonics Tudákosságában (1784) a k ű l s z ö g. A külország, külszin, külügy, külvilág későbbiek, többnyire Kazinczytól származók.

L á b t y ú: strimfli. A Mondolat idejében már lábtyű s még utóbb (1835) gamasnit, czipőt is jelent. A lábtó M. A. (lábító) könnyen alakulhat lábtyú-vá, de persze nem strimfli, hanem lajtorja jelentéssel; a lábtyű tisztára érthetetlen.

L á t h a t á r, Apáczai Cserénél látáshatározó, Révainál (A mennykönek mivoltáról, 1781) láttathatár.

T a n á c s n o k. Ma már visszatértünk a régi jó tanácsos-ra.

T á r s a d a l o m. Azt, hogy az -o d a l o m, -e d e l e m névszóképző csak egytagú igéhez járulhat, B. nem tudta, sőt a s o k a d a l o m-ra gondolva, nem is sejtette. (Vö. Ny. III. 399.). Temérdek e fajta gyártmányából csak ez és az u r a d a l o m maradt meg. A t á r s a d a l m-at B. a collegiumra csinálta; utóbb casino, genossenschaft és gesellsaft értelemben használták (Fog. 1836); t á r s a d a l m a s annyit tett, mint gesellig. Mai elvont értelme csak a 40-es évek legvégén gyökerezett meg.

T i t o k n o k; e szót rögtön elfogadta majdnem az egész ország, jóllehet a Debreczeni grammatika erősen ellenezte. „Bizony — mondja Kazinczy — a Secretarius örökkön örökké t i t o k n o k marad, sőt a Consiliarius is Tanácsnok.” És ime éppen a két halhatatlan pusztult el legelébb, nem azért, mert a n o k képző törzsökös szláv, hanem mivel t i t o k n o k; — Bugát szerint — una e turpissimis vocibus, praesertim si in dativum pluralis numeri

(titoknokoknak) cadat, s ezért ense recidendum. Fogarasi a titnok-ot, Bugát a titör-t (custos secreti) javasolta, míg végre Szemere titkár-a csakugyan kiölte a titoknokot

Tömör, B.-nál regement, S. l.-nál törpe, ma pedig masszív. Tünnemény.

Ügyész: prókátor, ma csak anwalt. Érdekes, a mit e szóról a híres monográfus, Szirmay Antal mondott 1806-ban: „A fiscalis-t ügyvédlőnek vagy ügyész-nek kezdik nevezni; de kérem a nemzetemet, tartsa meg az előbbeni fiskus, fiskális, prókátor nevezeteket. Mert az eleink is azoknak nevezték. Lásd Gyöngyösit: Piros posgás legény a város fiskussa és a régi Magyar példabeszédet: a fiskus bika alattisborjutkeres. A haza hozzászókött; más nemzeteknél is csak fiscal, advocat; a köznép fiskárosnak nevezi; érteni sem fogják az új nevezeteket, melyek nagyon erőszakosak. Ha maradhat németből: borbély, pék, vinczellér stb., miért ne maradhatna a deákból: fiskus, fiskális, prókátor, agens? Hátha szegény Szirmay az ügyvédet hallotta volna?

Vadoncz. B.-nál vad ember, ma csak vad gyümölcsfa.

1787.

(Szigvárt Klastromi története.)

Ábra, forma, ma figura. Elvonás az ábrázatból. Toldy „A m. költ. kézikönyvében” Szemere Pálnak tulajdonítja e szót, pedig Sz. 1787-ben még csak 2 esztendő volt.

Alag, B.-nál a holt-allag (kripta) összetételben fordul csak elő. Innen vonták el az alag-ot az alag-úthoz, alagcsőhöz. Alag különben pusztá Pest vármegyében.

Alap. A Tájszótár szerint, ha igaz, balatonmelléki szó. Külömben dunántúli helynév.

Arány: cél, ma proportio. Elvonás a régi arányoz és egyarányú szókból. Arány és irány közt a 30-as években kezdtek különbséget tenni.

Belváros. Belbaj, belföld, belügy stb. mind azóta készült új szók.

Essernyő, ma már csak esernyő.

Ejteget, ejtegetés.

Elölülnök. Ebből vontá össze a mai elnök-öt, vagy Bugát, ki e szót magának követeli, vagy Toldi szerint Szemere Pál.

Fuvola, fuvoláz; B.-nál fuvora, fuvoráz.

Gúnyor.

Helyettes.

Idom: proportio, ma figura; B. dunántúli tájszónak mondja és a Tájszótár is ismeri.

I m a : religio, ma csak annyi mint i m á d s á g. Hibás elvonás az i m á d b ó l.

K ö v e t k e z m é n y ; sem Baróti, sem S. I., sőt még Kreszn. sem ismeri. A m. tud. Társ. Zsebszótára veszi be először.

K ö z ö n b ö s , k ö z ö n b ö s s é g . Ma már végkép kiszorítja a k ö z ö n y és k ö z ö n y ö s , a mi eleinte publicumot és com-munist jelentett.

L a k . Az ország minden részéből ismert helynév is.

M a g a s z t o s . elvonás a m a g a s z t a l - b ó l.

M e n e s z t , expedit. Gyulai Pál hibásan tulajdonítja e szót Szenveynek. (Ny. X. 147 és 274)

M ű v é s z .

N a p s z a k a , az éjszaka kaptájára.

N a p t á r .

N ö v e v é n y , ma növény. Gyöngyösinél : n ö v ő t é n y .

N y o m t a t v á n y .

O l v a s m á n y .

Ö n k é n t e s .

P a m l a g . Képzése érthetetlen. Cz. F. szerint „pam a gyöke, mely szintén megvan a p a m a c s , p a m a t , p a m p u s k a szókban” Hozzátehatték volna, hogy ez van meg a p a m p a s és p a m p h l e t szókban is.

S z a k m a : fakultás.

S z e m é l y n ö k . Megszűnt a hivatal, kivesz vele a szó is.

S z e m l e . B.-nál a s z e m l e - c s ő (tubus opticus) összetételben fordul elő.

S z e m p o n t .

S z e n v , vagy s z e n y v ; B.-nál összetétel nélkül fordul elő, ma csak a Bugát féle e l l e n s z e n v , r o k o n s z e n v b e n é l .

S z e r e p ; falu Biharmegyében.

T á b o r n o k : feldmarschal, ma csak general.

T a l a j ; B.-nál t a l a l y - n a k írva ház alját, pavementumot jelent.

T a n o d a ; B.-nál kisebb iskola, melyben csak a logikáig tanítanak.

T a n u l m á n y .

T o r z ; B.-nál trucc, 1835-ben már a mai értelme van meg a t o r z k é p - b e n . A mai t o r z különben elvonás is lehet a t o r z o m b o r z - b ó l .

Ú j o n c z .

U r o d a l o m . Annyira meggyökerezett, hogy Fischer a Ny. III. 400 l. régi szónak képzei és hogy megmagyarázhassa, egy ú r n i i g é t vesz föl; pedig az u r o d a l o m is csak olyan, mint a t á r s a d a l o m , p ü s p ö k ö d e l e m stb.

V á l a s z t v á n y ; ma választmány.

V e g y ; B.-nál az előszóban fordul csak elő „a leg-
szebb színeket, azokat is a leggyönyörűségesebb v e g y -gyel
festé reá. “

Zongora. zongoráz.

1792.

(A tudományok magyarul.)

Államlós: consistens. 1836-ban már államos, s ebből
elvonva állam, consistenz, haltbarkeit. Csak ezt az értelmét
ismeri Bloch még 1848-ban is (Zsebsz.); de már 1851-ben a pót-
füzetben az állam mai jelentését adja.

É r t e m é n y .

Észlel, észlelés, észlelet. „Észelni vagy észelni
— mondja B. — az mondatik, a ki eszével foglalatoskodik szanaszét
minden bizonyos objektumon való megállapodás nélkül; valamint
szemelni az, a ki szemével ide s tova kalandozólag foglalatos-
kodik. Észlel az tulajdonképpen, a ki a körül foglalatoskodik,
a mi körül az esze foglalatoskodik, és így a ki egész ráadott akarattól
foglalatoskodik azon objectum körül, melyet az ész foglalatos-
kodásának objektumául felvett; valamint hogy szemlélni az
mondatik, a ki egy bizonyos objectumra függeszti szemeit és ezt
jól körül meg körül méregeti.“ (Bánóczy Ny. V. 24. sz. az
észlelet-et a Wahrnehmungra ajánlja; a Beobachtungra
pedig a megfigyelést.)

Folyós.

Hüllő.

Lét, létes, létesít, létesül. A létel ige helyett a
létez kapott lábra.

Mondat. Alig hinné az ember, hogy ez is B. szava.

Szerkezet, structura.

Termeszteni, természetvény. Alkalmasint élt már
akkor e nép ajakán is, mert a Kisded Szótárban megvan a
zöldség-termesztő.

Termény, fölösleges szó a régi termék mellett.

Tudat. Még Kreszn. sem ismeri.

Véglet, resultatum ex occupatione in habendo fine. Ma
annyi mint szélsőség, túlzás. Fölösleges szó.

Ismeretes tájszókat s régi szóknak más értelemben való
használásokat nem vettem föl e gyűjteménybe, „az életben maradt
új szók gyűjteményébe.“

Ponori Thewrewk Emil az alanyt is B. szavának mondja
(Helyes magyarság elvei, 58 l.) nem tudom minő alapon?

LUKÁCS LŐRINCZ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. Épen . . . A Nyelvőr múlt számában azt a kérdést vetette fel valaki, meg kell-e különböztetnünk helyesírásunkban az *éppen*-t az *épen*-től? Szarvas Gábor megadta rá a feleletet, még pedig olyan formán, hogy nem kell őket megkülönböztetnünk. Kifejti, hogy a két szó eredetileg *egy*, tehát sem származásukban, sem jelentésükben nincs különbség. Igaz, hogy eredetileg mind a kettő két *p*-vel íródott, de ezt a nyelvnek idővel takarékoskodó szelleme egy *p*-vé (pl. épül, épít, épek) rövidítette. E szerint helyesen cselekszünk, ha a takarékoság elvét követve *éppen* helyet is *épen*-t írunk.

Lássuk csak. Ha eredetileg e szóban két *p* járta, származás szerint jogosan írhatnók ezt is: éppül, éppit, éppek. Nem írjuk, mert nem is mondjuk. A nyelv igenis takarékoskodott, először természetesen a kiejtésben, azután a leírásban is. De vajjon minden szónál takarékoskodott-e, mely az ép-ből származott? Nem. Egy ideig meglehet kétféle jelentésben használta az *épen*-t: később a *gerade, eben* kifejezésénél nyújtott mássalhangzóval ejtette és ejti is: *éppen*. Mi ugyanis nem osztozunk Szarvas véleményében, hogy a kiejtés mai állapotában meglehetősen ingadozik az *éppen* és *épen* közt. Az *éppen*-t csak azok ejthetik *épen*-nek, kiknek kiejtését az akadémiai „*épen*” egy kissé megrontotta. (V. ö. egyet? mélyet?) Hogy út ki már most a Szarvas okoskodása? Mintha csak azt mondanám: „Az *ép*-et etymologice *épp*-nek kellene írunk, de helyesebben phonetikusan *ép*-nek írjuk. Az *éppen*-t származás és kiejtés szerint egyaránt két *p*-vel kellene írunk, de azért csak írjuk egygyel, mint a másikat.”

Én azt tartom: Az *épen* meg az *éppen* származásuk és jelentésük szerint igenis egyek, de mai jelentésüknél és kiejtésüknél fogva már különbözők. A *figyel* meg a *fülel* azonos szók, de ma már nem cserélhetők fel tetszés szerint. Mikor azt mondom: „éppen (ippen, éppenséggel, ippeg) oda mentem” — nem gondolok többé az *ép*-re, csak bizonyos cselekvések találkozására. A Nyelvőrnek fölösleges azt bizonyítgatnom, hogy a helyesírára nézve biztosabb útmutató és észszerűbb alap a kiejtés, mint a nagyon sokszor kideríthetlen származás. Az is hitvallása a Nyelvőrnek is, hogy a mai kiejtés és usus, a mennyiben természetes fejlődés eredménye, respektálni valóbb, mint a régi. Hiszen ily alapon vetette el az *ik*-es igéket is. Ennél fogva, minthogy a mai elterjedtebb és helyesebb kiejtés az *éppen*-t az *épen*-től (sőt az *épp*-et is az *ép*-től) megkülönbözteti, sőt jelentésbeli kapcsolatukat már nem is érzi, leghelyesebb, ha a mai nyelvhasználat önkéntelen

distinictióját követjük és az *épen*-t az *éppen*-től írásban is megkülönböztetjük. Máskülömben úgy kell magunkon segitenünk, mint Arany, ki az egy *p*-és *épen*-t dőlt betűkkel támogatja a félreértés ellen.

„Oh, ha bennem is, mint egykor *épen*
Élne a hit vigaszul nekem.”

CSENGERI JÁNOS.

2. Kalmár »Prodrömus«-áról fentebb (Ny. XI: 387.) azt állítottam, hogy a magyar nyelvnek minden »rokonítása ellen tiltakozik«. Ez hibás állítás, mert e munkával való szorosabb megismerkedésem után meggyőződtem, hogy nemcsak hogy nem tiltakozik a rokon nyelvek felvétele ellen, sőt inkább azon hibában leledzik, hogy a magyar nyelv rokonságát igen sok nyelvre is kiterjeszti. Hasonlítgat héberrel, arabbal, chaldei, perzsa, török sőt ugor nyelvekkel is s többször elismerésre méltó alapos-sággal.

3. Fattyú, varjú, liszt. E szavakról Szilasi Mór azt állítja »A szótövek elmélete a magyarban« című értekezésében (Ny. XI: 113. és 114. l.), hogy idegen nyelvekből vannak átvéve. Minő alapokon állíthatja ezeket? *Varjú* és *liszt* kétségtelenül eredeti szókincsünkhöz tartoznak, a »Magyar-ugor Szótárban« rokonnyelvi mássaik is fel vannak hozva az osztyák *varñaj*, finn *varekse-*, mordvin *varaka*, lapp *vuorča*, »krähe« jelentésű, továbbá finn *listime-*, »kleienmehl«, cser *ložaš*, »liszt« stb. szavakban. A *fattyú* előfordul ugyan *fačuk*, *fotiv*, *fattüv* alakokban egyes szláv nyelvekben is (lásd NyK. XVII: 88. l.), de ide minden bizonynyal csak a magyarból került. Erre mutat a szláv alakoknak földrajzi terjedtsége (t. i. csak is a szlovénben és ruténban ismeretesek), továbbá a szláv hangtani viszonyoknak meg nem felelő szókezdő.

MUNKÁCSI BERNÁT.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Az új magyarság virágiból . . . Egy olvasónk kérdi tőlünk, olvastuk-e ezt az új szót: *kultur-méernök*, s ha olvastuk, nem botránkoztunk-e meg benne. Azt mondja: ha már *épen* a latin nyelv szavára szorultunk, a mi a jelen esetben nem is áll, akkor tartsuk magunkat a latinhoz, mint elődeink tették s ne a némethez, mint az új irodalom cselekszi. A régiek s velök a nép is a latin neveket nominativusban használja: *effektus*, *rezultat*, *tuberkulózis*, *stilus* s nem mint a német a tőt: *effekt*, *rezultat*, *tuberkulose*, *stil* stb. Ha tehát használni akarjuk a »műveltség« latin nevét, mondjuk *kultura* de ne *kultur*, a német után. . .

Olvasónk e kifakadásával erősen vét az „aesthesis“ ellen, mely mindenben rövidségre törekszik, nevezetesen „förtelmes hosszúságú szavainknak farkukat elmetszi s magát a német nyelv idomaihoz szabja“. A jó izlés igaz érzéke ott fenn a magasban van: azok az urak ismerik a német nyelv szépségeit, s a német szépség magyar arczra kenve, csak kissé hosszabban nézzük, idővel magyar szépség leszen. E szépségből már eddig is sokat rákentek, kenjék merészen rá a többit is. Mily jól fognak illeni a magyar arczra a *stil. normal, akut, infám, aszfaltíroz, kultur rózsa*i mellé a *statférfiak, diplomáthurak, a budai Mátyástempel, fiskálfogás, plebán-, notér- és patikéruraságok, fizik, animozitét, disztिंगvirt, terrorizirozás* liliomai, pardon liliéi.

Szeressünk! . . . Téglát malter, nadrágot czérna s a világot szerelem tartja össze. Ebből úgy következik, mint bérkocsisból a gorombaság vagy a bérkocsiszabályok „hatályba lépéséből“ a sebes hajtás, hogy ha nadrágot viselni, házban lakni s a világon élni akarunk, szükségkép meg kell tanulnunk a ruhavarrást, a téglaragasztást s a szerelemszövést; mert uraim és hölgyeim a szerelem a most folyó év szeptember hava óta ki van véve az érzelmek világából s át van helyezve az ismeretek sorába, a melyet, ha jövőre szerelmeskedni akar valaki, ép úgy kell sajátítania, mint a parókagyártást vagy palacsinta-készítést. Ezt a fontos felföldözést pedig az Athenaeum-társulatnak köszönjük; ő nyomtatta ki s hirdeti a szerelmeseknek: „A szótári rész a szerelemmel rokon ismeretek gyűjteményét tartalmazza“. Ha tehát boldogulni akarunk, jó eleve hozzá kell látnunk a szerelemnek s a szerelemmel rokon ismereteknek elsajátításához. Ez ismereteknek elseje, a mi nélkül nem fog valami sokat érni többi tudományunk, a fiatalság, még pedig nőknél a 16—17, férfiaknál a 24—25 éves kor. Ez ismeretnek elsajátítására kell tehát mindenekelőtt törekednünk. Ezt a ma felfedezett igazságot már a római költő is sejtette, mikor stilusa hegyével ezt karczolta ki: *turpe senex miles*. Hogy miként lehet a szerelmet legrövidebb idő alatt s legkönnyebben elsajátítani, arra megtanít bennünket a „Szerelem könyve“, melyet „irodalmunk egyik ismert nevű munkása szerkesztett“ s melyet „még a legelőhaladottabb irodalmak is csak ritkán mutathatnak föl“. Ajánljuk e becses művet minden rendű és rangú olvasónak figyelmébe; csak így lesz, így lehet megvalósítva a nemes törekvés, melyet a kiadótársulat a „Szerelem könyve“ közrebocsátásával célul tűzött ki magának: „hogyan ezen általánosan vonzó tárgy (a szerelem) minél szélesebb körben elterjedjen.“ Amen.

Jó éjt . . . „Tekintetes Szerkesztőség! Nagyon szeretem édes, hazai nyelvünket, azért óhajtanám, vajha minden lakosa e

hazának beszélné a magyart, de beszélje ne pongyolán, hibásan, hanem ékesen és szabatosan. Díszes öltöny a testen, díszes beszéd az ajakon! Az illik a magyarhoz. Ki győzné felsorolni a szabálytalanságokat, a melyeket még magukat művelteknek tartó egyének is elkövetnek naponta a mívelt izlés ellen? Mily sokszor hallani pld. ok. (vajha, nem-e a jó izlés és szabatoság hátrányára) az „éjjel” szót a szabatos „éj” helyett, még ragozva is, így: „éjjel-t, éjjel-ig, éjjel-en” stb? A Nyelvőrnek kötelessége e korcs képzéseket üldözni és irtani, már pedig „éjjel” a helyett „éj-vel” mindenki tudja, hogy segítő *val, vel* ragos határozó; hiába tanítják a nyelvtanok, hogy a ragozott szókat szabálytalanság új ragokkal vagy képzőkkel megtoldani. Midőn kérem a t. szerkesztőseget, hogy róvná meg ezen, még a mívelt osztályoknál is dívó visszaélést, teszem ezt igaz hazafiui önzetlenségből és nyelvünkhöz vonzódó ragaszkodásból. . . . Szent igazság, úgy van, minden igaz magyarnak óhajtania kell, hogy „testét díszes nemzeti öltöny fődje, ajkáról díszes nemzeti szavak hangozzanak.” Az igaz magyar szívnek van min elkeserednie, mert valóban sok az izléstelenség a közbeszédben; de azért nem kell kétségbe esnünk; vannak buzgó terjesztői is a szabatosságnak s a jó izlésű finomságnak. A jó mag, melyet egyes lelkesek vetnek, lelkesek, minő a hazafiui levél írója is: kikél s gyümölcsöt terem. A mi hátramaradást okoz a bárdolatlanok s csökönös maradiak tábora, azt bőven helyre üti az ékes beszéd lelkes pártolóinak buzgalma. A „magasabb növeldek” műveltségi titkaiba beavatott „delnők” a szakálverő vitézek, rőfös lovagok, komorna és pinczér uraságok egész odaadással buzgólkodnak, hogy a hazafiui levél írójának beszédfinomító óhajtása testté válják. A sebész úr titula nagy szó egy borbélylegény szemében, de még ezzel se bírod rá, hogy „jójczakát” mondjon „jó éjt” helyett, valamint a boltos legényt sem: hogy „jó napot”-tal üdvözzöljön „van szerencsém” helyett. Azért míg az embereknek hajuk nő s hajukat nyíratják, nincs mit aggódnunk, a választékos beszéd terjedni fog, s nem sokára eljő az idő, hogy az éjjelt nappal — akarom mondani az éjt mindenkorra nap váltja föl; s „jó reggelt” helyett mindnyájan „jó reget” kívánunk, a tót „vacsorával” az izléstelen „estelik” is megszűnnek s finom „estiket” kapunk, „écczakázások, éjjelezések” helyett pedig nagyúrias „éjezések” jönnek divatba. Petőfi ugyan mond ilyet hogy: „Te vagy a nap, én az éjjel”, aztán „Boldog éjjel, együtt vagyok rózsámmal”, de Petőfi parasztköltő volt, a többiek is azok, a kik úgy írnak, mint ő. Jó éjt.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ORVOSI NYELVE.

l é p - d a g a d á s és fájás 228.
l.: „lépdag.” népiesen „s é r v é s”:

vese-fájás: arena 239. l.

a s c h o r b u t u s nevű nyavalya
239. l.

a v i z e l l é s n e k b o n t a k o z á s i
249. l.

k ö s z v é n y és sciatica, mel-
lyet farsábnak, forgó és
kereszt-csont fájdalmának is
híznak 256. l.: „ülzsába”.

A z a s s z o n y i n e m n e k
n y a v a l y á i:

a h ó - s z á m m e g r e k e -
d é s e 269. l.

v é r - f o l y á s 273. l.

g y e r m e k - v e s z t é s v a g y
i d é t l e n s z ü l é s 277. l.

H i d e g - l e l é s e k és forró-
b e t e g s é g e k:

minden-napi hideg-lelés 291. l.

kettős harmad-n. hidegl. 291. l.

harmad-napi h. l. 293. l.

negyed-napi h. l. 300.

kettős és hármás negyed-napi
h. l. 301. l.

h a g y m á z v a g y h a g y m á z i
hideg-lelés; egyéb nemzetek
híják magyar nyavalyá-
nak v. magyar hideg-lelésnek,
mivelhogy elsőben Magyar-
országról áradott Német- s
egyéb országokra, Komáromnál
esék a német táborba és fe-
lette sok nép hala-meg miatta:
honnan hadmás, mint-egy
had-mássának mondatott, mert
többen vesztenek ebben el, mint
a török miatt 310. l. (a népies
etimologia példájául).

h i m l ő : himlőzés, himlőznek
(himlőt kapnak).

meghimlőzött.

a p r ó v e r e s h i m l ő (mor-
billi).

ö r e g h ó l y a g o s h. (vario-
lae) 314. l.

pestis 319. l.

K ü l s ő n y a v a l y á k: da-
g a d á s o k v. t á l y o g o k;
tűzes t. (apostema calidum), hi-
deg t. (oedema) 346. l.; vannak
egyéb dagadások is vagy inkább
fel-fuvalkodások a szél-
től, egyszer s mind kemény
dagadások (tophus) 351. l.

h a j - h u l l á s v. k o p a s z o -
d á s 352. l.

k o s z 353. l.

g e l y v a és bőr alatt való
c s o m ó z á s o k, melyeket igaz
néven szakáknak hívunk,
deákul scrofulae 355. l.

m i r i g y v. bubo 340. l.

v é r - k e l é s és pokol-var, 358. l.
k e l e v é n y 118. l.

k ö r ö m - m é r e g 361. l.

o r b á n c z, S z t. - A n t a l -
t ű z e 362. l.: „folyosó”, „föl-
fujta a csusz” (Dunántúl).

r ű h 366. l.

v i s z k e t e g, viszketeges test
367. l.

a f e n e 368. l.

h i d e g - v ö t t t a g o k s a
miatt embernek tenyere s talpa
meg-hasadozási; az hideg-
vötte rész, hideg-miatt lött h a -
s a d o z á s o k 370. l.

é g é s; az égett rész, égésben
való fájdalom 371. l.

s ö m ö r ö g, ember orcája,
orra veres darabos t a r j a g o s -
s á g a és a s z ű m ö l c s 373. l.
t y u k s z e m 375. l.

b i b i r c s o s veresség 373. l.

IV. Kóros anyagok.

A gyomornak üregeiben meggyülekezett szél 155. l.

meg-rekett szél 162. l.

a keserű, évő, sós, savanyú és a gyomor kapuját érdeklő s ostromló nedvességek és gőzök 155. l.

a gyomorban rekett rossz sült nedvesség 155. l.

a sárga v. fekete savanyú sár 155. l.

sok hitván nedvesség 150. l.
sár-víz 62. l.

meleg, forró, rágó epés sár 162. l.

a hevebb évő természetű bilis 56. l.

epe-sár v. bilis 216. l.

hideg, enyves, nyálas, taknyos materia 162. l.

enyves sűrű phlegma 105. l.

taknyos nyál 175. l.

nyálas sűrű alutt vér 139. l.

a vérrel meg-elegyedett nedvességek 355. l.

rossz poshatt vér 114. l.

sűrű égett vér 114. l.

seprős vér 228. l.

seprőlék 303. l.

senyvedt materia 130. l.

genyetséges materia 130. l.

eves genetség 130. l.

a sok rúttság 67. l.

senvedt víz 113. l.

rút bűdös gombás hús nő az orrban 83. l.

apró mirigyes csomók 105. l.

vad-hús (hypersarcosis) 384. l.

fekélyes materia 120. l.

nyavalyaszerző materia 306. l.

CSAPODI ISTVÁN.

Köszönet Szenczi Molnár Albert szókönyvéből.

4.

Igen vac az ki rosta által nem lát.

Akármely rút is szépet szeret.

Sák meglelte főttyát.

Sákban maczkát nem aruloc.

Az ki sántával lakic, sántólni tanul.

Inkább vetném a sárba.

Sarkával fenyegetni az ellenseget.

Sem elei sem utollya,

Sem füle sem farka.

Jó a ser, de még is az bor az annya.

Ugy sétál mint a Kunoc ebe az homakon.

Simon biro haytya az lovat.

Az mint sipolsz ugy tántzoloc.

Semmit nem hasznal a siras.
Soc jambor szava Isten szava.
Sokat kér a beteg, de az egészséges nem adgya.
Sokat hally, lass, keveset szolly.
Sovány helyen boczáttál ki.
Süketnec nem mondnac két misét.
Szabad a patak de nem a palaszk.
Megód magad szakálas aszszontol.
Nem jó gazda nélkül számot vetni.
Nem illet számárt vörös nyereg.
Szántalan mint az por.
Szárába szállott az esze.
Oly tarka mint a szarczamony.
Olyan mint a szarnyaszegett lud.
Igen találá a szarva között a tölgyét.
Jó szavattyús.
Nehéz mindennec szájját bedugni.
Czaczogo mint a szayko,
Két széc között az földön marad, az ki sok felé kap.
Szegyen a futás de hasznos.
Az ki szekere farkán ülsz, az énekét halgassad.
Más ember szekere farkán ülni.
Szemérmes deaknac hiv táskája.
Ludra szénát, ebre korpát vesztegetsz.
Jó rendben vagyon szenája.
Akárkiis szereti a szépet.
Ebül gyűjtött szerdéknec, ebül kell elveszni.
Szereti, mint az eb a maczkát.
Ugy szereti mint a keczke a kést.
Uj szita szegen függ.
Nem jo soc szó, soc penz jo.
Szófia beszédekot mondani.
Az szokás természeté válic.
Szóld el szóld, Túl löttec s ide áll az ayjával.
Szomju ökörnec zavaros vızis jo.
Mond meg, ne szuszogj, hadd tudgyuc mi is.
Az tantz bolondnac valo.
A kit az Táy megéget az Tarhot is fuya.
Tartva tenyészic a penz.
Egyébkor is láttam ágon tar varjat.
Két taskára szerződött.
Job tavól szeretni egymast.
Meglátszic a melly téjben turo leszen.
Tengerbe hordasz vizet.

Egy tikmonysúltig meglészen.
 Magát tiszteli az, az ki mást tisztel.
 Nem titoc az a kit két ember tud.
 Tobd le Barat a vakarót.
 Igen tudgya ő ha tők-e vagy túros étéc.
 Törvenben nem jo az hamarság.
 Törvenben tagadás jo.
 Mint a tormábo esett fereg.
 Jó a tréfa, de nem mindéltig.
 Tudatlan mint a számár.
 Tűzet nem jo tűzzel oltani.
 Elloptac a turbat,*) de nálan a kulcza.
 Czac egy tzeraszálon függ.
 Vac vakot vezet.
 Vak nevet kanczalt.
 Vakvereséggel verni.
 Valamint s valahogy de kitölté azért.
 Vaskementze : s' iszonyú rabság.
 Elég nyavalya a venség.
 Job ma egy veréb, hogy nem mint holnap egy tuzoc.
 Vert viszen veretlent.
 Miért nem űtél veszteg ha ottis jól volt dolgod.
 Meglásd az vizre ne vigyen.
 Az ki Uraval pöröl Isten annac orvosa.
 Hirtelen mint egy záporosó.

Közli: KISBIRÓ MÁRTON.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Népmondák.

1. A János-hegyi (Körmöc) régi templom mellett egy kút van, melynek régen csodatevő ereje volt. Ha a vak oda ment s szemét megmosta, látását azonnal visszakapta. Egy ember ügyetlenségből a vásáron vak lovat vett. Elvitte oda s megmosta szemét. A ló meg is gyógyult, de a kút csodatevő erejét azonnal elvesztette.

2. A krigerhájiak-ról meg azt mondják, hogy mikor I. Lipót alatt mindenféle kényszerítő eszközökkel térítették az evangélikusokat, a kriegerháji férfiakat is beczitálták Körmöczre s azok ki is tértek. Meghallották a dolgot otthon feleségeik s szónvonókkal (Kricke) sorakozva várták őket. Kegyetlenül elpüfölték a hitehagyottakat, úgy, hogy néhányan meg is haltak. Ezóta a helység neve: Krickeháj.

(Bars m.)

*) Tásját.

3. Szomolnok alapításáról pedig azt mondja a rege, hogy unalmában egyszer egy pásztor baltájával egy sziklát faragcsált. Nem sokára aranyérre akadt, mely gazdag bányára vezetett.

B. Sz. Gy.

4. Aszongyák, hogy vót éggý kisasszony, de az ajan nagyralátó, s kevi vót, hogy a kenyeret nem is ötte, aszonta, hogy neki nem kell. Azután a zisten megharagutt rá, s azt rendelte, hogy vájjik bűdess bankának, — hogy csak űritiket egyík, — s hogy még físzkibe is csak aféle legyen. Így származatt a bűdess banka.

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Idegen szók a magyar ember ajkán.

Ájer: (aër) levegő.

Atressz: (Adresse) levélczim.

Czakompakk: (mit Sack und Pack) mindenestől.

Dezentor: (deserteur) a ki valami csinyt követett el.

Dufla, és dupla: (doppel) kettős.

Falamia: (familia) család.

Ferslóg: (Verschlag) láda. A „láda” szó különösen csak az oly tárgyat jelöli, melyet az asztalos készít, s mesterkéltbb, s tartósabb, mint az inkább szállításra használt s könnyedén összetákoltt ferslóg.

Fírhang: (Vorhang) függöny.

Foktom: (factum) tett.

Flaszter: (Pflaster) gyalogjáró (hely).

Forczímer: (Vorzimmer) előszoba.

Frász: (Freisen) nyavalya.

Funír: (Fournier) bútorlemez.

Gléda: (Glied) sor, rend.

Indzselér: (Ingenieur) földmérő, mérnök.

Kaszroj: (Caserolle) kis vas edény.

Kókler: (Gaukler) szemfényvesztő, ravasz.

Klopter: (Klafter) öl: egy klopter fa; a fa mérésénél nem használja a nép az „öl” szót.

Kollégyiom, és -diom: (Collegium) főiskola.

Kommenczijos cseléd: (Conventio).

Konstábel: (Constabler), rendőr.

Kovártí: (Quartier) szállás, lakás.

Lóger: (Lager) tárház, tábor.

Majiszter: (Meister) de a „mester”-t is gyakran mondják.

Magazin: (Magazin) tárház.

Masina: (Machina, Masine, Zünd - oder Reib-hölzchen) gyújtó.

Obsit: (Abschied) búcsuvétel.*)

Otkolom: (Eau de Cologne) kölni víz.

Ózlóg: (Auslag) kirakat, címer-láda, a miben az árúczikák mutatója van.

Pankrót: (Banquerotte) tönkre jutott, megbukott ember (pl. kereskedő).

Palajbász: (Bleiweisz) íróón.

Petlóríum: (Petroleum).

Rikli: (Rigel), tolózár.

*) Van belőle íge is: elobsitolták: elkergették.

Rajcsűr: (Reitschule) lovagló hely.

Stellázi: (Stellage) állvány, polcz, holmitartó.

Subicz: (Schuhwichse) csizma-kenőcs, fénymáz.

Sukk: (Schuh) láb, mint mérték. (Debreczen.)

Szalvéta: (Serviette) asztalkendő.

Tológer: Trager, országos vásárkor az érkezett kereskedőknél. más a hordár, mely szót „hordáj”-nak is mondanak.

VOZÁRI GYULA.

Tájszók.

1.

bakma: batka p. egy bakmát sem kapsz v. ö. sipka: sikma. D.*)

csoszogó: papucs. D.

czábár v. ö. Ny. VII. 243. Debr.

czakompárt: backenbart. M.

dándár p. dándárja van most a papucsna, mondta egy debreczeni csizmadia.

irélli valakinek: irigylivalakitól. M.

kajdász: kiabál. M.

mikeket p. mikeket nem beszél az össze-vissza (mikeket). D.

motorász: piszkál. D.

ódzik: oldódik p. elődzott a szoknyám. M.

reterányos. A veteránusokat sohase tudta másképp kijejteni egy monori öreg asszony.

sajlom: sajnálom. M.

sénki: senki. D.

szegyfűn ülni: asztalfőn. D.

targancs: targoncza. M.

tergenye: teher; tergenyészamár: teherhordó számár. D.

tőzek: trágyából gyúrt tüzelő szer. D.

KÚNOS IGNÁCZ.

2.

Csicsog: bojtorján.

fartalós hely: a hol a szán faral.

húzalom: majd ha húzalomba gyűnnek a lovak.

mörgíteni: ne mörgitsen kee.

nagyobbcsa: nagyobbcsább.

oda rúgtattam neki egy két szót: figyelmeztettem, lebeszéltem, intettem.

pajzánul volt a kemencze: nem volt használva.

potyolázik a hó.

pölle: mókus.

rutét: szid.

rápúni: ráfujni.

titula: a birósággal nagy titula jár. Ugy értette az új bíró, hogy manap már sokat kell tudni a birónak, sok is a gondja; ezt akarta a titulával mondani. (Csak egyszer hallottam ezt a szót, nem tudom közbeszédű-e?)

KISBIRÓ MÁRTON.

(Ormányság.)

*) D. = Debreczen ; M. = Monor.

3.

czikázik az egér: szaladgál.
hajbókos: eszelős.
mordos idő: } zord
megmorzult az idő: } időről.

prankót: pankrót,
rohogni: pl. ojan tüzet rak-
tam, csakúgy rohogott: ropog-
pattog.

(Szatmár.)

TÖMLŐ GYULA.

4.

ákácsiós: kötekedő, akaratos.
áزالék: főzelék.
brinduska: kökőrcsin (col-
chium autumnale).
buda: női felöltő.
berena: töke, melyből desz-
kát fűrészelnék.
buha: borzas.
czinder: bátorság, mersz.
déák: szűr.
fikarcz: egy csipetnyi.

motrosál: matat, babrál.
mutuj: ostoba.
padluska: marti lapú.
pricskel: fecskendez.
pipehúr: fűnem.
penete: borzas (főnévi érte-
ményben).
rakoncza: a szekér oldalát
alkotó lajtorja.
szilánk: hosszú, hasított for-
gács.

(Horgaspatak.)

KALMÁR ELEK.

Mesterműszók.

CZEH JÁNOS gyűjtése.

A győri mesterembereknél divatos műszavak.

V. Bognári műszók:

Agy: nabe,
bőrfa: tragbaum (a ladás
kocsin).
eplény: epel.
Förhécz: sprungwag.
felső és alsófa: ober
und unterbaum (a szekéren).
förgetyű: kipfstock.
hámfá: trittel.
hasló: steg.
hintókorba: kaless kas-
ten.
hátsó állás: hintere
brücke.
juha: reibscheit.
kerékszeg: lohnagel.
kisafa: vorauswag.
kas: flechte.
küllő: speiche.
vendégküllő: setzspeiche.
lógó: losstangen.

lőcs: leichse.
lőcskámva: leichsen-
scheibe.
mellékfa: seiten theil.
nyomórúd, a széna-taka-
ritáskor tétetik a széna hegyibe.
nyújtó: langwind.
oldal: wagenleiter.
vendégoldal, két hosszú
szálfa, mely a szénás szekér
oldalai felett helyeztetik el.
rakoncza: kipfen.
rúd: deichsel.
rudazó kötél, a nyomó-
rúd megkötésére.
rúdszárnya: deichselarm.
tengőly: achse.
első tengőly, hátsó
t.: vordere u. hintere achse.
tengőly dereka: achs-
stock.

talp: felge.
 ű l é s r a k o n c z a: sitz-
 kipfen.
 v a k s z e g: achsnagel.
 z á p: schwinge.
 g ö r b e z á p: zugschwinge.

z s á m o: schaale (az első
 tengölyön).
 d e r é k s z e g: reibnagel.
 s i k o t y u: eisenband an der
 deichsel.

FRECSKAI JÁNOS.

Göcseji Nép dalok.

Lászlú házán meg törtínt,
 Kotylus tikot meg fűztík,
 Levelébe van, levelébe van,
 Levelébe irva van.

em vágták ê a nyakát,
 Ê nyikkantotta magát,
 Levelébe van stb.

Lászlú házi högy alatt
 Lányok sütik az halat,
 Levelébe van stb.

Keszkenyűbe takargyák,
 A Legénynek ugy adják,
 Levelébe van stb.

Ifél után egy úra,
 Ég a bótba a gyertya,
 Mérűdik a pántlika,
 Varrűdik a kalapra.

Akárkiná füstös ház,
 Szomszidikná fehér ház;
 Erigy nézd meg ki van benn,

Egy kis Leány iszik benn,
 Csutora bor kezében,
 Szeretűje ölében.

Ej dudás, dudás
 Fujd mög a dudádot.
 Hadd vergyem szélle
 Ezt a parasz vállot,
 Három pénzt vettem
 Az hegedűdbe,
 Mégsem lehettem az elű tánczbe.

Ki van a táncbe?
 Ez a Janku gyárgyo;
 Ki gyárgyo véle?
 Ez a Vera gyárgya.
 Ugy mög pörgeti
 Mind az karikát,
 Ugy mög hajítja,
 Mind az paripát.
 Ugy bánik véle
 Mind kedvessije
 Ugy táncú véle mind sajátjáve.

PFEIFFER JULIA.

Gyerme k dalok.

Hol jártál, kis báránkám?
 — A kērt alatt, asszonkám.
 Mit ettél ott, báránkám?
 — Zöd füvecskét, asszonkám.
 Mit ittál ott, báránkám?
 — Fojóvizet, asszonkám.
 Mér' sirtál ott, báránkám?
 — Mēr' megvērtek, asszonkám.
 Ki vērte meg ott, báránkám?
 — Juhászbojtár, asszonkám.

Mivel vĕrt meg, báránkám?

— Görcsös bottal; asszonkám.

Hogy sĭrtál ott, báránkám?

— „Ehe“ „behe“, asszonkám.

(Nagybánya).

TÖMLŐ GYULA.

Családnevek.

1.

Balog. Bene. Bogrács. Borálics. Borsi. Csira. Csorba. Daku
Fityi. Galambos. Geczi. Gulyás. Gyűre. Kuszák. Márta. Mikó.
Mendergős. More. Pokol. Róhi. Sándor. Sütő. Suri. Szeles. Szap-
mutka. Szoták. Tirpák. Varga. Zsoldos.

(Ereszvényi puszta, Heves-Litke.)

2.

Balla. Botlik. Csorba. Czövek. Fazekas (Sánta). Földi. Far-
kas. Fakó (Kisfalusi, Főszéki, Béres). Gyenes. Hegyi. Kertész.
Kovács. Kulik. Kácsándi. Katona. Kálmán. Lontai. (Bélga) Matyó.
Magdus. Mocsári. Mészáros. Öreg. Pásztor. Petrovics. Somosi.
Szilasi. Szitás. Torzai. Ujfalusi. Vonó.

(Gyömrő.)

FÜHRER MÓR.

3.

Albert. Alföldi. Ágoston. Berényi. Bordás. Battányi. Ber-
kecz. Bujdosó. Borbély. Bartos. Beregi. Botorányi. Brezovai.
Biró. Csányi. Csernák. Csendes. Döme. Döményi. Duda. Dezső.
Dunaháti. Darabos. Enyedi. Elek. Fekete. Fölföldi. Fülöp. Faze-
kas. Gavallér. Gunya. Garas. Hódosi. Jakab. Kelemen. Kálmán.
Korpai. Kulcsár. Kerekes. Koszó. Kovács. Lakos. Lakatos. Lip-
csei. Mészáros. Mózes. Márton. Német. Nafrádi. Nagy. Négyesi.
Ónodi. Pósta. Pásztor. Papp. Rácz. Sándor. Szabó. Szalinka. Szi-
lági. Szőlősi. Szakállas. Szerencse. Szerépi. Szanyi. Szita. Tóth.
Vad. Váczi. Varga. Végső. Zsámbó.

(Nyíregyházán dolgozó alföldi munkások.)

FÜREDI MÓR.

Helynevek.

S z á n t ó k: Káposztás. Kenderföld. Alsó gólint. Gyilkos.
Szihalmi határ. Közép dűlő. Rétre járó. Alsó rét. Csátés. Her-
man. Alsó nagy rácza. Kis rakottyás. Nagy pajodos. Kis pajodos.
Kerek hegy. Tehén táncz. Arany bika. Savós kút. Kerekkötő.
Szadúr. Középhegy. Nagy lápa. Szőlő lápa. Új ültetés. Pünkös-
d hegy. Rét oldal. Nagy völgy és Egis erdő. Zabföld. Guhin. Gólint.

S z ő l ő k: Róka lyuk. Bolond kert. Hosszú szilvás. Közép
hegy. Nagy lápa. Szőlő lápa. Új ültetés. Vizes völgy. Rét oldal.

(Ostoros. Borsodm.)

BÉLER SÁNDOR.

A M. T. AKADÉMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

A magyar kötőszók, egyuttal a magyar összetett mondat elmélete.

I. rész: A mellérendelő kötőszók.

A Magyar Tudom. Akadémia által a Marczibányi-díjjal koszorúzott pályamunka. Irta **Dr. Simonyi Zsigmond**.

8° 17 ív.

Ára 1 frt 20 kr.

A hivatalos jelentés e munkáról így szól: »Mind az összegyűjtött anyag, mind a tudományos módszer, mind a logikai, a grammatikai felfogás tekintetében a magyar kötőszók kérdésére nézve alapvető munkának bizonyul.«

Tinódi Sebestyén összes művei.

Bevezetéssel, jegyzetekkel és szómutatóval ellátva
kiadja **Szilády Áron**.

8° 30 ív.

Ára 2 frt.

E díszes kötet Tinódi Sebestyén összes műveit tartalmazza, a melyek egy része most először látott sajtó útján napvilágot, másik része eddig a legritkább nyomtatványokban vala elrejtve. Nem a forma szépségében, de az egykorú események hű előadásában rejlik e költemények jelentősége. Erős nemzeti érzés, tántorithatlan ragaszkodás mindahhoz, a mi magyar, szól belőlök.

Magyar-ugor összehasonlító szótár.

Nyolcz szómutatóval:

1. Magyar. 2. Vogul. 3. Osztyák. 4. Zürjén-votják. 5. Lapp. 6. Finn.
7. Mordvin. 8. Cseremisiz.

Irta **Budenz József**.

8-rét. 61 ív.

Ára 5 frt.

Ezen most befejezett munkát 1879-ben az Akadémia a nagyjutalommal tüntette ki: mint »a mely munka sok nyelvre terjedő alapos tudománynak, óvatosan eljáró szigorú módszernek s az egymástól távoleső tünemények kapcsolatát szerencsésen fölfedező tehetségnek érett gyümölcse«.

Értekezések.

Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr.

Ábel Jenő től 80 kr.

Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre

Sándor r. tagtól 30 kr.

Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól 20 kr.

A hunok és avarok nemzetisége. Vámbéri Ármín r.
tagtól 30 kr.

A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. Hunfalvy Pál
r. tagtól 30 kr.

Ős vallásunk főistenei. Barna Ferdinand l. tagtól 40 kr.

Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai.
Barna F. l. tagtól 30 kr.

Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. Simonyi
Zsigmond l. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések.
(Székfoglaló.) Simonyi Zsigmond l. tagtól 30 kr.

Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.)
Joannovics György t. tagtól 30 kr.

Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.
Ballagi Mór r. tagtól 10 kr.

Üzeneteink.

Általános értesítés. A következő küldeményeket megkaptuk: 1. Kisbíró Mártontól: *a)* Szélhámos; *b)* Délibábos nyelvészet; *c)* Bercsényi leveleiből; *d)* Okiratbeli szavak. 2. Freckay Jánostól: *a)* Az Ötves Mesterségről való vetélkedés; *b)* Gyűjtések a Történelmi Tárból. *c)* Régi szók Comenius Januájából és Orbis pictusából; *d)* Magyar czéhszabályok. 3. Szily Kálmántól: Eztenkedd. 4. Hollósy Ruperttől: Kérdés. 5. Bencsik Jánostól: Kérdés. 6. Vozári Gyulától: Kérdés. 7. Führer Ignácztól: Munkatárs. 8. Babics Kálmántól: Növénynevek. 9. Kemenczky Kálmántól: Nyelvtörténelmi adatok. 10. Kóós-Gábortól: Vegytani szavak. 11. Domoszlay Józseftől: Tájszók Palánk-pusztáról. 12. Versényi Györgytől: *a)* Karácsonyi kántálás; *b)* Babonák. 13. Tolner Józseftől: Lakodalmas vers. 14. Bakos Gábortól: Jogi műnyelvünk és reformja. 15. Császár Károlytól: Helyreigazítás. 16. Tömlő Gyulától: Gyermekversikék.

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzütalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, II. kerület, fő-utca 11. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A »MAGYAR NYELVŐR«

szerkesztősége s kiadó hivatala.

A »Magyar Nyelvőr« szerkesztő s kiadóhivatala szept. óta Sugár-út 116. sz. alatt van.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

S Z A R V A S G Á B O R.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. NOVEMBER

TIZENEGYEDIK FÜZET

TARTALOM

Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. *Munkácsi Bernát.* —
A mássalhangzók dissimilatioja a magyarban. *Kúnos Ignác.* — Lesz, leend.
Szarvas Gábor. — A magyar nyelv eredete. *Munkácsi Bernát.* — Miklosich
Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Nyelvújítási adatok.
Halász Ignác. — Helyreigazítások. Magyarízatok. *Kúnos Ignác.* Császár Ká-
roly. *Szarvas Gábor.* — Kérdések a Nyelvőr olvasóihoz. *Kömáromy Lajos.* —
Nyelvtörténeti adatok. *Frecskay János.* — Népnyelvhagyományok: Babonák.
Versényi György. Találós mesék. *M. Németh Sándor.* Tájszók. *Domoszlai József.*
Mesterműszók. *Frecskay János.* Határnevek. *M. Németh Sándor.*

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTÓZA 7. SZ.

A »Magyar Nyelvőr« szerkesztő s kiadóhivatala szept. óta Sugár-út 116. sz. alatt van.

A M. T. AKADÉMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században.

A magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának megbízásából
írta **Molnár Aladár.**

I. kötet 8-rét. 39 ív.

Ára 3 frt.

Tartalma: I. Hazai közoktatás külső és belső alakulásának menete 1711-ig. — II. A humanista oktatás keletkezése, alaptevői és azok befolyása a magyar közoktatásra. — III. A Jézus-társaság tanrendszere és tanintézetei hazánkban. — IV. Az államhatalom intézkedései 1740-ig. — V. A protestánsok tanintézetei. — VI. A kegyesrendiek tanítása és tanintézetei hazánkban. — VII. Erdély közoktatási viszonyai,

Legújabbkori történetirodalmunkban napról-napra nagyobb tért kezd foglalni a művelődési történet, s sokáig csaknem egyedül állott politikai történetírás felett. E szellem egyik kiváló terméke — fájdalom — korán elhunyt tudósunk Molnár Aladár utolsó és legnagyobb szabású műve: »A közoktatásügy története Magyarországon a XVIII. században.« — Bebizonyítva látjuk e monographiában, hogy a magyar nemzet az európai civilizáció időnként felmerült eszméinek felkarolása és assimilációjában tanusított fogékonysága mellett, saját történeti előzményeiből folyó önálló nemzeti műveltségét is érvényesíteni tudta. Megismerteti e könyv a hazánkban keresztülvitt azon egyik legnagyobb átalakulást: mikép igyekszik a törökök kiűzetése és százados belháborúk után a nemzet megfeszített erővel a közművelődés terén is pótolni a mulasztásokat és mint váltja fel a vallásfelekezetek körében a mult századokból átszármazott villongásokat a kultura terén békés versenyök.

Magyarország története II. József korában.

A Magyar Tudom. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából
írta **Dr. Marozsi Henrik.**

I. kötet. 8-rét. 30 ív.

Ára 3 frt.

Tartalma: Főszempontok. III. Károly és Mária Terézia uralkodása korából. Magyarország 1780-ban: I. Gazdaság. 1. Adórendszer. 2. Vám. 3. Földművelés. 4. Ipar és kereskedelem. II. A társadalom. 1. Nemesség. 2. Városok. 3. Jobbágyság. 4. Nemzetiség. 5. Egyház. III. Az állam és a kormány. — II. József mint trónörökös.

Szerző főtörekvése volt a magyar nemzet történetét folytonos összeköttetésben tárgyalni az általános európai viszonyokkal s ki-mutatni a hazai intézmények szerves összefüggését egymásközt és az általános történeti fejlődéssel. II. József kora nemzeti életünk egyik nagy katasztrófája: benne a rendi alapon kifejlett magyar nemzet ellenkezésbe jut az Európaszerte uralkodó új politikai áramlattal, melynek maga a császár egyik feje. Az első kötet egyrészt a nemzet állapotát rajzolja, II. József trónra lépése korában és másrészt a nagy uralkodó szellemi fejlődését vázolja trónra léptéig. A második kötet, mely a császár reformjait s a nemzeti visszahatást fogja leírni, októberben lát napvilágot.

Trefort Ágoston-tól:

EMLÉKBESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK.

Kis 8-rét. Ára 1 frt 80 kr.

A jelen kötet szerzőjének külföldi tudósok, mint Tocqueville, Macaulay s a hazai jelesek közül Klauzál Gábor felett tartott emlékbeszédeit, valamint társadalmi-politikai értekezéseit tartalmazza, melyek tárgyuk és előadásuk által ma is kiváló érdekekkel bírnak.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
VI. ker. Sugár-út
116. sz.

XI. kötet.

1882. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET
ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

VI.

Az altaji nyelvrokonság eszméjének kibontakozása.

Összefoglaltuk az eddigiekben mindazon előzményeket, melyeket a magyar-ugor összehasonlító nyelvtudományra nézve a 18-ik század létesített. Tapasztaltuk, hogy az egész kor munkásságának főképen egy nagy érdeme van, hogy tökéletlen anyaga, fejletlen módszere mellett is véglegesen tisztázni tudta nyelvtudományunk azon legfőbb kérdését, hogy a magyar mely nyelvekhez csatlakozik legszorosabban. Gyarmathy meggyőző munkája után a magyar-ugor rokonság nem szerepel többé, mint kérdés a külföld elfogulatlan kutatói előtt, kik mialatt nálunk a vak sötétség kora áll be a nyelvtudományra, egyedüli kezelői lesznek azon tannak, melyet az előbbi kor magyar nyelvészei oly szépen kifejtettek. Új fordulat áll be az egész ide vonatkozó munkásságban, mely ezentúl már csak oda irányul, hogy a bebizonyított ugor rokonság további szálait is kinyomozza meg más részről, hogy a hozzáférhető nyelvek philologiai feldolgozásával megbízható anyagot nyújtson a részletes hasonlító vizsgálatnak. Ezen újabb munkakör felvételére hatalmas befolyással voltak különösen azon nagy fontosságú felfedezések, melyeket e század elején az árja nyelvek terén tettek, s melyekből igen természetesen lehet következtetni, hogy másféle nyelvek kutatása is hasonló észleletekre fog vezetni. Mig eddigelé csak a sémi s egyes nagyobb szerepű európai nyelvek részesültek azon kiváltságban, hogy az összehasonlítás szempontjából behatóbban méltat-

ták volna: most egyszerre a világ legjelentéktelenebb népeinek nyelvei is jelentőségre emelkednek s az említettekkel egyenlő rangú tárgyaivá lesznek a tudásnak s kutatás-szomjnak. Egyre-másra keletkeznek olyan munkák, melyek egész világrészeknek, sőt a világ összes ismert népeinek nyelvét egybe foglalva tárgyalják*) azon célból, hogy a különféle nyelvek egymáshoz való viszonya kivilágolják. Igen érthető, hogy a népek s nyelvek óriási műhelye, Asia polyglotta — mint Klaproth nevezé — sem kerülhette ki a kutatók figyelmét annál kevésbé, minthogy előre láthatólag rendkívül sok ethnikai s történeti kérdés megoldását lehetne elvárni, ha a nyelvtudomány fáklyájának bevilágítani sikerül e műhely sötét labyrinthjába. S valóban az összehasonlító nyelvtudomány kialakulásával különösen Ázsia nyelveinek ismerete gyarapodott legnagyobb mértékben, mely körülmény a mi nyelvtudományunkra is nagy következményű volt; mert kiválólag a keleti nyelvek tüzetes tanulmányának köszönhetjük a magyar nyelv szélesebb rokonsági körének, az altaji nyelvek egybetartozásának fölfedezését.

Hogy a mai napság altaji néven ismert**) nyelvcsalád egyes csoportjai közt rokonsági viszony létezik, azt részben már az előbbi századokban is sejtették. Különösen sokat emlegették az ugor és szamojéd nyelvek egybetartozását. Már 1673-ban kimondotta Scheffer „Lapponia”-jában, hogy a finnek, lappok és szamojédek egyeredetűek s mint láttuk Leibnitz, és Fischer János is vallottak hasonló nézeteket. Ez utóbbinál különben nem is lehet feltűnő e vélemény, minthogy jóval műveinek megjelenése előtt, már 1762-ben megírta Klingsted „Memoires sur les Samojedes et les Lapons, munkáját. Hogy a keleti altaji nyelvek, a török, mongol és tunguz-mandsu nyelvcsoporthoz együvé tartoznak; bizony-

*) Ilyen művek, hogy többet ne említsünk: Adelung „Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde. Berlin, 1806—1817”; Arndt „Über die Ursprung und die verschiedenartige Verwandtschaft der europäischen Sprachen. Frankfurt, 1818”; Klaproth „Asia polyglotta (2. kiad.) Paris, 1831.”

**) Ez elnevezés Castréntól származik, ki 1845-ben használja először (Bulletin de la classe historico-philologique de l'Académie impériale des sciences de St. Petersbourg. III. 284); előtte Schott a tatár, finn-tatár, ural-altaji neveket alkalmazta, míg újabban Müller Miksa a turáni jelzőt hozta divatba. Mindezen nevek közt leghelyesebb és legszabatosabb az altaji; a „turáni” igen tág, a „finn-tatár” igen szűk, mert kizárja a szamojéd nyelvcsoporthoz.

gatta már Remusat Abel 1820-ban kiadott *Recherches sur les langues Tartares* műve bevezetésében (38. l.); s Klaproth is kiemeli, hogy mily szoros egyezőséget tapasztalt közöttük (*Asia polyglotta* 196. l.). Arra sem hiányoztak előző sejtelmek, hogy az ugor és török-mongol nyelvek közt rokonsági viszony létezik; mert — ha nem is vesszük számba azon összehasonlításokat, melyeket egyrésről a török, mongol és magyar nyelvek, másrésről a csuvas votják és cseremiszk között tettek — meglepő, hogy Arndt már 1818-ban mondotta a csúdn nyelvekről, hogy *„sie enthalten viele wörter, die sie mit samojedischen oder mit mongolischen oder tatarischen mundarten gemein haben“* (l. idézett műve 137. lapját). De mindezek csak hiányosan bizonyított vagy éppen meg sem okolt nézetek voltak, úgy hogy valójában csak Schott Vilmos-t illeti azon érdem, hogy az altaji nyelvek rokonságát határozottan megállapította. A munka, melyben először találkozunk ezen eszme fejtegetésével, az 1836-ban megjelent: *„Versuch über die Tatarischen sprachen“* című értekezés, mely Ázsia fensíkjának nyelveivel, a törökkel, mongollal és mandsuval egybevetőleg tárgyalja a magyar s finn-ugor nyelveket nemcsak a grammatika, hanem a szókincs szempontjából is. Ez utóbbit illetőleg Schott maga is kétes értékűnek hiszi eredményeinek egy részét, mi pedig az egésze rámondhatjuk ez ítéletet. Mert általános altaji nyelvhasznlítást űzni még ma is korai, még ma sincsenek eléggé felkutatva a külön nyelvcsoporthok s így nem ismerhetjük még a hangmegfelelések szabályait, nem a kriteriumokat, melyek a kifejtett eredmények igazságának biztosítékai lehetnének. Azomban mindenesetre el kell ismernünk Schott ezen, valamint későbbi munkáiban*) található altaji szóhasznlításainak annyi értékét, hogy alkalmas kiinduló pontokat nyujtanak egy nagy feladathoz, melyet nyelvtudományunk mai álláspontján is csak ideálnak, a jövő egyik munkacéljának kell tartanunk. Ez t. i. abban áll, hogy ugyanazon módszerrel, melylyel pl. ma az egyes ugor nyelvek összehasonlítása

*) Ide tartozók a következők: *Über das Altaische oder finnisch-tatarische sprachengeschlecht*. Berlin, 1849. — *Das zahlwort in der tschudischen sprachengruppe, wie auch im türkischen, tungusischen und mongolischen*. Berlin, 1858. — *Altaische studien oder untersuchungen auf dem gebiete der Altai (tatarischen, turanischen) sprachen*. Berlin, I.—III. 1860—1870.

utján az ugor ősnyelv képét visszaállíthatjuk, valamikor visszaállíthassuk az altaji ősnyelv képét is az egyes, pl. ugor, török, mongol stb. nyelvcsoporthoz kifejtett ősgyökök összehasonlításával. A mi Schott alaktani észrevételeit illeti, az altaji nyelvrokonság bizonyításában voltaképen csak ezeket tekinthetjük nyomós okoknak. W i d e m a n n 1838-ban megjelent „Über die früheren Sitze der tschudischen Völker“ művében 14 pontban foglalja össze az altaji nyelveknek, részben már Schott által kimutatott egyező grammatikai vonásait, melyeknek felsorolását mi e helyütt annál szükségesebbnek tartjuk, minthogy az altaji nyelvrokonság részletesebb bebizonyítása még ma is megoldatlan feladat. Ezen pontok a következők: 1. minden altaji nyelvcsoporthoz megvan a magánhangzói illeszkedés; ellemben — 2. sehol sincsen nemi megkülönböztetés (genus); úgyszintén nem — 3. articulus, legfeljebb csak határozatlan (egy).*) — 4. A ragozás a gyök végére tett szócskával történik. — 5. A névszónak külön személyragozása van, mi pl. az árja nyelveknél nincs meg. — 6. Minden altaji nyelvben nagy száma van az ige jelentményét módosító képzőknek, pl. frequentatíváknak, momentán képzőknek, mi másféle nyelvekben legalább ily nagy számban nem fordul elő. — 7. A névszónak részletesebb viszonyítása névutókkal történik s nem mint az árja nyelvekben praeposíciókkal. — 8. Egyszerű jelentő mondatban a jelző a jelzett szó előtt a „regens“ a „rectum“ előtt áll. — 9. Számnevek után nem használtatik többes szám, mint az árja nyelvekben, hanem egyes. — 10. A comparatio rendesen ablativus-szal fejeződik ki. — 11. Hiányzik a „habere“ ige s az „esse“ igével pótoltatik (pl. magyarban is: nekem van). — 12. A legtöbb altaji nyelvben a tagadás külön „verbum negativum“-mal fejeződik ki. — 13. A kérdést sokszor a nyomatékolt szó után illesztett szócska jelöli. — 14. Általában jellemző az altaji nyelvekre a kötőszók gyér szerepe, melyet különféle gerundiális szerkezettel pótol. — A negyvenes évek kutatásai még tisztább világításba helyezik az altaji nyelvrokonságot, melynek ez időbeli munkásai közül különösen kettő válik ki. K e l l g r é n, ki a finn nyelv alapvonásait írta meg az altaji nyelvekre való tekintettel és C a s t r é n a

*) Tudvalevőleg a magyar articulus ezen szerepében aránylag újabb keletű.

világhírű utazó, ki egyik jeles értekezésében az altaji nyelvek személyragozását fejtegeti egybevető tárgyalással *).

Minő ellentétben áll e szép eredményekkel azon kép, melyet hazai nyelvészettörténetünk mutat a 19-ik század első felében. Intő példa e kor arra, hogy minő féktelen garázdálkodássá fajulhat a tudományos törekvés, ha nem pusztán az igazság vágya, hanem ábránd s vak elfogultság vezérli. Ha nem látnók magunk előtt a tényeket, csaknem hihetetlennek tartanók, hogy egy nagy tekintélyben álló férfiú, ki büszkén szerette magáról emlegetni, hogy Révai tanítványa — minő eszméket terjesztett tudományos czég alatt. A „Rajzolatok” írójának szűk volt Europa és Ázsia, nem elégette meg, hogy a görögök, maczedonok, parthusok, a kelet összes szerepet viselt népei magyarok voltak, hogy a szentírás alakjai, mint Ádám, Éva, Kájin magyar nevet viseltek: hanem megkívánta Afrika dicsőségét is és elvitatta az egyptomiaktól a pyramisok építésének érdemét. Ugyanazon időben, mikor a külföld a módszeres nyelvtudomány alapjait rakja le, nálunk Otrokocsi szelleme támad fel s egész sereg nyelvész (Beregszászi, Szabó József, Nagy János, Fejes János, Édes János, Keresztény József, Bloch Mór) találja abban kedvtelését, hogy a magyar nyelvet — csak hogy dicső ősiségét kimutathassa — a héberből eredtetni. Nemcsak hogy azt nem olvassák, mit ez időtájt az altaji nyelvek rokonságáról irtak, hanem megfélekeznek általában arról is, mit az ugor rokonság eszméjének zászlóvivői a mult század végén mondtak. S ha elvétve mégis, találkozik, ki megemlíti, az teljesen beéri avval, hogy minden részletesebb kimutatás nélkül oda vágja Sajnovics szemébe, hogy „hazudott”, vagy ha enyhébben akar itélni, Budai Eizsajást idézi, ki „Magyar historia”-jában (I : 40. l.) azt mondja Sajnovicsról, hogy a „Lapponoknak a magyarokkal való atyafiságát elégséges fundamentom nélkül vette fel, melylyel sok Europai tudósokat tévelygésbe ejtett”. — A kor nyelvtudományi viszonyainak sötét képében csak Kállai Ferencz munkássága képez némi enyhítő vonást, mely kortársaiétól legalább abban különbözik, hogy nem

*) E munkák czímei: „Die Grundzüge der finnischen Sprachen mit Rücksicht auf den Ural-Altäischen Sprachstamm. Berlin, 1847.” és „De affixis personalibus linguarum Altaicarum dissertatio. Helsingforsiae, 1850.”

előítéletes s készséggel vesz számba mindent, mit hazai s külföldi írók a magyar nyelv rokonságáról irtak. Leginkább 1844-ben megjelent „Finn-magyar nyelv” című munkája érdemel említést, melyben röviden összefoglalja azon eredményeket, melyekre a magyar nyelv éjszaki rokonságának kutatói, különösen Sajnovics, Gyarmathi és Révai jutottak.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MÁSSALHANGZÓK DISSIMILATIÓJA A MAGYARBAN.

I.

A mi az orvosnak az anatomia, az a nyelvésznek a hangtan. Az előbbi az ember, az utóbbi meg a szavak testének egyes részein, a hangokon mutatkozó jelenségeket fürkészi. E jelenségek közt nem utolsó helyen áll a nyelv egyes hangjainak elváltozása és ez elváltozások, felcserélések okának keresése. Ez okot többféleképp keresték és többféleképp magyarázták. Müller Miksa még jó formán ki sem fejthette ma már elavultnak tekinthető nézetét, hogy a hangok elváltozásának törvényei egészen physiologikus alapon állanak, midőn Steintahl is előáll egy egészen új és nagyjában el is fogadott elmélettel, mely a hangtani törvények magyarázásában a psychológiát fogadja el alapul, míg a physiologianak csak másodrendű szerepet juttat. „Die leiblichen verhältnisse scheinen mir nur secundär wirksam, während ich die primäre ursache des lautwandels in einem psychischen processe erkenne“ *). Ez az új elmélet alaptétele, mely magát a puszta hangot is nem tisztán testi, hanem sokkal inkább lelki okok reflexiójának tartja. A Steintahl alapján álló „ifju grammtikusok iskolája” ez elméletet úgy módosította, hogy felállított a nyelvbeli változásoknak egy physiologiai és egy psychologiai alaptörvényét, a kivétel nélkül működő hangtörvények az előbbiből, a szabálytalanságok pedig, melyek csak látszólagosan azok, az utóbbiból magyarázandók **). E mellé fel kell vennünk egy harmadikat is, mely szerint a hangbeli elváltozásokra első sorban csakugyan psychikai okok hatottak, úgy azomban, hogy a

*) Steintahl: Assimilation und Attraction. Zeitschrift für völkerpsychologie und sprachwissenschaft. Erster band.

**) Osthoff: Das physiologische und psychologische moment in der sprachlichen formenbildung.

physiologia törvényei is teljesen érvényességökre jutottak. Ez utóbbiból fogjuk a magyar dissimilatió észlelt törvényünket is megmagyarázhatni.

A hangváltozásoknak különböző lelki processusokra vissza vezethető okai közt nem utolsó helyen áll az ugynevezett szép hangzat után való törekvés, és csakugyan nem is vonható kétségbe, hogy egy hangsor jól vagy rosszul hangzásának megítélése, első sorban psychikai momentum. Öntudatlanul fellép az emberben egy „schönheits trieb“, mely a nyelvtől, a nyelv egyes szavaitól is megkivánja, hogy szépen hangozzék, hogy úgy szólva fülünk ügyébe essék. Müller Miksa nagy ellensége minden szép hangzat os magyarázatnak, mert nem oda irányúl. — úgy mond — a törekvés, hogy a fülnek, hanem sokkal inkább hogy a szájnak legyen kellemesebb a hang. De hát nem ugyanaz kellemetlen-e a fülnek, a mi egyuttal a szájnak sincs inyére?

Lássuk azomban miféle hangokat nem hall szívesen fülünk, miket nem szeret szánk is kiejteni. A felelet egyszerűen az, hogy minden nehezen kiejthető hang vagy jobban mondva hangsor nem tetszik. Világosítsuk meg ezt két példával. A következő két hangsort ejtjük ki: *talál, erkér*. Amabban a két *l*, ebben meg a két *r* monotoniát okoz és ennél fogva nem tetszik a szó se fülünknek se szánkknak. E visszatetszés természetesen mindannyiszor ismétlődik, valahányszor csak ki kell e szókat ejtenünk. Ismerünk azonban e két hangsorhoz közelebb álló egyéb alakokat is, teszem *tanúl, Erdély* melyek jól hangzanak, azaz fülünk is szívesen hallja, szánk is ki szereti ejteni. Mi történik már most? Eszmetársításnál fogva a két egymáshoz közel álló hangsort öntudatlanul kapcsolatba hozzuk és egymásra való hatásuk hangcserét fog létre hozni oly formán, hogy az első szóbeli egyik *l* átváltozik *n*-re, tehát *talál*-ból lesz *tanál*, másik szóban az egyik *r* szintén felcserélődik *l*-lel illetőleg *ly*-lyel, vagyis *erkér*-ből *erkély* alakot nyerünk.

E példák egyúttal a dissimilatióhoz vezettek bennünket. Ez a tünemény mint látni való, mindig csak akkor áll elő, ha egészen homogén elemek találkoznak össze egy szóban, min a változatosságot szerető nyelv úgy segít, hogy a homogén hangok egyikét elváltóztatja. Épen ellenkezője annak, a mi az assimilatiónál történik. Ez utóbbinál az

összetalálkozó elemek nem hogy homogének volnának, hanem ellenkezőleg túl a rendén heterogének és ezt annál is inkább érzi a száj mert az *assimilatio* heterogén hangjai legtöbbször közvetetlenül egymás mellett vannak és így hangváltozásnak is első sorban *physiologiai* okból kell beállani. Ide tartoznak a keményülés és lágyulás esetei és az orrhangok alkalmazkodása a következő mássalhangzóhoz *). A *dissimilation*nál ellemben az összeütköző elemek nem közvetlen szomszédok, hanem mindig kisebb nagyobb távolságra vannak egymástól elhelyezve és így a beálló hangváltozás is első sorban nem *physiologiai*, hanem *psychologiai* alapon áll. Ez a különbség az *assimilatio* és *dissimilatio* közt. Sokkal közelebb áll a *dissimilatio* a nem egymás mellett álló hangok *metathesis*éhez, csak hogy míg a *dissimilatio* elcseréléssel, addig a *metathesis* helycseréléssel simítja el a rossz hangzatot.

A fentidézett példáknál még mást is vehettünk észre. Azt ugyan is, hogy míg az *erkély* szóban a második helyen levő *r* változott *ly*-lyé, addig *tanál* igének *l*-lé változott *n*-je az első helyen áll. Az előbbi módot előreható, az utóbbit meg visszaható *dissimilation*nak nevezhetjük; amabban az első hang hatott előre a másodikra, ebben meg a második hatott vissza az első hangra. Ugyan ez a jelenség az *assimilation*nál is előfordul. A különbség a kettő közt az, hogy az előreható hasonulás mindig *physiologiai* okból lép be, míg a hátraható inkább *psychologiai* momentumokon nyugszik. A *dissimilation*nál azonban, még az előrehatónál is, pusztán *physiologiai* magyarázat nem elégít ki, mert nincsenek a hangok egymás mellett, és így a *physikai* és *psychikai* mechanizmus együttes hatását kell felvennünk. A még ki nem ejtett hangok is mondja Steintahl, már hatnak azokra, melyeket ezután akaruk kiejteni; előbb mintegy gyorsan átgondoljuk a szót és csak azután ejtjük ki. A testi és lelki működés együttes hatásából fogjuk tehát a *dissimilatiót* megmagyarázhatni, melynek törvényét a következőleg állíthatjuk fel:

Dissimilatio csak is kétféle hangsor közt támadhat a magyarban. Először az olyan szókban, melyekben vagy két *r*, vagy két *l*, vagy két *n* találkozik össze és másodszor olyan hangsorban, hol vagy két *k*, vagy két *t*, vagy két *p*

*) Simonyi Zsigmond: A mássalhangzók hasonulása a magyarban. Nyelvtudományi Közlemények XIV. kötet.

vagy a megfelelő lág *g*, *d*, *b* ütközik össze. Az előbbiek folyékony hangok, az utóbbiak meg *explosivák* (zárhangok) még pedig vagy kemények vagy lágak. Az előbbi hangok közössége abban áll, hogy folyton lehet őket hangoztatni a lehellet megszakítása nélkül, míg az *explosivák* ép ellenkezőleg csak pillanatig hangzanak és elakasztják a levegőt. A lág *explosivák* abban különböznek a keményektől, hogy a hangszalagok készek a hangzásra míg csak az organumok zártsága tart és azért a zártság megszűntével a hang rögtön hallik (*die stimme tönt*)*). Mindezelőtt lássuk mivé válnak az összeütköző folyékony hangok dissimilatio esetén.

Két összeralálkozó *r* közül vagy előre nagy hátraható dissimilatióval az egyik vagy *l*-lél, vagy *n*-nel cserélődik fel; két *l* ismét vagy *r*-re, vagy *n*-re változtatja az egyik *l*-et, és végül két *n* közül az egyik vagy *l*-re, vagy *r*-re változik. Ez a liquidák és nasalisok dissimilatiója. Ide tartozik az az eset is midőn két összekerülő *n m* vagy *m n* okozza a dissimilatiót. Az egyes esetek a következők.

A) Folyékony hangok.

I. R.

Azok a szók, melyekben két *r* monotonijája okozza a dissimilatiót, vagy *l*-lé, vagy *n*-né változtatják egyik *r*-jüket.

1. Az *r* a következőkben *l*-lé változik: a) *előreható* dissimilatióval p. *erkély* német *erker*, *borbély* ném. *barbier*, *kvártély* ném. *quartier*, *trébely* ném. *treber*, *martély* ném. *martir* „meg latic zent aszonyoc, zent leanyoc, zent apostoloc, *martelyoc*“. Ny. II: 307; *esztergály*, v. ö. szláv *strugar*, eredetibb *esztergár* alakját, l. Ny. III: 356. A *porkoláb* és *morkoláb* szavak a német *burggraf* és *markgraf* szavakkal függnek össze, de hozzánk csak szláv útján jutottak Ny. VI: 511; *gergericze* és dissimilálva *gergelicza* a szláv **grgrica* alapon nyugosznak. (Mikl. die slav. elem. im. ung.) *perjel* a latin *prior*-ból eredt, *natragulya* meg *mandragora*-ból változott el. A középlat. *murdra*, ném. *mörder* a magyarban *mordály*-lyá dissimilálódott; régibb íróink e néven nevezik a gyilkost és fennmaradt még *mordáló* *mordálás* alakja is, Ny. VII: 106. *Rostély* ném. *röster*, *grundbirn*-ből *kolompér* és *krumpli* dissimilált alakok váltak. *Resula* tilos

*) Müller Miksa újabb felolvasásai a nyelvtudományról 169. l.

nevendék erdő lat. *rasura* Tsz. Debreczenben a *hordár*-t *hordáj*nak (hordály) mondják, Göcsejben meg *purgatilom*-nak hangzik a *purgatorium*. Dissimilatio van a következő tulajdon nevekben: *Borbála* lat. *Barbara*, *Gergely* lat. *Gregor*, az eredeti *Bernardus* régi nyelvemlékeinkben rendszeren *Bernald*-nak hangzik, Ny. II : 315. A nép ajka *Argirus* királyfi helyett *Árgyelust* mond, a *Berger* nevet meg *Pergel*-nek ejti: „a minap licitátok a Pergel zsidóná“, Ny. VIII : 513. Az idegen katonai műszók is adtak alkalmat dissimilatióra. Ilyenek p. *restoláczió* e helyett *restauratió*, Ny. X : 329., a katonai *ordré*-nek *ordel* a neve, Ny. VII : 106., a *verhőr*-ből meg *ferhel*-t csináltak: „visznek engem ferhelozni; ferhelbe vót a plackomendónál“, Ny. VI : 136. A franczia *reserve*-nek *rezolva* a neve, Ny. VI : 275. Vannak ismét példák, melyekben a népetymologia volt hatással a dissimilatióra. Ilyen a *kürassir*-nak *kuraczel*-ra magyarosított alakja, Ny. V : 210. és nyilván a *czéloz*-zal hozta a nép esze járása összefüggésbe az *egreczeloz* szót a szokottabb *egrecziroz* helyett (Kálmány: Koszoru 139.) Idegen nyelvek is nyujtanak néhány analog példát. A mordvin nyelvben pl. a *február* *fevral* és *kevral*-nak hangzik *), a latin *cribrum* a francziában *crible*-nek hangzik, a németben *marmor* mellett *marmel* és *marbl* is járatos. — b) *Visszaható* dissimilatio van a következőkben: *lajstrom*: lat. *registrum*; a *polgár* és *kalmár* szók a német *bürger* és *kramer* szókból alakultak, *fillérünk*-nek a német *vierer* az eredeti alakja, Ny. VII : 105.; Göcsejben *maltir*-nak mondják a martirt, Ny. X : 191, Háromszéken *lülbör* vált a *lorbeer*-ből, Ny. K. III : 12, a *vorreiter* dissimilált alakjai *fullajtár*, *feletár*-nak hangzanak, Ny. VII : 106, *czulager* annyi mint *zureicher*, ki az építkezésnél téglát adogát, Ny. II : 517. Az ószláv *grüničari*-ből először *gerencsér* és dissimilatioval *gölöncsér* lett, Ny. VI : 509, ugyan ilyen át menete meg van még a *pelengér*, *pellengér* szónak a német *pranger*-ből, mely Bornemisznánál *prengér*, Heltainál *perengér*nek hangzik, Ny. VI : 509. *Róbertet* a népajka *Lóbért*nek ejti ki, (Ny. VIII : 526); egy pozsony megyei *thiergarten* nevű birtok meg az ottani magyarság ajkán *telgárttá* változott, Ny. VII : 18. A német *röhr*-ből *lehr* alak dissimilálódott. Katonai műszók közül a *führer*nek *filler*

*) Wiedemann: Grammatik der Erza-mordwinischen sprache. 13. l.

a neve: „vóté valami hivatalba a katonaságba? — Én-e? én filler vótam“, Ny. V: 519. — Népetymologia hatott közre a német *vormünder*, *fürmender* szónak *fülmen-dör*-ré alakulásában, Ny. VII: 106, s nem lehetetlen, hogy a *tol* igére gondoltak midőn a *trágert* *tológerré* magyaro-sították. Számos példát mondhatunk elő az idegen nyelvek-ből is. A latin *lusciniola*, *fragere* alakoknak a francziában *rossignol* és *flairer* alakok felelnek meg. A német *pelegrim*, *pilgrim*, olasz *pellerino* a latin *peregrinus* mássa; *frater* olaszul *fratello*, *soror* meg *sorella*. A kfelnémet *galander* és olasz *calandra*, a középkelnémet *pfeller* a latin *charadrius* és *palliolum* alakokra vihetők vissza. A latin *mortariumból* előre és hátra ható dissimilatióval *malter* és *mörtel* alakok származtak, ép úgy mint *barbier*-ből a magyar *borbély* és a német *balbier* alakok. Magában a németségben váltakoz-nak *kerker* és *kerkel*, kfelnémet *korper* és *körpel*, *pfeller* és *pfellel*, ófelnémet *môrsâri* és *môrsâli*. A német *maul beere*-nek eredetileg *morbeere* (*morus* bogyó) felel meg.

2. Az *r*-nek *n*-vé változása a ritkább esetek közé tar-tozik. Ennek az a magyarázata, hogy az *r* közelebb áll az *l*-hez mint az *n*-hez, s ebből fejthető meg az is, hogy míg *r:l* hangcsere a közönséges esetek közé tartozik, addig *r:n* már sokkal ritkábban fordul elő. Előre hatólag dissi-milálódott a latin *desertor* csavargót, betyárt jelentő szó a magyar *dezentor* alakban, Ny. IV: 477; e hangváltozást a nasalis és explosivának fentebb említett sajáttsága is elősegítette. A *mordány* „pisztolynál kisebb nemű lőszer“ Tsz. inkább a *mordály*, mint az eredeti *mordár* változatának tekin-tető. (V. ö. orosz *nekrut* és *rekrut* ,regruta‘ jelentésű alakokat)

II. L.

Egy hangsorban kétszer előforduló *l* vagy *r*-ré vagy *n*-né változik.

1. Az *l* felcserélődik *r*-rel, még pedig a) *Előreható* dissimilatióval a következő példákban. A latin *lasulus*, *lapis lasuli* szónak Sándor István *lazurkő* alakját említi, haszná-latos egyébiránt a *lazur* festék is. *Flanell* a nép ajkán *flanér*-nek hangzik, Ny. VII: 245, a *lajblinál* meg járatosabb a *lábri*, Ny. V: 246. A *lengyel* szó egy régi iratban *lengier*-nek van írva, Ny. IV: 218. Nagy szerepet játszik ez a fajta

dissimilatio a görög nyelvben, hol p. γλωσσαργία, κεφαλαργία, λήθαργος szók eredetileg γλωσσαλγία, κεφαλαλγία, λήθαλγος-nak hangzottak. Az ωλη suffixum is dissimilálódott a θαλωρή, έλωρη szókban, épen úgy mint a latin *alis*, mely rendesen *-aris*-nak hangzik, ha a főnévi töben már van egy *l*, p. *popularis regularis, stellaris, vulgaris* máskülömben *navalis, hiemalis* stb. b) *Hátraható* dissimilatióra több példa áll rendelkezésünkre. A nép ajkán p. a német *kalázli* (glas) *karázlinek* hangzik, Ny. IV:16; a *kelepel* helyett *kerepel*-t is mondanak Ny. II:134. *Gyalul* helyett van *gyarol* is: „isten gyarolta tők, magától szétomló vagy szétfövő tők.“, Ny. V:182. De már a *türköl* szóban aligha dissimilatióval van dolgunk, a mint Kőrösi hiszi. Sokkal valószínűbb, hogy a *kürt*-ből metathesis útján lett *türk, türök* eredetibb alakja maradt meg. A Tájszótárban *megoldarolni, ódarolni* az *oldal* szóval függ össze, valószínűleg dissimilatio van a *sandarolni*: „sunnyogva, féloldaltag menni“ szóban ha összevetjük a *sandal*-lal Tsz. Az *ólálkodni* igének Sándor I. szótára *órálkodni*: insidiare alakját említ. Két külön szó is hathat egymásra összetételben p. *faralja*, melyet a nép *falalja* helyett mond, Ny. III:326; nyilván ide tartozik a *nyoszorúlán* is *nyoszoló lány* helyett, Ny. II:41. A *mélföldnek mérfölddé* válására már a tudós etymologia is közreműködött. Nehány szavunkban csak a szónyomozás fedezett fel ily dissimilatiót. Így p. az *ingerel* szó, melyet Budenz egy *im* (in) „folytonosan valamit emelgetni“ jelentésű alapszóra vezet vissza frequentativ továbbképzéssel. Az *erkölcs* szónak általános a régiségben *elkölcs* alakja: „eertes elköchew ew nyayas eeleteeben.“ Érdi c. 953. Valószínűleg a régi *fuldal* dissimilált *furdal* alakjából vonták el a *fur*-igét, a régi nyelvben az előbbi alak a közönségesebb. Különösen sok *l* végű igét vonhatunk ide, melyekben a még hozzájáruló *l* képző az előbbi *l*-re dissimilálólólag hatott. Így Budenz a *sikárol* igét eredetibb **sikárol*-ból magyarázza, s valószínű, hogy hasonló változáson ment át *mangorol* is *mangolol* helyett. Sok ilyen igének még eredeti *r*-es alakja is ki-mutatható p. *kóborol* és *kóbol*, *fecsérel* és *fecsél*, *mezgérel* és *mezgél*, *sikárol* és *sikál*, NyK. XVI:265. Ilyen a *futkároz* ige is a *futkál* mellett. A következőkben meg denominativ *-l* képző változott *-r*-ré p. *ócsárol* e. h. **ócsárol*, *szemer-kél*

a szemel-ből. Dissimilatióból magyarázza Szilasi a *sugallani*, *bélleni* igék *sugarlás*, *bérlett* alakjait is, melyek **sugalol*, **bélel*-ből alakultak, Ny. X:494. — A gyakorító -*rál*, -*rél* is dissimilatio eredménye a következőkben: *csatorál* e h. *csatolál*, továbbá *henyerél*, *kunyorál* és *főzgörél*. Idegen példák közt ilyen a görög ἀργαλέος e h. ἀλγαλέος v. ὀ. ἄλγος; ilyen továbbá a spanyol és ó-angol nyelvekbeli *coronel* az eredeti *colonel* helyett, és a latin *caeruleus* (ég-kékszínű) *caeluleus* h.

2. Az *l* átváltozik *n*-né, még pedig előrehatólag e két példában: *lapály* helyett *lapány*, Ny. II:93, és egy idegen névben: *Lágner* e helyett *Lagler*. Visszahatólag a következő példák dissimilálódtak: a *légely* szónak, mely a német *legel*-lel azonos, *négely* alakja is van, Ny. VII:243, a *szelel*-t sok vidéken *szenel*-nek ejtik ki; *lebelegnek nebeleg* alakja is ismeretes, Ny. IV:142, a *haldoklik* sok helyt *handoklik*-nak hangzik: „a ki handoklik, létészik a földre szómára, hogy a rossz lélek né kísírcsé annyirag”, Ny. VI:228. Meg kell ez utóbbi példánál jegyeznünk, hogy az explosivák általában szeretik magok mellett a nasalisokat és nem lehetetlen, hogy itt sem a dissimilatio okozta a hangcserét, annyival is inkább, mert a két *l* meglehetősen távolra is esik egymástól. A *sajnál* igét az ugor szótár egy *sajla*-töből magyarázza, mely frequentativummal van továbbképezve, tehát ebből hogy **sajlál* (336. §.). Közöséges példák a *talál* és *dalol* igéknek *tanál* és *danol* dissimilált alakjai. Ide tartoznak még a következő igék is *szökdéncsel* e h. *szökdélcse*l, *tikóncsol* Ny. II:277, *ugráncsol* X:101. Hogy ezekben *l* az eredetibb alak nem pedig *n*, onnan is kitűnik, hogy a fentebbi igék mind frequentativ továbbképzések, *n* frequ. képző pedig nincs, csak *l*. Idegen példának ilyen a középlatin *colucula*-nak *conuculá*-vá dissimilált alakja.

III. N.

Az *n* szintén dissimilatiót okoz és ilyenkor vagy *l*-lé vagy *r*-ré változik.

1. Az *n* a következőkben *l*-lé változik, és pedig
a) *Előre ható* dissimilatióval p. *Antal* a német *Anton* szóban, *indzsellér* az *ingenieur*-ből. Dissimilationnak tekinthető az is, midőn az *m* és *n* hangok kerülnek össze és ezek egyike

változik el. Így lett a szláv *timnica*-ból, mely még a Halotti Beszéd korában is *timnücze*-nek hangzott, a mai nyelvben *tömlöcz* és így vált továbbá a német *Schemnitz*-ből *metathessissel* együtt *Selmecz*. Ilyen példa a finn *kumppani* társ, melynek *kumppali* alakja is ismeretes. b) *Visszaható*-lag dissimilálódtak a következők: *gyalánt* e h. *gyanánt* „kész pénz gyalánt vöszöm a mondását“ Ny. II:368; *hanem* helyett *halom*, Ny. IX:281. Gyakori e jelenség a francziában hol *p. phelin*, *palerme*, *bologne* a latin *orphaninus*, *panormus* és *bononia* dissimilált alakjai.

2. Az *n*-nek *r*-ré változására szintén kevés példát hozhatunk fel ugyanabból az okból, a mit az *r*-nek *n*-vé átváltozásánál említettünk. A *nazarénus*nak dialektikus *raza-rénus* alakját így is, máskép is lehet magyarázni. A *piniszyne* (penész) szó is inkább a *piliszyne* változatának tartható, mint a *penész*-ének Tsz. Idegen nyelvekből ilyen a *London*-nak francziás *londres* kiejtése; a latin *tympanum*-ból a francziában *timbre* lett.

Itt volna tulajdonképen helyén azokat a példákat is felsorolni, a melyekben a dissimilatioval ép ellenkező tünetmény történt. Ha a *rék*le helyett *lék*le-t ejt a nép, Ny. IV:54; vagy *előruhá*nál tetszetősebb neki az *erőruha*, és *róla*-nál *rúra*, *róruja* (róluja), e példákban már a hanyag kiejtés bizonyos nemét kell látnunk, mely a már egyszer működésbe hozott organumokat restelli más állásba helyezni. Ilyen az is, midőn a *hajdiná*-t (Ny. I:421.). *handínd*-nak és a *lazsnakol*-t *nažsnagol*-nak (Ny. V:473.) nevezik. *Reitschul* helyett *rajcsúr*, Ny. XI:477, *raspel* h. meg *ráspor* is hallható, Ny. V:91, valószínűleg népetymologia közbejátszásával.

Ime ezek a dissimilatio esetei a liquidáknál. Jövő alkalommal az *explosivák* dissimilatiojára térünk át.

KÚNOS IGNÁCZ.

LESZ, LEEND.

— Tessék nekem megmondani, hogy van a *vagyok* igének a jövőideje.

— Nem tudom.

Ez a kérdés és felelet, a mint hivatalos nyelven nevezik, egy „tanári vizsgán“ történt. A vizsgáló Toldy Ferencz volt, a „vizsgázandó“ pedig, hogy megtartsuk a hivatalos kifejezést, magam csekélyisége. Még most is látom megboldogult

Toldynk arczát; bámulatában nagyot nézett először rám, aztán egyenkint az areopagus többi tagjára, egész valója egy nagy felkiáltás volt s ilyesmit látszott mondani: Egy szabó, ki nem tudja, mi a tű!

— Hogy hogy? kérdezé végre.

— Hát kérem úgy, hogy az akadémia még nem döntötte el, *lesz-e* a *vagyok* jövője, vagy *leend*.

Azóta két decennium folyt le s Bismark menyec, a ki, mint pár nap előtt a lapokban olvasható volt, magyarul tanul, ma is azt kérdezi magyar grammatikája szerzőjétől Rodertől, hogy melyik a magyarban a jövő idő, a *lesz-e* vagy a *leend*; s Roder, ha csak azt nem mondja: a parasztnak *lesz*, az uraknak *leend*, ma is minden valószínűség szerint azt feleli a kérdésre: nem tudom, mert ha tudná, benne volna grammatikájában, s a hercegi meny nem kényszerült volna kérdést intézni miatta hozzá. Külömben épen nem volt szükségünk egy idegen kérdésére, hogy a nemtudomra nézve meggyőződést szerezzünk magunknak, idehaza is bővesbő alkalmunk van meggyőződni róla. Minden egyes napilap, folyóirat, tudományos mű, szakmunka, szépirodalmi termék, ha tájékozás végett hozzájuk fordulunk s kérdezzük, melyik a jövő idő, *lesz-e* vagy *leend*, egy hangon azt felelik vissza: nem tudom; mindegyikéből egyként kikövetkeztethető a *lesz* is, a *leend* is.

A nyelvet háztartásának berendezésében a célszerűség gondolata vezérli, a célszerűség érvényesülésének nyilatkozatát látjuk különösen abban is, hogy a meglevő erőket haszontalanul nem heverteti, hanem a hol szükség mutatkozik, bizonyos meghatározott működés végzésére alkalmazza. A magyar igeidők mai alkalmazásukban a célszerűséggel teljes hadi lábon állnak; a feszültség ugyan már jóval előbb kezdődött, de a teljes szakadás csak e században állott be. A zűrzavart itt is, mint más kérdésekben, tudákoskodó literátusok, s első rendben grammatikusaink fölszínessége okozta. Nem célunk ez alkalommal az igeidők kérdését egész teljességében napirendre hozni — ezt egy alkalmasabb időre halasztjuk, csak ama pontjához akarunk hozzászólni, a mely egy idegen hang felszólalása következtében némileg napi kérdéssé vált. Ez a jövő idő.

Azt mondtuk, ha a nyelv háztartásában valahol zavar,

rendetlenség áll be, ennek rendszerint literátusok, nevezetesen fölszines grammatikusok az okozói; ez utóbbiaknak köszönjük, ha ugyan van valami köszönni való benne, azt a kuszáltságot is, mely a jövő mivoltára s használatára nézve a régi idők rendjébe férközött. A híres törvénybontó, Geleji Katona István, a kiről lesz még alkalmunk bővebben szólni, már harmadfél század előtt fellázadva a rend ellen, hadat üzent a közszokásnak eme tanításával: „A' Verbumban az Indicativusnak futurumi két-képen mondathatnak Magyarul ki: Adándok, vagy, adni fogok; szereténdek, vagy szeretni fogok“. A „község“ azonban szerencsére e szavait félvállra vette s haladt tovább is nyugodtan a maga útján mind a legújabb időkig, „szerencsésebb“ reformatoraink fölléptéig. Hogy Bismark menyé kérdést intézen nyelvtana írójához, s hogy ez ne tudjon felelni rá, abban sok másnak is van része, de az érdem kiválóan mégis Fogarasi Jánosé. Ő volt az, a ki a nyelv legmegbízhatóbb, leghitelesebb tanuinak egyhangú vallomásai ellenére saját feje szerint akarta meghatározni az igeidők mivoltát s megszabni működésük körét.

A nyelvtörténet minden egyes lapja a mellett bizonyít, hogy a *tudand* alak függő idő (=végzett jövő) s Fogarasi süket fülre véve a világos szózatot, ennek ellenkezőjét hirdette s tudományos tekintélyét fölhasználva, a *tudand* alakot független jövőként ráerőszakolta a nyelvre. A mire nézve eddiglen rend uralkodott, beállott a zavar és rendetlenség; s az irodalom a tekintélyes név csillogásától elcsábítva, az új elmélet követőjévé lett, de másrészt a nyelvérzék hatásától sem birt végkép megmenekülni, újat és régít összevegyített, s megalkotója lett az összevisszának, a mely lehetetlen, hogy egy elfogulatlanul ítélő idegennek csodálkozását föl ne ébressze.

Kellő tájékozás s mihez tartás végett elégnek tartjuk az erre vonatkozó kutatások eredményét ideállítani, azt az észrevételt csatolva hozzá, hogy a megállapítás helyességéről kezességet vállalunk.

A magyar nyelvnek ma járatos, jövő cselekvés jelölésére használt időalakjai közül: *tudni fog*, *tudand*, *tudandott*, *tudandana*, *tudandott volna* csak a két elsőnek használatát

hitelesítette a történet, a többiektől ellenben megtagadta a szentesítést.

A két törvényes időalak közül a *tudni fog* független, a *tudand* pedig függő idő.

Használatuknak röviden egybefoglalt szabálya így hangzik: főmondatokban csak *tudni fog*, *tudand* pedig csakis mellékmondatokban használható.

Hogy teljes tájékozást nyujthassunk az olvasónak, ezt a főszabályt ki kell fejtenünk s részletesen előadnunk.

Minden oly cselekvés jelölésére, mely a beszélő ideje után következik be, jövő időt használunk; még pedig a) a főmondatokban a független: *tudni fog*, b) a függő *tudand* időalakot pedig mellékmondatokban.

Önálló főmondatok. Példák: Még látni fogunk szebb napokat is. A jövő tavasszal utazni fogok. Útni fog a te halálod órája is.

Élénkebb előadásban, midőn a cselekvést mintegy megjelenítjük, a jövő helyett állhat jelen is (jövőpótló jelen), mint: Itt termek azonnal. Különösen szokottas jövő helyett a jelennek alkalmazása oly esetekben, midőn jövőre mutató határozó áll a mondatban, vagy perfectiós ige az állitmány; pl. Majd teszek róla. Többé nem hiszek szavadnak. Ezután másképp beszélünk. Meghalunk mindnyájan. Az idő kideríti az igazságot.

Összetett mondatok. Ezek vagy egyidejűség, vagy előidejűség, vagy utóidejűség viszonyában állanak egymással, azaz a mellékmondat cselekvése vagy egyszerre, vagy előbb, vagy később megy végbe, mint a főmondaté.

a) Egyidejűség. Mind a fő-, mind a mellékmondatban független jövő: Mialatt (mig, midőn, mikor) te mulatni fogsz, én könnyeket fogok ontani. Mihelyt (a mint) kész lesz eldolgoddal, játszani fogunk.

b) Előidejűség. A főmondatban független, a mellékmondatban függő (végzett) jövő; mint: Miután (mikor, midőn, ha) a bizottságok bevégezendik a tárgyalást, a ház folytatni fogja üléseit. Minthogy (mivel, mert) el nem készülné eldolgoddal, nem fogsz részesülni a jutalomban. Ámbár (noha, jóllehet, ha mindjárt) minden lehetőt megteendünk, a bajon segíteni nem fogunk.

Élénk előadásban végzett jövő helyett használható a független jövő, mint: Ha jó lesz a termés, még két lovat fogunk tartani.

c) Utóidejűség. A végzettség fogalmából az következnek, hogy a megelőző cselekvés kifejezője a tudandóalak legyen: (Előbb jól felszántandjuk a földet, aztán fogunk vetni) = Mielőtt vetni fogunk, jól felszántandjuk a földet; de e használat alkalmazására sem a történeti, sem az élő nyelvben nem találunk példát; a régi nyelv ily esetben mind a fő-, mind a mellékmondatban független jövőt vagy szokottabban jelent használ; mint: „Országod tenéked megmarad, míg megtudod, hogy uralkodnak az egek (Csipk. Dán. IV.). Bizony mondom néked, hogy te ma az éjjel, minekelőtte a kakas kétszer szól, háromszor tagadsz meg engem (Káldy Márk. XIV)“.

Valamint az önálló, úgy az összetett mondatokban is, hacsak hangsúlyt nem fektetünk a jövő cselekvésre, mind a független, mind a függő jövő helyettesíthető jelennel; tehát: Mialatt te mulatni fogsz, én könnyeket ontok, vagy: Mialatt te mulatsz, én könnyeket fogok ontani. Ha a bizottságok bevégzik a tárgyalást, a ház folytatja üléseit. Ha minden lehetőt megteszünk is, ezen a bajon nem segítünk.

.....

Ezek szerint mondhatjuk: Még jönni fog egy jobb kor; vagy: Még jön egy jobb kor. Remélem, még látni fogjuk egymást; vagy: Reméllem, még látjuk egymást. Ha megjavulandasz, meg fogok bocsátani; vagy: Ha meg fogsz javulni, megbocsátok; vagy: ha megjavulsz, megbocsátok.

De nem mondható így: Még *jövend* egy jobb kor. Reméllem, még *látandjuk* egymást. Ha megjavulandasz (meg fogsz javulni, megjavulsz), megbocsátandok.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELV EREDETE.

I.

Hogyan?! — kérdi megütközéssel a nyájas olvasó, hát még ez is a függő kérdések rovatába tartozik, még odáig sem haladt összehasonlító nyelvészetünk, hogy e sarkalatos,

alapvető pontban végleges igazsághoz jutott volna? Ha ez így van, ha ily ingatag volt a magyar nyelv ugor rokonságának alapja, miképen lehet védeni azon óriási lelkismeretlenséget, hogy csaknem egy századnegyed óta alig tárgyaltak a magyar hang-, alak vagy jelentéstanra, az őshitre vagy nemzeti rythmusra vonatkozó tételt, mely ne erre, mint megdönthetetlen szilárd erősségre támaszkodott volna? Hogyan történhetett meg, hogy a nyelvészet annyi munkása között nem találkozott óvatos körültekintő, ki energikus hangon kiáltott volna oda a magyar nyelvtudomány hajójának vezetőihez, hogy ne tovább, mert szirtek közé jutottatok! Hiszen így bánni el az ügygyel, most feszegetni a magyar nyelv eredetének kérdését annyit tesz, mint óriási fáradsággal előbb felépíteni s betetőzni a házat s csak azután gondolkozni róla, vajjon nem süppedékes-e az alap, melyre helyeztük, nem fog-e egész épületünk az első zivatarra összeomlani?

Bizony, bizony szégyennel kell kijelentenünk, hogy felépítettük a házat, de a bizalom alapjának szilárdsága iránt még mindig nem általános, a tagadás szelleme még most is kísért. Le kell még egyszer emelnünk — s remélhetőleg utoljára — azt a rozsdás kardot, melyet Hunfalvy Pál 1857-ben akasztott legutóbb szegre, a magyar nyelvészet egyedül helyes irányának kivívott győzelme után. Le kell emelnünk, mert ezúttal nem azt nézzük, hogy »quid«, hanem hogy »quis«, nem a magyar-ugor összehasonlító nyelvészetet ostromló erőt tartjuk tekintélyesnek, hanem magát az ostromlót. Előfordútlak máskor is hasonló esetek nyelvészetünk legújabb korában, Bálint Gábor egész handabandát csapott magyar-mongol hasonlításával s merész kihívással dobta oda a »birkózzunk la!« (»barildeja la«) jelszót; Podhorszky is írhatta kötet számra magyar-sinai csodabogarait: a magyar összehasonlító nyelvészet sokkal sürgősebb teendői mellett nem méltathatta figyelemre a meghaladott álláspontuakat. Mert örömtelen munka az elfogúltságában megörögzöttet az igazságról meggyőződtetni s haszon nélküli is; mert nem az objectiv homályt, az igazság feltalálhatásának akadályát igyekszik eloszlatni, hanem a subjectiv sötétséget, mely csupán egyesek szemei előtt lebeg. De hallgathatunk-e most, midőn az ki a veszedelmet hirdeti nyelvtudományunk-

ról egy oly férfiú, ki különben büszkesége nemzetünknek, maga a híres V á m b é r y Á r m i n s a munka, melyben ez eszméit kifejti »A magyarok eredete«, melylyel a magyar közönség a nemzeti ősmult iránt való érdeklődését oly fényesen igazolta. Hallgathatunk-e, ha egy ilyen író — kinek nevéhez is már bizonyos nimbus fűződik — azzal lép fel a világ előtt, hogy kik eddig a magyar összehasonlító nyelvészettel komolyan foglalkoztak »az összehasonlító nyelvtudományt kedvencz theoriájuknak« — az ugor rokonságnak — »erőszakos emeltyűjévé tették« (241. l.), hogy »előítélet által félre vezettettek«, hogy a török nyelvek rokonsági viszonyát illetőleg »egyáltalában megfoghatatlan makacssággal, a tények teljes méltatását eddig kerülték, s a kérdés lényegének megítélésében hamarkodók« voltak (240. l.). Mert szerinte a magyar nyelv nem az ugor nyelvekben bírja rokonait, »valamely régi török szójárásnak a finn-ugor nyelvvel való vegyülékéből keletkezett« (64. l.), »a magyar szókincs közelebbi és nagyobb rokonságban van a török-tatár, mint a finn-ugor szókincscsel« (252. l.); benne épen homlokegyenest eddigi tudatunkkal »a török elem tekintendő őstulajdonnak« (275. l.). Mi több, még ennél is tovább megy, »egy ural-altaji ősn nyelv felvételét« — azt mondja — »még nagyon koránvalónak s még sokáig a legmerészebb hypothesisnek kell tartanunk« (264. l.). Hallgassunk-e ezek hallatára?!

Nem tartózkodunk őszintén bevallani, hogy e lesújtó ítéletek, egy Vámbérytől jöve, nyomasztólag hatottak ránk. Korántsem azért, mert eddigi nyelvészeti munkásságunk legfőbb eredményeit megsemmesíteni igyekeznek — mert elvégre tévedni emberi dolog s a tudomány mély hálával tartozhatik az iránt, ki egy hosszú kor hibás irányára ráramutatva, azt helyre tudja igazítani. Da nyomasztólag hatott azért, mivel még azt a csekély elismerést is megvonta hogy — ha nem sikerült is az igazságot fölfedezni — legalább megvolt az őszinte, minden melléktekintet nélküli törekvés kikutatására. Megvonta pedig eztet egy oly eszme képviselőitől, melynek — mint másutt tárgyalni alkalmunk volt — két századot felülhaladó története van, melyet nem Hunfalvy és Budenz találtak ki, hanem mely sokkal előbb szilárd alapokon nyugodott s követői sorában Castrén, Schott s

Müller Miksa-féle szellemnagyságokat mutathat fel. Ki tiszta lelkesüléssel szentelte idejét a tudomány szolgálatára megnyugodhatik abban is, ha netán összes törekvései végeredményeikben semmiseknek mutatkoznak; mert tapasztalhatta, hogy botlások árán tanulunk járni s megvigasztalódhatik a tudatban, hogy megtett mindent, mi körülményei szerint tehető volt: lelkismeretesen törekedett egész erejével az igazság felé. De semmi sem sértheti mélyebben, mint épen ez utóbbinak kétségbe vonása, az elfogultság, előítélet, makacsság, önfejűség stb-féle vádak, melyekkel Vámbéry illeti összehasonlító nyelvészetünk eddigi munkásait s melyek már a tudományos erkölcs-be vágnak. Vámbéry azt veti szemükre, hogy egy állítólagos »kedvencz theoria« kedvéért a török nyelveket szándékosan, makacsan mellőzték; ugornak jelentették ki a magyar nyelvet s mint ilyen-nel bántak el vele, még mielőtt a török nyelvekkel való viszonyát figyelembe vették volna. Ez az a lidércz, mely legjobban nyomja szívünket, evvel kell mindenekelőtt számolnunk. Ha ez igaz, úgy csakugyan való az elfogultság vádja is s méltó szégyen illeti mindazokat, kik ama tant követték; de ha nem, úgy viaszszáll e vád összes többi társaival annak fejére ki kimondotta. Azért tehát legelsőben is azt nézzük, mi itt az igazság, csapjuk fel nyelvészetünk történetének lapjait.

Elszórt homályos sejtelmek s többé kevésbé megokolt nézetek alkotják rendszerint első csiráit valamely idővel kifejlett nyelvrokonsági kérdésnek. A magyar és török nyelvek viszonyára nézve ilyenekkel már a mult század második felében is igen sűrűn találkozunk. Így említi már Toppeltin Lőrincz (*Origines et occasus Transsilvanorum. Lugdini. 1762. 69. l.*), hogy a magyar és török nyelvek a mi eredetüket és szókinszüket illeti, közeli viszonyban állanak. 1763-ban pedig Kollár Ádám (*Nicolai Olahi: Hungari et Attila. Windobonae. 91. l.*) egész határozottan kinyilatkoztatja, hogy a magyar nyelv a menyire Európa többi nyelveitől különbözik, annyira egyezik a keleti nyelvekkel s különösen nagy rokonsága van a törökkel, melynek természete és szerkezete (*ingenium et structura*) amazéhoz igen hasonló. — Mint fentebb kimutattuk (294. l.) Fischer János Eberhard volt az első, ki török-ma-

gyar szóhasonlatokat közölt, még pedig olyan felfogásból, mely Vámbéryéhez igen közel jár, hogy t. i. bebizonyítsa, hogy a magyarok mielőtt az ugor nyelvet felvették, törökül beszéltek. »Quo tempore emigraverint prisci illi Jugri« — mondja. »Quaestiones Petropolitanae« műve 36. lapján — »non constat; neque multo certius est, quam locuti fuerint linguam, Si tamen locus est aliquis coniecturae, Tatarica usos fuisse suspicari licet... Supersunt sane et hodie in Ungrica lingua multa Tataricae vestigia«. Azt azomban ő sem vonja kétségbe, hogy a mai magyar nyelv egész mivoltában ugor s csak olyan képzete van róla, mint nekünk ma pl. a bolgár nyelvről, melyről senki sem fogja mondani, hogy nem szláv, noha tudvalevőleg a nép, mely beszéli altaji eredetű. A magyar irodalomban Kalmár György igyekszik először részletesebben bizonyítani a magyar-török nyelvrokonság eszméjét; »Prodromus«-ában nemcsak szóegyeztetéseket közöl, hanem kiterjeszkedik az azokból folyó hangtani és alaktani tanulságokra is. Mindezek alapján Pray György is összeállít egy jegyzéket egyező török és magyar szavakból (1774-ben kiadott »Dissertationes«-ében 108. l. v. ö. Ny. XI. 389.) s utána több más korabeli történetírónk, mint Cornides Dániel, Veszprémi István és Decsi Sámuel.*) Még nagyobb jelentőséget nyer a kérdés Beregszászi Pál műveiben. Ezen panlinguistánk, bár a magyar nyelv testvéri körét a képzelhető legkülömbözőbb nyelvekből szemelgette össze, mégis kiváló előszeretettel emlegette főképen a török rokonságot, melynek egy tekintélyes fejezetet is szentel 1796-ban megjelent »Über die Ähnlichkeit

*) Cornides »Regum Hungariae, qui seculo XI. regnare Genealogia. Posonii et Cassoviae. 1778.« című művében szól róla a 206. lapon, hol a *Leventa* szóról értekezvén, kifejti, hogy török eredetű s megjegyzi: »abundat lingua nostra vocabulis Turcica, longi temporis praescriptione jus civitatis Hungaricae consecutis, jamque adeo sermone tritis, ut eorum peregrinitate non tantum non offendantur aures Hungaricae, sed ut gentis nostrae domestica et nativa jam vulgo habeantur vocabula. Talia: sunt: alma, árpa, kalpag, tyuk etc.«

Veszprémi István ide vágó műve: *Succincta Medicorum Hungariae et Transsilvaniae Biographia*. Viennae, 1787, melyben (Tom. IV: 118—119. l.) tárgyalja, hogy a magyarok sok ruhanevet vettek át a törököktől, pl. kalpag, csizma, papucs, irha, szattyán, kapocs, köpenyeg stb.

Decsi, *Osmanographia* (Bécs. 1789.) művében szintén írja: »A török Nyelv a Tatár és Magyar nyelvekkel atyafias«.

Ugyane korban szólott e kérdéshez Jenisch orientalista is: *De fatis Linguarum Orientalium Arabicae nimirum, Persicae et Turcicae commentatio* (Viennae, 1780.) művében, I. 76. l.

der Hungarischen Sprache mit den morgenländischen“ könyvében. Sőt a magyar grammatikát is megírta a török rokonság alapján*) s szemmel tartotta ezt terjedelmes nyelvészeti munkásságában mindvégig. G y a r m a t h y is tárgyalás alá fogta a magyarban található török elemeket, de ismerván az ugor nyelveket is természetesen egészen más eredményekre kelle jutnia, mint Beregszászinak, ki mindenről akart tudni, csak az éjszaki rokonságról nem.***) Révai után — ki tudvalevőleg szintén folyamodott grammatikai magyarázataiban a török nyelvek segítségéhez — mint összehasonlító nyelvészetünkben általában, úgy a török rokonság kérdésének terén is hosszú pangás állott be. Mindamellett sokkal előbb ébred fel iránta az érdeklődés, mint a már ekkor pozitív igazságnak bizonyult ugor rokonság iránt. Erre K ö r ö s i C s o m a S á n d o r egyik kalkuttai levele szolgáltatott alkalmat, melyet 1832. ápril 30-ikán bocsátott útnak s melyben egyebek közt ezt is írja: „Analogiam ingentem esse cum lingua Turcica, Mongolica.... magna cum voluptate didici“ (l. Tudományos Gyűjtemény 1833. I. köt. 95. l.). Ez két író is felbuzdított a kérdés szorosabb átkutatására, egyik P e c z L e o p o l d volt, ki a török grammatika, primitiv szók és számnevek összehasonlítása után azon eredményt mondotta ki, hogy „a gyökérszótagokra nézve nagy különbség van a magyar és török nyelvek között, a szóformáik és ejtegetéseikre, így hajtogatásaikra nézve is; de a szók elrendelésében a különbség nem oly igen nagy“ (Tud. Gyűjt. 1833. III. 111. l.). Még részletesebben nyomozta a török s magyar nyelv viszonyát a különben hirhedt, de itt dicséretet érdemlő H o r v á t h I s t v á n, ki (Tud. Gyűjt. 1833. VI. 51. és VII. 11.) 284

*) E munkájának címe: Versuch einer Magyarischen sprachlehre mit einiger hinsicht auf die türkische und andere morgenländische sprachen. Erlangen, 1797. Előbb is ír egy hasonló tárgyú munkát, mely kevésbé ismeretes „Paralellon inter linguam Turcicam e Hungaricam ductum. Erlangae, 1794“ címmel.

**) Érdekes, mint igyekeztek Schlözer, Murr és mások is helyesebb irányba téríteni az ugor nyelvektől irtózó Beregszászit, kinek sok nyelvi ismeretei mellett valóban sajnálatos hogy oly kegyetlenül rossz módazere volt. Schlözer így ír hozzá egyik levelében: „Türkisch Persisch und Ungrisch sind verschieden an sich, wie Deutsch, Slavisch und Hebräisch: deswegen können doch im Ungrischen ein halbes achok worte vorkommen, die auch im Türkischen und Persischen sind. Wie viel Griechisches ist im Russischen, wie viel Lateinisches im Deutschen, und doch ist Russisch eine ganz andere sprache wie Griechisch.“ — Szintígy Murr: „Linguam hungaricam ramum esse insignis trunci Finnici, extra dubium positum est et doleo te id nescire.“ Hivatkozik Sajnovicsra és Hagerre s azt mondja rá „talia legere debuisses“ s hogy „nec ullus de lingua Turcica sermo esse potest.“

szóegyeztetési cikkben foglalkozik vele és grammatikai hasonlítást is tesz. Ezek alapján következő tapasztalatokhoz jut: 'a magyar nyelvnek nintsen a török nyelvvel legkisebb atyafisága és rokonsága' (33. l.), 'a név és névmása ejtegetésekben s az igeajtogatásokban a magyar nyelv a töröktől igen különböz, különböz a számokban és a szó-szerkesztésben....a ragasztékokban és származtató szovacs-kákban is' (36. l.). Ami pedig az egyező szókincset illeti, ezt igen helyesen öt osztályba sorozza: 1) midőn mind a török, mind a magyar ugyanazon szót vett át egy idegen nyelvből, pl. *pápa*, *monostor*, *sátán* és tör. *papa*, *monastir*, *sejtan*; 2) a török vette a magyartól: *Erdély*, *kocsi*; 3) szintén a magyartól vette a török, csak hogy nem egyenesen hanem más, p. o. szláv nyelvek által: tör. *birov*, *hintov*; 4) a magyar vette a törököktől itt lakásuk alatt: *ibrik*; 5) Némelyeket mind a magyarok, mind a törökök már előbb, mintsem a törökök itt Európában a magyarokkal közösülésbe jöttek, használtak; de melyek nem bizonyíthatnak rokonságra, mert Horváth szerint is 'a szláv nyelvekkel a magyar nyelvnek sok száz egyenlő szova vagyon s még sincsen legkevesebb rokonság köztük.'

A forradalom lezajlásával új korszak áll be nyelvészetünk történetében s az élénken megindult nem annyira alapos, mint sokoldalú kutatások új eszmét teremtenek a magyar és török nyelvek viszonyára nézve is. Míg a külföldi tudósok, különösen Schott és Castrén a magyar nyelv helyét egész határozottsággal az altaji nyelvcsalád finn-ugor csoportjában s ennek is ugor osztályában jelölték ki, azalatt nálunk azon sajátos felfogás kezdett uralkodóvá válni, hogy a magyar nyelv a mordvinnal, vogullal és osztyákkal együtt külön csoportot alkot, mely közepes állást foglal el a török és az úgynevezett finn (finn, csere-misz, lapp, zürjén-votják) nyelvek között. Erre nézve abból indultak ki, hogy ama külön csoportosított nyelvekben meg van a tárgyas és alanyi ragozás különbözősége, míg a finn és török nyelvekben hiányzik, holott e negatív tény magában korántsem enged semminemű következtetést arra nézve vonni, hogy e nyelvek viszonya közepes, azaz hogy a magyar csoport ép olyan távol áll a finntól, mint a töröktől. Nem is kellett sok tanulmány, hogy e nézet tarthatlansága nyilván-

valóvá legyen, már Hunfalvy „Vogul föld és nép” művében, 1864-ben nem találkozunk vele s Reguly hagyományainak részletes feldolgozása mindinkább felvilágosította az elméket arról, hogy e középcsoport nyelvei mennyire nem választhatók el a finntól, s mily alaptalanság volna a török nyelvek rokonsági fokát olyannak tartani, mint a finnekét. De meg volt e rövidéletű hypothesisnek azon eredménye, melyet Vámbéry nem akar számba venni, hogy t. i. ez időben a lehető legkülömbözőbb oldalról kutatták át a török nyelveket magyar szempontból sőt hogy e tekintetben a buzgóság túl is ment a határon. Egyik legkétségtelenebb nyilatkozata ennek pl. Budenz „Török-magyar nyelvhasználat” című székfoglaló beszéde, melyben még a magyar nyelv középállásának eszméjét is feladja s azt állítja róla, hogy „valamint syntaktikai szerkezetében úgy grammatikai alkotásában is inkább törökös, mint finnszerű,” vagy másutt hogy „a magyar és török nyelvek a grammatikai alakok előállításában sokáig együtt jártak, még pedig tovább mint a magyar és finn nyelvek” (l. Akad. Értesítő: nyelv- és széptud. közl. 1861—62 évf. II. köt. 184. és 179. l.). Másképp beszélt azonban ezen „önhitt,” „makacskodó,” „magát csalhatatlannak tartó” philologus — amint Vámbéry Budenzet jellemzi — néhány év múlva, midőn egyrészt az ugor más részről a török nyelvekkel jobban megismerkedett a mordvin, cseremis, csuvas és khivai tatárság grammatikai feldolgozása által. Kész volt elítélni összes eddigi összehasonlító munkásságát s kijelenteni, hogy egészen új módszerrel kell megkezdeni az összehasonlító nyelvészet teendőit; mert a magyar nyelv szorosabb rokonsági körébe csakis az ugor nyelvek tartoznak, de nem egyszersmind a török is, melylyel tehát közvetetlenül hasonlítani a magyart nem lehet, legfeljebb csak az ugor ősnyelven, mint médiumon át. Csak is az ugor ősnyelv és török ősnyelv lehetett testvéri viszonyban, de semmi esetre pl. a magyar és kirgiz, mely nyelvek rokonsági viszonyára — ha az ember genetical fogalmaiból akarunk rá képletet választani — csak az unokatestvér nevezet alkalmazható. *) Beismerte e

*) Ilyen viszony van pl. a román, germán és azláv nyelvek mai tagjai között, tehát francia, svéd és szerb nyelvek nem testvér nyelvi hanem unokatestvéri viszonyban állanak egymáshoz.

tételek igazságát maga Vámbéry is, ki 1870-ben írott „Magyar és Török-tatár szóegyezések“ értekezésében egész világosan kimondja, hogy „ki a magyar és finn-ugor nyelvek közti viszonyt némi figyelemre méltatja, meg fog győződni, hogy a török-tatár nyelvekkel rokonság csak második fokú és hogy a magyar első fokon csak a finn-ugor nyelvekkel, még pedig a vogul nyelvvel áll legközelebbi rokonságban“ (l. NyK. VIII. 114. l.), vagy egyebütt, hogy „a magyar nyelv minden benne levő török elemek daczára az ugor nyelvcsaládhoz tartozik“ (u. o. 120. l.) De ugyanezen Vámbéry ugyanezen értekezésében a teljesen ellenkező állítást is erősíti, a mennyiben azt vallja, hogy „a magyar nyelvnek a törökhöz való rokonsági viszonya nem annyira kisebbnek, mint inkább fiatalabbnak mondható“ (116. l.), tehát in ultima analysi, hogy a török mégis csak rokon nyelv (a fiatalabb' rokonsági jelző nem érthető; mert a nyelvészet terén nem felel meg neki valami ,reale'). S ez nem pusztán odavetett állítás, hanem alapja V. egész értekezésének, mely a magyar nyelvvel, mint a török szorosabb rokonával bánik el. Mily módszerrel, mennyi nyelvészeti ismerettel s különösen hogy mily lelkiismeretességgel oldotta meg V. a török-magyar nyelvi érintkezés kérdését alaposan és részletesen fejtette ki Budenz akadémiai jelentésében (NyK. X. köt.), melyre ezúttal csak egyszerűen ráutalunk. Azóta hosszú idő telt le s V. nem czáfolta meg Budenzet, *) arra sem igyekezett hogy a követett nyelvészeti irány helytelenségét bebizonyítsa, hanem tetézve hibásnak bizonyított nézeteit, most már nemcsak azt mondja, hogy a török nyelv „fiatalabb“ rokona a magyarnak, hanem hogy a magyar nyelv alapjában török, a török elem benne ,ős-tulajdon', az ugor pedig későbbi érintkezésből eredő belevégülés.

Ime a történet tanúsága; a vallomások, melyeket hirdet kétségbevonhatatlan tények. Itéljen már most az olvasó, minő qualificatio illeti Vámbéry azon vádjait, hogy a nyelvészek megfoghatlan makacssággal kerülték a török nyelvek mál-

*) Nem tekinthetjük czáfolatnak azon pár odavetett jegyzetet sem, melyet V. műve függelékében közöl s melyekre vonatkozólag szintén igen sok dolga akadna a kritikának.

tatását s hogy elhamarkodólag ítélték a török-magyar rokonság kérdésében. Ítélje meg vajjon azon nyelvészeti iskola elfogult-e, melynek munkássága örökös önkritikával jár, mely bármikor kész lerontani egy előbbi theoremát, ha jobbal helyettesítheti; vagy azon nézetével elszigetelten álló férfiú, ki már 1862-ben kifejezte azon meggyőződését, hogy „a török-csagatai nyelvek alapos ismerete magyar nyelvészetünknek egyik fő, mondhatni legnagyobb kel-léke“ *) s ezen eszméjéhez, jóllehet csakhamar túlhaladott állásponttá lett ragaszkodik 1870-ben is, sőt miután részle-tesen megczáfolták ragaszkodik hozzá továbbra is mind-végig. Azt hiszem az ítélet eredménye felől nem lehet kétség s az emlegetett, tudományos erkölcsbe vágó vádak visszaszállanak oda, honnan eredtek.

S most hadd halljuk az új tant, ismerkedjünk meg közelebbről azon módszerrel, mely ugyanazon adatok alap-ján egészen más eredményekhez vezetett, mint az eddigi nyelvészet. Nem ismerünk ugyan semminemű nagyobb munkát, melylyel Vámbéry eddigelé akár a specialis magyar nyelvészet terén, akár a magyar nyelv rokonsági kérdését illetőleg fellépett volna: mindamellett fel kell tennünk, hogy nagy, igen nagy lehet az apparátus, melyet ez alkalommal eszméje bebizonyítására egybeszerzett. Neki mindenelőtt jól kell ismernie a magyar nyelvet múltjában s jelenében, behatóan kellett tanulnia az ugor nyelveket melyeknek a magyarhoz való viszonyáról ítéletet mondott, fel kellett természetesen ölelnie tanulmánya keretébe az összes török-séget s mi mindezeknél főbb — hasonlító módszerének sokkal biztosabbnak kell lennie, mint az volt melyet a magyar összehasonlító nyelvészetben eddig követtek, s mely-szerinte annyi végzetes botlásnak volt okozója.

Tehát lássuk az elsőt, mily ismeretről tesz tanúbizony-ságot szerzőnk fejtegetése, meg van-e az a magyar nyelv-beli jártasság és alaposság, a melyet egy ilyen hangját magasan jártató kritikustól méltán megkövetelhetünk.

A magyar-török rokonság bizonyítékainak sorában találunk több ujdonsült szót, a melyeket V. mint kifogás-talan tanúkat szerepeltet. Kétségtelen ugyanis, hogy *undor*

*) Lásd: Vámbéry bucsúszava az akadémiához. Magy. akad. Ért. nyelv és széptud. közl. 1861—62. évf. II. kötet. 113. l.

hibás alkotás, valamelyik szógyártó faragta e század elején az *undoroszik* és *undorodik* igékből, s V. mégis az 552. lapon a cikkfőben, mint ő magyar szót hozza fel, sőt meg is találja teljesen megfelelő mássát a csag. *) *undor*, „undok undorító” (St.-ben „frevelhaft, hässlich”) szóban. Ugyanígy nyer őlevelet a *gyönyör*, (520. l.) minthogy sikerült kimutatnia uig. *köndür*- „örvendeztet” és csag- *köngül* „szív, vídámság” rokonait. Az *emle*, mely az *emlékezés* megcsonkításából keletkezett, szintén ott áll az ősjogot követelők sorában (598. l.); mert azt vindicálja magának, hogy ő belőle keletkezett az *elme* (»*elme* szót én az eredeti *emle* metathesisének tartom» mondja Vámbéry). Ott van a rovott életű *bitor* is (589. l.), V. azt vitatja róla, hogy ő a *beteg* rokona, nem pedig a székely *bitos* „fájóslábú, nyavalygós” szó, mint Budenz hiszi. Az ősmagyarban is volt már *alkusz*-a; mert meg vagyunk irva (355. l.), hogy valamint a török *alku* „vevés” szóból a törökben *alku-či* „vásárló”, úgy lett a magyar *alkú* szóból „*alkusz*”, mit úgy kell érteni, hogy *alkuči* és *alkusz* képzései megfelelnek egymásnak akármily világosan bizonyította is be az orthologia, hogy *alkusz* hibás, új képzés.

Ezek ellenében számos ősrégi szónk elveszti olyan tulajdonát az új tan alapján, melynek törvényes birtoklását az oklevelek egész hosszú sorával bizonyíthatja. V. mint valami szörnyen erőszakos felvételt megfelkiáltójelezi azt, hogy Budenz az *ég* „coelum” szónak „levegő, pára, gőz” alapjelentését veszi fel, pedig ha csak valami keveset olvasott volna régi nyelvemlékeinkből tudhatná, hogy az „aer” fogalomra nincs is más szabatosan megfelelő szó a magyarban mint *ég*, melynek a mai *levegő* csak jelzője, t. i. e helyett való *levegő* *ég*. Hiszen még Pázmánnál is előfordul: „a beszivandó és kibocsátandó híg ég” (Praed. 15), „a házban levegő ég sűrűn teli sok apró porocskákkal” (u. o.) és másutt is igen sokszor „egészséges ég”, „dögleletes ég”, „lággy ég, kit beszivunk” (Sal. Mar. C.). — Az *alku* szó tárgya-

*) E cikksorozatomban előforduló különösebb rövidítések: csag = csagataj, oszm = oszmanli, csuv. = csuvas, kaz. = kazáni tatár, alt. = altaji tatár, kk. = kojbal-karagasz, uig. = uigur, KB. = Kudatku Bilik, uigur nyelvemlék, St = Čagataische Sprachstudien von Hermann Vámbéry. Leipzig, 1867. Zenk. = Dictionnaire turc-arabe-persan par J. Th. Zenker. Leipzig. 1866 — 1876. Bud = Sravnitelnij slovar turecko-tatarskich narjüčij. Sostavil Lazar. Budagow. St. Petersburg. 1879.

lásánál (583. l.) azt veti V. Budenz ellenébe, hogy »az *alku* és *alkalom* egybesorozása, ép annyira erőszakolt, a mennyire minden logikát nélkülöző«, holott még Molnár Albertnél is megtalálhatta volna, hogy *alku* = *competens*, a *e q u u m*, a *c c o m o d u m* s viszont *alkalom* = *p a c t u m*, *c o n v e n t i o* vagyis = mai *alkú*. Hátha még egy pillantást vetett volna Mátyás Flórián történeti szótárába, ott meg egész sereg példát is talált volna rá, így: »fejet nyakkal cserélni nem alkú«, »bizonyos személyekre nézve nem alkú az igyenes igazságot kimondani« stb. Sőt azt is jogosan megkivánhatnók, hogy tudja, hogy dialektice *alkalom* ma is annyi mint *alku* (l. Ny. X. 154.). — Egész megütközéssel kérdi (653. l.). Budenz ellen írott antikritikájában, hogy »honnét vette azt a tudományát, hogy a húr belet jelent, talán a szláv *) *hurka* szó vezette félre?« s másutt merészen ki is jelenti, hogy »a *húr* alapjelentése nem »bél«, mint Budenz felveszi, hanem »kötő, kötél, szalag« (606. l.). Bizony ha csak annyi fáradságot szentelt volna e kérdésnek, hogy bármilyen szótárban utána nézett volna, nem állít ilyesmit; mert mindenütt előfordul *tikhúr*, *lúdhúr*: *hühnerdarm* s ezenfelül Baróti Kisdéd szótárában ezt is megtalálhatta volna *húros* ember: megszakadt, béle-lejárós. — Minő alapon mondhatja V., hogy »*ház* a legrégebb nyelvemlékekben *hoz*-nak hangzik« (644. l.), mikor még a HB.-ben is »*hažoa*« alak van? Hát azt hogy bizonyíthatja, hogy »a régi magyar nyelvemlékekben a *kő* szikla jelentésben fordul elő, mert a modern *szikla* szláv eredetű« (531. l.)? Vagy azt hogy értsük, hogy *gyón*-nak *gyovón* alakja »nem a régi alak, mint Budenz állítja, hanem Hevesben ma is használatos« (603. l.); hiszen ha használják is Hevesben azért *gyovón* továbbra is a régi alak?

Ime ítéljen az olvasó, szólhat-e az jogosan a magyar nyelv praehistoricus történetéhez, ki még positiv történetében is tájékozatlan?

Nézzük az új tan magyarázatait a magyar grammatika terén. V. az igemódok tárgyalásában (237. l.) felhossa, hogy »a *passiv reflexiv l*-nek, mely a finnben egészen ismeretlen, a magyarban és törökben jelentékeny szerepe van«, minek példái: *szól*, *körmöl*, *karol*. Hát ez az *l*,

*) Kíváncsiak vagyunk, hogy tudná ezt V. bizonyítani, hiszen maga a *csurka* változat is elég, hogy lehetetlennek tartanuk szláv eredetét.

mely főnevekből igét képez passiv értelmű; tehát *szól-t* így fordítaná V. latinra *dicitur*, *karol-t* németre, *er wird umarmt*? — ;A többes számú első személy ragja — mondja más helyt — ,a magyarban mindig...*k*-val képeztetik: állunk, jövünk (238. l.). Vámbéry, hogy egyezést találjon a török *turuk*, *jürük* (állunk, jövünk)-féle többes számi első személyű alakokkal, az első személy funkcióját a *k*-nak tulajdonítja, holott ez meg van a 2. és 3. személyben is (álltok, jönnek) s mint már Révai is igen helyesen kifejti a többes szám jele. Ha V. tekintetbe vette volna pl. csak a HB. *vagymuk* *vimádjomuk* alakjait, könnyen rájöhetett volna, hogy *állunk*-ban an *n* fejezi ki az első személyt, mely régibb *m* alakjában különben is ismeretes, mint az első személy jelölője — ,A transitív ige' — tanuljuk az új tanban (237. l.) — ,a magyarban és törökben egy *t* betű hozzáadása által képeztetik, pl. *csap*: *csapat*-; tör. *čap*-, *čapat*. E szerint a transitivitást a *csapat*-nak a *t* adja s *csap* magában nem transitív; különös *csapás* az, mely nem hat ki más tárgyra! — Sok érdekest lehet megtudni a magyar névszóragozásról is a török nyelvek világításában. Így pl. egyebek közt, hogy a magyar *-nek* primitív rag, melynek mása a török *-niñ* genitivus; azaz hogy a *nek* ragbeli minőségben élt már a magyar nyelv azon legősibb korában is, midőn még ugor elem nem zavarta tiszta törökségét. Az igaz, hogy a magyar nyelvtörténet ennek világosan ellene szól, mert pl. még a HB.-ben sem illeszkedik (*mugának*, *fojának*) s ma is él mint önálló szó (*nekem*, *neked*); továbbá hogy funkcióik sem egyeznek; mert *-nek* in ultima analysi dativus (lativus), míg *-niñ* sohasem lehet más mint genitivus....no de ki törődnék mindezekkel? Egy másik eredménye a török nyelvek világításának, hogy a tör.-*ga*,-*gä* dativusnak megfelelő *magy* < *á*, < *é* (*alá*, *felé*) és *-vá*, *-vé* ragokat hihetetlen könnyűséggel egybefoghatjuk, mit az ugor nyelvész aggódó scrupulusai miatt nem tehet. — Az ugor-magyar nyelvész másutt is szörszálhasogató, azt mondja, hogy *rombol* alapszava *rom*- (*rom-lik*, *rom-t* helyett *ron-t*) s *-bol* képző-bokor, mint a *tom-bol* (v. ö. *tom*-) szóban is előfordúl. Mennyivel tanúlságosabban fejti meg a *rom*- és *rombol*- közti különbség kérdését a török-magyar nyelvész, ki azt mondja: ,a belhang *m* gyakran *mb*-vé, vagy *mg*-vé

változik' (513. l.) s ezeket hozza fel példákul: *ám- ámbolog*, *rom- rombol*. — De mindezek mellett korántsem szabad azt gondolni, hogy a török-magyar nyelvész mindenféle hangváltozás lehetőségét megengedi. Budenz nagy hibát követ el mikor a *beteg* szó alapszavát a *bitos*-ével egybevetette; mert »az *e* és *i* hangok váltakozását csak a törökben lehet elfogadni (v. ö. *bet-bit*: ír, *et-ít* tenni), de a magyarban nem« (590. l.). Kérdjük a szerzőt, ha a magyarban »az *e* és *i* hangok váltakozását nem lehet elfogadni«, hogy lehetségesek az újabb *virág*, *világ*, *hirtelen minden* alakok mellett a régibb *verág*, *velág*, *hertelen*, *minden*, s a *hervad*, *setét* mellett *hirvad*, *sittt*.

Ítéljen az olvasó, megbízható-e azon végeredmény, melyre a magyar nyelv rokonságát illetőleg az jutott, ki magában a magyar nyelvtanban is ily kevésbé járatos?

Ítéljen — mert jogosan ítélni pusztán a felsorolt tények alapján is, hogy ledöntsük-e hát a ,ház'-at annak veszedelem kiáltására, ki magát a háznak azon csekély területét sem ismeri elég alaposan, melyen lakik, ki saját magyar anyanyelvét sem kutatta át kellő tudományossággal?

Előre is ítélni, mielőtt még szorosán átvizsgáltuk volna a veszedelemhirdető összehasonlító módszerét, ugor nyelvi ismereteit s hogy mennyire jár el ,bona fide' török nyelvi ismereteivel, hiszen ki még a szilárd téren is nagyokat botlik, a sikamlós úton, az etymologia lejtőjén hogyan állhatna meg biztosan?!

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította: MIKLOSICH FERENCZ.

810 *szoba*: stube. — ószl. *istuba*: zelt, úszl. szb. *izba*, cs. *izba*, *jižba*, szb. *soba*; rum. *sobă*: ofen; alb. *isbë*. Ez az egész Európában ,ofen, zimmer' jelentésben elterjedt szó, a németből származik. A finn *tupa* is germán eredetű s idevaló: óskand. *stofa*. (Thoms. 178.). (Fremdw. 93. 126.)

szobor: columna lignea, statua, kép, oszlop helyett (Tsz.). — szb. *stobor* (többes), s mint gyűjtőnév *stoborje*: aula, úszl. *steber*: columna, hr.-szl. *sobor*: fulcrum. Vö. rum. *stobor*: brunnen-deckel.

szokmány, *szukmány*: zottiges kleid. — lengy. *sukman*,

mrut. *sukman*, rut. *sukmana*; rum. *suman*; mordv. *sumaň*.
† (NyK. II. 475.)

szoknya: weiberrock. — úszl. szb. *suknja*; rum. *suknű*,
sugnű; úgör. σουκavla. A mrut. *soknja* magyar eredetű. † (NyK.
II. 475.)

szolga: diener. — ószl. úszl. szb. *sluga*; rum. *slugű*.

815 *szomak*: feldflasche, Dank. szerint ausgepichtes trink-
geschirr. — cs. *smolák*: ausgepichtes trinkgeschirr.

szombat: samstag. — ószl. *sąbota*, úszl. *sobota*; rum. *sűm-
bűtű*, *sűbűtű*. (Fremdw. 124.). † (NyK. II. 475.).

szompor: schwefel. — szb. *sumpor*. (Fremdw. 128.)

szomszéd: nachbar. — ószl. *sąsędű*, úszl. *sôsed*; mordv.
sused.

szopóka, *szípóka*, *szípka*: mundstück. — szb. *sopilka*: eine
art flöte, rut. *sopivka*, mrut. *sypovka*, hr. *sopka*: fistula.

820 *szopolyka*: rotzbube. — t. *soplák*.

szökcső, *szöcskő*: grashüpfer, *szökcser*: springkäfer, mezei
trücsök. — cs. t. *skoček*: springer, t. *skočka*: grashüpfer, lengy.
skoczek: graspferd. Vö. azonban finn. *sääske*, *sääkse*: *culex
pipiens*. (Bud. NyK. VI. 426).

szömörcsök: phallus esculentus, morchel; *szemörcsök-
galuska*: étel neve (Tsz.). — t. *smrček* s e mellett *smrh*, szb.
smrčak.

szömörke, *szömörce*: sumach; *szömörcze*: festékfa (Tsz.),
larix (Dank.); *zemerze*, *zemerek*: pinus picea (Kan. 5.). — úszl.
smréka, cs. *smrk*, t. *smrek*, *smerek*: pinus larix, hr. *smrok*:
pinus (Flor.), mhr. *smraka*: fichte.

szóvétnék: fackel, Dank. szerint leuchter. — ószl. **světīnikű*.
t. *svítňik*, *svičnik* (Šemb. 60.). Vö. mordv. *svets*: kerze, licht és
rum. *svěšnik*: leuchter.

825 *szucza*: lancea, hasta (Krsz.). — ószl. úszl. *sulica*;
rum. *sulű*: subula, *sulicű*: iaculum. *Ulica* = *úcza* szerint *sulica*.
ból *szúcza* következne.

szurutyka: vert alutt-téj (Tsz.). — cs. *syrovátka*, t. *ser-
vátka*,

szuszék: getreidekammer. — cs. *súsek*, *sousek*. Vö. rum.
sustűjű. † (NyK. II. 475.)

T.

tábor: lager, armee, *tábornok*: generalquartiermeister. —
úszl. szb. *tabor*; rum. *tabűrű*: lager, armee, krieg. (Fremdw.
131.) † (NyK. II. 475. VI. 313.)

takács: weber. — (**tűkačī*), szb. *takač*, t. *tkáč*; rum.
tokačjű; alb. *katš*. † (NyK. II. 475.)

830 *talviga, taliga, tolīga*: karren, *talicska* (Tsz.). — ószl. *teléga*, úszl. *tolige*, szb. *teljiga, taljiga*; újg. *ταλκα*. † (II:475. VI:314.)

tályog, tályok, tájag: geschwürr, abfluss. — szb. *talog*: sedimentum, niederschlag, bodensatz, cs. t. *tálov*: eiter.

tanya: aufenthaltort, besonders der hirten. — szb. *stanje*: habitatio (Stulli), t. *stáňi*. A mrut. *tanja*: herberge magyar eredetű.

tanya: locus piscaturae (Krsz.). — cs. *tóně, tůně*: vertiefung im flusse, *tůně velikých ryb mořských*: meerfischfang. Vö. klat. *tunna, tunnaria* (Duc.).

tányér: teller. — hr. *tanjir*, szb. *tánur*, t. *taňér, tanír*. (Fremdw. 131.) † (NyK. VI. 313. XVI. 288.)

835 *tár*: magazin, *tár-szekér*: currus, quo commeatus convehuntur (Bel. 199. jegyz.). — ószl. *tovarŭ*: merx, onus, t. *tovar*: merx, szb. onus, asinus; tör. *tovar*: hausvieh. A Ver.-nál előforduló *tarna kuća*: aerarium magyar kölcsönzés. Vö. Boll. Sitzb. 19. 310. (Fremdw. 133.) † (NyK. VI. 315.)

taraczk: feldstück, böller. — úszl. *trěsk*: fulmen, tul. *fragor*, t. *tresk*; rum. *trěsk*: böller.

taraczk: quecke, perjének neme szöllőben. (Tsz.). — cs. szl. *trusk, truskavec*: hippuris.

taraglya: feretrum, trage. — úszl. *traglje*, mhr. szb. *tralje*. (Fremdw.)

taráta: verlassener, nicht umzäunter hof (Tsz.) — úszl. *trata*: grasplatz, viehtrieb. (Fremdw. 133.)

840 *tárca*: kleiner schild. — úszl. *tarča*, lengy. *tarcza*. (Fremdw. 131.)

targancza: schubkarren (Dank.), *torboncza* (Dank.), (Tsz.), *targoncza* (Gyarm. 158. 354.), *turboncza*. — (**tragovnica*) t. *tragač*; rum. *tereboáncă* (Clemens 25.), *tiriboancă*. Vö. m. *tolóka*: schubkarren és cs. *traky* (tb.): schiebbock.

tarhonya: geriebener teig (Dank.), száraz tészta (Tsz.). — t. *trhaně*: zwicknudel (Leschk.), *trhance*. A t. *tarhoňa* magyar eredetű.

tarka: bunt, *taritarka*: igen tarka, sehr bunt (Tsz.). — cs. t. *strakat*, rut. *sorokatyj* a cs. *straka*-ból, rut. *soroka*: corvus, pica; rum. *türkát*. A rut. *tarkastyj, tarkatyj* magyarból származik. Vö. osztj. *táraχ*: szürke, grau (NyK. VI. 412.) † (NyK. VI. 314.)

tárnok: tavornicus, tavernicus = camerarius: schatzmeister. — **tovarīnikŭ*. A szláv alakot a tavornicus tartotta fenn.

845 *társ*: socius, genosse. — úszl. t. *tovariš*; rum. *tovaroš*. Vö. (Sitzb. 19. 310.). (Fremdw. 133.) † (NyK. II. 475. VI. 314.).

táska: tasche. — cs. t. *taška*; rum. *taškă*. A finn *tasku* óskand. *taska* (Thomsen 174.). (Fremdw. 131.)

tatárka: polygonum fagopyrum, helyesebben talán tataricum. — cs. *tatarka*; rum. *tătarkă*. Vö. hajdina, haricska, pohanka és ném. taterkorn, tatelkorn.

teher, terh, tereh: last. — úszl. *trh*: onus, od *trha* ne mre skorom hoditi. (Valjavec 243.) † (Nyr. X. 352.)

tengelicz, tenglicz, töklincze: fringilla carduelis, stieglitz. — cs. *steglec, stehlec*, t. *stehlik*, hr. úszl. *štrglinec*; rum. *štiglic, steglică, tengülică*. (Fremdw. 130.)

850 *terem*: saal (Dank.). — ószl. *trēmă*: turris, úszl. *trem* od-kriven: subdiale, szb. *trijem* (Živ. 52. 65.); alb. *trem*. (Fremdw. 133.)

tertínyák: eine art mass (Kel. 168.). — úszl. *štrtinjak*.

tészta: teig. — ószl. úszl. *têsto*. A finn *taikina* = gót *daigs*. (Thoms. 174.)

tiló: hanfbreche, Tsz. szerint kendert törő s pozdojól*; tisztító faeszköz. — cs. *trlo, trdlo, trlica*: das obere holz bei der hanfbreche.

tilos: ein geschlossener platz, wo das vieh weidet. — szb. *trlo*: der ort, wo das vieh gehalten wird; rum. *tărlă*: catterva. † (Nyr. X. 352.)

855 *tinnye*: pallisade. — úszl. *tyňă*: murus, *tinj*: planke, *tin* (med šatorom tini): saeptum (Zriny), szb. *tin*: scheidewand, t. *tiň*: saepes. A magy. alak egy ószl. **tynije*-nek felel meg. (Fremdw. 133.)

tisza, tisza fa: taxus, eibe. — hr. *tisa* (Flor.), cs. *tis*, t. *tis, tisa*; rum. *tisă*. † (NyK. II. 475.)

tiszt: amt, offizier. — ószl. *čišťi*, úszl. szb. *čast*; rum. *činste* egy ószl. *čestī*-n alapszik; rum. *tist*: beamter, offizier magyar eredetű. † (NyK. XVI. 289.)

tiszta: purus, rein. — ószl. *čistă*. Már Ver. megtette az egybevetést. A lapp *raines* = óskand. *hreinn*. (Thoms. 164.)

tisztesfű: sideritis hirsuta, gliedkraut. — cs. *čistec*: name mehrerer pflanzen, unter anderen sideritis scordioides, hr. *čistac*: stachys, očist: sideritis, lengy. *czyściec*: stachys.

860 *toklász*: bromus, trespe. — úszl. cs. t. *stoklas*: bromus secalinus, szb. *stoklasa*: herbae genus.

tolmács: dolmetsch — (**tlŭmačī*) úszl. *tolmač*, t. *tlumač*: rum. *tŭlmačjŭ*; kfném. *tolmetze*. Hogy ide tartozik-e *tanács*, *tanácsnok*: rath, melynek mása a mszl. és mhr. *tanač*, nem tudom elhatározni; RMNy.-ben előkerül tanalcs. † (NyK. II. 475.)

tompa: hebes, stumpf, blöde. — ószl. *tapŭ*, úszl. *tôp*; rum. *tŭmp*. † (NyK. II. 475.)

*) Sajtóhiba pozdorjától helyett Sz. G.

topliczás: uliginosus, feucht (PP.), (Márt.). — úszl. *toplice* (tb.): warmes wasser, warmbad.

topoly: populus alba, silberpappel. — t. *topoľ*, hr. *topol* (Flor.), cs. *toprl* gen. *topole*. † (NyK. VI. 314.)

865 **topor**: breitaxt. — úszl. t. *topor*, hr.-szl. *porišče* (Valjavec 265.), t. *porisečko*: hackenstiel (Sbor. 24); rum. *topor*. (Fremdw. 132.)

tornác: häuschen im garten (PP.), obstgarten (Dank.). — mszl. *trnac*: porticus, aula, hr.-szl. *viridarium*, *pomarium*, *arbustum*, *arboretum* (Belost.). *Trnac* talán a t. *tinac* elferdítése: *trnác*, *tynec*, *dům na sloupech* (Šemb. 74.). † (NyK. VI. 315.)

torongy: therioma (d. i. bösartiges geschwür), nehéz nyavalya (MA.), condyloma, feigwarze (Dank.), csupa rongyból álló szegény ember (Tsz.). — ószl. *trądź*: morbus quidam, lengy. *trąd*: eine art aussatz, t. *trud*: moeror animi; rum. *tründ*: verhärtung, schwiele, faulenzler.

torony: thurm. — úszl. *turen*. (Fremdw. 132.)

tők: cucurbita. — ószl. *tyky*, úszl. t. *tikev*; rum. *titvǎ*, *tidvǎ*; mordv. *tikla*. † (NyK. II. 475.)

870 **tömlőcz**, hajdan *tímnucze* (Rév. 1. 86.), (End. 748.): kerker. — ószl. *tímińicza*, úszl. *temnica*; kfném. *tymenitze*. † (NyK. II. 475.)

trücsök, **prücsök**, **ptrücsök**: gryllus, grille. — szb. *čvrčak*, t. *čvrčok*. Már Ver. egybeveti a *prücsök*-öt a *črčak*-kal.

tukma, **tokma**: vertrag, **tokmál**: einen vertrag schliessen. — ószl. *tūkūmǔ*: aequalis, *tūkmeži*: pactum; rum. *tokma*: aequē, *tokmesk*: paciscor, *tokmélǔ*, *tokmalǔ*: pactum. † (NyK. VI. 314.)

túr: ulcus saniosum, azonkívül: satteldruck. — úszl. *tvor*. (Vö. Boll. Sitzb. 19. 312.),

turbulya, **turbulya**: scandix chaerophyllum, chaerophyllum sativum, körbelkraut. — (**trebulja*) cs. *třebule*, t. *trebulka*, úszl. *trebelje*: sumpfkreuzwurz (Janež), hr. *trbulja*: oenanthe, ellenben *krabilica*: chaerophyllum (Flor.), lengy. *trzebula*, *trybula*, *trebulka*. (Fremdw.)

875 **túró**.^a **taróh** (MA.), **tarhó**, **tarha**, **tarh**: quarg, geronnene milch. — cs. t. *tvaroh*.

túzok: otis tarda, trappe. — t. *túž* dem. *túžek*.

tükör, **tyükör**, **tüker**: spiegel. — ószl. *tykri*. A finn *peili* = óskand. *spéigill*. (Thoms. 162.)

SZARVAS GÁBOR.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Döbrentei szavai.

Döbrentei, bár sokszor pörbe szállt a nyelvújítás férfaiival, nem volt a nyelvújítás ellensége. Az írásait is számos saját alkotású új szó tarkítja. Éppen 1842-iki Berzsenyi kiadását lapozom

és a nehézkes stilusú bevezetés és magyarázatok közt majd minden második, harmadik lapon egy-egy új szó ötlik elém. Ez új szók közül tizenöt csoport különösen érdekes. Érdekes, mert magyarázatok vannak az egyes szókhoz csatolva, a magyarázatok pedig lehetőségessé teszik, hogy egy kissé belepillanthassunk a nyelvújítók műhelyébe. — A híres „Conversations-lexiconi” pörben, midőn Bajza, Bugát és Fenyéry a diadalra jutott nyelvújítás elleni reactiótól tartva, a Wigand által kiadandó lexicon nyelvét gyanusították, Döbrentei egy alkalommal így hallatta szavát: „Az ügyet nemeslelkűleg féltő három (t. i. Bajza, Bugát és Fenyéry) a nyelvre nézve szeretne volna e munkát tenni gyanussá. Igen, mivel az írók benne *helybenhagyható alkotású új szókkal* fognak élni, a nyelv tulajdon fordultát nem igyekeznek elfacsarni ellemben az ok nélküli németes-francziás kifejezést, a mik által Fenyéry, Bajza a nyelvek emelkedését erőszakosan hirdeti, kerülik stb.”

Nézzük tehát, hogyan teremti meg a többi neologusok szavai és kifejezései ellen oly hevesen hadakozó Döbrentei a maga *helybenhagyható alkotású új szavait*:

1. *óvalom*: „virág és gyümölcs zephir óvalmával nyílt és tenyészett” („óvalom”, innen óvok, óvsz, ó v. óv; oltalom pedig: oltok, oltasz, olt) CXI. lap.

2. *piheny*: caesura („a kis *piheny* szó is akarná magát mentegetni, miért csuszék ki tollból ezek irtta közben Fábchich-Guzmics *vágánya* helyett. Több, édesegy vele az igék között, mondja, s ha élnek azok. Ő is melléjek állhat. Mert: menek mensz, *men* után van: meny, menyasszony, menny; szövök, szösz, *sző*-ből lön: Szöny, falu Komárom vm.; zuhanok, zuhansz, *zuhan*-ból álla elé szépen nem régiben: zuhany, vizgyógyhoz. És nem sokkal elébb: villanok, villansz, villanból: villany Vágányhoz *piheny* még így szól: maradj te azon a te számodra kijegyzett helyen, melyet általad a dunántúli magyar megnevez Ha engem befogadnának, végzi *piheny*, mellém fog állni hasonlósággal: csillany, dobbany, lobbany, suhany stb., mint csupán eszmebeli fogalom, ezekből: csillan, dobban, lobban, suhan, s leszen a csillanás, lobbanás, dobbanás, suhanás külön cselekvést jelentő; csillanat, dobbanat, lobbanat, suhanat pedig cselekedeté.”) 199. l.

3. *költér*: poeta; *költély*: vers, költemény; *költelem*: költészet (a címlapon és a tartalomjegyzékben); *költérlet*; költés 202. l. („*költér* névből *költérteni* vagy *költérelni* olyan, mint a fenforgó: becsmérteni, bérteni, fecsérteni, ocsárlani e nevek-ből: becsmér, bér, fecsér, ocsár S *költérlés* mint cselekvés,

költér-let mint cselekedet megint olyan lenne, mint sugárlás sugárlat, vezérlés, vezérlet stb.“)

4. *zengelem* („átaljában „musica“ mint igéből: félelem, fájdalom, vagy *d* közbe csusztával fájdalom, irgalom, siralom, szidalom, unalom stb. Így: költelelem; — *zengély*: ária, air, nóta, mint igéből: aszály, aggály, akadály, szabály, tengely, veszély. Ide tartozó a csak *l* betűvel divatozó: fedél, fedel, fonal, kötél s az így lett: vonal; — *zengér*: musicus, mint igéből: határ, szaglár (szagolár). Ugy *festér*: pictor, festő és festész helyett, mert festő a vászon, gyolcs, selyem fejtője is, festésznél pedig ész rag ellen van kifogás“) 204—205. l.

5. *jorgalat*: stipendium („L. a R. m. nyelvemlékek III. kötetében a tatrosi 1466-beli másolatból Jászay Pál által kiszedett szósort „irgalmasság“-nál, hol jorgat = miseretur, irgalás vagy jorgalás, jargalás = stipendium“) 210. l.

6. *szólam*: sprache, megkülönböztetésül a *nyelv*: zunge-től („úgy lehet *szól* igéből, miként él, fut, foly, hull, szell, kell igéből lett: élem: aetas, futam, folyam, hullám, szellem, kellem stb.“) 234. l.

7. *történelem*, *történedelem* („*történelem*, igétől, mint: győzelem, aggalom, türelem. *Történedelem* pedig, mint győzelem, aggodalom, törödelem. Ez nagyobb fokozatot jelent, amaz kisebbet. *Történelem* tehát apróbb vonás összezete; *történedelem* egész nemzeté“) 241. l.

8. *termékit* („termékenyít helyett egyenesen névszóból, mint kör vagy ker, szor, csáb, ám, bor, haj, has gyökből is: kerít, szorít, csábít, ámít, borít, hajít, hasít s a már ragított kerék vagy kerekből: kerekít“) 245. l.

9. *látár* („*látár*: seher, vates az eddig kísértett *látnok* helyett talán helyesebb volna, mert: 1) *ar*, *ár*, *er*, *ér* rag nyelvünk természete szerintibben forrad igegyökhöz is. — 2. *nok*, *nek* ragot régibb szavainkban csak milyenségszónál, mint *álnok* és névnél leljük: *bajnok*, *tárnok*, *pohárnok*, *csornok* Molnár Albertnél (csor gyökből: csorog, csorran), fegyvernek, szövetnek, csónok vagy csónak, mi jöhetne *cso* gyökből nyugvó *v*-vel, honnan a lengő *csóva*, *csóválás* és még onnat *csovar* = csavar, csónok pedig, mi a folyón csavarog. Ha *csal*-ból lett volna csolnok = csalnok, úgy igegyökhöz is láthatnók köthetők. Lednek? — 3. Új ragozás *nok*-kal mind annyi új hangzatsér nyelvünkben s így csak oda vegyük, hol egyéb raggal nem boldogulánk“) 264. l.

10. *méltolat* („*méltolat* sükere a *méltolás*-nak, *méltol* pedig úgy elfogadható *l* ragítással, *méltó* milyenségszóhoz, miként *jövendő*-ből van *jövendő*l s így *jövendölés*, *jövendőlet*. Vala méltok, meltasz, mélt ige“) 274. l.

11. *parancsár* („nem jobb volna-e a megint *nok*-oló *pa-rancsnok* helyett *parancsár*? *Ar, ár, er, ér, or* raggal százon felül van névszónk s különösen névhez téve. Milyen *parancsár*, im olyan: sólyomár, solymár, timár (timsó-nál is a gyök), lombár, boltár, fogolyár, foglyár, szilár v. szilárd (kemény mint a szilfa), lakomár, lakmár, csatár (puszta neve Veszprim vmegyében csatá-tól), mocsár stb. Helyesen fogadtaték így el: *tűzér, pinczér* s nem volna szabályelleni *sžobár*: zimmerkellner, *ruhár*: garde-robier, sőt *för*: häuptling, úgy miként *tő*-ből *tör*“) 275. l.

12. *szivély*: *gemüt* („mint hasonlóan névszóhoz függett *ály, ély* raggal: cikkely, személy, lapály, ragály, seregély, Erdély (erdő), vitály (vita), gúzsaly, dagály s az újabb szeszély és kedély (kedvély). E *kedély* igen jó kedv szesszenései jellemzéséhez, de mivel a *gemüt* szív édes ömledte, nyájassága, jámborságában magáról feledkező feláldozás, különböztető szó kell. Kedélyes ember azon felül lehet szivélyes. Csokonaiban kedély volt és némi szivélyesség, Berzsenyiben csupán szivély“.) 288. l.

13. „Satyra lehetne *csipdelet, karcz*; satyricus *csipér, karczár, karczoló*; pasquillus *becsmérlet*; pasquillant *becsmér*“, 317. lap.

14. *gyúszilke* („*gyufa* nem helyes, mert az ötvenes fűzfa fenyőfa tuskója is gyufa. Sándor Istvánnál *szilke* magában *iric-torium*. Szilke = száлка“.) 318. l.

15. *folyóbesz* („nem tetszenék-e folyóbeszéd helyett folyó-besz? „Oh, minek!“ De a beszéd gyöke úgy *besz*, majd *besze*, miként cseléd, garád neveké: csel, gar vagy ger, ker. És *besze* gyökből van *beszél*, mint *here*, *kefe*, *dara* után *herél*, *kefél*, *darál*. Csak feltámasztás volna, mert a bécsi codex 79-ik levelén *besze* = sermo“. *) 319. l.

HALÁSZ IGNÁCZ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Lésen... A Nyelvtudományi Közlemények XVI-ik kötetében a *leg* superlativusi képzőről és eredeti jelentéséről tettem néhány sornyi megjegyzést. Azt igyekeztem bebizonyítani, hogy a *leg* névszó értékű szó „fő, különös“ jelentéssel és hogy a *leges*-beli -es-ben, p. *legeslegjobb*, nem az és kötőszóval van dolgunk, hanem az -s melléknévképzővel. Ez állítás főbizonyítékául a dialektikus *lésül*, *legsül*, *legesül* alakokat említettem fel, melyek mind a névszói értékű *legesnek* *ül*-lel tovább képzett alakjai. V. ö. még *lejső*: különösen Ny. VIII:569. Egy új adattal

*) Döbrentei téved. Az akadémia új kiadásában azon a lapon csak *bezed* van (agv kellemetes *bezedét* en zamba). H. I.

akarom még ez állításomat megerősíteni. A Nyelvőr X-ik kötetében egy *lésen* szó van közölve, az előbbiekkal azonos jelentéssel. Nem nehéz átlátni, hogy e szó szintén a *lés-sé* olvadt *leges-nek* -*n*-nel továbbképzett alakja. Hogy a *leg* eredetileg nyomatékosító értékű szó volt, az a körülmény is bizonyítja, hogy a régiségben pozitívusi alak mellett is használták. P.*): *legkwlseő* palotában az palotas hadnagi szokott lenni Mt. 11. 176; haza *legazonnal* eldöle Debr. c. 224; s *legazonnal* hogy hozzája vevé az oltári szentségöt Dl. 24; azon mozsárokbul *legiselőszér* reggel 4 követ vetett bé. Mon. Irók. XXIII:420; parancsolván *legiselső* táborunk nyereségét Elektor sátorához levinnem Mon. Irók XXVII:48; ekkor láttuk *legszembetünőleg* ő felsége gyengülését Erd. Tört. I:11; öt pénzen is járt jó búza, de a *legszepi* tíz pénzen járt. Erd. Tört. I:111. Feltűnő a *leg* használata a következő példában: Peter apostalys az ew masodyk leveleenek harmadyk Capitulumyaba *leg*h az vegere mongya Komj.: Sz.-Pál. 9. A következőkben meg épen a *leg* hiánya érdekes: a nap az egen a *nagyobbik* vilagosító állat. Bod. Lex. 128; az ón *alább-való* az értzek között 135.

Czékáz.... Nyelvünk régi irodalmában a következő adataink vannak e szóra: Könnyű szerrel *czékáz* hadaink orrok előtt Rl. I:527; az erdélyi német most is az Tisza körül *czékáz* u. o. 621; ne engedje, hogy én éjtszakázzak, nappal is té-tova másokkal *tzékázzak* Gvad.: R. P. 67. Valószínűleg ugyan ezzel az igével van dolgunk a következő példában is: Poson körül *czéklázó* ellenkedések Szeg.: Aqu. 41. — Régibb szótárainkban e szó ismeretlen. Mint „némely tájakon divatos szót” felemlít a nagy szótár egy *czéklál* és *czékláz* igét, mely utóbbi kemenesali tájszó és jelentése: csavarog, tekereg, dolgot kerül. Ugyancsak a szótár egy *czikáz* alakot is ösmer s rokonságba hozza vele a *czika* vagy *czicza* játékot és a villámról használatos *czikázik*-ot is. Ez utóbbi magyarázathoz ezúttal nem szólunk, eldöntésére kevés anyaggal rendelkezünk. Az előbbi igék jelentése alkalmasan megfejtethető és alakja is megmagyarázható a német *zech, zechen* szóban, melynek nálunk *czéh, czéhes, czéhel* alakjai ismeretesek többnyire elfejlődött jelentéssel. A *zech* eredetileg bármiféle társaságot jelenthetett. C. szótárában collegium, MA.-ében: tribus, collegium opificum jelentése van felemlítve. V. ö. a tolvajok a városnak minden részén *tzéhesen* vadnak Fal: téli éjtsz. 298. Csak később vette fel a „collegium mechanicorum” és még később a „compoto, ich trinke und zeche mit” (PP.) jelentést, melyből a fentebbi *czékáz, czékláz* jelentései könnyen megérthetők.

*) A következő példák a készülőkben levő Nyelvtörténeti Szótárból valók.

A *czékáz*beli magashangú *a* eredetibb voltára is vannak bizonyító példáink. Bethlen önéletírása 30-ik lapján *tzéha mester alak* található, Felvinczi dicséretében meg az 51. lapon *céhos munkás* fordul elő, és így valószínű, hogy a *czech* eredetibb alakja van megőrizve nyelvünk fentebbi példáiban.

KÚNOS IGNÁCZ.

Czinkos.... A „*czinkos*” etimológiája, bármily szellemesen állította is egybe Szarvas Gábor, a játékok történetében valameddig járatost nem győzi meg, mert oly kocka szerepel benne, melyen a hatos elő nem fordul; pedig, a szólás divatos módjával élve, mondhatom: *olyan nincs!* Az indusok, a görögök, a rómaiak kockáján mindenkor 6 *point* volt (ez sem magyarul, sem magyarosan nem mondható, mert a játékok terminológiája sem nem magyar, sem nem magyaros) és az egész középkoron át oly kocka járta, melyen szintén 6 *point* foglaltatott. Szarvas Gábornak az a föltevése, hogy a kocka egyik lapja *üres* lett volna, nem helyes, valamint abban sincsen igaza, hogy „vakot vetni” annyit jelent, mint semmi értékes számot sem dobni [ez utóbbi kifejezés magyarázatán most fáradozom]: mindamellett tökéletesen igaz, hogy a *czink* közvetlenül a *quinque* magyaros módosulása, valamint az sem szenved kétséget, hogy a *czink* mint a kockajáték egyik terminusa szakadt át nyelvünkbe.

Sokfélét játszottak a kockával, a mint a kártyával sokféle módja van a játéknak. Talán melleleg megemlíthetem, hogy Párisban a középkor vége felé a kockajátéknak úgy meg volt a maga nyilvános iskolája, mint a retorikának. És ez a mi szerencsénk, mert ennek a révén fönmaradtak az összes terminusok, a játék különböző nemeinek jellemzése. Mellőzván az érdekes részleteket, csak azt említem meg, hogy a játék egyik neme Európaszerte járta; róla megemlékeznek a troubadourok, a trovérek és a német verselő. A troubadouroknál neve *quinenove*, még pedig azon oknál fogva, mert a bankár mindannyiszor nyert, valahányszor a két kockával ötöt vagy kilenczet vetett. A kockajátéknak ezt a nemét mondták a németek *zinken*-nek és a régi magyar nyelv *czinknak*.

CSÁSZÁR KÁROLY.

Épen Csengery a czímbeli szót kétféleképen kívánja, hogy írjuk: *épen* „unversehrt”, s *éppen* „gerade” jelentésében. Ebbeli követelését a következő megokolással támogatja. Kiinduló pontja a kiejtés; olyast mond, hogy a helyesírás megállapításában a származás és kiejtés lehető két alapja közül ez utóbbira kell állanunk. Helyesen mondja. A kiejtés minden esetben biztos alap, a származás ellenben többszörte kétséges és bizonytalan.

A kiejtést követve biztosak vagyunk róla, hogy helyesen írunk, midőn így írjuk le e szót: *czikornya, teketória, sinkofál, bákafántos, börtön* stb.; míg a származás miatt hosszadon vagy akár mindvégig vak sötétségben botorkálhatnánk. Mikor a régiek a kiejtés irányadásában haladva „ucczá-t” irtak, biztosan tudták, hogy helyeírásuk helyes írás s van szilárd alapja; de mikor az új irodalom a származás elvét követve „utczá-t” kezdett írni, az orthographia magyar nevezetének (helyes írás) fonákságát bizonyította be. De a hol biztosak vagyunk is valamely szó eredetéről, lehet-e helyesírásunknak alapja a származás? Nem. A történeti s összebasonlító nyelvészet megtanít rá, hogy a *tömlöcz*-nek alapja *témlécz*, ennek *témnécz*, ennek ismét *timnucz*, ennek végre *tĩmĩnica*, s e szónak leírásában még sem a származás, hanem a kiejtés az irányadónk. Ismerjük származásukat tudjuk hogy voltaképen *ésmeg, kedeg, volov, szomjonhaség, idnap, ketteden, bomtszol* stb., s mégis a kiejtéshez ragaszkodva így írjuk: *ismét* és *sőt, pedig, való, szomjuság, ünnep, kedden, bonczol*. A kiejtésre alapított helyesírás lehet egységes, van benne következetesség s mindenkor biztos; a származásra támaszkodó ellemben csapodár, magamagához következetlen, többszörös botlásnak van kitéve s tökéletlen, fonák képe a valónak. Mi tehát a származásos helyesírás uralmának napjaiban is, a közdivattal homlokegyenest ellenkezve a kiejtés elvének hívei vagyunk s a hol tehetjük érvényesíteni is iparkodunk; vétenénk tehát ellene s magunk ellen küzdenénk, ha a kiejtés ellenére javasoltuk volna az *épen*-nek egy *p*-vel írását. A mi okoskodásunk ez volt. Ha az *épen* írására nézve az etymologia szavára hallgatnánk, *éppen*-t kellene írunk; minthogy azonban a kiejtés nagyobbára az *épen*-hez szegődött, nevezetesen mindig így mondjuk: *épek, épen* (unversehrt) s *éppen* (gerade) mellett *épen* is, a szó egységes voltát tekintve a használtabb vagyis az egy *p*-s kiejtés mellé csatlakozunk. Csengeri ennek ellenében azt állítja, hogy „gerade” jelentésben csak azok mondanak *épen*-t, kik az akadémia helyesírása szerint *egyes*-t mondanak *eggyes* helyett. Szabadka városa a világ egyik legnevezetesebb városa, lakóinak legnagyobb része nem hogy ismeri az akadémia helyesírását, hanem, ha jól emlékszem a mult évtizedbeli összeírás adataira, 55,000 közül 45,000 se írni se olvasni nem tudott, s a kik közülök magyarul beszélnek így mondták és mondják ma is: „*épen* most”; s így mondták az én városomban is. Baján, s a mint tudom, több más helyen is. Evvel nem tagadom az *éppen* kiejtés megvoltát, sőt nagyobb terjedtségét is elismerem, de minthogy ennek ellenében ama másik (*épek, épít, épül*, s mind a két jelentésbeli *épen*) jóval elterjedtebb, a takarékoság elvét nem is véve számításba, én

részemről az *épen* mellé csatlakozom. A jelentéstévesztés engem nem zavar s azért nem is látok okot a graphikus megkülönböztetésre; a magyar ember soha se tévesztheti össze az egyiket a másikkal, akár hosszú akár rövid *p*-vel írjuk és mondjuk is; mondhatom neki: „*é p e n* mentem el, *é p p e n* tértem vissza, s mondhatom: „*é p e n* visszatértem“ tudni fogja, hogy amott azt értettem „egészségesen“ emitt pedig: „abban a pillanatban“ s eszéágába se ötlük a kettőt összetéveszteni. Vagy összetéveszteni-e a latin *s* megkülönbözteti-e a két jelentésű *sane*-t (= *integre* és *profecto*); vagy a német a *gerade*-t (= *e g y e n e s t* és *é p e n*) és *eben*-t (*e b e n m a s s*, *e b e n d a*)? Az analogiául felhozott *figyel* és *fülel* a mi esetünkre nem illed; mert ebben az alaki különválás (*figy*- és *fül*-) annyira éles, hogy a nyelvérzék nem is gondol egybetartozásukra, aztán meg szétválasztásukra nézve nincs is semmi ingadozás, s megkülönböztetés minden vidéken egységes, általános. Ha analogia kell, ott van a *kép*, a melyet szintén hosszú *p*-vel használnak több vidéken, midőn így szólnak: „*miképpen* menyben *azonképpen* a földön is“, de használnak így is: *miképen*, *azonképen*; s az irodalom, s valószínűen a helyreigazító és mégsem a talán terjedtebb előbbi, hanem az utóbbi alakot használja, s használhatná még abban ez esetben is, ha ki volna mutatható, hogy a mássalhangzó nyújtás (*pp*) egy alkotó elemnek a képviselője.

Czinkos . . . Császár Károly helyreigazítására több észrevételünk van. Az első a dolog érdemére, arra a kérdésre vonatkozik, mi módon vált az *öt* = *cinq* a kockajáték mevezetévé, s erre nézve a helyreigazítás minden szavának igazat kell adnunk nevezetesen, hogy a kockának minden időben mind a hat oldala számozva volt s üres lap nem volt rajta. Igaz, készséggel elismerjük annál is inkább, mert az elnevezésre vonatkozó tétel csak sejtésképpen s nem határozott alakban volt kimondva, s ebbeli csalódásomról csakhamar, még a helyreigazítás beküldése előtt meggyőződtem, mikor egyszer Kresznericsnél véletlenül ráakadtam a következő adatokra: „*vak* a kockán: *tesserae mones*. Egynek *vakot*, másnak *hatot* vet a világ kockája. Közm.“ Többi észrevételünk mellékes dolgokra vonatkozik. A helyreigazító azt mondja: „tökéletesen igaz, hogy a *czink* közvetlenül a *quinque* magyaros módosulása.“ Közvetlenségről nem volt szó az egész fejtegetésben, mert a kölcsönvétel nagyon is közvetett: latin *quinque*, franczia *cinq*, német *zink*, magyar *czink*. „Abban sincs igaza Szarvas Gábornak, hogy „*vakot* vetni“ annyit jelent, mint semmi értékes számot sem dobni.“ A helyreigazításnak ez a tétele sokat veszít értékéből, ha a fentebb hallott közmondás fényé-

nek világába helyezzük ; mert „egynek vakot, másnak hatot vet a világ koczkája“, világosan azt mondja : egyik embert tenyerén hordja a szerencse, a másikat üldözi, s benne a kegyelést a nyerő (*hat*), az üldözést a vesztes szám (*vak*) jelezi. A mi végre azt az állítást nézi, hogy a koczkajátékban *point*-ra nincsen megfelelő magyar szó, Kresznericscsel felelünk rá, a kínél Simaitól ezt találjuk idézve : „Hat szem (a koczkán). Senio.“ Magyarosságaról, azaz hogy nem idegen kifejezésnek köszöni lételet, nem mernénk ugyan kezességet vállalni, de hogy eredeti felfogás terméke is lehet, hihetővé teszi a „disznónak“ (ass = egység) ismert másik népies nevezete a *kétszem*, pl. makk-kétszem.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr olvasóihoz.

1. Használják-e jelenben ez igét: szála valamely vidéken, s ha igen, mily jelentésben? Hogy értelmezhető pl. ez ige a következő mondatban : „Őzek szálnak a pataknál!“?

2. Mit értenek a házi-ipar nyelvében ez alatt : fej kender pl. egy, két fej kender? A kendernek mily csomóját vagy mennyiségét jelenti e kifejezés?

3. A hegyvidéki kallómalmokban minő malomrészt neveznek bakó-nak? Népies szó-e ez : megbakolni, pl. a kendert?

4. Nevezi-e a nép a kakast örkakas-nak, s ha igen, a kakasnak mely tulajdonságára czéloz vele?

KOMÁROMY LAJOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Czéhszabályokban talált nyelvadatok.

A nemzeti muzeum és egyetem könyvtáraiban több száz czéhszabály van egybegyűjtve. Szükségem lévén magyar mester-szókra, rá vettem magamat, hogy ezekben kutatok ilyesek után. Az eredmény nagyon alul maradt reményemen. A mi került is. arról is még csak ezután kell majd megállapítani, mit jelent, Nyelvészeti szempontból azonban nem egy adat érdekes lehet. Az (E) egyetemi könyvtárbeli, az (M) muzeumbeli czéhszabályt jelent.

1. A lakatgyártók.

A szombathelyi lakatgyártók 1679-ki czéhszabályából (M): Lakatjártó renden való új mester tartozik csinálni (remekben) fejer mies egy tisztított urnak való kengyel vasat, egy réz-forrasztás nélkül boszogánt, melyet egészből koczkásan reszeljen ki, egy pallérozott lánczos fékzabolát.

A szombathelyi lakatgyártók 1689-ki czéhszabályában a remeklésről szóló pont még ezekkel van megtoldva (E):

Az puska mies egy ötödfél arasznyi puska vasat kovácsoljon, a mely se hosszabb, se rövidebb ne legyen, az vas pedig *kicsén vető* legyen, s az *hétt szegre vonja meg*, ahoz csinálljon egy *belső kerekő* puska aczélt sima táblára dupla *tengelyszékre* és az szegei által ne járjanak a tábláján, az pedig réz forrasztás nélkül legyen, egy csevés *puskakulcsot* is réz forrasztás nélkül csináljon.

A győri lakatosok 1744-ki czéhsz.-ból (E):

Tartozik: egy új kész puska csévét, hozván ahoz egy aczélt és minden darabjait, melyek hozzá tartozandók, felállítani, annak utánna egy buritott pléhet vulgo rakott *kút székel* és egy fehér-vári zablát megcsinálni.

A jolsvai lakatosok 1668-ki czéhsz.-ból (E):

Az pléh mies 3 darabbul álló mester remeket csinálljon. Az első legyen egy jó bótra való plé két *tompa* zárral, *betartójjával* és *feltartójjával* jó rakott *kulcs szegekkel* hat avagy több abroncsal. Az második remek egy ládára való plé legyen négy hering orrforma zárral bé tartójjával és feltartójjával jó rakott kulcs szegekkel. Harmadik legyen egy öreg lakat két erős zárral négy abroncsal. — Óragyártó ha találtaik közöttök, remeke ez lészen, egy órát, mely mint az *derék órákat* s mint az fertályokat is űsse.

A késmárki lakatosok 1682-ki német czéhszabálya és a löcseiek 1625-ki szintén német czéhszabálya némileg megvilágítja a föntebbi szöveget (E):

Az első így szól: Gewölb schloss mit 2 stumpfen Riegeln, 12 Räuten und 2 sprengställen oder Klenken. Ein engezogenen Stutzen mit den inwendigen Rath. Ein english Stuben-schloss mit Trieb oder ein Einschub Schloss mit Trieb.

A löcsei lakatosoknak ez van meghagyva: Soll er machen ein gewölb schloss mit zweyen stumpfen Riegeln und zwey stumpfen fallen und zu Halten, das eingericht soll gemacht werden mit einen Stern und zweyen Hellebarten auch 2 Kreutzen und mit 4 Reiffen.

A pesti lakatos czéh 1701-ben a kőrösi lakatosoknak (E) és 1742-ben a kecskeméti lakatosoknak (M) adja ki a czéhszabályokat. Mindkettőnek a szövege egy. Csak épen egy mesterszó van eltérőleg írva. Az 1701-kiben az áll *golba*-karika, az 1742-kiben *polba*-karika. Melyik a helyesebb?

A remeklésről szóló cikk így szól: Lakatos mestereknek mester-darabjai vagy remekei ebből állanak: Elsőben egy mester-séges vas ládát tartozik csinálni, ugyan annak a ládának három

lábnyom mérő hosszúsága, a szélessége másfél, a mélysége hasonló, úgy hogy 14 vagy 16 *lövője* legyen, a négy szegletin *fölnyilt* és *bézáró lövővel* és egyenlő záróval, azonkívül a négy szegletén oszlopok legyenek, a *kulcsszék* 12 egyenes *golba* (polba) *karikával* és belül *áttörött* fedele legyen. Másodszor *palotára* való *ajtóra* négy dupla pántot és mindenik pánt *forgó-jára sőveg* legyen forrasztva és egy betakart dupla pléhet három *tompa lövővel* és egy *lövő kilincscsel*, két *nyomóval* a *kulcsszék*, 12 *résült* karikával, egy *közép hiddal*, két kulccsal a kerületi egészen vasbul, 7 *lábocskával* szépen kimunkálva legyen, úgy hogy a pántok mind a két részről palérozva, egyfelül pedig raizolva és úgy a pléh egészben össze legyen sráfolva két fedéllel, egyik áttörött, másik *kék* legyen. Harmadszor egy *bótajtóra* való pléhet 3 *tompa lövővel*, két oldalára való *föl- és bétartó* kilincscsel és egy *által vetett megdörgült* vonással, a *lábocskái* a kerületiből kovácsulva, kerülete hátul egész legyen, a *kulcsszék* hat négyes *résült* karikával két kulccsal, egy *középhiddal* és *forduló köldökkel*, a *sőveg* pedig mind a nyolcz szegletre illendő legyen, a *köldök* lehet egy sziv vagy luher formára s mind szépen össze sráfolva legyen. Negyedszer: egy *almáriomra* való pléhet három *tompa lövővel* két *oldal kilincscsel*, három *vonó lövővel* egész kerülettel *föl- és bétartással*. A két *lábocskái* kerületiből kovácsolva, 3 fedéllel, egyik áttörött, másik *kék* legyen, a *kulcsszék* 14 *résült* vagy *zálog golba* (polba) karikával, két kulccsal egy *középhiddal*, egy *álló* vagy *forgó köldökkel* és *lakat buczkóval*. Ötödször: egy *asztalfira* vagy *asztalra* való pléhet két *tompa lövővel* és két *oldal kilincscsel* *föl- és bétartással*, a *kulcsszék* két kulccsal és *egyenes karikákkal* egy *középhiddal*, hátul egész és elől a *lövő tartóhoz* forrasztva legyen és három egész lábbal, két fedéllel, egyik áttörött, másik *kék*, egy *kulcsbuczkóval* és a négy *vonó lövővel* mind össze forrasztva legyen. Hatodszor: egy *békot* egy kulccsal és négy *egyenes keresztthuzóval*, a *nyelvnek* legyen hat *tolla*, a hátulsó pedig beforrasztva, mely tollak a nyelvben egyik a másikat *megválcsák*. Hetedszer egy *sóó mérő* két *ajtóval*, hogy egyik felől hatszor megnyiljék, a nyelv mind a két felől belé illjék, és bé zárhassék, a két *ajtó felénnyire* olyan magas legyen, mint az *almáriom*, a *kulcsszék* hat *egyenes buczkos* abroncsokkal s két kulccsal *forgó köldökkel*, egy *egyenes középhiddal*, hogy egyik kulcs a másikat *kitaszítsa*, s a *köldök* pedig hat szegletű legyen, a kisebbik pedig szivbűl.

FRECSKAY JÁNOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Babonák.

1. Szilveszter-este a parazsat bétakarják hamuval. Ha reggel van még alatta eleven szén, az szerencsét jelent.

2. Ha éggy léány a legén fejrül, mikor az aluszik, levág egy tincs haját s úgy megköti, hogy éggy szál se hujjon el belőle, asztán valami szent kép alá teszi: a még aszt onnét ki nem veszik, bolondul utánna az a legén.

3. A léány első rórátétól az utolsóig minden harangcsendőléskor éggy forgácsot viszen bé a házba s ott leteszi éggy szegletbe. Az utolsó nap íccaka 12 órákkor ezeket a tűszejen meggyúttya s csinál a langja mellett két tojásból rátottát. Asztán lesse meg, ki jön el, hogy megegye, az veszi el.

4. A lüdérc ojan léányokhoz szokott járni, a kiket a szeretőjje elhagyott. Tüzes kendő képiben menyen bé a kócsjukon s ott régi szeretőjjié változik. Hat hétig jár így hozzá s akkor megöli.

5. Mikor a kicsi gyermeket elválasztyák, utojára éggy kártyusra ül a zanya s úgy szoptattya meg.

6. A tyúkokat akkor szokták megültetni, mikor a csorda este bėjön, vagy reggel kimenyen. A tojásokat férfjalabba tesz páratlanul s bėjunt szemmel rakják a fészekbe.

7. Ha valakit szollitanak, csak harmaccorra feleljen, mer először a zördög, másoccor a rossz lélek lehet.

8. Ha a tyúk kukurikol, megfogják s a zajtóval szembe a faltól mérni kezdik, úgy hogy éccer farkával, máccor fejével fordittyák a zajtó felé. Mikor a zajtóhoz jútnak, a tyúknak vagy a feje vagy a farka ér a küszöbre. Levágják a fejit vagy a farkát, már a hogy jön, me ördög van benne.

9. Ha a kakas éfél előtt kukurikol, űzi a boszorkányokat.

10. Mikó két hetős a csirke, kieresztik, de elébb valamejék fejérnép a kotlót s asztán a csirkéket a csurdé lába köszt dugja ki.

11. A kicsi gyermeket hamar megkeresztelik, hogy ki ne cseréjjék. A még meg nem keresztelik, mindég ég éjjel a gyértya.

12. Ha észreveszik, hogy a gyermek ki van cserélve, minden ennivalót elraknak a szobából. Asztán éggy üres csuporba éggy fél fakanalat tesznek s így a gerendára teszik. Asztán elmennek. Mikor jön a zördög s láttya, hogy hogy bánnak a gyermekivel, visszacseréli.

13. Ha valaki a zsebibe fokhagymát teszen, megláttya a templomba, hogy ki a boszorkány.

14. A keresztelőre a keresztanyának égy darab vásznat kell ajándékozni, hogy inget csinájjanak belőle a kicsinek, mer különben meztelen mennyen a menyországba.

15. Ha a leány égy csuporba égy békát köt bé s elteszi a zalmafa alá: sokat táncol.

16. Ha valakit a hideg lel, éccaka 12 órakor mennyen szemlesülve a temetőbe, de senkire se nézzen. Tépjen füvet, fereggyék benne meg, kerűjje meg tizenkéccer a kútat s osztán mennyen haza, ugy a hogy jött.

17. A föld alatt kicsi emberek laknak, a kiknek csak akkora alapjok van, mint égy gyűszű. Éccaka feljárnak, nappal alusznak. A ki közéjjök kerül, az többet nem jön fel.

(Dets.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Találós mesék.

Elől villa, hátul seprű, nígy nyomja a földet, nígy adja a vámot. Mi az? — Tehén.

Csontkürttel kürtelnek, arany deszkák hasadnak, földi férgek támadnak? — A kakas reggel kukorigól, a hajnal hasad, az emberek ébrednek.

Várd el te virág, még elmúlik ez a jó világ. Azután is várd el két vín fának az eldülísit, azután pedig keresd fel, hun tartya, a száraz fa a nyesset. — A virág a leány szeretője. A két vínfa eldülíse: anyja, s apja lefekvése. A száraz fa: az ágy. A nyers: a leány.

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Tájszók.

Mutaszt: mutat.
ümegebátya: újjas könnyű szövű férfiaknál.
agárcza: ákác;
tasak: bőrtok, tarsoly.
pörcz: tepertyű.
póka: pulyka.
limbus: mocsáros hely.
ápor: zápor.
acskó: zacskó.
áp: záp.
aggat: utban van, alkalmatlankodik.

agság: gond.
frájkór: pandur.
sifter: puskaműves.
leczáfol: legázol (p. füvet).
bugyli: fanyelű bicska.
malát: fűzes, bokros hely, cserjés.
felekezet: csoport (pl. munkás, arató).
topor: rövid nyelű, faragó szekercze, balta.
kuka: néma, néha a hülye helyett is alkalmaztatik.

Szegszárd-Palánk.

DOMOSZLAY JÓZSEF.

Mesterműszók.

CZEH JÁNOS gyűjtése.

A győri mesterembereknél divatos műszavak.

VI. A gazdasághoz tartozó több vasneműek nevezetjei.

Abroncshúzó: reifzieher.
ár; szegező ár: absatz-
bohrer.

balta; hajós b.: schiff-
hackel,

kanász b.: halterhackel,

nyeső b.: asthackel,

sátor b.: zelthackel

bicske: werkmesser.

csapta: schlageisen.

cséphadaró: dresch-
schwengel.

cziframetéllő: krapfen-
rädchen.

czifrázó vas: hohleisen.

csigás pánt: schnecken-
band.

csipét vas: feuerzange.

czitling: abziehklinge.

fánkszakajtó: krapfen-
stecher.

fejse; ács. f.: bandhacke,

hegy f.: spitzhacke,

ökörvágó f.: schlaghacke,

tagló f.: beighacke,

topor f.: stockhacke,

véső f.: stosshacke.

fúró; agy f.: radbohrer,

csapozó f.: zapfenbohrer,

forgó fúró: drehbohrer,

fülhegy f.: ohrenbohrer.

függő lakat: vorhäng-
schloss.

fűrész; görbe f.: bauch-
säge,

hasító f.: spaltsäge,

hosszú f.: zugsäge,

metsző f.: mühlsäge,

óltó f.: pelzsäge,

ramás f.: gefasstesäge.

görbeszeg: spaliernagel.

kármentő: bratpfanne.

korongvas: mühlstange.

kotró: schürhacken.

kör: zirkel

körömmetsző: huf-
schmiedmesser.

FRECSKAY JÁNOS.

Határnevek.

Alsága. Baglyas. Birta-Ferenczék. Böcsös-mező. Borzás.
Csonk-aram. Csoha. Csicsaj-úttya. Csontos-kü. Csiri-pataka. Csür-
tető. Eggyházföggye. Farkasakmezeje. Fertő. Gyurka-csorgója.
Hosszú mező. Ilesék. Iggett-oram. Kis-oram. Kisaszalvány. Kerek-
mező. Lapác. Nagyaszalvány. Nyáros bírcze. Ölyves-bírcze. Öker-
fü bírcze. Ökerfűpatak. Purkarész. Pál-Mátyásék. Tatár-úttya.
Tögyfás-oram. Szurgyik. Út-arma. Vargák-gödre. Vinczék. Vár.
Vaczkányok-mezeje. Zsófi-bírcze.

(Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

A M. T. AKADÉMIA LEGÚJABB KIADVÁNYAI.

A magyar kötőszók, egyuttal a magyar összetett mondat elmélete.

I. rész: A mellérendelő kötőszók.

A Magyar Tudom. Akadémia által a Marczibányi-díjjal koszorúzott pályamunka. Irta **Dr. Simonyi Zsigmond**.

8° 17 ív.

Ara 1 frt 20 kr.

A hivatalos jelentés e munkáról így szól: »Mind az összegyűjtött anyag, mind a tudományos módszer, mind a logikai, a grammatikai felfogás tekintetében a magyar kötőszók kérdésére nézve alapvető munkának bizonyul.«

Tinódi Sebestyén összes művei.

Bevezetéssel, jegyzetekkel és szómutatóval ellátva
kiadja **Szilády Áron**.

8° 30 ív.

Ára 2 frt.

E díszes kötet Tinódi Sebestyén összes műveit tartalmazza, a melyek egy része most először látott sajtó útján napvilágot, másik része eddig a legritkább nyomtatványokban vala elrejtve. Nem a forma szépségében, de az egykorú események hű előadásában rejlik e költemények jelentősége. Erős nemzeti érzés, tántoríthatlan ragaszkodás mindahhoz, a mi magyar, szól belőlök.

Magyar-ugor összehasonlító szótár.

Nyolcz szómutatóval:

1. Magyar. 2. Vogul. 3. Osztják. 4. Zürjén-votják. 5. Lapp. 6. Finn
7. Mordvin. 8. Cseremisiz.

Irta **Budenz József**.

8-rét. 61 ív.

Ára 5 frt.

Ezen most befejezett munkát 1879-ben az Akadémia a nagyjuttalommal tüntette ki: mint »a mely munka sok nyelvre terjedő alapos tudománynak, óvatosan eljáró szigorú módszernek s az egymástól távoleső tünemények kapcsolatát szerencsésen fölfedező tehetségnek érett gyümölcse«.

Értekezések.

Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr.

Ábel Jenő től

80 kr.

Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló **Imre**

Sándor r. tagtól

30 kr.

Nyelvünk újabb fejlődése. **Ballagi Mór** r. tagtól

20 kr.

A hunok és avarok nemzetisége. **Vámbéri Armin** r.

tagtól

30 kr.

A Kún- vagy Petrarka-codex és a kúnok. **Hunfalvy Pál**

r. tagtól

30 kr.

Ős vallásunk főistenei. **Barna Ferdinand** l. tagtól

40 kr.

Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai.

Barna F. l. tagtól.

30 kr.

Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. **Simonyi**

Zsigmond l. tagtól

20 kr.

Tizedik kötet.

A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések.

(Székfoglaló.) **Simonyi Zsigmond** l. tagtól

30 kr.

Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.)

Joannovics György t. tagtól

30 kr.

Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.

Ballagi Mór r. tagtól.

10 kr.

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

☛ Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A t. gyűjtőknek egyszerre beküldött hat előfizető után egy tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, sugár-út 116. sz.) küldendők.

☛ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik s tizedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX. s X. kötetek pedig 33 frton kaphatók.

A II—X. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 33 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A „MAGYAR NYELVŐR”

szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából s az ő segélyezésével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”

szerkesztősége.

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

TIZENEGYEDIK KÖTET

1882. DECEMBER

TIZENKETTEDIK FÜZET

TARTALOM.

Pótoljuk a hiányt! *A Nyelvörtörténeti Szótár szerkesztősége.* — Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. *Munkácsi Bernát.* — A másszlhangzók dissimilatioja a magyarban. *Kúnos Ignác.* — A magyar nyelv eredete. *Munkácsi Bernát.* — Miklosich Ferencz: A magyar nyelvbeli szláv szók. *Szarvas Gábor.* — Helyreigazítások. Magyarázatok. *Császár Károly. Balassa József.* — Kérdések és feleletek. *Szarvas Gábor. Válaszok. Katona Lajos. Tolner József. Paal Gyula.* — Pápai Páriz Ferencz orvosi nyelve. *Csapodi István.* — Nyelvörtörténeti adatok. *Kasztner Géza.* — Tartalom. Tárgymutató. Szómutató.

BUDAPEST, 1882.

PESTI KÖNYVNYOMTATÓ-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

HOLD-UTCA 7. SZ.

Olvasó közönségünkhöz.

A jelen füzettel ismét egy új évfolyamot fejeztünk be. Régi ismerősök vagyunk; t. olvasóink hímesen szőtt szavak nélkül is jól tudják, mit várhatnak tőlünk. Mi részünkről valamint eddig, úgy ezentúl is minden erőnkkel rajta leszünk, hogy jóakaró gyámolításukat a jövőre is megérdemeljük.

A tizenkettedik év küszöbén felkérjük tehát t. pártfogóinkat az előfizetés szíves megújítására.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

 Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, sugár-út 116. sz.) küldendők.

 A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik s tizenegyedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X. s XI. kötetek pedig 36 frton kaphatók.

A II—XI. kötetek megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a 36 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.

A »MAGYAR NYELVŐR«

szerkesztősége s kiadó hivatala.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
VI. ker. Sugár-út
116. sz.

XI. kötet.

1882. DECEMBER 15.

XII. füzet.

PÓTOLJUK A HIÁNYT!

Már javában foly a munka; minden egyes nap közelebb juttat bennünket a végcél felé, hogy a Nyelvtörténeti Szótár igéje testté váljék. Nem szükség fejtegetnünk, hisz mindenki jól tudja, mily messzeható fontossága van a készülőben levő műnek nyelvünk további fejlődésére nézve; nem mondunk vele nagyot, ha azt állítjuk, hogy a kissé erősen meglazult rend helyreállításának egyik elengedhetetlen föltétele. De hogy az lehessen, a minek valóban lennie kell, hű tolmácsa a törvényes fejlődésnek, megbízható kalauza az igaz rendnek, meg kell benne lennie mind ama tulajdonságoknak, a melyeket egy hiteles, mindenképen jól értesült tanúban megkövetelünk; szükséges tehát, hogy a történeti nyelv összes szókincsét magában egyesítse, az alakfejlődés egyes mozzanatait a hol az lehetséges adatokkal feltüntesse, az egyes szók különféle jelentéseit osztályozza, a sajátos szerkezeteket kimutassa s a szólásokat a maguk helyére beiktassa.

Az utasítás, a melyet a szerkesztőség az egyes művek feldolgozóinak adott vala, elég világosan körülírta a szótári anyag kiírásában követendő eljárást; megszabta nevezetesen, hogy a műnek minden szava első előfordultakor följegyzendő s ha alak, jelentés vagy viszonyítás tekintetében sajátosgot tüntet föl, a hely, a melyben előfordul, teljes egészében betű szerint kiirandó. A mióta a szerkesztés munkája foly, a tapasztalat igazolta, hogy az utasítás e követelésével se túl nem hágott az igaz mértéken, de innen se maradt rajta; kellőképp meg volt benne minden föltétel, a melyet a szótár teljessége s czélszerűsége megkíván. Már az anyag rendezése, de különösen most, feldolgozása alkal-

mával azonban kitűnt, hogy az anyaggyűjtők közül többen nem, vagy legalább félreértették az utasítás szavait, mert az összegyűjtött szókészlet fogyatkozásokat, még pedig sokszorta erős fogyatkozásokat tüntet föl. A hiány leginkább a közönséges, minden nap használt szókra nézve mutatkozik. Nagy, legnagyobb, nagyság legjártasabb szavaink közé tartoznak s önmagukban tekintve nincs rajtuk semmi nevezetesség, minden kor minden írójánál számtalanszor találhatók, s jelentésük is világos, kétségtelen: magnus, maximus, magnitudo. Az anyaggyűjtők legeslegtöbbje tehát abban a hitben, hogy egészen az utasítás szellemében cselekszik, ha első előfordultakor följegyzí az egyszerű puszta szót s a lapszámot hozzácsatolja, a munka hátralevő részében nem volt tekintettel többé rája. Így történt azután, hogy az olyan példákra, e melyekben a nagy és nagyság a codexek korában még ismeretlen, mai leg-es superlativusnak képviselői voltak (nagy-jó irgalmasság: misericordia maxima, nagyságú hatalom: summa potestas), noha az ilyen példák tömérdek számmal találhatók, alig van egy-két adatunk; s viszont a superlativus leg-nek első föllépte, fokozatos terjedése s teljes hatalomra vergődésének kora az adatok rendkívüli gyér száma miatt alig állapítható meg. A legérezhetőbb hiány azonban a szólások és szerkezetek följegyzésében tapasztalható. A vész például szintén egyike a legközönségesebb, legmindennapibb szóknak; de azért épen nem az utasítás értelmében jártak el azok a gyűjtők, a kik e szót csupán egyszer, első előkerültekor s akkor is minden idézet nélkül jegyezték föl s az illetén helyek kiírását elmulasztották, milyenek a következők: Majd vészünk magunknak egy kis jószágot. Vedd a botot és húzz jót a hátára. Őseink karddal vették meg az országot. Szívet, lelket, bátorságot vész. Erőt vett rajta a félsz. Erőt vész magán. Hol vészéd itt magad? Egyszer csak vészi magát s ucczu neki illa berek nád a kert. Egyenest a rengetegnek vette útját. Isten nevét hiába ne vedd! Rajtad vészém meg az árát. Búcsút vész az élettől. Számon vészém tőle. Rosz néven vesszük a sértéseket. Nem vészi semmibe szavamat. Oldalt, majd üzőbe vészi az ellenséget. Magamra vészém, hogy végezek vele. Munkába vette már a szöllőt. Végyük rendre a dolgot.

Pénzen (pénzért, pénzzel) sok mindent lehet venni, sat. sat.

A szerkesztőség a maga részéről megtesz ugyan minden lehetőt, hogy a tapasztalt hiányok pótolva legyenek, minthogy azonban a pótlás sok időt emésztő munka s a szerkesztést előrehaladtában szertelenül feltartóztatja, az ügy sürgetős volta pedig halasztást már alig tűr, beáll a kényszerítő szükség, hogy az ügybarátok gyámolításához folyamodjunk. Felkérjük tehát mindazokat, a kik az irodalommal foglalkoznak, különösen a magyar nyelv és irodalom tanítóit s a történetbuvárokat, nyujtsanak segédkezet a fogyatkozások kiegészítésében.

A Nyelvőr jövő évi füzeteiben közzé fogjuk tenni azon szókat, a melyekre nézve az adatok egy vagy más tekintetben hiányosnak mutatkoznak.

A szómagyarázó idézetek külön czédulára irandók s alkalomadtán a Nyelvőr szerkesztőségébe küldendőek.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR SZERKESZTŐSÉGE.

AZ UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET ÉS BUDENZ SZÓTÁRA.

VII.

A magyar összehasonlító nyelvtudomány újjászületésének kora.

A forradalom gyászos lezajlása, valamint a magyar szellemi élet sok más ágában, úgy az összehasonlító nyelvtudományban is új korszak megteremtője. A nemzetiségi eszmének, mely a gyakorlati téren csaknem teljesen el volt nyomva, csupán a tudomány csarnoka szolgálhatott palladiumúl, hova a külső erőszak nem nyomúlhatott be, honnan hangosan lehete hirdetni a csüggedő nemzetnek, hogy a szellem ereje hatalmasabb a kar erejénél. »Nyelvében él a nemzet!« — hangzék mindenfelől a jelszó s az akadémia mélyen átérezve annak igazságát, most még inkább mint valaha tartotta kötelességének első sorban a nemzeti nyelv tudományos és művészeti ápolását. S a nyelv iránt megindult élénk érdeklődés egy nagyszerű eredményben tetőzött, melyet jogosan nevezhetünk a magyar összehasonlító nyelvtudomány újjászületésének; nemcsak azért, mivel az új nyelvészeti munkásság, a Révai óta teljesen elhanyagolt

helyes irányt ismét felelevenítette: hanem mivel egész jellemében lényegesen elüt az előbbi évtizedek magyar nyelvészkedésétől, a mennyiben benne nem többé az ábránd, hanem a józanúl körültekintő, higgadt igazságkutatás az irányadó. Az 1851-ik év január 18-ika volt a nevezetes nap, melyen Hunfalvy Pál ama felolvasások sorát megkezdette, melyeket később »Tájékozás a magyar nyelvtudományban« czímen gyűjtött egybe s melyek első rendszeres megismertetői az altaji összehasonlító nyelvészetnek hazánkban. Mélyen át van hatva az eszmétől, hogy egy oly tudománynak kezdi lerakni alapját, mely díszes nemzeti szerepre van hivatva, melynek művelését a külföld különös magyar missiónak tekinti azon kedvezőbb helyzetnél fogva, melylyel a sors fajunkat minden társa fölé emelte. »E téren« — így kiált fel első értekezésében — »nekünk kell megragadni a vezérséget«; mert mit e tekintetben »saját nemzeti létünk, mint szent kötelességet szab elénkbe, azt az európai tudomány némileg szívességünktől várja; csak ez egy alkalmunk van magunkat neki, az európai tudománynak, szükségessé tenni: ne késsünk az alkalmat megragadni!« De érzi egyszersmind, hogy a megindított munka, hazája válságos pillanataihoz képest nemcsak tudományos feladat, hanem elodázhatlan szent kötelesség. »Alig lehetne most kegyeltesebb dolgunk« — szólal fel egy helyütt — »mint nyelvkincsünk tudományos értelmezése, összegyűjtése, rendezése« s miben még szebb kifejezését adja azon fő indító oknak, mely nyelvtudományunk új feléledését közvetlenül előidézte, az egy gyönyörű finn mondás idézete: *)

»Jumalalla onnen ohjat,
Luojalla lykyn avaimet,
Vaan ei kateen kainalossa,
Pahan suovan sormen päässä«

azaz:

»Istennél a szerencse fékei,
Teremtőnél a sors kulcsai,
Nem az irígynek hóna alatt,
Nem rosszszívűnek ujja hegyén.«

*) Hunfalvy, ezen a Kalevala 48. runójában (337. vers) előforduló példabeszédet első felolvasásában, egyszerűen mint K a i n o n e n finn történetének jellegét idézi: mindamellett

Biztatás volt ez a nemzethez, hogy van joga bizni ügyei jobbra fordultában; mert csak pillanatra bukhatik az igazság.

Midőn azomban rámutatunk, hogy első sorban a nemzeti viszonyok hívták új életre a magyar összehasonlító nyelvtudományt, korántsem szabad ebben az összes előzményt látnunk, mely az átalakulást létre hozta. Általában a tudományok történetében sohasem fűzhető valamely nagyobb mozgalom eredete pusztán egyes személyhez vagy eseményhez; mert rendesen már jóval előbb sokoldalúlag elő van készítve a tér az új eszmék alakulására, úgy hogy az illető személy csak ezen eszmék első hatalmasabb hangoztatója, az esemény pedig legfeljebb közvetetlen kifejlesztője lesz. Így vagyunk azon magyar nyelvészeti mozgalommal is, mely az ötvenes évek elején indult meg. Aligha jöhetett volna ez létre pusztán a nemzeti viszonyok hatása alatt, hacsak arra már előbb nincs elkészítve a kedvező tér egyrészt azon nagy tevékenységgel, melyet az előbbi évtizedekben a külföld fejtett ki a magyar nyelv rokonsági körét és az összehasonlító módszert illetőleg — másrészt avval, hogy még hazánkban is, hol pedig ekkortájt mély sötétség borongott a nyelvtudomány egén, találkoztak egyes tudósok (mint pl. Kállay *), kik előre hirdették a közelgő hajnali szürkületet. De meg ezeken kívül volt még egy fontos tényező, mely hazánkban az altaji összehasonlító nyelvészet iránt érdeket keltett, halhatatlan emlékü Regulynk utazása, melynek eredményét általában feszült kíváncsisággal várták. Minthogy pedig ő maga azt ki nem elégíthette, másrészt megint a kérdés lehető megoldása is sürgős volt mindinkább terjedni kezdett az az eszme, hogy czélyszerű volna az

azt hiszem nem tévedek, midőn ez idézésben hazai viszonyainkra való célzást látok. Bizonyíthatja ezt, hogy H. ezen kedvelt idézetére későbbi műveiben is többször visszatér a körülbelül úgy commentározza, mint mi e helyen. Felhozhatjuk pl. »Utazás a Balt-tenger vidékén« műve előszavának 5. lapját, melyen így szól: látván, hogy az északi világot meg-
rázó változások között mint maradtak fenn a finnek, s mint működnek azon, hogy helyesen kitöltsék a nekik szánt helyet az emberiség történelmében, szinte neki bátorodhatunk, mikor aggodó pillantást vetünk a titkos jövőre, a melyben az északi nagy háborúnál még külömb és rendtöbb eseményeket szjtünk, melyek hatásától pedig sokan vesztünket is várják. Biztat a finn közmondás is: Jumalalla onnen etc.

*) K. már 1847-ben kimondotta, hogy »a finn, magyar és török nyelvek között egykor létezett szorosabb kapocs — jövőre a nyelvbúvároknak méltó figyelmét fogja igényelni«.

altaji nyelvek tanulásába fogni, mielőtt még Reguly közzé teszi gyűjtéseit, melyek annak eredményét előreláthatólag nem megváltoztatni, hanem csak az altaji nyelvekről való ismereteket gyarapítani fogták volna.

Ilyen körülmények között lépett fel Hunfalvy azon meggyőződésével, hogy magyar nyelvész ezentúl nem lehet többé alapos tudományú ha vizsgálataiban nincsen kellő tekintettel a rokon altaji nyelvekre. Egymásután szakadatlan sorban jövő értekezései — melyek jórészt az Akadémiai Értesítőben s később a tőle megindított »Magyar Nyelvészeti«-ben jelentek meg — olyannak tüntetik fel, mint kinek, a költő szavaival élve, »egyik kezében háborúi kard, másik kezében győzedelmi zászló«. Mert összes nyelvészeti munkássága az ötvenes években két irányban mozog, az egyik polemiai, s az altaji összehasonlító nyelvészet nagyszámú s tekintélyes ellenzőire (Mátyás Flórián, Lugossy József, Ballagi, Sziládi, Fogarasi, Czuczor) van irányozva, kiket a bizonyítékok erejével egyenként küzd le; másik a kutató irány, melyben oly eredményeket fejt ki, hogy már a hatvanas évek elején nem találkozott többé komoly nyelvész, ki s magyar nyelv altaji eredetét kétségbe vonta volna. Első tanulmányai nyelvészeti nagy tenni valóinkat s a nyelvhasználat általános elveit és elemeit tárgyalják, melynek kapcsán részletesen kifejti azon főbb különbségeket, melyek az altaji nyelvcsaládot különösen a sémitől és indogermántól elválasztják. Most az altaji nyelvcsaládon belül kezdi meg vizsgálódásait s párhuzamot von három legismertebb tagja a magyar, finn és török nyelvek közt kiterjeszkedve különösen a ragozásra és képzésre. Mindezen tanulmányaiban még általános altaji nyelvhasználatot űz tekintet nélkül azon kérdésre, vajjon a különböző altaji nyelvcsoporthoz közül melyik az, melyhez a magyar legszorosabban csatlakozik. Ez utóbbira nézve 1854-ben tesz először nyilatkozatot, midőn Castrén ellen kikél, mivel »De affixis personalibus« művében a magyart a finn-ugor nyelvek sorába veszi. Szerinte igen nehéz megmondani, vajjon a magyar nyelv a finnhez áll-e közelebb vagy a törökhöz, sőt »talán még nagyobb joggal a törökhöz kellene vetni, mintsem a finnhöz« (Acad. Ért. 1854. évf. 13. l.). Azonban határozott feleletet a magyar nyelv szorosabb

rokonságának kérdésére csak 1855-ben ad „A török, magyar és finn szók egybehasonlításá“-t tárgyzó művében. Kifejti, hogy a külföldi tudósok helytelenül járnak el, midőn a magyart akként sorozzák a finnhez, hogy teljesen külön választják a török-tatár-jakuttól; mert ha meg akarnók mérlegelni a rokonsági fokot, akkor az tűnnék ki, hogy a magyar távolabb áll a finntól, mint a töröktől; ezért ő azt hiszi, hogy a »magyar nyelv közepett van a finn-ugor és török nyelvek között« s szorosabban sem egyikhez sem másikhoz nem sorozható. Ezen véleményének megokolására ezuttal grammatikai egybevetést tesz egy részről a magyar és finn, más részről a magyar és török között, melynek végeredménye az, hogy a magyar öt fontos pontban különbözik mind a töröktől, mind a finntól ellenben négy pontban a törökkel tart a finn ellenére. Specialis magyar sajátságok, azaz melyek sem a finnben sem a törökben nem találhatók meg: 1) a névelő, 2) tárgyas ige ragozás, 3) igei praefixum, 4) a tagadásnak külön szócskával való kifejezése, mely a törökben az ige-tőhöz járuló képzőelemmel, a finnben külön tagadó igével történik, 5) azon mondattani sajátság, hogy a magyar ez alany és állítmány közé nem kíván létigét, ha ez utóbbi névszó, pl. atyám jó v. ö. finn: *isä on hyvä*, török: *atam ejüdür*. Magyar-török sajátságok, melyekben mindkét nyelv egyaránt eltér a finntól: 1) hogy a rag a névszókon a személyragot követi, míg a finnben megelőzi; 2) a magyarban és törökben a melléknév változatlanul marad meg bármikép is változzék a jelzett szó, míg a finnben egyezkedik vele számban és ragban; 3) a magyar és török nyelvek efféle szólásaiban: atyám *házai*, atam *eveleri* a 3. személy ragja ki van téve, a finnben ez nem fordul elő; mert ott ilyenkor a birtokot jelentő szón csak a pluralis van jelezve, pl. *onnen ohjat* (a sors *fékek*) nem pedig *onnen ohjensa* (a sors *fékei*); végül 4) avval is különbözik a magyar és török a finntól, hogy a finnben a ragok »bizonyos közvetítés mellett járúlnak a törzshöz«; mit ért H. ezen a közvetítés szón megmagyarázza következő szavaival: »a szuomiban ragozáskor betűváltozások történnek, mit közvetítésnek nevezünk, pl. *sydän*: szív és *seiväs*: sövénykaró genitivusai: *sydämen*, *seipähän*«. Ez utóbbira

nézve felismer ugyan H. a magyarban is analog jelenséget, pl. *ló : lovat, keserű : keserves*; de kijelenti, hogy a közvetítés itt csak látszólagos s a hasonló finn tulajdonsággal nem állítható egybe, pedig jobban utána nézve a dolgot könnyen rájöhethünk, hogy igen is egybe állítható, mert a finnben sem őseredeti tulajdon az a »közvetítés«. — Hunfalvynak eszméje a magyar nyelv közép állásáról már pár év múlva is módosulást szenvedett, midőn egyes ugor nyelvekkel tüzetesebben megismerkedett, különösen pedig a mordvinnal, melynek tárgyas ragozásáról tanulmányt írt, s a vogullal, melyre nézve már 1859-ben adott ki egy kis textust (a föld teremtésének mondáját Reguly gyűjtéseiből) grammatikai és szótári ismertetéssel. Ekkori eszméje a magyar nyelv szorosabb rokonságáról a következő volt: a magyar a mordvinnal, vogullal és osztjákakkal együtt önálló középcsoportot képez, mely átmeneti helyet foglal el a finn és török nyelvek között. Ezen középcsoport különállásának s tagjai szorosabb együvé tartozásának legfőbb bizonyítékát abban látta, hogy mind ezen nyelvekben a tárgyas igeragozás ki van fejtve, míg a többi finn-ugor nyelvekben s a törökségben ez hiányzik. Még 1864-ben megjelent „Vogul föld és nép” című nagybecsű munkájában is hangoztatja a magyar nyelvcsoporthoz ezen középállását (354. l.), bár régibb nézetével ellenkezőleg, most már az a meggyőződése, hogy „a magyar nyelv szótárilag és nyelvtanilag közelebb áll a finn nyelvekhez, hogysen a törökhöz; s a kik talán ellenkezőleg látják a dolgot, azok épen nem látják azt, a mit már ezentúl lehetetlen lesz nem látniok” (322. l.).

Épen két esztendővel Hunfalvy föllépése után, 1853. január 19-ikén kezdi Boller bécsi egyetemi tanár felolvasni ama nagy érdekű tanulmányait, melyek ez időtájt aránylag legtüzetesebben foglalkoznak a magyar összehasonlító nyelvészet részletes kérdéseivel. Ezekre e helyütt kiterjeszkedni annál inkább kötelességünk, minthogy eddigelé nyelvészeti irodalmunkban nem nyerték meg azon méltatást, melyet megérdemlenek. Boller nyelvészeti tevékenysége úgy látszik nincsen összefüggésben az ekkor épen megindult magyar nyelvészeti mozgalommal, legalább első felolvasásában nem tesz róla említést s mint a legújabb magyar nyelvészeti irányt csupán Horváth Istvánét ismeri,

kinek eszméit kiméletlenül ostorozza s a tudomány parodiájának tartja. »Efféle balgaságok ellenében« — így szól — »kötelességünké válik a szakértő közönséget a valódi tényekre ráutalni, hol ugyan nem találkozik nagy meglepetésekkel, de igenis a prózai igazsággal.« *) Első értekezésének címe: »Die finnischen Sprachen«, melyben egy magyar-ugor összehasonlító hangtan összeállítását kísérli meg. Hogy a hang-megfelelések szabályait kikutathassa, előbb szóegyeztetéseket állít föl, melyekben a magyar nyelvet pusztán az ugor csoport tagjaival hasonlítja; mert meggyőződése szerint a magyar ide csatlakozik legszorosabban, bár megengegyi, hogy általános altaji nyelvhasználat sem volna haszon nélküli jelen vizsgálatánál. Helyes észrevételei közül kiemelhetők, hogy a mordvinban a szókezdő mássalhangzó-csoport csak másodlagos fejlődés, hogy az ugor nyelvek szókezdő *k*-ja a magyarban *k*, *h*, szó közepi ugor *d* = *l* és *z*, valamint *mg*, *nd*, *mb* = *g*, *d*, *b*, továbbá hogy a finn *h* szókezdő eredetibb *s*-nek felel meg (mire példái: *savanyú*: f. *hapain*, *serken*: f. *herää*). Hypothetikus következtetései, hogy magy. *v* szemben állhat a szó kezdetén ugor *k*-val (f. *kuro*: magy. *varr*-, zürj. *vur*-), hasonlóképen, hogy magy. *cs* = ugor *k* (f. *kiiltä*- fényleni: *csillog*-), magy. *sz* = finn *j* (*szak-ad*: f. *jaka*- oszt), magy. *f* = oszt. *j* (*fa*: oszt. *jūχ*). Számos helyes szóegyeztetése közül kiemeljük a következő újabbakat: *h o s s z ú*: f. *kauka*, *h a t t y ú*: oszt. *χōdañ*, *k e s e r ű*: cser. *kača*, *l e g*: f. *liika*, *b o g y ó*: f. *marja*, *g y ö k é r*: f. *juuri*, *s z é g y e n*: f. *häpiä*, *f a g y ú*: oszt. *polt*, *h á l*:- oszt. *χōd*-, *h a m u*: oszt. *χōjem*. Ezen első tanulmányán kívül, Boller még csak egyszer foglalkozott részletesen ugor hangtani kérdéssel, még pedig a következő 1854. esztendőben, midőn a finn mássalhangzógyengülésről értekezett. Terjedelmes munkásságának többi részét az ugor, illetőleg altaji nyelvek alakjának terén tett kutatásai töltik be, melyek számbavehető adatokul járulhatnak egyik legfontosabb jelen nyelvészeti teendőnkhez, az összehasonlító magyar nyelvtan szerkesztéséhez. Már 1853-ban megírta az ugor nyelvek névragozásáról szóló

*) Lásd: Sitzungsberichte der phylosophischen-historischen classe der kais. akademie der wissenschaften in Wien. 1863. évf. X. köt. 29. l. — Itt jelentek meg Boller többi tanulmányai is.

tanulmányát, melyet a következő két évben az ugor igeragozásról s különösen a tárgyi igeragozásról szóló cikkei követnek. *) Általános altaji téren mozog 1856-ban megjelent »Die Wurzelsuffixe in den Ural-altaischen sprachen« és »Vergleichende Analyse des magyarischen Verbums« műveiben, melyekben először jön tudatára azon, a későbbi kutatásoktól sokszor igazolt ténynek, hogy az altaji nyelvekben sem lehet az egy nyelv körében kifejthető legrövidebb szótót azonosítani a gyökkel, mert gyakran az ilyen szótó is már képzővel van ellátva. Ennek példáiúl felemlíti a magy. *kér-* és *vét-* igéket, melyek a magyarban nem elemezhetők tovább, ellemben az altaji nyelvek világánál képzett szóknak mutatkoznak. Az utóbb nevezett munkának tulajdonítható azon fontos felfedezés is, hogy a magyar hosszú magán- és mássalhangzók általában mássalhangzókopás, illetőleg pótló nyújtás folytán keletkeztek, minek igazságát e helyütt számos példával bizonyítja. »Zur magyarischen Etymologie« értekezésével (1855.) a magyar szótóveknek altaji alapon való elemzését kísérti meg, mely vállalata bár a kellő előtanulmányok hiányánál fogva, kissé korai volt, még sem tekinthető egészen érdem nélkülinek, mert sok olyan eszmét vet fel, melynek a későbbi módszeres altaji nyelvhasználás hasznát veheti. Ilyen pl. az *ajtó* szó etymológiája, melynek gyökéül helyesen tekinti (az oszty. *oñ* : mündung szó alapján) az *aj-*, eredetileg *añ-* alakú szótagot s veti egybe a jakut *aña-*, mongol *angghaicho* 'nyitni' jelentésű szók alaprésszével. Az altaji összehasonlító alaktanba vágó cikkei még a »Die Pronominal-affixe« és »Die Übereinstimmung der Tempus- und Moduscharaktere in den Ural-altaischen Sprachen« címűek is, melyek közül az utóbbi arról nevezetes, hogy ebben vonja be Boller először az altaiség körébe a japáni és aino nyelveket. **) Mind e munkák teljes színvonalán állanak a kornak, melyben íródtak, s ha ma mindemellett nem tarthatók kiváló értékűeknek, az csak annak tulajdonítható, hogy azóta az

*) E felemlített értekezések címei: Die Consonanten-erweichung, 1854. — Die Declination in den finnischen Sprachen, 1853—54. — Die Conjugation in den finnischen Sprachen, 1854. — Die objectiv Conjugation in den finnischen Sprachen, 1854.

**) Ezen tarthatatlan eszméjéről részletesen értekezik egy, az utóbb nevezett cikkekkkel egy évben (1857-ben) megjelent értekezésében, melynek címe: Nachweis, dass das Japanische zum ural-altaischen stamme gehört.

altaji összehasonlító nyelvészet módszere óriási mértékben jobbult, s az egyes nyelvek anyagának ismerete is tetemesen gyarapodott.

Míg hazánkban Hunfalvy, Németországban Schott és Boller ébresztenek általános érdeklődést az altaji összehasonlító nyelvészet iránt: a távol Britanniában is megszólalt egy hatalmas hang, mely a tudós világ figyelmét e tárgyra felhívja. E hang az oxfordi egyetem híres tanáráról, Müller Miksától ered, ki egy Bunsenhez írott levél alakú értekezésében *) új eszmével lép fel a magyar nyelv rokonsági körét illetően. Ez a turáni nyelvrokonság eszméje, mely szerint a magyar nyelvnek még az altajságnál is szélesebb rokonsági köre van, a mennyiben vannak nyelvek, melyek az altajsághoz szorosabban csatlakoznak, mint bármely más, pl. sémi vagy árja nyelvcsaládhoz. E nyelvek, melyeket Müller az altajsággal együtt *n o m á d f o k o n l e v ő k*-nek, vagy *t u r á n* csoportbelieknek nevez (ellentétben a *c s a l á d i f o k o n l e v ő* sinaival s az állami fokon levő sémiséggel s árjasággal) négy csoportba osztanak, u. m. 1. *t a j i* csoport (Sziám nyelvei), 2. *m a l a j i* cs. (Australia nyelvei), 3. *b h o t i j a* cs. (Tibet és Bhotan nyelvei), 4. *t a m u l* cs. (Dekhan nyelvei). Minő értéke van nyelvtudományunkra nézve ezen új eszmének, kifejtette szépen Hunfalvy egyik könyvismertetésében (Nyelvtud. Közl. II: 381. l.), melyre való hivatkozással itt egyszerűen csak a végeredményt jelentjük ki. Ez t. i. a következő: minthogy az úgynevezett turáni nyelvek nem mutatnak annyi lényeges egyező vonást, mennyiből ezen nyelvek közös eredetét következtetni lehetne, a nyelvtudomány mai fejlődése és eszközei mellett még nem számolhat velük; azomban nem sorozza a lehetetlenségek sorába, hogy valamikor sikerül majd bevilágítani a nyelvrokonság ezen leghomályosabb rétegébe is. A magyar, illetőleg altaji összehasonlító nyelvtudomány pedig mindenesetre sürgősebb feladatának ismeri a biztos rokonság terén kutatni, hol különben még a legfőbb feladatok megoldása is hosszú évtizedek buzgó munkásságát kívánja.

Az ötvenes évek altaji nyelvészeti munkásságában még

*) A munka, melyben e levél közölve van: *Outlines of the philosophy of Universal History, applied to language and Religion*, by Christ. Charles Josias Bunsen. 1854.

legmaradandóbb becsű az, melyet Orosz- illetőleg Finnország tudósai fejtenek ki. Természetesen nem értjük itt a szorosan vett összehasonlító vizsgálódást, mert e tekintetben vannak egyesek, pl. Europäus, kinek ide vágó munkáira nagyon is ráfér a gáncsszó — hanem értjük azt a munkásságot, mely az altaji nyelvek grammatikai és szókincsbeli megismertetését tűzte ki célul. Castrénnek jó részben Schiefner gondozásával megjelent hagyományai, melyek az osztyák, cseremisz, szamojéd, kojbal-karagasz, burját és tunguz nyelveket tárgyalják megbecsülhetetlen kincsbányák nyelvészetünkre nézve. Kiváló dicséret illeti Wiedemann és Ahlquist működését is, kik közül amaz az észt, erza-mordvin, cseremisz, zürjén és votják nyelveket dolgozta fel eddigelé a lehető leglelkiismeretesebb philologiai munkával, emez pedig a moksa-mordvint s egy két év előtt megjelent művében az osztyáknak egy dialektusát. Nagy érdeklődéssel várhatjuk különösen Ahlquist ezutáni munkáit, melyekben három urali utazása eredményeit, köztük a vogul nyelvre vonatkozókat adja ki. A török nyelvek terén legkiválóbb munkát alkotott Böhtlingk »Über die Sprache der Jakuten« művében, mely valóságos ideálja lehet minden altaji nyelvmunkának. Ezeken kívül még egész hosszú sora van az érdemesnél érdekesebb műveknek és íróknak, mely utóbbiaknak nyelvészetünkbe vágó munkássága jobbra orosz nyelven történvén, napról napra érezhetőbbé válik, hogy a magyar összehasonlító nyelvészet munkása nem lehet el az orosz nyelv tudása nélkül.

Míg az altaji összehasonlító nyelvészet, ezen specialis magyar nemzeti tudomány európai érdekűvé válik: itthon is siker koronázza Hunfalvy tevékenységét. Lassanként egész kis köre a nyelvészeknek csoportosul köréje, kik között ott látjuk legelsőnek is Fábrián István-t, az első magyarúl irt finn nyelvtan s több értékes nyelvészeti értekezés szerzőjét, továbbá Riedl Szendét, Imre Sándor-t, Torkos Sándor-t, mint a »Magyar Nyelvészet« legkiválóbb munkatársait. 1862-től kezdve az akadémia megbízásából a »Nyelvtudományi Közlemények«-et szerkesztette, melynek első sorban feladata az altaji összehasonlító nyelvészet művelése. Nem lehet célunk e helyen azon óriási tevékenységet méltatni, melyet H. e folyóirat

terén fejtett ki, s csupán annyit akarunk még befejezésül megjegyezni, hogy miután ezen munkássága által a tőle megkezdett nyelvészeti irány jövőjét minden időre biztosította: hozzá fogott azon másik nagy feladathoz, melyet amaz 1851-iki január 18-án tartott felolvasásában élete második céljául jelölt ki, — a magyar őstörténet kutatásához. Azt a vezérszerepet pedig, melyet ő a magyar nyelvészet terén húsz éven át oly dicső eredményekkel viselt egy méltó utódnak adta át, kiről teljes nyugodtsággal mondhatta el, hogy összehasonlító nyelvészetünk további nagy feladatainak megvalósítására nálánál »képesebb ember nincs«. E férfiú, kinek munkásságáról jövő czikkeinkben tüzetesen kívánunk szólni, **B u d e n z J ó z s e f** volt.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MÁSSALHANGZÓK DISSIMILATIÓJA A MAGYARBAN.

II.

Múlt alkalommal a folyékony hangok okozta dissimilatióval végeztünk. Van azonban még egy másik hangcsoport, mely szintén nehezebbre esik a nyelvnek, és azért dissimilálódik. Ezek az explosiv vagy záró hangok. A dissimilatiónak e másik faja tehát azokon a szókon áll be, a melyekben vagy kemény vagy lágy, vagy pedig kemény és lágy explosivák találkoznak össze. Ez utóbbira, nyelvünk asszimiláló természeténél fogva kevés példa állhat rendelkezésünkre, de meg általában magára az explosiv hangok dissimilációjára is sokkal kevesebb esetet találtunk, mint a folyékony hangokéra. Ennek talán okát is lehetne adni. Az explosiv hangok különösen a nasalisok mellett igen könnyen elváltozhatnak, egymással felcserélődhetnek, és e sajátság melynek első sorban physiologiai oka van, dissimilált példáinkon is visszatükröződik. Nyelvünk régibb korában az ugor nyelvek tanúsága szerint, a szóközépi explosivák mellett rendesen meg volt a nasalis, és nem lehetetlen, hogy sok explosiv cserénk még ezen korból maradt fenn. Ilyennek tartható *sugár*-nak *sudár* változata, mely egy eredeti *s_ungara* alakra vihető vissza. De még más eseteket is kell figyelembe vennünk. A nasalison kívül más consonan-sokkal is lehetnek az explosivák egy bokorban, s ezeknél

a beállott hangváltozás a hangbokor nehéz kiejthetéséből is magyarázható. Így mondanak *sikpa* helyett *sikmát*, *bakpa* helyett *bakmát*; és ezen alapon magyarázható a göcseji *röptön* alak a *röktön*ből. E hangváltozások az assimilatio egyik fájához tartoznak. Példáink egyik, habár kisebb részénél a fentebbi okoknál fogva nem is dönthettük el hogy a hangváltozások első sorban a hangbokor nehezen kiejthető voltából magyarázhatók-e, vagy talán az ismétlődő explosivák is hatottak a hangsor átalakulására. Magánhangzók mellett levő explosiváknál e kérdés természetesen kevésbé jogosult, s törvényünket is jobbra az ilyen példákra alkalmaztuk. De lássuk az eseteket.

B) Explosiv hangok.

A dissimilatiót okozó explosiv hangok ép úgy változnak, mint a liquidák és nasalisok. Vagy is egy hangsorban összekerülő két *k* közül az egyik, vagy előrehatólag vagy hátrahatólag váltakozhatik hol *t*-vel, hol *p*-vel ép úgy a lágy *g* is vagy *d*-vel vagy *b*-vel. Ha pedig két *t* fordul elő egy szóban, az egyik vagy *k*-ra vagy *p*-re változik, a *d* is megfelelően vagy *g*-vel vagy *b*-vel cserélődik fel. Végül két egymást követő *p* egyike vagy *k*-val vagy *t*-vel váltakozhatik, ép úgy a *b* vagy *g*-vel vagy *d*-vel. Ha pedig kemény és lágy explosivák kerülnek össze egy szóban, a megfelelőleg elváltozott hangok is vagy kemények vagy lágyak lesznek, még pedig a kemény helyébe kemény, a lágy helyébe meg lágy explosivák lépnek. Ezek a magyar dissimilatio összes esetei. Ime az egyes példák.

1. K. G.

α) K. Két egyhangsorbeli gutturalis explosiva közzül az egyik vagy *t*-re vagy *p*-re változik.

1. K-ból a következő szókban válik dissimilált *t*
a) *Hátraható* dissimilatiót az összehasonlító nyelvészet a következő szókban mutatott ki: *telek*. E szónak a zürj. *köl*, oszt. *kel*, *kol*, vog. *kuali* tanuságai szerint a magyarban is *k*-val kellett kezdődni, de a hozzájárult *-ke* diminutiv képző dissimilatiót okozott és *kelke*-ből *telke* lett. Hasonló ehez *torok* szó, melynek változatai a finn *kurkku*, mordv. *kurga*, zürj. *gorš*, lp. *karas* a *k*-s kezdetet tüntetik fel eredetibbnek s azon kívül is etymonja egy eredeti hang-

utánzó *k_r*-ban keresendő (l. Ugor Szótár 252. §.) Eredetibb *öklík* alakját őrizte meg a Balaton vidéki tájszólás az *ötlik* szónak: „*ki-öklík* a bor a csutora száján”. II:93; ezt az Ugor szótár is igazolja, midőn egy *j_stk_s* alapalakból magyarázza az *öklík*, *ötlik*-kel összefüggő *öklel*-t is. Nyilván dissimiláció változtatta a *köldök*-beli első *k*-t *t*-vé a *tüdök* szóban Ny. II:377, továbbá a tájszótárbeli *libitóká*-ban, melynek általánosabb neve *libikóka*. A persa eredetű *destmal* „keszkenő” a magyar régiségben *teztemen* alakban fordul elő, melyből később dissimilatio útján *keztameny*, *keztemény* lett RMK. III:415. b) *Előreható* dissimilatio volna a *bokréta* szóban, melynek Munkácsi a *bokor*-ból tovább képzett **bokréka* eredetibb alakját vesz fel v. ö. *csukorék* innen: *csukor* NyK. XVII:88. Ha kemény és lágy gutturalis hangok vannak egy szóban, akkor az elváltozott hang a réginek jellemét örökli. Ilyen a *nyikorognak nyitorog* alakja Ny. VI:343, és ilyen a *kirurgus* népies változata: *tilógus*; mindkettőben hátraható dissimilációval. A finn nyelvben is ilyen dissimilatiót mutat a *kynkkä* „stumpf” szó, melynek *tynkä*, *tyнке* változatai is ismeretesek. MÜg. Sz. 252. §.

2. A következőkben *p*-vel cserélődött fel a *k*. *Hektika* a köznyelvben *heptiká*-nak hangzik hátraható dissimilációval épen olyan módon mint *lektiká*nak „kétkereű kocsí” dialektikus *leptika* alakja magánhangzóbeli assimilációval. Ny. II:560. Dissimilációnak tekinthető a *kedig*-nek *pedig* változata is, s ilyen a *karakán*, *kolokány*-nak *porokány* változata Ny. III:458. A székelységben egy horog forma eszköznek *kankó* és *kampó* a neve. Valószínűleg összefügg a *kankalék* szóval is, és így az utóbbi alak dissimiláltnak tekinthető. Ny. V:515.

β) *G*. Ez a hang is ép úgy mint kemény megfelelője vagy *d*-re vagy *b*-re változik.

1. *D* lesz belőle a következő példákban még pedig *hátraható* dissimilációval: *görgicse* „gründling” melynek Miklosich *dörgicse* alakját is ismeri*), és a szb. *grgeč* alapján az előbbi alak vehető fel eredetibbnek. *Hengergőz* helyett van a következő alak: „êrűnnen is meg ârunnan is *hengerdőz* meg háromszor” Ny. X:328. Ugyanezen alaknak van még egy másik változata is *hentereg* előre ható

*) A magyar nyelvbeli szláv szók. ford. Szarvas Gábor Ny. XI:168.

dissimilációval. Ide tartozik az *ingerked*nek is *inđerked* változata. Ez utóbbi három példánál megjegyezzük, a mit fentebb is érintettünk, hogy a gutturalisnak dentalissá változtatására a nasalis is befolyhatott. A mai *daganat*-nak megfelelőleg közönséges a codexek nyelvében *dagonag*, nem lehetetlen hogy dissimilatio hatása folytán változott el az eredetibb *g*, más *-at*, *-et* végű nevek analogiájára.

1. A *g*-vel *b* cserélődött a következő példákban: *izgába* „galyiba, zavar“ e helyett *izgága*, (Sándor I. szótára); dissimilatio támadhat a *g*, *gy* betűk közt is p. *gyömből* a *gyöngöl* helyett NyK. II:376, mely metathesis útján *göngyöl*-ből változott el; ez utóbbi példák *előrehatólag* dissimilálódtak. Az *ábaskodni* szó ellenben *hátrahatólag* dissimilálódott *ágaskodni*-ből, melyben már kemény és lágy explosiva találkozott össze. Sándor I. szótárában a latin *galgula* mellett egy *galbula* mellékalakja is fel van említve; nem lehetetlen, hogy a „*gáborka* madár“, melylyel a *galbula* fordítva van, a latinból származott népetymologia közvetítésével.

2. *T, D.*

α) *T*. E hangnak *k*-ra való változására összehasonlító nyelvészetünk a következő adatokat nyújtja: *tekint* ebben *tet* v. ö. zürj. *tīdal*-, finn *tähte* (ebben hogy *tetszik*) az alapszó, mely a momentán *tekint* igében *tek*-ké dissimilálódott MÜg. Sz. 221. §. Másik az *okád*- mely a vog. *ājt*, oszt. *āxt* alakok tanúsága szerint egy eredeti *ot*-, tehát *otád* alakra utalnak v. ö. magyar *útál*, mely ugyanazon töből való. MÜg. Sz. 920. §. A *türtöztet*, mely valószínűleg nem egyéb, mint a *tartóztat* felhangú párja (Ny. I:327.) *türköztet* alakban is ösmeretes a nép ajkán. Aligha 'nem ilyen a viszony a *tartli* vagy *tarkli* kártyajáték nevei közt, az újabbkori *dargli*-ban a *r* hathatott lágyítólag a mellette levő kemény explosivákra. Hogy *t*-nek *p*-re dissimilált alakjára nem találtunk példát, ennek oka a physiologiában keresendő. A *t* sokkal közelebb áll a *k*-hoz mint a *p*-hez s így inkább az előbbi hanghoz hajolt. Ugyan ez az eset forgott fen az *r:n* hangváltozásnál is.

β) *D*-nek *g*-re változása még pedig a) *előreható* dissimilációval a következő esetekben állott be. A *kisded* szónak *küsdeg* alakja is van: „vót egy felesége, s egy szép állat

szép *küsdeg* leánkája“ Ny. X:40; ilyen továbbá a német *betstunde*-nak *bécstung*-ra változása a katona nyelvén Ny. V:331. b) *Hátraható* dissimilatio van a *guvad* szóban e helyett *duvad*: „*guvad*t szemű béka“. Vadr. 550. A tájszótárbeli *angalit*nál, mely a közönségesebb *andalit* elváltozott alakja, ismét tekintetbe kell vennünk a nasalis hatását. Az a körülmény, hogy *kenig*, *tenig*, *penig* alakok mellett *kedig* és *pedig* van csak, *tedig* meg nincs, szintén dissimilatio hatása mellett bizonyít.

3. P. B.

a) *P*. A labialis explosiva vagy gutturalis vagy dentalis explosivává dissimilálódhatnak.

1. *P*-ből *k* válik a következő szókban, még pedig a) *előre ható* dissimilatióval: *paplan* helyett *paklan* Ny. VII:352; *préczeptor* helyett *préczektor* Ny. VIII:69. A *paroplit párokli*-nak is mondják Ny. II:373. b) *Visszaható* dissimilatióval meg a következőkben történt hangváltozás: *kalajbász* e helyett *palajbász* Ny. IX:504; a *paraplinak* nemcsak *párokli* hanem *karapli* változata is hallható Baranyában.

2. *P*-ből dentalis explosiva is válhatik. a) *Előreható* dissimilatio van a következő példákban: *pipacs* helyett *patacs* Ny. I:331; *pámpolódni* „rixari, altercari,“ ez igének Pápai Páriz szótárában *pantolódni* alakja van felemlítve. A *batka* szóban assimilatio is, dissimilatio is történt egyszerre. A szó alaprésze a szláv *bob* „bohne“ jelentésű szó, melyből kicsinyítő képzővel *babka* és ebből ismét az assimilált *bapka* keletkezett. Az ajakhangok (*b*, *p*) dissimilatioja *batká*-ra változtatták a *bapkát*, melynek már Sándor Istvánnál „obulus, semidenarius hungaricus“ jelentése van. A *bakma* szó, mely nyilván összefügg a *bapká*-val, ennek metathetikus **bakpa* változatából keletkezhetett v. ö. *sipka* és *sikma*. Valószínűleg dissimilatio változtatta a *pipike* „kakas“ szót *pityké*-vé **pitike* helyett „kút aggyál nekem vizet; vizet adom pitykének“ Ny. V:226. „A reformatus gyerekek úgy hívik *pityke* a kakast“ jegyzi oda magyarázónak a közlő. (u. o.) b) A következőkben *hátraható* dissimilatio történt: a *próba* sok helyt *tróbá*-nak hangzik: „*mégtróbálok* mán én is ur lenni.“ Ny. VII:519. Nem lehetetlen, hogy a

Sándor I. szótárabeli *baraboly* és *turbolya* „peperi” jelentésű szók elváltozott alakok.

β) *B.* *E* hangnak csak *g*-re változására van példánk *d*-vel váltakozó alakjára ugyanabból az okból nem találunk esetet, a melyet már fentebb említettünk. a) *Előrehatólag* dissimilálódott a *b* a következőkben: *bingó* e helyett *bimbó*, ugyancsak ennek *bingyó* változata is ösmeretes: „egör *bingyó*, kecskerágó, jaj mijen nagy az a hágó.” Kriza. 85; *biblia* helyett *bigliát* mondanak: „az ördög *bigliájából* kerüle ki rájuk az áadás”. Ny. IV : 32. Göcsejben a *bambának banga* neve is van v. ö. *bangó* Sándor Istvánnál. Ugyancsak Sándor szótárából való a *bugolya* „bóbita, bób, bub” jelentésű szó, és nem lehetetlen hogy egy *bub* alapszónak tovább képzett alakjából (**bubolya*) dissimilálódott a *bugolya* is. Említ a tájszótár egy *bogolyó* „légely, ivó edény” jelentésű szót, melynek ugyancsak ott egy *borboló* „lopó, hégely” változata is van.

Ime a dissimilatio összes esetei, melyeknek számát bizonyára lehetne még példákkal szaporítani. A törvényt magát, hogy könnyebben áttekinthető legyen, a következő táblázatba állítjuk.

I. Folyékony hangok.

Két találkozó *r* közül vagy *l*-re, vagy *n*-re változik az egyik.

<i>n</i>	<i>l</i>	<i>n</i>	<i>r</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>
<i>n</i>	<i>n</i>	<i>n</i>	<i>r</i>	<i>n</i>	<i>l</i>	<i>n</i>

II. Kemény és lágy explosívák.

Két összekerülő *k* közül vagy *t* lesz az egyik, vagy *p*.

<i>n</i>	<i>g</i>	<i>n</i>	<i>d</i>	<i>n</i>	<i>b</i>
<i>n</i>	<i>t</i>	<i>n</i>	<i>k</i>	<i>n</i>	<i>p</i>
<i>n</i>	<i>d</i>	<i>n</i>	<i>g</i>	<i>n</i>	<i>b</i>
<i>n</i>	<i>p</i>	<i>n</i>	<i>k</i>	<i>n</i>	<i>t</i>
<i>n</i>	<i>b</i>	<i>n</i>	<i>g</i>	<i>n</i>	<i>d</i>

A tizennyolcz esetben szabályosan váltakozó liquidákkal és explosívákkal más hangtani törvények magyarázásánál is fogunk még találkozni. A metathesisnél és assimilationnál is kijutott részben a szerepök, sőt az ugor alapalakoknak mai alakjaikra fejlődésében is ép a szóban levő hangok fordulnak elő leggyakrabban.

A dissimilatiónak ez elég szabályosan fellépő esetein kívül vannak a nyelvnek még más módjai is a rossz hangzat elkerülésére. Nem szorosabb értelemben vett dissimilatióval lesz ugyan ezuttal dolgunk, hanem mivel részben abból az okból keletkeztek, mint az eddig kimutatott esetek, legalkalmasabbnak tartom ha e helyen végzek velők. Két ilyen módot használ fel nyelvünk beszéde megkönnyítésére. Az egyik abban áll, hogy a monotoniát okozó hangok egyike egyszerűen elesik, ezek tehát voltaképpen mássalhangzó kiesések. A másik mód meg az, hogy ugyanazon szónak két meglevő változata közül inkább a kevésbbé monotonikusnál, a könnyebben kiejthetőnél állapodik meg a nyelv használata. Nem szabályosan végbemenő nyelvi processuk ezek, és nem is régi keletűek. Megannyian a pszichikai és a physikai mechanizmus együttes működésének eredményei.

I. Az első mód egyes mássalhangzóknak, néha egész szótagoknak az elveszése. Az itt felsorolandó eseteknél tekintetbe kell még vennünk, hogy a hangsornak azonos mássalhangzói közül az egyik többnyire consonans csoportban fordul elő, és így az se lehetetlen, hogy egyik mássalhangzó elveszése első sorban a kiejtés megkönnyebbüléséből magyarázható meg. Ugyanaz a kérdés a mi a nasalisos explosiváknál is fenforog, csak hogy ott a consonans bokor hangváltoztató, itt meg hangelvesztő hatással van. Az ilyen módon kiesett hangok legnagyobb részt liquidák és explosivák de lehetnek más hangok is. a) *Liquidalis* hang esett ki még pedig consonans csoportból a következőkben: *réguta* e helyett *regruta* Ny. IV : 426; *borsporosnak* sokkal ismeretebb *bosporos* változata Ny. II:447. Ép ilyen a *böstörő* vagy *bestörő*: *pistillum* e helyett *borstörő* az első szó rész magánhangzójának assimilatiójával. A katonai *figlimony* a *fliglimony* (flügelmann) helyett való. Egész szótag esett ki a *nyüszüleányból*, mely szintén magánhangzóbeli assimilatióval a *nyoszolyó leány* elváltozott alakja. Vadr: 511. *Nasalisok* is maradoznak el ily módon. A *templomot* sok helyt *teplom*-nak mondják Ny. VII:378; a *szivanó* meg, mely országszerte így hangzik, a *szénvonóból* huzódott össze. E példákban a liquidalis hangok kiesése még magyarázható a dissimilatio hatásából, de már az explosivák jó részénél sokkal

óvatosabbaknak kell lennünk, különösen ha hangbokorban találkozunk velök. b) Az *explosiv* hangok kiesésére példa az *üstént* szó Ny. X:184, melyből szó elején és nem is consonans csoportból maradt el a *t*; a három *t* könnyen adhatott alkalmat dissimilatióra. Szóközépen és hangzóbokorból maradt el a *k* a *másitok* e helyett *másiktok* Ny. VIII:451 és ez *egyitek* e h. *egyiktek* szóban. Ny. VIII:451. *K* maradt el a *mácsikban* is e h. *mákcsik*, és *g* a *vendiség* szóban *vendégség* helyett Ny. III:13. Ez utóbbiakban sziszegő mellől maradt el az *explosiva*. Sándor I. szótárában az *öreg egér* egy egész szótag elhagyásával *öregérré* rövidült. Sziszegő hang maradt el *explosiva* mellől a *zsaku* Ny. V:271. és *trázsál* szóban e helyett *zsacszó* és *strázsál*, aligha dissimilatio következtében. A következő consonans kiejtések, melyek csak dialektikus sajátosságok, már nagyobbára ejtés könnyebbítő okból magyarázhatók meg. Az olyan hatóképzős igéket értem, melyek *d* vagy *t*-n végződő tövükből az utóbbi hangot elejtik p. *horhat* e helyett *hordhat*, *sze-heted* e helyett *szedheted* Ny. III:13; ilyenek még *ahat*, *marahat* e helyett *adhat*. *maradhat* stb. Ny. I:542. A *rohad* is valószínűleg ilyen formán keletkezett a *rothad*-ból Ny. IX:542. A képzőkben levő *t* aligha hathatott dissimilálólág a tövégi dentalisra. Dissimilatio okozta consonans kiesések más nyelvekben is előfordúlnak. Ilyennek magyarázza Curtius a görögnyelvbeli efféle consonans elkopásokat p. ὄρχνη e. h. χορχνη, ἰπνός e. h. πιπνος; szóközépi mássalhangzók mellől: πατρία e. h. φατρία és πτερών e. h. πτετρον.

II. A szavak könnyebben kiejthetésének másik módjára nézve különösen két pont körül forog vizsgálódásunk tárgya. Mindkettőt Riedl Szende hozta először szóba az ikes ígék-ről szóló tanulmányában*). Egyik a *kodík*, *kedik* és *kozik*, *kezik* váltakozása, másik meg az igék 2-ik személyi *l* és *s* képzője. Említ ezeken kívül még több dissimilálnak vélt alakot, p. o. *-lék* és *-dék* váltakozását: *adalék*, *hasadék*; ilyenek tartotta továbbá a *rothanat*, *bocsánat* alakokat, melyeket *rothad*, *bocsát* törzsből dissimiláltat. Előrehaladottabb nyelvtudományunk ezekről kimutatta, hogy semmi közük a dissimilatiohoz. A másik kettőt sem azért említem,

*) Van-e elfogadható alapja az ik-es ígék külön ragozásának.

mintha Riedl értelmében vett dissimilatio volna bennök, hanem mert újabbkori alkalmazásoknál lehetetlen az euphonia hatására fel nem ismerni.

a) Az első eset a *-kodik*, *-kedik* és *-kozik*, *-kezik*, továbbá az *-ódik*, *-ődik* és *-ódzik*, *-ődzik* egymással való váltakozása oly formán, hogy a *z*-s alakok leginkább azon törzsokhöz járulnak, melyekben *t* vagy *d* már előfordult p. *adakozik*, *hadakozik*, *hivatkozik*, *szövetkezik*, *barátkozik*, *avatkozik*, *következik*, *mutatkozik* stb. Ellenben a *d*-s alak leginkább olyan igék után járul, a melyek töjében sziszegő hang van p. *keseredik*, *tanuskodik*, *okoskodik*, *mesterkedik*, *hamiskodik*, *heveskedik*, *veszekedik*, (*veszekszik?*) *szörnyűködik*, *panaszkodik*, *buzgolkodik*, *vitézkedik*, *kérdezősködik* stb. Ezekkel szemben természetes, hogy nem egy példát hozhatnánk fel, melyekben sziszegős tövű igékhez járul a *z*-s képző, dentalisosokhoz meg a *d*-s képző, de tagadhatatlan, hogy különösen újabb alkotású igéknél a szóban levő képzők alkalmazása nagyon alá van rendelve a szótő hangbeli minőségének. Ugy, hogy az *-s*-sel tovább képezett szók után nem nagyon fogunk a *-kozik*, *-kezik* képzővel találkozni p. *tanítóskodik*, *nevelősködik*, *szabóskodik*, *bábáskodik*, *biráskodik*, *betegeskedik*, *uraskodik*, *vakoskodik*, *raboskodik*. Ellenben a *t* képzős nevek után meg sokkal közönségesebb a *z*-s képző p. *íratkozik*, *csalátkozik*, *unatkozik*, *nyíratkozik*, *hívatkozik*, *keletkezik*, *vitatkozik*. Ugyanez történik az *-ódzik*, *-ődzik* és *-ódik*, *-ődik* végű igéknél is. E képzőkben eredetileg más elem a *z* mint a *d*, mindkettő egymástól független képző és így szó sem lehet elváltozásról. De e képzőket különböző értékek elhomályosultával mai nyelvtudatunk egynek vette és alkalmazásukban az euphoniának vetette alá. Az a jelentésbeli megkülömböztetés, mely a kétféle alakú képzők alkalmazásánál tapasztalható, egészen újabbkori és még mindig folyamatban van.

b) Így áll a dolog a második esetre, az igék második személyi *sz* és *l* alakjára is. Összehasonlító nyelvészetünk kimutatta, hogy a voltaképpi 2-ik személy képzője az *l*, míg az *sz* frequentativ képző, mely mint nyomatékosító járulhatott bizonyos esetben az *l* után. Ez eredeti megkülömböztetés csak alakilag maradt fenn, nem pedig jelentés-tanilag, a nép nyelve pedig, mely a két féle ragozást nem

külömbözteti meg, az *l* és *sz* második személyi alakokat a fentebbi módon használja fel. Az *s*, *z*, *sz* végű szótökhöz az *l*-et, egyéb véghangokhoz meg az *sz*-t függeszti. Ezért mondjuk: *hiszel*, *viszel*, *teszel*, *leszel*, *veszel*, *érezel*, *nézel*, *olvasol*, *ásol*, *keresel* a szabály ellenére, és azért mondjuk ezen alakokat: *bomlasz*, *romlasz*, *illesz* stb. Természetes, hogy mint az előbbi, ugy ez a nyelvhasználat se kivétel nélküli. Ugyanaz a pszichologiai momentum működött itt is, mellyel a szorosabb értelmű dissimilatiónál is találkoztunk. A beszéd kényelmessége, az organumoknak lehető kimélése talál magának utat módot, „hogya *száj* alól tegye, vagy könnyebb kiejtetüvé görgítse a mi megerőltető, a mi valamennyire is terhére esik“.

KÚNOS IGNÁCZ.

A MAGYAR NYELV EREDETE.

II.

A ki nem elégtő eredmények után, melyekre Vámbéry magyar nyelvészeti apparatusát illetőleg jutottunk, komoly aggodalommal fogunk azon többi kellékek vizsgálatához, melyek elmaradhatatlan feltételek arra nézve, hogy bárki is döntő szavát hangoztassa a magyar nyelv rokonságának kérdésében. Eszünkbe jut ez alkalommal összehasonlító nyelvészetünk minden eddigi mulasztása, különösen ide vágó szakirodalmunk fogyatéksága. Hiszen e tekintetben a fejlettségnek még azon fokán sem vagyunk, melyen az árja nyelvészet már Bopp korában állott; nem csak hogy nincs egy rendszeres, összefoglaló munkánk, mely akár az ugor, akár a török nyelvek alaktanát összehasonlítólag tárgyalja, hanem maga az egyes nyelvek ismerete is legtöbb esetben csak hézagosan, s még így is csak hosszas és fáradságos kutatással járó szövegtanulmányal érhető el. Még aránylag a magyar részesült legtöbb nyelvészeti méltatásban, melyről még azt is elmondhatjuk, hogy a róla kifejtett ismeretek kényelmesen hozzáférhetők. Midőn azonban azt tapasztaljuk, hogy az új nyelvrokonsági tan hirdetője még erről sem szerzett kellő tudomást, lehetünk-e elég bizalommal az iránt, hogy ama nyelveket, melyeknek tüzetes tudásához nem juthatni amúgy hevenyében, bővebb figyelmére méltatta volna? Pedig kettőt kétségtelen jogunk van

megkövetelni tőle. Az egyik az, ha V. a consensus omnium, még pedig a szakértők consensusa ellenére azon negatív tételt mondotta ki, hogy a magyar nyelv alapjában nem ugor, alaposan ismerje azon okokat, melyek az eddigi kutatókat abban vezérelték, hogy az ő nézetével homlok-egyenest ellenkezőt valljanak. Sőt a dolog természetéből az következik, hogy V. ama nyelveket, melyeket előbb ő maga is a magyar legközelebbi rokonaiul ismert el, még behatóbban kutatta légyen, mint az eddigi nyelvészek; mert neki emezek — szerinte hibás — nézeteit magából a tárgyból merített okokkal kell megczáfolnia; de meg aztán saját nézetváltozását is csak a tárggyal, az ugor nyelvekkel való alaposabb megismerkedés igazolhatja. A másik, mit szintén teljes joggal megkövetelhetünk az, hogy — ha V. az eddigi turcisták ellenére a magyar nyelvet is beviszi a törökség körébe — ugyanolyan tüzetesen mint az ugor-ságot, ismerje a törökséget is, még pedig nem csupán egyes részeire, pl. az oszmanlira s a középázsiai törökségre szorítkozva, hanem teljes körében; továbbá nem annyira gyakorlati nyelvtudással — mert az összehasonlító nyelvész apparatusában ez lényegtelen, másodrendű dolog — hanem valódi nyelvészeti alapossággal, az aprólékosnak látszó körülményeket is megfigyelő éles evidenciával. És hogy e követelményeinkben nem érhet a túlzás vádja, legjobban bizonyítja magának Vámbérynek biztosítása, ki midőn kimondja (219. l.), hogy a mai magyar nyelvben távolról sem ismeri el „azt a szorosnak nevezett finn-ugor jellemet, melyet annak a philologusok több, mint egy század óta tulajdonítanak”: szükségét érzi, hogy az olvasó megnyugtatóra kijelentse, hogy „e kérdés beható vizsgálata után” jutott ez eredményhez s hogy új eszméjének bizonyítékai „mind a két nyelv (t. i. ugorság és törökség) anyagának beható vizsgálata által gyűjtött érvek”. Őszinte elismeréssel hódolunk V. önálló nézetének, ha a tapasztalás is igazolhatja ezen állítását; de ha nem, úgy minden mély tisztelet mellett is, melylyel e nagynevű író személye iránt tartozunk, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy tudományos kérdésben ily eljárás nem nevezhető lelkiismeretességnek, s épenséggel nem illő egy Vámbéryhoz.

Lássuk tehát V. önálló, azaz nem mástól idézett

nézeteit mindenelőtt az ugor nyelvekre vonatkozólag. A 227. lapon, mint a magyar nyelv törökségének egyik leg-hatalmasabb bizonyítékát, ezt a merész állítást olvassuk: „az önhangzó-illeszkedés meg van tartva a törökben és magyarban, míg a finn-ugorban hiányzik“, a 228-ik lapon pedig egész szörnyűködéssel van elmondva, hogy hogyan is állíthatja Donner azt, „hogy az önhangzó-illeszkedés a finnben, karjalaiban és a dorpáti észtben következetesen keresztül van víve“. V-nek ezen új s fontos felfedezéséért mély hálával tartozhatnék a tudomány, ha már maga is nem nyujtana adalékot, melylyel saját tételének igazságát megczáfolhatni. A 226. lapon ugyanis föntebbi állításának következő változatát találhatjuk meg: „Az önhangzó-illeszkedés a magyar és török nyelvekben következetesen keresztül van víve, míg a finn-ugor csoport nyelveiben nem található fel ily mértékben“, miből mindenestre következik annyi, hogy bizonyos mértékben mégis van illeszkedés a ugor nyelvekben is, vagyis hogy a 227. lap „hiányzik“ kifejezése nagyon is messzire vetette a súlykot. Felesleges időpazarlásnak tartanók e helyen azt bizonygatni, hogy az ugor nyelvekben is van vocalis harmonia; a ki csak valaha egy finn nyelvtanba belenézett, tudhatja, hogy a finn hangzóilleszkedési törvény ép olyan, mint a magyaré, vagyis hogy a képzőknek és ragoknak magas- és mélyhangú alakjai vannak s hogy a szótőben, ha az magashangú, csakis magas hangok fordulhatnak elő, ellemben ha mélyhangú, úgy a mély hangokon kívül még *e* és *i* is (v. ö. magy. *világ*, *virág*, *csillag* és *velág*, *verág*, *csellag*). A mordvinban és cseremiszbén is vannak páros alakú módosító és viszonyító elemek, s teljes positivitással ki lehet mutatni, hogy a rendes magánhangzói illeszkedés megvolt a többi ugor nyelvekben is, bár most az ez iránt való nyelvérzék megromlott. Különben az a nagyratartott következetesség a török nyelvekben sincs meg mindenütt úgy, a mint azt V. hiszi; a csuvasban csak úgy hemzsegnek az efféle szók, mint *pornä* : ujj, *χollän* : csendesen, *joplä* : gezwirnt, *jori* : berühmt, *vornehm*, *oreñ* : savanyú tej, iró, *annä* : anyám; a kojbalban is sűrűn fordulnak elő ilyenek : *ôrte* : mitte, *urerben* : ich giesse, *at'ind'än* : barmherzig, *ârgalîrben* : ich reinige; kazáni tatár szók : *karendäş* : test-

vér, *miña* : nekem, *siña* : neked. — Egy másik nagyhatalmasság a török-magyar nyelvrokonság bizonyítására, hogy az ugor nyelvek „némelyikénél” kettős mássalhangzók fordulnak elő szókezdőkül; mert ez V. szerint „oly jelenség, mely a török és magyar nyelvek terén hallatlan, sőt egyáltalában lehetetlen” (229. l.). Hogy melyik azon „némely” ugor nyelv, mely ezen antimagyarismus bűnében leledzik, kitűnik legott a további fejtegetésben: „olyan szavakat”, — mondja V. — „mint *krandaš*, *tran*, *pran* stb., melyeket Budenz mordvin közleményeiben felemlít, a török vagy magyar nem tud kimondani, mert kettős consonnanssal kezdődő szavak az utóbb említett népek nyelvében soha sem fordulnak elő”. Az egész dologban pedig az a legnagyobb különösség, hogy épen azon török nyelvek, melyekről V. azt mondja, hogy bennük két mássalhangzós szókezdet „hallatlan, lehetetlen”, voltak befolyással arra, hogy az ugor hangbeli viszonyokkal ellenkező két mássalhangzós szókezdet egyes mordvin szókban kifejlődhetett. E tüneményt. i. a mordvin, illetőleg török hangsúlyra vezethető vissza. Tudvalevő dolog, hogy a törökségben a szó utórészén van a hangsúly, ezért igen könnyen megesik, hogy a hangsúlytalan első szótagban levő könnyű hangzó (*i*, *i*, *e*) kiesik. Bálint egész fejezetet szentel e hangtüneménynek kazáni tatár grammatikájában (18. l.), hol meggyőződhetünk, hogy az efféle alakulások, mint *kše* : ember, *pšer-* : főz, *pčak* : kés, *sra* : sör, *blar* : ezek, *bžau* : borju, épenséggel nem oly hallatlanok a törökségben, mint V. állítja. Még több példát nyújthat erre a csuvas, hol csak a *k* betűben ezeket találjuk: *klar-* : kivesz, *kletke* : körperbau, *krače* : hart, *kräk* : rabló, *krü* : sógor, *ktart-* : mutat, *kvak* : kék, *kvar* : szén, melyek közül egyet sem lehet idegennek kimutatni. Visszatérve már most a mordvinra, azt tapasztaljuk e nyelvben, hogy ellenére a magyar, finn, lapp s egyéb ugor nyelv hangsúly-törvényének, nem a szó első részét hangsúlyozza, hanem általában a végső szótagokat, mit csak is a vele állandóan földrajzi és történeti érintkezésben állott törökség hatásának tulajdoníthatunk, annál is inkább, minthogy e befolyás a mordvin szókincsből is kitűnik. Ezen hangsúlyozás eredménye az, hogy valamint a törökségben, úgy a mordvinban is több szónak az első hangzója elidálódott s a szó-

kezdetben mássalhangzó-csoportulás támadt. Világosan kitűnik ez onnan is, hogy az efféle szók jó része egyszerű mássalhangzón kezdődő mellékalakkal is bír, minők *kšte-* : tánczol, *fkä* : egy, *stā-* : varr szók mellett is *kište-*, *ifkä* (*vejke*), *susta-* alakok. Mindennek tudomására V. igen kényelmesen juthatott volna, ha csak futólagos tekintetre méltatja Budenz mordvin grammatikáját, melynek 6. §-a részletesen foglalkozik a tárgyalt hangjelenséggel. De hát úgy látszik, V. maga sem csinál nagy titkot belőle, hogy bizony édes keveset bajlódott az ugor grammatikákkal. Erre bizonyít legalább az, hogy művének azon fejezetében, melyben a magyar-török és magyar-ugor aiaktani egyezéseket mérlegeli, miután azon praejudiciumát megalkotta, hogy az ugor nyelvek alaktana „nem képez határozott egységet”: egész nyugodtsággal kijelenti, hogy az alaktani párhuzamra vonatkozólag leginkább *) a vogulhoz alkalmazkodott (231. l.). Mi adhatott V-nek jogot arra, hogy a nyelvrokonsági bizonyítékok ezen legfontosabb körét így agyonszorítsa, megmagyarázza egyik szerény lap alatti jegyzetében, hol elmondja, hogy Hunfalvy is azt mondja hogy a magyar nyelv leginkább a vogulhoz hasonlít. Ezen okadatolás ugyan már maga is kissé komikusan hat a komoly nyelvészre, de hát még furcsábbak a belőle jogosnak magyarázott egyoldalú eljárás eredményei, minők pl. az az állítás, hogy „a magy. infinitivus végzet *-ni* sokkal közelebb áll a török *-mak*, *-mek*, mint a vogul *-chv* infinitivusi képzőhöz” (236. l.), mintha bizony a zürj.-votj. *-ni* inf. mellett valaha esze ágába jutott volna valakinek ama két alak összehasonlítása. Külömben ama nyugodtságon, melylyel V. az egész ugorság alaktanának számbavételét fölöslegesnek tartja, nincs is mit megütköznünk, ha meggondoljuk, minő biztossággal állít gyakran olyan tételeket, melyekre nézve semminemű alap nem áll rendelkezésére. Ilyenek például, hogy csak néhányat említsünk, hogy „a magyar nyelv a nála nem idegen finn-ugor hangrendszerrel fogva előszeretettel *r*-rel cseréli fel a *z*-t”, (260. l.), vagy hogy „a finn-ugor nyelvek módképzése nincs annyira kifejtve, mint a magyaré” (237. l.), továbbá ezen

*) Ez a „leginkább” nagyon fölösleges szó e nyilatkozatában; mert a többi ugor nyelvek alaktana egy szóval sincs érintve részletesen.

állítása: „a kezdő *b*-nek *m*-mel való váltakozása is sokkal több esetben fordul elő a magyar-törökben, mint a magyar-finn-ugorban“, mikor arra egy biztos eset sincs, hogy köz török *m*-nek *b* feleljen meg a magyarban, ellenben azon több eset közül, midőn ugor *m*-nek a magyarban *b* felel meg a szó kezdetén, V. maga is helyeselt néhányat, mint *bagoly* : vog. *manglā*, *büdös* : f. *mätä*, *bonyolód-* : vog. *muñilt-*, *bő* : lapp *mälked*.

Ime, ilyen az a „beható vizsgálat“, melylyel V. az ugor nyelvek anyagát kutatta; azt hiszem, igen érthető, hogy ennek alapján negativ eredményre kellett jutnia.

Menjünk tovább s tekintsük meg azon mesésen óriási nyelvészeti apparatust, melyről még V. művének megjelenése előtt annyi csodaszerűt tudtak elregélni a lapok; nézzük, mily gonddal fürkészte át V. a török nyelveket, melyeknek terén a magyar összehasonlító nyelvtudomány új épületét felemelni akarja. S midőn ezt tesszük, már szinte látni véljük a megütközés kifejezését olvasóink arczán azon vakmerőségért, hogy még a törökség terén is bizalmatlan-kodunk V. nyelvészeti alapossága iránt, holott még a külföld nagy tudósai is V-t a legkitűnőbb orientalisták közé számítják. Azonban legyen szabad ez ellen megjegyeznünk, hogy mi korántsem vonjuk kétségbe azon nagy érdemeket, melyek V-t, mint a keleti törökség első irodalmi és nyelvi megismertetőjét illetik; sőt arról is meg vagyunk győződve, hogy különösen a csagataj és oszmanli nyelvek gyakorlati ismeretét kevés európai tudós sajátította úgy el, mint ő. De még mindez nem összehasonlító nyelvészeti apparatus; mert ha a gyakorlati nyelvtudást tekintjük irányadóul, akkor a legműveletlenebb görög paraszt nagyobb nyelvész Curtiusnál, s a budapesti egyetemen a török nyelvészet tanszékének leghivatottabb képviselője az akadémiai könyvtár mollája lehetne. Ismételve hangsúlyozzuk, más a gyakorlati nyelvtudás s más valamely nyelvnek linguistiai ismerete; mi csak az utóbbival számolunk s erre nézve igenis van jogunk V. alaposságában kételkedni előre is. Van pedig az ő pár évvel előbb megjelent török-tatár etymologiai szótára alapján, melynek ha néhány lapját is átnézzük, megdöbbentő képét nyerjük annak, hogy minő eredményhez vezet, ha valaki kellő módszer, óvatosság s

előtanulmány nélkül fog egy nagyobb linguistikai feladat megoldásához. Külömben jelen munkája is bőséges adalékot nyújt előbb kifejezett bizalmatlanságunk megokolására, melyekből célunkhoz és terünkhöz képest csak egy-kettőt idézünk. Azt mondja pl. (259. l.), hogy a „szó végző török *j*-nek a csuvasban, valamint a jakutban és uigurban mináig *t* felel meg”. Nem vesszük itt szigorúan a hibás „szóvégző” jelzõt, hanem azt tekintve csupán, mit V. rajta ért,*) azt kérdezzük, hozhat-e fel egyetlen egy esetet is rá, hogy efféle *j*-nek a csuvasban *t* álljon szemközt, nem az-e a rendes szabály, hogy a csuvasban ilyenkor *r*-rel találkozunk (pl. csag. *ajak* láb, jak. *ataχ* : csuv. *ora*; tör. *kij* margo, jak. *kiti* : csuv. *χir*; tör. *kajin* nyírfa, jak. *χatiñ* : csuv. *χorin*; l. több példát NyK. III:242)? — „A kezdõ *g*... a törökben csak az oszmanliban fordul elő” (504. l.) — mondja más helyütt —; mennyire helyes ez a kizáró „csak”, mutatja Ilyminszki értekezése a turkomann nyelvrõl, mely szerint ebben ép úgy, mint az oszmanliban a szókezdõ *g* köztörök *k* ellenében nagy szerepû (l. NyK. XV : 170.). A szókezdõ *p* hangról ekkép szól V.: „az altaji és kelet-turkesztáni nyelvjárások kivételével csak igen ritkán fordul elő” a törökségben (503. l.); pedig Zolotniczki csuvas szótárában a *b* nincs is meg, mint szókezdõ, ellemben van 170-nél több szó, mely *p*-vel kezdõdik. Sajátságos képzete van a *jüχ* : uszik ige *χ*-jérõl, melyrõl — csakhogya magyar *usz*-sz-ével összehasonlíthassa — azt állítja, hogy gyakorító képzõ („az *sχ* a magyarban és törökben gyakorító képzõ” 553. l.), pedig csak pár sorral lejjebb maga is megczáfolja magát, midõn a tör. *üχ*, *üs* : felül szóval családósítja, melynek *χ*-jét csak nem tarthatja frequentatív képzõnek. — Hát ahoz mit szóljunk, midõn V. olyan elemeket tekint eredetieknek a török szókinsben, melyek itt kétségkívül kölcsönvételek, s így a magyar-török nyelvrokonság kérdésében semmikép sem jöhetnek számba, mint alt. *mura* : gyengül, alt. *naji*, k. k. *naiðe* : társ, uig. *bek* : tinta (l. 534, 536, 516. l.), melyek a többi törökségben nem találhatók, s csak ezen dialektusokban fordulnak elő, mint a mongol *maχura*, *najçi* és *beke* átvételei.

*) Érti t. i. az efféle hangmegfeleléseket : oszm. *ajak* : láb ; uig. *atak*, jak. *ataχ*. melyben látni való, hogy a *j* nem szóvégző, hanem ha a szót elemezni akarnók, legfeljebb tövvezző.

Még inkább kitűnik ama fennen dicsőített török nyelvészeti apparatus fogyatékosága, ha V. török-magyar összehasonlító módszerét vesszük tekintetbe. V. igen jól tudja, sőt maga figyelmezteti olvasóit arra, „hogya a hangváltozások törvénye az összehasonlító nyelvtanulmányoknál joggal alapkőnek tartatik“, s mégis oly szabadosságot enged meg magának a hangbeli megfelelések felvételében, hogy nála korlátozó hangtörvényekről voltaképen alig lehet szó. Ennek aztán néha igen furcsa eredményei vannak, melyek közül itt egyet bemutatunk. Ki hinné pl., hogy a magyar *rokon*, *renyhe*, *ró-* (*rov-*), *rüh* szókban többeli elem csupán a *r*, a többi rész pedig: *-okon*, *-enyhe*, *-ov* és *-üh* képzők. Pedig ez V. tanaiból egész világosan következik; ő ugyanis pl. a *rokon* szót a török *uruk*-kal egyezteteti (625. l.) úgy, hogy a török szónak *ruk* része megfelelné a magyar szó *rok* részének, s a török szókezdő *u* csak „önhangzótoldás“ (505. l.) vagy „előhang“ (226. l.), mint V. nevezi. Ámde a török *uruk* szó egész világosan így taglalódik *ur-uk*, melyben *ur* vagy V. szerint eredetileg csupán *r* a *tő* és *uk* a képző, tehát a magy. *rokon*-ban is csak *r* lehet a *tő*, *-ok* vagy *-okon* pedig a képző. A magy. *renyhe* is a kirgiz *ir-en*, vagy az eredetibb *r-en*-nek megfelelőleg így taglalódik: *r-enyhe* (l. 543. l.). Hasonlóképen elemezendők *r-ov-* (*ró*), *r-üh*, *l-ov* (*ló*), *n-öv-* (*nő*), *ny-üv* (*nyű*) a Vámbéry szerint velük azonos elemű török *or-* (543. l.), *ür-ü* (625. l.), *ol-ak*, *l-au* (534 l.) *öñ-* (537. l.) *üön* (573. l.) szavak szerint. Van aztán még egy másik fontos tanúlsága is e tárgyalt szóegyeztetéseknek, hogy t. i. az ő török-magyar alapnyelvben pusztán egyszerű mássalhangzóból álló *l*, *r*, *n* gyökök léteztek, még pedig a lehető legváltakozatosabb jelentésekkel, úgy hogy pl. az *r* gyökből a magyarban *rokon* és *rüh* szók származhattak. Lám ilyen képtelenségekhez vezet V. azon egyetlen felvétele, hogy a török *uruk*, *iren* féle szókban a szókezdő magánhangzó »előhang« vagy »magánhangzói toldás«, mely felvételre pedig ő csak azért szorúl, hogy magyar *r*, *l*, *n* mássalhangzókon kezdődő szóknak is minden áron mását találjon a törökségben. — Más érdekes hang-sajátságok V. török-magyar hasonlításaiban, hogy török *ñ* megfelelhet magy. *r*-nek, mint: tör. *jeñ-* legyőz: magy. *nyer-* (538. l.), v. ö. oszty. *ñer-em-* wegnehmen | magy. *cs.* = tör.

g: *csikland*: oszm. *gizikla-* (562. l.), v. ö. cser. *čigald-* titillare s viszont magy. *g* = tör. *t*: *gugg-*: tör. *čök-* (519. l.), v. ö. f. *kykky* hockende stellung | magyar szókezdő *t* = tör. *j*: *jajči*: *táltos* (385. l.) | magy. *ν* = tör. *r*: *hav* (hó): t. *kar* (525. l.); *sav* (só): oszm. *šor* megsózott (576. l.), v. ö. lapp *sueve* schnee és vog. *šax* só | magy. *sz* = tör. *j*: *űsző*: alt. *uj* (554. l.), v. ö. mord. *važ* kalb | a magyarban sokszor *h* fordul elő olyan szókon, melyeknek török másai magánhangzóval kezdődnek s melyeket teljesebb torokhanggal kezdődő alakra nem lehet visszavezetni: *halk*: csag. *aluk* szomorú (523. l.), v. ö. lapp *suolga* sachte, langsam; *hal-*: tör. *öl-* (523. l.), v. ö. oszt. *χal-*; *hosszu*: tör. *už-un* (526. l.), v. ö. vog. *kosä* cser *kužo*; *hárs*: csag. *arča* (605. l.); ezek ellenében tör. *k* a magyarban elveszhet a szó elején: *ősz* (autumnus): tör. *kös* (542. l.), v. ö. finn *syksy* ősz; *ólom*: tör. *kalaj* (561. l.), v. ö. ugor *ν₂lm₂* | a *b*-nek sem kell sok, hogy a szókezdetről elessék: *rak-*: tör. *barak-* elhagy (543. l.), v. ö. finn *rake-nta* struere; *orr*: tör. *burun* (541. l.); *akar*: tör. *bagar-* kíván (584. l.); *él* (schärfe): oszm. *bile-* élesít, v. ö. vog. *elmi* schneide. S mindezen különös felvétel mellett még az a legsajátszerűbb, hogy V. igazolásra sem méltatja, hogy az illető hangváltoztatás megegyezik azon nyelv természetével, melyre alkalmazza, vagy hogy pl. az *ñ—r* hangváltozásnál a hangbeli átmenet módját kimutassa.

Vámbéry módszerének bírálatában nem akarunk tökélt kovácsolni az affélékből, hogy pl. a magy. *fáj-* és *hajt-* igéket indulatszóknak tekinti s a vogul *pak-* schmerzen és *kujt-* impellere mellett a török *vaj*: óh, jaj és *hajde*: nosza, rajta szókkal egyeztet; továbbá hogy pl. a *kutat* alpjelentéséül az „alant”-ot veszi fel, azért mert a törökben *kot* ilyféle jelentésű (l. 600, 605, 616. l.). Arra sem terjeszkedünk ki, hogy miként idegenít világosan magyar szókat, mint *böjt*, *bűn*, *fal*, *ház*, *imád*, *lomb*, *lyuk*, *teher*, *vad* (a német *bet*-tag, lat. *poena*, ném. *wall*, szláv *vimodli*, ném. *laub*, *loch*, szláv *tera*, ném. *vald* szókkal egyeztetvén össze); s ezzel szemben miként magyarosít világosan idegen szókat mint *csinál*, *kancza*, *zomok*. Hanem csak arra kívánunk rá mutatni, minő ellenmondásokhoz vezet V.-nak azon egy módszertelensége, melyet különösen Budenz ellen írott kritikájának két első fejezetében találunk s mely abban áll, hogy

V. mind az ugor, mind a török nyelvcsoporthoz felhozott egyeztetéseket »egyaránt helyeselhetők«-nek tartja. Vegyük pl. a *szív* szót, melynek ugor etymológiáját helyesli s így kénytelen elismerni, hogy eredetibb alakja *s_zl_zm_z* (*s_zd_zm_z*) volt; ámde ő helyesli saját török etymológiáját is, mely szerint *szív* azonos az oszm. *sev-* »szeretni«-igével (578. l.), melynek V. Etym. szót. 156. cikke szerint is eredetibb *seg*-alakja kimutatható a törökség terén (v. ö. csag. *süj-szeret*, alt. *süg-ünüs* öröm). Ezekből az következik, hogy magy *szív* eredetibb alakja *s_zl_zm_z* is volt meg *seg*- igei *tő* is, mi pedig nyelvészeti absurdum. Hasonló képtelenségek, hogy magyar *haj* (haar) szónak (tör.) *k_zl* és (ugor) *s_zg_z* eredetibb alakjai lehettek volna (523. l.), vagy hogy a »cortex«-jelentésű *haj*nak *k_zt* (tör. *kij*, jak. *kiti* margo, l. 523. l.) és *s_zg_z*, *hív* (hű) szónak *g_zg_z*- (tör. *güven-*, *güjen-*, *gügen-* »bizalommal lenni« 525. l.) és *k_zm_z*, *jov* (jó) alaknak *j_zk* (tör. *jak* 528. l.) és *j_zm_z* lettek volna megelőzői; mert ha egyikből származik a mai magyar alak a másiktól nem származhatik s így lehetetlenség, hogy mindkétféle származtatási mód »egyaránt helyeselhető« legyen. S hogy különben is mily biztos kritériumok vezetik V-t ezen helyességi vagy nem helyességi ítéletek osztogatásában legjobban saját mondásaiból világíthatni meg. Az 528. lapon a magy. *jov* (jó) szónak ugor *j_zm_z*-val való egyeztetéséről azt mondja, hogy ép úgy helyes, mint a török *jak* szóval való egyeztetése, a 612. lapon pedig ezeket olvassuk róla: »A Budenz erőszakolt etymológiája helyett sokkal biztosabb támaszpontul kínálkozik a tör. *jak* gyök«. Egy másik példát szolgáltat a magy *csuk*- és *dug*- török etymológiája, melyek egy eredetibb közös alaknak kétféle változatai, a mennyiben mind a kettő a tör. *tika*- szónak felel meg; ámde *csuk*- az 512. lapon helyeselhető mint ugor szó, ellemben *dug*- az 596 lapon csak török szónak tartható: tehát ugyanegy szó egyik alakjában ugor lehet, egy másikban pedig török, mi épen olyan állítás, mintha azt mondanók, hogy valakinek két édes szülő anyja van. A 636. lapon ezen logikai százszorszép található: »Budenz helyesen ítél, ha a *több* szóban a *tele* alapfogalmát fedezi föl« ez az előtétel, miből mindenesetre következik annyi, hogy V. szerint is a *több* szót olyan szóval kellene egyeztetni, mely

„tele“-t jelent, minő volna pl. az oszmanli *dolu*, melyet V. amúgy is azonosít a magy. *tele* szóval; ámde most jön az utótétel: »de épen azért lehet e kérdéses szót h a m a r á b b a csag. *köb* „számos“ szóval egyeztetni«.

Hát azon eljárásról mit tartsunk, hogy V. török képzőelemeket magyar önálló szókkal egyeztet, hogy pl. a török *-žik*, *-čik* kicsinyítő képzőt a magy. *csekély*-lyel állítja szembe (626. l.), vagy hogy a ritkább tör. *-gina*, *-kine* diminutivumot a már képzett magy. *könnyű* megfelelőjének mondja (568. l. v. ö. vog. *kigne*, oszty. *kēne* leicht). Nem botránkoztató-e, midőn a csag. *-ku*, *-kü* nomen verbalét, mely körülbelül a magy. *-ás* *-és*, *-mány* *-mény*-nek felel meg jelentése szerint (pl. *korku*: félés, félelem, *bergu*: adomány, *ički*: ital) azért mert bizonyos használatban a „kellés, szükségesség“ kifejezésére is alkalmas (mint: *bargu-mtur*: menésem van, azaz: mennem kell) a magy. *kell*-lel rokonítja (530. l. v. ö. cser. *kül-*, votj. *kul-*: kell, szükséges)? Tanúlságosak V. módszerére nézve az ő önkénytelen szócsaládosításai is, melyek t. i. akként származnak, hogy V. ugyanazon török szóval több magyar szót egyeztet, ilyen szócsaládok: *bagoly*, *boka*, *bog* melyek a tör. *bog* rokonai (562, 509, 590. l.) | *áll-*, *él-*, *vál-* (válik vmivé), *val-* (vagyok, van) s V. Etym. szótára alapján még az *ül-* is, melyek mindannyian a török *bol-*, *ol-* létigéből reducálhatók (584, 560, 580, 640, 554. l.) | *alku*, *vall-*: tör. *al-*, venni (585, 556. l.) | *vágy*, *akar*: tör. *bagar-* (639, 584. l.) | *ősz*, *akcsa*, *agg*: tör. *ak* fehér és származéka *akče* fehéres (542, 582, 356, v. ö. Etym. szót. 5. cikk) | *bogyó*, *mag*: kirg. *mug* (590, 617. l.) | *oldal*, *gyanánt*: tör. *jan* (540, 236. l.) | *kevény*, *hív* (hű): tör. *kevez* alapszava (530, 525. l.) | *szunnyad-* és *szűn*: tör. *sün-* elaludni (lángról) (548, 632. l.) | *bonyolod-*, *mony*: tör. *monžuk* alapszava (509, 571. l.) | *ér-*, *ért*, *üres*: tör. *ir*, *jir*: hely (599, 639. l.) | *öcs*, *ős*: csag. *eči*, kirg. *eše* idősb fivér (541, 542. l.) | *iszam-*, *csúsz-*: tör. *kizak* szán alapszava (611, 594. l.) | *hal-*, *öl-*: tör. *öl-* meghalni (523, 561. l.).

Végül legyen szabad ezuttal még csak pár megjegyzést tennünk azon lelkiismeretességre vonatkozólag, melyet V. »A magyarok eredete« művének nyelvészeti részében tanúsít. V. azon sokszor emlegetett negatív eredményét, hogy t. i. a magyar nyelv nem ugor, főkép azon alapon

mondotta ki, hogy »a Budenz által bebizonyítotttnak tartott 996 analógia (értsd: egyeztetés) helyett, alig harmad-része igazolható« (253. l.). Vegyük alapúl saját kritikáját s kérjük igaz-e ezen calculus? Ő 996 egyeztetés közül kiszemelt 663-at; ha V. állítása igaz, akkor ezen 663 czikk-ből a kritika eredménye szerint legfeljebb 221-nek szabad helyeselhetőnek lenni. Ámde V. a 2. kategóriában 210 cikket föltétlenül helyeselt, az elsőben pedig 216-ot szintén föltétlenül, csak hogy azon megjegyzéssel, hogy a mellék felállított török etymologia is helyes. Tehát summa summarum 426 ugor egyeztetést talált helyesnek 237 helytelen ellenében. Vajjon már most 426 egy harmada-e 663-nak, vagy mivel V. a 996 cikkekre összeségben mondja, hogy csak egy harmada érvényes, kérdezzük lelkiismeretesen számolt-e az, ki ezt mondja: $996 - 237 < \frac{996}{3}$ azaz hogy 759 kisebb szám mint 237. — Hasonló calculusa van V.-nak Miklosich-csal szemben is, kinek magyar-szláv egyeztetéseire azt mondja (405. l.), hogy »a 956 szónak legfőlebb egy harmadára lehet mondani, hogy a szláv-ból kölcsönzött magyar szó«; kérjük hát ezen egy harmadon kívül fennmaradó résznek — mondjuk $\frac{4}{5}$ -ére nem lehet-e rámondani szintén, hogy szláv kölcsönszó; a magyar tájszó — mert ilyenek nagyobbbrészt — vajjon nem magyar szó-e s a mennyiben szlávból jött, vajjon nem szláv kölcsönszó-e a magyarban? — V. a 606. lapon mint Budenz 165. cikkfőjét idézi: húr, h u r o k: schlinge. Ez utóbbi szó nincs a *húr* mellé állítva s Budenz nem is állítana olyan szarvas hibát, hogy e két szó egybetartozó volna. — Az 572. l. mint Budenz egyeztetését idézi V. »nap: oszt. *novi* lux, lucidus«. Evvel igen érdekesen árúlja el, hogy nem igen szokta Budenz szótárának commentárjait megnézni, hanem nagyobb kényelem kedvéért csak kikapja azt, mi épen cursiv betűkkel van nyomtatva. A kérdéses hely t. i. Budenznél így van: »a *napo*-bátran az osztB. *novi* lux szóval lehetne egybefogni, ha ennek osztS. alakja nem volna *nevi* és *nogi*, a mely pedig azt mutatja, hogy a *v* itt *g*-ből való« s lejjebb »ezen ki nem elégítő hasonlítások ellenében, most valószínűnek tartom, hogy a m. *nap* . . . az ugor *t_gb_g*- »splendere« igehez tartozik«. — A 623. lapon ismét Budenznek tulajdonít egy szócsaládosítást, melyet B. nem állít szótárában;

t. i. az *öreg* és *örök* szókat, mint a 947. cikkfőket említi, holott a 947. cikkfőben csak *örök* fordul elő. — A 652. lapon a magy. *góbé* tájszót így magyarázza „kopasz, félmeztelen nyak“, ezt a hibáját pedig már Budenz is kijavította egyszer (NyK. X:99.), kimutatván, hogy *góbé* nem *nyak*, hanem *tyúk* jelentésű Somogyban. — Az is jellemző adat arra nézve, hogy mily behatóan ismeri V. kritikája tárgyát, hogy az 584. lapon az *áld*: „sacrificare“ szó tárgyalásánál ezeket mondja: »Budenz az *áld*-dal együvé sorozza a magy. *alkonyodni* szót; de nagyon tévesen; mert ezen ige alapjelentése „alámenni“ (*al* = *alatt*-tól) éppen *áld*-nak ellentéte«. Pedig B.-nél nyoma sincs, hogy valahol a „sacrificare“ jelentésű *áldoz*-t egybeállította volna az *alkonyod*-dal, hanem igenis a MUSz. 733. lapján egy cikk foglalkozik vele, hogy kimutassa, hogy egy másik *áldoz*, mely ezen szólásban él: *leáldozik a nap* (s melynek semmi köze a „sacrificare“ jelentésű *áldoz*-hoz) egy szócsaládba való az *alkonyod*-dal. — A *csús*z szónál Budenz felhossa, hogy az ugor *s.g.*-gyökből *-sk* frequentativ képzővel ép úgy alakult, mint *kús*z az ugor *k.g.*-ből; ebből V. azt okoskodja ki, hogy B. szerint *csús*z a *kús*z-ból változott el s az így nyert *k-č* hangváltozás analogiájára összeveti a *csús*z-t a csag. *kiž*-zel (594. l.). — Érdekes ide vágó példa V.-nak a *fagy* és *fáz* etymológiája ellen mondott kritikája is, mely így hangzik: »Bud. a *fáz*ni és *ég*ni fogalmakat azért sorozza egymás mellé, mivel a szerfölötti hideg és meleg a testre nézve hasonló érzést (?) idéz elő« (642. l.). A dolog pedig úgy van, hogy B. evvel csak megértetni akarja azon pozitív tényt, hogy több ugor nyelv ugyanegy szót használ a fázásra és égésre, így: mord. *pali*- frieren, *brennen*, finn *pale-le*- algere-*pala*- a *rdere*, lapp *pol-tto*- frigore uri: *puole*- *ardere*. Hogy V. ezen pozitív tényeket nem ismeri; az csak abból érthető, hogy midőn B.-nek ugor nyelvbéli adatait idézi, nagyobbbrészt csak az első szót és az első jelentést veszi tekintetbe, a többi pedig mellőzi, esetleg meg sem nézi, mint a jelen példából is látható. Ennél is különösebb eset az, ha V. nem mellőzi az adatot, le is írja s még sem veszi számba ítéletében. Ilyen fordul elő a 640. lapon, hol a magyar *val*-, *vol*-tétige ellenében mint rossz ugor egyeztetések fel vannak

hozva: finn *ole-*, mord. *ule-*, liv *vol-*, zürj. *vil-* s ellenükben mint jó egyeztetés tör. *bol-* a következő commentárral: »A kezdő labialisra vonatkozólag csak a magyar és török példák egyeznek meg«, holott ő maga is felsorolja a liv *vol* és zürj. *vil* labialis szókezdőjű ugor alakokat. — Igen sok megjegyzésünk lehetne a török nyelvészkedésben követett alaposságra és lelkiismeretességre is, de ezuttal csak kettőt említünk fel. Az *ad* szónál (500. l.) V. féllepet azon polemiájával tölt be, hogy »*ada, ata* (adomány) [corr. *adak*: fogadás, ígéret, adomány] etymonjául *at-* ot (név) tekinteni nagyon téves«; ha pedig kinyitjuk Etym. Szótárát s keressük honnan származik hát az a letorkolt *adak*, azt tapasztalhatjuk nagy megütközésünkre, hogy V. a 4. cikkben kétszer is az *at* ,név' szó mellé állítja. — A *fektet, feküszik* cikk birálatában (517. l.) V. következő török szókat hoz fel: »alt. *pök-* lehajol, *pükte-* meghajlít, *lefektet*«. Itt a ,lefektet' másodjelentés nagyon is eltér az első ,meghajlít' értelemtől, mi az idézet megbízhatóságára nézve gyanút ébreszt: pontosabb értesülés végett tehát utána járunk a forrásnak, honnan V. ezen adatot vette. Csakugyan meg is találjuk benne (a »*Grammatika Altaiskavo jazrka*« szótárában) a *pükte* szót ezen orosz szókkal fordítva: *svernut', složit'*. Ámde itt a *složit'* nem jelent ,lefektet'-et, mint V. fordította, hanem = zusammenlegen, mely jelentés igen is illik az első ,meghajlít' értelemhez. V. ,lefektet' fordítása valószínűleg úgy keletkezett ,hogy a *složit'*-ot az orosz *ložit'*-tal tévesztette össze, melynek jelentése: legen, setzen.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A MAGYAR NYELVBELI SZLÁV SZÓK.

Egybeállította: MIKLOSICH FERENCZ.

U.

uborka, ugorka, umorka, buborka: cucumis, gurke. — úszl. *ugorek*, szb. *ugorka* (Ver.); észt *agurk*, *ku'k*. (Fremdw. 134.) † (NyK. VI. 315.)

úcza: gasse. — ószl. úszl. szb. t. *ulica*; rum. *ulícă*; alb. *u'itşë*. Némelyek az *út*-ra: via akarják visszavinni.

800 *udvar*: aula, *udvarol*: servire szb. *dvoriti, udvaronc*: aulicus. — ószl. *dvorŭ*, úszl. szb. *dvor*. Ide tartozik *nádor*-ispán is: palatin, mintegy: *na dvorě županŭ*. A *nádor*-nak ,nagy

úr'-tól való származtatását hangtani és jelentésbeli okokból el kell vetnünk. † (NyK. II:470.)

udvarnok: aulicus, ministerialis; **udvornici** (End. 128., 664., 665.); classis ministerialum regis ecclesiarumque, vulgo udvarnokorum nomine in legibus diplomatibusque cognita (Bart. I. 161, Vö. még 229. 265.); udvarnicales sunt aulae ministri et ei suppeditantes aliquid (MA.). — **dvorňnikŭ**: comes palatii az oláhországi okiratokban, **duornich**: curialis (Lucius okl.); rum. **dvornik**, **vor-nik**: iudex curiae.

ugar: brachacker. — szb. **ugar**, cs. t. **úhor**; rum. **ogor**; alb. **ugár**. † (NyK. II:475.)

ugrál: salire, hüpfen. — ószl. **igrati**. † (Nyr. X:247.)

ugrócz: harlequin, tul. springer. — úszl. **igravec** s e mellett **igre**: spielmann, ószl. **igri**: scenicus.

885 **unoka**, **onoka**: enkel. — ószl. **vŭnukŭ**: mordv. **unyk**.

úr: dominus. — bolg. **urŭ**. **Urŭ** csak a bolgárban fordul elő, a XIV. századbéli Bellum Troianum-ban s vagy eredeti bolgár szó vagy lehet a magyarból is kölcsönözve. † (Nyr. X:352.)

uzsonna, **ozsonna**: vesperbrod, jause. — szb. **užina**; úszl. **júžina**; rum. **užinŭ**, **udžinŭ**, **ožinŭ**, **odžinŭ**. A mrut. **ožona** magyarból származik. † (NyK. II:475.)

V.

vacsora: abendessen. — ószl. úszl. **večerja**.

vacsora-csillag: abendstern (Tsz.). — ószl. **večerŭ**.

890 **vád**: anklage, **vádol**: calumniari (Ver.), anklagen. — ószl. **vada**: calumnia; rum. **vŭdesk**: indico. Vö. Boll. (Sitzb. 19. 313.)

vajda, azelőtt **vajvoda** (Bart. I:237.): dux, **vajvoda**, **vajda**: prorex in Valachia, Moldavia, Transilvania (MA.). — ószl. **vojevoda**: **bellidux**; gör. βοεβόδα (a byzantiumi íróknál vonatkoztatva a magyarokra); rum. **voevod**, **vojvod**, **vodŭ**; alb. **vojvode**; úgör. βοεβόδα. A finn **herttua**: dux = óskand. **hertogi**. (Thoms. 135.)

vályog: kothziegel. — t. **válek**.

vályog: sodrófa, mellyel mángolnak vagy tésztát nyujtanak (Tsz.). — úszl. **valék**, t. **válek**. Vö. az előbbi.

vánkos: kissen. — úszl. **vanjkuš**, t. **vankuš**. (Fremdw. 134.) † (NyK. VI:315.)

895 **vápa**: lacuna, planities depressior (Krsz.), hölung, grube, pfütze, niederer ort, wo wasser stehen bleibt. — ószl. **vapa**: stagnum, mrut. **vapa**: pfütze. † (Nyr. X:353.)

varadics: tanacetum vulgare, rainfarn. — úszl. **vratič**, t. **vratič**, cs. **vrátič**, **vratyč**, lengy. **wrotycz**, hr. **vratic** (tul. **vratič**, **vratika** (Flor.); rum. **feretsch** (Arch. 205.).

varázsol: incantare, zaubern, **varázs**: zauberei, **varázsló** s e

mellett *vrázló*: zauberer. — ószl. *vražati*, mhr. *vraž*: incantator; rum. *vražŭ*, *vradžŭ*: zauberei, *vrŭdžesk*: zaubere, Vö. Boll. (Sitzb. 17. 385.) † (NyK. II:470.)

várda: citadelle. — bolg. *vardŭ*: custodia. A finn *vartia*: custos = gót *vardja* (Thoms. 182.). Budenz *vár*: arx, *város*-t: urbs a finn *vuore*-vel (mons) veti egybe. NyK. VI:468. (Fremdw. 135.) † (NyK. II:470.)

varsa s e mellett *verse*, *vörse*, *vörzse*, *vörsők*: nassa, reusse. — szb. t. *vrša*; rum. *vŭršŭ*. † (NyK. II. 470.)

900 *vaszka*: vespa. — cs. *voska* demin. *vosa*, *osa* ból.

vecsernye, *veternye*: vesperae (PP.), vesperzeit, *veternye*: vesperae, missa nocturna (Krsz.), *vecsernye*: nachmittag (Tsz.). — szb. *večernja*, *večernje*: sacra pomeridiana, t. *večerňa*; rum. *večerniŭ*: officium vespertinum. † (NyK. II:475.)

veder, *vödör*: hydria, eimer. — ószl. úszl. *védro*, cs. tájbeszédben *védro*, mordv. *vederka*; rum. *vêdrŭ*, *vadru*, *vidire*; alb. *vêdre*; úgör. βέδρον. † (NyK. II:470.)

venyige, *venyege*, *venyike*, *venyeke*: vitis vinifera, rebe; fehér *vénicz*: clematis vitalba (Arch. 186.). — úszl. *vinika*: wilde rebe (vö. úszl. *vinjaga*: wilde rebe), ószl. *traube*. Borág, száraz szőlő vessző: sarmentum (Tsz. 324. 382.) jelentésben *venyige* az úszl. *vénik*: laubbauschen-re emlékeztet.

veréb: sperling. — ószl. *vrabij*, úszl. *vrabelj*, *vrabec*: rum. *vrabiŭ*; alb. *vrabéts*. Az észt. *warblane* alkalmasint = lett. *virbulis*. † (NyK. II:470.)

905 *verőcze*: ostiolum, kleine gitterthür. — ószl. *dvŕiř*. *Verőcze* városa szl. *Verovitica*.

viasz, *viaszk*: wachs. — ószl. *voskŭ*, úszl. *vojsk*, szb. *vosak*.

vidra: lutra, otter. — ószl. *vydra*, úszl. szb. t. *vidra*; rum. *vidrŭ*; úgör. βέδρα. † (NyK. II:470.)

vihar, *viher* s e mellett *viheder*, *vihetör*: sturmwind (Tsz.). — ószl. *vihrŭ*, úszl. *viher*, *vihár*, *vihér*, t. *vichor*; rum. *viŕor*, *vivor*.

vihnye, *vinnye*: schmiede. — cs. *vŷheň*, *vŷhně*: esse, schmiede, t. *viheň*, *vihňa*. † (NyK. VI:315.)

910. *villa*, *vella*: gabel. — úszl. *vila* szokottan. több. *vile*; alb. *filúške*.

vinkó: geringer wein (Tsz.). — ószl. úszl. szb. *vino*. Vö. mordv. *vinā*: brandwein, finn. *viina*: wein, brandwein (Thoms. 184.).

visnye (*medgy* mellett): prunus cerasus, weichsel (Tsz.). — úszl. szb. *višnja*; mordv. *višnovka*: kirschbaum; rum. *višnŭ*, *visinŭ*; alb. *višje*; úgör. βλεμνον. (Fremdw. 136.)

vitéz: held, tapfer. — úszl. *vítez*, ószl. *vitežŭ*, t. *vítaž*, rum. *vitêž*. Az a nézet, hogy *vitežŭ* annyi mint 'törvénytudó', alapítalan. (Fremdw. 136.) † (NyK. VI:470.)

vitla: vimen, surculus (Leschk.). — (**vitlo*) szb. *vitliti*: *circumagi* (Stulli).

915 *vitorla*: segel, wetterfahne. — ószl. *vêtrilo*, mszl. *veter-nica*; rum. *vétrilă*. † (NyK. II:470.)

viza: accipenser huso, hausen. — cs. *vyž*, *vyža*, úszl. t. *viža*. † (NyK. VI:315.)

vizsla, *visla*: canis sagax, spürhund. — cs. *vyžel*, t. *vižla*; rum. *višlă*. † (NyK. VI:315.)

vodér, *tokmány*: kleine scheide, ollyatén fa- vagy szaru-kupa, mellyben a kaszások a kaszakövet tartják. — úszl. *vodér*: das wassergefäß, worin der mähder den wetzstein mit sich trägt um ihn nass zu erhalten, úszl. wetz-kiste, szb. *vodijer*.

vodka, *vadka*, *vatka*: ungeklärter brandwein (Gyarm. 171.), *vatka*, *vatyka*: pálinka alja (Tsz.) — cs. t. *vodka*; mordw. *vothä* s e mellett *vina*: brandwein s ez, valamint az észti *vothka* orosz eredetű; rum. *otkă*: vorlauf beim brandwein.

920 *vojníkio*: ut adversus Maximilianum equites circiter mille offeret, praeter hos autem vojníkiones (milites) gravissimis expensis in bonis suis ad defensionem regni et ecclesiae suae conservaret (Bart. 3. 275.). — oszl. *vojníkă*: miles; rum. *vojnîk*.

Z.

zab: avena sativa, haber. — szb. mhr. *zob*; rum. *ovăş*; kar. *kakra* = óskand. *hafri* (Thoms. 138.). A zab, ez a voltakép európai kenyérnek való gabona, melynek kiváló honául a dunai területet tartják (Unger 1. 7.), szerb-magyar nevét amaz alkalmazásától nyerte, hogy kiválóan lovak élelmezésére használják.

zabla, *zabló*, *zabola*: frenum, lupatum, gebiss. — t. *zubadlo*; rum. *zăbală*.

zador: stänker. — (**zadoră*) szb. *zadorica*: iurgium.

zaha: pyrosis, sodbrennen. — t. *zháha*, *záha*, or. *izgaga*, mely mint *zgaga* némelyek állítása szerint az úszl.-ban is előfordul.

925 *zákla*, *záklás*: schief, unausgebackener teig im brote. — cs. t. *zákal*: panis lardum, lengy. *zakaľ*.

zálog, *zalog*: pfand, álog (Tsz.). — ószl. *zalogă*; rum. *zălog*. Vö. zászló. † (NyK. II:470.)

zanót: cytissus, geissklee. — (**zanovětă*) szb. *zanovijet*.

zár, *zavár*: repagulum, riegel, *fazár* (Tsz.) závár-ból. — szb. t. *zavor* (Ver.), cs. *závora*; rum. *zăvor*: riegel, *zar*: schloss. Bud. az osztj. *tôxr*-rel veti egybe. (NyK. VI:437.) † (NyK. II:470. VI:437. Nyr. X. 353.)

zászló: fahne, ászló (Tsz.). — cs. *zaslona*: vorhang, t. *záslon*, *záslona*. Vö. zálog. † (Nyr. V:291.)

930 *zátony*: sandbank, untiefe. — t. *žátoň*: sandbank, úszl. *žaton*: insel, hafen (Zriny). Vö. cs. *výton*, *výtoň*: holzschwemme.
 930 *ziliz*: eibisch. — cs. *sliz*, *sléz*, t. *slez*, ószl. úszl. *slézŭ*.
žošník: kürschner (Gyarm. 349.). — cs. *kožušník*, *kožišník*.
zubony, *zubbon*, *zobony*: subucula, rökchen. — cs. szb. *zubun*, úszl. *žobun*, mhr. *žobunčac*; rum. *žŭbun*. (Fremdv. 138.).
 † (NyK. II:470.).

Zs.

zsályá, *sályá*, *szalya*: salvia, salbei. — szb. *slavulja* (Ver.). (Fremdw. 126.)

935 *zsana*: vetula, altes mütterchen, zsémbes asszony (Tsz.), *žsinár*: weibernarr. — ószl. úszl. szb. *žena*: mulier.

žsarát, *žsarátnok*, *žsarátnag*: loderasche. — (**žera*) ószl. *žeravŭ*: candens, *žeratŭkŭ*: carbones; rum. *žar*, *žeratek*; úgör. *ζαρά*, *ζαρά*.

zsébre: szájfájás a gyermekeknél, eine mundkrankheit bei kindern (Tsz.). — (**žqbrŭ*) ószl. *žqbŭ*: dens; rum. *žŭmbre* (több.): mundfäule.

zsellér, *zsellýér*: kleinhäusler, inwohner. — úszl. *željar*; rum. *želerjŭ* magyar származék. (Fremdw. 137.). † (NyK. II:470. VI:316.).

zsellýe: tumba (Krsz.), *žséllye* s e mellett *séllye*: bahre (Dank.). — ószl. *žalŭ*: seuulerum.

940 *žsendicze*, *žsinczicza*: caseus secundarius, käsewasser, molke (Krsz.). — cs. *žinčice*, tulajdonkép a *žinka*-n (härene lappen) átszűrt; rum. *žinticŭ*: molke, *žintuêlŭ*: aus dem käse gepresste fette molke; mrut. *žentyca*, lrut. *žyntýca*, lengy. *žyntica*.

žsertelŭd: scherzen. — lengy. t. *žart*. (Fremdw. 137.). († NyK. VI:316. Nyr. X:247.)

žsibrák, *žsobrák*, *žsubrák*: homo sordidus, knauser. — cs. *žebrák*: mendicus, szb. *džebrati*.

žsidŭ: jude. — úszl. *židov*; rum. *židov*. † (NyK. II:470.)

žsikora: tepertő, speckgriebe, vö. *kurczina*: speckgriebe. — cs. t. *žkvarek* s ebből *žkvarčina*.

945 *žsilip*, *žselép*: kanal, *žsilŭb* (Gyarm. 326.), *žseléb* (Krsz.). — úszl. *žlêb*, t. *žleb*, *žlab*; rum. *žilip*.

žsineg: bindfaden. — cs. *žinka*: härener lappen, strick, besonders von rosshaar.

žsir: fett, schmalz, *žsirka*: kisütött szalonna-szelet (Tsz.). — úszl. *žir* mast, cs. t. *žir*, or. *žirŭ*: pinguedo; rum. *žir*: pascuum, bucheichel.

žsizsik, *žsizsék*, *žsilzsŭk*, *žsisku*, *sisku*, *žsuzsok*: curculio, kornwurm. — (**žužikŭ*) szb. *žižak*. E szó gyökere *žug*: sum-

men, tulajdonkép tehát annyi mint ,summendes thier'. E gyökérhez való talán a rum. *žiganie*: insectum is, de *živinŭ* is insectum-ot jelent.

zsolna: picus apiaster, grünspecht. — úszl. *žolna*: galbula, t. *žlna*.

950 *zsoltár*: psalm. — mszl. *žoltar*.

zsomanc: eidotter (Ver.). — szb. *žumanac*, *žumance*.

zsurmoka s e mellett *morsoka*: frustum massae farinaceae, *zsurmol*: digitis massam farinaceam versare = cs. *žmoliti*. — cs. *žmolka*; *žmolek*, t. *žmolka*. Vö. rum. *žmurku*: schlechte suppe.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. **Házsártos.** . . A *házsártos* azon kölcsönzésekbeől való, melyeknek eredete fejtörést nem okoz; első pillanatra kiki látja, hogy az a franczia *hasard* származéka, ha ugyan a magyar *házsártos* és a franczia *hasard* jelentései valahogyan megegyeztetetők. A modern franczia nyelv e megegyeztetés útját állja. Ugyanis mai nap a francziában *hasard* jelentései: véletlen, kedvező alkalom, veszedelem, holott a magyar *házsártos* jelentései: izgága, veszekedő, czivakodó. Igen ám, de a *házsártos* sem mai nap szakadt át hozzánk a francziából, azután eredeti jelentése is teljesen megváltozott. A következőkben megkísértem a *házsártos* etymológiáját egybeállítani.

Mindenekelőtt fel kell említenem, hogy nem ismerem magyar társasjátékot; még a nemzeti játék is, mely hazánkon kívül sehol sem járja, t. i. a *ferbli*, már nevénélfogva német eredetre vall; a biliárd műszavai francziák, a taroké rontott németes-francziák, a whisté angolok s így sorban. E bajon még a Bugát-Toldy-féle műszabatos magyarság sem tudott segíteni; ma pedig, midőn kölcsönvételek jogosúltságát senki sem meri kétségbe vonni, ily munkára nem akad vállalkozó. E tekintetben minden tartózkodás nélkül követjük azon őseink példáját, kik az *udvart*, az *ablakot*, az *asztalt*, stb. kissé szájuk ize szerint módosítva kölcsönbe fogadták. De ugyanez őseink kölcsönül vették, nem ugyan közvetlenül, hanem a németek útján, a francziáktól a *házsártot*, még pedig abban az időben, melyben a budai és a visegrádi királyi udvarnál a királyi katonák és az udvari nemesek a boros kupákat űritgették és a kockákat vetették. Ma a kávéházlátogatók a *lâ guerre*-t, *carambole*-t, *préférence*-ot stb. játszanak; az Árpádok és az Anjouk kortársai *házsárt*tal üzték el unalmukat. Evvel már el is árultam a játéknak azt a nemét, melyet a franczia *hasard*-

nak, a német *hasart*-nak és a magyar *házsárt*-nak nevezett el. Ez a koczkajátéknak egyik fajtája, melynél bizonyos esetek a bankadónak, mások a játékosoknak kedveztek. Bár a művelődés és a tudomány szempontjából a kedvező eseteknek matematikai bírál-gatása (és a játék szabályainak megismertetése érdekes feladat, még sem foglalkodhatom vele e helyen, mivel ez a *házsártos* etymológiájának megállapításában fölösleges. Céljainkra nézve teljesen elegendő tudnunk, hogy bizonyos kedvező esetek (franciáskodó játékosok ezt így mondják: chance-ok) a *házsártok* nevét viselték (*les hazards, hazarte*). Ez okból maga a játéknak e fajtája is a *házsárt* nevét nyerte, a mint a kártyajáték egy nemét *tartlinak* neveznek, mert a *tartli* játszik benne szerepet. A mondottak után teljesen fölösleges, hogy még Littré tanúságára is hivatkozunk, a ki arról értesít bennünket, hogy *le hasard* eredetileg a koczkajáték egyik nemét és a benne előforduló chanceokat jelentette, de idővel ezt a jelentését teljesen elvesztette és azon jelentéseket nyerte, melyek eredetileg csakis képesek voltak. Shakespere *hazarderje* a kommentátorok szerint koczkázót, koczkával játszót jelent; a magyar *házsártos* is eredetileg *koczkázót, koczkával játszót* jelentett. Ennek megállapítása után tehát nem marad fenn egyéb tennivalónk, mint annak kimutatása, miképen juthatott az eredetileg koczkázó, *házsártos* a mai izgága, czivakodó jelentéshez. Az Odyssea és a Rigvéda költői a koczkajátékot olyan-nak tüntetik föl, melynek végső jelenete rendesen czivakodás; Shakespere Falstaffja sem különb legény; alig veti el néhányszor a koczkát, kész a veszekedés. A házsártnak mindenkor czivakodás a vége és így *házsártos* képleg annyi mint *czivakodó*. A mint a koczkajáték örökre eltűnt, műszavainak tulajdon jelentése feledékenységbe ment; de, mint látjuk, a képes jelentések maig is élnek.

CSÁSZÁR KÁROLY.

2. -mány. . . A Nyelvőr XI. 439 lapon Munkácsi B. felsorolja azon helyes egyezéseket, melyeket Gyarmathi fedezett fel a magyar és ugor nyelvek között, s itt említi, hogy az észti infinitivus *-ma* végzetében ugyanazon elem van, mely a magy. *-mány, -mény* képző előrésében. Hogy ezt tisztán láthassuk, nézzük előbb e nomen verbalekat: *hallás, látás, áldás, tudás*, melyekben a képző *-ás* (ug. $\leftarrow g + \text{dim. } kse$), s alapigéekül kiválnak: *hall, lát, áld, tud*; s ha ezekkel szembe állítjuk a *hallomás, látomás, áldomás, tudomás* főneveket, deverbális képzőül ezekben is az *-ás*-t kell vennünk, s megmaradnak igének *hallom-, látom-, áldom-, tudom-*, melyekben az *-m* momentán képző. Ehhez teljesen analog képzés a magy. *-mány, -vény*: *tudomány, adomány, szövevény, jövevény*. Ezekben az *m*, s elváltozása, a *v* épugy mom. igeképző, mint a *-más*-ban, s nem egyeztethető az észti *-ma*-val, mert en-

nek *-m-*je az ugor *m* nom. verbale képző. Az *-ány* deverbális képző külön is megvan néhány szóban: *silány*, *sovány* stb. (L. B. MUSz.).

BALASSA JÓZSEF.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. „Istenítélet”. Sokszor olvashatni, miután állandóan így használják ezen kifejezést abban az értelemben, hogy az „isten ítél”. Én azt gondolom, nem szabatosan, miután az összetett főnevek passiv jelentésűek, azaz az összetett szó első tagja nem végzi, hanem szenved a cselekvést, mint: „emberölés” annyi, mint: az ember öletik, nem öl; „tér dhajtás”, a térd hajtatik, nem hajt; „rókavadászat”, a róka vadásztatik, nem vadász; „búzaszentelés”, a búza szenteltetik, nem szentel, stb. Nem vette észre a Nyelvőr ezen hibát? Vagy talán elnézi, mert a szokás már szentesítette?

Felelet. Sem az egyik, sem a másik feltevés nem áll; a Nyelvőr ugyanis ismeri ezt a használatot, s nem elnézi, hanem a mint kell, helyesli, mert a mi kifogástalan, nem szorul elnézésre, annál kevésbbé kárhosztatásra. A kérdéstevőnek igaza volna, ha így állította volna fel tételét: ha az összetétel második tagja ható (transitiv) igéből képezett főnév, a legtöbb esetben tárgyi viszony van köztük, azaz az első tag rendesen tárgya az utóbinak. De lehet alanya is. Maguktól termett, hiteles példáink vannak rá, minők: mennykőcsapás, óráütés, ebugatás, szemverés, jégverés, kardvágás, napszurás, mécsvilágítás, szélfuvás stb. Mind ezekben az összetétel első tagja alanya a másodiknak: a mennykő csap, az óra üt, az eb ugat, a szem ver, a kard vág, a nap szúr stb.

2. Kérdés. A Nyelvőr helytelenítette, s nézetem szerint méltán, mert semmi sem ékteleníti el úgy a beszédet, mint az idegen nyelv szolgálai majmolása, — az ily kifejezéseket, a minők: *munkaképes*, *gondterhes*, *hadköteles*, *vízmentes* stb.; de az ilyenemű megrovott germanismuskok közt nincs felsorolva a *tűzveszélyes*, *tűzbiztos*. A másodikra nézve nincs kétségem, hogy az helyesen így van: *tűztől biztos*, azonban az elsőre nézve nem vagyok tisztában, melyik jobb, illetőleg melyik a teljes magyarság: *tűztől veszélyes*, vagy: *tűzzel veszélyes*. Én az utóbbit gondolom; de nem tudom, fején találtam-e vele a szeget.

Felelet. Est inter Tanain quiddam socerumque Viselli, magyarul: más a Kalamus s más a Kalamáris; a két példa nem egy diónak a gerezdjei. A *tűzveszélyes* minden tekintetben kifogástalan szó, a teljesen összetett *tűzveszély*-ből ép oly helyesen van képezve, mint *ostornyél*-ből *ostornyeles*, *holdvilág*-ból

holdvilágos, halikrá-ból halikrás stb. A *tűzbiztos* azonban csakugyan hibás szerkezet, nem egyéb, mint a német *feuerfest*-nek szerencsétlenül sikerült másolata; helyesen magyarul csak így szerkeszthető: *tűztől biztos*. Midőn azonban valamely helytelen-ség, különösen visszás képzés, vagy fonák szerkezet helyettesíté-séről van a szó, nem lehet eléggé az ovatosságot ajánlanunk. Az új, ha még oly tökéletes is, szokatlanságánál fogva kisebb-nagyobb mértékben mindig visszatetsző; ha pedig ehhez még az is hozzájárul, hogy a megszokott régi használatra emlékeztet, a visszatetszés csak fokozódik s az újtól való idegenkedést még inkább öregbíti. Tekintetbe kell vennünk még azt is, hogy a visszás szerkezetnek kifoldozgatása azért sem ajánlatos, mert az mint a hazaitól elütő szemlélet terméke, ha még úgy kifodrozzuk, fölcsipkézzük is, soha sem válik bele a hazai égalj fakasztotta növények sorába. Szerkezet tekintetében az „életerős ember” ellen nem tehetni semmi kifogást, de azért épen nem válik be hazai gyümölcsnek, egészséges színe ellenére is folyton megérzik rajta a *lebenskräftig* kesernyéssége, s bár mindig érleljük, azt az édes ízt soha se kapja meg, a melyet az itthon termett „magabiró ember” nyújt. A *munkaképes*-t is hiába javítjuk ki „munkára képes”-nek, azzal parányival se válik jobbá; mert így is csak a német *arbeitsfähig* másolata marad az, s az eredeti munka-biró-val még akkor sem érne fel, ha gördülékennyé s nem nehézkesebbé tettük volna e toldozás-foltozással. Hasonlókép állunk a *tűzbiztos* szóval is; nem csak szerkezetében van a hiba, hanem a fővisszásság a *biztos* szóban leledzik. A magyaros észjárás a támadásnak való ellenállást, az ellenséges erőnek feltartását a *bír, áll* cselekvésszókkal fejezi ki („Erős válla bírja a nagy terhet. Ez a fal megbír még egy emeletet. A jég oly vastag volt, hogy elbirta az egész hadsereget. Az arany állja a tüzet. Emberül megállotta a támadást. Kiáll deret, havat, fagyot.”) E szerint a *tűzbiztos* nem tüztől biztos, hanem tűz-álló-ra javítandó.

SZARVAS GÁBOR.

VÁLASZOK

a Nyelvőr 11. köt. 523. lapján tett kérdésekre.

1. *Szálal*. E vidék is, de Szatmár vidéke még gyakrabban használja e kifejezést; használja pedig a marhatartási gazdaság-nál, midőn a már jóllakott, vagy beteg marháról mondja, hogy nem eszik, hanem csak szálal, szálalगत; azaz: egyik jól-lakott, másik beteg voltánál fogva a takarmányt nem igen eszi, hanem csak szálalanként szedegeti. „Erigy te buha, vess annak a marhának!” „Vetettem má, de nem eszik, csak szálal,

isz' ugy jóllakott má mint a dob". „Na hát kináld meg! (vizzel, vagy itasd meg.) Szokták mondani a silány takarmányra vonatkozólag is, hogy olyan rossz, hogy a marha nem eszi. csak szá-
lalja, szálagatja. E szerint: „Őzek szálalnak a patak-
nál" = evés, ivás után csak szálánként szedegetik a fűvet, mint
a jóllakott marha szokta tenni.

2. *Fej, kenderfej.* E kifejezés itt is, de különösen Szatmár vidékén a len, kendergyártó házi iparban általános használatban van fű (fej) tájkiejtéssel. de nem magára a kenderre, hanem az abból gyártott szöszre nézve. A kinyűtt v. földből szálánként kiszedegetett, aztán csomóba kötött, majd kiáztatott kendert kévének mondják, melyből 20 tesz egy kítát; minden egy kévéből megtört s durvább pozdorjájából kitisztított kenderből lesz egy fű-szösz; ezt a fű-szösz-t ismét láb alatt való megtiprás után, mely műtétnek dörsölés a neve, vasgerebenen szokták apróbb pozdorjaitól kitisztítani; ezt nevezik: szösz-csinálásnak; e munka alatt, mely a szösz-t vékony finom szálakra is hasogatja, minőségre nézve négyféle szösz áll elő hosszabb vagy rövidebb szálúsága szerint; a leghosszabb s legfinomabb szösz-t nevezik fű-nek; az utána következőt kocscs-nak vagy kocscsá-nak; ezután jön az apró szösz, s legutoljára a csepű. A házi asszonyok e szöszfajokat külső alakjukra nézve is megkülönböztetik, hogy a további felmunkálásnál egyiket a másikkal össze ne tévesszék.

A 3—4. kérdésben lévő szavak e vidéken nem használatosak.

(Nagybánya. Szatmár megye)

KATONA LAJOS.

3. Komáromy Lajosnak e kérdésére: Mit értenek a házi-ipar nyelvén az alatt: fej kender, pl. egy, két fej kender? A kendernek mily csomóját vagy mennyiségét jelenti e kifejezés? ezt felelhetem. A kendert épen úgy kévébe kötik, mint akár a rozst, akár a buzát, azzal a különbséggel, hogy a kender-kévék sokkal kisebbek, mint a rozs vagy buza-kévék. Mikor a kendert eltörik, egy kévéből lesz egy marok. Miután a kendert megtilolták, gyaratták, négy-öt ilyen markot fonnak össze kalácsformán egy csomóba; és ezt a csomót mondják fejnek. Nálunk Veszprémmegyében az ilyen csomót tekercsnek nevezik, de Sopron és Vas megyében mondják fejnek, valamint kalácsnak is. Hogy hány markot fonjanak össze egy fejjé (tekercscs, kalácscs), az attól függ, milyen nagyok a markok; de négy maroknál kevesebbet, hatnál pedig többet soha sem fonnak egy fejbe!

TOLNER JÓZSEF.

4. A *szálat* igét ismeri és használja a székelység is, pl.: szálatja a kendert, azaz oly gondolatlanul bánik a kinyűtt, vagy a tilott kenderrel, hogy az szálanként hull ki a kezéből. Mondják arról az aratóról is, a ki nem fog jó markokat, hanem csak néhány szálat markol s arat le egyszerre. Mondják még akkor is, a midőn a kisebb, vagy nagyobb társaságban együttélő madarak közül egy-egy vagy csak néhány egymástól nagy distantiókban magasan szállnak egy helyről másra. Ennek tehát: „Őzek szálatnak a pataknál” vagy az lehet az értelme, hogy füvelnek, szálanként eddegélik a fűvet, vagy az, hogy egyenként szálingoznak a patakhoz.

5. Mikor a kendert kinyűvik, néhány maroknyit egy kévébe = *fejbe* kötnek; néhol 25, másutt 30 ilyen fejet egy *kalongyá*-nak számítanak. Az egy, két, három stb. fej kender nevezete tovább is, tehát akkor is megmarad, a mikor a kendert 1. kitilolják, 2. kivonogalják és 3. kiléhelik.

6. A kender-bakolást nem ismerem.

PAAL GYULA.

7. Igen, használják ez igét „szálat” még pedig: 1. ebben az értelemben: „szétzilálni”; 2. ebben az értelemben: „szedegetni”. Első jelentéssel használják általában: a kendernemű feldolgozásánál t. i. nyövés (kiszedés), fonás, szövés alkalmával. Példák a következők: Mind össze szálatod a kenderfüket. Ügyelni kell, mert nem akarom hogy mind elszálatódjék a kendereszkém, mert úgy is kevés van. Második jelentéssel használják baromról. Pl. Nem eszik, csak szálat (szedeget). „Őzek szálatnak a pataknál” E mondat így értelmezhető: Szedegetnek (szálanként eszik a fűvet).

8. Fejkender (kenderfő) alatt értik a kendernek azt a csomóját, melyet akkor kötnek össze, mikor kinyűvik. Eme csomó csak annyi, mennyit egy marokba lehet fogni. Harmincz ilyen csomó teszen egy *kalongyát*.

(Szolnok-Doboka-megye). M. NÉMETH SÁNDOR.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ORVOSI NYELVE.

V. A betegségek keletkezése és okai.

Szerzi a nyavalyát (a rossz nedvesség) 149. l.	meg-esik emberen 113. l.
a gyomor háborúját szerez- vén 155. l.	a gyomortól vagy on 18. l.
attól vagy on s akkor, mi- kor stb. 12. l.	a nyavalyának eredeti 18. l. vészen eredetet (vmitől) 22. l.
esésből-is meg-esik 17. l.	a nyavalya szerző oka 29. l.
akkor esik-meg mikor stb. 12. l.	készíti e nyavalyára a tes- tet az éhomra való bor-ital 37. l

segítik (a has-szorulást) a nehezen emésztő eleségek 162. l.

e nyavalyára hajlandók azok stb. 37. l.

ugyan-azon okoktól származik 62. l.

meg-dagad csak magában minden előljáró nyavalya nélkül 71. l.

a fájdalom a benne való irascakáktól függ 87. l.

külső okok-is szokták felgerjeszteni (az évő nedveségeket) 87. l.

a vér forrásának okot szolgáltat 100. l.

alkalmatosságot szolgáltat 175. l.

a tulajdon fészke a tüdőben vagyon 106. l.

oka a hidegségben vagyon 142. l.

ugy származik a szüre 138. l.

a szű itt a meg-sértődött rész 138. l.

a vér meg-tébbolyodik a szivben 38. l.

ütés miá a szű hirtelen megszorulás fojlódik 138. l.

a szivet el-hattyák és meg-hévítik (a rothatt gözölgések) 130. l.

a párák el-fogják és nyomják az agyvelőt 52. l.

az ép tüdőt-is meg-hatotta 131. l.

fel-hat a szájra a bélek doha 94. l.

a belső részeket el-járja 315. l.

az has-szorulás nemzi az hévséget 162. l.

az idő járása hozza magával 175. l.

az epe az egész testre kihat és sárgaságot hoz 215. l.

félelmes gondolkozásokat hoz emberre 233. l.

kövecskék termésére okot ad 240. l.

véle születik emberrel 29. l.

örökség szerint száll a köszvényes szülékről a fiakra 257. l.

eredet szerint a szülékről mintegy fajra vonson 355. l.

sokakra úgy reá szokik (az idétlen-szülés) 277. l.

vért meg-alutó ereje vagyon 326. l.

az agyvelőt néki gyulasztja és a vért meg-indítja 41. l.

nyárban meg-hevül és hirtelen meg-hűlvén meg-nát-házik 46. l.

a nyári melegben megnyilatkozott részek 46. l.

a vérnek meg-gyúladásától 65. l.

a vérnek forró hévsége keléssel üti-ki magát 67. l.

a gyomornak sebe meg-kél és ki-fakad, ki-sebesedik 156. l.

a mód nélkül való bor-ital tompítja és el-öli (a vérlelkeit) 22. l.

a mi a vért meg-búsítja 118. l.

a vérnek sósága miatt kirágódik az ér 76. l.

kelés, fakadék kél vagy pat-
tan 118. l.

hányásra erőltet az
erős hurut-is 151. l.

(a sokféle étel) össze-forr
és fel-buzog 156. l.

el-hül a gyomor 151. l.

a bélek el-áznak és si-
kúlnak 174. l.

buzgást, forrást csi-
nál a gyomorban 149. l.

a gy. alsó száját feszítő és
tekerő szélőlvagyon 155. l.

a gy. kapuját érdeklő s
ostromló nedvességektől
155. l.

az ő erős évő erejével sérti
és sebteti 155. l.

a gyomrot rút párák érde-
kelvén vesztegetik 161. l.

rettenetes fájdalom követ-
kezik a gy. sebtől-is 156. l.

meg-szorúl a lélek 162. l.

el-veszvéen a béleknek erő-
ködő erejek 162. l.

nyavalyájoknak újítására
valók (a száraz ételek) 162. l.

a bélben maradnak, ha az
higja tágúl-is 163. l.

az inak meg-dugúlnak
21. l.

el-rekednek valamelly
tagtól a spiritusok 21. l.

az agyvelők fel-takarod-
nak (a párák) 16. l.

a gyomrot erőtlennítte-
tik 17. l.

a nedvesség az agyvelőt el-
árasztya 12. l.

bőség miatt meg-tolyúltt
vér 12. l.

a vér el-ható bő fekete
sártól 139. l.

a párák bőségekkel ter-
helik 28. l.

az agykér össze-verő-
dése 28. l.

a nedvességek fenn-aka-
dása 41. l.

az erőtlenebb részre
sietnek a rossz nedvességek 47.

l. („locus minoris resistentiae“),

fel-fujja a lépet (a mézes
étel) 229. l.

mindenkor a lépnek ve-
szettségével vagyon
232. l.

az epe-sár a testben el-bő-
völvén 233. l.

nagyon el-hatalmazik (a
senyvett materia) 219. l.

a vért sűríti, nyálasítja,
a béleket szorítja 157. l.

meg-szakasztya az apró
eret 249. l.

az izek közzé vervén-bé
magát a vérből ki-szakatt
rágó materia 256. l.

a nedvességek mindenfelé
izekre, inakra ki-áradnak
257. l.

az izeket meg-tágítván,
a csontokat-is helyekből ki-
hánnya 257. l.

fogyattyák az erőt, melly
a természetet a tisztulásra se-
gítené 270. l.

a sárga sár az hasát el-
csapja 295. l.

a vér fekete sárral el-telik
301. l.

e nyavalyában igen meg-
feneklik a sár 305. l.

dögös betegségben hol-
tanak-meg 323. l.

az éjjeli sűrű döglet 332.
lap.

küldött levél által-is meg-	igen rothasztó és fenét hoz
döglött a lakó hely 325. l.	a lélekre 175. l.
atyafi az atyafitól könnyebben	meg-kólyikásodnak
meg-döglük 325. l.	172. l.
el-ragad a dög (másra)	(az aert) meg-fertőztet-
326. l.	heti 324. l.
a dögöt el-vitték (elter-	(a kosz a fejbőrt) meg-vara-
jesztették máshová) 325. l.	sitty a 353. l.
meg-dögösödik 339. l.	meg-nátházik 46. l.
hamarább fog a dög azon	meg-potrohosodik 403.
339. l.	lap.
meg-rothad és a dögnek tap-	a szemébe himlő szökik
lót szolgáltat 329. l.	218. l.
bele-esik a fene 192. l.	hályogereszkedik 63. l.

CSAPODI ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Édes Gergely magyarsága.

- Holott: ott a hol. D. 162.
 Huhukol: beléfuj, pl. a kezébe a hideg miatt. SzD. sz. A. 75.
 Igazára: igazán; igazára szeret. I. 42.
 Irány: cél. Irányoz: célba vesz vagy vmí irány felé
 halad. D. 127. A. 39.
 Innen túl: ezentúl. I. 89.
 Ivóka, iszos: iszákos. I. 31.
 Játosz: játékszín. D. 202.
 Jó formánn: alkalmasint. D. 135.
 Karicsálni: fecsegni. I. 20. A tyúkról is mondja „kárálás”
 helyett.
 Karikáz (pénzzel): fűzet. E. 17.
 Kenet: kenőcs. D. 186.
 Kinézni: azt, hogy milyen vki belül. Kinézni belőle. I. 36.
 Kereset: keresmény; a keresetből egy picziny elveszsen.
 D. 189.
 Kikelni: kezdeni; irni kikel. D. 112.
 Kergeteges: szédült, keringő. Sz. D. sz.; kínálna-meg azzal
 egygy más kergetegest, egygy szeleverdi bohót. I. 51.
 Képez: képzel; nem vagy mint képzéd, olly igen nagy;
 képződésbéli beteg. I. 48.
 Kikencséltt: kikent, kikenőcsölt; a kikencséltt orcza. I. 91.
 Kinyom: kifejez; lehet Magyarúl is kinyomni értelmét. I. 3.
 Kitöri magát: megszabadul, elszökik; a rosszszul tartott kan
 kine-törje magát. I. 44.
 Koczódni: perlekedni. Sz. D. sz. A. 63.

Kopácsol: kalapál (kőművesről); máskülönben lehámozást jelent (l. dió-kopácsolás). I. 31.

Kopároz: koplal, kincset féltve kopároz. Sz. D. sz. I. 44.

Köz: közös; köz neki büne veled. I. 13.

Középszerű: középserű. I. 41.

Kötözet: szervezet. I. 54.

Külömb-külömb: különféle; külömbk. jeles dolgok. D. 131.

Külömbség (a nyelvekről): különféleség. D. 158.

Lenyelvel: leszól. I. 55.

Lév-lotty: hig kotyvaszték. D. 211.

Lisztez: hajporoz; szép szüz lisztezi buksi fejét. I. 41.

Magábahangzó betűk: magánhangzók. I. 3.

Magyarozni: magyarosan viselni magát. E. 10.

Megcsepült: megkuszált. A. 19.

Megfogódtak a vizek: megfagytak. D. 125.

Megegyesül: megegyez. D. 136.

Megodvasodni (fogakról): hézagosodni. Sz. D. sz. A. 3.

Megül: megint, újra; megül hunyorgasz. D. 108.

Mellyönk: melyikünk. D. 188.

Menek: megyek. D. 192.

Mihelyenn: mihelyest. E. 24.

Mocskódni: mocskolódni. E. 9.

Módos: helyes, tetszetős. D. 179.

Néhai: régi. D. 193.

Ójni vmit: óvakodni tőle; ójom a nyelvedet. I. 31.

Okni, okik: okulni, okul. E. 31.

Oktábann: okultában. Sz. D. sz. I. 13.

Ösztönössen: ösztönszerűleg. D. 117.

Összve-gyalulódunk: összeférünk. I. 38.

Összevonit (vitorlát): összevon. D. 166.

Öszvezsurlás: összeírás. I. 3.

Parola: kézszorítás, kézadás a házasságnál is. E. 12.

Perge-láb: trocheus. D. 108.

Pironság: szégyen. I. 44.

Pirinyó: parányi. (Háromszéki tájszól. Ny. V. 90.) A. 75.

Pite: csirke. E. 11. (Sz. D. szerint „tejjel, tojással készült sütemény.”)

Poéta aszszony: költőnő. D. 178.

Rabota: a régi „robot” helyett. D. 166.

Rengetendős: ? hánya-veti; leánykám olly negédes, durczás, szeles, rengetendős” E. 47.

Sing: rőf. I. 73.

Sorjával: sorba; sorjával véss szöllőtövet. A. 25.

Sunda: ocsmány. Sz. D. sz. E. 1.

- Suprál, suprikál: vesszőz, ver. Sz. D. sz. D. 132.
 Suta: csonka, hitvány. I. 38.
 Szellőzik az erdő: szél fuj benne. D. 162.
 Szemre vesz: szemügyre vesz. I. 14.
 Szeszi: szesz. D. 104.
 Szösz: itt az orsóról „penderedett” kendert jelenti, más-
 különben a második kendert jelenti. E. 23.
 Szösz-haj: szőke h. E. 7.
 Szűkös: szűkölködő. Sz. D. sz. I. 42.
 Tábla: arcz; táblája jut eszébe; hogy a szeme, szája olly
 szépen kivagyon festve. I. 9.
 Talpfal: talpkő, alap. D. 143. (Fischer Ignác a Ny. III.
 268. l. „uj” szónak mondja. Kazinczynak 1815-ben kiadott mun-
 káiban, in specie az Erdélyi levelek 176. lapján találta; Édes G.
 Danái, melyekben e szót találtam, 1783-ban készültek.)*
 Tekintetes: megtekintésre méltó, szép, a kifeselt rózsáról
 mondja. D. 104.
 Tekergő: csavargó. D. 144.
 Tébolyodás: eltévedés. D. 149.
 Tetem, élő test helyett. E. 9. „Magyaros tetemek köntöse.”
 E. 13. Tetemes Sz. D. sz. = izmos, derék.
 Történetből: történetesen, esetleg. E. 52.
 Tündérlő: bájoló. D. 158.
 Ural: urnak elismer. I:40. Molnár Alb. is ezen értelemben
 használja. Legújabb lapirodalmunk épen ellenkező értelmét vszi.
 Ügyész: ügyfolytató, prókátor. I. 31.
 Ügykeverő: csaló. E. 8.
 Ügyet folytat: prókátorkodik. I. 43.
 Váltani a nevét vkinek: dicsőíteni, magasztalni. D. 160.
 Változtatás: változatosság; gazdagoknál kedves a változta-
 tás. D. 173.
 Vesztegető: tékozló. D. 186.
 Vigyorul: vigyorog. E. 24.
 Világ-látni akaró. I. 37.
 Viszsa-szeret: viszont szeret.
 Vonódni (melléje): huzódni. D. 129.
 Zörgölődik: zsémbeskedik. D. 136.
 Vezeték: vezető helyett. E. 21.

KASZTNER GÉZA.

*) Ilyen „uj” szók még Fischer szerint: *komor* I. 99. V. 8. B. Szabó Dáv. Kisded
 sz. 199. l. — *fredő* I. 19. és D. 197. — *borulat* D. 147. — *enyelgés* Édes G. egy munká-
 jának címe V. 8. Ny. III:316. — *lapály* D. 172. V. 8. Ny. III:166 és II:93. — *honni* Ny.
 III:166. — *iró* sem Kaz. Clavigójában fordul először elő; I. E. 26.

TARTALOM.

	<i>Oldal.</i>
A Nyelvtörténeti Szótár szerkesztősége. Pótoljuk a hiányt	529
Babics Kálmán. Kisded szótár. Irta Vutkovich Sándor	273
Bánóczi József. A bölcsélet magyar nyelve	158
Császár Károly. Számot vet, számvetés	19
Joannovics György. Hibás szók és szólások	278, 322, 366, 417
Komáromy Lajos. A ragozás és képzés egyszerűsítése a magyar nyelvtanban	21
Kovács Menyhért. A magyar igeidőkhöz: Az „íra” és „ír vala” alak	350, 394
Kúnos Ignác. A „le” igekötő használata	6
Nyelvtudományi Közlemények. Szerkeszti Budenz József	73, 459
Szerelmi népdalok. Kiadja Abafi Lajos	225
Az ikes igék ragozása a debreczeni nyelvjárásban	309
Müller Miksa és a népnyelv	321
Népetymologiai adatok ügyében	337
Szófejtések: Kaján	450
Mássalhangzók dissimilatiója a magyarban	486, 541
Kőrösi Sándor. Élő meg elavult képzők 13, 151, 203, 255, 305, 354, 456	
Lukács Lőrincz. Barczafalvi nyilatkozatai a nyelvújításról . .	369, 419
Munkácsi Bernát. Török kölcsönszók:	56
1. Szőlő	58
2. Hangya	193
Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára . . .	241
1. A magyar-ugor nyelvrokonság eszméjének csirái Strahlenbergig	247
2. A magyar-ugor nyelvrokonság eszméjének fejlődése Strahlenberg-től Sajnovicsig	289
3. A magyar összehasonlító nyelvtudomány első virág- zásának kora. a) Sajnovics	54
b) Sajnovics hatása a hazai irodalomra	385
c) Gyarmathi és Révai	433
4. Az altaji nyelvrokonság eszméjének kibontakozása . .	481
5. A magyar összehasonlító nyelvtudomány újjá szüle- tésének kora	531
A magyar nyelv eredete	498, 550
Paszlavszyk Sándor. Nogáll János Kempis fordítása	128, 169
Patrubány Lukács. Baráncsik és bazáncsik	17
Riedl Frigyes. Kocsi	103
Simonyi Zsigmond. A határozókról	210, 258
Szarvas Gábor. Értsük meg egymást	1, 49, 97
Miklosich Ferencz. A magyar nyelvbeli szláv szók	68, 114, 161, 219, 268, 316, 359, 411, 456, 511, 563
Szófejtések: Bitang	145
Czinkos	445
Lesz, leend	494
Szilasi Móricz. A szótövek elmélete a magyarban	62, 107, 497, 297, 452
Volf György. Egy „korszakalkotó nagy mű”	79, 122

Nyelvtörténeti adatok.		Oldal.
Szerémi György magyarsága. Dr. Márki Sándor		26
Szólásmódok Nagybánya jegyzőkönyveiből. Katona Lajos.		31
Közmondások Decsi János „Adagia“-jából (1598). Könnye Nándor	88, 176	
Édes Gergely magyarsága. Kasztner Géza	323, 426, 576	
Közmondások Szenczi Molnár Albert szókönyvéből. Kisbíró Márton	327, 378, 428, 473	
Pápai Páriz Ferencz orvosi nyelve. Csapodi István	375, 423, 472, 573	
Czéhszabályokban talált nyelvadatok. Freckay János	523	

Nyelvújítási adatok.	
Helmeczi Mihály följegyzései. Jámbor József	23
Nyelvújítási adatok. Forgó Mihály	85, 229
Huszthy Kálmán úr szóajánlatáról. Forgó Mihály	137, 173
Nyelvújítási adatok. Csengeri János	276
Barczafalvi életben maradt új szavai. Lukács Lőrincz	463
Döbrentei szavai. Halász Ignác	515

Nyelvészeti tarkaságok.	
A mesterségeket nem loptuk	89
Logicostilisztikai százszorszépek	282
Az új magyarság virágiból	469
Szeressünk!	470
Jó éjt!	470

Helyreigazítások. magyarázatok.	
Bosztán. Patrubány Lukács	88
Pampuska. Phakellos. Fetzen. Bokál. Verak. Kölcsönszó-e vagy eredeti? Járulék mássalhangzók a magyarban. Hagyma. Szárma. Gyékény. — Munkácsi Bernát	139
Nekem van kalapom. Szarvas Gábor	178
Szamár. Király Benő	180
Meghül. Körömirás. Bencsik János	180
Furfang. Szarvas Gábor	232
Maróthi szerint. Császár Károly	280
Szabad. Kőrész Kelemen	329
Nehány új szó. Lukács Lőrincz	423
Épen. Csengeri János	468
Kalmár „Prodromus“-a. Fattyú, varjú, liszt. Munkácsi Bernát	469
Lésen. Czékáz. Kúnos Ignác	518
Czinkos. Császár Károly	520
Épen. Czinkos. Szarvas Gábor	520
Házsártos. Császár Károly	568
-mány. Balassa József	569

Kérdések és feleletek.	
A megengedő is szórendje	32
Helyes-e: „nem nagyon lehet megbízni benne“?	32
Lehet-e mondani: „az ember meghült“?	32

	<i>Oldal.</i>
Melyik helyes: -jok, -jök vagy -juk, -jük?	32
»Önkéntes«-e vagy »önkéntes«, és »egylet«-e vagy »egyesület«? .	34
Mit jelent: »kőrmös írás«?	34
Helyes-e: »egy testvérek«?	34
Mért írjuk »kárhoszik«?	88
»Kalapom van«; mi ebben az alany?	88
Mi a »szamár« szó eredete?	89
A »furfangos« és »bukfencz« eredete?	144
Lehet-e a nyelvet, hivatást kezelni?	181
»Bizonyosra venni«	182
Külömbség a »szók« és »szavak«, a »nem« és »ne« között	183
A »Gyógy« helynév és a »gyógyfürdő«	234
A »komoly« és »uccza« szók eredete	235
A »Tanár« családnév	281
A »parola« és »pácsi«	331
Melyik helyes: »éppen« vagy »épen«?	422
»Golyó«-ból származik-e a »golyhó«?	423
»Istenitélet«	570
»Tűzveszélyes, tűzbiztos«	570

Kérdések a Nyelvőr gyűjtőihez.

Mely vidéken él az »űrügy« szó és mondják-e »űrüd«, »űrüt«-nek? 184. Felelet 236.

Minő vidéken hallható e szó: juhoda? 184. Felelet: 236, 332.

Használatos-e a birtokos -é ily ejtése: Sándorjé? 185. Felelet: 236, 232.

Hol ismerik e közmondást: »Czigánynál lovat tūr nélkül, udvarnál lányt szūr nélkül nem találhatsz«? 185.

Hol használatos a »szélhámos« szó? 185. Felelet: 332.

Használják-e ez igét »szálat«? 523. Felelet 571, 573.

Mit értenek ezen: »egy fej kender«? 523. Felelet 572, 573.

Minő malomrészt neveznek »bakó«-nak? 523.

Nevezi-e a nép a kakast »örkakas«-nak? 523.

Népnyelvhagyományok.

Szólásmódok. 35, 283.	Családnevek. 46, 191, 239, 335, 383, 431, 450.
Népmesék. 187.	Gúnynevek. 45.
Közmondások. 36.	Találós mesék. 527.
Adomák. 90.	Helynevek. 47, 95, 192, 288, 335, 383, 432, 480, 528.
Babonák. 37, 91, 332, 526.	Népdalok és románczok. 48, 96, 239, 384, 479.
Ikerszók. 42, 190, 285. ...	Varázsigék. 38.
Tájszók, 38, 39, 92, 188, 238, 284, 334, 381, 477, 527.	Mondák. 380, 475.
Párbeszédok. 37, 237.	Idegen szók a magyar nép ajkán. 476.
Lakodalmas köszöntők. 41, 431.	
Gyermekversikék. 41, 94, 479.	
Tánczmondókák. 40.	

Hangtan. Magánhangzók: Hosszúság 65, 66, 108, 196. 226, 450; rövidülés 64. Hangrend: nem illeszkedő rag 15, *aj*: *i* 150; *e*: *ö* 198, 227. Hangszín: *a*: *o* 198, 226, *o*: *u* 39, 197, *e*: *i* 227; *ö*: *ü* 199; zárt hangzó *n* előtt 297. Magánhangzóbővülés és folytatkozás 110, 196; töhangzó tárgyalása 21, 62, 107, 452. — Mássalhangzók: Hosszuság 227. Lágyulás 227. Articulatio és lélekzéstváltozás: *r-l* 236, 489, 491, *r-n* 491, *l-n* 227, 493; *j-gy* 227, *l-ly* 227, *nd-ngy* 196, *sn-st* 142, *m-ny* 227. Járu-
lék-mássalhangzó 227. Mássalhangzókopás 227; *l* kopás 108. Assimilatio: 228, dissimilatio 486, 541.

Helyesírás: 34, 88, 235, 418, 422, 468, 520.

Jelentéstan: A határozókról 210, 258. Igeköötők használata 17; *le* igekötő 6; *i* melléknévképző 323; reflex. *<ül* *<ül* használata 33.

Kölcsönszók: török részről 56, 193; szláv-török részről 18, 88; rumuny-török 88; szláv kölcsönszók 55 és Miklosich erről szóló művének fordításában; német kölcs. 145, 331, 444; olasz kölcs. 144. — A magyarból ment által a szó az európai nyelvekbe 103; a déli szláv-ságba 461; ruténba 78.

Képzők. Igeképzők: gyakorítók 76; *<ál* *<él* 203, *<ász* *<ész* 204, *-d* 154, *-dal*, *-del* 154,

-dogál 209, *-d-s* 156, *-d-ž* 157, *-g* 206, *-gál*, *-gél*, 207, *-gat*, *-get* 255, *-kál*, *-kél* 257, *-károz* 257, *-kod*, *-köd*, 256, *-kol* 257, *-koz*, 257, *-l* 151, *-lal*, *-lel* 153, *-sz*, *-s* 154, *-ž* 155, *žs-l*, *-csol*, *-s-l* 156; mozzanatosak: 460, *<ít* 358, *<int* 17, 356, *-m* 354, *-n* 355; szenvedő 410; műveltetők: *<ít* 306, *-sz-t* 307, *-t* 305, *-tat* 308; visszahatók: *-ik* 410, *<ódik* 406, *<ódzik* 408, *<ózik* 408, *<ül*, *<ül* 17, 409; ható képző 15. — Főnévképzők: *<ás*, *<és* 14; *<at*, *et* 14; *-nyi* 15.

Mondattan. Állítmány: *ir vala* haszn. 350, 394, *ira* 14, 350, 394, *irand* 14, 498. Alany 88, 178. Határozók: *-ben* haszn. 214, 367; *-ből* 216, 217; *-ról* 216; *-től* 216; *-nek* 280; *-ván* *-vén* és *-va* *-ve* 215. Névetők használata: *alá* 8, *miatt* 218. Kötőszók haszn. *az* 278, *is* 32, *ki*, *mely* 228, 417. Szórend: *nem* szórendi haszn. 33.

Népetymologia: 337.

Nyelvjárások: Székelység: Udvarhelym. 37, 38, 40, Erdőháza 284, Csík-Bánfalva 96. Felső-Erdély: Deés 526, Domokos 38, 92, 187, 188, 334, 476, 527, 528, Katolaszeg (Hunyadm.) 48.

Tiszántúl: Biharm. Torda 48; Hajdúm. 44. Debreczen 189, 476, Tettétleni 35; Szamosköz 92; Szatmárm. 284, Szatmár-Némethi 41, 478, Nagy-Bánya 42, 479; Szilágyság, Zilah 380.

Abaujm. Csenyété 383, 432. Sárosmegye: Sárospatak 95, 283; Ugocsam. 36; Zemplénm. Sátoralja-Ujhely 335, Szürnyeg 37, 94.

Palóczvidék: Lapújtő 239, 384. Hevesm.: Ereszvény 480. Borsodm. 288, 335 Ostoros 431, 480, Velezd 383, Zsércz 238, 432. — Kör-möczbánya 380, 475, Selmeczbánya 380, Turán (Turóczm.) 380.

Bácsm. 95: Jankovác 45. Pestm. Gyömrő 480, Kóka

46. — Kis-Hegyes 45. Szolnok 41, 431.

Dunántúl: Győr 43, 287, 382, 429, 478, 528; Rábaköz 38, 90, 189; Esztergom 381; Veszprém m. 91; Szegszárd-Palánk 527; Baranyam.: Pellérd 238, 382; Somogym. 38, Kálmánca 238; Keszthely 237. — Göcsej 479; Ormányság 477.

Vegyes 477.

Ragok általában: 63. Névragozás 107. Birtokragozás 107, 297. Ikes igék ragozása 228, 309.

SZÓMUTATÓ. *)

abajgat 122.

abáról 122.

abdál 123.

agár 141.

bagaria 142.

bakkancs 142.

balta 142.

baráncsik 17.

Barót (helynév) 340.

bažáncsik 17.

bekebelez. 338.

betyár 142.

bika 142.

bitang 145.

bitol 148.

bokál 141.

boszorkánylövet
339.

bosztán 88.

czékáz 519.

czinkos 445, 520, 522.

csikó 57.

csomak 18.

dalma 18.

egytestvér 34.

eszterhaj 338.

ég 508.

épen 422, 468.

év 110.

fattyú 469.

fátyol 140.

fészek 111.

fiú 113.

föltételez 368.

furfang 144, 232.

gatyá 142.

gazda 142.

golyó 423.

gulya 142.

gyalogfenyő 339.

gyékény 143.

Gyógy (hn.) 234.

hagyma 143.

halottkém 337.

hangulat 338.

hangya 193.

harczol 143.

hintó 106.

hív (hű) 245.

hód 197.

honcsok 197.

hő 245.

idő 110.

juhoda 184, 236, 332.

kaján 450.

káposzta 340.

kárhoszik 88.

kasszir 338.

keménymag 339.

kéneső 337.

kezel 181.

kilim 18.

kocsi 103.

komoly 235.

kóró 56.

kölyű 18.

körmös írás 34, 180.

kurrens 338.

külbehatás 338.

le 6.

lélek 111.

lésen 518.

*) A »Miklosich: A magyar nyelvből szláv szók« című cikkben s a »Nyelvújítási adatok«-ban tárgyalt szók ki vannak hagyva e jegyzékből.

liszt 469.
 meghűl 180.
 mér föld 55.
 milli gyertya 339.
 nem 183.
 név 110.
 oktat 367.
 öröm 111.
 öv 110.
 paksi 331.
 pampuska 140.
 parola 331.
 papkalap 339.
 perjel 489.
 persub 338.
 piskóta 338.
 piszok 111.
 pléd 338.

rak- 340.
 részt vesz, részesül
 366.
 ribaháló 338.
 ringló 339.
 selejtes 338.
 sem 183.
 seregély 338.
 silbak 339.
 síp 56.
 süldisznó 337.
 szabad 329.
 számvetés 19.
 számár 88, 180.
 száрма 143.
 szélhámos 185, 332.
 színész, színház 446.
 szó 183.

Szomajom (hn.) 340.
 szomju 113.
 szőlő 58.
 tanár 280.
 tanfelügyelő 337.
 tanít 367.
 tetszhalott 357.
 titok 111.
 torok 111.
 tűzek 18.
 tündér 56.
 türök 492.
 ürügy 184, 236.
 vakondok 197.
 válu 57.
 varjú 469.
 veteránus 338.
 virilis 338.

Nyelvészettörténeti névmutató.

Bain 263.
 Barczafalvi 369, 419,
 463.
 Beregszászi 502.
 Boller 536.
 Brassai 266.
 Budenz 505.
 Castrén 504.
 Comenius (Amos)
 248.
 Cornides 502.
 Cserei (Miklós) 277.
 Diez 259.
 Dobrowszky 434.
 Döbrentei 515.
 Fischer (János Eber-
 hard) 292, 482, 501.
 Fogel Márton 290.
 Grimm 260, 261.
 Guagnini 248.
 Gyarmathi 434, 503.
 Gyergyai 264.
 Hager 392.
 Hell Miksa 343.

Helmeczy Mihály 23.
 Herberstain 248.
 Horváth István 503.
 Hunfalvy Pál 505,
 531, 540.
 Huszty Kálmán 85,
 137, 173, 229.
 Huszti András 389.
 Ihre Van 296.
 Jenisch 502.
 Kállai Ferencz 485.
 Kalmár György 469,
 502.
 Kellgrén 484.
 Klaproth 483.
 Klingsted 482.
 Kollár Ádám 389, 501.
 Körösi Csoma S. 503.
 Kühner 258, 262.
 Leibnitz Godofréd V.
 249, 251, 482.
 Molnár János 390.
 Moritz 258, 260.
 Müller Miksa 539.

Oderborn Pál 248.
 Pallas 434.
 Pecz Leopold 503.
 Pott 262.
 Pray György 387.
 Reisig 261.
 Remusat Abel 483.
 Révai 342, 503.
 Rudbeck Olaf 252.
 Sajnovics 342.
 Scheffer 482.
 Schlözer 433.
 Schott Vilmos 483,
 504.
 Stiernhielm György
 250.
 Strahlenberg 289.
 Toppeltin 389, 501.
 Tröster 249.
 Vámbéry 506.
 Velin János 296.
 Veszprémi Istv. 502.
 Wiedemann F. I. 484.
 Wottonius 253.

A

NYELVÖRKALAUZ.

~~A~~ Nyelvörkalauz t. megrendelőit ezennel értesítjük, hogy a mű legközelebb kikerül a sajtó alól, s még e hó utolsó napjaiban megkezdjük szétküldését.

A Nyelvör első kötete.

Midőn a Nyelvör első kötetének második kiadására határoztuk magunkat, s az új kiadás árát egyelőre 3—4 forintban állapítottuk meg, azt abban a biztos reményben cselekedtük, hogy a vállalatot tetemesebb áldozatok nélkül hozhatjuk létre. A megrendelők száma azonban alig haladja meg csak néhány nyolc százat, s ezek nem sokkal több, mint felerészben fődözik csak a kiadás költségeit. Mindazáltal, hogy teljesítsük régi előfizetőink egy jó részének jogos kívánságát, készek vagyunk még némi áldozat árán is az új kiadásra vállalkozni, ha t. megrendelőink némi részben szintén hozzájárulnak a költség fedezéséhez. Az új kiadás a jelentkezők elégtelen számánál fogva csak úgy lehetséges, **ha árát az előirányzott 4 forintról 6 forintra emeljük.** Ha tehát t. megrendelőink e föltételben megnyugosznak, a nyomást azonnal megkezdjük.

Fölkérjük ennél fogva a Nyelvör első kötetére jelentkezők közül azokat, a kik netalán ez árfölemelés következtében megrendelésüket visszavonják, hogy erről bennünket **1882. deczember 31-ikéig értesíteni sziveskedjenek.**

A válasznemadást ajánlatunk elfogadásának tekintjük.

Budapest 1882. decz. 15.

A „*Magyar Nyelvör*”
szerkesztő s kiadó hivatala.

Üzeneteink.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:
1. Halász Ignácztól: a) Lehr Albert „Arany Toldijá”-nak bírálata. b) Viszahódított magyar szók. 2. Perger Józseftől: Dugonics András „A Tudákosság első és második könyvében használt műszók. 3. Balassa Józseftől: a) „Tanulmányok az egyetemi magyar nyelvtani társaság köréből”, kiadja Simonyi Zsigmond. Ismertetés. b) A felső bácskai nyelvjárás c) Közmondások és szólásmódok. 4. Császár Károlytól: a) A tornázás műszavai. b) Helyreigazítás (A Rantzauk). 5. Subik Imrétől: Rimaszombat vidéki a) Tájszók, b) Szólásmódok, c) Gyermeekversek. 6. Csomár Istvántól: a) Helyreigazítások, b) Válaszok. 7. Kopári Gyulától: Helyreigazítások. 8. Steiner Leától: Népdalok. 9. Körösi Lajostól: Kérdések. 10. Névtelenről: Helyreigazítások.

Vörös Ignácznak: Sziveskedjék a dolgozatot beküldeni. Olvasatlanul semmiféle munkálatra nézve nem tehetünk határozatot.

Tolner Lajosnak: Hasonlót kell válaszolnunk.

Füredi Ignácznak: A Nyelvörkalauzra nézve megtalálja választ a jelen füzet boríték-lapjának 3. oldalán. A „Magyartalárságok”-ra is megteesszük majd észrevételeinket.

Ensel Részőnek: Nem emlékszünk rá, hogy küldeményét megkaptuk volna.

Paal Gyulának: Miért, hogy most oly ritkán találkozunk

Tudnivaló.

A „Magyar Nyelvőr” a M. T. Akadémia megbízásából, az ő segélyezésével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt cikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr”
szerkesztősége.

DH
2001
M35
v. 11
1882

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

--	--	--

